

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yeni Trendler III

Editör:
Prof. Dr. Sinan Sönmez

DUVAR

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yeni Trendler III

Editör:

Prof. Dr. Sinan Sönmez

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yeni Trendler III
Editör: Prof. Dr. Sinan Sönmez,

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: ARALIK 2022
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-8261-87-5

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvaryayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt:REPRO BİR
Repro Bir Mat Kağ. Rek. Tas. Tic. Ltd. Şti.
İvogsan 1518. Sokak 2/30 Mat-Sit iş Merkezi Ostim
Yenimahalle/Ankara

Contents

VERGİLENDİRMEDE ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİ **9**
Doç. Dr. Doğan BOZDOĞAN, Taha Yasin DELEN

MÜZE VE ÖZEL KOLEKSİYONLARIN YÖNETİMİ'NDE PROVENANS PRENSİBİNİN UYGULANMASININ ÖNEMİ **21**
Dr. Edine F. SÜLEYMANOĞLU

ÇOCUK BESLENMESİ KONUSUNDA AİLELERİN GEREKSİNİMLERİ **29**
Doç. Dr. Miray ÖZÖZEN DANACI

NİTELİKLİ OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMU SEÇİMİNDE ÖZEL, DEVLET VE KAMU BÜNYESİNDE YER ALAN ANAOKULU VE KREŞLERİN KARŞILAŞTIRILMASI **39**
Doç. Dr. Miray ÖZÖZEN DANACI

FEMİNİST VE KUİR TEORİ:CİNSİYET VE CİNSEL KİMLİĞİN TOPLUMSAL OLUŞUMU **51**
Miyase OKUR

COĞRAFYA ÇALIŞMALARINDA YER YÜZEY SICAKLIĞI (YYS) KULLANIMI **69**
Muhammet TOPUZ, Reşat GEÇEN

VAHDET KÜLTÜRÜNÜN EBRU SANATINA VE EVREN'E YANSIMASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME **93**
Mustafa Hakkı ERTAN

YOL ŞEHİR İNSAN
Osmanlı Kadim Yollarında Yaşama Dair **109**
Doç. Dr. Mustafa HATİPLER

AFET YÖNETİMİNDE KULLANILAN YENİ NESİL TEKNOLOJİLER **145**
Nilgün KAHRAMAN

SANAL DÜNYALAR VE GİRİŞİMCİLİK **161**
Öğr. Gör. Dr. Nurdanur TAVLAN SOYDAN, Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN

ATATÜRK'ÜN SİNERJİ LİDERLİĞİ **177**
Doç. Dr. Mahmut Bolat, Prof. Dr. Nuri Baloğlu

LİDERLİK KAVRAM YANILGILARI **189**
Prof. Dr. Nuri Baloğlu

YAZILI ANLATIM ÖGESİ OLARAK EDEBİ-KURGUSAL YAZILAR **203**
Okan ALAY

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE YENİLİK STRATEJİLERİ VE YENİLİK PERFORMANSI **223**
Doç. Dr. Fatih TÜRKMEN, Oğuzhan İPEK

TARIMDA YAŞANAN DEĞİŞİM SÜRECİ, DİNAMİKLERİ VE NEDENLERİ **243**
Prof. Dr. Osman KARKACIER

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN EKONOMİK ETKİLERİ: BİREYSEL KREDİ KARTI HARCAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME **255**
Osman KARTAL

YÖNETİM VE SANAT İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME **277**
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR

KÜRESEL ENERJİ PİYASALARINDAKİ FİYAT HAREKETLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ ENFLASYON DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ **293**
Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ, Doç. Dr. Celal KIZILDERE

TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ İLE ÜRETİCİ FİYAT ENDEKSİ ARASINDAKİ GEÇİŞKENLİĞİN İNCELENMESİ **305**
Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ, Doç. Dr. Celal KIZILDERE

ALTERNATİF TURİZM TÜRLERİNDE SPOR TURİZMİ: İSTANBUL MARATONU ÖRNEĞİ **319**
Öğretim Görevlisi Dr. Övgü AÇIKSÖZLÜ, Öğretim Görevlisi İlbey VAROL

BOZCAADA DESTİNASYON KİŞİLİĞİNİN KEŞFİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA **341**
Öğr. Gör. Nahide Övgü DEMİRAL

ASKERİ HARCAMALAR ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE KUZNETS EĞRİSİ YAKLAŞIMI: TEK YAPISAL KIRILMA DURUMUNDA PAKİSTAN ÖRNEĞİ **355**
Özgür ÖZAYDIN, Anıl DAĞDEMİR

1988-2022 ARASI İSTANBUL'UN KARTAL İLÇESİNDE GÖRÜLEN ORMAN YANGINLARININ İNCELENMESİ **371**
Doç. Dr. Öznur YAZICI, Meral ALTUN, Elif COŞKUN

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE (1950-1960) TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ **399**
Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

ULUSLARARASI DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞI VE AKILLI DEMİRYOLU SİSTEMLERİ **415**
Öğr. Gör. Dr. Ramazan YILDIZ

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞUNUN TÜRK BASININDA YANSIMALARI **435**
Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ

FİNANSAL BAŞARISIZLIK TAHMİN MODELİ ALTMAN Z SKORU YÖNTEMİ İLE BİST ELEKTRİK ENDEKSİNDEKİ YER ALAN ŞİRKETLERİN ANALİZİ **455**
S. Öznur SAKINÇ

ÖRGÜTSEL İLETİŞİM VE ÖRGÜTSEL ÇATIŞMA İLİŞKİSİ **469**
Saliha EMRE DEVECİ

KADIN ÇALIŞANLAR VE MOTİVASYON GİRİŞ **481**
Saliha EMRE DEVECİ

EBEVEYNLİK TUTUMLARI: HELİKOPTER EBEVEYNLİK **501**
Dr. Öğr. Üyesi Samet ATA

FATSA İLÇESİNİN EKONOMİK COĞRAFYASI **513**
Prof. Dr. Cemali Sarı, Savaş Güven

TÜRKİYE'DE TEKNOSTRES ÇALIŞMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ **541**
Dr. Seda Güğerçin

OSMANLI KİTABELERİNİ NASIL OKUMALIYIZ? (BİR ÖNERİ YAZISI) **561**
Prof. Dr. Sedat Bayrakal

VERGİ İNCELEME SÜRECİ VE KAMU ZARARI İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ **581**
Selda AYDIN

YEŞİL PAZARLAMA **593**
Doç. Dr. Semra TETİK

ENDÜSTRİ 4.0 VE DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ **611**
Doç. Dr. Semra TETİK

KÜRTÜN ÇAYI HAVZASI'NIN (SAMSUN) ICONA MODELİNE GÖRE EROZYON DUYARLILIK ANALİZİ **629**
Serkan GÜRGÖZE, Muhammet BAHADIR
Faruk AYLAR, Halil ÇOT

AR-GE HARCAMALARI, İŞSİZLİK VE BÜYÜME İLİŞKİSİ: MIST ÜLKELERİ İÇİN PANEL BOOTSTRAP GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ **649**
Seyit Ali MİÇOOĞULLARI, Erdal ALANCIOĞLU

EVKÂF TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ARAÇ VAKIFLARI VE TARİHİ GELİŞİMİ **661**
Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI, Veli İlker DAĞSEVER

AFRİKA'DA EKONOMİ HUKUKU'NUN UYUMLAŞTIRILMASI ÖRGÜTÜNÜN MUHASEBE SİSTEMİ (SYSCOHADA) **699**
Amine MOUSSA HISSEINE, Şule YILDIZ

ÖRGÜTSEL İLETİŞİMDE ETKİLİLİK **723**
Cem KATIRCI, Tolga ŞENTÜRK

HİZMET HATALARI VE TELAFİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: SAĞLIK HİZMETLERİ ÖRNEĞİ **737**
Turgay YILDIRIM, Sami SEVER, Kahraman ÇATI

TEORİK MUHASEBEYE GİRİŞ **755**
Cenk KIRITOĞLU

VERGİLENDİRMEDE ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİ

Doç. Dr. Doğan BOZDOĞAN[1]
Taha Yasin DELEN[2]

[1]Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCİD: 0000-0002-3961-0506
[2]Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCİD: 0000-0002-4244-4465

GİRİŞ

Vergi sosyal devletin olmazsa olmazıdır. Devlet kendisinden beklenen hizmetleri ancak topladığı vergiler ile yerine getirebilmektedir. Bu nedenle de ülkemizde vergilendirme kendisini; tarh, tahakkuk ve tahsil olmak üzere gösterirken bu işlemlere ilişkin olmak üzere yürütme-yasama arasındaki güçler ayrılığı dengesi 2017 yılında yapılan referandum ile yerini, daha geniş yetkilere sahip yürütme organına bırakmıştır. Bu kapsamda küreselleşen dünya ile değişen ve gelişen ekonomik şartlar ile hızla değişen ekonomik koşullara göre en seri şekilde vergi düzenlemeleri yapılabilmesi için yürütmeye vergilendirme yetkisi verilmiştir. Ancak bu yetkinin kullanılması Anayasal çerçeve ile kısıtlanmıştır. Bu kısıtlamanın ana omurgasını vergilendirme ilkeleri oluşturmaktadır.

Vergilendirme yetkisi aslında yasama organına aittir. Ancak üst paragrafta da belirttiğimiz üzere "yasa" yapma hızının günün ekonomi ve finansal piyasalarının hızından düşük olması nedeni ile vergilendirme yetkisi yasalar yerine kararname vb. düzenlemeler ile yürütme organına verilmiştir. Tabi olarak vergilendirmenin ana mevzusu üzerinde bir kararname çıkarılması mümkün değildir. Yani kararname vb. idare tarafından yapılan düzenleme ile yeni bir vergi ihdas edilemez ancak verginin ana unsurları haricinde; istisna, muaflık, indirim ve oranlarına yönelik işlem yapma yetkisi tanınmıştır. Bu yetki ancak anayasal ilkelere uygun olarak kullanılmalıdır.

Çalışmamız, vergilendirmeye hâkim olan ilkelerdir. Bu kapsamda vergilendirme kavramına, kapsamı ve kaynağına değindikten sonra anayasa kapsamında vergilendirmeye esas olan ilkelerdir.

1. VERGİLENDİRME YETKİSİ

Vergilendirme bir yetki olarak; devletin egemenliğinin bir parçası veya bir yansıması olarak ülkesindeki vatandaşlardan vergi toplaması mevzuunda sahip olduğu fiili ve hukuki gücün kendisidir. Vergilendirme; devletin finansal varlığının yegâne temelidir (Çağan, 1982, s. 3). Sosyal devlet; kendisinden beklenen vatandaşlarına sunduğu hizmetleri veya buna yönelik harcamaları vergileme ile karşılamaktadır. Başka gelir kaynağı olmayan devletlerin vergileme ile devletin finansal egemenliğini sürdürmesi siyasi bir mecburiyettir.

Devletler vergilendirme yetkisinin kullanılması iki anlamda mümkündür. Bunlar dar anlamda ve geniş anlamda vergilendirme olarak adlandırılırlar. Dar anlamda vergilendirme, devletin yalnızca vergi ihdas etmeye dair yetkisi anlaşılırken geniş anlamda vergilendirme ise devletin gerçek ve tüzel kişiler üzerine koyduğu her çeşit mali yükümlülük olarak ifade edilmektedir (Yakar & Budak, 2007, s. 136).

Kısaca vergilendirme yetkisi, devletin veya yetkilendirilmiş kamu

kuruluşlarının finansal ya da finansal olmayan amaçları yerine getirmek üzere Anayasa'da belirtilen ilkeler çerçevesinde vatandaşlardan veya tüzel kişilerden mali yükümlülük oluşturma adına hukuki ve fiili güçtür (Arıkan, 1996-1997, s. 270-271).

Kişi hak ve özgürlükleri vergilendirme işlemi ile devlet tarafından müdahaleye uğrasa da bu müdahale sınırsız değildir. Bu nedenle vergilendirme yetkisinin sınırlandırılması gerekliliği temel hak ve özgürlüklere müdahale edilmesinden kaynaklanmaktadır (Yakar & Budak, 2007, s. 135).

Her çağdaş, demokratik, hukuk devletinde olduğu gibi ülkemizde de vergilendirme yetkisi Anayasa'da düzenlenmektedir. Anayasa'nın 73. Maddesinde yasallık, finansal kuvvet, genellik, eşit, adil ve dengeli dağılım, sosyal hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkeleri ile sınırlı olmak üzere kamu harcamalarının karşılanması amacı ile vergilendirme yetkisi düzenlenmiştir. Vergilendirme yetkisi Anayasada düzenlenmişse de vergilendirme yetkisinin asıl kaynağı devlet egemenliğidir. Bu kapsamda vatandaşlarına sosyal devlet ilkesi gereğince temel ihtiyaçları gidermesi gerekmektedir ki egemenliğini sürdürebilsin. Bu nedenle devletin finansal kaynaklara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu finansal kaynakların başında da vergiler gelmektedir. Egemenliğin devamlılığı için vergilendirme yetkisinin kullanılması siyasi bir zorunluluktur (Çağan, 1982, s. 4). Diğer bir değişle devletin vergilendirme yetkisinin kaynağı devletin mali egemenliğidir (Arıkan , 1994, s. 4).

Devlette toprak egemenliğinin bir bütünleyicisi olan bu mali egemenlik, devlet egemenliğinin olmazsa olmazı olduğu gibi, devletin devamlılığı için de önemlidir (Özpençe & Özpençe, 2007, s. 3).

Vergilendirme yetkisinin kapsamını; e*gemenlik gücüne dayanarak devletin ya da devletten aldığı yetkiye dayanarak diğer kamu kuruluşlarının mali ve mali olmayan amaçları gerçekleştirmek üzere Anayasal çerçevede vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükleri alma konusunda sahip oldukları hukuki ve fiili gücü kullanılması olarak belirtilebilir.* Kısacası vergilendirme yetkisini, devletin ülkesi üzerindeki egemenliğinden kaynaklanan vergi ihdas etme, toplama konusundaki hukuki ve zor kullanma gücü olarak nitelendirebiliriz. Ancak bu yetki devlete sadece vergi alma yetkisi olarak değil, uymak zorunda olduğu belli ödevleri de yüklemektedir zira bu ödevler vergilendirme yetkisinin sınırlarını oluşturmaktadır.

2. VERGİLENDİRME YETKİSİNE EGEMEN OLAN ANAYASAL İLKELERİ

Vergilendirmenin kaynak kısmında belirttiğimiz üzere demokratik, çağdaş, demokratik, hukuk devletlerinde vergilendirme kural olarak sınırları belirtilmiş

bir şekilde Anayasa'da düzenlenir. Ülkemizde de Anayasanın 73. maddesinde yasal, kamu harcamalarının ödenmesi, finansal güç, eşit adil ve dengeli yük dağılımı ilkeleri ile vergilendirme yetkisi sınırlandırılmıştır. Aynı zamanda Anayasanın genelinden hareketle vergilendirme yetkisinin soysal hukuk devleti ile hukuki güvenlik ilkeleri ile de sınırlandırıldığı da yadsınamaz gerçektir (Aydın & Gerek, 2005, s. 149).

2.1. HUKUK DEVLETİ İLKESİ

Hukuk devleti tanımı, devletin tüm organların iş ve eylemlerinin hukuk kuralları kapsamında olması, aynı zamanda kişilerin temek hak ve özgürlüklerinin bu eylem ve işlemler karşısında anayasal güvence altına alınmış olması olarak yapılabilir. Vergilendirme çerçevesinde bakıldığında da bu yetkinin hukuk devletinin gereği olarak keyfi olarak kullanılması mümkün olmadığı gibi bir hukuki düzen silsilesi içerisinde kullanılmasının sağlanması amaçlanmaktadır (Çağan, 1982, s. 144). Hukuk devleti olarak nitelendirilen hukukun üstünlüğü ilkesinin birey anlamında temel konusu, insan hakları ve temel hürriyetler iken devlet bakımından ise kuvvetler ayrılığı ilkesidir (Karayalçın, 1992, s. 204). Bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ve devletin organları ile yasal denetiminin sağlanması hukuk devleti ilkesinin olmazsa olmazıdır (Erkin, 2015, s. 87-88).

2.2. SOSYAL DEVLET İLKESİ

1961 Anayasasında ilk olarak devlet kavramının önünde "sosyal" sıfatı da kullanılmıştır (TBMM, 1961). Sosyal devlet; toplumda sosyal barışın ve adaletin var olması için devletin ekonomik ve sosyal hayatta aktif bir biçimde rol alması olarak nitelendirilebilir. Biraz önce de değindiğimiz üzere hukuk devleti ilkesi, siyasal iktidarın, iş ve eylemlerinde bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlarken sosyal devlet ilkesi ise, sosyal barış ve adalet ile bireylerin yaşam kalitesi için devlete pozitif yükümlülükler vermektedir (Çağan, 1982, s. 190). Ancak sosyal yükümlülükler bahane edilerek vergilerin düzenleyici biçimde kullanılması, vergilendirmenin eşitlik ilkesinin ihlali sonucuna vücut verecektir (Tekbaş, 2012, s. 129-130). Sosyal devlet ilkesi sadece vergi toplanırken değil aynı zamanda elde edilen vergi gelirlerinin harcanmasında da önem arz etmektedir (Tekbaş, 2012, s. 144). Aslında vergi, kamu harcamalarının ve toplum ihtiyaçlarının karşılanması için sosyal devletin en önemli gelir kaynağı vergiler olması nedeni ile sosyal devlet yerine vergi devleti demek de yanlış olmaz (Kaneti, 1989, s. 3).

2.3. HUKUKİ GÜVENLİK İLKESİ

Hukuk devletinin bir unsuru olan hukuki güvenlik ilkesi; herkesin hukuki geleceğini veya durumunu önceden bilmesi ve buna göre tutum ve davranışlarını belirlemesi olarak tanımlanabilir. Burada "güvenlik" kavramının süjesi anayasa ile hak ve özgürlükleri güvence altına alınmış bireylerdir. Hukuk güvenliği ilkesi hukuk devletinde Anayasa'nın tamamında yer alan temel bir ilke olarak nitelendirilebilir (Oğurlu, 2003, s. 39).

Hukuki güvenlik ilkesinin bir tezahürü olarak, vergi yasalarının açık, anlaşılır, kesin olarak; yoruma ve kıyasa imkân vermeyecek ve geçmişe yürütülmeyecek olmasıdır. Hukuki güvenlik ilkesinin diğer tezahürü ise, yasama organı ve idarenin vergi ile ilgili işlem ve eylemlerinin yargı denetimine tabi tutulmasıdır. Buradan hareketle vergilendirmede hukuki güvenlik ilkesi, belirlilik, kıyas yasağı ve geriye yürümezlik alt başlıkları ile incelenmelidir.

2.3.1. Vergilemede Belirlilik İlkesi

Belirlilik ilkesi, vergilendirmeyi gerektiren olayların yasalarla açık ve kesin bir şekilde düzenlenmesi olarak belirtilebilir. Hukuk devletinin bir gereği olarak vergi yasalarında muğlak, birden fazla anlama gelecek ibarelerin kullanılmasının önüne geçilmiştir. Böylece bireylerin ne kadar vergi vereceklerini önceden bilmeleri de vergi yükümlülerinin hukuki güvenliklerinin temin edilebilmesi için gereklidir (Çağan, 1982, s. 172-173).

Belirlilik ilkesi; hukuk devleti ilkesinin şekli bir unsurudur (Çağlar, 2015, s. 33-34). Vergi açısından belirliliğin sağlanması; verginin temel öğelerinin vergiyi düzenleyen mevzuatta açık ve net bir şekilde yer alması olarak nitelendirilebilir. Belirlilik için vergilendirmede açık ve net olması belirtilen öğeler olarak oran, miktar, konu, tarh ve tahsil zamanları kastedilmektedir. Bu açık ve netlik yürütmeye verilen vergilendirme yetkisinin keyfi olarak kullanılmasının önüne de geçecektir (Tekbaş, 2012, s. 136). Vergilemede var olacak belirsizlik beraberinde yürütmenin takdir yetkisini keyfi kullanması ile eşitlik ilkesini de ihlali sonucunu doğuran bir duruma neden olacaktır (Çağan, 1982, s. 173).

Vergi yükümlüleri, katlanacakları yükümlülükler hakkında kanun koyucu; birden fazla anlama gelecek, belirsiz ve içerikten yoksun terimler içeren düzenlemelerden ziyade dili sade ve açık olan yasalar çıkarmalıdır. Böylece vergi yükümlüleri de kendilerine düşen vergi yükünün açık ve net bir biçimde önceden hesaplanıp tahmin edebilecektir (Öncel, Kumrulu , & Çağan, 2014, s. 46). Böylece, bireylerin ödeyecekleri vergi isteğe bağlı, rastlantısal ve gelişi güzel değil; belirli, net ve kesin olacaktır (Güneş, 2008, s. 16).

2.3.2. Vergilendirmede Kıyas Yasağı

Bireylerin, hukuki olarak kendilerini güvende hissetmeleri ancak kanunların istikrarlı ve belirli bir şekilde uygulanması ile mümkündür. Bu beraberinde ortaya çıkan durum ve olaylar hakkında yasada var olan hallere benzetilip yeni kurallar üretilmesinin yasaklanmasıdır ki bunun hukuki adı kıyas yasağıdır. Kıyas, yasada belirtilen bir olay, olgu veya eylem için uygulanan kuralın onunla benzerlik gösteren ancak hakkında karar veya hüküm bulunmayan bir durum için uygulanması olarak tanımlanabilir (Aktan C. C., 2017, s. 109).

Vergi hukukunda asıl olan kıyasın yasak olmasıdır ancak; kıyas verginin kurucu unsurları haricinde yasada izin verildiği durumlarda yapılabileceği belirtilmiştir (Tuncer, 2003, s. 14). Kıyas yasağının bulunmaması ya da ihlal edilmesi halinde idare keyfi olarak vergiyi doğuran yeni olaylar ihdas ederek bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ihlal edici düzenlemeler ile karşılaşılması muhtemeldir.

Belirlilik ilkesi, vergilendirmede kıyas yasağının bir tamamlayıcısıdır. Vergi kanunlarındaki boşlukların, kanuni idare ilkesinin varlığı sebebiyle kıyas yoluyla doldurulması engellenmiştir. Vergi Usul Kanununun 3. Maddesine göre vergi hukukunda sistematik yorum ve amaca uygun yorum yapılması öngörülmesine rağmen kıyas yolu ile yorum yapılmasına yer verilmemiştir (Çağan, 1982, s. 175)

2.3.3. Vergi Yasalarının Geriye Yürümezliği İlkesi

Hukuki güvenliğin bir diğer unsuru olan geriye yürümezlik ilkesi gereğince, vergilendirme hususunda idarenin daha önce çıkarılan kanunlar kapsamında yürürlükte bulunan vergi ve mali yükümlülüklere ilave yeni bir vergi ve mali yükümlük getirilmesi veya mevcut vergi ve mali yükümlülüklerin oranlarında bir artış yapılması ve bunun geçmiş vergilere veya vergiyi doğuran olaylara uygulaması şeklinde tanımlanabilir.

Yasaların uygulanmasına ilişkin genel kural; yürürlüğe girdikten sonraki dönem için geçerli olmalarıdır. Bu belirlilik ilkesinin de bir sonucu olarak olay, işlem ve eylem sırasında yürürlükte bulunan hukuk kurallara göre sorumlu olmak gerekirken sonradan çıkarılan düzenlemeler ile sorumluluğun veya yükümlülüğün artırılması geriye yürümezlik ilkesine aykırılıktır (Erkin, 2012, s. 242). Geriye yürümezlik ilkesi, hukuk normları açısından geçerli olduğu gibi idarenin düzenleyici işlemleri için de geçerlidir. Yani idari işlemlerin de geriye yürümezliği ilkesi uyarınca yürütme organının bireylere yükümlülük getiren düzenleyici işlemlerinin geçmiş dönemlere yönelik mali yükümlülükler getirememekte ve bunların arttırılmasına karar verememektedir. (Çağan, 1982, s. 187). Vergi yasalarında vergi yükümlülerinin lehine olan düzenlemelerin geçmişe yürümesi ancak eşitlik ilkesine uygunluk gösterdiği ölçüde hukuk

devleti ilkesi bakımından herhangi bir sakınca yaratmamaktadır (Çağan, 1982, s. 179-180). Lehe olan düzenlemelerin geriye yürümesinde eşitlik ilkesi çoğu kez ihlal edilmektedir; zira vergi ödevlerini zamanında ve usulüne uygun bir şekilde yerine getiren yükümlüler aleyhine sonuçlar doğurmaktadır, bu da hukuki güvenliğin varlığını sorgulatmaktadır. Vergi yükünü artırıcı hükümlerin geçmişe yürütülmesi kadar, lehe olmasına rağmen aynı durumda olan herkese ve her konuya uygulanması gereken hükümlerin geçmişe yürütülmemesi de hukuka aykırıdır ve hukuki güvenlik ilkesini ihlal etmektedir (Karakoç, 2014, s. 1293-1294).

3. ÖLÇÜLÜLÜK İLKESİ

Anayasal güvence altında bulunan temel hak ve özgürlüklerin sınırsız olduğu düşünülemez. Bu kapsamda sınırlamalarında bir sınırının olmayacağının düşünülmesi de mümkün değildir. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının iki temel sınırı bulunmaktadır. Bunlardan biri temel hak ve özgürlüğün özüne dokunmama diğeri ise ölçülülüktür (Karakoç, 2014, s. 1281).

Anayasa'nın 13. maddesinde; temel hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlanacağı hususu açıkça belirtilmiştir. Vergilendirmeyi düzenleyen Anayasası'nın 73. maddesinde, vergilendirmede adil olma ilkesinin bir unsuru olarak kabul edilen ölçülülük ilkesine açıkça değinilmese de vergi yükümlülüğünde adil ve dengeli dağılımın gaye edilmesi nedeni ile ölçülülük ilkesinin varlığı kabul edilir.

Ölçülülük ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının bir sınırı olması nedeni ile vergilendirme yetkisi bakımından da önemlidir (Erkin, 2015, s. 92). Vergi hukuku bakımından bu sınırlama, Anayasa'nın 73. maddesi ile bireylerin ancak kanunla mali yükümlülükler altına sokulması, mali yükümlülüklerin değiştirilmesi ve kaldırılması şart koşulması; keyfi ve ölçüsüz bir şekilde uygulamaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Ölçülülük ilkesi; vergi hukuku penceresinden bakıldığında, idarenin mali politikası gereğince alınan tedbirler ile hedeflenen amaçlar arasında makul bir ilişkinin var olmasıdır. Kişi hak ve özgürlüklerin orantısız bir şekilde vergi düzenlemeleri ile sınırlanması halinde bireylerin hukuki güvenlik noktasında problem yaşamaları muhtemeldir. Ölçülülük ilkesi vergilendirmenin her aşamasına hâkim olmalıdır (Karakoç, 2014, s. 1282).

Ölçülülük ilkesi, idareye tanınan ve temel hak ve özgürlüklere müdahale niteliği taşıyan vergilendirme yetkisinin aşırı kullanılmasının önüne geçilmesi için bir supap vazifesi görmektedir. Bireyin vergi ödeme gücü olarak tanımlanan, mali güce göre vergilendirmede ölçülülük ilkesinin bir yansımasıdır. (Erkin, 2012, s. 243). Vergi ödeyebilme gücüne göre vergilendirme ile verginin kanuniliği ilkesinin önüne geçtiği keyfi vergilendirmenin diğer bir hali olan ağır

vergilendirme de önlenmiş olmaktadır. (Güneş, 2008, s. 98)

Hukuki güvenlik ilkesinin ve ölçülülük ilkesinin bir sonucu olarak vergilendirme yoluyla temel hak ve hürriyetlerin özüne de dokunulamaz. Sınırlama amacına ulaşmak adına ölçülülük ilkesi, lazım gelen ölçünün aşılmasının önüne geçerek, özgürlüklerin keyfi ve haddinden fazla bir şekilde sınırlanmasını engeller. Dolayısıyla ölçülülük ilkesi, sınırlamayla istenilen amaca ulaşmak için temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasının ne ölçüde yeterli olabileceğini tayin eden bir ilkedir (Metin, 2017, s. 4). Ölçülülük ilkesinin, uygunluk/elverişlilik, gereklilik-zorunluluk ve orantılılık şeklinde üç unsuru vardır.

3.1. Elverişlilik

Elverişlilik unsuru, hak ve özgürlüğün sınırlandırılmasının sınırlamada başvurulan aracın, sınırlama gayesini gerçekleştirmek için elverişli, yardımcı ve uygun olması olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle başvurulan tedbirin sınırlama ile ulaşılmak istenen hedef için bir değer katıp katmadığına bakmak gerekir. Başvurulan tedbir, hedefe ulaşmada etkisiz veya onu zora sokan bir etkiye sahip ise elverişsiz olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Anayasa mahkemesinin bir kararında, elverişlilik unsuru kapsamında ulaşılmak istenen amaca uygun bir aracın kullanılıyor olmasının gerekliliği belirtilmiştir (Saygın, 2017, s. 68).

3.2. Gereklilik

Hedeflenen amacın gerçekleştirilmesi için temel hak bakımından en yumuşak aracın seçilmiş olması gereklilik unsurunun gereğidir (Sağlam, 1982, s. 115). Anayasa hukuku penceresinden gereklilik, amaca ulaşmak açısından birden fazla araç arasından bir hakkı en az sınırlayacak, bireye ve kamuya en az yük getirecek olanın seçilmesi olarak tanımlanabilir (Metin, 2002, s. 30). Ölçülülük ilkesi kapsamında gereklilik unsuru, bir gayenin gerçekleştirilmesi için aynı etkiyi doğuracak birden çok araç içerisinden hak ve özgürlüklere en az müdahale edenin tercih edilmesidir (Yüzbaşıoğlu , 1993, s. 286).

3.3. Orantılılık

Ölçülülük ilkesinde; Danıştay kararlarında belirtildiği gibi, “makul ölçü”, “fiil ile ceza arasında uyum”, “adil denge”, “nispet”, “yapılan idari ihlal ile uygulan ceza arasında bir denge ve orantı bulunması” ifadeleriyle de orantılılık unsurunun önemine değinilmiştir. Bu zaviyeden bakıldığında orantılılık unsuru; kullanılan araç ile hedeflenen gaye arasındaki bir denge olarak nitelendirilebilir. Ölçülülük ve eşitlik ilkelerinin kesişim noktasını oluşturan orantılılık ilkesi; hukuk devletinin olmazsa olmazıdır. Ölçülülük esas olarak sınırlama ve amaç orantısı ile sağlanır (Dönmez, 2019, s. 94).

SONUÇ

Gelişmiş toplumların devlete verdikleri vergi toplama, para basma ve güvenliği sağlama yetkileri ile kurulu devletin egemenliğinin yansıması olarak göze çarpmaktadır. Bireyi yaşat ki devlet yaşasın şiarı gereği olan sosyal hukuk devletinin varlığının devamlılığı ve kamu harcamalarının karşılanması için mali kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada da devlet egemenliğinin mali açıdan tezahürü vergi toplamasıdır.

Hukuki bir zemine sahip olan ve hukuki/cezai müeyyideler ile desteklenen vergilendirme yetkisinin uygulanması terazisinin; bir kefesinde devletin gereksinimleri diğer kefesinde ise bireylerin hak ve özgürlükleri bulunmaktadır. Bu hassas noktada vergilendirme yetkisinin kullanılmasının birtakım çerçeveler ile sınırlanması gerekmektedir. Bu itibarla sosyal hukuk devletinin bir koşulu niteliğinde olan vergilendirme yetkisinin, vergi kanunlarına ve belirli anayasal ilkelere bağlı olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Vergilendirme yetkisi, devletin vergi toplama, muafiyet, istisna ve yeni vergiler ihdas etme konusunda sınırlarını içermektedir. Vergilendirme yetkisi yasama organına aittir ancak verginin değişen ekonomik koşullar nedeniyle hızla karar almayı gerektirecek ekonomi politikasının bir aracı niteliğinde olması nedeni ile yasama organı tarafından yürütme organına sınırlandırılmış bazı yetkiler verilmesi zorunluluğu doğmuştur.

Vergilendirme yetkisi kullanılırken sosyal hukuk devleti ve hukuki güvenlik ile ölçülülük ilkesine uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Bu ilkeler vergilendirmenin amaç-araç uygunluğu açısından önem arz etmektedir. İlkenin göz ardı edilmesi beraberinde bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahaleyi de getirir. Temel hak ve özgürlüklerin korunması amacı ile vergilendirmenin muhakkak bu ilkeler kapsamında yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aktan , C., & Gencel, U. (2003). "Türkiye'de Geriye Doğru Vergileme ve Verginin Hukukiliği ilkesinin İhlali". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1-22.
2. Aktan, C. C. (2017). Anayasal İktisat ve Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi,* , 109.
3. Arıkan, Z. (1994, 02 05). *Demokratik Gelişim Sürecinde Vergilendirme Yetkisinin Kullanımı ve Sınırları (Türkiye Analizi).* Ulusal Tez Merkezi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.isp, adresinden alınmıştır
4. Arıkan, Z. (1996-1997). Vergilendirme Yetkisi ve Kullanımı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* (s. 269-282). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
5. Aydın , A., & Gerek , Ş. (2005). *Anayasa Yargısı ve Vergi Hukuku.* Ankara: Seçkin Yayınevi.
6. Çağan, N. (1986). Anayasa Çerçevesinde Kamu Maliyesinin Parlamenter Kontrolü, Anayasa Yargısı. *Anayasa Mahkemesi Yayını* , s. 199-224.
7. Çağan, N. (1982). *Vergilendirme Yetkisi.* İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
8. Çağlar, S. (2015, Şubat). Hukuk Devleti Açısından Hukuki Belirlilik-Hukuk Güvenliği İlişkisi, Hukuk Güvenliği, Kamu Hukukçuları Platformu. *Türkiye Barolar Birliği Yayınları* , s. 33-34.
9. Dönmez, N. F. (2019). *Vergilendirme Alanında Yürütme Organına Tanınan Yetkiler ve Yargısal Denetimi Doktora Tezi.* 02 05, 2021 tarihinde Ulusal Tez Merkezi: www.tez2.gov.tr adresinden alındı
10. Erkin, G. (2015). *Türk Hukukunda Vergilendirme Yetkisi.* Ankara: Adalet Yayınevi.
11. Erkin, G. (2012). Vergilendirme Yetkisinin Tabi Olduğu Temel İlkeler. *Ankara Barosu Dergisi* , 235-249.
12. Güneş, G. (2008). *Verginin Yasallığı İlkesi.* İstanbul: 12 Levha Yayınları.
13. Kaneti, S. (1989). *Vergi hukuku.* İstanbul: Filiz Kitabevi.
14. Karakoç, Y. (2014). Anayasal vergilendirme ilkeleri üzerine bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 1259-1308.
15. Karakoç, Y. (2017). *Genel Vergi Hukuku.* Ankara: Yetkin Yayınları.
16. Karayalçın, Y. (1992, 02 05). *Hukukun Üstünlüğü (Kavram- Bazı Problemler).* Ankara Üniversitesi: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/457/5205.pdf adresinden alınmıştır
17. Metin, Y. (2002). *Ölçülülük İlkesi: Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi.* Ankara: Seçkin Yayınlar.

18. Metin, Y. (2017). Temel Hakların Sınırlandırılması ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Anayasal İlke midir? *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 1-74.
19. Oğurlu, Y. (2003). *İdare Hukukunda Kazanılmış Haklara Saygı ve Haklı Beklentiler Sorunu.* Ankara: Seçkin Yayınları.
20. Öncel, M., Kumrulu , A., & Çağan, N. (2014). *Vergi Hukuku.* Ankara: Turhan Kitabevi.
21. Özpençe, A., & Özpençe, Ö. (2007). Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşların Vergilendirme Yetkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,* , 1-21.
22. Sağlam, F. (1982). Temel Hakların Sınırlanması ve Özü. *Ankara Üniversitesi Siyasal ^Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: S.B.F. (Siyasal Bilgiler Fakültesi) İnsan Hakları Merkezi Yayınları* , s. 115.
23. Sancar, M. (2000). *Devlet Aklı Kıskacında Hukuk Devleti.* İstanbul: İletişim Yayıncılık,.
24. Saygın, E. (2017, 02 05). *Ölçülülük İlkesine Yönelik Türk ve İngiliz İdare Hukuku Yaklaşımı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz.* Ankara Barosu: http://www.ankarabarosu.org.tr/siteler/ankarabarosu/tekmakale/2017-2/2.pdf adresinden alınmıştır
25. Şenyüz, D. (2006). *Vergi Hukuku Genel Hükümler.* Bursa: Ekin Yayıncılık.
26. TBMM. (1961). *1961 Anayasası.* TBMM: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61 .htm, adresinden alınmıştır
27. Tekbaş, A. (2012). Vergi Kanunlarının Tabi Olduğu Anayasal İlkeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 123-191.
28. Tuncer, S. (2003). *Vergi Hukuku ve Uygulaması.* Ankara: Yaklaşım Yayınları.
29. Yakar , S., & Budak , T. (2007). Vergilendirme Yetkisinin Sınırlandırılması. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 136.
30. Yakar, S., & Budak , T. (2013). Bakanlar Kurulunun Vergi Oranını Belirleme Yetkisinin Alt Sınırı: 'Sıfır Oran' ın Anlamı. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 399-426.
31. Yaltı, B. (Ağustos 1998). Vergi Adaleti Kavramında Soyuttan Somuta: Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarını Eşitlik, Özgürlük, ve Sosyal Devlet Kavramları ile Okumak. *Vergi Sorunları Dergisi* , 119.
32. Yüzbaşıoğlu , N. (1993). Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No: 703* , s. 286.

MÜZE VE ÖZEL KOLEKSİYONLARIN YÖNETİMİ'NDE PROVENANS PRENSİBİNİN UYGULANMASININ ÖNEMİ

Dr. Edine F. SÜLEYMANOĞLU

T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
İletişim: 0 312 466 75 33 / 1383

Belgeleri, özel veya genel işlerini idare sırasında, üreten, toplayan ve/veya koruyan ve kullanan, organizasyon (kurum) veya kişi, o belgenin provenansıdır.

Provenans İlkesi ise, aynı provenansa (kaynak, köken, menşe) sahip evrakların / arşivlerin, başka bir provenansa sahip olanlarla karıştırılmaması gerektiğini öngören temel ilkedir. "Fonlara saygı" olarak da anılır. İngilizcesi "principle of provenance", Fransızcası "principe du respect des fonds / principe de provenance", Almancası "provenienzprinzip" şeklinde ifade edilir.[1]

Fonlara saygı prensibi, kısaca, belge gruplarını bir diğeriyle karıştırmadan, olduğu gibi bırakmaktan ibarettir ki bunları yönetim biriminin, kuruluşun ya da bir kişinin arşiv fonları olarak tanımlamaktayız. Bir yönetim kurumu veya bir kişi tarafından doğal aktiviteleri sırasında üretilmiş belgeler bütünü olarak "arşiv fonu" kavramı, temellerini Avrupa'da iki yüzyıl öncesinden almıştır. Fikrin belirtileri ilk olarak Danimarka kanunlarında 1791'de, Napoli'de (İtalya) 1812'de, Hollanda'da 1826'da ve Fransa'da 1841'de bir kurum tarafından üretilen belgelerin bir arada ve o kurumla ilişkilendirilerek saklanmasının kabul edilmesi şeklinde görülmektedir.[2]

Bu tanımlamalar, arşivcilerin işlerini yaparken uyguladıkları en temel prensibi göstermektedirler. Arşivciler için doküman grupları, nereden geldiğine bağlı olarak değerlendirilir ve düzenlenir. En önemli konu, bir yerden gelen doküman grubunun, nereden geldiği bilinmese dahi, bir başka doküman grubu ile bir araya getirilmemesi ve karıştırılmamasıdır. Çünkü, bir doküman grubu bir aradayken, ona ait inceleme yapıldığında, nereden geldiğine ait bilgileri zaten içerir ve bu bilgiler araştırılarak bulunabilir.

Dolayısıyla birden fazla doküman grubunun, bir arada arşive aktarıldığını düşünelim, hiçbirinin geldiği yer belli olmasa dahi, doküman grupları kendi içlerinde bir arada tutularak, geldikleri yer, zaman içinde yapılan araştırmalarla belirlenebilecektir. Yani bir doküman grubu, kendi içinde bilgiler içermektedir. Arşivsel bakış açısı, bilgiyi bir araya getirmekten ve değerlendirmekten bahseder. Bunun için de bilginin öncelikle korunması gerekmektedir. İşte bir doküman grubunu bir arada tutmak ve zamanı geldiğinde yapılacak araştırmalar için korumak, arşivsel bakış açısında öncelikli yere sahiptir ve provenans prensibini uygulamak demek, bilgileri korumak, gözetmek ve bir arada tutmak manasına gelmektedir.

Belgelerin tasnifi, kütüphanecilikte kullanılan manasıyla, standart bir sınıflama değildir. Arşivcilikte sınıflama ya da düzenleme, her belgenin kendine has sahip olduğu özelliklerin belirlenmesidir. Arşiv belgeleri basılı ve birden fazla kopyası bulunan eserler gibi konularına veya bunun alt gruplarına yerleştirilemez. Çünkü belgeler pek çok farklı özellikleri bir arada toplarlar ve bu farklı özellikler "belge sayesinde" bir bütün olur. Belgelerin kendi içlerindeki düzenleri, kurum ya da kişinin faaliyetlerinin belirlenmesinde ispat değeri taşırlar. Belgeler belli faaliyetler sonucunda bir araya getirilmiş olup,

[1] Süleymanoğlu, E.; Arşivlerde Provenans Sisteminin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Uygulanması; Yüksek Lisans Tezi; T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; İstanbul; 1997; Sf. 1.
[2] A.g.e.; Sf. 3.

aynı faaliyetler sebebiyle bir bütün olarak saklanmaktadırlar. Bu belgeler, herhangi bir tasnif sistemine göre birbirlerinden ayrılıp yeniden düzenlenirlerse, belgelerin kaynaklarına ve dolayısıyla oluşturulmalarına ilişkin kanıtlar ortadan kaldırılmış olur. Bir bütünün parçalarından biri olan tek bir dokümanın önemi ve değeri ancak parçası olduğu diğer dokümanlarla bir arada iken belirlenebilir.

Provenans prensibinin önemi, gelecekte bulunması ve kullanılması istenen arşiv belgelerini düzenlerken ortaya çıkmaktadır. Belgeler eğer geldikleri birimlerin organik özelliklerine göre tasnif edilirse, ancak o zaman o birim ile birlikte tanımlanabilirler. Eğer belgeler çeşitli konulara göre dağıtılırsa, belgelerin geldiği birimin, dolayısıyla da belgenin hiçbir fonksiyonu kalmaz. Yayınlar bakımından yazar hakkındaki bilgiler ne kadar önemli ise, belgeler için de kurum ya da kişiler hakkındaki bilgiler o kadar önemlidir. Arşivci, arşiv fonunu belirleyip, fon içinde gerektiği şekilde alt fonlar meydana getirirse, ancak o zaman belgeleri işlemleri düzeyinde tanımlayabilir ve fona yabancı birinin de bu belgeleri anlayabilmesini sağlayabilir.

Bu prensibin / sistemin özü gayet açık ve nettir: "Dokümanın nereden geldiği bilgisini kaydet ve dokümanları bir arada tut". Koleksiyonlar açısından baktığımızda ise: "Koleksiyonun her bir objesinin nereden geldiği bilgisini kaydet ve bir arada gelmiş koleksiyon objelerini bir arada tut".

Koleksiyondaki her bir objenin geliş yerinin bilgisini kaydetmek, zaten her koleksiyonerin keyifle yaptığı bir iştir. Esasında tam da bu aşamada belirtilmesi gereken bir detay, bilgilerin yazılması konusudur. Çünkü koleksiyonerler genellikle topladıkları objelerle ilgili bilgileri akıllarında tutarlar. Bu onlar için adeta bir tutkudur. Fakat bu bilgiler yazılı ortama geçirilir ise, o zaman başkaları için de değerli bilgiler haline gelebilirler. Her bir koleksiyonerin, obje toplama deneyimi sırasında geçtiği yollar, belki tanıdığı insanlar, gezdiği yeni mekanlar vb. hayatına oldukça çok "değer" katmıştır ve katmaya da devam etmektedir. Bu değerlerin anlaşılabilir ve istenen kimseler tarafından ulaşılabilir olması için ise, günümüzdeki şartlarda ve hayat tarzında yazılı bilgi gerekmektedir.

Yerine göre, koleksiyonerin kendisi objenin provenansıdır. Çünkü onu belli bir konu / düşünce ve istek ile hayatına katmış ve belki de başka objelerle bir araya getirmiş olan kişi koleksiyonerin kendisidir. Koleksiyonun zamanla bir müzeye devredildiği düşünülürse o müze için, koleksiyonerin kendisi doğal olarak provenansı haline gelmektedir. Ancak eğer koleksiyoner elindeki objelerin geliş yeri, alınış / bulunuş zamanı (tarih) ve ortam, ilgili kişiler veya kurumlar, o objenin koleksiyona katılma sebebi gibi bilgileri kaydetmiş ise, işte o zaman ancak objenin "gerçek" provenansı hakkında fikir sahibi olmak mümkündür.

Esasında kanunen koleksiyonerlerin objelerini defterlere kaydetme gerekliliği de, objelerin geliş yerinin bilinebilmesi amacıyla yapılmaktadır. Çünkü bazı objelerin geliş yeri, üzerindeki işaretler, yazı çeşitleri vb. ile kolayca, bir bakışta konunun uzmanları tarafından tanımlanabilmektedir. Örneğin, üzerinde arı figürü olan antik zaman objelerinin Efes kentinden geldiği bilinmektedir çünkü arı kentin sembolü olarak belirlenmiştir. Fakat bazı

objelerin ise geleceğe aktarılması için yapılacak çalışmaların sebepleri, yalnız ve ancak koleksiyonerler tarafından bir araya getirilmiş bilgiler vasıtasıyla olabilmektedir. Örneğin bir koleksiyon içinde yer alan 100 Yıl öncesinden kalma bir kumaş parçası kendi başına sadece bir obje olarak nitelendirilir. Ancak eğer o kumaş parçası ile ilgili bilgiler var ise yani o kumaşın üretildiği yer belli ise ve bu çok önemli bir fabrika ise mesela ya da çok ünlü bir tiyatro oyununda dekor için kullanıldığı biliniyorsa ve yanında bu bilgiyi destekleyen fotograflar vb. var ise, ya da o kumaş önemli bir mekanın dekoru için üretilen ilk örneklerden biri ise, işte o zaman ilgili dokümanları ile birlikte saklanmaya ve korunmaya devam edilecek önemli bir obje olarak nitelendirilecektir. Bunun gibi örneklere daha çok yurtdışındaki müzelerde rastlanmaktadır. Küçücük 10 cm.'lik bir kumaş parçası, müzenin koleksiyonundaki en değerli objelerden biri olabilmektedir. Koleksiyonerler için, bir müzeye koleksiyonunu aktarmak gibi bir hedefi veya düşüncesi olmasa bile, yaptığı koleksiyonun değerini tam olarak tanımlayabilmesi için, provenans bilgisine kendisinin de gereksinimi vardır. Bu bilgileri kaydetmesi durumunda, kendisi için, daha ileriki dönemlerde, koleksiyonunu geliştirirken, çevresine anlatırken, en temel bilgi, provenans bilgisi olacaktır.

Sonuç:

Arşiv uzmanlarının işlerini yaparken uyguladıkları temel prensip olan "provenans" gerek Devlet gerekse özel müzelerin, kurumların, arşiv belgesi toplayan / saklayan enstitülerin ve kütüphanelerin, ayrıca özel koleksiyon yapan herkesin, koleksiyon objesi ne olursa olsun dikkatle ve özenle uygulaması gereken bir kural, bakış açısı ve değerdir. Koleksiyonlar bu bakış açısıyla düzenlendiklerinde değerleri hem maddi hem manevi olarak daha da artmaktadır. Arşivlerde belgeler için daha yoğun bir şekilde uygulanmak üzere geliştirilmiş bu düzenleme sistemi, farklı objelerden oluşan koleksiyonlara da uygulanması ve özen gösterilmesi gereken bir yönetim faaliyetidir.

Bir müzenin arşivinde, kumaş vb. malzemelerin korunma ortamı ve kutularına örnek. ©

[3]

[3] Süleymanoğlu, E.; Doktora Tezi: "Müze Arşivlerinin Yönetimi"; Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; İstanbul; 2018; Fotograflar bölümü.

Arşiv kutularının içinde saklama şekillerinden örnekler. ©

ÇOCUK BESLENMESİ KONUSUNDA AİLELERİN GEREKSİNİMLERİ

Doç. Dr. Miray ÖZÖZEN DANACI

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitim, İzmir.
ORCİD: 0000-0002-6993-9038

Giriş

Beslenme; büyüme, gelişme ve yaşamın sürdürülmesi amacıyla besin öğelerinin dengeli ve yeterli miktarda vücuda alınmasıdır. Sağlıklı beslenme, yaşam boyu bireylerin sağlığının korunması ve geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması, sağlıklı yaşam modelinin benimsenmesi ile beslenmeye bağlı kronik hastalıkların önlenmesi ve tedavisine yönelik beslenmedir. Beslenme, bütün canlıların yaşamını devam ettirebilmesi için zorunludur ve canlıların yaşamındaki temel önceliğini her zaman korumaktadır. Öyleki, özellikle genel popülasyonda sık rastlanan hipertansiyon, diyabet vb. kronik hastalıklarda beslenme, tedavinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Mc Ardle, Katch & Katch, 2007; Potter & Perry, 2009; Ogden, Lamb, Carroll & Flegal, 2010; Ünsal, 2019).

Beslenmenin büyüme ve gelişme için bir gereklilik oluşturması özellikle büyüme ve gelişme çağında olan çocuklar açısından büyük önem arz etmektedir. Besin öğelerinden önemli bazı gruplar tüketilmediğinde veya gereğinden fazla alındığında, büyüme ve gelişmede sorunlar ortaya çıktığı, sağlığın bozulduğu bilinmektedir. Besin tercihleri, yaşamın erken dönemlerinde şekillenmeye başlayıp yetişkinlikte de sürmektedir (Birch, Savage & Ventura, 2007; Tilman & Clarck, 2014; Ünsal, 2019). Bu bağlamda çocukluk çağları, sağlıklı beslenme alışkanlığının geliştirilmesinde kritik bir dönem olup bu dönemde beslenme problemleri ve ailelerin çaresizliği durumları yaygın olarak görülmektedir (Birch, Savage & Ventura, 2007; Cooke, Higgins & McCrann, 2017). Dolayısıyla bu dönem itibariyle çocukların, beslenmenin önemini henüz kavrayamamış olması, nasıl besleneceğini bilmemesi, iştahsız olması gibi durumlar sebebiyle çocuk beslenmesinde çoğu zaman yetişkin denetimi ve rehberliği gerekmektedir (Bergmeier, Skouteris & Hetherington, 2015).

Sağlıklı toplumların temeli sağlıklı yetişmiş çocuklara bağlıdır. Beslenme alışkanlıklarının temeli çocuklukta atılmaktadır (Kutluay-Merdol, 2012). Bu aşamada önemli rol üstlenen ebeveynler, çocukluk döneminin en önemli sorunlarından biri olan beslenme sorunlarına yönelik çoğunlukla ne yapmalıyım sorusuna yanıt ararken, doğaçlama davranarak, yanlış adımlar atarak süreci daha da çıkmaza sokabilmektedirler. Ayrıca ebeveynler, çocukların ay ve yaş değerlerine göre günlük hangi vitamin ve minerale kaç gr ihtiyaçları olduğu konusunda da büyük bilgi eksikliği yaşayabilmektedirler (Choudhury, Headey & A.Masters, 2019; Kupka, Siekmans & Beal, 2020).

Aileler tarafından yapılan çocuğu zorlama, ceza verme, sadece sevdiği şeyleri verme, hazır/katkılı gıdalarla besleme, oyun oynarken yedirme, gezerek yedirme gibi bir takım hatalı yaklaşımlar, anı kurtarırken genel anlamda beslenme sorunlarının daha da büyümesine yol açmaktadır. Büyüyen beslenme sorunları

çocukların sağlığını ve gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunların yanı sıra beslenme, ailelerin ekonomik ve eğitsel koşullarından, sosyolojik kültürlerinden de etkilenen bir yapıya da sahiptir. Tüm bunlar beslenmede ebeveyn yaklaşımlarının önemini ortaya koymaktadır.

Yöntem

Tarama modelli olarak yürütülen çalışmada araştırmacı tarafından proje kapsamında geliştirilen 'Çocuk Yetiştirmede Ebeveyn Öz Değerlendirme Anketi' kullanılmıştır. Veri işleme sürecinde ise betimsel istatistik sonuçları ile demografik özellikler açısından bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma, belirlenen amaca ulaşabilmek için nicel araştırma modellerinden tarama modeli biçiminde yürütülmüştür. Tarama modeli geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu bulunduğu şekliyle betimleyen süreçlerin tümüdür. Genel tarama modelinde fazla sayıda elemanın oluşturduğu evrende, o evrene ilişkin genel kanıya ulaşmak amacıyla evrenin tamamı ve ya ondan alınan bir grup örnek-örneklem üzerinde taramanın yapılmasıdır (Karasar, 2011). Tarama modeli türlerinden, genel tarama modeli uygulanan çalışmada var olan bir problemin betimlenmesi ve uygun çözüm yollarının sunulması hedeflenmiştir.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini İzmir ili 3-6 yaş aralığı çocuğa sahip ebeveynler oluşturmaktadır. 120 anne ve 120 baba olmak üzere 240 ebeveynden oluşan araştırmanın örneklem grubunda katılımcılar, tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 3-6 yaş aralığında çocuğa sahip ebeveynlerdir. Örneklem grubu, aynı ilçede yaşayan, sosyo-demografik özellikler açısından homojenik dağılıma sahip, normal gelişim gösteren çocukları bulunan ebeveynlerdir. Araştırma anne ve babaların her ikisinin de çocuk beslenmesi hususundaki gereksinimlerini ortaya koymayı amaçladığından, her çocuğa tek ebeveyn araştırmaya dahil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, çalışmanın amacına ve hedef kitleye uygun olarak tasarlanan 'Çocuk Beslenmesi Ebeveyn Anketi' ile araştırmacı tarafından hazırlanan 'Anne-Baba ve Çocuk Bilgi Formu kullanılmıştır.

Anne-Baba ve Çocuk Bilgi Formu

Bilgi formu, ebeveynlere ait çocuk sayısı, cinsiyet, yaş, doğum yeri, eğitim durumu bilgilerini, çocuklarına ait ise cinsiyet, yaş bilgilerini içermektedir.

Çocuk Beslenmesi Anketi

Çalışmada araştırmacı ve bir çocuk hekimi, bir diyetisyen ile öncelikle taslak 'Çocuk Beslenmesi Anketi' formu oluşturulmuştur. Daha sonra form revize edilerek nihai hali tamamlanmıştır. Formda çocuk beslenmesi hususunda muhtemel yaşanabilecek sorunlara yönelik 5'li likert tipi maddeler yer almaktadır. 40 maddeden oluşan anket sorularının sorun odaklı değil beceri odaklı fiil kökü ile oluşturulması, ebeveynlerin maddeleri yanıtlarken savunucu-inkar edici yaklaşım sergilemelerinin önüne geçmek amacını taşımaktadır. Kendi içerisinde kategorilere ayrılan maddeler katılımcı formunda karışık olarak verilmiştir.

'Seçici Yeme', 'Az Yeme', 'Dengesiz Beslenme' 'İştahsızlık', 'Sağlıksız Beslenme' kategorilerine ait maddeler her bir kategoride 8 madde olacak biçimde düzenlenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular yer almaktadır. Veriler, anne babaların çocuklarının beslenmesi hususunda en çok sorun yaşadığı konuların özellikle 'Seçici Yeme' ve 'Az yeme' konularına ilişkin olduğunu göstermektedir. Daha sonra ise bu konuları takiben anne babalar, 'Dengesiz Beslenme', 'İştahsızlık' ve 'Sağlıksız Beslenme' konularında sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

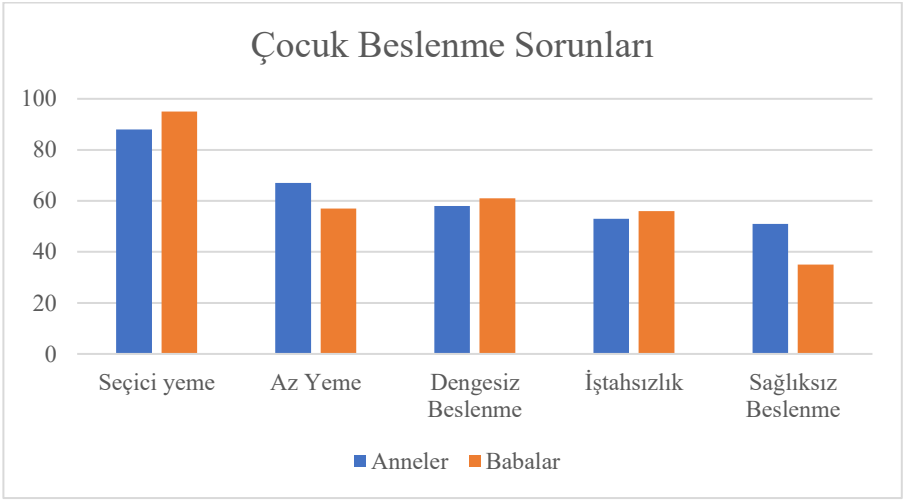
Tablo 1'de anne babaların çocuklarının beslenmesi hususunda sorun yaşadıkları alanlara ilişkin elde edilen bulgular, Tablo 2'de ise anne babaların çocuklarının beslenmesi hususunda destek ihtiyacı hissettikleri konular belirtilmiştir.

Tablo 1. Anne Babaların Çocuklarının Beslenmesi Hususunda Sorun Yaşadığı Konulara İlişkin Total Betimsel İstatistik Sonuçları

Gruplar	N	%
Seçici yeme	183	%76,25
Az yeme	124	%51,66
Dengesiz Beslenme	119	%49,58
İştahsızlık	109	%45,41
Sağlıksız Beslenme	86	%35,83

Tablo 1'de anne babaların çocuklarının beslenmesi hususunda yaşadıkları total beslenme sorunları görülmektedir. Detaylı incelendiğinde anne babaların verdikleri yanıtlar doğrultusunda yaşanan en fazla sorunun 1. öncelikle 'Seçici

Yeme' (n=183) olduğu görülmektedir. 'Seçici Yeme' sorununu sırasıyla, 'Az yeme' (n=124), 'Dengesiz Beslenme', (n=119) 'İştahsızlık', (n=109) 'Sağlıksız Beslenme' (n=86) konuları takip etmektedir.

Grafik 1. Anne ve babaların çocuklarının beslenmelerine ilişkin zorlandıkları/desteğe ihtiyaç duydukları konuların total, cinsiyet ve konu içeriği bazlı dağılımları

Grafik 1 incelendiğinde, anne ve babaların çocuklarının beslenme sürecinde desteğe ihtiyaç duymaları bakımından cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği görülmektedir.

Tablo 3. Anne Babaların Çocukların Beslenmesi Hususunda Duydukları Desteğin Cinsiyet Değişkenine Göre Sonuçları

	N	**X**	**SS**	**T**	**Sd**	**P**
Gruplar						
Anneler	120	16,35	0,83	3,02	203	,804
Babalar	120	17,28	2,09			

Tablo 2'de çocuklarının beslenme süreçlerinde desteğe ihtiyaç duydukları konulara ilişkin anne ve babaların cinsiyet değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik istatistiksel sonuçlar yer almaktadır. Bulgular detaylı incelendiğinde çocuklarının beslenme sürecinde zorlandıkları ve desteğe ihtiyaç duydukları konulara ilişkin anne ve babalar arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılığın bulunmadığı görülmüştür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Literatürde yer alan çocuk beslenme sorunlarına ilişkin çalışmalarda prevalans ve besin tüketimine ilişkin parametrelerde farklılıklar göstermektedir. Erken çocukluk döneminde görülen beslenme davranışlarının, ilk çocukluk, orta çocukluk ve son çocukluk dönemlerinde hatta yetişkinlikte de devam edebilirliği göz önünde bulundurulduğunda beslenme sorunlarına ilişkin risk faktörlerinin tespit edilmesi ve ebeveynlerin doğru yönlendirilmesi, onlara rehber olunması önemlidir.

Araştırma sonucunda ebeveynlerin çocuk beslenmesi hususunda yaşadıkları en büyük sorunun seçici yeme hususu olduğu görülmüştür. Kermen & Aktaç (2018) yaptıkları çalışmada seçici yemenin, çocukluk döneminde yaygın olarak görülen beslenme sorunlarından biri olduğunu belirtmişler ve bu sorunu genetik, çocuğa ve ebeveyne ait nedenlere ayırarak çözümlenebilmesi için özellikle ebeveynlerin özel bir eğitimden geçmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Araştırma sonucunda ailelerin çocuk beslenmesi hususunda gereksinimleri seçici yemeden sonra sırasıyla; az yeme, dengesiz beslenme, iştahsızlık, sağlıksız beslenme konularında olup bu konulara ilişkin eğitim ve rehberliğe gereksinim duydukları görülmüştür. Yapılan pek çok çalışmada da ebeveynlerin özellikle iştahsızlık ve sağlıksız beslenme konularında ne yapacaklarını bilmemelerine dikkat çekilmiştir (Dibley & Senarath, 2012; Headey, Stifel, You & Guo, 2018). Gerek anne gerek ise baba dolayısıyla elde edilen zenginlik ve eğitimin çocukların beslenme çeşitliliği ve her tür beslenme kalitesinin artırılmasına olumlu destek sağladığı yapılan pek çok çalışmada ortaya konmuştur (Alderman & Headey, 2018; Headey, Stifel, You & Guo, 2018).

Çocuk beslenmesinin çocukların tüm gelişim alanlarını birincil açıdan etkileyen bir etmen olması ve bu konuda bilinçliliğin oldukça az olması sebebiyle yürütülen bu araştırma sonucunda, çocukların beslenmesi hususunda yukarıda yaşanan sorunlara ilişkin ebeveynlere destek sağlayacak bir takım öneriler sunulmuştur. Çocuklar okul öncesi eğitim kurumlarında sabah kahvaltısı, öğle yemeği ve ikindi kahvaltısı olmak üzere 3 farklı öğün yemek yemektedirler. Dolayısıyla okul öncesi eğitim uzmanları çocukların beslenme sürecinin büyük kısmına dahil olmaktadırlar. Bu sebeple çalışma sonucunda ebeveynlerin gereksinimleri ve buna bağlı olarak sunulan öneriler okul öncesi öğretmenlerinin de uyması ve dikkat etmesi gereken noktalar olarak önem kazanmaktadır.

Çocuk beslenme sürecini kaliteli bir biçimde yürütülmesi ve sorunların en aza indirgenmesi için;

- Çocuklar 1 yaşından itibaren kendi kendilerine yemek yiyebilecek duruma gelebilmektedirler. Ebeveynler, çocuklarının kendi kendilerine yemek yemelerini cesaretlendirmeli, teşvik etmelidirler.

– Beslenme sürecinde çocukların açlık tokluk hissini iyi algılamalarının sağlanması için dikkat dağıtıcı öğelerden arınarak beslenmesi gerekmektedir.

– Ebeveynler besin hazırlama sürecinde iştah uyandıracak faktörlerden faydalanmalıdırlar.

Ebeveynlerin yemek yeme konusunda aşırı ısrarları, ceza ve ödülleri, baskıları çocuğun beslenmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çocuk, baskı ve olumsuz ortam yaratılmadan yemek çeşitlerine alıştırılmalı ve aile çocuğa örnek olmalıdır.

– Çocuğa bazı yiyeceklere dair konulan kurallarda, yasakların ve izinlerin sebepleri gerçekçi ve açık bir biçimde anlatılmalıdır. Örneğin katkılı hazır gıdaların insan vücudunda yarattığı olumsuz sonuçlar, sebep olduğu hastalıklar anlatılmalıdır. Çocuk bir gıdanın neden yasaklandığını bilmelidir.

– Çocuğa sevmediği bir yiyecek yedirilirken, yanına sevdiği bir yiyecekle destek yapılmalı, menü çeşitlendirilmelidir.

– Erken çocukluk döneminde çocuklar, sıklıkla rol model alarak davranış geliştirme eğilimindedirler. Anne, baba, kardeş ve öğretmen başta olmak üzere, akranlarını sevdiği kişileri ve çevrede gözlemledikleri bazı insanları rol model alarak taklit ederler. Bu sebeple aile üyeleri ve eğitimciler yiyeceklere karşı olumsuz tutumlarda bulunmamalı, yemek seçmemeli, zararlı gıdalarla beslenmemelidirler.

– Yiyecekler çocukların zorlanmadan yiyebilecekleri şekilde hazırlanmalı ve tabaklarında bu şekilde sunulmalıdır. (Örneğin çöp şişteki tavuklar şişten çıkarılmalı, cevizler kabuğu kırılıp verilmeli vb.)

– Yemek yeme sofra ortamı neşeli olmalı, her hangi bir konuda yemek masasında tartışma yaşanmamalı, çocuk yemek masasını beyninde olumsuz kodlamamalıdır. Gezerek yeme, oyuncaklarla bir yandan oyun oynayarak yeme, çatal bıçak kullanmadan yeme gibi yemek adabını ve olumlu yeme alışkanlıklarını bozacak yaklaşımlardan kaçınılmalıdır.

– Yemek yeme konusunda bir düzen oluşturulmalı, öğün atlanmamalıdır. Yemek düzeni örneğin, önce çorba ile başlamak en son tatlıyı yemek, menüde aynı anda makarna ve pilav sunmamak gibi dengeleri içermelidir.

Kaynakça

1. Alderman, H., & Headey. D. (2018). The timing of growth faltering has important implications for observational analyses of the underlying determinants of nutrition outcomes. *PLOS ONE, 13* ONE, 13(4), e0195904.
2. Bergmeier, H., Skouteris, H. & Hetherington, M. (2015). Systematic research review of observational approaches used to evaluated mother-child mealtime interactions during preschool years 1-4. *Am J Clin Nutr, 101,*7-15.
3. Birch, L., Savage, J.S., & Ventura, A. (2007). Influences on the development of children's eating behaviours: From infancy to adolescence. Canadian *Journal of Dietetic Practice and Research: A Publication of Dietitians of Canada, 68,* 1-2.
4. Choudhury, S., Headey, D., & A. Masters, W. (2019). First foods: Diet quality among infants aged 6–23 months in 42 countries. *Food Policy, 101762,* 1-11.
5. Cooke, L., Higgins, C., & McCrann, Ú. (2017). Managing common feeding difficulties in toddlers and preschool children. *Pediatrics and Child Health, 27,* 366-370.
6. Fildes, A., van Jaarsveld, C.H., Llewellyn, C.H., Fisher, A., Cooke, L., & Wardle, J. (2014). Nature and nurture in children's food preferences–. *The American Journal of Clinical Nutrition, 99, 9*11-917.
7. Haszard, J.J., Skidmore, P.M., Williams, S.M., & Taylor, R.W. (2015). Associations between parental feeding practices, problem food behaviours and dietary intake in New Zealand overweight children aged 4–8 years. *Public Health Nutrition, 18,* 1036-1043.
8. Headey, D., Stifel, D., You, Y., & Guo, Z. (2018). Remoteness, urbanization, and child nutrition in sub-Saharan Africa. *Agric. Econ, 49*(6), 765-775.
9. Jansen, P.W., de Barse , L.M., Jaddoe, V.W., Verhulst, F.C., Franco, O.H., & Tiemeier, H. (2017). Bi-directional associations between child fussy eating and parents' pressure to eat: Who influences whom?. *Physiology & Behavior, 176,*101-106.
10. Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Nobel Yayınları.
11. Kupka, R., Siekmans, K., & Beal, T. (2020). The diets of children: Overwiev of available data for children and adolescents. *Global Food Security, 21*(1), 100442.

12. Kutluay-Merdol, T. (2012). *Okul öncesi dönem çocuklarının beslenmesi*. Sağlık Bakanlığı Yayınları: Ankara.
13. Machado, B.C., Dias, P., Lima, V.S., Campos, J., & Gonçalves, S. (2016). Prevalence and correlates of picky eating in preschool-aged children: A population-based study. *Eating Behaviors, 22,* 16-21.
14. Mc Ardle, W., Katch, F.I., & Katch, L.V. (2007). *Exercise physiology, energy, nutrition and human performance*. Sixth Edition, Lippincott Williams & Wilkins.
15. Mitchell, G.L., Farrow, C., Haycraft, E., & Meyer, C. (2013). Parental influences on children's eating behaviour and characteristics of successful parent-focussed interventions. *Appetite, 60,* 85-94.
16. Ogden, C., Lamb, M., Carroll, M., & Flegal, K (2010). Obesity and socioeconomic status in adults: United States, 2005-2008. *NCHS, 50*(50), 1-8.
17. Potter, P.A., & Perry, A.G. (2009). *Fundamentals of nursing.* 7 Edition, Missouri; th Mosby.
18. Shloim, N., Edelson, L.R., Martin, N., & Hetherington, M.M. (2015). Parenting styles, feeding styles, feeding practices, and weight status in 4–12 year-old children: A systematic review of the literature. *Frontiers in Psychology, 6,* 1849.
19. Smith, A.D., Herle, M., Fildes, A., Cooke, L., Steinsbekk, S., Llewellyn, C.H. (2017). Food fussiness and food neophobia share a common etiology in early childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 58,* 189-196.
20. Steinsbekk, S., Bonneville-Roussy, A., Fildes, A., Llewellyn, C.H., & Wichstrøm, L. (2017). Child and parent predictors of picky eating from preschool to school age. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity, 14,* 83-87.
21. Tilman, D., & Clarck, M. (2014). Global diet links environmental sustainability and human healt. *Nature, 515*(7528), 518.-522.
22. Toyama, H., & Agras, W.S. (2016). A test to identify persistent picky eaters. *Eating Behaviors, 23,* 66-69.
23. Ünsal, A. (2019). Beslenmenin önemi ve temel besin öğeleri. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2*(3), 1-10.

NİTELİKLİ OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMU SEÇİMİNDE ÖZEL, DEVLET VE KAMU BÜNYESİNDE YER ALAN ANAOKULU VE KREŞLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Doç. Dr. Miray ÖZÖZEN DANACI

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitim, İzmir.
ORCİD: 0000-0002-6993-9038

Giriş

Okul öncesi dönem olarak adlandırılan 0-6 yaş dönemi, çocuğun gelişimi ve eğitimi açısından büyük önem taşıyan kritik dönemdir. Bu dönemde çocuğun kaliteli bir eğitim alması için bu eğitimi sağlayan anaokullarının seçimi son derece önemlidir. Yaşamsal önem taşıyan bu kurumların yaşamın başlangıç aşamasında çocuğu sosyal ve yeterli bir birey olarak, yetiştirmesi amaçlanmaktadır. Kaliteli eğitimin iskeleti olarak kabul edilen okul öncesi eğitim ortamları, eğitime katkı sağlayabileceği gibi diğer taraftan ise dikkat edilmezse eğitimi engelleyici bir rol de üstlenebilmektedir.

Türkiye'de okul öncesi eğitim çeşitli kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. Okul öncesi eğitim kurumları, en yaygın olarak Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) ve Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı olarak çalışmaktadırlar. Bunların dışında, Sağlık, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıklarına ve üniversitelere bağlı okullar da bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, okul öncesi eğitim kurumlarının kurulma amaçları, programları ve mekân donanımları yönünden farklılaşmasına sebep olmaktadır. Bu durum, eğitim kalitesi yönünden ortak standartlara ulaşmada ve bu kurumların yönetimleri konusunda sıkıntılara neden olmaktadır (Oktay, 2000). MEB'e bağlı okul öncesi eğitim kurumları dışında özel yapılanan bağımsız anaokulu ve kreşler arasında yapısal açıdan farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık, okul müdürlerine, denetmenlere ve öğretmenlere farklı görev ve sorumluluklar yüklemektedir (Öncül, 2000; Wagner, 2000).

Unutulmamalıdır ki okul öncesi eğitimde amaç çocuğa bilgi öğretmek değil, çocuğa özel tasarlanmış eğitim ortamlarında bilgiye ulaşması için gerekli yeterlikleri kazandırmaktır (Cohen, Manion & Morrison, 2010). Bu sebeple ideal anaokulu, çocuğu bilgiyle donatan, amaç dışı yoğun branş dersleriyle çocuğun çalıştırıldığı bir yer değil, onu ilköğretime hazırlayan, öncelikle 'sevgi ile eğitim' anlayışını benimseyen özgüveni yüksek, yaratıcı, yeteneklerini keşfedebilen, kendini ifade edebilen, bilişsel, psikolojik, duygusal, bedensel, sosyal yönden sağlıklı çocuklar yetiştirmeyi amaçlayan, oyun ile eğitim ilkesini amaçlayan eğitim kurumu olmalıdır. Bu kurumlar çocukların tüm gelişim özelliklerini destekleyen programlara dayalı olmalıdır.

Okul öncesi eğitim kurumları, yapısal açıdan eğitimin diğer basamaklarındaki okullardan oldukça farklı bir biçim göstermektedirler. Bu farklılık, bu kurumların gerçekleştirmesi gereken amaçlarından, çalışan yapısından, yaş gruplarının özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Okul öncesi eğitimde program, çocuğun bütün gelişim alanlarını destekleyen (psikomotor, bilişsel, sosyal, duygusal, ruhsal, sözel, kişisel) nitelikte olmalıdır. Bunun yanı sıra program, M.E.B. (2003)'te de belirtildiği üzere, belirli hedeflere yönelik, çocukların yaş düzeylerine, ihtiyaçlarına uygun, dengeli, bireysel farklılıkları göz önünde

bulunduran, değerlendirme sürecinin yer aldığı esnek yapılandırılmış olmalıdır. Etkinlikler oyun temelli olmalı günlük yaşamla ilişkilendirilmelidir.

Okulların, eğitsel, fiziksel, özelliklerin yanı sıra, ulaşım, personel, sınıf mevcutları, eğitim süresi, sağlık, güvenlik gibi bir çok değişken açısından ele alınması gerekmektedir. Ancak ebeveynlerin büyük çoğunluğu okulların tek veya birkaç özelliğe odaklanarak yanlış tercihlerde bulunabilmektedirler. Okul öncesi eğitim kurumlarının yapıları inşa edilirken göz önüne alınması gereken unsurlardan ilki, tasarımların çocuklara yönelik yapılmış olmasıdır (Baran, Yılmaz & Yıldırım, 2007)

Okul öncesi eğitim kurumlarının çocukların, tüm gelişim özelliklerine uygun olarak inşa edilmeleri, çocukların ilgi, istek ve sağlıklarına uygun planlamaların yapılması okul öncesi eğitimden yararlanma oranını arttırmaktadır. Bu noktada, eğitim ortamları ve donanımlar oluşturulurken; mimarlık, mühendislik, çocuk gelişimi, eğitim, psikoloji gibi bilim dallarının işbirliği ile çalışmaları gerekmektedir (Güleş, 2013).

Ülkemizde okul öncesi eğitimin yaygınlaşmasıyla beraber, aileler ve çocuk yetiştiriciler açısından okul öncesi eğitimde doğru kurumun seçilmesi konusu gündeme gelmiştir. Günümüzde koşullarında Türkiye'de devlet, kamu, özel sektör olmak üzere çeşitli bünyelerde okul öncesi eğitim kurumları kurulmuştur. Erken çocukluk döneminde nitelikli ve kaliteli eğitim arayışında olan tüm anne-baba ve çocuk yetiştiriciler, birtakım kriterlere ilişkin değerlendirmeler sonucunda anaokulu veya kreş tercih etmektedirler. Bu noktada tercihin hangi kriterler açısından göre yapılması gerektiğine dair toplumsal bilincin henüz gelişmediği ve sıklıkla içeriğin göz ardı edilerek görsellik odaklı tercihlerin yapıldığı görülmektedir. Çalışmada kamu, devlet, özel sektör odağında erken çocukluk eğitimi veren eğitim kurumlarından hangilerinin ne düzeyde niteliğe sahip olduğu, eğitsellik bağlamında güçlü ve zayıf yönleri bir takım önemli kriterlere dayanarak incelenmiş, araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Tercihlerin ekonomik koşullara bağlı olmaktan ziyade ebeveynlerin çocuklarından beklentileriyle, çocukların kazanacağı bilgi ve becerilerle, gelişim destekleriyle, yaratıcı-sorgulayıcı özellikleri ve yeteneklerinin keşfiyle ilgili olması ve mutlu, sağlıklı, donanımlı, kendini gerçekleştirmiş bireyler kazandırılmasını amaçlayan niteliklere sahip olması gerekmektedir.

Yöntem

Araştırmada, uluslararası düzeyde devlete bağlı resmi okul öncesi eğitim kurumları ile özel anaokullarının eğitsel açıdan politikalarının gözden geçirilerek uygulamaların ve eğitsel niteliği etkileyen her bir ögenin başlı başına

değerlendirilerek analiz edilmesi ve öneriler sunulması Türkiye standartları göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Çalışma tarama modelinde derleme şeklinde yürütülmüş olup alanyazındaki çalışmalar incelenerek sistematik veriler değerlendirilmiştir. İlgili evrensel modeller ile ülkemizdeki devlet anaokulları ve özel anaokulları karşılaştırılarak ele alınmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucunda, ülkemizde okul öncesi eğitimin yeni gelişmesine rağmen bazı ufak eksiklikler dışında devlet bünyesindeki okul öncesi eğitim kurumlarının evrensel ortalama örneklerine kıyas ile iyi düzeyde olduğu, özel ve vakfa ait bir çok okul öncesi eğitim kurumunun ise gerek eğitsel gerek ise pedagojik açıdan birtakım problemlere sahip olduğu ortaya konmuş ve söz konusu sorunların çözümlenerek özel ve vakıf kurumlarının güçlendirilmesi için dikkat edilmesi gereken noktalara ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anaokulu seçerken çocuğun beklentileri ve ebeveynlerin beklentilerinin dışında ideal ve nitelikli anaokulunun sahip olması gereken bazı önemli özelliklere dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan ele alındığında, anaokullarının eğitsel özellikleri bir takım alt unsurlara ayrılmaktadır. Her bir unsur, anaokulunda çocuklara verilen eğitimin kalitesini ve çocuğun gelişimini etkilemektedir. Bu unsurlar; eğitsel, fiziksel, sosyal, sağlık ana başlıkları altında yer alan ögelerdir.

Konu ile ilgili Türkiye'de yapılan araştırmalara dayanarak alanyazın incelendiğinde, M.E.B.'e bağlı olmayan özel okul öncesi eğitim kurumlarının genel sorunları; program, verilen eğitim, çalışan personel, bütçe hizmetleri ve çocukların gelişimlerinin desteklenmesi konularında ağırlıklı ortaya çıkmaktadır (Turla, Şahin & Avcı, 2000; Gündoğan, 2002; Kerem & Cömert, 2005; Tok, 2002; Büte & Balcı, 2010).

Eğitsel Özellikler

Okul öncesi eğitim kurumlarının eğitsel özellikler açısından ana ögeleri; öğretmenin niteliği, eğitim programının içeriği, eğitim materyalleri, aktiviteler, psikolojik danışma hizmetleri şeklinde ifade edilmektedir. Ancak burada en temel konu öğretmenlerin niteliği olmaktadır. Günümüzde okul öncesi öğretmenleri öğretmenlik atamaları sonucunda ülkemizin M.E.B.'e bağlı devlet okullarına atanarak görev yapmaktadırlar. Özel anaokulu ve kreşlerde ise çoğunlukla lise öğreniminin tamamlamış bireyler eğitimci olarak bazen geçici bazen birkaç yıldan fazla süre ile görev yapmaktadırlar. Devlete bağlı anaokulları ve anasınıfları ile özel ve vakıf bünyesindeki anaokulları arasında ortaya çıkan bu

temel farklılık doğrudan eğitimin niteliğini ve kalitesini, çocukların sağlık, güvenlik ve gelişim destek faaliyetlerini etkilemektedir.

Eğitim fakültelerinin okul öncesi eğitimi anabilim dalı branşında öğrenim gören öğretmenler, meslek ve okul öncesi alanına ait çeşitli bilgi ve becerilerle donatılarak mezun olmaktadırlar. Okul öncesi öğretmenliği, ülkemizde son yüzyılda gelişen öğretmenlik branşlarından biridir. Okul öncesi öğretmenleri lisans öğrenimi sırasında; eğitim bilimleri derslerinde, sınıf yönetimini, öğrencilerin ilgi istek ve güdülerini desteklemeyi, özel veya üstün yeteneği bulunan ve ya gelişim problemi bulunan öğrencileri farkederek bu öğrencilere yönelik destek eğitim vermeyi, eğitim felsefesi, eğitim sosyolojisi, eğitimde program geliştirme, mikroöğretim, proje teknikleri, eğitimde ahlak ve etik hakkında detaylı dersler alarak eğitsel açıdan tam donanımlı biçimde mezun olmaktadırlar. Mesleki açıdan ise, çocuk güvenliği ve ilkyardım, çocuk hastalıkları tanı ve tedavi süreçlerinde yapılması gerekenler, erken çocukluk dönemine ilişkin fiziksel/bedensel gelişim, erken konuşma ve dil gelişiminin desteklenmesi, bebeklik döneminde gelişim, erken okuryazarlık, özbakım becerileri, sosyal gelişim, çocuk psikolojisi, davranış bozuklukları ile baş etme, sıklıkla yapılan doğru bilinen yanlışlar, duygusal ve kişilik gelişiminin temellerinin atılması, duyu eğitimi, riskli, öğrenme güçlüğü, özel gereksinimi veya süreğen hastalığı bulunan çocukların eğitimi, coğrafya bilgisi, farklı ülkelerde erken çocukluk eğitiminin nasıl ve ne biçimde yapılandırıldığı, aile eğitimi, çocuk gelişiminin ölçme araçları ile değerlendirilmesi, beslenme ve sağlık, besin menüsü hazırlama, halk oyunları gibi konulara ilişkin derinlemesine bilgiler elde ederek uygulamalar yapmaktadırlar. Alan eğitimine ilişkin okuma yazmaya hazırlık, matematik, fen ve doğa eğitimi, alternatif öğrenme yaklaşımları, eğitim hukuku, çocuk istismarını tespit etme ve önlemeye yardımcı olma, müzik, ritm ve orff eğitimi, sanat eğitimi, yaratıcılık eğitimi, oyun ve drama, çocuk edebiyatı öğrenimi görmekte olup ek olarak ise yabancı dil, Türk dili konularında eğitim görmektedirler.

Dolayısıyla anaokulunda çocukların eğitiminin, alana ilişkin tam donanımlı ve yukarıda bahsedilen bilgi ve becerilere ilişkin eğitim almış öğretmenler tarafından verilmesi ile her hangi bir eğitim almamış lise öğrenimini tamamlamış bir birey tarafından verilmesi arasında çok büyük farklar olması kaçınılmaz olacaktır. Bu büyük farklılık ise çocuklara verilen eğitimin niteliğini çocukların yetiştirilmesi sürecinin kalitesini etkilemektedir. Ayrıca devlet anaokullarındaki öğretmenler, çoğunlukla kadrolu olarak görev yaptıkları için uzun yıllardır aynı okulda çalışmaktadırlar ve öğretmenle ilgili yakın çevreden rahatlıkla bilgi alınabilmektedir.

Bu konuda yapılan araştırmalar incelendiğinde, eğitsel açıdan özel ve vakıf anaokulu ve kreşlere yapılan en büyük eleştiriler, eğitim programının içeriği ve eğitsel faaliyetlerin zayıflığı, yaş ve gelişim düzeyine uygun olmaması olarak belirtilmiştir (Davies, 1996, White & Stoecklin, 1998; Wagner, 2000; Malone & Tranter, 2003; Maynard & Waters, 2007).

İletişim ve Sosyal Özellikler

İletişim ve aile katılımı açısından ele alındığında, devlet anaokullarında eğitimin içeriği, müfredat ve yaklaşımlar, öğretmenler, uzmanlar ve M.E.B. tarafından belirlenmiştir, eğitime ve sınıfa velinin müdahale etmesine ve karışmasına belirli sınırlar dışında izin verilmemektedir. Ancak özel ve vakıf anaokullarında velilerin bir çok durumda söz sahibi ve karar merci olmasına müsaade edilmekte ve anaokulunun eğitsel içeriği, beslenme, sağlık gibi daha pek çok konuda belirleyici otorite konumunda bulunmalarına engel olunmamaktadır. Bu durum birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Ebeveynlerden çok sayıda kişisel talepler ortaya çıkmakta ve bu talepler ise diğer çocukların mülkiyetine ve kişisel sınırına zarar verebilmektedir. Devlet anaokullarında ise belirlenen çerçeve programlar dahilinde velilerin, ev ödevleri, geziler, yetenek ve hobi etkinliklerinde eğitsel konularda kontrollü dahil edilmesi söz konusu olmaktadır.

Personel ve Destek Hizmet Özellikleri

Personel ve destek hizmetler açısından ele alındığında ise, bir anaokulunda müdür, müdür yardımcısı, rehberlik ve psikolojik danışman uzmanı, aşçı, temizlik ve bakım personeli, sağlık personeli, öğretmenler, yardımcı öğretmenler bulunmalıdır. Bu personelin okul bünyesinde yer almasından sonra ise personelin niteliği oldukça önemlidir. Sağlık personeli (doktor veya hemşire) mutlaka belli aralıklarla çocukların rutin sağlık kontrollerini yapmalı, acil durumlarda çocuklara müdahale etmelidir. Yardımcı personelin çocukların ve okulun gereksinim duyduğu yeterliklere sahip olacak şekilde seçilmesi, sevecen ve çocuklarla olumlu iletişim kurabilen güven verici kişiler olması önemlidir.

Özel kreş ve anaokullarına dair yapılan en büyük eleştiri az personel ile çok fazla iş yapılması yaklaşımının okullarda uygulanmasıdır. Bu kurumlarda tek bir öğretmenin bulunduğu bir sınıfta 3 yaş çocuklar ile 6 yaş çocukların birlikte öğrenim görmesi sıklıkla rastlanan sorunlar arasında bulunmaktadır. Bu birleştirmeler, farklı gelişim özelliklerine sahip çocuklar arasında başta akran zorbalığı ve küçük çocukların başarısızlık sonucu özgüven eksikliği yaşamaları gibi çok çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir.

Yapılan araştırmalarda benzer durum ise destek hizmet personelleri açısından da bildirilmiştir. Özel ve vakıf okul öncesi eğitim kurumlarında ticari kaygılar nedeniyle, ekonomiden tasarruf edilmesi amacıyla düşük ücretle çalışan tek bir

personel, gerek aşçı gerek temizlik gerekse kat görevlisi olarak her işe koşulmaktadır (Olds, 2001; Moore, 2002; Brodeski & Hembrough, 2007; Chancellor, 2011, 2013). Böylelikle her görevden sorumlu bir personel hiçbir görevi tam ve layıkıyla yerine getirememektedir.

Fiziksel ve İç Mekân Özellikleri

Okul öncesi eğitim kurumlarında fiziksel ortam ve iç mekân düzenlemelerinde, okulun konumu, binanın yapısı, mekânın genişliği, mekânın temizliği, güvenlik önlemleri, sınıflar, oyun odaları, yemekhane, tuvaletlere ilişkin pencere, kapı, döşeme, ısı, havalandırma, güvenlik gibi kapılar gibi ana öğeler ele alınmaktadır. İç mekâna ilişkin dikkat edilmesi gereken diğer bir öge ise materyallerdir. Yine bu noktada öğretmenin sınıfı düzenlemede yeterliliği, mesleki becerisi ortaya çıkmakta ve eğitsel özellikler bir sebep olarak fiziksel özelliklere de etkide bulunmaktadır (Henniger, 2005).

Başarılı ve nitelikli bir okul öncesi eğitim kurumunda mekânın sahip olması gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Çocuğun rahat hareket edebilmesini sağlamalı,
- Kaza olasılığı içermemeli,
- Etkinliklerin uygulamalarına kolaylık ve rahatlık sağlamalı,
- Bireysel ve grup faaliyetlerine olanak tanımalı,
- Estetik olmalı,
- Isınması, aydınlanması, havalandırması ve temizliği sağlık koşullarına uygun olmalıdır

(Özdemir, Bacanlı & Sözer, 2007).

Devlete bağlı resmi anaokullarının bakanlık tarafından belirlenmiş bir mimari yapısı bulunmaktadır. Tek veya en fazla iki katlı olarak belirlenen bu yapı özellikle yangın, deprem gibi doğal afetlerde çocukların en az tehlike içerisinde bulunabileceği ve acil durumlarda hemen tahliye edilmesine imkân sağlayan bir özelliktedir. Ancak özel anaokulu ve kreşlerin bir bölümü apartman dairesi biçiminde çok katlı ve içi dar bir yapıdadır.

Bu özelliklere ek olarak çocuk sayısının da eğitimin kalitesinde belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Burada, her öğretmene düşen öğrenci miktarı önemlidir. Bu mevcut konusundan net bir rakam belirlenmemiş olmakla birlikte 3-4 yaş çocuklar için 10-15, 5-6 yaş çocuklar için en fazla 20-25 olmalıdır.

Yapılan pek çok çalışmada fiziksel özelliklerde; görsellik öğesi açısından devlet anaokullarının iyi düzeyde bulunmadığı ancak özel ve vakıf okul öncesi eğitim kurumlarında ise görsellik ögelerinin olumlu bakış açısı uyandırdığı ancak özel kurumlarda fiziksel özelliklerin kısıtlı ve çocuğa uygun olmayan yapısal durumları içerdiği bildirilmiştir (Cryer, Tetze & Wessels, 2001; Zurawsky, 2003; Schilling, 2011).

Çalışma sonucunda, özel okul öncesi eğitim kurumları ve anaokullarında görev yapacak öğretmen seçimlerinde alana ilişkin en az yüksekokul mezunu olma kriteri, ticari kaygıdan ortaya çıkabilecek olumsuz koşulların en aza indirilmesi, eğitim programlarına riayet edilmesi, denetimlerin artırılması gibi önlemler önerilmiştir.

Kaynakça

1. Baran, M., Yılmaz, A., & Yıldırım, M. (2007). Okul öncesi eğitimin önemi ve okul öncesi eğitim yapılarındaki kullanıcı gereksinimleri Diyarbakır huzurevleri anaokulu örneği. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 8,* 27-44.
2. Brodeski, J., & Hembrough, M. (2007). Improving social skill in young children. an action research project. Degree of master of art in teaching and leadership. Saint Xavier Universty, Chicago, Illinois.
3. Büte, M., & Balcı, F.A. (2010). Bağımsız anaokulu yöneticilerinin bakış açısından okul yönetimi süreçlerinin işleyişi ve sorunlar. Educational Administration: *Theory and Practice, 16* (4), 485-509.
4. Chancellor, B. (2011). The primary school playground: A place of possibilities for environmental education, (Yayınlanmamış Makale), RMIT University, Melbourne.
5. Chancellor, B. (2013). Primary school playgrounds: Features and management in victoria, Australia. *International Journal of Play, 2* (2), 63-75.
6. Cohen, L, Manion, L., & Morrison, K. (2010). *A guide to teaching practice*. (5th edition). London: Routledge.
7. Cryer, D., Tetze, W., & Wessels H. (2001). Parents' perceptions of their children's childcare: A cross-national comparison. *Early Childhood Research Quarterly, 17,* 259-277.
8. Davies, M. (1997). The teacher's role in outdoor play: Preschool teachers' beliefs and practices. *Journal of Australian Research in Early Childhood Education, 1,* 10-20.
9. Güleş, F. (2013). Okul Öncesi Eğitimde Fiziksel Çevreye İlişkin Kalite Standartlarının Belirlenmesi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
10. Gündoğan, A. (2002). Okul öncesi eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar (Denizli ili örneği). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli
11. Henniger. M. L. (2005). *Teaching an introduction young children*. New Jersey: Pearson Prentice.
12. Kerem, E. A., & Cömert, D. (2005). Türkiye'de okul öncesi eğitimin sorunları ve çözüm önerileri. *Eğitim Araştırmaları, 21,* 155-172.
13. Malone, K., & Tranter, P. (2003). Children's environmental learning and the use, design and management of schoolgrounds. *Children, Youth and Environments, 13* (2).

14. Maynard, T., & Waters, J. (2007). Learning in the Outdoor Environment: A Missed Opportunity?. *Early Years, 27* (3), 255-265.
15. Moore, G. (2002). *Designed environments for young children: empirical findings and ımplications for planning and design.* Children and Young People's Environments, (Ed: M. Gallop veJ. McCormack), University of Otago, Children's Issues Centre, New Zealand.
16. Oktay, A. (2000). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem.* İstanbul: Epsilon Yayıncılık
17. Olds, A. R. (2001). *Child care design guide*. The McGraw Companies, USA.
18. Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
19. Özdemir, S., Bacanlı, H., Sözer, M. (2007). Türk Eğitim Derneği. Türkiye'de okulöncesi eğitim ve ilköğretim sistemi. Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ankara: TED.
20. Schllng, K. (2011). Montessori approach to teaching/learning and use of didactic materials. Education Graduate Symposium on University of Manitoba, 4,1-16.
21. Tok, E. (2002). Okul öncesi eğitim kurumlarında yönetim sorunları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
22. Turla, A., Şahin, F., & Avcı, N. (2000). Okul öncesi öğretmenlerinin özlük hakları, kendini gerçekleştirme ve yenileme ile ilgili sorunlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Mesleki Eğitim Dergisi, 2* (4), 65-75.
23. Wagner, C. (2000). *Planning school grounds for outdoor learning*. National Clearinghouse for Educational Facilities, USA.
24. White, R., & Stoecklin, V. (1998). Children's outdoor play & learning environments: Returning to nature. *Early Childhood News, March/April.*
25. Zurawsky, C. (2003). Class size: Research points. American Educational Research Association, Washington: DC.

FEMİNİST VE KUİR TEORİ: CİNSİYET VE CİNSEL KİMLİĞİN TOPLUMSAL OLUŞUMU

Miyase OKUR

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Ahmet Keleşoğlu Fen Lisesi, Coğrafya Öğretmeni, ORCID: 0000-0002-6135-2224

Giriş

Kimlik, çağdaş kültürlerde benliğin bir imajı, anlatısı veya yasal tanımıdır. İnsanlar kimliklerini oluşturduklarında, kendi benliklerini inşa ederler. Bu nedenle etkileşim kurduklarında kendilerini başkalarıyla karşılaştırırlar. Crang'ın (1998) söylediği gibi kimlik, kim olduğumuz kadar aynı zamanda kim olmadığımızdır. Kim olduğumuzu anlamlandırmamız ve benliğimizi diğerlerinden ayırmamız dil, sembolik sistem, ritüel ve pratikler aracılığıyla gerçekleşmektedir (Woodward, 2002). Dolayısıyla kimlik oluşumu, farklılık ve aynılığın özelliklerini belirlemektedir. Bir kimliği paylaştığımız kişiler, farklı olanların aksine aynı olanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Aynılık, kimliğin paylaşıldığı kişileri kendine çeken ve 'öteki' olarak nitelendirilenleri dışlayan 'biz' ve 'bizim' kavramlarıyla öne çıkmaktadır. 'Ötekileştirme' olarak bilinen bu süreç, nispeten benzer bir gruptan insanların, varsayılan 'normlarının' dışında kalan biriyle karşılaştığında gerçekleşmektedir. Bu 'ötekilik' farklı bir görünüm, davranış veya inanca sahip olmaktan kaynaklanabilir. Bu nedenle sosyal ve mekânsal dışlama, genellikle farklı kimlik grupları etkileşime girdiğinde ortaya çıkmaktadır.

Bedenlerimizin fiziksel özellikleriyle şekillenen seks ve cinsiyet, kimliğin temeli olarak görülmektedir. Cinsiyet ve cinsellik, toplumsal ve kültürel olarak tarihsel süreçte dolaşımdaki söylemler aracılığıyla oluşturulmuştur. Foucault (1978), kimliklerin söylem yoluyla üretilme şekilleriyle ilgilenmiştir. Söylemler pratikleri, konuşma, yazma, etkileşim ve düşünme yollarını yani kültür içinde anlamların nasıl üretildiğini içermektedir. Bu yaklaşım tarihsel olarak spesifiktir; zaman ve mekânda yer alır ve kimliklerin üretildiği yolları göstermektedir. Ayrıca söylemler, diğer söylemlerle ilişkili olarak anlaşılabilir. Söylemler erkeği kadından ayırmaya, cinsel olanı tanımlamaya, 'sapkın'ı 'normal'den ve erkekliği kadınlıktan ayırmaya hizmet etmektedir (Foucault, 1978). Burada cinsiyet ve cinselliğin kalıcı olarak doğallaştırılmasının yanı sıra değişkenlik ve değişim için yer ve kanıt vardır. Anlam, cinsiyetli ve cinsel yaşamlarımızı anlamlandırmamızı sağlayan, günlük sosyal etkileşim içinde yer alır ve ortaya çıkmaktadır (Jackson, 2006). Dolayısıyla kimlikler dil, anlatılar, kurumlar ve mekânlar yoluyla sosyal olarak yapılandırılmıştır.

Kuir, seks ve cinsellikle ilişkilidir. Kuir teori ise seks, cinsellik ve cinsiyeti anlamanın bir yoludur. Aynı zamanda cinsellik ve cinsiyetle ilişkilendirilen düalistik ve hiyerarşik düşüncelerden kaçınmaktadır. Feminizm, feminizmin çeşidine göre değişmekle birlikte cinsiyet, seks ve bazen de cinselliği konu edinmektedir. Feminist teori, erkeklik ve kadınlığın sosyal yapılar olduğunu, yani geleneksel olarak tanımlanan cinsiyet rollerinin tarihsel ve kültürel güçlerin sonucu olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla kuir teori ile feminist teori arasında

örtük bir bağlantı vardır ve kuir feminizm bu bağlantıyı daha açık hale getirmektedir.

Kuir feminizm, feminist teoriye kuir bir yönelim kuir teoriye de feminist bir yönelim getirmektedir (Marinucci, 2016). Toplumsal ilişkiler ve kimlik üzerindeki etkilerini araştıran feminist çalışmaların çoğu, cinsiyetin cinsellikten önce geldiğini, cinsiyet ve cinselliğin birlikte incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Sedgwick (1990) ve Rubin (1993) gibi teorisyenler eşcinsel ve heteroseksüelliğin üretimindeki içsel dinamiklerin anlaşılması için cinsiyet ve cinselliğin radikal bir şekilde ayrılması gerektiğini belirtmişlerdir. Aslında her iki teori de kesişen cinsiyet, seks ve cinsellik konularını ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı cinsiyet ve cinsel kimliğin toplumsal olarak oluşturulduğunu feminist ve kuir teoriler ile açıklayarak özcülük ve değişmezliği sorgulamaktır. Toplumsal yapıların cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş varlığımızı şekillendirmedeki etkisi genellikle göz ardı edilmiştir. Ancak kültürel dönüş ile cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş kimliklerin mekânlarda nasıl üretildiğinin araştırılması artmıştır (Okur ve Bilgili, 2021). Toplumsal cinsiyet, ataerkil hiyerarşinin sosyal olarak inşa edilmiş bir ürünüdür ve güç farklılıklarının sonucudur. Sonuç olarak cinsiyetlendirilmiş güç farklılıklarını sorgulamak, toplumsal cinsiyet fikrinin ortadan kaldırılmasına ve insanların eşitliğine yol açacaktır.

Feminist Teori ve Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, bedensel farklılık ve sosyal bir hiyerarşi olarak, kadınlar veya erkekler arasındaki bölünme veya ayrımdır. Kadınlık veya erkeklik olarak tanımlanan cinsiyet kategorilerinin anlamını ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet, sosyal kurumlarda ve sosyal pratiklerde kadınlar ve erkekler arasındaki hiyerarşik bölünmeyi belirtmektedir. Bu nedenle cinsiyet sosyal düzenin bir parçasıdır. Çoğunlukla verili kabul edilen ancak günlük yaşamlarında 'cinsiyeti uygulayan' ve etkileşim yoluyla onu sürekli üreten bireylerin verdiği anlam ve yaşanan kültürel bir ayrımdır (West ve Zimmerman, 1987).

Cinsiyet güç ilişkilerinin temelidir. Bu nedenle feminist teorisyenler, erkeklik ve kadınlığın sosyal yapılar olduğunu savunarak, geleneksel olarak tanımlanmış toplumsal cinsiyet rollerinin doğal olmadığını belirtmişlerdir. Feminizm, erkek bedeninin kadın bedeni üzerindeki fiziksel üstünlüğünü ve kadınların sosyal ilişkilerde tabi kılınmasının 'doğallığını' sorgulayarak, erkeğin toplumsal egemenliğini eleştirmektedir. Dolayısıyla feminizm, yalnızca kadınları bir kimlikte temellendirmeye değil aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik ilişkilere karşı çıkmaktadır. Ataerkillik, feminist perspektifte eril homososyal bağın gerçekleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Biyolojiyi öznellikle,

anatomiyi psikoseksüelle ve orada üremeyi cinsellikle örtüştürmenin politik zorunluluğu bırakılmadığı sürece, ataerkillik anıtsal bir inkâr olarak görülebilir (Braidotti, 1994).

Cinsiyet, doğuştan itibaren biyolojik olarak belirlenen kadın ve erkek olmak üzere, yalnızca iki kategori olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyetle ilgili temel sorun, toplumsal özellikleri cinsiyetli anatomiye bağlayan, ikili ve zorunlu bir sisteme dayanmasıdır. Cinsiyetin doğumda atanması, bir kişinin penisin varlığı veya yokluğuna dayanarak, erkek veya kadın olduğunun yetkililerce belirlenmesidir (Bornstein, 1998). Doğumda çocuğun cinsel organına bağlı olarak eril veya dişil davranış atanmaktadır. Ancak çocuk büyüdükçe, çocuğun fiziksel cinsiyetini eril ve dişil davranış ve görünümlerinden anlarız (Preves, 2005). İnterseks, bir kişinin kadın veya erkek tanımlarına uymayan üreme veya cinsel anatomiyle doğmasıdır. Bu kişi, dışarıdan kadın olarak doğduğu görünebilir ancak erkek tipi anatomiye sahip olabilir. İnterseks bebeklerin cinsel kimliklerinin sosyal ve kültürel yani görünür beklentilere uygun olması için cerrahi müdahaleler yapılmıştır (Woodward, 2002). Garfinkel (1967), cinsiyete dayalı ikili sosyalleşmenin 'doğal' görüldüğü için sorgulanmadığını ve dolayısıyla 'seçime' gerek olmadığını belirtmiştir.

Özcülük, bir kimlik kategorisinin biyolojiye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Özcülüğe biyolojik ve evrimsel bir perspektiften bakarsak, erkek ve dişinin rolü üremektir. Kadın 'yumurta üreticisi', erkek ise 'sperm üreticisi'dir (Smith, 1992). Bu tür özcülük aynı zamanda geleneksel cinsiyet rolünü de güçlendirmektedir. Özcülükle tutarlı olarak, erkek olarak doğanların erkeksi davranmaları ve kadınlara cinsel çekim duymaları beklenirken, kadın olarak doğanların kadınsı davranmaları ve erkeklere cinsel çekim duymaları beklenmektedir. Toplum daha sonra bu cinsiyet rollerine bağlılığı sağlamak için yasal, dini ve kültürel uygulamalar dâhil olmak üzere birçok olumlu ve olumsuz pekiştirme yöntemi kullanmaktadır (Connell, 2002).

Feminist teorisyenler toplumsal cinsiyeti, bir nitelikten bir tür sosyal organizasyona, ideolojik olarak cinsiyet rollerine, güç farklılıklarına ve analitik kategorilere kadar birçok bağlamda tanımlamışlardır. Tong'un (1989) *Feminist Thought* adlı eserinde feminizm liberal, radikal, Marksist, kültürel, psikanalitik, sosyalist, varoluşçu ve postmodern feminizm olarak ayrılmıştır. Feministler, cinsiyet kimliğinden beklenen cinsiyet rolleri, görünüm ve cinselliğin sosyal inşa olduğunu belirtmiştir. Toplumsal cinsiyet, orijinali olmayan bir tür taklittir; aslında taklidin etkisi ve sonucu olarak orijinal düşüncesini üreten bir taklittir (Butler, 1993). Lorber (1994), toplumsal cinsiyeti statik bir durum veya koşuldan ziyade bir eylem veya süreç olarak ifade etmiştir. Cinsiyet, insanların kim olduğu değil, ne yaptıklarıdır. Lorber, herkesin üzerinde düşünmeden 'cinsiyeti

uyguladığını' belirtmiştir. Cinsiyetin performans olduğu fikri Butler'ın (1990) çalışmasıyla yakından ilişkilidir. Marunicci'ye (2016) göre toplumsal cinsiyetin performans olduğu fikri, hegemonik ikiliyi sürdürmenin aktif bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu nedenle insanlar hem bireysel hem de toplu olarak hegemonik ikiliyi kasıtlı olarak bozan ifade biçimlerini seçme gücüne sahiptir. Bu, mevcut dili ''eş cinsel'' yapmanın bir yolu olarak nitelendirilebilir. Hegemonik ikiliyi çok küçük şekillerde bile aksatmak, paradigmayı ''kuir'' etmeye hizmet etmektedir.

Beden, cinsiyet kimliğini anlamak için önemlidir. Beden, kimliklerin sahte olduğu yollara derinden dâhil olur ve kimlikle ilgili mesajların iletildiği ortamdır. Kendimizi başkalarına sunmamız ve kimliklerimizi anlamlandırmamız beden aracılığıyla gerçekleşmektedir. Butler (1990), 'anlaşılabilir' cinsiyetlerin en iyi ihtimalle farklı ve en kötü ihtimalle sapkın olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Butler'e (1990) göre toplumsal cinsiyetler; cinsiyet, seks, cinsel pratik ve arzu arasında tutarlılık ve süreklilik ilişkileri kurdukları ve sürdürdükleri ölçüde 'anlaşılabilir'. Başka bir deyişle, cinsiyetler hegemonik ikiliği yansıttıkları ve pekiştirdikleri ölçüde 'anlaşılır' (Marunicci, 2016). Kimlikler değişken ve dinamiktir. Bu nedenle kimlik, yalnızca kişinin kendini tanımlamasıyla ilgili değildir; aynı zamanda güç farklılıklarına bağlıdır.

Cinsiyetin ikili bölünmesi sosyal ve kültürel yaşamın kalıcı ve esnek bir özelliğidir ve değiştirilmesi zordur. Ancak yaşanan erkeklik ve kadınlık konusunda ayrımı geçenlere toleransı vardır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ikili bir bölünme olsa da ürettiği kategoriler homojen değildir. Bu heterojenlik toplumsal cinsiyetle kesişen sınıf, etnik, milliyet gibi sosyal bölünmelere veya ayrımlara dayandırılabilir ancak hikâyenin tamamı bu değildir (Jackson, 2006). Delphy'in (1993) belirttiği gibi, toplumsal cinsiyetin belirleyici özelliklerinden biri, içerideki değişkenliğin toplumsal cinsiyet kategorilerinin sürekliliği ile bir arada bulunmasıdır. Bu nedenle erkek eşcinselliği toplumsal olarak eleştirilirken kadın eşcinselliği genellikle göz ardı edilmiştir.

Connell ve Messerschmidt'e (2005) göre, her cinsiyet içinde var olan ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi hiyerarşiler tüm erkeklerin evrenselleştirilmesinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Erkeklikler hiyerarşisi fikri, eşcinsel erkeklerin homofobik heteroseksüel erkeklerden gelen şiddet ve önyargıyla ilgili deneyimlerinden doğmuştur. Ayrıca yerel hegemonik erkeklik inşalarının, bölgesel ve küresel olarak ortaya çıkan zorunlu bir kimlikten ziyade 'aile benzerliği' olduğu söylenmektedir. Trans bireyler, hegemonik erkekliğin tamamen sosyal yapılandırmacı olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Hegemonik erkekliğin dinamik olarak kavramsallaştırılması, 'cinsiyet

ilişkilerinin demokratikleştirilmesi' dâhil değişim olasılığına izin verir (Nagoshi, Nagoshi ve Brzuzy, 2014).

Feministlerin çoğu cinsel ve toplumsal cinsiyeti eleştirmiş, kadınlar ve erkekler ile heteroseksüel ve eşcinsel arasındaki ikili bölünmeleri istikrarsızlaştırmak için kuir teorisiyle de ilgilenmiştir. Toplumsal cinsiyet ya da 'toplumsal seks' hiyerarşik bir toplumsal ilişkinin ürünüdür ve heteroseksüellik, kadın emeğinin yanı sıra cinselliğine el konulmasını gerektirmektedir (Delphy, 1984; Wittig, 1992). Burada cinsiyet ve cinsellik ilişkilidir; cinsiyet ayrımı heteroseksüel-eşcinsel ayrımının yanı sıra kadın ve erkek kategorilerine yol açmaktadır. Ancak kadınların tabi kılınması ve bir kurum olarak heteroseksüellik sadece cinselliğe indirgenemez (Jackson, 2006).

Kuir Teori ve Cinsellik

Kuir, bir kimliktir. Heteronormatif olmayan cinsellikler hakkında bir teori ve kimliğin nasıl anlaşılacağı ile ilgili teorik bir yönelimdir (Sedgwick, 1998). Kuir, bir grup kimliğinin dayanışmasını sunarken 'özü olmayan bir kimliktir' aynı zamanda kuir normal, meşru ve baskın olandır (Halperin, 1995). Rich (1980), Rubin (1984), Wittig (1992), Sedgwick (1990) ve Butler (1990) kuir teorisyenler olarak temsil edilebilir. Seidman'ın (1996) belirttiği gibi, kuir teori yani eşcinsellik araştırması bir azınlığın incelenmesi değildir. Bedenleri, arzuları, eylemleri, kimlikleri, sosyal ilişkileri, bilgileri, kültürü ve sosyal kurumları cinselleştirerek (heteroseksüelleştirerek veya eşcinselleştirerek) bir bütün olarak toplumu örgütleyen, bilgi ve sosyal pratiklerin incelenmesini gerektirmektedir. Kuir teori, sadece kuir bireyleri değil, tüm toplumu ilgilendirdiği ve bireylerin cinsel rejimler içinde ve bu rejimler tarafından nasıl oluşturulduğunu sorunsallaştırdığı için önemlidir (Baba, 2011).

Kuir teorinin toplumsal cinsiyete yönelik yapısökümcü yaklaşımının amacı kimliklerin değişkenliğini, istikrarsızlığını ve bölümlenmesini tanıyarak; cinsel ve toplumsal cinsiyet kategorilerini doğallıktan çıkarmaktır. Heteroseksüel/eşcinsel ayrımının yanı sıra kadın ve erkek arasındaki istikrarsızlaştırıcı ikili ayrımlar ile toplumsal cinsiyet sürdürülmüş görünmektedir. Başka bir deyişle, sorunsallaştırılan toplumsal cinsiyet değildir; seks, cinsiyet ve cinsellik arasındaki karşılıklı ilişkiyi varsayan belirli normatif toplumsal cinsiyet yapılarıdır (Martin, 1998). Jackson'un (2005) yorumladığı gibi Butler ve takipçilerinin hayalî bir vizyonu varsa bu vizyon cinsiyetsiz ve heteroseksüel bir dünya değildir; birden fazla cinsiyetin olduğu dünyadır. Önceden sunulan kategorilere yerleşmemizden elde edilecek herhangi bir olumlu kazançtan ziyade öncelikle söylemin disipline edici etkileri vardır (Alsop vd., 2002).

Foucault'un (1978) yirminci yüzyıl boyunca cinselliği çevreleyen söylemlere ilişkin analizi, eşcinselliğin toplumsal inşasının ilk ayrıntılı ifadesi olarak geniş çapta kutlanmaktadır. Söylem, bilginin toplumsal olarak üretildiği ve yeniden üretildiği süreçleri ifade etmektedir. Söylem; bilgiyi oluşturmanın yolları, bu tür bilgilerde ve bunlar arasındaki ilişkilerde bulunan toplumsal pratikler ve güç ilişkilerini birlikte tanımlamaktadır. Foucault için eşcinsellik kavramı, cinsellikle ilgili söylemler ve tıbbi söylemlerin, cinselliğin bastırılmasıyla ilişkilendirilen bir dönemde formüle edilmesi ve çoğalmasıyla ortaya çıkmıştır. Cinselliği çevreleyen on dokuzuncu yüzyıl söyleminin çoğu, cinselliğin kabul edilebilir (doğal) ve kabul edilemez (sapkın) biçimleri arasındaki sınırların çizilmesiyle ilgilenen, bilimsel ve sözde bilimsel disiplinler tarafından oluşturulmuş ve kontrol edilmiştir (Marinucci, 2016).

Eşcinsellik tarih boyunca vardır. Alfred Kinsey ve Kinsey Enstitüsü tarafından yürütülen araştırmalara dayanarak, eşcinselliğin nüfusun yaklaşık yüzde 10'unda meydana geldiği tahmin edilmektedir. Binlerce ayrıntılı görüşmeye dayanarak, Kinsey'in bulguları *Sexual Behavior in the Human Male* (Kinsey, Pomeroy ve Martin, 1948) ve Sexual *Behavior in the Human Female* (Kinsey, Pomeroy, Martin ve Gebhard, 1953) kitaplarında yayınlanmıştır. Kinsey raporları mastürbasyon, rastgele cinsel ilişki ve eşcinsellik gibi tabu pratiklerinin önceden kabul edilenden çok daha yaygın olduğunu belirtmiştir. Eşcinselliğin yüzde 10'luk sabit bir oranda gerçekleştiğine dair sıkça alıntılanan istatistik, Kinsey raporlarının doğrudan veya açıkça bir sonucu değildir. Kinsey, aslında ''erkeklerin %37'si ve kadınların %13'ünün orgazm için eşcinsel deneyimi olduğunu söylemiştir. Erkeklerin yaklaşık %10'unun sadece eşcinsel ve %8'inin de 16-55 yaşları arasında en az üç yıl boyunca yalnızca eşcinsel olduğunu'' belirtmiştir. Kinsey ayrıca kadınlar arasında ''yalnızca eşcinsel deneyim yaklaşık %2-6 aralığında'' olduğunu bildirmiştir. Son olarak, ''ergenlik döneminin başlangıcından görüşme zamanına kadar erkeklerin %4'ü ve kadınların %1-3'ünün yalnızca eşcinsel olduğu'' bildirilmiştir (The Kinsey Institute, n.d. tarafından aktaran Marinucci, 2016, s.3-4).

Rich (1980), 'zorunlu heteroseksüellik' ile ilgili çalışmasında heteroseksüelliğin sosyal ve ekonomik olarak inşa edildiğini vurgulamıştır. Rich, sosyal bir kurum olarak heteroseksüellik ile kadınların ezilmesi arasında bağlantıyı kurarak, 'kadınların çoğunun doğuştan heteroseksüel olduğu' varsayımını sorgulamıştır. Heteroseksüellik bir tercih değildi; zorla dayatılması, yönetilmesi, örgütlenmesi ve sürdürülmesi gereken bir şeydi (Rich, 1980). Kadınların işgücü alanında eşit olmayan konumu, heteroseksüel romantizm, evliliğin idealleştirilmesi ve heteroseksüelliğin normallik fikriyle

ilişkilendirilmesi, kadınları heteroseksüelliğe zorlayan faktör olduğunu söylemiştir.

Kuir teori ile feminizm arasındaki ilişki, cinsellik ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının 'disiplin alanı' hakkında bir tartışma olarak anlaşılabilir. Bu anlamda ikisi arasındaki herhangi bir teorik ayrım oldukça zayıftır. Bu tür teori ayrımı, bu ayrımı ileri sürenlerin maddi çıkarları ve bu çıkarların ortaya çıkışıyla ilişkili politik ve tarihsel bağlamlardan oluşmaktadır (Jackson, 2006). Cinselliğin teorik araştırması kuir teori ve cinsiyetin teorik araştırmasının feminizme tahsis edilmesiyle iki çalışma alanı olarak anlaşılmaktadır. Sedgwick (1990), cinsellik ve toplumsal cinsiyetin iç içe geçmiş olmasına rağmen, cinsellik araştırmasının toplumsal cinsiyet çalışmasıyla aynı kapsamda olmadığını ve 'antihomofobik araştırma' ile feminizmin ayrılabileceğini savunmuştur. Wright vd. (1999), düşük eğitim seviyesini daha yüksek homofobi ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca homofobi ölçümlerinde erkekler kadınlardan önemli ölçüde daha yüksek puan almıştır (Cullen vd, 2002). Eşcinsel davranışların çoğu dinler tarafından 'günahkâr' ve ahlaka aykırı olarak çerçevelenmesi geyler ve lezbiyenlerin cinsel kimliklerini değiştirmeye veya gizlemeye çalışmasına neden olabilmektedir (Nagoshi, Nagoshi ve Brzuzy, 2014). Daha detaylı ifade etmek gerekirse; erkek bireyler, dindarlık düzeyi yüksek olanlar, geleneksel ve muhafazakâr olanlar, eşcinsel bireylerle sosyal ilişkisi ve tanışıklığı az olanlar, cinsiyetçi bireyler, cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel tutumlara sahip olanlar ve eşcinselliğin kontrol edilebilirliğine ilişkin nedensel yüklemeler yapanların diğerlerine göre daha fazla homofobik tutum sergiledikleri söylenebilir (Orta ve Camgöz, 2018).

Tüm toplumlar ve kültürler, kadınlar ve erkeklerle ilişkilendirilen cinsiyete dayalı nitelik, sosyal ve kültürel beklenti ve pratiğe sahiptir. Bu nedenle gençler, eşcinsel olarak ortaya çıkma süreçleri hakkında aileleriyle konuşmanın zor olduğunu düşünmektedir (Morrow, 2004). Aileler ve okullar genellikle bir LGB'ye veya transseksüel bir çocuğa sahip olmaya hazır değillerdir, çünkü onların hakkında minimum düzeyde doğru bir bilgiye sahiplerdir. Ailelerinin ve akranlarının onları onaylamayacağından ve reddedeceğinden korkan birçok GLBT genç, cinsel yönelimlerini ve trans kimliklerini gizlemektedir (Little, 2001; Morrow, 2004). Ayrıca cinsiyet uyumu bekleyen bir sosyal ortamda GLBT kimlikleriyle baş etmenin stresi, GLBT gençlerini okul sorunları ve akademik başarısızlık, aile çatışmaları, depresyon, madde bağımlılığı ve intihar açısından yüksek risk altına sokmaktadır (Hetrick ve Martin, 1987; Robinson, 1994; Ramafedi, 1987; Savin-Williams, 1994). Quinn (2002), GLBT gençlerinin alkol ve uyuşturucu kullanımı, evsizlik, seks işçiliği ve intihar riskinin yüksek olduğu ve bu gençlerin çocuk esirgeme kurumu çalışanlarının homofobik tutumları nedeniyle yeterli hizmet alamadıklarını bildirmektedir.

Cinsiyet Cinsellik ve Heteroseksüellik

Cinsiyet, kadınlık ve erkekliğin toplumsal inşasıdır; sosyal, politik ve ekonomik uygulamalara ve kurumlara dayanan, kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik ayrımdır. Toplumsal cinsiyet ayrı bir kategori değildir; sınıf, ırk, engellilik ve cinsellik gibi diğer toplumsal bölünmelerle birlikte ele alınmaktadır. Cinsellik, heteroseksüel-homoseksüel düalitesi ya da ondan türeyen heteroseksüel, gey, lezbiyen ve biseksüel kimlikler olarak ifade edilmektedir. Cinsiyet ve cinsellik sürekli olarak kesişmektedir. Heteroseksüellik veya eşcinsellik hakkında herhangi bir varsayımda bulunmadan önce birini erkek veya kadın olarak tanırız. Dahası heteroseksüel - eşcinsel ayrımı toplumsal olarak anlamlı cinsiyet kategorilerine ve iki erkeği veya iki kadını 'aynı', bir erkek ve bir kadını 'farklı' görebilmeye bağlıdır (Jackson, 2006). Rubin (1984), cinsiyet ve cinsellik bağlantılı olmasına rağmen 'aynı şey olmadığını' savunmuştur. Rubin, cinsellik ve cinsiyetin iki farklı sosyal pratik alanı olarak anlaşılmasına odaklanmıştır. Feminist analizin birincil amacı, toplumsal cinsiyeti teorize etmekse o zaman 'cinselliğin sosyal organizasyonunu tamamen kapsamak' için, feminist teoriden daha fazlası gereklidir (Rubin, 1984). Şu anda inşa edildiği şekliyle cinsellik, toplumsal cinsiyetin kurucusudur (MacKinnon, 1982). Cinsellik, toplumsal cinsiyetten ayrı olarak kuramlaştırılamaz; daha ziyade toplumsal cinsiyet anlayışları, cinsel ilişkilerin analizi açısından konumlanmaktadır.

Seks ve cinsiyet sıklıkla karıştırılmaktadır. Seks, biyolojik cinsiyet ve cinsel ilişkinin fiziksel eylemi olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Seks, genital organların görsel muayenesi ile belirlenen ve varsayılan üreme kapasitesine göre ayıran, bir sınıflandırma sistemidir (Green, 2004). Green'e göre cinsiyet yazılım ise seks donanım olarak düşünülebilir. İkisinin birbirinin yerine geçebileceği veya birinin diğerinden okunabileceği varsayılmaktadır. Sosyal bilimlerde seks/cinsiyet ilişkisine ilişkin tartışmalar, ikisi ayrı kavramlar olarak sunulduğunda bu ilişkinin hiyerarşik doğasına değinilmiştir. Ruh/beden, zihin/beden düalizmlerinde zihin ve ruh bedenden daha yüksek olarak değerlendirilebilirken, seks/cinsiyet tartışmasında seks cinsiyet belirleyicisi olarak daha yüksek bir sıralamaya sahiptir.

Cinsiyet kimliği, bireyin erkek, kadın veya bu iki kategori arasında veya dışında bir kimlik olarak, içsel benlik duygusudur (Wilchins, 2002). Cinsiyet, bedenlere atfettiğimiz özellikleri ve davranışları tanımlayan bir sınıflandırma sistemidir. Daha sonra bu özellikleri ve davranışları eril veya dişil olmaya bağlarız (Green, 2004). Seks toplumsal cinsiyet gibi kültürel olarak inşa edilmiştir (Butler, 1990). Butler (1990), *Gender Trouble* adlı eserinde belirli performansların erkek/kadın, erkeklik/kadınlık kategorilerini nasıl ihlal

edebileceğini araştırmıştır. Örneğin, travestinin performansı, kadınlığın kadın bedeninde erkekliğin erkek bedeninde yer almadığını gösterdiğini savunmuştur.

Feminist, lezbiyen, gey, kuir ve diğer eleştirel düşünürlerin çoğu, cinsiyet ve cinselliğin doğal olmaktan ziyade sosyal olduğunu belirtmiş ve aralarındaki ilişki araştırma konusu olmuştur. Cinsiyet ve cinsellik arasındaki değişmez bağ kültürümüze derinden gömülmüştür. Bireyler genellikle cinsel açıdan belirsiz özelliklerle doğarlar; bu nedenle kültürel temelli seks ve cinsiyet sistemi sorgulanır (Preves, 2005). Bu belirsiz bedenler (intersex, iki cinsli) tüm insanların iki cinsiyet kategorisinden birine ait olduğu şeklindeki kapsayıcı ve büyük ölçüde verili toplumsal beklentilere uymaz. Bu interseks bireyler, sosyal temelli ikili cinsiyet beklentilerine uymalarını sağlamak için genellikle tıbbi prosedürlere tabi tutulmaktadır (Preves, 2005).

Heteroseksüellik ve cinsiyet arasındaki bağlantı, cinsiyet ve cinsellik arasındaki bağlantıdan çok daha sıkı ve karşılıklıdır. Çünkü sadece cinsel değildir; kurumsallaşmış heteroseksüelliğin cinsel olmayan yönleri vardır. Heteroseksüellik, toplumsal cinsiyet ve cinsellik arasındaki önemli bir kesişme noktasıdır ve toplumsal yaşamın cinsel ve cinsel olmayan yönleri arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmaktadır. Bir kurum olarak heteroseksüellik, kadın ve erkek arasındaki ilişkileri yöneten, cinsel yaşamı, ev içi ve ev dışı iş bölümünü ve olanakları düzenleyen bir toplumsal cinsiyet ilişkisidir. Dolayısıyla heteroseksüellik, diğer cinsellikleri anormal ve sapkın olarak marjinalleştirmeye hizmet etse de heteroseksüel cinsellikle aynı değildir. Zorunlu heteroseksüellik, bir cinsel ilişkiden daha fazlası olarak kurumsallaşması nedeniyle çok etkilidir (Jackson, 2006).

Eşcinsellik, cinsel öteki olarak sürdürülen ve tehdit edilen heteroseksüelliğin merkezinde yer almaktadır. Heteroseksüelliği teorileştiren feministler; kimlik, pratik ve kurum olarak heteroseksüelliğin doğal, normal, evrensel ve tarih ötesi olmadığını savunmuştur. Onu sosyal bir kurum ve norm olarak oluşturan söylem ve pratiklerin yanı sıra heteroseksüelliğin genellikle tekil terimlerle nasıl anlaşıldığını da eleştirmişlerdir (Richardson, 1996). Heteroseksüellerin birden fazla özne konumları vardır; toplumsal, politik ve ekonomik olarak aynı şekilde konumlanmazlar (Sullivan, 2003). Heteroseksüel/eşcinsel ikilisi, cinsellikle bağlantılı olarak düşünülmeyen çok çeşitli sosyal kurumlarda ve uygulamalarda konumlandırılmıştır Örneğin, barınma, şehir planlaması, sağlık hizmetleri ve yaşlı bakımı (Warner, 1993); işgücü piyasaları, eğitim fırsatları, boş zaman arayışları ve seyahat gibi (Richardson, 1997). Mekânın heteronormatif inşası ve LGBT bireylerin deneyimleri, kentsel mekân ile ilişkisi çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır (Mirioğlu, 2018). Bilgili'nin (2017) belirttiği gibi, kamusal mekânlar ve yerleşim yerlerinin önemli bir kısmı, heteroseksüel bir

kimliğe sahiptir. Ülkeden ülkeye, şehirden şehire değişmesine karşılık, genellikle farklı cinsel kimlikler ile mekânlar arasında bir sınır çizilmiş; mekânlara cinsel kimlik yüklenmiş ve mekânlar cinsiyetlere göre parçalanmıştır.

Sanal mekân ve sanal gerçeklik hem kültürel hem de teknolojik mekânlardır (Balsamo, 2000). Sanal mekân, muhtemelen farklı bir kimliğin sunumuyla, cinsellik ve cinsel duyguları deneyimlemek için yeni bir alan sunmaktadır. Saygın, orta sınıf, politikacı ya da yargıç ailesi dâhil olmak üzere, yaşamının birçok alanında heteroseksüel bir cinsel kimlik sergileyen ancak diğer alanlarda eşcinsel kimliğini canlandıran bir kişi olabilir (Woodward, 2002). Sanal seks arayışında sohbet odalarını sık sık kullananların çoğu erkeklerdir ve bazı katılımcılar ise çevrimdışı kaygılarını ifade etmek için sanal iletişimi kullanmaktadır (Branwyn, 2000). Sanal mekân, cinsel olarak marjinalleştirilenlere kimliklerini gerçekleştirmeleri için bir yer sunmaktadır.

Haraway'ın (1991) siborg (cyborg) kavramı, insan bedeni ve makine teknolojisini bir araya getirerek; zihin ve beden, gerçek ve sanal, kadın ve erkeğin cinsiyetlendirilmesi gibi düalitelerin dışında düşünmeyi sağlamaktadır. Sanal mekân; beden ve zihin, beden ve makine arasındaki sınırları aşan, siborg kimliklerin büyümesi için muazzam bir potansiyel sunmaktadır. Haraway tarafından geliştirilen siborg, geleneksel kısıtlayıcı düaliteleri sorgular ve sınıflandırmadaki sınırları yok ederek bu ayrımı karıştırmaktadır. Ayrıca siborg, farklılık hakkında yeni bir düşünme biçimi sunmaktadır. İnsanlarla makineler ve insanlarla teknobilim arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmanın yeni bir yolunu sunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve cinsellik anlayışı, 'normal'in doğal olmaktan çok normatif olduğunu ortaya çıkarmaktan daha fazlasını yapmaktadır. Sosyal ve kültürel analizin en güçlü yönlerinden biri, cinsiyet ve cinsel ilişkileri daha geniş toplumsal dokuya bağlayan şeyleri ortaya çıkarabilmesidir. Toplumsal cinsiyet, cinsellik ve heteroseksüellik arasındaki karşılıklı bağlantılar, toplumsal yaşamın verili özellikleri olarak ve genellikle kabul edilerek doğallaştırılmıştır. Kuir teorisyenler heteroseksüelliği doğallıktan çıkarmaya çalışırken, heteroseksüelliğin tanımı ve ayrıcalığının dışlanmış 'öteki'ye bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır (Fuss, 1991; Sedgwick, 1990). Böylece cinsiyet, cinsellik ve heteroseksüellik toplumsal olarak inşa edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada açıklandığı gibi feminist teori, toplumsal cinsiyet rollerinin özcü temeline karşı çıkmıştır. Kadınları erkeklere tabi kılan heteronormatif cinsiyet rollerinin, kadınları güçlendirmek için yeniden yapılandırılabilecek sosyal yapılar olduğunu belirtmiştir. Kuir teori; cinsel kimliği cinsiyet kimliğinden

ayırarak, bu kimliklerin ve bunlarla ilişkili davranış ve görünümlerin, toplumda yeniden yapılandırılabilecek sosyal yapılar olduğunu belirterek, cinsel azınlıkları güçlendirmeye çalışmıştır. Feminist teori, hetero cinselliğin, erkek egemenliğinin ve toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin sürdürülmesiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Kuir teori ise heteronormativitenin heteroseksüelliği ayrıcalıklı kılmak, sürdürmek ve cinsel 'ötekileri' dışlamak için işlev gördüğü yolları bildirmiştir. Kuir teorisyenleri dâhil eleştirmenler, feminist pratiklerin ikili cinsiyet ve cinsel kategorileri güçlendirmeye ve sürdürmeye hizmet edebileceğini savunmuştur. Kuir teori ise söylemlere ve metinlere odaklandığı, yapı ve madde konularına yetersiz ilgi gösterilmesine yol açtığı için eleştirilmiştir.

Çalışmada açıkça ifade edildiği gibi, feminist ve kuir teoride cinsellik sadece cinsel yaşamlarla ilgili değildir. 'Kamusal' dünyanın sosyal organizasyonu ve içinde yaşadığımız sosyal dünyaları anlamlandırdığımız kavramsal çerçevenin merkezinde yer almıştır. Ancak toplumsal yapının cinsiyet ve cinselliği şekillendirmedeki etkisi genellikle göz ardı edilmiştir. İnsanların yaşama biçimindeki değişikliklere rağmen toplumsal cinsiyet ayrımı ortadan kalkmamıştır (Walby, 1997). Alternatif cinselliklerin artan görünürlüğüne rağmen heteroseksüellik etkin bir şekilde normatif olmaya devam etmiştir (Jackson ve Scott, 2004). Kurumsallaşmış heteroseksüellik tanımı gereği cinsiyetlidir ve cinsiyet hiyerarşisinin garanti edildiği güçlü bir mekanizmadır (Jackson, 2006). Heteroseksüellik, cinsiyet ilişkilerini düzenlediği gibi cinsiyet de heteroseksüel ilişkilerini düzenlemiştir. Bu nedenle heteroseksüellik, toplumsal cinsiyet için düzenleyici kurum ve ideoloji olarak hizmet etmiştir. Aile, iş yeri ve devlete kadar toplumun her seviyesindeki tüm sosyal kurumların işleyişinde yer almıştır.

Sonuç olarak toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasındaki ilişkileri organize etmiştir. Cinsel pratikler, arzular ve kimlikler tamamı olmasa da çoğu cinsiyetlendirilmiş ve cinsel olmayan sosyal ilişkilerin ağlarına gömülmüştür (Gagnon, 2004). Sermaye ve emeğin toplumsal örgütlenmesinin ekonomik sınıfı üretmesi gibi, toplumsal cinsiyet de erkeklerin kadınların cinselliğine sahip çıkmasının bir ürünüdür. Sonuçta toplumsal cinsiyeti doğal bir düzenden ziyade toplumsalın bir ürünü olarak kurmuş ve kadınların baskılanmasının kaynağı olarak cinselliğe çok ayrıcalık tanımıştır. Bu nedenle heteroseksüelliğin sosyal organizasyonuna dâhil olanlar da olmak üzere, cinsiyet eşitsizliğinin diğer yönleri gözden kaybolmuş veya ikincil hale getirilmiştir (Jackson, 2006).

Kaynakça

1. Alsop, R., Fitzsimons, A. ve Lennon, K. (2002). *Theorizing Gender*. Cambridge: Polity Press.
2. Baba, B. H. (2011). The Construction of Heteropatriarchal Family and Dissident Sexualities in Turkey. *Fe Dergi*, *3*(1), 56-64.
3. Balsamo, A. (2000). The virtual body in cyberspace. D. Bell, and N. Kennedy (Ed.), *The cybercultures reader*. London: Routledge.
4. Bilgili, M. (2017). Toplumsal cinsiyet, bedenin mekânsallığı ve cinsiyetçi mekânlar. *Felsefe-Yazın Dergisi*, *23*(2), 19-28.
5. Bornstein, K. (1998). *My gender workbook*. NewYork: Routledge.
6. Braidotti, R. (1994). *Nomadic subjects*. New York: Columbia University Press.
7. Branwyn, G. (2000). Compu-sex erotica for cybernauts. D. Bell, and B.M. Kennedy (Ed.), *The cybercultures reader*. London: Routledge.
8. Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of Identity*. New York: Routledge.
9. Butler, J. (1993). Imitation and gender insubordination. H. Abelove, M. A. Barale, and D. M. Halperin (Ed.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*. New York: Routledge.
10. Connell, R. W. (2002). *Gender: A short introduction.* Malden, MA: Polity Press.
11. Connell, R. W. ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender and Society*, 19, 829-859.
12. Crang, M. (1998). *Cultural Geography*. London: Routledge.
13. Cullen, J. M., Wright, L. W, Jr, ve Alessandri, M. (2002). The personality variable openness to experience as it relates to homophobia. *Journal of Homosexuality*, 42, 119-135.
14. Delphy, C. (1984). *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*. London: Hutchinson.
15. Delphy, C. (1993). Rethinking Sex and Gender. *Women's Studies International Forum*, *16*(1), 1-19.
16. Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*. New York: Vintage Books.
17. Fuss, D. (1991). Introduction. In D. Fuss (ed.), *Inside/Out: Lesbian Theories, Gay Theories*. New York: Routledge.
18. Gagnon, J. (2004). Sexual Conduct Revisited. J. Gagnon (Ed.), *An Interpretation of Desire*. Chicago: University of Chicago Press.
19. Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

20. Green, J. (2004). *Becoming a visible man*. Nashville: Vanderbilt University Press.
21. Halperin, D. (1995). *Saint Foucault: Towards a gay hagiography*. Oxford: Oxford University Press.
22. Haraway, D. (1991). *Simians cyborgs and women: the reinvention of nature*. London: Free Association Books.
23. Hetrick, E. S., ve Martin, A. D. (1987). Developmental issues and their resolution for gay and lesbian adolescents. *Journal of Homosexuality*, 14, 25-42.
24. Jackson, S. (2005). Sexuality, Heterosexuality and Gender Hierarchy. C. Ingraham (Ed.), *Thinking Straight: The Power, the Promise, and the Paradox of Heterosexuality*. London and New York: Routledge.
25. Jackson, S. (2006). Introduction. D. Richardson, J. McLaughlin, M. E. Casey (Ed.), *Intersections Between Feminist and Queer Theory*. New York: Palgrave Macmillan.
26. Jackson, S. ve Scott, S. (2004). Sexual Antinomies in Late Modernity. *Sexualities*, *7*(2), 241-56.
27. Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B. ve Martin, C. E. (1948). *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia, PA: W.B. Saunders.
28. Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., Martin C. E. ve Gebhard, P. H. (1953). *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia, PA: W. B. Saunders.
29. Little, J. N. (2001). Embracing gay, lesbian, bisexual, and transgendered youth in school-based settings. *Child and Youth Care Forum*, 30, 99-110.
30. Lorber, J. (1994). *Night to his day: The social construction of gender. In Paradoxes of Gender.* New Haven, CT: Yale University Press.
31. MacKinnon, C. (1982). Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory. *Signs*, *7*(3), 315-44.
32. Marinucci, M. (2016). *Feminism is Queer*: *The intimate connection between queer and feminist theory*. London: Zed Books.
33. Martin, B. (1998). Sexualities without Genders and Other Queer Utopias. M. Merck, N. Segal and E. Wright (Ed.), *Coming out of Feminism*. Oxford: Blackwell.
34. Mirioğlu, G. (2018). Kentlere feminist coğrafya perspektifinden bakmak. *Ege Coğrafya Dergisi*, *27*(2), 183-194.
35. Morrow, D. F. (2004). Social work practice with gay, lesbian, bisexual, and transgender adolescents. *Families and Society: The Journal of Contemporary Social Service*, 85, 91-99.
36. Nagoshi, L. J., Nagoshi, C. T. ve Brzuzy, S. (2014). *Gender and sexual identity: Transcending feminist and queer theory*. New York: Springer.

37. Okur, M. ve Bilgili, M. (2022). Kültürel dönüş/coğrafi dönüş: Yeni kültürel coğrafya. *Akdeniz 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (s.257-268). Mersin.
38. Orta, M. İ. ve Camgöz, M. S. (2018). Türkiye'de yapılan homofobi çalışmalarına genel bir bakış. *DTCF Dergisi 58*(1), 409-439.
39. Preves, S. E. (2005). *Intersex and identity: The contested self*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
40. Quinn, T. L. (2002). Sexual orientation and gender identity: An administrative approach to diversity. *Child Welfare*, 81, 913-928.
41. Ramafedi, G. (1987). Adolescent homosexuality: Psychosocial and medical implications. *Pediatrics*, 79, 331-337.
42. Rich, A. (1980). Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs*, *5*(4), 631-660.
43. Richardson, D. (Ed.) (1996). *Theorising Heterosexuality: Telling it Straight*. Buckingham: Open University Press.
44. Richardson, D. (1997). Sexuality and Feminism. V. Robinson and D. Richardson (Ed.), *Introducing Women's Studies: Feminist Theory and Practice*. Basingstoke: Palgrave.
45. Robinson, K. (1994). Addressing the needs of gay and lesbian students: The school counselors' role. *The School Counselor*, 41, 326–332.
46. Rubin, G. (1984). Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. C. S. Vance (Ed.), *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*. New York and London: Routledge & Kegan Paul.
47. Rubin, G. (1993). Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. H. Abelove, M.A. Barale, and D. M. Halperin (Ed.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*. London: Routledge.
48. Savin-Williams, R. (1994). Verbal and physical abuse as stressors in the lives of lesbian, gay male and bisexual youths: Associations with school problems, running away, substance abuse, prostitution, and suicide. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 261-269.
49. Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
50. Seidman, S. (1996). Introduction. S. Seidman (Ed.), *Queer Theory/ Sociology*. Oxford: Blackwell.
51. Smith, S. G. (1992). *Gender thinking*. Philadelphia: Temple University Press.
52. Tong, R. (1989). *Feminist Thought: A Comprehensive Introduction*. Boulder, CO: Westview Press.
53. Walby, S. (1997). *Gender Transformations*. London: Routledge.

54. Warner, M. (1993). Introduction. M. Warner (Ed.), *Fear of a Queer Planet: Queer Politics and Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
55. West, C. ve Zimmerman, D. (1987). Doing Gender. *Gender and Society*, *1*(2), 125-151.
56. Wilchins, R. A. (2002). Queerer bodies. J. Nestle, C. Howell and R. A. Wilchins (Ed.), *Gender queer: Voices from beyond the sexual binary*. Alyson: Los Angeles.
57. Wittig, M. (1992) *The Straight Mind and Other Essays*. Boston, MA: Beacon Press and Hemel Hemstead: Harvester Wheatsheaf.
58. Woodward, K. (2002). *Understanding Identity*. New York: Oxford University Press.
59. Wright, L. W., Adams, H. E. ve Bernat, J. A. (1999). The Homophobia Scale: Development and validation. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 21, 337-347.

COĞRAFYA ÇALIŞMALARINDA YER YÜZEY SICAKLIĞI (YYS) KULLANIMI

Muhammet TOPUZ[1]
Reşat GEÇEN[2]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Coğrafya Bölümü,
ksutopuz@gmail.com,https://orcid.org/0000-0001-5526-3797
[2]Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Coğrafya Bölümü,
rgecen@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0002-4144-6645

1. GİRİŞ

Güneşten gelen enerjinin yer yüzeyindeki etkisi olarak tanımlayabileceğimiz Yer Yüzey Sıcaklığı (YYS), noktasal bazlı yersel ölçümlerden daha çok termal bandı olan uydular aracılığıyla ölçülmektedir. Piksel bazlı olarak değerlendirilebilmeyi mümkün kılan bu durum, mekânsal çözünürlüğe bağlı olarak bir avantajdır. Coğrafi nesnelerin kimyasal bileşimine, konumuna, uydu özelliklerine ve uydunun bölgeden geçiş zamanına bağlı olarak YYS değerleri farklılık gösterir.

Son dönemlerde antropojenik etkilerin yer yüzey sıcaklıklarında ciddi değişimlere neden olduğu bilinmektedir (Topuz, 2021). YYS hesabı, iklim modellemeleri yapılırken göz ardı edilmemekte; o derecede önemsenmektedir. Çünkü yüzey sıcaklığı ve değişimi, iklim senaryolarını etkilediği gibi farklılaşan senaryolardan da etkilenir. Dünya ölçeğinde NASA 2000'den günümüze YYS'de görülen değişimleri MODIS uydu görüntüleri üzerinden yapılan hesaplama sonuçları ile görselleştirmiştir (NASA, 2022).

İnsanoğlunun şehir-kır alanlarında sıcaklık farkını akademik olarak ortaya koyma çabaları 1800'lü yıllara dayanır. Konuya ilişkin literatürde ilk bilimsel gözlemler 1833 yılında Luke Howard tarafından Londra için başlatılmıştır (Mills, 2008; Stewart, 2011; Bilgen, 2016; Topuz ve Geçen 2021). Özellikle 1970'lerden sonra uydu görüntülerinin de kullanılmaya başlanması, çalışmalara yeni bir metodoloji getirmiştir. Isıya duyarlı termal band verileri kullanılarak yüzey ısıları ölçülmek suretiyle şehir ve çevresindeki kırsal alanların sıcaklık farkları oldukça zengin bir literatürle ortaya konulmuştur (Şekertekin ve Marangoz, 2019; Mercan, 2020; Polat, 2020; Türkyılmaz vd., 2020; Orhan, 2021). Son yıllara gelindiğinde Yüzey Isı Adası (YIA) ve Şehir Isı Adası (ŞİA) konuya ilişkin en çok kullanılan iki terim olup; bunların farkı, İstanbul örneğinde Özbilge (2020) tarafından incelenmiştir. Özetle ŞİA'nın meteoroloji istasyonlarında ölçümü yapılan hava sıcaklığı ile ortaya konabileceği, yüzey sıcaklık hesaplarında bu ayrımın net olmadığı belirtilmiştir (Özbilge, 2020). Ancak literatürde meteoroloji istasyonu verileri kullanılmadan sadece YYS ile yapılmış şehir ısı adaları çalışmaları da mevcuttur (Şekertekin ve Marangoz, 2019; Mercan, 2020; Polat, 2020; Türkyılmaz vd., 2020; Orhan, 2021).

YYS çalışmaları, literatürde çok farklı konularla ilişkili olarak çalışılmıştır. Örneğin araştırmacılar, küresel iklim değişikliği ile mücadelede hangi türlerin peyzajda yer alması gerektiğini incelemişlerdir. Sonuç olarak kayın ve meşe meşcere tipleri yüzey sıcaklığını 2.4 °C değiştirdiği bulgusuna ulaşılmıştır (Kuşçu Şimşek ve Doğan, 2019). Jeolojik özellikler ile YYS'nin ilişkisi Kuzeydoğu Ürdün özelinde incelenmiş (Ibrahim ve Mallouh, 2018); 0.61 r değeri ile oldukça yüksek ilişki katsayısı ile izleme yeteneğinin olduğu belirtilmiştir.

Tarımda insansız hava araçları (İHA) ile termal kızılötesi ve multispektral sensör kullanılarak farklı ülkelerde kullanışlı bir algoritma yardımıyla kuraklığın izlenmesi hedeflenmiştir (Heinemann vd., 2020). Topoğrafyanın YYS'ye etkisinin incelendiği bir çalışmada YYS ile yükseklik arasında % 99 güven aralığında negatif korelasyon olduğu (r =0.55), 1 km yükseklik değişiminde sıcaklık farkının 5.16 C° olduğu tespit edilmiştir (Peng vd., 2020). YYS'nin arazi örtüsüne bağlı değişiminin incelendiği çalışmalar da literatürde oldukça yoğun olup; Türkiye'de Aydın ili (Atak ve Tonyalıoğlu, 2020) ve Dünya'da Çin (Wang vd., 2016; Peng vd., 2020) örnekleri mevcuttur. Şehirleşmenin YYS'ye etkisi Bursa örneğinde incelenmiş; şehir ısı adası ile kırsal alan arasında 10 °C fark olduğu belirtilerek, şehir ısı adası etkisinin ağaçlandırma ile azaltılacağı vurgulanmıştır (Yamak vd., 2021).

YYS ve NDVI ilişkisi Monte Şehri (Arjantin, Buenos Aires) örneğinde 2008-2012 yılları arası için incelenmiş; her yıl için 4 görüntü olmak üzere toplam 20 görüntüde 0.51 ile 0.93 arasında değişen r değerleri elde edilmiştir (Ferelli vd., 2017). Arazi kullanımı da YYS'de etkili olan diğer bir faktör olup literatürde örnekleri mevcuttur. Antoropojenik etkinin arttığı dönemlerde Hindistan'da iki iklim bölgesi içerisinde yer alan farklı şehirlerde (Jaipur ve Guwahati) YYS'nin arttığı belirtilmiştir (Das vd., 2020).

Konya kapalı havzasında gerçek zamanlı kızılötesi termometre ölçümleri ile birlikte YYS değişimleri incelenmiş; 1984-2011 yılları arasında YYS değerleri artma trendi şeklinde yaklaşık 2 °C değişirken gerçek zamanlı ölçümler ile uydu ölçümleri arasında 0.94 r değeri ile yüksek korelasyon tespit edilmiştir (Orhan vd., 2019). YYS, şehirsel ısı adalarının ortaya çıkarılması konularında bina yüksekliklerinin de hesaba katılarak şehirsel morfolojinin analiz edildiği çalışmalarda da kullanılmıştır (Guo, 2016). Literatürde YYS'nin en yoğun kullanıldığı alan ise şehir ısı adalarının tespiti (Şekertekin ve Marangoz, 2019; Mercan, 2020; Polat, 2020; Türkyılmaz vd., 2020; Orhan, 2021) ve beşeri müdahaleler sonucu yapay yapıların çevresine göre oluşturduğu farklılık (Küçükönder vd., 2014; Bozdogan Sert vd., 2021; Topuz, 2021) konularıdır. Weng vd. (2008), çizgisel yapay unsurların kolay ayırt edildiğini ve mevsimsel değişimin şehirle kaplı bölgelerde daha az olduğunu belirtmiştir.

Zhou vd. (2017), şehirlerin oluşan ısı adası ile ilişkisini incelemiş ve şehir alanın büyüklüğünün en büyük etkiye sahip olduğunu, kompakt olma durumunun ise büyüklükten sonra ikinci derecede YYS'de etkili olduğunu belirtmiştir. Şehirlerin yatay büyümesi ise 3. etkili faktör olarak tanımlanmış; küçük, dağınık ve bir hat boyunca uzatılmış şehirlerin kurulması önerilmiştir. Literatürde, Türkiye'de ve Dünya'da pek çok şehirde şehir ısı adalarının çalışıldığı görülür. Bunlara örnek olarak İzmir (Çorumluoğlu ve Asri, 2015), Tahran (Rousta vd.,

2018), Osmaniye (Atasoy, 2020), Aydın (Atak ve Tonyalıoğlu, 2020), Tekirdağ/Çorlu (Özkök vd., 2017), Muş (Mercan, 2020), Sivas (Karakuş, 2019), Türkiye'nin farklı iklim bölgelerinde yer alan İstanbul, Bursa, Ankara, İzmir, Gaziantep, Erzurum ve Trabzon olmak üzere yedi şehir (Dihkan vd., 2018), İstanbul (Karaca vd., 1995; Bilgen, Balçık, 2014; 2016; Özbilge, 2020), Ankara (Çiçek ve Doğan, 2005), Singapur (Wong ve Yu, 2005), Hatay/İskenderun (Sert vd. 2021), Antalya (Koç ve Koç-San, 2016; Şensoy vd., 2017), Zonguldak (Şekertekin ve Marangoz, 2019), Kocaeli (Akyürek, 2020), Niğde (Soydan, 2020), New York (Bornstein, 1968), Amman (Doomi vd., 2016) verilebilir. Meteoroloji istasyonları verileri kullanılsa da çoğunlukla farklı uydu görüntülerinin termal bandlarından elde edilen verilerin kullanılmasına dayalı şehir ısı adası çalışmaları son yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Konunun iklim değişikliği, yeraltı sularına YYS etkisi (Yalçın ve Yetemen, 2009) peyzaj düzenlemesi (Aslan ve Koc-San, 2016), biyoklimatik konfor (Adiguzel vd., 2020; Bozdogan Sert vd., 2021) gibi pek çok paydaşının olması, coğrafya, geomatik mühendisliği, peyzaj mimarlığı vb disiplinler tarafından ele alınmasını adeta zorunlu kılmıştır.

2. YER YÜZEY SICAKLIĞI (YYS) HESABI

YYS yersel ölçümler veya uzaktan algılama ile elde edilen termal görüntüler kullanılarak hesaplanabilmektedir. Yersel ölçümlerde incelenen alanda belli noktalarda ölçülen yüzey sıcaklık değerlerinden enterpolasyon teknikleri bütün alanın değerleri hesaplanabilmektedir. Yer yüzey sıcaklığı çeşitli faktörlere bağlı olarak kısa mesafelerde değişkenlik gösterdiği için bu yöntem ile doğru sonuç elde etmek kolay olmamaktadır. Ölçümlerin sayısı ve sıklığı arttırılarak sonuç iyileştirilebilir ancak bu da maliyet, zaman ve işgücünü arttırmaktadır. YYS hesabı için termal görüntülerin kullanılması hem doğru sonuçların elde edilmesi hem de çalışmanın daha hızlı ve kolay yürütülmesini sağlamaktadır. Nitekim literatürde, yapılan çalışmaların çok büyük kısmının termal görüntüler kullanılarak yürütüldüğü görülmektedir.

Uydu sistemlerinden termal dalgaboyu aralığında kayıt yapan Landsat, MODIS, ASTER gibi uyduların termal bandları kullanılarak YYS hesaplanmasında çeşitli yöntemler kullanılabilmektedir. Bu yöntemlerin başlıcaları; "Single Channel" (Jiménez-Muñoz & Sobrino, 2003), "Mono-Window Algorithm" (Qin, Karnieli & Berliner, 2001), "Temperature And Emissivity Separation Algorithm" (Gillespie et al., 1998) ve "Split-Window" (Sobrino, Li, Stoll, & Becker, 1996) algoritmalarıdır. Bunlardan "Mono-Window Algorithm" (MWA) yöntemi doğruluğu yüksek sonuçlar vermesi ve kullanımının pratik olması gibi nedenlerle ön plana çıkmaktadır. Bu yönteme göre 6 basamakta

YYS sonuç görüntüsü elde edilebilmekte ve bu aşamalar aşağıda sırasıyla verilmektedir.

(1) $L_\lambda = M_L * Q_{CAL} + A_L$

(2) $T_b = \frac{K_2}{\ln(\frac{K_1}{L_\lambda}+1)} - 273.15$

(3) *NDVI= (NIR-R)/(NIR+R)*

(4) $Pv=(\frac{NDVI-NDVI_{min}}{NDVI_{max}-NDVI_{min}})^2$

(5) e =0.0004*Pv+0.986

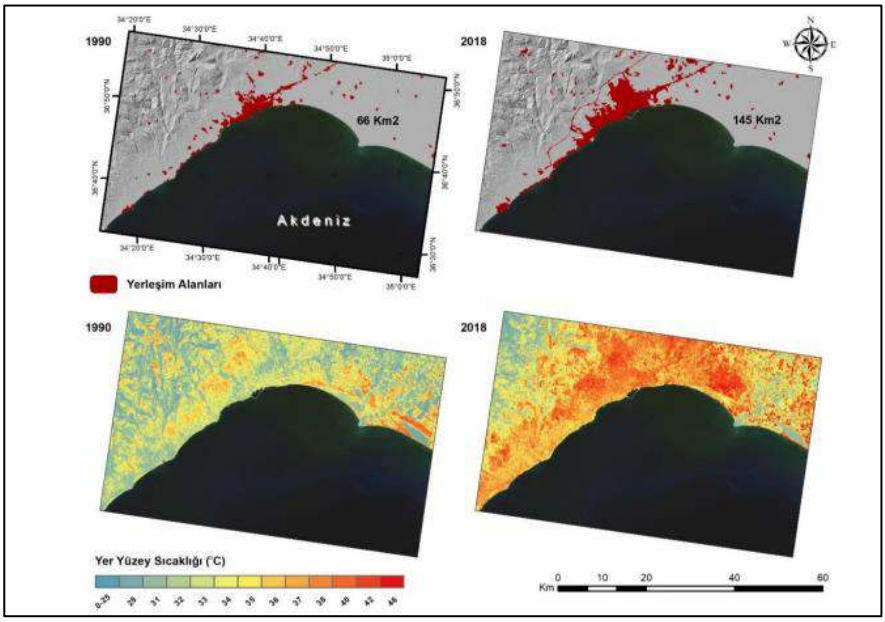
(6) $YYS=\frac{T_b}{T_b*\frac{\lambda}{a}*\ln(e)+1}$

3. YYS ÇALIŞMALARININ LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Yer yüzey sıcaklığına ilişkin olarak yapılan literatür taramasında oldukça çok sayıda kaynağa ulaşılmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük bölümünün Coğrafya dışındaki disiplin çalışanları tarafından yapıldığı görülür. Konunun muhtevasına ilişkin olarak beklenen oranda coğrafyacılar tarafından yapılmış çalışma sayısına ulaşılamamıştır. Konunun daha çok harita mühendisleri, peyzaj mimarlığı, tapu kadastro birimi çalışanları tarafından ele alındığı görülür. Bu çalışmalarda ise konunun coğrafi bakış açısından eksikliği dikkat çeker ve değişimin nedenlerinin açıklanmasında yetersiz kalındığı görülür. YYS çalışmaları, uydu görüntüleri üzerinden analiz edildiği için belirli bir teknoloji kullanımı bilgisini zorunlu kıldığı gibi değişimin nedenlerinin yorumlanması noktasında da belirli düzeyde coğrafya bilgisini gerektirir. Özellikle sonuçların yorumlanmasında bu önemli bir faktördür. Örneğin litoloji farklılığından kaynaklı YYS değişimini tespit etmek, bakı etkisinin yorumlanması veya saha gözlemleriyle birleştirilerek değişimlerin incelenmesi belirli düzeyde coğrafya bilgisini gerektirir. Keza elde edilen sonuçların meteoroloji gözlem istasyonları ile ilişkisinin incelenmesi, toprak sıcaklıkları ile denetleştirilmesi, farkların tespiti ve nedenleri üzerinde kafa yorulması, çalışmanın niteliği açısından son derece önemlidir. Anlık bir kaç görüntü üzerinden iklim değişmelerinin yorumlanmaya çalışılması, diğer parametrelerin analiz sürecine ve yoruma dahil edilmemesi hatalı ve eksiktir. Bu bağlamda YYS çalışmalarının multidisipliner yapılması oldukça önemlidir. YYS

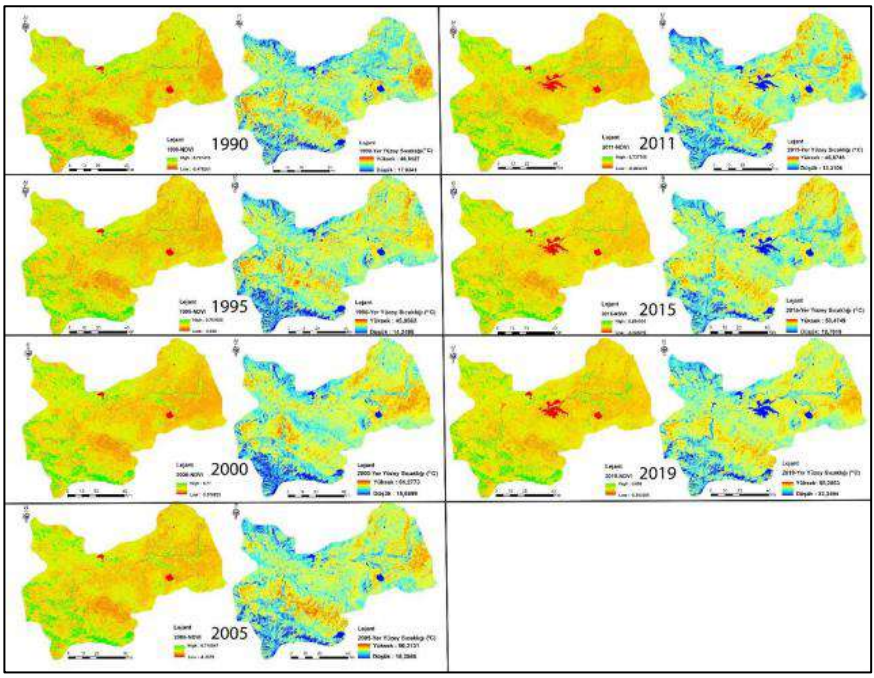
çalışmaları ile ilgili yapılan literatür araştırmalarının bir bulgusu da çalışmaların son 4 yılda kayda değer oranda artmasıdır. Bu durum araştırmacıların tercihleri, çalışma bulgularının somutluğu ve bir sorunun tespitinde ve çözüme sunacağı katkılar ile ilişkili olmalıdır. Farklı disiplinlerden farklı araştırmacıların bazı çalışma bulguları kısaca şu şekilde özetlenebilir.

Orhan (2021), Mersin ilindeki kentsel büyümenin yer yüzey sıcaklığı üzerine etkisini incelemiş; 28 yıllık periyotta birçok doğal alanların yok edilerek yapay alanlara dönüştüğü ve bunun neticesinde Mersin kent merkezi için ortalama 6 °C civarında sıcaklık artışı yaşandığını belirtmiştir (Şekil 1).

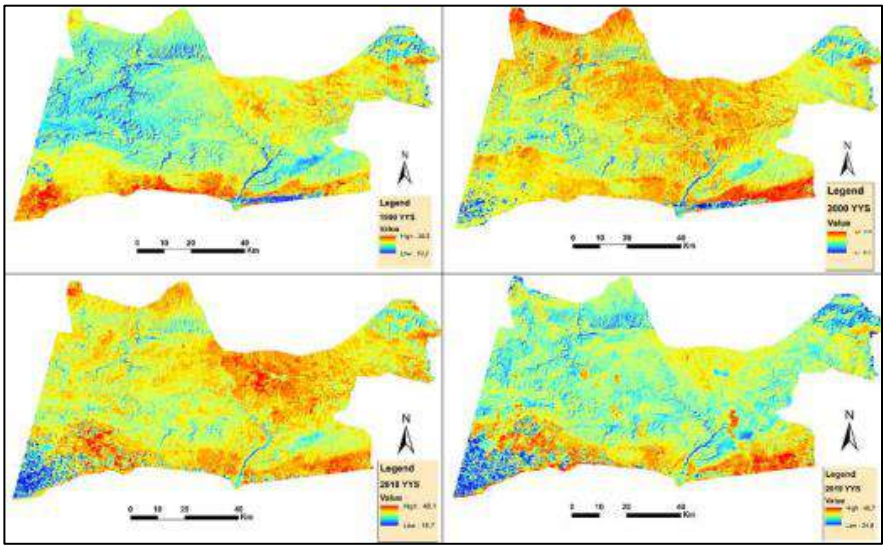
Şekil 1. 1990 ve 2018 yıllarına ait kent alanları ve YYS haritaları (Orhan, 2021).

Mercan (2020), 29 yıllık süreçte Muş ilinde ortalama sıcaklığın her yıl yaklaşık olarak YYS'nin 0.3 °C artış gösterdiğini, bu değişimlerin bitki örtüsü ile ilişkili olduğunu bildirmiştir (Şekil 2).

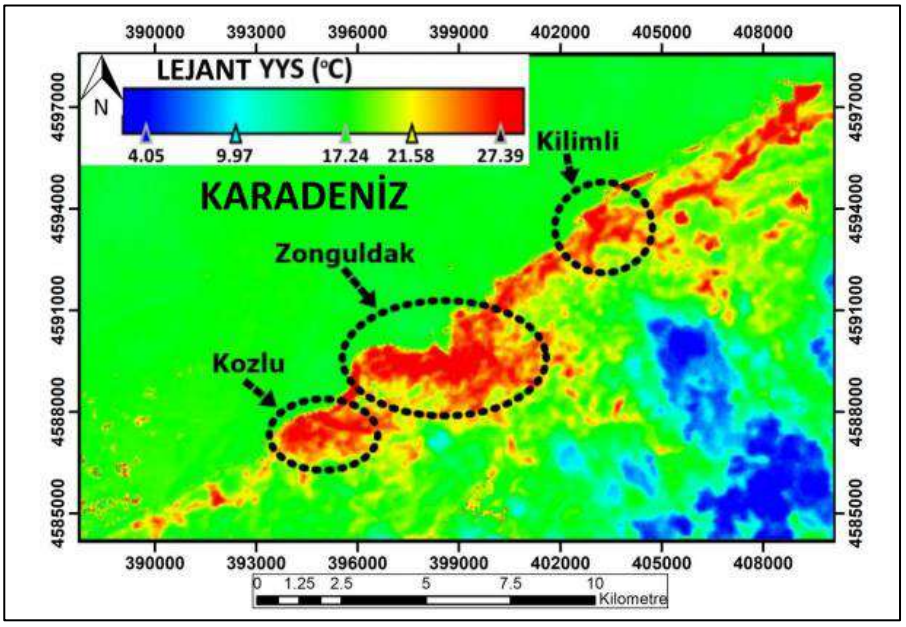
Şekil 2. Yıllara göre NDVI ve YYS haritaları (Mercan, 2020).

Polat (2020), Mardin şehrinde YYS' nin uzun yıllar (29 yıllık) değişimini incelemiş ve sonuç olarak ortalama sıcaklığın her yıl yaklaşık 0,5 °C artış gösterdiğini vurgulamıştır (Şekil 3).

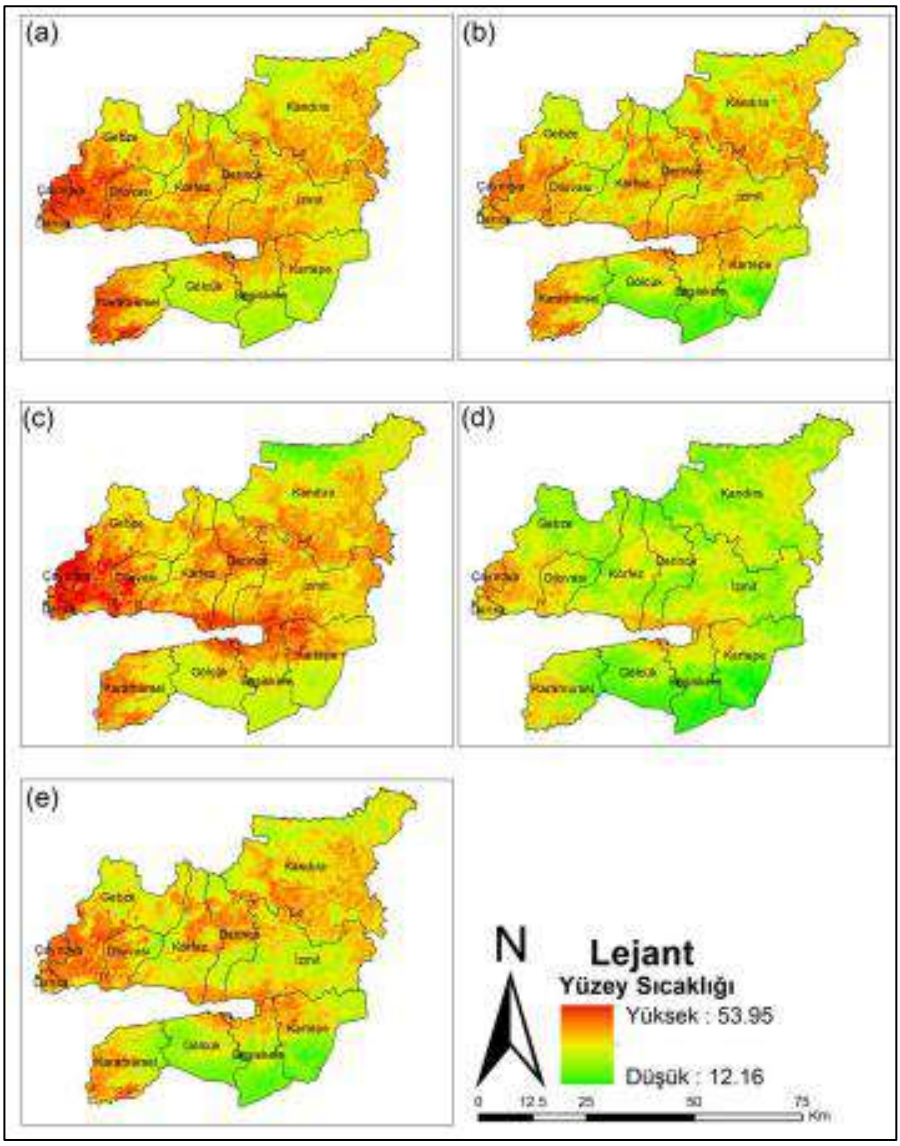
Şekil 3. 1990 - 2019 yılları için çalışma alanının YYS görüntüleri (Polat, 2020)

Şekertekin ve Marangoz (2019), Zonguldak için yapmış olduğu çalışmalarında yerleşim yerlerindeki YYS değerlerinin, bitki örtüsü kaplı alanlara nazaran ortalama 4 °C daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir (şekil 4).

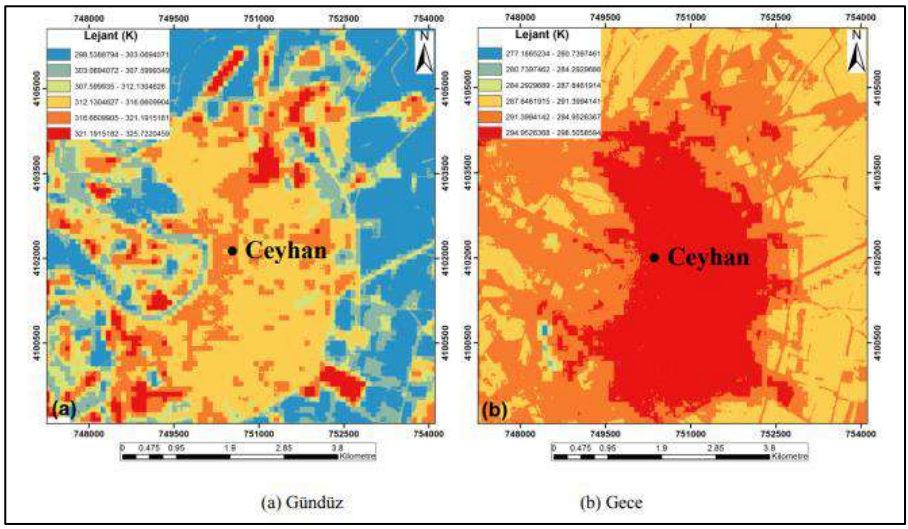
Şekil 4. Zonguldak ve çevresi için YYS haritası (Şekertekin ve Marangoz, 2019)

Akyürek (2020), Kocaeli'nde YYS'nin 5 yıllık dönem içerisinde sanayileşmenin yüksek olması nedeniyle ilin batısında ve jeotermal aktivitenin yüksek olması nedeniyle güneyinde yüksek olduğunu tespit etmiştir (Şekil 5).

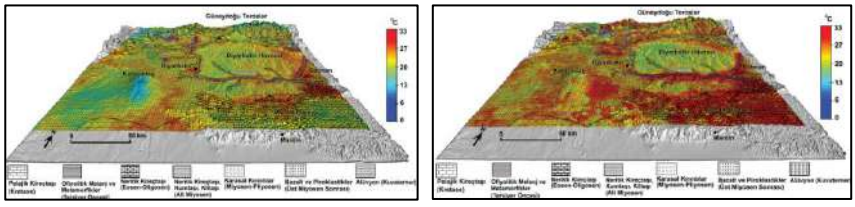
Şekil 5. Yıllara göre Kocaeli iline ait yer yüzey sıcaklığı haritaları; a) 2015, b) 2016, c) 2017, d) 2018, e) 2019 (Akyürek, 2020)

Şekertekin vd. (2018), gece ve gündüz YYS farkını Adana-Ceyhan örneğinde incelemiş sonuç olarak; gündüz en yüksek YYS değerinin nadasa bırakılan toprakta elde edildiğini, gece ise kentsel alanlardaki YYS değerinin en yüksek olduğunu tespit etmişlerdir (Şekil 6).

Şekil 6. ASTER verileri ile üretilen YYS görüntüleri (Şeketekin vd., 2018)

Karadoğan ve Kavak (2017), Diyarbakır Havzası'nda iklim üzerinde etkili olan yer şekilleri ve litolojik faktörlerin MODIS uydu görüntüsü verileri ile incelemiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Diyarbakır gündüz (sol), gece (sağ) YYS değerleri ve litoloji haritası ile çakıştırılmış TIN (Triangulated Irregular Network) Yüzey ağları modeli.

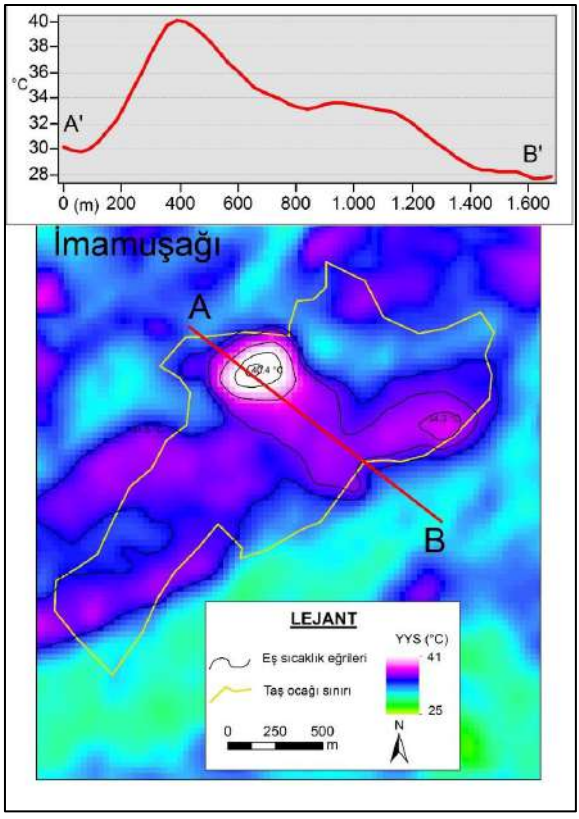
Hem litolojik faktörlerin, hem de baskın hava kütleleriyle birlikte orografik faktörleri farklı yer ışıması ve fön olaylarına bağlı olarak Diyarbakır havzasında kısa mesafeler içinde farklı iklim koşullarının ortaya çıkmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca gece ve gündüz YYS farkı değerlendirilmiştir (Şekil 7).

Topuz (2021), Orta Toroslar'da açık taş ocaklarının yer yüzey sıcaklığına etkisini uydu görüntüleri kullanarak farklı büyüklükteki 8 örnek sahada analiz etmiş, her taş ocağının büyüklüğünü hesaplayarak çevresine göre sıcaklık farkını harita ve grafik şeklinde sunmuştur. Örnek olarak 8 taş ocağı içeresinde en büyük olan İmamuşağı Taş Ocağı grafiği ve YYS haritası Şekil 8'de verilmiştir. Elde ettiği YYS değerlerini, Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM)'nden elde edilen hava ve farklı derinliklerdeki toprak sıcaklık ölçümleri ile kıyaslamıştır. Taş

ocakları büyüklük sırasına göre sıralanarak taş ocaklarının büyüklükleri ile YYS değerleri arasındaki ilişki incelenmiş; sonuç olarak taş ocağı büyüklüğü ve yer yüzey sıcaklığı korelasyon değeri 0.81 olarak bulunmuştur. Bu değer yer yüzey sıcaklığı ile şehir ısı adalarının oluşumunda şehir büyüklüğü ile yer yüzey sıcaklık ilişkisi arasındaki r değeri ile oldukça benzerdir (Zhou ve diğ., 2017).

Topuz (2021)'e göre; taş ocağının kapladığı alan büyüdükçe yer yüzey sıcaklığı haritalarında taş ocaklarının sınırları daha netleşmekte ve oluşan sıcaklık farkı görsel açıdan daha iyi izlenebilmektedir. Bu durum, verisi kullanılan uydu görüntüsünün mekânsal çözünürlüğü ile doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda taş ocağının kapladığı alan küçüldükçe konumlandığı morfolojik ünitenin de etkisiyle bakı, taş ocağının çevresine göre sıcaklık farkını etkilemektedir.

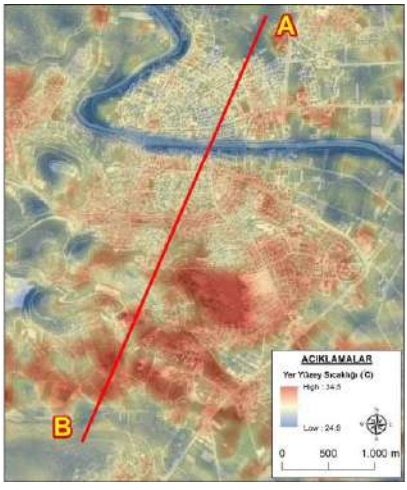
Şekil 8'de verildiği üzere, taş ocakları genellikle çevresine göre çok daha sıcaktır ve bu fark yaz mevsiminde gündüz sıcaklıklarında daha da belirginleşmektedir. Taş ocağının çevresine ait arazi örtüsü/arazi kullanımı da oluşan YYS farkında etkili olup; çevre ormansa taş ocağı daha yüksek YYS değerine sahiptir.

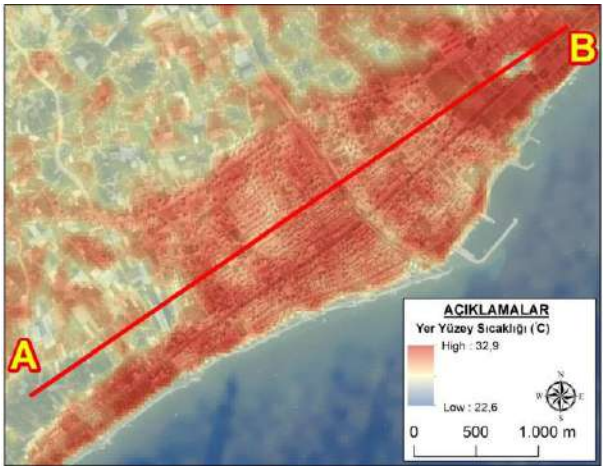
Şekil 8: İmamuşağı Taş Ocağı'na ait YYS haritası ve grafiği

Topuz (2021), çalışma sonucunda yüzey yansıma karakteri bağlamında çevresine göre yapay olan taş ocaklarının bir farklılık oluşturduğunu; bu durumun pek çok parametreden etkilendiği için oldukça değişken bir yapıya sahip olduğunu beyan etmiştir. Görüntünün alındığı tarih ve taş ocağının jeomorfolojik özellikleri en belirleyici unsurlardan ikisidir. Özellikle bakı tesiri çok önemlidir. Taş ocaklarının çevresine göre görüntünün alındığı vakitte soğuk ada oluşturduğu dahi izlenebilir. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere taş ocağının büyüklüğü de diğer önemli bir faktördür. MGM tarafından yapılan farklı derinliklerdeki toprak sıcaklığı ölçümlerinde görülen farklar; yerin ısınmasında toprak türünün özelliklerinin etkinliğine bağlanabilir (Atalay, 2006; Çelik, 2017). Aynı zamanda YYS hesabı ile elde edilen değerler, MGM'nin ölçüm sonuçları ile büyük oranda örtüşmektedir. Çalışma sahasında yapılan analizlere göre taş ocakları çevresine göre en az 1 °C en fazla 12 °C daha sıcaktır. Açık taş ocaklarının büyüklüğü ile ocakların çevresine göre sıcaklık farkları değişmekte olup; büyüklük ile sıcaklık farkı arasında 0.81 değerine sahip bir korelasyon tespit edilmiştir.

Topuz ve Geçen (2021), YYS hesabı kullanılarak Silifke ve Erdemli ilçe merkezlerinin çevresine göre sıcaklık durumunu inceledikleri çalışmalarında sonuç olarak; şehirlerin çevrelerinde veya içlerinde doğal su yapıları da YYS için önemli bir etken olduğunu ve dolayısı ile suların da ağaçlar gibi ortamı serinletici etkisi, peyzaj düzenlemelerde kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Şekil 9 ve 10).

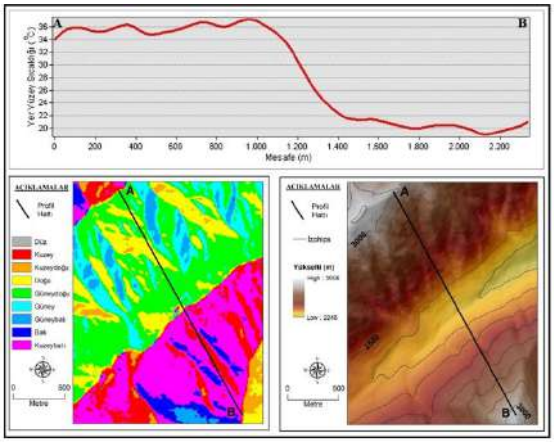

Şekil 9: Silifke İlçe Merkezinin 2019 YYS Haritası (Topuz ve Geçen, 2021)

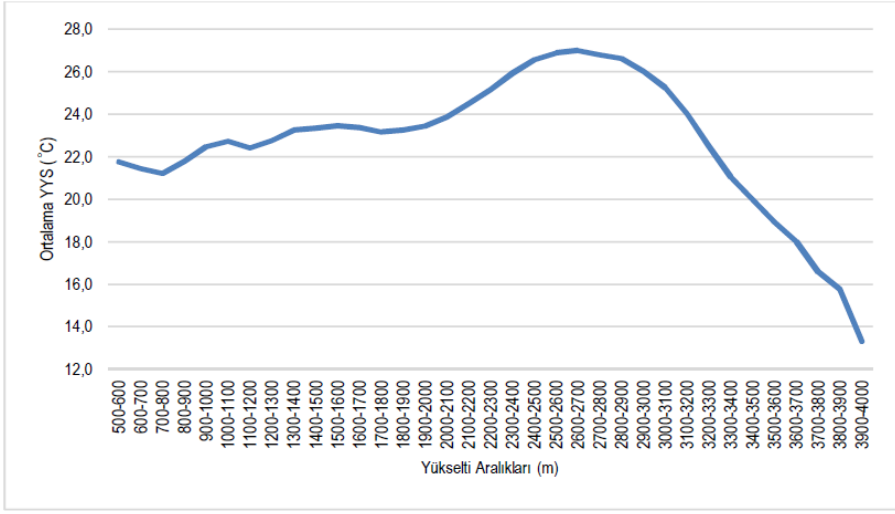
Şekil 10: Erdemli İlçe Merkezinin 2019 YYS Haritası (Topuz ve Geçen, 2021)

Geçen (2021) YYS'nin doğal bir alanda nasıl değiştiğini ve etkileyen faktörleri incelemek için Kaçkar Dağı ve yakın çevresinde, 03.8.2017 tarihinde çekilmiş Landsat 8 OLI-TIRS uydu görüntüsünü analiz ederek araştırmıştır. Çalışma sonucunda YYS değerleri üzerinde bakının önemli derecede etkili olduğunu, çalışma alanında bakı faktöründen kaynaklanan ortalama 8,8 ºC sıcaklık farkı olduğunu tespit etmiş, lokal alanlarda bu farkın arttığını ifade etmiştir. Nitekim bir vadinin kuzeybatı ve güneydoğu yamaçlarında YYS farkı 26 ºC'ye çıktığını ortaya koymuştur (Şekil 11).

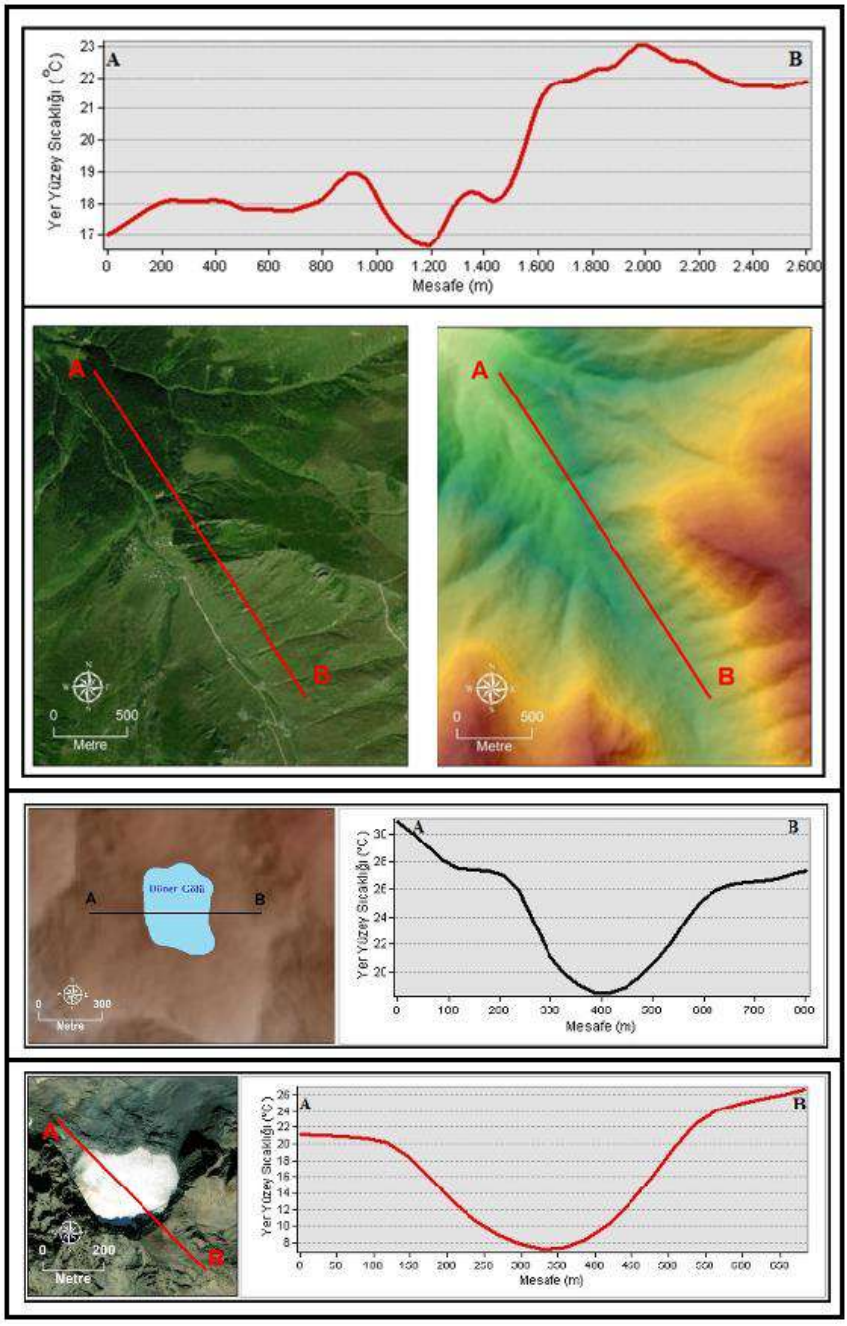
Şekil 11. Güneydoğu ve kuzeybatı bakılarının hakim olduğu (sol altta) bir vadinin iki yamacı (sağ-altta) boyunca alınan A-B hattının YYS değerlerinin değişim profili (üstte) (Geçen, 2021).

Geçen YYS değerlerinin yükseltiye göre değiştiğini ancak arazi örtüsü, eğim ve bakı özelliklerinin de aynı anda etkili olması ile linear bir özellik göstermediğini vurgulamıştır. Yükseltinin artmasıyla bitki alanlarında YYS değerlerinin yakın seyrettiğini, orman üst sınırında itibaren sıcaklığın arttığını ve 2700 metreden itibaren hava sıcaklığının düşmesine bağlı olarak YYS değerlerinin hızla düştüğünü ifade etmiştir (Şekil 12).

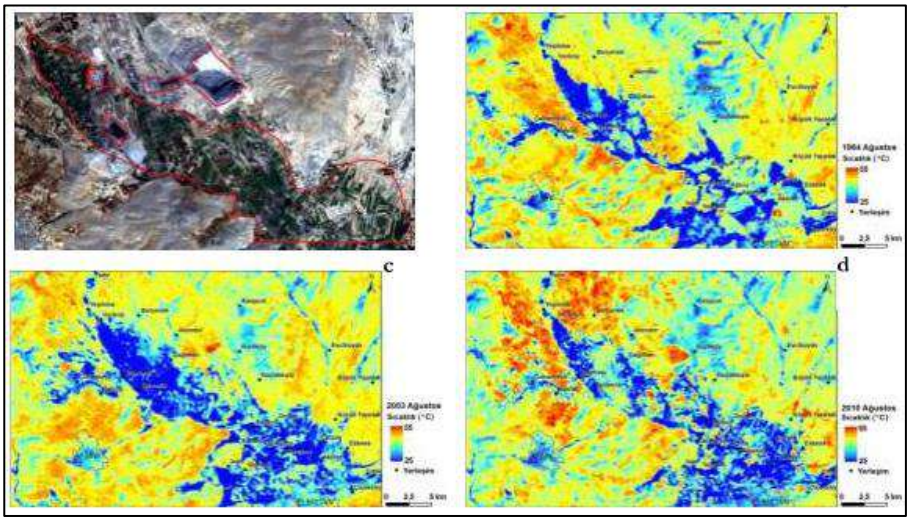
Şekil 12. Kaçkar Dağı ve yakın çevresinde yükselti aralıklarına göre ortalama yer yüzey sıcaklığı değişimi (Geçen, 2021)

Geçen (2021) çalışmasında arazi örtüsü açısında bitki örtüsü, sulak alanlar ve buzul örtüsü alanlarında YYS'nin çevresine göre nasıl değiştiğini, bu arazi örtüsü tiplerinin etkilerini incelemiş ve sonuçlarını ortaya koymuştur (Şekil 13). Sonuç itibariyle her üç arazi örtüsü tipinde de çevresine göre YYS değerlerinin düştüğü ortaya çıkmaktadır. Çalışmada kullanılan uydu görüntüsü 3 Ağustos 2017 tarihine ait olmasından dolayı elde edilen bu sonuçlar yaz mevsimi için geçerlidir.

Şekil 13. Kaçkar Dağı ve yakın çevresinde yer alan bitki örtüsü (üstte), göl (ortada) ve aktif buzul (altta) alanlarında YYS'nin değişimi (Geçen, 2021).

Küçükönder vd. (2014), Afşin-Elbistan termik santrallerinin neden olduğu yüzey sıcaklık değişiminde 11 °C'yi bulan artışlar tespit etmişlerdir. Artacak sektör sayısının yer yüzey sıcaklığında olumsuz etki edeceğini belirtmişlerdir.

Şekil 14. Afşin-Elbistan termik santrallerinin YYS'ye etkisi (Küçükönder vd., 2014).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Konu iklim değişikliği ile ilişkili olarak bu kadar önemli ve kaynaklara erişim noktasında ciddi bir sorun yokken coğrafyacıların konuya beklenen oranda rağbet göstermemiş olmasının nedeni ayrıca bir sorudur. Coğrafya çalışmalarında YYS kullanımı giderek yaygınlaşmakla birlikte sınırlıdır. Bu sınırlılık belirli nedenlerle açıklanabilir. Birincisi; veri setlerine ulaşma zorluğu ve veri işleme zorluğu düşüncesidir. İkincisi; veri setlerinin zamansal sınırlılığıdır. Üçüncüsü; pek çok kullanım alanı olmasına rağmen yaratıcı özgür düşünce eksikliğidir. Örneğin, YYS çalışması gören bir fiziki coğrafyacı, morfolojik ünitelerin YYS kullanılarak sınırlarının çizilebileceğini düşünebilir. Ve ya morfolojik birimlerde YYS farkını küresel iklim değişikliğinin bölgesel yansımaları üzerinden okumaya çalışabilir.

YYS çalışmaları için YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) tez kataloğunda başlıklarda arama yaptığımızda 1 doktora 7 yüksek lisans tezi karşımıza çıkar. Bunların en eskisinin bile oldukça yeni olduğunu (2015) görürüz. Tezlerin yapıldığı disiplinler ise daha çok jeodezi ve fotogremetri anabilim dalına aittir. Özette arama yapıldığında sayı 16'ya çıkar ve yapılan anabilim dalı ve yüksek lisans yoğun olma durumu değişmez. Tüm bölümlerde arandığında ise 1 adet

coğrafya ifadesi geçen tez bulunur ancak o da jeodezi ve jeoinformasyon mühendisliği ana bilim dalında yapılmasına rağmen anahtar kelimeye bu şekilde girilmiştir. Yüzey ısı adası şeklinde arama yapıldığında ise coğrafya alanında tek bir yüksek lisans tezine rastlanır (Özbilge, 2020). Basit bir YÖKTEZ kataloğu aramasından dahi çıkarılacak sonuç; YYS çalışmalarının son dönemde sayılarının giderek artmasına ek olarak tez sayılarının azlığı, doktora derecesinde çalışmanın neredeyse hiç olmaması ve son olarak coğrafya disiplininde görüldüğü kadarı ile 1 adet yüksek lisans tezi dışında tez olmamasının konunun önemine ilişkin fikir vermekte; bu tür çalışmaların ilk olarak nicelik olarak artması gerektiği söylenebilir.

YYS çalışmaları giderek artmakta ve farklı çalışma konularında kendini göstermektedir. Önceden sadece şehir ısı adalarının belirlenmesi için kullanılan YYS günümüzde litolojik birimlerin ayrımından orman yangınlarına, biyoklimatik konfor çalışmalarından antropojenik etkilerin ölçülmesine varan çok geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Yüksek mekânsal çözünürlüklü uydu görüntüleri üzerinden YYS hesabı oldukça maliyetli olsa da yaygın uydularda (MODIS, LANDSAT vb.) mekânsal çözünürlük kaba olsa da YYS hesabı oldukça yüksek bir hassasiyetle hesaplanabilmektedir. Özellikle ekoloji çalışmalarında YYS oldukça önemlidir. Değişen iklim özelliklerinin yerel flora ve fauna üzerindeki etkinin hesaplanabilmesi, oluşturulacak modeller ve planlama açısından son derece önemlidir.

Mekansal çözünürlüğün kaba oluşu, çalışılan alanlarını daha geniş tutmaya zorlamıştır. Hal böyle olunca şehirlerin ve çevresinin YYS farkı literatürde en çok çalışılan konu haline gelmiştir. Peyzaj düzenin ve şehir planlarının da YYS üzerinde etkili olduğu aşikardır.

YYS, ilerleyen zamanlarda hiç şüphesiz bir iklim değişikliği parametresi olarak kullanılabilecektir. Ancak bunun için daha güçlü veri setlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Uyduların termal bandlarının özelliklerinin artması, bu alanda yapılacak çalışmalar için önemli bir alt yapı sağlayacaktır. Ayrıca insansız hava araçlarına da termal sensör takılarak çalışmalara katkı sunulmaktadır. Dolayısıyla tarım, planlama, arazi örtüsü/arazi kullanımı değişimi vb. pek çok konularda YYS gidere artan bir kullanıma sahiptir.

Coğrafyacılar dışında yapılan çalışmalarda ise YYS artışları şehir ısı adası kavramları ile birlikte değerlendirilmektedir. Ancak Şehir ısı adası kavramı, Yüzey ısı adası kavramından farklı olan bu durum İstanbul örneğinde işlenmiştir (Özbilge, 2020). Meteoroloji istasyonları üzerinden elde edilen en az 30 yıllık iklim verilerindeki anlamlı değişimler, iklim değişikliği ve şehir ısı adası

kavramlarını karşılamakta olup uydu görüntüleri üzerinden yapılan analiz sonuçları ise daha yüzey ısı adası kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada en önemli unsurlardan bir tanesi uydu görüntülerinin sadece görüntünün alındığı zamanı temsil etmesi durumudur. MGM verileri ise çok daha uzun dönemleri ve ortalamalarını değerlendirdiği için değişimlerin incelenmesi bağlamında çok daha hassastır.

Bu bağlamda sonuç olarak, YYS'nin coğrafyacılar için oldukça önemli bir araştırma konusu olduğu, farklı amaçlar için (jeomorfolojide, şehir çalışmalarında vs.) kullanılabileceği, literatürde yoğun kullanılmasına rağmen coğrafyacılar tarafından yazılmış eser sayısının azlığı, veri temini ve işlenmesinin kolaylığı ve elde edilen sonuçların yorumlanmasında coğrafyacıların literatüre daha çok katkıda bulunabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Adiguzel, F., Cetin, M., Kaya, E., Simsek, M., Gungor, S., & Sert, E. B. (2020). Defining suitable areas for bioclimatic comfort for landscape planning and landscape management in Hatay, Turkey. Theoretical and Applied Climatology, 139(3), 1493-1503.
2. Akyürek, Ö. (2020). Termal uzaktan algılama görüntüleri ile yüzey sıcaklıklarının belirlenmesi: Kocaeli örneği. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 6(2), 377-390.
3. Aslan, N., & Koc-San, D. (2016). Analyis of relationship between urban heat island effect and land use/cover type using landsat 7 etm+ and landsat 8 oli images. International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing & Spatial Information Sciences, 41.
4. Atak, B.K., & Tonyaloğlu, E. E. (2020). Alan kullanım/arazi örtüsü ve bitki örtüsündeki değişimin arazi yüzey sıcaklığına etkisinin değerlendirilmesi: Aydın ili örneği. Turkish Journal of Forestry, 21(4), 489-497.
5. Atalay, İ. (2006). Uygulamalı Klimatoloji. İzmir: Meta Basımevi.
6. Atasoy, M. (2020). Assessing the impacts of land-use/land-cover change on the development of urban heat island effects. Environment, Development and Sustainability, 22(8), 7547-7557.
7. Balçık, F.B. (2014). Determining the impact of urban components on land surface temperature of Istanbul by using remote sensing indices. Environmental monitoring and assessment, 186(2), 859-872.
8. Bilgen, S. İ. (2016). İstanbul için şehir ısı adası şiddetinin araştırılması ve azaltma stratejilerinin geliştirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstanbul.
9. Bornstein, R. D. (1968). Observations of the urban heat island effect in New York City. Journal of Applied Meteorology and Climatology, 7(4), 575-582.
10. Bozdogan Sert, E., Kaya, E., Adiguzel, F. et al. (2021). Effect of the surface temperature of surface materials on thermal comfort: a case study of Iskenderun (Hatay, Turkey). Theor Appl Climatol 144, 103–113.
11. Çelik, M. A. (2017). Split Window Yöntemi Kullanılarak Kireçtaşı ve Bazalt Üzerinde Yeryüzeyi Sıcaklıklarının (YYS) İncelenmesi. Marmara Coğrafya Dergisi, 0 (36), 120-134 .
12. Çiçek, İ., & Doğan, U. (2005). Ankara'da Şehir Isı Adasının İncelenmesi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 3(1), 57-72.

13. Çorumluoğlu, O., & Asri, I. (2015). The effect of urban heat island on Izmir's city ecosystem and climate. Environmental Science and Pollution Research, 22(5), 3202-3211.
14. Das, D. N., Chakraborti, S., Saha, G., Banerjee, A., & Singh, D. (2020). Analysing the dynamic relationship of land surface temperature and landuse pattern: A city level analysis of two climatic regions in India. City and Environment Interactions, 8, 100046.
15. Dihkan, M., Karsli, F., Guneroglu, N., & Guneroglu, A. (2018). Evaluation of urban heat island effect in Turkey. Arabian Journal of Geosciences, 11(8), 1-20.
16. Doomi, M. B., Aldayaflah, O., Hazaymeh, K. (2016). The effects of land cover changes on land surface temperature in Amman; an urban climate change study. Dirasat. Human and Social Sciences, 43(2).
17. Geçen, R., (2021). Dağlık Alanlarda Yer Yüzey Sıcaklığının Değişimi Ve Üzerinde Etkili Olan Faktörler: Kaçkar Dağı Ve Yakın Çevresi Örneği. S. Birinci, Ç.K. Kaymaz & Y. Kızılkan (Eds) içinde, Coğrafi Perspektifle Dağ ve Dağlık Alanlar II (Sürdürülebilirlik-Yönetim-Örnek Alan İncelemeleri) (s. 189-214). Kriter Yayınları.
18. Gillespie, A., Rokugawa, S., Matsunaga, T., Cothern, J. S., Hook, S., & Kahle, A. B. (1998). A temperature and emissivity separation algorithm for Advanced Spaceborne Thermal Emission and Reflection Radiometer (ASTER) images. IEEE transactions on geoscience and remote sensing, 36(4), 1113-1126.
19. Guo, G., Zhou, X., Wu, Z., Xiao, R., & Chen, Y. (2016). Characterizing the impact of urban morphology heterogeneity on land surface temperature in Guangzhou, China. Environmental Modelling & Software, 84, 427-439.
20. Heinemann, S., Siegmann, B., Thonfeld, F., Muro, J., Jedmowski, C., Kemna, A., ... & Rascher, U. (2020). Land Surface Temperature Retrieval for Agricultural Areas Using a Novel UAV Platform Equipped with a Thermal Infrared and Multispectral Sensor. Remote sensing, 12(7), 1075.
21. Ibrahim, M., & Abu-Mallouh, H. (2018). Estimate land surface temperature in relation to land use types and geological formations using spectral remote sensing data in Northeast Jordan. Open Journal of Geology, 8(2), 174-185.
22. Jiménez Muñoz, J. C., & Sobrino, J. A. (2003). A generalized single-channel method for retrieving land surface temperature from remote sensing data. Journal of geophysical research: atmospheres, 109, pp. 8112
23. Karaca, M., Anteplioğlu, Ü., & Karsan, H. (1995). Detection of urban heat island in Istanbul, Turkey. Il Nuovo Cimento C, 18(1), 49-55.

24. Karadoğan, S., & Kavak, M. T. (2017). Diyarbakır havzasında iklim üzerinde etkili olan yer şekilleri ve litolojik faktörlerin MODIS uydu görüntüsü verileri ile incelenmesi. Türkiye Jeoloji Bülteni, 60(4), 557-568.
25. Karakuş, C. B. (2019). The impact of land use/land cover (LULC) changes on land surface temperature in Sivas City Center and its surroundings and assessment of Urban Heat Island. Asia-Pacific Journal of Atmospheric Sciences, 55(4), 669-684.
26. Kuşçu Şimşek, Ç. & Doğan, O. (2019). Investigation of Surface Temperature Differentiation of Fagus and Quercus Stands by Using Landsat Images. Cumhuriyet Science Journal, 40 (1) , 265-274.
27. Küçükönder M., Karabulut M. & Çelik, M. A. (2014). Afşin-Elbistan termik santral çevresinde yer yüzeyi sıcaklıklarının değişimi. Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı s.445-452.
28. Mercan, Ç. (2020). Yer Yüzey Sıcaklığının Termal Uzaktan Algılama Görüntüleri ile Araştırılması: Muş İli Örneği. Türkiye Uzaktan Algılama Dergisi, 2(2), 42-49.
29. Mills, G. (2008). Luke Howard and the climate of London. Weather, 63(6), 153-157.
30. NASA, (2022). Küresel yer yüzey sıcaklığı, Erişim Tarihi: 25.09.2022, https://earthobservatory.nasa.gov/global-maps/MOD_LSTD_M.
31. Orhan, O. (2021). Mersin ilindeki kentsel büyümenin yer yüzey sıcaklığı üzerine etkisinin araştırılması. Geomatik, 6(1), 69-76.
32. Orhan, O. , Dadaser-celik, F. & Ekercin, S. (2019). Investigating land surface temperature changes using landsat-5 data and real-time infrared thermometer measurements at Konya closed basin in Turkey. International Journal of Engineering and Geosciences, 4 (1) , 16-27.
33. Özbilge, M.K., (2020). Şehir Isı Adası ile Yüzey Isı Adası Kavramları Arasındaki Farklar ve İstanbul Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
34. Özkök, M. K., Ezgi, T. O. K., Gündoğdu, H. M., & Demir, G. (2017). Arazi yüzey sıcaklığı farklılaşmalarının kentsel gelişim ve planlama süreçleri açısından uzaktan algılama verileri ile değerlendirilmesi: Çorlu/Çerkezköy/Ergene/Kapaklı alt bölgesi örneği. Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi, 5(2), 69-79.
35. Peng, X., Wu, W., Zheng, Y., Sun, J., Hu, T., & Wang, P. (2020). Correlation analysis of land surface temperature and topographic elements in Hangzhou, China. Scientific Reports, 10(1), 1-16.

36. Polat, N. (2020). Mardin ilinde uzun yıllar yer yüzey sıcaklığı değişiminin incelenmesi. Türkiye Uzaktan Algılama Dergisi, 2(1), 10-15.
37. Qin, Z., Karnieli, A., & Berliner, P. (2001). A mono-window algorithm for retrieving land surface temperature from Landsat TM data and its application to the Israel-Egypt border region. International journal of remote sensing, 22(18), 3719-3746.
38. Rousta, I., Sarif, M. O., Gupta, R. D., Olafsson, H., Ranagalage, M., Murayama, Y., ... & Mushore, T. D. (2018). Spatiotemporal analysis of land use/land cover and its effects on surface urban heat island using Landsat data: A case study of Metropolitan City Tehran (1988–2018). Sustainability, 10(12), 4433.
39. Sobrino, J. A., Li, Z. L., Stoll, M. P., & Becker, F. (1996). Multi-channel and multi-angle algorithms for estimating sea and land surface temperature with ATSR data. International Journal of Remote Sensing, 17(11), 2089-2114.
40. Stewart, I. D. (2011). A systematic review and scientific critique of methodology in modern urban heat island literature. International Journal of Climatology, 31(2), 200-217.
41. Şekertekin, A. & Marangoz, A. M. (2019). Zonguldak metropolitan alanındaki arazi kullanımı arazi örtüsünün yer yüzey sıcaklığına etkisi. Geomatik, 4 (2) , 101-111.
42. Şekertekin, A., Çiçekli, S. Y., & Arslan, N. (2018). Gece ve gündüz yer yüzey sıcaklığı görüntüleri ile yüzey ısı adası analizi. VII. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (UZAL-CBS 2018), 18-21 Eylül 2018, Eskişehir
43. Şenkal, O. (2016). Yapay Sinir Ağlarını Kullanarak Türkiye İçin Kara Yüzey Sıcaklığının Modellenmesi. Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 28(2), 143-147.
44. Şensoy S., Shahin L., Yılmaz E., Türkoğlu N., Çiçek İ., Darende V., Yazıcı B., (2017), Antalya yüzey ısı adası özelliklerinin uydu verileri ile analizi, III. Meteorolojik Uzaktan AlgılamaSempozyumu,16Ekim,Antalya,Türkiye.ErişimTarihi:10.11.2021 ,https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/2017/17.pdf.
45. Topuz, M., (2021). Açık Taş Ocakları İşletmelerinin Yer Yüzey Sıcaklığına Etkisi: Silifke-Erdemli Arası Örneği [Bildiri]., 2. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildirileri, 17-2 Haziran 2021,(18-19). İstanbul.
46. Topuz, M., Geçen, R., (2021). Silifke ve Erdemli ilçe merkezlerinin yer yüzey sıcaklığına etkisi. Çukurova Araştırmaları Dergisi 7(3), 439-453.

47. Türkyılmaz, M., Özelkan, E., & Karaman, M. (2020). Termal uydu görüntülerinden üretilen yer yüzeyi sıcaklığı ile hava sıcaklığı ilişkisinin değerlendirilmesi. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, (20), 932-948.
48. Wang, J., Zhan, Q., & Xiao, Y. (2016). Identifying the local surface urban heat ısland through the morphology of the land surface temperature. ISPRS annals of photogrammetry, Remote Sensing & Spatial Information Sciences, 3(2).
49. Weng, Q., Liu, H., Liang, B., & Lu, D. (2008). The spatial variations of urban land surface temperatures: pertinent factors, zoning effect, and seasonal variability. IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing, 1(2), 154-166.
50. Wong, N. H., & Yu, C. (2005). Study of green areas and urban heat island in a tropical city. Habitat international, 29(3), 547-558.
51. Yalçın, T., & Yetemen, O. (2009). Local warming of groundwaters caused by the urban heat island effect in Istanbul, Turkey. Hydrogeology journal, 17(5), 1247-1255.
52. Yamak, B., Yağcı, Z., Bilgilioğlu, B.B. & Çömert, R. (2021). Investigation of the effect of urbanization on land surface temperature example of Bursa. International Journal of Engineering and Geosciences, 6 (1) , 1-8.
53. Zhou, B., Rybski, D., & Kropp, J. P. (2017). The role of city size and urban form in the surface urban heat island. Scientific reports, 7(1), 1-9.

İnternet Kaynakları

54. NASA, (2022). https://earthobservatory.nasa.gov/global-maps/MOD_LSTD_M
55. Erişim Tarihi: 25.09.2022

VAHDET KÜLTÜRÜNÜN EBRU SANATINA VE EVREN'E YANSIMASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERDİRME

Mustafa Hakkı ERTAN

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mhertan@nku.edu.tr, ORCID No- 0000-0001-8286-757X

Giriş:

Bu çalışmada Vahdet kültürünün, toplumsal yapımızdaki yeri ile sözlük anlamlarındaki birlik-teklik olgusundan yola çıkılarak, Ebru sanatı ve ebru kültüründeki etkileri ve evrendeki yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır. Bu yansımalardan oluşan söylemler, vahdet kültürü ile açıklanmaya çalışılmış ve ilişkileri değerlendirilmiştir.

İslam inancında, bir ve birlik anlamına gelen Vahdet (Develioğlu, 1984; 1362), Allah'ın bir olması inancından kaynaklanan anlayışla, tüm İslam toplumunda bir kültür ve gelenek haline dönüşmüştür. Sözlükte "bir ve tek olmak, tek kalmak" anlamındaki **vahid** kökünden türetilmiş olan kelime, "birlik, teklik, bütünlük" anlamlarında ve **kesret**in yani çoğulculuğun karşıtı anlamlarında kullanılmıştır. Diğer yandan, varlığa bir, vahid adını vermeyi sağlayan mana olarak da açıklanır. (Durusoy, 2012: 430) Sufi tefekkürde ise 'Vahdet-i Vücut' kavramı içerisinde, Tanrının birliğini, insan fiilleriyle ilişkilendirerek yorumlanmıştır. (Demirli, 2021; 334)

Vahdet kültürünü Doğu Hint düşüncesi ile bağlantı kurarak açıklayan Erol Güngör, mükemmel insanı tanımlarken, insanı, ruhunun Allah'a kadar giden tekamülü dışında hiçbir şey istemeyen insan olarak tanımlamaktadır. İnsanın, bunun dışında bir şey istemesi ile, istediği yaşama mahkum olacağını varsayan Erol Güngör, iyilik en yüksek derecede nasıl bulunabilir sorusunu sorduktan sonra, bir olan ile birleşmek suretiyle birliği izah eder ve bu birliğin mistik bir birlik olduğunu tanımlar. Bu birliğin, bir çeşit ölüm hali gibi olduğunu ifade eden Erol Güngör, bir olma ile çokluğun ortadan kalktığını anlatmaya çalışır. (Güngör, 1996; 22)

Türk Kültürünün birçok alanlarında, vahdet kültürü görülmekte ve etkisini hissettirmektedir. Kültürel anlayıştan ve yaşantıdan sanata, sanattan mimariye çok çeşitli cepheleri ile gözlenebilmektedir. Vahdet vurgusu, edebiyatın da önemli bir konusu olarak görünmektedir

Vahdet kültürünün sanatta görünmesi başta Ebru kültürü ve sanatı olmak üzere diğer sanat dallarından olan tezhip ve hat sanatında görülmektedir. Yuvarlak hatları ile dairesel çizgileriyle fizik manada kendini gösteren Vahdet çizgileri algıda ve anlayışta bir ve birliği temsil eder. Bu sebeple Vahdet kültürü birliğin temel tezahürü olarak adlandırılabilir.

İslam Kültüründe Vahdet:

Kur'an'ın dile getirdiği vahdet anlayışı, tüm hadiselerin onun etrafında döndüğü, onunla anlam kazandığı, tek hakim ve tek yaratıcının hakim olduğu bir merkez olarak görülebilir. Bu anlayışta tevhid, siyasi telakkilerin bir parçası olarak görülmez. Daha ziyade bireysel ve toplumsal yaşamın belirlendiği bir

merkez konumundadır. İslam dini bu anlamda teosentrik bir din ve merkezindeki tevhid anlayışı ile bu dinin alt yapısını ve hareket noktasını oluşturur. Müslüman kimliğinin en önemli vasfı, tevhide inanmaktır. Müslüman, Allah'ın her konuda birliğini, tekliğini, eşsizliğini ve benzersizliğini ifade etmek ve inanmak durumundadır. (Aydın, Ar, 2016; 14-15) Bu inanç müslümanı tevhid dairesi içerisinde bulundurarak belirli davranış kalıplarına uygun bir şekilde hareket etmeye zorlar.

Mutasavvıfların bir kısmı, Vahdet kültürünü, vahdet-i vücud ile tanımlamağa çalışmışlar ve bu kavram ile, varlıktaki mutlak birliği vurgulayarak, yaratanla yaratılanın birliğini, Allah-âlem ilişkisi ile izah etmeye ve bu fikirleri de akıl ile sistemleştirmeye çalışmışlardır. (Tunçbilek, 2008; 7) Daha sonraları, 'La mevcude illa hu'- ondan başka mevcut yoktur (Tanrıverdi, 2012; 66) düşüncesi ile Yaratıcının ezeli ve ebedi olduğu düşüncesi sistematik bir hale dönüştürülmüştür.

Sufi tefekkürün önemli isimlerinden olan Mevlânâ Celaleddin, mesnevisinde, hep Allah'ın birliğinden söz etmiş, o'nun birliğinde fâni olmuş ve bu birlik karşısında mâsivâyı âdetâ yok kabul etmiştir. (Tunçbilek, 2007; 57)

Medeniyet Dünyamızın önemli yapı taşlarından birisi olan Yunus Emre'nin tasavvuf ve vahdet anlayışının ise, aşk temeli üzerine kurulduğu görülmektedir. Âlemin var olma sebebini aşk olarak ifade eden Yunus, şiirleri vasıtasıyla insanlığı aşk ikliminde, sevgi ve hoşgörü ortamında birlik olmaya çağırmıştır. İnsanları bir olmaya çağırırken vahdeti ve aşkın birleştirici gücünü kullanmış, insanlar arasında gönül köprüsü kurmaya çalışarak kavga yerine sevgiyi, ikilik yerine birliği öğütlemiştir. Sevgi, Yunusta bir kültür, dost diye nitelediği Tanrı'nın evi ise, gönüldür. Gönül yapmak, Tanrı'ya ulaşmayı sağlayan en önemli yoldur. (Yazar, Araboğa, Beyhan, 2021; 223)

İslam kültürü çerçevesinde, ayetler, hadisler ve kelam-ı kibar olarak bilinen deyimler, atasözleri veya şiirlerin, Arap Alfabesinin matematiksel düzende ve boyutta yazılması olarak bilinen Hat sanatının birçok türevlerinde, yuvarlak hatlar vahdet prensibine uygun bir şekilde tezahür ederken İslam öncesi dönemde ve İslam'ın ilk dönemlerinde kullanılan köşeli yazıların kullanımı asgari düzeyde kalmış ve sadece görsel amaçlı levhalarda yer almıştır.

Ebru Sanatında Vahdet

Ebru kültüründe ise tüm damlalar Vahdet prensibine uygun olarak su yüzeyine düşer ve bu sebeple düşen damlaların şekli çerçevesi vahdet olarak telakki edilir. Daha net bir ifadeyle izah etmek açısından şu tespiti yapmakta fayda vardır. Bir çizginin iki ucu, bir sayısından fazla olduğu için, kesreti ifade eder. Bir çiziğin iki ucu birleştiği zaman oluşan dairesel bir görünümün ise bir tek ucu vardır. O

da başladığı yerde birleşip bittiğinden dolayı tek olarak addedilen bir görünümden hareketle, birliği temsil ettiği düşünülür. Bu sebeple, tüm dairesel hareketler vahdeti temsil eder. Tüm damlalar, Ebru sanatında dairesel bir şekilde açıldığı için vahdet prensibine uygun bir şekilde oluştuğu addedilir. Ebru yapan veya seyreden herkes suya atılan boya damlalarının, tekneye düştüğü her noktada, dairesel bir hareketle büyüdüğünü görebilirler. Ebru teknesindeki hareketler, alıp başını giden rastgele bir hareket olmayıp tamamen, başı ve sonuyla 'tek' olarak yani 'bir' ile tarif edilecek olan vahdeti temsil eden hareketlerdir. Onun içindir ki tek Allah'a inanan bir inancın ve medeniyetin ürünü olan ebru sanatı, vahdetin suya tecellisi olarak görülmektedir. (Ertan, 2009;1)

Tarihi arşivlerin merkezi olan Osmanlı Arşivi bünyesinde çok sayıda örneği bulunan tarihi nitelikli ebru örneklerinde, konumuz olan ve vahdet şeklini gösteren binlerce ebru örneği bulunmaktadır. Battal ebru formlarının tamamı vahdet çizgisine uygun olarak dairesel damlalardan oluşmaktadır. Ancak bu formlardan başka, bir kısım defter kapaklarında bu çizgilerin daha sarih bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Birkaç örneğe yer vererek görseller ile konuyu ele almak daha açıklayıcı olacaktır. Mesela, Evkaf defterlerinden bazı örnekler konuyu daha açık bir şekilde göstermektedir. Osmanlı Arşivi kayıtlarında, 7642 numaralı kayıtta bulunan ve 1801 Miladi tarihli Evkaf Defterinin ön ve arka kapağında bulunan ve Battal Formu olarak bilinen ebru örneğinde, toplu atış tekniği ile elde edilmiş ebru şekillerinin, vahdet kültürüne ve anlayışına uygun bir şekilde, dairesel bir bütünlük ile oluşturulduğu görülmektedir.

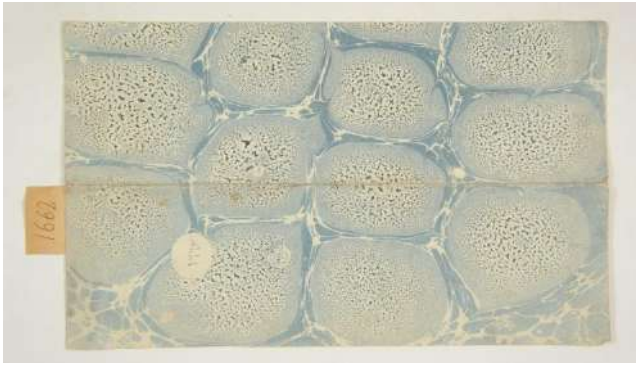
(BOA, EV, 7642 Ön Kapak)

Osmanlı Arşivi kayıtlarında, 7824 numaralı kayıtta bulunan ve 1804 Miladi tarihine ait başka bir defter örneğinde, Evkaf Defterinin ön ve arka kapağında yine, Battal formu olarak bilinen, vahdet prensibine uygun dairesel şekillerin olduğu görülmektedir. Üç renk Battal zemin üzerine yapılan ebru şekillerinin birbiriyle uyumlu ve evrenin dairesel döngüsü olan geleneğine uygun şekillerin oluşturulduğu görülmektedir. Toplu atış tekniği ile elde edildiği düşünülen bu şekillerin anlamlandırılması güç olmakla beraber, vahdet çizgileri içermekte olduğu görülmektedir.

(BOA, EV, 7824 Ön Kapak)

Ebru sanatı, el yapısı ve çizgileri ile, her bir ebrunun aynısının bir daha yapılamadığı gerçeğinden hareketle, parmak izine benzetildiğini de ayrıca ifade etmek gerekir. Evkaf fonundan verdiğimiz örnekte yine vahdet çizgilerinin açık bir şekilde görüldüğü görünmektedir. Farklı boyaların kullanıldığı defter kapağındaki yüzey şekilleri göze çarpmakta ve Battal formu olarak bilinen bu şekillerdeki, vahdet çizgilerinin birçok örnekte olduğu gibi benzerlikleri görülmektedir.

(BOA, Ruznamçe Defteri,1662)

Ruznamçe Defterleri arasında, 1662 numaralı kayıtta yer alan örnek de konumuzda vurgulanan Vahdet prensibine uygun şekilleri ihtiva etmesinin yanında, insanlarda bulunan hücre yapısına benzerliği ile de dikkat çekmektedir. Çiçek formu olmaksızın yapılmış olan Battal ebru şekillerinin, gökyüzündeki galaksi resimleri ve insandaki hücre yapısı görüntülerine benzerliği önemli bir olgu olarak görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşiv Başkanlığı bünyesinde ve Meşihat Fonunda bulunan, Sicil Defter kabında 2747 referans numarası ile yer alan ve 1804 Miladi tarihine ait olan farklı bir ebru kaydı, yine, konumuz içeriğinde ele alınan Vahdet kültürüne uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Defterin ön ve arka yüzeyinde bulunan ve Battal formunda yapılmış olan Ebru'nun hangi zanaatkar tarafından ve hangi düşünce boyutu ile yapıldığı bilinmemekle beraber, yüzey şekillerinde bulunan Battal formlarındaki dairesel şekillerin Vahdet çizgileri içerdiği görülen bir başka örnek olarak kayıtlarda yer almaktadır.

(BOA, MŞH, ŞSC, 2747. Ön Kapak)

Osmanlı Arşivinde, Ruznamçe defterleri olarak bilinen ve miladi 1797 yılına ait olan 1753 numaralı tarihi defter örneği ile miladi 1805 yılına ait olan 1787 numaralı kayıtta bulunan tarihi defter örnekleri, ebru tekniği ile yapılmış olan ve Çarkı Felek veya Bülbül yuvası olarak adlandırılan farklı ebru çeşitleridir. Daha çok Çarkı Felek olarak adlandırılan bu ebru çeşitlerinde dairesel hareketler, yine helezonik bir şekilde yer almakta ve bu şekiller de Vahdet prensibine uygun şekiller olarak muhtelif görünümler içermektedir. Ayrıca bu şekillerin evrenin derinliklerinde bulunan ve 21 yüzyıl uzay teknolojisi teleskopları ile çekilen fotoğraflardaki Galaxy görüntüleri ile uyuşan benzerlikleri, metafizik bir bulgunun sanat içerikli görüntüleriyle örtüştüğünü göstermesi bakımından

konuyu daha ilginç bir hale getirmektedir. Bu benzerliklerin bugüne kadar pek konuşulmamış olması veya ele alınmamış olması bilimsel açıdan somut açıklamalar arz etmediği için olabilir. Ancak bu benzerliklerin somut bir şekilde görülebilir olması bu konu ile ilgili fikir egzersizleri açısından bir anlam ifade etmektedir.

(BOA, Ruznamçe Defteri-1753)

(BOA, Ruznamçe Defteri-1787)

Tarihi Arşiv kayıtlarında bulunan, Çarkı Felek veya Bülbül yuvası olarak adlandırılan ebru çeşitlerinden örnekler Meşihat kalemlerinde de bulunmaktadır. Asırlar öncesine ait olan bu tarihi örneklere ek olarak, günümüzde yapılmış olan ve Ebru Sanatçısı İsmail Tirkeş'e ait olan Çarkı Felek ebru örneği ayrıca birçok sanatçı tarafından da yaygın olarak yapılmakta ve Vahdet kültürüne ait çizgileri göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

(BOA, MŞH, ŞSC, 2816. Ön Kapak)

(Tirkeş, 2017, Özel Koleksiyon)

Tarihi kaynaklarımız olan Osmanlı Arşivi Başkanlığı ve yüzbinlerce orijinal defterleri bünyesinde barındıran, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı ve diğer Saray Kütüphanelerde bulunan, zengin ebru örnekleri (Ertan, 2021: 353) hem sanat içerikleri hem de kültür ve medeniyet içerikleri açısından incelenmeyi gerektiren önemli örnekler ile doludur.

Astronomi ve Evrendeki Galaktik Gerçekliklerde Vahdet İzleri:

Astronomi ilminin alanı içerisinde olan ve radyo dalgaları ile tespit edilen galaksilerin her birisinin milyarlarca gök cismini barındırdığının varsayıldığı bilinilmektedir. Dünyanın içerisinde bulunduğu ve üyesi olduğu Samanyolu galaksisinde de milyarlarca gök cisminin olduğu bilimsel kuruluşlar tarafından teyit edilmektedir. Gezegenimiz, Samanyolu galaksisi içerisinde bulunan güneş

sistemi içerisinde yer almaktadır. Samanyolu galaksisi içerisinde güneş sistemi gibi, kendi içerisinde bütünün bir parçası olan binlerce sistemden bahsedilmektedir.

NASA tarafından çekilen uzay fotoğraflarında, galaksilerin helezonik görüntüleri yani dairesel görüntüleri Ebru kültüründeki Çarkıfelek görüntüleriyle veya bülbül yuvası tabir edilen görüntülerle önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu güzel tesadüfün, bize ait olan Ebru kültürüne ayrı bir güzellik kattığı veya bir orijinallik kattığı yok sayılamaz. Bunun görülmesi bize ayrı bir keyif vermekte ve Ebru kültürüne daha anlamlı ve daha özel bir nitelik kazandırmaktadır.

(https://www.nasa.gov/image-galaxy)

NASA tarafından kullanılan Hubble uzay teleskobunun, 100 milyon ışıkyılı uzaklıktaki galaksi görüntüsü, Alman astronom Wilhelm Tempel tarafından 1876'da keşfedilen Galaksi, NGC 2336, olarak kodlanmıştı. Bu Galaksinin de diğer galaksiler gibi helezonik ve Vahdet kültürüne uygun görüntüler içerdiği görülmektedir.

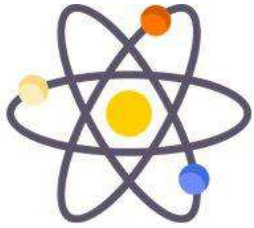
Uzay'da evreni oluşturan tüm galaksiler gibi, İçinde bulunduğumuz Samanyolu galaksisi de milyarlarca yıldız ve gök cismini barındırmaktadır. Samanyolu galaksisinde var olan milyarlara gök cisminin tamamının dairesel bir şekilde hareket ettiği yani Vahdet prensibine uygun olarak hareket ettiği bilinmektedir. Dünyanın içinde bulunduğu güneş sistemi de yine kendi içerisinde ve güneşin etrafında dairesel bir şekilde hareket ederek günleri ayları ve yılları oluşturmaktadır. Bu hareketlerin tümünün Vahdet prensibi çerçevesinde gerçekleşmesi, Vahdet kültürünü ve Vahdet olgusunu güçlendirmektedir.

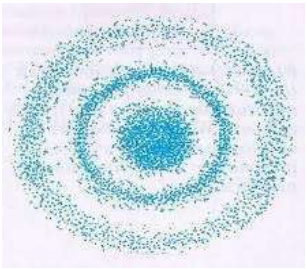
, nasa-hubble-ngc-2336-galaxy

Atomlarda Vahdet Prensibi:

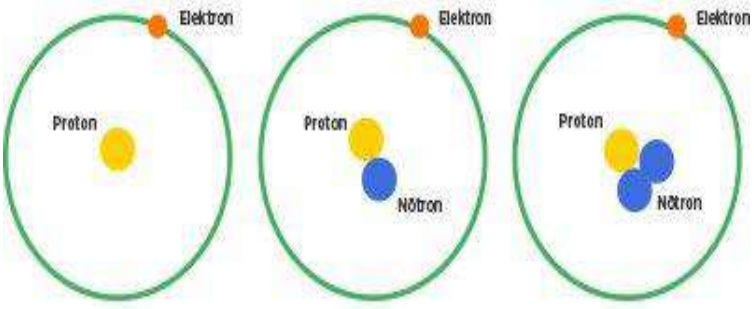
Kainatta var olan tüm maddelerin hücresel yapıları yani atomik yapılarının dairesel olduğu ve dairesel olarak hareket ettiği ayrıca tespit edilmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalar, hücre ve DNA yapılarının da silindirik şekilde olduğunu ortaya çıkarmıştır. (Genetik Terimleri Sözlüğü, 2013; 41) Maddenin en küçük birimi olarak bilinen atom, bir elementin kimyasal özelliklerini taşıyan en küçük yapı taşı olarak bilinmektedir. Temel olarak bir çekirdek ve onun etrafında bulunan elektron bulutundan oluşmaktadır. Atom çekirdeği ise elektrondan kütlece büyük iki temel parçacık olan proton ve nötrondan oluşmakta olup şekli olarak da dairesel yapılara sahiptir. Bu dairesel yapılar vahdet prensibine uygun olarak benzeri şekiller ve formlar içermektedir. İçeriğindeki yapılar da yine dairesel bir şekilde hareket ederek vahdet kültürüne uygun olan yapıya da uyum sağlamaktadırlar. (https://www.afad.gov.tr/kbrn/atomun-yapisi-ve-izotoplar)

Atom Çekirdeği ve Elektron Bulutu

Elektronların Enerji Düzeyleri

İzotop Atomlar
(https://www.afad.gov.tr/kbrn/atomun-yapisi-ve-izotoplar)

Sonuç:

Allah inancı metafizik bir düşüncenin ürünüdür ve somut verilere dayanan, elle tutulur gözle görülür bir Allah kavramını bize sunmaz. Allah'ın varlığı din anlayışında yarattıklarının sunumuyla anlatılmaktadır. Çıplak gözle Allah'ı görmeden inanmamak iddiasında ve düşüncesinde olan insanların diğer delilleri görmeden veya yok sayarak bu iddialarını sürdürmeleri kendi tercihleri olarak görüldüğü gibi bunun tersini düşünmek de Allah'a inanan inançlı insanların tercihi olarak görülmektedir. Kainatta bulunan her zerrenin, fizik kuralları gereği, hiçbir şeyin yoktan var olamayacağı düşüncesinden yola çıkılarak bir nedensellik ilkesi ile var olması gereği düşüncesini ortaya koymaktadır.

Uzayda bulunan gök cisimlerinin ve gökyüzünde bulunan sistemlerin bilimsel olarak açıklamalarında zorluklar yaşandığı ve her yeni veri ile astronomi ilminin gittikçe tıpkı evren gibi genişlediği bilimsel veriler ile görünmektedir. Kur'an'da geçen ve ayetle belirtilen 'göğü biz kurduk ve onun devamlı olarak genişletmekteyiz' (Kur'an, 2005; 51/47) ayetinden hareketle, inançlı insanların bunu izah etmesi zor gözükmeyebilir. Ancak son yüzyılın en büyük en önemli astronomi tespitlerinden birisi olan Big Beng teorisi, bu inancı destekleyen bir teori olarak görülmektedir. Bu teoriye göre Evren büyük bir patlama ile

oluşmuştur ve evrendeki tüm gezegenler tüm galaksiler birbirinden uzaklaşmaktadırlar. Bu uzaklaşmaların da yine çok geniş bir açı ile, dairesel olarak gerçekleştiği astronomi biliminin önemli tespitlerinden biri olarak görülmektedir.

İslam kültürünün çerçevesi içerisinde Vahdet Prensibinin eşyaya, maddeye ve sanata yansıması ve bu yansımanın belirli sanat türlerinde gözle görülür bir şekilde oluşması Vahdet kültürünün tesiri altında kalmış bir anlayışın ürünü olarak görülebilir. Bir olan Allah inancının inananlara ve yaşadıkları kültüre yansıması her şeyden önce sosyolojik bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Allahın birliğine inanan bir medeniyetin musikisinin tek sesli bir tabanda gelişmesi de yine Vahdet kültürü ile ilişkilendirilebilir.

Ebru sanatında en çok karşılaşılan lale formunun, lale isminden ve lale çiçeğinin karekteristik yapısından kaynaklandığı yine Vahdet kültürü ile ilişkilendirilebilir. Çünkü Lale ismi Allah ismi ile Osmanlıca yazılış şekli ile harflerin yer değiştirmesinden kaynaklı aynı harflerden oluşan farklı bir ismi ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, İslam öncesi bir matematik olan ve asırlarca hesap işlemlerinde kullanmış olan Ebcet hesabına göre, lale kelimesini Allah ismiyle aynı sayısal değeri taşıması vahdet prensibinin bir tezahürü veya yansıması olarak görüldüğü için ön plana çıktığı düşünülebilir. Bir başka açıdan bakıldığında Vahdet vurgusunu ilişkilendirecek diğer bir olgu, lalenin soğanının tek ve tüm lalelerin bir tek çiçek/lale vermesidir. Bu sebeple kültürümüzde lale çiçeğine ayrı bir değer verilmiş ve ömrü çok kısa olmasına rağmen lale çiçeğini yetiştirmek bir prestij haline gelmiştir. Osmanlı asırlarında Lale devri denilen bir dönemin adını, çok sayıda lale yetiştirme veya lale yetiştirme düşkünlüğünden aldığı da bilinmektedir.

Vahdet kültürünün kültür dünyamıza yansımaları bu kadarla sınırlı değildir. Makalenin sınırlı boyutlarından dolayı örnekler ve görseller sınırlı sayıda verilerek sunulmuştur.

İslam kültürü, vahdeti, toplum yaşamında ve inanan insanların bütünleşmesinde bir yol olarak göstermiştir. Bu sebeple Vahdet kültürü İslam kültürünün bir yaşam tarzı olarak Görülmelidir. Ailede birlik, toplumda birlik, halk içerisinde birlik ve milletin birlik içerisinde olması, sosyolojik açısından sadece İslam toplumları için değil tüm toplumlar için geçerli ve önemli bir ideal olarak görülmektedir.

Kaynakça:

1. https://www.afad.gov.tr/kbrn/atomun-yapisi-ve-izotoplar
2. Aydın. Mahmut, Ar. Merve, (2016), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 41, (ss.5-18)
3. BOA, EV, 7642 Ön ve Arka Kapak
4. BOA, EV, 7824 Ön ve Arka Kapak
5. BOA, Kamil Kepeci, 123-124 …?
6. BOA, Kamil Kepeci, Defter- 255….?
7. BOA, MŞH, ŞSC, 2747. Ön ve Arka Kapak
8. BOA, MŞH, ŞSC, 2816. Ön Kapak
9. BOA, Ruznamçe Defteri-1753
10. BOA, Ruznamçe Defteri-1787
11. Demirli. Ekrem (2021), *Vahdet-i Vücut*, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Başeditör; M. A. Yekta Saraç, Ankara TÜBİTAK Bilim Yayınları
12. Develioğlu Ferit, (1984), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, Aydın Kitabevi.
13. Durusoy, Ali, (2012), '*Vahdet*', İslam Ansiklopedisi, C.42, (430-431). Ankara, TDV Yayınları
14. Ertan, Mustafa Hakkı. (2021), *Milli Mirastan Evrensel Geleceğe Ebru Sanatının Tarihi Kaynaklarında 'Yürekli Ebru' ve Menşei*, Kozmolojik Dengenin Sanatsal Tezahürleri İslam Sanatları (327-354), Editörler: Özcoşar İ., Karakaş A., Polat Z.P. Kanbaz İ, Yiğiz U, İstanbul Divan Kitabevi
15. Ertan, Mustafa Hakkı,
16. Genetik Terimler Sözlüğü, (2013) İstanbul, Türk Hematoloji Derneği Yayını
17. Güngör Erol, (1996), İslam tasavvufunun meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996
18. Kur'an-Kerim Meali (2005), Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
19. Tanrıverdi Hasan, (2012) *Vahdet-i Vücut panteizm Karşılaştırması,* Dini Araştırmalar, Ocak-Haziran, Cilt:15, Sayı: 40 (ss.65-89)
20. Tirkeş İsmail, (2017) Çark-ı Felek, Özel Koleksiyon
21. Tunçbilek Hüseyin H., (2008), *Muhyiddin İbn Arabî'de Vahdet-i Vücûd Telâkkisi*, Harran Üniversitesi. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 19, Ocak-Haziran
22. Tunçbilek Hüseyin H., (2007) *Mevlânâ da Vahdet-i Vücûd Telâkkisi,* Harran Üniversitesi. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 18, Temmuz-Aralık ss. (55-60)

23. Yazar İ, Araboğa, M, Beyhan E, (2021), *Kültürümüzün Mihenk Taşlarından Yunus*
24. Emre'de Vahdet Anlayışı Ve Birlik Çağrısı, DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı, Ss. 203-232.
25. Kısaltmalar:
26. BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşivi
27. EV – Evkaf
28. MŞH, ŞSC – Meşihat Sicil

YOL ŞEHİR İNSAN
Osmanlı Kadim Yollarında Yaşama Dair

Doç. Dr. Mustafa HATİPLER

Kurum Bilgisi: Trakya Ünv. ESOBMYO, ORCID: 0000-0002-2090-3042

GİRİŞ

Yolların tarihi en az insanlık tarihi kadar eskidir. Bu bakımdan bakıldığında, gelişim ve modernizm için kullanılan "yol medeniyettir" düşüncesinin eksik olduğu ve yolun aynı zamanda geçmiş olduğu ifade edilebilir. Yollar tarihle ilgili olduğu kadar hukuk, sosyoloji, coğrafya, ekonomi, beşerî ilişkiler ve kültür ile de ilgilidir.

Osmanlı Devleti yol ve yol faaliyetlerini Tanzimat Fermanı öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu çalışmada Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı yolları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı sonrası daha örgütlü ve daha teknik boyutlu yol çalışmalarına karşın, Tanzimat Fermanı öncesi yol ve yol faaliyetleri daha gelenekseldir. Tanzimat Fermanı öncesi Osmanlı yollarında, kadim yol ağları ağırlıktadır. Bunların üzerine ve yine bunlarla bağlantılı olarak açılan yollar olmuş ise de belirleyici husus kadim yollar olmuştur. Tanzimat Fermanı sonrası yollar daha örgütlü ve ağırlıklı olarak devletin kontrol ve harcamasıyla yapılan yollardır. Kadim yollar Roma İmparatorluğu'ndan ve Selçuklulardan kalan yollardır. Çalışmada bu kadim yollar ve bu yolların Osmanlı sosyal yapısı içindeki konumları da incelenmiştir.

Tanzimat öncesi Osmanlı yolları, derbent ve menziller ile birlikte değerlendirilmektedir. Nitekim Tanzimat Fermanı öncesi Osmanlı yolları ile ilgili olarak yapılan çalışmaların büyük bir kısmı derbend ve menzil teşkilatlarının ele alınmasıyla ortaya konmuştur. Bu konuda, Cengiz Orhonlu (1990)'nun: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı", Yusuf Halaçoğlu (2002)'nun: "Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme" ve Rıza Bozkurt (1966)'un: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri" adlı çalışmaları başat çalışmalardır. Bunlardan başka konuyla ilgili çok miktarda yüksek lisans, doktora ve doçentlik tezleri bulunmaktadır. Cemal Çetin (2009)'in: "Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)" adlı doktora çalışması, Ümit Ekin (2002)'in: "XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tezi ve Yusuf Halaçoğlu'nun: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi" adlı doçentlik çalışması bu alanda önemli çalışmalardır. Ayrıca William Mitchell Ramsay (1960)'ın: "Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası" isimli eseri ve Donald Edgar Pitcher (1999)'in: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası" isimli eseri de bu alanda önemli çalışmalardır. Bunlardan başka Franz Taeschner (2010)'in: "Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı" adlı eseri de konuyla ilgili en önemli çalışmalardan biri olarak sayılabilir.

Osmanlı Devleti, karayolları konusu Tanzimat Fermanı sonrası dönemde farklı bir boyut kazanmıştır. Islahat Fermanı'yla başlayan süreç 1869 yılında karayolları konusunda bir tüzük hazırlanmasıyla şekillenmiştir. Bu tüzüğe göre,

yapılacak karayolları: Vilâyet merkezlerinden İstanbul'a iskelelere ve demir yolu kavşaklarına ulaşacak yollar, vilâyet ve sancaklar arasındaki yollar, ilçeler arasında ve ilçelerden büyük şose ve demir yollarına giden yollar ve bucak ve köy yolları olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yola verdiği önem, Hayrullah Efendi (1972: 57)'nin tarih eserinde: "Osmanlılar, ülkelerinin münasip yerlerine mektepler, medreseler, çeşmeler, iç ve dış ticareti kolaylaştırmak için muntazam yollar yapıyorlardı" ifadesiyle anlatılmaktadır.

1.YOL, ULAŞIM VE YERLEŞİM

Tarih boyunca ekonomik, sosyal ve askerî bakımdan büyük bir öneme sahip olmuş olan yollar, bir yandan her türlü ticarî emtianın nakline, diğer yandan askeri amaçlı taşıma hizmetlerine vesile olurken diğer yandan haberleşme ve toplumlar arası iletişim mekanizmasına da hizmet etmiştir. Yollar bu misyona hizmet ederken kullanıldığı amaca matuf olarak menzilhaneden hastaneye kadar birçok yapıya sahip olmuştur.

1.1.Yol ve Ulaşım

Ulaşımı, basit bir ifadeyle insan ya da eşyanın bir yerden diğer bir yere hareket etmesi/ettirilmesi olarak ifade etmek mümkündür. Yakın dönemde bu tanımın içine bilgi, para, hizmetler vb. huşular da dahil olmuş durumdadır. Ulaşımın hareket alanının yol olduğu bilinmektedir. Ulaşımın mekânı yoldur.

Yol; şehirler, köyler kasabalar, toplumlar arasında iletişimi sağlayan, insan ya da eşyanın naklinde kullanılan bir arazi şeridi̇dir (Gürsoy, 1974: 24). Bu arazi şeridi; insan, hayvan (deve, katır, eşek vb.) ve nakil araçlarının hareketine uygun olmak durumundadır. Yolların babası; "Keçi yolu"dur. Keçi yolu, insanların ilk zamanlarda kullandığı yollara verilen addır. Daha çok hayvanların geçtiği yani hayvan izlerinden ve doğal şartlardan oluşan yollardır. Keçi yolları zaman içinde yerini "patika"lara bırakmıştır (Tümertekin, 1976: 275). Genel olarak yollar; somut ve soyut anlamlarıyla; ulu yol, ticaret yolu, ana yol, tali yol, patika, kaldırım, ara yol, taşlık, güzergâh, istikamet, menzil, durak, rota, birleştiren yollar, ayıran yollar, tarihî yollar, hicret yolu, sıla yolu, gurbet yolu, ordu yolu vb. kavramlarla açıklanır.

Yollar, insanlar arasında, toplumlar arasında mekânsal ilişkileri düzenleyen unsurlardır. Gelişen teknolojiye bağlı olarak yollarda, son iki yüzyılda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişim ulaşım araçları için de geçerlidir. Ulaşım araçlarının ve yolların çok değişmediği dönemlerde tarihî yolların önemi daha fazla olmuştur. Frisby & Featherstone (1997: 170-175), yolları ve özellikle ulaşım engelini ortadan kaldıran her köprüyü insanın birleştirme iradesinin sembolizmi olarak görmektedir. Yollarla ilgili esas mesele varlıkları değildir.

Yolların varlıkları kadar güvenli oluşları ve arzu edilen yer ya da yerlere ulaştırıyor olmaları da önemlidir. Yolların bir insanın "kan damarlarına" benzetilmesi bundandır (Gümüşçü, Çınar, Kılıç ve Uğur, 2011: 69). Yolların şehirlerle çok yakın ve kopmaz bir bağı vardır. Yollar birçok yönden şehirlerin kaderini tayin eder. Yollar aynı zamanda şehirleri şehirlere, insanları insanlara bağlar. Yollarla sadece insan ve yük bir yerden bir yere ulaşmaz. Yollarla; bilgi, kültür ve sanatla birlikte teknoloji de taşınır. Yolun insanoğlunun en büyük başarısı/icadı olduğunu yazan Simmel (2012: 498), bu durumu şöyle ifade eder:

"İki yer arasında bir yol inşa eden insanlar, en büyük insan başarısından birini gerçekleştirmişlerdir. İki yer arasında ne kadar gidip gelmiş olursanız olun ve onları bir anlamda birleştirmiş olun; yüzeyde yolu görünür kılınca iki yol objektif anlamda birleşmiştir, birleştirme iradesi nesnelerin şekillenmesine dönmüştür ki bu irade tekrarın sıklığı veya nadirliğine bağlı olmadan her tür tekrara imkân vermiştir. Yol yapımı dolayısıyla özellikle bir insan başarısıdır…Yolun bu mucizevi etkisini, yani kendisinden çıkan ve kendisinde biten kesin bir yapıya yönelik hareketin sabit hale gelmesini göstermez. Köprü yapımında bu başarı zirveye ulaşır. Burada sadece alan ayrılığının pasif direnişi değil aktif özel bir konfigürasyonun direnci de insanın birleştirme iradesine karşı koymaya çalışmaktadır. Bu engeli aşarak köprü, mekân/alan üzerindeki irade sahamızın yayılmasını sembolize etmektedir."

Yol ve yolların önemi insanlığın tarih sahnesine çıkışı kadar eskidir. Çünkü yollar; hem ekonomik hem sosyal hem de askeri açıdan büyük bir önem arz etmiştir. Yolların ticarî boyutu yanında sosyal ve askerî boyutu da yadsınamaz. Nitekim, 1880'lerde hem Sivas'ı hem de Sivas-Ordu karayolunu inşa ettiren Halil Rıfat Paşa'nın: "Gidemediğin yer senin değildir" sözü, bu gerçeği ifade etmektedir (Yıldız, 2014). Bu anlamda yolu, hayatî bir unsur olarak ifade etmek gerekir.

Gelişmiş toplumların, temel meselelerinin yol olması sebepsiz değildir. Yol hususunda gelişmişlik, ekonomik, sosyal, siyasal ve askerî açıdan gelişmişliğin işareti sayılabilir. Yol aynı zamanda gelişmişliğin en önemli ölçütüdür (Tütengil, 1961: 1-2). Yol aynı zamanda medeniyetin de temelidir. Tarihsel süreç içinde, en eski medeniyetlerin gelişmiş yol ağları üzerinde ortaya çıkması tesadüfi değildir. Bütün yolların özellikle geçmiş dönemlere ait yolların insandan, insanlıktan, insan yaşamından bir işaret taşıdığı söylenebilir.

1.2. Yol ve Yerleşim

Ulaşımın güzergâhı olan yol, tıpkı sular gibi geçip gittiği her yere bir hayat vermiştir. Bazen de yollar, sulardan farklı olarak, hayat olan yerlerden geçtiği

düşünülse de bu hususta etken olanın yollar olduğuna şüphe yoktur. Yol varsa hayat vardır. Yol varsa yaşam vardır.

Gerçekten de şehirlerin kuruluşu ve gelişiminde yolun önemi büyüktür. Başka bir ifadeyle yolu olmayan kenarda köşede kalmış bir kasaba, yol bağlanınca farklı bir şehir haline dönüşebilmektedir. Şehirler için yol başlı başına bir gelişim aracıdır. Yol, şehrin güvenliğinin sağlanması, ticaretin geliştirilmesi ve diğer şehirlerle ilişki ve bağın sağlanmasında hayati öneme sahiptir.

Yollar mı şehirleri kurar yoksa şehirler mi yolları var eder sorusu bir dilemmadır. Her ikisinin de ayrı ayrı birbirlerini etkiledikleri bir vakıadır. Yolların şehirlerin oluşumunda yadsınamaz bir etkisi olduğu söylenebilir (Aliağaoğlu, 2010:162). Birçok şehrin tarihî ticaret yolları (İpek Yolu, Baharat Yolu vb.)'nın üzerinde kurulmuş olması yolların gücünün anlaşılması bakımından önemlidir. Benzer durum deniz yollarıyla ilgili olarak liman şehirleri (Lizbon, Venedik, Amsterdam vb.) için de geçerlidir. Buna paralel gelişmelerin demir yolu ve hava yolu için de geçerli olduğu bilinmektedir (Keskin, 1975). Bunun farklı örnekleri vardır. Edirne'nin daha çok sebze yetiştirilen bölgesi olarak bilinen Karaağaç semtinin, 1800'lerin sonunda demiryolu gelmesi ve istasyon yapılması nedeniyle bir anda köşklerin, villaların yer aldığı ve hatta konsoloslukların taşındığı bir yerleşim yeri haline gelmiş olması ve dönemin "Doğunun Küçük Paris'i" unvanını almış olması buna çarpıcı bir örnektir.

Şehirlerin gelişiminde yolların tek başına etkin bir unsur olmadığı bunun yanında o şehirlere göçü olumlu teşvik edecek iş ve aş imkânlarının olması ve şehrin cami, tekke, türbe, zaviye, han, hamam, hastane, çarşı, fırın, boyahane, suyolları, kanalizasyon gibi yapılara sahip olması gerektiği (Orhonlu, 1981: 1-4), hususu izahtan varestedir.

Tarih boyunca yol ve yerleşim yeri ilişkisi canlı bir ilişkidir ve birbirini destekler. Bu gerçeği tarih içinde, Roma İmparatorluğu'ndan Selçuklu'ya, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Osmanlı Devleti'ne kadar olan süreçte de görmek mümkündür.

2. OSMANLI DEVLETİ KADİM YOL AĞI; ANADOLU VE RUMELİ

Osmanlı öncesi, Osmanlı coğrafyasında, özellikle Anadolu'da geçmiş medeniyetlerin eseri sayılabilecek işlek karayolu ve deniz yolu ağı olduğu söylenebilir. İpek Yolu, Baharat Yolu, Hitit Yolları, Asur Yolları, Pers Kral Yolu, Roma Dönemi Yol Ağları ve Mil Taşları, Doğu Roma Yol Ağları bu kapsamda değerlendirilebilir (Yavuz, 2006: 435).

2.1. Genel Olarak Osmanlı Devleti ve Kadim Yollar

Osmanlı Devleti'nin kullandığı kadim yolların ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir. Anadolu toprakları için bu yolların içinde "Kral Yolu" ile "İpek Yolu" öne çıkmaktadır.

Kral Yolu, Med ve Pers İmparatorluklarının ordularına ev sahipliği yapmış ve bu orduların Anadolu, Yunanistan ve Balkanlar'a ulaşımını sağlamıştır. Kral Yolu, İzmir'in güneyindeki Efes Kenti'nden başlar, Şart üzerinden Dinar (Apemia) ve Sivrihisar (Pessinus), Sazılar (Gorduim) üzerinden Ankara'ya, Ankara'dan Kızılırmak taşan yol, Boğazkale (Hattuşaş)'ye ulaşmaktadır. Boğazkale'den tali yol Kayseri (Cazseria)'ye (Kayseri'den birincisi Antitorosları aşarak Maraş ve Samsat'a, ikincisi Kayseri'den Malatya'dan geçerek Samsat'a, üçüncüsü de Kilisehisar (Tyana) ve Kilikya'nın kapısı olan Gülek Boğazı'ndan Tarsus'a, Tarsus'tan Mısır'a ulaşmaktadır). Ulaşırken ana yol Sivas (Sabastaae), Malatya (Melitene), Diyarbakır (Amide), Cizre Ninova, Erbil'e, Erbil'den Sus'a ulaşmaktadır. Sus'tan Persepolis'e, İndüs Nehri üzerinden Asya'nın ortalarına uzanan Kral Yolu, bir koluyla Hazar Denizi güneyinden kuzeye, bir koluyla Sus'tan Babil'e, bir koluyla da Dicle ve Fırat Nehirleri'ni aşıp Şam'dan gelen yolla birleşerek Mısır'a ulaşmaktadır (Üzümeri, Dinçer ve Kaz, 1956: 419-420).

Benzer şekilde İpek Yolu da Çin ve Hindistan ile Avrupa'yı, Akdeniz ve Orta Doğu üzerinden birbirine bağlayan tarihî bir ticaret yoludur. Bu yolla ipek taşındığı için bu ad verilmiştir. İpek Yolu, Antakya ve Sur'dan başlar. İran ve Afganistan kuzeyinden geçerek Pamir Bölgesi'ne Taşkuleye'ye ulaşan İpek Yolu, Pamir-Taşkule'den bir koluyla Baktirya üzerinden Hindistan'a, diğer koluyla Batı Türkistan'nın güneyinden geçip birincisi Taklamakan Çölü'nün güneyinden, ikincisi Yarkent veya Hotan'dan geçip Doğu Türkistan'a oradan Hindistan ve Çin'e ulaşırdı. Osmanlı Devleti'nin Bursa merkezli olmak üzere kendine has bir İpek Yolu vardı (İnalcık, 1960).

Osmanlı yol sisteminin merkezi İstanbul'dur. Bütün yollar İstanbul ile bağlantılıdır. Osmanlı yollarını; ticarî yollar (kervan yolları), askeri yollar ve posta yolları olmak üzere üç grupta tasnif etmek mümkündür (Taeschner, 2010).

Osmanlı devleti yol ağı, Rumeli ve Anadolu yol şebekesi olmak üzere iki ayrı bölüme yapılanmıştır (Müderrisoğlu, 1999: 376). Bu yol ağını önemli kılan husus, Trakya Bölgesi'nin Avrupa'yı ve Balkanları, İstanbul ve ötesine bağlayan bir geçiş bölgesi olması olduğu gibi Anadolu toprağının da hem İstanbul'u, hem Balkanları, hem de Avrupa'yı Orta Doğu ve Orta Asya ile birleştiren bir konumda olmasıdır. Geçmiş dönemlerin teknolojisi içinde ele alındığında görüldüğü üzere, bu yollar bu bölgeden geçmek zorundadır. Bu geçişler genellikle toprak zemin üzerinden olduğu gibi, zaman zaman derbent, büyük çukur ya da su geçişlerinde köprülerle desteklenmiştir. Romalılardan devralınan bu yollar, 3 ila 5,7 metre

arasında genişliğe sahipti ve daha çok yayaların geçişi için hazırlanmıştı (Murphey, 1999: 198-199).

Osmanlı yolları, ülke konumunun jeo-politik ve jeo-stratejik olması nedeniyle Akdeniz ve Karadeniz havzalarının birbirine bağlamaktadır. Osmanlı Ülkesi, tarihî ticarî yolların kesiştiği ve uluslararası ticaretin yapıldığı bir konumdadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki yol ağı, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Bağdat gibi bölgesel ticarî şehirleri birleştirirken Rumeli'deki yol ağı da, Budin, Erdel, Kırım, Eflak, Boğdan, Dubrovnik ve Mora'yı ekonomik ve ticaret anlamında birleştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin gerek Selçuklulardan gerekse Doğu Roma İmparatorluğu'ndan kadim bir yol kültürü devraldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle Osmanlıların kullandığı ya da bir şekilde yeniden yapılandırdığı ana yolların önemli bir kısmı Romalıların mirasıdır (Ortaylı, 1974: 182). Osmanlı Devleti, bu kültürü içselleştirmiş ve özellikle yol açma-inşa-bakım-konak yeri kurma, han-hamam ve kervansaray inşa ve onları koruma konularında devraldığı bu mirası daha da yukarılara taşımıştır (Özergin, 1970: 34). Osmanlı Devleti'nin devraldığı miras, fethedilen bölgelerde Osmanlı öncesi hakim olan devletlerden kalmıştır. Bu anlamda ağırlık merkezi Romalıların Anadolu ve Rumeli'de yaptığı yollardır (Ramsay, 1960: 54-86).

2.2. Osmanlı Devleti Anadolu Yol Ağı

Osmanlı Devleti Anadolu yol ağı, imparatorluğunun başkenti İstanbul'u, Anadolu ve Anadolu üzerinden Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Kutsal Topraklar ve Mısır'a bağlayan yollardan mürekkeptir. Bu yollar; Sağ Kol Güzergâhı, Orta Kol Güzergâhı ve Sol Kol Güzergâhı olmak üzere üç ana yol olarak ve üç ayrı kol şeklinde adlandırılmaktaydı.

Osmanlı Devleti Anadolu yol ağının Sağ Kol Güzergâhı; İstanbul'dan başlayarak İzmit, İznik, Yenişehir, Bozöyük, Eskişehir, Seyitgazi, Hüsrev Paşahanı, Ilgın, Konya, Karapınar, Adana, Misis, Payas, Belen, Antakya, Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye uzanmaktaydı (Halaçoğlu, 2002: 52-69; Çetin, 2009: 65-95). Anadolu'nun en işlek yol güzergâhı olan Sağ Kol Güzergâhı, askeri ve ticarî amaçlarla en sık kullanılan yoldur. Bu yolun diğer adı "Hac Yolu"dur. Çünkü bu yol, Balkanlar, İstanbul ve Anadolu'dan hac vazifesi için Kutsal Topraklar'a ulaşım sağlamaktadır (Kılıç, 1995: 34-48).

Osmanlı Devleti Anadolu yol ağının Orta Kol Güzergâhı; İstanbul, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük güzergâhını takip ederek Bağdat ve Basra'ya ulaşan yoldur (Halaçoğlu, 2002: 52-69; Çetin, 2009: 65-95).

Osmanlı Devleti Anadolu yol ağının Sol Kol Güzergâhı; Merzifon'a kadar Orta Kol Güzergâhı'nı takip etmekte, oradan da Ladik, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Kelkit, Aşkale, Erzurum, Kars yolu ile Tebriz'e kadar gitmektedir (Halaçoğlu, 2002: 52-69; Çetin, 2009: 65-95).

Osmanlı Devleti Anadolu yol ağında Sağ-Orta ve Sol Kol Güzergâhı dışında, Üsküdar'dan başlayarak Gebze-Dil İskelesi-Gemlik-Mudanya-Uluabad-Çanakkale-Susığırlığı-Manisa-İzmir -Urla güzergâhını takip ederek Çeşme'ye kadar uzanan bir yol daha vardı (Miroğlu, 1997: 242).

2.3. Osmanlı Devleti Rumeli Yol Ağı

Osmanlı Devleti'nin Rumeli iskânı da yollar üzerine kurulmuş bir fetih hareketidir. Osmanlı Devleti, Gelibolu'ya ayak bastıktan sonra, üç yönde uç sistemi kurmuş ve o yolları kullanmıştır. Gelibolu merkezli kurulan bu uçlardan birincisi, sahilden Tekirdağ (Tekfur-dağı), Çorlu ve İstanbul yönündedir. İkinci uç ise, ortadan Koru (Konru) Dağı üzerinden Malkara, Hayrabolu ve Vize istikametindedir. Üçüncü uç ise, Meriç Vadisi'nde İpsala, Dimetoka ve Edirne yönündedir (İnalcık, 1964: 766-773). Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Rumeli yol ağının oluşumundaki başarısında Trakya Bölgesi'nin jeo-politik ve jeo-stratejik konumu da etkili olmuştur. Çünkü Trakya bölgesi bugün olduğu gibi geçmişte de sadece fiziki değil, kültürel ve sosyal bir geçiş noktasıdır (Dalkıran, 2017: 168).

Osmanlı Devleti'nin Rumeli ya da günümüz tabiriyle Balkanlar yol ağı, Anadolu'dakine benzer bir şekilde yine 3 ana yol güzergâh şeklindedir. Bu yollar; Via Egnatia, Via Militaris / Via Traiana (Ordu Yolu), Sahil Yolu ve Kuzey Yolu olmak üzere, Sol Kol (Canib-i Yesar), Orta Kol (Tarik-i Evsat) ve Sağ Kol olarak adlandırılmaktadır. Bu yollar da Roma İmparatorluğu'na ait yollardır.

Osmanlı Devleti Rumeli yol ağının en ünlüsü daha çok Sol Kol olarak bilinen Via Egnatia'dır. Via Egnatia; Adriatik Denizi (Mare Adriaticum)'nin doğu kıyısındaki Draç (Dyrrhakhion/Durres) ve Apollonia kentlerinden başlayarak İstanbul (Byzantion/Konstantinopolis)'da sona eren bir yoldur (Doğru, 2000: 32; Avramea, 1999: 3-7). Via Egnatia, Dıraç, Selanik hattından Balkanları geçtikten sonra Meriç Nehri kenarından İpsala üzerinden Marmara Ereğlisi'ne oradan da İstanbul'a ulaşmaktadır. Draç'tan sonra Selanik'e ulaşan Via Egnatia, Selanik yakınlarındaki Karaferiye'de ikiye ayrılmakta ve bir kolu Tırhala üzerinden Üsküp'e ulaşmaktadır (Heywood, 1999: 136,139).

Adriyatik Denizi'ni Kuzey Ege'ye bağlayan Via Egnatia'nın, içinde bulunduğu bölgenin Osmanlı yurdu olmasının ardından önem ve durumu değişmiştir. Yeni durumda, Via Egnatia, Makedonya ve Bulgaristan'ı Selanik ve Marmara'ya ulaştırmak misyonuna kavuşmuş ve tek bir yol olmaktan çıkarak bir yol ağı konumuna yükselmiştir (Ortaylı, 1999: 216). Via Egnatia, Draç'ta bir

başka tarihî yol olan Via Flavia ile birleşerek Hırvatistan ve Slovenya üzerinden İtalya'nın Aguileia isimli liman şehrine ulaşır ve Via Militaris'le birleşir.

Osmanlı Devleti Rumeli yol ağının ikincisi Via Militaris'dir. Roma Yolu, Via Diagonalis, Via Traiana (Ordu Yolu) ya da İstanbul Yolu olarak da bilinen ve bizde Orta Kol olarak adlandırılan Via Militaris, Singidunum (Belgrad)'dan başlar ve Edirne (Hadrianopolis) üzerinden geçerek Marmara Ereğlisi (Perinthos)'nde Via Egnatia ile birleşir ve 924 kilometrelik bir mesafeyle İstanbul'da sona erer (İreçek, 1990). Via Militaris, her ne kadar Belgrad ile sınırlı gibi olsa da yolun devamı Viyana'ya kadar uzanmaktadır.

Orta Kol, İstanbul'dan öte geçerek, Suriye'ye giden yoldur ve Kilikya Kapısı'ndan Şam'a ulaşmaktadır. Tuna ve Polonya'ya uzanan Orta Kol, Roma askeri yoludur ve Haçlı Seferleri'nin de güzergâhıdır. Orta Kol, Çirmen, Zağara, Filibe'ye ulaşarak oradan birincisi Sofya üzerinden Niş ve Belgrat'a, ikincisi de Köstendil üzerinden Üsküp'e ulaşan iki yola ayrılmaktaydı. Orta Kol, Belgrad'da bir başka tarihî yol olan Via Pannonia ile birleşir ve bu yol vasıtasıyla Slovenya üzerinden İtalya'nın Aguileia isimli liman şehrine ulaşır ve Via Egnatia ile birleşir. Aynı şekilde Via Egnatia yan ve ara yollarla Atina'ya kadar ulaşmaktadır. Via Egnatia ve Via Militaris Harita 1.'de gösterilmiştir.

Harita 1. Osmanlı Kadim (Antik Roma) Yolları

Kaynak: Dzino, 2010'dan aktaran Holzner, 2014: 12.

Osmanlı Devleti Rumeli yol ağının üçüncüsü de Kuzey Yolu'dur. Kuzey Yolu; Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu, Sahil Yolu, Tuna Yolu ve Karadeniz Ekonomi ve Ticaret Yolu olarak da bilinmektedir ve bizdeki adı Sağ Kol'dur. Kuzey Yolu; Kırım (Kimmeri)'dan başlar Trakya'nın Karadeniz kıyısından Apollonia Pontike (Sozopol) üzerinden İstanbul'a ulaşır (Altuhan, 2005).

Kuzey Yolu; Kırım'la İstanbul'u birbirine bağlar. Kuzey Yolu, Kırım'dan başlar ve Karadeniz'in batı kıyısını takip ederek Köstence (Tomis), Varna (Odessos), Burgaz Körfezi'nin güneybatısında bulunan Pudizo'da diğer yollar ile birleşir. İstanbul'a doğru devam ederek Rezve (Rezerve) Deresi'ni geçer, Astikus Dağı'nı aşarak Kırklareli (Herakleia/Kırk-Kilise) yakınından Kaynarca (Gehenna), Pınarhisar (Brysis), Vize (Bizye) (Vize), Binkılıç (Strantza), Gümüşpınar (MakraTeiche), İnceğiz (Ad Statuas), Küçüksinekli, (Cenopurio), Yarımburgaz (Melantiada)'dan geçip Via Egnatia'yla birleşerek İstanbul'a ulaşır (Altuhan, 2005). Kuzey yolu ya da aynı zamanda Polonya'lı elçilerin, kuzeyden gelen seyyahların ve Ermeni tüccarların İstanbul'a ulaşmak için kullandığı bir yoldur**.** Kuzey Yolu, Yaş üzerinden Kuzey Denizi'ne ulaşır.

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE YOL YAPILARI VE ULAŞIM ARAÇLARI

Osmanlı Devleti, özellikle İstanbul'un fethinin ardından İstanbul merkezli olmak üzere, eski çağlardan devraldığı yollarla birlikte sahip olduğu coğrafyanın her tarafını merkeze ve birbirine bağlayan güçlü bir yol ağı kurmuştur.

Yol ağının kurulması ancak güvenlik sağlanmasıyla anlamlıdır. Osmanlı Devleti yolların güvenliğini, yol üzerine sadece askeri tesisler kurarak gerçekleştirmemiş onların yanında hanlar, hamamlar, kervansaraylar inşa ederek şenlendirmek suretiyle gerçekleştirmiştir. Günümüzde yollar üzerinde ve birçoğu ayakta olan derbentler, kaleler, hanlar ve kervansaraylar bunun işaretidir. Bunun yanında yolların üzerinde en fazla inşa edilen yapılar menziller olmuştur.

3.1. Osmanlı Yolları ve Yol Araçları

Kadim yollar dışındaki Osmanlı yolları toprakların basılmasıyla oluşmuştur. Ancak Osmanlı Dönemi'nde, ağırlıklı olarak Romalılardan kalan (kadim) yollar kullanılmıştır. Osmanlı yol ağının sıklet merkezi kadim yollardır. Bunun yanında yeni yapılan yollar da olmuştur. Kadim yollar, taşlarla yapıldığı için dayanıklı ve kolay bozulmayan yollardır. Roma yollarının en önemli özelliği sağlamlığıdır. Bu yollardan başka yeni açılmış yollar genellikle taşlı olmadığı için kolay bozulmuştur.

Osmanlı yolları içinde büyük şehirleri birbirine bağlayan ve geniş olan yollara "şâhrâh yol" denilmiştir. Normalde toprak ve çamurdan olan, basıldıkça sertleşen ve üzerine taş döşenmiş yollara "kaldırım" adı verilmiştir. Çelebi (2003b). Kaldırım kelimesinin bugün kullanıldığı anlamda yol kenarı olarak değil yol yapım tekniği olarak yollara verilen bir ad olduğu bilinmektedir. "Uzun kaldırım" ya da "Yüksek kaldırım" gibi yol adları da bunu teyit etmektedir.

Evliya Çelebi (2003b), Seyahatnamesi'nde: İstanbul-Serez yoluna "sağ kol yolu", İstanbul'dan Budin'e uzanan yola "sol kol yolu", her iki yolun ortasında kalan ve İstanbul'dan Mora'ya ulaşan yola "erkek yol", Sofya'dan Bosna ve Hersek'e varan yola "dişi yol", Edirne'den Elbasan, Avlonya ve Delvine sancaklarına doğru uzanan yola "oğul yol" gibi ilginç isimlerle adlandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yol araçları olarak (kara ulaşımında) çoğunlukla at, deve ve katırlar kullanılmıştır. Osmanlı yollarında sığır, camus ve atların çektiği arabaların kullanıldığı bilinmektedir. Bu arabaların, koçi, sirem, talika ve hinto gibi çeşitleri vardır. Çelebi, bu arabalardan "her biri billur, necef ve moran camlı" veya "camlı hinto" diye söz etmektedir (Evliya Çelebi, 2001; Evliya Çelebi, 2002; Evliya Çelebi, 2003a).

Osmanlı Devleti'nde taşıma işleri daha çok insan ve hayvan gücüne dayanmaktaydı. Bu taşıma işlerini yapanlara; nakliyat işlerinde çalıştırılmak üzere kira ile tutulan (at, deve, katır vb.) hayvanlar, hayvanlara yüklenen eşya ve levazım ve bir ücret karşılığında deve, at, katır vs. ile taşımacılık yapan kimseler için kullanılan mekkârî, mekkâreci, "mükârî", "mekârî", "mekkârî", "mekkâre", "kiracı taifesi" ya da "akkâm" denilmekteydi. Bunlar deveciler, katırcılar, merkepçiler, atçılar ve arabacılardan oluşan bir esnaf teşekkülüdür (Pakalın, 1993: 451-452).

Osmanlı Devleti, taşıma işini ya devlete ait olan ve çeşitli yerlerdeki kışlaklarda bakımları sağlanan hayvanlar ile ya da büyük bir kısmı konar-göçerlere ait olan kiralama veya bazı vergiler karşılığında halktan sağlanan hayvanlar ile yapmaktaydı.

3.2. Osmanlı Yollarında Yapılar

Osmanlı Devleti yolları, kadim yolların kullanılmasının yanında yeni açılan yollarla ortaya çıkmıştır. Yeni açılan yollarda toprak zemin kullanılmış ve köprülerle desteklenmiştir. Bu yolların güvenlik, ticaret ve ulaşım amaçlı kullanımlarını saplamak amacıyla üzerlerine menzil, derbent, kale, han, kervansaray, hangah gibi yapılar yapılmıştır.

Menzil, kelime olarak konak, iki konak arası, bir konak, yol, merhale, ikamet olunan yer, tatar konağı, posta tatarları beygirlerin bulunduğu mahal anlamlarına gelmektedir (Şemsettin Sami, 1317). Menzil; "Bir günde veya seferde alınan yol" anlamında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2001: 617). Menzil askeri anlamda hareket halindeki bir ordunun konakladığı yer, ticarî anlamda bir kervanın durup geceyi geçirdiği yer, posta teşkilatı anlamında resmi evrak taşımakla görevli olan bir memurun belirli mesafelerde at değiştirmek, dinlenmek veya geceyi geçirmek için mola verdiği yer olarak tanımlanabilir (Pakalın, 1983: 479). Ancak menzil ve oradaki yapılar anlamında menzilhane kavramı Osmanlı

Devleti posta teşkilatının adıdır ve kökeni, Emevi, Abbasi ve Mısır Memlukları'nda; "berid", Moğol ve İlhanlılar'da "yam", Safevilerde ise "çaparhane"ye dayanmaktadır (Halaçoğlu, 1981: 125). Menzilhaneler, yürüme ya da binek sırtında genellikle 6-12 saatlik mesafelerle (40-70 kilometre) kurulmuştur (Heywood, 1999).

Osmanlı yol yapılarından bir diğeri "derbent"lerdir. Derbentler esas itibariyle dönemin güvenlik noktalarıdır. Sözlüklerde engel, geçit, boğaz, set, dağlar arasında kalmış boğaz, küçük kale gibi anlamlara gelen derbent kelimesi, Osmanlı Devleti'nin ulaşım güvenliğinin en önemli birimidir (Devellioğlu, 2001: 617). Bu birim daha çok yerleşimin seyrek olduğu önemli geçit ve boğazlarda kurulmuştur (Şemsettin Sami, 1317; Orhonlu, 1990: 9-10). Osmanlı Devleti'nde derbentçiler, Müslüman ve Hristiyan olabildiği gibi her iki dinden müşterek de olmaktaydı. Sofya'ya bağlı Deli Davut Köyü'ndeki derbentçilerin 36'sının Müslüman, 3'ünün Hristiyan olması bunun işaretidir (TC Genel Kurmay Başkanlığı, 1995:120-125).

Osmanlı yol yapılarının bir diğeri de kalelerdir. Kaleler öncelikle şehrin korunması görevini ifa ederler. Doğal olarak şehrin yakınındaki yolların güvenliği de kale muhafızları tarafından sağlanmaktadır. Kalelerin muhafaza görevi, sadece yol güvenliği ve insanları korunmasından ibaret değildir. Şehre ait, tahrir defterleri ve diğer maliye kayıtları, resmî belgeler, devlete ait para ve eşyalar, vakıfların ve tüccarların kıymetli malları da kaleler tarafından muhafaza edilmiştir (Batmaz, 1989). Menzil, derbent ve kale yapıları aynı zamanda birer güvenlik unsurudur. Aralarında hiyerarşik bir yapı vardır. Bir bölgede kale, derbent ve menzil varsa kale dizdarı en üst makamdır.

Osmanlı yol yapıları menzil, derbent ve kale dışında hem güvenlik hem de yolcuların ihtiyaçlarına binaen konaklama tesisleri de inşa etmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti yol yapıları olarak konaklama hizmeti veren kervansaraylar ve hanlar sayılabilir (Tuncer, 1995: 10). Hem vakıf hizmeti hem de ticarî olarak yapılan kervansaraylar, yolculara yatak, yiyecek, hamam; hayvanlara yiyecek (arpa ve saman) ve nalbantlık hizmeti vermekteydi (Özer, 2018: 72).

Osmanlı yol yapıları olarak, dînî misyonla birlikte, yolculara yiyecek-içecek ve yatacak yer hizmeti veren hangâh ve zaviyeler de sayılabilir.

Osmanlı yol yapılarının en önemlisi köprülerdir. Osmanlı döneminde köprüler, işlek yolların geçtiği dere, ırmak ve akarsuların üzerinde kurulmuştur. Köprüler bazen devlet bazen vakıflar bazen de özel kişiler tarafından yapılmaktaydı. Köprüler, göl, ırmak, dere, vadi gibi engelleri aşan stratejik önemi olan yol yapımlarıdır. Köprüler askeri amaçlara hizmet ettiği gibi kervanlara imkân sağlamak bakımından ticarî amaçlara da hizmet etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, yol yapımında daha çok yerli halktan başka, yayalar, müsellemler, Rumeli'de de yörükler ve evlad-ı fatihan birlikleri, Kapıkulu Süvari Ocağı'ndaki Silahdar ve Sipahi bölüklerinden ayrılan bir kısım erler çalıştırılmıştır (Mahmut Şevket Paşa, 2021: 7).

Köprülerin yapım ve bakımla ilgili mali boyutu avârız-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf olmak şartıyla tayin olunmuş "Köprücü" ya da "Meremetçi" isimli görevliler tarafından karşılanmaktaydı. Köprücülerin en üst makamında olan kişiye "Köprücübaşı", "Ser-Köprücüyan" ya da "Köprü Ağası" denilmekteydi (Orhonlu, 1973: 701-706).

SONUÇ

Yolların etkisi ve gücü, günlük hayatın en başından şehirleşmeye kadar uzanmaktadır. Bu durum, tarih içinde yer almış tüm devletler için geçerlidir. Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar için de yolların etki ve gücü aynıdır. Yollar askeri, lojistik ve sefer hizmeti dışında ticarî hayatın da merkezinde yer almaktadır. Başka bir ifadeyle yollar, askeri lojistik ve sefer hizmetinin yanında ticarî hayatı da şekillendirmektedir.

Osmanlı şehrinde de gelişim trendinin ticaret yolları üzerinde, pazar yerleri ile iskelelere yakın yerlerde olmaktan yana olduğu ve Osmanlı Devleti'nin ticarî yapısının yolların geçtiği yerler ile bu yolların vardığı liman ve şehirlerde toplandığı bilinmektedir (Halaçoğlu, 1991: 146). Osmanlı Devleti için olduğu gibi hiçbir devlet için yol sadece ulaşım aracı değildir. Aynı zamanda devlet mekanizmasının bir parçasıdır ve idari fonksiyonu vardır.

Osmanlı şehrinin yol ile olan ilişkisinde güvenlik ve ticaret kadar önemli olan bir diğer konu gıda ve beslenmedir. Çünkü şehirler, çevrelerinde yer alan kırsal kesimden temel gıda maddelerini temin etmek durumundadır. Ulaşım araçlarının bu kadar yaygın ve hızlı olmadığı dönemde, şehri besleyen kırsal kesimin hem çok uzak olmaması hem de ulaşılır olması gerekmektedir. Tam bu noktada yine yola ihtiyaç olduğu çok açıktır. Osmanlı şehrinin beslenmesi için gerekli olan tahıl, et, meyve ve odun gibi tüketim maddeleri kırsal kesimden karşılanmaktaydı ve bu eylem için de şehirle kırsal kesim ulaşımını sağlamak için yolun vazgeçilmezliği ortadadır (Ekin, 2002: 12-13).

Sonuç olarak, Osmanlı yollarını kadim yollar ve bu yollara bağlanan bazısı eski bazısı Osmanlı Dönemi'nde yapılan yollar şeklinde özetlemek mümkündür. Yol ulaşım araçlarının asırlarca değişmediği, köklü değişimin Sanayi Devrimi sonrasında yaşandığı yol alanında, Osmanlı yollarına dair değişimler de Tanzimat sonrası yaşanmıştır.

Osmanlı yollarını Anadolu ve Rumeli diye ayırmak gerekmektedir. Her iki bölgede de ana yollar sağ kol, sol kol ve orta kol olarak adlandırılmıştır. Rumeli

kadim yollarının üçü de Edirne merkezinden ya da yakınında geçmektedir. Haçlı seferlerinin de güzergâhı olan Via Militaris, Edirne ile İstanbul ve Belgrad'ı bağlarken, Edirne'ye yakın mesafeden geçen Via Egnatia'da da Edirne ile Adriyatik kıyısını ve İstanbul'u bağlamaktadır. Keza yine Edirne'ye yakın Kırklareli'nden geçen Karadeniz Ekonomi ve Ticaret Yolu (Kuzey Yolu) da Edirne ile Kırım ve İstanbul'u bağlamaktadır.

Gerek kadim gerek daha sonra açılan bütün yollar, askeri amaçlarla kullanıldığı gibi sosyal kültürel amaçlarla da kullanılmıştır ve hala kullanılmaktadır. Dünyanın hiçbir yerinde var olan bir yol, sadece taşlı-betonlu bir toprak parçasından ibaret değildir. Yollar, insanları ve kültürleri birbirine yakınlaştıran ticareti var edip yaşatan en önemli unsurlardır. Gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı sonrası yol güzergâhlarının aynı zamanda ticaretin yoğunlaştığı alanlar olması bunun en çarpıcı örneğidir. Yol güzergâhında olan bu şehirlerin misyonu sadece ticaret ve lojistik değildir. Bu şehirler aynı zamanda kültür aktarım merkezleridir. Bu anlamda birçok şehir gibi Edirne'nin konumu bunun açık delilidir.

KAYNAKÇA

1. Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2012). *Şehir Coğrafyası*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
2. Altuhan, S. (2005). "XVIII. Y.Y.'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı:18, ss. 1-20.
3. Avramea, A. (1999). "MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşlevi", *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699),* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 3-7.
4. Batmaz, E. Ş. (1989). *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE).
5. Bozkurt, R. (1966). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayınları.
6. Çetin, C. (2009). *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
7. Dalkıran, G.B. (2017). "Bir Sağlık Turizmi Destinasyonu Olarak Trakya Bölgesi", *Social Sciences Research Journal,* Volume 6, Issue 4, ss. 162-178.
8. Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
9. Doğru, H. (2000). *XIII.-XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolunun Siyasî, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
10. Ekin, Ü. (2002). *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma,* Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
11. Evliya Çelebi (2001). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap* (Haz.: Y. Dağlı, S.A. Kahraman, İ. Sezgin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (YKY).
12. Evliya Çelebi (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 6. Kitap* (Haz: S.A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul: YKY.
13. Evliya Çelebi (2003a). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 7. Kitap* (Haz.:Y. Dağlı, S.A.Kahraman, R. Dankoff, İstanbul: YKY.
14. Evliya Çelebi (2003b). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap*, (Haz.: S.A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff, İstanbul: YKY.
15. Frisby, D. & Featherstone, M. (1997). *Simmel On Culture*, London: Sage Publications Ltd.

16. Gümüşçü, O., Çınar, H., Kılıç, Y. ve Uğur, A. (2011). *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP),* Ankara: TÜBİTAK.
17. Gürsoy, C. R. (1974). "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 26.
18. Halaçoğlu, Y. (1981). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, S:2.
19. Halaçoğlu, Y. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi*, yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
20. Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara:* Türk Tarih Kurumu Yayınları.
21. Halaçoğlu, Y. (2002). Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları.
22. Hayrullah Efendi (1972). *Devleti Aliye-i Osmaniye Tarihi Cilt: IV* (Haz.: Zuhuri Danışman), İstanbul: Son Havadis.
23. Heywood, C. J. (1999). "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, (Ed.:Elizabeth A. Zachariadou, Çev.: Ela Güntekin, Özden Arıkan, Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
24. Holzner, M. (2014). The Effects of Highway Construction in The Balkans: Insightsfromthe Via Militaris, *Thewiiw Balkan Observatory,* WorkingPapers 112, Vienna: The Vienna Institutefor International Economic Studies (wiiw).
25. İnalcık, H. (1960). "Bursa; XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, Sayı:24, ss. 45-102.
26. İnalcık, H. (1964). "Rumeli", *İA*, Cilt: 9, İstanbul: MEB, ss. 766–773.
27. İreçek, K. Y. (1990). *Belgrad İstanbul Roma Askeri Yolu* (Çev.: Ali Kemal Balkanlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
28. Keskin, A. (1975). *Ulaşım ve Şehirsel Yerleşme İlişkileri Üzerine Bir Araştırma,* İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
29. Kılıç, R. (1995). "Osmanlı Devleti'nde Hac ve Hac Yolları", *Tarih Çevresi*, Sayı: 18, ss. 34-48.
30. Mahmut Şevket Paşa (2021). Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, İstanbul: Nobel Yayıncılık.
31. Miroğlu, İ. (1997). "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan)*, 15. Sayıdan Ayrıbasım, İstanbul.

32. Murphey, R. (1999). "17. Yüzyılda Via Egnetia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri", *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnetia (1380-1699)* (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou, Çev.:Özden Arıkan-Ela Güntekin-Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
33. Müderrisoğlu, F. (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyeleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
34. Orhonlu, C. (1973). "Köprücülük", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, 2/701-708, Ankara.
35. Orhonlu, C.(1981)."Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları, Sayı: 2.*
36. Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
37. Ortaylı, İ. (1974). "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28/l-2, ss. 181-190.
38. Ortaylı, İ. (1999). "16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnetia'nın Marmara'daki Uzantısı)", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnetia (1380-1699)* (Ed.: Elizabeth A Zachariadou, Çev.:Özden Arıkan-Ela Güntekin-Tülin Altınova), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
39. Özer, M. (2018). *Osmanlı'da Seyahat Kültürü Kervansaraylar*, İstanbul: Pınar Yayınları.
40. Özergin, M.K. (1970) "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Şam Yolu", *Karayolları Bülteni*, Sayı: 242.
41. Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
42. Pitcher, D. E. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul: YKY..
43. Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
44. Simmel, G. (2012). "Köprü ve Kapı" (Çev.: Şeyma Akın), İçinde: *Kent Sosyolojisi* (Ed.: Köksal Alver), Ankara: Hece Yay.
45. Şemseddin Sami (1317). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdam Mat.
46. Taeschner, F. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı* Cilt: I-II (Çev.: Nilüfer Epçeli), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
47. T.C. Genel Kurmay Başkanlığı (1995). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri,* 3/7, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
48. Tuncer, O. C. (1995). "Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 25, ss. 9-34.
49. Tümertekin, E. (1976). *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

50. Tütengil, C. O. (1961). *İçtimaî ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
51. Üzümeri, E. Dinçer, S. ve Kaz, S. (1956). *Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 3*, Ankara: Balkanoğlu Matbaası.
52. Yavuz, A. (2006). "Kervansaraylar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı II,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
53. Yıldız, M. (2014). "Gidemediğin yer senin değildir", https://www.dunya.com/kose-yazisi/gidemedigin-yer-senin-degildir/18943, Erişim Tarihi:10.08.2022.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK SOLUNUN PARTİLEŞME ARAYIŞINA BİR ÖRNEK: TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ

Muzaffer BAŞKAYA

Giriş

Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Çabaları

Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş için üç deneme yapılmıştır. Bu denemelerden ilki 1924 yılında gerçekleşmiş ve Gazi Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşları 17 Kasım 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Cumhuriyetin ilk ana muhalefet partisi olma özelliği taşıyan bu parti, Halk Fırkasına karşı etkili bir muhalefet politikası geliştirmiştir (Yüceer, 2002:534-545). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının nizamnamesinin 6'ncı maddesinde yer alan "*Fırka fikirlere ve dinî itikatlara saygılıdır*" ifadesi ve ülkedeki bütün muhalif çevrelerin bu partide toplanması ve devam eden köklü inkılâpların tökezleyeceği endişesi memleketteki siyasi gerilimi iyice tırmandırmıştır (Taşkıran, 1994: 259). Bu arada doğuda patlak veren Şeyh Sait İsyanı ve partinin özellikle yerel yöneticilerinin bu isyanla ilgisi olduğu suçlamaları sebebiyle İstiklal Mahkemeleri, 5 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatmıştır (Afşar, 2020:1356). Böylece Türkiye'de ilk çok partili hayata geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Terakkiperver Fırka tecrübesinden 5 yıl sonra 1930 yılında bu sefer Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleriyle yeniden çok partili hayata geçiş için deneme yapılmıştır. Bir önceki deneyimlerin de etkisiyle muhalefet partisi kurma görevi Gazi'nin en yakın dostlarından ve o sırada Paris Büyükelçiliği yapan Fethi Bey'e (Okyar) verilmiştir. Fethi Okyar liderliğinde 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan bu parti (Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 13 Ağustos 1930). Büyük ümitlerle kurdurulan Serbest Fırka, CHP'ye göre daha liberal politikalar izleyecek, vergileri azaltarak, ülkeye yabancı sermeye getirecekti. Ayrıca seçimler tek dereceli olacak, matbuat serbestleşecek, dış politikada ise Balkan devletleriyle ortak bir Balkan topluluğu oluşturulacak ve serbest ticaret yapılacaktı (Ertem, 2010:76). Fakat beklenilenin aksine "suni muhalefet yaratma" politikalarına rağmen Serbest Fırkanın kurulup gelişmesi ve hatta 1930 Belediye Seçimlerinde bazı bölgelerde başarılı neticeler elde etmesi CHP ile aralarındaki gerilimi artırmıştır. Samsun gibi bazı vilayetlerde belediye seçimlerinin kazanılması (Elyiğit, 2022: 398) üstelik iktidar partisinin engellemelerine rağmen bu durumun gerçekleşmesi Serbest Fırkanın sonunun habercisi olmuştur. Partinin sonunu hazırlayan gelişmelerden ilki Fethi Bey'in Batı Anadolu gezisi ve burada yaşananlardır. Zira İzmir'de 50 bin kişi tarafından "*kurtar bizi*" sloganıyla karşılanan ve coşkulu kalabalık eşliğinde yapılan mitingde, CHP binasının taşlanması, çıkan olaylar, ölen ve yaralananların olması Serbest Fırka için dönüm noktası olmuştur. Olayların bilançosu, bir ölü, onlarca yaralı, bir milyon lirayı aşkın maddi zarar ve üç yüzden fazla tutuklama olarak kayıtlara geçmiştir (Öz, 2015: 419). Batı Anadolu ve İzmir'de yaşanan

gelişmeler, Ankara'da da yakından takip edilmiştir. Bilhassa partinin kuruluşuna destek veren Gazi Mustafa Kemal Atatürk de partiye bakış açısını değiştirmiştir. Neticede gittikçe kuruluş hedeflerinden uzaklaştığı düşünülen parti, yine Mustafa Kemal'in onayıyla 17 Kasım 1930'da feshedilmiştir (*Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kasım 1930). Böylece ikinci çok partili siyasi hayata geçiş denemesi de istenilen neticeyi vermemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda yaşanan siyasi gelişmeler Türkiye'de demokrasinin tekrar tesis edilmesini sağlamıştır. Zira savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'den toprak talep etmesi, 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını feshetmesi, Boğazların kontrolünün kendisine verilmesini istemesi gibi gelişmeler (Uzman, 2018: 142) Türkiye'nin, Avrupa ve Amerika ile yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu yakınlaşma süreci doğal olarak iç siyasette de bazı değişikliklerin yapılmasını zaruri hale getirmiş, ülkede hâkim olan tek parti anlayışı terk edilerek demokrasiye dayalı yeni bir düzenin kurulma süreci başlamıştır.

Bu süreci ateşleyen en önemli gelişme ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1945 yılı 19 Mayıs nutkudur. Zira İnönü bu konuşmasında "Bundan böyle siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensipleri daha geniş bir ölçüde hüküm sürecektir" (Dağcı, 2005: 15) diyerek çok partili hayata geçiş için yeşil ışık yakmıştır. Bu gelişmeler neticesinde ilk girişim ünlü iş adamı Nuri Demirağ tarafından yapılmış ve 24 Temmuz 1945 tarihinde İstanbul'da Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur (Özacun, 2005: 209). Fakat asıl etkili muhalefet oluşumu o günlerde CHP içinden kopan bir grup tarafından gerçekleştirilmiş, CHP'den ayrılan Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan, başlattıkları muhalefet çalışmalarını bir parti çatısı altında devam ettirmek amacıyla 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardır (Vakit Gazetesi, 8 Ocak 1946).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir anda hareketlenen siyasi hayat içinde Milli Kalkınma Partisi veya Demokrat Parti dışında da birçok parti kurulmuştur. Bu kapsamda siyasi yelpazenin her iki tarafından da çeşitli girişimler yapılmış, bu oluşumların bir kısmı siyasi hayata belli bir süre devam ettikten sonra İç İşleri Bakanlığı'nca sakıncalı bulunarak kapatılmış bir kısmı ise daha en başından engellenmiştir.

Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin Kuruluşu

1945 sonrasında hareketlenen Türk siyasi yaşamı içinde sol eğilimli bazı partiler de kurulmuştur. Bunlar içinde en bilineni Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Şefik Hüsnü Değmer'in kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP). Bu dönemde ikisi ciddi olmak üzere toplam dokuz sol parti kurma girişiminde bulunulmuştur. Bu partiler

şunlardır: Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Liberal Sosyalist Partisi (LSP), Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (EKİP), Türk Sosyal Demokrat Partisi (TSDP), Sosyal Adalet Partisi (SAP) ve Çiftçi ve Köylü Partisi (ÇKP) (Bayır, 2011: 53-54).

II. Meşrutiyetten bu yana Türkiye'de yerleşmeye çalışan fakat her defasında duvara toslayan Türk Solu için İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki durum, oldukça cesaret verici görünmekteydi. İşte bu ortamda sol kesimi temsil etmek üzere Çetin Alpay tarafından kurulan partilerden biri de Sosyal Demokrat Partisi'dir. Kuruluşunun hemen ardından İç İşleri Bakanlığı'nın takibine giren partiyle ilgili elde edilen istihbarı bilgilere göre söz konusu parti kurulduktan hemen sonra İstanbul'da bir merkez açmış fakat başka yerlerde teşkilat kuramamıştı. Partinin açılış merasimi ile ilgili basında yer alan bir haberde Sosyal Demokrat Partisi'nin açılış töreninin saat 16'da Tokatlıyan Otelinde yapıldığı, törende parti liderinin arkadaş ve dostlarının yer aldığı ifade edilmiştir. Törende çalınan İstiklal Marşı'nın ardından Parti lideri Cemil Alpay açılış nutkunu söylemiş, partisinin esaslarını anlatmış ve gayeyi gerçekleştirmeye çalışacağını sözlerine ilave etmiştir. Davetliler büfede ağırlandıktan sonra toplantı sona ermiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mart 1946). Aynı gün partinin kuruluşu diğer partilere de bildirilmiştir. Buna karşı olarak da Başbakan Saraçoğlu tarafından partinin kuruluşu tebrik edilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 030-42-247-1, 1946).

Kuruluşunun ardından İstanbul dışında içerde teşkilatlanamayan parti, bunun üzerine dış ülkelerle bağlantı kurma yoluna gitmiş ve yabancı memleketlerdeki sosyalist partilerle irtibat kurmuştur. Arjantin, Bulgaristan ve Avusturya'da bulunan sosyalist partilere mektuplar yazılarak müzaheret istenmiştir. Bunun üzerine parti lideri Cemil Alpay'ın faaliyetleri mercek altına alınmış ve kendisi tarafından Avusturya'da bulunan Viyana Sosyal Demokrat Partisi'ne yazılan mektup ele geçirilmiştir. Emniyet yetkilileri tarafından tercüme edilen mektup şu şekilde kaleme alınmıştır:

Türk Sosyal Demokrat Partisi Başkanlığı Tarafından Viyana Sosyal Demokrat Partisi Başkanlığına Yazılan Fransızca Mektubun Tercümesidir:

Uzun seneler siyasi hayattan uzak bulunduktan ve binlerce ıstırap ve zorluklar neticesinde Türk Sosyal Demokrat Partisi faaliyete geçmiş bulunuyor. Ve bu suretle de insaniyetin aydın yoluna doğru ilk adımını atmış bulunuyor. Sizler tarafından hüsnü kabul göreceğinden ümit var olduğundan bizim Sosyal Demokrat kardeşlerimiz size elimizi uzatıyoruz. Biz kalplerimiz aynıdır. Hedefimiz insaniyeti saadete ulaştıran bir siyaseti temin etmektir. Dostane saygılarımızı kabulünü temenni ederiz.

Lider Cemil Alpay 5.3.1946

Tercüme eden Komiser Rüştü

Yukarıdaki mektubun İç İşleri Bakanlığı'nın eline geçmesinin ardından vakit kaybetmeden parti hakkında yasal işlem yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda İç İşleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği tarafından parti hakkında inceleme yapılmış ve şu şekilde bir rapor tanzim edilmiştir:

Hukuk müşavirliğimizce yapılan inceleme sonunda:

Cemil Alpay tarafından yapılan beyanat ve bunu müeyyit olarak yabancı siyasi partilere gönderdiği mektuplar, cemiyet faaliyetinin Cemiyetler Kanunu'nun 10'ncu maddesi ile menedilen arsıulusal bir durum arz ettiği ve bu bakımdan cemiyetin faaliyetine devam etmesine müsaade edilemeyeceği ve mezkûr kanunun 34 ve 35'nci maddelerine tevfikan faaliyetten menni ile vesikasının istirdadı neticesine varılmış ve bu mütalaa bakanlığımızca da yerinde ve kanunun ruhuna uygun görülerek mezkûr parti faaliyetinin durdurulması ve vesikanın geri alınması lüzumu İstanbul Valiliğine bildirilmiş ve valilikçe de gereği yapılmıştır.

Rapordan da anlaşılacağı üzere İç İşleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, Cemil Alpay'ın kurduğu partinin kapatılmasına hükmetmiştir (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 030-42-247-1, 1946). Partinin kapatılışı dönemin basın organlarına şu şekilde yansımıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1946):

Nizamnamesi hilafına münasebetlere girmesinden ve başta Bulgar Sosyal Demokratları olduğu halde yabancı memleket teşekkülleri ile temas ettiği anlaşılan Cemil Alpay tarafından teşkil edilmiş olan Sosyal Demokrat Partisi ancak 20 günlük bir ömürden sonra feshedilmiş ve dün bu cemiyetin Sarıgüzel'deki merkezine giden memurlar, parti liderine hükümetin bu emrini tebliğ ederek ruhsatnamesini geri almışlar ve muamelatına ait evrakı toplayarak alakadar makamlara getirmişlerdir. Esasen mevcut kanunlar, kökü dışarında olan kurumların faaliyetlerine müsait bulunmamaktadır. Cemil Alpay, bu müddet zarfında aza da kaydedememiştir.

Fakat bu durum karşısında Cemil Alpay, İç İşleri Bakanlığı'na bir dilekçe ile başvurarak hukuk müşavirliği tarafından alınan kararın yanlış olduğunu, partisinin milli gayeye hizmet etmek için kurulduğunu ifade etmiştir. Söz konusu dilekçede şu ifadelere yer verilmiştir:

Bugün TC. İç İşleri Bakanlığı'nın 23.3.1946 tarih emri ile Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin merkezi kapatılmış ve evrakı İstanbul Zabıtasınca müsadere edilmiştir. Partimizin faaliyeti, cemiyetler Kanununa ve nizamnamesi tamamıyla uygundur. Bakanlığın vaki hareketini demokrasi esaslarına katiyen muhalif görür protesto ederim.

Türk Sosyal Demokrat Partisi Lideri Cemil Alpay

Partisinin kapatılmasını gayrı hukuki bulduğunu ifade eden Alpay, ayrıca partisinin tüzüğünü yeniden organize edeceğini de ifade etmiş ve bu başvurusu

üzerine yeni tüzük, gerekli makamlar tarafından incelenmiş ve sakıncalı her hangi bir husus görülmediği anlaşılınca yeni partinin kurulmasına böylece müsaade edilmiştir. Böylece Türk Sosyal Demokrat Partisi resmen kurularak, faaliyetlerine başlamıştır.

Partinin nizamnamesine bakıldığında Partinin gayesi bütün vatandaşların hak ve hukukunu koruyarak Türk devletine dünyada layık olduğu mevkii sağlamak ve dış siyasette beynelmilelciliğe doğru bir istikamet takip etmektir. Partinin programında ise din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara her türlü hürriyeti vermek, işçi ve çiftçilerin hayat şartlarını düzenlemek, kabinede bir emekliler bakanlığı kurmak, her nevi sermayenin cemiyetin yararına uygun şekilde kullanılmasını sağlamak, iktisadi ve zirai faaliyete sosyal prensiplere göre yön vermek ve üretici zümre arasında işbirliği temin etmek, komşu devletlerarasında gümrük ve pasaport engellerini kaldırmak, vatanın yükselmesi ve milletin refah ve mutluluğunu temin gayesiyle bütün vatandaşların hayat şartlarının güven altına alınmasını sağlamak için sosyal kurumlar oluşturmak, memlekette vatandaşların ihtiyacına göre sendikalar kurmak ve toprak reformunu tekrar gözden geçirmek, kadınların çalıştırılması işini ekonomik ve sosyal durumlara göre ayarlamak, askerlik yükümlülük ve hizmetlerini spor kurumları tarafından öğretmek suretiyle temin etmek ve müddetini kısaltmak, fiyat ve vergi sistemlerini bugünün sosyal esaslarına göre ayarlamak hususlarına yer vermiştir (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 030-42-247-1, 1946, Ünal, 2020: 134).

Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin Faaliyetleri

Sosyal Demokrat Parti'nin kapatılması üzerine nizamnamesini yenileyerek yeniden ve bu sefer Türk Sosyal Demokrat Parti'si adıyla kurulan partinin genel başkanı Cemil Alpay'dır. Alpay, Birinci Dünya Savaşı süresince Emlak Bankası genel müdürlüğü yapmış biriydi eskiden bu yana sol görüşlü bir kişilik olarak tanınıyordu. 1918'de Sosyal Demokrat Fırkası'nın kuruluşuna katılmıştı (Ünal, 2020:387). Aynı isimde bir partiyi bu sefer İkinci Dünya Savaşı sonunda tekrar faaliyete geçiren Cemil Alpay'ın, yurt dışındaki diğer siyasi oluşumlarla irtibata geçtiği suçlamasıyla partisi kapatılmıştı. Partide genel başkan yardımcısı olarak Sadık Acarlı (işçi), Mustafa Yıldız (Emekli binbaşı) ve Yakup Savaş görev yapıyordu (Ünal, 2020: 134).

Nisan 1946'da faaliyete geçen Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin genel merkezi İstanbul'da bulunuyordu. Partinin her hangi bir resmi yayın organı ise bulunmuyordu (Ünal, 2020: 135). Bir önceki denemenin aksine hemen teşkilatlanma çabası içine giren parti, kısa süre sonra İzmir'de bir şube açmıştır. Basına yansıyan haberlere göre Cemil Alpay, parti reisi sıfatıyla İzmir'e gelerek bazı temaslarda bulunmuş ardından partinin İzmir şubesinin açılışı

gerçekleştirilmiştir. Partinin İzmir İl Başkanlığına işçi olarak çalışan Ertuğrul Kesirli, azalıklarına ise eski inhisar memurlarından Necati Uşaklı ve yine işçi olarak hayatını idame eden Bayram adlı bir kişi seçilmişti. Parti Lideri Cemil Alpay, partinin İzmir şubesinin açılışında yapmış olduğu konuşmasında İzmir şubesinin resmen açılması için vilayete müracaat ettiklerini, Cuma günü Ankara'ya giderek ilgili makamlarla temas edeceğini ve yakında Ankara ve Malatya şubelerinin de faaliyete geçeceğini beyan etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1946).

1946 senesi Türk siyasi hayatı için oldukça kritik gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Çok partili hayata geçiş aşamasında birçok parti bu sene zarfında faaliyete geçmiş yine çok partili dönemin ilk tek dereceli genel seçimi de bu yıl içinde yapılmıştır. 21 Temmuz 1946 günü yapılan seçimler gerek öncesi gerekse de sonrasında yaşanan olaylardan dolayı halen daha tartışılmaya devam etmektedir. Türkiye'de yaşanan hararetli siyasi mücadelenin aksine Türk Sosyal Demokrat Partisi ise 1946 genel seçimlerine katılmayacağını açıklamıştır. Bir açıklama metni hazırlayarak gazetelere dağıtan parti yönetimi ülkedeki siyasi baskılardan şikâyet etmektedir. Söz konusu metinde şu ifadelere yer verilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 20 Temmuz 1946):

Evvelce milletvekili seçimine iştirake karar vermiş olan Türk Sosyal Demokrat Partisi bazı şubelerinden aldığı raporlarda yapılan birçok tazyik ve tehditleri bildiren şikâyetler göz önünde tutularak ihdas edilen bu zorluklar karşısında seçimlere iştirak etmemeye ve daha müsait şartlarda yapılacak bir seçime katılmaya karar vermiştir. Bu ehemmiyetli sebepler dolayısıyla partimiz bu seçime iştirak etmeyecektir.

1946 milletvekili seçimlerine katılmayan Türk Sosyal Demokrasi Partisi, iç siyasette beklenenin aksine CHP'ye yakın bir politika takip etmiştir. Esasen partinin açılış törenine Başbakan Saraçoğlu'nun davet edildiğini ifade ettiğimiz partinin bu tutumu ilerleyen süreçte de devam etmiştir. Zira partinin ikinci adamı durumundaki Hakkı Sadık Acarlı'ın, CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı 17 Temmuz 1946 tarihli bir mektuba bakacak olursak, yukarıdaki tespitimizin doğruluğu açıkça ortaya çıkacaktır. Mektupta şu ifadelere yer verilmiştir:

Bendeniz Türk Sosyal Demokrat Partisinin kurucularından olup Harici ve Dâhili düşmanlarımıza büyük bir darbe indirmek maksadıyla Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte hareket etmeği memleketim hesabına çok arzu ediyorum. Lider Cemil Alpay ile diğer mesai arkadaşlarımı iknaa çalışmaktayım. Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikteyiz şeklinde bir beyanname neşrini kabul ettirmeği ısrar ediyorum. Muvaffak olamadığım takdirde münferiden bana bağlı bütün işçi teşekküllerle birlikte reylerimizi Cumhuriyet Halk Partisi'ne verilmesini temine

çalışıyorum. Keyfiyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye de arz ettim. Yüksek emir ve direktiflerinize acilen muntazırım. Sonsuz hürmetlerimi sunarım

Mektubun içeriğinden de anlaşılacağı üzere Türk Sosyal Demokrat Parti'nin, gerçek bir muhalefet olma çabasından ziyade iç politikada iktidarın yanında bir politika takip etmeyi amaçladığı fakat Genel Başkan Cemil Alpay'ın bu düşünceye mesafeli durduğu görülmektedir.

İkinci Dünya savaşı sonrasından hareketli günler geçiren Türk siyasi hayatında Türk Sosyal Demokrasi Partisi'nin çok büyük bir iz bırakmadığı anlaşılmaktadır. Partinin en fazla ses getirdiği olay 1948 yılında İstanbul'da yaptığı veya yapmak istediği mitingdir. 1946 genel seçimlerinin aksine 1948 ara seçimlerine girmek isteyen parti, bu düşüncenin de etkisiyle büyük ve ses getirecek bir miting yapmayı hedeflemiştir. Söz konusu miting için yapılan çalışmalar basına şu şekilde yansımıştır (Cumhuriyet Gazetesi 23 Temmuz 1948):

Sosyal Demokrat Parti Lideri Cemil Alpay, partisinin İstanbul'da bir miting tertip etmek istediğini ve bunun ne gibi formaliteleri olduğunu öğrenmek maksadıyla dün sabah vilayete müracaat etmiş ve Veli Muavini Rüştü Ülgen ile görüşmüştür. Cemil Alpay, partisinin ara seçimlere girmeye karar verdiğini ve mitingi bu maksatla yapacaklarını söylemiştir.

Türk siyasi hayatında ikinci tek dereceli genel seçim 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılmıştır. 27 yıllık Tek Parti İktidarının değiştiği bu seçimlere Türk Sosyal Demokrat Partisi de iştirak etmiştir (Ünal, 2020:135). Türk Sosyal Demokrat Partisi 1950 seçimlerine 9 adayla katılmış ama herhangi bir başarı elde edememiştir (Tunaya, 1952: 695).

Türk Sosyal Demokrat Partisi, 1951 yılına gelindiğinde dağılma sürecine girmiştir. Zira partinin kurucusu Cemil Alpay ölünce parti 1951'de parçalanmıştır (Ünal, 2020:135). İstanbul Emniyet Müdürlüğüne göre Parti 1951'de kurucu sayısı 3'ün altına düştüğü için münfesih sayılmıştır (Tunaya, 1952: 696).

Sonuç

1946 yılında Türk siyasi hayatında yaşanan değişimin bir neticesi olarak kurulan partilerden biri de Türk Sosyal Demokrasi Partisidir. Aslında ilk kurulduğunda Sosyal Demokrasi Partisi adıyla faaliyete geçen parti, kısa süre sonra Bulgaristan veya diğer başka yerlerdeki sosyalist partilerle münasebetlere giriştiği suçlamasıyla kapatılmıştır. Partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra nizamnamesini yeniden tanzim eden parti bu sefer isminin başına Türk ibaresini de alarak Türk Sosyal Demokrat Parti adıyla kurulmuştur.

Olaylı bir şekilde kurulan Türk Sosyal Demokrat Parti, kurucusu Cemil Alpay ve birkaç arkadaşının gayreti ile siyasi hayata tutunabilmiştir. Genel olarak parti

politikalarını belirleyen kişi ise aynı zamanda parti lideri olan Cemil Alpay'dır. Mütareke yıllarında İstanbul'da kurulan Sosyal Demokrat Parti içinde görev alarak siyasi tecrübe edinen Cemil Alpay, daha sonraları neredeyse aynı isim altında kendisinin liderlik yaptığı Türk Sosyal Demokrat Partisi'ni kurmuştur.

Partinin kurulduğu 1946 yılı iki seçimin aynı süreçte yapıldığı bir zamana denk geliyordu. İlk olarak mahalli seçimler yapılırken aynı yılın Temmuz ayında bu sefer de milletvekilliği genel seçimleri yapılmıştır. Türk Sosyal Demokrat Parti bu seçimlere iştirak etmemiştir. Parti, 1950 seçimlerine ise katılmış fakat gözle görülür bir başarı elde edememiştir.

İstanbul, Ankara ve İzmir'de teşkilatlanma çalışmaları içine giren Türk Sosyal Demokrat Parti, siyasi yönden CHP İktidarı ile iyi geçinmeye çalışmış hatta partinin açılış merasimine Başbakan Saraçoğlu da davet edilmiştir.

Türk solunu temsil etmek üzere kurulan partinin nizamnamesine bakıldığından bir sol partiden beklenen reformlara yer verildiği görülmektedir. 1950'li yıllara göre oldukça ilerici bir görüntü veren Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türk siyasetinde kalıcı bir iz bırakamadan 1951 yılında kapanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 030-42-247-1, 1946
Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 13 Ağustos 1930
Cumhuriyet Gazetesi*,* 1930-1946
Vakit Gazetesi, 8 Ocak 1946

Kaynak Eserler

1. AFŞAR, Erkan, (2020) "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" Ekseninde Mukayesesi", *History Studies*, Volume 12 Issue 4, ss.1351-1380.
2. BAYIR, Özgün Erler (2019) "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* No:45, ss. 45-72.
3. ELYİĞİT, Gamze (2022), "Serbest Cumhuriyet Fırkası Giresun Teşkilatlanması Ve 1930 Belediye Seçimleri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/15, ss.387-401.
4. ERTEM, Barış (2010) "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 1 Sayı: 2 Aralık, ss. 71-92.
5. ÖZ, Eyüp (2015) "İzmir Ve Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 5, ss.409-440.
6. ÖZACUN, Orhan (2002), "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", Yakın *Dönem Türkiye Araştırmaları,* Sayı: 2, ss.205-234.
7. TAŞKIRAN Cemalettin (1994) "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri 1925-1930, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt: 4 Sayı: 14, Ankara, ss.255-265.
8. TAŞPINAR DAĞCI, Gül Tuba (2005), "Türk Siyasi Tarihinde Hürriyet Partisi'nin Yeri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:8, ss.15-29.
9. TUNAYA, Tarık Zafer (1952), Türkiye'de Siyasi Partiler, Arba Yayınları.
10. UZMAN, Nasrullah (2018) "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 11, Sayı: 22, ss.117-142.
11. ÜNAL,1Süzan (2015) **"**Türkiye'de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:10, ss.100-156.
12. ÜNAL, Yenal (2020), "Türk Demokrasi Tarihi İncelemelerine Bir Katkı: Sosyal Demokrat Fırkası'nın Ve Parti Programının Değerlendirilmesi", *SUTAD*, Ağustos, No:49, ss. 381-398.
13. YÜCEER Saime, (2002) "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Ankara, ss. 534-545.

Ek. Türk Sosyal Demokrat Parti'nin Nizamnamesi

Türk Sosyal Demokrat Partisi

Programı

Partinin İsmi, Merkezi, Gayesi

1. Türkiye'de Türk Sosyal Demokrat Partisi adı ile bir siyasi parti kurulmuştur.
2. Partinin idare merkezi İstanbul'dur.
3. Partinin Prensip ve Amaçları
   A) Vatandaşların, söz, vicdan, fikir yazı hürlüklerine, mesken ve şahıs dokunulmazlığına, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin kayıtsız şartsız saygı göstermek.
   B) Bir dereceli oya dayanan seçim sureti ile milletvekili seçmek.
   C) Vatanımızın yükselmesi gayesini güden partimiz milletimizin refah ve saadetini temin gayesi ile bütün vatandaşların hayat şartlarının güven altına alınmasını sağlamak için gerekli sosyal teşekkülleri vücuda getirmek.
   D) Bila tefrik bütün vatandaşların işten çekildikleri ihtiyarlık zamanlarında geçim şartlarını temin etmek üzere bir emekliler bakanlığı namı ile bir bakanlık kurulması.
   E) Kol ve kafa ile çalışan bütün vatandaşların iş bölüm ve birliğinin bütün sosyete kurullarının hürriyet ve adalet esaslarına göre yürütülmesi
   F) Sosyal fonksiyonları kapitale dayanan patron, ortaklık vesair şahsiyetlerin sosyete içerisindeki rol ve faaliyetinin hukuk-ı beşer beyannamesinde gösterilen hürriyet, adalet, müsavat refahı beşer diye gösterilmiş olan Sosyal Demokrat prensiplere uydurulması
   G) Tarım, ticaret, endüstri gibi ekonomik bünyeye dâhil bütün alanlarda sosyal demokrat temellerine dayanılması
   H) Memlekette vatandaşların ihtiyaçlarına göre sendikaların teşkili
   İ) Tarımda köylülerin ihtiyaçlarına göre teşkilatlandırılması
   J) Toprak reformunun tekrar gözden geçirilmesi ve daha yeni uygun esaslara göre yapılması
   K) Memleketteki vatandaşların hukuklarını korumak ve işsizlik ve hastalık ve kaza vesair hallerde bakım ve maişetlerini sağlamak için yardımlaşma derneklerinin kurulması
   L) Kadınların çalıştırılması sisteminin ekonomik ve sosyal şartlara uygun olarak ayarlanması
   M) Adli, mali, kültürel ve bu gibi bütün teşkillerin bu günün gereklerine uygun olarak ayarlanması

N) Askerlik bilgisinin vatandaşlara spor kurumları içerisinde öğretilerek askerlik mükellefiyet hizmetinin kısaltılmasının temini

O) Finans ve vergi sistemlerinin bugünün ekonomik ve sosyal şartlarına uygun olarak onarılması

P) İlmühaber, mazbata, hüsnü hal varakası gibi belgeler yerine musaddak fotoğraflı, meşruhatlı ve muntazam kayıtlı nüfus cüzdanları belgesinin ikamesi

R) Milletvekillerinin dört sene müddetle seçilmesi

S) Cumhurbaşkanı herhangi bir partiye mensup olursa olsun partilerin üstünde bir şahsiyet olup bütün milletin başkanıdır. Başkanlığı müddetince bitaraflığını muhafaza eder. Müddeti 5 senedir. Yeniden tekrar intihabı caizdir. Değişmez başkandır.

T) Devletin şekli Cumhuriyet idaresidir.

Ü) Harici siyasette milletler arası sulhu temin için çalışmaktadır.

İdare Kurulu ve Görevleri

4. Partinin idaresinde 3 ila 10 üyeden kurulacak idare kurulu bakar. Azaların müddeti 4 senedir. Parti genel kurulu tarafından ve parti mensupları arasından seçilir.
5. İl idare kurulu aşağıda adları yazılı müessislerden kurulmuştur. Üye nisabı sonradan doldurulabilecektir. Müddeti dolan üyelerin tekrar seçilmesi caizdir.
6. Parti kurul başkanı partinin lideridir. Partiyi parti dâhilinde ve yurt içerinde o temsil eder.
7. İdare Kurulu Vazifeleri:

Parti programını ve genel kurul kararlarını harfiyen yapmak. Parti masarifatını karşılamak üzere partinin gelirini toplamak ve bu geliri partinin programını ve kararları gereğince partinin amaçlarının yerine getirilmesi için harcamak. Parti masarifatına medar olmak üzere müsamereler ve tenezzühler tertip etmek. Verilen teberruatı ve partinin varidatını toplamak. Partinin kadrosunu yapmak. Şubeler küşadına karar vermek. Partinin bir senelik icraat ve çalışmalarını ve hesap ce mesai durumunu her sene temmuz ayı başında toplanacak olan genel kurula bir raporla bildirmek. İdare kurulunda noksan azaları genel kurula tasdik ettirilmek üzere intihap etmek.

8. İdare kurulunun tabii başkanı için idare kurulu içlerinden birisini reis ve bir reis vekili, bir genel sekreter, bir kasadar seçer. Bunların vazifeleri hususi nizamnamelerle tespit olunur. İdare kurulu gerekli gördüğü takdirde genel kurulu vaktinden önce her zaman toplantıya çağırılabilir. Part, üyelerinden en az beşte birinin toplu imzaları ile verecekleri bir önerge ile umumi

meclis toplantısını istedikleri takdirde idare kurulu genel kurulu hemen toplantıya çağıracaktır.

Partiye Girmek ve Çıkmak

9. partinin programını okuyup kabul eden mebus seçmek hakkını haiz medeni haklara sahip 22 yaşını bitirmiş her vatandaş ırk, din ve mezhep ve iş farkı gözetilmeksizin partiye verebilir
10. Partiye girmeye istekliler usulen bir istek belgesi imza ederler. Bu belge, meclis-i idare tarafından incelenerek uygun görüldüğü takdirde istekli partiye üye olarak kayıt ve kabul olunur.
11. Partiye üye kaydı olanlar parti sandığına giriş parası olarak en az 1 lira verecek ve mali durumuna göre her ay 1 liradan aşağı olmamak ve senevi 120 lirayı geçmemek üzere bir aidat vermeği yüklenecektir. Üyelerin teberru miktarı tehdit edilmiş değildir.
12. Partinin disiplinine aykırı giden ve partiye karşı olan yüklenmelerine saygısızlık gösteren üyeler haklarında kurulacak olan Yüksek Haysiyet Divanı tarafından uygulanacak disiplin cezaları (sağduyu ve medenilik ölçüleri içerisinde) hususi nizamname ile belirtilir.

    Partiden çıkmak isteyenler hiçbir hak istememek şartı ile partiden çıkabilirler. Haklarında hiçbir suretle kanuni takibat yapılmaz.

Genel Kurul ve Görevleri

13. Partinin genel kurulu her sene Temmuz başında toplanır. Parti genel kurulu parti üyelerinin en az 5'de birinin talebi ile umumi heyet içtimaa davet edilir. Genel kurul, parti genel başkanı tarafından en az ili gazete ile yapılacak davet üzerine toplanır. Bu davet toplantıdan en az 3 gün evvel yapılır. Ve gün saat toplantı yeri ve ruznamesi ilan olunur. Ve hükümete bildirilir.
14. Parti genel kurulu merkezde partiye mensup üyelerin üçte ikisinin huzuru ile kurulur. Bu kurula başkaca şubelerden birer murahhas üye hazır bulunur. Bunlar şubeleri temsil ederler.
15. Genel kurul vazifeleri: İdare kurulu tarafından teklif edilen işleri tetkik etmek ve bunlar hakkında karar vermek, partiye ait hesabatı ve müfettiş raporunu ve partinin durumunu tetkik etmek.

    İdare kurulu üyesini saklı oy ile seçerek yenileştirmek veya eskiyi yeniden seçmek. Bütçeyi tasdik etmek. Parti programını değiştirmek. Şubeler tarafından merkeze gönderilen ve idare kurulunca tetkik edilen teklifler incelemek. Bunlar hakkında karar vermek. Parti idare kurulu üyeliklerine idare kurulunca intihap edilen üyelerin üyeliklerini tasdik etmek. Şubeler hesabatını tetkik etmek. Partinin feshine karar vermek.

Genel kurulda yalnız ruznameye konan maddeler müzakere olunur ve mevcut azadan an az 20/1'i tarafından müzakeresi istenen maddelerin ruznameye konmasını mecburi addeder. Kararlar mevcut üyelerin ekseriyeti ile verilir. Her üyenin yalbız bir oyu vardır.

16. Genel kurul toplantılarında görüşme ve tartışmaların düzgün yürütülmesini sağlamak için üyeleri arasından iki kâtip seçilir.
Parti lideri veya vekili genel kurula başkanlık eder. Yok, ise idare kurulu başkanı tarafından celse açılır. Yoklama yapılır. Nisap anlaşıldıktan sonra aza arasında bir reis ve bir de reis vekili ve lüzumu kadar kâtip seçilir. İçtima seçilen reis veya vekili tarafından idare olunur. Zabıt veya yazı işlerini kâtipler idare ederler. Genel kurul belgeleri memlekette çıkan iki gazete ile hülasaten neşredilmek suretiyle üyelere ve harice sayılır.
Parti hesabatı genel kurul tarafından seçilmiş bir murakıp tarafından kontrol edilir ve raporu genel kurula verilir.
17. Genel kurulun müzakere zabıtları reis ve reis vekilleri ve kâtipler tarafından imzalanarak saklanır. Genel kurul kararları da ayrıca karar halinde yazılarak aynı suretle imza edilip saklanır.
18. Genel kurul içtimaında idare kuruluna seçilecek üyelerin hüviyetleri ile ana tüzükte yapılacak değişikliklerin bir hafta içinde o yerin en büyük mülkiye amirine bildirilmesine mecburidir.
19. Parti teşkilatını şubeler açmak suretiyle yapar. Şubeler üçeler üyeden kurulmuş mahalli bir idare kurulu tarafından teşekkül eder. Şubelerin teşkiline idare kurulu karar verir. Ve genel kurula malumat verir. Şubelerin idare kurul üyeleri parti üyeleri tarafından seçilir. Bunların üyelikleri merkeze bildirilir.

Taşra İdare Kurullarının Görevleri

20. Mahalli teşkilatı idare etmek merkezin kararlarını tatbik etmek. Partinin gelirini tahsil etmek ve harcamak. Partiye üye yazmak velhasıl partinin bila istisna bütün işlerini ve merkez kararlarını tamamen tatbik etmektir.
Şubelerde partiyi idare kurulu başkanı temsil eder.

Tasfiye Şekli

21. Partinin kendi kendine feshine karar verebilmesi için nizamnameye göre toplanacak genel kurul azalarının en az üçte ikisinin bulunması şarttır. Bu toplantıda ekseriyet hâsıl olmadığı takdirde ikinci defa toplantı için cemiyetler kanununun 20'nci maddesine göre üyeler davet edilir. Bu davette azanın sayısı ne olursa olsun fesih keyfiyeti müzakere edilir.

Ancak bu toplantıda ve müzakere sonunda fesih hakkında verilecek kararın da mevcut üyelerin üçte iki reyi ile ittihaz olunur. Fesih hakkındaki toplantıya hükümet komiseri bulundurulması şarttır. Fesih hakkında verilecek kararın iç

işleri bakanlığınca tasdiki lazımdır. Fesih kararı bakanlıkça tasdik edilmediği takdirde cemiyetler kanununa göre yeni bir idare kuruluncaya kadar hükümet komiserliğinin nezareti altında bulundurulur.

22. Partinin feshi halinde her türlü enval ve eşyası paraya tahvil olunur. Veyahut halinde her türlü enval ve eşyası paraya tahvil olunur. Veyahut genel kurulun vereceği karara göre tahsis edilecek mahalle aynen devr olunur.

23. Bu program hükümleri ancak genel kurulun üçte ikisi çokluğu ile değiştirilebilir.

Genel Merkez: Fatih Hacı Salih Efendi Sok. No: 22
TC. Tebaasından Hakkı Sadık Acarlı
İşçi Kınalıada İskele Caddesi
No: 23
TC. Tebaasından Mustafa Yıldız
Emekli Binbaşı
Kızıltoprak Kuyubaşı
Kayaşdağ Caddesi No:1

Parti Genel Başkanı
TC. Tebaasından Cemil Alpay
Türk Sosyal Demokrat Partisi Lideri
Fatih İskenderpaşa M. Hacı Salih Efendi Sokak No: 22

AFET YÖNETİMİNDE KULLANILAN YENİ NESİL TEKNOLOJİLER

Nilgün KAHRAMAN

Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3196-2643

1. GİRİŞ

Afetler, belirli bir bölgede az ya da çok bir tahribata sebep olabilen doğal ya da beşeri bir olaydır. Afeti ve afetin büyüklüğünü etkileyen kültürel, sosyal, fiziki birçok farklı olay bulunmaktadır. Burada önemli olan afetlerin nasıl yönetileceği sorunudur. Afet öncesinde, afet sırasında ve sonrasında ayrı yönetim şekilleri belirlenmektedir. Genel olarak afetin farklı aşamaları mevcuttur. Bu aşamalarda yer alan ön hazırlıktan iyileştirmeye kadar her aşama farklı yönetim tarzı gerektirmektedir. Burada özellikle afet öncesi yönetim önem arz etmektedir.

Son yıllarda yaşanan teknolojideki gelişmeler afet yönetimini de etkilemiştir. Yönetim sürecinin her aşamasında farklı teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada da bu teknolojilerin bir kısmına yer verilmiştir. Alınan uygulamaların afet yönetiminde ne şekilde kullanıldığı ve afetlere nasıl etki ettiği incelenmiştir.

2. AFETİN TANIMI

Felaket; insan yapımı veya doğal, belirli bir bölgenin fiili durumunu bozan ve belirli bir süre için o bölgede bir dereceye kadar tahribata neden olan plansız bir olay olarak tanımlanabilmektedir. Sonrasındaki etkisi insan, ekonomik, maddi ve çevresel tahribattan oluşabilmektedir (Nikhil vd., 2020: 140). En geniş anlamı ile afet, canlı, cansız tüm çevreye büyük zararlar vererek can ve mal kayıplarına neden olan doğal ve beşeri olaydır. Bu tanımdan anlaşıldığı gibi afetler, doğal ve beşeri olmak üzere iki türlüdür. Doğal afetlere doğal nedenler sebep olurken, beşeri afetlere insanlar neden olmaktadır (Şahin ve Sipahioğlu, 2002: 4). Afetler, insanlar için, fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplar yaratan, normal yaşamı kesintiye uğratan ve bunlardan etkilenen kişilerin bunun üstesinden gelemeyeceği doğal, teknolojik ve insan kaynaklı olaylardır (Özmen vd., 2005: 2). Bunların dışında afetlerin başlangıç şiddeti ve büyüklüğü de önemlidir.

Yavaş başlangıçlı afetler haftalar, aylar ve hatta yıllar içinde oluşan afetlerdir; bu tür bir felaketin bir örneği kuraklıktır. Hızlı başlangıçlı afetler arasında depremler, volkanik patlamalar, yangınlar, kasırgalar, tsunamiler ve ani sel olayları yer almaktadır. Tehlikelerin belirsizliği ile ilgili olarak - eğer tehlikenin sıklığı düşükse ve kesin bir oluşum modeli belirlenemiyorsa, o zaman belirsizliğin yüksek olduğu kabul edilmektedir. (ICT for Disaster Risk Management, 2011: 17). Afetin büyüklüğünü ise, "olayın fiziksel büyüklüğü, olayın yoğun yerleşme alanlarına olan uzaklığı, fakirlik ve az gelişmişlik, hızlı nüfus artışı, tehlikeli bölgelerdeki hızlı ve denetimsiz kentleşme ve endüstrileşme, ormanların ve çevrenin tahribi veya yanlış kullanımı, bilgisizlik ve eğitim eksikliği, toplumun afet olaylarına karsı önceden alabildiği koruyucu ve önleyici önlemlerin ulaşabildiği düzey" gibi faktörler belirlemektedir (Erkal

ve Değerliyurt, 2009: 149). Tanımlardan da anlaşılabileceği gibi afet kavramı bir çok konuyu kapsayan çok yönlü bir kavramdır.

Afetler, afetin coğrafi genişliğine ve verilen hasar miktarına göre küçük, orta ve büyük afetler olarak 3 kategoriye ayrılmaktadır. Ek olarak, farklı acil durum seviyeleri ve sahada hâlihazırda gerçekleştirilen temizleme, yardım ve kurtarma çalışmaları ile karakterize edilen birkaç ardışık afet sonrası aşama ayırt edilebilmektedir. Acil veya erken afet aşamasında, arabaların ve kamyonların hareket edememesi ve kurtarma ekiplerinin yangın, duman, su ve art arda afet riskleri içeren tehlikeli bir ortama maruz kalması muhtemeldir (Berioli vd., 2007: 2). Burada önemli olan oluşan afetlerin yönetiminin nasıl yapılacağıdır. Afet öncesinde, afet sırasında ve afet sonrasında yapılacak koordinasyon büyük önem içermektedir.

3. AFET YÖNETİMİ

Genel olarak, afet yönetimi döngüsü "azaltma", "hazırlık", "yanıt verme" ve "iyileşme" olmak üzere dört ayrı aşamadan oluşmaktadır. Azaltma aşamasının amacı, bir afetin etkilerini en aza indirmektir. Hazırlık aşamasının ana odak noktası, bir afete nasıl müdahale edileceğini planlamaktır. Hazırlık planları, acil durum tatbikatları ve eğitimin yanı sıra erken uyarı sistemi geliştirme ve uygulamasını da içermektedir. Müdahale faaliyetleri, afet yönetimi durumları sırasında hayat kurtarmak ve mülkleri ve çevreyi korumak için gerekli afet yönetimi hizmetlerinin sağlanması ile ilgilidir. "Kurtarma", bir felaketten sonra sistemlerin normal seviyelere döndürülmesi sürecidir (Yu vd., 2018: 2). Belirli bir afet tipini hafifletmek için potansiyel olarak ilgili bilgiler, gerçek afetten önce mümkün olduğunca toplanmalı, filtrelenmeli ve organize edilmelidir; böylece, bilginin geçerliliğinden veya güncelliğinden ödün vermeden, gereken herhangi bir ek bilgi en aza indirilmelidir. İkinci olarak, bilgi işleme mümkün olduğunca vaka bazlı olmalıdır. Bir afete hazırlanmak için en iyi zaman, başarılı veya kötü bir şekilde yönetildikten sonrasıdır. Üçüncüsü, hem aciliyet hem de hataya açık stres, sistemin mümkün olduğunca otomatikleştirilmesini, ancak sürekli insan izlemesini gerektirmektedir. (Lee ve Bui, 2000: 2). Özmen vd. (2005: 2)' e göre, afet olayları ile ilgili faaliyetler 5 safhada incelenmektedir;

1- Zarar azaltma
2- Önceden hazırlık
3- Kurtarma ve ilk yardım
4- İyileştirme
5- Yeniden inşa

Çağlayan vd. (2018: 3)' a göre ise, afet yönetimi döngüsünde 4 süreç bulunmaktadır:

1- Zarar azaltma
2- Ön hazırlık
3- Müdahale
4- İyileştirme

Zarar azaltma ve ön hazırlık, ön afet yönetiminde, müdahale aşaması, afet durumunda, iyileştirme sonrası, afet sonrası yönetim sürecinde yer almaktadır (Çağlayan vd., 2018:3).Afet yönetimi etkili yapıldığı takdirde afetler sonucu meydana gelen can ve mal kayıpları azaltılmış olacaktır. Afet yönetiminin etkili yapılabilmesi için belli aşamaları olması gerekmektedir. Bu aşamaların en önemlisi, toplumun tüm birimlerinin afete hazırlanmasını sağlayan afet öncesi aşamasıdır. Henüz afet yaşanmadan meydana gelebilecek zararları en aza indirgeyecek planlamayı yapmak afet yönetiminin en önemli kısmıdır. Diğer önemli aşamalar ise afet sonrası yapılacakların organize edilmesidir. Burada acil ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması, arama-kurtarma çalışmaları, enkazların kaldırılması gibi önemli çalışmalar yer almaktadır (Demirci ve Karakuyu, 2004: 73). Afet Öncesinde (Eraslan vd., 2004: 285):

- Toplumun daha az hasar ve fiziki kayıpla ayakta kalabilmesi için teknik, hukuki, idari tedbirler almak
- Mevcut riskin büyümesini durdurmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için afet hasarlarını azaltma çalışmalarını geliştirmenin tüm aşamalarına dâhil etmek
- Etkin ve hızlı hazırlık elde etmek
- Herkese yardımcı olacak etkili eğitim programları yürütmek
- Toplumun en az zararla kurtarılmasını sağlamak gerekmektedir.

Afet sırasında ve afet sonrasında ise:

- Etkilenen maksimum sayıda insanı kurtarmak ve iyileştirmek
- Afetten etkilenen insanlar için güvenli ve gelişmiş bir yaşam ortamı oluşturmak
- Hayatta kalanların tüm hayati ihtiyaçlarını karşılamak ve günlük yaşamın normale dönmesini sağlamak
- Olası ekonomik ve sosyal kayıpları en kısa sürede tazmin etmek gerekmektedir.

Tad ve Janardhanan (2014: 18)'e göre de, etkili bir afet yönetimi bilgi sistemi geliştirmek, afete hazırlık için planlamada önemli bir aşamadır:

A. Proaktif bilgi

- Önlemleri takip etmek tedavi etmekten daha iyidir; afete hazırlık için insanlar afet öncesi düzeyde bilgi ile güçlendirilmelidir.
- Hastaneler vb. için daha güvenli yerlerin bulunduğu deprem, sel vb. olası bölgelerin belirlenmesi gerekmektedir.
- Çevre dostu olmayan malzemelerin kullanımına ilişkin farkındalık oluşturulmalıdır.
- Ekolojik dengenin korunması sağlanmalıdır.

B. Afet sırasında

- Mesajlaşma
- Uyarı / uyarı sistemleri
- İletişim için yardım hatları
- Sağlık tehlikeleri konusunda uyarı

C. Afet Sonrası

- Çeşitli rehabilitasyon faaliyetleri hakkında bilgi
- Olayın ayrıntılarının belgelenmesi ve üstlenilen hafifletme
- Felaketin önlenmesi için gelecek planlarının çizilmesi

Günümüzde birçok alanda kullanılan ve hızla gelişen teknoloji, afet yönetiminde de etkili olarak kullanılmaya başlanmıştır.

4. Afet Yönetiminde Teknoloji Kullanımı

17 Ocak 1995'teki Büyük Hanshin (Kobe) depreminin ardından, afet yönetimi konusunda küresel topluluk oybirliğiyle afetlerin etkisini azaltmak için çalışmaya karar vermiştir. O zamandan beri, afet yönetiminin afet sonrası olaylara odaklanması, afet yönetimi döngüsünde detaylandırılan daha proaktif bir afet yönetimi yaklaşımına dönüşmüştür. (ICT for Disaster Risk Management, 2021: 19). Böylelikle, afetler oluşmadan önce uygulanan tedbirlerin daha önemli olduğu anlaşılmıştır.

Teknolojilerin uygulanması, afet önleme (azaltma) ve hazırlık süreçlerinde, afet müdahalesi ve kurtarma süreçlerine göre daha hayatidir ve daha yaratıcı olması gerekmektedir (Rathore, 2016: 144). Teknolojik gelişmeler ve yenilik, afetlere karşı dayanıklılık ve risk azaltma eylemlerini desteklemek için yeni olanaklar yaratmaktadır. Yapay zekâ, nesnelerin interneti ve beşinci nesil (5G) kablosuz ağ, büyük veri ve robotik ve drone teknolojisi gibi alanlardaki yenilikler ve gelişmeler, afet riskinin azaltılması ve yönetimi de dâhil olmak üzere birçok alanı dönüştürmektedir. Nesnelerin interneti, büyük veri ve yapay zekâ, devam

eden dijital dönüşümün arkasındaki temel itici güçlerdir ve afet yönetimi ve dayanıklılık geliştirmenin tüm aşamalarında giderek daha önemli bir rol oynayacaktır. (Minges, 2019: 1).

2015 Nepal depremlerinde dijital bir gönüllü topluluğu oluşturan Digital Humanitarian, afet yönetimi için çeşitli dijital araçlar geliştirmiştir. 3000'den fazla gönüllü bir harita oluşturmaya katkıda bulunmuştur ve etkilenen bölgeleri ve haritadaki kurbanların sayısını gösteren 1500 rapor yayınlamıştır. Bilgiler, Amerikan Kızıl Haç ve Nepal hükümeti tarafından yardım operasyonlarının gerçekleştirilmesinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Sakurai ve Murayama, 2019: 1). Politika yapıcılar, afet risklerini yenilikçi yollarla azaltmak için Bilgi İletişim Teknolojilerinin (BİT) 'lerin getirebileceği kullanımı ve faydaları artık göz ardı etmemelidir. BİT'ler, afet yönetimi döngüsünün tüm aşamalarının etkin yönetimi için gerekli hale gelmiştir ve aşağıdakiler için yaygın olarak kullanılmaktadır (ICT for Disaster Risk Management, 2021: 23):

- Acil durumlarda lojistiği yönetmek ve ayrıca haritalama, modelleme ve tahmin için veri tabanlarında veri ve bilgi toplamak.
- Erken uyarı, azaltma ve müdahale planlaması için bilgi ve karar destek araçları geliştirmek.
- Bilgi paylaşımı, işbirliğinin teşvik edilmesi ve açık diyalog ve bilgi alışverişi için kanallar sağlamak.
- Özellikle uzak risk altındaki topluluklara bilgi iletmek ve yaymak.
- Öğretme, öğrenme ve farkındalık yaratmak.
- Toplulukları, yaklaşan afetler konusunda uyarmak, müdahale ve kurtarmayı koordine etmek ve azaltma programlarını ve projelerini yönetmek için İnternet, telefon, televizyon ve radyo dâhil olmak üzere mevcut BİT araçlarını kullanarak afet risklerini yönetmek.

Afet riskini azaltmak için bilgi iletişim teknolojilerinden yararlanılması gerekmektedir fakat bununla ilgili bir takım eksiklikler de bulunmaktadır. Bu eksikliklerden en önemlisi veri ve bilgi paylaşımının eksikliği ve bu verilerin toplanması ve paylaşımıdır. Bazı ülkelerde geçmiş felaketlere ait verilerin yetersizliği, yaşanabilecek afetlerin yönetimi açısından da sorun teşkil etmektedir. Diğer bir eksiklik, insan ve enstitü kapasitesinin yetersiz olmasıdır. Toplanan verilerin işlenip analiz edilebilmesi için personele ve organizasyona ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak iletişim ağının olmayışı ve güvensizliği diğer bir eksikliktir. Verilerin zamanında üretilmesi önemlidir (Hoşgörmez, 2017, s. 115). Ayrıca, dört afet yönetimi aşaması boyunca bilgi teknolojisinin etkin kullanımı için bir stratejinin ve farklı bilgi sistemleri ve paydaşlar arasında veri standartlarının oluşması gerekmektedir. Harici kurumlar

ve BT uzmanlarıyla işbirliği yapılmalıdır. Ayrıca, BT kaynaklarının nasıl yönetileceğini de içeren bütünsel bir BT stratejisinin geliştirilmesi gerekmektedir (Sakurai ve Murayama, 2019: 3). Bu eksikliklere rağmen afet yönetiminde teknoloji kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu teknolojilerden en bilinenleri ve yaygın olarak kullanılanları listelenmiştir.

4.1. Akıllı Telefonlar ve Sosyal Medya

Günümüzde akıllı telefon kullanımı giderek çoğalmaktadır; afetlerden etkilenen kişilerin yerini belirlemeye yardımcı olmak için kullanıcının coğrafi konumunu yakalayabilmektedirler. Ayrıca, akıllı telefonlar, kullanıcıların temel mobil cihazlardan daha zengin bir şekilde iletişim kurmasını ve bir kriz sırasında hızla bilgi alışverişi yapmak için sosyal medya gibi uygulamaları kullanmasını sağlamaktadır (Minges, 2019: 3). Akıllı telefonların kullanışlı olmasını sağlayan internet teknolojisidir.

İnternet bu süre zarfında önemli bir iletişim ağı haline gelmiştir. Binlerce kişinin evlerini terk etmesi ve birçoğunun afet bölgesinden kaçmasıyla insanlar arkadaşlarıyla iletişim kurmak, fotoğraf ve hikâyelerini paylaşmak için sosyal ağ sitelerine yönelmiştir. Bir doğal afetten etkilenen birçok yerde sosyal medya, insanların aileleri ve arkadaşları ile iletişim halinde olmalarını ve önemli bilgilere erişmelerini sağlayan değerli bir iletişim aracı haline gelmiştir (Velev ve Zlateva, 2012: 44). Cep telefonları işlevsellik açısından geliştikçe, afet yardımına yönelik etkileri de artmıştır. Sesli aramalardan metin mesajlarına - ve şimdi konum tabanlı hizmetlere, kameralara ve İnternet erişimine - cep telefonları, kriz zamanlarında halk ve afet topluluğu tarafından kullanılan çeşitli özelliklere sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde genellikle televizyon veya radyodan daha yüksek penetrasyona sahip cep telefonlarının yaygınlaşması, bugün onları dünyadaki en evrensel iletişim cihazı haline getirmiştir (Minges, 2019: 4).

Bir doğal afet sırasında sosyal medya, vatandaşları acil müdahale kurumlarına bağlayan hayati bir rol oynayabilmektedir. Kızıl Haç tarafından 2010 yılında yapılan bir araştırmada, yanıt verenlerin dörtte üçü, bir sosyal medya platformunda yardım çağrısı yayınladıktan sonra acil durum müdahale kuruluşunun bir saat içinde yanıt vermesini beklediklerini belirtmişlerdir. Aynı çalışma, acil bir durumda vatandaşların güvenliğiyle ilgili bilgileri alma ve gönderme konusunda Facebook ve Twitter'ı tercih edilen platformlar olarak göstermiştir (Tad ve Janardhanan, 2014: 19). Sosyal medyanın halk arasında ne kadar güven duyulan bir araç olduğu görülmektedir. Zor durumda kalan insanlar çareyi sosyal medyada arar hale gelmişlerdir.

Afetler sırasında, sosyal medya veya ağ hizmetleri aktif kalırken, tüm geleneksel iletişimler genellikle bu zaman aralığında çalışmayı

durdurmaktadırlar. Çevrimiçi sosyal ağlar, alanla ilgili veya katılımcılar tarafından paylaşılan bazı ihtiyaçlara dayalı olabilecek küresel ilişkilerin kurulmasına izin vermektedir. (Velev ve Zlateva, 2012: 42). Afet yönetiminde sosyal medyanın etkili kullanılabilmesi için, kişiler afet anında sosyal medyanın kullanımı ile ilgili bilgilendirilmeli, yanlış kullanımlara yönelik caydırıcı önlemler hazırlanmalı, sosyal medya uygulamaları hakkında yerel yönetimler bilgilendirilmelidir (Demiröz, 2020: 302). Mağdurlar sosyal medya aracılığıyla sorunlarını dile getirebilmekte ve durumları hakkında bilgi verebilmektedir. Afet sonrası mağdurların hangi yardımlara ihtiyaç duyduğu önemlidir ve sosyal medya kriz durumunu kolaylaştırmaktadır. Kaç kişinin yardıma ihtiyacı olduğu, bu kişilere nasıl ulaşılacağı ve yardımların miktarı sosyal medya üzerinden cevap bulunabilecek kritik sorulardır. Ayrıca sosyal medya afetler öncesinde insanları bilinçlendirmek açısından da önemlidir. Afet sonrası mağdurlara psikolojik destek için de önemlidir (Dereli vd. ,2018: 123). Türkiye'de doğal afetlerde sosyal medyanın rolünün belirgin olarak ortaya çıktığı olay 2011 yılında meydana gelen Van depremidir (Soydan ve Alpaslan, 2014: 62). Özellikle Twitter'da konu ile ilgili başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlık üzerinden yardımlar koordineli şekilde toplanmıştır. Afet yönetimi için sosyal medyanın ne kadar önemli bir mecra olduğu böylece görülmüştür.

Bunların yanında sosyal medyada özellikle de Twitter'da bazı olumsuz durumlar da yaşanmaktadır. İlk olumsuzluk, herkesin bu platformlara ulaşma şansının olmamasıdır. İkinci olumsuzluk, aynı ve yanlış bilgilerin sürekli tekrarlanmasıdır. Üçüncü olumsuzluk, afet bölgesi için yapılan yardım kampanyalarıdır. Koordinasyon iyi sağlanamadığı takdirde, yapılan yardımların ilgili yerlere ulaştırılmasında sıkıntılar yaşanmaktadır (Karakulakoğlu ve Uğurlu, 2015: 291). Olumsuzluklarına rağmen sosyal medya ve akıllı telefonların önemi gün geçtikçe artmaktadır. Afet yönetiminin her aşamasında etken olarak yer almaktadırlar.

4.2. Coğrafi Bilgi Sistemleri

Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS), donanım, yazılım, veri, insan ve metodolojiden oluşan ve coğrafi nitelikteki sorgulara gerektiğinde cevaplar sağlamak için bir araya gelen bilgisayar tabanlı bir sistemdir. CBS, haritaların evrimi olarak düşünülebilmektedir ve dünyanın herhangi bir yerinde doğru konum bilgisi veren uydu tabanlı bir sistemdir (Rathore, 2016: 145).

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), yeryüzüne ait verilerin bilgisayar ortamına aktarılması ve daha sonra bu verilerin özel programlar kullanılarak depolanması, sınıflandırılması, analiz edilmesi ve görsel hale getirilmesi işlemleridir (Demirci ve Karakuyu, 2004: 82). CBS'nin afet yönetimi içinde çok büyük faydaları

bulunmaktadır. Bunlar, etkin bir veri paylaşım aracı olması, güncellenebilmesi, veri analizlerinin hızlı yapılması, çözümlerin kolay sunulabilmesi ve çok yönlü görselleştirme imkânının bulunmasıdır (Demirci ve Karakuyu, 2004: 83).

4.3. Erken Uyarı Sistemleri

Deprem riskine karşı alınacak en önemli önlem, tüm yapıların olası deprem yüküne karşı yeterince hassas hale getirilmesidir. Bu konuda deprem felaketi olasılığını azaltmak için erken uyarı sistemi kurulmalıdır (Nakamura ve Saita, 2007: 1). Dünyada halkı uyarabilen ilk sistem erken uyarı sistemidir (Hoşgörmez, 2017, s. 156). Erken uyarı sistemleri için gerekli nitelikler şu şekilde özetlenmektedir (Nakamura ve Saita, 2007: 1):

- Tam Otomatik: Zaman sınırı sınırlı olduğundan tesis, insan yargısı olmaksızın doğrudan kontrol edilmelidir.
- Hızlı ve Güvenilir: Deprem hareketine tepki vermek için sınırlı bir zaman olduğundan, bu tür bir sistemin hızlı ve güvenilir olması gerekmektedir.
- Küçük ve Ucuz: Kolay kurulum için sistemin küçük ve ucuz olması gerekmektedir.
- Bağımsızlık: Arıza emniyetli alarmlar vermek için sistem diğer sistemlerden bağımsız olmalıdır.
- Kolay Bağlanılabilir Ağ: Deprem bilgilerinin iletilebilmesi için sistemin ağa bağlanması kolay olmalıdır.

Erken Uyarı, bireysel vatandaşlara zamanında tehlike tehdidi bilgilerinin sağlanmasıdır. Bireysel olarak vatandaşlar, bir tehlikeye maruz kalma durumlarına göre güvenlikleri için harekete geçeceklerdir. Bundan böyle EWS (erken uyarı sistemi) olarak anılacak olan bir erken uyarı sistemi, zamanında tehlikeli olay ve risk bilgilerinin halka etkin ve verimli bir şekilde yayılması için bir araya getirilen bir dizi prosedür, politika ve Bilgi Teknolojisinden oluşmaktadır. Etkili bir erken uyarı sistemi, ana unsuru olarak erken müdahaleyi kapsamaktadır. EWS, hayat kurtarmak ve mülklere verilen zararı ve kayıpları en aza indirmek için temel bir hedefe sahiptir (Inayath, 2016: 19). EWS, afet öncesi yönetimde en işe yarar teknolojilerden birisidir.

4.4. DUMBO

DUMBO (Digital Ubiquitous Mobile Broadband OLSR), saha ekibi üyeleri arasında ve uzak bir komuta merkezi ile multimedya iletişimi sağlamak için geliştirilmiştir. Afetten etkilenen bir dizi alanda konuşlandırılmış ortak eşzamanlı acil müdahale operasyonları için tasarlanmıştır (Nouali vd., 2009: 3). Proje DUMBO, kurtarma işçilerinin çalışmalarına yardımcı olmak için afet sonrası acil durumlarda hızla dağıtılabilen mobil kablosuz yönlendiricilerin araştırma ve

geliştirilmesine odaklanmaktadır. Tamamen bölgede konuşlandırılmış kendi kendine yeten bir ağ olabilmektedir veya kalan ağ altyapısının bir kısmı (örneğin uydu veya ADSL internet) ile arayüzlenebilmektedir (DUMBO Technology, 2022).

Dumbo, kullanıcıların sohbet etmesine, video iletmesine ve konumlarını güncellemesine olanak tanıyan bir dizi ağ teknolojisidir. Kablosuz ağ ağları, sıcaklık, rüzgâr yönü ve hız gibi çevresel koşulları izlemek için sensörlerle uzak, yalıtılmış alanlara nüfuz etmektedir. Hızlı bir şekilde kurulabilir, nispeten ucuz, güvenilir, esnek ve zorlu ortamlarda etkilidir (Yap, 2011: 18).

4.5. SAR

Sentetik Açıklıklı Radar (SAR) verileri, doğal afetlerin erken uyarısı, azaltılması ve yönetimi için ilgili ve gerçek zamanlıya yakın bilgi kaynağı olarak büyük bir potansiyele sahiptir. Bunun nedeni, iklim koşullarından ve güneş ışığından bağımsız olarak gözlem yeteneğidir (Louhisuo vd., 2005: 1). Sentetik Açıklıklı Radar (SAR), bulutların ötesini görme yeteneği ve her türlü hava koşulunda görüntüleme yeteneği sayesinde, doğal afetlerden, özellikle selden etkilenen geniş alanların haritalanması ve izlenmesinde benzersiz bir role sahiptir (Sharma vd., 2008: 4).

SAR, optik sensörlere kıyasla çeşitli avantajlara sahiptir. Birincisi, aktif bir sensör olarak SAR, gündüz ve geceden bağımsızdır, pasif optik sensörler ise güneş radyasyonunu kullanmaktadı. İkincisi, daha büyük dalga boyundan dolayı SAR neredeyse tüm hava koşullarına uygun bir tekniktir, çünkü yalnızca radar alımları arasındaki sürede daha büyük atmosferik değişiklikler interferometrik (InSAR) uygulamalar üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Plank, 2014: 4873).

4.6. LIDAR

LIDAR, ayrıntılı topografya haritaları oluşturmak ve sel modellemesi ve güvenlik açığı ve risk analizi için gerekli dijital yükseklik verilerini almak için kullanılabilen bir uzaktan algılama yöntemi olan Işık Algılama ve Menzil (LIDAR) anlamına gelmektedir. LIDAR yöntemi, dünya yüzeyi, deniz tabanı veya nehir yatağı hakkındaki üç boyutlu bilgileri ölçmek ve kaydetmek için darbeli bir lazer kullanmaktadır. Lazer, yüzey tarafından yansıtılan milyonlarca ultraviyole, görünür veya yakın kızılötesi ışık darbesini toprağa yansıtmaktadır. Sensörler daha sonra menzili ölçmektedir ve GPS verileriyle birlikte yüksek çözünürlüklü topografik okumalar sağlamaktadır (UNEP-DHI Partnership, 2017).

Afet müdahalesinde LIDAR kullanmanın en büyük faydalarından biri, 3B modeller oluşturmak için kullanılabilecek nokta bulutundan yüksek kaliteli

yükseklik bilgilerini çıkarma yeteneğidir. Buna karşılık, bu modeller arazi hareketliliğini anlamak için kullanılabilmektedir. Ayrıca, nokta bulutundan bina özelliklerini otomatik olarak elde etme yeteneği, afet öncesi ve sonrası müdahalede son derece yararlı olabilmektedir (Dhingra, 2020). 3DEP (3D yükseklik programı) aracılığıyla USGS (Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik Araştırması), Washington eyaletindeki en uzak ve en aktif yanardağlardan biri olan Glacier Peak'in LIDAR'ını satın almıştır. LIDAR tarafından sağlanan arazi bilgileri, bilim adamlarının uzak, yoğun ormanlık alanlarda bile araziyi doğru bir şekilde görmelerini sağlamıştır. Bu veriler, araştırmacıların geçmiş patlamaları incelemelerine, gelecekteki volkanik faaliyetlere hazırlanmalarına ve gerçek zamanlı izleme sistemleri kurmak için en iyi yerleri belirlemelerine yardımcı olmaktadır. LIDAR verileri aynı zamanda Glacier Peak'teki gerçek zamanlı izleme ağının tasarımında, sonraki yıllarda kuruluma hazırlık olarak kullanılmaktadır; bu sırada USGS, aktiviteyi daha iyi izleyebilecek ve patlamaları tahmin edebilecektir (GIS Contributor, 2017). Görüntüden türetilen ürünler, acil durum yönetimi ve afet müdahalesinde uzun süredir kullanılıyor olsa da, Işık Algılama ve Menzil (LiDAR) aracılığıyla elde edilen yeni veriler, kalan zorlukların çoğunun üstesinden gelmek için ek yetenekler sağlamaktadır (Clasen vd., 2012: 4).

4.7. WISECOM

WISECOM, felaketten hemen sonra hızla uygulanabilecek eksiksiz bir çözüm geliştirerek bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. WISECOM, arama ve kurtarma operasyonlarını desteklemenin yanı sıra, normal cep telefonlarının kullanılmasına izin veren yerel GSM veya 3G altyapılarını da restore etmektedir. WISECOM, hafif ve hızlı konuşlandırılabilir teknolojiler kullanmakta ve konum tabanlı hizmetleri içermektedir. Altyapı, bir afet olayından sonraki ilk saat ve günlerde acil ihtiyaçların yanı sıra, acil bir durumun ardından kurtarma ve yeniden inşa aşamasında orta ila uzun vadeli ihtiyaçları karşılamayı amaçlamaktadır (Scenario: Emergency, 2022).

WISECOM ayrıca, mağdurların ve kurtarma ekiplerinin konumu, lojistik ve afet yönetimi desteği ve hedeflenen afet mesajlarının gönderilmesi amaçlarına yönelik konum tabanlı hizmetleri de içermektedir (Berioli vd., 2007: 1).

4.8. İnsansız Hava Araçları

Afetlerin izlenmesi, çevre ve insan nüfusu üzerindeki etkilerini azaltmak için çok önemlidir ve ilgi alanlarının hava fotoğraflarını üreten kamera sensörleriyle donatılmış insansız hava araçlarının (İHA) kullanılmasıyla

kolaylaştırılabilmektedir. Hava fotoğraflarına dayalı olayların tanınması için modern bir teknik, derin öğrenmedir. (Kamilaris ve Prenafeta-Boldú, 2018: 1).

İHA'ların afet sonrası şantiyelerde kullanılması, saha operasyonlarında görev alan operatörler için maksimum güvenlik koşulunu sunmaktadır. Düşük maliyetli robotların, özellikle insansız hava araçlarının kullanılması, metrik ve metrik olmayan verilerin alınması gerektiğinde doğruluk ve çalışma süresi arasında iyi bir uzlaşmayı garanti etmektedir. Bu sistemlerin, özellikle kısa sürede büyük miktarda veri elde etme ihtiyacının olduğu acil durumlarda uygun fiyatlı ve güvenilir olduğu geniş çapta kanıtlanmıştır (Calantropio, 2019: 10).

Afet yönetiminde bir İHA'nın temel görevi, görüntüleme çerçevesini sorgulamaya açık hale getirmek ve ideal uçuş yolunu tam olarak keşfetmek ve kamerayı yerel olarak mevcut bir pilot olmadan resim toplamaya teşvik etmektir (Nikhil vd., 2020: 141).

5. SONUÇ

Teknolojinin gelişmesi birçok teknolojik uygulamanın farklı alanlarda kullanılmasını sağlamıştır. Afet yönetimi de bu alanlardan birisidir. Afet yönetiminin her aşamasında farklı uygulamalar kullanılmaktadır. Sosyal medya, insansız hava araçları, LIDAR, DUMBO, erken uyarı sistemleri, coğrafi bilgi sistemleri bunlardan bazılarıdır.

Afet yönetimi tek adımlı bir süreç değildir, ön hazırlık aşamasından kurtarma çalışmalarına ve iyileştirmeye devam eden bir döngü halindedir. Bu döngüde, sayılan teknolojik uygulamalardan yardım alınmaktadır. Böylelikle her aşama daha hızlı ve etkili şekilde gerçekleşmektedir.

Burada öncelikle kullanılan teknolojilerin uygulama aşamasında belirli standartlara ulaşabilmesi için kamu politikaları ve stratejileri oluşturulmalıdır. Böylelikle etik ihlallerin önüne geçilmektedir. Kurumlar, bu politika ve stratejiler neticesinde teknoloji tabanlı yeni bir afet yönetim sistemi oluşturacaktır. Bu yeni sistem için bir bütçe hazırlanmalıdır. Gerekli miktarda kaynak ayrılarak, afetin her aşamasında yeni nesil uygulamalardan yararlanılmalıdır.

Ayrıca teknoloji kullanılması yönetişimi de beraberinde getirmektedir. Kamu kurumları, özel sektör, belediyeler gibi kurum ve kuruluşlar işbirliğine giderek daha etkili bir sistem oluşturmaktadırlar. Bunun için ayrıca yeni bilgi teknoloji uzmanlarına ihtiyaç vardır. Böylelikle afet yönetimi ve teknoloji ile ilgili farklı bir iş sahası oluşmaktadır.

Afetin ne zaman, nasıl ve nerede olacağı bilinemediği için yönetimi de farklı bir bakış açısı gerektirmektedir. Hem uzun hem de kısa vadeli bir planlama yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Berioli, M., Courville, N., & Werner, M. (2007, July). Emergency communications over satellite: the WISECOM approach. In 2007 16th IST Mobile and Wireless Communications Summit (pp. 1-5). IEEE.
2. Calantropio, A. (2019). The use of UAVs for performing safety-related tasks at post-disaster and non-critical construction sites. Safety, 5(4), 64.
3. Clasen, C. C., Kruse, F. A., & Kim, A. M. (2012, June). Analysis of lidar data for emergency management and disaster response. In *Optical Remote Sensing of the Environment* (pp. RTu2E-2). Optical Society of America.
4. Çağlayan, N., Satoğlu, Ş. I., & Kapukaya, E. N. Afet Yönetiminde Büyük Veri Ve Veri Analitiği Uygulamaları: Literatür Araştırması, 7. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, ULTZK 2018 Bildiriler Kitabı 3-5 Mayıs 2018, Bursa.
5. Demirci, A., & Karakuyu, M. (2004). Afet Yönetiminde Coğrafi Bilgi Teknolojilerinin Rolü/The Role of Geographic Information Technologies on Disaster Management. Doğu Coğrafya Dergisi, 9(12).
6. Demiröz, K. (2020). Afet Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın İşlevselliği Ve Zararları Üzerine Bir İnceleme. Resilience, 4(2), 293-304.
7. Dereli, T., Çelik, N., & Cetinkaya, C. (2018). A literature review on big data and social media usage in disaster management. Afet ve Risk Dergisi, 1(2), 114-125.
8. Dhingra, A. (2020). Use of LiDAR in disaster response. https://www.geospatialworld.net/blogs/use-of-lidar-in-disaster-response/ (10.11.2022).
9. DUMBO Technology (2022). http://dumbo-technology.interlab.ait.asia/ 15.09.2022.
10. Eraslan, C., Alkis, Z., Emem, O., Helvacı, C., Batuk, F., Gümüsay, U., ... & Alkis, A. (2004). System design of disaster manegement information system in turkey as a part of e-government. In *XXth Congress International Society for Photogrammetry and Remote Sensing* (pp. 284-289).
11. Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *14*(22), 147-164.
12. GIS Contributor (2017). How LiDAR is Being Used to Help With Natural Disaster Mapping and Management. https://www.gislounge.com/lidar-used-help-natural-disaster-mapping-management/ 03.11.2022.
13. Hoşgörmez, H. (2017). Afetlerde Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin Kullanımı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

14. ICT for Disaster Risk Management (2021). Asıan And Pacıfıc Traınıng Centre For Informatıon And Communıcatıon Technology For Development. https://www.preventionweb.net/files/47520_ictfordisasterriskmanagement.pdf
15. Inayath, C. M. (2016, April). Early warning system and community based emergency response mechanism. In *Kobe, Japan* (Vol. 7).
16. Kamilaris, A., & Prenafeta-Boldú, F. X. (2018). Disaster monitoring using unmanned aerial vehicles and deep learning. arXiv preprint arXiv:1807.11805.
17. Karakulakoğlu, S. E., & Uğurlu, Ö. (Eds.). (2015). İletişim çalışmalarında dijital yaklaşımlar: Twitter. Heretik.
18. Lee, J., & Bui, T. (2000, January). A template-based methodology for disaster management information systems. In Proceedings of the 33rd annual Hawaii international conference on system sciences (pp. 7-pp). IEEE.
19. Louhisuo, M., Rauste, Y., Andersson, K., Hame, T., Ahola, J., & Morihoshi, T. (2005, April). Use of SAR data for natural disaster mitigation in the mobile environment. In Envisat & ERS Symposium (Vol. 572).
20. Minges, M. (2019). Disruptive technologies and their use in disaster risk reduction and management. International Telecommunication Union, Switzerland.
21. Nakamura, Y., & Saita, J. (2007). UrEDAS, the earthquake warning system: Today and tomorrow. In Earthquake early warning systems (pp. 249-281). Springer, Berlin, Heidelberg.
22. Nikhil, N., Shreyas, S. M., Vyshnavi, G., & Yadav, S. (2020, August). Unmanned aerial vehicles (UAV) in disaster management applications. In 2020 Third International Conference on Smart Systems and Inventive Technology (ICSSIT) (pp. 140-148). IEEE.
23. Nouali, N., Bouchama, N., Bendjoudi, A., Babakhouya, A., Yahiaoui, S., Belhoul, Y., ... & Guellati, N. (2009). Information technology for enhancing disaster management. Congrès National des Télécommunications et leurs Applications (CNTA'09), May, 23-24.
24. Özmen, B., Nurlu, M., Kuterdem, K., Temiz, A., 2005, Afet Yönetimi ve Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Deprem Sempozyumu Kocaeli 2005, 23-25 Mart 2005, Grand Yükseliş Hotel, Kocaeli

25. Plank, S. (2014). Rapid damage assessment by means of multi-temporal SAR—A comprehensive review and outlook to Sentinel-1. Remote Sensing, 6(6), 4870-4906.
26. Rathore, V. (2016). Technology in Disaster Management and Disaster Risk Reduction: A Review of Applications. Technology, 6(4).
27. Sakurai, M., & Murayama, Y. (2019). Information technologies and disaster management–Benefits and issues. Progress in Disaster Science, 2, 100012.
28. Scenario: Emergency (2022). http://www.wisecom-fp6.eu/overviews.html 09.09.2022.
29. Sharma, R. K., Kumar, B. S., Desai, N. M., & Gujraty, V. R. (2008). SAR for disaster management. IEEE Aerospace and Electronic Systems Magazine, 23(6), 4-9.
30. Sinha, A., Kumar, P., Rana, N. P., Islam, R., & Dwivedi, Y. K. (2019). Impact of internet of things (IoT) in disaster management: a task-technology fit perspective. *Annals of Operations Research*, *283*(1), 759-794.
31. Soydan, E., & Alpaslan, N. (2014). Medyanin Doğal Afetlerdeki İşlevi. İstanbul Journal of Social Sciences (2014) Summer, 7, 53-64.
32. Şahin, C. ve Ş. Sipahioğlu (2002). Doğal Afetler ve Türkiye, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
33. Tad, M. S., & Janardhanan, K. A. (2014). The role of information system in disaster management. International Journal of Management and Social Sciences Research, 3(1), 16-20.
34. UNEP-DHI Partnership (2017). Disaster risk assessment using LIDAR. https://www.ctc-n.org/sites/www.ctc-n.org/files/ resources/disaster_ risk_assessment_ using_ lidar.pdf 12.10.2022.
35. Velev, D., & Zlateva, P. (2012). Use of social media in natural disaster management. *Intl. Proc. of Economic Development and Research*, *39*, 41-45.
36. Yap, N. T. (2011). Disaster management, developing country communities & climate change: The role of ICTs. Manchester: Report, eds. R. Heeks and A. Ospina for IDRC, Centre for Development Informatics, Insitute for Development Policy and Management, University of Manchester.
37. Yu, M., Yang, C., & Li, Y. (2018). Big data in natural disaster management: a review. Geosciences, 8(5), 165.

SANAL DÜNYALAR VE GİRİŞİMCİLİK

Öğr. Gör. Dr. Nurdanur TAVLAN SOYDAN[1]
Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN[2]

[1]Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bozdoğan Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-4320-2257
[2]Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Üniversitesi
Gazipaşa MRB Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-7227-4196

GİRİŞ

Marshall Mcluhan, dünyanın küçük bir köy haline geldiğini ifade ettiği global köy kavramını ilk kez 1964 yılında basılan Medyayı Anlamak [Understanding Media: The Extensions of Man] isimli kitabında kullanmış ve radyonun; bilginin hızla yayılmasında, dünyanın global bir köy olmasında, gerçek ya da dedikodu olabilecek her türlü bilginin paylaşımındaki önemli rolünü aktarmış, gelişen teknoloji sayesinde dünyanın bir ucundaki haberin an itibariyle evimize ulaşacağını vurgulamak istemiştir. 1960'lı yıllardan günümüze bakıldığında ise teknoloji tek dokunuşla dünyada gerçekleşen her olayı kısa sürede evlerimize, bilgisayarlarımıza ve cep telefonlarımıza getirmiştir.

Global köy kavramı teknolojinin, bilginin yayılma hızına yaptığı katkının sadece basit bir örneğidir. İnternet ile dünya bir tık uzağımızda iken artık hayal ve gerçek arasında oluşturulmuş sanal dünyalara adım attığımız bir dönemde yaşanmaktadır. Gerçekte var olmayan fakat gerçek bir dünyada hareket ediyormuşuz gibi hissettiren sanal dünyalar, sadece bireylerin değil aynı zamanda birçok sektörün de içinde yer aldığı bir ortam haline gelmiştir. Metaverse bu ortamlar içinde son dönemde adı sıkça duyulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ödeme işleme, kimlik doğrulama, işe alım, reklam, içerik oluşturma ve güvenlik yönetimi alanlarında yeni ürünlerin ve hizmetlerin ortaya çıkmasının önünü açarak adından her geçen gün daha fazla söz ettirmektedir.

"Kapitalizm küreselleşirken, üretim için oluşturduğu şebeke (ağ) mantığı finans kaynaklarının, pazarın, sermayenin, bilginin, bilimin, ülkelerin ve ülke yönetimlerinin topyekûn yarattıkları artı emek değerinin, şebekenin tepesindeki küresel şirketlere ve onların konuşlandıkları ülkelere doğru akmasını sağlamaktadır. Böylece ekonominin mantığı daha fazla üretmek için daha fazla tüketmek" (İrmiş, Emsen, 2018: 4) olmuştur. Tüketmenin odak noktası olduğu bir ekonomide pastadan pay almak, rekabet edebilir düzeye gelebilmek için de işletmeler gelişmeleri ve yenilikleri takip etmek zorunda kalmaktadır.

Bilgisayar bilimlerindeki yenilikler iletişimi ve insan etkileşimini değiştirip zenginleştirdiği için gündelik yaşamda da önemli bir rol oynamaktadır. Kişisel bilgisayarlar, internet ve mobil cihazların ardından bilgi işlem inovasyonunun dördüncü dalgası olan sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri sağlık, eğitim, eğlence, uzaktan çalışma vb.'yi dönüştürme potansiyeline sahiptir. Son dönemde uzaktan çalışma, eğitim, iş, eğlence vb. pek çok alanda kullanımı ile yeni bir paradigma olarak ifade edilen Metaverse, fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren, süreklilik ve kalıcılık arz eden çok kullanıcılı bir ortam ve gerçeklik sonrası bir evreni (Mystakidis, 2022: 486) ifade etmektedir. Kurulan sanal dünyaların girişimcileri, giyim, aksesuar, mobilya, hediyelik eşya ve evcil hayvan gibi "sanal öğeler" ve ayrıca öğretim kursları ve dünya düğünleri

planlama gibi "sanal hizmetler" satarak gerçek dünyada para kazanabilmektedir (Hardin vd., 2013: 4315) bununla birlikte Mark Zuckerberg gibi girişimcilerin, şirketlerinin gelecekte bir metaverse şirketine doğru evrilme beklentisi içine girdiği ve yatırımlarını buna göre şekillendirdiği düşünüldüğünde sanal dünyada varlık göstermenin girişimciler açısından dikkate alınması gereken bir konu olduğu düşünülmektedir.

Yemenici (2022) çalışmasında, metaverse dünyasının fırsatlarının girişimciler tarafından değerlendirmesi gerekliliğinin önemine vurgu yaparken artan maliyetler dolayısıyla henüz bu dünyada yer almanın uygun olmadığı fakat maliyet artışlarından daha az etkilenmek için iyi bir fikri sanal dünyada nasıl hayata geçirecekleri konusunda detaylı bir fizibilite çalışması yapılmasını da önermiştir. Inder (2022) Metaverse ile sanal ve gerçek dünyaların etkileşiminin artacağını ve sosyal eşitsizliklerin azaldığı, işi dönüştürecek dijital pazarlama, reklamlar, oyun, eğitim, turizm vb. gibi sektörlerde girişimciler için çok çeşitli fırsatlar oluşacağını belirtmektedir. Kraus vd. (2022) Facebook'un 2021 yılında Meta olarak ismini değiştirerek çevrimiçi sosyal etkileşimler için metaverse teknolojisini kullanacağını duyurması ile bu faaliyetin radikal bir iş modeli mi yoksa artırımlı bir dönüşüm mü olduğuna yönelik bir vaka analizi çalışması yapmıştır. Çalışmanın bulgularına göre sanal bir geleceğe yüksek yatırımlar yapmayı hedefleyen şirketin, metaveri deposunu kitlesel pazar için erişilebilir kılmak ve geçiş maliyetlerinin artırılmasıyla kullanıcı sadakatini teşvik etmek amacıyla güçlü bir yazılım ve donanım geliştirdiği; Oculus şirketini satın alıp Ray-Ban, Microsoft ve Rockstar Games gibi şirketlerle ortaklık planlaması yaparak, Horizon World ile Horizon Workroom'un geliştirilmesiyle sosyal ağın geliştirilmesi için gerekli koşulların oluşturulduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında Meta ismiyle oluşturulan yeni markanın sermaye piyasaları üzerinde bir sinyal etkisi oluşturduğu, ilgili atılımın radikal bir değişim değil de artırımlı bir değişim olduğu ifade edilmiştir. Bozkurt ve Gümüş (2021) ise girişimcilik faaliyetlerinin yeni ekonomik sistemler ve değişen pazar koşulları dolayısıyla yeni bir döneme doğru gidildiğini, teknolojiye yatırım yapan ve metaverse dünyasına ilk giriş yapan girişimcilerin rekabette de üstünlük elde edeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte metaverse dünyasının hukuki, sosyal, kültürel ve psikolojik açıdan da ihmal edilmemesi gereken bir alan olduğu vurgulanmıştır.

Kim ve Mauborgne (2015) rekabetin yoğun olduğu ve şu an faaliyette olan endüstri türlerini anlatmak için kırmızı okyanus, günümüzde mevcut olmayan endüstriler için ise mavi okyanus ifadesini kullanmaktadır. Rekabette üstünlüğü elinde tutmak isteyen işletmelerin farklı olanı tercih etmesi ve rekabetin yoğun olduğu kırmızı okyanusta yüzmek yerine kimsenin gitmediği mavi okyanuslara açılmak gerektiği vurgulanmaktadır. Girişimcilik faaliyetleri için henüz

emekleme aşamasına olan Metaverse de işletmelerin dijital bir gelecek inşa etmeleri için yenilikçi yollar vaat ederek mavi bir okyanus gibi rakip sayısının henüz yoğun olmadığı bir fırsat sunmaktadır. Bu nedenle metaverse kapsamını anlamanın, işletmelerin gelecekte potansiyellerini en üst düzeye çıkarmaları için önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada insanların yaşamlarını sanal dünyaya taşımalarının girişimciliğe olan yansıması ele alınmıştır. Sanallık ve sanal dünya kavramları hakkında bilgi verilerek metaverse üzerinden girişimcilik konusu değerlendirilmiş, geleceğin iş dünyasında ve sosyal yaşamda metaverse dünyasının etkileri incelenmiştir.

1. Sanallık Kavramı ve Sanal Dünyalar

Sanal kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından "Gerçekte var olmayıp zihinde tasarlanan, mevhum, farazi, tahmini" şeklinde tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr). Dağ ise (2004: 27) sanallığı "Sanal dediğimiz şey gerçek dünyadan algılama olanaklarımızla gerçekleştiremediklerimizdir" şeklinde ifade etmektedir. Henüz aktüel olamamış ya da gerçekleşmemiş bir eylem olarak görülen sanallık (Demirdöven, 2011) gerçeğin benzerini, taklidini oluşturma durumu olarak da ifade edilebilir. Dünyaca ünlü mimar Eisenman da sanallığı gerçekliğin karşıtı olarak değil de daha çok gerçeğin sanala ait sayısız gizli durumlarına karşılık geldiğini ifade etmektedir (Akın, Arıdağ, 2014: 66).

Teigland sanal dünyaları katılımcıların eğlendikleri, eğitim ve ticari faaliyetleri vasıtasıyla sosyalleştikleri yer olarak ifade etmektedir (Teigland, 2010: 6). Castronova'ya (2004: 27) göre sanal dünyada kullanıcılar en önemli unsurdur ve kullanıcılar olmadan sanal dünya boş bir veri ambarıdır dolayısıyla sanal dünya kullanıcılar tarafından bir sohbet odası veya kullanıcıları tarafından belge ve fikirlerin paylaşıldığı sanal bir ortamdır. Sanal dünyalar, kullanıcıların çevrelerindeki sanal alanda kendilerini temsil etmek için dijital avatarları kullanarak, birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimde bulunmalarını sağlayan üç boyutlu grafik ortamları tanımlamak için kullanılmaktadır (Ivory, 2012: 2). Tanımlamalar incelendiğinde kullanıcıların sanal dünyadaki önemi ve bu dünyadaki olaylara müdahale etme yetkileri sanal dünyada interaktif olmanın önemini vurgulamaktadır.

Gençlerin internete, özellikle sanal dünyalara, diğer ev eğlence biçimlerine göre rekor sayılarda akın etmelerinin ve paralarını onlara getirmelerinin sebebi hem gelişimsel hem de eğlencedir (Welch, 2010: 5). Sadece nasıl oynadığımız değil ayrıca nasıl satın aldığımızı, çalıştığımızı ve öğrendiğimizi de içeren sanal dünyalar birçok yetişkin, genç ve çocuğun hayatında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır (Messinger, 2008: 2).

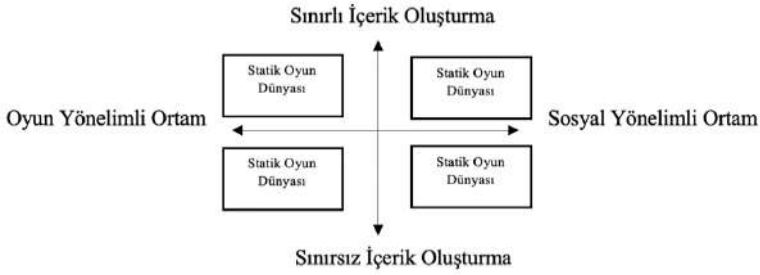
Sanal dünyada yer alan kullanıcıların kendilerini ifade ettikleri ve onları temsil eden görüntülerine avatar denilmektedir. Olmak istedikleri özellikleri avatarlarına yükleyen kullanıcılar sanal dünyadaki varlıklarını da bu şekilde sürdürmektedirler. Avatar Hollywood dünyasında da kendine yer bulmuştur. 2009 yılında James Cameron tarafından çekilen Avatar filmi askeri bir şirket tarafından Pandora isimli bir gezegene avatar programı ile gönderilen ve beyin aracılığıyla kontrol edilebilen yarı insan yarı Nav'i karışımı avatarların Pandora gezegenini deneyimlemesini anlatmaktadır. Nasıl ki sanal dünyada gerçek dünyada yapılamayanların deneyimlenmesi söz konusu ise filmde de gerçek dünyada engelli olan bir kişinin avatar dünyasında bedenini yürüyüp, koşabilecek bir formda kullanabilmesine imkân tanınmaktadır. Resim 1'de gerçek dünyadaki ve Pandora'daki avatar formundaki Jack yer almaktadır.

Resim 1: Jack'in Gerçek ve Sanal Bedeni

Artan (2011: 205), Beth Coleman'ın Hello Avatar: Dijital Neslin Yükselişi isimli kitabı için yaptığı incelemesinde avatar kavramının sadece bilgisayar oyunlarında kullanılan figürler değil aynı zamanda Skype gibi şebeke üzeri ses iletişim protokolü, eş zamanlı mesajlaşma, kısa mesaj servisleri ve facebook, twitter gibi sosyal medya kullanımı gibi yaygın platformlar için de kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

Gün geçtikçe sosyal mekân haline gelen sanal dünyalar (Spence, 2008: 5) dört kategori şeklinde sınıflandırılmaktadır. İçerik oluşturmanın sınırlanması ve uyumlanma (motivasyon) faktörlerine dayandırılarak belirlenen bu dört kategori; sınırlı içerik oluşturulan ve oyun odaklı ortam olan statik oyun sanal dünyası, sınırsız içerik oluşturulan ve oyun odaklı olan dinamik oyun sanal dünyası, sınırlı içerik oluşturulan ve sosyal yönelimli ortam olan statik sosyal sanal dünya ve sınırsız içerik oluşturulan sosyal yönelimli ortam olan dinamik sosyal sanal dünya şeklinde ifade edilmektedir. Şekil 1'de sanal dünyaların sınıflandırılması yer almaktadır (Nazir, Man Lui, 2016: 3).

Şekil 1: Sanal Dünyanın Sınıflandırılması
(Kaynak: Nazir, Man Lui, 2016: 3 içinde Tikkanen et al., 2009)

Oyun dünyası ile sanal dünyanın aynı özelliklere sahip olduğunu ifade eden Book, bu özellikleri aşağıdaki gibi açıklamıştır (Araki, Carliner, 2008: 253 içinde Book, 2004)

1- Paylaşılan Ortam: Her biri kendi benzersiz avatarları ile temsil edilen birkaç kullanıcı aynı ortamı paylaşmaktadır.
2- Grafiksel Ara Yüz: Dünyanın görsel olarak iki boyutlu (2B) ya da üç boyutlu (3B) çizimi bulunmaktadır.
3- Yakınlık: Etkileşim, sohbet, anlık mesajlaşma veya sesle gerçek zamanlı olarak gerçekleşir.
4- Etkileşim: Kullanıcılar diğer kullanıcılar, oyuncu olmayan karakterler ve sanal dünyanın içeriği ile etkileşime girmektedir.
5- Sürdürülebilirlik: Asla kapanmayan bir dünyadır. Kullanıcının oturup açıp açmamasına bakmaksızın devam etmektedir, kullanıcılar bu dünyayı kaybedemezler döndüklerinde bıraktıkları gibi aynı durumda geri dönebilmektedirler.
6- Sosyalleşme ve Topluluk: Çevre kullanıcıların tanışması ve topluluk oluşturması için bazı yollar sağlamaktadır (takım, kulüp, komşu).

Sanal dünya ile ilgili yapılan açıklamalar ve tanımlamalar sonucunda yapay, üç boyutlu (3D), sürdürülebilen özelliklere sahip olduğu ve sadece oyun merkezli olmadıkları ifade edilebilir. Böylece kullanıcılarına gerçekmiş hissi vererek, gerçek dünyanın yansıması şeklinde ve ne zaman bu dünyaya giriş yapsalar kaldıkları yerden devam etmelerine imkân tanıyacak şekilde kurgulanmış platformlar olmaya devam edeceklerdir.

2. Sanal Dünyaların Gelişimi

Teknolojideki gelişmeler sanal dünyaların da gün geçtikçe değişmesine ve gelişmesine imkân tanımakta ve kullanıcıların burada daha çok zaman geçirmesi

için sebepler sunmaktadır. Sadece oyun merkezli olmayan sanal dünyalarda kullanıcılar; eğitim almak, kendilerini geliştirmek, alım-satım yapmak, sosyalleşmek ya da kendini iyi hissetmek için varlık gösterebilmektedirler.

Sanal dünyaların gelişiminde World of Warcraft [WoW], Second Life ve Project Wonderland iyi bilinen üç örnektir (Crellin vd., 2009: 317). 1994 yılında oluşturulan WoW, çok fazla sanal şiddet içermesine rağmen ilerlemek için oyuncuların birbirleriyle ekipler oluşturmak üzere iş birliği yaptığı ve *Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Üstlenme Oyunudur* [Massively Multiplayer Online Role-playing Game (MMORG)]. Linden Lab tarafından 2003 yılında oluşturulan Second Life, içinde şirketlerin de bulunduğu, reklam yapılan, eğitim verilen, ürün alınıp satılan ve kişilerin kendi isteklerine göre oluşturdukları avatarları ile varlık gösterdikleri bir çevrimiçi oyundur. Second Life oyununun avantajı oyunun kendi içinde kendi ekonomisini oluşturarak Linden dolar para birimini kullanması ve oyun içinde kazanılan paranın gerçek hayatta kullanılabilmesidir. Sanal dünyadaki gelişimde dikkati çeken üçüncü örnek olan Project Wonderland ise eğitim dünyasında ilgi görmüş ve Sun Microsystem Lab. Tarafından 2009 yılında oluşturulmuştur. Bir nevi deneysel teknoloji olarak tanımlanan bir platformdur.

Dawney (2014: 57) de, çalışmasında sanal dünyayı üç nesle ayırmıştır. 1978-1984 yılları arasını birinci nesil sanal dünyalar, 1985-1996 yılları arasını ikinci nesil sanal dünyalar ve 1997 yılından günümüze olan nesli de üçüncü nesil olarak sınıflandırmıştır. Şekil 2'de nesillesin özellikleri yer almaktadır.

Şekil 2: Sanal Dünyaların Nesil Özellikleri (Dawney, 2014: 57)

Birinci neslin sanal dünyaya katkıda bulunan platformları Maze-Wars MUD, Avatar ve Habitat olarak gösterilmektedir (Damer, 2008: 3, Downey, 2014: 57). İkinci nesil boyunca kayda değer dünyalar arasında Habitat, TinyMUD, TinyMuck ve Meridian59 bulunmaktadır. Üçüncü nesil sanal dünyalar kullanıcı sayısındaki artışta patlamanın yaşandığı ve bütçelerin birkaç milyon dolardan yüz milyonlarca dolar kadar çıktığı bir nesil olmuştur. Bu dönemin en bilinen örneği Second Life isimli oyundur (Damer, 2008: 3; Downey, 2014: 57; Bell, Trueman, 2008: 115).

COVID-19 ile birlikte yaşanan dijital patlama kurumların müşterilerle, vatandaşlarla ve diğer işletmelerle kurdukları iletişim biçimlerinde değişikliğe gitmelerini zorunlu kılmış ve dijital teknolojileri benimsemelerinde artış yaşanmıştır. Bununla birlikte satın alma ve tüketim alışkanlıklarında da bir değişim söz konusu olmuştur. Pandeminin getirdiği kapanmalar ve insanların kalabalık ortamlarda bir araya gelmelerinin risk taşıdığı dönemlerde sanal ortamlarda iletişim kurulması insanların dijital ikizi ile varlık gösterdiği üç boyutlu ortam olan metaverse dünyasına girişi de hızlandırmıştır. Bu dünyada şirketler toplantılar yapmış, eğitim kurumları öğrencileri ile buluşmuş ve müzik grupları yüksek katılımlı konserler düzenlemiştir.

3. Metaverse Dünyası

Metaverse, sanal gerçeklik teknolojisi ve internet teknolojisi gibi gelişen teknolojilerin birleşimi ile ortaya çıkmıştır ve genellikle bir sanal gerçeklik ortamı olarak tanımlanmaktadır. Bu ortam, gerçek dünyadaki insanların bir araya geldiği, etkileşim kurabildiği ve iş birliği yapabildiği bir sanal dünya olarak düşünülebilir. Burada, insanlar sanal karakterler kullanarak birbirleriyle etkileşim kurabilirler ve sanal dünya içerisinde çeşitli faaliyetlerde bulunabilirler. Örneğin, sanal dünyada mağazalar açarak ürünler satabilir, sanal konserler veya etkinlikler düzenleyebilir veya sadece sohbet edebilirler.

Metaverse kavramının ilk geçtiği yer (Kraus vd., 2022; Mystakidis, 2022; Inder, 2021; Sparkes, 2021) Neal Stephenson tarafından yazılan ve 1992 yılında yayınlanan Snow Crash (Parazit) isimli bilim kurgu romanıdır. Romanda gündüzleri pizza dağıtıcılığı yapan gece ise *The Metaverse* isimli çevrimiçi evrende VR süper kahramanı olan Hiro karakterinin dijital dünyada kendine alternatif bir çıkış yolu arayışının hikayesi aktarılmaktadır. Bunun yanında metaverse tarihçesi incelendiğinde 1978 yılında MUD1 oyunu ile ilk adım atılırken, 1982 yılında Tron filmi ile ilk defa dijital gerçeklikten söz edilmiş, 1984 yılında yayınlanan Neuromancer romanında ise siber kullanıcı ve siber uzay kavramları geçmiştir. 2021 yılına gelindiğinde ise Meta olarak ismini değiştiren ve metaverse ekosistemine geçmeyi hedefleyen Facebook'un, 10 milyar doları aşan yatırım yapması ile metaverse tarihçesinde yer aldığı görülmektedir (McKinsey & Company, 2022: 12).

İstatistikler 2022 yılında 400 milyon aktif metaverse kullanıcısı olduğu göstermekte ve 2026 yılına kadar her dört kişiden birinin metaverse dünyasında günde en az bir saat geçireceğini tahmin etmektedir. Bununla birlikte araştırmalar 412 milyon NFT, 2.3 milyon blockchain oyun, 250 milyon elektronik oyun veya e-spor kullanıcısı olduğu da göstermektedir (statista.com).

Dijital teknolojiler giderek daha fazla hizmet odaklı, sosyal olarak yerleşik ve yoğun insan etkileşimleriyle yüklü hale geldikçe, dijitalleşmenin etkilerini yakalamak için dijital altyapı daha açık, kapsayıcı, küresel, dinamik ve esnek bir görünümüne ihtiyaç duyulmaktadır (Sussan ve Acs, 2017: 58). Bununla birlikte her geçen gün daha da genişleyen dijital ekonomi, varlığını büyük ölçüde dijital teknolojilerin sağladığı girişimci eyleme borçludur (Zaheer vd. 2019:1). Bu nedenle dijital ekonomi ile dijital girişimcilik arasında karşılıklı bağlılık söz konusudur. Çünkü gelişen dijital teknolojiler, işletmelere dijital bir iş kurmak için gerekli altyapıyı sağlarken aynı zamanda kullanıcıların ve işletmelerin sanal olarak bir araya gelmesini ve dijital bir etkileşim ekosistemi oluşturmasını mümkün kılarak dijital ekonomiyi de büyütmektedir (Kraus ve Palmer, 2019: 363-366).

McKinsey & Company (2022) tarafından Metaverse dünyasında değer yaratamaya ilişkin hazırlanan 2022 yılı rapora göre tüketiciler açısından bakıldığında araştırmaya katılanların %59'unun günlük aktivitelerini metaverse üzerinden gerçekleştirme konusunda heyecanlandıkları ve öncelikli olarak eğlence, oyun, gezi ve alışverişe yönelik aktiviteler gerçekleştireceklerini düşünmektedir. İşletmeler ise metaverse ile ilgili gelişmeleri takip ettiklerini ve gelecekte pazarlama kampanyaları, çalışanlara yönelik eğitimler, iş toplantıları, etkinlik ve konferanslar ve ürün tasarımı gibi konularda metaverse kullanımına sıcak baktıklarını belirtmişlerdir. Yine raporda metaverse teknolojileri ve altyapılarına yapılan yatırımın global düzeyde 57 milyar dolar olduğu 2022 yılının ilk 5 ayında ise 120 milyar doların üzerine çıktığı görülmektedir.

4. Sanal Dünyalarda Girişimcilik

Schumpeter'in (1934) bakış açısıyla yenileşimi ve ekonomik büyümeyi zorunlu kılan girişimcilik, yeni ürün/hizmet ve teknolojiler ortaya koyan, yeniliği benimseyip toplumsal refahın artışı için hizmet eden bir araç olarak ifade edilmektedir. Cantillon tarafından belirsizlik tarafıyla ele alınan girişimcilik, John Baptise Say tarafından ticari ürün üretebilmek için üretim öğelerinin bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilen bir faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Özgül, 2020: 5).

Sürekli değişen çevre şartları işletmeleri rekabet edebilir kılmak için hızla ve sistematik olarak değişmeye ve gelişmeye yönlendirmektedir. Bu değişim ve gelişim işletmelerin yeni üretim yöntemlerini, yeni yönetim ve organizasyon tekniklerini, yeni süreçleri, yeni pazarları, yeni mamulleri ortaya çıkarmaları, mevcut mamul, yöntem ve süreçleri geliştirmeleri yoluyla olmaktadır. Böylece, işletmeler pazardaki, endüstrideki değişimlere ya da genel ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimlere ayak uydurabilmekte ve diğer işletmelerle rekabet

edebilmekte, hatta kendi kendilerini aşabilmektedirler (İrmiş, Özdemir, 2011: 141). Girişimcilikte anahtar bir fonksiyon olan inovasyonun (Drucker, 2002: 20) tanımı incelendiğinde; kurum organizasyonu, işletme içi uygulamalar, ürün, hizmet veya süreçlerde gerçekleştirilen yeni veya önemli düzeyde iyileştirmeler, yeni bir pazarlama yöntemi veya yeni bir örgütsel yöntemin gerçekleştirilmesi (Oslo Kılavuzu, 2005: 46- 50) şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla rekabette üstünlüğün sağlanması açısından inovatif fikirleri hayata geçiren girişimlerin varlığı ülke ekonomisi açısından da büyük öneme sahiptir.

Sanal girişimler geçici iş birlikleri oluşturma ve ortakların kendi başlarına yakalayamayacakları kısa süreli bir iş fırsatının değerini fark etme becerisine dayanır (Katzy ve Schuh, 1999: 62) ve dijital çağın hızına ve küreselleşmeye bir yanıt olarak tasvir edilirler. Hızla değişen fırsatlardan yararlanmak için bilgi ve iletişim teknolojisi kullanılarak entegre edilen iş ortaklıkları ile şirketler yeteneklerini ve maliyetlerini paylaşarak birbirlerinin pazarlarına erişebilirler (Browne ve Zhang, 1999: 35). Ebay, Amazon, Twitter, Facebook, Google, Yahoo, Hotmail sanal girişimcilikte ilk akla gelen işletmelerdendir.

Sanal girişimciler, belirsiz talep, bulanık fiyat sistemleri, sosyal sanal dünya sağlayıcılarının değişken politikaları, anonim işlemler ve teknolojik güvenlik riskleri gibi faktörlerin neden olduğu yüksek belirsizlik altında hareket etmek durumundadırlar (Jung ve Pawlowski, 2015: 195). Bu nedenle hem çok geniş fırsatlara sahiptirler hem de hiç olmadığı kadar karmaşık risk etmenleriyle karşı karşıyadırlar. Bu girişimciler, geleneksel girişimcilere kıyasla, önceden tanımlanmış bir planı veya yüksek oranda tanımlanmış bir iş planını takip etmek yerine davranış ve tutumlarını girişim süreci boyunca karşılaştıkları hususlar doğrultusunda şekillendirmektedirler (Kraus ve Palmer, 2019: 363-364). En küçük görevlerin dahi teknoloji tarafından üstlenildiği mevcut çağda, girişimciler değişen bu senaryonun farkında olmalıdırlar (Rathee ve Rajain, 2017: 54).

McKinsey & Company (2022) araştırmasında günümüzde metaverse dünyasının benimsenmesine öncülük eden medya ve eğlence, sağlık, turizm, otomotiv, sigorta ve finans, enerji, telekomünikasyon ve lojistik, yüksek teknoloji gibi sektörlerin dijital yatırım bütçelerinin önemli bir bölümünü metaverse için ayırmayı planladığı görülmektedir. İlgili sektörler Meta, Apple, Microsoft, Alphabet ve Nvidia gibi *büyük teknoloji şirketleri*, OpenSea, The Sandbox, Yuga Labs gibi *risk sermayesi şirketleri* ve LEGO, Epic Games gibi *teknoloji dışındaki şirket ve markalar* olarak kategorilendirilmiştir.

Girişimciler için Metaverse'nin avantajları ve dezavantajları değerlendirildiğinde en büyük avantajlarından biri, sanal mal ve hizmetler yaratma ve satma yeteneğidir. Metaverse'de işletmeler sanal vitrinler oluşturabilir ve avatarlar için sanal giysi ve aksesuarlardan, sanal emlak ve deneyimlere kadar

çok çeşitli ürün ve hizmetleri satabilir. Bu, dünyanın dört bir yanından potansiyel olarak milyonlarca müşteriyle girişimciler için yeni bir pazar açmaktadır. Metaverse'nin girişimciler için bir diğer avantajı da yeni müşterilere ulaşma ve erişimlerini genişletme yeteneğidir. Fiziksel dünyada işletmeler coğrafya ile sınırlıdır. Ancak Metaverse'de işletmeler, konumu ne olursa olsun internet bağlantısı olan herkese ulaşabilir. Bu, girişimcilerin küresel pazarlara girmelerine ve müşteri tabanlarını genişletmelerine olanak tanır. Girişimciler için Metaverse'nin diğer avantajı, müşteriler için sürükleyici ve etkileşimli deneyimler yaratma yeteneğidir. Metaverse'de işletmeler, müşterilerin ürün ve hizmetlerle fiziksel dünyada mümkün olmayan şekillerde etkileşime girmesine olanak tanıyan sanal ortamlar oluşturabilir. Örneğin, müşteriler sanal kıyafetleri deneyebilir, sanal arabaları test edebilir ve hatta gerçek dünyadaki konumların sanal gerçeklik versiyonlarını deneyimleyebilir. Bu, müşteriler için daha ilgi çekici ve akılda kalıcı bir deneyim yaratabilir, bu da satışların ve müşteri sadakatinin artmasını sağlayabilir (Park ve Kim, 2021; Dwivedi, vd., 2022; Buhalis, vd., 2022).

Bu avantajların yanında Metaverse, girişimciler için çeşitli dezavantajları da bulunmaktadır. En büyük zorluklardan biri, yüksek giriş maliyetidir (Musamih, vd., 2022; Yemenici, 2022). Metaverse'de bir varlık oluşturmak, birçok küçük ve orta ölçekli işletme için engelleyici olabilecek önemli teknik uzmanlık ve kaynaklar gerektirir. Buna ek olarak, metaverse hala erken aşamalarında ve uzun vadeli uygulanabilirliği ve benimsenmesi konusunda belirsizlik vardır. Girişimciler açısından bir diğer zorluk ise sanal ticaret için yerleşik düzenlemelerin ve yasal çerçevelerin olmamasıdır (Dwivedi, vd., 2022). Fiziksel dünyada işletmeler, vergilendirme, tüketicinin korunması ve fikri mülkiyet gibi konuları yöneten bir dizi yasa ve düzenlemeye uymak zorundadır. Bununla birlikte, Metaverse'de, bu yasa ve düzenlemelerin çoğu hala geliştirilmektedir ve bir yargı alanından diğerine değişiklik gösterebilir. Bu dezavantajlar girişimcilerin metaverse yatırımını haklı göstermesini zorlaştırabilir.

SONUÇ

Dijital teknolojilerde meydana gelen gelişim, günümüzde ürün ve hizmet geliştirme aşamalarının eskisinden çok daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, bir yandan geleneksel işlerin yeniden organize edilmesine, bir yandan da tamamen dijital ekonomi bağlamında girişimcilik faaliyetlerinin vuku bulmasına neden olmaktadır.

Second life ve Meta gibi sanal dünyalar günümüzde dijital girişimciliğe yön veren önemli platformlardır. Bunun yanında dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler tüm iş süreçlerinde köklü değişiklikler yaşanmasını sağlayarak dijital

girişimciliğin her geçen gün daha fazla benimsenmesine neden olmaktadır. Özellikle büyük veri algoritmalarının kullanımı daha tüketicilerin farkında dahi olmadığı ihtiyaçların tespit edilebilmesine olanak tanıyarak dijital girişimcilerin geleneksel girişimcilere göre daha avantajlı bir konuma sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu durum geleneksel girişimcilerin dijital girişimcilere evrilmesi sürecini körüklemektedir. Bununla birlikte dijital alt yapıların henüz yeteri kadar hazır olmayışı ve dijital ekonominin sahip olduğu yüksek belirsizlik, dijital girişimciliği çok sayıda riskle karşı karşıya bırakmaktadır. Bununla birlikte hukuki, sosyal, kültürel ve psikolojik yönlerden hem kullanıcıları hem de girişimcileri bekleyen olumsuzluklar gelecekte sıklıkla karşılaşılabilecek durumlar haline gelebilecektir. Bozkurt ve Gümüş (2021), Dwivedi, vd., (2022) ve Musamih, vd.,'nin de (2022) belirttiği gibi yasal düzenlemeler, giriş maliyetleri, veri gizliliği, etik ihlaller, siber zorbalık gibi konuların da dikkate alınması gerekmektedir. Bu zorluklara rağmen, Metaverse girişimciler için zengin fırsatlar sunmaktadır. Metaverse'nin avantajlarını ve dezavantajlarını anlayarak, bu fırsatlardan nasıl yararlanacakları ve zorlukların üstesinden nasıl gelecekleri konusunda girişimcilerin bilinçli kararlar alabilmeleri onlara avantaj sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Akın, İ., Y., Arıdağ, L., (2014) Einsenman'da Diyagramın Oluşumuna Zamanın Etkisi, *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi,* S: 7(2), ss: 63-80
2. Araki, M., Carliner, S. (2008) What the Literature Says About Using Game Worlds and Social Worlds in Cyberspace for Communicating, *Technical and Educational Content, Communication*, 55(3), 251-261.
3. Artan, B., (2011) Kitap Eleştirisi: Hello Avatar: Dijital Neslin Yükselişi, *İletişim Araştırmaları*, 9(1-2), 205-210.
4. Bell, L., Trueman, R., B., (2008) *Virtual Worlds: Librarians and Educators in Second Life And Other Multi- User Virtual Environments*, New Jersey, Information Today
5. Book, B., (2004) Moving Beyond The Game: Social Virtual Worlds. Proceedings of State of Play 2 Conference, October 28-30, 2004, New York Law School, New York
6. Bozkurt, Ö., Gümüş, İ. H. (2022). Metaverse ve Metagirişimcilik: Kavramsal Bir Çerçeve. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(1), 75-85.
7. Buhalis, D., Lin, M. S., Leung, D. (2022). Metaverse As A Driver For Customer Experience And Value Co-Creation: İmplications For Hospitality And Tourism Management And Marketing. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, (ahead-of-print).
8. Castronova, E. (2004). *Synthetic worlds*. Chicago: The University of Chicago Press.
9. Dağ, M., (2004) Sanal ve Gerçek Üzerine Düşünceler, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 16(16), 25-41.
10. Dawney, S. (2014) History of the (Virtual) Worlds, *Journal of* Technology *Studies*, v: 40 (2), pp: 54-66
11. Demirdöven, K., (2011). *Felsefenin Düşüşü Sinemanın Yükselişi: Felsefe Işığında Sinema*, İstanbul, Es Yayınları
12. Drucker, P., F., (2002) Innovation and Enterprenuership: Practice and Principle, HarperBusiness.
13. Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., ... & Wamba, S. F. (2022). Metaverse Beyond The Hype: Multidisciplinary Perspectives On Emerging Challenges, Opportunities, And Agenda For Research, Practice And Policy. *International Journal of Information Management,* 66, 102542.
14. Hardin, A., Nicholson, J., Krishen, A., Nicholson, D. (2013, January). Virtual World Entrepreneurship. In 2013 46th Hawaii International Conference on System Sciences (4315-4322). IEEE.

15. Inder, S. (2022). Entrepreneurial Opportunities in Metaverse, In Promoting *Consumer Engagement Through Emotional Branding and Sensory Marketing*. 52-62. IGI Global.
16. Ivory, J., D., (2012) *Virtual Lives*, ABC-Clio Publisher
17. Jung, Y., Pawlowski, S. (2015). The Meaning of Virtual Entrepreneurship in Social Virtual Worlds. *Telematics and Informatics*, 32(1), 193-203.
18. İrmiş, A., Özdemir, L., (2011) Girişimcilik ve Yenilik İlişkisi, Yönetim *Bilişim Dergisi*, 9(1), 137-161
19. Katzy, B. R., Schuh, G., (1999) The Vitual Enterprise, Molina, A., aánchez, J. M., & Kusiak, A. (Eds.). Handbook Of Life Cycle Engineering: Concepts, Models and Technologies. Springer Science & Business Media.
20. Kim, C., W., Mauborgne, R. (2015) *Mavi Okyanus Stratejisi*, İstanbul, CSA Global
21. Kraus, S., Kanbach, D. K., Krysta, P. M., Steinhoff, M. M., & Tomini, N. (2022). Facebook And The Creation Of The Metaverse: Radical Business Model Innovation Or İncremental Transformation?. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research.*28(9), 52-77.
22. Kraus, S. ve Palmer, C., (2019). Digital Entrepreneurship: A Research Agenda on New Business Models for the Twenty-first Century. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(2), 353-375.
23. McKinsey & Company (2022). Value Creation in the Metaverse: The Real Business of the Virtual World.
24. Messinger, P., R., (2008) A Typology of Virtual Worlds: Historical Overview an Future Directions, *Journal of Virtual Worlds Research*, 1(1), 1- 18.
25. Musamih, A., Yaqoob, I., Salah, K., Jayaraman, R., Al-Hammadi, Y., Omar, M., & Ellahham, S. (2022). Metaverse in Healthcare: Applications, Challenges, and Future Directions. *IEEE Consumer Electronics Magazine.*
26. Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.
27. Nazir, M., Man Lui, C., S., (2016) A Brief History of Virtual Economy, *Journal of Virtual Worlds Research*, 9(1), 1-26.
28. Oslo Kılavuzu, Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler, OECD-EUROSTAT Ortak Yayını, çev: Tübitak (2005)
29. http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf, (erişim tarihi: 20.10.2022).
30. Park, S. M., & Kim, Y. G. (2022). A Metaverse: Taxonomy, Components, Applications, And Open Challenges. Ieee Access, 10, 4209-4251.

31. Rathee, R., Rajain, P. (2017). Entrepreneurship in the Digital Era. *Asia Pacific Journal of Research in Business Management*, 8(6), 52-63.
32. Sparkes, M. (2021). What is a metaverse. *New Scientist,* 251(3348), 18.
33. Spence, J., (2008) Consumer Behavior in Virtual Worlds, *Journal of Virtual Worlds Research.*
34. Statista, Total users of selected virtual platforms worldwide as of *October* 2021, (erişim tarihi: 01.11.2022)
35. *https*://www.statista.com/statistics/1280597/global-total-users-virtual-platforms/
36. Sussan, F., Acs, Z. J. (2017). The Digital Entrepreneurial Ecosystem. *Small Business Economics*, 49(1), 55-73.
37. Teigland, R., (2010). Born Virtuals and Avapreneurship: A Case Study of Achieving Successful Outcomes in Peace Train – a Second Life Organization, *Journal of Virtual Worlds Research*
38. Tikkanen, H., Hietanen, J, Henttonen, T., Rokka, J., (2009) Exploring Virtual Worlds: Success Factors İn Virtual World Marketing, *Management Decision*, 47 (8), 1357-1381.
39. Türk Dil Kurumu, Sanallık Tanımı:
40. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=SANAL (erişim tarihi: 23.10.2022)
41. Welch, M. (2010) Virtual Economies, Virtual Goods and Service Delivery in Virtual Worlds, *Journal of Virtual Worlds Research*, 2(4), 1-7.
42. Yemenici, A. D. (2022). Entrepreneurship in The World of Metaverse: Virtual or Real?. *Journal of Metaverse*, 2(2), 71-82.

ATATÜRK'ÜN SİNERJİ LİDERLİĞİ

Doç. Dr. Mahmut Bolat[1]
Prof. Dr. Nuri Baloğlu[2]

[1]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
ORCID:0000-0003-2276-6018
[2]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi
ORCID:0000-0002-7982-2116

Giriş

Güçlü liderliğin en temel göstergesi sinerji yaratabilmektir. Türk Dil Kurumu sinerji sözcüğünü "Görevdeşlik" olarak ifade etmektedir. Türk atasözlerinde "birlikten kuvvet doğar" veya "bir elin nesi var iki elin sesi var" gibi sözler sinerji kavramını dile getirmek için söylenmiş gibidir. İki veya daha fazla sayıdaki insanın ortak bir hedefi gerçekleştirmeye dönük iş birliğiyle ortaya çıkan büyük güç, sinerjidir. Sinerji matematiksel olarak 1 + 1 >2 şeklinde ifade edilebilir. Fiziksel olarak ise bütünün kendisini oluşturan parçaları toplamından daha büyük olması şeklinde açıklanabilir.

Curley (1998) sinerjiyi ortak bir hedefi gerçekleştirmek için insanların karşılıklı olarak birbirlerini geliştirici şekilde çalışmalarıyla ortaya çıkan bir fenomen olarak ifade etmektedir. Deardorff ve Williams'a (2006) göre sinerji iki veya daha fazla gücün birleşik etkisinin, bireysel etkileri toplamından fazla olması durumudur. Gray (1989) sinerjiyi bir ortaklığın ürünü olarak görürken; bu ortaklığın birbirini tamamlayacak olan yönlerini birleştirebilme derecesini sinerji olarak ifade etmektedir. Fuller'e (1982) göre de sinerji, parçaların davranışlarıyla tahmin edilemeyecek sistemsel güç ve başarılar demektir.

Weiss, Anderson ve Lasker (2002) tarafından yapılan bir araştırmaya göre liderlik ve verimlilikle en yakından ilişkili kavram sinerjidir. Sinerji liderleri inandıkları şeyi tutkuyla savunurlar. Ulaşmak istedikleri hedefler için insanlarda bir güç ve yön birliği oluşturlar ve takipçilerini bu vizyona ait amaçlar etrafından toplayabilirler. Yüksek performanslı ekip çalışması ile izleyenlerine örnek ve katalizör olurlar. Ekibinde bulunan diğer liderlerin liderlik ilkelerini doğru olarak uygulayabilmeleri için büyük bir çaba gösterirler. Çalışmayı çok severler. Ekip üyeleri arasında bir sadakat sinerjisi de yaratırlar. Birlikte çalıştığı insanların zihninde büyük bir yetkinlik hissi uyandırırlar.

Handy'ye (1998) göre sinerji liderleri teknik ve insan ilişkilerden ayrı olarak kavramsal düşünebilme becerilerine de sahiptirler. Sistemleri biyolojik bir bütünlük içerisinde kavramsallaştırabilirler. Bu bakış açısıyla, sistemi oluşturan her bir parçanın kendi çıkarı yerine, tüm sistemin ihtiyaçlarına dönük çalışması için gerekli heyecanı yaratabilirler. Sinerji liderleriyle birlikte çalışan insanlar kendi bireysel beklentilerini aşarak kolektif bir amaç için çalışma durumuna geçerler. Örgütsel çıktıların kendi çabalarından daha fazlası olduğunu gören üyeler gruplarına duydukları güven ve bağlılık düzeylerini de arttırırlar (Akpolat ve Levent, 2018:741).

Sinerji yaratabilmenin en kritik ögelerinden biri hedefler ile bunları gerçekleştirecek üyeler arasında duygusal bir bağ oluşturabilmektir. Bir amaca duygusal olarak bağlanma yer çekimi gibi bir güce sahip olmaya benzetilebilir. Sinerjik bir iş birliği sağlayabilmek için üyelerin birbirlerine bağlanmaları,

aralarında pozitif ilişkiler geliştirmeleri ve güven duygusu oluşturmaları gibi faktörleri optimizasyonunu gereklidir. Bu becerilerin tümü sinerjik liderliğin en belirgin özellikleri arasındadır.

Amaç

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Sakarya Meydan Muharebeleri döneminde göstermiş olduğu sinerji liderliği ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışma nitel araştırma paradigmasına uygun olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma olayları kendi doğası içerisinde gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaya yönelik bir sürecin derinlemesine irdelendiği araştırma türüdür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın temel veri kaynağı Türkiye'de milli mücadele dönemini anlatan yazılı eserlerdir. Çalışma kapsamına alınan eserlerde yer alan metinler doğrudan alıntılar şeklinde yapılmış ve üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan analize tabi tutulmuştur.

Verilerin Çözümlenmesi

Araştırmada milli mücadele dönemini anlatan yazılı eserlerden alınan metinler anlam analizi tekniği yardımı ile çözümlenmiştir. Çözümlemede karşılaştırma aracı olarak sinerji liderliği konusunda araştırmacılar tarafından geliştirilen dört boyutlu ve 18 maddeli Sinerji Liderliği Değerlendirme Formu kullanılmıştır. Formda her bir boyuta göre yer alan maddeler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Sinerji Liderliği Becerileri Değerlendirme Formu

Sinerji Liderliği Becerileri	Temel Yeterlikler
Vizyon	Vizyon Belirleme Çözüm Odaklı Düşünebilme Yaratıcı Düşünebilme Etkili Çözüm Önerebilme
Kavramsal Beceriler	Büyük Resmi Görebilme Kararları Meşrulaştırabilme
Teknik Beceriler	Formal ve İnformal etkili İletişim İş Birliği Yapabilme Kontrolde Tutabilme Ekip Kurma/Oluşturma Yetkilendirme Yeteneklerden Yararlanabilme Farklılıkları Yönetebilme Sürdürülebilirliği Sağlama
Sosyal Beceriler	Dikey ve Yatay Bütünleşebilme Sorumlu Olabilme Motive Edebilme Adanmışlık Oluşturabilme

BULGULAR

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Savaşı'nda uygulanan savunma taktiği hakkında 23 Ağustos 1921'de yaptığı konuşmada şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Yunan ordusunun, Türk cephelerinin sol kanadından kuşatma harekâtına girişeceğini, önlemleri bu düşünce doğrultusunda aldırdığını, gelişmelerin haklılığını gösterdiğini ve düşman ordusunun aynen bu şekilde hareket ettiğini söylemiş, Türk cephelerinin bazı kısımlarının üstün düşman kuvvetleri tarafından yarıldığını fakat bunda bir sakınca görmediğini, çünkü bu cephe kısımlarının mümkün olan en yakın mesafede yeniden kurulduğunu ifade ederek bu durum karşısında ordulara şu emri verdiğini belirtmektedir:

Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur." (*Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 344).*

Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Savaşı'nda uygulamış olduğu savunma taktiği Sinerji Liderliğinin "Vizyon" boyutunda yer alan *Çözüm Odaklı Düşünebilme, Yaratıcı Düşünebilme ve Etkili Çözüm Önerebilme yeterlikleri* ile bire bir örtüşmektedir. Bu savaşta sinerji liderliğinin "Teknik Beceriler" boyutundaki *Kontrolde Tutabilme* alt yeterliği, Mustafa Kemal Paşa'nın en üst düzeyde sergilediği bir davranış olmuştur. Bu savaşta elde edilen başarı ile yaratılan sinerji, Türk kurtuluş mücadelesi açısından ciddi siyasal kazanımların elde edilmesini de sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM Başkanı ve başkomutan unvanıyla 24 Ağustos 1921'de 1,2,3,4,5 ve 12. Kolordulara gönderdiği emirde;

Türk birliklerinden 5. Tümenin Mangal Dağı'nda bulunan mevzileri koruyamadığının haber alınması üzerine bu durumun sorumluları hakkında soruşturma açılmasını emrettiğini ve 5. Tümenin verilecek ilk emirle birlikte düşman birlikleri üzerine taarruza geçip onları ortadan kaldırmak suretiyle şan ve şeref kazanmasını onlardan talep ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Türk ordusunun her yerde, düşman birliklerine üstün olduğunu göstermesi ve onları ortadan kaldırmak için azami düzeyde fedakârlık ve gayret göstermesi gerektiğini, bunun bir mecburiyet, dini ve milli bir görev olduğunu ve bu süreçte hata eden her kim olursa olsun derhal cezalandırılacağını bildirmiştir (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:346).

Gazi Mustafa Kemal'in Kolordulara gönderdiği bu emirde sinerji yaratma becerisinin "Teknik" boyutunda yer alan *Etkili İletişim* ve *Kontrolde Tutabilme* alt yeterlikleri ile "Sosyal Beceri" boyutundaki *Sorumlu Olabilme* ve *Adanmışlık Oluşturabilme* alt yeterlikleri ile ön planda olduğu görülmektedir. Özlü'ye göre (2020) Sakarya Savaşı'nın ilk günü gerçekleşen Mangal Dağı Muharebesi'nde, bölgenin stratejik öneminin farkında olan Yunanlılar 23 Ağustos sabahı erken saatlerde Mangal Dağı'na taarruza geçmiş ve bölge Yunan ordusunun eline geçmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türk birliklerine verdiği bu emirle alınacak önlemler belirtilmiş, uyarılar yapılmış ve yaratılan sinerji ile durum kontrol altına alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı sırasında durumun kritik bir hal alması üzerine Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'ya 26/27 Ağustos 1921'de gönderdiği telgrafta:

Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya ulaşması ihtimaline karşılık TBMM'nin ve hükümet üyelerinin ve Ankara'da kalması uygun olmayanların tedbiren Ankara'dan çıkmalarının uygun olabileceğini, bunun hangi yol üzerinden yapılacağını ve bu nakilin 29 Ağustos akşamına kadar son bulması gerektiğini belirterek, Refet Paşa'dan bunlarla ilgili gerekli tertibatı alması ve güvenliği sağlaması talebinde bulunmuştur (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:351).

Mustafa Kemal Paşa, alınmasını istediği bu tedbirin gerekçesini de şöyle açıklamıştır:

Düşman birliklerinin genel taarruzunun bütün gece boyunca devam ettiğini ve genel Türk cephesinin durumunu sarsacak şekilde üçüncü ve dördüncü grup mevzilerinin önemli kısımlarının kaybedildiğini, şayet düşman birlikleri aynı şiddetle saldırıya devam ederlerse savunma hattının Ankara'ya yaklaştırılmasının bir zorunluluk haline gelebileceğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa bu şekilde alınmasını istediği tedbirin gerekçesini ortaya koymuştur (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:353).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu mesajında "Vizyon**"** oluşturma becerisinin *Çözüm Odaklı Düşünebilme* yeterliği ile "Teknik Beceriler" den *Sürdürülebilirlik Yeterliğinin* ön planda olduğu görülmektedir.

Tosun'a (2020) göre Sakarya Meydan Muharebesinin bu aşamasında temel sorun Ankara'nın bile kaybedilme riskiydi. Bu durum, halkta büyük bir ümitsizliğe ve tedirginliğe yol açmıştı. Bu sürecin doğru yönetilmesi ve yerine göre risk alınması hem cesaret ve hem de yetenek gerektirmekteydi. TBMM'nin göstereceği en ufak bir tereddüt ve panik, anında halka yansıyabilirdi. Bu da yürütülmekte olan mücadelenin kritik bir hal almasına yol açar ve onu sekteye uğratabilirdi. Nihayetinde TBMM, bu sınavı başarıyla geçmiş, bu süreç yönetilirken oldukça soğukkanlı davranmış ve endişe tereddüde kapılmamıştır ki

bu sayede Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmıştır.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Kumandanlığına gönderdiği emirde:

Bütün birliklerin bulundukları mevzileri sonuna kadar müdafaa etmelerini belirten Paşa, düşmanın elde ettiği kısmi başarıların Türk birlikleri arasındaki yanlış anlamalardan ve şanssızlıklardan kaynaklandığını, düşmanın kendi gücü ile kazandığı önemli bir başarının bulunmadığını, dolayısıyla Türk birliklerinin metanetle mevzilerini muhafaza etmeleri gerektiğini ve zaferin yakın olduğunu ifade etmektedir (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:356).

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrinde sinerji yaratmanın "Kavramsal" ve "Sosyal Beceriler" yönü daha net olarak görülmektedir. Kavramsal beceriler kapsamında *Büyük Resmi Görebilme Yeterliği*, Sosyal Beceriler kapsamında ise *Motive Edebilme* yeterliğinin ön planda olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılının Ağustos ayında Ankara'da bulunan Associated Press'in muhabirine verdiği demeçte şunları söylemiştir:

"*Senelerce mücadeleye mecbur olsak bile Yunanlıları Anadolu'dan atmak için kati surette azmettik. Türkiye Türklerindir. İşte milliyetperverlerin ilkesi budur. Biz haklarımızın müdafaası için mücadeleye devam etmeye karar verdik.*" (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:362).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu demeçteki ifadelerinde "Vizyon" oluşturma, "Kavramsal", "Teknik" ve "Sosyal Becerilerin" iç içe olduğu görülmektedir. Bu kapsamda "Türkiye Türklerindir" ifadesi sinerji yaratmadaki vizyon oluşturma becerisini, Trakya hakkındaki düşünceleri Kavramsal Becerilerini, Trakya'nın diğer kısımları için halkoyuna müracaatı dile getirmesi Teknik Becerilerini işaret etmektedir. Genel adanmışlık düzeyi ise "Sosyal Becerilerinin" ön planda olduğunu göstermektedir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya'da yaşanan kıtlık nedeniyle TBMM hükümetinin, Sovyet hükümetine bağış olarak yapmaya karar verdiği hububat yardımı konusunda Çiçerin'e iletilmek üzere Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine göndermiş olduğu 3 Eylül 1921 tarihli telgrafta:

Türk Milli Mücadelesinde askerlerin ihtiyacı için kullanılmak üzere ülke genelindeki tahıl depolarındaki ürünlerin yüzde kırkının TBMM hükümeti tarafından alındığını, bu ürünlerden Karadeniz sahil kısmından elde edilen miktarın Rusya'daki açlığı hafifletebileceği umuduyla Rus milletine hediye edilmesine karar verildiği belirtilmekteydi (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 373). Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Milli Mücadelesinin bu olağanüstü döneminde ve ülke ihtiyaçlarının hat safhada arttığı bir dönemde, kıtlık nedeniyle

Rus milletine hububat hediye etme kararı hem kavramsal olarak "Büyük Resmi Görebilme" hem de sosyal olarak "Dikey ve Yatay Bütünleşebilme" yeterliklerinin ön planda olduğunu göstermektedir.

TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk-Fransız ilişkilerinin geliştirilmesinde ve Türklerin haklı davasının Avrupa kamuoyunda anlaşılmasına yönelik faaliyetleri ile Türk Milli Mücadelesine önemli katkılarda bulunan Berthe Georges-Gaulis'e gönderdiği mektupta şunları söylemiştir:

"*Madam,*

Nazik mektubunuz ve bana verdiğiniz bütün haberler için, ayrıca daha Fransa'ya dönmeden önce hakikat ve adalet adına bizden yana giriştiğiniz cesur ve hayranlığa değer kampanyanız için çok teşekkür ederim.

Hakkımızı savunmak ve insanlık duygularına zerrece aldırış etmeyen kimselerin vahşi saldırıları yüzünden yiğit ve bahtsız halkımızın çekmekte olduğu korkunç acıları dünyaya duyurmak uğruna harcadığınız enerji için hepimizin size duyduğumuz minnettarlığı da bu vesileyle hemen belirtmek isterim. Emin olunuz ki, sizin gibi çok hararetli ve içten savunucuların haklı davamıza kazandırdıkları manevi zafere pek değer vermekteyiz… Askerlerimizin kahramanlığı ve bütün milletin hayranlığa değer bir bağlılıkla bana tam destek olması sayesinde, Yunan istilacılarını sonunda yurdumdan kovacağımı kuvvetle umuyorum."(Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:374).

Mustafa Kemal Paşa'nın Berthe Georges-Gaulis'e gönderdiği mektupta sinerji liderliğinin "Kavramsal", "Teknik", "Sosyal" ve "Vizyon" becerilerinin iç içe sergilendiği görülmektedir. Bu mektupta Kavramsal Beceriler bakımından dünya kamuoyunda *Kararlarını Meşrulaştırma* yeterliğinin, Teknik Beceriler bakımından *Etkili İletişim ve İş Birliği yapabilme* yeterliklerinin, Sosyal Beceriler bakımından *Motive Edebilme* ve son olarak Vizyon Oluşturma bakımından *Çözüm Odaklı Düşünebilme* yeterliklerinin ön planda olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, işlerin daha hızlı yürütülebilmesi için aldığı bir kararı, 13 Eylül 1921'de Batı Ordusu Komutanlığına bildirmiştir. Bu emirde:

"*Başkumandanlık muamelelerinin daha basit bir şekilde cereyanı için Başkumandanlık Kalemi kaldırılmıştır. Başkumandan, Müdafaai Milliye Vekâleti ve Erkanı harbiyei Umumiye Riyasetiyle bizzat temasta bulunarak çalışacaktır*." (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:383). Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararında "Teknik" becerilerden *Kontrolde Tutabilme* yeterliğinin ön planda olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1921'de verdiği bir diğer emrinde:

Türk birlikleri karşısında hezimete uğrayarak Batıya doğru geri çekilen düşman birliklerinin bu geri çekilişte herhangi bir hatta düzene girmesi ve tekrar mücadeleye girişmesine engel olunması, bu iş için de süvari birliklerine destek olarak bir veya iki piyade tümeninin de bu harekâta katılması ve düşmanla muharebeye girişilmesi amacıyla uygun görülecek kuvvette karma takip birlikleri oluşturulması ve düşmanın geri çekilme yollarına gönderilmesini belirtmişti (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:384). Mustafa Kemal Paşa'nın bu emirde, "Vizyon" oluşturma becerilerinden *Etkili Çözüm Önerebilme* davranışının ön planda olduğu görülmektedir.

TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bütün vekâletlere, ordu, bağımsız kolordu ve mıntıka komutanlıklarına gönderdiği telgrafta aldığı şu kararları tebliğ etmiştir:

14-15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren bütün yurtta genel seferberlik ilan edilmiştir. Düşman birliklerinin son neferine kadar imha edilmesi amacıyla ilan edilen bu seferberlikte, silah altında bulunan sınıflardan başka gerektiğinde kullanılmak üzere askerliğe elverişli olanlar silah altına alınacaktır. Silah altına alınacak bu sınıflar, Milli Savunma Bakanlığı tarafından gerekli görülen makamlara bildirilecektir.(Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:386).

Bu kararda Mustafa Kemal Paşa'nın "Vizyon" oluşturma becerilerinden *Çözüm Odaklı Düşünebilme,* "Teknik" becerilerinden de *Yetkilendirme* yeterliğinin ön planda olduğu görülmektedir.

Sakarya Zaferi dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Eylül 1921 tarihli Türk Milletine beyannamesinde:

"*Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket bağımsızlığının fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan ordusu yirmi bir gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra Hakk'ın yardımıyla mağlup edilmiştir. Ordumuzun karşı taarruza geçmesi üzerine yüz geri etmek suretiyle kahraman Türk askerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna ricatı esnasında aman verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya doğusunda imha olunmuştur. Sakarya'dan geçerek şaşkın ve gayri muntazam batıya yönelen kısımlarının arkasını bırakmayarak masum Türk milletinin hayat ve bağımsızlığına canavarca tecavüz edenlere layık olan cezayı vermek için ordumuz sönmez bir azim ve kahramanlıkla vazifesini yapmaya devam ediyor… Vücuda getirdikleri muntazam ve donatılmış büyük bir ordu ile pervasız Anadolu içlerine saldırdılar.*

Düşünmediler ki, Türklerin vatan sevgisiyle dolu olan göğüsleri kendilerinin melun ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir.

Hakikaten milletimiz düşmanın hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi, ordumuzu takviye için para, insan, silah, hayvan, araba velhasıl her ne lazımsa büyük bir arzuyla bol bol sağladı. Avrupa'nın en mükemmel vesaitiyle donatılmış olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat itibariyle de geri kalmaması ve hatta ona üstünlük sağlayabilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz.

Milli maksat uğrunda millet efradının hususi menfaattarını hakir görme konusunda gösterdikleri harikalar, torunlarımızın ve nesillerimizin ilelebet iftihar sermayesi olacaktır."(Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:390-391).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanında sinerji liderliğinin tüm boyutlarının yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında ön plana çıkan yeterlik ise "Teknik" becerilere ait *Etkili İletişim* yeterliğinin ön planda olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Eylül 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmada:

TBMM ordusunun Sakarya'da kazandığı zaferin, savaş tarihinde örneği olmayan büyük bir meydan savaşı olduğunu ki büyük meydan savaşlarından biri olan Mukden Meydan Muharebesinin bile 21 gün devam etmediğini söylemiştir. Bu parlak zaferden dolayı TBMM'yi ve zaferin mimarlarını takdir ve yâd eden Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile Batı Cephesi Komutan İsmet (İnönü) Paşa'nın kararlarını, faaliyetlerini ve fedakârlıklarını övgüyle anlatmış ve bu mücadelenin isimsiz kahramanlarını subay ve askerlerini övmüş, subayların kahramanlıklarını, fedakârlıklarını, olağanüstü mücadele azimlerini anlatırken de bu savaşı "Subaylar Savaşı" olarak nitelendirmiştir.(Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:407-408).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasında "Teknik" beceriler bakımından *Etkili İletişim ve Yeteneklerden Yararlanabilme* yeterliklerin ön planda olduğu, "Sosyal" beceriler bakımından da *Dikey ve Yatay Bütünleşebilme* ile *Motive Edebilme* yeterliklerinin ön planda olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1921 tarihli Türk Ordusuna beyannamesinde ise şunları dile getirmiştir:

"*Arkadaşlar,*

Milletimizi yabancıların elinde köle olmuş görmemek için giriştiğimiz bu muharebede Sakarya muzafferiyeti gibi adı daima anılacak yeni ve büyük bir zafer kazandınız. Benim gibi ömrünü senelerden beri saflarınızın yanında geçirmiş olan bir silah arkadaşınızın, ezilmiş kahredilmiş düşmanın ricatından sonra hakkınızda duyduğum takdir ve hayreti ve minnet ve şükranı ordunun her ferdi ve memleketin her tarafından duyulacak kadar yüksek sesle söylemeye lüzum gördüm. Sakarya boyunda verdiğimiz muharebe, birçok evvelki muharebelerimizde olduğu gibi anavatanın yalnız bir köşesini ufak veya büyük bir parçasını tehlikeye düşürmüyordu. Orada biz bütün memleket, bütün

varlığımız ve bağımsızlığımız pahasına denecek kadar ehemmiyetli büyük bir muharebeye giriştik. 21 gün 21 gece bir milletin bağımsızlık fikriyle bir milletin istila ve yağma fikri birbiriyle boğuştu. Sizin başını eğmeye razı olmayan bağımsızlık fikriniz, mağrur ilerleyen düşmanı ricata mecbur etti. Kızgın bir ufuk üzerinde tüten ve yanan yüzlerce köylerimizi arkasında bırakarak düşman ordusu ceza önünde kaçan bir cani gibi geldiği yerlere gidiyor. Hâlbuki o bir muharebe değil yalnız bir akın düşünüyordu. Fikir ve imanın kadir ve mutlak kuvvetine, kazandığınız zafer kadar büyük bir delil olamaz. Mazlum milletimizi tarihinin en tehlikeli bir zamanında yeniden ışığa ve kurtuluşa kavuşturan bu muharebede, sizin başkumandanınız olmaktan dolayı bir insan kalbi için mukadder olabilecek en derin saadet ve iftiharı duydum." (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003:413).

Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1921 tarihli Türk Ordusuna hitaben sunmuş olduğu beyanda sinerji liderliğinin tüm boyutlarıyla birlikte "Sosyal" becerilerinden *Dikey ve Yatay Bütünleşme* ile *Adanmışlık Oluşturabilme* yeterliklerinin ön planda olduğu görülmektedir.

Sonuç

Atatürk dünyanın görmüş olduğu en büyük liderlerden biridir. Onun Türk Milli Mücadelesi başta olmak üzere tüm yaşamında sergilediği liderlik uygulamaları çok geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Vizyoner liderlik, stratejik liderlik, dönüşümcü, dağıtımcı ve kültürel liderlik bunlardan yalnızca bazılarıdır. Bu noktada Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik özellikleri liderliğin tüm türlerine göre ele alınarak derinlemesine incelenebilir.

Sakarya Meydan Muharebesinin her bir aşaması, Atatürk'ün sergilediği üst düzey pek çok liderlik becerisine sahne olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu savaşta yaratmış olduğu sinerjinin somut sonucu ise bağımsız Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

Bu çalışmada Atatürk'ün sinerji liderliği vizyon oluşturma, kavramsal, teknik ve sosyal beceriler boyutlarıyla ele alınmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Sakarya Meydan Muharebesinde bu dört beceriyi de iç içe kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Akpolat, T.,ve Levent, A. F. (2018). Öğretmenlere Yönelik Örgütsel Sinerji Ölçeği'nin Geliştirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(2), 728-744.
2. Aktan, C. C. (2012). Sinerjik Yönetim: Organizasyonlarda Sinerji Etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *4*(1), 260-272.
3. Atatürk'ün Bütün Eserleri (1921), C. 11, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
4. Curley, M. A. (1998). Patient-nurse synergy: optimizing patients' outcomes. *American Journal of Critical Care*, *7*(1), 64.
5. Deardorff, D. S., & Williams, G. (2006). Synergy leadership in quantum organizations. *Fesserdorff consultants*.
6. Fuller, R. B. (1982). *Synergetics: explorations in the geometry of thinking*. Estate of R. Buckminster Fuller.
7. Gray, B. (1989) Collaborating Finding Common Ground for Multiparty Problems. Jossey-Bass, San Francisco.
8. https://www.workboard.com/blog/team-synergy.php .T.04.02.20
9. Özlü H. (2020) İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, *18*(32), 71-93.
10. Pearson, M., &Trevitt, C. (2005). Alignment and synergy: Leadership and education development. *Education development and leadership in higher education. London: RoutledgeFalmer*.
11. Strang, K. D. (2009). Collaborative synergy and leadership in e-business. In *Handbook of research on electronic collaboration and organizational synergy* (pp. 409-434). IGI Global.
12. Tosun, U.U. (2020). Millî Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (2) , 569-588.
13. Weiss, E. S., Miller Anderson, R. and Lasker, R. D. (2002) Making the most of collaboration: exploring the relationship between partnership synergy and partnership functioning. Health Education and Behaviour, 29, 683–698.

LİDERLİK KAVRAM YANILGILARI

Prof. Dr. Nuri Baloğlu

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7982-2116

Giriş

Kavram yanılgısı, bir kişinin bir kavramı anladığı şeklin, ortaklaşa kabul edilen bilimsel anlamından önemli derecede farklılık göstermesi şeklinde ifade edilebilir (Yağbasan ve Gülçiçek, 2003). İnsani bir fenomen olan liderlik hakkında da bazı kavram yanılgıları bulunmaktadır. Kulağımıza doğru gibi gelse de bu yanılgılar liderlik eğitim programlarına kadar yansımakta ve liderliğin öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Bu yanlış kabuller bir miras gibi kuşaktan kuşağa da aktarılmaktadır.

Liderlik hakkında çok fazla tanım bulunmaktadır. Tüm bu tanımları içerisine alan genel bir tanım da şöyle olabilir: ***Liderlik insanları ortak bir amaç etrafında toplamak ve onları bu amaç yönünde harekete geçirebilmektir.***

Başkalarını ikna ederek, onları grup amaçlarının gerçekleşmesine yönlendirebilmek lider konumda olan kişilerin en temel fonksiyonlarıdır. Bununla birlikte kişinin değerleri, vizyonu, karizması, saygınlığı, sosyal duyarlılığı, hitabet yeteneği, bilgi beceri ve uzmanlık seviyesi, insanları dinleme ve anlama kabiliyeti liderlik için gerekli olan önemli özelliklerdir. İyi bir lideri neyin oluşturduğuna dair pek çok görüş vardır. Bu görüşler arasında cana yakın olmaktan otoriter olmaya kadar birbiri ile taban tabana zıt özellikler de sayılmaktadır.

Liderler gruplar için bir vizyon belirler ve grup beklentilerini karşılayacak çeşitli hedefler oluştururlar. Bu hedef kimi durumda sosyal-psikolojik bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik olabilirken, kimi durumda kültürel, siyasal, hukuksal veya ekonomik bir ihtiyacın dile getirilmesi şeklinde de olabilir. İyi liderler, zaman ve enerjilerinin büyük bir bölümünü izleyenlerini daha başarılı kılmak için harcarlar. Başkalarının büyümesine, onların gelişip güçlenmesine yardımcı olmayı seviyorsanız liderlik size çok yakışıyor demektir.

Liderlik yalnızca bir makama ait yetkilere sahip olmakla sınırlı değildir. Liderlik yelpazesi geniştir. İzleyenler de bu formülün önemli bir bileşenleridir. Liderlik, bir anlamda insanları değil, durumu idare etme sanatıdır. Durumlar lideri yaratır fakat izleyici olmazsa liderlikten söz etmek de mümkün olamaz. Yani liderler ve izleyiciler birbirinin önkoşulu ve sonucu gibidir.

Liderler yetenekli insanları bir araya getirerek sıra dışı sinerjiler yaratabilirler. Bu süreçte motivasyon da çok önemlidir. Bir rol modeli olarak liderler hem izleyicilerini hem de kendilerini motive edebilirler. Doğru motivasyonla yola çıkan liderler asla yolda kalmazlar. Yine doğru motivasyonla gerçekleştirilmesi hiç mümkün görülmeyen hedefler bile gerçekleşmiş duruma dönüverir.

"İnsanlar neden lider olmak isterler" sorusu önemlidir. Pek çok liderin liderlik sürecine farkında olmadan başladığını gözleriz. İnsani bir ihtiyacı dile getirmek, bazen hiç beklemediğiniz bir anda sizleri lider konumuna getirebilir.

Bununla birlikte başka insanların yardımı olmadan gerçekleştiremeyeceğimiz hayalimiz varsa liderlik becerilerine de kesinlikle ihtiyacımız var demektir. Özetle, *bir hayale sahip olmak, lider olmayı istemek için en iyi bir nedendir.*

Lider olmayı isteme konusunda ailelerin çocuklarını yönlendirmeleri de önemlidir. Pek çok ebeveyn, çocuğunun lider olmasını ister ve bundan büyük bir gurur duyar. Bu durum çocukların davranışları üzerinde etkilidir. Ailenin beklentisi zaman içerisinde çocuk için bir kendini gerçekleştirme ölçütüne de dönüşebilir. Yani çocuk, ancak bir lider olduğu takdirde ailesine karşı kendisini kanıtlamış hissedebilir. Bu konuda ailenin yaptıkları yanlışlar da vardır. Bazı ebeveynler kendi çocuklarının liderlik becerilerine hiç farkında olmadan ket vurabilir, engel olabilirler. Örneğin, ana-baba çocuklarının itaatkâr olmasını arzu eder. Çocuklar da takdir edilme ve ödüle giden yolu ana babanın talimatlarını harfiyen uymak olduğunu öğrenirler. Böylece ana-babalar zaman içerisinde da hiç farkında olmadan çocuklarının iyi bir takipçi olmasını pekiştirmiş olurlar. İyi bir takipçi olan çocuktan günü geldiğinde iyi birer lider olmasını beklemek de biraz haksızlık olur.

Bazı çocuklar için bu problem okulda da devam eder. Kimi öğretmenler sınıflarında öğrencilerinin iyi birer takipçi olmalarını sürekli ödüllendirir. Söz dinler akıllı uslu ve itaatkâr öğrencilere sahip olmak bazı öğretmenlerin övündüğü bir sınıf yönetimi tekniğidir. Hatta sınıf başkanları da genellikle bu özelliğe sahip çocuklardan seçilir. Öğrencilerdeki liderlik potansiyelini görebilmek, onu geliştirerek sosyal ve kültürel hedeflerle kaynaştırabilmek hem çocukların geleceği ve hem de ülkeler için çok önemlidir. Öğretmenler bu konuda yeterli ve doğru bilgiye sahip olmalıdır ve gerektiğin ana-babaları da bilgilendirmelidir.

İnsanların algısal gerçeklikleri birbirinden farklıdır. Her insan dünyaya kendince ayrı bir lensle bakmaktadır. Yapılandırmacılık kuramına göre kendi gerçekliğimizi geçmiş yaşantılarımıza, düşüncelerimize ve algılarımıza dayalı olarak yine kendimiz inşa etmekteyiz. Ayrıca bu gerçekliğe uymayan durumları da reddederek görmezden gelebilmekteyiz. Bu durum liderliğe ilişkin yorumlarınıza da yansımaktadır. Böylece liderlerin yetenek, performans ve başarıları hakkında değişik özellikleri savunmaktayız. Liderliği gerçekteki gerçeğe uygun olarak tanımlayabilmek büyük önem taşımaktadır. Eğer bireylerin liderlik algısında bir yanılsama varsa, kuşkusuz bu yanlış pek çok duruma yansıyacaktır. Nitekim dünyada liderlik eğitimi için her yıl milyarlar harcanmasına rağmen, iyi liderlerin çok nadir olarak ortaya çıkması, liderliğe ilişkin bakış açımızdan veya kavram yanılgılarımızdan kaynaklanabilir.

Liderlik hakkında güvenilir bir eğitim sürecinden geçmeyen insanlar için liderliği öğrenme işlemi çoğunlukla kahraman liderlik imajına dayılı eserler ve

popüler yayınlar aracılığı ile gerçekleşir. Antal ve Dierkes'a göre (2004) dünyada entrikacı, egomanyak yöneticileri betimleyen ve gişe rekorları kıran Hollywood filmleri, öğrencilerin iş dünyasında liderlerin nasıl davrandığına dair algı ve beklentileri de şekillendirmektedir.

Gerek tarihin derinliklerinden bir miras gibi akıp gelen yanlışlar ve gerekse de insanoğlunun algısal yapısı üzerinde etkili olan süreçler aracılığı ile liderlik kavramı bilimsel anlamından uzaklaşmakta ve gerçeğe uymayan yorumlar ortaya çıkabilmektedir. Sorunun geniş kapsamı içerisinde bu çalışmada liderliğe ilişkin kavram yanılgıları üzerinde durulmaktadır.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı liderliğe ilişkin kavram yanılgılarını ele almaktır. Bu genel amaç çerçevesinde çalışmanın özel amacı liderlik eğitim programlarına ışık tutmaktır.

Yöntem

Çalışma kaynak taraması yöntemine dayalı olarak tamamlanmış betimsel bir araştırmadır. Kaynak taraması araştırmada ele alınan konunun bir haritasının çıkarılması sürecidir. Bu çalışmada *"Liderliğe ilişkin kavram yanılgıları nelerdir?"* sorusuna cevap olacak makale, tez ve kitap gibi birincil kaynaklar ile internet ortamında bulunan ve güvenilirli ikincil kaynaklar toplanmıştır. Çözümleme, liderlikteki kavram yanılgılarını ortaya koyacak şekilde yapılmış ve bulgular bu yolla oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları eleştirel bir yaklaşımla tartışılmıştır ve ulaşılan sonuçlara dayalı bazı öneriler de geliştirilmiştir.

Bulgular

Literatür bulguları liderlik hakkında en sık dile getirilen 12 kavram yanılgısı oluğunu ortaya koymaktadır. Bunlar aşağıda sunulmuştur:

Kavram Yanılgısı 1: "Liderlik öğrenilmez, insanlar lider olarak doğarlar."

Liderler doğar mı yoksa üretilirler mi? Bu soru çok tartışılır. Liderliği doğuştan gelen (genetik) bir özellik olarak görmek doğru değildir. Eğer böyle olsa idi tüm liderlerin çocuklarının da birer lider olması gerekir ve liderlik belli aileye özgü yetenek olarak kalırdı. Ayrıca her insanın güçlü ve zayıf yönleri farklıdır. Buna göre liderlik ancak tüm bu farkı oluşturanlarla birlikte ortaya çıkan bir eylem değil midir?

Liderlik bir beceridir. Bu beceri eğitim, düşünme ve yaşantı yoluyla geliştirilebilir. İnsan başka insanları gözleyerek bu beceriyi kazanabilir, kendini geliştirebilir. Lider olabilir. Büyük liderlerin ortak noktası, hepsinin ilham ve

motivasyon yoluyla başka insanlarla güçlü bağlantılar kurabilmesidir. Mükemmel liderlik tutku, bağlılık, sorumluluk, dürüstlük, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi bir dizi özellikle tanımlanır ve bunların tamamı da öğrenilebilir niteliklerdir. Lider olan kişilerin sosyal, ekonomik ve teknolojik değişimlere cevap verebilmeleri için öncelikle kendilerini tanımaları, geliştirmeleri ve iyileştirmeleri gerekir (Stern ve Cooper, 2017). Bu iyileştirmeler, liderliği öğrenebileceğimizin en somut kanıtlarıdır.

Öte yandan ünlü bilim adamı Herbert Spencer 1800'lü yılların sununda liderlerin doğmadığını, onları içinde bulundukları toplumun ürettiğini savunmuştur.

Kavram Yanılgısı 2: "Bütün liderler bazı ortak özelliklere sahiptir."

Liderleri neyin etkili kıldığı hakkında pek çok görüş vardır. Bir görüşe göre liderleri lider yapan şey onların fiziksel ve kişilik özellikleridir. Yirminci yüzyılın başında liderlik, insanın doğuştan sahip olduğu ve başkalarında bulunmayan bazı kişisel ve fiziksel özelliklere sahip olmaya bağlanmıştır. Liderlik hakkında bugün de bazı insanlar aynı şeyi düşünmektedir. Bu bir yanılgıdır.

Liderlik konusunda önemli çalışmalara imza atmış bulunan Yukl'a göre (1991) liderler kendilerini başkalarından ayıran bazı fiziksel özellik ve yeteneklere sahip gözükseler de hiçbir fiziksel özellik liderler için ortak bir nitelik değildir. Araştırmalar bir liderde bulunan herhangi bir fiziksel özelliğin başka bir liderde aynı olmadığını ortaya koymaktadır.

Dünyayı derinden etkilemiş pek çok lidere dikkatlice baktığımızda kiminin çok uzun boylu kiminin çok kısa boylu olduğunu görürüz. Kimi şişman, kimi zayıftır. Kiminin saçları uzun kiminin ise hiç saçı yoktur. Liderlik fiziksel özelliklerden bağımsız olarak yaşantı sonucu kazanılan bir niteliktir. Aynı şey kişilik özellikleri için de geçerlidir. Örneğin kimi lider içedönük iken kimi lider dışadönük olabilir. Bizler liderleri hep dışadönük olarak algılasak da durum böyle değildir. Bunun da ötesinde, izleyenleri arasında liderin sahip olduğu kişisel özelliklerden daha fazlasına sahip olanlar da bulunabilir. Fakat bunların lider olarak ortaya çıkmadıkları da gözlenir.

Kavram Yanılgısı 3: "Liderlik yöneticilikten daha iyidir."

Yönetici ve liderlerin farklı dünyaların insanları olduğu, *yöneticilerin işleri doğru yaptığı, fakat liderlerin doğru işi yaptığı* çok sık ifade edilir (Durucker, 2018).

Liderlik ve yöneticilik farklı iki roldür ve bu iki rolü birbirinden ayıran pek çok özellik vardır. Örneğin yöneticilerin kendileri için çalışan insanları vardır, liderlerin ise insanlar için çalıştıkları ifade edilir. Yönetimin özü, kısa vadede performansı sağlamaktır, liderlik ise daha uzun vade ile ilgilenir. Yöneticiler

bugüne, liderler geleceğe bakar. Biri sürece, diğeri sonuca odaklıdır. Yönetici düzeni korur, liderler değişimi başlatır. Birbirine zıt yüzlerce özelliği sıralayarak bu listeyi uzatmak mümkündür.

Bazı insanlar liderliği daha önemli görerek, yöneticiliği önemsiz görme eğilimindedirler. Bu bir kavram yanılgısıdır. Yönetim, liderlik kadar önemli bir beceridir. Başarılı örgütlerin hem iyi liderlere hem de iyi yöneticilere ihtiyacı vardır. Fakat yöneticilerin lider olma ihtiyacı daha çok dile getirilen bir konudur. Çünkü bazı insanlar liderliği strateji veya vizyon gibi "büyük resim" projeleriyle ilgili düşünerek büyük görme eğilimindedir. Aynı kişiler yönetimi basit müdahalelerle yapılacak küçük bir iş olarak görebilmektedir. Hâlbuki bir yöneticinin rolü, iş akışını olması gerektiği gibi sürdürmektir. Yani yönetim göreve dayalı bir eylemdir. Liderlik ise daha çok ilham vermeyi içerir.

Örgütleri iyi yönetebilmek, yalnızca ilham verici liderlikle değil, aynı zamanda yüksek kaliteli yönetim becerileri de gerektirir. Yönetsel liderlik tam da bu kavramla ilgilidir. Yani, harika bir lider aynı zamanda harika bir yönetici de olmalıdır. Değişik bir ifade ile yöneticiler ne kadar lider olmalı ise, liderler de aynı oranda yönetici olabilmelidirler.

Kavram Yanılgısı 4: "Liderler örgütlerin en tepesinde yer alan, en resmi otoriteye sahip kişilerdir."

Liderlik birçok farklı tarz, süreç, kişilik ve yaşam seviyesinde vardır. Fakat genellikle örgütsel yaşamda hiyerarşinin en tepesinde yer alan kişiler lider olarak görülürler. Yöneticiler orta seviyede, uzmanlar ise en altta yer alırlar. Güç ve kontrol liderlik pozisyonunda, en tepede bulunan kişinin elindedir. Bu bir kavram yanılgısıdır.

Çoğu organizasyonda, güç her zaman resmi otoritede değil, çalışanların görüş ve düşüncelerini etkileyerek onları harekete geçirebilen ve aynı zamanda resmi liderler üzerinde de etkili olan düşünce, kanaat önderleri ve baskı gruplarında da olur. Yani, örgütte liderliği yalnızca hiyerarşi ve pozisyon belirlemez.

Örgütsel yaşamın devam etmesi için informal liderlik önemli bir süreçtir. Bir örgütü resmi lider temsil eder. Fakat örgütün kimliğini çoğunlukla informal liderler şekillendirir. Kişisel popülarite isteği, kültürel dinamikler, hak arama çabaları veya inovasyon girişimleri informal liderlerin örgütlerde kendilerini var etmeleri için önemli süreçleri oluşturur.

İnformal liderlerin güç sınırları yalnızca örgüt içiyle sınırlı kalmaz. Kimi durumda örgütün dışına da uzanabilir. İnformal liderler formal liderlere karşı çıkabilirler veya onlarla birlikte el ele de çalışabilirler. Doğru ve dikkatli kullanıldığı takdirde informal liderlik formal liderliği destekleyen, güçlendiren bir unsur olabilir. Bu konuda önemli bir nokta, "güçlü liderlik için liderin hem

kendi yetenek ve enerjisin hem de diğer liderlerin yetenek ve enerjilerini harekete geçirebilmeleri gerekir (Peshawaria, 2011)."

Kavram Yanılgısı 5: "Liderler her şeyin en iyisini bilirler."

Liderlerin her şeyin en iyisini bildiklerine dair yaygın bir görüş vardır. Gerçekte liderler, herkes gibi sınırlı bir enerjiye sahiptirler. Bilgeliklerinin de bir sınırı vardır. Hiç kimse her konuda uzman olamaz. Büyük liderler, yetenekli insanlarla işbirliği yapmayı bilirler ve bilgi eksikliklerini de kurdukları ekipte yer alan güçlü üyeler sayesinde kapatırlar.

Liderlik, kimi durumda bir orkestrayı yönetmek gibidir. Lider konumunda olan kişi başka insanlarla işbirliği yapabilmeli ve güçlü takımlar oluşturabilmelidir. Büyük liderler *bütünün, kendisini oluşturan parçalardan daha büyük olduğunu* bilirler. Amaçlarına ulaşabilmek için birlikte çalıştığı insanları bilgi, beceri ve yetenek yönünden bir yapbozun parçaları gibi doğru bir konfigürasyonla bir araya getirebilir ve büyük resmi ortaya çıkarabilirler. Büyük idealler ancak bu yolla gerçekleştirilebilir.

Kavram Yanılgısı 6: "İyi bir lider olmak için dışa dönük olmak gerekir."

Hayır. İyi bir lider olmak için dışadönük olmak gerekmeyebilir. Büyük liderlik genellikle gürültü patırtı olmadan perde arkasında gerçekleşir. Stratejik liderler, gemiyi sessizce amaçlanan varış noktasına doğru sürerek örgütleri hedeflerine ulaştıran liderlerdir. Ayrıca içe dönük liderler, aktif dinleme eğilimleri sayesinde kolay erişilebilen bir duygusal derinliğe de sahip olabilirler.

Liderlik rolleri söz konusu olduğunda, dışa dönükler daha çok planlama, strateji oluşturma ve sorun çözmek için diğer meslektaşlarıyla ilişki kurma süreçleri içerisinde sorumluluklara daha fazla ilgi duyma eğilimindedir. Buna karşılık, içe dönük liderler problemler karşısında ekip ve örgüt için neyin en iyi olduğuna dair güçlü sezgileri ile daha iyi çözümler bulabilirler.

Kavram Yanılgısı 7: "Liderlik için kriz gerekir."

Tarih boyunca, dünyanın en büyük liderlerinin çoğu kriz olayları sırasında ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum liderliğin her zaman bir krizle ortaya çıkacağı anlamına gelmez. Böyle bir bakış açısı bir kavram yanılgısıdır.

Değişim, geleceğe yönelik bir vizyonla ilgili net hedefler gerektirir. Boonstar'a göre (2012) pek çok durumda değişim, bir krizi organize etmekle değil, özlemleri organize etmekle ilgilidir.

Dünya bir değişim rüzgârı içerisinde savrulmaktadır. Krizler normal yaşamın bir parçası haline gelmiş durumdadır. Günümüz dünyasında liderlik algısında da büyük değişimler yaşanmaktadır. Böyle bir noktadan krizleri liderleri ortaya

çıkaran süreçler olduğu kadar liderliği pekiştiren, geliştiren, öğreten olaylar olarak da görmek gerekir. Liderliği ancak bir krizin ortaya çıkabileceğini kabul etmek, en başta seçimle gündeme gelen temsili liderlere haksızlık olur.

Kavram Yanılgısı 8: "Lider her zaman liderdir."

Liderleri günün 24 saati kendini hedeflerine adayan birer işkolik olarak görmek doğru değildir. Liderlerin de özel yaşamları vardır. Bunu iş yaşamları ile özel yaşamlarını dengeleyerek yaparlar. Öte yandan liderlikte sürdürülebilirlik önemlidir. Liderlerin sahip olduğu beceriler, onun içinde bulunduğu şartlar ve talepler ile uyumlu ise liderlik devam eder. Aksi takdirde sürdürülebilirlik tehlikeye girer. Bazı yazarlar lider kalabilmenin lider olabilmekten daha zor olduğunu dile getirirler. Bu süreçte lidere güven önemlidir. Güven, liderin lider olarak kalabilmesinde anahtar bir rol oynar. Takipçilerin güvenini kaybeden liderler, bir güç yitimi sürecine girmiş demektir. Bu da o liderler için yolun sonu anlamına gelir.

Kavram Yanılgısı 9: "Liderlik, başkalarını etkilemekle ilgilidir."

Liderler başkalarından çok kendilerine hedefler koyarlar ve onlara ulaşmak için kendilerini motive ederler. Bunu yaparken güçlü bir rol model haline gelirler ve bu da başkalarına, o işi yapmak için ilham verir.

Kavram Yanılgısı 10 : "Takipçiler lidere ne kadar çok uyarsa, liderlik o kadar etkili olur."

Güçlü liderliğin sırrı, sadık takipçilere sahip olmakta yatar. Liderlikte takipçilerin bilinç ve olgunluk düzeyi de önemlidir. Göktürk ve Ağın'a göre (2019) Liderlik literatüründe pasif/edilgen unsurlar olarak konumlandırılan takipçiler, kendilerini ve örgüte dair süreçleri belirleyen aktörler olarak literatürde yeterince yer almamaktadırlar. Bass ve Bass (2008) liderlerin izleyenlerini etkileme potansiyelleri kadar izleyenlerin de liderleri etkilemeye dönük potansiyellerinin olduğuna dikkat çekmektedir.

Takipçilerin lidere uyma düzeyi, güçlü liderliğin bir göstergesi olarak gözükebilir. Fakat aynı şeyin tersi de geçerli olabilir. Yani, takipçiler aktif bir role uygun olarak liderlerden ne kadar bağımsız hareket edebilirlerse, liderliğin o kadar güçlü olduğundan da söz etmek mümkündür. Manz, ve Sims (2001) tarafından geliştirilen süper liderlik yaklaşımı, liderin her bir izleyenini bir lider haline getirmesini içerir. "Takipçiler lidere ne kadar çok lidere uyarsa, liderlik o kadar etkili olur" ifadesi bir yanılgıdır ve süper liderlik bunu açıklayan en güzel örnektir.

Kavram Yanılgısı 11 : "En güçlü liderler siyasi liderlerdir."

Tarih boyunca büyük kitleleri etkileyen liderlere bakılırsa, pek çoğunun hiçbir zaman siyasi bir görevde bulunmadıkları, hiçbir zaman resmi güce veya otoriteye sahip olmadıkları ve hiçbir zaman bir orduya komuta etmedikleri kolayca görülebilir.

Kavram Yanılgısı 12: "Liderler daima birer kahramandır."

Birçok efsane, mit ve hikâye liderleri romantik olarak ele alır ve bir kahraman olarak tasvir eder. Ancak liderler her zaman bir kurtarıcı kahraman olmayabilir. Değişime öncülük eden ve problemlere çözüm üreten sessiz sedasız pek çok lider vardır.

Sessiz liderlik kavramı, son zamanlarda literatürde sıkça yer almaya başlamıştır. Bunun nedeni, dünyada geleneksel olarak var olan savaşçı türü liderlik ya da endüstrideki patron türü liderlik uygulamalarının artık geride kalması ve yeni trendlerin daha çok taraftar bulması olabilir.

Sonuç

Bu çalışmada liderliğe ilişkin kavram yanılgılar üzerinde durulmuştur. Literatürde sıkça bahsi geçen 12 adet kavram yanılgısı tespit edilmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yanılgıların bireysel, toplumsal ve küresel sonuçları olmakta, liderlikle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili bulunan tüm insanları etkilemektedir. Etki düzeyinin en çok yükseköğretim öğrencileri üzerinde olduğu söylenebilir. Çünkü bu kademedeki gençler geleceğe ilişkin beklentilerini bugünkü algıları üzerine inşa ederek mesleki yaşamlarına yön vermektedir. Kavram yanılgıları üzerine inşa edilmiş bir gelecek tasarımı onların aleyhine sonuçlar doğurabilir ve hazırlıklarını olumsuz yönde etkileyebilir.

Kavram yanılgılarının tespitine ilişkin önemli bir nokta yazara ait yorumlardır. Yazarın dünya yorumu, kuşkusuz yaptığı yorumlar üzerinde etkilidir. Bu noktada çalışmanın birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden yürütüldüğü ve yazara ait yorumların minimum seviyede tutulduğunu belirtmek de gerekmektedir.

Buna ek olarak liderlik hakkında sorulan sorulara bilimsel cevaplar verebilmek de zordur. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi liderlik bir insani fenomendir. Liderlik algısı kişiden kişiye değişmektedir. Bir başka ifade ile dünyada ne kadar insan varsa o kadar liderlik yorumu olabilir. O nedenle bu konuda bir genelleme yapmak zor olmakta ve bu genellemelerden hareket ederek bilimsel sorulara kesin cevaplar vermek risk oluşturabilmektedir. Sosyal bilimlerin dinamiği fen bilimlerinden çok farklı bulunmaktadır. Doğa bilimleri, olaylar arasındaki ilişkileri anlamdan yoksun bir şekilde yasalarla açıklama çabası içerisindedir. Sosyal bilimlerde söz konusu olan insandır. İnsan

davranışları yasalar ve genellemelerle açıklanamamaktadır. Bu durum bizlere farklı yorumları inceleyerek yeni bir yorum ortaya koyma görevi ile sınırlandırmaktadır.

Bu çerçevede liderlik hakkındaki kavram yanılgılarının öncelikle farklı eğitim kademelerinde bulunan öğrencilerin algısal dünyasında ne durumda olduğu belirlenmesi önerilebilir. Aynı tespit farklı liderlik alanları ve iş dünyasında bulunan insanlardan başlayarak toplumun diğer bölümleri için de yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Antal, A. B., & Dierkes, M. (2004). On the Importance of Being Earnest about Business: Overcoming Students' Misconceptions about Leadership in Corporate Change Processes. *Journal of International Business Education*, *1*, 165-184.
2. Bass, B. M., ve Bass, R. (2008). The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications (4. Baskı). New York, NY: Free Press.
3. Boonstra, J. J. (2012). *Cultural change and leadership in organizations: A practical guide to successful organizational change*. John Wiley and Sons, Inc.
4. Manz, C. C., & Sims, H. P. (2001). *The new super leadership: Leading others to lead themselves*. Berrett-Koehler Publishers.
5. Cronin, J. F. (1993). Four misconceptions about authentic learning. *Educational leadership*, *50*(7), 78-80.
6. Drucker, P. F. (2018). *The effective executive*. Routledge.
7. Göktürk, D., & Eren, A. Ğ. I. N. (2020). Liderlik çalışmalarında takipçi (follower) merkezli yaklaşıma ilişkin bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20* (4), 191-210.
8. Harris, A., & De Flaminis, J. (2016). Distributed leadership in practice: Evidence, misconceptions and possibilities. *Management in education*, *30*(4), 141-146.
9. Spencer, H. (1882). *The principles of sociology* (Vol. 2). D. Appleton.
10. Owen, J. (2017). *Myths of leadership: Banish the misconceptions and become a great leader*. Kogan Page Publishers.
11. Peshawaria, R. (2011). *Too many bosses, too few leaders: the three essential principles you need to become an extraordinary leader*. Simon and Schuster Publishing.
12. Stern, S., & Cooper, C. (2017). *Myths of management: What people get wrong about being the boss*. Kogan Page Publishers.
13. Wayson, W. W. (1975). Misconceptions about Leadership. *National Elementary Principal*, *55*(2), 12-17.
14. Yağbasan, R., & GÜLÇİÇEK, A. G. Ç. (2003). Fen öğretiminde kavram yanılgılarının karakteristiklerinin tanımlanması. *Pamukkale üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*, *13*(13), 102-120.
15. Yukl, G. A. (1991). Leadership in Organizations. Pearson Education India.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

16. https://www.effectory.com/knowledge/two-common-misconceptions-about-leadership-and-management/ E.T. 17.11.2022
17. https://byanthonyboyd.com/3-common-misconceptions-about-leadership-4e4b85809ecf E.T. 17.11.2022
18. https://leadership.deakin.edu.au/blog/common-leadership-misconceptions E.T. 15.11.2022
19. https://keap.com/business-success-blog/business-management/leadership/leadership-myths 12.11.2022

YAZILI ANLATIM ÖGESİ OLARAK EDEBİ-KURGUSAL YAZILAR

Okan ALAY

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi
Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi,
e-mail: okanalay@hacettepe.edu.tr.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3065-5705

Giriş

İnsanlar geçmişten bugüne farklı zaman ve mekânlarda duygu, düşünce, istek, hayal ve beklentilerini gerek sözlü gerekse yazılı olarak aktarma, iletme gereği duymuştur. İnsanlar önce sözlü olarak, yazının icadından sonra ise hem sözlü hem de yazılı olarak dilden yararlanmıştır. Bazen bunu sözlü anlatımdan yararlanarak dile getirdiği gibi, bazen de *"Söz uçar yazı kalır"* ifadesinde görüleceği gibi akıp giden zaman içinde kalıcı olması, daha düzenli ve etkili olması adına yazılı anlatımdan yararlanmıştır. Yazılı anlatımda istenen hedefe varmak için birikimin yanı sıra dil becerisi, metnin düşünce aşamasından yazıya aktarılıp düzenlenmesi sürecinin yönetilmesi de önem arz eder.

Böyle olunca yazılı anlatım, sözlü anlatımdan farklı olarak anlık değil, kalıcıdır ve doğaçlama değil düzenlemeye dayalı bir anlatım türü olarak değer taşır. Yazılı anlatım aracılığıyla her türlü olay, düşünce, durum ve duygu dilin en güzel şekilde kullanımıyla belli bir plan dâhilinde başkalarına ve yarınlara ulaştırılır (Aktaş, Gündüz 2001: 70-73). Bu bağlamda yazının icadından günümüze, değişen dünya şartları ve ihtiyaçlara göre resmî yazışmalardan edebî ve bilimsel çalışmalara kadar geniş bir alanda yazılı anlatımdan yararlanılır.

Yukarıda da değinildiği üzere yazılı anlatımın sözlü anlatıma göre kalıcılık arz etmesi ve anlatım açısından gözden geçirme, düzenleme gibi olanaklar sunması birçok türün ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Böylece işlenecek konu, anlatım biçimi, yazılış tekniği, kurgu ve gerçeklik gibi özellikler dikkate alındığında öğretici, düşünce yazılarından farklı olarak sanatsal ve kurmaca yönlerinin başat olduğu edebî-kurgusal yazıların varlığından söz etmek mümkündür (Şavk, 2011: 107). Söz konusu bu edebî ve kurgusal yazılar veya türler dil ve edebiyat açısından eğitim-öğretim ve akademik müfredatın önemli bir ögesi olarak da önem arz etmektedir. Bu saikle söz konusu çalışmamızda yükseköğretimde ortak, zorunlu ders olarak okutulmakta olan Türk Dili dersleri müfredatında yazılı anlatım ögesi olan edebî-kurgusal yazılar/türler esas alınmaktadır. Edebî-kurgusal türlere dair değerlendirmelerde bulunulurken kavram, kısa tarihçesi, Türk ve Dünya edebiyatındaki seyri, başlıca örnekleri dikkate alınarak öğrenciler için salt bir bilgi olmaktan öte onlara dil ve edebiyat estetiği kazandıran ögeler olması yönüyle ayrıca öneme haizdir. Bu bağlamda edebî ve estetik yönü güçlü olan, öğretici olmaktan ziyade sanatsal bir kaygıyla yazılan başlıca türleri; şiir, destan, masal, tiyatro, öykü ve roman olarak sıralamak mümkündür.

Şiir

Edebiyatın en eski türü olan şiir; duygu, düşünce ve izlenimlerin estetik bir çerçevede dizeler halinde dile getirildiği söz sanatıdır. Şiir için her ne kadar böyle

bir tanımlamada bulunulsa da aslında Aristo'dan günümüze kadar tam ve kesin bir tanımına ulaşılamayan yazınsal türlerden biridir. Bunda şiirin doğası gereği zengin çağrışımlara, özgün bir dil estetiğine dayanması ve son derece öznel bir sanat oluşunun önemli bir payı vardır. Öyle ki neredeyse her bir şairin, şiir eleştirmeninin kendine göre bir şiir tanımı yaptığı bilinmektedir. Örneğin Ahmet Haşim şiiri; *"nesre çevrilmesi mümkün olmayan tür",* Cahit Sıtkı Tarancı; *"sözcüklerle güzel şekiller kurmak sanatı",* Salah Birsel, *"doğrusu şiirin hiçbir anlamı olmaması değil, şiirin o anlamı bağırmaması gerekir",* Lamartine ise *"büyük zekâların rüyaları"* olarak tanımlamıştır.

Genellikle şiir ve manzumenin birbiriyle karıştırıldığı, şiirin uyak-ölçü, nazım birimi olmaksızın yazılamayacağı gibi bir yanılgı söz konusudur. Öncelikle manzume; uyak, ölçü ve nazım birimi gibi biçimsel kurallara uyularak yazılan dizelerden oluşan bir metindir. Bu yapıda olan her bir manzume sanat değeri taşımayabilir, işte bu bağlamda yukarıda sözü edilen bazı biçim ve içerik özellikleri dikkate alınarak sanat değeri taşıyan manzumeler şiir olarak değerlendirilmektedir. Her şiir ölçülü ve uyaklı olmak zorunda değildir, bu bağlamda ölçüsü, uyağı olmayan, hatta neredeyse düz yazı biçiminde yazılan serbest şiir türü vardır.

Şiiri diğer yazınsal türlerden ayıran genel bazı biçim ve içerik özellikleri vardır. Şiir gerçeği imgelerle anlatarak her okuyanda farklı bir etki, izlenim ve çağrışım yaratır. Biçimsel olarak alt alta dizeler halinde yazılması, hepsinde olmasa da uyak, ölçü gibi ses unsurlarına sahip olması, içerik ve anlatım olarak ise imge, duyu, duygu ve çağrışımların önemli bir yer tutması, anlatım ve söyleyişinde kendine özgü bir dil, müzikal bir ritminin olması onu diğer türlerden farklı kılmaktadır (Gökalp Alpaslan 2010: 174). Kullanılan sözcüklerin seçimindeki titizlik, konuyu ele alış biçimi, anlatmaktan ziyade sezdirmeyi amaçlaması, çağrışım ve imgelerle estetik bir anlatımın tercih edilmesi onu başlı başına farklı bir edebî tür haline getirmiştir.

Gerek Türk edebiyatında gerekse dünya edebiyatında tarihi çok eskilere dayanan şiir, önce sözlü halk şiiri olarak ortaya çıkmış, sonra yazının bulunmasıyla yazılı metin haline bürünmüştür. Halk şiiri ve klasik şiir olarak günümüze ulaşarak farklı konularda ve türlerde yazıla gelmiştir.

Türk halk şiirinin güçlü şairlerinden Yunus Emre sekizli hece ölçüsüyle söylenen bir dörtlüğünde çağlar ötesinden şöyle seslenmektedir:

"Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü
Bana seni gerek seni" derken klasik (divan) şiiri şair Fuzulî ise aruz ölçüsüyle bir beyitte şöyle seslenmektedir:

"Kamu bimârına canan deva-yı derd ider ihsan
Niçin kılmaz mana derman meni bimar sanmaz mı?"

Geleneksel tarzda yazılan şiirlerde nazım şekli, birimi, ölçü, uyak gibi unsurlar esas iken çağdaş şiirde yukarıdaki ölçütler esas olmak bir yana artık neredeyse yararlanılmayacak derecede az kullanılmaktadır. Onun yerine şiir biçim, içerik, anlatım çerçevesinde özgün ve özgür bir söz sanatı olarak edebiyat sanatı içinde gelişimini sürdürmeye devam etmektedir.

Konularına göre şiirler şu türlere ayrılır:

1. Lirik Şiir: Aşk, ayrılık, hasret, özlem konularını işleyen duygusal şiirlerdir. Eskiden Yunanlılarda *"lir"* denen sazlarla söylendiğinden bu adı almıştır. Divan edebiyatında gazel, şarkı; halk edebiyatında güzelleme türündeki koşma, semai lirik şiirlere örnektir.

Beklenen
Ne hasta bekler sabahı
Ne taze ölüyü mezar.
Ne de şeytan, bir günahı
Seni beklediğim kadar.

Geçti, istemem gelmeni
Yokluğunda buldum seni.
Bırak vehmimde gölgeni
Gelme, artık neye yarar?
(Necip Fazıl Kısakürek)

2. Didaktik Şiir: Bir düşünceyi aktarmak, bilgi vermek amacıyla yazılan şiirlerdir. Bu şiirler duygu yönleri az olduğundan okurun kalbinden ziyade aklına hitap ederler. Manzum hikâyeler, fabllar didaktik özellik gösterir.

"Atiyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Bilmem ki ölüm var mıdır ondan daha alçak!
Ey dipdiri meyyit: "İki el bir baş içindir."
Davransana eller de senin, baş da senindir.
Ye's öyle bataktır ki düşersin, boğulursun
Ümide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!"
(M. Akif Ersoy)

3. Pastoral Şiir: Doğa güzelliklerini, kır yaşamını, çobanların yaşayışlarını anlatan şiirlerdir. Doğaya karşı içten bir sevgi ve imrenme içeren şiirlerdir.

Akşamüstü Rüyası

Akşamüstü rüyası
Şimdi gemiler geçer uzaklardan
Gönlüm güvertede sere serpedir.
Işıklı geceler, saz sesleri, peynir ekmek
Ne biletim ne param ne dostum var
Pır pır eder yüreğim bakındıkça...
-Uyan Turgut'um, garibim, uyan
Bura Terme'dir.

Terme köprüsünden kamyonlar geçer,
Irgatlar üç orada beş burada konuşurlar
Bir gece başlar, yarı siyah, yarı kırmızı
Cigaramı yakar evime dönerim...
-Gidin gemiler, gidin
Vardığınız yerlere selam edin
Gün olur bütün kaygılardan uzak
Ben de gelirim...

(Turgut Uyar)

4. Epik Şiir: Destansı özellikler gösteren şiirlerdir. Kahramanlık, savaş, yiğitlik, konuları işlenir. Okuyanda coşku, yiğitlik duygusu, savaşma arzusu uyandırır. Divan edebiyatında konusu savaş ve yiğitlik olan kasideler, halk edebiyatında koçaklama, destan, varsağı türleri epik şiir özelliği göstermektedir.

Anadolu

(...)
Nasıl severim bir bilsen.
Köroğlu'yu,
Karayılanı,
Meçhul Askeri...
Sonra Pir Sultanı ve Bedrettini.
Sonra kalem yazmaz,
Bir nice sevda...
Bir bilsen,
Onlar beni nasıl severdi.
Bir bilsen, Urfa'da kurşun atanı

Minareden, barikattan,
Selvi dalından,
Ölüme nasıl gülerdi.
Bilmeni mutlak isterim,
Duyuyor musun?

Öyle yıkma kendini,
Öyle mahzun, öyle garip...
Nerede olursan ol,
İçerde, dışarda, derste, sırada,
Yürü üstüne - üstüne,
Tükür yüzüne cellâdın,
Fırsatçının, fesatçının, hayının...
Dayan kitap ile
Dayan iş ile.
Tırnak ile, diş ile,
Umut ile, sevda ile, düş ile
Dayan rüsva etme beni.
(...)

(Ahmed Arif)

5. Satirik Şiir: Bir kişi, durum veya olayı iğneleyici bir tarzda, alaylı bir biçimde eleştiren şiirlerdir. Bu şiirlerde bazen didaktik özellikler görülse de açık bir eleştiri söz konusu olduğundan satirik şiirler olarak değerlendirilmektedir. Divan edebiyatında hiciv, halk edebiyatında taşlama, günümüz edebiyatında ise yergi olarak bilinmektedir.

Kalk Gidelim
Kalk gidelim
Ölü düşler ülkesi Afrika'ya
Dinleyelim orda
Narin açlar senfonisini
Belki silinir pası kalbimizin.

Burada hayat kirli arzular sunağı
Baştan başa riya
Ve gök kırıldı kırılacak
Kimse görmüyor
Bir tutam açlığın aktığını
Avuçlarına koca Afrika'nın.

(...)
Kalk gidelim
Günahlarımızı soyunduğumuz
Merhamet sularına
Bir yanda düşkün kullar tekkesi
Öbür yanda mağrur efendiler
Ruhuma batıyor artık Linka
Şu yirmi birinci asrın kabalığı

Kalk gidelim…
(Okan Alay)

6. Dramatik Şiir: Tiyatroda kullanılan bir şiir türü olup kökeni antik Yunan edebiyatında oyuncuların sahnede söyledikleri sözleri şiir haline getirip ezberletilmesi esasına dayanır. Türk edebiyatında örnekleri ancak Batıya açıldığımız Tanzimat dönemine görülmeye başlanmıştır. Abdülhak Hamit Tarhan'ın nazımla yazdığı bazı tiyatroları buna örnektir.

Gelinlik Kızın ölümü
Salâ verilirken kalktık kahveden,
Kızın babası yanımızda, boyu uzun,
Zayıf, ağzı mırıltılar.
On köylü, iki subay, bir tezkereci er,
Sıralandık ahşap mescidin avlusunda,
Aldık cenazeyi sarsmandan, iğreti
Ve hafif, gözlerimiz yerde,
Kayıp bir tayın izini süreriz sanki....
(Melih Cevdet Anday)

Destan

Milletlerin hayatını derinden etkileyen savaş, doğal afet, göç gibi olayları olağanüstü bir çerçevede ve olağanüstü kişilerle dile getiren sözlü veya yazılı edebî eserlere destan denir. Destanlar çoğunlukla manzum şekilde olsa da düzyazı biçiminde de olabilir. Hatta destanlardan bazılarının bir bölümü düz yazı bir bölümü de şiir şeklinde olanları vardır.

Destanlar mitolojinin egemen olduğu, henüz yazılı kültür ve bilimin çok etkili olmadığı ilkçağlarda ortaya çıkan sözlü edebiyat ürünleridir. Mitolojiyle olduğu kadar efsane ve tarihle de ilintilidir. Onda bir milletin idealleri, tarihî serüveni, yaşayışı, inançları, kültürüne dair güçlü emareler bulunmaktadır. Çok eski

dönemlerden itibaren sözlü olarak anlatılan destanlar daha sonra yazıya geçirilmiştir. Bu süreçte bir destan önce doğuş sonra yayılma ve en son derleme aşamasında yazıya aktarılarak oluşumunu tamamlar. Anlatılan olaylar ve söz konusu edilen kişiler genellikle abartılı olarak ele alınmış, kahramanların olağanüstü eylemleri coşkulu ve hamasî bir dille aktarılmıştır.

Destanlar doğal ve yapay olarak ikiye ayrılır. Doğal destanlar toplumun ortak ürünleri olup birtakım olaylar sonucu kendiliğinden oluşan ve sonra yazıya geçirilen destanlardır. *"Gılgameş Destanı"* (M.Ö. 3 bin Mezopotamya) en eski doğal destandır. Oğuz Kağan, Ergenekon, Göç, Manas gibi Türk destanları birer doğal destandır. Yapay destanlar ise bir şairin toplumu etkileyen herhangi bir olayı doğal destanlara benzeterek coşkulu bir dille söylemesi sonucu oluşan destanlardır. Türk edebiyatında Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Üç Şehitler Destanı", Gülten Akın'ın "Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı" buna örnektir (Özdemir 1990: 83).

Dünya edebiyatındaki başlıca destanlar; *"İlyada ve Odysseia"* (Yunan), *"Şehname"* (İran), "*İgor"*(Rus), *"Kalevela"* (Fin). Türk edebiyatında ise Sakalara ait *"Alp Er Tunga Destanı", "Şu Destanı";* Hunlara ait *"Oğuz Kağan Destanı",* Göktürklere ait *"Bozkurt Destanı", "Ergenekon Destanı"* ve Uygurlara ait olan *"Göç Destanı"* ve *"Türeyiş Destanı"* başlıca doğal destanlardır.

Örnek Metin:

Oğuz Kağan Destanı'ndan…

(…)

Oğuz Kağan bir çokurdın aygır atka mine turur irdi. Oşul aygır atnı bek çok siriyür irdi. Çolda uşbu aygır at közdin yitü kaçdı, kitdi, munda ulug bir tag bar irdi. Öze üstünde tong takı muz bar turur. Anung başı sogukdın apak turur. Anung üçün anung atı muz tag turur. Oğuz Kagannıng atı muz tag içige kaçıp kitdi. Oğuz Kağan mundın köpçıgay, emgek çekip turdı. Çerigde bir bidik kakız ir beg bar irdi. Çalang bulangdın korukmaz turur irdi. Çürügüde, sogurguda onga ir irdi. Oşul beg taglarga kirdi, yürüdü. Tokuz kündün song Oğuz Kaganga aygır atnı kiltürdi. Muz taglarda köp soğuk bolupdın ol beg kagardın sarunmış irdi; ap ak irdi. Oğuz Kağan sivinç birle küldi; aytdı, kim: Ay, sen munda beglerge bolgıl başlık, ma menglep senge at bolsun kagarlık, tep tedi. Köperdini soyurkadı; ilgerü kitdi.

Kene yolda bedük bir öy kördi. Bu öynüng tagamı altundın irdi; tunglukları takı kümüşdün, kalıkları temürdin irdiler irdi. Kapuluk irdi, açkıç yok irdi. Çerigde bir yakşı çeber ir bar irdi. Anung atı tö'mürdü kagul tegen irdi. Anga çarlıg kıldı, kim: Sen munda kal, aç kalık. Açgungdun song kil orduga, tep tedi. Mundın anga kalaç at koydı; ilgerü kitdi. (…)

(Günümüz Türkçesiyle)

Oğuz Kağan her zaman bir alaca ata binerdi. O bu atı pek çok severdi. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz vardı. Onun başı soğuktan apak idi. Onun için adı Buz bağ idi. Oğuz Kağan'ın atı bu Buz Dağ'ın içine kaçtı, gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ıstırap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne tanrıdan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü. Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağan'a getirdi. Buz Dağ çok soğuk olduğundan, o bey kara sarılmıştı, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve: "Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun." dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerledi.

Yolda büyük bir ev gördü. Bu evin duvarı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdendi. Kapalı idi ve anahtar yoktu. Asker arasında pek becerikli bir adam vardı. Adı Tömürdü Kağul idi. Ona buyurdu: "Sen burada kal ve çatıyı aç; açtıktan sonra orduya gel." Bunun üzerine ona Kalaç(Kal! aç!) adını koydu ve ilerledi. (…)

Masal

Halk kültürü içinde ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, genellikle olağanüstü kahramanların başından geçen olağanüstü olay veya durumların bir tekerlemeyle başlayıp yine bir tekerleme ile bitirildiği metin şeklinde anlatılmasına masal denir. *"Bir varmış, bir yokmuş…"* ya da *"Bir zamanlar bir ülkede…."* diyen başlayan kalıplaşmış ifadelerden anlaşılacağı üzere zaman ve mekan aslında ya hayalidir ya da çok genel olarak değerlendirilir. Geçmişten günümüze anlatılagelen, dinleyicileri inandırmak iddiasında olmayan bir nesir türüdür (Alay 2005: 18).

Masallar da destanlar gibi halkın içinde oluşmuş, anonim bir anlatı olarak zaman içinde dilden dile yayılmış ve daha sonra bir yazar tarafından derlenmiş ya da yeniden kaleme alınarak yazılı kültüre kazandırılmıştır. Bu masalların yanında ayrıca belli başlı yazarların kendi kurgularıyla oluşturdukları sanatsal masallar da vardır. Bu yönüyle masallar anonim ve sanatsal masallar olarak iki ayrı türden oluşmuştur.

Masal, sözlü kültür ürünü ve olağanüstülükler barındıran bir tür olarak destanla benzeşse de destanlarda millî özellikler belirgin iken masallarda insanî ve evrensel değerler daha çok öne çıkarılmıştır. Destanlar millî, masallar evrensel değer yargılarıyla dikkat çekmiştir. Ancak yine de her bir masalda ait olduğu toplumun geleneklerinden, inançlarından, değer yargılarından izler görmek mümkündür. Eğiticilik yönü, ders verme özelliği vardır. Halka hitap ettiği için sade ve anlaşılır bir dili vardır (Şimşek 2001: 4-6).

Masallar nazım ve nesir karışık olabildiği gibi çoğunlukla düz yazı şeklindedir. Özellikle çocuklara hitap eden ve eğitsel işlevleri ile dikkat çeken bir türdür. Olaylar serim, düğüm, çözüm şeklinde ve masal formuna uygun olarak belli başlı klişe ifadeler ve kurguyla oluşturulmuştur.

Dünya edebiyatında Beydeba'nın yazdığı *"Kelile ve Dimne"* (Hindistan), Antik Yunan döneminde Aisopos (Ezop)'un anlattığı **"***Ezop Masalları",* Arap dünyasında *"Binbir Gece Masalları"* dikkat çekerken yine Avrupa'da masalcılığın temellerini atan Fransız yazar La Fontaine, Alman edebiyatında Grimm Kardeşler ve Danimarka edebiyatında ise Andersen masal türünde nitelikli eserler ortaya koymuştur. Türk edebiyatında ise çok eski bir geçmişi olan masal uzun süre sözlü olarak anlatılmış, ilk kez Ziya Gökalp tarafından derlemeler yapılmaya başlamış ve ünlü Türkolog İgnacz Kunos tarafından da incelemeye başlanmıştır. Türk masalları arasında en çok bilineni Keloğlan masallarıdır. Günümüzde çok sayıda masal derlemesi ve çalışması yapılmaktadır.

Örnek Metin:

"Bir varmış, bir yokmuş, bir ormanda bir tilki ile bir kartal varmış. Bu ikisi arkadaşmış.

Bir gün tilki, kartala demiş:

-Yarın evime gel, sana bir davetim var.

Kartal kabul etmiş. Ertesi gün davete gitmiş. Tilki, ona malez[1] *yapmış.*

Kartal, maleze bir gaga vurmuş ama gagası hamura saplanmış, bir türlü çıkaramamış. Kartal gagasını çıkarıp silene kadar, tilki bütün yemeği silip süpürmüş.

Tilki doymuş; ama kartal sofradan aç kalkmış. Eve aç gitmiş. Giderken de:

-Tilki arkadaş alacağın olsun, bu yanına kalmayacak, demiş.

Bir başka gün bu kez kartal, tilkiyi evine yemeğe davet etmiş. Tilki de kabul etmiş. Kartal sofrayı kurmuş, tilkiyi sofraya buyur etmiş. Tilki sofraya oturunca yemekte nohut olduğunu görünce birden beti benzi solmuş.

Tilki bir türlü nohut yiyememiş, güç bela birkaç nohut alıp yemeye çalışmışsa da bir türlü yiyememiş. Kartal ise birkaç gaga vuruşuyla nohudu tıkır tıkır yiyip bitirmiş.

Tilki çaresiz aç kalkmış sofradan. Açlıktan midesi kazınırken kendi kusurunu anlamış ve demiş;

- Eh... ben sana malez vermeseydim, sen de bana nohut vermezdin!..Ben bunu hak ettim.

Benden yalan, Allah'tan doğru. Bu masal da burada biter, herkes kendi suyuna gider."

("Tilki ile Kartal", Bingöl Masalı)

[1] Bingöl ve yöresinde hamurdan yapılan mahalli bir yemek.

Roman

Yaşanmış veya yaşanabilecek olayları-durumları, diğer bir deyişle yaşamdan alınmış ya da hayal edilmiş olayları-durumları yer, zaman ve kişiler bağlamında anlatan edebî metinlere roman denir. Fransızca üzerinden Türkçeye geçen *"roman"* terimi, Roma İmparatorluğunda halkların kullandığı bozulmuş Latinceye verilen bir ad iken, sonraki dönemlerde Latince yazılan destan ve halk öykülerine ad olmuş ve nihayet günümüzdeki anlamıyla belli bir türün adı olarak kullanılmıştır.

Olay, yer, zaman ve kahramanlar dört önemli unsur olarak romanda serim, düğüm, çözüm şeklinde kurgulanır. İşlenen konuya göre olay veya durum birbirine eklemlenen halkalar halinde ayrıntılı olarak işlenir. Bu bağlamda betimlemelerden olabildiğince yararlanılır.

Romanda yer ve zaman ekseninde gerçekleşen olay örgüsünün kişilerine kahraman veya romanın şahıs kadrosu denilmektedir. Belli bir bütünlük içinde söz konusu kahramanlar tip veya karakter olarak konumlandırılabilir. Bu çerçevede romandaki kişiler belli bir çevre içinde ele alınarak karakter çizme ve tipleme yollarıyla değerlendirilir (Özdemir 1990: 83). Yine kurgu çerçevesinde söz konusu olay veya durum belli bir yer ve zamana bağlanarak işlenir. Yer, olay veya durumun tezahür ettiği unsur iken, zaman ise romanın başlangıcından bitişine kadar geçen süreyi kapsar. Zaman akışı kronolojik olabildiği gibi özellikle modern romanlarda *"geriye dönüş"* ya da *"sıçramalar"* şeklinde farklı kesitlerde ele alınabilir.

Romanlar konularına göre; tarihî roman, macera romanı, sosyal roman, polisiye roman, bilimkurgu romanı, biyografik roman, psikolojik roman; edebiyat akımlarına göre romantik roman, realist roman, natüralist roman, izlenimci roman vb. türlere ayrılabilir.

Dünya edebiyatında edebî olarak ilk roman örneğinin Cervantes'in 16. yüzyılın sonlarına doğru yazdığı *"Don Kişot"* adlı romanı olduğu kabul edilmektedir. O dönemden günümüze pek çok ülkede dünyaca tanınmış roman yazarı ortaya çıkar. Bazı önemli isimler şunlardır: Victor Hugo, Gustave Flaubert, John Steinbeck, Ernest Hemingway, Albert Camus, James Joyce, Lev Tolstoy, Fyodor Dostoyevski, Virginia Woolf, Franz Kafka, G. Garcia Marquez, Marcel Proust, Orhan Pamuk…

Türk edebiyatında ise roman birçok yeni tür gibi Tanzimat döneminde, modernleşme süreciyle Batı romanından çeviriler ve taklitlerle başladı. Bir diğer deyişle Batılılaşmanın bir parçası olarak Avrupa üzerinden alınmıştır (Moran 2005: 9). Bu çerçevede ilk roman çevirisini Yusuf Kâmil Paşa, Fenelon'dan "Telemak" adıyla yapmıştır (1859). İlk yerli roman ise Şemsettin Sami'nin "Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat" (1872) adlı eseridir. Bu romandan sonra günümüze

dek Türk edebiyatında da çok sayıda nitelikli roman yazarı ortaya çıkarmıştır. Öyle ki 2006 yılında Dünyada saygın bir yeri olan Nobel Edebiyat Ödülünü Türk yazar Orhan Pamuk almayı başarır.[2] Bazı önemli isimler şunlardır: Halit Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Tarık Buğra, Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Oğuz Atay, Emine Işınsu, Adalet Ağaoğlu, Orhan Pamuk, Elif Şafak, Hasan Ali Toptaş, İhsan Oktay Anar, Nazan Bekiroğlu…

Örnek Metin:

"Ben bir hasta adamım… Gösterişsiz, içi hınçla dolu bir adamım ben. Sanıyorum, karaciğerimden hastayım. Doğrusunu isterseniz, ne hastalığımdan anladığım var ne de neremin ağrıdığını tam olarak biliyorum. Tıbba, hekimlere saygı duymakla birlikte, şimdiye dek tedavi olmadığım gibi, bundan sonra da böyle bir şey düşünmüyorum. Üstelik boş inançları olan bir insanın, hem de tıbba saygı duyacak kadar (oldukça iyi bir öğrenim gördüm, boş inançlara inanmamam gerekirdi, ama inanıyorum işte). Hayır, hayır, salt hıncımdan dolayı tedavi almak istemiyorum. Siz bunu anlayamazsınız. Ama ne ziyanı var, ben anlıyorum ya! Bu huysuzluğumla kime kötülük edeceğimi açıklamak elimde değil, bunu ben de bilmiyorum; bildiğim bir şey varsa, o da, tedaviden kaçmakla hekimlere bir 'zarar veremeyeceğim', olsa olsa bütün zararı kendimin çekeceğidir. Yine de hıncımdan tedavi olmuyorum! Karaciğerim ağrıyormuş, varsın daha beter ağrısın!"

(Dostoyevski, Yer Altından Notlar)

Öykü (Hikâye)

Yaşanmış veya tasarlanmış bir olayı-durumu yer, kişi ve zaman belirterek anlatan kısa ama yoğun anlatımlı kurmaca metinlere öykü, diğer adıyla hikâye denir. Öykücü ve eleştirmen Feridun Andaç'ın tamıyla ise, "Öykü bir gözlemden, izlenim ya da tasarımdan yola çıkarak bir olayın, bir durumun, bir kesitin, bir ân'ın anlatımıdır." (Andaç 2008: 20).

Öykü, yaygın ancak yanlış olarak bilinen kanıya göre romanın kısası değildir. Olay-durum, yer, zaman ve kişiler gibi unsurlar bakımından benzerlikler olsa da, öyküyü romandan ayıran esas özellik; onun yukarıda değinilen dört unsuru sınırlı olan hacminde ele alış biçimidir. Dil ve anlatım olarak romana göre daha özlü ve yoğundur. Kişi, yer ve zaman bakımından ise uzun uzadıya açıklamalar değil, belirgin bir yönünün öne çıkarıldığı tür olarak farklılık arz eder. Çoğunlukla tek

[2] Bkz.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhan_Pamuk#Nobel_%C3%B6d%C3%BCl%C3%BC

bir olay veya durum ele alınırken, özel bir ana veya dikkatlerden kaçan bir ayrıntıya yoğunlaşarak okurda önemli bir farkındalık yaratır.

Yazılış tarzı bakımından olay ve durum öyküsü olmak üzere ikiye ayrılır. Olay öyküsü, klasik hikâye türü olarak bilinen ve olay örgüsüne göre kurgulanan bir türdür. Bir olay, belli bir noktadan alınarak bir sonuca bağlanır. Serim, düğüm ve çözüm planını ortaya çıkarmak zor değildir. Genellikle sürpriz bir sonla bitmez. Dünya edebiyatındaki temsilcisi Guy de Maupassant olduğu için Maupassant tarzı olarak da bilinir. Türk edebiyatındaki başlıca temsilcileri Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay gibi isimlerdir.

Durum ya da an öyküsü ise klasik öyküye göre bir plan yapmanın zorunlu olmadığı ve olayın kendisi yerine bir an, kesit veya durumun öne çıkarıldığı öykü türüdür. Olay öyküsünde merak öğesi öncelikli iken durum öyküsünde esas olan aksiyon değil ortam ve koşulların öykü kahramanı üzerindeki etkisidir. Kişiler tam olarak tanıtılmaz. Zamanın kronolojik akışı genellikle bozulur, anlatmaktan ziyade sezdirme öne çıkarılır. Modern öykülerin önemli bir kısmı durum öyküsü tarzında yazılmakta ya da minimal (çok kısa öykü) veya postmodern öykü denilen farklı öykü tarzlarının iç içe geçtiği bir biçimde yazılmaktadır. Dünya edebiyatındaki en büyük temsilcisi Anton Çehov olduğu için Çehov tarzı öykü olarak da bilinmektedir. Türk edebiyatındaki ilk önemli temsilcileri Sait Faik Abasıyanık ve Memduh Şevket Esendal'dır.

Dünya edebiyatında öykünün kökeni fabl ve halk hikâyesi tarzındaki metinlere dayansa da bugünkü anlamıyla öykü türünün ilk ciddi örneği Rönesans sonrasında (16. yy.) İtalyan yazar Giovanni Boccacio'nun yazdığı *"Decameron"* adlı kitaptır. Maupassant ve Çehov ile güç kazanmış, pek çok ülkede birçok usta yazar tarafından işlenmiştir. Türk edebiyatında ise ilk örneğini Tanzimat Dönemi yazarlarından Ahmet Mithat Efendi (*Letaif-i Rivayet*) verirken onda ciddi anlamda çığır açan iki önemli isim; Ömer Seyfettin ve Sait Faik Abasıyanık'tır. Cumhuriyet Döneminden günümüze öykü türünde öne çıkan bazı isimler ise şunlardır: Memduh Şevket Esandal, Refik Halit Karay, Sabahattin Ali, Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), Tarık Buğra, Haldun Taner, Bilge Karasu, Sevinç Çokum, Tomris Uyar, Sevim Burak, Tezer Özlü, Mustafa Kutlu, Ayfer Tunç, Ferit Edgü…

Örnek Metin:

"Gözlerini açar gibi olunca rüyasından artakalan bir boşluğu yokladı parmaklarıyla. Uzayıp giden, uzayıp gittikçe parmaklarını da uzatıp götüren, zaptedilmez bir yumuşaklıkla içini bir sonsuzluğa sürdüren bir çizginin üzerinde, güneşin tereddütler içinde bir türlü aydınlatamadığı eşyayı yalayıp geçirten, derin, idraki güç bir mistiklik merdivenini kayarcasına aşırtan gizli bir kuvvetle itildiğini duymuştu. Gözlerini açmamıştı henüz. Bir çizginin üstünde mi, bir

merdivenin basamağında mı bilemiyordu. Penceresi, tabiatın, içinde deniz med ve cezirlerinin boğuştuğu bir köşesini çerçevelemişti. Oraya mı gitmek, burada mı kalmak? Burası nereydi? Gözlerini ne zaman açacak (açacak mı)? Sessizce masanın içinden geçirdi parmaklarını, duvarı buldu, sonra onun da ötesine geçerek gökyüzü gibi bir yere uzanmaya başladı. Yaprakların üzerinde iri taneli çiğler o geçerken göz kırpıştırdılar. Selam vermek için başını 'iğdi'. İğdi, gömülüyor gecenin karanlığına, sabahın ışığına ve iğiyor sonsuzu yakalamak, gülücüklere konuklamak için başını. Hayır, iyice açmamıştı henüz gözlerini. Alacakaranlık. Ulaşılması zor bir şeyi bekler gibi, bilmeden -veya elinde olmadan- oraya doğru kayıyor, kayarken asma köprüler kuruluyordu altına, derin uçurumları, bitimsiz vadileri, yüksek kayalıkları aşıyor, parmağının uzandığı yere doğru –çünkü hep bir yere doğru uzuyordu parmakları- büyük bir hızla akıyordu. Bu ne kocaman devleri, bu ne küçücük cüceleri ardında bıraktı! Doyumsuz iştihalarla uçurumlara yuvarlandı, dağları aştı. Ama hiçbiri bir engel değildi ona. Sanki bir başka dünyanın oradaki, o içinde bulunduğu yerdeki izdüşümleriydi bunlar. Şimdi dikkatli olmanın zamanıydı, çünkü med ve cezirden 'şark!' diye bir ışık şeridi düştü odasına. O zaman biraz daha kendinde olarak gözlerini azıcık daha aralayabildi. Boğuşma diner gibi olmuştu, zaten küçük bir çarpışmaydı, diye geçirdi içinde. Parmaklarını topladı. İşte o zaman bir ışık şeridi de yorganının üstüne düştü ve gözlerini açtı. Pencere, pencereydi. Ama o, eşyada oluşan olağanüstü bir şeyi fark ediyormuş gibi, büyük bir şaşkınlıkla,

- Ne kadar değişmiş her şey, dedi, ne kadar değişmiş!"

(Rasim Özdenören, Sabah)

Tiyatro

Belli bir yerde ve zamanda toplanan seyircilerin önünde oynanmak, canlandırılmak üzere yazılan eserlere tiyatro denir. Yunanca, "seyirlik yeri" anlamına gelen "theatron"dan türetilmiş olan tiyatro yüzyılların birikimiyle öncelikle "Oyun ve seyir yerleri olan bir mekândır" (Konur 2001: 11) ve yanı sıra yazılı metniyle edebî bir eserdir. Bu bağlamda günümüzde tiyatro denince akla hem oyunun oynandığı bina hem de oynanan oyun akla gelmektedir

Edebiyat sanatını ilgilendiren yönü ise oynanan oyunun metni, yani yazılı eserdir. Bilindiği üzere tiyatro zaten başlı başına bir gösteri sanatı olup kendine özgü özellikler taşımaktadır. Olay veya durum, dekorlar ve oyuncular yardımıyla günlük yaşamda olduğu gibi sahnede göz önünde canlandırılmakta, adeta oyuncu ve seyirci bütünleşmektedir

Edebî diğer eserler okunmak ya da dinlenmek için yazıldığı halde tiyatro eserleri öncelikle sahnelenmek-seyredilmek için yazılmıştır. Klasik tiyatro eserleri tıpkı roman ve öyküde olduğu gibi *"serim", "düğüm"* ve *"çözüm"*

bölümlerinden oluşmakta ve üç birlik kuralına göre yani *"olay-yer-zaman birliği*"ne göre kurgulanmaktadır. Ancak modern tiyatroda söz konusu bu kurallara pek uyulmadığı görülmektedir.

Tiyatro eserleri konusuna ve özelliklerine göre klasik yapı içinde *"komedi*" (güldürü) ve "*trajedi"* (ağlatı)olarak ayrılsa da sonraki süreçte dram, opera, operet gibi türleriyle zengin bir sanat dalı olarak yerini perçinlemiştir. Tiyatroda rol alan erkek oyuncuya *"aktör",* kadın oyuncuya *"aktris"* adı verilirken oyuncuların el-kol hareketlerine *"jest",* yüzdeki göz, kaş, ağız gibi kısımların anlamlı şekilde hareketine *"mimik"* adı verilmektedir. Konuşmadan sadece jest ve mimiklere dayanan oyunlara *"pandomima"* denilmektedir. Yine oyunun kendisine *"piyes",*ana bölümlerinden her birine *"perde",* perde içindeki küçük bölümlere "sahne" adı verilmektedir. Oyunun icra edildiği yerin olay ve duruma uygun olarak hazırlanmasına *"dekor",* sahne arkasında *"kulis"* adı verilen yerde oyunculara rollerini anımsatan kişiye *"suflör"* ve tiyatro ya da sinema bir rolün yedek oyuncusuna da *"dublör"* denilmektedir (Taner, And, Nutku 1966).

Sonuç olarak gerek klasik tiyatro gerekse modern tiyatro güzel sanat dallarından biri olarak aynı zamanda edebiyat sanatıyla da ilgilidir. Dünya edebiyatında bugünkü tiyatronun kaynağının antik Yunan olduğu, tragedya ve komedyanın orada vücut bulduğu söylenmektedir. Türk edebiyatında da *"karagöz oyunu", "orta oyunu", "meddah", "köy seyirlik oyunları"* gibi geleneksel tiyatro mevcut iken 19. yüzyılın sonlarına doğru Tanzimat dönemiyle birlikte modern tiyatro varlık göstermeye başlamıştır. Pek çok tiyatro eseri yazılmış ve oynanmıştır.

Örnek Metin:

"(Bir köy kahvesi: masalar, iskemleler, bir köşede çay ocağı; duvarda Atatürk'ü, Gazi Osman Paşa'nın ve öbür Türk kahramanlarının portreleri ve iyice görülebilecek bir yerde, okunaklı harflerle yazılmış bir "Allah'ın Dediği Olur" levhası. Masalarda kahve, çay içen, çene çalan, iskambil oynayan köylüler, "yek", "düşeş", "dubara" sesleri. Osman girer, dalgındır. Durmuş'un masasına oturur. Köylüler, Osman'a candan ilgi gösterirler.)

Birinci köylü: - Merhaba Osman

İkinci köylü: - Merhaba Osman

Üçüncü köylü: - Ne var ne yok Osman?

Dördüncü köylü: - Ne var ne yok Osman? (Osman her birine baş işaretiyle karşılık verir.)

Durmuş: - Ne haber Osman; iyisin ya?

Osman: - İyiyim. Seni sormalı.

Durmuş: - Benden de iyilik sağlık. (Usulca) Nasıl, hazır mısınız?

Osman: - Neye?

Durmuş: - Bu gece tamam mı diyorum? Nen var senin Osman? Yoksa bir şey mi oldu? Vaz mı geçti?

Osman: - Ha; yok canım. O dünden razı. Beni kaçır diyen kendisi.

Durmuş: - Ee?

Osman: - Anamın yüzünden. Ağladı sızladı. Babası sağ komazmış bizi, yazık olurmuş ikimize. Ben ölürsem ne yaparmış tek başına, neler de neler… Ayşe'yle konuştu.

Durmuş: - Kim, anan mı?

Osman: - Evet. Bugün öğle üstü çeşme başında görmüş Ayşe'yi.

Durmuş: - Peki Ayşe ne demiş?

Osman: - Ne desin. Doğrusun demiş, iyi düşünürsün demiş, demiş ya, benim için rahat değil; kızmıştır Ayşe bana, korktum sanmıştır. Hepten ödlek belleyecek beni.

Durmuş: - Yok canım, sen de. Bana sorarsan, iyi ki vazgeçtiniz bu işten, Osman. Neden dersen, adam zengin. Üstelik namazında orucunda, tesbih elinden düşmez, bilirsin, köylü sayar kendisini, yüksek yerlerde bir sürü adamı var, kazada dersen öyle, şehirde dersen öyle; sen nasıl başa çıkarsın böyle biriyle?

Osman: - Hayrola Durmuş, ne çabuk değişti ağzın! Sen değil miydin daha dün "kaçır" diyen, "Ayşe Sıska Cemal'e yaramasın" diyen?

Durmuş: - Doğru, bendim, bendim ya, bu sabah düşündüm de sakat buldum bu işi. Neden dersen, köylü sana düşman kesilecek; yardım etmediği kimse yok şu Gürpınar'da. Benim düğünden önce sıkışmıştık da…

Osman: - Ee? Yardım etmişti o da, satın almıştı senin Sulak Tarlayı, değil mi Durmuş?

Durmuş: - He ya, Sulak Tarlayo… (Bir tuhaf olur) İyi para vermişti ama! Hey gidi Sulak Tarla hey… Taş eksen buğday biterdi. Umut kesme be Osman, sen hele sabret; Ayşe'yi kaptırmayız Sıska Cemal'e, bir yolunu buluruz elbet.

Osman: (Dalgın): Hepten ödlek belliyecek beni. "Paran yoksa yüreğin de mi yok!" Şu anam yok mu anam…

Durmuş: - Ne yapsın kadıncağız Osman, ana olmak kolay mı? Dur hele, bıçak kemiğe dayansın, görür o hergele! (…)"

(Turan Oflazoğlu, Keziban Allah'ın Dediği Olur)

Sonuç

Yazının icadından günümüze, değişen dünya şartları ve ihtiyaçlara göre gündelik yazışmalardan, resmî yazışmalara, edebî yazılardan bilimsel çalışmalara kadar geniş bir alanda yazılı anlatımdan yararlanılmaktadır. Bu bağlamda işlenecek konu, anlatım biçimi, yazılış tekniği, kurgu ve gerçeklik gibi özelliklere göre yazı türlerini edebî-kurgusal yazılar ve öğretici yazılar-düşünce yazıları olmak üzere iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bu ünitede edebî-kurgusal yazılar üzerinde durularak bu tür metinlerde edebî ve estetik yönün etkin olduğu, öğretici olmaktan ziyade sanatsal bir kaygıyla yazılan yazılar olduğu görülmektedir. Söz konu bu yazı türleri arasında şiir (konularına göre lirik, epik, didaktik, pastoral, dramatik ve satirik) başta olmak üzere destan, masal, roman, öykü, tiyatro gibi türler yer almaktadır. Bu türlerin biçim, içerik ve üslup özellikleri, yanı sıra Türk ve Dünya edebiyatındaki bazı önemli temsilcilerine değinilerek estetik ve edebî yönlerine dikkat çekilmektedir.

Kaynakça

1. Aktaş, Şerif – Gündüz, Osman (2001). *Yazılı ve Sözlü Anlatım.* Ankara: Akçağ Yayınları.
2. Alay, Okan (2005). *Bingöl Masalları (İnceleme-Metin).* Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi.
3. Alay, Okan (2006). *Kültür Dünyamızda Bingöl*. Elazığ: Üniversite Yayınları.
4. Andaç, Feridun (2008). *Öykü Yazmak Öyküyü Düşünmek*. İstanbul: Doruk Yayınları.
5. Celâl, Metin (1998). *Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi-2.* İstanbul: Bulut Yayınları.
6. Demir, Necati (2019). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
7. Dostoyevski, F. M. (2011). *Yer Altından Notlar.* İstanbul: İletişim Yayınları.
8. Gökalp Alpaslan, G. Gonca (2010). "Şiir", Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım (Edt. Nurettin Demir-Emine Yılmaz). Ankara: Nobel Yayınları.
9. Konur, Tahsin (2001). *Devlet-Tiyatro İlişkisi*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
10. Moran, Berna (2005). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
11. Oflazoğlu, A. Turan (2001). *Keziban Allah'ın Dediği Olur.* İstanbul: İz Yayıncılık.
12. Özdemir, Emin (1990). *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
13. Özdener, Rasim (2018). *Hastalar ve Işıklar.* İstanbzul: İz Yayıncılık.
14. Şavk, Ülkü Çevik (2011). Ana Hatları ile Türk Dili. Ankara: Yargı Yayınevi.
15. Şimşek, Esma (2001). Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması (1. Cilt). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
16. Taner, Haldun-And, Metin-Nutku Özdemir (1966). *Tiyatro Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
17. https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhan_Pamuk#Nobel_%C3%B6d%C3%BCl%C3%BC

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE YENİLİK STRATEJİLERİ VE YENİLİK PERFORMANSI

Doç. Dr. Fatih TÜRKMEN[1]
Oğuzhan İPEK[2]

[1]Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü, 0000-0001-6716-7399
[2]Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü, 0000-0002-0229-2495

1. YENİLİK KAVRAMI VE YENİLİĞİN TÜRLERİ

Yeni bir fikrin veya metodun kullanımı anlamına gelen "innovation" kelimesi Latince "innovare" kelimesinden gelmektedir. "Yeni" kelimesinin bir dönüşümü olarak orta çağda görülen bu Latin kökenli kelime dilimizde "yenilik" olarak kullanılsa da dilimize ve dünya dillerine "inovasyon" olarak yerleşmiştir (Mengü, 2018).

Bilgi, kullanıldığı ve pratiğe döküldüğü disipline göre kendini yenileyebilen, güncelliğini koruyabilen bir yapıya sahiptir. Bilginin esas alındığı her yaklaşımda meydana gelen toplumsal yapı değişim becerileri kazanmaktadır (Özbalcı, 2021b). Bu durum yeniliğin karşı konulamaz oluşunu açıklamaktadır. Yenilik ve değişim birbirine çok benzer kavramlar olarak görülse de değişim, güce veya harekete geçirici bir etkiye ihtiyaç duymayıp kendiliğinden meydana gelir. Bunun yanında yenilik bir amaç için planlanmış ve sistemli bir süreci ifade eder (Özbalcı ve Çevik, 2020). Bu nedenledir ki yenilik her alanda daima ön planda tutulması gereken bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.Yenilik kavramı sosyal, teknolojik ve işletme bazında birçok araştırmacı tarafından farklı noktalara değinilerek tanımlanmıştır. Tablo 1'de de araştırmacıların yeniliğe yönelik tanım ve ifadeleri yer almaktadır.

Tablo 1. Çeşitli Yazarlar Tarafından Yapılmış Yenilik Tanımları

Kaynak	Yenilik Tanımı
Siauliai (1979)	Sosyal faaliyetleri iyileştirmeyi amaçlayan ve sosyal üretimin uygulanmasına yönelik bilimsel çalışmalardır (Kogabayev ve Maziliauskas, 2017).
Spence (1994)	Kendi kişisel durumumuz açısından büyük ölçüde yeni bir şey ya da var olan ve bildiğimiz bir şeyin başka bir amaç doğrultusunda yeni kullanımı olabilir (Akman, 2003).
Ufuah ve Utterback (1997)	Ürünlere, süreçlere ve hizmetlere dahil edilen yeni bilgidir.
Amabile ve Conti (1999)	Organizasyonlardaki insanlar tarafından yeni, faydalı fikirlerin uygulanması veya benimsenmesidir.
Johannessen, Olsen ve Lumpkin (2001)	Yenilikçi bir birimin yöneticisinin yeni olarak algıladığı herhangi bir yapı, politika, yöntem veya süreçleri herhangi bir ürün veya pazar fırsatına çevirme.
Kale (2010)	Yaratıcılık faaliyetleri doğrultusunda meydana gelen yeni fikirlerin başarıyla hayata geçirilmesi ile ilgilidir.
Kul (2010)	Teknolojik anlamda yeni ürün veya süreç geliştirmenin yanında, mevcut ürün ve süreçlerde de önemli değişikliklerin yapılması yenilik kapsamında değerlendirilmektedir.

Kaynak: Ufuah ve Utterback (1997), Amabile ve Conti (1999), Johannessen vd. (2001), Akman (2003), Kale (2010), Kul (2010), Kogabayev ve Maziliauskas (2017) çalışmalarından yararlanarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

Yeniliğin, bir ülkedeki tüm sektörlerde meydana gelen dinamik ve yaygın bir faaliyet haline gelmesi de organizasyonlarda sıklıkla değişimler yapılmasına sebep olmaktadır(OECD, 2018). Dolayısıyla işletmelerde AR-GE çalışmalarına

ayrılan bütçe zorunlu hale gelmektedir ve bu şekilde teknolojik ve bilimsel gelişmeler güncel olarak takip edilerek organizasyona yönelik inovatif çalışmalar yapılmaktadır. Özgün stratejiler izlenerek yapılan bu çalışmalara olanak sağlayan gereklilikler şu şekilde sıralanmaktadır (Kul,2010):

- İşletmelerde AR-GE departmanlarının kurulması,
- İşletmelerde yenilik ve yaratıcılıktan sorumlu en az bir çalışanın bulundurulması,
- İşletmelerde "reengineering" yaklaşımının benimsenmesi,
- İşletmelerde bireysel anlamdaki çabaların tasarım merkezleri yoluyla ortak çabalara dönüştürülmesi.

Küresel dünyada varlığını sürdürmek isteyen tüm örgütler için yenilikçi bir yaklaşımla geleceğin gerekliliklerine uygun öngörü oluşturmak başlangıç noktası kabul edilmelidir. Sosyal ve ekonomik açıdan yenilikçi bir yaklaşımla çağımızın gerekliliği olan dijital dönüşüm unutulmamalıdır. Çağımızın gerekliliği dijital dönüşüm temelinde planlanan geleceğe politika ve stratejiler uzun vadeli olarak tasarlanmalıdır (Özbalcı,2021a).

1.1. Yenilik Türleri

Örgütlerin bünyelerinde yaptıkları yenilikçi faaliyetlerin anlaşılabilmesi ve tanımlanabilmesi için yenilik kavramı türlere ayrılarak incelenmektedir. Bu ayrım çeşitli sınıflandırmalar yapılarak gerçekleştirilmektedir. Firmaların farklı işlevlerine göre yapılan bu sınıflandırmalardan literatürde en sık kullanılanları Oslo Kılavuz'unda (OECD, 2018) yer alan ve Uzun'un (2020) da çalışmasında belirttiği gibi alanına göre ve derecesine göre yapılan sınıflandırmadır. Bunlar:Alanına Göre Yenilikler, Ürün Yeniliği, Süreç Yeniliği, Organizasyonel Yenilik, Pazarlama Yeniliği, Derecesine Göre Yenilikler, Radikal Yenilik, Artımsal (Kademeli) Yeniliktir. Bu sınıflandırma haricinde, Profesör Henry Chesbrough tarafından ilk kez kaynağına göre sınıflandırılan yenilik, açık ve kapalı olarak ikiye ayrılmıştır. Kurum içi kaynaklar tarafından geliştirilip hayata geçirilen yenilik fikirleri kapalı inovasyon, hem dış hem de iç süreçler ve kaynaklar yardımıyla oluşturulan yenilik fikirleri ise açık inovasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre kapalı inovasyon modeli, AR-GE sürecindeki yetersizlikler veya yenilikçi fikirlerin mevcut örgüt yapısıyla uygulanamaması nedeniyle kaybolan bir model olsa da açık inovasyon modeli, geliştirme ve uygulama anlamında bir kısıtlama olmadığından ve iş birlikleri sayesinde farklı pazarlara da rahat girilebildiğinden daha sık görülen bir modeldir (Ünal, 2016). Bu metot, ortak AR-GE paylaşımı olarak da ifade edilebilir. İlaveten yeniliğin 4P'si olarak nitelendirilen yaklaşım ile yenilik boyutlara ayrılıp dört ana başlıkta incelenmiştir (Tidd ve Pavitt, 2011):

- Ürün (Product) yeniliği; bir işletmenin ürettiği veya sunduğu ürünlerde ve hizmetlerde yaptığı değişiklikler.

- Süreç (Process) yeniliği; bir işletmede üretilen veya sunulan ürün ve hizmetlerin süreçlerindeki değişiklikler.

- Pozisyon (Position) yeniliği; bir işletmede üretilen veya sunulan ürün ve hizmetlerin koşul ve konumlarındaki değişiklikler.

- Paradigma (Paradigm) yeniliği; bir işletmenin yaptıklarının temelinde yatan zihinsel modellerdeki değişiklikler.

Yenilikler, ifade ettikleri temel özellikler doğrultusunda farklılaştırılıp kategorize edilmektedir. Aksi halde tek bir başlık altında benimsenen yenilikler işletme açısından zor ve yanıltıcı yenilik faaliyetleri anlamına gelmektedir (Yücel, 2019). Bu çalışmada da yenilik, alanına göre ve derecesine göre iki ana başlık ve onların alt başlıkları şeklinde incelenmektedir.

Tablo 2. Yenilik Türleri

Yenilik Kademesi	Yenilik Türü	Kısa Tanım
Alanına Göre Yenilik	Ürün Yeniliği	Ortaya yeni bir ürün çıkarılması veya mevcut üründe yapılan yenilikler.
	Süreç Yeniliği	İşetmenin üretim ve teslimat süreçlerinde yaptığı yenilikler.
	Organizasyonel Yenilik	Yönetim maliyetlerini azaltma yoluyla işletmedeki çalışma şeklinde yapılan yenilikler.
	Pazarlama Yeniliği	İşletmede üretilen ürünlerin pazarlaması kapsamında yaptığı yenilikler.
Derecesine Göre Yenilik	Radikal (Köklü) Yenilik	Sektör için oldukça yeni olan bir iş, süreç veya ürün yapma şeklinin meydana getirilmesidir.
	Artımsal (Kademeli) Yenilik	Mevcut olanın üzerine yapılan geliştirmeler anlamına gelen yeniliktir.

Kaynak: Oslo Kılavuzu'ndan (OECD, 2018), Uzun (2020) ve Atakan'ın (2017) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

1.1.1. Alanına Göre Yenilikler

Yeniliğin alanına göre oluşturulan bu sınıflandırmada toplam dört yenilik türü bulunmaktadır. Bunlar; ürün yeniliği, süreç yeniliği, pazarlama alanında yapılan yenilik ve organizasyonda yapılan yenilik olarak sıralanmaktadır. Bu sınıflandırma Oslo Kılavuzu'nun (2018) güncel yayınında yer alan sınıflandırmadır.

a) Ürün Yeniliği

Ürün yeniliği, işletmede önceki mal veya hizmetlerden önemli ölçüde farklı olan ve piyasaya sürülen yeni veya geliştirilmiş bir mal veya hizmettir (OECD, 2018). Bu tanımdan hareketle ürün yeniliği, daha önce bulunmayan, tamamen yeni ve farklı bir ürünün ortaya çıkarılmasıyla gerçekleşebildiği gibi hali hazırda bulunan bir ürünün farklılaştırılması, geliştirilmesi ve pazara sunulması ile de gerçekleşebilmektedir (Yavuz, 2010). Yeni ürün, kavram olarak incelendiğinde literatürde pazar açısından üç şekilde ele alınmaktadır (Sabuncu, 2014: 107):

- İşletmeler için yeni ürün; işletmelerin çeşitli amaçlarla pazarda mevcut olan bir ürünü üretmeye veya satmaya karar vermeleridir.
- Pazar için yeni ürün; piyasada halihazırda bulunan bir ürünün daha önce bilinmediği bir başka piyasada ilk kez yer almasıdır.
- Hiçbir piyasada bulunmayan yeni icat ürün; o zamana kadar henüz hiçbir yerde mevcut olmayan üründür.

İşletmelerin ürünlerinde yaptıkları yenilikler ve geliştirmeler veya mevcut olmayan yeni bir ürün icat etmeleri onların pazarda baskın bir konum elde etmelerini mümkün kılabilmektedir. İşletmeler için büyüme açısından büyük fırsatlar doğurabilen yenilikçi ürünler ayrıca pazara yeni giren işletmelerin pazarda yer edinme fırsatı sağlamasına da olanak tanımaktadır (Wang ve Ahmed, 2004).

Özaydın (2020) çalışmasında belirttiği üzere bir ürünün yeni olarak kabul görmesi için birtakım koşulları karşılaması gerekmektedir. Bu koşullar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Ürün veya hizmetin maliyetinde önemli bir düşüş sağlanmışsa.
- Ürüne yeni özellikler ve/veya fonksiyonlar kazandırılmışsa.
- Tamamen yeni bir ürün veya hizmetse.

Başarılı ürün yeniliklerine örnek olarak konaklama işletmelerinde görülen concierge robotlar gösterilebilir. Son yıllarda turizm sektöründe de hızla yaygınlaşan robotlaşma, özellikle Hilton, Henna Hotel ve Yotel Hotel gibi ilerici ve modern işletmelerde örnekleri ile karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş teknolojileri içinde barındıran concierge robotlar, misafirlerin isteklerini dinleyerek ve çeşitli duyguları da ifade ederek onlarla kişisel bağlantı kurabilmektedirler. Otel ve çevresi hakkında yol tarifi ve diğer bilgilere ihtiyaç duyan konuklara hizmet sağlayan bu robotlar büyük ilgi görmektedirler (Johnson, 2019).Ayrıca turizm sektöründe misafirin istek ve beklentilerine yönelik sunulan ürün ve hizmetler üzerinde yenilikler sağlanmaktadır (Hüsam vd., 2021). Standartlar dışına çıkılarak misafir talebine karşılık eklenen veya çıkarılan bir içerik ile hazırlanıp sunulan kokteyl ya da misafirin talebi

doğrultusunda pişirme usulü değiştirilerek hazırlanan bir et yemeği, olağan halinden farklılığa gidildiği için yeni bir ürün veya hizmet olarak nitelendirilmektedir (Tekin, 2012).

b) Süreç Yeniliği

Süreç yeniliği, işletmede ürünün üretilme ve hizmetin sunulma yöntemlerinde yapılan değişikliklerdir (Kale, 2010). Süreç yenilikleri bir işletmede, maliyetlerin azaltılması, üretim sürecindeki esnekliğin ve performansın artırılması amacıyla, üretim, dağıtım ve teslimat birimlerinde yeni ve geliştirilmiş metotlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Akman, 2003).

İşletmelerde özellikle üretim süreçlerinde yeni teknolojik altyapıların ve sistemlerin kullanımı örgüt yapısının da değişmesine neden olmaktadır (Biçer, 2019). Örneğin Japonların birçok sektördeki üstün başarıları ağırlıklı olarak üretim süreçlerindeki becerilerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum yaptıkları süreç yeniliklerinin getirisidir. Japon firmalarının işletmelerinde süreçleri temel bileşenlere ayırarak bu bileşenlerin ölçümlerini sağlamaları ve sürekli geliştirme ve iyileştirme çalışmaları yapmaları onların dünya çapında rekabet avantajı elde etmelerini mümkün kılmaktadır (Köse, 2012).

c) Organizasyonel Yenilik

Organizasyonel yenilik, yönetimde yeni sistemlerin ve yöntemlerin, yeni iş organizasyonlarının ve iş yapılarının uygulanmasına dayanan bir yenilik türüdür (Camison ve Monfort-Mir, 2011). Organizasyonel anlamda yenilik yapabilen işletmeler çeşitli özelliklere sahip olmak durumundadırlar. İşletmelerin bu özelliklere sahip olmaları onların yenilik yapmalarını kolaylaştırmaktadır. Organizasyonel seviyede yenilik sürecini kolaylaştıran özellikler ise (Trott, 2017) tarafından; büyüme yönelimi, örgütsel miras ve yenilik deneyimi, teyakkuz ve dış bağlantılar, teknoloji ve AR-GE yoğunluğuna bağlılık, risklerin kabulü, organizasyonel yapı içinde fonksiyonlar arası iş birliği ve koordinasyon, hızlı kavrayış, yaratıcılık için uygun alan, yeniliğe yönelik strateji, çok çeşitli becerilerin koordinasyonu ve uyumu şeklinde ifade edilmektedir.Özellikle günümüzde dijital dönüşüm çerçevesinde bir bakış açısı ile hayata geçirilen organizasyonel yenilikler turizm sektöründe de ön plana çıkmaktadır (Meydan vd., 2020). Yeniliklerin sürdürülebilir olması ve bu bağlamda gelişme kaydebilmek için AR-Ge çalışmalarının arttırılması ve teşvik edilmesi, yeni teknolojilerin oluşturulması ve ihtiyaç duyulan becerilerde beşeri sermayenin arttırılması için eğitime yönelik stratejilere önem verilmesi gerekmektedir (Özbalcı, 2019).

Organizasyonel yeniliklere örnek olarak turizm sektöründe yapılan bazı yenilik faaliyetleri gösterilebilir. Son yıllarda en sık görülen e-booking yani online rezervasyon sistemlerini geliştirme, yeni kontrol sistemleri oluşturup

kullanma, sezonluk yerine daimî personel çalıştırma, çalışanların eğitimi ve oryantasyonları ve turizm harici diğer sektörlerle iş birliği kurma gibi uygulamalar ve faaliyetler turizm alanında görülen organizasyonel yeniliklere örnek olarak gösterilmektedir (Zengin ve Dursun, 2017).

d) Pazarlama Yeniliği

Bu yenilik tipinde müşteri beklentilerine odaklanılarak, rakiplerden daha çok üretim yapmak yerine daha çok satmak amaçlanmaktadır (Köse, 2012). Bu anlamda yeni ticari yöntemler kullanılarak, promosyon ve fiyatlandırma alanlarında değişimler yapılmaktadır. Xu vd. (2006) göre pazarlama yeniliği, pazarlama kanallarında, taktiklerde ve çalışma yöntemlerinde uygulanan yenilikler anlamına gelmektedir. Çalışmalarında yeni bir ürünün veya teknolojinin ancak tam olarak pazarlanabildiğinde başarılı olup, değer katabileceğini ifade eden Xu vd. (2006), yeni bir ürünün ticarileştirilmesinin daha etkin ve hızlı bir şekilde gerçekleşebilmesi adına pazarlama yeniliklerine ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

Pazarlama yeniliğine örnek olarak yine turizm sektöründen bir konaklama işletmesi olan RİTZ Carlton Oteli'nin uyguladığı veri tabanlı pazarlama stratejisi verilebilir. Bu oteller zincirinde çalışanlar, müşterileri hakkında edindikleri bilgileri veri tabanlarına girmektedir. Daha sonra zincirin bir başka otelinde konaklama yapacak müşterileri bu verileri kullanılabilmektedir. Böylece işletme, süreci hızlandırarak amacına ulaşmakta ve aynı zamanda müşterisinin sosyal ihtiyaçlarını da karşılayabilecek duruma gelmektedir (Özkul, Tuna ve Çelik, 2010).

1.1.2. Derecesine Göre Yenilikler

Yeniliğin derecesine göre yapılan sınıflandırmada toplam iki tür bulunmaktadır. Bunlar radikal yenilik ve artımsal (kademeli) yenilik olarak sıralanmaktadır.

a) Radikal (Köklü) Yenilikler

Radikal yenilik, isminden de anlaşıldığı üzere, işletmenin mevcut yeteneklerine göre devrimsel nitelikte özelliklere sahip ya da performansında önemli gelişmeler içeren ürün, hizmet ve süreçler meydana getirme olarak tanımlanabilir (Köse, 2012; Kale, 2010). Radikal yenilikler, pazarlama ve teknolojik alanlarda değişimlere neden olmaktadır (Bouncken ve Kraus, 2013). Yöneticiler, bir yeniliğin pazarı değiştirme potansiyelini tahmin edebilseler de radikal ve yıkıcı yenilikler çok nadir gerçekleşmektedir. Motor sporları endüstrisinde radikal yenilikler ile ilgili bir çalışmada radikal yenilikçilerin özellikleri şu şekilde sıralamaktadır (Delbridge ve Mariotti, 2009):

- Kendi bilgi tabanlarının ve uzmanlık alanlarının ötesine bakarak, geniş ve keşifsel yenilik araştırma faaliyetlerine katılmak,
- Başlangıçta başka alanlarda geliştirilen teknolojilerin ve ürünlerin, mevcut bilgi ile yeni kombinasyonlarının sunduğu avantajlardan faydalanmak,
- Olağan iş birliği alanının ötesinde, genellikle olağandışı firmalarla ortaklık kurmak,
- Yakın bir çalışma ortamı oluşturmak adına ortak şirketlerle ilişki kurmak,
- Mevcut ortaklar ağı içerisinde yaratıcı düşünmeyi teşvik etmek.

Pazar için yıkıcı bir yenilik anlamına gelen radikal yenilikler, daha büyük kaynak portföyünden ve risk paylaşımından avantaj elde etmektedir. Öyle ki Gnyawali ve Park (2011) çalışmalarında çok büyük firmalar arasındaki iş birliğinin, firmaların teknolojik yeniliklerini artırabileceği sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda firmalar, yeni pazarları değiştirme veya yaratma fırsatını elde etmek, tekelci olarak hareket etmek ve karlarını önemli ölçüde artırmak amacıyla radikal yenilikler yapma yoluna gitmektedir (Tiberius vd., 2020).

Radikal yeniliklere örnek olarak turizm sektörüne yön veren "Her Şey Dahil" hizmet sistemi gösterilebilir. Sektördeki yapıyı değiştirerek bir akım oluşturan bu sistem işletmelerde hizmetin sunumu ve kalitesi, misafirin profili, şirketin yapısı ve yönetim biçimi gibi birçok alanda sektörel değişimlere ön ayak olmuştur (Tekin, 2012).

b) Artımsal (Kademeli) Yenilik

Artımsal yenilikler genellikle, radikal yenilikler üzerine yapılan değişiklikleri ve iyileştirmeleri kapsamaktadır. Bu nedenledir ki artımsal yenilikler radikal yeniliklerin devamı niteliğinde ve tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Uzkurt ve Demirci, 2013). Radikal yeniliğe göre artımsal yeniliğin, tam olarak risksiz olmasa da potansiyel olarak yönetilebilir olduğu bilinmektedir. Bu yüzden inovasyonla başa çıkmak bu basamakta daha kolaydır (Tidd ve Pavitt, 2011).

Yeni ürün geliştirme sürecindeki, geliştirmede yer alan yüksek maliyetler, riskler ve başarısızlık olasılıkları gibi zorluklar işletmeleri organizasyon içerisindeki varlıklara ve bilgilere dayalı birincil olarak artımsal yenilikler gerçekleştirmeye teşvik etmektedir (Camison ve Monfort-Mir, 2011). Artımsal yenilik, mevcut müşterilerin ve pazarların ihtiyaçlarını mevcut teknolojik yörünge dahilinde tutarlı bir oranda karşılamaya çalışır. Bu bağlamda artımsal yeniliğin odak noktası, mevcut ürün ve hizmetleri kısa sürede iyileştirerek ve genişleterek pazara hâkim olmaktır (Lee, 2011).

Artımsal yeniliklere, turizm sektöründe kullanılan otomasyon sistemleri örnek olarak verilebilir. Teknolojide yaşanan gelişmeler ile müşteri istek ve beklentilerine yönelik radikal bir yenilik sayılabilecek otomasyon sistemleri

turizm sektörüne de dahil edilmiştir. Konaklama işletmelerinde görülen uzaktan çalışma, çevrimiçi eğlence, tedarik zinciri 4.0, robotik ve dronlar, 5G bilişim ve iletişim teknolojileri (Sunar vd., 2020) gibi otomasyon sistemleri geliştirilip kullanım alanları artırılarak bu anlamda artımsal yeniliğe örnek olarak gösterilmektedir.

2. YENİLİK STRATEJİSİ KAVRAMI

İşletmede birçok alanda yapılan yenilikler için dış çevre etkenleri göz önünde bulundurularak kaynaklar bu doğrultuda kullanılmaktadır. Yenilik stratejileri belirlenirken de birtakım analizler gereklidir. Bu analizler şu şekilde sıralanmaktadır (Durna, 2000):

- İşletme dışındaki sosyal, ekonomik ve teknolojik çevrenin analizi,
- İşletme yapısı ve kaynaklarının analizleri,
- İşletmenin genel stratejisinin belirlenmesi,
- İşletmenin sahip olduğu bilgi seviyesi ve iletişim gücünün tespiti,
- İşletmenin ekonomik durumunun analizi

2.1. Yenilik Stratejisinin Boyutları

İşletmeler yapılarına uygun yenilik stratejilerini sürekli değişim gösteren çevre koşullarına ve piyasa durumlarına göre yenilemekte ve hatta kimi zaman birden fazla stratejiyi aynı anda uygulamak durumunda kalmaktadırlar. Yenilik stratejilerinin belirlendiği süreçte işletmeleri etkileyen faktörler Tablo 3'teki gibi sıralanmaktadır (Atakan, 2017):

Tablo 3. Yenilik Stratejilerini Etkileyen Faktörler

Dış Faktörler	İç Faktörler
• Pazar Yapısı • İşletme Çevresi • Piyasa Koşulları • Sektör Yapısı • Mevsimsel Dalgalanmalar • Teknolojik Altyapı • Pazara Uzaklık • Ülke Politikası	• Finansal Durum • Teknolojik Gelişmelerin Uygulanabilirliği • İşletmenin Büyüklüğü • Yönetim Girişimciliği

Kaynak: Atakan'ın (2017) çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Literatürde araştırmacılar yenilik stratejilerini yeniliğin karakterine göre sınıflandırmışlardır. Örneğin, Veugelers ve Cassiman (1999) yenilik yaparken bir işletmenin iki stratejisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Literatürde "makeor buy" olarak kavramlaştırılan bu sınıflandırmada işletmeler iki strateji ile hareket etmektedirler.

Kahn ve Candi (2021) de yenilik stratejilerini keşif ve sömürü olarak iki boyutta incelemiştir. Sömürü inovasyon stratejisini benimseyen işletmeler mevcut kaynakları iyileştirme ve geliştirme yoluna giderek kısa vadeli performans kazanımları için verimliliği artırmaya odaklanmaktadır. Keşif inovasyon stratejisini benimseyen işletmeler ise daha uzun vadeli büyümeye destek olacak yeni alternatifleri belirlemeye ve takip etmeye odaklanmaktadır. Morgan ve Strong (1998) çalışmalarında Venkatraman'ın tanımladığı rekabet stratejisinin 6 özelliğini vurgulamaktadırlar. Bu çalışmada da Akman'ın çalışmasında boyutlandırdığı;agresiflik, analiz, savunmacılık, gelecek odaklılık, proaktiflik, risk alma gibi 6 yenilik stratejisi temel alınmıştır (Akman, 2003):

a) Agresiflik

İşletmelerin agresif bir tavır gösterdikleri bu yenilik stratejisinde aktiflik ve öncelik oldukça önemlidir. İstisnalar dışında genelde büyük firmalar bu saldırgan yenilik stratejisini uygulamaktadır. Saldırgan stratejiyi izleyen işletmelerin sahip olması gereken özellikleri (Zerenler vd., 2007) tarafından:

- Teknik imkanlara ve AR-GE departmanına sahip olmak,
- Güçlü enformasyona sahip olmak,
- Yeniliklere açık olan insan kaynakları ve üst düzey yönetim yapısına sahip olmak,
- İyi düzeyde işletme içi ilişkilere ve iletişime sahip olmak,
- Esnek ve öğrenen nitelikte bir örgüt yapısına sahip olmak şeklinde belirlenmiştir.

Bu stratejiyi uygulamak isteyen işletmeler küresel pazarda ortaya çıkan yeniliklere ve bilgiye hâkim olmak durumundadır. Ayrıca iç ve dış çevre yapılarını dikkate alarak güçlü AR-GE yapıları ile bu stratejiyi doğru uygulayan işletmeler piyasada lider olarak, fırsatları değerlendirebilir ve yüksek karlar elde edebilir (Eskici, 2020).

b) Analiz

Analizci bir inovasyon stratejisi izlenirken hem işletme içi hem de işletme çevresinde gerçekleşen değişimler ve bu değişimlerden dolayı meydana gelebilecek fırsatlar hakkında bilgi sağlanmaktadır (Eskici, 2020).

Bu strateji ile işletmeler yüksek risk ve maliyet gerektiren harcamalar ve araştırmalar yapmadan da önemli yeniliklere imza atabilmektedir (Nadirov ve Dönmez, 2021). Pazarda özellikle rekabet gücü zayıf olan işletmelerin bu strateji sayesinde yenilikler ve atılımlar yaparak büyüme gerçekleştirdiği görülmektedir (Gökcek, 2007).

Pazar yönelimden ve fırsatlardan faydalanabilmek adına işletmeler, analiz stratejisi uygulayarak öğrenmeye yönelik beceri ve süreçlerini geliştirmektedirler (Morgan ve Strong, 1998). Bu sayede işletmeler, yenilikçi

ürünlerini pazara sunarken uygun zamanı belirleyerek rakiplerine göre hareket etmektedir (Deniz, 2008).

c)Savunmacılık

Pazardaki değişimin ve belirsizliğin yüksek olmadığı dönemlerde, üretim ve dağıtım maliyetlerini düşürme yoluna giden (Akman, 2003) veya yenilik altyapısı ve faaliyetleri yeterli olmasına rağmen pazarda ilk olmaktan ziyade ilk olanı izleme politikasını benimseyen işletmeler savunmacı yenilik stratejisini izlerler (Bozkurt ve Göral, 2013). Bu stratejiyi benimseyen firmalar genellikle pazardaki konumlarını korumaya yönelik davranışlar sergilemektedirler. Bu temelde strateji belirleyen organizasyonlarda, agresif eylemlerin aksine savunma stratejileri ile maliyet düşürme ve verimlilik kazanımları üzerine eğilim gösteren eylemlere daha sık rastlanmaktadır (Morgan ve Strong, 1998).Bu bağlamda savunmacı stratejiye başvuran işletmeler için mevcut olan gereklilikler şu şekilde sıralanmaktadır (Bozkurt ve Göral, 2013):

- Hızlı karar verme ve hareket etme yeteneği,
- Pazardaki lider rakipler kadar gelişmiş bilişim alt yapısı,
- Personel eğitimleri için yeterli kaynak bulundurma,
- AR-GE faaliyetleri için yeterli kaynak temini,
- Pazardaki rakiplerin (özellikle liderlerin) faaliyetlerini analiz edebilme ve cevap verebilme yeteneği,
- Yeterli seviyede ve yetkinlikte personel bulundurma.

İşletmeler, pazardaki rekabeti yakalamak adına savunmacı yenilik stratejisini kullanmaktadır. Bu sayede işletmeler fiyat/performans anlamında başarılı olan bir yenilik ortaya çıkarıp rekabet şansı elde edebilmektedir (Eskici, 2020).

d) Gelecek Odaklılık

Gelecek odaklılık boyutunda da ana stratejik kararların zaman derinliği ve yönelimleri yani önemli stratejik kararlara yansıyan zamansal hususların üzerinde durulmaktadır (Joachim vd., 2011). Gelecek odaklı bir strateji, işletmelerin gelecekteki yenilik fırsatlarını tahmin ederek uzun vadeli planlar yapmasına yardımcı olmaktadır (Ozturk vd., 2021). Yüksek düzeyde bir gelecek odaklı strateji yöneticilere çok çeşitli görüş sağlayarak onları piyasalardaki değişiklikleri dikkate almaları konusunda bilgilendirmektedir (Akhlagh vd., 2013).

Gelecek odaklı işletmeler, örgütsel hazırlık anlayışları sayesinde organizasyonel kaygıyı rekabetçi gelecek boyutunda azaltmakla kalmaz, aynı zamanda endüstride, pazarda ve rakip firmalardaki potansiyel değişimin modelini, biçimini ve kapsamını anlama avantajına sahip olurlar (Morgan ve Strong, 1998). Gelecek odaklı stratejiyi benimseyen işletmelerin önlerini

görebilmelerini, potansiyel fırsatları belirleyip ona göre hareket etmelerini sağlayacak 3 gereklilik şu şekilde sıralanmaktadır (Durmuş, 2018):

- Müşterilerin talep ve tercihlerini belirlemek,
- Pazarda potansiyel olarak elde edilebilecek payı öngörmek,
- Satış oranları konusunda fikir sahibi olabilmek.

Gelecekte rekabet avantajına dönüşebilecek fırsatlar, uzun vadede ihtiyaçların belirlenmesi ile değerlendirilmektedir. Gelecek odaklı işletmeler için uzun vadeli yenilik planlarına sahip olmak ve yenilik fırsatlarını önceden tespit etmek, rekabet avantajı elde etmede anahtar ilkelerdir (Akman, 2003).

e) Proaktiflik

Proaktiflik boyutu, yenilikçi faaliyetlerin merkezinde yer almaktadır ve bir işletmenin ortaya çıkan fırsatlardan yararlanma, değişimi kabullenme ve ilk harekete geçme konusundaki tutumunu yansıtmaktadır (Morgan ve Strong, 1998). Proaktif işletmeler müşteri ihtiyaçlarına yanıt vermeye odaklanmanın yanı sıra müşterinin tanımlayamadığı yeni ürünler geliştirmek adına da fırsatları kovalar. Pazar yönelimine proaktif bir stratejik duruş dahil ederek, yüksek risk seviyeleri ile inovasyonları agresif bir tavırla gerçekleştirir (Droge vd., 2008). Proaktif bir inovasyon stratejisinde iki çeşit inovasyon türü kullanılmaktadır (Dodgson vd., 2008):

- Radikal İnovasyon, ürün ve hizmetlerin doğasını değiştiren köklü yenilikler,
- Artımsal İnovasyon, ürün ve hizmetlerin performansının artmasına yol açan sürekli yenilikler veya süreç değişiklikleri.

Bu vizyon ve bakış açısı ile de pazarda daima lider ve ilk olma sayesinde yüksek karlar elde etmektedir (Akman, 2003). Sonuç olarak proaktiflik, bir işletmenin rekabetin doğasını ve yönünü kendi çıkarlarına göre şekillendirdiği bir strateji olarak kısaca tanımlanmaktadır.

f) Risk Alma

Yenilik stratejilerinde, yenilik faaliyetlerinden kaynaklanan olası kayıp ve kazançlar risk boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle risk alma durumu, kaynak tahsisi ve rekabet avantajı konusunda karar sürecinin belirlenmesinde kilit bir parametre olarak düşünülmektedir (Morgan ve Strong, 2003).

Akman ve Yılmaz (2019)'a göre makul miktarda risk alınmadan inovasyonun başarı şansı çok düşüktür. Risk almayı, pazar fırsatı davranışını teşvik eden bir boyut olarak görmektedirler. Yani risk alma, fırsatların aranması ve yenilikçi ürünlere dönüştürülmesi sürecindeki kritik kararlardır. Organizasyon seviyesinde bir risk alma stratejisi izlemek adına işletmelerin şu 3 özelliğe sahip olması gerekmektedir (Antoncic ve Hisrich, 2003):

- Pazardaki fırsatları değerlendirme aşamasında çabuk hareket edebilme,

- Hızlı kaynak kombinasyonları yapabilme,
- Cesur faaliyetlerde bulunabilme.

İnovasyon stratejileri, yaratıcı yeni fikirlere değer verir ve çeşitli organizasyonel faaliyetlere yeni yollar veya yeni yaklaşımlar denemek için risk almayı teşvik eder. Bu kararlar da yenilik stratejisinin risk alma boyutunu ortaya çıkarmaktadır (Wei ve Wang, 2011). Bu bağlamda, çeşitli kaynak tahsisleri ve ürün veya pazar bakımından üstlenilebilecek olumsuz sonuçlara katlanma derecesi bir işletmenin risk alma stratejisi olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Yaldız, 2018).

KAYNAKÇA

1. Akhlagh, E.M., Moradi, M., Mehdizade, M. ve Ahmadi, N.D. (2013). InnovationStrategies, PerformanceDiversityand Development: An Empirical Analysis in Iran Construction andHousingIndustry. IranianJournal of Management Studies, 6(2), 31-60.
2. Akman, G. (2003). Bilişim Sektöründe Pazar Odaklılık, Yenilik Stratejileri ve Yenilik Kabiliyeti Arasındaki İlişkiler ve Bunların Şirket Performansı Üzerindeki Etkileri. Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
3. Akman, G. ve Yılmaz, C. (2019). InnovativeCapability, InnovationStrategyand Market Orientation: An Empirical Analysis in Turkish Software Industry. International Journal of Innovation Management, 12(1), 69-111.
4. Amabile, T. M. ve Conti, R. (1999). Changes in theWork Environment forCreativityDuringDownsizing. Academy of Management Journal, 42(6), 630-640.
5. Antoncic, B. ve Hisrich, R. D. (2003). ClarifyingtheIntrapreneurshipConcept. Journal of Small Business and Enterprise Development, 10(1), 7-24.
6. Atakan, S. C. (2017). Yenilik Stratejilerinin Yenilik Performansı Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
7. Atakan, S. C. (2017). Yenilik Stratejilerinin Yenilik Performansı Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
8. Biçer, C. (2019). Endüstri 4.0, Üretim ve Örgütlerin Yönetim Süreçlerinde Yenilikler. Örgütsel Gelişim ve Yönetim Uygulamaları (1.Baskı) içinde (s. 119-156). Ankara: İksad Yayın Evi.
9. Bouncken, R. B. ve Kraus, S. (2013). Innovation in Knowledge – IntensiveIndustries: TheDouble – EdgesSword of Coopetition. Journal of Business Research, 66(10), 2060-2070.
10. Bozkurt, Ö. ve Göral, M. (2013). Otel İşletmelerinde Yenilik Stratejileri. Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi. Web: https://www.researchgate.net/publication/322959461_Otel_Isletmelerinde_Yenilik_Yonetimi_OTEL_ISLETMELERINDE_YENILIK_STRATEJILERI Erişim Tarihi: 03.04.2022.
11. Camison, C. ve Monfort-Mir, V. M. (2011). MeasuringInnovation in TourismFromTheSchumpeterianandDynamic-CapabilitiesPerspectives. Tourism Management, 33(2012), 776-789.

12. Delbridge, R. ve Mariotti, F. (2009). ReachingForRadicalInnovation: How MotorsportCompaniesHarness Network Diversity For Discontinuous Innovation. Advanced Institute of Management Research, London.
13. Deniz, M. (2008). KOBİ'lerde Yenilik, Yenilik Stratejileri ve Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 11(22), 141-176.
14. Dodgson, M., Gann, D. ve Salter A. (2008). The Management of Technological Innovation: Strategy and Practice. Oxford UniversityPress. Web: https://www.business.qld.gov.au/running-business/growing-business/becoming-innovative/strategy/types Erişim Tarihi: 03.04.2022.
15. Droge, C., Calantone, R. ve Harmancıoğlu, N. (2008). New Product Success: Is ItReallyControllableByManagersInHighlyTurbulentEnvironments? Journal of Product Innovation Management, 25(3), 272-286.
16. Durmuş, A. (2018). Yenilik Stratejilerinin İşletme Performansı Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
17. Durna, U. (2000). Yenilik Yönetimi ve Yenilik Yönetiminde Etkin Olan Örgütsel Yapı ve Faktörler ve Bir Araştırma. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
18. Eskici, R.B. (2020). İnovasyon Stratejilerinin İşletme Performansına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
19. Gnyawali, D. R. ve Park, B. J. (2011). Co-opetitionBetweenGiants: Collaboration WithCompetitorsForTechnologicalInnovation. ResearchPolicy, 40(5), 650-663.
20. Gökcek, O. (2007). Yenilik Yönetimi Süreci ve Yenilik Stratejileri: Otomotiv Sektöründe Bir Alan Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
21. Hüsam, A., Öztürk, S. ve Dönmez, Y. (2021). Parkların Peyzaj Mimarlığı Açısından İncelenmesi: Karabük Kent Merkezi Örneği. Journal of HumanitiesandTourismResearch, 11(2), 339-346.
22. Joachim, A.A.,Omotayo, O.A. ve Omotayo, O.J. (2011). Strategic Orientationsand Technology Policy: An Empirical Test of Relationship in Developing Countries. Management Science Letters, 1(3), 315-322.
23. Johannessen, J. A., Olsen, B. ve Lumpkin, G.T. (2001). Innovation as Newness: What is New, How New and New ToWhom?.EuropeanJournal of Innovation Management, 4(1), 20-31.
24. Johnson, D. (2019, 20 Eylül). Tiny Robot ConciergeStandsTall. Smart Meetings. Web: https://www.smartmeetings.com/tips-

tools/technology/85518/hilton-ibm-robot-concierge-stands-tall Erişim Tarihi: 02.01.2022.
25. Kahn, K.B. ve Candi, M. (2021). InvestigatingtheRelationshipBetweenInnovationStrategyandPerformance. Journal of Business Research, 132(1), 56-66.
26. Kale, E. (2010). Konaklama İşletmelerinde Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkileri. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
27. Kogabayev, T. ve Mazılıauskas, A. (2017). The Definition andClassification of İnnovation. Journal of Business andPublic Administration, 8(1), 59-72.
28. Köse, B. (2012). Tüketici Yenilikçiliği ve Yeniliklerin Benimsenmesi: Bir Yenilik Olarak Mobil İnternet. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon-Karahisar.
29. Kul, B. (2010). Kalite ve İnovasyon Performansının Belirlenmesinde Toplam Kalite Yönetimi ve Teknoloji/AR-GE Yönetiminin Entegrasyonu. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
30. Lee, J. Y. (2011). IncrementalInnovationandRadicalInnovation: TheImpact of Human, Structural, SocialandRelationalCapitalElements. DoctoralThesis, Michigan StateUniversity, USA.
31. Mengü, C. (2018). Turizmde İnovasyon Stratejileri. SocialSciencesStudiesJournal, 4(14), 604-613.
32. Meydan, K., Vural, Ö., Öztürk, S., &Işınkaralar, Ö. (2020). Development of Ecotourism Resource Values Using RapidRuralAssessmentMethod: The Case of Ilıca Village. Sciences, 10(1), 1-14.
33. Morgan, R. E. ve Strong, C. A. (1998). Market OrientationandDimensions of Strategic Orientation. EuropeanJournal of Marketing, 32(11/12), 1051-1073.
34. Nadirov, A. ve Dönmez, Y. (2021). Mimari Yapıların Turizm Üzerine Etkileri: Bakü Örneği. Journal Of International SocialResearch, 14(80).
35. OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual: GuidelinesForCollecting, Reportingand Using Data On Innovatio. Paris: OECD Publishing.
36. Özaydın, E. (2020). Örgütsel Yenilikçilik ve Pazarlama Yenilik Stratejilerinde Pazarlama Yöneticilerinin Bireysel Becerilerinin Rolü. Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
37. Özbalcı A. A. (2019). Bilgi Toplumu ve Dijitalleşme Sürecinde Kazakistan "Kazakistan-Bilişim 2020 Devlet Programı". 17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi-İstanbul. 605–612.

38. Özbalcı A. A. (2021a). Türk Cumhuriyetleri Arasında Dijital Birliğin Kurulması ve Türk Keneşi'nin Rolü. 19. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi – Bakü. 245 – 256.
39. Özbalcı A. A. (2021b). Sağlık Yönetimde Bilişim Sistemleri. Akademisyen Kitabevi. Ankara
40. Özbalcı A. A., & Çevik O. (2020). Sağlık Çalışanlarının Bilişim Sistemlerindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki. CurrentDebates on SocialSciences 5 Human Studies. 189–202.
41. Özkul, E., Tuna, P. F. ve Çelik, S. (2010). Otel İşletmelerinde Veri Tabanlı Pazarlamanın Kullanım Amaçları: İstanbul'daki 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. Zonguldak 9. Ulusal İşletme Kongresi, Zonguldak.
42. Öztürk, S., Isinkaralar, O. ve Kesimoglu, F. (2021). An assessment on shoppingcenters as consumptionplaces. KUJES, 7(1), 65-73.
43. Sabuncu, B. (2014). KOBİ'lerde Yenilik ve Engellerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Denizli Örneği. İşletme Araştırmaları Dergisi, 6(1), 103-123.
44. Sunar, H., Şahin, M. ve Ateş, A. (2020). Pandemi Döneminde ve Sonrasında Turizm Sektöründe Otomasyon Sistemlerinin Kullanılması. D. A. Arslan, B. Akhan, G. Sayılov ve M. Mirov (Ed.), 4. Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri Kitabı, Kitap 1 (1. Baskı) içinde (s. 116-135). Mersin: Mer-Ak Akademi Yayınları.
45. Tekin, Y. (2012). Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi ile Yenilikçi Örgüt Kültürü İlişkisi: Alanya'da Bir Araştırma. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
46. Tiberius, V., Schwarzer, H. ve Roig-Dobon, S. (2020). RadicalInnovations: BetweenEstablished Knowledge andFutureResearchOpportunities. Journal of Innovationand Knowledge, 6(3), 145-153.
47. Tidd, J. ve Pavitt, K. (2011). ManagingİnnovationIntegratingTechnological, Market andOrganizationalChange. England: John Wiley&Sons Ltd.
48. Trott, P. (2017). Innovation Management and New Product Development. United Kingdom: PearsonEducation Limited.
49. Ufuah, A. N. ve Utterback, J. M. (1997). RespondingtoStructuralIndustryChanges: A TechnologicalEvolutionPerspective. Oxford UniversityPress, 6(1), 183-202.
50. Uzkurt, C. ve Demirci, A. E. (2013). Yenilik Yönetimi.Web: http://www.nevoku.com/yenilik-yonetimi--e-kitap--yenilik-yonetimi/viewdeck/f6051575-9a53-4006-ae15-965368ec0851. Erişim Tarihi: 03.04.2022.

51. Uzun, C. (2020). Turizm İşletmelerinde İnovasyon Stratejileri. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 23(2), 271-294.
52. Ünal, M. (2016). Açık İnovasyon ve Açık İnovasyon Olgusuna Yönelik Destekler. İzmir Ticaret Odası AR-GE Bülteni. Web: https://api.izto.org.tr/storage/SectoralReport/original/qtVZzH49Jm9yZRi1.pdf Erişim Tarihi: 02.03.2022.
53. Veugelers, R. ve Cassiman, B. (1999). Makeand Buy in InnovationStrategies: EvidenceFromBelgianManufacturingFirms. ResearchPolicy, 28(1), 63-80.
54. Wang, C.L. ve Ahmed, P.K. (2004). The Development andValidation of theOrganizationalInnovativenessConstruct Using ConfirmatoryFactor Analysis. EuropeanJournal of Innovation Management, 7(4), 303-313.
55. Wei, Y. ve Wang, Q. (2011). Making Sense of A Market Information SystemForSuperiorPerformance: TheRoles of OrganizationalResponsivenessandInnovationStrategy. Industrial Marketing Management, 40(2), 267-277.
56. Xu, Q., Chen, J., Xie, Z., Liu, J., Zheng, G. ve Wang, Y. (2006). Total Innovation Management: A NovelParadigm of Innovation Management in The 21st Century. TheJournal of Technology Transfer, 32(1), 9-25.
57. Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde İnovasyon (Yenilikçilik) Stratejileri ve Örgütsel Performans İlişkisinin Çanakkale Seramik A.Ş. İşletmesi Örneğinde Boylam Analizi Yöntemiyle İncelenmesine Dönük Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
58. Yıldırım, O. ve Yaldız, A. (2018). İnovasyon Stratejileri ve İşletme Performansı İlişkisi İhracat Yapan Firmalar Üzerine Bir Uygulama. Econder Uluslararası Akademik Dergi, 2(2), 106-127.
59. Yücel, E. (2019). İşletmelerin Yenilik Performansının Artırılmasında Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Rolü: AR-GE veya Tasarım Merkezlerine Sahip İşletmeler Üzerine Bir Uygulama. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
60. Zengin, B. ve Dursun, C. (2017). Otel İşletmelerinde Uygulanan İnovatif Faaliyetlerin Rekabet Avantajı Üzerine Etkileri: Doğu Marmara Örneği. Turizm ve Araştırma Dergisi, 6(2), 38-58.
61. Zerenler, M., Türker, N. ve Şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) ve Yenilik İlişkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 653-667.

TARIMDA YAŞANAN DEĞİŞİM SÜRECİ, DİNAMİKLERİ VE NEDENLERİ

Prof. Dr. Osman KARKACIER

Akdeniz Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü,orcid, 0000-0003-0470-4374

1. GİRİŞ

Değişim her toplumun temel karakteristiğidir ve ülkelere göre farklılık gösterir. Geleneksel toplumlarda yaşam dinamikleri yavaş değişirken modern toplumlar daha hızlıdır. Değişim toplumsal sorunlara çözüm odaklı ivme kazandırmak amaçlı iken beraberinde bazı sorunları da getirebilir. Hızlı tarımsal üretim ve verim artışına bağlı olarak gelişen ekosistem üzerinde oluşan tahribatı ilişkilendirebiliriz. Tarımsal dinamiklerin başında nüfus artışı, gelir artışı ve teknolojik faktörler gelmektedir. Bu dinamiklere bağlı olarak tarımın tarihsel gelişim sürecinde yaşadığı değişimin ele alınması amaçlanmıştır. Tarımsal ekonomik politik kararlar tarımda dönemsel etkiler yaratırken, çok uzun vadeli konjonktürel dinamikler esas değişimin kaynağını oluşturur. Bu bölümde ekonomik politik yaklaşımlar ve etkileri ihmal edilmiş, yalnızca nüfus, gelir, teknoloji dinamikleri ve etkileri ele alınmıştır. Diğer taraftan, toprak - insan ilişkilerindeki gelişmelerin tarihsel süreçte nasıl şekillendiği ve günümüz çağdaş ekonomik sistemlerinde gelinen nokta irdelenmiştir.

Güncel dünyada tarımdaki değişimin açıklanmasında kapitalizmin ve buna bağlı rekabetçi piyasaların yarattığı gelir artışı ve teknolojik gelişimin etkisini görmekteyiz. Buna karşın yüksek üretim ve tüketim paternindeki artış insanlığı mutlu mu etti, yoksa sıkıntı ve strese mi soktu, bu karşılaştırmayı yapmamak mümkün değildir. "Teknoloji insanlığı aşırı rekabete sokan, yalnız ve mutsuz bireylere mi çevirdi" bunun tartışılması kaçınılmazdır. Özellikle 4. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan Endüstri 4.0 ve sonrası teknolojik patlama nereye varacak ve insanoğlunu nerelere sürükleyecek, kimse bunu şu an tahmin edemiyor. Gelişen ekolojik yıkım, iklim değişikliği, pandemiler ve insanoğlunun gittikçe bencilleşmesi iktisadi sistemin insan ihtiyaçlarını tatmin etmede artık yetersiz kaldığına delalet etmektedir. Gelir dağılımında gittikçe artan bozulmalar ekonomik sistemin sonuçlarını ortaya koymaktadır. Tarımdaki dinamikler bu sürecin bir parçası olmaktan kaçamamıştır. Netice olarak kapitalizmi şiddetli yaşayan ekonomilerde yapısal dinamizmlerin ve teknolojik değişimlerin etkileri tüm dünyayı sarmakta ve sürüklemektedir. Hiçbir ekonomi tek başına ekonomik ve ekolojik kriz ve bozulmalara karşı koyamamaktadır. Pandemi sonrası tüm dünyada görülen enflasyon ve resesyon beklentileri, hızlı yapısal değişim dinamiklerinin doğurduğu sorunlar olarak karşımıza çıkmakta ve daha başka sorunlar da çıkmaya devam edecek gibi görünmektedir. Aşırı rekabetçiliğin yarattığı piyasa zorlamalarının, insanoğlunu başka arayışlara sürüklemesi dinamik değişimlerin ötesinde bir etmen olmaya adaydır.

İnceleme süreci sondan başa alındığında, insanoğlunun ilkel toplumlarda yaşam biçimine dönmek gerekir. Günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce tarım insanoğlunun ilk üretimi keşfi olmuştur. Belki bu keşif yaşamsal manada

insanoğlunun tüm dönemler boyunca en önemli keşfi idi. İnsanoğlu tabiatta bulduğu bitki ve hayvanları kültüre ve evcilleştirmeye başladı. Tarım böylece başladı. Tarımın geliştiği ilk yer Ortadoğu'da verimli hilal olarak adlandırılan bölge olarak kayıtlarda görülmektedir. Yeni araştırmalar, buğdayın ilk kez kültüre alındığı yer olarak Şanlıurfa ve Diyarbakır arasında yer alan Karacadağ olduğunu ortaya koymaktadır *(Bülbül, 2017)*.

Yerleşik yaşam ve tarımın keşfinden sonra ilk köyler oluşmuş ve nüfus artış dinamizmi oluşmuştur. Tahıl toplayıcılığı ve artan nüfus baskısı ihtiyaçları karşılayamayınca, yabani buğday ve diğer yabani bitkilerin kültüre alınması başlamıştır. Bu insanoğlunun ilk üretimi olarak bilinmektedir. Tahıl ile başlayan üretim, baklagiller gibi iri taneli bitkilerle devam edegelmiştir. Ardından yabani hayvanların bir kısmı evcilleştirilmeye başlamıştır. Neolitik çağ üretime geçiş dönemi olmuş ve tarımın keşfi şu ana kadar insanoğlunun en önemli keşfi olarak kabul görmüştür.

2. TARIMDA YAŞANAN DİNAMİZMİN DÖNEMSEL ANALİZİ

Neolitik çağı tarımın başlangıcı olarak belirlediğimizde, günümüze kadar olan süreci şu şekilde tanımlamanın ve sınıflandırmanın doğru olacağı kanaatindeyim.

1. Neolitik dönem başı ile ikinci dünya savaşı arası yıllar
2. 1950'ler (ikinci dünya savaşı sonrası) ile 2013 (Endüstri 4.0) arası yıllar.
3. 4. Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) sonrası ve günümüz.

İnsanoğlu 1950'li yıllara kadar tarımı, doğal koşullarda basit tarım aletleri ile geleneksel yöntemlerle herhangi sun-i ve sentetik kimyasallar kullanmadan orjinal tohum ve toprak yapısı ile sürdürmüştür. En doğal şekliyle yürütülen tarımsal faaliyetler yaklaşık 10 bin yıl devam etti. Çok küçük ölçekte dinamikler ve değişimler yaşandı. Ama tarım ve gıdalar tamamen ekolojik oldu. Günümüzde ekolojik tarım olarak adlandırılan tarımı yaşadı ve tüketti. İkinci Dünya Savaşı ve beraberinde yaşanan olumsuzluklar ve kıtlık tarımda ve endüstride yeni gelişme ve dinamikleri zorladı. Sanayideki gelişmeler tarımda traktör ve mekanizasyonu önemli aşamaya taşıdı. Bununla birlikte tarımda kimyasalların kullanımı ile ticari (kimyasal) gübre ve tarım ilaçları gelişti. Bu önemli dinamikler sulama konusunda da yeni gelişmeleri hareketlendirdi. Toprağın daha iyi işlenmesi ve ekimi, kimyevi gübrelerin ve sulamanın da etkisi ile tarımda verim aniden birkaç kat arttı. Bu dünyada aniden bir bolluk ve gelir artışı yarattı. Tarımdaki bu yüksek verim artışı nüfusun %75'inden fazlasının yaşadığı kırsal kesimi mutlu etti. Aynı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri Marshall yardımları ile birlikte tarımsal ekonomi hız kazandı.

Marshall planı bir tür Amerikan yaşam biçiminin dünya ekonomisine ve Avrupa'ya tanıtımı anlamına gelir. Türkiye Marshall planı sonucu sanayileşmeyi

ihmal edip tarıma odaklanmıştır. Gelen parasal yardımların önemli kısmı silahlanma amacıyla kullandırılmıştır. Türkiye'de Marshall planı ile birlikte 1948'lere kadar uzanan devletçi ekonomi ve dış politika anlayışı terk edilmiştir. Buna sebep olarak da Türkiye ve ABD arasında kurulan "merkez-çevre" ilişkisi görülür. ABD merkezde iken Latin ülkeleri de dahil olmak üzere çevre ülkeler olmuştur. Türkiye merkez ülkeden aldığı yardımları koordinasyonsuz kullanmış, yani sadece tarıma odaklanmıştır (*Çınar, 2018).*

ABD'nin empoze ettiği ekonomik yaptırımlar Türkiye'nin teknoloji uygulamalarını ve sanayileşmesini yavaşlatmış ve statik bir hale getirmiştir. Türkiye'ye artık mamul madde ithal eden, buna karşın merkez ülkeye hammadde ve tarım ürünü taşıyan bir tür aracı kurum rolü verilmiştir. Bu durum 1980'lere kadar devam etmiş ve ithal ikameci politikalar ile sanayileşme ve teknoloji rekabete kapatılmıştır. Oysa Avrupa ve Japonya başta olmak üzere rekabetin yoğun yaşandığı ve teknolojinin geliştiği ülkeler ortaya çıkarken, Türkiye sanayileşme ve teknolojide mesafe alamamıştır. İthal ikameci politikalar ve rekabete kapalı sanayi ile döviz tasarrufu sağlamak amaçlanırken, gelinen noktada geri kalınan teknolojiyi yakalamak için tasarrufu düşünülen dövizden daha fazlasına ihtiyaç oluşmuştur. Buna bağlı olarak döviz darboğazı yaşanmış ve 1977'lerde ekonomik krize girilmiştir.

Neticede; Türkiye emek yoğun sattığı ürünler ile teknoloji ağırlıklı ürünleri karşılamada yetersiz kalmış ve dış ticaret açığı kronik hale gelmiştir. Tablo 1'de büyüme hızları Cumhuriyet Dönemi gelişen ekonomik politik süreçlere göre verilmiştir. En büyük büyüme hızı yeniden inşa ve devletçilik yıllarına ait iken Marshall yardımlarının olduğu Demokrat Partili yıllarda büyüme hızı %5,4'de kalmıştır. Bu büyümede tarımın sektörel büyüme hızı dominanttır.

Tablo 1. 1924-2015 yılları arası GSYİH ve Büyüme Oranları

Dönemler	Yıllar	Büyüme hızı %
Cumhuriyetin 91 yılı ortalaması	1924-2015	4,9
Yeniden inşa ve devletçilik dönemi	1924-1939	7,8
İkinci dünya savaş yılları	1940-1948	1,4
Demokrat partili yıllar	1949-1961	5,4
Karma ekonomi yılları	1962-1979	5,7
Neo-liberalizm	1980-2015	4,2

Kaynak: 1. TÜİK, Ekonomik ve sosyal göstergeler

Marshall yardımları ve tarımın öncelikli sektör olmasına bağlı olarak tarımda traktör mekanizasyon gübreleme, ilaçlama ve sulama gibi konvansiyonel yöntemler giderek yaygınlaştı ve tarımsal verimde ani artışlar yaşandı. Bu tarımı

daha da önemli sektör konumuna getirdi ve Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak anılmasına neden oldu. Oysa teknoloji ve sanayileşme geri planda kaldı. Neo liberalizm ve 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye ithal ikameci ekonomik politikalardan ihracata dayalı sanayi sektörünü Avrupa ile rekabete açan politikalara geçti. Bu geçiş için zamanlama olarak çok geç kalınmıştı. 1980'li yıllardan 2011'li yıllara gelindiğinde dünya artık farklı bir teknolojik boyuta taşındı. Endüstri 4.0 ile tanıştı.

Neolitik dönemden yeşil devrime (İkinci Dünya Savaş sonrası yıllar 1950'ler) kadarki dönemde tarıma başta traktör ve buna bağlı makinaların girmesi ile konvansiyonel üretim başladı. Kimyevi gübreler, tarım ilaçları ve sulama olmak üzere etkinlik ve verimlilik artırıcı uygulamalar üretim artışlarına neden oldu. İki üç katına varan verim artışları beraberinde tarımda bolluğu getirdi. Ancak bu uygulamaların ekosistem üzerinde yarattığı tahribat kontrol edilemez boyuta taşındı. Bir yandan üretim artışları bir yandan insan sağlığı, hayvan sağlığı ve çevre üzerinde oluşan olumsuzluklar tarımda boy gösterdi. Tarımda alternatif üretim sistemleri arandı, organik üretim teşvik edildi ancak istenen verim ve yaygınlaşma noktasına gelemedi. Zira; konvansiyonel tarımdan organik tarıma geçmede üreticilerin verim kaybına uğramaları etkili oldu *(Karabaş ve Gürler, 2011)*.

Tarımsal uygulamalardan başta gübreleme, ilaçlama ve diğer sentetiklerin ekosistem üzerinde yarattığı olumsuzlukları bertaraf edecek yaygın uygulamalar başarılamadı. Bilinçsizce uygulanan tarım teknolojisi insanı zehirliyor mu? dedirtecek noktaya getirdi. Yüksek üretim yüksek kirlilik korelasyonu özellikle gelişmekte olan ülkelerde göz ardı edildi. Tarımın yarattığı bu olumsuz dinamik, gerçek misyonu insanlığı açlıktan kurtarmak olan sistemin insanlığı bir yandan zehirleyerek paradoksa düşmelerine neden oldu. İleri teknoloji ve yüksek üretim, insanlığı mutlu mu etti tartışmasının gerekli oldu kanaatindeyim.

Sağlıklı beslenme ve güvenilir gıda temini gibi konularda kaygı duyan tüketiciler, organik ürünlere karşı olumlu bir tutum sergilemesine rağmen, yeterli miktar ve çeşitliliğe ulaşamayan organik ürünler pazarı, pazarlama yönüyle çeşitli kısıtlar ve sorunlarla karşılaşmaktadır. Üreticiler büyük emek ve masrafla ürettikleri ürünleri için pazar bulmada sıkıntı yaşarken, tüketiciler ise, organik ürünlerin fiyatlarının yüksek olmasından ve ürünlere rahatlıkla ulaşamamaktan yakınmaktadır *(Karabaş ve Gürler, 2012)*.

2013 yılı sonrasında "Sanayi 4.0" diye adlandırılan dijitalleşme çağına başlanmıştır. İlk kez Almanya'da Hannover Fuarında "Endüstri 4.0" terimi gündeme gelmiştir. Yaygın olarak internet kullanımı daha küçük ve güçlü sektörler, robotik üretimler, yapay zeka ve makine öğrenmesi gibi gelişmeler ile karakterize edilmektedir *(Aykırı ve Bulut, 2021)*. Üretim sistemlerinin birbiri ile

entegreli olması, veri ağı, nesnelerin interneti, yapay zeka, otonom robotik üretimler, siber güvenlik teknolojileri, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik gibi üretim süreci "know-how"u ilgilendiren etmenler tarımı da etkiledi. Böylece tarım konvansiyonel teknolojilerden çok daha ileri bir noktaya geldi. Şehir merkezlerinde ya da sanayi bölgelerinde büyük kapalı alanlarda topraksız ve iklim kontrollü tarımsal üretim sistemleri boy gösteriyor oldu. Buna yapay zeka ve genetik bilimleri ile tohumun üretme gücüne müdahaleler büyük katkı sağladı.

2011 yılında gündeme gelip, 2013 yılında Endüstri 4.0 olarak Alman hükümetince tescillenen 4. Sanayi Devrimi, 62 madde ve 9 boyutta gruplandırılmış ve bir olgunluk modeli olarak kabul edilmiştir. Dokuz boyuttan katılımcı boyutu (K1); borsa yazılım, robotik atölye tasarımı, endüstriyel ürün projeleri ve danışmanlık tarım sektörü profiline çok geniş bir uygulama alanı tanımaktadır. *(Gov ve Erdoğan, 2020).*

Artık insan kaynaklı hataların ve doğa koşullarının olumsuz etkilerinin nerdeyse ortadan kalktığı çevresel etkilerin kontrol altına alınabildiği tarımsal üretim sistemlerini görmekteyiz. Bunlar özellikle sebze yetiştiriciliğinde görülürken, diğer tarımsal ürünlerin yetiştiriciliğine de geçmesi kaçınılmazdır. Artık ileri teknolojinin avantajları kullanılarak düşen maliyetler ve istenildiğinde çevre dostu üretimler tarıma kazandırılabilmeli.

Son yüzyıl içinde tarım M.Ö. 10 bin yıl öncesinden gelip üç farklı dinamik süreci yaşadı. Bu son dinamik karakterlerin tesiri ile tarımda verim ve üretim üç katına bazı türlerde 10 katına varan artışlar gösterdi. Bu artışların çoğu konvansiyonel dönem olan 1950 sonrası "Yeşil Devrim" olarak nitelendirilen süreçte yaşandı. 3. dönem sonrası ise ileri teknolojiler ile üretim kolaylaştı ve yaygınlaştı. Tarım ilaçları, mekanizasyon, yeni hibrit ürün çeşitleri, sulama sistemlerinin yaygınlaşmasına bağlı gelişmeler endüstriyel teknolojide gelinen son nokta ile mümkün oldu *(Heinberg and Bomfor,. 2016).* Ancak bu devasa değişimin bedeli insanoğluna ağır oldu. Sektörel bazda global karbondioksit salınımının temel kaynağı endüstri kaynaklı gibi görünse de tarımın bu salınımda payı da oldukça yüksektir *(Xu and Lin, 2017).* Global olarak karbondioksit salınımının endüstri ve ulaşım sektörünün ardından üçüncü sırada tarım kaynaklı olduğu bildirilmektedir (*UN, 2019).* Tarım sektörü global ölçekte nitrojen salınımının %90'ını ve metan salınımının ise %20'sini tek başına üretmektedir *(Loo, Zhang & Bae, 2017).* Global sera gazları salınımının da %29'unu ve diğer karbondioksit dışı gazların salınımının %50'sinin tarım ve gıda sektörlerinden kaynaklandığı belirtilmektedir *(Vermeulen, Campell & Ingram, 2012).*

Tarımda ve üretimdeki değişikliklerin akabinde bazı çevre sorunları yaşandığı bilinmektedir. Bu konuda Türkiye gerekli önlemleri almada yetersiz kalmaktadır. İnsan, hayvan ve çevreye etkilerinin sıfıra yakın olduğu iyi tarım uygulamalarının

yaygınlaştırılması kaçınılmazdır. Her şeyden önce insan sağlığı göz önüne alınmalıdır. Bilinçsiz üretim yapan çiftçi ve işletmeler kontrol ve denetim altında olmalı, aksi takdirde sorunların daha da büyüyeceği bir iktisadi yapıya sürüklenmekte olacağız.

4. TARIMI DİNAMİZME EDEN FAKTÖRLER

Tarımda yaşanan dönemsel süreci oluşturduğu düşünülen dinamik yapı karakterleri çok sayıda olmasına rağmen iktisadi bakış açısıyla bunlar üç gurupta toplulaştırılmıştır.

1. Nüfus etkisi
2. Gelir etkisi
3. İleri teknoloji etkisi

Özelikle 1950'li yıllarda yapısal değişimde kentleşmenin etkileri görülür. Bu yıllarda en büyük yapısal dinamiklerin kentleşme üzerinde yoğunlaşması artan sanayileşme için istihdam ihtiyacının kırsaldan sağlanması etkili olmuştur. 2011sonrası üçüncü dönem başından itibaren ise üretim ölçeklerinin büyümesi ve iktisadi organizasyonlarda yapısal değişimler göze çarpmaktadır. Yapısal değişimlerde verimliliğin itici güç olduğu da bir gerçektir.

Dünya milli geliri (GDP) 1960 yılında 1,39 trilyon USD iken, çok hızlı artarak 1980'de 11,3 trilyon USD, 2000 yılında 33,83 trilyon USD'ye ve nihayet 2021 yılında 96,1 trilyon USD'ye ulaşmıştır. Yaklaşık 80 yılda 80 kat artmıştır (Tablo 2). Diğer taraftan dünya nüfusu neolitik dönem başlarında 86 milyon kişi iken, 1650'li yıllarda 550 milyona, 1900'de 1,6 milyara, 1950 yeşil devrim başlarında 2,5 milyar kişiye ve 2020 yılında 7,8 milyar kişiye ulaşmıştır. Gerek nüfus artışı gerekse gelir artışı son yüzyılda ve özellikle 2. dönemden itibaren çok hızlı artmıştır. Bu yükseliş beraberinde tarımı etkileyerek üretim artışına sebep olmuştur.

Tablo 2. Dünya Gelirindeki Değişimler, Trilyon USD.

Dönem yılı	Trilyon Dolar
1960	1,39
1970	3,0
1980	11,3
1990	22,78
2000	33,83
2005	47,78
2010	66,6
2015	75,8
2021	96,1

Kaynak: The World Bank, GDP, current USD, www.wordbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP. Erişim Tarihi: 30.10.2022.

Diğer yandan dünya gıda fiyatlarını endeks üzerinden reel fiyata çevirdiğimizde (Tablo 4) yine hızlı bir yükseliş gözlüyoruz. 1990'lı yılarda dünya ortalama gıda ürünleri fiyatları endeksi 63,0 iken 2022'de endeks 148,3'e yükselmiştir. Burada iki katından daha fazla bir fiyat artışı görülmektedir. Özellikle pandemi sonrası fiyat endeksinin çok arttığı neredeyse %50 artışlar yaşandığı görülür. Gıda maddeleri içerisinde grupsal olarak en yüksek artış bitkisel yağlarda görülürken, bunu tahıl grubu ürünler izlemektedir.

Tablo 3. Neolitik Dönemden Günümüze Dünya Nüfusu

Dönem yılı	**Nüfus**
Neolitik dönem başı	86 milyon
1650	550 milyon
1750	770 milyon
1800	900 milyon
1850	1,1 milyar
1900	1,6 milyar
1950	2,5 milyar
2000	6,0 milyar
2020	7,8 milyar

Kaynak: Çamurcu, 2005. Dünya nüfus artışı ve getirdiği sorunlar, BÜ, Sosyal bilimler dergisi, 2005, Vol.8, Issue.13

Tablo 4. Dünya Gıda Fiyatlar Endeks Tablosu, (2014-2016= 100).

Yıl	Gıda genel	Et ürünleri	Tahıl Grubu	Süt ürünleri	Bitkisel yağlar	Şeker
2005	67,4	71,8	77,2	60,8	64,4	61,2
2010	106,7	91,0	111,9	107,5	122,0	131,7
2015	93,0	96,7	87,1	95,9	89,9	83,2
2020	98,1	95,5	101,8	103,1	99,4	79,5
2021	125,7	107,7	119,1	131,2	164,9	109,3
2022	148,3	120,4	143,9	157,3	206,3	115,5

Kaynak ; FAO,(2022) Annual FAO Food Price Index. 2014-2016=100

Tarımda ve üretimdeki dinamiklerin bazı çevre sorunları yaşattığı bilinmektedir. Türkiye sorunların çözümüne yönelik gerekli önlemler almada yetersiz kalmaktadır. İnsan, hayvan ve çevreye etkilerinin sıfıra yakın olduğu iyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması derhal ekonomik politik sürece alınmalıdır. Her şeyden önce insan sağlığı göz önüne alınmalı ve bilinçsiz üretim yapan çiftçi ve işletmeler kontrol ve denetim altında olmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarımda dinamizm ve karakterleri uzun süreçli bir inceleme gerektirmektedir. İnsanoğlunun üretimi keşfi ile tarımsal süreç başlamıştır. İnsanlığın en büyük keşfi esasında yabani hayvanları evcilleştirmesi ve yabani bitkilerden başta buğday olmak üzere kültüre alması olarak belirtilmektedir. Tarımda yaşanan sürecin geldiği en son nokta ise 4. Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) ile başlayan 2013 ve sonrası dönem olarak ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşının getirdiği olumsuzluklar ve kıtlık sonrasına çözüm arayan insanoğlu yeni bir döneme girdi. Bu dönemde tarımda konvansiyonel yöntemlerin başlangıcı olan 2. tarım dönemi "Yeşil Devrim" olarak adlandırıldı ve kırılma noktası oldu. İnsanoğlunun üretimi keşfi ile başlayan neolitik dönemden 1950'lere kadar olan süreçte tarım tamamen doğaldı. İkinci dönemde tarıma gübreleme, tarım ilaçları, traktör ve ekipmandaki girişler yeşil devrimi ve beraberinde ekolojik sorunları getirdi. Verim bu dönemde çok arttı. Ancak beraberinde çevre sorunları yarattı. Nihayet endüstride bilişim, internet, robotik teknoloji, yapay zeka ve gen mühendisliğindeki ileri teknoloji tarımda 3. dönem dinamizmini ve sürecini getirdi.

Tarımda görülen bu süreçlerin oluşumuna etki eden faktörler yapısal dinamizmin temel taşları oldu. Bunlar nüfus artışı, gelir artışları ve ileri teknoloji dinamik karakterleri olarak karşımıza çıktı. Dünya nüfusu 1900'lü yıllarda 1,6 milyar iken, 1950'lerde 2,5 milyara ve 2020'de 7,8 milyara katlandı. Son yüz yılda nüfus artışI 5 kat yükseldi. Oysa yaklaşık 10 asırda nüfus ancak iki katına çıkabilmişti. Diğer yandan dünya gelir artışına baktığımızda; 1950'lerin sonunda 1,39 milyar USD iken, 1070'de 3,0 milyar USD ve 2021'de ise 96,1 milyar dolara çıktı. Burada 96,1 milyar doların yaklaşık 23 milyar dolarını tek başına ABD üretmektedir.

İleri teknoloji ve buna bağlı gelir artışı insanoğlunu daha çok tüketmeye teşvik etti. Kapitalizmin yarattığı yoğun rekabet insanlığı bilinçsizce bir üretim ve tüketim dengesine taşıdı. İktisadi anlamda daha çok tüketim daha fazla tatmin gibi görünse de, bu yüksek üretimin getirdiği sosyal tatminsizlik ve çevre kirliliğinin yeni yüzyılımızın hastalığı olarak tarihe geçmesi kaçınılmaz görünmekte. Pandemiler, iklim değişiklikleri ve artan antideprasan ilaç kullanımları 21.yüzyılın başlıca sorunları gibi durmaktadır. Daha çok tüketen insan daha mutlu iktisadi felsefesi ve buna bağlı iktisadi sistem artık yargılanmalı. Tüketim sadece tarım ve gıdada değil, hizmet sektöründe daha yoğun gerçekleşmekte. Vahşi kapitalizmin ve esir ettiği bireyin nefes alması için insanoğlunun yeni iktisadi sistem arayışlarına girmesini önümüzdeki 10'lu yıllarda görebiliriz. Tarihsel ve dönemsel olarak yüzyıllar alan iktisadi doktrinlerin yaşamsal konjonktüre bağlı olarak değişime girmesi acaba yaklaşıyor mu?

Neticede; Tarım insanlığın ilk buluşudur. Bu en büyük buluş günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Endüstriler, teknolojiler ne kadar gelişirse gelişsin insanoğlunun gıdaya olan ihtiyacı aynı kalacaktır. Değişmeyen beslenme ihtiyacı, üreme ve inanç ihtiyacı olacaktır. İnsanoğlunun sağlıklı beslenmesi, istediğini yaşaması ve inanması temel ihtiyaçlar doktrinine bağlıdır. Temiz dünya için fosil yakıtlardan kurtulma, yenilenebilir kaynak kullanımı, insanlığın temel hak ve hürriyetleri ile çevre ve adil gelir dağılımına yönelik yeniden yapılanmalar tüm dünya otoritelerince üzerinde önemle durulması gereken konular arasındadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Aykırı, M., & Bulut, U. (2021). Endüstri 4.0 ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No:47830, Eğitim Yayınevi. 978-625-7915-88-7.
2. Bülbül, P. (2017). Eski Anadolu'da Tarım Faaliyetleri. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 269-252.
3. Çamurcu, H. (2005). Dünya nüfus artışı ve getirdiği sorunlar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(13), 87-105.
4. Çınar, Y. (2018). Modernleşme ve bağımlılık teorisi ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(2), 325-350.
5. Göv S.A., Erdogan D., (2020), Sabiha Annaç Göv, Dilek Erdoğan, "Dördüncü Endüstri Devriminin (Endüstri 4.0) Neresindeyiz?", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), Ekim 2020, Ss. 299-318.
6. FAO (2022). Food And Agrıiulture Organization of The Unıted Nations. Annual FAO Food Price.
7. Heinberg, R., & Bomford, M. (2009). The food and farming transition: toward a post carbon food system. *Sebastopol, CA, Post Carbon Institute*, *41*. (Çev: Tarım ve Gıdanın Doğuşu, Yeni İnsan Yayınevi)
8. Karabaş, S., & Gürler, A.Z. (2011). Organik tarım ve konvansiyonel tarım yapan işletmelerin karşılaştırmalı analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2011*(2), 75-84.
9. Karabaş, S., & Gürler, A.Z. (2012). Organik ürün tercihinde tüketici davranişlari üzerine etkili faktörlerin logit regresyon analizi ile tahminlenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 129-156.
10. Luo, Y., Long, X., Wu, C., & Zhang, J. (2017). Decoupling CO2 emissions from economic growth in agricultural sector across 30 Chinese provinces from 1997 to 2014. *Journal of Cleaner Production*, *159*, 220-228.
11. Xu, B., & Lin, B. (2017). Factors affecting CO2 emissions in China's agriculture sector: Evidence from geographically weighted regression model. *Energy Policy*, *104*, 404-414.
12. United Nations (2019). Climate Action And Support Trends, Un Climate Secreteriat Report.2019, Germany.
13. Vermeulen, S. J., Campbell, B. M., & Ingram, J. S. (2012). Climate change and food systems. *Annual review of environment and resources*, *37*(1), 195-222.
14. World Bank. The World Bank, GDP, Current USD, www.wordbank.org/indicator/ny.gdp.mktp. Erişim Tarihi: 30.10.2022.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN EKONOMİK ETKİLERİ: BİREYSEL KREDİ KARTI HARCAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Osman KARTAL

Düzce Üniversitesi – İşletme Fakültesi
ORCID: 0000-0001-9505-3161

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından bu yana insanoğlunun karşı karşıya kalmış olduğu en büyük küresel sağlık felaketi olduğu düşünülen Covid-19 pandemisi, 2019 yılı Aralık ayında, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde yeni bir bulaşıcı solunum yolu hastalığı ortaya çıkmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından COVID-19 (2019 koronavirüs hastalığı) olarak isimlendirilmiştir. Salgın, geçtiğimiz bir yıldan uzun sürede ciddi bir yayılma hızı göstererek neredeyse tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu süreçte aşı çalışmaları tamamlanana dek tüm dünya nüfusu sosyal ve ekonomik açıdan ağır sonuçlar ile karşı karşıya kalmıştır (Duran ve Acar, 2020).

Devam etmekte olan COVID-19 pandemisi ve ardından devletler tarafından gerçekleştirilen toplumsal sağlık ile ilgili müdahaleler ve kısıtlamalar, global düzeyde ekonomik faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur. Tüm dünyada reel GSYİH'larda belirgin düşüşler yaşanırken işsizlik (Cajner vd., 2020) ve ekonomik belirsizliklerin (Baker vd., 2020) büyük buhrandan bu yana en yüksek seviyelere ulaşmakta olduğu görülmektedir (Horvath vd., 2021). Nitekim Covid-19 pandemisinin küresel ve ulusal düzeylerde etkileri ile alakalı birçok farklı disiplinde güncel çalışmalar yapılmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomi ve finans literatüründe, ulusal veya küresel düzeyde yaşanan sosyal, politik veya ekonomik şokların, bireylerin tüketim düzeyleri ve tercihleri üzerinde etkileri üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu düzeyde bir ekonomik şokun, bireylerin kredi kartı kullanım ve harcama alışkanlıkları üzerinde etkilerinin ne düzeyde ve hangi spesifik alanlara yoğunlaşmış olabileceği de ekonomik ve finansal anlamda önem arz eden bir diğer husustur.

Bu çalışmada, öncelikle Covid-19 pandemi sürecinin ekonomik etkileri üzerine ve bireylerin kredi kartı kullanım davranışları üzerine yapılmış çalışmalar ile ilgili temel bir literatür incelemesi yapılacaktır. Sonrasında, Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden önceki ve sonraki süreçte bireylerin kredi kartı kullanım düzeylerindeki değişim ve kredi kartı ile yapılan harcamalarının hangi sektörlerde daha belirgin olarak farklılaştığı incelenecek, sonuçların pandemi süreci ile ilişkisi tartışılacaktır.

LİTERATÜR

Covid-19 pandemisinden bu yana bilimsel literatürde birçok bilim dalı altında çeşitli perspektiflerden salgının etkileri üzerine incelemeler yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmaya ışık tutması açısından bu bölüm altında hem pandemi sürecinin ekonomik ve finansal etkileri üzerine yapılmış çalışmalar, hem de kredi kartı kullanım düzeyleri ve kredi kartı kullanımını

etkileyen faktörler üzerine yapılmış çalışmalar ile ilgili bir literatür taraması yapılacaktır.

Horvath, Kay ve Wix tarafından ilk olarak 2020 yılı Haziran ayında yapılan ve sonra 2021 Ocak ayında güncellenen çalışmalarında Covid-19 şokunun tüketici kredileri üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu etkiye bir delil olarak kredi kartı verileri kullanılmıştır. Çalışma verileri Amerika Birleşik Devletleri Federal Rezerv Kurulu tarafından yayınlanan FR Y14-M raporundaki kredi kartı kullanım verilerine dayandırılmış olup, çalışmada pandeminin etkisi ile kredi kartı kullanımlarında sert bir düşüşün gerçekleştiği ve 2020 Mayıs ayından itibaren harcama düzeyinin yeniden düzelmeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, bankaların özellikle riskli bireylere kredi kartı çıkarma konusunda daha sıkı bir politikaya geçtikleri de sonuçlar arasında vurgulanmıştır.

Duran ve Acar tarafından 2020 Mayıs ayında yapılan çalışmada, uluslararası örgütlerin analiz ve tahminleri ile ekonomi otoriteleri tarafından sağlanan çeşitli makroekonomik veriler kullanılarak yapılan analizler sonucunda Covid-19 salgının küresel ekonomiye olan etkileri sektörel olarak analiz edilmiş ve makroekonomik ve sosyo-kültürel sonuçları tartışılmıştır.

Adıgüzel tarafından 2020 yılında yapılan çalışmada Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiş, salgının, üretim, istihdam, kişi ve işletme gelirleri, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve merkezi yönetim toplam borç yükünü pandeminin süresine bağlı olarak negatif etkileyerek durgunluğa neden olduğu ve pandemi süresine bağlı olarak GSYH'de yaklaşık 400-675 milyar TL arası kayıp oluşturabileceği şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır.

Kılıç tarafından 2020 yılında yapılan çalışmada, Covid-19 pandemisinin Borsa İstanbul sektör getirileri üzerindeki etkisi olay etüdü yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, endekslerin birçoğunda negatif anormal getirilere rastlanmıştır. Sektör bazında en yüksek negatif getirilerin turizm ve tekstil sektörlerinde, pozitif getirinin ise ticaret sektöründe olduğu görülmüştür.

Arabacı ve Yücel tarafından 2020 yılında yapılan çalışmada Covid-19 pandemisinin Türk bankacılık sektörü üzerine etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik şokların yaşandığı dönemlerde bankacılık sektörünün ekonominin sağlamlığı açısından önemi ve devletin bankacılık sektörüne desteğinin önemi vurgulanmıştır.

Beybur ve Çetinkaya tarafından 2020 yılında yapılan çalışmada bankacılık sektörünün dijital ürün/hizmetlerinin kullanım verileri analiz edilmiş ve bu analiz sonucunda pandeminin dijital bankacılık ürün/hizmetlerinin kullanımı üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. İnternet kanalıyla yapılan kartlı ödeme işlem adedinin; 2020 yılı Eylül döneminde, Türkiye'de pandeminin başlamış olduğu 2020 yılı Mart dönemine göre %22,71 oranında ve bir önceki dönem olan 2020

yılı Haziran dönemine göre %17,72 oranında artış gösterdiği, özellikle 2020 yılı Mart-Haziran dönemleri arasında uygulanan kısıtlamalar sonucunda tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını değiştirerek online alışveriş sitelerini tercih ettikleri, devam eden süreçte de tüketicilerin bu alışkanlıklarını devam ettirdikleri sonucu vurgulanmıştır.

Göv ve Salihoğlu tarafından 2020 yılında yapılan çalışmada, bireysel kredi kartı kullanımı ile para arzı ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişki Türkiye düzeyinde araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, bireysel kredi kartı kullanımının ekonomik göstergelerden ve para arzından etkilendiğini göstermektedir.

Uzgören vd. tarafından 2007 yılında yapılan çalışmada, Türkiye'de kredi kartı ile yapılan harcamalara etki eden faktörler analiz edilmiş ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Türkiye'de Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizlerin kredi kartı kullanım cirosunun azalmasında önemli derecede rol oynadığı görülmüştür. Diğer yandan kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın, pos sayısının, kredi kartı sayısının ve enflasyon oranının ise kredi kartı kullanım cirosunu artış yönünde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada pandemi sürecinin kredi kartı kullanımı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacı ile Türkiye'de pandemi başlangıcı olan 11 Mart 2020 tarihinden, çalışmanın yapıldığı tarihe kadar yayınlanmış olan 59 haftalık bireysel kredi kartı kullanım verileri, Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) üzerinden elde edilmiştir. Aynı şekilde, pandeminin etkilerinin oluşturduğu değişimin analizi açısından pandemi başlangıç tarihinden önceki 59 haftalık bireysel kredi kartı kullanım verileri de EVDS üzerinden temin edilmiştir. Pandemi öncesine ait daha uzun periyotlarda veriler bulunmasına rağmen, zaman serisi analizinde denk zaman aralıklarının kullanımı ve uzun dönemli ekonomik verilerdeki değişimin açıklayıcısı olarak birçok farklı değişkenin sonuçları etkileyebileceğinden dolayı pandemi öncesi dönem için de pandemi sonrası döneme ilişkin elde edilebilen verilerin dönem sayısı esas alınarak 59 haftalık veri ile çalışılmıştır.

Kredi kartı kullanım verileri Merkez Bankası tarafından EVDS üzerinde aşağıdaki başlıklar altında verilmektedir;

- TOPLAM
- Araba Kiralama
- Araç Kiralama – Satış / Servis / Yedek Parça
- Benzin ve Yakıt İstasyonları
- Çeşitli Gıda
- Doğrudan Pazarlama
- Eğitim / Kırtasiye / Ofis Malzemeleri
- Elektrik - Elektronik Eşya, Bilgisayar
- Giyim ve Aksesuar
- Havayolları
- Hizmet Sektörleri
- Konaklama
- Kulüp / Dernek /Sosyal Hizmetler
- Kumarhane /İçkili Yerler
- Kuyumcular

- Market ve Alışveriş Merkezleri
- Mobilya ve Dekorasyon
- Müteahhit İşleri
- Sağlık / Sağlık Ürünleri / Kozmetik
- Seyahat Acenteleri/Taşımacılık
- Sigorta
- İnternet Üzerinden Yapılan Alışverişler
- Telekomünikasyon
- Yapı Malzemeleri, Hırdavat, Nalburiye
- Yemek
- Kamu/Vergi ödemeleri
- Bireysel Emeklilik
- Diğer
- Mektupla/Telefonla Yapılan Alışverişler
- Gümrük Vergisi Ödemeleri

Analiz sonuçlarının pandemi sürecinin olası etkileri ile anlamlı olarak açıklanabilmesi açısından sürecin etkileri ve kredi kartı kullanım davranışları ile ilişkilendirilmesinin sağlıklı sonuçlar vermeyeceği düşünülen araba kiralama, araba satış/servis/yedek parça, doğrudan pazarlama, hizmet sektörleri, kulüp/dernek/sosyal hizmetler, müteahhit işleri, sigorta, vergi, diğer, mektup/telefon ile alışverişler, gümrük vergileri ve bireysel emeklilik ile ilgili veri setleri çalışma kapsamının dışında tutulmuştur.

Çalışmada kullanılan veriler tüketim harcamalarına ilişkin olduğundan dolayı veriler üzerinde enflasyon etkisi olabileceği ve bunun çalışma sonuçlarını etkileyebileceği düşünülmüştür. Bu kapsamda pandemi öncesi 59 haftalık süreç olan 2019 yılı Ocak ayı ile 2020 yılı Mart ayı arasındaki ve pandemi başlangıcı olan 2020 yılı Mart ayı ile 2021 Nisan ayı arasındaki aylık Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) verileri Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Pandemi öncesi 2019 Ocak – 2020 Mart arası TÜFE oranı ortalama %13, pandemi sonrası 2020 Mart – 2021 Nisan arası TÜFE oranı ise ortalama %16 olarak hesaplanmıştır. Çalışma kapsamına alınan kredi kartı harcama alanlarına ilişkin haftalık Türk Lirası cinsinden tutarlar, ilgili dönemlere ilişkin hesaplanan enflasyon oranlarından arındırılarak, iki dönem arasındaki farklılıklar üzerindeki enflasyon etkisinin analiz sonuçlarını etkilememesi sağlanmıştır.

Elde edilen enflasyon etkisinden arındırılmış veriler üzerinde, pandemi süreci öncesi ve sonrası arasındaki farklılıkların tespit edilebilmesi ve bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarının anlaşılması amacıyla SPSS istatistiksel analiz programı kullanılarak Paired Samples T-Test uygulanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara ilişkin bilgiler tablolar ve grafikler halinde sunulacaktır. Aşağıda ilk olarak seçilen değişkenler ile ilgili tanımlayıcı istatistikleri gösteren tablolar bulunmaktadır.

Tablo 1. Pandemi Öncesi Sürece İlişkin Kredi Kartı Kullanım Verilerinin Açıklayıcı İstatistikleri (Bin TL)

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Toplam Kredi Kartı Harcamaları	59	12.255.354,87	19.353.109,73	16.328.319,63	1.561.163,93
Benzin ve Yakıt İstasyonları	59	916.288,50	1.372.503,54	1.138.922,15	116.424,53
Çeşitli Gıda	59	852.530,97	1.227.369,03	1.056.380,15	95.028,49
Eğitim / Kırtasiye / Ofis Mlz.	59	210.880,53	1.187.677,88	492.341,90	199.968,52
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	59	446.270,80	1.587.138,05	838.422,28	172.943,33
Giyim ve Aksesuar	59	993.116,81	2.184.104,42	1.317.546,39	223.659,04
Havayolları	59	394.546,02	627.088,50	513.314,90	59.259,60
Konaklama	59	159.137,17	445.576,99	253.727,32	78.554,87
Kumarhane /İçkili Yerler	59	**11.560,18**	66.310,62	**28.561,64**	9.939,71
Kuyumcular	59	154.798,23	415.713,27	250.315,94	50.204,34
Market ve Alışveriş Merkezleri	59	1.814.414,16	**3.251.550,44**	**2.750.224,20**	260.478,28
Mobilya ve Dekorasyon	59	303.965,49	673.357,52	501.392,89	70.221,81
Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik	59	319.183,19	768.546,02	601.833,77	79.675,90
Seyahat Acenteleri/Taşımacılık	59	353.266,37	848.248,67	523.230,05	141.636,47
Telekomünikasyon	59	187.552,21	353.444,25	288.741,29	31.148,29
Yapı Malzemeleri	59	234.493,81	722.833,63	575.612,80	91.583,60
Yemek	59	543.206,19	896.966,37	757.769,86	77.308,25
Online Alışverişler	59	1.746.960,18	5.060.794,69	3.346.527,17	576.945,57

Yukarıda Tablo.1 incelendiğinde, pandemi öncesi dönemde seçili sektörlerde kredi kartı ile yapılan harcamalar ile ilgili minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma istatistikleri görülmektedir. Pandemi öncesi dönemde bireysel kredi kartları ile ortalama en çok market ve alışveriş merkezlerinde harcama yapıldığı, en az ise kumarhane/içkili yerler sektöründe harcama yapıldığı görülmektedir.

Tablo 2. Pandemi Sonrası Sürece İlişkin Kredi Kartı Kullanım Verilerinin Açıklayıcı İstatistikleri (Bin TL)

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Toplam Kredi Kartı Harcamaları	59	11.177.520,69	25.609.118,97	18.849.185,46	3.248.243,27
Benzin ve Yakıt İstasyonları	59	504.077,59	1.396.956,03	1.095.167,59	239.263,68
Çeşitli Gıda	59	942.724,14	1.780.223,28	1.377.143,99	180.607,06
Eğitim / Kırtasiye / Ofis Mlz.	59	233.243,97	1.300.594,83	469.653,08	197.308,40
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	59	850.758,62	2.857.312,07	1.591.304,57	364.659,26
Giyim ve Aksesuar	59	318.271,55	2.172.242,24	1.229.113,55	399.581,43
Havayolları	59	14.061,21	443.021,55	269.410,44	120.480,29
Konaklama	59	13.431,03	380.047,41	166.068,81	99.951,47
Kumarhane /İçkili Yerler	59	**1.353,45**	31.056,90	**10.909,97**	8.568,31
Kuyumcular	59	56.356,03	713.806,03	247.294,62	130.396,61
Market ve Alışveriş Merkezleri	59	2.892.830,17	**5.292.209,48**	**4.131.385,63**	468.017,62
Mobilya ve Dekorasyon	59	296.264,66	927.563,79	640.788,00	144.152,66
Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik	59	336.375,86	1.048.295,69	736.952,80	180.000,31
Seyahat Acenteleri/Taşımacılık	59	81.183,62	465.510,34	290.357,07	108.282,12
Telekomünikasyon	59	217.511,21	630.531,03	419.708,26	102.497,99
Yapı Malzemeleri	59	406.653,45	1.243.336,21	840.243,61	172.017,87
Yemek	59	149.839,66	944.598,28	615.618,87	262.035,63
Online Alışverişler	59	2.670.893,10	8.107.042,24	4.997.512,69	1.069.895,38

Yukarıda Tablo.2 incelendiğinde, pandemi sonrası dönemde seçili sektörlerde kredi kartı ile yapılan harcamalar ile ilgili minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma istatistikleri görülmektedir. Pandemi sonrası dönemde de bireysel kredi kartları ile ortalama en çok market ve alışveriş merkezlerinde harcama yapıldığı, en az ise kumarhane/içkili yerler sektöründe harcama yapıldığı görülmektedir.

Tablo.3 Harcama Ortalamalarındaki Yüzdesel Değişim				
	N	**Pandemi Öncesi**	**Pandemi Sonrası**	**Yüzdesel Değişim**
Toplam Kredi Kartı Harcamaları	59	16.328.319,63	**18.849.185,46**	0,15
Benzin ve Yakıt İstasyonları	59	**1.138.922,15**	1.095.167,59	**-0,04**
Çeşitli Gıda	59	1.056.380,15	**1.377.143,99**	0,30
Eğitim / Kırtasiye / Ofis Mlz.	59	**492.341,90**	469.653,08	**-0,05**
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	59	838.422,28	**1.591.304,57**	**0,90**
Giyim ve Aksesuar	59	**1.317.546,39**	1.229.113,55	-0,07
Havayolları	59	**513.314,90**	269.410,44	**-0,48**
Konaklama	59	**253.727,32**	166.068,81	-0,35
Kumarhane /İçkili Yerler	59	**28.561,64**	10.909,97	**-0,62**
Kuyumcular	59	**250.315,94**	247.294,62	**-0,01**
Market ve Alışveriş Merkezleri	59	2.750.224,20	**4.131.385,63**	0,50
Mobilya ve Dekorasyon	59	501.392,89	**640.788,00**	0,28
Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik	59	601.833,77	**736.952,80**	0,22
Seyahat Acenteleri/Taşımacılık	59	**523.230,05**	290.357,07	**-0,45**
Telekomünikasyon	59	288.741,29	**419.708,26**	0,45
Yapı Malzemeleri	59	575.612,80	**840.243,61**	0,46
Yemek	59	**757.769,86**	615.618,87	-0,19
Online Alışverişler	59	3.346.527,17	**4.997.512,69**	0,49

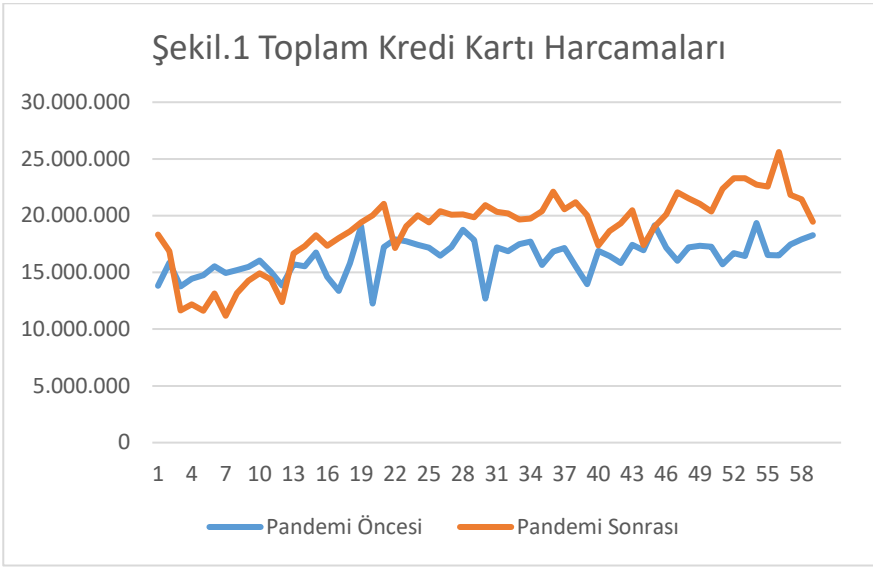
Yukarıda Tablo.3'te pandemi öncesi 59 haftalık ve pandemi sonrası 59 haftalık sürecin sektörel bazda kredi kartı harcama ortalamaları karşılaştırılmıştır. Tabloya bakıldığında en yüksek yüzdesel artışın %90 ile Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar sektöründe olduğu görülmektedir. En yüksek yüzdesel düşüş ise %62 düşüş ile Kumarhane/İçkili Yerler, %48 düşüş ile Havayolları ve %45 düşüş ile Seyahat Acenteleri/Taşımacılık sektörlerinde olduğu görülmektedir. Toplam kredi kartı harcamalarının %15, online alışverişlerin ise %49 arttığı da tablodan görülebilecek diğer iki dikkat çekici sonuçtur.

Tablo.4 Pandemi Öncesi Ve Sonrası 59'ar Haftalık Dönemlere İlişkin Kredi Kartı Harcamalarının T-Testi Analizi

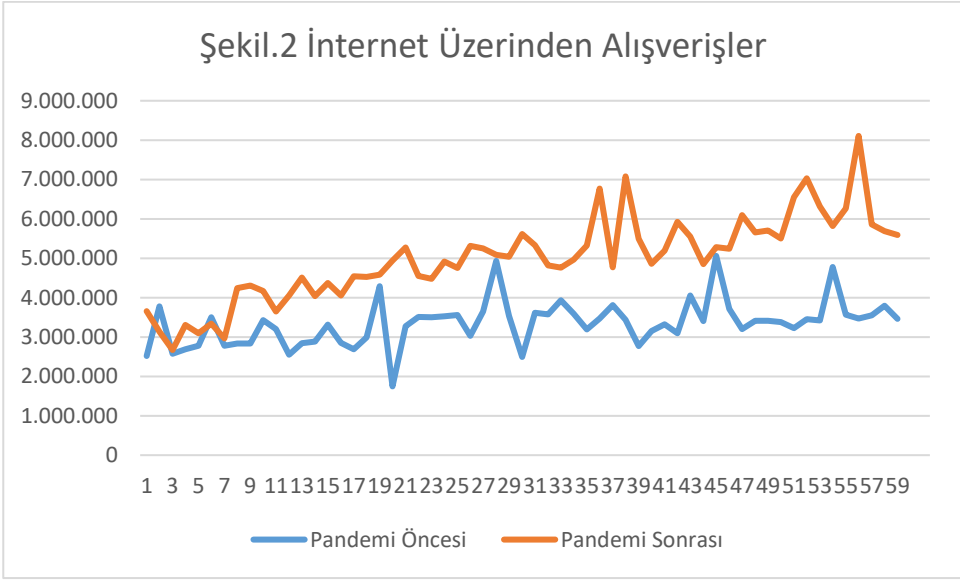
	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Ortalama	Std. Sapma	Std. Sapma Ortalama	95% Güven Aralığındaki Farklar				
				Alt	Üst			
Toplam Kredi Kartı Harcamaları	-2520865	2932437	381770	-3285063	-1756668	-6,60	58	,000
Benzin ve Yakıt İstasyonları	43754	220673	28729	-13753	101262	1,52	58	**,133**
Çeşitli Gıda	-320763	148971	19394	-359585	-281941	-16,53	58	,000
Eğitim / Kırtasiye / Ofis Mlz.	22688	290647	37839	-53054	98432	,60	58	**,551**
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	-752882	359064	46746	-846454	-659309	-16,10	58	,000
Giyim ve Aksesuar	88432	380924	49592	-10836	187702	1,78	58	**,080**
Havayolları	243904	96462	12558	218766	269042	19,42	58	,000
Konaklama	87658	74241	9665	68311	107005	9,06	58	,000
Kumarhane /İçkili Yerler	17651	14297	1861	13925	21377	9,48	58	,000
Kuyumcular	3021	119558	15565	-28135	34178	,19	58	**,847**
Market ve Alışveriş Merkezleri	-1381161	459057	59764	-1500792	-1261530	-23,11	58	,000
Mobilya ve Dekorasyon	-139395	150259	19562	-178552	-100237	-7,12	58	,000
Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik	-135119	173507	22588	-180335	-89902	-5,98	58	,000
Seyahat Acenteleri/Taşımacılık	232872	165857	21592	189650	276095	10,78	58	,000
Telekomünikasyon	-130966	102651	13364	-157718	-104215	-9,80	58	,000
Yapı Malzemeleri	-264630	182757	23792	-312257	-217003	-11,12	58	,000
Yemek	142150	246413	32080	77935	206366	4,43	58	,000
Online Alışverişler	-1650985	1054623	137300	-1925821	-1376149	-12,02	58	,000

Yukarıda Tablo.4 pandemi öncesi ve sonrası döneme ilişkin farklılıkların anlamlılık düzeylerini ölçen T-Testi verilerini içermektedir. T-Testi sonuçları incelendiğinde; Benzin ve Yakıt İstasyonları (sig ,133 > 0,05), Eğitim / Kırtasiye / Ofis Malzemeleri (sig ,551 > 0,05), Giyim ve Aksesuar (sig ,080 > 0,05), Kuyumcular (sig ,847 > 0,05) olmak üzere 4 sektöre ait harcama düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

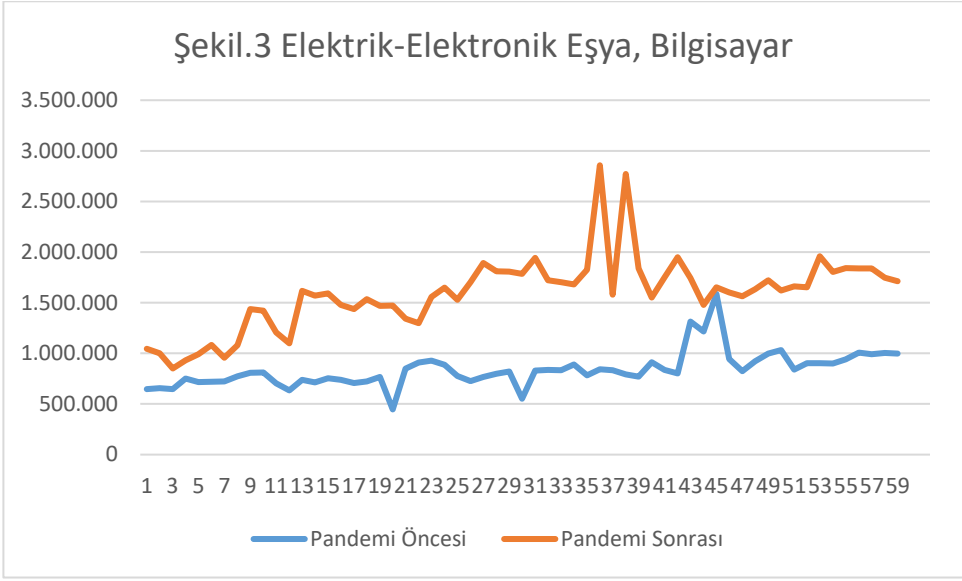
Bunlar dışında; Toplam Kredi Kartı Harcamaları, Çeşitli Gıda, Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar, Havayolları, Konaklama, Kumarhane /İçkili Yerler, Market ve Alışveriş Merkezleri, Mobilya ve Dekorasyon, Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik, Seyahat Acenteleri/Taşımacılık, Telekomünikasyon, Yapı Malzemeleri, Yemek, Online Alışverişler sektörlerine ait Sig. değerlerinin 0,05'ten büyük oldukları, yani pandemi öncesi ve sonrası harcama düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

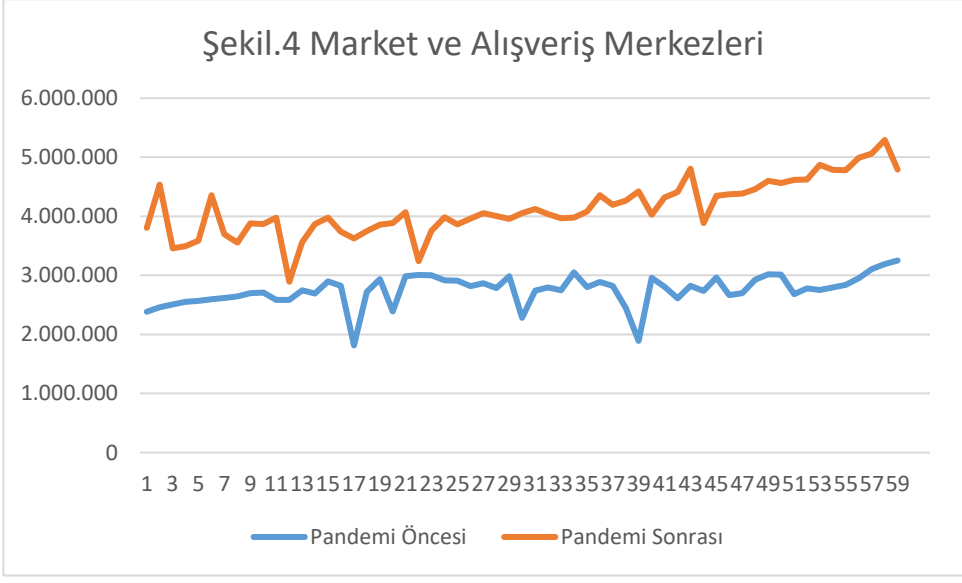
Toplam Kredi Kartı harcamalarının karşılaştırıldığı Şekil.1 incelendiğinde, pandeminin başlangıcında şiddetli bir düşüş yaşandığı, ardından takip eden haftalarda bu düşüşü toparlayarak artış eğilimine girdiği görülmektedir.

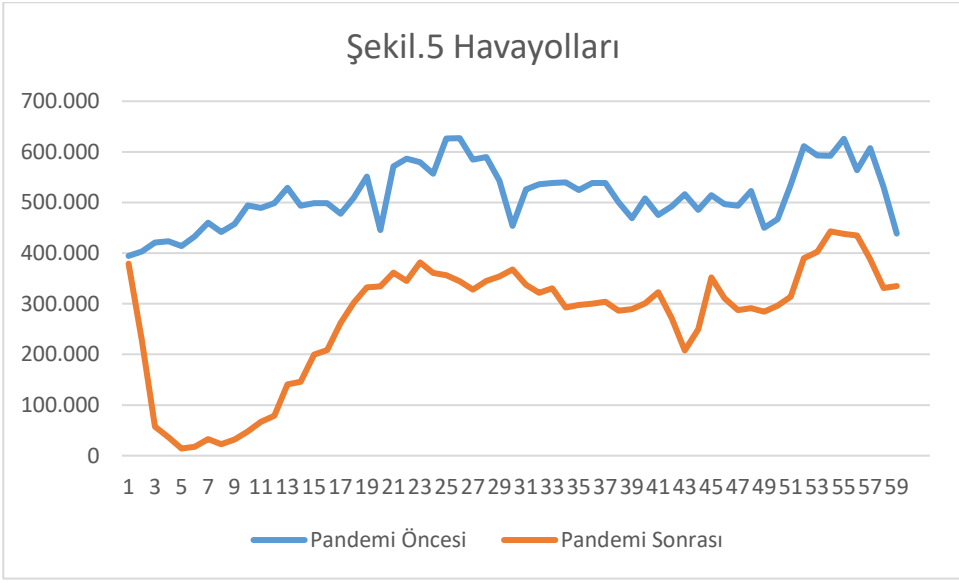
İnternet üzerinden kredi kartı ile yapılan alışverişlerin karşılaştırıldığı Şekil.2 incelendiğinde, rakamsal olarak pandemi öncesi döneme göre pandemi sonrası dönemde internet satış hacminde ciddi bir artış olduğu, genel artış eğiliminin ise yükseldiği görülmektedir. 2020 yılı sonuna isabet eden 35 ve 39. hafta arasında dikkat çeken kırılmalar olduğu görülmektedir.

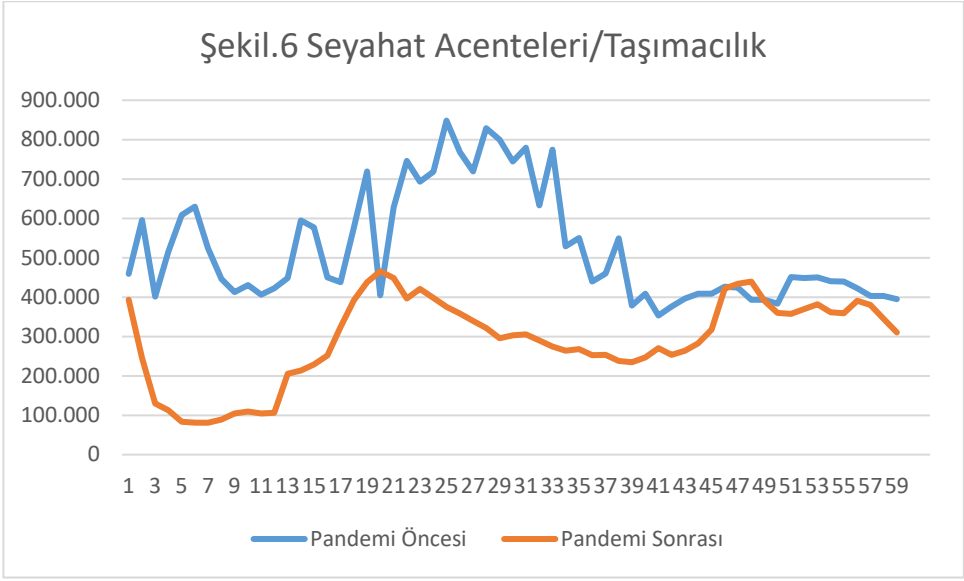
Elektrik-Elektronik Eşya ve Bilgisayar harcamalarını gösteren Şekil.3 incelendiğinde, pandemi sonrasında bu sektörde yapılan harcamaların hacimsel olarak pandemi öncesine kıyasla çok yükseldiği görülmektedir. Ayrıca internet üzerinden alışverişler ile ilgili Şekil.2'de görülen kırılmaya paralel olarak Elektrik-Elektronik Eşya ve Bilgisayar sektöründe yapılan harcamaların da aynı şekilde 35 ila 39. haftalar arasında kırılmalar yaşadığı dikkat çekmektedir.

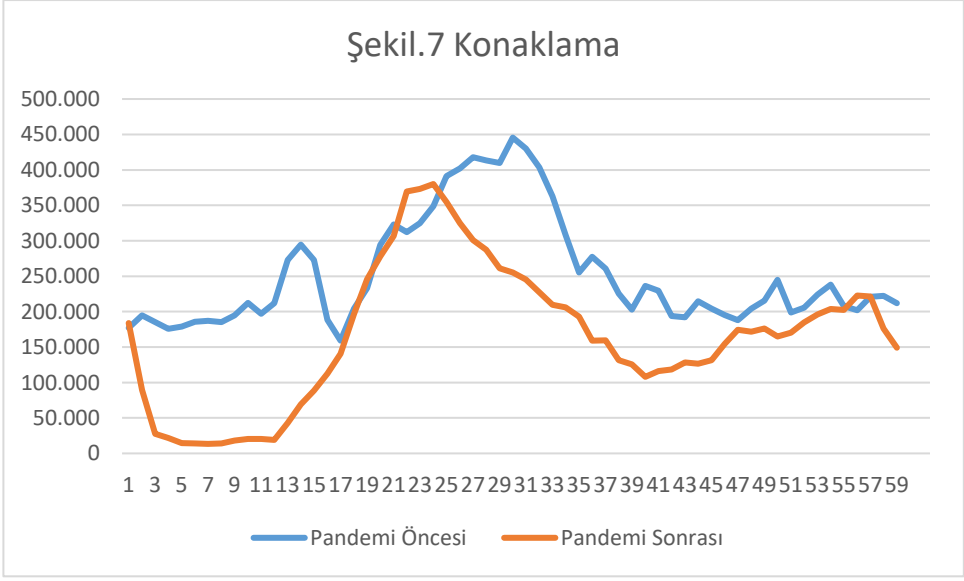
Yukarıda Şekil.4'te market ve alışveriş merkezlerinde yapılan harcamalar ile ilgili grafik yer almaktadır. Grafik incelendiğinde, ilgili sektörde yapılan harcamaların hacimsel olarak yükseldiği, fakat eğilim trendinin benzer görüntü sergilediği görülmektedir.

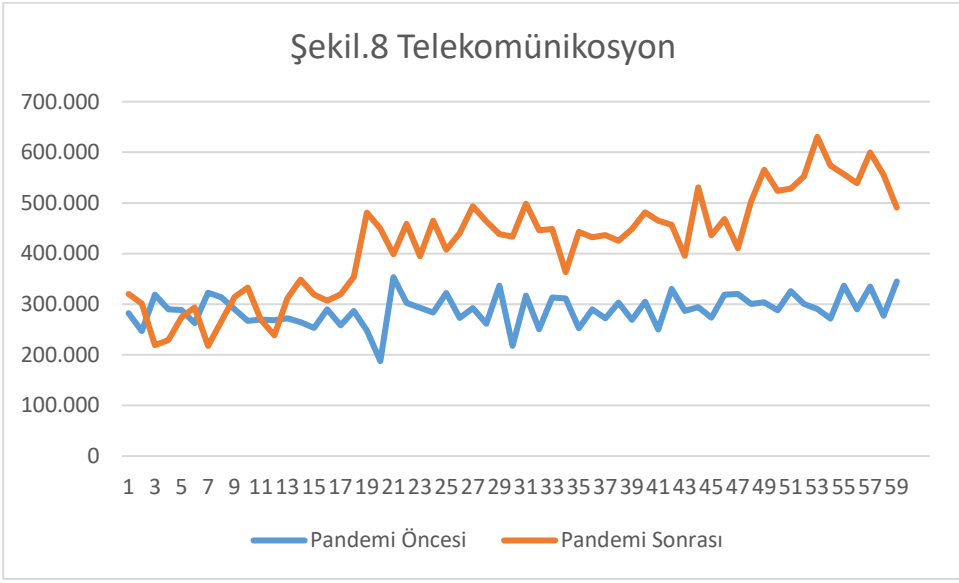
Şekil.5'te havayolları için yapılan kredi kartı harcamaları ile ilgili pandemi öncesi ve sonrası sürecin karşılaştırılması incelendiğinde, pandemi sonrasında havayollarına yapılan kredi kartı harcamalarının çok şiddetli şekilde düştüğü görülmektedir. Yaşanan düşüşün ancak 11. haftadan sonra bir artış eğilimine girerek yükseliş gösterdiği ve eğilim olarak pandemi öncesi dönemin hareketlerine benzer nitelikte hareket ettiği fakat hacimsel olarak pandemi öncesi dönemden çok daha düşük olduğu görülmektedir.

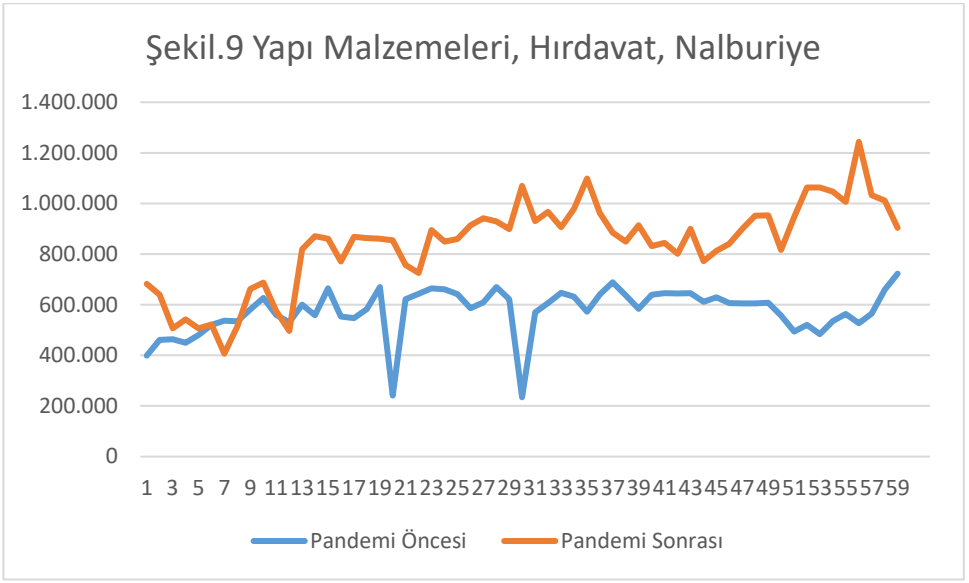
Yukarıda Şekil.6'da pandemi öncesi ve sonrası dönemde yapılan seyahat acentesi ve taşımacılık harcamaları incelenmektedir. Grafik incelendiğinde görülmektedir ki pandemi başlangıcında, havayolları harcamalarına paralel bir şekilde seyahat acenteleri ve taşımacılık alanında da şiddetli bir düşüş yaşanmış, aynı şekilde 11. hafta sonrası süreçte yeniden artış eğilimine girmiş fakat hacimsel olarak pandemi öncesi sürecin aşağısında kalmıştır.

Şekil.7'de konaklama harcamalarına ilişkin pandemi öncesi ve sonrasına ilişkin grafik incelendiğinde, pandemi başlangıcında yine havayolları ve seyehat acenteleri/taşımacılık sektörlerine paralel bir şekilde konaklama harcamalarında da şiddetli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Ve yine diğer iki sektöre paralel şekilde 11. haftadan itibaren artış eğilimine girmiş fakat hacimsel olarak pandemi öncesi sürecin aşağısında kalmıştır. Şekil.5-6-7'de verilen grafikler arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir.

Şekil.8'de telekomünikasyon harcamalarına ilişkin grafik incelendiğinde, pandemi öncesi süreçteki telekomünikasyon harcamalarının oldukça yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Pandemi sonrası sürece ilişkin telekomünikasyon harcamalarının eğilimi incelendiğinde ise özellikle 11. haftadan başlamak üzere bir artış trendine girdiği ve sonrasındaki süreçlerde hacimsel olarak artarak pandemi öncesi süreçten oldukça farklılaştığı görülmektedir.

Yapı malzemeleri, hırdavat ve nalburiye sektörlerinde yapılan kredi kartı harcamalarını grafik olarak gösteren Şekil.9 incelendiğinde ilgili sektörlerdeki harcamaların pandemi sonrası süreçte bir artış eğilimine girdiği ve pandemi öncesi süreçten hacimsel olarak farklılaştığını göstermektedir. Pandemi öncesi sürece ilişkin duruma bakıldığında ise ilgili sektörlerdeki harcamaların belirgin bir artış trendinde olmadığı görülmektedir.

Tablo.5 Sektörlerin Toplam Kredi Kartı Harcamaları İçerisindeki Payları			
	Pandemi Öncesi	**Pandemi Sonrası**	**Fark**
Benzin ve Yakıt İstasyonları	6,98	5,81	-1,16
Çeşitli Gıda	6,47	7,31	0,84
Eğitim / Kırtasiye / Ofis Mlz.	3,02	2,49	-0,52
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	5,13	8,44	3,31
Giyim ve Aksesuar	8,07	6,52	-1,55
Havayolları	3,14	1,43	**-1,71**
Konaklama	1,55	0,88	-0,67
Kumarhane /İçkili Yerler	0,17	0,06	-0,12
Kuyumcular	1,53	1,31	-0,22
Market ve Alışveriş Merkezleri	16,84	21,92	**5,07**
Mobilya ve Dekorasyon	3,07	3,40	0,33
Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik	3,69	3,91	0,22
Seyahat Acenteleri/Taşımacılık	3,20	1,54	-1,66
Telekomünikasyon	1,77	2,23	0,46
Yapı Malzemeleri	3,53	4,46	0,93
Yemek	4,64	3,27	-1,37
Online Alışverişler	20,50	26,51	**6,02**

Tablo.5'te pandemi öncesi ve sonrasındaki dönemlerde sektörlerin toplam kredi kartı harcamaları içerisindeki payları ve pandemi sonrası dönemde toplam içerisindeki paylarında oluşan değişimler yüzdesel olarak verilmektedir. Tablo incelendiğinde toplam içerisindeki payında en çok yükseliş gösteren sektörün %16,84'ten %21,92'ye çıkarak %5,07 artışla Market ve Alışveriş Merkezleri olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar sektörünün payının da toplam içerisinde %5,13'ten %8,44'e yükselerek %3,31 artış gösterdiği dikkat çeken bir diğer husustur. Ayrıca internet üzerinden yapılan alışverişlerin de toplam içerisindeki payı, pandemi sonrası süreçte %20,50'den %26,51'e yükselerek %6,02 artmıştır.

Toplam kredi kartı harcamaları içerisindeki payı pandemi sürecinde azalan sektörlere baktığımızda ise %3,14'ten %1,43'e düşerek %1,71 azalma gösteren havayolları sektörünün toplam içerisindeki payı en çok düşen sektör olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra %1,66 düşüşle Seyahat Acenteleri/Taşımacılık, %1,55 düşüşle Giyim ve Aksesuar, %1,37 düşüşle Yemek sektörü, kredi kartı ile yapılan toplam alışverişler içerisindeki payını yüzdesel olarak en çok kaybeden sektörler olarak göze çarpmaktadır.

SONUÇ

Çin'in Hubei eyaletinin Vuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkan ve resmi olarak 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de de görülen ve yayılmaya başlayan Covid-19 pandemisi, tüm dünyayı sosyal, ekonomik ve politik açıdan etkilemiştir. Türkiye'de ilk vakaların görüldüğü tarihten sonra gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan hızla pandeminin yıkıcı etkilerini yaşamaya başlamıştır. Aradan geçen süreçte gerek bireylerin pandemi sürecine adapte olma çabaları, gerekse devlet tarafından alınan çeşitli ekonomik önlemler ve verilen destekler ile bu şok etkisinin ekonomik etkilerine karşı mücadele edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Covid-19 pandemi sürecinin ekonomik etkilerinden biri olarak düşünülen insanların kredi kartı kullanım özellikleri, toplam kredi kartı harcama düzeyleri ve sektörler arasındaki dağılımları, pandemi öncesi süreç ile pandemi sonrası sürecin kredi kartı kullanım düzeyleri ve bu düzeylerin pandemi sürecinde anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir.

Çalışma kapsamında Merkez Bankası'ndan elde edilen kredi kartı kullanım istatistikleri ile ilgili veriler kullanılmıştır. Tüketim harcamalarına yönelik bir araştırma olması dolayısı ile ilgili veriler enflasyon etkisinden arındırılarak analizlere tabi tutulmuştur.

Çalışmada elde edilen veriler, tanımlayıcı istatistiklerine göre incelenmiş, dönemler arası farklılıkların olup olmadığı tespit edilmiş ve bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıkları Paired Samples T-Testi ile analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, pandemi öncesi ve sonrasında bireylerin kredi kartları ile yaptıkları alışverişler en çok Market ve Alışveriş Merkezleri, en düşük ise Kumarhane ve İçkili Yerler sektörlerinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan yorumlandığında, bireylerin kredi kartları ile en çok ve en az alışveriş yaptıkları sekörleri pandeminin ekonomik etkileri değiştirmemiştir.

Kredi kartı ile yapılan harcamaların sektörlerdeki yüzdesel değişimleri incelendiğinde ise toplam kredi kartı harcamalarının %15 arttığı, %90 artış ile Elektrik-Elektronik Eşya ve Bilgisayar sektöründe yapılan harcamaların en yüksek artışı gösterdiği tespit edilmiştir. Genel kredi kartı harcamalarının %15 arttığı bir ortamda %90 artış gösteren bir sektördeki bu denli yüksek yüzdesel farkın, pandemi sürecinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Elektrik-Elektronik Eşya ve Bilgisayar sektörünün pandemi öncesi ve sonrası ile ilgili düzeylerinde anlamlı bir fark olup olmadığını ölçen ilgili t-testi sonuçları da iki dönemdeki ilgili sektörde yapılan kredi kartı harcamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Pandemi sürecinde bireylerin gerek hastalığa yakalanmaktan çekindiklerinden dolayı, gerekse kamu otoritesi

tarafından yapılan kısıtlamalar nedeniyle evlerinden çıkmamaları, evlerde kullanılan teknolojik ürünlerin talebinde bir yükseliş olmasını açıklayabilen bir neden olarak yorumlanabilir. Bunun yanı sıra online eğitim sistemine geçilmesinden dolayı öğrencilerin derslerine katılabilmek için bilgisayar ve tablet gibi ürünlere duydukları ihtiyacın artması da bu sektörde yaşanan artışın önemli sebeplerinden biri olarak düşünülmektedir.

Pandemi sürecinde kredi kartı ile harcama yapılma oranı en çok düşen sektör %62 ile Kumarhane ve İçkili Yerler olduğu görülmektedir. İnsanların pandemi sürecinde gerek hasta olmaktan çekindiklerinden dolayı gerekse kanuni kısıtlamalardan ötürü bu sektöre gösterdikleri talebin düşmüş olduğu söylenebilir. Ayrıca bu sektörün hacimsel olarak büyüklüğünün diğer sektörlere göre çok daha düşük oluşu da oransal düşüşün yüksek görünmesini açıklayabilir.

Önemli derecede düşüş gösteren diğer bazı sektörler ise Havayolları (%48), Seyahat Acenteleri ve Taşımacılık (%45) ile Konaklama (%35) sektörleridir. Gerek yurtiçi gerekse yurtdışı uçuşlara getirilen sınırlandırmalar, ülkelerin birbirlerine karşı uyguladıkları seyehat sınırlamaları, havayolları sektöründe yaşanan bu düşüşün öncelikli sebebi olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde insanların tatil yapmak konusunda pandemi nedeniyle gösterdikleri tereddüt ve tatil işletmelerine yönelik kamu otoritesi tarafından uygulanan kısıtlamalar da bu sektörlere yönelik yapılan harcamaları düşüren en önemli etkenler olarak düşünülmektedir.

Bunların yanı sıra, internet üzerinden yapılan alışverişlerin de pandemi öncesi döneme kıyasla %49 arttığı görülmektedir. Pandemi süreci bireyleri dışarı çıkmaktan imtina etmek durumunda bırakmış ve bireylerin ihtiyaçlarını ellerinden geldiği ölçüde markete giderek hastalığa yakalanma riskine girmeden evlerinden satın alma davranışına itmiştir. Ayrıca restoran ve kafeler için getirilen kapanma kısıtlamaları ve insanların hijyen algıları, internet üzerinden eve yemek siparişi verme yönünde büyük bir artışa sebep olmuş olabilir. Nitekim pandemi döneminde bir çok zincir marketin dahi müşterilerinin market alışverişlerini internet üzerinden yapmalarına olanak sağlayan online platformları ve kapıya teslimat hizmetleri başlamıştır.

Pandemi öncesi sürece kıyasla değişimlerde üzerinde durulabilecek son husus ise Market ve Alışveriş Merkezleri sektöründe yapılan kredi kartı alışverişlerinde görülen %50 artıştır. Bu bulgu, bireylerin kısıtlamalar nedeniyle evlerinde çok daha uzun süre geçirmeleri ve gerek mutfak masrafları açısından gerekse diğer market ürünleri açısından tüketimlerinin artmasına sebep olmuş olabilir şeklinde yorumlanabilir. Nitekim internet üzerinden alışverişlerde görülen oransal artış ile paralellik göstermesi de, internet üzerinden yapılan market alışverişleri ile ilgili teoriyi destekler şekildedir.

T-testi sonuçlarına bakıldığında, Benzin ve Yakıt İstasyonları, Eğitim / Kırtasiye / Ofis Malzemeleri, Giyim ve Aksesuar, Kuyumcular olmak üzere 4 sektöre ait harcama düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. İlgili 4 sektörde de hacimsel olarak bir düşüş görülmesine rağmen pandemi süreci etkilerinin bu sektörlerdeki değişimi anlamlı bir düzeyde açıklayamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sektörler arasında pandemi öncesi ve sonrası trendlerin incelendiği grafik analizlerde ise, internet üzerinden yapılan alışverişlerde 2020 yılının sonuna isabet eden dönemde belirgin kırılmalar olduğu ve benzer kırılmaların Elektrik-Elektronik Eşyalar ve Bilgisayar sektöründe de olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin eğitim-öğretimde bahar döneminde de online eğitime devam edileceğinin açıklanması ile bilgisayar ve tablet gibi çevrimiçi dersler için gerekli teknolojik ekipmanların satışlarında oluşabilecek şok etkisindeki artışlar ve diğer çeşitli yıl sonu harcamaları olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, Havayolları, Seyahat Acenteleri ve Taşımacılık ile Konaklama sektörlerine ilişkin grafiklerin birbirine çok benzer şekilde ortaya çıktıkları görülmektedir. Doğası gereği birbiri ile ilişkili olan bu sektörlere ilişkin ortaya çıkan bu sonuç, beklenildiği üzeredir.

Telekomünikasyon ve Yapı Malzemeleri sektörlerine ilişkin grafiklerde görülen değişimler ise; çevrimiçi eğitimler dolayısıyla telekomünikasyon harcamalarının artması ve insanların ev ve bahçeleri gibi yaşam alanlarında daha çok vakit geçirme imkanı bulmalarından kaynaklı olarak yapı malzemesi harcamalarının artması şeklinde yorumlanabilir.

Son olarak sektörlerin, toplam kredi kartı harcamaları içerisindeki paylarını pandemi öncesi ve sonrası dönemler itibariyle incelediğimizde, en yüksek payın pandemi öncesinde de sonrasında da Market ve Alışveriş Merkezleri sektöründe olduğu görülmektedir. Ayrıca bu sektör, toplam kredi kartı harcamaları içerisindeki payı pandemi süreci sonrasında en çok artan (%5,07) sektör olmuştur. Bu sonuç, yukarıda ilgili sektör ile ilgili yapılan yorumları destekler niteliktedir ve bireylerin kredi kartı kullanımlarını pandemi sürecinde en çok bu sektörde arttırdıklarını ortaya koymaktadır.

Yine internet üzerinden alışverişlerin toplam içindeki payında görülen %6,02 düzeyindeki artış ve Elektrik-Elektronik Eşyalar ve Bilgisayar sektörünün toplam içindeki payında görülen %3,31 düzeyindeki artış da yukarıda ilgili sektörlere ilişkin yapılan yorumları desteklemektedir. Nitekim pandemi sürecinin, kredi kartı harcamalarının sektörel kompozisyonu üzerinde en çok etkili olduğu noktaları da ortaya koymaktadır.

Çalışma sonuçları genel olarak göstermektedir ki, pandemi süreci bireylerin kredi kartı kullanım düzeylerini ve şekillerini belirgin düzeyde değiştirmiştir.

Sürecin ne kadar daha uzayacağı ve gelecekte pandemi ile ilgili meydana gelebilecek yeni değişiklikler, ekonomik anlamdaki bu etkilerin de ne kadar vadede normalleşebileceğinin belirleyicisi olacaktır. Ayrıca çalışma sonuçları özellikle Market ve Alışveriş Merkezleri ile Elektrik-Elektronik Eşyalar ve Bilgisayar sektörlerinin, pandemi sürecine karşı pozitif yönlü en yüksek hassasiyete sahip olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra Havayolları, Seyahat Acenteleri ve Taşımacılık ile Konaklama sektörlerinin ise en yüksek negatif hassasiyeti gösterdikleri söylenebilir.

Pandemi sürecinin ortadan kalkması durumunda ise bu çalışmaya benzer şekilde kredi kartı kullanımlarının önceki düzey ve şekillerine döneceği veya bu kullanım alışkanlıklarının kalıcı etki yapıp yapmadığı bilimsel çalışmalarda araştırılabilir.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, M. (2020). "*Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi*", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19(37) Bahar (Özel Ek), 191-221.
2. Arabacı, H., Yücel, D. (2020). COVID-19 Pandemisinin Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Etkisi. Social Sciences Research Journal, 9 (3), 196-208.
3. Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Meyer, S., Pagel, M., & Yannelis, C. (2020). "*How does household spending respond to an epidemic? Consumption during the 2020 COVID-19 pandemic*". The Review of Asset Pricing Studies, 10(4), 834-862.
4. Beybur, M., Çetinkaya, M. (2020). "*Covıd-19 Pandemisinin Türkiye'de Dijital Bankacılık Ürün Ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi"*. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4 (2), 148-163.
5. Cajner, T., Crane L. D., Decker, R. A., Grigsby, J., Hamins-Puertolas, A., Hurst, E., Kurz, C., Yildirmaz, A. (2020). "*The us labor market during the beginning of the pandemic recession*". NBER Working Paper No. 27159.
6. Duran, M.S., Acar, M., (2020). "*Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri*", International Journal of Social and Economic Sciences. 10 (1), 54-67.
7. Göv, A., Salihoğlu, E. (2020). "*Türkiye'de Ekonomik Göstergeler ve Para Arzının Bireysel Kredi Kartı Kullanımına Etkileri*", The Journal of International Scientific Researches, 5(1).
8. Horvath, A., Kay, B. ve Wix, C. (2021). "*The COVID-19 Shock and Consumer Credit: Evidence from Credit Card Data*". SSRN: https://ssrn.com/abstract=3613408 veya http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3613408.
9. Kılıç, Y. (2020). "*Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi*", Journal Of Emergıng Economıes And Polıcy, 5(1) 66–77.
10. Korkmaz, Ö. (2019). "*Kredi Kullanım Oranları ile Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*". Maliye Dergisi, Ocak-Haziran 2019; 176:98-127.
11. Song, E., Zhang, C., Israelow, B., Lu-Culligan, A., Prado, A. V., Skriabine, S., ... & Iwasaki, A. (2021). "*Neuroinvasion of SARS-CoV-2 in human and mouse brain"*. Journal of Experimental Medicine, 218(3).
12. Uzgören, N., Ceylan, G. ve Uzgören, E. (2007). "*Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalısması*", Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 14 (2).

YÖNETİM VE SANAT İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR

Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0000-0001-6447-1475

1. GİRİŞ

Yönetim, insanlık tarihi ile eşdeğer bir geçmişe sahip olan ve her dönemde oldukça önemsenen bir olgudur. Belirli bir amacın gerçekleştirilmesi için eldeki tüm kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması anlamına gelen yönetim, insan ihtiyaçlarının karşılanması hususunda gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür. Bireysel yaşamdan toplumsal yaşama ve nihayetinde insanların oluşturmuş olduğu tüm sosyal kurumlara kadar ekili olan yönetim, insan ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sahip olduğu rolden dolayı başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken bir faaliyettir. Yönetimin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ise yönetime ilişkin sanatsal bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır.

Sanat, insanın dış dünyayı anlama, yorumlama ve estetik bir güzellik ile bu süreci somut bir yapıta dökme faaliyetidir. Sanat, insan yaşamına anlam katan bir olgudur. İnsan davranışlarının bir sonucu olan sanat, insanın bulunduğu her yerde var olan bir kavramdır. Günlük hayattaki rutin faaliyetlerin gerçekleştirilmesinden mesleki görevlerin yerine getirilmesine kadar etkili olan sanat, yönetimi de şekillendirmektedir.

Günümüzde yönetimin bilim, meslek ve sanat olmak üzere üç farklı alana denk düştüğü ifade edilmektedir. Bilimlerin en yenisi, sanatların en eskisi olan yönetimin sanat boyutu çoğu zaman ihmal edilmektedir. Bu durum yönetimin aksak bir şekilde işlemesine ve kendisinden beklenen başarıyı gösterememesine neden olmaktadır. Oysa yönetim işlevi görsellik ve estetik gibi sanatsal özellikler ile güzellik kazanmaktadır. Yöneticinin davranışlarıyla şekillenen yönetim, sanat ile anlamlı hale gelmektedir.

Bu bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada öncelikle yönetim ve sanat kavramlarının neyi ifade ettiği detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Çalışmanın devamında ise, sanat ve yönetim ilişkisi doğrultusunda sanatın başarılı bir yönetim üzerindeki rolü tartışılacaktır.

2. YÖNETİM

İnsan, yaradılışı gereği yaşamak ve üstün iyiliklere ulaşmak için birçok şeye muhtaç olup bu ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz (Farabi, 2001: 79). İnsan, tabiatının gereği olarak sosyal bir varlıktır ve diğer insanlarla birlikte yaşamak zorundadır. İnsan çoğu kez en basit fiziki ihtiyaçlarını dahi karşılayabilmek için başkalarına ihtiyaç duyar. Bu doğrultuda insanlar genellikle ellerinde bulunan kaynakları ve çabalarını birleştirmek zorunda kalırlar. Bu zorunluk bireyin kişisel zayıflığıyla ilgili olmaktan çok amaçların ya da ihtiyaçların karmaşık ve kapsamlı çabayı gerektirmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için başkaları vasıtasıyla ve başkalarıyla birlikte çaba sarf etmesi

gerekmektedir. Bu çaba doğrultusunda diğer insanlarla sürekli bir iş birliği içinde ortak amaçların gerçekleştirilmesinin çekirdeğini yönetim oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yönetim, inanın bulunduğu her dönemde ve her yerde farklı amaçlara ulaşmaya yönelik farklı yöntemler kullanarak gerçekleştirilen bir faaliyettir (Dinçer, 2019: 23; Parlak, 2016: 3).

Tarih boyunca insanların gerçekleştirdikleri büyük işler başarılı bir yönetim faaliyetinin eseridir. Büyük devletlerin kurulması ve uzun süre yaşamını sürdürmesi, güçlü orduların oluşturulması, büyük savaşların kazanılması, toplumların varlığını sürdürmesi, büyük toplumsal sorunların çözümlenmesi, önemli krizlerin aşılması, büyük yapıların inşası, büyük kent alanlarının oluşması, büyük bir sanayi kuruluşunun kurulması ve uzun süre verimli bir şekilde varlığını sürdürebilmesi, toplumların eğitim ve teknoloji dahil her anlamda büyük değişim ve dönüşüm geçirmesi gibi kamu veya özel sektöre ait akla gelebilecek sosyal, politik ve ekonomik anlamdaki tüm önemli işlerin başarılması iyi bir yönetim ile doğrudan ilişkilidir (Aydın, 2016: 32). Dolayısıyla yönetim, bireysel yaşamdan toplumsal yaşama ve nihayetinde insanların oluşturdukları tüm sosyal kurumlara kadar etkili olan bir kavramdır. İnsanların hayatta başarılı olması, toplumsal yaşamda diğer insanlarla iyi ilişkiler kurması, oluşturulan sosyal kurumların belirlenen amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermesi yönetimi gerekli kılmaktadır. Yönetimin dikkate alınmadığı veya iyi bir şekilde gerçekleştirilmediği her alanda kaos olması kaçınılmazdır. Özellikle günümüz modern dünyasında birlikte yaşama kültürünün gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan büyük insan topluluklarında düzenin sağlanabilmesinin yolu yönetimden geçmektedir. Bu doğrultuda yönetim, insan yaşamının vazgeçilmez bir öğesi olarak, dikkate alınması gereken temel kavramlardan biridir.

Yönetim, tanım itibariyle üzerinde henüz uzlaşı sağlanamamış kavramlardan biridir. Birçok teorisyen ve uygulayıcı yönetimi farklı boyutları ile incelemiş ve kendi değerlendirmelerine göre de bir tanımlama gayreti içinde olmuşlardır. Kuşkusuz yönetim konusunda çok çeşitli tanımların ortaya çıkması sadece kavrama bakış açılarındaki farklılıktan kaynaklanmamaktadır. Yönetim ile ilgili tanımlar politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak da çeşitlenmiştir. Ayrıca yönetimin herkesi ve her alanı ilgilendiren bir kavram olarak geniş bir alana hitap etmesi de kavram ile ilgili tanımların artmasına neden olmuştur. Nitekim yönetim olgusu günümüzde kar amacı güden ya da gütmeyen tüm örgütlerde, kamu kurumlarında, ailede, devlette, uluslararası örgütlerde ve günlük yaşamın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal yaşamda herkes ya yönetilen ya da yönetendir. Dolayısıyla yönetim herkesi ilgilendiren bir nitelik sergilemektedir. Bu durum bir yandan yapılan tanımları yetersizleştirirken diğer yandan kavramın tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Eren, 2020: 20).

Yönetim ile ilgili literatürde birçok tanıma ulaşmak mümkündür. Günümüzde daha çok örgütlenmiş bir yapıyla tanımlanan yönetim kavramı (Kesgin, 2017: 231), genel olarak hem kamu sektöründe hem de özel sektörde küçük veya büyük her türlü yönetsel olguyu açıklamak için kullanılmaktadır. Bu doğrultuda yönetim, kamu kurumlarının ya da özel sektör kuruluşlarının önceden belirledikleri amaçları gerçekleştirebilmek için planlanması, örgütlenmesi, yönetilmesi, koordine edilmesi ve denetlenmesidir (Aydın, 2016: 32). Yönetim, toplumsal hayat içerisinde biçimsel niteliğe sahip olan veya olmayan tüm gruplarca belirli amaçları gerçekleştirebilmek için yürütülen faaliyetler bütünüdür (Özer, vd., 2015: 1). Yönetim, önceden belirlenmiş amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan araçlarla ilgili bir süreçtir (Ergun, 2015: 2015: 3). Yönetim, belirli bir takım amaçlara ulaşmak için insan, parasal kaynak, donanım, demirbaş, hammadde, yardımcı malzemeler ve zaman faktörlerini birbirleriyle uyumlu ve etkin bir şekilde kullanmaktır (Turan, 2016: 17). Diğer bir tanıma göre yönetim, başkaları üzerinde otorite kurma, başkalarına iş yaptırma ya da bir grupta yer alan bireylerin davranışlarını etkileyerek ortak bir amaç doğrultusunda istenilen sonuçları elde edebilecek biçimde yönlendirme sürecidir (Eryılmaz, 2015: 3).

Yönetim ile ilgili tanımlar incelendiğinde yönetimin bazen örgüt, bazen faaliyet, bazen örgütsel işleri yürüten personel ve bazen de idari sistem yönüne vurgu yapılmaktadır. Aslında yönetim bunların hepsidir (Eryılmaz, 2015: 3). Zira yönetim toplumsal ya da kurumsal birçok olgunun farklı yönleri ile ilgilenen bir kavram olarak farklı unsurları ön plana çıkarmaktadır.

Yönetim kavramı üç temel öğe üzerinde yükselmektedir. Bunlar insan, iş birliği ve amaçlardır. Yönetimin birinci öğesi insan ya da gruptur. Yönetim olgusundan bahsedebilmek için öncelikle iki ya da daha fazla kişinin bir araya gelmesi gerekmektedir (Eryılmaz, 2015: 3). Yönetimin ikinci öğesi olan iş birliği, kilit kavramlardan birisidir. İki veya daha fazla birey bir araya geldikten sonra iş birliği içinde hareket etmek durumundadırlar. Zira yönetim, insanların iş birliği içinde etkinlikte bulunmaları sürecidir. Yönetimin üçüncü öğesi olan amaç veya amaçlar ise iş birliği içinde hareket eden bireylerin bir araya gelme nedenidir. Belirlenmiş herhangi bir amaç bulunmadan bireylerin bir araya gelmeleri ve iş birliği yapmaları düşünülemez (Polatoğlu, 2003: 3-4). Dolayısıyla yönetim faaliyetinden bahsedebilmek için amaç unsurunun da bulunması gerekir.

Yönetim bazı özelliklere sahip olan ve özellikleri ile somutlaşan bir kavramdır. Yönetimin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz (Eryılmaz, 2015: 4-8; Turan, 2016: 19-20; Kesgin, 2017: 231; Özer vd., 2015; 3-4):

- Yönetim, birden fazla bireyin yer aldığı bir grup faaliyetidir

- Yönetim, süreç olarak planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarından oluşur
- Yönetim, belirli amaçların gerçekleştirilmesi için ortaya konan faaliyetler bütünüdür
- Yönetim, hiyerarşik düzen içerisinde gerçekleşir
- Yönetim, birbiriyle uyumlu ve düzenli faaliyetlerden oluşur

Herhangi bir alanda ortaya çıkan yönetim faaliyetinin kendisinden beklenen başarıyı gösterebilmesi ilgili unsurların ve özelliklerin dikkate alınması ile yakından ilişkilidir. Zira yönetim, unsurları ve özellikleri ile yönetim olarak nitelendirilebilir.

Yönetim kavramı, örgütsel anlamda sürekli gelişen bir kavramdır. Dolayısıyla yönetim olgusu gün geçtikçe genişlemektedir. Bu genişlemenin temel nedenlerini modern toplumlarda işlerin karmaşıklaşması, büyümesi, küreselleşmesi ve disiplinler arası bir niteliğe bürünmesi şeklinde sıralamak mümkündür (Eren, 2020: 21). Bu durum yönetim olgusunun her geçen gün farklı şekillerde ortaya çıkmasına ve farklı anlamları ihtiva etmesine neden olmaktadır. Yönetim, yaşadığı gelişmelere paralel olarak günümüzde üç farklı alana denk düşmektedir. Bu doğrultuda yönetim bir bilim, meslek ve sanat olarak ele alınmaktadır.

Yönetimin bir bilim olarak ele alınması yeni bir durumdur. Sosyal bilimler alanında gelişmekte olan ve gittikçe önem kazanan bir disiplin olarak yönetim, 19. yüzyılın sonlarından itibaren bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Yönetim bilimi, idarenin kuruluş ve işleyişini inceleyen politika biliminin bir dalıdır (Parlak, 2016: 3; Tortop vd. 2017: 2). Temel konusu yönetimin incelenmesi olan yönetim bilimi, "yönetim olgusunu bilme ve anlama çabasına dayalı olarak elde edilen yönetim bilgisinin yazılıp çizilmesi, basılması, dağıtılması ve tartışılmasıyla birlikte ortaya çıkan yönetim ve örgütle ilgili sistematik teori, kavram, metot ve teknikleri kapsamaktadır" (Eren, 2020: 24). Yönetimin bir bilim halini almasıyla kendisine özgü teorileri, kavramları ve ilkeleri ortaya çıkmıştır. Yöneticiler, bilimin öncülüğünde ortaya çıkan veri ve tekniklere dayalı olarak hareket etmekte ve yönetim olgusunu tanımlama, analiz etme ve ölçmede bilimsel teknikler kullanmaktadırlar (Besler, 2018: 6).

Yönetim, günümüzde bir meslek olarak kabul edilmektedir. Meslek, bir kimsenin geçimini sağlamak ve böylelikle yaşamını sürdürmek amacıyla yaptığı sürekli uğraş veya iştir. Yönetimin bir meslek olarak nitelendirilmesine yönetim ile ilgili okulların açılması, örgütlerin kurulup gelişmesi, yönetsel etik ve sosyal sorumluluk konularına ilgilin artması örnek gösterilebilir (Besler, 2018: 5). Ayrıca kurumların süreç içerisinde giderek büyümesi ve karmaşıklaşması, yönetime ilişkin teknik bilgi ihtiyacının arması ve rekabet şartlarının ağırlaşması maaşlı profesyonel yönetici sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yine

güvenlik, sağlık, spor, eğitim ve turizm gibi alanlarda yönetici pozisyonunda çalışanların yönetim bilgisine olan ihtiyaçlarının her geçen gün artması yöneticiliğin bir meslek olarak gelişme gösterdiğinin önemli kanıtları arasındadır (Eren, 2020: 25).

Yönetimin bir sanat olarak nitelendirilmesi ise oldukça eski bir durumdur. İnsanın var olduğu günden beri insanların ve kurumların yönetilmesi bir sanat olarak nitelendirilmiştir. Bu durum yönetim faaliyetinin gerçekleştirilmesinde maksimum başarının sağlanması ile ilişkili bir durumdur. Yönetimin sanat ile ilişkisine geçmeden önce sanat kavramının neyi ifade ettiğinin açıklanması konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

3. SANAT

Sanat, tarihin farklı dönemlerinde farklı anlayışlarla ortaya çıkan ve farklı isimlerle anılan bir kavramdır. Tarihsel süreç içerisinde insanlara ait değerlerin değişimine bağlı olarak tanımı ve anlamı sürekli değişen ve çeşitlenen sanat, sürekli bir devinim içerisinde olmuştur (Sarı, 2018: 132). İnsanın ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirilen sanat, paleolitik çağda insanların mağaralara çizdiği ilkel hayvan figürlerinden günümüz çağdaş sanatına kadar uzanan bir olgudur (Uysal ve Karagöz, 2022: 1269).

Günümüzde terim olarak farklı kavramlarla ifade edilen sanat, İngilizcede "art" sözcüğü ile anılmakta ve marangozluk, yontu, dilbilgisi, mimarlık, aritmetik, geometri, gökbilimi, tıp, müzik, retorik ve mantık gibi her türlü insan becerisini ifade etmek için kullanılmaktadır. Yunancada "techne" ve Latince "ars" sözcüklerine karşılık gelen sanat, modern çağdaki anlamı ile bilim, sanat ve zanaat gibi alanlarda ayrım yapılmadan kullanılmaktadır (Dikmen, 2012: 139).

Sanat sözlük anlamı itibariyle "bir duygu, tasarı, güzellik vb.nin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık" anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr). İnsan yaşamına anlam katan temel bir değer olan sanat, insan ve nesnel gerçeklik arasındaki estetik ilişkiyi ifade etmektedir (Adanır, 2008: 2). Sanat, "bir işi belli bir estetik duyguyu yansıtacak bir biçimde gerçekleştirme tarzıdır" (Cevizci, 1999: 746). Sanat, "objektif gerçeğin insan zihninde yeniden adlandırılarak estetik formda yansıması ve emeğin bir ürünü olarak yaratılmasıdır" (Uysal ve Karagöz, 2022: 1269). Sanat, düşüncelerin ve duyguların belirli teknikler kullanılarak ve estetik kurallara uygun olarak maddede ifade edilme olayıdır (Kınay, 1974: 5). Diğer bir tanıma göre sanat, "insanın yüksek benliğinin devingen bir süreç sonrasında bir başka boyutta varolmasıdır. Bu varoluşun göstergesi sanat nesnesidir" (Gönülal, 2010: 56).

Sanat etkinliği, geniş bir ifadeyle benliğin kişiliğe dönüştürülmesi eylemidir. İnsanın dışında bulunan dünyaya duyulan ilgi ve bilinmeyenlerin çekiciliği sanat olgusunu besleyen temel unsurlardır. Var olan ile var olmayan arasında bir yerlerde bulunan sanat, bu iki alanı yaklaştırarak bir araya getirmeye çalışır. Oldukça açık bir kavram olan ve dolayısıyla yapılan farklı tanımlarla tüketilemeyen sanat, bir tür gizem olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, 1995: 9).

Sanat, hangi zamanda ve kültürde olursa üç temel işleve sahiptir. Sanatın en belirgin ve ilk işlevi, iletişim işlevidir. Sanatın bu işlevi daha çok ilkel topluluklarda görülür. Bireyler sahip oldukları fikirlerini topluma en evrensel olan dil olan sanat ile sunarlar. Bu dilin kabul görmesi coşku ve haz vermesi ile güçlenir. Sanatın ikinci işlevi, dünyayı haz vererek bilme ve öğretme işlevidir. Çünkü sanat eseri, yaşam ile ilgili bilgileri kendi içerisinde taşır ve bunu insanlara öğretir. Verilmek istenen mesajı insanlara en etkili şekilde sunan temel unsur sanattır. Sanatın üçüncü işlevi ise güzel olanı ortaya çıkarmak, güzel olanı oluşturmaktır (Bahar, 1999: 29-30; Cevizci, 1999: 746).

"İnsanı insan yapan en önemli etkinliklerden biri kuşkusuz anlam vermedir". Herhangi bir değerlendirme ya da tartışmaya düşünülüp tasarlanarak yazılan bir cümle bir anlamlandırma nesnesine dönüşebilir (Yılmaz, 2019: 2). İnsan, çevresini ve çevresinde gerçekleşen olayları anlamlandırarak onları kavramaktadır. İnsanın bu eylemi herhangi bir şeyin insan üzerindeki etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Farklı nesnelerin veya olayların insanlar üzerinde bıraktığı etkinin farklılığı değişik şekillerde somutlaşmaktadır. Bu doğrultuda insan, sözleri ve davranışları ile diğer insanlardan ayrışmakta ve ortaya çıkardığı herhangi bir ürün de farklı olmaktadır. Sanat, insanın anlamlandırma sürecinde ortaya çıkan bir olgudur. Sanat, insanın hayatta yaşadıklarının, gördüklerinin, edindiği tecrübelerin çeşitli araçlar kullanarak somutlaştırılma sürecidir. Bu durum insanın sanattan ayrı düşünülemeyecek bir nitelikte olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sanat, insan yaşamının bir parçası olarak var olan temel olgulardan biridir.

Sanat insan içindir, yaşamdan gelir ve yaşama yansır. Sanat, insanların aralarındaki bağları güçlendiren, insanları birbirlerine bağlayan, onlara ortak bir geçmiş ve geleceğin sorumluları olduklarını duyuran tek ortamdır (Timuçin, 2013: 8). İnsan üzerinde oldukça etkili olan sanat, kendisi ile zaman geçirildiğinde insanları mutlu eden bir olgu olarak, insanın huzur kaynağıdır. Sanat insanın hayatın gerçeklerinden kaçarak rahatlamasını sağlamaktadır. Yine sanat, ruha hitap eden, insanın duygularını yönlendiren, insana cesaret veren ve ona arkadaşlık eden bir olgudur (Ayaydın, 2020: 10-11).

Sanat insanlığın kendisini ifade etme aracıdır (Spirkin, 2016: 429). İnsan sanatla bir evren yaratır ya da kendi kurduğu bir tarza göre kendi evrenini oluşturur. O evreni olduğu gibi değil, belli bir bakış açısı içinde seçmek, indirgemek, ayıklamak ve süreç sonucunda elindekilerini yeni bir biçimde oluşturma olanağına sahiptir. Dolayısıyla sanat ile ortaya çıkan yapıt, içten gelenin farklı yöntemlerle ifadeye dökülmesidir. Sanat yapıtı, bizzat bir ifade ve dışa vurulmuş bir gerçekliktir (Heinemann, 1990: 375; Frenzel, 1990: 368).

İnsan davranışlarının bir sonucu olan sanat, insanın bulunduğu her yerde ortaya çıkmaktadır. Günlük hayattaki faaliyetlerin gerçekleştirilmesinden mesleki görevlerin yerine getirilmesine kadar etkili olan sanat, yönetim faaliyetinin gerçekleştirilmesinde de etkili olmakta ve yönetimi şekillendirmektedir.

4. YÖNETİM VE SANAT İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Yönetim, geniş kapsamlı bir kavram olarak birçok farklı disiplin ile ilişkili olgulardan biridir. Bu durum yönetimin sosyal bir bilim dalı olmasından kaynaklanmaktadır. Yönetim genel bir ifade ile idare hukuku, siyaset bilimi, ekonomi, tarih, felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok disiplin ile yakından ilişkilidir. Yönetim bahsedilen disiplinlerin yanı sıra sanatla da yakından ilişkili bir kavramdır. Her iki kavramın da tarihsel olarak oldukça eski bir geçmişe sahip olması ve tarihin her döneminde iyi bir yönetimin sanat olarak nitelendirilmesi, kavramlar arasındaki bağlantıyı güçlendirmiş ve yönetim ve sanat kavramlarının yan yana bir gelişim göstermelerini sağlamıştır. Ayrıca Taşçı ve Koç'a (2007: 218) göre, mimaride, sanatta, edebiyatta ve felsefede çözümlemeler sunan birçok görüş yönetim ve örgütlenme kuramlarını derinden etkilemiştir. Benzer şekilde yönetim alanında ortaya çıkan düşünce ve uygulamaların da sanatı etkilediği ifade edilebilir. Örneğin, günümüzde "sanat yönetimi" şeklinde bir yönetim alanı bulunmaktadır. Bu durum yönetim ile sanat arasında oldukça yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir.

İnsan, duyguları bulunan bir varlıktır. Diğer bir ifadeyle insan, hayatın tüm alanlarında duyguları ile vardır ve duygularından etkilenmektedir. Bu durum insanın her an farklı şeylerden etkilenebileceğini ve farklı duygusal tepkiler gösterebileceğini ifade eder. Özer vd.'lerine göre bir örgütün başında bulunan bir yöneticinin makine gibi hareket etmesi mümkün değildir. Yönetici korku, ümit, tutku gibi duyguların etkisinde kalır. Bu nedenle yönetimde sosyal ve ruhsal unsurların dikkate alınmasını gerekmektedir (2015: 33). İnsanın sosyal ve ruhsal unsurlarının dikkate alınması gerekliliği yönetim sanat ilişkisini oluşturan temel bakış açılarından biridir. Sanat beceriyle, yapabilmekle, zanaatla, kurallı eylemle ilgili bir olgu olarak tüm insani eylemin temelinde bulunmaktadır (Heinemann,

1990: 375). Dolayısıyla sanat ile insanı ayrı düşünmek mümkün değildir. İnsanın gerçekleştirmiş olduğu her davranışta, diğer insanlarla ilişkisinde ve nihayetinde hayatın devamı için atılan her adımda sanatsal bir bakış açısı bulunmaktadır.

Yönetim sanat ile anlamlı hale gelmektedir. Zira yönetim işlevi görsellik ve estetik gibi sanatsal özellikler ile güzellik kazanmaktadır. Esasen yönetimin bilimsel ve sanatsal olmak üzere iki temel yanı bulunmaktadır. Yönetimin bilimsel yanını formel unsurlar olan hiyerarşi, yetki, sorumluluk vb. unsurlar oluştururken sanatsal yönünü, örgüt psikolojisi, bireysel tatmin, manevi sorumluluk gibi unsurlar oluşturmaktadır. Yönetimin bilimsel yönü yöneticiye sadece izin verilen şeylerin yapılması olanağını verir. Sanatsal yönü ise, yasaklanmayan şeyleri de yapabilme imkanı sağlar (Aydın, 2015: 28; Özer vd., 2015: 33).

Yönetme eylemi bir yönüyle doğuştan sahip olunan özellikler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Yönetimin sanat yönü, insanların ve örgütteki grupların davranış özelliklerini ve nedenlerini tecrübeye ve sezgiye dayalı bir biçimde anlama ve onları örgütün amaçları doğrultusunda yönlendirmeyi içermektedir. Dolayısıyla yöneticiler, sahip oldukları farklı özellikleriyle var olan durumu değerlendirmekte ve bu doğrultuda harekete geçmektedirler. Ayrıca her yöneticinin benzer sorunlar karşısında aynı şekilde hareket etmediği görülmektedir. Bunun nedeni her yöneticinin kendine has bir yönetme tarzına sahip olmasıdır. Aslında yapılan iş aynı olsa da farkı yönetim tarzları ortaya çıkmaktadır. Bu durum yönetimin bir sanat olması ile ilişkilidir (Şahin, 2015: 16; Eren, 2020: 24).

Yönetim ile sanat arasındaki ilişkinin temelini kullanılan yöntemler oluşturmaktadır. Timuçin'e göre her sanat eserinde çizilmiş veya düşünülmüş taslak önce gelir. Yapıt bir tasarım sonucunda ortaya çıkar (2013: 197). Ressam tuvale herhangi bir çizim veya boyama işlemi yapmadan önce taslağı oluşturur. Çizim ve renklendirme sonra gerçekleştirilir. Aynı süreç yönetim için de geçerlidir. Herhangi bir iş gerçekleştirilmeden önce bir kompozisyon yapılır. Sonrasında ise yeni fabrikalar ve tesisler kurulur, personel istihdam edilir ve ürünler tasarlanıp üretilir (Kutanis ve Alpaslan, 2007: 30). Süreçler itibariyle benzerlik gösteren sanat ve yönetimde temel amaç ortaya bir ürün koymaktır. Ürün, başarılı veya istenen düzeyde gerçekleştiği taktirde kullanıcılara mutluluk verir. Sanatın temel işlevlerinden birisini haz vermek oluşturmaktadır. Sanatçının ortaya koyduğu eser mutluluk vericidir. Herkes herhangi bir sanat eserinden estetik bir haz alabilir. Yönetim faaliyetindeki başarı insan ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu durum insanların mutlulukları üzerinde doğrudan etkilidir. Yönetim süreci sonucunda ortaya çıkan herhangi bir ürün veya hizmetin

insanların mutluluğu ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yönetimin sanat yönü daha da güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Sanat yapıtları çok çeşitli unsurların farklı biçimlerde işlenmesiyle üretilebilir (Bozkurt, 1995: 16). Bu durum sanata konu olan eser ve bu eseri oluşturmak için kullanılan unsurlarla ilgilidir. Sanat eseri, belirli bir amaç doğrultusunda birçok farklı unsurun uyumlu birlikteliği ile ortaya çıkar. Yönetim, tıpkı sanat gibi, farklı unsurların kullanılması ile gerçekleşir. Yönetimin temel unsurlarını insan, makine, para ve malzeme oluşturmaktadır. Yönetim, tüm bu unsurların daha önceden belirlenmiş bir amaç doğrultusunda etkin ve verimli bir şekilde ve belirli bir uyum içerisinde sevk ve idare edilmesi sürecidir. Dolayısıyla farklı kaynakların uyumlu birlikteliği temelinde ortaya çıkan sanat ve yönetimi birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Yöneticilik "başkalarına isteyerek bir şeyler yaptırma sanatıdır". Herhangi bir organizasyonda gerekli olan şartları sağlayan herkes yönetici olabilir, fakat herkes iyi bir yönetici olamaz. İyi bir yönetici olmak, başarılı bir yönetim ortaya koymakla mümkündür (Arslan, 2019: 7). Sanat, bir eserin ortaya çıkarılmasındaki hassasiyetle yönetim faaliyetinin gerçekleştirilmesini tavsiye etmektedir. Zira sanat, güzel ve ideal olanın anlam bulduğu alandır. Yöneticinin bir sanatçı gibi düşünmesi ve güzel olanı gerçekleştirmesi gerekir. Sanatçı, güzeli hangi koşullar altında ve nerede yakalayabileceğini veya oluşturabileceğini bilen kişidir. Sanatçı, güzeli bütün boyutlarıyla yaşayan kişi olarak güzelin yaratıcısıdır. Yönetici, yönetme sanatını icra ederken ancak bir sanatçı gibi hareket ettiği taktirde güzel olanı gerçekleştir. Yönetici başarılı olduğu zaman eserinin müzede bulunan bir başyapıt kadar değerli olduğunu anlar ve bunun keyfini yaşar (Kutanis ve Alpaslan, 2007: 30-31; Timuçin, 2013: 6).

Sanat, bir eseri güzel bir şekilde takdim etmek değil, bir şeyin güzel takdimidir. Dolayısıyla sanat, "bir işi güzel bir biçimde yapmak" anlamına gelir (Comte-Sponville, 2006: 103; Hançerlioğlu, 1992: 32). Yönetim faaliyetinin gerçekleştirilmesi sırasında birçok eylem ve işlem gerçekleştirilmektedir. Yöneticiler kararlar almakta ve aldığı kararların uygulanması için gerekli emirleri vermektedirler. Bu süreçte yöneticilerin davranışları alınan kararların başarılı bir şekilde uygulanmasında belirleyici olmaktadır. Zira yönetim sürecinde sergilenen her bir davranış personel üzerinde olumlu veya olumsuz etkilere neden olur. Sanatsal bir incelikle sergilenen her davranış çalışanlar üzerinde olumlu etkiler uyandırır.

Bir sanatı öğrenme süreci iki aşamada gerçekleşir. İlk adım bilgide ustalaşmak, ikinci adım ise pratikte ustalaşmaktır. Sanata ancak kurumsal ve pratik bilginin sonuçlarının karıştırılıp, bir bütün haline getirilen bir yığın pratikten sonra ulaşılır. Bu yol tüm sanatlarda ustalaşmanın yoludur (From, 1989:

15). Dolayısıyla sanat, bilgi ve becerinin uygulanması ve bilinçli çabalarla bir amacın gerçekleştirilmesine ağırlık verir. Bu açıdan yönetimin bir sanat olduğuna kuşku yoktur (Can ve Tecer, 1978: 11). Bir uygulama alanı olarak yönetim ile sanat boyutu arasında, sanatı gerçekleştirmek için önce bilgi ile donatılmış beceri gerekmektedir. Yönetme sanatı, yönetimde ustalaşma sanatıdır. Her yönetici süreç içerisinde usta bir yöneticiye dönüşür. Bunu sağlayabilmek ise sürekli gelişmeye açık olmayı gerektirir. Timuçin'e göre sanatçı, kendi estetiğinin kurucusu olmakla birlikte aynı zamanda eleştiricisidir. Gerçek sanatçı, en yetkin biçimlere ulaştığında dahi yeni biçimlere ulaşmak için kendisini zorlayan sanatçıdır (2013: 15). Yöneticinin bu bakış açısı ile hep daha iyisini gerçekleştirmeye odaklanması ve sanatını daha başarılı bir şekilde icra etmek için kendisini geliştirmesi gerekir. Bu nedenle yönetici, sürekli okumalı, araştırmalı, önceki nesillerin bilgilerinden faydalanmalı ve değişen şartlara ve insan modellerine uygun yeni ve özgün yönetim modelleri geliştirmelidir (Arslan, 2019: 37).

Sanat, insanın kendisini tanımasının ve dönüştürmesinin bir dışavurumu veya bir serüvenidir. Bu serüvenin sonundan insanın, başkaları aracılığıyla kendisini tanıdığı, kendisini aşma çabası içinde kendi bilincine vardığı ve varlığını kanıtladığı gözlenir (Bozkurt, 1995: 10). Fischer'a (1985) göre sanatın temel işlevlerinden birisi, bireyin kendisini diğer insanlarla kıyaslayarak tanıması ve onlarla empati kurarak, onların gözüyle olaylara bakabilmesine yardımcı olmasıdır. Bu durum bireyin kendisiyle ve çevresiyle iyi bir ilişki kurmasını ve onlara rehberlik etmesini sağlar. Sanatçı inandırıcı olmaktan çok yol gösterici olan kişidir (Uysal ve Karagöz, 2022: 1269; Timuçin, 2013: 14). Bir kurumdaki çalışanlara rehberlik etmek ve onların gelişimini sağlamak bir yöneticinin temel görevidir. Bu işlemdeki başarı, çalışanlara bir şeyler anlatmaktan çok davranışlarla örnek olmaktan geçmektedir. Eylem ve işlemleriyle birer sanat eseri oraya koyan her yönetici kurumda oldukça etkili ve çalışanlara örnek bir rehber olur.

Yönetim bilim, meslek ve sanat olmak üzere üç alana denk düşmektedir. Bu alanlardan sanat alanı ihmal edilmektedir. Hâlbuki yönetimin en önemli özelliği sanattır. Yönetimin sanatsal bir faaliyet olarak gerçekleştirilebilmesi için insanı anlamak ve yönlendirmek gerekir (Genç, 2013). Bu ise gönül ve akıl ile gerçekleşebilir. Yönetim, gönül ile yapılan ve akıl ile şekillenen bir süreçtir. Bu süreç başlı başına sanatsal bir faaliyettir. Dolayısıyla yönetim ve sanat, birbirini tamamlayan ve birlikte değerlendirilmesi gereken olgulardır.

4. SONUÇ

Yönetim, insanlık tarihi ile eşdeğer bir geçmişe sahip olan ender kavramlardan biridir. İnsanın sosyal bir varlık olması ve ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaması diğer insanlarla bir arada yaşamalarını gerekli kılmaktadır. Bir arada yaşamak zorunda olan insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ise etkili bir yönetimin varlığını gerektirmektedir. Sanat, etkili bir yönetimin ortaya konmasında önemli bir rolü bulunan kavramlardan biridir.

Sanat, hayatın merkezinde bulunan ve insana estetik bir haz veren bir kavramdır. İnsanlığın evrensel dili olan sanat, duygu ve düşüncelerin belirli tekniklerle estetik kurallara uygun olarak yansıtılmasıdır. İnsanlar arasında iletişimin sağlanması, insanların mutlu bir hayat yaşamaları ve güzel olanın ortaya çıkarılması işlevleriyle hayatın her alanında etkili olan sanat, yönetim alanında da etkili olmaktadır.

Yönetim, oldukça geniş kapsamlı bir kavram olarak sanat ile yakından ilişkilidir. Tarihin her döneminde iyi bir yönetim sanat olarak nitelendirilmiştir. Yönetim olgusu, insanın gerçekleştirmiş olduğu eylem ve işlemlerle somutlaşmaktadır. Sanat, insan davranışlarında belirleyici olan temel etkendir. İnsanların herhangi bir işi güzel bir şekilde gerçekleştirmeleri sanatsal bir yorumun sonucudur. Yönetim faaliyetini gerçekleştiren her yönetici, tıpkı bir sanatçı gibi ortaya eserler koymaktadır. Bu süreçte sergilenen davranışların niteliği yönetimin bir sanat olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Sanatsal bir incelikle sergilenen her davranış, alınan her karar ve gerçekleştirilen her uygulama yönetimin başarı düzeyini artırmaktadır. Dolayısıyla yönetim ve sanat birlikte düşünülmesi gereken karamlardır.

KAYNAKLAR

1. Adanır, O. (2008). Belgesel Sinemanın Sanat Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Art-e Sanat Dergisi,* 2(1), 1-5.
2. Arslan, M. (2019). *İşletme Yönetimi II.* http://birecik.harran.edu.tr/assets/uploads/sites/21/files/yonetimveorganizasyon24032019-23032019.pdf
3. Ayaydın, A. (2020). Psikoloji ve Sanat Etkileşimi Üzerine. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi,* 4(1), 8-12.
4. Aydın, A. H. (2015). *Yönetim Bilimi.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.
5. Aydın, A. H. (2016). *Kamu Yönetimine Giriş.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.
6. Bahar, B. (1999). Sanat ve Sanatın İşlevleri, *Gıda Mühendisleri Odası Gıda Mühendisliği Dergisi,* (6), 29-30.
7. Besler, S. (2018). Yönetim ve Yönetim Bilimi. S. Besler ve Ö. Oktal (Ed.), *Yönetim Bilimi I* içinde (2-22), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
8. Bozkurt, N. (1995). *Sanat ve Estetik Kuramları.* İstanbul: Sarmal Yayınevi.
9. Can, H. ve Tecer, M. (1978). *İşletme Yönetimi*. Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
10. Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayınları.
11. Comte-Sponville, A. (2006). *Felsefeyi Takdimimdir,* S. S. Yılancıoğlu (Çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
12. Dikmen, B. (2012). Değişen Dünyada Kültür, Sanat ve Bilim İlişkisi. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1), 137-144.
13. Dinçer, Ö. (2019). Kamu Yönetimi Adabı. İstanbul: Klasik Yayınları.
14. Eren, V. (2020). Kamu Yönetimi İle İlgili Temel Kavramlar. H. Ateş (Ed.), *Kamu Yönetimi Teorileri* içinde (17-47), Ankara: Savaş Yayınevi.
15. Ergun, T. (2015). *Kamu Yönetimi.* Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
16. Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi,* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
17. Farabi, (2001). *El-Medinetü'l Fazıla.* N. Danışman (Çev.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi.
18. Fischer, E. (1985). *Sanatın gerekliliği.* C. Çapan (Çev.), Ankara: Kuzey Yayınları.
19. Frenzel, D. (1990). Estetik. D. Özlem (Çev.), *Günümüzde Felsefe Disiplinleri* içinde (361-372), İstanbul: Ara Yayıncılık.
20. From. E. (1989). *Sevme Sanatı,* I. Gündüz (Çev.), İstanbul, Say Yayınları.
21. Genç, N. (2013). Yöneticilik ve Sanat. http://www.tiav.org.tr/profdr-nurullah-genc.

22. Gönülal, Ö. 2004. Sanat Sınıflaması ve Toplumsal Çevre Üzerindeki Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 54-62.
23. Hançerlioğlu, O. (1992). *Felsefe Ansiklopedisi-6.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
24. Heinemann, F. (1990). Estetik. D. Özlem (Çev.), *Günümüzde Felsefe Disiplinleri* içinde (373-397), İstanbul: Ara Yayıncılık.
25. Kesgin, B. (2017). *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.* İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
26. Kınay, C. (1974). *Sanat Tarihi Ders Notları*. Ankara: Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü.
27. Kutanis, R. Ö. ve Alpsalan, S. (2007). Bir Doğu Liderliğinin Metaforik Analizi: Konosuke Matsushita. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-33.
28. Özer, M. A., Akçakaya, M., Yaylı, H. ve Batmaz, N. Y. (2015). *Kamu Yönetimi Klasik.* Ankara: Adalet Yayınevi.
29. Parlak, B. (2016). *Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri,* İstanbul: Beta Yayınları.
30. Polatoğlu, A. (2003). Kamu Yönetimi: Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması. Ankara: ODTÜ Yayınları.
31. Sarı, E. (2018). Sanat Olgusunun Tarihsel Süreçte Değişen Tanımı, İşlevi ve Değeri Üzerine. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (XLV), 131-154.
32. Spirkin, A. (2016). *Felsefenin Temelleri.* E. Kıroğlu (Çev.), İstanbul: Yazılama Yayınevi.
33. Şahin, Y. (2015). *Yönetim Bilimi ve Türk Kamu Yönetimi.* Bursa: Ekin Yayınevi.
34. Taşçı, D. ve Koç, U. (2007). "Yeni Köye Yeni Adet": Yeni Yönetim ve Örgütlenme Anlayışları İçin Bir Örnek. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 218-224.
35. Timuçin, A. (2013). *Estetik.* İstanbul: Bulut Yayınları.
36. Timuroğlu, V. (2013). *Estetik.* İstanbul: Berfin Yayınları.
37. Tortop, N. İsbir, E. G. Aykaç, B. Yayman, H. ve Özer, M. A. (2017). *Yönetim Bilimi.* Ankara: Nobel Yayınları.
38. Turan, E. (2016). *Kamu Yönetimi.* Konya: Palet Yayınları.
39. Uysal, M. ve Karagöz, A. E. (2022). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanat Eğitimine İlişkin Metaforik Algıları: Atatürk Öğretmen Akademisi Örneği. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 6(4), 1268-1284.
40. Yılmaz, M. (2019). Bir Anlamlandırma Yordamı Olarak Sanat. *Felsefe Arkivi,* (50), 1-7.
41. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi, 27.10.2022).

KÜRESEL ENERJİ PİYASALARINDAKİ FİYAT HAREKETLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ ENFLASYON DİNAMİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ[1]
Doç. Dr. Celal KIZILDERE[2]

[1]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7140-557X
[2]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000- 0001-9904-0472

1.GİRİŞ

Ekonomi yönetiminde merkez bankaları tarafından uygulanan para politikalarının bazı temel amaçları bulunmaktadır. Günümüzde merkez bankaları ağırlıklı olarak enflasyon hedeflemesine dayalı bir para politikası uygulamaktadır. Bu tür bir para politikası uygulamasındaki temel amaç enflasyon oranlarının uygun seviyelerde tutularak uzun dönemli makroekonomik büyüme oranlarını istikrarlı hale getirebilmektir. Normalde Türkiye ekonomisinde de TCMB enflasyon hedeflemesine dayalı bir para politikası uygulamasını benimsemiş ve bu kapsamda enflasyon oranlarını % 5 seviyesinde tutarak fiyat istikrarını sağlamayı temel politika hedefi haline getirmiştir. Fakat gelinen noktada 2022 yılının Eylül ayı itibariyle Türkiye ekonomisinin TÜFE oranları dikkate alındığında yıllık % 83.45, Yİ-ÜFE oranları dikkate alındığında ise % 151.50 gibi oldukça yüksek enflasyon oranları ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarına dönük tartışmaların yanı sıra küresel finansal piyasalardaki gelişmelerin de çeşitli etkilerinin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada küresel enerji piyasalarında oluşan fiyat seviyelerinin Türkiye'deki enflasyon oranları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bunun temel nedeni Türkiye ekonomisinin yüksek miktarda enerji ithal eden bir ekonomi olması ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren küresel enerji piyasalarındaki volatilitenin ve fiyat seviyelerinin belirgin bir şekilde artmasıdır.

Küresel enerji piyasalarındaki fiyat seviyelerinin ve volatilitenin artmasında özellikle son 20 yılda yaşanan çeşitli iktisadi, finansal ve siyasal gelişmelerin önemli etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda örneğin 2007-2008 yıllarında ABD merkezli olarak başlayan küresel finans krizi ve bu kriz döneminde ve sonrasında FED ve ECB gibi küresel merkez bankalarının uyguladıkları para politikaları, 2020 yılının Mart ayında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi, 2022 yılının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, daha güncel olarak ise FED ve ECB'nin enflasyon oranlarını düşürmek için uyguladıkları sert para politikaları ile OPEC'in petrol arz kısıntısı kararlarının küresel enerji piyasalarındaki fiyat seviyelerini ve volatilite düzeyini etkileyen temel faktörler arasında yer aldıkları ifade edilebilir.

Bu çalışmanın amacı birer temel enerji kaynağı olan petrol, doğalgaz, kömür ve propan fiyatlarındaki değişimler ile Türkiye ekonomisindeki enflasyon oranları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmada enflasyon oranlarını temsilen Yİ-ÜFE ile TÜFE endeksleri; petrol, doğalgaz, kömür ve propan fiyatlarındaki değişimleri temsilen ise IMF tarafından oluşturulan enerji emtia endeksi dikkate alınmıştır. Çalışmanın güncelliği, metodolojik altyapısı ve

kullanılan değişkenler itibariyle Türkiye'deki enflasyon dinamiklerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

2.1. VERİ VE METODOLOJİ

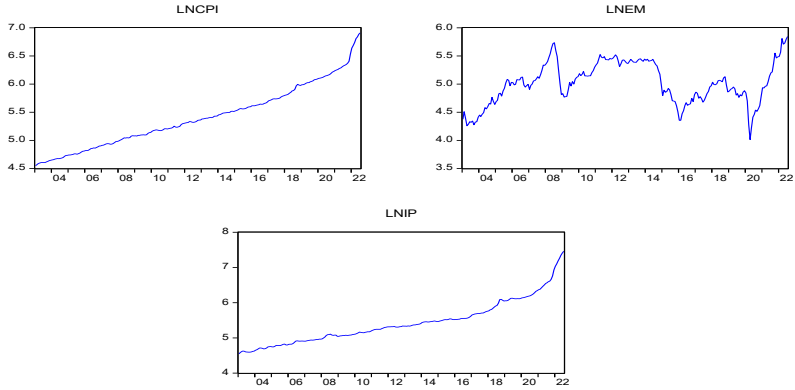
Bu çalışma 2003 yılının Ocak ayı ile 2022 yılının Temmuz ayı arasındaki dönemi kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmada birer temel enerji kaynağı olan petrol, doğalgaz, kömür ve propan fiyatlarındaki değişimler ile Türkiye ekonomisindeki enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Analizlerde enflasyon oranlarını temsilen TÜFE ve Yİ-ÜFE endeksleri; petrol, doğalgaz, kömür ve propan fiyatlarındaki değişimleri temsilen ise IMF tarafından oluşturulan enerji emtia endeksi dikkate alınmıştır. Yİ-ÜFE ve TÜFE endekslerine ilişkin veriler TCMB EVDS veri tabanından (https://evds2.tcmb.gov.tr/), enerji emtia endeksine ilişkin veriler ise IMF veri tabanından (https://www.imf.org/en/Research/ commodity-prices) temin edilmiştir.

Nedensellik analizinde Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır.Tüm analizlerde ilgili değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmış ve çalışma boyunca enerji emtia endeksi, TÜFE endeksi ve Yİ-ÜFE endeksi için sırasıyla LNEM, LNCPI ve LNIP kısaltmaları kullanılmıştır.

3.BULGULAR

Analizlerde kullanılan değişkenler Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Analizlerde Kullanılan Değişkenler

Birim kök testi sonuçları incelendiğinde (Tablo 1) değişkenlerin I(1) oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Değişkenlere Uygulanan Birim Kök Testi Sonuçları

	Phillips-Perron (PP)	
Düzey	**C**	**C&T**
LNIP	4.865568	6.888184
LNCPI	3.685442	5.905952
LNEM	-1.879402	-1.917505
Birinci fark		
LNIP	-6.084274*	-6.681451*
LNCPI	-7.381672*	-8.01519*
LNEM	-10.76049*	-10.74611*

*, %5 anlamlılık

Çalışmada Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin teorik altyapısı dikkate alınarak uygulandığından nedensellik testi uygulanmadan önce dmax değerinin ve optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 1'de sunulan birim kök testi sonuçlarına göre dmax değerinin bir olduğu anlaşılmaktadır. Optimal gecikme uzunluğunun tespitinde ise maksimum gecikme uzunluğu 12 olacak şekilde AIC kriterinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda optimal gecikme uzunluğu beş olarak belirlenmiş ve bu gecikme uzunluğu dikkate alınarak uygulanan Breusch–Godfrey LM otokorelasyon testi sonuçları otokorelasyon sorununun giderildiğini göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Test Sonuçları

Δ	LM ist.	Olasılık
1	2.844874	0.5841
2	3.582703	0.4654
3	5.539957	0.2362
4	5.069266	0.2803
5	5.243290	0.2632
6	1.181859	0.8811
7	2.265000	0.6871
8	0.869689	0.9289
9	0.481429	0.9753
10	8.719467	0.0685
11	1.484740	0.8293
12	3.316493	0.5063

*, %5 anlamlılık

Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3 : Nedensellik Testi Sonuçları

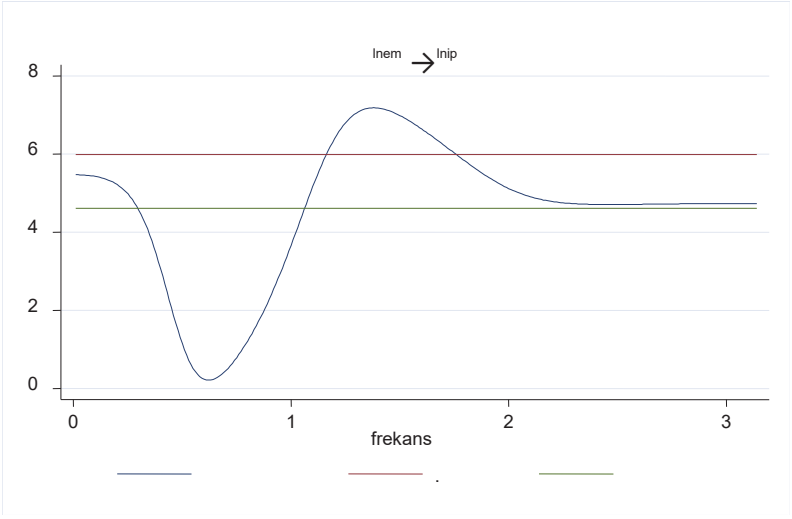
	Ho: LNEM ≠→LNIP	Ho: LNIP ≠→ LNEM
$\omega = 2.5$	4.7084* [0.0950]	0.4332[0.8052]
$\omega = 2$	5.1183* [0.0774]	0.5728[0.7509]
$\omega = 1.5$	6.9877* [0.0304]	0.2520[0.8816]
$\omega = 1$	3.6631[0.1602]	2.1318[0.3444]
$\omega = 0.5$	1.1420 [0.5650]	1.4099[0.4941]
$\omega = 0.1$	5.4284* [0.0663]	3.5185[0.1722]

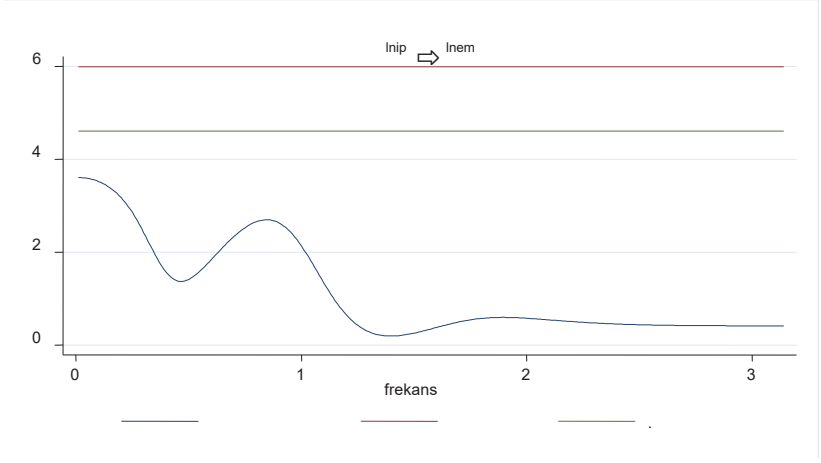
**, %10 anlamlılık

Bulgular incelendiğinde hem kısa hem orta hem de uzun vadede enerji emtia endeksindeki fiyat hareketlerinden Yİ-ÜFE endeksine doğru %10 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde tek yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu da enerji emtialarının fiyatlarındaki değişimlerin hem kısa hem orta hem de uzun vadede Yİ-ÜFE endeksinde de değişime yol açtığı anlamına gelmektedir.

Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine ait sonuçlar tüm frekans değerleri $\omega \in (0, \pi)$ dikkate alınarak Şekil 2'de de sunulmuştur.

Şekil 2: Nedensellik Testi Sonuçları

Çalışmada ikinci olarak enerji emtia endeksi ile TÜFE endeksi arasındaki nedensellik ilişkisine ait analizlere geçilmiştir. Bu kapsamda daha önceki aşamalarda olduğu gibi öncelikle optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Bir önceki aşamadaki yöntem takip edilerek optimal gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir.Bu gecikme uzunluğu dikkate alınarak uygulanan Breusch–Godfrey LM otokorelasyon testi sonuçları otokorelasyon sorununun giderildiğini göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Test Sonuçları

Δ	LM ist.	Olasılık
1	2.398518	0.6629
2	2.763422	0.5982
3	0.925203	0.9209
4	2.918234	0.5716
5	1.468895	0.8321
6	5.923056	0.2050
7	1.634664	0.8025
8	0.761570	0.9435
9	3.146548	0.5336
10	2.086828	0.7198
11	0.598053	0.9633
12	3.886601	0.4216

*, % 5 anlamlılık

Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde enerji emtia endeksinden TÜFE endeksine doğru kısa ve orta vadede herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı; uzun dönemde ise %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu da enerji emtialarındaki fiyat hareketlerinin uzun dönemde TÜFE endeksinde de bir değişime yol açtığı anlamına gelmektedir. Yİ-ÜFE endeksi sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde enerji emtialarındaki fiyatların öncelikle Yİ-ÜFE endeksi üzerinde etkili olduğu, bu etkinin daha sonra TÜFE endeksi üzerinde değişime yol açtığı ifade edilebilir.

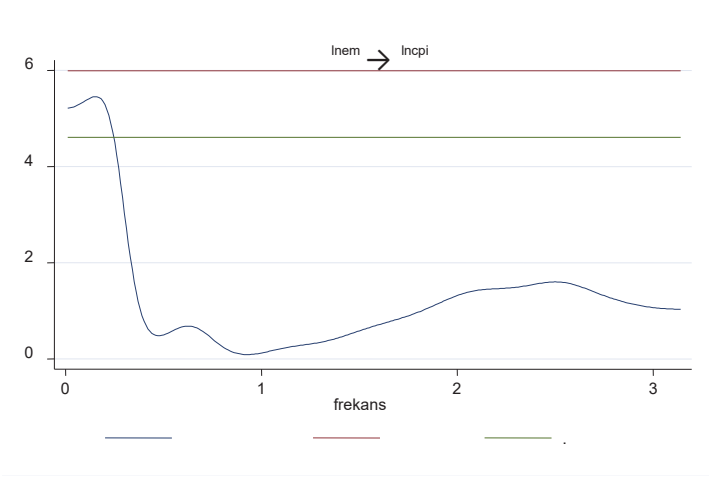
Tablo 5: Nedensellik Testi Sonuçları

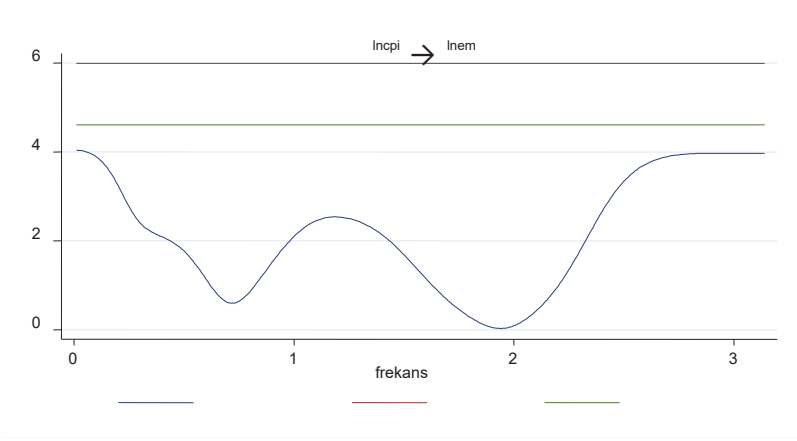
	Ho: LNEM ≠→LNCPI	Ho:LNCPI ≠→ LNEM
$\omega = 2.5$	1.6006 [0.4492]	3.3355[0.1887]
$\omega = 2$	1.3165 [0.5178]	0.0828[0.9594]
$\omega = 1.5$	0.5811 [0.7478]	1.6844[0.4308]
$\omega = 1$	0.1211 [0.9413]	2.0941[0.3510]
$\omega = 0.5$	0.4961 [0.7803]	1.7648 [0.4138]
$\omega = 0.1$	5.3669** [0.0683]	3.8920[0.1428]

**, %10 anlamlılık

Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine ait sonuçlar tüm frekans değerleri $\omega \in (0, \pi)$ dikkate alınarak Şekil 3'te de sunulmuştur.

Şekil 3: Nedensellik Testi Sonuçları

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde son dönemlerde yüksek enflasyon sorunu yaşanmaktadır. Böyle bir sorunun ortaya çıkmasında Türkiye ekonomisinde uygulanan ekonomi politikalarındaki farklılaşmanın yanı sıra küresel enerji piyasalarındaki fiyat hareketlerinin de önemli etkileri söz konusu olmuş olabilir. Çünkü Türkiye ekonomisi önemli oranda enerji ithal eden bir ekonomidir. Bu nedenle bu çalışmada 2003 yılının Ocak ayı ile 2022 yılının Temmuz ayı arasındaki dönem için aylık veriler kullanılarak birer temel enerji kaynağı olan petrol, doğalgaz, kömür ve propan fiyatlarındaki değişimler ile Türkiye ekonomisindeki enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada enflasyon oranlarını temsilen TÜFE ve Yİ-ÜFE endeksleri; petrol, doğalgaz, kömür ve propan fiyatlarındaki değişimleri temsilen ise IMF tarafından

oluşturulan enerji emtia endeksi dikkate alınmıştır. Nedensellik analizinde Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır. Çalışma bulguları hem kısa hem orta hem de uzun vadede küresel enerji fiyatlarından Yİ-ÜFE endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna işaret etmektedir. Bulgular ayrıca küresel enerji fiyatlarından TÜFE endeksine doğru ise sadece uzun vadede tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mevcut bulgular küresel enerji fiyatlarındaki hareketlerin hem Yİ-ÜFE hem de TÜFE enflasyonu üzerinde etkili olduğu, fakat öncelikli, istikrarlı ve sistematik etkinin daha çok Yİ-ÜFE endeksi için geçerli olduğu sonucuna işaret etmektedir. Bu bulgular da Türkiye ekonomisinde enflasyon oranlarının politika hedefleri doğrultusunda yönlendirilebilmesi için politika yapıcıların küresel enerji piyasasındaki gelişmeleri de yakından takip etmeleri ve gerektiğinde bu gelişmelere politika tepkisi vermeleri gerektiği anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

1. Breitung, J. & Candelon, B. (2006). Testing for Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach, *Journal of Econometrics, 132*(2), 363-378.
2. Breusch, T. (1979). Testing for Autocorrelation in Dynamic Linear Models. *Australian Economic Papers,* 17: 334–355.
3. Godfrey, L. (1979). Testing the Adequacy of a Time Series Model. *Biometrika*, 66:67–72.
4. IMF (2022) Primary Commodity Prices , https://www.imf.org/en/Research/commodity-prices
5. Phillips, P. C.B. & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika, 75*(2), 335–346.
6. TCMB (2021). Fiyat endeksleri, https://evds2.tcmb.gov.tr /index.php?/evd s/serie Mar ket, (Erişim Tarihi: 02.06.2022).
7. Toda, H.Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, *Journal of Econometrics, 66*, 225-250.

TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ İLE ÜRETİCİ FİYAT ENDEKSİ ARASINDAKİ GEÇİŞKENLİĞİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ
Doç. Dr. Celal KIZILDERE

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7140-557X
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000- 0001-9904-0472

1.GİRİŞ

Günümüzde merkez bankaları daha çok enflasyon hedeflemesine dayalı bir para politikası uygulamasına yönelmişlerdir. Bu politika çerçevesinde merkez bankaları tüketici enflasyonunu belirlenen hedeflerle uyumlu seviyelerde tutmaya dönük bir politika karması uygulamaktadırlar. Bu amaç doğrultusunda da temel araç olarak kısa vadeli politika faizleri kullanılmaktadır. Bu kapsamda örneğin gerçekleşen enflasyon oranları hedeflenen enflasyon oranlarını sistematik olarak aştığında merkez bankaları bu duruma politika faizini artırarak karşılık vermektedirler. Çünkü artan faiz oranlarının parasal aktarım mekanizması sonucunda toplam talebi ve enflasyon beklentilerini politika hedefleri doğrultusunda yönlendirmesi hedeflenmektedir. Gerçekleşen enflasyon oranları sistematik olarak hedeflenen enflasyon oranlarının altında kaldığında ise bu sefer merkez bankaları toplam talebi artırabilmek ve enflasyon beklentilerini yönlendirebilmek amacıyla politika faizini indirmektedirler.

Fakat gelinen noktada 2022 yılının Eylül ayı itibariyle Türkiye ekonomisinin TÜFE oranları dikkate alındığında yıllık % 83.45, Yİ-ÜFE oranları dikkate alındığında ise % 151.50 gibi oldukça yüksek enflasyon oranları ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. TÜFE ile Yİ-ÜFE endeksleri arasında oluşan 68.05 puanlık farkın ise tarihsel bir fark olduğu belirtilmelidir. Bu tür farklar iktisadi açıdan daha çok tüketicilerin alım gücünün düştüğü ve toplam talebin zayıf kaldığı dönemlerde söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bu durum aslında ekonomik canlanmanın söz konusu olacağı dönemlerde Yİ-ÜFE'den TÜFE'ye doğru bir geçişkenliğin söz konusu olabileceği, bu nedenle de yüksek enflasyon döneminin Türkiye ekonomisi için tahmin edilenden daha uzun sürebileceği anlamına gelmektedir.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Yİ-ÜFE ile TÜFE arasındaki geçişkenliğin nedensellik ve koentegrasyon testleri ile incelenmesidir. Çalışmanın güncel verilerden oluşmasının, günümüzde konu ile ilgili önemli tartışmaların söz konusu olmasının, çalışmada farklı yaklaşımlara karşı dirençli sonuçlar elde edebilmek amacıyla koentegrasyon testi ve VECM etki tepki ve varyans ayrıştırması analizlerinin yanı sıra iki farklı nedensellik ile beş farklı uzun dönem parametre tahmincisinin kullanılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışma 2003 yılının Ocak ayı ile 2022 yılının Temmuz ayı arasındaki dönemi kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Yİ-ÜFE (LNIP) ve TÜFE (LNCPI) endekslerine ilişkin veriler TCMB EVDS veri tabanından (https://evds2.tcmb.gov.tr/) temin edilmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenler

arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla Toda ve Yamammoto (1995) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır. Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testi Toda ve Yamammoto (1995) nedensellik testinin teorik altyapısı dikkate alınarak uygulanmıştır. Bu iki nedensellik testinin ortak özelliklerinden biri değişkenler arasında bir koentegrasyon ilişkisi olup olmadığından bağımsız olarak uygulanabilmeleridir.

Toda ve Yamammoto (1995) nedensellik testi Denklem (1) ve (2)'de gösterilmiştir:

$$LNCPI_t = q + \sum_{k=1}^{k+dmax} \phi_{11,k}\, lnCPI_{t-k} + \sum_{k=1}^{k+dmax} \phi_{12,k}\, LNIP_{t-k} + \vartheta_t \quad (1)$$

$$LNIP_t = v + \sum_{k=1}^{k+dmax} \phi_{21,k}\, lnP_{t-k} + \sum_{k=1}^{k+dmax} \phi_{22,k}\, LNCPI_{t-k} + \epsilon_t \quad (2)$$

Burada q , v, $\phi_{11,k}$, $\phi_{12,k}$, $\phi_{21,k}$ ve $\phi_{22,k}$ model parametrelerini; ε_t ve ϵ_t ilgili denklemlerin hata terimlerini; $dmax$ maksimum entegrasyon derecesini; k ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Burada Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunun söylenebilmesi için $H_0: \sum_{k=1}^{k} \phi_{12} = 0$ hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. TÜFE endeksinden Yİ-ÜFE endeksine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunun söylenebilmesi içinse $H_0: \sum_{k=1}^{k} \phi_{22} = 0$ hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir.

Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testinde ise Denklem (3)'ün sağlanması durumunda "ω frekansta Y_t'nin X_t'in Ganger nedeni olmadığını" ifadeden Ho hipotezi reddedilmektedir.

$$R_l^2 > F_{(2T-2p,1-\alpha)} \frac{2}{T-2p}(1 - R^2) \quad (3)$$

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizinde ise Johansen (1988, 1991) koentegrasyon testinden yararlanılmıştır. Johansen (1988,1991) koentegrasyon testi Denklem (4)'te gösterilen modele uygulanmıştır:

$$LNCPI_t = \mu + \beta LNIP_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşıldıktan sonra Denklem (4) kapsamında uzun dönem parametreleri tahmin edilmiştir.

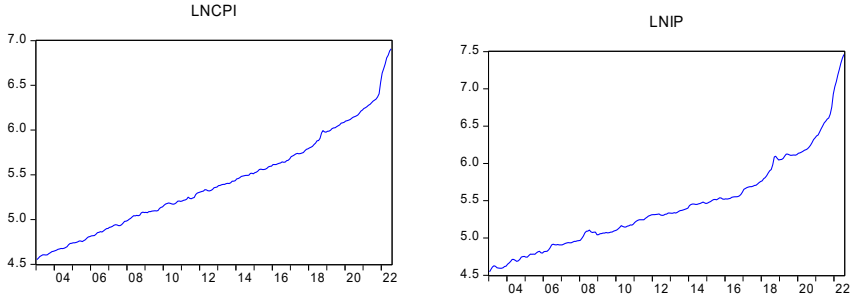
Uzun dönemli parametrelerin tahmininde OLS (Ordinary least squares, OLS) tahmincisi (Stock, 1987), DOLS (Dynamic ordinary least squares, DOLS) tahmincisi (Stock ve Watson, 1993), FMOLS (Fully modified ordinary least squares, FMOLS) tahmincisi (Phillips ve Hansen, 1990) ile CCR (Canonical Cointegrating Regression, CCR) tahmincisinden (Park, 1992) yararlanılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılması durumunda ayrıca VECM varyans ayrıştırması ve etki tepki analizlerine de yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmada kullanılan değişkenler Şekil 1'de sunulmuştur. Şekil 1 incelendiğinde her iki endeksinin de yukarı yönlü belirgin bir trend içerdiği gözlemlenmektedir.

Şekil 1: Değişkenler

Değişkelere ilişkin Phillips-Perron (PP) birim kök testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır. Bulgular incelendiğinde her iki değişkenini de I (1) oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

	PP	
	C	**C&T**
Düzey		
LNCPI	**3.6854**	**5.9060**
LNIP	**4.8656**	**6.8882**
Birinci fark		
LNCPI	**-7.3817***	**-8.0152***
LNIP	**-6.0843***	**-6.6815***

*, % 5 anlamlılık

Çalışmada nedensellik analizinde öncelikle Toda ve Yamammoto (1995) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bilindiği gibi Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi uygulanmadan önce dmax değerinin ve optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 1'de sunulan birim kök testi sonuçları incelendiğinde dmax değerinin bir olduğu anlaşılmaktadır. Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesine gelince, bu amaçla maksimum gecikme uzunluğu 12 olacak şekilde AIC kriterinden yararlanılmıştır. AIC kriteri

tarafından belirlenen gecikme uzunluğu otokorelasyon sorununu gideremediğinde otokorelasyon sorunu giderilene kadar gecikme uzunluğu birer birer artırılmıştır. Bu kapsamda optimal gecikme uzunluğu 9 olarak belirlenmiş ve bu gecikme uzunluğu dikkate alınarak uygulan Breusch–Godfrey LM testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde % 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon sorununun giderildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Test Sonuçları

Δ	LM ist.	Olasılık
1	7.521431	0.1108
2	5.447591	0.2444
3	2.980484	0.5611
4	5.289204	0.2589
5	2.595329	0.6277
6	1.375251	0.8485
7	3.398368	0.4935
8	7.606297	0.1071
9	9.384383	0.0522
10	2.758361	0.5990
11	1.948389	0.7453
12	1.749645	0.7817

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde değişkenler arasında çift yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.

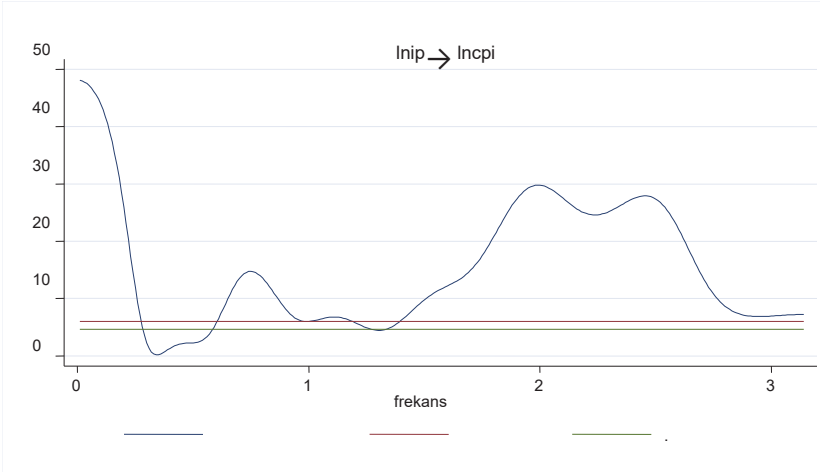
Tablo 3: Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

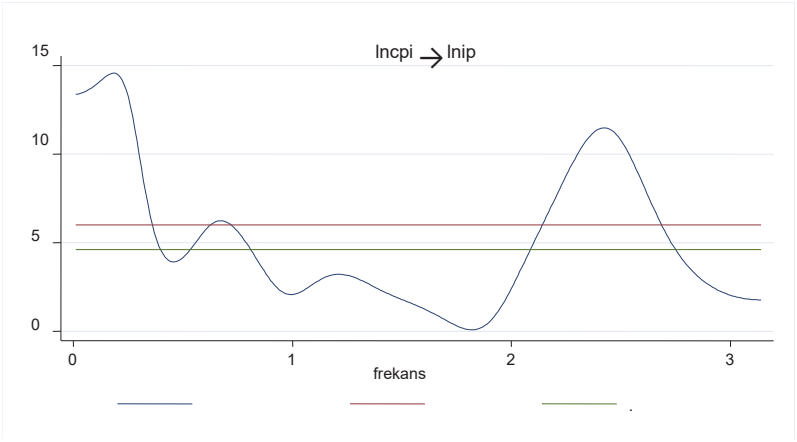
	Ki-Kare test istatistiği	Olasılık
Ho: LNCPI ≠→ LNIP	30.53570*	0.0004
Ho: LNIP≠ → LNCPI	118.6672*	0.0000

*,** sırasıyla % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tüm frekans değerleri $\omega \in (0, \pi)$ dikkate alınarak tahmin edilen Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testi sonuçları ise Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2: Nedensellik Testi Sonuçları

Bulgular incelendiğinde öncelikle Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu ve bu nedensellik ilişkisinin kısa, orta ve uzun vadede istikrarlı bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. TÜFE endeksinden de Yİ-ÜFE endeksine doğru istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olmakla birlikte bu nedensellik ilişkisinin daha çok kısa ve uzun vadede ortaya çıktığı görülmektedir.

İki endeks arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılabilmesi için iki endeks arasındaki koentegrasyon ilişkisi de incelenmiştir. Bu amaçla Johansen (1988) koentegrasyon testinden yararlanılmıştır. Johansen (1988) koentegrasyon testi uygulanmadan önce analizlerde kullanılacak optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Daha önceki aşamalardaki analizlerden hareketle optimal gecikme uzunluğu 9 olarak belirlenmiştir. Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından Johansen (1988) koentegrasyon testi uygulanırken

dikkate alınacak model yapısının da belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada bu amaçla Pantula ilkesinden yararlanılmış ve bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 4'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde en uygun model spesifikasyonunun Model 2 olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Pantula İlkesi Sonuçları

	Model 1	**Model 2**	**Model 3**	**Model 4**	**Model 5**
Trace	1	1	1	1	2
Max-Eig	1	1	1	1	2

Johansen (1988) koentegrasyon testine ait sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde her iki test istatistiğinin de değişkenler arasında bir koentegrasyon ilişkisi olduğu sonucuna işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Yİ-ÜFE endeksi ile TÜFE endeksinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ifade edilebilir.

Tablo 5: Johansen (1988) Koentegrasyon Testi Sonuçları

	Trace	**Kritik değer (%5)**	**Olasılık**
r = 0	49.79289*	20.26184	0.0000
r ≤ 1	6.149933	9.164546	0.1795
	Max-Eigen	**Kritik değer (%5)**	**Olasılık**
r = 0	43.64296*	15.89210	0.0000
r ≤ 1	6.149933	9.164546	0.1795

*, % 5 anlamlılık

Johansen (1988) koentegrasyon testi sonucunda ML (Maximum Likelihood, ML) yöntemi kullanılarak elde edilen uzun dönem parametre tahmin sonuçları ile hata düzeltme terimine ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde TÜFE endeksinin bağımlı değişken olduğu model yapısında hata düzeltme terimlerinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı oldukları, uzun dönem parametresinin de bire yakın pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldığı görülmektedir. Yİ-ÜFE endeksinin bağımlı değişken olduğu model yapısında ise uzun dönem parametresi istatistiki olarak anlamlı çıkmakla birlikte, hata düzeltme terimi teorik beklentilerin aksine pozitif değerler almakta ve geleneksel anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı çıkmamaktadır. Bilindiği gibi iki değişken arasında koentegrasyon ilişkisi varsa uzun dönem parametrelerinin istatistiki olarak anlamlı çıkması, hata düzeltme terimlerinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması ve değişkenler arasında en az tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olması beklenmektedir. Bu kapsamda Yİ-ÜFE endeksinin bağımlı değişken olduğu model yapısında hata düzeltme terimlerinin pozitif

değerler almaları ve istatistiki olarak anlamlı çıkmamaları, uzun dönemli ilişki analizi açısından TÜFE endeksinin bağımlı değişken olduğu model yapısının dikkate alınmasının daha doğru bir yaklaşım olabileceği anlamına gelmektedir. Bu sonuç da Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine olan geçişkenliğin tersi duruma göre daha belirgin bir sonuç olduğu anlamına geliyor olabilir. Nitekim Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testi de Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru olan nedenselliğin tersi duruma göre çok daha istikrarlı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna işaret etmişti.

Tablo 6: Uzun Dönem Parametre Tahmin Sonuçları Ve Hata Düzeltme Terimi

Bağımlı değişken: LNCPI	**C**	**LNIP**
LNCPI	0.065821 [0.4126]	1.04753* [33.8049]
	D (LNCPI)	**D (LNIP)**
Hata düzeltme terimi	-0.046242* [-6.65989]	-0.045907* [-4.07944]
Bağımlı değişken: LNIP	**C**	**LNCPI**
LNIP	-0.062835[-0.40545]	0.954626*[32.0220]
	D (LNCPI)	**D (LNIP)**
Hata düzeltme terimi	0.048440[6.65989]	0.048089[4.07944]

*, %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler t istatistikleridir.

Dolayısıyla TÜFE endeksinin bağımlı değişken olduğu model yapısının koentegrasyon ilişkisi açısından daha uygun bir model yapısı olabileceği sonucuna ulaşıldığından alternatif yöntemler kullanılarak uzun dönem parametreleri tahmin edilirken bu model yapısı dikkate alınmış ve bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 7'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde her durumda uzun dönem parametrelerinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı oldukları ve yaklaşık 0.8810 ile 0.9682 arasında değişen değerler aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bulgu da uzun dönemde Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru oldukça güçlü bir geçişkenliğin söz konusu olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 7: Alternatif Tahmincilere Dayalı Uzun Dönem Parametre Tahmin Sonuçları

	Parametre tahmin sonuçları		
Bağımlı değişken: LNCPI	**C**	**LNIP**	**R^2**
DOLS (1, 1)	0.296309*[0.0007]	0.948805*[0.0000]	0.9880
DOLS (2, 2)	0.200658*[0.0161]	0.968264*[0.0000]	0.9903
FMOLS	0.497162*[0.0000]	0.907602*[0.0000]	0.9778
OLS	0.624633*[0.0000]	0.881041*[0.0000]	0.9798
CCR	0.478461*[0.0000]	0.911190*[0.0000]	0.9774

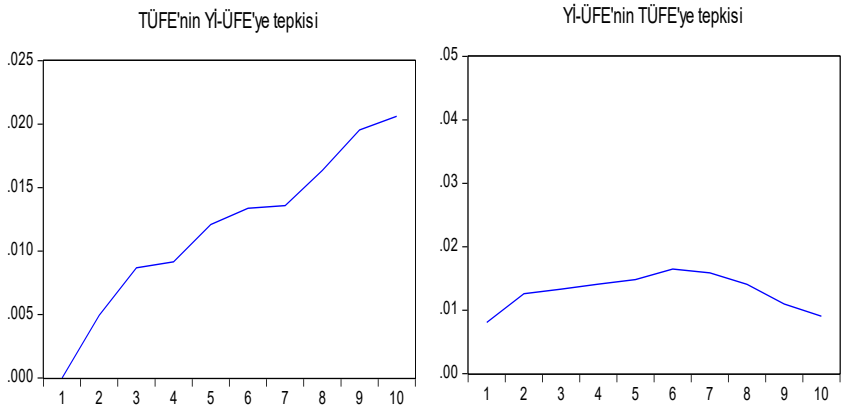
*, %5 anlamlılık. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

TÜFE endeksinin bağımlı değişken olduğu model yapısı dikkate alınarak yapılan VECM varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonu analiz sonuçları sırasıyla Tablo 8'de ve Şekil 3'te sunulmuştur. Öncelikle VECM varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde hem TÜFE endeksinin Yİ-ÜFE endeksi üzerinde hem Yİ-ÜFE endeksinin TÜFE endeksi üzerinde etkili olduğu fakat özellikle zaman ilerledikçe Yİ-ÜFE endeksinin TÜFE endeksi üzerindeki etkisinin çok daha belirgin hale geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü örneğin 12. aya gelindiğinde TÜFE endeksindeki 100 birimlik değişimin yaklaşık % 66.25'ini Yİ-ÜFE endeksi açıklarken; aynı dönemde Yİ-ÜFE endeksindeki değişimin yaklaşık sadece %10.65'ini TÜFE endeksi açıklamaktadır. VECM etki-tepki analiz sonuçları incelendiğinde de belirgin bir şekilde sonuçların Yİ-ÜFE endeksinin TÜFE endeksi üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu sonucuna işaret ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü TÜFE endeksinin Yİ-ÜFE endeksindeki bir standart hatalık şoka verdiği tepki; Yİ-ÜFE endeksinin TÜFE endeksindeki bir standart hatalık şoka verdiği tepkiye kıyasla çok daha uzun bir süre ve çok daha belirgin bir şekilde süreklilik arz etmektedir.

Tablo 8: VECM Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönem	TÜFE'deki değişimin ilgili değişkenlerle açıklanan kısmı		Yİ-ÜFE'deki değişimin ilgili değişkenlerle açıklanan kısmı	
	TÜFE	Yİ-ÜFE	TÜFE	Yİ-ÜFE
1	100.0000	0.000000	31.57133	68.42867
2	91.68245	8.317548	26.82345	73.17655
3	82.53854	17.46146	23.02949	76.97051
4	78.56314	21.43686	21.77543	78.22457
5	72.25010	27.74990	20.59953	79.40047
6	66.56928	33.43072	20.48308	79.51692
7	62.81192	37.18808	19.77329	80.22671
8	57.16973	42.83027	18.12089	81.87911
9	49.80773	50.19227	15.82247	84.17753
10	43.59348	56.40652	13.70594	86.29406
11	38.13120	61.86880	11.97101	88.02899
12	33.75292	66.24708	10.64849	89.35151

Şekil 3: VECM Etki-Tepki Analiz Sonuçları

SONUÇ

Günümüzde Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyon sorunu yaşanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında küresel finansal piyasalardaki gelişmelerin de etkileri bulunmaktadır. Fakat asıl olarak Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının özellikle döviz kurları üzerideki etkilerinin mevcut enflasyon sorununun ortaya çıkmasında oldukça belirgin etkilerinin söz konusu olduğu belirtilmelidir. Bu çalışmada da 2003 yılının Ocak ayı ile 2022 yılının Temmuz ayı arasındaki dönem dikkate alınarak TÜFE endeksi ile Yİ-ÜFE endeksi arasındaki geçişkenlik incelenmiştir. Bunun temel nedeni iki endeks arasındaki farkın 2022 Eylül ayı itibariyle tarihsel bir zirve noktası olan yaklaşık 68.05 puana kadar çıkmış olmasıdır. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizinde Johansen (1988) koentegrasyon testinden yararlanılmıştır. Uzun dönem parametrelerinin tahmininde ise OLS, DOLS, FMOLS, CCR ve ML tahmincilerine yer verilmiştir. Nedensellik ilişkisinin analizinde ise Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır. Çalışmada ayrıca VECM varyans ayrıştırması ile etki-tepki analiz sonuçlarına da yer verilmiştir. Johansen (1988) koentegrasyon testine dayalı bulgular ilişkinin yönü Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine olacak şekilde iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ve uzun dönemde Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru güçlü bir geçişkenliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Nedensellik testlerine dayalı bulgulara gelince, Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine dayalı bulgular iki endeks arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna işaret etmektedir. Breitung ve Candelon (2009) frekans alanı nedensellik testi ise değişkenler arasında özellikle kısa ve uzun vadede çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmakla birlikte, Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE

endeksine doğru olan nedenselliğin hem kısa hem orta hem de uzun vadede geçerli olan istikrarlı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna işaret etmektedir. VECM etki tepki ve varyans ayrıştırması sonuçları da Yİ-ÜFE endeksinin TÜFE endeksi üzerindeki etkisinin çok daha belirgin olduğu sonucuna işaret etmektedir. Dolayısıyla tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde özellikle Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru güçlü bir geçişkenliğin bulunduğu ifade edilebilir. Bu nedenle toplam talep koşulları iyileşmeye başladığında, yeni bir kur veya emtia şoku yaşanmasa bile Yİ-ÜFE endeksinden TÜFE endeksine doğru olan güçlü geçişkenliğe bağlı olarak aradaki 68.05 puanlık enflasyon farkının da TÜFE endeksine yansıyabileceği bu nedenle de Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyon döneminin şu anda tahmin edilenden daha uzun sürebileceği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach, *Journal of Econometrics, 132*(2), 363-378.
2. Breusch, T. (1979). Testing for Autocorrelation in Dynamic Linear Models. *Australian Economic Papers,* 17: 334–355.
3. Godfrey, L. (1979). Testing the Adequacy of a Time Series Model. *Biometrika*, 66:67–72.
4. Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models, *Econometrica, 59* (6), 1551–1580.
5. Johansen, S.(1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economics Dynamics and Control,12*, 231-254.
6. Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica, 60*, 119–143
7. Phillips, P. C. B., & Hansen, B. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, *57*, 99-125.
8. Phillips, P. C.B., & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika, 75*(2), 335–346.
9. Stock, J. H. (1987). Asymptotic properties of a least squares estimator of cointegration vectors. *Econometrica, 55*(5), 1035-1056.
10. Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems, *Econometrica, 61*(4),783–820.
11. TCMB (2021). Fiyat endeksleri, https://evds2.tcmb.gov.tr /index.php?/evd s/serie Mar ket, (Erişim Tarihi: 02.06.2022).
12. Toda, H.Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, *Journal of Econometrics, 66*, 225-250.

ALTERNATİF TURİZM TÜRLERİNDE SPOR TURİZMİ: İSTANBUL MARATONU ÖRNEĞİ

Öğretim Görevlisi Dr. Övgü AÇIKSÖZLÜ
Öğretim Görevlisi İlbey VAROL

Yalova Üniversitesi, ORCİD: 0000-0003-2238-081X
Yalova Üniversitesi, ORCİD: 0000-0002-5606-1094

GİRİŞ

Alternatif turizm, dünyada geleneksel olarak kabul edilen ve kitle turizminin sosyal yapı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek ve turistlerin klasik türler dışında farklı istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan bütün turizm türlerini içermektedir. Alternatif turizm kavramının ortaya çıkmasında alışılagelmiş kıyı şeridinden ibaret görülen kitle turizminin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin artarak devam etmesi ve geri dönülemez sosyal ve çevre sorunları doğurması etkili olmaktadır. Ayrıca tüketicilerin hem daha bireysel hem de sosyalleşmeye ve dünyayı tanımalarına olanak veren ürün ve hizmetler talep etmesi de alternatif turizm türlerinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Bunlara ek olarak; Birleşmiş Milletler, Dünya Turizm Örgütü ve UNESCO gibi kuruluşların alternatif turizm türlerini teşvik edici çalışmaları alternatif türler gelişmesinde etkili olmuştur. Günümüzde tüketicilerin kişiye özel ürün ve hizmetleri talep eder hale gelmesi turizmde alternatif arayışlar ortaya çıkartmış ve bu bağlamda özel ilgi turizmini şekillendirmiştir (Akoğlan Kozak ve Bahçe 2012). Son yıllarda turizm deniz, güneş ve kum üçlüsü klasiğinden sıyrılarak farklı türlere doğru gelişmektedir turizmdeki bu yeni değişim özel ilgi turizmi olarak ifade edilmektedir (Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010). Özel ilgi turizmi insanların kişisel ilgi ve merak duyduğu şeyler doğrultusunda belirli bölgeye gerçekleştirdikleri seyahatleri ifade etmektedir (Yuan, Chi, Morrison ve Linton, 2005). Özel ilgi turizmi çeşitleri; kültüre dayalı özel ilgi turizmi, kırsal alanlarda uygulanabilecek turizm ve hobiye dayalı özel ilgi turizm olarak üç şekilde ele alınmaktadır. Spor turizmi hobiye dayalı özel ilgi turizm türleri arasında sayılmaktadır (Yayla ve Sürücü, 2016). Sporun dünya genelinde geniş kitlelere yayılması ve sosyal hayatta yaşanan gelişmeler ile devamlı talep artışı yaşamaktadır. Gün geçtikçe önem derecesi artan sporla birlikte spor turizmi de yükselmektedir. Spor turizmi içerisinde çok fazla farklı spor çeşitleri yer almaktadır. Bu bölümde maraton (koşu) ele alınarak spor turizmi içerisindeki yerinden bahsedilmektedir. Türkiye'nin en önemli kentlerinden biri olan İstanbul'da 2022 yılında 44.sü düzenlenen İstanbul Maratonu ele alınarak turizme yönelik etkisi açıklanmaya çalışılmaktadır.

ÖZEL İLGİ TURİZMİ ÇEŞİTLERİNDEN SPOR TURİZMİ

Özel ilgi turizm çeşitlerinden olan spor turizmi; spor aktivitelerini yapmak veya izlemek amacıyla gerçekleştirilen seyahatlerdir (Ross, 2001). Ulusal ya da uluslararası olarak düzenlenen spor organizasyonları, şampiyonalar ya da turlara katılan turistlerin yaptıkları seyahatler spor turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Bektaş, 2010). Spor turizminin tarihsel gelişimi incelendiğinde ilk spor turizmi organizasyonlarından birisi M.Ö 766 yılında

düzenlenen Eski Yunan olimpiyat oyunları olmaktadır (Albayrak, 2013). Daha sonrasında yıllar ilerledikçe insanların hayatında spor daha fazla yer almaya başlamış, insanların spora yönelik ilgi ve merakları artmıştır. Böylece düzenlenen spor organizasyonlarının sayısı da devamlı olarak artış göstermiştir (Tarınç, 2019).

Bir seyahatin spor turizmi olarak değerlendirilebilmesi için seyahatin öncelikli olarak sportif amaçlarla yapılması ve turizm tanımına ve kapsamına uygun olması gerekmektedir. Örneğin (Hazar, 2007);

- Bir olimpiyat oyunları veya futbol maçını seyretmek için bireysel veya grup halinde yapılan seyahatler ya da bu spor etkinliği için hazırlanan paket turlara katılmak
- Su altı dalış, yamaç paraşütü, dağ yürüyüşü, kayak, rafting gibi birden fazla dalda spor yapmak için bireysel veya grup halinde yapılan seyahatler ya da bu spor etkinliği için hazırlanan paket turlara katılmak
- Sadece belirli bir daldaki sporları yapmak için bireysel veya grup halinde yapılan seyahatler ya da bu spor etkinliği için hazırlanan paket turlara katılmak

Spor turizmi iki şekilde kategorilendirilmektedir. Spor alanlarına yönelik yapılan ziyaretler ve spor etkinliklerin izlenmesi pasif spor turizmi; sportif bir etkinliğe katılmak için yapılan seyahatler ise aktif spor turizmi olarak değerlendirilmektedir (Gibson, 1988). Osmanoğlu (2017)'na göre aktif ve pasif spor turizmine ek olarak nostalji spor turizmi bulunmaktadır. Nostalji spor turizmi, seyahat edilen yerlerin tamamının tarihi veya sembolik özellik taşıması durumda yapılan spor turizmi çeşididir. Sportif açıdan tarihsel bir önemi bulunan yerleri görmek amacıyla kişilerin turist olarak seyahatlere katılımları nostalji spor turizmi içerisinde ele alınmaktadır (Parks, Quarterman ve Thibault 2013). Dolayısıyla spor turizmi, amatör ya da profesyonel olarak bir sportif faaliyette bulunmak, bir spor organizasyonuna izleyici olmak ya da sportif değeri olan turistik noktaları (stadyum, müze vb.) ziyaret etmek sebebiyle gerçekleştirilen seyahateler olmaktadır (Güdük, 2019).

Türkiye'de spor turizminin gelişmesinde üç ana unsurdan bahsedilmektedir (Güdük, 2019).

1. Uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapmaktır. (1997 Dünya Hava Sporları ve 1999 Avrupa Yüzme Şampiyonası ile başlayan ev sahipliği daha sonra da 17. Akdeniz Oyunları, FIFA U20 Dünya Kupası, Cumhurbaşkanlığı Türkiye Bisiklet Turu, Uluslararası İstanbul Maratonu gibi etkinliklerle devam etmektedir)

2. 2000'li yıllardan önce yamaç paraşütü, kayak, rafting gibi sporların Türkiye'de spor turizmi çerçevesinde ele alınmaya başlanıp daha sonra yaygınlaşmasıdır.
3. Spor turizminin Türkiye'deki gelişimindeki en önemli unsur golf turizmi ve futbol kamp turizmidir. (Özellikle turizm başkenti olarak anılan Antalya'nın turizm beldesi olan Belek'te spor turizmi konseptli otelleri oldukça popüler olmuştur.) (Karakoç, 2011).

Spor turisti; öncelikli amacı seyahat ettiği bölgedeki spor etkinliğinde bulunmak olan ve en az 24 saat etkinlik yerinde bulunan kişilerdir. Ancak spor turizmine katılan bireyler için 24 saat sınırlandırması yapmak çok doğru olmamaktadır. Nogawa (1996, s. 46) Spor turizmi, bir turizm çeşiti olmasına rağmen turistlerin bir kısmının sportif ticari bir faaliyeti yerine getirme amacı olması ve ziyaret edilen yerlerde en az 24 saat bulunma gibi bir sınır belirlenmemesi turizm tanımından farklı bir özellik göstermektedir. Örneğin bir futbol maçı seyircisi olarak seyahat eden kişi 24 saat süre geçirmese bile, ulaşım, alışveriş, yeme-içme, maç bileti, eğlence gibi hizmetler satın alarak para harcamaktadır. Bulunduğu destinasyonun ekonomisine katkıda bulunmasına rağmen konaklama yapmadığı için turist olarak ifade edilmemesi söz konusudur (Yeşil, 2015, s.35).

Spor Turizminde İnovasyonel Yaklaşımlar: E-Spor

Üçüncü ve Dördüncü Endüstri devrimleriyle beraber gelişerek devam eden teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi spor alanında da etkisini göstermektedir. Söz konusu teknolojik yenilikler spor ve sporcu kavramlarını değiştirerek spor alanında e-spor kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kocadağ, 2017). Teknolojik gelişmeler ışığında değişen spor alanı ile ilgili kuralar ve yeni alt dalları birtakım değişikliklere uğramıştır (Aslan, 2019). Bu değişikliklerden birisi de E-Spor olarak karşımıza çıkmaktadır.

Spor kavramı hem bireysel hem takım halinde yapılabilen, daha önceden belirlenmiş kuralları olan, genellikle içerisinde yarışma güdüsü bulunduran dolayısıyla mücadele içerikli, bireyin zihinsel ve fiziksel gelişimine destek olan, öğretici ve eğlendirici tüm etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Sporun temel özellikleri basite indirgenerek elektronik sistemler aracılığıyla yapılan biçimi E-Spor olmaktadır (Atasoy ve Kuter, 2005). Çevrimiçi ve çevrimdışı olarak oynanma imkânı sunan E-Spor (Aslan, 2019) ilk bilgisayar oyunları ile başlamış, fakat popülerlik kazanması 6-7 yıl kadar sürmüştür. E-Spor kavramının dünya çapında spor olarak sayılmaya başlaması 2008'de uluslararası E-Spor federasyonunun kurulmasıyla olmuştur (Kocadağ, 2017).

Türkiye'de E-Spor faaliyetlerinin başlangıcı 2016 yılında Bahçeşehir Üniversitesi tarafından E-Spor organizasyonu kurulmasıyla olmuştur. Bahçeşehir Üniversitesi ulusal ve uluslararası yapılan E-Spor faaliyetlerine destek sağlamak için 2017-2018 güz dönemi itibariyle League of Legends Türkiye Şampiyonluk ve Yükselme liglerinde başarı gösteren öğrencilere E-Spor bursu vermiştir (Bahçeşehir Üniversitesi E-Spor). Daha sonra Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde bulunan Spor Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak; Türkiye'deki E-Spor faaliyetlerinin artması amacıyla 24 Nisan 2018 tarihinde Türkiye E-Spor Federasyonu (TESFED) Başkanlığı kurulmuştur (Yılmaz, 2020). Bu federasyon oyunculara lisans vererek resmi turnuvalara katılma imkânı sağlamıştır (Gençlik ve Spor Bakanlığı E-Spor Raporu, 2018). Günümüzde birçok turnuvalar ve E-Spor arenaları düzenlenmektedir. E-Sporcular bilgisayar ekranı aracılığıyla takım arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamaktadır. Oynanan bu oyunlar büyük bir ekran yardımıyla binlerce seyirciye sunulmaktadır (Snavely, 2014). Z ve Y kuşağı E-Spor'u hayatın bir parçası olarak görmektedir. Bu kuşak gençleri yaşadıkları fiziksel sınırlarının ötesinde yapabileceklerinin neler olduğunun farkında olmaktadırlar (Gider, 2019).

İlgili alan yazında turizm, E-Spor ve spor turizmi kavramları incelendiğinde e-spor turizmi; "çevrimdışı olarak fiziksel bir mekânda düzenlenen bilgisayar oyunları turnuvalarına katılan profesyonel takımların, seyircilerin ve turnuva düzenleyicilerinin oluşturduğu etkileşim" olarak tanımlanabilir. Elektronik spor turizmi, destinasyon imajı geliştirmede oldukça önemli bir rol oynamaktadır. E-Spor organizasyonları büyüdükçe ülke imajın gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. 2017 yılında uluslararası düzeyde çok sayıda organizasyon düzenlenmiştir. Düzenlenen bu organizasyonlar ile ev sahipliği yapan şehirlere yönelik turistik talep artış göstermiştir (Aktuna ve Ünlüönen, 2017). E-Spor etkinliklerinin turistik faaliyetler olarak değerlendirilmesinde etili olan sebepler şu şekilde açıklanabilir (Elsgaming Admin, 2014):

- E-sporun yapıldığı yerde seyredilmesi turistler için fantastik bir deneyim sağlamaktadır.
- Katılımcılar en iyi sporcular ile karşılaşma fırsatı bulmaktadır.
- Aynı hissi, tutkuyu ve amacı paylaşan diğer hayranlar ile birlikte mücadeleye katılmaktadır.
- Turnuvaların düzenlendiği bölgenin turistik potansiyeli deneyimlenmiş olmaktadır.

E-Spor festivallerinden biri olan Insomnia, İngiltere'nin en büyük E-Spor festivallerindendir. Dünyanın farklı yerlerinden çok fazla izleyicinin katılımı ile gerçekleşen festival dört gün sürmektedir. Festival kapsamında; konaklama, yeme-içme, oyunlar sonrası eğlenceler gibi pek çok turistik hizmet yer

almaktadır. Bir diğer E-Spor festivali EPIC 23'dür. Üç gün süren festival oldukça geniş bir sahada kurulmuştur. Festivale gelen izleyiciler; festivale giriş sırasında alınan uygun fiyatlı yemek biletlerinden, kamp veya otellerden, oyun sonrası partilerden ve oyun öncesi planlanmış etkinliklerden faydalanmaktadır (Malin, 2018).

Spor Turizminin Türkiye Açısından Ekonomik Boyutu

Turizm sektörünün istihdama katkısının yanı sıra, bölgeler arasındaki ekonomik dengesizlikleri de düzenlemede önemli bir yeri vardır. Ülkelere turizm sayesinde giren dövizin artması ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır (Özcan, 2021). Bunlara ek olarak başka sektörler de turizm sayesinde ekonomik getiri elde etmektedir (Dilber, 2007; Arabacı, 2018). Alternatif turizm türleri turizmin mevsimsel özelliğini ortadan kaldırmakta ve turizmin yıl boyunca yapılmasına imkân tanımaktadır. Bu anlamda önemli olan alternatif türler içerisinde yer alan spor turizmi; spor organizasyonları aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Sportif etkinlikler ev sahibi ülke için döviz girdisi sağlaması son derece önemlidir (Özdemir, 2020).

Spor turizminin sağladığı ekonomik etkileri olarak; bölgesel ve küresel çapta düzenlenen organizasyonlar için dünyanın birçok farklı noktasından iş insanları, sporcular, gazeteciler ve sporseverler bir araya gelerek destinasyonda yaptıkları harcamalar ile ülkeye döviz girdisi sağlamakta olduğu söylenebilir. Aynı zamanda ülkenin tanıtımı yapılmaktadır (Şebin, 2018). Spor turizmin ekonomik getirisi olması, çeşitli iş alanlarının artması ile ülkeler arasında ticari ilişkilerin gelişmesi ülke için oldukça önemli etkiler olarak değerlendirilmektedir (Ross, 2001; Stephen, 2001). Özellikle küresel çapta yapılan spor etkinliklerinin spor turizmi kapsamında etkisi daha büyüktür. Bu etkinlikler; ekonomik kalkınma, ülke tanıtımı, istihdam alanlarının yapılması, spora yönelik ilginin artması gibi sıralanabilmektedir. Dolayısıyla ülkeler bu tür organizasyonlara ev sahipliği yapabilmek için rekabet etmektedir (Gündoğdu, 2001). Bu kadar önemli sonuçlar ortaya koyan spor turizmi ülke ekonomisine kısa ve uzun vadede birçok katkı sunmaktadır. Kısa vadede doğrudan etki, dolaylı etki ve teşvik edici etki olarak üçe ayrılmaktadır. Doğrudan etki; turistinin spor organizasyonuna katılmak amacıyla seyahat ettiği bölgede yapmış olduğu doğrudan harcamaların meydana getirdiği istihdam ve gelir artışını ifade etmektedir. Dolaylı etki; bölgedeki spor organizasyonunun düzenlenmesinde katkısı bulunan diğer sektörlerin bu harcamalardan elde ettiği gelir artışı ve sağladığı istihdamdır. Teşvik etkisi ise; organizasyon için gerçekleştirilen harcamaların etkinlik bölgesindeki halka kazandırdığı parada meydana gelen artıştır. Ayrıca spor turizminin meydana

getirdiği uzun vadedeki ekonomik etki de oldukça önemli kabul edilmektedir (Rahmalaroğlu, 2019).

Türkiye'ye spor turizmi için gelenlerin kişi başı ortalama harcama miktarı ise 2 bin dolar civarında olmaktadır. Konaklama süresi ise 10-14 gün arasında yapılmaktadır. Türkiye'de spor turizminde ilk sırada golf ikinci sırada futbol kampları yer almaktadır (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği, 2020). Son yıllarda sporun her branşına gereken önemin verilmesi ve spor tesislerinin açılmasıyla beraber spor turizminde de önemli ölçüde talep yaşanmıştır (Özdemir, 2020). 01-03 Kasım 2012 tarihinde düzenlenen III. Turizm Şurasında hazırlanan "Turizm Politikaları Komisyonu Sonuç Raporu" incelendiğinde (III. Turizm Şurası, 2012);

Spor turizminin yumuşak gücünden faydalanarak ülke tanıtımı için kullanılması, alternatif kaynakların spor turizmi açısından yeterince değerlendirilebilmeleri için tüm spor turizmi merkezlerinin envanterinin çıkarılması ve Bakanlık tarafından kamuoyu ile paylaşılması, faaliyetlerin bu çerçevede organize edilerek tanıtım ve reklam çalışmasının yapılması, tarihi yürüyüş yollarının aktivitelerle desteklenmesi, spor liselerinde ve üniversitelerde spor turizminin de öğretilmesi, yerel yönetimler tarafından spor tesisleri yapılması, spor turizmi için ülkemize gelecek kafilelere vize kolaylıklarının sağlanması ve gümrük kapılarında sporcuların özel olarak ayrı kapılardan girmelerinin temin edilmesi gibi pek çok önemli karar alınmıştır. Alınan bir önemli karar ise, 2026 Kış Olimpiyatlarının hükümet programına alınması yönündedir. 2018 yılında Erzurum'un ev sahipliğinde 2026 Kış Olimpiyatlarına başvuru yapılmış ancak maalesef adaylıktan elenmiştir (Cumhuriyet, 2018).

Spor turizmine 11. Kalkınma Planında da yer verildiği görülmektedir. Spor turizminin uzun vadeli gelişimini sağlamak amacıyla potansiyeli ve rekabet gücü yüksek olan bölgelere gelişime uygun spor branşları ele alınarak Türkiye Spor Turizmi Stratejisi'nin hazırlanması ve böylece Türkiye'nin dünyada spor turizmi pazarından pay alabilmesi hedeflenmektedir (Spor Turizm Çalıştayı, 2022).

Dünya Turizm ve Seyahat Örgütü (2020)'ne göre; turizmin 2019 yılı itibariyle dünya gayri safi milli hasılaya olan katkısının %10,9'a kadar yükseldiği görülmektedir. Dünya turizmi içinde spor turizminin büyüme hızı ise %14 olarak belirtilmektedir (TURSAB, 2014). Dolayısıyla spor turizmi en hızlı büyüme gösteren alternatif turizm türlerinden biri olmaktadır. Dünya Turizm Örgütü 2030 yılına gelindiğinde turizm endüstrisinin öneminin artacağı ve spor turizme yönelik talebin de yükseleceği öngörüsünde bulunmaktadır (Akyol ve Akkaşoğlu, 2021).

SPOR TURİZMİ VE MARATON

Spor etkinliklerinin başlangıcı kutlamalar ve seremoniler olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Kökeni Antik Yunan Uygarlığı Olimpiyat Oyunları'na dayanan spor etkinliklerinin en önemlileri arasından koşu etkinlikleri yer almaktadır (Argan, 2013). 1896 Olimpiyat oyunlarında maraton akımının başlangıcı Pheidippides'in anısını yaşatmak amacıyla olmuştur. Bu ilk maratona katılan 17 erkek yarışmacının sadece 9'u maratonu tamamlayabilmiştir (Aktaş ve Balcı, 2019). Günümüze kadar devam eden maraton organizasyonları farklı ülke ve şehirlerde artarak devam etmektedir (Scherder vd., 2015) Maraton etkinlikleri spor turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Gibson, 1998; Ross, 2001)

Maraton parkuru resmi olarak 42.195 km, uzun koşu etkinliğidir. Ancak son yıllarda maratonlar için farklı uygulamalar söz konusudur. Özellikle şehir maratonları 42 km, 21 km, 10 km, 5 km ve 1 km'lik koşu etaplarından oluşabilmektedir (Alexandris vd., 2017). 1976 yılında gerçekleşen New York Maratonu ilk şehir maratonu olmuştur ve o günden bugüne kadar şehir maratonlarının popülaritesi artarak devam etmiştir (Burfoot, 2007). Yapılan bir çalışmaya göre; 1998 ve 2013 yılları arasında hem maraton etkinliklerinin hem de maratona katılan kişi sayısının önemli ölçüde arttığı değerlendirilmektedir. 2013 yılında toplam 3900 maraton etkinliğinin organize edildiği ve bu organizasyonlara 1.6 milyon kişinin katılarak başarılı bir şekilde tamamladığı belirtilmiştir (Scherder vd., 2015). Maratonlara katılan katılımcılar kadın, erkek, engelli ve farklı yaş grupları ile kategorilendirilmektedir (Aktaş ve Balcı, 2019).

Maraton etkinliklerine olan ilginin artması pazarlama faaliyetlerinde de farklılıklar meydana getirmiştir. Özellikle Nike, Adidas, Asics vb. markalar ilgi odağı haline gelerek maratona özel ürünler (şort, tayt, çorap, ayakkabı vb.) hazırlayarak bu ürünlerden büyük ekonomik kazanç sağlamaktadır. Maraton katılımcıları farklı ülkelerin parkurlarında koşmak, büyük etkinliklere katılmak, en iyi parkurda en iyi derecesini yapmak gibi çeşitli amaçlarla kendi ülkelerinde ve farklı ülkelerdeki maraton organizasyonlarına katılmaktadır. Bu organizasyonlara katılım arttıkça şehre ulaşım, konaklama, yeme içme gibi turistik ürünlerden faydalanılarak ülke ve bölge ekonomisine katkı sağlanmaktadır (Aktaş ve Balcı, 2019). Maratonların ekonomik, sosyal ve kültürel faydalarının yanı sıra turistik faydalarının da olması hükümetler ve yerel yönetimler tarafından desteklenmesini sağlamaktadır (Gibson, Kaplanidou ve Kang, 2012). Maratonlara katılan ulusal ve uluslararası turistler hem etkinlik esnasında hem de sonrasında maratonun tanıtılmasına da katkı sunmaktadır. Söz konusu turistlerin maraton esnasında yaşadıkları deneyimler olumlu ise bu maratonda tekrar koşmak, ziyaret etmek ve çevresine tavsiye etmek isteyecektir. Etkinliğe ev sahipliği yapan destinasyon için hem yabancı turist hem de yabancı

sermaye yatırımlarının gelmesine söz konusu olmaktadır (Papanikos, 2015). Dünya genelinde bilinen büyük ve küçük çaplı olarak düzenlenen toplamda 4263 koşu etkinliği ve maraton bulunmaktadır. 2017 yılında Uluslararası Maraton ve Mesafe Yarışları Derneği'nin (Association of International Marathonsand Distance Races)'nin açıklamasına göre; katılımcı sayısı baz alınarak dünyanın en büyük 5 maratonu sıralaması (Association of International Marathonsand Distance Races, 2018);

- TCS New York City Marathon (50.646 kişi)
- Bank of America Chicago Marathon (44.341 kişi)
- Schneider Electric Marathon de Paris (42.480 kişi)
- Virgin Money London Marathon (39.569 kişi)
- BMW Berlin Marathon (39.234 kişi)

Türkiye Atletizm Federasyonu'nun (TAF) 2018 faaliyet raporuna göre Türkiye'de ulusal ve uluslararası olmak üzere toplamda 45 maraton ve koşu etkinliği gerçekleşmektedir. Türkiye'de 2017 yılında yapılan maraton ve koşu etkinlikleri arasında, katılım oranına göre en popüler olanlar şu şekilde sıralanabilir (Yıldırım, Büyüktepe ve Savaşçı, 2020);

- 39. Vodafone İstanbul Maratonu (23.541 kişi),
- Runatolia Maratonu (5.010 kişi),
- WingsFor Life World Run İzmir koşusu (3.734 kişi)

Uluslararası İstanbul Maratonu

Uluslararası İstanbul Maratonu'nun tarihi 1973 yılına dayanmaktadır. Bu tarihte tercüman gazetesi tarafından Asya'dan Avrupa'ya koşma fikri gündeme getirildikten sonra 1979 yılında bir grup Alman turistin girişimi ile bu fikir gerçekleştirilmiştir. İlk başta bunun 1 Nisan şakası olduğu düşünülse de yıldan yıla gelişerek İstanbul Maratonu zirveye ulaşmıştır. 2006 yılına gelindiğinde hem ödül miktarındaki artış hem de koşucuların derecelerini anında ölçme imkânı sağlayan elektronik çipler maratonun daha ciddi bir güç kazanmasını sağlamıştır. Böylece bu maraton Avrasya Maratonu ismiyle elit atletler ve halk koşu kategorileri ile birlikte yüz bini aşkın katılımcıya ulaşan bir organizasyon olmuştur. 2008 yılında dünyadaki 21 maraton arasındaki yerini alarak "Gümüş Kategori"ye yükselmiştir. İstanbul Avrasya Maratonu 2012 yılında Altın Kategori'ye kabul edilerek Dünya'nın en iyi 17, Avrupa'nın en iyi 7 Maratonu'ndan biri olma unvanını elde etmiştir. (Maraton.istanbul, 2019). Şehrin tanıtımı ve adını ön plana çıkarmak için 2013 yılında Avrasya Maratonu ismi "İstanbul Maratonu" olarak değiştirilmiştir. 2014 yılında Vodafone sponsorluğunda olması sebebiyle ismi Vodafone İstanbul Maratonu olarak

devam etmiştir. Yeni yapılan sponsorluk ile İstanbul Maratonu 42. yılında, N Kolay İstanbul Maratonu adıyla düzenlenmiştir. Yıldan yıla parkurda bazı değişiklikler olsa da 2022 yılında 44.sü düzenlenen İstanbul Maratonunun parkuru Resim 1'de yer almaktadır.

Resim 1. 2022 İstanbul Maratonu 42. Koşu Parkuru

Kaynak: Uluslararası İstanbul Maratonu, 2022

Resim 1'de gösterilen çıkış ve varış noktaları dikkate alındığında parkur güzergahında bulunan tarihi ve turistik öneme sahip yerler**;**

Başlangıçlar: 15 Temmuz Şehitler Köprüsü Metrobüs Durağı Önü 42K Bitiş: Sultanahmet Meydanı

- ***1K- 15 Temmuz Şehitler Köprüsü***

İstanbul'da birinci köprü olarak bilinen 15 Temmuz Şehitler Köprüsü Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı üzerinde yer alan asma köprüdür. Köprünün Avrupa Yakası'ndaki ayağı Ortaköy'de, Anadolu Yakası'ndaki ayağı ise Üsküdar Beylerbeyi semtindedir (15 Temmuz Şehitler Köprüsü 2022).

- ***5K- Deniz Müzesi***

125 yıllık zengin bir koleksiyona sahip Deniz Müzesi, Türkiye'nin denizcilik alanında sahip olduğu en büyük müzesidir. İçerdiği koleksiyon çeşitliliği ile dünyanın sayılı müzelerinden biri olma özelliği taşıyan müze, ziyaretçilere açıktır (Deniz Müzesi, 2022).

- ***6K- Dolmabahçe Sarayı, Dolmabahçe Cami***

Antik çağlardan bu yana gemilerin sığındığı liman olarak bilinen koy, 17. yüzyıldan sonra doldurularak "Dolmabahçe" adıyla önce padişahların hasbahçesi, 19. yüzyılda ise bu hasbahçe içine ahşap köşk ve kasırlar topluluğu yapılarak "Beşiktaş Sahil Sarayı" adıyla anılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861), kullanışsız hâle gelen Sarayı yıktırılarak yerine Dolmabahçe Sarayı yaptırılmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Mustafa Kemal Atatürk, 1927-1938 yılları arasında sarayda aralıklarla kalmış ve burada vefat etmiştir. Günümüzde Dolmabahçe sarayı müze-saray olarak geziye açıktır (Dolma Bahçe Sarayı, 2022)

- ***7K- Fındıklı Cami***

Asıl adı Molla Çelebi olan Camii, Beyoğlu İlçesi'nde, Fındıklı'da bulunmaktadır. Klasik mimari gelenekle aynı çizgide olan cami 1561-1562 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırtılmıştır (Molla Çelebi Camii, 2022).

- ***9K- Galata Köprüsü***

Geçmişten günümüze birçok değişik geçiren bugünkü köprü Eminönü ile Karaköy arasında uzanan ve burada yapılmış dördüncü köprüdür. Köprüde değişiklikler olmasına rağmen adı her zaman "Galata Köprüsü" olarak bilinmektedir. Galata köprüsü 490 metre uzunluğunda ve 80 metrelik kısmı açılabilen bir baskül köprü şeklindedir (Galata Köprüsü, 2022)

- ***10K- Mısır Çarşısı, Sirkeci Tren Gar***

İstanbul'un Avrupa yakasındaki ilk tren garı olma özelliğine sahip gar, birçok edebi mısrada yerini almıştır. İstanbul'un öne çıkanlarından biri olan Sirkeci tren garı, yıllarca İstanbul'a gelenlerin ilk durakları olmuştur (Sirkeci Tren Garı, 2022)

İstanbul Eminönü ilçesinde bulunan Mısır Çarşısı, "Çifte Çarşı" olma özelliği ile iki çarşının birleşiminden oluşmaktadır. Mısır Çarşısı, Osmanlı klasik üslubunda yapılmış bir arastadır (Mısır Çarşısı, 2022).

- ***11-K -Sepetçiler Kasrı, Topkapı Sarayı***

İstanbul'un fethedilmesinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından 1460-1478 yılları arasında yaptırılmıştır. Daha sonra gelen padişahlar tarafından eklemeler yapılan saray son şeklini almıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra müze haline getirilen saray Cumhuriyet'in ilk müzesi olma özelliğini taşmaktadır. Topkapı Sarayı; mimarisi, yapıları, koleksiyonları ve bünyesinde bulunan yaklaşık 300.000 arşiv belgesi ile dünyanın en büyük müze-saraylarından biri olma özelliği taşımaktadır. Bizans döneminden kalma surların üzerine inşa edilen Sepetçiler kasrı ise, Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde yer almaktadır. Günümüzde Yeşilay Genel Merkezi olarak kullanılmaktadır (Topkapı Sarayı, 2022).

- ***12-K Ahırkapı Sis ve Düdük Feneri***

1857 yılında Sultan Abdülmecit tarafından taştan yaptırılan Fener Kulesi, Ahırkapı'da bulunmaktadır. 16 mil görüş mesafesinde, hareketli ve beyaz ışıklı olan fener Paris'ten getirilmiştir (Düdük Feneri, 2022).

- ***13-K Küçük Ayasofya***

Kiliseyken adı Sergius and Bacchus olan yapı, 527 – 536 yıllarında İmparator Jüstinyen tarafından yaptırılmıştır. 1500 yıldır ayakta olan yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır (Küçük Ayasofya Cami, 2022).

- ***27-K Baruthane***

1380'li yıllardan beri ateşli silahları kullanan Osmanlı, ihtiyacı olan silah ve cephaneyi de kendi üretmiştir. Bu sebeple birçok barut üretim tesisi kurulmuştur. İstanbul'da bulunan barut üretim tesislerinde biri Bakırköy'de yer almaktadır. Baruthane bugün yaklaşık 60 dönümlük bir arazi üzerine millet bahçesi düzenlemesiyle halka açıktır (Baruthane, 2022).

- ***40-K Gülhane***

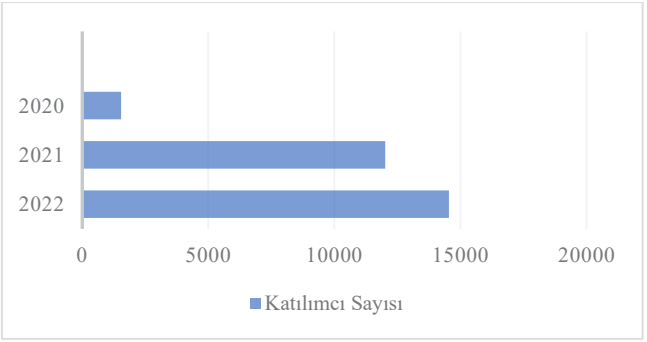
Osmanlı Devleti döneminde Topkapı Sarayı'nın dış bahçesi olarak kullanılan Gülhane parkı adını içinde bulundurduğu güllerden almaktadır. Park, 1912 yılında park haline getirilerek halkın hizmetine açılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk 24 Kasım 1928 tarihinde kara tahta üzerinde Latin harflerini halka tanıttığı tören Gülhâne Parkı'nda gerçekleşmiştir (Gülhane Parkı, 2022).

- ***42-K Sultanahmet***

Sultanahmet meydanı, medeniyetin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Bu sebeple İstanbul'un en önemli yerlerinden biri olmaktadır. Yüzyıllara rağmen günümüze kadar ulaşmayı başaran Ayasofya, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, meydana adını veren Sultan Ahmet Camii, Yerebatan Sarnıcı, Arasta Çarşısı ve Binbirdirek Sarnıcı bu meydanda bulunmaktadır. Aynı zamanda Meydan; Milyon Taşı, Örme Dikilitaş, Alman Çeşmesi, Yılanlı Sütun ve Obeliks yapılarına da ev sahipliği yapmaktadır (Sultanahmet, 2022).

Görüldüğü üzere maraton parkuru üzerinde İstanbul'un önemli tarihi yerleri bulunmaktadır. Böyle bir parkurda koşmak için bile etkinliğe katılmak isteyen katılımcılar olabilmektedir. Bu anlamda düzenlenen maratonun İstanbul tanıtımında çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Grafik 1'de Uluslararası İstanbul Maratonu'na katılan yıllar itibariyle katılan kişi sayıları yer almaktadır. 2022 yılında toplam 14538 kişi 2021 yılında 12018 kişi ve 2020 yılında 1535 kişi etkinliğe kayılmıştır. 2020 yılında Covid-19 pandemisi sebebiyle kısıtlı katılımcı ile gerçekleştirilmesi sebebiyle oldukça az sayıda atlet yarışmıştır. Pandeminin etkisinin azalmasıyla katılımcıların artış gösterdiği görülmektedir.

Grafik 1. Uluslararası İstanbul Maratonu Katılımcı Sayıları (2020-2022)

Kaynak: Uluslararası İstanbul Maratonu, 2022

Tablo 1'de Uluslararası İstanbul Maratonu 2020-2022 yılları arasındaki 42 km, 15 km ve 42 km paten kategorilerinde katılımcı sayıları yer almaktadır. 2020 yılında Covid-19 pandemisi sebebiyle sınırlı sayıda koşucu olabilmesi için 15 km koşu yapılmamıştır. Maratonun koşulduğu hafta sanal koşular düzenlenerek Türkiye'nin her tarafında ve 55 ülkede 5km, 10km ve 15km kategorilerinden oluşan N Kolay İstanbul Maratonu Sanal Koşuları düzenlenmiştir. 2021 yılından 2022 yılına 15 km koşusunda ciddi sayıda katılımcı artışı yaşandığı görülmektedir. Ayrıca 42 km parkurunu da koşan atlet sayısı da bu önceki yıla göre artış göstermiştir. 2021 yılında yurtdışından katılan kişi sayısı 42 km'de daha çokken, 2022 yılında bu sayının 15 km'ye kaydığı görülmektedir. Hem yurt dışından hem İstanbul dışından gelen kişi sayısının çok olması bölgedeki turizm hareketliliği hakkında bilgi vermektedir. İstanbul dışından gelenlerin konaklama, yeme-içme ve ulaşım gibi turistik ürünleri kullanmaları ile yerel halk ve esnafın ekonomik hareketliliğine katkı sağlamanın yanı sıra ülke ve bölge tanıtımında da önemli bir yeri bulunmaktadır. Uluslararası İstanbul Maratonunda 42 km ve 15 km yanı sıra 42 km paten ve Halk koşu etkinliği de bulunması organizasyonu daha güçlü hale getirmektedir. Halk koşusu katılımcı sayısına yönelik istatistiksel veriler paylaşılmamıştır. Ancak katılımcı sınırı 30.000 kişidir (Uluslararası İstanbul Maratonu, 2022).

Tablo 1. İstanbul Maratonu Katılımcı sayıları (2020-2022)

		Katılımcı Sayısı	Türkiye'den Katılan Sayısı	Türkiye Dışından Katılan Sayısı	İstanbul Dışından Katılan Sayısı
2022	**42K**	3083	1748	1290	711
	15K	11374	10367	1007	2849
	Paten 42 Km	81	-	-	-
2021	**42K**	3031	1678	1353	696
	15K	8912	8081	831	2222
	Paten 42 Km	75	-	-	-
2020	**42K**	1479	1168	311	921
	15K	-	-	-	-
	Paten 42 Km	56	-	-	-

Kaynak: Uluslararası İstanbul Maratonu, 2022

Türkiye'nin birçok şehrinde çeşitli koşu organizasyonları düzenlenmektedir. Bunların bir kısmı maraton, bir kısmı yarı maraton ya da farklı km'lik yarışlar olabilmektedir. En çok bilinen ve katılımın yüksek olduğu organizasyonlar; İzmir Maratonu, Runatolia/Antalya Maratonu, İstanbul Yarı Maratonu ve Adana Yarı Maratonudur. Bunlara ek olarak Ultra Trail Maratonlar da bulunmaktadır. Turistik yerlerde koşma deneyimi yaşama imkânı sunan bu organizasyonlara örnekler; Türkiye'nin ilk ultra maratonu olan Likya Ultra Maratonu, *"dünya kültür mirasını koşarak keşfet!"* sloganıyla dikkat çeken Efes Ultra Maratonu ve UNESCO Kültürel Miras Listesinde yer alan Salomon Cappadocia Ultra Trail şeklindedir.

SONUÇ

Turizmin tarihi çok eski zamanlara dayanmasına rağmen günümüze kadar birçok değişliğe uğramıştır. Gelişen teknoloji ile beraber yapılan işlerin kolaylaşması, insanlarda turizm bilincinin oluşması ve dünyada yaşayan insan sayısının artmasıyla turizm hareketlerine katılımda oldukça yüksek sayılara ulaşmıştır. Bu değişim beraberinde turizmin destinasyon üzerindeki olumsuz etkilerini gün yüzüne çıkartmaya başlamıştır. Alışılagelmiş geleneksel kitle turizminden biraz uzaklaşmak ve kıyı kesimlerindeki yoğunluğu azaltmak elzem bir durum haline gelmiştir. Bunun yanı sıra turizmin mevsimsel özellikten çıkıp yıl boyuna yayılması ve denizi olmayan bölgelerinden turizmden faydalanabilmesi gibi sebeplerle alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Alternatif turizm türleri genellikle turistlerin kendi özel ilgi alanlarına göre değişim göstermektedir. Spor turizmi bu turizm türleri arasında yer almaktadır. Sportif sebeplerle turizm faaliyetlerine katılan kişiler

spor turisti olmaktadır. Türkiye'de yapılan birçok spor turizmi türü bulunmaktadır. Yamaç paraşütü, su sporları ve golf en çok bilinenler arasındadır. Son yıllarda önemi giderek artan diğer bir spor çeşidi ise koşu sporlarıdır. Çeşitli bölgelerde yapılan maraton, yarı maraton, ultra trail maratonu ya da farklı koşu organizasyonları çok fazla kişiyi bölgeye çekmektedir. Bu organizasyonun Türkiye için en önemlilerinden birisi kıtalar arası koşma imkânı sunan Uluslararası İstanbul Maratonudur. Maraton için her yıl yerli ve yabancı turist İstanbul'a gelmektedir. Gelen koşucuların İstanbul turizm hareketliliğini artırması beklenmektedir. Turistlerin konaklama, yeme-içme ve ulaşım ihtiyaçlarının yanı sıra yakınlarına hediyelik eşya veya hatıra alarak bölge ekonomisi desteklenmektedir. İstanbul'a maraton için gelen turistler hem koşu esnasında İstanbul'un önemli tarihi ve turistik yerlerini görecek hem de organizasyonun öncesinden ya da sonrasında bu yerleri ziyaret edecektir. Dolayısıyla bölge tanıtımında da etkili olan organizasyon sayesinde turistler gezdiği gördüğü yerleri yakınlarına anlatarak tavsiyede bulunabilmektedir. Schwartzhoffová (2014) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların %83'ünün seyahat amaçlarının yalnızca maratona katılmak olmadığını, aynı zamanda şehri de gezmek istedikleri değerlendirilmektedir

Spor etkinliklerine yönelik maratonlarla ilgili yapılan çalışmalarda bu etkinliklerin sürdürülebilir turizm gelişimini desteklediği vurgulanmaktadır (Gibson, Kaplanidou ve Kang, 2012). Swart, Bob, ve Arrey (2008), Isuzu Berg Nehri Kano Maratonu üzerine yaptığı çalışmada etkinlikteki ziyaretçi harcamalarında artış olduğu ve etkinliğe 1400 işin bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum etkinliğin ekonomik başarını göstermektedir. Saayman, M., Rossouw, R., ve Krugell (2012) ise, Güney Afrika'da düzenlenen Comrades Maratonu üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya göre; Comrades Maratonu'nun şehrin ekonomisine önemli derecede katkı sağladığı, 600'den fazla işin etkinliğe bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye için önemli kabul edilen İstanbul Maratonuna yönelik böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda bir çalışma yapılarak etkinliğin ekonomik etkisi değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

1. 15 Temmuz Şehitler Köprüsü (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/pages/15-temmuz-sehitler-koprusu/36
2. Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe S. (2012). *Özel İlgi Turizmi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
3. Aktaş, S., ve Balcı, V. (2019). Maraton ve Kelebek Etkisi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *17*(1), 20-30.
4. Aktuna, H. C. ve Ünlüönen, K. (2017). Yeni bir turizm çeşidi olarak elektronik spor turizmi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (2), 1-15.
5. Akyol, C., ve Akkaşoğlu, S. (2021). Alternatif turizm türlerinin destinasyonlara katkısı: Artvin ve spor turizmi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, *11*(1), 177-194.
6. Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık
7. Alexandris, K., Theodorakis, N., Kaplanidou, ve K; Papadimitriou, D. (2017). Event Quality And Loyalty Among Runners With Different Running Involvement Levels: The Case Of "The Alexander The Great" *International Marathon. International Journal Of EventAnd Festival Management, 8(3),* 292-307.
8. Arabacı, H. (2018). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(3), 104-109.
9. Argan, M. (2004). Spor ve turizm pazarlamasının kesişim noktası olarak spor turizmine kuramsal bir bakış. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *15*(2), 158-168.
10. Aslan, T. (2019). *Akademik ve Yönetsel Bakış Açısıyla Espor*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant Üniversitesi, Bolu.
11. Association of International Marathonsand Distance Races (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: http://aims-worldrunning.org/aims.html
12. Atasoy, B. ve Kuter, F. Ö. (2005). Küreselleşme ve spor. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11-22.
13. Bahçeşehir Üniversitesi E-Spor. (2022, 4 Kasım). Erişim adresi BAU eSports
14. Baruthane, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://istanbultarihi.ist/352-istanbul-baruthaneleri,
15. Bektaş, F. (2010). Kaçkar Havzası Trekking Parkurlarının Spor Turizmi Bakımından Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

16. Burfoot, A. (2016). First Ladies of Running: 22 Inspiring Profiles of the Revels, Rule Breakers, and Visionaries Who Changed the Sport Forever. New York: Rodale Press, Inc, pp.48,- 250.
17. Cumhuriyet (2018) (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/2026-kis-olimpiyatlarinda-flas-turkiye-gelismesi-1103254#:~:text=T%C3%BCrkiye%27nin%20Erzurum%20ile%20aday,d%C3%BCzenleyerek%20T%C3%BCrkiye%27nin%20elendi%C4%9Fini%20a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1
18. Deniz Müzesi, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: http://istanbul.gov.tr/istanbulun-muzeleri-deniz-muzesi
19. Dilber, İ. (2007). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi, 14*(2), 205-220.
20. Dolma Bahçe Sarayı, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.millisaraylar.gov.tr/saray-kosk-ve-kasirlar/dolmabahce-sarayi
21. Düdük Feneri, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/yer-detay/149/AHIRKAPI-FENERI#//kiyiemniyeti.gov.tr/Data/1/Files/Place/Images/Iq/BF/QZ/BN/Original/123_d27affe5-0761-4533-aa14-e55bf0077e80.png
22. Elsgaming Admin (2014). The growth and future of esports tourism. (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https:// www.eslgaming.com/article/growth-and-future-esports-tourism-1565.
23. Galata Köprüsü, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.google.com/search?q=galata+k%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC&sxsrf=ALiCzsaBPBg6lz9Ao6ix6HlFy8DgmkfGqg%3A1669479859479&ei=sz2CY7DkHNTixc8PifmG6AM&ved=0ahUKEwjwie-
24. Gibson, H. J., Kaplanidou, K. ve Kang, S. J. (2012). Small-ScaleEventSportTourism: A Case StudyInSustainableTourism. *Sport Management Review, 15(2),* 160-170.
25. Gibson, H.J. (1998). Active Sport Tourism: who Participates? *Leisure studies*, *17*(2), 155- 170.
26. Gider, T. (2019). E-Spor Ekonomisi. (2022, 4 Kasım). Erişim adresi https://www.turksporajansi.com/E-Spor-ekonomisi-I550207
27. Giritlioğlu, İ. ve Avcıkurt, C. (2010). Şehirlerin turistik bir ürün olarak pazarlanması, örnek şehirler ve Türkiye'deki şehirler üzerine öneriler (Derlemeden oluşmuş bir uygulama). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(4), 74-89.

28. Güdük, T. (2019). Mersin İlinin Spor Turizmi Potansiyelinin Swot Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin.
29. Gülhane Parkı, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://kultur.istanbul/yerebatan-sarnicindan-yuruyerek-15-dakikada-ulasabileceginiz-tarihi-yerler/
30. Gündoğdu, N. (2001). *Olimpizm ve Olimpiyat Organizasyonları*. İstanbul
31. Hazar, A. (2007). *Spor ve turizm: BESYO Spor ve Turizm, Spor Turizmi*, *Turizm Kaynakları dersi için*. Detay Yayınları.
32. Karakoç, B. (2011). 2010 Dünya Basketbol Şampiyonasının Spor Turizmi ve Ekonomik Etkileri Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi, Muğla.
33. Kocadağ, M. (2017). Elektronik Spor Kariyeri ve Eğitim. Doğu Anadolu *Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1(2), 49-63.
34. Küçük Ayasofya Cami, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.tarihiistanbul.com/kucuk-ayasofya-camii/
35. Malin, A. (2018). Esports Tourısm: 5 Events You Need to Attend. (2022, 4 Kasım). Erişim adresi https://www.abouttimemagazine.co.uk/london/esports-tourism-5-events-need-attend/
36. Maraton.istanbul, (2019) (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://maraton.istanbul/istanbul-maratonu-hakkinda/
37. Mısır Çarşısı, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://kultur.istanbul/yerebatan-sarnicindan-yuruyerek-15-dakikada-ulasabileceginiz-tarihi-yerler/
38. Molla Çelebi Camii (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/dini-mekanlar/molla-celebi-camiifindikli-cami/22/5
39. Nogawa H., Yamaguchi Y. ve Hagi Y. (1996). An Empirical Research Study On Japanese Sport Tourism In Sport-For-All Events: Case Studies Of A Single-Night Event And A Multiple-Night Event. *Journal of Travel Research*. *35*(2), 46-54.
40. Osmanoğlu, H. (2017). Spor Turizmi Yapan Otel İşletmelerinin Hizmet Kalitesinin Sporcular Açısından Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Abant İzeet Baysal Üniversitesi, Bolu.
41. Özcan, Ş.S. (2021). *Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Üst-Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Paralel Veri Analizi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
42. Özdemir, B.U. (2020). *Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde Eğitim Gören Öğrencilerin Spor Turizmine Yönelik Tutumlarının*

İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
43. Papanikos, G. T. (2015). The Economic Effects of a Marathon as a Sport Tourism Event, *Athens Journal of Sports – 2*(4), 225-240.
44. Parks, J. B., Quarterman, J. ve Thibault, L. (2013). (13. Basım). Çağdaş Spor Yönetimi. Çev. G. Doğu., D. Sevimli., A. Durusoy. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
45. Rahmalaroğlu, S. Y. (2019). *Dünya'da ve Türkiye'de Golf Turizmi: Antalya Destinasyonu Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
46. Ross, D. S. (2001). Developing Sports Tourism An e-Guide for Destination Marketers and Sports Events Planners, *National Laboratory for Tourism and e-Commerce*, University of Illinois at Urbana-Champaign.1-22.
47. Saayman, M., Rossouw, R., ve Krugell, W. (2012). The impact of tourism on poverty in South Africa. *Development Southern Africa*, *29*(3), 462-487.
48. Scherder, J., Breedveld, K., ve Borgers, J. (2015). Running across Europe: The Rise and Size of one of the Largest Sport Markets. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
49. Schwartzhoffová, E. (2014). Selected events as a special product of gastrotourism in the Czech Republıc. *Czech Hospitality & Tourism Papers, 10*(21), 253-258.
50. Sirkeci Tren Garı, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://kultur.istanbul/yerebatan-sarnicindan-yuruyerek-15-dakikada-ulasabileceginiz-tarihi-yerler/
51. Snavely, T.L. (2014). *History and Analysis of Esport System.* Doctoral Thesis, The University of Texas at Austin.
52. Spor Turizm Çalıştayı (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://turkiyesporturizmicalistayi.gsb.gov.tr/Sayfalar/3500/3489/i
53. Stephen, D.R. (2001). Developing Sport Tourism Natıonal Laboratoryf orand Commerce.
54. Sultanahmet, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://kultur.istanbul/yerebatan-sarnicindan-yuruyerek-15-dakikada-ulasabileceginiz-tarihi-yerler/
55. Swart, K., Bob, U., ve Arrey, V. M. E. (2008). Sport events and their socio-economic impact: Residents' perceptions of the Isuzu Berg River Canoe Marathon. *Africa insight*, *38*(3), 123-134.
56. Şebin, K. (2018). *Spor ve Turizm İlişkisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

57. Tarınç, A. (2019). *Alternatif Turizm Çeşitliliği Kazandırmak Amacı ile Gönüllü Turizm: Türkiye Uygulaması.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
58. Topkapı Sarayı, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://kultur.istanbul/yerebatan-sarnicindan-yuruyerek-15-dakikada-ulasabileceginiz-tarihi-yerler/
59. Turizm Şurası (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://turizmsurasi.ktb.gov.tr/TR-199709/komisyon-raporlari.html
60. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (2020). (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: Erişim Adresi https://www.tursab.org.tr/
61. TÜRSAB (2014). Spor Turizmi Sektör Raporu (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://www.tursab.org.tr/dosya/12195/tursab-spor-turizmi-raporu_12195_5670173.pdf adresinden erişilmiştir.
62. Uluslararası İstanbul Maratonu, (2022, 4 Kasım). Erişim adresi: https://event.spor.istanbul/eventresults.aspx
63. Yaylı, A. ve Sürücü, Ö. (2016). *Özel İlgi Turizmi*, Ankara: Detay yayıncılık.
64. Yeşil, M. (2015). *Antalya'da Spor Turizmi: Mevcut Durumun Tespiti*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
65. Yıldırım, H. M., Büyüktepe, H. S., ve Savaşcı, U. (2020). Algılanan Hizmet Kalitesinin Maraton Katılımcılarının Memnuniyetine Etkisi: Gelibolu Maratonu Örneği. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, *1*(2), 126-137.
66. Yılmaz, B. (2020). E-*Spor Oyuncularının Algıladıkları Sosyal Destek, Aile İklimi ve Yetişkin Bğlanma Stillerinin Oyun Bağımlılığı Üzerine Ektisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
67. Yuan, JJ , Cai, LA , Morrison, AM ve Linton, S. (2005). Şarap festivali katılımcılarının motivasyonlarının analizi: Şarap, seyahat ve özel etkinliklerin sinerjisi mi? *Tatil Pazarlama Dergisi*, *11* (1), 41 – 58

BOZCAADA DESTİNASYON KİŞİLİĞİNİN KEŞFİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Nahide Övgü DEMİRAL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Ezine Meslek Yüksekokulu Turizm ve Seyahat Hizmetleri Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5024-4199

1. Giriş

Turizmin cazip gelir getirici etkisi, sektörü ülkeler ve destinasyonlar açısından her geçen yıl daha da önemli kılmaktadır. Turizmin faydalarından daha fazla yararlanmak, pastadan payını büyütmek isteyen ülkeler için ciddi rekabet kaçınılmaz hale getirmiştir. Dünya çapında artan turizm gelirleri ve yoğun rekabet, destinasyonları daha fazla ziyaretçi çekmek için uygun hedef imajları inşa etmek noktasında zorlamaktadır. Rekabet içinde olan destinasyonların başarılı olabilmeleri, uygun ürün konumlandırması, hedef imajı oluşturma ve süreci sürdürülebilir şekilde yönetebilme kabiliyetlerinden geçmektedir.

Destinasyonun marka yaratma, nitelikli turist çekme, turizm gelir durumunu arttırma çabası tarafsız olarak tespit edilen, "destinasyon kişiliği" algısından geçer. Destinasyonların hedeflerine ulaşabilmesi, ürün hizmet özelliklerini ön plana çıkarabilmesi veya eksiklerini görebilmesi için ziyaretçileri tarafından algılanan görüntüyü iyi anlamalıdır. Mevcut algının incelenmesi; mevcut kaynakları nasıl sunabileceği, hedef imajı nasıl yaratabileceği, arzu edilen imaj ile var olan imaj arasındaki eşleşmenin ne olduğu hususu destinasyonun marka olma çabasında yol haritasıdır.

Var olan değerleri ile planlı bir şekilde oluşturulan destinasyon imajı, tüketicilere kendilerini daha iyi ifade edebilirler. Bu sayede marka değeri yaratarak rekabet avantajı sağlayabilirler. Bu bağlamda Bozcaada destinasyon kişiliği belirlenerek oluşturulacak marka imajı araştırmamızın problemini oluşturmaktadır.

Bu çalışma Türkiye'nin en büyük ikinci adası olan, ziyaretçi sayısını her geçen gün arttıran Bozcaada'nın destinasyon kişiliğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamız hedeflenen imaj çalışmalarını yaratmayı formüle edilebilir.

Bozcaada'nın henüz bozulmamış tarihi ve kültürel dokusu, sosyal medyanın etkisi, çekilen dizi-film-klip gibi görseller Bozcaada'yı her geçen yıl daha popüler hale getirmiştir. Turizmin gelir getirici etkisinin cazibesi bir tarafta, adanın giderek kitle turizmi merkezi haline gelmesi yerel halk ve yerel yönetim için bir kafa karışıklığı yaratır hale gelmiştir. Çevresel ve sosyo-kültürel dokusunu kaybetmemek adına sürdürülebilir bir yol haritası çizmek, hedeflenen marka imajı yaratmak, Bozcaada için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda Bozcaada'nın algılanan destinasyon kişiliği imajını ölçmek çalışmamızın önemini oluşturmaktadır. Çalışmanın ana amacı doğrultusunda ortaya Bozcaada destinasyon kişiliği algısında "sertlik" imajı algısı sonucu çıkmıştır. Destinasyon kişiliği algısı ile literatür de yapılmış çalışmalar olmasına karşın Bozcaada'yı konu böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmayı gerçekleştirirken kullandığımız Tripadvisor.com web sitesine Bozcaada ile ilgili yapılmış yorumların gerçek Bozcaada ziyaretçileri olduğuna

ve yorumların tarafsız, adil, samimi şekilde yapıldığı varsayılmaktadır. Ayrıca kullanılan ölçeğin, konunun araştırma amacına ulaştırabilir olduğu varsayılmıştır.

Araştırmanın zaman ve kontrol açısından bazı sınırlıkları bulunmaktadır. Bunlar, verilerin tek bir seyahat platformu üzerinden değerlendirilmesi sebebiyle katılımcı sayısının sınırlı kalması, İngilizceden çevrilen araştırma ölçeğinin içindeki ifadelerin, Türkçe dilinde birbirine yakın anlamlı olması nedeniyle eşleştirmenin zorlayıcı olması, yorumcuların demografik özelliklerinin bilinememesi, beklenti ve deneyimlerinin sınıflandırılamaması nedeni ile daha rafine bir sonuca ulaşmamız olarak göstere bilinir.

2. DESTİNASYON KİŞİLİĞİ

İlgili literatürde destinasyon Coltman tarafından (1989, s.4) "içinde turistler için cazip kabul edilecek farklı doğal çekicilikleri ve özellikleri barındıran yerler", Tekeli (2001, s. 57) "gerçek ya da zihinlerde algılanan formdaki bir yer" Fisk (1999) ise "turist toplumunun yerel toplum içinde bulunduğu coğrafi yer ya da bölge" (Tinsley ve Lynch, 2001: 372) olarak tanımlamaktadır. Destinasyonu algısal bir kavram olarak değerlendiren Buhalis (2000, s. 97), Bu algıyı etkileyen faktörler arasında ziyaretçi amaçları, eğitim düzeyleri, seyahat programları, kültürel geçmiş veya geçmiş deneyimlerine göre gruplamaktadır. Türkçe turizm literatürüne göre destinasyon anlamında, turizm alanı, turizm merkezi, turizm bölgesi (Atay, 2003, s. 27) gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Turizm, günümüzde çok hızlı gelişen ve yenilenen sektörlerden biridir. Küreselleşme ile turizmde gözlemlenen önemli olgulardan biri destinasyonların birbirlerine benzer özellikler göstermesidir. İkame ürün özelliğinin geniş olması sektörün rekabet ortamında farklılık yaratarak hizmet sunması zorunlu kılmaktadır. Farklılık yaratmada ise kaynakların iyi belirlenmesinin yanı sıra tüketici algısının doğru tespit destinasyona olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. O halde bir turizm destinasyonunu sahip olduğu turizm kaynakları veya tüketicide yarattığı algı ile değerlendirildiğinde karmaşık bir ürün olduğunu söylenebilir. Bu özelliklerinden dolayı, destinasyonlar, turizmin en önemli bileşenlerinden biri olmakla beraber yönetilmesi ve pazarlanması en zor turistik ürün olarak dikkat çekmektedir (Özdemir, 2007, s.1). Bu açıdan bakıldığında rekabette avantaj elde etmek isteyen destinasyonların, bir marka olmalarını sağlayacak özelliklerini belirleyip bunlardan yararlanma yoluna gitmeleri gerekmektedir (Özdemir ve Karaca, 2009, s. 114). Özetle, farklı ve çekici bir destinasyon kişiliğinin oluşturulması ile algılanan destinasyon imajını güçlendirir ve turist tercihlerini olumlu yönde etkiler (Ekinci ve Hosany, 2006, 128).

Destinasyon kişiliği; Aaker (1997, s. 347-356) tarafından marka kişiliği temel alınarak "yerin (kentin) insani kişilik özellikleri ile ifade edilmesi" şeklinde

tanımlanmaktadır. Nasıl ki bir insanın kişilik özellikleri varsa bir destinasyonun da benzer biçimde kişilik özellikleri vardır. Hosany vd (2006, s. 4) destinasyon kişiliği tanımı Aaker (1997) ile benzerdir "bir destinasyonla özdeşleştirilen insan özellikleri kümesi" olarak ifade etmişlerdir. Laitinen (2004, s. 9) destinasyon kişiliğinin, destinasyona ilişkin sosyo- kültürel ve fiziksel özelliklerinden meydana geldiğini belirtmiştir. Hankinson'a (2004, s. 115) göre ise destinasyon kişiliği, bir destinasyonun sahibi bulunduğu işlevsel, sembolik ve deneyimsel niteliklerin bütünüdür. Bu bağlamda değerlendirecek olursak; destinasyon kişiliği ile ilgili alan yazında birçok tanımla karşılaşabiliriz, ancak genel ifade ile destinasyonların sosyo-kültürel özelliklerinin insan özellikleri ile eşleştirilerek tanımlandığını söyleyebiliriz.

Destinasyon kişiliği ile turistin üzerinde destinasyona özgün bir kimlik kazandırılabilir ve sembolik değerler yaratılabilir (Ekinci vd, 2007, s. 434). Çünkü destinasyon kimlikleri, tarihsel, politik ve kültürel söylevlerden oluşur güç çabalarından etkilenirler. Ulusal, kültürel, doğal, sosyal ve dinsel değerler önemli kimlik belirleyicilerdir (Govers, 2005, s. 14). Bu boyutta, tıpkı marka kişiliğinde olduğu gibi destinasyon kişiliğinde, tüketiciler destinasyonlar ile kendileri arasında bir uyum olduğunu düşünürlerse tercihlerini bu yönde yapmaktadırlar (Kim ve a Stepchenkova, 2015, s. 3).

Bu bağlamda, destinasyonla ilişkili geliştirilen markalaşma ve pazarlama stratejisinde, destinasyona özgü ayırt edici kişilik özelliklerinin tespit edilmesi önemlidir. Ancak yalnızca destinasyon kişiliğinin tespiti değil, bu anlayışta gerçekleşecek her yaklaşımın tutarlı ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Zira bu şekilde ziyaretçilerin algılarını ve satın alma davranışlarını istenilen şekilde etkileme ve yönlendirme gücüne sahip oluna bilinir. Ayrıca destinasyon kişiliğinin, destinasyona duyulan güven ve bağlılığı geliştirici özelliği olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Her bölgenin kendine özgü çevresel, mimari ve sosyo kültürel değerlere sahip olduğu ülkemizde halen bozulmamış, yerel ve genel turizm politikalarıyla korunma altında olan birçok destinasyonu bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi olan Bozcaada; geçtiğimiz son 15 sene içerisinde bozulmamış doğası, kendine özgü mimarisi, yerel lezzetleri ile ülkemizin en popüler destinasyonlarından biri olmuştur. Öyle ki Newyork Times gazetesi tarafından 2017 de gezilmesi gereken 52 destinasyondan biri olarak ilan edilmiştir (Nytimes, 2017).

İlçe merkezinin nüfusu 2012 yılı verilerine göre 2465 olarak tespit edilmiştir. İlçede 22 Rum asıllı Türk vatandaşı yaşamaktadır. Nüfusun %60.4'ü erkek, %39.6'sı kadındır. Fakat, yaz aylarında nüfus yoğunluğu artmakta olup gerek turistlerle ve gerekse yazlıkçılarla birlikte 25.000'i bulmaktadır. Bağcılık ve

Şarapçılık, Bozcaada için sadece ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, bir yaşam biçimidir. Bağcılık ve buna bağlı şarapçılık adanın temel kültürüdür. (www.bozcaada.gov.tr, www.bozcaada.bel.tr).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada Türkiye'nin ikinci büyük adası olan, her geçen yıl ziyaretçi sayısını ve popülerliğini arttıran Bozcaada destinasyon kişiliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkçe literatürde adalar üzerine yapılmış herhangi bir destinasyon kişiliği belirleme çalışmasına rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmamız alınyazına katkı sağlama adına da önem arz etmektedir. Çalışma verileri Ekim 2012- Nisan 2020 tarihleri arasında Tripadvisor.com web sitesinden toplanmıştır. Çalışmanın evrenini Bozcaada'yı ziyaret eden tüm ziyaretçiler, örneklemi ise Ekim 2012- Nisan 2020 tarihleri arasında Tripadvisor.com web sitesine Bozcaada hakkında yorum yazan 916 kişiden oluşmaktadır. 916 yorum platformda Bozcaada başlığı altındaki yorumların tamamıdır. Çalışmanın ifade ölçeğinde olmayan sözcük gruplarından oluşan 15 yorum ile 1 İngilizce yorum analiz dışı kalmış olup, çıkarımlar 901 örneklemin yorumlanması ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi aracılığı ile içerik analizine başvurulmuştur.

Bu çalışma Aaker'ın (1997) marka kişiliği ölçeğinden faydalanarak gerçekleştirilmiştir. Ölçekteki ifadeleri temsil eden sözcük ve sözcük grupları kodlama yöntemine göre beş ayrı kişilik boyutuna göre yerleştirilmişlerdir. Aaker'in marka kişiliği ölçeğinin kişilik boyutları (Samimiyet, Heyecan, Yetkinlik, Seçkinlik ve Sertlik) ve ölçekte yer alan 42 kişilik özelliği aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

Şekil 1. Aaker'ın Marka Kişiliği Boyutları

Kaynak: Aaker (1997), ss. 355.

Bir seyahat sitesi olan Tripadvisor.com web sitesinde Bozcaada başlığı altına yazılan yorumların tümü ölçekteki 42 ifadeye göre değerlendirilmiş ve ölçekteki ifadeleri yansıttığı tespit edilen sözcük veya sözcük gruplarına birer puan verilmiştir. Daha sonra tüm yorumlar incelenerek verilen puanlar toplanıp bir tablo ortaya çıkarılmıştır. Toplamı 2313 olan ifade puanı 42 ye bölünmüş ortaya çıkan aritmetik ortalama 55,07 olarak hesaplanmıştır. Tabloda 55 puan altındaki ifadeler ortalamanın altında kaldığı için tablodan çıkarılarak ölçek ve literatür kapsamındaki ifadeler ilgili temaların altına yerleştirilmiş, böylece Bozcaada'nın destinasyon kişiliği boyutları belirlenmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Bozcaada destinasyonu için yapılan, Aaker'ın kişilik ölçeğine uygun 42 ifadeye ait puanlama Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 1. Ölçekteki İfadeler ve Bozcaada Destinasyonu Kişilik İfade Puanları

İfade	Gerçekçi	Aile Yönlü	Mütevazi	Dürüst	Samimi	Gerçek	**Toplam**
Puan	0	40	84	4	125	11	264
İfade	Sağlıklı	Orijinal	Neşeli	Duygusal	Arkadaş Canlısı	Atılgan	+
Puan	44	98	24	101	74	0	341
İfade	Modern	Heyecan Verici	Canlı	Soğuk Kanlı	Genç	Hayal Gücü Olan	+
Puan	45	122	66	120	1	90	444
İfade	Eşsiz	Güncel	Bağımsız	Çağdaş	Güvenilir	Çalışkan	+
Puan	205	13	0	23	28	2	271
İfade	Emin	Zeki	Teknik	Kurumsal	Başarılı	Lider	+
Puan	1	0	9	14	58	5	87
İfade	Kendine Güvenen	Üst Sınıf	Cazibeli	Çekici	Sevimli	Kadınsı	+
Puan	1	29	94	89	182	15	410
İfade	Düzgün	Dışsal	Maskülen	Batılı	Sıkı	Sert	+
Puan	91	18	63	30	113	181	496
Aritmetik Ortalama: 2313/42=55,07							

Yorumların içeriklerinin puanlamasına bakıldığında en çok puanı "eşsiz", "sevimli" ve "sert" ifadeleri almıştır. Bu ifadeleri "samimi", "soğuk kanlı", "sıkı", "heyecan verici", "duygusal", "orijinal", "cazibeli", "hayal gücü olan", "çekici", "mütevazi", "arkadaş canlısı", "canlı", "maskülen" ve "başarılı" ifadeleri izlemiştir. "Gerçekçi", "atılgan", "zeki" ve "bağımsız" ifadeleri ise hiç değer almamıştır.

Ölçeğe uygun olarak alınan aritmetik ortalama hesaplamasında; tüm ifadelerin toplamı olan 2313 puan 42 ye bölünerek 55,07 aritmetik ortalama sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bağlamında 55 puan üstündeki ifadeler değerlendirmeye alınarak Bozcaada destinasyon kişiliğini ifade eden boyutlar ve ifadeler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 2. Bozcaada Destinasyon Kişiliği Boyutları ve İfadeleri

Samimiyet	Mütevazi	Samimi	Arkadaş Canlısı	Orijinal	Duygusal	**Toplam**	**Aritmetik Ortalama**
	84	125	74	98	101	482	96,4
Heyecan	Heyecan Verici	Eşsiz	Canlı	Sevimli		+	
	122	205	66	182		575	143,75
Yetkinlik	Başarılı					+	
	58					58	58
Seçkinlik	Çekici	Hayal Gücü Olan	Düzgün	Cazibeli		+	
	89	90	91	94		364	91
Sertlik	Maskülen	Sert	Sıkı	Soğuk Kanlı		+	
	63	181	113	120		477	119,25

Bu çalışma bize Bozcaada destinasyon kişiliğinin beş boyut 18 ifadeden oluştuğunu göstermektedir. En yüksek ortalamaya sahip boyut, dört ifadeden oluşan "heyecan" boyutu olmuştur. Bu boyut içerisinde "heyecan verici", "eşsiz", "canlı", "sevimli" ifadeleri yer almaktadır. En düşük ortalamaya sahip boyut ise yetkinlik boyutu olup "başarılı" ifadesi görülmektedir. Bozcaada kişilik ifadelerinde sayısal değer verdiğimiz sözcük ve sözcük grupları Tablo 4 de verilmektedir.

Tablo 3. Bozcaada Kişilik İfadelerinde Sayısal Değer Gören Sözcük ve Sözcük Gruplar

Boyutlar	İfadeler	Sözcük ve Sözcük Grupları
Samimiyet	Orijinal	Farklı, değişik, kendine has, özgün, otantik, başka bir yerde yok, başka yerde görülmemiş, benzersiz.
	Mütevazi	Bakir, el değmemiş, huzurlu, sakin, nezih.
	Samimi	Güler yüzlü, hoş sohbet, yardım sever, candan.
	Arkadaş Canlısı	Arkadaşça, dostane, keyifli, cana yakın.
	Duygusal	Romantik, sakin, huzurlu.
Heyecan	Heyecan Verici	Heyecanlı, merak uyandıran, heyecan verici, sürpriz, bayıldım, kaçamak.
	Eşsiz	Şahane, mükemmel, müthiş, harika, olağanüstü, en güzel.
	Canlı	Eğlenceli, renkli, rengarenk.
	Sevimli	Küçük, şirin.
Yetkinlik	Başarılı	Çevreci, naylon poşet kullanmayan, başarılı belediye.
Seçkinlik	Çekici	Davetkar, yeniden geldim, tekrar gelirim, her sene gelirim.
	Düzgün	Temiz, düzenli, güzel, sessiz, dinlendirici.
	Hayal Gücü Olan	Rüya gibi, aşk, cennetten bir parça, masalsı, büyüleyici.
	Cazibeli	Güzel yemekler, pırıl pırıl, berrak, zengin mönü, ada şarapları.
Sertlik	Maskülen	Kaba, sert, nezaketsiz, asık yüzlü.
	Sıkı	Kalabalık, zor ulaşım, araç kuyruğu, otopark sorunu
	Soğuk Kanlı	Soğuk, serin, esen.
	Sert	Pahalı, taşlı yollar, abartılı fiyat, çok pahalı, fiyatlar yüksek, vasat.

Tabloda geçen sözcük ve sözcük gruplarının boyutlara yerleştirilmesinde Aaker (1997) destinasyon kişiliği modellemesinin yanı sıra, Usakli ve Baloğlu'nun (2011) Las Vegas'ta gerçekleştirdikleri destinasyon kişiliği çalışması referans alınmıştır. Bozcaada destinasyon kişiliği boyutları ve ifadeleri belirlenirken Tablo 4' deki sözcüklerden ve sözcük gruplarından faydalanılmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bozcaada destinasyon kişiliğini tespit etmeye çalıştığımız araştırmamızda, en çok ifade puanını "eşişiz", "sevimli", "sert" ifadeleri almıştır. Eşsiz ve sevimlinin oluşturduğu kelime grupları; Şahane, mükemmel, müthiş, harika, olağanüstü, en güzel, küçük ve şirindir. Sert ifadesinin kelime grubu ise; pahalı, taşlı yollar, abartılı fiyat, çok pahalı, yüksek fiyat ve vasat tır.

İfade toplamlarının aritmetik ortalamasını aldığımız ikinci aşamada ise aritmetik ortalama 55 çıkmıştır. Ölçekte bulunan 42 ifade boyutundan ortalama üzerinde kalan 18 ifade olmuştur. Bu 18 ifade ise beş ayrı boyutta ölçek ve referanslara uygun yerleştirilmiş olup boyutlar "samimiyet", "heyecan", "yetkinlik", "seçkinlik" ve "sertlik" tir. Samimiyet boyutundaki en yüksek ifade puanı "samimiyet", heyecan boyutundaki en yüksek ifade puanı "sevimli", yetkinlik boyutundaki en yüksek ifade puanı "başarılı", seçkinlik boyutundaki en yüksek ifade puanı "cazibeli" ve sertlik boyutundaki en yüksek ifade puanı ise "sert" tir. Tüm bu boyutların arasında ise en yüksek aritmetik ortalama "heyecan verici", "eşsiz", "canlı", "sevimli" ifadelerini taşıyan "heyecan" boyutudur. Bunu "sertlik", "samimiyet", "seçkinlik" ve en düşük aritmetik ortalama ile "yetkinlik" boyutu izlemektedir. Dolayısı ile Bozcaada destinasyon kişiliğini en iyi ifade eden boyut "heyecan" boyutu olarak tespit edilmiştir.

Bozcaada destinasyon kişiliğinin heyecan boyutu ile öne çıkması, Bozcaada'nın orijinalini koruyan mimarisi, yapılaşmayı kontrol altında tutan imar koruma yasası, yerel lezzetleri ve şarapları, sosyo-ekonomik kısıtlılık nedenleri ile az göç almış olması dolayısı ile yerelliğini koruması, asırlarca barış içinde yaşayan Türk- Rum kültürünün yöre halkı üzerinde etkisini taşıyan samimi, neşeli anlayışlı, çağdaş tavrı çalışma sonucu ile değerlendirildiğinde tesadüf değildir.

Ancak "heyecan" boyutunun hemen ardından tespit edilen "sertlik" boyutu maalesef ki Bozcaada turizmi için alarm anlamına gelebilir. Turizmin birçok olumlu etkisinin yanı sıra yadsıyamayacağımız kadar fazla olan olumsuz etkisi, görünen o ki çevresel ve sosyo-kültürel deformasyonlar ile kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle sosyal medya aracılığı ile popülerliği gün be gün artan adanın, yılın kısıtlı zamanlarında taşıma kapasitesi üzerinde misafir ağırlaması en büyük sorunlarından biridir. Her ne kadar adaya olan göç sosyal yapıyı değiştirecek kadar fazla olmasa da, aşırı kalabalığın iştah kabartan gelir etkisi civar şehirlerden birçok yatırımcıyı kendine çekmektedir. Sadece finansal kaygı içerisinde Bozcaada'ya yılın belirli aylarında uğrayan işletme sahipleri, sürdürülebilir bir Bozcaada anlayışından ve ada ruhundan maalesef ki uzaktırlar. Yüksek kira giderleri, turizm sezonunun kısa olması, nitelikli eleman bulmanın

zorluğu, maliyet giderlerinin fazlalığı, ağırlıkça turizmden gelir elde etme kaygısı gibi sorunlar fiyat ve tutum olarak agresif, itici bir güç olmaktadır.

Yorumların ölçek boyutu dışında genel değerlendirilmesi yapıldığında;

- Yorumların aylara göre farklılık gösterdiğini yani yüksek sezon dışında kalan zamanlarda gelen misafirlerin oldukça memnun olduklarını,
- Ağırlık olarak olumsuz ifadeler içeren yorumlarda bile mutlaka olumlu ifadelerinde kullanıldığını,
- Misafir aldığı hizmetten memnun ise pahalı olduğunu belirtse bile olumsuz yorum yapmadığını, ancak hem pahalı hem hizmeti yetersiz bulduysa agresif ifadeler kullandığını,
- Yorumlardaki sertlik ifadelerinin günümüze geldikçe arttığını,
- Pahalı, kalabalık, kaba gibi ifadeler kullanmasına rağmen tavsiye etmeleri veya adaya tekrar gelmek isteği içerisinde olduklarını söyleyebiliriz.

Bu bağlamda planlı bir turizm gelişim süreci, arz ve talep arasındaki denge, Bozcaada için sürdürülebilir turizm adına önem arz etmektedir. Bozcaada'yı çekici kılan gerçek özelliklerinden ayrılmamalı, ada turizminin kitle turizmine dönüşmesi engellenmelidir. Turizmin kısa süreli, daha az zahmetli gelir getirici etkisi ticari fırsatçılığa dönüşmemeli, yerel yönetimler kontrol mekanizmalarını arttırmalıdırlar. Bozcaada'nın samimi, güvenli, düzgün imajının yerini pahalı, kalabalık, kaba gibi söylemlerin almasını tüm paydaşlar bir araya gelerek gerçekçi, kalıcı ve sürdürülebilir bir planlama ile önüne geçmelidirler.

Kitle turizminden uzaklaşan, yerelin ve doğanın öne çıktığı turizm destinasyonlarının nitelikli turist çekme ve daha fazla gelir getirici etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda çalışmamızın amacını oluşturan destinasyon kişiliğinin belirlenmesi var olan kaynakları ön plana çıkaran bir tanıtım pazarlama stratejisi oluşturmak, eksik ve hataların tespit edilmesi hususunda Bozcaada için bir yol haritası olabilir. İzlenecek olan politikanın, çevresel ve toplumsal değerleri korumakla kalmayacağı rekabet avantajı sağlayacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aaker, J. (1997). Dimensions of Brand Personality. Journal of Marketing Research, 34, 347-356.
2. Atay, L., (2003). "Turistik Destinasyon Pazarlaması ve Bir Alan Uygulaması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm işletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir.
3. http://www.bozcaada.bel.tr/bozcaada/bozcaada-hakkinda/, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).
4. http://www.bozcaada.gov.tr/ilcemiz, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).
5. Buhalis, D. (2000). Marketing The Competitive Destination Of The Future. Tourism Management, Vol. 21, 97-116.
6. Coltman, M. M. (1989). Tourism Marketing. New York: Van Nostrand Reinhold.
7. Ekinci, Y., Sirakaya-Turk, E., Baloglu, S. (2007). Host Image and Destination Personality. Tourism Analysis, 12 (5-6), 433-446.
8. Ekinci, Y., Hosany, S. (2006). Destination Personality: An Application of Brand Personality to Tourism Destinations. Journal of Travel Research, 45, 127-139.
9. Govers, R. (2005). Virtual Tourism Destination Image, Glocal İdentities Constructed, Perceived And Experienced. Rotterdam School Of Management Erasmus University.
10. Gökçe, O. (2006). İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler. Siyasal Kitabevi.
11. Hankinson, G. (2004). Relational Network Brands: Towards a Conceptual Model of Place Brands. Journal of Vacation Marketing, 10 (2): 109-121.
12. Hosany, S., Ekinci, Y. ve Uysal, M. (2006). "Destination Image and Destination Personality: an Application of Branding Theories to Tourism Places". Journal of Business Research. 59(5). 638-642.
13. Kim, H., Stepchenkova, S. (2015). Perceived Destination Personality Based on Visitors' Experience: A Case of Jeju Island, South Korea. Tourism Travel and Research Association: Advancing Tourism Research Globally, Paper 21.
14. Laitinen, K. (2004). The Perceptions of Tour Guides of Finland as A Travel Destination for Chinese Tourists. Unpublished Master Thesis. Bournemouth University European Tourism Management, UK.
15. Neuman, W. L., Neuman, L. W. (2006). Workbook for Neumann Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Allyn & Bacon.

16. Newyork Times. (2017). https://www.nytimes.com/interactive/2017/travel/places-to-visit.html?_r=0, (Erişim Tarihi: 17.04.2020).
17. Özdemir, G. (2007). Destinasyon Yönetimi ve Pazarlama Temelleri İzmir İçin Bir Destinasyon Model Önerisi. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir.
18. Özdemir, Ş. ve Karaca, Y. (2009). "Kent Markası ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma". Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt. 11, Sayı: 2, 113-134.
19. Tekeli, H. (2001). Turizm Pazarlaması ve Planlaması. Ankara: Detay Yayıncılık.
20. Tinsley, R., Lynch, P. (2001)." Small Tourism Business Networks and Destination Development". International Journal of Hospitality Management, Volume: 20, Number: 4, 367-378.
21. Türkay, O. (2014). Destinasyon Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.
22. Usakli, A., Baloglu, S. (2011). Brand Personality of Tourist Destinations: An Application of Self-Congruity Theory. Tourism management, 32(1), 114-127.

ASKERİ HARCAMALAR ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE KUZNETS EĞRİSİ YAKLAŞIMI: TEK YAPISAL KIRILMA DURUMUNDA PAKİSTAN ÖRNEĞİ

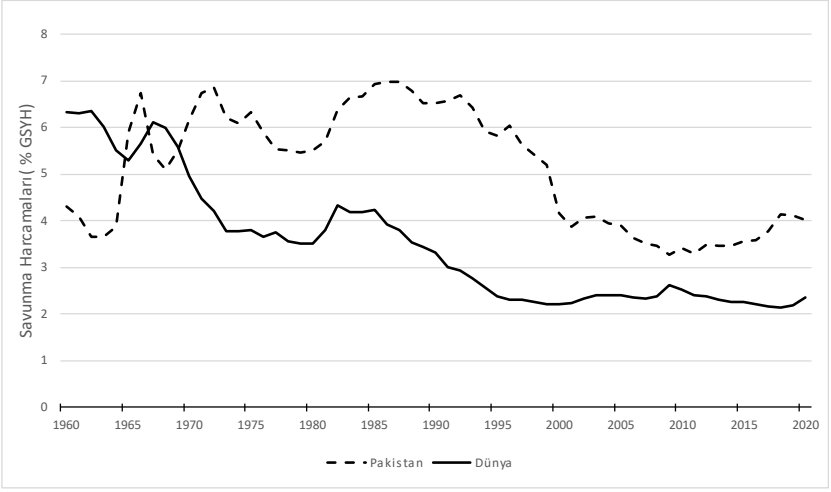
Özgür ÖZAYDIN
Anıl DAĞDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi., Ondokuz Mayıs Üniversitesi,İİBF, İktisat Bölümü.
ozaydin@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0579-9432
Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.
anil.dagdemir@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1087-0849

1. "GİRİŞ"

Askeri harcamalar kısaca, devletin ulusal egemenliğini hem iç hem de dış tehditlere karşı korumak ve sürdürmek için yaptığı kamu harcamalarını ifade etmektedir. Ulusal güvenlik her ülkenin önceliği olarak görülür, ancak devlet bütçesinden askeri harcamalara çok büyük miktarlarda kaynak ayrılırsa, devletin vatandaşlarına yönelik harcamalarını engelleyebilir. Bu olumsuz görüşe karşı olarak savunma harcamalarının yatırım ve talep arttırıcı etki yaratarak ekonomik büyümeyi artırdığına dair görüşler de bulunmaktadır. Askeri harcamaların ülke ekonomisi üzerindeki çeşitli etkileri literatürde tartışma konusu olmuştur. Benoit'in (1973) çalışması, askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklaması açısından literatürdeki öncü çalışmalardan biridir.

Literatürde askeri harcamaların ekonomiye etkisinin olası neden ve sonuçlarını inceleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Weede (1986), Stewart (1991), Narayan ve Singh (2007), Wijeweera ve Webb (2011), Ajmair vd. (2018) ve Su vd. (2018), askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini pozitif bulurken, Grobar ve Porter (1989), Chowdhury (1991), Mintz ve Stevenson (1995), Wilkins (2004), Na ve Bo (2013), Menla Ali ve Dimitraki (2014) ve Maher ve Zhao (2021) askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin negatif olduğunu ifade etmektedirler.

Grafik 1: Pakistan ve Dünya Askeri Harcamaları (% GSYH)

Grafik 2 incelendiğinde, 1960-2020 yılları arasında Pakistan'ın savunma harcamalarının dünya ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Pakistan'daki siyasi istikrarsızlık, Hindistan ile yaşanan anlaşmazlıklar ve terörle mücadele, yüksek askeri harcamaların nedenlerinden bazılarıdır (Raza ve diğerleri, 2017, s. 1037).

Bu çalışmada, Pakistan'ın 1960-2020 yılları arasındaki savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki olası ilişkiler, Kuznetzs Eğrisi Yaklaşımı çerçevesinde gecikmesi dağıtılmış ardışık bağlanım (ARDL) sınır testi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın izleyen kısmında, ikinci bölümde Pakistan örneği için yazın taraması özeti sunulmuş; üçüncü bölümde model, veri seti, yöntem ve bulgulara yer verilmiş ve çalışma sonuç ve politika önerilerinden oluşan dördüncü bölüm ile sonlandırılmıştır.

2. "YAZIN TARAMASI"

Pakistan örneği için, askeri harcamalar ve gelir ilişkisi çerçevesinde yapılmış olan bazı çalışmalara ilişkin yazın taraması özeti

Tablo ***1***'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Pakistan Örneği için Yazın Taraması Özeti"

"Çalışma"	"İnceleme Dönemi"	"Veri Sıklığı"	"Yöntem"	"Temel Bulgular"
Luqman ve Antonakakis (2021)	1965-2016	Yıllık	QARDL	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki
Raju ve Ahmed (2019)	1989-2017	Yıllık	Granger Nedensizlik ve Eş bütünleşme	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ilişki
Ajmar vd. (2018)	1990-2015	Yıllık	ARDL	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde negatif ilişki
Jalil vd. (2016)	1960-2013	Yıllık	ARDL	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ilişki
Ali ve Ather (2014)	1980-2013	Yıllık	2SLS	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki
Shah vd. (2015)	1988-2013	Yıllık	Granger Nedensizlik ve Johansen Eş bütünleşme	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki
Shahbaz vd. (2013)	1972-2008	Yıllık	ARDL	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki

3. MODEL, VERİ SETİ, YÖNTEM ve BULGULAR

3.1. "Model"

Pakistan örneği için, askeri harcamalar ve gelir arasındaki ilişkilerin araştırılması için kullanılan Kuznets Eğrisi temelli model, Y geliri, DS askeri harcamaları ve DS^2 ise askeri harcamaların karesini göstermek üzere aşağıda yer alan (1) numaralı denklemde verilmiştir.

$$Y_t = f(DS_t, DS_t^2) \quad (1)$$

Denklem (1) ile ifade edilen ve askeri harcamalar ile gelir arasındaki ilişkilerin araştırılmasında kullanılan modelin logaritmik biçimi denklem 1 ile ifade edilmiştir.

$$y_t = \alpha_{0a} + \alpha_{1a} ds_t + \alpha_{2a} ds_t^2 + \epsilon_{0t} \quad (2)$$

denklem 1'de y ve ds sırası ile gelir ve askeri harcamalar değişkenlerinin doğal logaritmalarını gösterirken, ds^2 ise askeri harcamalar değişkeninin logaritmasının karesini ifade etmektedir.

3.2. "Veri Seti"

Çalışmada, gelir ve askeri harcamalar değişkenleri için 1960-2020 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılmıştır. Bu çerçevede geliri temsilen, Dünya Bankası tarafından yayımlanan Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından elde edilen ABD doları cinsinden sabit fiyatlarla (2015=100) kişi başı GSYİH kullanılmıştır. Askeri harcamaları temsilen ise, yine WDI veri tabanından elde edilen askeri harcamaların GSYİH içindeki payı, ABD doları cinsinden sabit fiyatlarla (2015=100) GSYİH ve nüfus değişkenleri kullanılarak yazarlar tarafından türetilen ve sabit fiyatlarla (2015=100) ABD doları cinsinden ifade edilen kişi başına askeri harcama değişkeni kullanılmıştır.

3.3. "Yöntem ve Bulgular"

Mevcut veri seti için en uygun ekonometrik tekniğin hangisi olduğunu belirlemek amacı ile aşağıdaki adımlar takip edilmiştir.

3.3.1. "Birim Kök Testleri

İncelemeye konu olan zaman serilerinin durağanlık özellikleri birim kök testleri ile araştırılmıştır. Bu çerçevede, Dickey ve Fuller (1979) tarafından ortaya atılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Perron (1989) tarafından geliştirilen Phillips Perron (PP) klasik birim kök testlerinden yararlanılmış ve bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, Zivot ve Andrews (1992) tarafından ileri sürülen tek yapısal kırılmalı Zivot-Andrews (ZA) birim

kök testinden de değişkenlerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesi amacı ile faydalanılmış ve bu çerçevede ulaşılan bulgular ise Tablo 3 ile gösterilmiştir.

Tablo 3."Geleneksel Birim Kök Testi Sonuçları"

"Değişken"	**ADF[a]"**		**PP[b]"**	
	"C	**"C&T**	**"C"**	**"C&T"**
"$\boldsymbol{y}$"	-2.15 (6)	-1.31 (6)	-2.82 (2)	-2.05 (2)
"$\boldsymbol{\Delta y}$"	-5.76*** (0)	-4.04**(5)	-5.85***(3)	-6.36***(2)
"$\boldsymbol{ds}$"	-2.88 (1)	-2.67 (1)	-2.57 (9)	-2.06 (8)
"$\boldsymbol{\Delta ds}$"	-5.35*** (0)	-5.50*** (0)	-5.16*** (12)	-5.21*** (19)
"$\boldsymbol{ds^2}$"	-2.67 (1)	-2.48 (1)	-2.33 (5)	-1.95 (5)
"$\boldsymbol{\Delta ds^2}$"	-5.36*** (0)	-5.48*** (0)	-5.20*** (9)	-5.21*** (12)

"[a] ADF birim kök testi için en çok gecikme uzunluğu 10 olarak belirlenmiş ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) [Akaike(1973), Akaike(1998)] kullanılmış olup; parantez içindeki değerler belirlenen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir."

"[b] PP birim kök testi için izgesel (spectral) tahmin yöntemi olarak Bartlett çekirdeği[Bartlett (1948), Bartlett (1950)], bant genişliği için ise Newey-West Bant Genişliği[Newey ve West (1986)] kullanılmış olup; parantez içindeki değerler belirlenen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir."

*"*** ve ** sırası ile %1, ve %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir."*

Tablo 4." Tek Yapısal Kırılmalı Z-A Birim Kök Testi Sonuçları"

ZA[c]"				
"Değişken"	**"C"**	**"Kırılma Yılı"**	**"C&T"**	**"Kırılma Yılı"**
"$\boldsymbol{y}$"	-3.46 (0)	1980	-3.15 (0)	1993
"$\boldsymbol{\Delta y}$"	-6.67*** (0)	1978	-6.84*** (0)	1978
"$\boldsymbol{ds}$"	-3.92 (1)	1997	-3.92 (1)	1997
"$\boldsymbol{\Delta ds}$"	-5.80*** (0)	2010	-5.84*** (0)	1997
"$\boldsymbol{ds^2}$"	-4.15 (1)	1997	-3.92 (1)	1997
"$\boldsymbol{\Delta ds^2}$"	-5.82*** (0)	2010	-5.92*** (0)	1993

""[c] ZA birim kök testi için en çok gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir. Parantez içindeki değerler belirlenen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir."

*"***, %1düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir."*

Tablo 2 ve Tablo 3 ile ifade edilen durağanlık sınamaları sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin birinci fark durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

3.3.2. "Uygun Ekonometrik Yöntemin Belirlenmesi"

Durağanlık sınaması sonuçları incelemeye konu olan değişkenlerden, bağımsız değişken olan askeri harcamaların birinci fark durağan olduğunu ve değişkenlerin hiçbirinin I(2) ya da daha yüksek düzeyde durağan olmadığını göstermiştir. Bu çerçevede, incelenen değişkenlerin düzey durağan olması ön kabulüne dayanan VAR [Sims(1980)] ve Engel-Granger (1987), Granger (1988), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) ve Gregory-Hansen (1996) eş bütünleşme yöntemleri yerine, Pakistan örneği için askeri harcamalar ve gelir ilişkisi, anılan yöntemler ile kıyaslandığında küçük örneklemlerde daha tutarlı sonuçlar üretmesi ve kısa ve uzun dönem etkilerinin birlikte incelenmesine olanak sağlaması gibi üstünlükleri nedeni ile Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ile Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından önerilen ve geliştirilen sınır testi yöntemi ile incelenmiştir.

3.3.3. "ARDL Modelinin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi"

ARDL yaklaşımı çerçevesinde, denklem(2) ile ifade edilen model için oluşturulan Kısıtsız Hata Düzeltme Biçimi, Δ, birinci fark işlemcisini, c' ler her bir değişken için en uygun gecikme uzunluklarını gösterecek şekilde denklem (3) ile aşağıda gösterilmiştir. Denklem (3)'te yer alan $d1980$ değişkeni ise yalnızca sabit terimde tek yapısal kırılmaya izin veren Z-A modeli çerçevesinde belirlenen ve 1980 öncesi yıllar için 0, 1980 ve sonrası yıllar için ise 1 değeri alan kukla değişkeni ifade etmektedir.

$$\Delta y_t = \alpha_{0b} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1b} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2b} \Delta ds_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_3} \alpha_{3b} \Delta {ds^2}_{t-i} + \alpha_{4b} d1980 + \beta_{1b} y_{t-1}$$

$$+\beta_{2b} ds_{t-1} + \beta_{3b} {ds^2}_{t-1} + \epsilon_{1t} \qquad (3)$$

Bu çerçevede, en çok gecikme uzunluğunun 8 dönem olarak belirlendiği durum için, AIC kriteri çerçevesinde en uygun gecikme yapısına sahip olan modelin ARDL (8,8,8) modeli olduğu tespit edilmiştir.

3.3.4. Eş Bütünleşme Testi

ARDL (8,8,8) modeli için ulaşılan sonuçlar, "Tablo ***5*** ile gösterilmiştir.

"Tablo 5.Eş Bütünleşme Testi Bulguları**"**

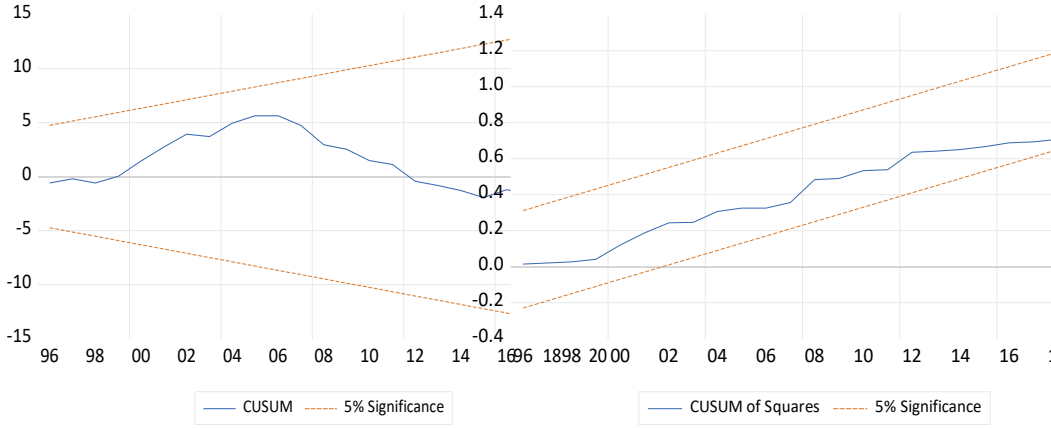
"Test"	**"Hesaplana Test İstatistiği"**	**"Alt-sınır değeri (1%)"**	**"Üst-sınır değeri (1%)"**
*"**F**"*	11.89***	5.81	7.30
*"**t**"*	-4.92***	-3.43	-4.10

*"***, %1düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir."*

Eş-bütünleşme sınaması sonucunda elde edilen bulgular, hesaplan F ve t istatistiklerinin %99 güven seviyesinde üst sınır değerlerinin üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, hem ds hem de ds^2 değişkenlerinin gelir değişkeninin uzun dönem belirleyici değişkenleri olduğu ve bu çerçevede ilgili değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır.

3.3.5. "Kısa ve Uzun Dönem Bulguları"

ARDL (8,8,8) modeli, öncelikle parametre istikrarı açısından sınamaya tabi tutulmuş ve Şekil 3'de yer alan CUSUM ve CUSUMSQ sınamaları çerçevesinde modelin parametre istikrar testlerinden %5 anlamlılık düzeyinde başarı ile geçtiği tespit edilmiştir.

"**Grafik 4.**Parametre İstikrarı Bulguları"

Modelin parametrelerinin istikrarlı olduğunun belirlenmesinin ardından, ARDL (8,8,8) modeli çerçevesinde gerek kısa gerek ise uzun dönem için elde

edilen katsayılar, önemli istatistikler ve tanısal denetim testleri istatistikleri tahmin edilerek, ilgili bulgular Tablo 4'de sunulmuştur.

ARDL (8,8,8) modeli çerçevesinde elde edilen tanısal denetim istatistikleri bulguları çerçevesinde, modelin tüm tanısal denetim sınamalarından[1] %1 istatistiki anlamlılık seviyesinde başarı ile geçtiği tespit edilmiştir.

Katsayı tahminleri çerçevesinde, %5 istatistiki anlamlılık düzeyinde kişi başı askeri harcamaların uzun dönemde kişi başı geliri %40,35 oranında ve karşıt yönde değiştirdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, yine %5 istatistiki anlamlılık seviyesinde bulgular kişi başı askeri harcamalar değişkeninin karesinin ise kişi başı geliri uzun dönemde %5,12 oranında ve aynı yönde değiştirdiğini göstermiştir. Kişi başı askeri harcamalar değişkenin katsayısının negatif, kişi başı askeri harcamaların karesi değişkenin katsayısının ise pozitif olması, Pakistan örneği için askeri harcamalar ve gelir arasında dönüm noktasının kişi başına 51.44 ABD doları askeri harcama düzeyi olduğu U biçiminde bir uzun dönem ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur.

[1] Tanısal denetim sınamalarında, normallik için Jarque-Bera (χ^2_N), ardışık bağlanım için Breusch-Godfrey LM (χ^2_{SC}), değişen varyanslılık için ARCH (χ^2_{HS}) ve model belirlenme hatası için Ramsey RESET (χ^2_{MM}) testleri kullanılmıştır.

Tablo 6.“ ARDL (8,8,8) Modeli için Katsayı Tahminleri ve Tanısal Denetim İstatistikleri”

“Uzun Dönem”			
“Değişken”	**“Katsayı”**	**“t-istatistiği”**	**“p-değeri”**
"$\boldsymbol{ds}$	-40.35**	-2.44	0.018
"$\boldsymbol{ds^2}$"	5.12**	2.43	0.018
Tanısal Denetim Testleri			
Test”	**Test İstatistiği**	**Test**	**Test İstatistiği**
$\boldsymbol{\chi^2_N}$	1.82 (0.40)	“$\boldsymbol{\chi^2_{HS}}$”	0.35 (0.55)
“$\boldsymbol{\chi^2_{SC}}$”	1.48 (0.23)	“$\boldsymbol{\chi^2_{MM}}$”	0.74 (0.46)
“Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli”			
“Değişken”	**“Katsayı”**	**“t-istatistiği”**	**“p-değeri”**
“$\boldsymbol{C}$”	5.37***	6.22	0.00
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-1}}$"	-0.21	-1.43	0.16
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-2}}$"	-0.25*	-1.90	0.07
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-3}}$"	-0.04	-0.38	0.71
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-4}}$"	-0.31**	-2.72	0.011
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-5}}$"	-0.09	-0.78	0.44
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-6}}$"	-0.30**	-2.65	0.013
"$\boldsymbol{\Delta y_{t-7}}$"	-0.24*	-1.95	0.06
"$\boldsymbol{\Delta ds_t}$"	-4.88***	-4.85	0.00
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-1}}$"	-0.24	-0.28	0.78
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-2}}$"	-1.31	-1.47	0.15
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-3}}$"	-0.66	-1.70	0.1003
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-4}}$"	-0.40	-1.13	0.27
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-5}}$"	1.08***	3.94	0.00
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-6}}$"	0.27	0.87	0.39
"$\boldsymbol{\Delta ds_{t-7}}$"	0.71**	2.27	0.03
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_t}$"	0.64***	5.00	0.00
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-1}}$"	0.04	0.34	0.74
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-2}}$"	0.18	1.57	0.13
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-3}}$"	0.09*	1.75	0.09
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-4}}$"	0.06	1.24	0.23
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-5}}$"	-0.14***	-3.73	0.00
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-6}}$"	-0.05	-1.02	0.32
"$\boldsymbol{\Delta ds^2{}_{t-7}}$"	-0.10**	-2.27	0.03
"$\boldsymbol{d1980}$	0.07***	5.30	0.00
"$\boldsymbol{\gamma_{t-1}}$"	-0.06***	-6.20	0.00
“Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli için Önemli İstatistikler”			
"$\boldsymbol{\overline{R^2}}$"	0.67	"$\boldsymbol{F}$"	5.20*** (0.00)
"$\boldsymbol{RSS}$"	0.00	"$\boldsymbol{DW}$"	1.61

*“***, ** ve *, sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.”*

Ayrıca, kısa dönem hata düzeltme modeli çerçevesinde, bir dönem gecikmeli hata düzeltme teriminin tahmin edilen katsayısı $\gamma_{t-1} = -0.06$ olarak bulunmuştur. Beklendiği üzere negatif işarete sahip olarak tahmin edilen katsayı çerçevesinde, modelde ortaya çıkan dengesizliklerin %6'sının, bir yılda uzun dönem dengesine geri döndüğü bulunmuştur.

4. "SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ"

Bu çalışmada, gelir ve askeri harcamalar ilişkisi Pakistan örneği için, 1960-2022 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak, sınır testi yaklaşımı yardımı ile incelenmiştir. Sınır testi bulguları, askeri harcamalar ve gelir arasında gerek kısa gerek ise uzun dönemde dinamik ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu bulgular kapsamında, uzun dönemde askeri harcamalar ve gelir arasındaki negatif bir ilişki bulunduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, yine uzun dönemde, askeri harcamaların karesi ile gelir arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, Pakistan örneği için, askeri harcamalar ve gelir arasında, Kuznets Eğrisi analizi çerçevesinde, dönüm noktasının 51.44 ABD doları olduğu U biçimli bir uzun dönemli ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular, Pakistan için ekonomik büyüme politikaları tasarlanırken, savunma politikalarının ve bu bağlamda özellikle kişi başı askeri harcamaların dikkate alınması gerektiğini göstermiştir. Diğer yandan, savunma politikaları belirlenirken, Pakistanlı politika yapıcıların, sabit fiyatlarla kişi başı 51.44 ABD dolarının altındaki askeri harcama düzeyinin kişi başı geliri azaltacağını; buna karşın, kişi başı 51.44 ABD dolarının üzerindeki askeri harcama düzeyinin ise kişi başı gelir bağlamında ekonomik büyümeyi hızlandıracağını akılda tutmalarında fayda bulunduğu tespit edilmiştir. Dahası, hata düzeltme teriminin bir dönem gecikmeli değerinin katsayısının, $\boldsymbol{\gamma_{t-1}} = -0.06$ gibi göreli olarak zayıf bir uzun dönem dengesine dönüş mekanizmasına işaret eden bir değerde bulunması, askeri harcama ve ekonomik büyüme politikalarından sorumlu Pakistanlı yetkililerin, askeri harcama ve gelir arasındaki uzun dönemli dengenin sürdürülebilir olması için çok daha dikkatli olmaları gerektiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akaike, H. (1973). Information theory and an extension of the maximum likelihood principle, [w:] P*roceedings of the 2nd international symposium on information*, bn petrow, f. Czaki, Akademiai Kiado, Budapest.
2. Akaike, H. (1998). Information theory and an extension of the maximum likelihood principle. In Selected papers of Hirotugu Akaike (pp. 199-213). Springer, New York, NY. doi: 10.1007/978-1-4612-1694-0_15
3. Ali, A., ve Ather, M. (2014). Impact of defense expenditure on economic growth: Time series evidence from Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research*. 14(B9), 27-31.
4. Ajmair, M., Hussain, K., Abbassi, F. A., ve Gohar, M. (2018). The impact of military expenditures on economic growth of Pakistan. *Applied Economics and Finance*, 5(2), 41-48. doi:10.11114/aef.v5i2.2932
5. Bartlett, M. S. (1948). Smoothing periodograms from time-series with continuous spectra. *Nature*, 161(4096), 686-687. doi:10.1038/161686a0
6. Bartlett, M. S. (1950). Periodogram analysis and continuous spectra. *Biometrika*, 37(1/2), 1-16. doi:10.1093/biomet/37.1-2.1.
7. Benoit, E. (1973). Defense and Economic Growth in Developing Countries. Lexington, MA: *Lexington Books*.
8. Chowdhury, A. R. (1991). A causal analysis of defense spending and economic growth. Journal of Conflict Resolution, 35(1), 80-97. doi: doi.org/10.1177/0022002791035001005
9. Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431. doi: 10.2307/2286348
10. Engle, R.F., ve Granger, C. W. J. (1987). Cointegration and error correction: representation, estimation and testing, *Econometrica*, 55: 251-276. doi: 10.2307/1913236
11. Granger, C. W. (1988). Causality, cointegration, and control. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 551-559. doi: 10.1016/0165-1889(88)90055-3
12. Gregory, A.W., ve Hansen, B.E. (1996) Tests for cointegration in models with regime and trend shifts. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58(3), 555–60. doi: https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1996.mp58003008.x
13. Grobar, L. M., ve Porter, R. C. (1989). Benoit revisited: defense spending and economic growth in LDCs. *Journal of Conflict Resolution*, 33(2), 318-345. doi: https://doi.org/10.1177/00220027890330020

14. Jalil, A., Nadeem Abbasi, H. K., ve Bibi, N. (2016). Military expenditures and economic growth: allowing structural breaks in time series analysis in the case of India and Pakistan. *Quality and Quantity*, 50(4), 1487-1505. doi: https://doi.org/10.1007/s11135-015-0217-x
15. Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254. doi: 10.1016/0165-1889(88)90041-3
16. Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210. doi: 10.1111/j.1468-0084. 1990.mp52002003.x
17. Lee, J., ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. doi: 10.1162/003465303772815961
18. Luqman, M., ve Antonakakis, N. (2021). Guns better than butter in Pakistan? The dilemma of military expenditure, human development, and economic growth. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121-143. doi: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121143
19. Maher, M., ve Zhao, Y. (2021). Do Political Instability and Military Expenditure Undermine Economic Growth in Egypt? Evidence from the ARDL Approach. *Defence and Peace Economics*, 33(8),1-24. doi: https://doi.org/10.1080/10242694.2021.1943625
20. Menla Ali, F., ve Dimitraki, O. (2014). Military spending and economic growth in China: a regime-switching analysis. *Applied Economics*, 46(28), 3408-3420. doi: https://doi.org/10.1080/00036846.2014.929626
21. Mintz, A., ve Stevenson, R. T. (1995). Defense expenditures, economic growth, and the "peace dividend" A Longitudinal Analysis of 103 Countries. *Journal of Conflict Resolution*, 39(2), 283-305. doi: https://doi.org/10.1177/0022002795039002
22. Na, H., ve Bo, C. (2013). Military expenditure and economic growth in south Asia. In Cooperation for a Peaceful and Sustainable World Part 2 (Vol. 20 Part2, pp. 213-223). *Emerald Group Publishing Limited, Bingley.* doi: https://doi.org/10.1108/S1572-8323(2013)00020.2016
23. Narayan, P. K., ve Singh, B. (2007). Modelling the relationship between defense spending and economic growth for the Fiji Islands. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 391-401. doi: https://doi.org/10.1080/10242690600807924

24. Newey, W. K., ve West, K. D. (1986). A simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708. doi: 10.2307/1913610
25. Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57 (6), 1361-1401. doi: 10.2307/1913712
26. Pesaran, M.H., ve Pesaran, B. (1997). Working with microfit 4.0: an interactive econometric software package (dos and windows versions). Oxford, Oxford University Press.
27. Pesaran, M.H., ve Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. doi: 10.1016/S0165-1765(97)00214-0
28. Pesaran, M.H., ve Shin, Y. (1999). *An autoregressive distributed lag modeling approach to cointegration analysis*. Strom, S., Holly, A., ve Diamond, P. (Ed.), *Centennial volume of Rangar Frisch* içinde (s. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
29. Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. doi: 10.1002/jae.616
30. Raju, M. H., ve Ahmed, Z. (2019). Effect of military expenditure on economic growth: evidences from India Pakistan and China using cointegration and causality analysis. *Asian Journal of German and European Studies*, 4(1), 1-8.
31. Raza, S. A., Shahbaz, M., ve Paramati, S. R. (2017). Dynamics of military expenditure and income inequality in Pakistan. *Social Indicators Research*, 131(3), 1035–1055.
32. Shah, S. A., He, C., Makhijani, H. B., ve Shah, M. (2015). Arms race, economic growth, and government (military and non military) expenditure: Empirical investigation for India and Pakistan. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6 (6), 23-30.
33. Shahbaz, M., Afza, T., ve Shabbir, M. S. (2013). Does defence spending impede economic growth? Cointegration and causality analysis for Pakistan. *Defence and Peace Economics*, 24(2), 105-120. doi: https://doi.org/10.1080/10242694.2012.723159
34. Su, C., Xu, Y., Chang, H. L., Lobont, O. R., & Liu, Z. (2020). Dynamic causalities between defense expenditure and economic growth in China: evidence from rolling granger causality test. *Defence and Peace Economics*, 31(5), 565-582. doi: https://doi.org/10.1177/0022002795039002

35. Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48. doi:10.2307/1912017
36. Stewart, D.B. (1991). Economic growth and the defence burden in Africa and Latin America: Simulations from a dynamic model. *Economic Development and Cultural Change*, 40(1), 189-207.
37. Weede, E. (1986). Rent seeking, military participation, and economic performance in ldcs. *Journal of Conflict Resolution*, 30(2), 291-314. doi: https://doi.org/10.1177/0022002786030002004
38. Wijeweera, A., ve Webb, M. J. (2011). Military spending and economic growth in South Asia: A panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 22(5), 545-554. doi: https://doi.org/10.1080/10242694.2010.533905
39. Wilkins, N. (2004). Defence expenditure and economic growth: evidence from a panel of 85 countries. *School of Finance and Economics, University of Technology*, Sydney PO Box, 123.

1988-2022 ARASI İSTANBUL'UN KARTAL İLÇESİNDE GÖRÜLEN ORMAN YANGINLARININ İNCELENMESİ

Doç. Dr. Öznur YAZICI[1]
Meral ALTUN[2]
Elif COŞKUN[3]

[1]Karabük Üniversitesi, 0000-0001-7965-643X
[2]Karabük Üniversitesi, 0000-0001-5975-7364
[3]Karabük Üniversitesi, 0000-0002-2109-9543

GİRİŞ

Farklı özellikteki ekosistemler bütünü olan doğal çevre, içerisinde canlı-cansız pek çok yanıcı madde barındırır. (Satendra ve Kaushik'e (2014) göre; yanıcı madde, oksijen ve kaynak olmak üzere üç unsurun bir araya geldiği ısı-ışık birleşimiyle oluşan 'ateş', Yunanca 'pyra' sözcüğünden türemiştir ve 'büyüyen köz' anlamına gelir.

Dünya genelinde ekosistemlerin şekillenmesinde büyük etkiye sahip olan ateş, az da olsa kimi ekosistemin yenilenmesini sağlarken (sadece ateşe maruz kaldıktan sonra filizlenen tohumlara sahip Avustralya'daki üvez [mountain ash] ormanları gibi ya da nitrojeni geri dönüştürme yolu olması gibi), büyük çoğunluk için yıkıcı olmaktadır (Rowell ve Moore, 2000). Çünkü ormanların; oksijen üretimi, hava kirliliğinin bertaraf edilmesi, yağış ve sızmayı destekleyerek su havzalarının geliştirilmesi, biyoçeşitliliğin korunması, erozyon kontrolü, pek çok canlı türü için barınma, besin kaynağı, insan yaşamı için gerekli kâğıt, mobilya, ilaç, meyve vb. gereksinimlerle istihdam, rekreasyon gibi coğrafi, ekolojik, biyolojik ve ekonomik önemleri bulunduğu için sürdürülebilir olmaları gereklidir.

Bu nedenlerle doğal peyzajın en temel şekillerinden biri olan ormanların yanması sonucunda; pek çok bitki ve hayvanın doğrudan etkilenmesinin yanı sıra, başka unsurlar da etki altında kalırlar. Örneğin Üzmez'e (2010) göre, toprağın fiziksel ve kimyasal özellikleri bozulmakta, koruyucu örtü ortadan kalkmakta, sızma azalmakta ve erozyon şiddetlenmektedir.

Ne yazık ki insan olgusu, orman yangınlarının gerçekleşmesinde ve rejiminde en baskın faktör haline gelmiş, dünya genelindeki yangınların baş aktörü olarak ilk sıraya yerleşmiştir. Şahin ve Sipahioğlu (2002), orman yangınlarını başlatan nedenleri doğal ve beşerî olarak iki gruba ayırmışlardır. Yıldırımlar, cam parçalarının optik özellik göstermesi ve rüzgârlı havalarda kuru dalların birbirine sürtünmesini doğal etmenler olarak örneklerken; bilerek (ekonomik ve terör amaçlı) ve bilmeyerek (sigara izmariti, piknik ateşi) gerçekleşen yangınları insan kaynaklı olarak sınıflamışlardır.

Bugün dünyaya bakıldığında; yıldırımın başlattığı yangınların ABD ve Kanada'da 1/3 oranında olduğu görülür. Bahsi geçen ülkelerde yıldırımların çoğu yağışlarla aynı anda gerçekleşmezken, Akdeniz ülkelerinde yıldırımlarla birlikte ortaya çıkan yağışlar yangınları durdurmaktadır (Küçükosmanoğlu, 1985). Ormanca zengin Avrupa ülkeleri ile orman yoksulu Orta Doğu ülkeleri arasında orta zenginlikte bir ülke durumunda olan ülkemizde çıkan orman yangınlarında insanın çok önemli bir etkisi vardır (Doğanay ve Doğanay, 2004).

Avcı ve Korkmaz (2021), Türkiye'de son yıllarda orman yangınlarında bir artış olduğunu (örneğin 2020 yılında son on yıllık ortalamaya göre %35 oranında

bir artış) belirlemiş ve bunun en önemli nedenleri olarak, orman içi ve çevresindeki nüfus hareketliliğini (yoğun göç) ve yaz aylarında yaşanan turizm etkinliklerini göstermişlerdir. Hüryaşar (2019), trafik kazası veya araç yangınlarından kaynaklanan orman yangınları ile trafo ve enerji nakil hattı kaynaklı orman yangınlarındaki artışı, buna karşılık demiryolu kökenli orman yangınlarındaki azalışı; toplumun yaşam tarzı ve kültürel düzeyi ile ilişkilendirmiştir.

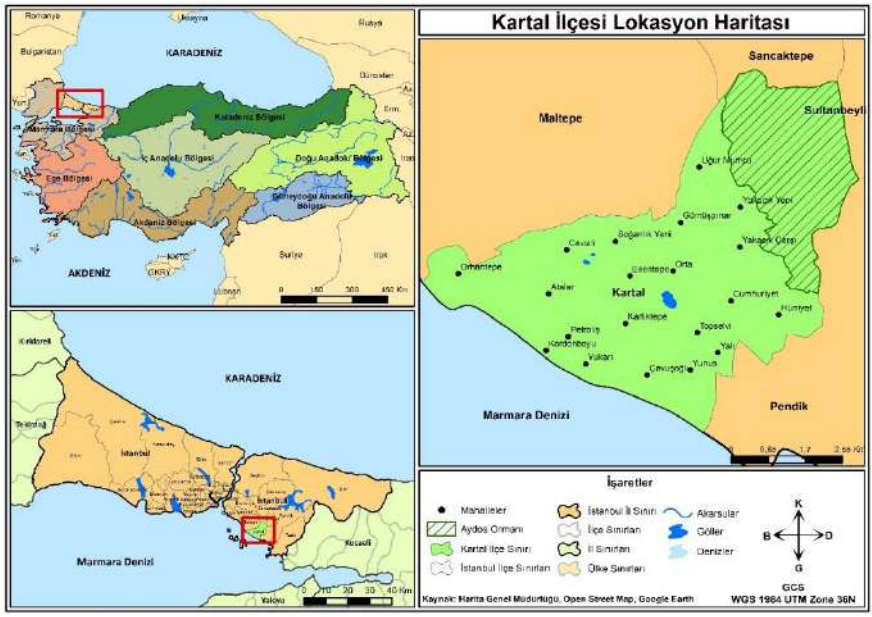
Yangının etkisi; öncelikle yangının büyüklüğü, şiddeti, süresi, vejetasyonun özellikleri, mevsim, hava şartları gibi kriterlere bağlıdır (Özden, Kılıç, Ünal ve Birben, 2012). Şüphesiz ki, yanan alan büyüdükçe yangının etkisi de artacaktır. Yangının şiddeti ve süresi arttıkça, verdiği hasar oranı da büyümektedir. Vejetasyonun yapısı, ağaç-çalı-ot formasyonunun varlığı ve dağılış oranları, ağaçların geniş yapraklı ya da iğne yapraklı oluşu gibi özellikler yangının gelişiminde önemli rol oynayabilir. Klimatolojik koşullar ise yangının başlamasını, büyümesini, söndürülmesini yönlendiren bir başka baskın faktördür. Türkiye'nin güney, batı, kuzeybatı kıyıları ve bunların yakın gerisinde genel olarak Akdeniz iklimi ve geçiş tipleri görülmekte olduğundan, özellikle yaz dönemlerinde bu subtropikal koşulların olumsuz etkisiyle yer yer orman yangınları ortaya çıkmaktadır. Örneğin yaz mevsiminin yaşandığı 28 Temmuz-10 Ağustos 2021 arasındaki iki hafta içerisinde Türkiye'nin 54 ilinde ve sayısı 250'yi aşan orman yangınları arasında, büyük çoğunluğu Antalya ve Muğla olmak üzere en az 150 bin hektar orman alanı etkilenmiştir. Tarihimizin bu en büyük (mega) orman yangınlarında 13 kişi ve binlerce hayvan can vermiş; büyük miktarda mal kaybı olmuştur (WWF & NATURA, 2022).

Bilgili (2020), Türkiye'de resmi kayıtların ilk kez tutulmaya başladığı 1937 ile 2019 yılları arasında 110.766 yangının gerçekleştiği, 1.647.605 ha alanın etkilendiği, yıllık ortalamanın 1208 yangın olduğu, yıllık ortalamaya 21.662 ha ve her bir yangına ortalama 21 ha alanın düştüğünü belirlemiştir. OGM'ye (2019) göre Hatay'dan başlayıp Akdeniz ve Ege sahil bölgelerinden İstanbul'a kadar uzanan kıyı bandı, yangın risk haritasına göre 1. derecede hassas bölge olarak işaretlenmiştir ve ülkemizdeki orman yangınları için en riskli bölgedir.

Atmiş (2020), Türkiye'de orman alanı azalan 19 ilden 7 tanesinin Marmara Bölgesi'nde bulunduğunu, bunlar arasında en yoğun şehirleşme ve sanayileşmenin yaşandığı İstanbul'un en üst sıralarda yer aldığını ifade etmiştir. Cengiz, Atmiş ve Görmüş (2019); 1984, 2000 ve 2017 yıllarına ait uydu görüntülerini karşılaştırarak İstanbul'un orman oranının 1984'te %56.1 iken, 2017'de %49.61'e düştüğünü gözlemlemişlerdir. Ülkemizin en fazla nüfuslu ve en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olan ili İstanbul, orman varlığı ve yeşil alan açısından son derece hassas konumdadır. Bu nedenle, İstanbul'un mevcut orman

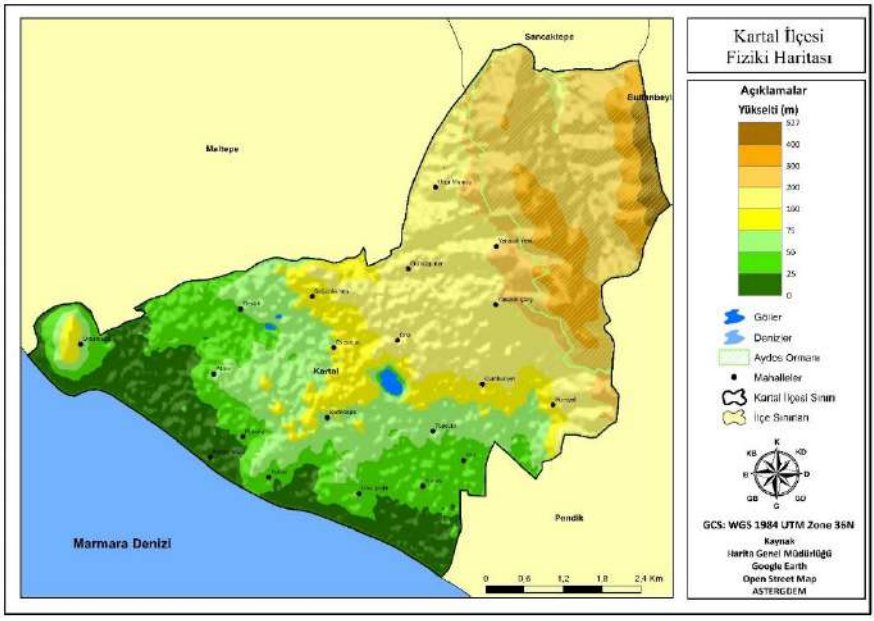
yangını envanterinin çıkarılması, geleceğe dönük plânlamaların yapılması ve özellikle de önlemlerin alınması için önem arz eder.

İstanbul'un 39 ilçesinden biri olan Kartal, Anadolu yakasında bulunur ve 2021 TÜİK verilerine göre nüfusu 480.738'dir. İlçe, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda ve Kocaeli Yarımadası'nın güneybatı kesiminde uzanır (**Harita 1**). Güney sınırını Marmara Denizi çizerken; batıdan Maltepe, kuzeyden Sancaktepe, kuzeydoğudan Sultanbeyli, doğudan ise Pendik ilçeleriyle komşudur. İlçede yükseltiler deniz seviyesinden başlamakta ve İstanbul'un en yüksek kesimini meydana getiren Aydos Dağı'nın 500 m'yi geçen yükseltilerine erişmektedir. **Harita 2** ve **Harita 3**'te görüldüğü gibi arazinin engebesi kuzeydoğuya doğru artmakta olup, bu kesim ağırlıklı olarak Paleozoik'in Ordovisien dönemine ait kuvarsarenitlerden müteşekkil dağlık alanı (İBB, 2020) ve Aydos Ormanı'nı oluşturur.

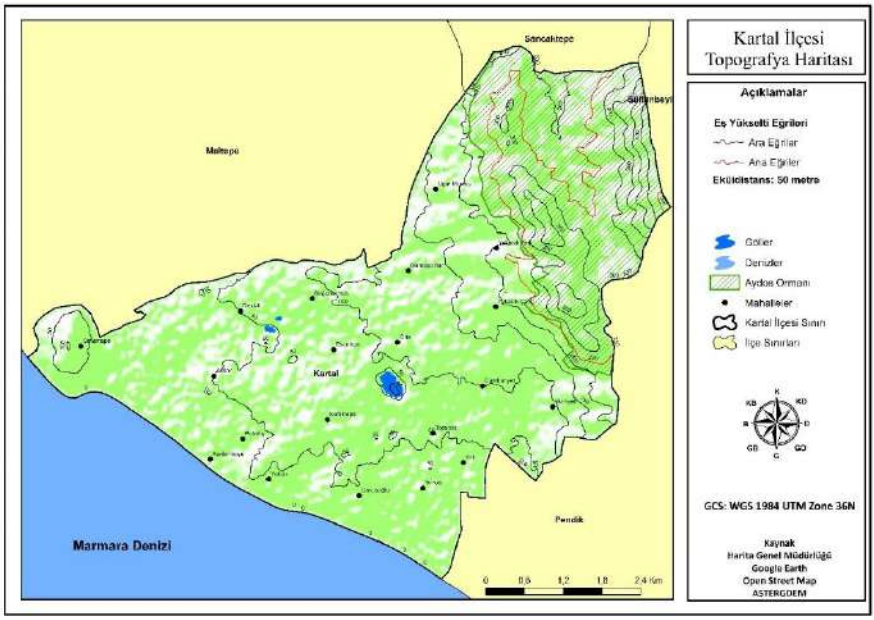

Harita 1. Kartal ilçesinin lokasyon haritası

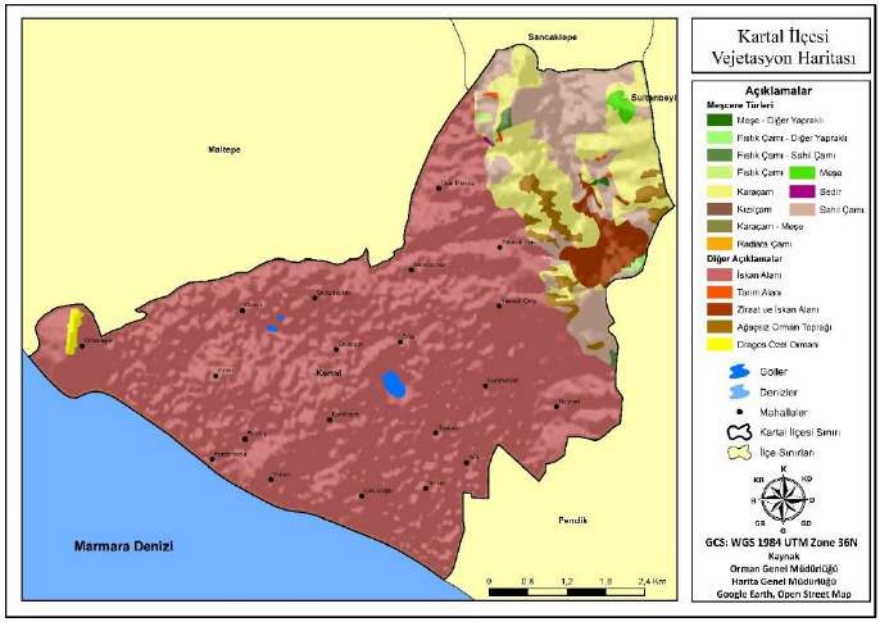
İklim özelliklerine bakıldığında; Akdeniz ve Karadeniz iklimlerine has etkilerle birlikte bir geçiş tipi olan Marmara ikliminin etkileri görülür. Bu nedenle kış mevsimi yağışlı ve ılıman, yaz mevsimi ise az yağışlı ve sıcak özelliktedir. Karadeniz'den ve Balkanlar'dan gelen soğuk rüzgârlar, kış döneminde önemli ölçüde yağış getirir (Kartal Belediyesi, 2014; İBB, 2020).

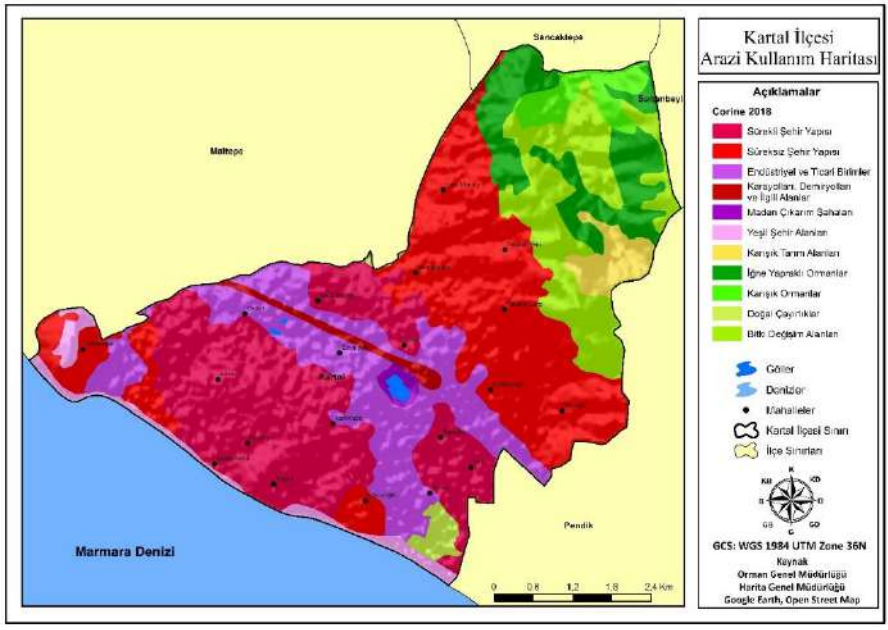
Harita 2. Kartal ilçesinin fiziki haritası

Harita 3. Kartal ilçesinin topoğrafya haritası

Harita 4. Kartal ilçesinin vejetasyon haritası

Harita 5. Kartal ilçesinin arazi kullanımı haritası

Aydos Ormanı'nda sahilçamı *(Pinus pinaster)* ve karaçam *(Pinus nigra)* en yaygın ağaç gruplarıdır. Yer yer meşe türleri *(Quercus)* ve fıstıkçamları *(Pinus pinea)* görülmektedir. Çok az oranda da monteriçamı *(Pinus radiata)* bulunur (**Harita 4**). Kartal Belediyesi (2014) tarafından hazırlanan stratejik plana göre çalı formundaki türler arasında; adaçayı *(Salvia officinalis)*, yapraklı laden *(Cistus salviifolius)*, tüylü laden *(Cistus creticus)*, karabaş otu *(Lavandula stoechas)*, iri çanaklı koyunkıran *(Hypericum calycinum)* sayılabilir. Kartal ilçesinin büyük kısmı yerleşim alanı olup, ikinci sırada endüstriyel ve ticari birimler gelmektedir. Orman alanının güneyi ise tarım alanı olarak ayrılmıştır (**Harita 5**).

Aydos Ormanı, İstanbul gibi metropol bir kent için kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Özellikle kalabalık şehirlerdeki ormanların varlığı ve sağlığının korunabilmesi gerekir. Çünkü orman yangınları sadece ağaçlar için değil; ağaççıklar (çalılar), otlar, büyüklü küçüklü hayvan türleri ve mantarlar için de mezar olmaktadır. Ormanların korunabilmesinde öncelikli koşul, ormanların dağılışı hakkında yeterince verinin kaydının tutulmasıdır. Bu yolla, orman yangılar sonucu orman oranlarında meydana gelen değişiklikler ortaya konulabilir. Orman Genel müdürlüklerince alınan detaylı kayıt verileri kullanılarak envanterlerin hazırlanması ve değerlendirilmesiyle orman yangınlarının istatistikleri ortaya konulabilir. Böylece yangının fiziksel süreçlerinin niceliksel özelliklerini ortaya koyan 'nerede, ne kadar süreliğine, ne kadar alanda, hangi nedenlerle' gibi soruların yanıtlarından elde edilen sayısal verilerin çözümlenerek yorumlanması sonucu, orman yangınlarıyla çok daha bilinçli mücadele sağlanabilir. Bu araştırmada, Türkiye'nin nüfusu ve nüfus yoğunluğu en fazla kenti olan İstanbul'un Kartal ilçesinde 1988-2022 yılları arasında görülen orman yangınları ele alınarak çeşitli kriterler açısından değerlendirilmeleri amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırmada, Orman Genel Müdürlüğü Devlet Orman İşletmesi Alemdağ Müdürlüğü tarafından kaydedilen sayısal veriler kullanılmıştır. Bölge müdürlükleri ile idari sınırlar örtüşmeyebildiğinden, öncelikle Kartal ilçesi içerisinde kalan ormanların dağılış alanları belirlenmiştir. Elde edilen verilerle çeşitli tablolar hazırlanmış ve incelenen 35 yıllık süre içerisinde yangın görülen 29 yıl için 9, 10, 10 yıl aralıkla 3 grup ayırt edilerek birbiriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın verilerinin değerlendirilmesinde nicel betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Tanımlayıcı veya çıkarımsal istatistiklerin uygulandığı nicel betimsel analizlerle yapılan tarama çalışmalarında bir konunun ya da bir popülasyonun özellikleri ölçülmeye çalışılır (Sukamolson, 2007). Buna göre;

doğası gereği kategorik olan verileri açıklamak için frekanslar (her kategoride kaç vakanın olduğu) ve yüzdeleri (her kategoride vakaların yüzde kaç olduğu) şeklindeki standart yöntemleri içerir (Gorard, 2003).

Araştırmada oluşturulan haritalar için ArcGIS (ArcMap) Programı kullanılmıştır. Bunların hazırlanmasında; Harita Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü, ASTER GDEM, OpenStreetMap, Geofabrik, Google Earth ve USGS EarthExplorer'ın verilerinden ve özelliklerinden yararlanılmıştır.

Bu araştırmada İstanbul'un Kartal ilçesinde 1988-2022 yılları arasında çıkan orman yangınlarının genel özelliklerini ortaya koyabilmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

İstanbul'un Kartal ilçesinde 1988-2022 yılları arasında çıkan orman yangınları;

1. Ne kadar sürmüştür?

2. Kaç hektar alana hasar vermiştir?

3. Örtü, tepe ya da her iki şekil çıkan yangın oranına sahiptir?

4. En fazla hangi ağaç cinsine zarar vermiştir?

5. Hangi nedenlerle meydana gelmiştir?

6. Orman yangınlarının dağılışı ve yıllara göre değişimi nasıldır?

BULGULAR

Bu bölümde, 1988-2022 yılları arasında Kartal ilçesinde meydana gelen orman yangınlarının sayısı, yanan alan (hektar olarak), yanan ağaç cinsi, yangın şekli, yangın süresi ve yangın nedenini ortaya koyan tablolar oluşturulmuş ve yorumlanmıştır. Ayrıca Landsat uydu verileriyle hazırlanan, yangın dağılışını ve orman azalışını gösteren haritalar sunulmuştur.

Yıllara ve Yangın Sayılarına Göre Yangın Verileri

Tablo 1. Çalışma alanında yıllara ve yangın sayısına göre yanan orman alanları

SIRA	YIL	YANAN ALAN (HEKTAR)		YANGIN SAYISI	
		f	%	f	%
1	**1988**	5	2.7	1	0.7
2	**1989**	132	71.7	2	1.4
3	**1993**	5.65	3.07	5	3.5
4	**1994**	4.4	2.4	6	4.3
5	**1995**	0.55	0.3	1	0.7
6	**1996**	2.15	1.2	4	2.9
7	**1997**	1.04	0.5	3	2.1
8	**1998**	1.67	0.9	4	2.9
9	**1999**	8.03	4.3	3	2.1
ARA TOPLAM		***160.7***	***87.4***	***29***	***21***
10	**2000**	0.1	0.05	1	0.7
11	**2001**	2.7	1.4	7	5
12	**2002**	0.06	0.03	2	1.4
13	**2003**	2.9	1.5	6	4.3
14	**2006**	2.05	1.1	4	2.9
15	**2007**	0.6	0.3	3	2.1
16	**2008**	1.6	0.8	5	3.5
17	**2009**	0.5	0.27	3	2.1
18	**2010**	0.08	0.004	2	1.4
19	**2011**	1.1	0.6	10	7.1
ARA TOPLAM		***11.7***	***6.3***	***43***	***30***
20	**2012**	0.1	0.05	4	2.9
21	**2013**	0.1	0.05	9	6.4
22	**2014**	0.9	0.5	7	5
23	**2015**	1.02	0.5	4	2.9
24	**2016**	4.7	2.5	12	8.5
25	**2017**	0.3	0.16	10	7.1
26	**2018**	1.7	0.9	6	4.3
27	**2019**	0.07	0.04	5	3.5
28	**2020**	2.6	1.4	10	7.1
29	**2022**	0.03	0.01	2	1.4
ARA TOPLAM		***11.5***	***6.25***	***69***	***49***
TOPLAM		**184**	**100**	**141**	**100**

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

Tablo 1'de, yıllara ve yangın sayısına göre çalışma alanında yanan orman alanları gösterilmiştir. 35 yıllık süre içerisinde yangın çıkmış olan yılların sayısı 29 olduğundan, karşılaştırmayı kolaylaştırmak için yangın sayıları 9, 10, 10 yıllık aralıklarla 3 grupta ele alınmıştır. 1988-1999 yılları arasındaki ilk 9 yıllık grupta ve aynı zamanda incelenen tüm 29 yıl içerisinde en geniş alana hasar veren orman yangınları (132 ha, %71.7) 1989 yılı içerisindeki 2 yangında yaşanmıştır. İkinci sırayı 1999 yılı almış; 3 yangında 8.03 ha (%4.3) alan küle dönmüştür. En geniş alanın tahrip olduğu üçüncü yıl 5 yangın ile (5.65 ha, %3.07) 1993 olmuştur. Görüldüğü gibi, yangın sayısı ile yanan alan her zaman doğru orantılı olmayabilir. Yangın sırasında etkili olan koşullar yangının şiddetini etkilemekte, erken müdahale büyük önem taşımaktadır. 1990, 1991 ve 1992 yıllarında yangın kaydedilmemiştir. 2000-2011 yılları arasındaki ikinci grupta, 10 ile en fazla sayıda yangın 2011 yılında görülmüştür. En geniş alanın (2.9 ha, %1.5) etkilendiği yıl ise 2003'tür. 2004 ve 2005 yıllarında herhangi bir yangın kaydı yapılmamıştır. 2012-2022 yılları arasında ise 2016 hem yangın sayısı (12 yangın) hem de yanan alan oranı (4.7 ha, %2.5) olarak ilk sırayı almıştır. 2021 yılında yangın kaydedilmemiştir. Bu durumun yüksek ihtimalle Covid-19 pandemisi ile bağlantısı olabileceği düşünülmektedir. 2017 ve 2020 yılında 10'ar kez orman yangını meydana gelmiş olmakla birlikte, dar bir alanla sınırlı kalmışlardır. 1988-2022 yılları arasındaki sürede çıkan toplam 141 yangında, alansal olarak 184 ha orman alanı tahrip olmuştur.

Tablo 2'de çalışma alanında yıllara ve yangın sayısına göre yanan ağaç cinsleri gösterilmiştir. İstanbul Kartal ilçesinde çıkan orman yangınlarında en fazla yanan ağaç türlerinin sahilçamı (66 yangında %46.8) ve karaçam (55 yangında 39) olduğu görülmüştür. Üçüncü sırada maki türleri (5 yangında %3.5), ardından da sahilçamı/fıstıkçamı ve sahilçamı/karaçam karışımı ağaçlar (4'er yangında yüzde %2.9'ar) gelmiştir. 1988-1999 yılları arasında ve 2012-2022 yılları arasında sahilçamının karaçamdan daha fazla yandığı, 2000-2011 yılları arasında ise karaçamın sahilçamından daha fazla yandığı kaydedilmiştir. Elde edilen verilere göre ayrıca; fıstıkçamı, bozuk sahilçamı ve meşe/sahilçamı gibi türlerin de yandığı görülmektedir. Ağaçların coğrafi koşullara göre dağılışı ve yangına karşı gösterdikleri direnç çeşitlilik göstermektedir.

Kartal ilçesinde görülen yangınlar örtü ya da tepe şeklinde olmakta; bazen de her ikisi bir arada gerçekleşmektedir. TOD'a (Türkiye Ormancılar Derneği, 2020, s. 5-6) göre; orman toprağının üzerinde ölü örtü olan ibre, yaprak, humus, kuru dal, orman ağacı artıkları, diri örtü olan ot, çayır, fidan vb. materyalin yandığı yangın türüne *örtü yangını* denir. Ağaçlara sıçramadığı taktirde fazla tehlikeli değildir. *Tepe ya da taç yangını*nda ise, örtü ile birlikte ağaçlar da yangına dahil olmaktadır. Yüksek bir enerji ortaya çıktığından, tehlike de artar. Örtü ve tepe bir

arada olduğunda da risk oldukça büyük olmakta, pek çok canlı zarar görmektedir. **Tablo 3**'te ilçede çıkan yangınların şekli sunulmuştur. 141 yangının 22'si (%15.6), tepe şeklinde olmuştur. Hem örtü hem tepe şeklinde görülmüş olan 26 yangın (%18.4) daha büyük tehlikeye işaret eder. Neyse ki, yangınların 93'ü (%65.9) örtü olarak kalmıştır. Üç grupta en büyük oran 2012-2022 yılları arasında örtü şeklinde (63 yangın, %44.6) olmuş, ikinci sırayı 2000-2011 yılları arasında örtü&tepe şekli (23 yangın, %16.3) almıştır.

Tablo 2. Çalışma alanında yıllara ve yangın sayısına göre yanan ağaç cinsleri

SIRA	YIL	AĞAÇ CİNSİ									YANGIN SAYISI	
		Sahilçamı	Karaçam	Maki	Sahilçamı/Fıstıkçamı	Sahilçamı/Karaçam	Fıstıkçamı	Bozuk sahilçamı	Meşe/Sahilçamı	Meşe/Çam	f	%
1	**1988**	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0.7
2	**1989**	1		-	-	-	-	1	-	-	2	1.4
3	**1993**	1	4	-	-	-	-	-	-	-	5	3.5
4	**1994**	-	2	4	-	-	-	-	-	-	6	4.3
5	**1995**	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	0.7
6	**1996**	2	1	1	-	-	-	-	-	-	4	2.9
7	**1997**	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2.1
8	**1998**	2	2	-	-	-	-	-	-	-	4	2.9
9	**1999**	2	1	-	-	-	-	-	-	-	3	2.1
ARA TOPLAM	***f***	***11***	***10***	***5***	***-***	***1***	***-***	***1***	***-***	***1***		
	%	***7.8***	***7.1***	***3.5***	***-***	***0.7***	***-***	***0.7***	***-***	***0.7***	***29***	***21***
10	**2000**	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.7
11	**2001**	1	6	-	-	-	-	-	-	-	7	5
12	**2002**	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	1.4
13	**2003**	3	3	-	-	-	-	-	-	-	6	4.3
14	**2006**	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4	2.9
15	**2007**	2	1	-	-	-	-	-	-	-	3	2.1
16	**2008**	1	2	-	2	-	-	-	-	-	5	3.5
17	**2009**	1	1	-	1	-	-	-	-	-	3	2.1
18	**2010**	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	1.4
19	**2011**	5	2	-	-	-	3	-	-	-	10	7.1
ARA TOPLAM	***f***	***15***	***22***	***-***	***3***	***-***	***3***	***-***	***-***	***-***		
	%	***10.6***	***15.6***	***-***	***2.1***	***-***	***2.1***	***-***	***-***	***-***	***43***	***30***
20	**2012**	1	3	-	-	-	-	-	-	-	4	2.9
21	**2013**	3	5	-	1	-	-	-	-	-	9	6.4
22	**2014**	4	2	-	-	-	-	1	-	-	7	5
23	**2015**	3	1	-	-	-	-	-	-	-	4	2.9
24	**2016**	10	2	-	-	-	-	-	-	-	12	8.5
25	**2017**	9	1	-	-	-	-	-	-	-	10	7.1
26	**2018**	3	2	-	-	1	-	-	-	-	6	4.3
27	**2019**	2	2	-	-	1	-	-	-	-	5	3.5
28	**2020**	5	3	-	-	1	-	-	1	-	10	7.1
29	**2022**	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	1.4
ARA TOPLAM	***f***	***40***	***23***	***-***	***1***	***3***	***-***	***1***	***1***	***-***		
	%	***28.3***	***16.3***	***-***	***0.7***	***2.1***	***-***	***0.7***	***0.7***		***69***	***49***
	f	**66**	**55**	**5**	**4**	**4**	**3**	**2**	**1**	**1**		
TOPLAM	**%**	**46.8**	**39**	**3.5**	**2.9**	**2.9**	**2.1**	**1.4**	**0.7**	**0.7**	**141**	**100**

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

Tablo 3. Çalışma alanında yıllara ve yangın sayısına göre çıkan yangınların şekli

SIRA	YIL	YANGIN ŞEKLİ						YANGIN SAYISI	
		Örtü		Tepe		Örtü & Tepe			
		f	%	f	%	f	%	f	%
1	**1988**	-	-	-	-	1	0.7	1	0.7
2	**1989**	1	0.7	-	-	1	0.7	2	1.4
3	**1993**	1	0.7	-	-	4	2.9	5	3.5
4	**1994**	-	-	5	3.5	1	0.7	6	4.3
5	**1995**	1	0.7	-	-	-	-	1	0.7
6	**1996**	1	0.7	-	-	3	2.1	4	2.9
7	**1997**	1	0.7	2	1.4	-	-	3	2.1
8	**1998**	2	1.4	2	1.4	-	-	4	2.9
9	**1999**	-	-	3	2.1	-	-	3	2.1
ARA TOPLAM		***7***	***5***	***12***	***8.5***	***10***	***7.1***	***29***	***21***
10	**2000**	-	-	1	0.7	-	-	1	0.7
11	**2001**	5	3.5	1	0.7	1	0.7	7	5
12	**2002**	1	0.7	-	-	1	0.7	2	1.4
13	**2003**	3	2.1	2	1.4	1	0.7	6	4.3
14	**2006**	3	2.1	-	-	1	0.7	4	2.9
15	**2007**	2	1.4	1	0.7	-	-	3	2.1
16	**2008**	2	1.4	-	-	3	2.1	5	3.5
17	**2009**	2	1.4	1	0.7	-	-	3	2.1
18	**2010**	-	-	-	-	2	1.4	2	1.4
19	**2011**	5	3.5	1	0.7	4	2.9	10	7.1
ARA TOPLAM		***23***	***16.3***	***7***	***5***	***13***	***9.2***	***43***	***30***
20	**2012**	4	2.9	-	-	-	-	4	2.9
21	**2013**	9	6.4	-	-	-	-	9	6.4
22	**2014**	6	4.3	-	-	1	0.7	7	5
23	**2015**	3	2.1	-	-	1	0.7	4	2.9
24	**2016**	11	7.8	1	0.7	-	-	12	8.5
25	**2017**	10	7.1	-	-	-	-	10	7.1
26	**2018**	5	3.5	1	0.7	-	-	6	4.3
27	**2019**	5	3.5	-	-	-	-	5	3.5
28	**2020**	9	6.4	1	0.7	-	-	10	7.1
29	**2022**	1	0.7	-	-	1	0.7	2	1.4
ARA TOPLAM		***63***	***44.6***	***3***	***2.1***	***3***	***2.1***	***69***	***49***
TOPLAM		**93**	**65.9**	**22**	**15.6**	**26**	**18.4**	**141**	**100**

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

Tablo 4'te, araştırma alanında çıkan yangınların süreleri verilmiştir. Süreler 3 saatten az, 3-10 saat ve 10-24 saat arası olarak sınıflandırılmıştır. Kayıt defterlerinde, bu bölge için 24 saatten fazla süren yangına rastlanmamıştır. Toplam 127 yangının (%90.1) süresi 3 saatin altındadır. 13 yangın (%9.2) 3-10 saat sürmüş ve 1 yangın (%0.7) 10-24 saat arasında kontrol altına alınabilmiştir. Her üç periyotta da 3 saatten az yangın süresi ilk sıradadır. 1988-1999 yılları arası 24 yangın (%17.02), 2000-2011 yılları arası 37 yangın (%26.2) ve 2012-2022 yılları arası 66 yangın (%46.8) 3 saatten az sütununda yer almıştır.

Tablo 5'te Kartal ilçesinde gerçekleşmiş olan 141 orman yangınının nedenlerinin dağılışı görülmektedir. Görünüşe göre birinci sırada nedeni bilinmeyen yangınlar (50 yangın, %35.4) yer almaktadır. Bunu izleyen neden kasıt/sabotaj/kundaklama (49 yangın, %34.8) olmuştur. Üçüncü neden 34 yangınla (%24.1) ihmal/dikkatsizliktir. Ayrıca piknik ateşi, sigara izmariti ve anız yakmak nedenli kayda geçmiş yangınlar bulunmaktadır. Üç aralığa bakıldığında; 2012-2022 yılları arasında en fazla 45 yangınla (%32) kasıt/sabotaj/kundaklama nedenli olan yangınların geldiği görülür. Bu değer, Tablo 5'teki en yüksek sayıyı teşkil eder. İkinci sırada, 1988-1999 yılları aralığında gerçekleşmiş olan nedeni bilinmeyen 26 yangın (%18.4) gelmiştir. 2000-2011 yılları arasında ise; 22 yangının ihmal/dikkatsizlikten, 17 yangının ise bilinmeyen nedenlerle çıktığı not edilmiştir.

Tablo 4. Çalışma alanında yıllara ve yangın sayısına göre çıkan yangınların süresi

SIRA	YIL	SÜRE						YANGIN SAYISI	
		3 saatten az		3-10 saat		10-24 saat			
		f	%	f	%	f	%	f	%
1	**1988**	1	0.7	-	-	-	-	1	0.7
2	**1989**	1	0.7	1	0.7	-	-	2	1.4
3	**1993**	5	3.5	-	-	-	-	5	3.5
4	**1994**	5	3.5	1	0.7	-	-	7	4.3
5	**1995**	1	0.7	-	-	-	-	1	0.7
6	**1996**	4	2.9	-	-	-	-	4	2.9
7	**1997**	3	2.1	-	-	-	-	3	2.1
8	**1998**	3	2.1	1	0.7	-	-	4	2.9
9	**1999**	1	0.7	1	0.7	1	0.7	3	2.1
ARA TOPLAM		***24***	***17.02***	***4***	***2.9***	***1***	***0.7***	***29***	***21***
10	**2000**	-	-	1	0.7	-	-	1	0.7
11	**2001**	6	4.3	1	0.7	-	-	7	5
12	**2002**	2	1.4	-	-	-	-	2	1.4
13	**2003**	6	4.3	-	-	-	-	6	4.3
14	**2006**	2	1.4	2	1.4	-	-	4	2.9
15	**2007**	3	2.1	-	-	-	-	3	2.1
16	**2008**	3	2.1	2	1.4	-	-	5	3.5
17	**2009**	3	2.1	-	-	-	-	3	2.1
18	**2010**	2	1.4	-	-	-	-	2	1.4
19	**2011**	10	7.1	-	-	-	-	10	7.1
ARA TOPLAM		***37***	***26.2***	***6***	***4.3***	***-***	***-***	***43***	***30***
20	**2012**	4	2.9	-	-	-	-	4	2.9
21	**2013**	8	5.6	1	0.7	-	-	9	6.4
22	**2014**	7	5	-	-	-	-	7	5
23	**2015**	4	2.9	-	-	-	-	4	2.9
24	**2016**	11	7.8	1	0.7	-	-	12	8.5
25	**2017**	10	7.1	-	-	-	-	10	7.1
26	**2018**	5	3.5	1	0.7	-	-	6	4.3
27	**2019**	5	3.5	-	-	-	-	5	3.5
28	**2020**	10	7.1	-	-	-	-	10	7.1
29	**2022**	2	1.4	-	-	-	-	2	1.4
ARA TOPLAM		***66***	***46.8***	***3***	***2.1***	***-***	***-***	***69***	***49***
TOPLAM		**127**	**90.1**	**13**	**9.2**	**1**	**0.7**	**141**	**100**

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

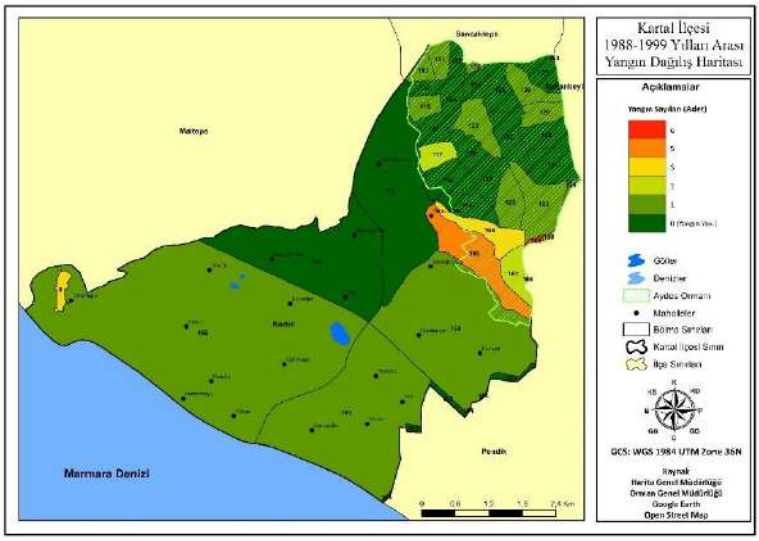
Tablo 5. Çalışma alanında yıllara ve yangın sayısına göre çıkan yangınların nedenleri

SIRA	YIL	YANGIN NEDENİ						YANGIN SAYISI	
		Bilinmiyor	Kasıt/Sabotaj Kundaklama	İhmal/ Dikkatsizlik	Piknik ateşi	Sigara izmariti	Anız yakmak		
1	**1988**	1	-	-	-	-	-	1	0.7
2	**1989**	2	-	-	-	-	-	2	1.4
3	**1993**	5	-	-	-	-	-	5	3.5
4	**1994**	6	-	-	-	-	-	6	4.3
5	**1995**	1	-	-	-	-	-	1	0.7
6	**1996**	3	1	-	-	-	-	4	2.9
7	**1997**	3	-	-	-	-	-	3	2.1
8	**1998**	2	-	-	-	1	1	4	2.9
9	**1999**	3	-	-	-	-	-	3	2.1
ARA TOPLAM	***f***	***26***	***1***	***-***	***-***	***1***	***1***		
	%	***18.4***	***0.7***	***-***	***-***	***0.7***	***0.7***	***29***	***21***
10	**2000**	-	1	-	-	-	-	1	0.7
11	**2001**	7	-	-	-	-	-	7	5
12	**2002**	2	-	-	-	-	-	2	1.4
13	**2003**	4	-	2	-	-	-	6	4.3
14	**2006**	2	-	2	-	-	-	4	2.9
15	**2007**	-	-	3	-	-	-	3	2.1
16	**2008**	-	2	3	-	-	-	5	3.5
17	**2009**	-	-	3	-	-	-	3	2.1
18	**2010**	2	-	-	-	-	-	2	1.4
19	**2011**	-	-	9	1	-	-	10	7.1
ARA TOPLAM	***f***	***17***	***3***	***22***	***1***	***-***	***-***		
	%	***12***	***2.1***	***15.6***	***0.7***	***-***	***-***	***43***	***30***
20	**2012**	3	-	-	1	-	-	4	2.9
21	**2013**	1	-	8	-	-	-	9	6.4
22	**2014**	3	3	-	1	-	-	7	5
23	**2015**	-	-	3	1	-	-	4	2.9
24	**2016**	-	9	1	2	-	-	12	8.5
25	**2017**	-	10	-	-	-	-	10	7.1
26	**2018**	-	6	-	-	-	-	6	4.3
27	**2019**	-	5	-	-	-	-	5	3.5
28	**2020**	-	10	-	-	-	-	10	7.1
29	**2022**	-	2	-	-	-	-	2	1.4
ARA TOPLAM	***f***	***7***	***45***	***12***	***5***	***-***	***-***		
	%	***5***	***32***	***8.5***	***3.5***	***-***	***-***	***69***	***49***
TOPLAM		**50**	**49**	**34**	**6**	**1**	**1**		
		35.4	**34.8**	**24.1**	**4.3**	**0.7**	**0.7**	**141**	**100**

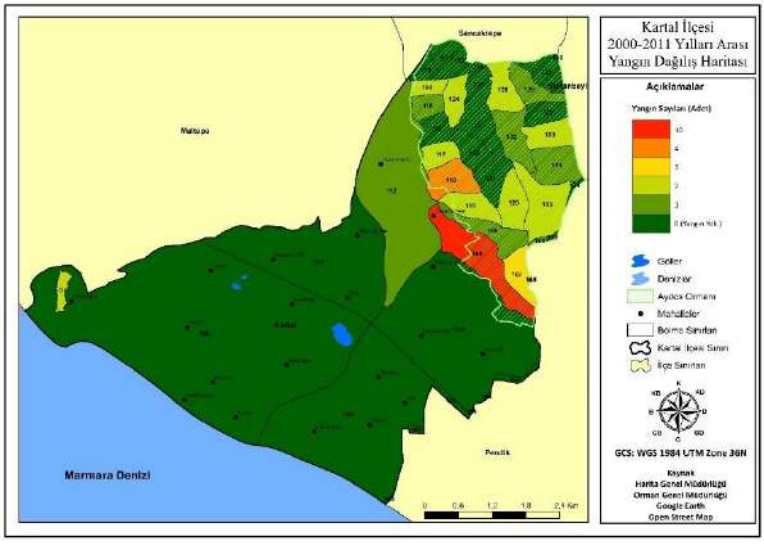
Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

Kartal İlçesinde 1988-2022 Yılları Arasında Orman Yangınlarının Dağılışı

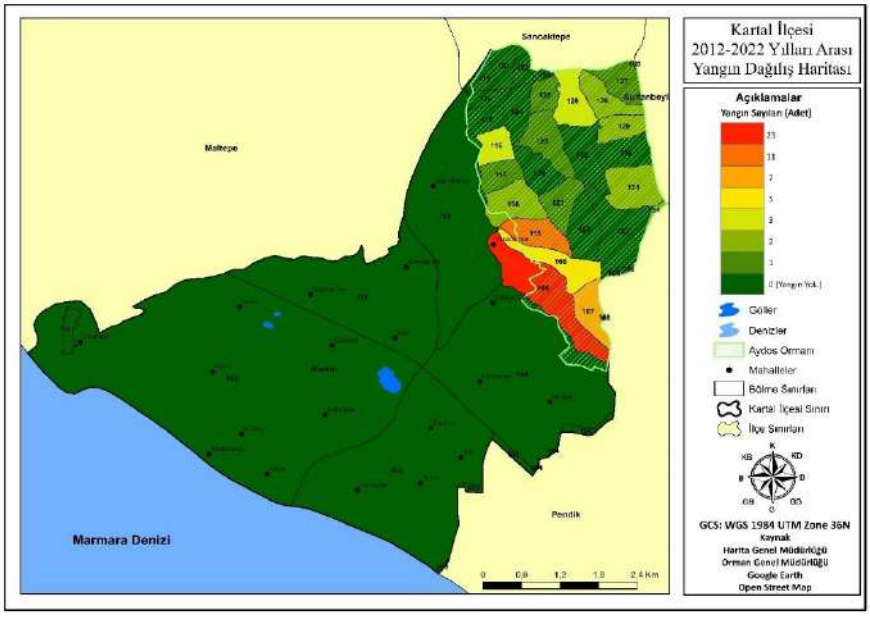
Bu bölümde, araştırma alanında ilk 9, sonraki 10 ve son 10 yıllık üç aralıkta ele alınan orman yangınlarının yıllara göre dağılışı, ardından Landsat uydu verilerinden yararlanılarak orman alanlarındaki değişim gösterilmiştir.

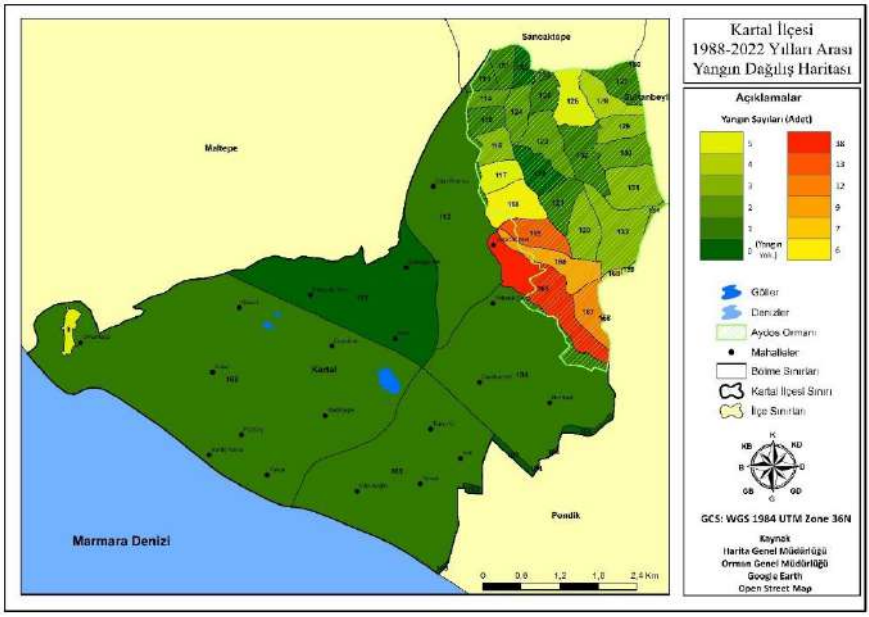
Harita 6. Kartal ilçesi 1988-1999 yılları arası yangın dağılış haritası

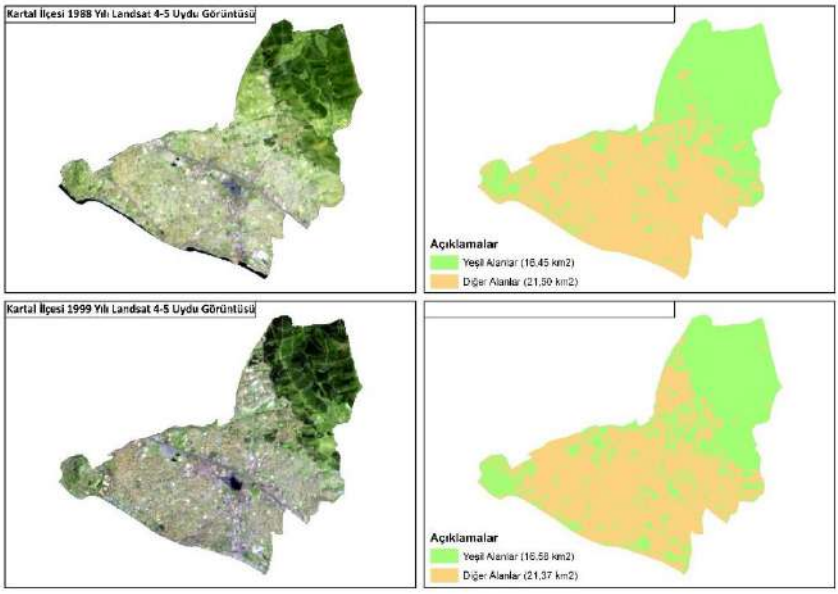
Harita 7. Kartal ilçesi 2000-2011 yılları arası yangın dağılış haritası

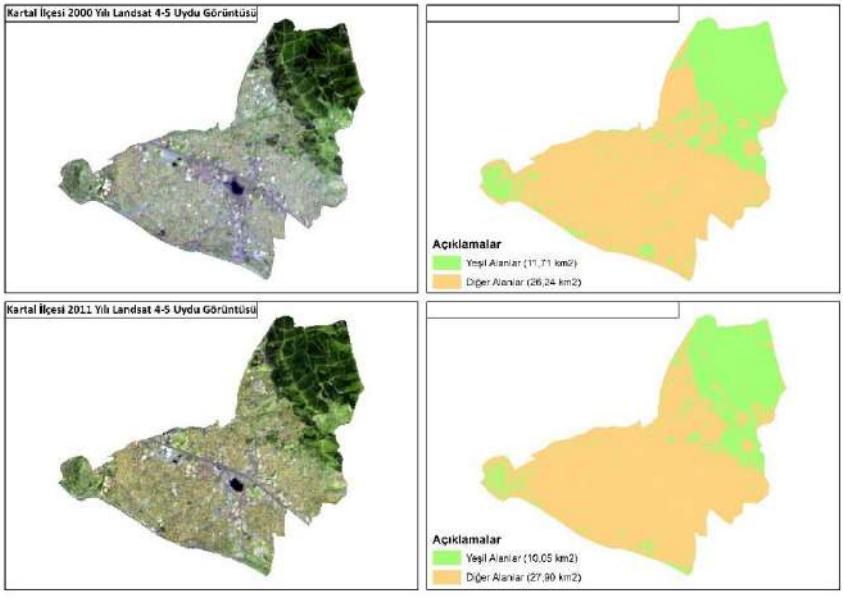
Harita 8. Kartal ilçesi 2012-2022 yılları arası yangın dağılış haritası

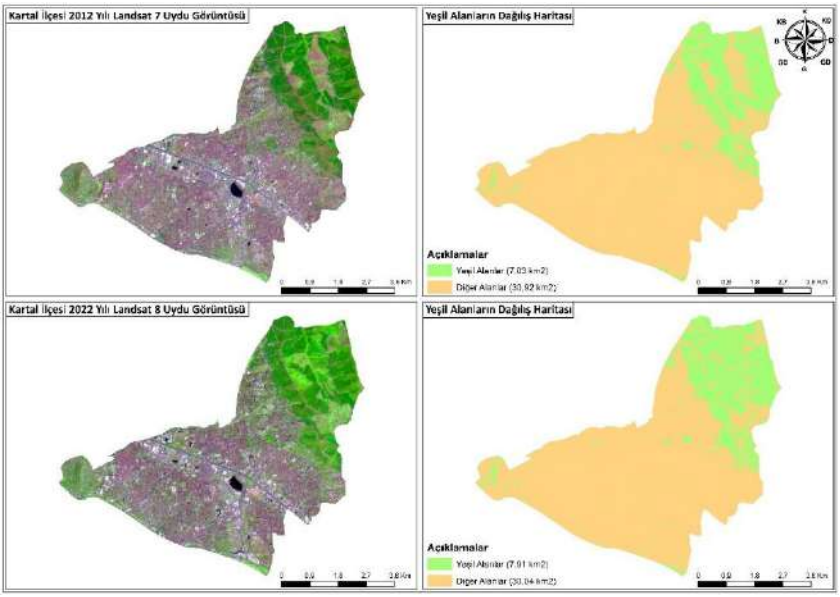
Harita 9. Kartal ilçesi 1988-2022 yılları arası yangın dağılış haritası

Harita 10. Kartal ilçesi 1988 ve 1999 yıllarına ait yeşil alan dağılışı (Kaynak: EarthExplorer)

Harita 11. Kartal ilçesi 2000 ve 2011 yıllarına ait yeşil alan dağılışı (Kaynak: EarthExplorer)

Harita 12. Kartal ilçesi 2012 ve 2022 yıllarına ait yeşil alan dağılışı (Kaynak: EarthExplorer)

İlçenin 1988-1999 yılları arasındaki yangın durumunu gösteren **Harita 6**'da, denizden uzak Maltepe sınırının güneyinde hiç yangın görülmemiştir. Batı ve güneyde yangın sayısı çok düşük çıkmış, kuzeydoğudaki Aydos Ormanı çevresinde ise artış olmuştur. En yüksek yangın sayısı doğu kesimdedir.

Harita 7'de verilen 2000-2011 yılları arasındaki yangınların durumuna bakıldığında; yine doğudaki aynı kesimde artış göze çarpar. Ancak bu periyotta Kartal'ın güney ve batısında yangın olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak en batı uçta 2 yangın çıkmıştır. Haritanın kuzeydoğusunda yer alan Aydos Ormanı'nın batısı boyunca 1'er yangın çıkan kısım uzanır.

2012-2022 yılları arasında, Aydos Ormanı dışında kent içinde orman yangını gerçekleşmediği görülmektedir (**Harita 8**). Bu 10 yıllık periyotta, yanan alanlar çok küçük olmakla birlikte, yangın sayısı diğer periyotlara göre daha fazladır (ilk 9 yılda 29, ikinci 10 yılda 43, son 10 yılda 69 yangın).

1988-2022 yılları arasındaki yangın dağılışını topluca gösteren **Harita 9**'dan da anlaşılacağı üzere, en fazla orman yangını çıkan bölge Kartal ilçesinin doğusu ve Aydos Ormanı'nın güneyidir. Bu durumun nedeni, yerleşim alanlarına yakın olması ve insanlar tarafından rekreasyon amaçlı kullanım açısından kolay ulaşılabilir olması olabilir.

İstanbul Kartal ilçesinde 1988 yılından 1999 yılına kadar geçen süreçte özellikle ilçenin kuzeydoğu kesiminde bulunan orman arazilerinin 1988 yılında daha geniş bir alanı kaplarken 1999 yılında bu alanın daraldığı ve yerini binaların

doldurduğu göze çarpmaktadır (**Harita 10**). Güney kesimlerdeki parçalı yeşil alanlarda da azalma olurken, doğu kesimlerde yeşillendirme yapılmıştır. 1999'da ilçenin batı ucu da, 1988 yılına göre artış göstermiştir. 1988 de 16.45 km^2 olan yeşil alan varlığı, 1999 yılında artış göstererek 16.58 km^2'ye çıkmıştır. Haritaya göre; diğer alanlar 1988'de 21.50 km^2, 1999'da ise 21.37 km^2'dir.

2000 yılından 2011 yılına kadar geçen süreçte, Kartal ilçesindeki orman varlığında önemli azalmalar gözlemlenmiştir (**Harita 11**). Gerek ilçenin kuzeydoğu kesimindeki Aydos Ormanı, gerek kent içerisinde yaygın olan yeşil alanlar, gerekse batı uçtaki yeşil alanlarda küçülme mevcuttur. Yeşil alan varlığı 2000 yılında 11.71 km^2 iken, 2011 yılında 10.05 km^2'ye düşmüştür. Diğer alanlar ise 2000 yılında 26.24 km^2 ve 2011 yılında 27.90 km^2 olarak belirlenmiştir.

2012 yılında Kartal ilçesinde yeşil alanların 7.03 km^2 kapladığı görülmektedir (**Harita 12**). 2022 yılına gelindiğinde yeşil alan oranı 7.91 km^2 olarak hesaplanmıştır. Kent içinde ve batı uçta, yeşil alan oranı azalırken, Aydos Ormanı'nda ağaçlandırma çalışmaları yapılmış ve orman yüzölçümü yükselmiştir. 2022 yılında şehirleşme, önceki yıllara kıyasla daha fazladır. 2012 yılında diğer alanlar 30.92 km^2, 2022 yılında ise 30.04 km^2 değerindedir.

1988 yılından 2022 yılına kadar geçen sürede orman ya da yeşil alan varlığı, belirli kesimlerde ve belirli dönemlerde artarken, bazen de azalmıştır. Toplam 1988'de 16.45 km^2 olan yeşil alan, 2022'de 7.91 km^2'dir. Giderek azalan orman varlığımızı onarmaya yönelik çalışmalar devam etse de, meydana gelen orman yangınlarının önüne geçilmesi büyük önem taşımaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, ormanların öneminden hareketle, orman yangınlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için, öncelikle Türkiye'nin orman oranı açısından en hassas bölgelerinden biri olan İstanbul ilinin Kartal ilçesi seçilerek 1988-2022 yılları arasındaki sürede çıkmış ve kayıtlara geçmiş olan orman yangınları; yanan alan, yanan ağaç cinsi, yangın şekli, yangın süresi ve yangın nedeni kriterleri açısından ele alınmıştır.

Değerlendirilen zaman aralığı içerisinde Kartal ilçesinde görülen 141 yangın; artış, sabitlik ya da azalış biçiminde mevcut yönelimin ortaya konulabilmesi için 9, 10, 10 şeklinde üç grup halinde sınıflandırılmıştır. İlk 9 yıllık dönemde 160.7 ha (%87.4), ikinci 10 yıllık dönemde 11.7 ha (%6.3), üçüncü 10 yıllık dönemde 11.5 ha (%6.25) alanın yandığı tespit edilmiştir. Toplam yanan alan 184 ha olmuştur. İnan (2018), 24.06.2016-29.06.2016 tarihleri arasındaki 5 günlük sürede Antalya ili Kumluca ilçesinde çıkan tek bir orman yangınında 540 ha ormanlık alanın yok olduğunu tespit etmiştir. Bunun en önemli nedeni, İstanbul'un orman oranının ve doğal yeşil alanlarının Antalya'ya oranla az olması

ve nüfus-yerleşme oranının çok yüksek olmasıdır. Kumluca'daki gibi el değmemiş-yoğun ormanlara ancak havadan müdahale edilebilirken, Kartal'da kent içinde hızlı bir yangın söndürme desteği sağlanabilmektedir. Avcı ve Korkmaz (2021), son yıllarda Türkiye'deki yangınların sayısında artma olduğu, yanan alan oranının ise azalma gösterdiğini ifade etmektedir. Ancak bahsi geçen bu iki araştırmacıya göre, arada bazı yıllarda birkaç büyük yangının ortaya çıkması nedeniyle alansal olarak yangınların etkisi de artış gösterir. Küçükosmanoğlu (1986), yaptığı bir çalışmada orman yangınlarını büyüklüklerine göre 7 sınıfa ayırmıştır. 1.0 Hektar ve daha küçük alanlar A Sınıfı, 1.1-5.0 Hektar arası B Sınıfı, 5.1-20.0 Hektar arası C Sınıfı, 20.1-50.0 Hektar arası D Sınıfı, 50.1-200.0 Hektar arası E Sınıfı, 200.1-500.0 Hektar arası F Sınıfı, 500.1 Hektar ve daha büyük alanlar G Sınıfı olarak ayrılmıştır. Araştırmacı, G Sınıfı için 'büyük yangınlar' ifadesini kullanmaktadır. Çalışma alanında çıkan yangınlar içerisinde en büyüğü 1989 yılında gerçekleşmiş olup, 2 yangında toplam 132 ha (%71.7) alan yanmıştır. Kayıt defterinde, bu iki yangından ikincisinin 10 saat sürdüğü ve 130 ha alanın bir kerede yandığı görülmüştür. Bu yangın E Sınıfı'na dahildir. 184 ha alanın 130'u dışında 54 ha alan kalmaktadır. Bu alan için, bu 1989 yılı dışında kalan 28 yıl için 139 yangının her biri tek tek düşünüldüğünde, çoğu 1 ha değerinin altında olup A ya da B sınıflarına dahildir.

Yıllara ve yangın sayısına göre yanan ağaç cinsleri olarak; sahilçamı, karaçam, maki, sahilçamı/fıstıkçamı, sahilçamı/karaçam, fıstıkçamı, bozuk sahilçamı ve meşe/sahilçamı karışımı olarak gruplama yapılmıştır. 1988-1999 yılları arasındaki 29 yangından 11'inde (%7.8) sahilçamı, 10'unda (%7.1) karaçam en fazla yanan ağaç cinsi olmuştur. 2000-2011 yılları arasındaki 43 yangından 22'sinde (%15.6) karaçam, 15'inde (%10.6) sahilçamı ilk iki sırayı almıştır. 2012-2022 aralığında ise 69 yangından 40'ında (%28.3), 23'ünde (%16.3) karaçam daha fazla yanan ağaç cinsleridir. Küçükosmanoğlu'na (1990) göre iğne yapraklı ağaç türleri yapraklarında reçine içerdikleri için, geniş yapraklı ağaçlara oranla yangına karşı daha hassas bir yapıda olup, kolay tutuşurlar. Kartal ormanlarında da en çok zarar gören ağaç türleri iğne yapraklılardır.

Kartal ilçesinde çıkan yangınların şekline bakıldığında; en fazla örtü yangınının olduğu görülmüştür. 1988-1999 yılları arasında yaşanan 29 yangından 12'sinde (%8.5) tepe, 10'unda (%7.1) örtü&tepe, 7'sinde (%5) örtü; 2000-2011 yılları arasında yaşanan 43 yangından 23'ünde (%16.3) örtü, 13'ünde (%9.2) örtü&tepe, 7'sinde (%5) tepe; 2012-2022 yılları arasında yaşanan 69 yangından 63'ünde (%44.6) örtü, 3'ünde (%2.1) tepe; 3'ünde (%2.1) örtü&tepe şekli görülmüştür.

Yangınlar süre açısından 3 saatten az, 3-10 saat arası ve 10-24 saat arası olarak 3 grup halinde sınıflandırılmıştır. Üç aralıkta da en yüksek sayıdaki yangın süresi

3 saatten az olmuştur (24 yangında %17.02, 37 yangında %26.2, 66 yangında %46.8). 3-10 saat arası süren yangınlar için 1988-1999 dönemi 4 yangında %2.9, 2000-2011 dönemi 6 yangında %4.3, 2012-2022 dönemi 3 yangında %2.1 oran tespit edilmiştir. 10-24 saat arası süren toplam 1 yangın (%0.7) olmuştur ve bunların ikisi de ilk grup aralığındadır.

İlçede çıkan orman yangınlarının nedenleri bilinmeyen, kasıt/sabotaj/kundaklama, ihmal/dikkatsizlik, piknik ateşi, sigara izmariti ve anız yakmak olarak sınıflandırılmıştır. Veriler elde edilirken kayıt defterinde bazı ihmal/dikkatsizlik çeşitleri ayrıntılı yazılmış, bazıları ise detaylandırılmamıştır. En azından net/detaylı bilinen nedenler (piknik ateşi, sigara izmariti gibi) ayrı birer başlık olarak verilmiştir. Ne yazık ki, toplamda nedeni bilinmeyen yangınlar ilk sırayı almıştır. 1988-1999 yılları arasında çıkan 29 orman yangınından 26'sı (%18.4), 2000-2011 yılları arasında çıkan 43 yangından 17'si (%12), 2012-2022 yılları arasında çıkan 69 yangından 7'si (%5) nedeni bilinmeyen grubu oluşturmuştur. İkinci sırayı kasıt/sabotaj/kundaklama almıştır. Bu yangın nedeni, 2012-2022 yılları arasında en yüksek düzeye (45 yangın, %32) ulaşmıştır. 1988-1999 aralığında 1 yangın (%0.7) ve 2000-2011 aralığında 3 yangın (%2.1) şahıs ya da şahıslar tarafından çıkarılmıştır. Orman Müdürlüğü'nün kayıt defterinde yangını başlatan şahıslardan bazılarının adları tespit edilerek not düşülmüş ve yanlarına 'savcılıkta' şeklinde not düşülmüştür. İnsan-orman yangını ilişkisini araştıran Özden, Kılıç, Ünal ve Birben (2012), piknikçilerle yapılan anketlerin sonucunda, eğitim düzeyi arttıkça ormandan piknik alanlarına doğru yönelmeler görüldüğünü, yangınların faillerinin bulunma ve cezalandırma oranının düşük olduğunu ve yaş büyüdükçe orman yangını ihbar hattına ait telefon numarasının bilinme oranının bile azaldığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Kurt (2014) da, 2005-2010 yılları arasında Türkiye genelinde çıkan orman yangınlarında insanın olumsuz etkisine dikkat çekmiştir. Kartal'daki orman yangınlarının nedenleri arasında üçüncü sırayı ihmal/dikkatsizlik başlığı almıştır. Piknik ateşi, sigara izmariti ve anız yakmak başlıkları ihmal/dikkatsizliğe eklense bile toplam sayısı 34'ten 42'ye yükselmekte ve kasıt/sabotaj/kundaklama (49 yangın) başlığından daha geride kalmaktadır. 1988-1999 arasında ihmal/dikkatsizlik nedeniyle yangın verilmemiş, 2000-2011 arasında 22 yangın (%15.6), 2012-2022 arasında 12 yangın (%8.5) kaydedilmiştir. Üzmez (2010), İzmir Orman Bölge Müdürlüğü bünyesindeki ormanlarda 1997-2006 yılları arasında çıkan yangınları incelemiş; %58 oranında ihmal ve dikkatsizlik, %13 oranında kasıt, %8 oranında yıldırım nedenli olduklarını belirlemiştir. Yangınların %21'inin nedeni anlaşılamamıştır. Göktepe (2011), Muğla ilinin Fethiye Orman İşletme Müdürlüğü ormanlarında 1950-2010 yılları arasında çıkan yangınların %94'ünün insan kaynaklı olduğunu, %6'sının ise yıldırıma bağlı başladığını belirlemiştir. OGM (2019) tarafından

2008-2018 yıl aralığında bütün Türkiye çapında yangınların çıkış nedenlerine bakıldığında; ihmal, dikkatsizlik ve kaza ile %63, faili meçhul %28, doğal %2, kasıt %7 şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Avcı ve Korkmaz (2021), son yıllarda nedeni bilinmeyen yangın sayısının arttığını ve yangınların yarıdan fazlasının 'meçhul' olarak kayda geçtiğini vurgulamaktadır.

Bu açıklamalar ışığında, bu araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir:

- Kartal ilçesinde 1988-2022 yılları arasında toplam 141 orman yangını çıkmıştır.
- 1988 ve 2022'nin Haziran ayına kadar olan 35 yıllık süre içerisinde 1990, 1991, 1992, 2004, 2005 ve 2021 yıllarında hiç yangın kaydedilmemiştir. Bu nedenle toplam 29 yıllık veri elde edilmiştir.
- 29 yılda toplam 184 ha orman alanı yanmıştır. Bunlardan ilk 9 yıllık dönemde 29 yangınla (%21) en az sayı ve en fazla alan (160.7 ha, %87.4), ikinci 10 yıllık dönemde 43 yangınla (%30) ikinci sıradaki en fazla sayı ve alan (11.7 ha, %6.3), son 10 yıllık dönemde ise 69 yangınla (%49) en fazla sayı ve alan (11.5 ha, %6.25) zarar görmüştür. Ancak 2022'nin ikinci yarısında çıkabilecek yeni yangınlar bu sıralamayı değiştirebilir. Ayrıca 2021 yılında yangın görülmeme nedeni, çok büyük bir olasılıkla dünya genelinde ve ülkemizde seyreden Covid-19 pandemisine bağlı olarak ortaya çıkan evde kalma sürecinin pozitif sonucu olmalıdır.
- En fazla yanan ağaç cinsinin sahilçamı (141 yangının 66'sında ve %46.8 oranında), ikincinin karaçam (141 yangının 55'inde ve %39 oranda) olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bu ağaçların çalışma alanında en yaygın bulunan cinsler olmasından kaynaklanmaktadır. Yangınlarda karışık türler fazla hasar görmemiştir.
- 141 yangından 93'ünde (%65.9) örtü, 26'sında (%18.4) örtü&tepe ve 22'sinde (%15.6) tepe yangını yaşanmıştır. Örtü yangınları diğerleri kadar büyük olmadığından, önemli hasar bırakmamıştır. En fazla can ve mal kaybına neden olan örtü&tepe şeklindeki yangınların oranı, toplam yangın sayısının 5.5'te 1'ini oluşturmaktadır. Bu durumun, nispeten ormanların lehine bir durum olduğu söylenebilir.
- 29 yıllık değerlendirme sürecinde 127 orman yangını (%90.1) 3 saatten az, 13 orman yangını (%9.2) 3-10 saat arası ve yalnızca 1 orman yangını (%0.7) 10-24 saat arası sürmüştür. Yangınların başlangıç ve bitişi arasındaki sürelerin kısa olmasında, Aydos Ormanı'nın kent merkezine yakın olması ve bu nedenle yangına hızlı müdahale edilebilmesi çok büyük ölçüde etkili olmuştur.
- İlçede gerçekleşen 141 yangının hemen hemen 3'te 1'ini oluşturan 50 yangının (%35.4) nedeni belirlenememiştir. 49 yangının (%34.8) nedeni

kasıt/sabotaj/kundaklama, 34 yangının nedeni (%24.1) ihmal/dikkatsizlik, 6 yangının (%4.3) nedeni piknik ateşi, 1'er yangının (%0.7'şer) nedeni sigara izmariti ve anız yakmak olarak kaydedilmiştir.

- Kartal ilçesinde en fazla orman yangının gerçekleştiği doğu kesim, aynı zamanda Aydos Ormanı'nın güneyini meydana getirmektedir. Yerleşimlerle iç içe bir bölge olması, halkın dinlenmek veya piknik yapmak için tercih ettiği mesire yerlerinin varlığı yangına neden oluşturabilir.
- Toplam 37.95 km^2 yüzölçümüne sahip olan Kartal ilçesinde orman ve yeşil alan varlığı 16.45 km^2 iken, 2022 yılına gelindiğinde 7.03 km^2'ye düşmüştür. Bu durum tümüyle orman yangınına bağlanmasa da, hem İstanbul için hem Türkiye için, hem de dünya için orman yangınları ciddi bir tehdittir.

Araştırmanın sonuçlarına dayanılarak aşağıdaki öneriler getirilebilir:

- Orman yangınları canlı hayatı açısından çok büyük bir önem taşıdığı için, ülkemizdeki mevcut durumu ortaya koymak ve en hızlı-etkili-ekonomik yangın yönetimini sağlayabilmek gereklidir. Bu amaçla tüm bölge şefliklerinde sağlam verilere dayalı envanterler hazırlanmalı ve her fırsatta güncellenmelidir.
- Gerek kırsal kesimde gerekse kentsel alanda yaşayan herkesin orman yangınlarına karşı bilinçlenmesi için eğitime önem verilmeli, yazılı ve görsel basında duyurular yapılmalıdır.
- Orman yangınlarını başlatanların tespiti için kamera benzeri sistemlerin yaygınlaştırılması sağlanmalı, suçlulara caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.
- Orman yangınlarına müdahale olanakları (ekipman, yetişmiş eleman, ulaşım yolları) en son teknolojiye uygun şekilde devamlı surette geliştirilmelidir.
- Yangınlardan zarar görmüş arazilerin yeniden ağaçlandırılması sağlanmalı, başka amaçlara yönelik uygulamalara izin verilmemelidir.

KAYNAKLAR

1. Atmiş, E. (2020). Türkiye orman varlığıyla ilgili değişimler ve nedenleri (İçinde *Türkiye Ormancılar Derneği'nin 95. kuruluş yıldönümünde: Orman varlığımız ve ormancılık üretim faaliyetleri*, Editör: Kenan Ok, 10-25), TOD Yayın No: 51, Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık.
2. Avcı, M. & Korkmaz, M. (2021). Türkiye'de orman yangını sorunu: Güncel bazı konular üzerine değerlendirmeler. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, *22*(3): 229-240. DOI: 10.18182/tjf.942706.
3. Bilgili, E., (2020). Türkiye'de orman yangınlarına genel bir bakış. *Yeşil Dünya, Orman Mühendisleri Odası*, *57*(1-2-3), 58-67.
4. Cengiz, S., Atmiş, E., Görmüş, S. (2019). The impact of economic growth-oriented development policies on landscape changes in Istanbul Province in Turkey. *Land Use Policy*, 87, 104086.
5. Doğanay, H. & Doğanay, S. (2004). Türkiye'de orman yangınları ve alınması gereken önlemler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *9*(11), 31-48.
6. Gorard, S. (2003). *Quantitative methods in social science*. London: Continuum International.
7. Göktepe, S. (2011). *Muğla-Fethiye ormanlarında yangın sorunu, yangınların dağılımı ve yangınlar üzerinde etkili olan ekolojik faktörler* (Yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
8. Hüryaşar, F. (2019). *Isparta Orman Bölge Müdürlüğü ormanlarında yangın sorunu, yangınların dağılımı ve mücadele organizasyonu* (Yüksek lisans tezi), Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Isparta.
9. İBB (2020). *İstanbul ili Kartal-Maltepe ilçeleri heyelan farkındalık kitapçığı*. İstanbul: Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü.
10. İnan, Ç. (2018). *Uydu görüntü verileri kullanılarak orman yangın analizi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Bilişim Enstitüsü, İstanbul.
11. Kartal Belediyesi (2014). 2015-2019 stratejik plan. https://www.kartal.bel.tr/tr/dosyalar/2015_2019_Stratejik_Plan.pdf (Erişim tarihi: 06.09.2022).
12. Kurt, B. (2014). *Türkiye'de orman yangınlarının coğrafi dağılışı* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
13. Küçükosmanoğlu, A. (1985). Orman yangınları. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, *35*(1), Seri B, 116-124.

14. Küçükosmanoğlu, A. (1986). Türkiye ormanlarında çıkan yangınların sınıflandırılması ile büyük yangınların çıkma ve gelişme nedenleri. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, *36*(1), 131-154.
15. Küçükosmanoğlu, A. (1990). Kızılçam-orman yangınları ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 40(4), 67-84.
16. OGM (2019). *Orman yangınlarıyla mücadelede yenilikçi yaklaşımlar çalışma grubu belgesi*. Ankara: III. Tarım ve Orman Şûrası.
17. OGM (2022). Orman Genel Müdürlüğü Devlet Orman İşletmesi Alemdağ Müdürlüğü verileri.
18. Özden, S., Kılıç, H., Ünal, H. E. & Birben, Ü. (2012). *Orman yangını insan ilişkisi*. Ankara: Türkiye Ormancılar Derneği Yayını.
19. Rowell, A. & Moore, P. F. (2000). *Global review of forest fires*. WWF International/IUCN Forest Conservation Programme Report.
20. Satendra, S. & Kaushik, A. D. (2014). *Forest fire diaster management*. New Delhi: National Institute of Disaster Management, Ministry of Home Affairs.
21. Sukamolson, S. (2007). Fundamentals of quantitative research. *Language Institute Chulalongkorn University*, *1*(3), 1-20.
22. Şahin, C. & Sipahioğlu, Ş. (2002). Doğal afetler ve Türkiye. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
23. TOD (2020). *İtfaiyeciler için orman yangınları el kitabı*. Türkiye Ormancılar Derneği Yayın No: 53, Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık.
24. TÜİK (2021). Türkiye İstatistik Kurumu verileri.
25. Üzmez, İ. (2010). *Türkiye'de orman yangınlarıyla savaş uygulamaları ve etkinlikleri (İzmir Orman Bölge Müdürlüğü örneği)*. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
26. WWF & NATURA (2022). *Akdeniz Bölgesi'ndeki büyük orman yangınlarının ekolojik ve sosyo-ekonomik etkileri* (Türkiye Doğal Hayatı Koruma Vakfı& Doğa ve Kültür Koruma Derneği). Rapor, PrintWorld Matbaa San. Tic. A.Ş.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE (1950-1960) TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Pakize ÇOBAN KARABULUT

Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: pakizecoban@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7379-306X

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 1946 yılına kadar bazı ara denemeler hariç çok partili siyasi yönetimden uzak tek parti iktidarıyla yönetilmekteydi. İkinci Dünya Savaş sonrası dünya siyasetinde yaşananlar ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olma süreci, Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinin önünü açmıştır. 19 Mayıs 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün vermiş olduğu beyanatla, Türkiye çok partili hayata geçmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1945; Toker, 1990: 56; Börtücene, 1998: 67).

İsmet İnönü'nün beyanatından sonra ilk muhalefet yine Tek Parti olarak yönetimde bulunan CHP'nin içinden gelmiştir. Saraçoğlu Hükümeti'nin Mayıs 1945 tarihinde hazırladığı yedi aylık bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes ve Refik Koraltan gibi isimler sert eleştirilerde bulunmuştur. Menderes, maddi durumun kötüye gittiğini bu nedenle savaş sonunda gereken atılımların gerçekleştirilemeyeceğini öne sürmüştür. Bu tartışmaların sonunda yapılan bütçe oylamasına yetmiş yedi milletvekili katılmıştır. Ayrıca beş üye, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak ve Fuat Köprülü ret oyu vermiştir (Albayrak, 2004: 44; Turan, 2003: 280-281). Aynı milletvekilleri altı ilde yapılacak ara seçimlerinden önce "Dörtlü Takrir" diye bilinen bir önerge vererek özellikle parti içinde özgür bir tartışma ortamının yaratılmasını talep etmiştir (BCA, 030.01, 53.315.4.).

Eleştirilerin, bütçe görüşmelerine ya da hükümet önerilerine olumsuz oy vermeye dönüşmesi karşısında İsmet İnönü ve CHP yöneticileri partide bazı değişiklikler yapma gereği duymuştur. Ticaret Bakanlığına Raif Karadeniz getirilmiş, CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal da yerini daha ılımlı olan Nafi Atuf Kansu'ya bırakmıştır. Bu değişikliklerin ardından altı ilde ara seçimler yapılmıştır. İsmet İnönü seçim yapılacak illerde aday göstermeyerek bağımsızların seçilmesine olanak sağlanmasını istemiş, ancak seçimler iki dereceli yapıldığı ve ikinci seçmenler CHP'den olduğu için bağımsızlar sonuç alamamıştır (Turan, 2003: 280-281).

11 Haziran 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu mecliste kabul edilmiş (BCA, 490.1.0.0.5.26.30; Resmî Gazete, 15 Haziran 1945) bu kanun ile geniş toprak sahiplerinin siyasi gücünün kırılması ve arazi mülkiyetinin üretimi arttıracak şekilde yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır (Timur, 2001: 44).

Toprak Kanunu, CHP içindeki muhalifler tarafından ağır eleştirilere uğramış bundan dolayı eksik uygulanmış, hatta kamulaştırma hükümleri kâğıtta kalmıştır (Yaşa, 1980: 175). Toprak Kanunu görüşmelerinin başladığı sırada Celal Bayar ve arkadaşları CHP'den ayrılarak başka bir parti kurmayı düşünmemiş, sadece hükümetten birtakım isteklerde bulunmakla yetinmiştir (Toker, 1990: 53). Bu

süreçte Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisini (MKP) kurmak için İçişleri Bakanlığı'na başvurmuştur (Yalçın, 2008: 533).

Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Adnan Menderes, Türk siyasi hayatında ilk kez, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmaları sırasında aktif olarak sözlü tartışmalarda yer almaya başlamıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hakkındaki hükümet tasarısına cephe almış ve sonuna kadar bu tasarıya karşı çıkmıştır. Menderes, bu mücadelede hükümetin reform tasarısına karşı çıkan Çukurova'dan Cavit Oral, Eskişehir'den Emin Sazak gibi büyük toprak sahiplerinin safında yer almıştır. Kendisi de büyük toprak sahibi olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu faşist bir kanun olarak değerlendirmiştir (Akalın, 2000: 58-59).

Mayıs 1945 tarihinde mecliste Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülürken Adnan Menderes kanun aleyhinde uzun bir konuşma yapmıştır. Menderes ve Köprülü, Vatan ve Tan gazetelerine hükümeti eleştiren yazılar yazmış ve demeçler vermiştir. 21 Eylül 1945'te Menderes ve Köprülü CHP'den ihraç edilmiştir (BCA, 490.1.5.27.17). Ardından kararı eleştiren Refik Koraltan da partiden uzaklaştırılmıştır (Akşin, 1998: 15; Eroğlu, 1990: 12). Refik Koraltan, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış konuşmasında memleketin muhalefet partisine ihtiyacını dile getirmiştir. Ancak Temmuz 1945 tarihinden itibaren Milli Kalkınma Partisi adıyla bir muhalefet partisi bulunmaktaydı (Akşin, 1998: 15; Eroğlu, 1990: 12). İnönü, 1 Kasım 1945'teki bir konuşmasında muhalefet partisinin olmamasından yakınarak MKP'yi muhatap almamıştır (Timur, 1991: 27).

Çok partili siyasal yaşama geçişle birçok yeni parti kurulmuştur. 7 Ocak'ta DP, 9 Mart'ta Türk Sosyal Demokrat Partisi, 14 Mayıs'ta Türkiye Sosyalist Partisi, 19 Haziran'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuştur. Fakat 13 Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin yöneticileri tutuklandıktan sonra her iki parti de kapatılmıştır. Sosyalist partilerin kapatılmasının dış siyaset ile de yakından ilgisi bulunmaktaydı (Ağaoğlu, 1972: 46).

CHP'den ihraç edilen Menderes, Köprülü ve partiden uzaklaştırılan Refik Koraltan, sonraları hem partiden hem de vekillikten ayrılan Celal Bayar ile birlikte 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1946). Bu isimler, CHP'nin oligarşi felsefesine karşı ortaya çıktıklarını söylemiştir (Karpat, 2010: 493).

DP savaş sonrası dönemin huzursuz ortamında, çeşitli toplumsal sınıf ve zümrelerin ortak taleplerinin eseriydi. İkinci Dünya Savaşı sürecinde ekonominin olumsuz etkileri ülkede hissedilmiş ve hayat pahalılığı gün geçtikçe artmış, DP

mensupları da hayat pahalılığına vurgu yaparak iktidar partisini yıpratmaya çalışmıştır (Tansel, 1960: 2).

21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler sonucunda DP, TBMM'de muhalefet sıralarında temsil edilmeye başlarken, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerle tek başına iktidara gelmiştir. (Akşin, 1996: 218-219). DP iktidarı büyük umutlarla başlamıştı. Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP'nin genel başkanlığından ayrılmıştır. Parti genel başkanlığı başbakan olan Adnan Menderes'e verilmiştir. Refik Koraltan Meclis Başkanı seçilmiş, Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir (Özkaya Duman ve Birsel, 1996: 218-219; Akşin, 1996: 220; Taşkıran, 2019: 579-597).

DP'nin iktidar olduğu tarihlerde uluslararası bağlamda Türkiye'yi ilgilendiren birçok gelişme yaşanmıştır. Kore Savaşı'na Türkiye'nin BM çerçevesinde asker göndermesi, Balkan Paktı'nı tekrardan canlandırma girişimleri, Bulgaristan'dan göçler, Bağdat Paktı'nın yapılması, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD ile yakınlaşması, belki de en önemlisi Türkiye'nin NATO üyeliği başlıca gelişmelerdir.

DP iktidarı dönemi Türk dış politikasını belirleyen en önemli unsur, Menderes Kabinesi'nin hükümet programlarında belirlediği esaslar ve hedefler üzerine oluşturulmasıdır. Bu esaslar veya hedefler; Batı'ya daha fazla yönelmeyi, İngiltere ve Fransa ile ittifak, Amerika ile işbirliği ve dostluk ilişkilerini arttırmak şeklinde ifade edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 3, C. 1, 29 Nisan 1950: 24-32).

Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması

DP iktidara geldikten sonra bütün gücünü ekonomik kalkınmaya vermiştir. Koşullar da bunun için uygundu, 1950'de başlayan Kore Savaşı dünyada hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarını yükseltmişti. Bu sırada Türkiye'de tarım aletlerinin sayısının artmasıyla birlikte tarım üretiminde de önemli artışlar olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya katılmak için Kore Savaşı'na dâhil olma teklifini Amerika'nın kabul etmesi ve General Tahsin Yazıcı komutasındaki tugayı Kore'ye göndermesi neredeyse tüm basında, Türkiye'nin Amerika'nın yanında yer alması olumlu değerlendirilerek, bu doğrultuda yazılar yayınlanmıştır. Ayrıca Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü TBMM'de konuyla ilgili açıklama yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 15, C. 1, 30 Haziran 1950: 312). Köprülü tarafından BM Genel Sekreteri Trygve Lie'nle Türkiye'nin BM'ye üye ülke sıfatıyla üzerine düşen vazifeyi yapacaklarına dair telgrafla bilgi verilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 15, C. 1, 30 Haziran 1950: 310-312). Bunun üzerine 19 Temmuz 1950'de Cumhurbaşkanı Bayar liderliğinde toplanan Bakanlar Kurulu, meclis onayına gerek duymadan Kore'ye asker

gönderme kararı almıştır. Bu karar ile 25 Temmuz 1950'de BM emrine verilmek üzere 4500 Türk askerinin Kore'ye gönderileceği BM Genel Sekreterliğine bildirilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1950).

CHP, bu kararı şekli yönden eleştirmiş, yurtdışına asker gönderilmesinin meclisin onayı ile mümkün olabileceğini hatırlatmıştır. Kore Savaşı'na en ciddi tepkiler soldan ve aydınların kurduğu Barışseverler Derneği'nden gelmiştir. Bu dernek, 12 Mayıs 1950 tarihinde kurulmuştur (Çavdar, 2000: 36). Dernek, Kore'ye asker gönderme kararını bir bildiri ile protesto etmiştir. Dünya Barış Harekâtı'nın bir uzantısı olan dernek, yayınladığı bu bildiri üzerine askeri mahkeme tarafından takibata uğramıştır. Mahkeme tarafından derneğin kapatılmasına karar verilmiş, dernek yöneticileri de 10 ile 15 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştır (Duman, 2019: 665-692).

Kore'ye giden Türk tugayının savaşa katılmaktan çok, geri çekilen Amerikan askerlerini korumakla görevli olması, Türk tugayının Çin askerleri tarafından ciddi kayıplar vermesine neden olmuştur. Yüzlerce şehit ve yaralı veren tugay, güneydeki BM gücüne katılmıştır. Türkiye, savaşın dehşetini Türk askerleri yurda döndükten sonra daha iyi anlamıştır. Bu arada Türk ordusunun yaralı ve şehitlerine Amerika tarafından Silverstar isimli Amerikan kahramanlık nişanı verilmiştir. Savaş, 27 Temmuz 1953 tarihinde ateşkes anlaşmasının imzalanmasıyla sona ermiştir. Kore, bu anlaşmayla yine savaş başlamadan önce olduğu gibi ikiye ayrılmış, Kuzey ve Güney Kore'nin sınırı olarak belirlenen 38. enlem tekrar sınır olarak kabul edilmiştir. Yani yüzlerce şehit verildikten sonra gelinen nokta, savaşın başladığı nokta olmuştur (Çavdar, 2000: 37).

Kore Savaşı'nın Türkiye için tek getirisi, NATO'ya kabul edilmesi olmuştur. Kuzey Atlantik Güvenlik Örgütü olarak oluşturulan NATO 4 Nisan 1949 tarihinde kurulmuştur. Bu paktın içinde daha güvende olacağına inanan Türkiye, 1949 yılında üyelik için başvurmuş, ancak bu başvuru kabul edilmemiştir. Daha sonra Türkiye'nin Ağustos 1950'deki başvurusu da reddedilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ağustos 1950). Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasından sonra Türkiye ve Yunanistan, 21 Eylül 1951 tarihinde NATO'ya üye olmaya davet edilmiştir. 13 Ekim 1951 tarihinde her iki ülke anlaşmayı imzalamış, TBMM tarafından da anlaşma 18 Şubat 1952 yılında onaylanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, D.9, B. 41, C. 13, 18 Şubat 1952: 313-315, 340, 343; Resmi Gazete, 19 Şubat 1952, No: 8238).

1952'de Türkiye'nin NATO üyeliği önemli bir dış siyaset başarısı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca üyelik Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı yalnızlık duygusuna son vermiştir (Erkmen, 2020: 1043-1044; Akşin, 1996: 220). Ancak Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra Amerika ile ikili ilişkileri tam bir ittifak yapısı içine girmiştir (Armaoğlu, 2017: 15).

Türkiye ile Bulgaristan Arasında Göçmen Krizi ve Balkan Paktı

DP Hükümeti'nin Amerika ile yakınlaşması, BM çerçevesinde Kore'ye asker göndermesi ve NATO üyeliği girişimleri Türkiye'nin batı sınırında yer alan Sovyet Rusya güdümündeki Bulgaristan ile siyasi krize yol açmıştır. Balkanlardan Türkiye'ye Türk göçü meselesi Cumhuriyet öncesine dayanmakla birlikte 18 Ekim 1925'te "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi" imzalanmıştı. Bu sözleşme özellikle Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelmek isteyen Türk göçmenlerinin haklarına hukuki bir statü kazandırmıştır. 31 Mayıs 1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bu göçler, ekonomik olarak ülkeye yük olmaması için yıllara yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın güdümüne giren Bulgaristan Komünist idaresi 1945-1949 yılları arasında Türkiye'ye göçleri engellemeye çalışmıştır (Pınar, 2014: 65). Ancak DP Hükümeti döneminden itibaren Bulgaristan, göçleri engelleme politikasından vaz geçip Bulgaristan'daki tüm Türklerin Türkiye'ye gitmesi yönünde bir tavır takınmıştır. Böylece Türkiye'yi ekonomik olarak zora düşürmeye çalışmıştır. İki ülke arasında karşılıklı verilen notalar üzerine Türkiye 7 Ekim 1950'de sınır kapısını kapatmıştır. Türkiye, Bulgaristan'dan Türk olmayan, çingene ve ajanların ülkeye geçişini engellemek için sınırı kapattığını beyan etmiştir (Akşam Gazetesi, 9 Ekim 1950).

Türkiye, Bulgaristan'ın bu haksız ve gayri insani tutumuna karşılık Bulgar Hükümeti'nin vermiş olduğu 16 Ekim 1950 tarihli notaya cevap vermiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Köprülü, 4 Kasım 1950'de Avrupa Konseyi Dışişleri Bakanlar Komitesi'nin Roma toplantısına katılarak Bulgaristan ile yaşanan göçmen krizinin detaylarını anlatmıştır. Bu toplantı neticesinde Bulgaristan'a uyarı verilmiştir (Yeni Sabah Gazetesi, 5 Kasım 1950). Türkiye, 2 Aralık 1950'de sınır kapısını açmasına rağmen Bulgaristan'ın mevcut tutumundan vaz geçmemesinden dolayı 8 Kasım 1951'de kapıları tekrardan kapatmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Kasım 1951). Ancak göçmen meselesi DP dönemine ait en önemli meselelerden birisi olmuştur. Bu konunun çözümü için yoğun diplomasi harcanmıştır.

DP döneminde özellikle Türkiye'nin bölgesel güvenliği ve Adriyatik'ten Pakistan'a kadar NATO güvenlik sahası olan bölgenin bütünlüğünün sağlanması amacıyla Balkan devletleriyle bir pakt yapılmıştır. DP iktidarında, Atatürk döneminde olduğu gibi 1935 yılında Balkan devletleriyle ittifak çerçevesinde yapılan Balkan Antantı'na benzer "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Tarihte "Balkan Paktı" olarak geçen Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 10 maddeden oluşan bu antlaşma 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalanmış (TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 56, C. 20, 28 Şubat 1953: 1375-1377) ve 18 Mayıs 1953'te TBMM'de kabul edilmiştir (TBMM

Tutanak Dergisi, D. 9, B. 84, C. 22, 18 Mayıs 1953: 302). Ayrıca bu paktın devamında Yugoslavya'nın güvenliği için 9 Ağustos 1954'te adı geçen devletlerle ittifaka dönüşen Bled Antlaşması yapılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1954).

Kıbrıs Sorunu ve Demokrat Parti'nin Kıbrıs Politikası

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin sömürgelerinde bağımsızlık hareketleri güçlenmiştir. Bunların başını Hindistan çekiyordu. Sosyalist hareketlerin güçlenmesi de tüm dünyada bu nitelikteki hareketleri adeta teşvik etmiştir. Çin'de Mao'nun zaferi, Vietnam'da Dien Bien Fu'da Fransızların yenilgiye uğraması ve Ho Chi Min yönetiminde bağımsız Kuzey Vietnam'ın oluşması, Afrika'da Lumumba'nın önderliğini yaptığı devrimci kurtuluş hareketleri, Mısır'da Abdülnasır'ın krallığı devirmesi, Castro'nun Küba'da yükselen eylem ve iktidarı 1950'li yılların başta gelen olaylarıydı. İngiliz yönetiminde bulunan Kıbrıs'ta ise bağımsızlık hareketi 1950'li yılların başında başlamıştır. EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Teşkilatı) denilen örgütün Kıbrıs'ta başlattığı çatışmalar Yunanistan ile birleşmeyi (Enosis) amaçlamıştır (Çavdar, 2000: 52).

Kıbrıs'ta ilk çatışmaların başladığı dönemde olay Türkiye'nin ve hükümetin dikkatini çekmemiştir. Hatta ilk zamanlarda Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili bir sorunu olmadığını söylemiştir (Yeni Sabah Gazetesi, 21 Haziran 1950). Yunan Başbakanı Sofokles Venizelos'un 16 Şubat 1951 tarihinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğini beyan etmesi üzerine Kıbrıs, DP Hükümeti'nin gündemine girmeye başlamıştır (Armaoğlu, 1963: 26). Ayrıca Sedat Simavi'nin yönetimindeki Hürriyet gazetesi olayın üzerine gitmiştir. Her gün Kıbrıs'ta EOKA'ya bağlı militanların yaptıklarına, Türklerin nasıl kötü muamele gördüklerine ilişkin haberler birinci sayfada iri puntolarla yer almıştır. Türkiye, Makorios, Grivas ve Enosis kelimeleri ile bu gazetenin sütunlarında tanışmıştır. Kamuoyunun dikkati böylece konuya çekilmiştir. Akabinde diğer yayın organları da konuyu ele almaya başlamıştır. Kıbrıs'ta meydana gelen Enosis mitingleri tehlikeli boyutlara ulaşınca Türkiye'de üniversite öğrencileri konuyla ilgili kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla gösteriler düzenlemiştir. Makarios'un Enosis girişimleri, Venizelos'un açıklamaları ve Atina'daki büyük Enosis mitingi neticesinde İstanbul ve Ankara'da Türk Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği ayrı ayrı ve ortak mitingler düzenlemeye başlamıştır. Başta üniversite gençliği olmak üzere gençler ve halk bu mitinglere katılmıştır. Bu durum 1950'li yılların ilk yarısının sonlarına doğru, Türkiye'de de Kıbrıs sorununun olduğunun kabul edilmeye başlandığını göstermesi açısından önemlidir (Tuna, 2016: 85; Çavdar, 2000: 53).

Türkiye esas itibariyle İngiltere'nin ada üzerindeki politikasına bağlı kalmışsa da Yunanistan ile kurulmuş olan "Barış ve Dostluk Antlaşmasının" bozulmaması için ilk başlarda Kıbrıs meselesine mesafeli durmuştur. Ancak Yunanistan'ın adadaki Rum nüfusunun yoğun olduğunu iddia ederek buradaki Rumların hâkim unsur olarak tek başına bir yönetim kurması gerektiği konusunu 20 Ağustos 1954'te BM Genel Kuruluna taşıması Kıbrıs meselesinin Türkiye kamuoyunda karşılık bulmasına yol açmıştır. BM Genel Kurulu Yunanistan'ın Kıbrıs ile ilgili teklifini reddedip adanın mevcut statükosunun korunması ve Türkiye'nin sürece dâhil olma taleplerini olumlu karşılamıştır. Böylece DP iktidarının 1954'ten sonraki dış politikasını meşgul eden en önemli husus Kıbrıs meselesi olmuştu (Milliyet Gazetesi, 21 Ağustos 1954; Akşam Gazetesi, 16 Aralık 1954).

6 Eylül 1955 tarihinde İstanbul Ekpress gazetesinde Atatürk'ün doğmuş olduğu Selanik'teki evine Yunanlılar tarafından bomba atıldığıyla ilgili bir haber yayınlanmıştır. Gazetede çıkan haber Türk kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır (Turan, 2003: 175-176). O akşam bütün İstanbul'da Rumların binlerce iş yeri ve evine, kilise ve mezarlıklarına saldırılmıştır. Bütün İstanbul'da aynı sırada aynı hareketin olabilmesi bir düzen olduğu izlenimini vermiştir (Akşin, 1996: 223). Hükümet olayları kontrol edemeyince İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiş ve olayların nedenini solcuların tahriki olarak göstermiştir. Aziz Nesin, Kemal Tahir ve Asım Bezirci gibi solcu aydınlar gözaltına alınmış ve uzun süre tutuklu kaldıktan sonra hepsinin suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır. 6-7 Eylül olayları sonunda İstanbul'un yüzyıllardır devam eden çok kültürlü yapısına büyük bir darbe vurulmuştur. Başta Rumlar olmak üzere azınlıklar Türkiye'den göç etmiş, geriye kalanlar da İnönü'nün 1960 sonrası başbakanlığı döneminde çıkarılan kararname ile yurt dışına çıkarılmıştır (Çavdar, 2000: 57).

Kıbrıs konusunda Türkiye'nin iddiasını ortaya koyduğu ilk zamanlarda adanın tümü istenmiş, daha sonra adanın Yunanistan ile Türkiye arasında paylaşılması talep edilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak 13 ve 19 Şubat 1959 tarihlerinde imzalanan Zürih ve Londra anlaşmalarıyla Kıbrıs'ın bağımsız olması, fakat Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin adadaki hava üslerini muhafaza etmesi, Türkiye ve Yunanistan'ın birer askeri garnizon bulundurması kabul edilmiştir. Ayrıca her üç devletin adaya müdahale hakkı bulunacaktı. Ayrıca Kıbrıs Anayasası, hükümet ve parlamentoda Türklere bazı özel haklar tanımıştır. Federal Almanya'dan bir yargıcın başkanlığındaki Anayasa Mahkemesi bu düzenin işleyişine yardımcı olacaktı. Başpiskopos Makarios, Kıbrıs Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük cumhurbaşkanı yardımcısı seçilmiştir. Kıbrıs konusu bu şekilde çözülmüş gibi görünmesine rağmen Rumlar, Zürih ve Londra

anlaşmalarının getirdiği düzeni yıkmak için harekete geçmiştir (Akşin, 1996: 224).

Ortadoğu Komutanlığının Kurulması ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Mısır ve Süveyş kanalından çekilmek zorunda kalması İngiltere'yi ve bölgede etkili olmaya başlayan Amerika'yı yeni arayışlara yönlendirmiştir. İngiltere özellikle Süveyş kanalı üzerindeki tasarrufunu kaybetmek istemediği gibi bölgeden de çekilmek istemiyordu. Bunun için 1948'de Arap-İsrail Savaşını bahane ederek bölgeden çıkmama kararı almıştır. Bu sırada Amerika ise İngiltere'nin bölgede daha da kökleşmesi için kanal üzerindeki statüsünden dolayı Ortadoğu Komutanlığı adı altında bir müttefik karargâhı kurmak istemiştir. Bu komutanlığın temel amacı İngiltere'nin kanal üzerindeki çıkarlarını korumaya yönelik bir askeri işbirliğiydi. İngiltere Ortadoğu'daki devletlerin tepkisini çekmemek için Türkiye'yi de bu birliğe dâhil etmiştir. 8 Eylül 1950'de Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin yer aldığı Ortadoğu Komutanlığının kurulması kararı alınmıştır. Bu komutanlık daha sonra Ortadoğu Savunma Örgütü ismini almıştır. Türkiye'nin bu komutanlıktaki esas misyonunu Dışişleri Bakanı Köprülü, TBMM'de, "Ortadoğu'nun açık saldırılar karşısında bölgedeki ülkelerin savunma için askeri ve diğer ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanması için bu yapılanmanın gerekli olduğunu" (TBMM Tutanak Dergisi, D.9, B. 19, C. 11, 19 Aralık 1951: 228) beyan etmiş olsa da o, Türkiye'nin İslam ülkeleri arasında lider konumda olduğunu ve Arapların ancak Türkiye öncülüğünde batıya çekilebileceğini düşündüğü için bu birliğe katıldıklarını ifade etmiştir (Bağcı, 1990: 48).

DP Hükümeti, Ortadoğu Komutanlığının İngiltere ve Mısır arasındaki ihtilafın çözülmesini sağlayacağını da düşünmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 19, C. 11, 19 Aralık 1951: 229-230). Ancak Arap devletlerinin bu komutanlığa gerekli ilgiyi göstermemelerinden dolayı bu yapı tam manasıyla etkili olamamıştır.

Bağdat Paktının Kurulması ve Türkiye'nin Rolü

Ortadoğu Komutanlığının kurulmasına bölgedeki Arap Devletlerinin ilgi göstermemesi sonucunda Türkiye, Sovyet Rusya tehlikesine karşı Kuzey Kuşağı Projesi ile bölgesel bir pakt kurma girişiminde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Köprülü, meclis konuşmasında bir Ortadoğu Paktı'nın kurulması konusunu gündeme getirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 51, C. 20, 23 Şubat 1953: 828). Türkiye bu paktı Pakistan, İran, Irak ve Suriye ile kurmak istemiştir. Nitekim tarihte "Bağdat Paktı" olarak geçen bu mutabakat kapsamında Türkiye adı geçen devletlerle anlaşmalar yapmaya girişmiştir. 2 Nisan 1954'te Pakistan

ile "Dostça İşbirliği Antlaşması" (Resmi Gazete, 16 Haziran 1954, No: 8730), 24 Şubat 1955'te Irak ile karşılıklı "İşbirliği Antlaşması" yapılmıştır (Resmi Gazete, 28 Şubat 1955, No: 8942). BM'nin 58. maddesi kapsamında hayata geçirilen "Bağdat Paktı" için Türkiye ile Irak arasında yapılan antlaşmaya 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran katılmıştır (Aydemir, 1988: 319). İngiltere bu paktın üyesiyken Amerika dışardan destek vermiştir. DP yöneticileri özellikle Irak krallık ailesi ve Başbakan Nuri Sait ile çok yakın kişisel ilişkiler geliştirmiştir. Iraklı yöneticiler tatillerini Boğaz'da geçirmeye başlamıştır (Fırat, 2008: 620-621).

14 Temmuz 1958 tarihinde Irak ordusu darbe yaparak, iktidarı ele geçirmiş, Faysal ve Nuri Sait öldürülmüştür. DP'li yöneticiler bundan çok etkilenmiş, Türk ordusu Irak ve Türkiye sınırında alarma geçirilmiştir. Hatta Menderes'in Irak'a askeri müdahaleye niyetlendiği, fakat Amerika tarafından vazgeçirildiği öne sürülmüştür (Armaoğlu, 2007: 514). Lübnan ve Ürdün'ün başvuruları üzerine Amerikan askeri birlikleri, Lübnan'a İngiliz askeri birlikleri ise Ürdün'e gönderilmiştir. Lübnan'a yapılan askeri çıkarmada Amerika İncirlik üssünü kullanmıştır. DP iktidarına göre Irak devrimi dıştan desteklenen yıkıcı bir faaliyetti. Muhalefete göre ise istibdat ve baskıya karşı bir ayaklanmaydı. Sovyet Rusya ise Türk Hükümeti'nin tutumunu protesto etmiştir (Akşin, 1996: 225).

Irak devrimi DP iktidarında darbe ya da devrim korkularını başlatmış ya da yaygın hale getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Amerika ile yaptığı ikili antlaşma da DP'li yöneticilerin heveslerini arttırmıştır. Muhalefet, Irak devrimini doğru bulduğuna göre, benzerini Türkiye'de yapabilir, onun için daha da baskı altına alınmalıdır diye düşünülmüştür (Akşin, 1996: 226).

Sonuç

DP, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında kurulmuş ve 1950 yılında yapılan seçimler ile de iktidar partisi konumuna gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası nedeniyle yalnızlığa itilmesi ve bu süreçte savaşı kazanan tarafta bulunan Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra Türkiye'yi tehdit etmesi, Türkiye'nin dış politikasında bu tehdit karşısında ABD'ye yaklaşmasına neden olmuştur. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmeden önce 1946 ve 1947 yıllarında Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD'den askeri ve ekonomik yardımlar alınarak, Sovyet Rusya'ya karşı güç unsuru oluşturma çabası özellikle 1950 yılından sonraki Türkiye'nin iç ve dış politikasını ciddi şekilde etkileyen hususlar olmuştur.

DP iktidarı döneminde, Sovyet tehdidi sonucu Amerika'ya yaklaşılması, yapılan anlaşmalarla ekonomik ve siyasi olarak yükümlülük altına girilmesi, Türkiye'nin Amerika'yla ortak bir dış politika siyaseti takip etmesine neden

olmuştur. Özellikle Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi sonucunda NATO'ya girmesiyle bu durum daha da pekişmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planıyla başlayan Amerika'ya bağlılık 1950 yılından sonra yapılan gerek ikili anlaşmalarla gerekse oluşturulan paktlarla devam etmiştir. DP, Cumhuriyet döneminde Türk siyasi hayatında ve çok partili siyasi yaşama geçişte önemli rol oynamıştır. DP'nin on yıllık iktidarı döneminde Türkiye'nin iç ve dış politikasında ciddi değişimler yaşanmıştır. Özellikle tek parti döneminin halk üzerindeki olumsuz izleri sonuna kadar kullanılmıştır. Başta Başbakan Menderes olmak üzere DP'nin önde gelen siyasetçileri her fırsatta bu dönemi eleştirerek toplumun tepkisini canlı tutmuştur.

DP dönemi özellikle sol düşünceye karşı olmanın çeşitli örnekleriyle doludur. İlan edilen hükümet programlarında da bu konu açıklıkla ortaya konmuştur. Amerika'da esen McCarthy'ci hava Türkiye'de de yansımasını bulmuştur. 1950-1960 döneminde komünizm ve sosyalizmden bile söz etmek mümkün değildi. Sol eğilimli olduğu düşünülen kişiler yoğun bir şekilde izlenerek, zaman zaman gözaltına dahi alınmıştır. Buna karşın aşırı sağ unsurlar iktidardan destek bulmuştur. Komünizmle Mücadele Derneği, Milliyetçiler Derneği gibi örgütlerin yöneticileri DP'de milletvekili hatta bakan olarak görev almış, İslamcı sağ görüş ise açıkça desteklenmiştir. DP iktidarda olduğu sürece programlarında yer alan unsurlar taviz verilmeden uygulamaya çalışılmıştır. Bu süreçte özellikle halkla ilişkilerin olumlu ve sağlam olması doğrultusunda dinsel ve milliyetçi duygular sürekli gündemde tutulmuştur.

Kaynakça

a) Arşiv Belgeleri ve Meclis Tutanakları

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
2. BCA, 030.01, 53.315.4.
3. BCA, 490.1.0.0.5.26.30.
4. BCA, 490.1.5.27.17.
5. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 3, C. 1, 29 Nisan 1950: 24-32.
6. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 15, C. 1, 30 Haziran 1950: 312.
7. TBMM Tutanak Dergisi, D.9, B. 41, C. 13, 18 Şubat 1952: 313-315, 340, 343
8. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 56, C. 20, 28 Şubat 1953: 1375-1377.
9. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 84, C. 22, 18 Mayıs 1953: 302.
10. TBMM Tutanak Dergisi, D.9, B. 19, C. 11, 19 Aralık 1951: 228.
11. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 19, C. 11, 19 Aralık 1951: 229-230.
12. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, B. 51, C. 20, 23 Şubat 1953: 828.

b) Süreli Yayınlar

13. Akşam Gazetesi,
14. Cumhuriyet Gazetesi,
15. Milliyet Gazetesi,
16. Resmî Gazete,
17. Yeni Sabah Gazetesi

c) Araştırma Eserleri

18. Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, Ankara: Baha Matbaası.
19. Akalın, C. (2000). *Askerler ve Dış Güçler, Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
20. Akşin, S. (1996). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara: İmaj Yayınevi.
21. Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phonex Yayınları.
22. Armaoğlu, F. (1963). *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*, Ankara: Sevinç Matbaası.
23. Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, İstanbul: Alkım Yayınları.
24. Armaoğlu, F. (2017). *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, İstanbul: Kronik Yayınları.
25. Aydemir, Ş. S. (1988). *İkinci Adam, Üçüncü ve Son Cilt (1950-1964)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

26. Börtücene, İ. (1998). Çok Partili Demokrasiden 1980 Müdahalesine. Mete Tunçay (Ed.), *Bilanço'98 75 Yılda Düşünceler Tartışmalar* (s. , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
27. Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, İstanbul: İmge Kitabevi.
28. Duman, D. (2019). Kore Savaşı ve Türkiye'de Savaş Karşıtı Bir Örgütlenme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *19* (39), 665-692.
29. Erkmen, A. (2020). Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *17* (2), 1024-1049.
30. Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İstanbul: İmge Kitabevi.
31. Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2008). 1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye 1. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası* 1 (s. 477-652). İstanbul: İletişim Yayınları.
32. Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
33. Özkaya Duman, O., Birsel, H. (2012). Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. *Atatürk Dergisi, 1* (1), 299-318.
34. Pınar, M. (2014). 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *XXX* (89), 61-94.
35. Tansel, S. (1960). *27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
36. Taşkıran, H. (2019). Mehmed Fuad Köprülü ve Türk Hariciyesine Katkıları. İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara (Ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi* (s. 579 -597). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
37. Timur, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İmge Kitabevi.
38. Timur, T. (2001). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İstanbul: İmge Kitabevi.
39. Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
40. Tuna, I. (2016). 1950-1960 Yıllarında Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları. D. Türker Çelik (Ed). *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu* (s. 81-98). Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

41. Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi (1950-1960)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
42. Turan, Ş. (2003). *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi, Kişiliği*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
43. Yalçın, D. (Ed.) (2008). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
44. Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

ULUSLARARASI DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞI VE AKILLI DEMİRYOLU SİSTEMLERİ

Öğr. Gör. Dr. Ramazan YILDIZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yenice Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0001-8437-8171
ramazanyildizahmet@gmail.com

1. GİRİŞ

Uluslararası taşımacılıkta karayolu, denizyolu, demiryolu, havayolu ve boru hattı taşımacılığı gibi birçok taşımacılık türleri kullanılmaktadır. Bu taşımacılık türlerinin kendilerine has özellikleri olduğu gibi, avantajları ve dez avantajları da bulunmaktadır. İşletmeler genel anlamda maliyete, hizmet kalitesine, ürün özelliklerine, acil olma durumuna ve ürünün hasar göreme özelliklerine bağlı olarak bu taşımacılık türlerinden birisini veya birkaçını tercih edebilmektedir (Sevinç, 2022).

Demiryolu taşımacılığı, hava ve karayolu taşımacılığına göre birim yük taşıma düşen maliyeti uzuz bir taşımacılık türüdür. Ayrıca hava koşullarından az etkilenen, kaza risk oranı düşük, doğayı daha az kirleten, trafik sıkışıklığı olmayan güvenilir bir taşımacılık türüdür. Bunların yanında ilk yatırım maliyetlerinin yüksek olması, küçük parçalı ürünler için ideal olmaması ve her yere ulaşım olanaklarının bulunmaması dez avantajları olarak sayılabilmektedir. Demiryolu taşımacılığının ülkelerin sosyokültürel, ekonomik ve istihdama olumlu katkılarından dolayı hayati önemi bulunmaktadır. Ayrıca demiryolu ile hammadde ve kömür gibi madenlerin taşınması ile ülkelerin sanayileşmesine ve gelişimine önemli katkıları bulunmaktadır (Ekinci, 2022; Kaya, 2019).

Demiryolunun ilk yatırım maliyetlerinin büyük olması sebebiyle, ağırlıklı olarak kamu sektörü tarafından kurulmakta ve işletilmektedir. Bundan dolayı birçok kırsal kesimlerde demiryolu hizmeti verilememektedir. Kamu sektörü tarafından yatırımın yapılması ve işletilmesi tekelleşmeyi oluştururken, hantal bir yönetim anlayışı ile demiryolunda verimsizler yaşanabilmektedir. Birçok ülkede yük ve yolcu taşımacılığında demiryolu, aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Dünyada birçok kıtaları birbirine bağlayan entegre demiryolu hattı yer almaktadır. Dünya bankası verilerine göre dünya genelinde demiryolu yük ve yolcu taşımacılığı 1999 ve 2003 yıllarında bir miktar düşme görülse de diğer yıllarda sürekli yükselme göstermiştir (Wold Data Bank, 2022).

Endüstri 4.0 sanayi devrimine girdiğimiz bu çağda, teknolojiler hemen her alanda ilerlemiş ve ilerlemeye devam etmektedir. Ulaşımda da bu tür yenilikler kullanılmaya ve gelişmeye devam etmektedir. Demiryolu taşımacılığında akıllı ulaşım sistemleri kullanılarak mevcut kaynakları daha iyi kullanılabilmekte ve demiryolu verimliklerini arttırabilmektedir. Demiryolu taşımacılığında ray, lokomotif, vagon, garlar, bakım ve kontrol sistemleri ana unsurlar içerisinde yer alır. Bu unsurların kolektif ve optimal şekilde çalışması, akıllı sistemlerle mümkün olabilmektedir. Demiryolunda kullanılan parçaların akıllanması bilgisayar, uydu ve sensör sistemlerinin kullanılması ile işletmelerin maliyetleri düşmekte, verimlilikleri, müşteri memnuniyeti, kalitesi, enerji verimlilikleri artarken karbon emisyon oranları düşmektedir (Sarıkavak, 2018).

Akıllı demiryolu sistemlerinin işletme ve toplum açısından birçok faydası bulunmaktadır. Akıllı sistemleri kullanan işletmelerin, operasyonel verimlilikleri artabilmekte, daha fazla müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi artabilmekte ve karlılıkları yükselebilmektedir. Toplum açısından bakıldığında, daha fazla hizmet için istihdam olanakları artabilmekte, hava kirliliği, trafik sıkışıklığı, gürültü kirliliği azalabilmekte ve insanların yaşam kalitesi yükselebilmektedir. Ayrıca akıllı sistemler ile en uygun fiyat, hız atışı ile zamandan kazanım, verilere erişim, müşteri odaklı ürün ve hizmet ile bireysel yolculuklar yapılabilecektir. Yapılan araştırmalara göre 2050 yılına kadar, demiryolu taşımacılığında taşınan yük miktarı %150-250 oranında, yolcu taşımacılığı ise %200-300 oranlarında artacağı öngörülmektedir. Bu artışların zamanında ve eksiksiz bir şekilde karşılanabilmesi için akıllı demiryolu sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Cruz vd. 2018).

Dünyada ve Türkiye'deki uluslararası demiryolu taşımacılığındaki mevcut durumlar ile akıllı ray ulaştırma sistemleri, akıllı demiryolu hattı altı sistemleri, akıllı tren hattı gözetleme sistemleri gibi sistemlerin birlikte ele alındığı bu çalışma, literatüre önemli katkısı bulunmaktadır.

2. DÜNYADA DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞI

Dünyada özellikle soğuk savaşın sonra ermesinden 1989-1991 yıllarında Sovyetler Birliğinin parçalanmasının ardından demiryolu ağlarının gelişimi hız kazanmıştır. Demiryolu taşımacılığı nüfusa ve artan taleplere bağlı olarak gelişmektedir. Avrupa'da hızlı sanayileşmenin etkisi ile demiryolu taşımacılığına duyulan ihtiyaç artmaktadır. Avrupa Birliği içerinde tek pazar olarak tanımlanmasının ardında doğu ve batı arasında demiryolu koridorları oluşturularak ticaret geliştirilmiştir. Oluşturulan ana koridorlar ve alt koridorlar aşağıda verilmektedir (Bulut, 2019).

2.1. Pan Avrupa Taşıma Koridoru

Batı Avrupa ülkeleri üretmiş oldukları ürünlerini, Asya kıtasındaki ülkeleri hızlı ve ucuz taşıma maliyetiyle ulaştırmak için bir araya gelmişler ve demiryolu koridorlarının oluşturulmasına karar vermişlerdir. Türkiye demiryolu ile birlikte çok modlu taşıma içerisinde yer almaktadır (Ilic ve Oresic 2004).

Orta ve batı Avrupa'da yaşanan savaştan ve dünyadaki ekonomik sıkıntıdan dolayı ilk zamanlarda Hırvatistan ve Yugoslavya koridora dahil edilmemiş, sonradan Hırvatistan Pan-Avrupa koridoruna katılmıştır. Kurulan koridorla ayrıca Avrupa içerisinde taşımacılığın çok modlu gerçekleştirilmesiyle daha hızlı ve ucuz olması düşünülmüştür. Pan Avrupa demiryolu taşıma koridoru, Avrupa'nın batısından doğusuna kadar kurulmuş bir koridor olup, Asya kıtasına bağlanmıştır (Ilic ve Oresic, 2004).

1991 yılının ekim ayında Pan Avrupa Ulaştırma Konferansı düzenlenmiş ve Avrupa ülkeleri demiryolu ağlarının yaygınlaşması için alt koridorlar oluşturulmuştur. 1997 yılının haziran ayında Helsinki'de gerçekleştirilen 3. Pan Avrupa Ulaştırma Konferansında, Avrupa'daki koridor sayısı 10'a çıkarılmış olup bu koridorlar aşağıda yer almaktadır (Bulut, 2019: 21-22).

1. Koridor: Talin/Riga/ Varşova
2. Koridor: Berlin/Varşova/ Minsk/Moskova
3. Koridor: Berlin-Dresden/Wroclaw/Lvov/Kiev
4. Koridor: Berlin-Nuremberg/Prag/Budapeşte/Köstence/Selanik/İstanbul
5. Koridor: Trieste/Ljubljana/ Budapeşte/Bratislava/Uzgorod/Lvov
6. Koridor: Gdansk/Warşova/Zilina
7. Koridor: Danube
8. Koridor: Durres/Tirana/Üsküp/Sofya/Varna
9. Koridor: Helsinki/Kiev/Moskova/Odesa/Kişinev/Bükreş/Filibe
10. Koridor: Ana Koridor: Salzburg/Ljubljana/Zagreb/Belgrad/Nis/Üsküp/Veles /Selanik

Türkiye dördüncü koridorun sonunun İstanbul'da değil de, ülkenin doğusuna ve güney doğusuna uzanması için önerilerde bulunmuştur.

2.2. Trans Sibirya Demiryolu Hattı

Aya- Pasifik bölgesinin en önemli hattı durumunda olan Trans Sibirya Demiryolu Hattı, Asya kıtasını baştan sona kat eden, Avrupa kıtasını Pasifik Okyanusa bağlayarak Vladivostak'a kadar uzanan, yani Japon Denizi'ne kadar bağlayan dünyanın en uzun (9288 km) demiryolu hattıdır. Şekil 1'de gösterildiği gibi Trans-Sibirya Demiryolu Hattı'nda, düzenli sefer yapan 3 güzergah bulunmaktadır. Bunlar; Moskova- Vladivostok'a giden Trans Sibirya Hattı, Moskova- Ulan Batur'a giden Trans Moğolistan Hattı ve Moskova-Pekin'e giden Trans Mançurya Hattı bulunmaktadır (Üstünkaya, 2019).

Şekil 1. Trans Sibirya Demiryolu Hatları

Kaynak: http://www.espace-transsiberien.com/carte-et-trajets/ (13.11.2022)

Trans Sibirya Demiryolu Hattı 1891 yılında başlamış 25 yılda inşa edilmiştir. Bu hat Sibirya'nın yer altı ve yer üstü kaynakları ile Rusya'nın üretmiş olduğu ürünlerini, doğu ülkelerine taşımaktadır (Bulut, 2019).

2.3. TRACECA

Avrupa'dan Türkiye topraklarından geçerek Çine kadar uzanan 6000 km uzunluğunda tarihi İpek Yolu bulunmaktadır. Zaman içerinde ürünlerin çeşitlenmesine bağlı olarak ülkelerin dış ticaret anlayışlarının ve yollarının değişmesiyle İpek Yolu'nun önemi azalmıştır. Fakat günümüzde, ülke nüfuslarının artması ve farklı ihtiyaçlarına cevap verebilmek için İpek Yolu hattı tekrardan canlandırılmaya çalışılmaktadır (Ovalı, 2008).

Rusya'nın dağılmadan önce diğer ülkeler üzerinde hakimiyetinin olması ve petrol, doğalgaz gibi ürünleri sadece kendi dağıtım kanalını kullanması, tekelcilikten kurtulmak için dış ticarette yeni dağıtım kanallarının kullanılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması fikrini, dönemin SSCB Dışişleri Bakanı olan Eduard Shevardnadze tarafından, 1990 yılında Vladivostok Uluslararası Konferansı'nda dile getirmiştir (Ovalı, 2008).

Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihi ipek yolunun canlandırılması doğu-batı arasında bir koridor oluşturulması için, Türkiye, Moldova, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan'ında içinde olduğu 12 ülke "Çok Taraflı Temel Anlaşma-MLA" imzalamışlardır. Türkmenistan anlaşmaya taraf olmuş fakat üye olmaz iken İran 2009 yılında üye olmuştur. Kurulan bu hattın canlandırılma ve geliştirileme aşamaları devam etmekledir (Bulut, 2019).

3. TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞI

Bu bölümde Türkiye'deki uluslararası demiryolu taşımacılığı, alt yapı ve taşınan yük miktarı açısından değerlendirilmiştir.

3.1. Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığındaki Altyapı Unsurları

Türkiye demiryolu taşımacılığında, ulusal çapta yolcu ve yük taşımacılığı olduğu gibi uluslara arası alanda, Asya ve Avrupa ülkelerine yük taşımacılığı yapılmaktadır. Demiryolu taşımacılığında Türkiye içerisinde blok ve parça yük tren hatları oluşturulmuştur. Taşımacılığın gerçekleştirilmesinde alt yapı ve üst yapı unsurları oluşturulmuş ve yenilenerek gelişmeye devam etmektedir. Özellikle yolcu taşımacılığında İstanbul- Ankara, Ankara- Konya, Ankara-Eskişehir hızlı tren hatları ile taşımacılık yapılmakta olup diğer şehirlere zamanla yaygınlaşması planlanmaktadır (Onuk, 2021; Ölçer, 2022).

2021 yılı verilerine göre demiryolu hat uzunlukları; konvansiyonel hat 11.590 km, hızlı tren hattı 219 km, yüksek hızlı tren hattı 1.213 km olarak hizmet vermektedir. Türkiye'de demiryolu taşımacılığında kullanılan lokomotifler, yolcu ve yük vagonlarının sayıları ile yaş gurubu dağılımları Tablo'1'de gösterilmektedir. Yıllardan beri yurtiçi ve yurt dışı taşımada kullanılan dizel yakıtlı ana hat lokomotifleri (431 adet) en fazla sahip olunan lokomotifleridir. Bunun yanında ana hat lokomotifleri en yaşlı olan (40+ yaş) lokomotif sınıfından oluşmaktadır. İkinci sırada en fazla sahip olunan araç elektrikli ana hat (125 adet) lokomotifleridir. Bu gurup lokomotifler büyük çoğunlukta yaşları genç (0-9 yaş) olan araçlardır. Ağırlıklı olarak tren garlarında ve limanlarda manevra yapmak için kullanılan manevra lokomotifleri üçüncü sırada (103 adet) yer almaktır. Bu araçların yaşları (30-39 yaş) ağırlıklı olarak yüksektir. Dizel yakıt ile çalışan ve kendinden tahrikli vagonlardan oluşan, çoklu birim trenini oluşturan araç sınıfı, konvansiyonel dizel dizi (DMU) araçlarıdır. Türkiye'de 99 adet bulunmakta olup 52 adeti 0-9 yaş aralığında oluşmaktadır. Yeni nesil lokomotiflerden oluşan, konvansiyonel elektrikli dizi (EMU) lokomotiflerden 86 adet, yüksek hızlı trenden 31 adet bulunmaktadır (TCDD, 2021).

Tablo 1. Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığında Kullanılan Araçlar

Çeken Araçların Yaş Grupları						
Lokomotifler	**Toplam (Adet)**	**0-9 Yaş**	**10-19 Yaş**	**20-29 Yaş**	**30-39 Yaş**	**40 +Yaş**
-Dizel Ana hat Lokomotifi	431	20	88	0	146	177
-Elektrikli Ana hat Lokomotifi	125	80	0	9	36	0
-Manevra Lokomotifi	103	2	2	41	58	0
-Konvansiyonel Dizel Dizi (DMU)	99	52	12	34	0	1
-Konvansiyonel Elektrikli Dizi (EMU)	86	9	75	0	0	2
-Yüksek Hızlı Tren (YHT)	31	18	13	0	0	0
Yolcu Vagonları Yaş Grupları						
Yolcu Vagonları	**Toplam (Adet)**	**0-9 Yaş**	**10-19 Yaş**	**20-29 Yaş**	**30-39 Yaş**	**40 +Yaş**
-Banliyö Tipi	11	0	0	6	5	0
-Pulman	346	0	96	99	50	101
-Kompartıman	55	0	0	0	20	35
-Kuşetli	70	0	6	23	31	10
-Yataklı	99	0	20	44	16	19
-Yemekli	59	0	9	39	10	1
TOPLAM (Adet)	640	0	131	211	132	166
TOPLAM KAPASİTE (yolcu)	33.706	0	6.915	10.487	7.145	9.159
Toplam İçindeki Payı (%)	100	0	20	33	21	26
Yük Vagonları Yaş Gurupları						
Yük Vagonları	**Toplam (Adet)**	**0-9 Yaş**	**10-19 Yaş**	**20-29 Yaş**	**30-39 Yaş**	**40 +Yaş**
-Kapalı	2.747	350	1.712	167	472	46
-Açık	5.972	1.902	305	1.767	1.175	823
-Platform	7.038	1.837	2.784	242	1.552	623
-Sarnıçlı	719	395	198	0	25	101
TOPLAM (Adet)	16.476	4.484	4.999	2.176	3.224	1.593
TOPLAM KAPASİTE (bin ton)	858,9	305,5	257,5	116,6	126,2	53,0
Toplam İçindeki Payı (%)	100,0	27,2	30,3	13,2	19,6	9,7

Kaynak: TCDD-Tasimacilik-2021-Faaliyet-Raporu

Yolcu vagonlarına bakıldığında, en fazla pulman tipi yolcu vagonların (346 adet) olduğu anlaşılmaktadır. Bu vagonların yaşları çok yüksek olup, 0-9 yaş aralığında hiçbir vagon bulunmamaktadır. İkinci sırada en fazla yataklı vagonlar (99 adet) bulunurken, üçüncü sırada kuşetli vagonlar (70 adet), dördüncü sırada yemekli vagonlar (59 adet), beşinci sırada kompartımanlar (55 adet) ve son sırada banliyö tipi vagonlar (11 adet) bulunmaktadır. Bu vagonların hiçbirisi 0-9 yaş aralığında değildirler.

Yük vagonlarına bakıldığında ise, en fazla olan platform şekilde olan (7038 adet) vagonlardan oluşmaktadır. Özellikle araç, tank, top vb. büyük hacimli yüklerin taşınmasında kullanılan bu tür vagonların büyük çoğunluğu (2784 adet) 10-19 yaş aralığındadır. İkinci sırada açık vagonlar (5972 adet) bulunmakta olup, ağırlıklı olarak 0-9 yaş aralığında bulunan araçlardır. Üçüncü sırada kapalı vagonlar (2747 adet) olup, bu vagonlardan en fazla (1712 adet) 10-19 yaş aralığında olan araçlar bulunmaktadır. Son sırada sıvı yüklerin taşınmasında kullanılan sarnıçlı vagonlar (719 adet) bulunmaktadır. Bu vagonlar ağırlıklı olarak 0-9 yaş aralığında (395 adet) bulunmaktadır.

2.1. Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığı Yaptığı Ülkeler

Uluslararası alanda demiryolu ile yük taşımacılığını yapıldığı ülkeler Şekil 1'de gösterilmektedir. Birçok Avrupa ülkelerine yük taşımacılığı yapılırken, ağırlıklı yük taşımacılığı Bulgaristan, Romanya, Almanya, Bosna-Hersek, Çekya, Macaristan, Sırbistan, Polonya, Slovakya ve Avusturya gibi ülkelerle gerçekleştirilmektedir. Ülkenin doğusunda İran, Pakistan ve Afganistan'a; kuzeyinde Rusya; orta Asya'da ise Gürcistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Azerbaycan'a uluslararası yük taşımacılığı gerçekleştirilmektedir. Bunların yanında Çin devleti ile karşılıklı blok yük tren seferleri düzenlenmektedir (TCDD, 2021).

Şekil 1. Türkiye'nin Uluslararası Yük Taşımama Coğrafyası
Kaynak: TCDD-Tasimacilik-2021-Faaliyet-Raporu

4. AKILLI DEMİRYOLU SİSTEMLERİ

Ulaştırma insan ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal ve ekonomik anlamda hayati öneme sahiptir. Dünya nüfusunun giderek artmasından dolayı insan ihtiyaçları da buna bağlı olarak artmaktadır. Bu ihtiyaçların zamanında ve minimum maliyetle karşılanmasında demiryolu taşımacılığının önemi çok

büyüktür. Çoğu ülkelerde yatırım maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı demiryollarının işletme ve yönetimi, kamu sektörü tarafından yürütülmektedir. Devlet tarafından iletilen demiryolu organizasyonun verimli bir şekilde yürütülmesinde aksaklıklar oluşabilmektedir. Ülkelerin ellerinde yeterli kaynak olmasına rağmen bu kaynaklar aktif verimli şekilde kullanılamamaktadır (Özarpa, vd. 2021; Lamas, Vd. 2017).

Akıllı demiryolu sistemlerinin geliştirilmesi ülkelerin ekonomik, sosyal ve iş potansiyelinin gelişmesine çok büyük katkıları olmaktadır. Taşımacılıkta karayolunu ağırlıklı kullanan birçok ülkeler, akıllı demiryolunda hız ve güvenliğin artmasından dolayı, demiryolunu tercih edebilmektedir. Bu sayede akıllı demiryolu sistemleri ile çevre açısından daha az karbon emisyonun olması, daha az enerji ile çok iş yapma, yol için arazilerin daha az kullanılması, müşteri memnuniyeti, düşük fiyat gibi birçok avantajları beraberinde getirmektedir (Cruz vd. 2018).

Endüstri 4.0 çağında günlük hayatta kullanılan birçok araç gereçler akıllandığı gibi sanayi ve işletmelerde de kullanılan araçlar git gide akıllanmaktadır. Bunların yanında demiryolu alt ve üst yapıları ile garlarda kullanılan araçlar da akıllanmaktadır. Böylelikle demiryolu taşımacılığında verim artabilmekte, birim ürün başına düşen taşıma maliyet düşebilmekte ve birim zamanda taşınan yük miktarı artabilmektedir. Bundan hareketle akıllı ray ulaştırma sistemlerinin mimarisinin Temel Bileşenleri, akıllı demiryolu alt sistemleri, demiryolu hat ve muayene sistemleri, akıllı demiryolunda 5G teknolojileri gibi teknolojiler kullanılarak, akıllı demiryolu sistemleri oluşturulmaktadır. Bu sistemler hakkında bilgiler aşağıda yer almaktadır (Sarıkavak, 2018).

4.1. Akıllı Ray Ulaştırma Sistemi Mimarisinin Temel Bileşenleri

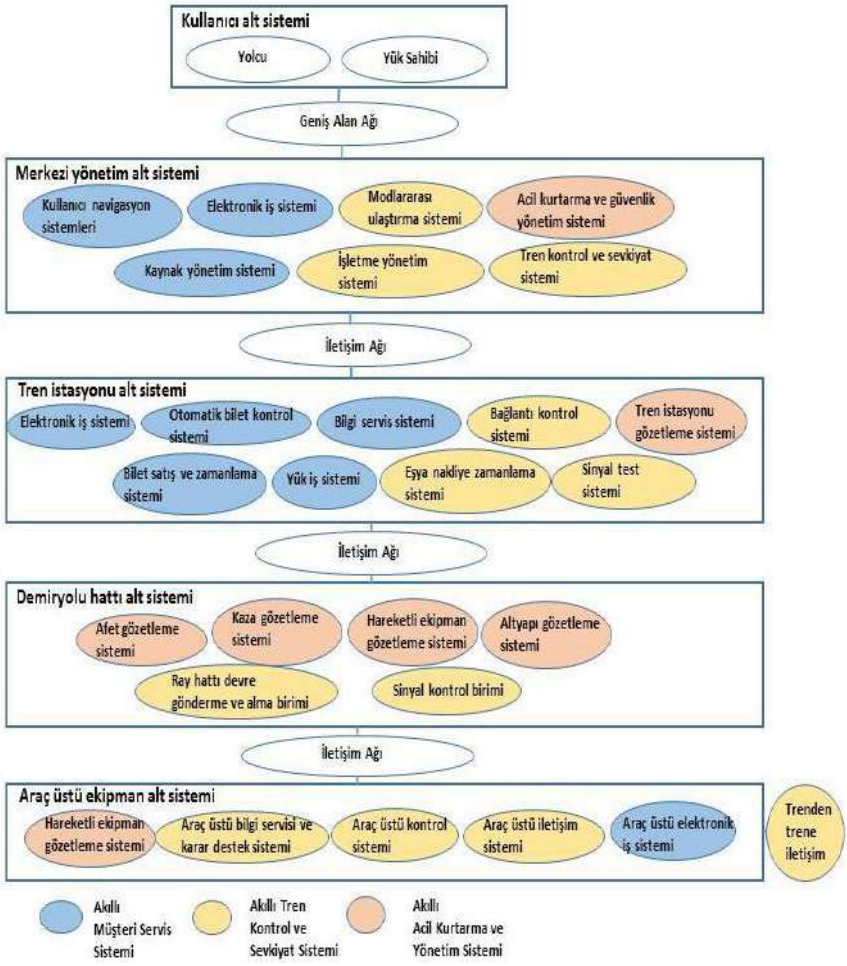
Akıllı ray ulaştırma sistemi mimarisinin temel bileşenleri; müşteri hizmetleri, planlama ve çizelgeleme, sevkiyat, blok kontrolü, kilitleme ve hız kontrolü gibi ray sistemlerinden oluşmaktadır. Bu sistemlerin iyi şekilde işletilebilmesi için sensör, iletişim, hesaplama ve akıllı kontrol gibi bir grup yeni teknolojilerden yararlanılması gerekmektedir. Bu sistemde genel anlamda yolcu ve yük için kullanıcı alt sistemleri, merkezi yönetim alt sistemleri, tren istasyon alt sistemleri, demiryolu hattı sistemleri ve araç üstü ekipman alt sistemleri bulunmaktadır (Ning, vd. 2006).

Demiryolu taşımacılığında dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan birisi raylar ve bakımlarıdır. Bundan dolayı ülkeler demiryollarının bakımını ve ömrünü uzatmak için bütçe ayırmak zorunda kalmışlardır. Demir yollarının zamanında bakımın yapılması ve takibi için nesnelerin internetine ihtiyaç duyulmaktadır. Nesnelerin interneti sayesinde bakım performansları artmakta,

hatalar önceden önlenebilmektedir. Rayların durumunu hakkında veriler, sensörler ve diğer bilgi toplayıcılardan kablosuz bir şekilde toplanarak analiz edilebilmektedirler (Jo, vd. 2018; Guan vd. 2021, Morais, vd. 2021).

Ürünlerin teslimatının daha hızlı yapması ve yolcuların ulaşımını daha kısa sürede gerçekleştirmek için demiryolu araçlarının hızları arttırılmaktadır. Artan hızla birlikte demiryolunda ortaya çıkabilecek sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar insan kaynaklı olabildiği gibi, raylardan, tren garlarından, makaslardan, hem zemin geçitlerinden, köprülerden, tünellerden, trenden ve vagonlardan kaynaklanabilmektedir. Bundan dolayı demiryolu taşımacılığını bir bütün halinde inceleyerek, her türlü ihtimali göz önünde bulunduran ve bu konularda verileri toplayıp analiz eden nesnelerin internetine ihtiyaç duyulmaktadır. İyi bir demiryolu yönetim için nesnelerin internetinde şu bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Birincisi tenden altyapıya anlık iletilen bilgilere, ikincisi vagonlar arasında kablosuz ağa, üçüncüsü kullanıcı ekipmanları ile vagonların erişim noktaları arasındaki bağlantılara, dördüncüsü istasyon içerisindeki bağlara ve son olarak çeşitli altyapılar arasında anlık olarak iletişimi sağlayacak yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlantılar arasında gerçekleştirilen çok sayıda verilerin anlık olarak algılanıp, doğru kararlar alınmasına yardımcı olan sistemlere dönüştürülmesi gerekmektedir. Buralarda kullanılan veri aktarımı için büyük bant genişliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu THz bantlarını (Terahertz bandı elektromanyetik tayfta uzak kızılötesi ile mikrodalgalar arasındaki frekans bandında bulunanlar) yakalayıp kullanmak için çok iyi motivasyona ihtiyaç duyulmaktadır (Rodríguez vd. 2017).

Akıllı ray sistemleri bileşenlerinin her bir parçası, iletişim ağaları ile birbirine bağlıdır. Şekil 3'te görüldüğü gibi 5 parçadan oluşan sistemler içeresinde alt sistemlerden oluşmaktadır (Sarıkavak, 2018).

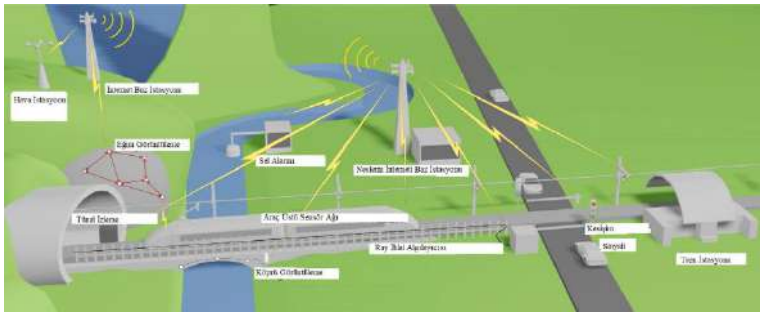
Şekil 3. Akıllı raylı ulaştırma sistemleri mimarisi ve temel bileşenleri (Sarıkavak, 2018).

Akıllı demiryolu sistemlerinin karayolu, denizyolu, havayolu taşımacılığı gibi farkı taşımacılık türleri ile kombine veya çok motlu taşımacılık türlerinin birlikte kullanılabilmesi için, akıllı telekomünikasyon altyapı sistemlerinin geliştirilmesi gerekmekledir. Bunun için ise, akıllı otonom araçlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ulaştırma altyapılarının farklı öğelere dönüştürürken dikkate alınması gereken konulardan birisi, artan taşıma yoğunluğuna bağlı olarak tehlikeli maddelerden kaynaklanan sorunlara dikkat edilmesi gerekir. İkincisi vagonların stoklanmasında, trenlerin garlara girişte ve trenlerin garlardan çıkışlarında yüksek kaza riskleri bulunmaktadır. Son olarak kombine taşımacılıkta karayolunda yaşanan kaza risklerinin yüksel olması olarak sıralayabiliriz (Malygin, vd. 2017).

4.2. Akıllı Demiryolu Hattı Alt Sistemleri

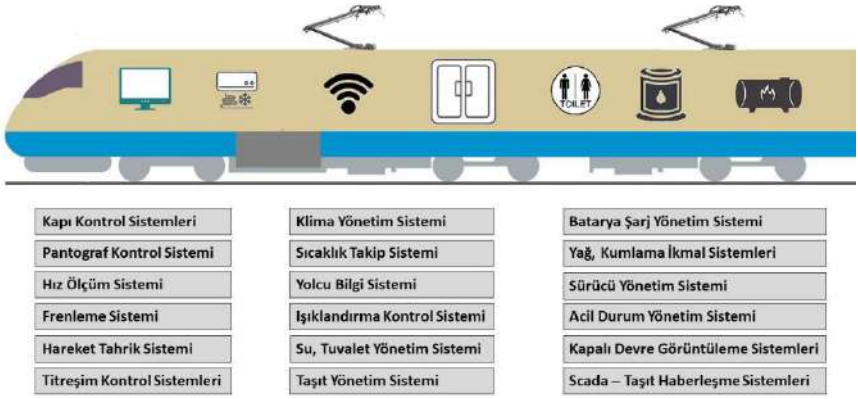
Modern demiryolu sistemlerinde operasyonel verimlilik, güvenlik, yolcuların konforu ve hız önemli gerekliliklerdendir. Bundan dolayı çevresel sensörler, anahtar durum detektörleri gibi akıllı ciharlar, daha fazla kullanılmaya başlamıştır. Bundan dolayı demiryolu taşımacılığında birbiriyle ilişkili tüm sistemlerin "nesnelerin interneti" ile muazzam bir şekilde birbirine bağlı olması gerekmektedir. Akıllı demiryolu ağına kayıtlı cihazlar; araç üstü ekipman izleme cihazları, altyapı denetim ve bakım cihazları, çevreyi algılama cihazları ve ulaşım katılımcı hizmet cihazları olmak üzere dört ana kategoride sınıflandırılabilmektedir. Bu cihazlar kablolu ve kablosuz olarak birbirine bağlanabilmektedir. Örnek olarak bir trenin oda sıcaklıkları, hava frenlerinin basıncı, elektrik voltajları, trenin hızı, durma süreleri ve gerçek zamanlı çalışma süreleri anlık olarak izlenebilmektedir (Sarıkavak, 2018).

Geleceğin akıllı demiryolu sistemleri Şekil 4'te gösterilmektedir. Ray boyunca veya yanına yerleştirilen sensörler sayesinde ray, köprüler, tüneller ve altyapı durumları anlık izlenerek sorunlu kısımların gerekli önlemleri alınabilmektedir. Ayrıca trenin operasyonel verimliliği anlı olarak izlenerek, performansının arttırılması için gerekli işlemler yapılabilmektedir. Bunların yanında yolcu ve trenin güvenliğini sağlamak amacıyla tren istasyonları, yol kavşakları ve kentsel alanlarda izleme sistemleri konulmaktadır. Bunlarla beraber jeolojik felaketlerin (kuvvetli rüzgar, sel, deprem, toprak kayması) tespit edilmesi ve alarm verilerek uyarması amacıyla erken uyarı sistemleri konumlandırılabilmektedir (Qingyong vd. 2017).

Şekil 4. Geleceğin akıllı demiryolu senaryoları (Qingyong vd. 2017).

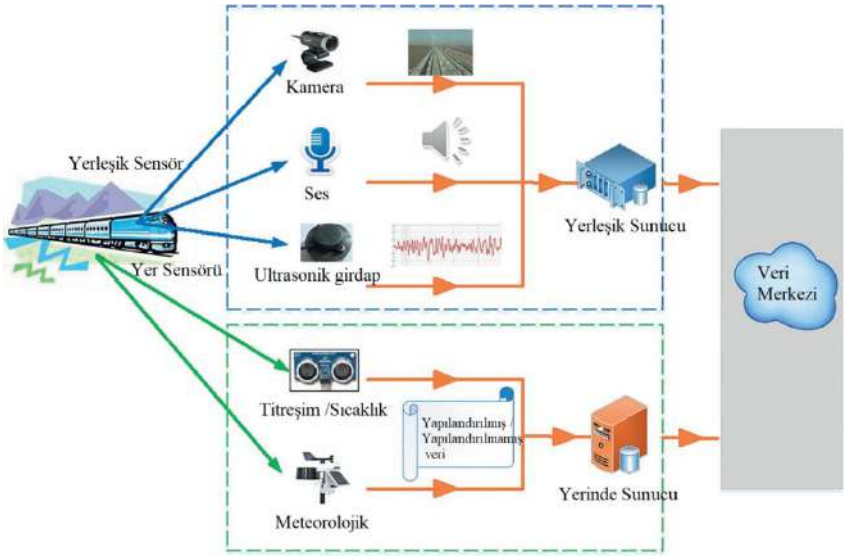
Akıllı ray sistemlerinde araç üzerinde bulunan sensör ağı vasıtasıyla, yolcuların konforu, güvenliği, aracın seyrini ve performansı arttırılmaktadır. Araç üstü sensör ağına ait bilgiler Şekil 5'te gösterilmektedir (Özarpa, vd. 2021).

Şekil 5. Araç Üstü Sensör Ağı Sistemleri Gösterilmektedir (Özarpa, vd. 2021).

4.3. Nesnelerin İnterneti ve Büyük Veriye (Big Data) Bağlı Ray Denetimi

Demiryolunda büyük veri, mevcut durudaki raylı sistemlerinin güvenliğini ve potansiyelini arttırmak için ortaya çıkarılmıştır. Mevcut durumda "inceleme ekipmanı ultrasonik problar, girdap akımı probları, video kameralar ve akustik emisyon dönüştürücüleri" aracılığıyla çok büyük miktarda veriye sahip olunmaktadır. Verilerin çeşitliliği ve miktarı gün geçtikçe artmaktadır. Geleneksel anlamda az veriler ile tek tip analiler yapılarak karar verilebilmektedir. Bu muazzam büyüklükte verilerin geleneksel anlamda analiz edilmesi çok zordur. Şekil 6'da görüldüğü gibi ray denetiminin, veri merkezi analizi ve çoklu sensör izleme gibi iki temel faaliyeti bulunmaktadır. Sensörler yerleşik ve yer sensörleri olmak üzeri iki kısımda bulunmaktadır. Yerleşik sensörler, ultrasonik problar, kameralar ve girdap akımı detektörleri olarak seri halde sistemler kurulmaktadır. Yer sensörleri ise demiryolu köprüleri ve tünellerde olduğu gibi sabit yapıda olan sensörlerdir. Bu sensörler ayrı ayrı kullanılmasından dolayı, her bir sensörden gelecek olan bilgilerin doğru bir şekilde değerlendirilip ona göre önlemlerin alınması kolay olurken geleneksel yaklaşımda birçok veriler arasında problemlerin tespit edilip çözülmesi çok güçtür. Geleneksel yaklaşım dolayısı ile tek kaynaklı anlık verilerin işlenmesine dayanmaktadır. Bundan dolayı akıllı sistemlerde birçok sensörlerden gelen verileri büyük veriye aktararak, bu verilerden en uygun çözümü sağlayan modeller geliştirilmektedir (Qingyong vd. 2017, Li, vd. 2017).

Şekil 6. Nesnelerin İnterneti ve Büyük Veri Denetim Sistemi (Qingyong vd. 2017).

Akıllı demiryolu sistemlerine sahip özellikle hızlı trenlerin daha konforlu, güvenli ve verimli bir şekilde yönetilmesi için, nesnelerdeki verilerin kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde ilgili departmanlara iletilmesi gerekmektedir. 5G teknolojisi, verilerim yüksek hızlarda yüklenmesi ve indirilmesi için geliştirilmiştir. Bu teknoloji tüm dünyada çok yaygın olmasa da, birçok ülkelerde uygulanmaya başlamıştır. Akıllı demiryolunda her bir birimden elde edilen verilerin kesintisiz iletilmesinde, 5G teknolojilerinden yararlanılabilmektedir. Dünya genelinde 5G teknolojileri kullanılarak mobil iletişim sağlayanların oranı kısa süre içerisinde %35'e kadar çıkacağı, ve 5G kullanıcılarının git dide artarak (%65'kadar çıkacağı) 1,9 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilmekledir. 5G teknolojilerinin makine ve insanlar tarafından kullanılabilmesi için yeni yazılımlar oluşturulmaktadır (AI, vd. 2020).

5. SONUÇ

Ulusal ve uluslararası alanda kullanılan demiryolu taşımacılığının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Dünya nüfusunun giderek artmasına bağlı olarak insan ihtiyaçlarının da beraberinde artması anlamına gelmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanmasında diğer taşımacılık türleri (karayolu, denizyolu, havayolu) kullanılırken, karayolu ve havayolu taşımacılığına göre daha ucuz olan demiryolu taşımacılığı da kullanılmaktadır. Ülkeler özellikle yeraltı kaynaklarını (kömür, maden, petrol vb.) veya nihai ürünlerini başka ülkelere gönderirken demiryolu

taşımacılığını kullanmaktadırlar. Bunların yanında ulusal veya uluslararası yolcu taşımacılığında hızlı tren seferleri yaygınlaşmaya başlamıştır.

Dünya genelinde birçok ülkelerde ve ülkeler arsında demiryolu hatları kurulmuştur. Bu hatlar, dünyada hemen bütün kıtaları birbirine bağlamaktadır. Ülkeler dış ticarettin demiryolu ile daha kolay ve hızlı yapılabilmesi için kıtalar arsında demiryolu koridorları kurmaktadırlar. Ülkeler, zaman içeresinde bir araya gelerek demiryolu koridorlarını geliştirmesi konusunda anlaşma yapmaktadırlar. Bu koridorlar, demiryolunda yaşanan talep artışına, yeni teknolojilere ve taşıma hızı bağlı olarak gelişme göstermektedir.

Türkiye, Asya ve Avrupa Kıtalarındaki birçok ülkelere demiryolu ile dış ticaret gerçekleştirmesinde gerekli kaynaklara sahiptir. Fakat, Türkiye'de kullanılan çeken araçlar, yolcu ve yük vagonlarının yaş ortalaması yüksektir. Ayrıca yük vagonlarına bakıldığında açık ve platform vagonların büyük çoğunluğu oluştuğu görülmektedir (Tablo 1). Bu vagonlar ile ağır iş makinaları, otomobiller, askeri araçlar (top, tank vb.) taşınasında kullanıldığı için dış ticarette yaygın kullanılmamaktadır.

Büyük kayaklar kullanılarak oluşturulan demiryolu taşımacılığının, aktif ve verimli kullanılması gerekmektedir. Giderek artan ihtiyaçların zamanında ve ucuz bir şekilde karşılanması için demiryolu kayanlarının iyi kullanılması, yeni teknolojilere ayak uydurulması ve tüm sistemin akıllanması gerekmektedir.

Endüstri 4.0 çağına girdimiz bu yüzyılda teknoloji hızla gelişmekte ve kullanılan araçlarda da akıllanmaktadır. Demiryolu taşımacılığının verimliliğini ve hızını arttırmak için akıllı demiryolu sistemlerine geçilmesi gerekmektedir. Bu sistemde demiryolunda kullanılan nesnelerin internetine, büyük veriye, veri ağlarına, kablosuz iletişim sitemlerine, sensörlere ve bilgi çözümleyicilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Akıllı demiryolu sistemlerinin uygun çalışabilmesi için altyapı ve üst yapı unsurlarının akıllanması ve bütün sistemin entegre koordineli çalışması gerekmektedir. Rayların durumları, köprüler, tüneller, kavşaklar, makaslar anlık olarak izlenerek, toplanan anlık veriler büyük veriye aktarılması ve bu doğrultuda aksiyon alınması gerekmektedir. Bu durumlara eş zamanlı olarak araç üzerindeki akıllı cihazlar ile, aracın hızı, durumu, konumu gibi bilgiler anlık olarak merkeze iletilerek karar vericilere büyük kolaylık sağlamaktadırlar.

Dünyada ve Türkiye'de demiryolu sistemlerinin hepsinin akıllanması zaman alan bir süreçtir. Akıllı sistemlerin kurulum maliyetinin olması ve araçların hepsinin akıllanmasının bir anada gerçekleşememesinden dolayı zaman alacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Ai, B., Molisch, A. F., Rupp, M., & Zhong, Z. D. (2020). 5G key technologies for smart railways. *Proceedings of the IEEE*, *108*(6), 856–893. http://doi.org/10.1109/JPROC.2020.2988595
2. Briso-Rodríguez, C., Guan, K., Xuefeng, Y., & Kürner, T. (2017). Wireless communications in smart rail transportation systems. *Wireless Communications and Mobile Computing*, *2017*. http://doi.org/10.1155/2017/6802027.
3. Bulut, B. (2019). Demiryolu Lojistiğinde Hizmet Kalitesi Ölçümü: Ege Bölgesinde Hizmet Veren Bir Demiryolu İşletmesine Yönelik Uygulama, *Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Anabilim Dalı, Lojistik Yönetimi Pgoramı.
4. Cruz, R., Jardim, J., Mira, J. and Teixeira, C. (2018). Smart Rail for Smart Mobility. 16th International Conference on Intelligent Transportation Systems Telecommunications (ITST).
5. Ekinci, Ü. (2022). Evaluatıng Rail Passengers Sector In Turkey, In Partıal Fulfillment Of The Requırements For The Degree Of Doctor Of Phılosophy In Cıvıl Engıneerıng, A Thesıs Submıtted To The Graduate School Of Natural And Applıed Scıences Of Mıddle East Technıcal Unıversıty
6. Fraga-Lamas, P., Fernández-Caramés, T. M., & Castedo, L. (2017). Towards the internet of smart trains: A review on industrial IoT-connected railways. *Sensors (Switzerland)*, *17*(6). http://doi.org/10.3390/s17061457
7. Guan, K., He, D., Ai, B., Chen, Y., Han, C., Peng, B., … Kurner, T. (2021). Channel Characterization and Capacity Analysis for THz Communication Enabled Smart Rail Mobility. *IEEE Transactions on Vehicular Technology*, *70*(5), 4065–4080. http://doi.org/10.1109/TVT.2021.3071242.
8. http://www.espace-transsiberien.com/carte-et-trajets/ (13.11.2022)
9. Ilić, M., & Orešić, D. (2004). Pan-European Transport Corridors and Transport System of Croatia. *Hrvatski Geografski Glasnik/Croatian Geographical Bulletin*, *66*(02), 5–22. http://doi.org/10.21861/hgg.2004.66.02.01
10. Jo, O., Kim, Y. K., & Kim, J. (2018). Internet of Things for Smart Railway: Feasibility and Applications. *IEEE Internet of Things Journal*, *5*(2), 482–490. http://doi.org/10.1109/JIOT.2017.2749401
11. Kaya, S. (2019). Türkiye'de Demiryolu İstasyonu Seçimi Ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Uygulaması, *Yüksek Lisans Tezi*, Akdeniz

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı.

12. Li, Q. Y., Zhong, Z. D., Liu, M., & Fang, W. W. (2017). Smart Railway Based on the Internet of Things. Big Data Analytics for Sensor-Network Collected Intelligence. *Elsevier Inc.* http://doi.org/10.1016/B978-0-12-809393-1.00014-3
13. Malygin, I., Komashinsky, V., & Tsyganov, V. V. (2017). International experience and multimodal intelligent transportation system of Russia. *Proceedings of 2017 10th International Conference Management of Large-Scale System Development, MLSD 2017*. http://doi.org/10.1109/MLSD.2017.8109658
14. Morais, V. A., Afonso, J. L., & Martins, A. P. (2021). Towards Smart Railways: A Charging Strategy For Railway Energy Storage Systems. *EAI Endorsed Transactions on Energy Web*, *8*(34), 1–17. http://doi.org/10.4108/eai.14-1-2021.168136
15. Ning, B.; Tang, T.; Gao, Z.; Yan, F.; Wang, F.Y.; Zeng, D. (2006). Intelligent Railway Systems in China, *IEEE Intelligent Systems, , 80-83.*
16. Onuk, M.B. (2021). Türkiye ile Güney ve Orta Avrupa Ülkeleri Arasında Demiryolu Konteyner Taşımacılığı: İntermodal Rotalar için Beresford Modeli ile Taşıma Modlarının Değerlendirmesi, *Yüksek Lisans Tezi,* Beykoz Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Programı
17. Ovalı, S. (2008). TRACECA Projesi Ve Türkiye, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Year:1 Volume:1 Number:1, ISSN 1307-9832.
18. Ölçer, B. (2022). En 16432-2'de Verilen Tasarım Yöntemlerinin Ankara-Sivas YHT Hattı Tünellerinde Uygulanan Balastsız Demiryolu Üstyapısı Üzerinden İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Ulaştırma Mühendisliği Programı.
19. Özarpa, C., Avcı, İ., & Kınacı, B. F. (2021). Akıllı Raylı Sistemlerde Kullanılan Alt Sistemlerin Kritik Seviye Analizi. *Demiryolu Mühendisliği*, (14), 143–153. http://doi.org/10.47072/demiryolu.937278
20. Sarıkavak, Y. (2018). Demiryolu endüstrisinde akıllı ulaştırma sistemleri ve Türkiye'deki uygulama örnekleri. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, *1*(2), 22–32. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/jitsa/issue/39569/455153
21. Sevinç, M. (2022. Lojistik Açıdan Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığının Değerlendirilmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Atılım Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Ana Bilim Dalı Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Yüksek Lisans Programı.
22. TCDD, (2021). Faaliyet Raporu, https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/sayfa/faaliyet-raporlari/ (10.10.2022)
23. Üstünkaya, F.F. (2019). Trans-Sibirya Treni İle Avrupa'dan Asya'ya Yolculuk Gezi Notları, *Ankara Üniversitesi Yayınları,* No: 655 Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi APAM Yayınları: 6, ISBN: 978-605-136-464-3.
24. WDB (2022). World Bank Open Data, https://data.worldbank.org/ (12.10.2022).

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞUNUN TÜRK BASININDA YANSIMALARI

Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ

Atatürk Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4770-3937

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve hemen ardından ülke genelinde işgaller başlamıştı. İşgaller karşısında Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Millî Mücadele 24 Temmuz 1923'de Lozan Anlaşması'nın imzalanmasıyla başarıyla tamamlanmıştı. Bu dönemde 23 Nisan 1920'de BMM açılmış ve daha sonra Saltanat kaldırılmasıyla da ülkede bir rejim boşluğu oluşmuştu. Nisan 1923'de TBMM kendini feshetmiş ve akabinde seçimler yapılmıştı. Seçimden kısa bir süre sonra Millî Mücadele'nin etkin kuruluşu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, 23 Ekim 1923'de Halk Fırkası ismiyle siyasi bir partiye dönüştürülmüştü. Hükümet organlarının arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenememiş olmasından kaynaklı ortaya çıkan kriz neticesinde 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi. 3 Mart 1924'de Halifeliğin kaldırılması ve 20 Nisan 1924'de yeni anayasanın ilanı sonrasında başlayan muhalefet hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla sonuçlandı. (Karpat, 2011, s.27-34). 17 Kasım 1924'de kurulan partinin genel başkanı Kazım Karabekir, İkinci başkanı Rauf Bey (Orbay) ve genel sekreteri Ali Fuat Paşa (Cebesoy) idi. Ancak doğuda başlayan Şeyh Sait İsyanı geniş yetkililerle İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına ve Takriri Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına neden oldu. İstiklal Mahkemeleri Terakkiperver Fırka'nın önce şubelerinin kapatılmasına daha sonra ise 5 Haziran 1925'de Takriri Sükûn Kanununa dayanarak da fırkanın kapatılmasına karar verildi. Böylece cumhuriyetin ilk muhalefet partisi başarısız bir girişim olarak tarihteki yerini aldı (Eroğlu, 1981, s.204-205).

Çok partili hayata geçiş denemelerinden ikincisi ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvik ve telkini ile kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'ydı. Paris Büyükelçiliği görevini yürüten Ali Fethi Okyar partiyi kurmakla görevlendirilmişti. Bu görevlendirme Atatürk'ün çok partili hayata geçiş konusundaki isteğinin açık bir ifadesiydi. Hatta Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yarın Gazetesi'ndeki bir makalesinde Atatürk'ün parti kurulmadan yaklaşık iki yıl önce böyle bir arzusunun olduğunu ifade etmekteydi (Koçak, 2013, s.247).

Hatta SCF kurulurken Atatürk bizzat üyelerin partiye katılması yönünde çalışmalar da yapmaktaydı. Milletvekili, hukukçu ve gazeteci kimliği ile tanınan Ahmet Ağaoğlu, SCF'ye katılışını hatıralarında: "*Gazi mutadı veçhile burnunu çekerek ve gülümseyerek, "Serbest Fırka Reisi Fethi Bey" diye beni Fethi Bey'e takdim etti ve bana hitaben "Tabi Fethi Bey'le çalışacaksın" dedi. "Paşam! İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında tereddüt olunmaz mı?" şeklindeki cevaba "Artık uzatma Fethi Bey'le berabersin..*" şeklinde anlatmaktadır (Ağaoğlu, 2018, s.26)

SCF liberalizmi savunan bir muhalefet partisi olarak kuruldu. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı ve tek dereceli seçim sistemi ile kadınların siyasi haklara sahip olmasını savunmaktaydı. Parti kısa sürede teşkilatlanmasına başlayarak gelişti. Ancak bu dönemde gerçekleşen Fethi beyin Ege gezisi partinin sonun hazırladı. Gezide; hükümet, devrimler ve laiklik aleyhine gösteriler yapıldı. Fethi Okyar'ın da kontrolünden çıkan olaylar kendisini Mustafa Kemal Atatürk'le karşı karşıya getirmişti. SCF, sadece bir belediye seçimlerine girebilmiş ancak seçimleri büyük çoğunlukla CHP kazanmıştı. Mecliste bu seçimlerde baskı yapıldığı iddia edilerek çok sert tartışmalar da yaşanınca SCF 18 Aralık 1930'da kendini feshetmişti (Eroğlu, 1981, s.205-207).

Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk hayatta iken bir daha böyle bir girişim gerçekleşmemişti. Atatürk'ün vefatı sonrasında başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle de siyasi parti kurma girişimleri görülmemektedir. İktidarı denetleme veya muhalefet CHP içerisinde kurulan guruplar üzerinden yapılmaya çalışılmış ancak çok sağlıklı bir sistem olmadığı için ondan da vazgeçilmişti. Dolayısıyla çok partili sisteme geçiş ancak II. Dünya Savaşı'nın sonrasında gerçekleşecekti.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada yaşanan gelişmelerden Türkiye'de etkilenecekti. Türkiye'nin demokrasiye geçişte hem dış hem de iç koşullar etkiliydi. Asıl etki dış etmenlere bağlı olarak görünse de iç dinamiklerin de bu süreçte etkisi azımsanmayacak nitelikteydi. 1945'deki bazı gazete ve dergilerde Türkiye'nin demokrasi yolunda adım atması gerektiğini aksi halde dış müdahaleye maruz kalacağı şeklinde haberler yapılmaktaydı. Bu nedenle Türkiye'de oluşturulmaya çalışılan demokrasinin toplumsal altyapıdan uzak, tepeden inme bir demokrasi olduğu yönünde bir durum ortaya çıkacaktı. Dolayısıyla da Türkiye demokrasisinin, toplumdan gelen bir halk hareketi olmadığı ve yöneticilerin sınırlarını belirlediği bir anlayışla geliştiği yönünde düşünceler oluştu (Kaçmazoğlu, 1998, s.23).

Demokrasiye geçiş sürecinde dış etkenler incelenirken en çok görülen argüman; Yalta Konferansı kararları gereği, San Fransisco Konferansı'na katılabilmek ve BM'nin kurucu üyesi olabilmek için Türkiye'nin demokrasiye geçişten başka bir şansının olmadığı yönünde olduğu görülmektedir. Ancak bahsedilen konferansa davet edilen ve katılan ülkeler incelendiğinde Türkiye gibi tek partili rejime sahip ülkelerin oldukça fazla olduğu görülür. Dolayısıyla en azından o dönemde ülkelere rejim değişikliği ile ilgili bir dayatmadan söz etmek pek mümkün değildir. Sadece Mihver devletlere savaş ilan etmek konferansa katılmak için önkoşuldu ve Türkiye'de bu doğrultuda 23 Şubat 1945'de savaş ilan etmişti. Ancak şu da bir gerçektir ki; BM Anlaşması'nı imzalanması iç politikada serbestlik isteyenlerin elini güçlendirmişti (Koçak, 2017, s.14-16).

Demokrat Parti'nin Kuruluşu

CHP İçerisinde Muhalefetin Belirmesi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün TBMM'nin yedinci döneminin üçüncü toplantı yılını açarken yapmış olduğu konuşmada: "*bir karşı partinin kendiliğinden kurulup kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mı, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğim bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyası kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyası hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyası olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur. Siyası kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız*" (T.C Resmi Gazete, 1945, s.9567) diyerek bir muhalefet partisi kurulması konusunda ki düşüncelerini teşvik edici bir şekilde dile getirmişti.

DP'nin kuruluşuna giden süreçte parti içi muhalefet, 1945 ortalarında iyice belirginleşmişti. Hükümetin 7 aylık bütçe görüşmelerinde mecliste şiddetli tartışmalar yaşandı. Adnan Menderes, Feridun Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak gibi konuşmacılar hükümeti; Bütçe açığı nedeniyle artan devlet borçları, ölçüsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin verimsizlik ve adaletsizliği gibi konularda çok sert şekilde eleştirmişlerdi. Muhalifler artık yeni bir düşüncenin iktidara egemen olması konusunda görüş bildiriyordu (Eroğul, 2003, s.25-26). 29 Mayıs 1945'te gerçekleştirilen bütçe oylamasında, 368 lehte oya karşı beş kişi aleyhte oy kullanmıştı. Yine aynı oturumda yapılan Bakanlar Kurulu güven oylamasında 359 lehte oya karşı 7 aleyhte oy kullanmışlardı (TBMM Tutanak Dergisi, 1945, D.VII, C. XVII s.510-515). Her iki oylamada da aleyhte oy verenlerden dördü daha sonra kurulacak olan DP'nin kurucuları olacaklardı.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Parti içinde ortaya çıkan muhalefetin belirmesinde ki bir diğer olay da 17 Ocak 1945'de Başbakanlık tarafından meclise sunulan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nun görüşmeleriydi. İlk olarak 1925 bütçe görüşmelerinde gündeme gelen daha sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın birçok konuşmasında (TBMM Zabıt Ceridesi, D.V, C. VXIII, s.5) üzerinde durduğu kanunun 1945'de meclise gelmesi muhalefetin sert eleştirilerine neden olacaktı (İnan, 2006, s.89-92).

Tartışmalara neden olan kanun tasarısı 5000 dönümlük geniş bir üst mülkiyet sınırı tanımaktaydı. Toprağı bulunmayan veya yetmeyen çiftçilerle, çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleriyle beraber geçimlerini sağlayacak toprak sahibi yapmaktı. Bunun için 50 dönüme kadar kamulaştırma yapılabileceği

öngörülmekteydi. Kamulaştırmalar gerçek bedel üzerinden değil arazi vergisine matrah olan değere orantılı bir şekilde yapılacaktı (Eroğul, 2003, s.26). Kendilerine arazi temin edilenlerle yeteri miktarda arazisi bulunup üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç olanlara kuruluş, onarım ve çevirme sermayesi ve demirbaşlar verilerek ülke topraklarının işlenmesinin sürekli hale getirilmesiydi (T.C. Resmî Gazete, 1945, s.8893-8897; Yurtoğlu, 2017, s. 43).

Yasa tasarısına en önemli tepkiler aynı zamanda büyük toprak sahipleri olan milletvekillerinden geldi. Adnan Menderes (Aydın), Emiz Sazak (Eskişehir), Damar Arıkoğlu (Seyhan) ve Cavit Oral (Seyhan) tepki gösteren vekillerdi. Özellikle dağıtılacak toprak miktarını belirleyen 17. (Cumhuriyet, 5 Haziran 1945, s.1) Madde ile kamulaştırılacak toprakların bedellerini belirleyen 21. Madde (Cumhuriyet, 6 Haziran 1945, s.1,3) eleştirilere maruz kalmıştı (Albayrak, 2004, s.22). Aydın milletvekili olan Adnan Menderes, kanun hakkında yaptığı konuşmada tasarının Anayasa tarafından belirlenen mülkiyet hakkını zedelediği ve tasarının toprak sahiplerini hedef aldığını ifade etmekteydi (BCA, 030.01.11.64.4).

Toprak kanunu, tüm bu tartışmaların gölgesinde 11 Haziran 1945'de oylamaya katılan 345 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi (Ulus, 12 Haziran 1945, s.1,4; Cumhuriyet, 12 Haziran 1945, s.1,4). Oylamaya; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün de aralarında bulunduğu 104 milletvekili katılmadı(TBMM Tutanak Dergisi D.VII, C. XVIII, 1945, s.232-235).

Çiftçiyi topraklandırma kanunu olarak da bilinen kanunun meclise gelişi ve görüşmeleri CHP içerisindeki muhalefetin sert eleştirilerine neden oldu. İtiraz edenlerin ortak yanları parti içi muhalefetin içerisinde olmalarıydı. Ancak en dikkat çeken özellikleri; büyük toprak sahibi kişiler olmalarıydı.

Dörtlü Takrir

Bütçe görüşmeleri ve Toprak Kanunu gibi konularda mecliste ve CHP içerisinde ortaya çıkan tartışmalardan cesaret alan muhalif dört milletvekili Toprak kanununun görüşmeleri esnasında daha sonra "Dörtlü Takrir" olarak anılacak olan bir önergeyi 7 Haziran 1945'de CHP Meclis Grubu'na verdi. İlerde DP'nin de çekirdek kurucu kadrosunu oluşturacak olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan imzalarını taşıyan önergede yapılması gerekenler şöyle sıralanıyordu:

1- Meclis denetiminin anayasaya uygun olarak gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin aranması
2- Yurttaşlara siyasi hak ve hürriyetlerinin anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanının sağlanması
3- Bütün parti çalışanlarının yukarıdaki iki esasa tamamen uygun bir şekilde yeni baştan düzenlenmesi (BCA, 490.01.572.2277.3).

Takrir, CHP'de taşları yerinden oynattı. Şöyle ki parti Genel İdare Kurulu takriri görüşmek üzere İsmet İnönü başkanlığında toplandı. Bu ilk kez görülen bir olaydı. Milli Şef'in kurula başkanlık ettiği görülen bir uygulama değildi (Barutçu, 1977, s. 306). Ayrıca takriri görüşmek üzere parti ileri gelenlerinin İsmet İnönü başkanlığında sürekli toplantı düzenliyorlardı. Bu toplantılarda takririn reddedilmesi ve imza sahibi milletvekillerinin grupta ağır bir şekilde eleştirilmeleri kararlaştırıldı. 12 Haziran 1945'de parti grup toplantısında takrir müzakereye kondu ve toplantı aralıksız yedi saat sürdü (Bayar, 1969, s. 33).

Parti grup toplantısında önerge sahiplerinden Fuat Köprülü ilk sözü alarak önergenin amacını ve ne istediklerini anlattı. Daha sonra Saffet Arıkan, Celal Bayar, Refik Koraltan birer konuşma yaptıktan sonra en son kürsüye Başbakan Şükrü Saraçoğlu geldi. Başbakan konuşmasında "*Arkadaşlarımızın amacı madem ki sadece anayasamıza uygun olmayan bazı kanunların ve bir de parti tüzüğünün bazı hükümlerinin değiştirilmesidir, bunların kendine özgü oluşma yolları vardır. Mecliste önerirler, kurultayda önerirler. Partiden de ayrılmak istemediklerine göre, önergelerini geri alsınlar. Bütünüyle arkadaşça ve hep birlikte tam bir uyum içinde yolumuza devam edelim.*" şeklindeki önerisinden sonra Fuat Köprülü'nün ayağa kalkıp önergeyi geri çekmek istediklerini söyleyeceğini düşünen Celal Bayar kendisine "*biz verdiğimiz takriri geri alacak insanlar değiliz" (*Bayar, 1969, s.34) diyerek engel olmuştu (Barutçu, 1977, s.308-309). Daha sonra Başbakan'ın "*Önergeyi arkadaşlarımız geri alıyorlar mı*?" şeklindeki sorusuna "*Dörtler*"in sırasından hayır cevabı gelince, Saraçoğlu önergenin reddedilmesini istedi ve yapılan oylamada önerge, hazırlayıcılarının dışındaki CHP'lilerin oylarıyla reddedildi (Fersoy, 1971, s.88).

Takririn reddedilmesinden sonra imza sahiplerinin CHP içerisindeki durumu oldukça zorlaşmıştı. Müzakere esnasında ağır eleştirilen önerge sahiplerinin durumunu Celal Bayar, "*Neredeyse yüz yüze bakmak imkânı bile azalmıştı*" şeklinde açıklamaktaydı (*(*Bayar, 1969, s.34) Aslında yeni bir parti kurulması fikri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çok karşı olduğu bir eğilim değildi. Ancak parti içerisinde "*müfritler*" olarak isimlendirilen bir grup, dolaylı da olsa önergenin yeni bir parti kurma planı olarak algılamış ve bu nedenle de önerge sahiplerine sert eleştiriler yöneltmişti. İnönü'nün bu düşünceye karşı çok olumsuz bir düşünceye sahip olmamasını ise zamansız olarak değerlendirmekteydiler (Aydemir, 2011, s.442).

CHP içerisinde bu tartışmalar yaşanırken ve yeni bir parti kurulacağı iddiaları konuşulurken sürpriz bir gelişme yaşandı. Havacılık okulu sahibi Nuri Demirağ, İstanbul Valiliği'ne müracaat ederek yeni bir parti kurma isteğinde olduğunu belirttiği dilekçesini sundu. Milli Kalkınma Partisi ismiyle kurmak istediği partinin; başka milletlerden uyarlanmış, mükemmel proje ve programla ortaya çıkmış, hükümeti devirmek veya iktidarı ele geçirme hırsıyla kurulacak bir parti

olmayacağı dilekçede belirtilmişti. Demirağ, bu partiyi kurarak "*ahlaki bir ıslahat*" yapmak istediğini ifade etmekteydi (Tanin, 8 Temmuz 1945, s.1,6). Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Metin Toker ile yaptığı röportajda; mevcut ekonomik politika olarak uygulanan devletçilik ile dengeli bir şekilde liberalizmi uygulamak istediklerini dile getirdi. Dünya ülkeleri arasında refah, servet ve saadete erişmiş İngiltere ve ABD gibi ülkelerin iç ve dış politikalarına benzer ve Türk geleneklerine uygun siyasi, idari ve ekonomik siyaset takip etmek hedeflerinde olduğunu belirtti. Partiye katılacak olanlardan "*Altı Kanat*" şeklinde isimlendirdikleri ahlaki prensiplere bağlı kalmalarını isteyeceklerini de sözlerine ekledi (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945, s.1,3). Başbakan Şükrü Saraçoğlu 5 Eylül 1945'de gazetecilerle yaptığı toplantıda Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini açıkladı (Cumhuriyet, 6 Eylül 1945, s.3). Bu açıklama ülkede ilgiyle karşılandı. 8 Eylül'den itibaren faaliyete geçecek ve üye kaydına başlayacaktı. Partinin merkez binası olarak ise Paşa limanındaki Nuri Demirağ'a ait köşk seçilmişti (Cumhuriyet, 7 Eylül 1945, s.1,3).

CHP'de yaşanan olaylar ve hemen akabinde dönem itibariyle siyasette çok tanınmamış bir isim olan Nuri Demirağ'ın parti kurması DP'nin kuruluşu için de önemliydi. Çünkü Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması ülkenin yeni bir siyasi oluşumu nasıl büyük bir heyecanla karşılayacağı konusunda önemli fikirler vererek belki de kurucuların tereddütlerin ortadan kalkmasına sebep oldu(Ağaoğlu, 2016, s.27).

CHP'den İhraçlar

Önergede imzası bulunanlardan Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü, CHP'ye muhalif bir yayın politikası izlediği ileri sürülen Vatan Gazetesi'ne demeçler verdiler. Meclis denetiminin sağlanması, hak ve özgürlüklerin güvenceye alınması, antidemokratik hükümlerin ilgası ve baskının kaldırılması gibi liberal ve demokratik istekleri barındıran bu demeçlerin gazetede yayınlanmasının ardından iki milletvekili hakkında soruşturma açıldı ((Eroğul, 2003, s.29).

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan Gazetesi'nden başka Tan Gazetesi'nde (Timur, 2003, s.17) de eleştirel yazılar kaleme aldı. Bu durum CHP yönetiminin büyük tepkisini çekti (İnönü, 2017, s.320). Bu demeçlerinin parti prensip ve tüzüğüne muhalefet olarak görüldüğü ve sorumlulara gereken cezanın tatbikinde yetkili olan Genel İdare Kurulu, iki milletvekilinden savunma istedi. Adnan Menderes savunmasında özetle; hareket tarzlarını ne parti tüzüğü hükümlerine ne de parti programına aykırı bulmadığını, aksine ülke ve partinin yüksek menfaatlerine uygun olduğu görüşünde olduğunu ifade etti. Demokratik bir ruhla parti idaresinin ıslahını hedefleyen fikir ve kanaatlerini önce parti grubunda sonra mecliste ve en son olarak da kamuoyunda açıkladığını dile getirdi. Vatan Gazetesi'nin savunduğu demokratik prensipleri, partinin ana

prensiplerinden ayrı görmediği için bu gazetede fikirlerini yaymakta da bir mahzur görmediğini de ekledi (BCA, 490.01.572.2277.3).

Fuat Köprülü de savunmasında, CHP'nin ana prensipleriyle Vatan Gazetesi'nin savunduğu demokratik prensipler arasında hiçbir fark görmediği için fikirlerini bu gazete aracılığıyla paylaşmakta bir mahzur görmediğini ifade etti. Ayrıca bu yazıların, parti idare kurulunun sorumluluğu altında çıkan Ulus Gazetesi'nde şahsına yapılan saldırılara tabii bir karşılık olduğunu ve bu gazete çıkan yazılarının parti ana prensiplerine ve ülkenin yüksek menfaatlerine uygun olduğunu ileri sürdü (BCA, 490.01.572.2277.3).

CHP yönetimi, parti programına uygun olmayan bir fikir ya da görüşün savunulmasını herhangi bir vatandaşın en açık hakkı olarak görse de parti prensip ve programını benimseyen, partili milletvekili seçilen bu kişilerin partiden ayrılmadan partinin tüzük ve prensiplerine aykırı yayın yapmalarını en hafif ifadeyle kötü niyetli olduklarının delili olarak görmekteydi. Ülkede parti idaresini "*menfaatlerine bağlı inhisarcı bir zümrenin vasilik idaresi*" olarak gösteren ve partiye karşı güveni sarsmak rolünü üzerine alan bir gazetenin sütunlarında yayınlanan bu yazılar o gazeteyle bir fikir, düşünce ve cephe birliğinin açık ifadesi olarak görülmüştü(BCA, 490.01.572.2277.3).

Soruşturmada, iki milletvekilinin bu yazılarının ve daha öncesinde verdikleri önergelerinin; parti içerisinde ikiliğe doğru aykırı düşünceleri ve ayrılıkları tahrik edici olduğu kadar ülke içinde de partiyi, parti idaresini halk nazarında itibardan düşürmeye yol açan mahiyette olduğu kanaatine varıldı. Ayrıca bu davranışların, ülkede anayasa hükümlerine uygun uygulamaların iddiası ile demokratik düzenlemeler taraftarlığı görünümünde bu amacı muhalif neşriyat ve vasıtalarla sağlamaya başvurmak olarak değerlendirildi. Bu nedenle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partili ve milletvekili olarak mükellef oldukları tüzük esas ve hükümleri ile uyuşmayan davranışlarının tüzüğün 148. maddesinin muhtelif bentleri gereğince disiplin cezasını gerektiren mahiyette olduğuna karar verildi (BCA, 490.01.572.2277.3).

Genel İdare Kurulu, bu disiplin cezasının ne olacağı konusunda ise ihtardan ihraca kadar cezanın verilebileceğini ifade etmekteydi. Kurul, ihtarın hafif bir ceza olacağını, iki milletvekilinin davranışları ve yazılarını partiden çıkarmayı gerektirecek mahiyette ağır bularak, ceza tatbikinde gereken karara varmak üzere keyfiyeti Genel Başkanlık Divanı'na bırakmayı oybirliği ile kabul etti (BCA, 490.01.572.2277.3).

CHP Parti Divanı, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü hakkında karar vermek için 22 Eylül 1945'de toplandı. İki milletvekilinin davranışlarını tüzük hükümleri bakımından inceleyerek, bir taraftan parti içerisinde ayrılık cereyanları uyandırmak sureti ile partinin ülkedeki varlığını zarara uğratmak ve diğer taraftan partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle

birleşerek partiyi yıkmaya çalışmak mahiyetinde olduğu kanaatine vardı. Dolayısıyla tüzüğün 147, 148 ve 149. maddeleri gereğince her iki milletvekilinin de partiden ihracına oybirliği ile karar verdi. (BCA, 490.01.5.27.17; Cumhuriyet, 22 Eylül 1945, s.1, Tanin, 22 Eylül 1945, s.1; Akşam, 22 Eylül 1945, s.1,2; Vakit, 22 Eylül 1945, s.1; Ulus, 22 Eylül 1945, s. 1; Son Posta, 22 Eylül 1945, s.1). CHP'den ihraç edilen Fuat Köprülü milletvekilliğinden istifa etmemiş ve başladığı vazifesine devam etme niyetinde olduğunu açıklamıştı (Cumhuriyet, 30 Eylül 1945, s.1).

İki milletvekilinin ihracının ardından "*Dörtler*" olarak isimlendirilen muhalif grubun lideri durumundaki Celal Bayar, 28 Eylül 1945'de milletvekilliğinden istifa etti. Bayar'ın mecliste okunan istifa dilekçesinde sadece "*İzmir milletvekilliğinden istifa*" ettiği şeklinde ifade kullanmış ve herhangi bir sebep belirtmemişti (Akşam, 29 Eylül 1945, s.1; Cumhuriyet 29 Eylül 1945, s.1; Son Posta, 29 Eylül 1945, s.1). Celal Bayar'dan boşalan İzmir milletvekilliğine İzmir CHP İdare Kurulu Başkanı Sedat Dikmen seçildi (BCA, 030.10.77.506.2). Celal Bayar 3 Aralık 1945'de ise CHP'den istifa etti (Cumhuriyet, 4 Aralık 1945, s.1).

Bu gelişmeler karşısında İçel Milletvekili Refik Koraltan'da 2 Ekim 1945'de Vatan Gazetesi'nde bir yazı kaleme alarak ihraçların haksız olduğunu savundu. Bu yazı üzerine CHP Genel İdare Kurulu'nun aldığı karar hakkında parti meclis grubunun 27 Kasım 1945 tarihli toplantısında açılan görüşme sonunda açık oya başvurularak Refik Koraltan'ın savunmasının esas ve usul bakımından yersiz olduğuna ve kendisinin CHP'den ihraç edilmesine 1oya karşı 280 oyla karar verildi (BCA, 490.01.6.28.7; Cumhuriyet, 28 Kasım 1945, s.1; Tanin, 28 Kasım 1945, s.1; , 28 Kasım 1945, s.2; Vakit, 28 Kasım 1945, s.1; Ulus, 28 Kasım 1945, s.1; Son Posta, 28 Kasım 1945, s.1).

Celal Bayar'ın CHP'den istifa etmesini yeni bir parti kuracağı şeklinde değerlendirmeyenler de vardı. Atatürk döneminde İçişleri Bakanlığı görevini yürütmüş olan Şükrü Kaya, Bayar'ın istifasını bu şekilde değerlendirenler arasındaydı. Bayar'ın bu istifayla beraber yavaş yavaş siyaset arenasında uzaklaşacağını savunuyordu. İsmet İnönü hayatta iken onun karşısına geçip mücadeleye girişmesini mümkün görmüyordu (Baban, 1970, s.23).

CHP içerisindeki muhalefet her geçen gün artmış ve bu muhalif düşünceleri savunan milletvekillerinin ihracı ile neticelenmişti. Eski başbakan ve Millî Mücadele'nin "*Galip Hoca*" ismiyle bilinen önemli şahsiyeti Celal Bayar da yaşanan bu ihraçlardan sonra istifa ederek ayrılmıştı. Bu istifa ve ihraçlarla beraber muhalif düşünceye sahip olan ve dörtler olarak isimlendirilen bu milletvekillerinin yeni bir parti kuracağı kesinleşmişti.

DP'nin Kuruluşu

Celal Bayar, CHP'den istifa etmeden iki gün önce basına verdiği demeçte yeni bir parti kuracaklarını açıkladı (Cumhuriyet, 2 Aralık 1945, s.1,3). CHP'den istifa

ettikten bir gün sonra ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret etti. İnönü bu ziyaretten oldukça memnun olmuş ve yenilen akşam yemeği karşılıklı iltifatlarla geçmişti (Cumhuriyet, 5 Aralık 1945, s.1,3). Siyasi çevreler, yeni bir partinin kurulacak olmasını oldukça ilgi ve memnuniyetle takip etmekteydiler. Henüz ismi bile belli olmayan bu partiye karşı CHP çevrelerinden teşvik edici, cesaret verici bir ilgi vardı. Bu ilgiye iki sebebi ileri sürülmekteydi; siyasi kontrole her geçen gün daha çok ihtiyaç duyulması ve parti kuracak olan kişinin bu işi başarabilecek nitelikte bir şahsiyet olmasıydı. Celal Bayar'ın şahsiyeti daha önce çok partili hayata geçme denemelerinde yaşanmış kötü tecrübelerin yaşanmayacağı konusunda kamuoyuna ümit vermekteydi. İstiklal mücadelesinin ilk günlerinden itibaren temiz, doğru ve idealist kişiliği ile tanınmıştı. Prensipleri bakımından Atatürkçü ve inkılapçı bir devlet adamı profilindeydi. Bu nedenle her ne pahasına olursa olsun iktidara gelmek için değil, ülke idaresinin mükemmel bir şekilde yürütülmesi ve istikbalin korunması için çalışacağına dair görüşler mevcuttu (Cumhuriyet, 4 Aralık 1945, s.1).

DP'nin kuruluşunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de etkisinden söz edilmektedir. Bilindiği üzere Atatürk, ölümünden bir yıl önce, İnönü'yü başbakanlıktan uzaklaştırmış ve yerine Celal Bayar'ı getirmişti. İnönü'nün o döneme ait hatıralarında, Atatürk'ün bu konuda kendisine kimin başbakan olması gerektiği yönünde fikrini sorduğunu, kendisinin yanıt vermemesi üzerine Bayar'ın ismini ileri sürdüğü belirtilmektedir. Bayar'ın adını geçtikten sonra kendisini mutlu ettiğini de ifade etmektedir. Daha sonra İnönü, Atatürk'ün "*Hastalığının son ağır zamanında Celal Bayar beni haberdar etmeye, ettirmeye başladı*" demekte ve Bayar hakkındaki görüşünü şöyle açıklamaktadır; "*Atatürk'ün malul ve hasta zamanında eğer onun yerinde fena bir adam olsa idi çok fenalıklar görülürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkarı umumiyesindeki cereyanı gördükten sonra fitneye ve hırslara kendini kaptırmamak ahlak ve zekasını göstermiştir. Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevk etmek ümidim olsaydı kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru bir adam olduğuna inanıyorum.*" Bu düşünceyle Saraçoğlu Kabinesi kurulduğu dönem Bayar'a Parti Grubu Başkan Vekilliği teklif ettirmiş, daha sonra da ülkede bir "*demokrasi*" ortamı oluşunca, Bayar'ı bir muhalefet partisinin lideri olarak "*teşvikten de öte ısrarla istemiştir*" (Timur, 2003, s.30-31).

Basın yeni parti ve kurucusu Celal Bayar'a oldukça ilgi gösteriyordu. Yeni parti haberleriyle birlikte Celal Bayar'ın hizmetleri ve kişiliği hakkında yazılar basında sıkça görülmeye başlandı. CHP ile yeni kurulacak partinin program bakımından çok farklı olmayacağına dair görüşler vardı. Zira kurucusu Celal Bayar, İttihat Terakki'nin kâtibi iken Atatürk'ün milli hareketine bütün samimiyeti ile katılmıştı. Dolayısıyla vatan menfaatini her türlü parti

düşüncelerinin üzerinde tutan bir şahsiyetti. Bu hatırlatmalar, Celal Bayar'ın yıkıcı unsur sıfatı ile işe karışacak Türk vatanı üzerinde yabancı nüfuzuna imkân verecek kişilerden olmadığı ve vatan mevzu bahis olunca daima bu memleketin halis bir evladı gibi hareket edeceğini belirtmek içindi. Bu yazılarla Celal Bayar'ın partisi hakkında kamuoyundaki ümitler ve temenniler dile getirilmekteydi. Bu temenniler gerçekleştiğinde ülkede yıllardan beri hasret duyulan ahenkli ve istikrarlı siyasi hayata geçilebilecekti (Tanin 5 Aralık 1945, s.1). Celal Bayar'ın yeni parti açıklamasından sonra CHP'den ayrılan ve yeni partiye katılacağını açıklayan isimler de vardı. Eski Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce bu isimlerden biriydi (Akşam, 5 Aralık 1945, s.1).

Yeni parti haberlerine temkinli yaklaşan ve eleştirenler de vardı. Celal Bayar'ın milletvekilliğinden istifa ettikten sonra bir müddet dinleneceği ve bu süre zarfında uluslararası politikanın belirlenmesini bekleyeceği, düşüncesinde olan gazeteciler de vardı. Zira Celal Bayar'ın yeni parti açıklamasını yaptığında Refik Koraltan hakkında karar verilmişti ancak kanunlarda yapılacak değişiklikler etrafındaki çalışma, yeni projelerin meclise sevk edilmesine müsait hale gelmemişti. Ayrıca iktidarın, çeşitli partilere dayanan bir demokrasi rejiminin gelişebilmesi için değiştirilmesi gereken kanunlar üzerindeki çalışmaları da henüz bitmemişti. Uluslararası politikada ise iyi yönde gelişmeler yaşanmıyordu. Bu durumda Bayar'ın yeni parti kurma kararında acele ettiği yönünde eleştiriler vardı. "*Demokrat Halk Partisi*" (Ağaoğlu, 2013, s.38) ismiyle kurulacağı iddia edilen partinin kontrol görevini, sayısı sınırlı milletvekili ile meclisin içinde yapacaksa bu durum hoş karşılanabilirdi. Ancak yeni parti denetleme vazifesini ülke genelinde yapmak ister de Ankara, İstanbul ve İzmir gibi başlıca merkezlerde şubeler açarak, basından faydalanarak yapmaya çalışırsa, büyüme yolunu takip ederse doğru bir hareket yapmamış olacağı düşünülmekteydi. Çünkü kamuoyu buna hazır değildi (Son Posta, 6 Aralık 1945, s.1,3).

Celal Bayar açıklamalarının ardından büyük ilgi uyandıran yeni partinin ismi de artık basında yer bulmaya başlamıştı. Yeni partinin adı CHP ile bir çağrışım olmasın diye Demokrat Halk Partisi yerine "*Demokrat Parti*" olarak belirlenmişti. Parti programı hazırlamakla meşgul olan Celal Bayar'ın yakın bir dostuna kurduğu şu cümleler dönemin siyasi hayatı hakkında fikir vermesi açısından oldukça önemlidir: "*Toplar üzerimize çevrilidir, sola gitsek komünist, sağa kaçak muhafazakâr, ortalarda kalsak o halde CHP'den neden ayrıldınız? sorusuna maruz kalacağız"* (Son Posta, 8 Aralık 1945, s.1,7).

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da İçişleri Bakanlığı'na parti programının verilmesiyle resmen kurulmuştu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partinin kurucularıydı. Aynı gün kurucuları bir basın toplantısı düzenleyerek soruları cevapladı. Toplantıda bir gazetecinin Bayar'a yönelik

Serbest Cumhuriyet Partisi hatırlatılarak sorulan DP'nin de bir muvazaa (danışıklı) partisi olup olmadığı yönündeki sorusuna Bayar, "bir muvazaa partisi olmadıkları gibi bir husumet partisi de değiliz" şeklinde cevap vermişti. Bir diğer gazetecinin parti programında devletin teşekkülü ile alakalı bir madde olmamasının mevcut durumun aynen kabul edildiği anlamına mı geldiği yönündeki sorusuna ise Bayar, bunun anayasa ile tespit edildiği için programda bu konuya değinmeye gerek görmediklerini ifade etmişti. Bir kadın gazetecinin kadınları ilgilendiren konularda partinin özel bir görüşü olup olmadığı yönündeki sorusuna ise Bayar, Türk Kadını hakkında gereken bütün imkanların Atatürk'ün mirası olduğunu daha ileri götürecek bir prensiplerinin olmadığı şeklinde cevap vermişti. Ayrı parti programı gazetelerde yayınlanmıştı (Ulus, 8 Ocak 1946, s.1,2; Cumhuriyet, 8 Ocak 1946, s.1,2; Vakit, 8 Ocak 1946, s.1,2,4; Tanin, 8 Ocak 1946, s.1,2; Son Posta, 8 Ocak 1946, s.1,5,7).

DP'nin programı da basın da ilgiyle karşılandı. Yapılan değerlendirmelerde programın CHP esaslarından farklı olmadığı yönündeydi. DP de Cumhuriyetçi, Laik, İnkılapçı, Halkçı Devletçi ve Milliyetçiydi. Prensip tarifinde küçük farklılıklar olmakla beraber sonuçları aynıydı. Ülkede yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek ya da bir devrim programı getirme iddiasında değildi. Partinin hedefi, aynı ana prensipler çerçevesi içerisinde hükümet ve idare mekanizmasında düzeltme ve yenilik istemesiydi. Özellikle "Devletin girişeceği iktisadi işlerde kazanç maksadı gütmemesi" maddesi takdir ediliyordu. Partinin 85 maddeden oluşan programında dikkat çeken noktalardan birinin partinin ismi olduğu ifade ediliyordu (Akşam, 9 Ocak 1946, s.1). CHP programından farklı olarak dikkat çeken madde tek dereceli seçim ile ilgili olan maddeydi. Bu seçim sistemini CHP gündemine almış ancak değişikliği olgunluk devrinin gelmesiyle yapılması kararı alınmıştı (Son Posta, 10 Ocak 1946, s.1,7). Basında ağırlıklı görüş; DP'nin, CHP karşısında bir kontrol görevini başarabilirse gayesine ulaşacağı şeklindeydi. Yani DP'nin bir iktidar amacı olduğundan kuruluş aşamasında henüz kimse söz etmemekteydi (Tanin, 10 Ocak 1946, s.1). Ayrıca CHP'ye de bir uyarıda bulunuluyordu. CHP'lilerin çok dikkatli, uyanık ve daima hesap verecek durumda olmaları gerektiği ifade ediliyordu. DP'nin kuruluşunu kesinlikle hafife almamaları gerektiği vurgulanıyordu. DP'nin kuruluşuyla beraber CHP'lilerin vazifelerinin daha da arttığı ve ağırlaştığı belirtiliyordu (Ulus, 9 Ocak 1946, s.1,2). CHP için parti dayanışmasına en çok ihtiyaç duyulacak bir döneme girildiği, ortak başarıların ortak fedakarlıklar gerektirdiği ifade ediliyordu. CHP'nin "*asil ihtiraslarla yanıp tutuşan"* devrimcilerin savaş cephesi olduğu belirtiliyordu. Parti iktidarını tutmak, partiyi bütün seçimlerde başarılı kılmak şeref duygularının başında geldiği de ekleniyordu (Ulus, 10 Ocak 1946, s.1,7).

Basının da dikkatle incelenmesini gerektiği yönünde uyarılarda bulunduğu DP programına karşı, CHP birtakım tedbirler aldı. 25 Nisan'da İsmet İnönü, CHP Kurultayını olağanüstü toplantıya çağırdı ve kurultay 10-11 Mayıs'ta toplandı. Tek dereceli seçim ve sınıf esası üzerine parti kurulabilmesi gibi kararların kabul edilmesinin ardından TBMM'de tek dereceli seçim esası kabul edildi. 13 Haziran'da Üniversiteler kanunu ile üniversitelere bilimsel ve idari özerklik verildi. Aynı gün Matbuat Kanunu'nda da düzenleme yapılarak, 50. madde ile hükümete ait olan gazete kapatma yetkisi mahkemelere devredildi. Ayrıca basın suçlarını affı için de bir kanun kabul edildi. CHP ayrıca; Toprak Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılmasına dair kanun, İşçi Sigortaları Kanunu gibi kanunları da çıkararak DP'nin liberalleşme vaatlerine karşı hamleler yaptı (Mahmutoğlu, 2017, s.299-300).

Partinin Genel İdare Kurulu'nu oluşturan kurucuları 8 Ocak'ta yaptıkları toplantıda gizli oylamayla Celal Bayar'ı oybirliğiyle genel başkan seçti. Aynı gün basın DP'nin tüzüğünü de yayınladı (Cumhuriyet, 9 Ocak 1946, s.1,3; Vakit, 9 Ocak 1946, s.1,5; Akşam, 9 Ocak 1946, s.4; Son Posta, 9 Ocak 1946, s.1,7). Kurucular daha sonra teşkilatın kurulması çalışmalarına başladı. İlk önce İstanbul teşkilatının kurulması hedefleniyordu (Cumhuriyet, 10 Ocak 1946, s1,3). İzmir teşkilatının başına Refik Şevket İnce, Aydın teşkilatının başına ise Ethem Menderes'in getirileceği ileri sürülüyordu (Vakit, 12 Ocak 1946, s.3). Refik Şevket İnce gazetecilere verdiği demeçte "*şimdilik sadece İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde teşkilat kuracağız. Buralarda kökleştikten sonradır ki ikinci üçüncü derecedeki kasabalara ve daha sonra da köylere doğru gideceğiz*" diyerek partinin teşkilatlanma planı hakkında bilgi veriyordu (Vakit, 17 Ocak 1946, s.1).

Çok partili hayata geçişte, geçmişteki başarısız tecrübeler de göz önünde bulundurularak laikliği, demokrasiyi geliştirecek ve inkılapları koruyacak güvenli bir muhalefet partisi kurulması arzu edilmekteydi. Bu düşüncenin hayata geçirilişinde; İnönü'nün kaygılarını giderecek ve rejime bağlılığı şüphe götürmeyecek bir muhalif parti olarak DP, Celal Bayar'ın liderliğinde kısa sürede kurulmuş oldu (Demir, 2011, s.16-17).

Sonuç

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'de rejim değişikliği yaşanmış ve demokratik bir yönetim şekli belirlenmişti. 1923'de Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuş ve yaklaşık 27 yıl sürecek iktidar dönemi başlamıştı. Millî Mücadele'nin lideri ve cumhuriyetin banisi Mustafa Kemal Atatürk'ün rejim değişimiyle beraber gerçekleşmesini en çok istediği hedeflerden biri çok partili hayata geçişti. 1924'de Kazım Karabekir'in başkanlığını yaptığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ancak bir yıl sonra başlayan Şeyh

Sait İsyanı sebebiyle çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu'na dayanılarak parti kapatılmıştı. Böylelikle cumhuriyetin ilk muhalefet partisi başarısız bir deneme olarak kalmıştı. İkinci deneme ise 1930'da Ali Fethi Okyar'ın başkanlığını yaptığı Serbest Cumhuriyet Fırkasıyla oldu. Ancak bu partinin ömrü çok kısa oldu ve yaklaşık 3 ay sonra kendini feshetti. Daha sonraki süreçte II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bu denemeler görülmedi.

Savaşın ardından toplanan uluslararası konferanslarla beraber yeni dünya düzeni şekillenmeye başladı. Bu düzende tek partili sistemlere yer yoktu. İç politikada ise hem savaş hem de CHP'nin çok uzun yıllardır süren iktidarı, parti ve halk için yorucu bir süreç olmuştu. Parti içi muhalefet iyice kendini göstermeye başlamıştı. Toprak Kanunu görüşmeleri bu muhalefetin zirveye ulaştığı sürecin yaşanmasına neden oldu. Daha sonra DP'nin kurucuları olacak ve o dönem için verdikleri taktir nedeniyle dörtler olarak isimlendirilen milletvekilleri ihraç ve istifa ile partiden ayrıldılar. CHP'den ayrılan milletvekilleri, İsmet İnönü'nün de teşviki ve desteği ile yeni bir partinin kurulması çalışmalarına başladı. Ancak DP'yi oldukça zor bir süreç bekliyordu. Çünkü çok partili hayat denemelerinde yaşanmış kötü tecrübeler vardı. Bu durum DP için handikap teşkil ediyordu.

DP'nin kuruluş sürecinde basının yoğun ilgisi görülmektedir. Yeni partiyi destekler nitelikte haberler yapan gazeteler olduğu gibi temkinli davranan ve eleştirenler de bulunmaktaydı. Basın için de yeni bir durumu ifade etmesi nedeniyle çok partili hayata geçişte yeni kurulan bir partiye nasıl tepki verecekleri konusunda kararsızlık olması anlaşılır bir durum olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu partiyi kuranlar CHP içerinden çıkmış ve CHP'den farklı olarak ne yapacakları konusunda net bir düşünce henüz kamuoyunda oluşmamıştı. Öyle ki partinin bir muvazaa partisi olduğu gibi iddialar bile basında dile getiriliyordu. Partinin kuruluşunda basındaki haberler değerlendirildiğinde ağırlıklı görüş DP'nin CHP karşısında kontrol görevini başarabildiği takdirde amacına ulaşacağı yönündeydi. Yani yeni partinin iktidara geleceğine dair bir öngörü basında pek dile getirilmiyor, diğer bir ifade ile öyle bir durumun gerçekleşeceğine hiç ihtimal verilmiyordu. Yani partinin kuruluşu konjonktürel bir gerekliliğin ötesinde düşünülmüyordu. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün de özlem duyduğu Cumhuriyet Türkiye'sinin demokrasiye geçişi DP'nin kuruluşuyla gerçekleşecekti.

Kaynakça

Arşivler

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
2. BCA Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 030.01.11.64.4. ; "Adnan Menderes ve A. Tiritoğlu'nun, Çiftçiye Toprak Tevzii Hakkındaki Konuşmaları".
3. BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.77.506.2.; "İzmir Milletvekilliği'nden Çekilen Celal Bayar'ın Yerine Sedat Dikmen'in Seçilmesi".
4. BCA, Siyasi Partiler, 490.01.5.27.17 "Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den İlişiğinin Kesildiği".
5. BCA, Siyasi Partiler, 490.01.572.2277.3.; "Aydın Milletvekili Adnan Menderes ile Kars Milletvekili Fuad Köprülü'nün Partiden İhracı ve Onların Savunmaları, Yazılarının Çıktığı Birkaç Gazete Nüshaları ile TBMM Tutanak Dergisi".
6. BCA, Siyasi Partiler, 490.01.6.28.7.; "Refik Koraltan'ın CHP'den Çıkarılması".

Resmi Yayınlar

7. *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 6032, 15 Haziran 1945
8. *T.C. Resmi Gazete*, Sayı 6147, 2 Kasım 1945,
9. *TBMM Tutanak Dergisi* D.VII, C. XVII, TBMM Basımevi, Ankara 1945
10. TBMM Zabıt Ceridesi, D.III, C. V, TBMM Basımevi, Ankara, 1928
11. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.V, C. VXIII, TBMM Basımevi, Ankara, 1936

Araştırma Eserler, Makaleler ve Hatıratlar

1. Ağaoğlu Ahmet (2018) *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
2. Ağaoğlu Samet (2013) *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İletişim Yayınları, İstanbul
3. Ağaoğlu Samet (2016) *Arkadaşım Menderes*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
4. Albayrak Mustafa (2004) *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
5. Aydemir Şevket Süreyya (2011) *İkinci Adam (1938-1950) Iı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
6. Baban Cihad (1970) *Politika Galerisi Büstler Portreler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
7. Barutçu Faik Ahmet (1977) *Siyasi Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

8. Bayar Celal (1969) *Başvekilim Adnan Menderes*, Derleyen: İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul.
9. Demir Şerif (2011) *Düello Menderes Ve İnönü*, Timaş Yayınları, İstanbul.
10. Eroğlu Hamza (1981) *Türk Devrim Tarihi*, Sanem Matbaası, Ankara.
11. Eroğul Cem (2003) *Demokrat Parti Tarihi Ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
12. Fersoy Orhan Cemal (1971) *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Matbaacılık, İstanbul.
13. İnan Süleyman (2006) *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara.
14. İnönü İsmet (2017) *Defterler 1919-1973*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
15. Kaçmazoğlu H. Bayram (1998) *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
16. Karpat Kemal (2011) *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
17. Koçak Cemil (2013) *Tarihin Buğulu Aynası*, Timaş Yayınları, İstanbul.
18. Koçak Cemil (2017) *Demokrat Parti Karşısında Chp*, Timaş Yayınları, İstanbul.
19. Mahmutoğlu Tansu Barış (2017) *Chp'nin Belediye Ve Genel Seçim Çalışmaları Ve Propagandaları (1923-1957)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
20. Timur Taner (2003) *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara.
21. Yurtoğlu Nadir (2017) *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları Ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
22. Atay Falih Rıfkı, Biz Kendi Partimize Bakalım, *Ulus*, 10 Ocak 1946, S.1,7.
23. Atay Falih Rıfkı, Yeni Parti Etrafında, *Ulus*, 9 Ocak 1946, S.1-2.
24. Nadi Nadir, Yeni Parti, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, S.1.
25. Sadak Necmeddin; Demokrat Partiye Hoş Geldin Deriz, *Akşam*, 9 Ocak 1946, S. 1.
26. Us Asım, Demokrat İşe Başlarken, *Vakit*, 17 Ocak 1946, S. 1,4.
27. Uşaklıgil Ekrem, Günün Havası Müsaittir Ve Değildir, *Son Posta*, 6 Aralık 1945, S. 1,3.
28. Uşaklıgil Ekrem, Karşı Parti Kurulurken, *Son Posta*, 10 Ocak 1946, S. 1,7.
29. Yalçın Hüseyin Cahid, Yeni Parti, *Tanin* 5 Aralık 1945, S. 1.
30. Yalçın Hüseyin Cahid, Yeni Partinin Teşekkülü, *Tanin*, 10 Ocak 1946, S. 1.
31. **Gazeteler**

32. “B. Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı”, Akşam, 28 Kasım 1945.
33. “Celal Bayar Başkanlığa Seçildi”, Vakit, 9 Ocak 1946.
34. “Celal Bayar Millet Meclisinden Çekildi”, Cumhuriyet 29 Eylül 1945.,
35. “Celal Bayar’ın Demeci”, Cumhuriyet, 14 Mart 1946.
36. “Celal Bayar’ın Milletvekilliğinden İstifa Ettiği Haberi Doğru”, Son Posta, 29 Eylül 1945.
37. “Celal Bayarın Kurduğu Partinin Adı Demokrat Partisi Oluyor, Son Posta, 8 Aralık 1945.
38. “CHP Divanı”, Ulus, 22 Eylül 1945.
39. “Demokrat Parti Başkanı Ankara’ya Gitti”, Vakit, 12 Ocak 1946.
40. “Demokrat Parti Dün Beyannamesini Neşretti”, Cumhuriyet, 19 Haziran 1946.
41. “Demokrat Parti Faaliyete Geçti”, Vakit, 8 Ocak 1946.
42. “Demokrat Parti Lideri Geldi”, Cumhuriyet, 10 Ocak 1946.
43. “Demokrat Parti Lideri Şehrimize Geliyor”, Son Posta, 9 Ocak 1946.
44. “Demokrat Parti’nin Programı Dün Hükümete Verildi”, Ulus, 8 Ocak 1946.
45. “Demokrat Partinin İstanbul Teşkilatı”, Cumhuriyet, 15 Şubat 1946.
46. “Demokrat Partinin Programı”, Akşam, 9 Ocak 1946.
47. “Demokrat Partinin Yeni Bir Şubesi Daha Açıldı”, Cumhuriyet, 24 Haziran 1946.
48. “Demokrat Partisi Beyanname ve Programını Hükümete Verdi”, Son Posta, 8 Ocak 1946.
49. “Demokrat Partisi Dün Resmen Teessüs Etti”, Cumhuriyet, 8 Ocak 1946.
50. “Demokrat Partisi” Cumhuriyet, 9 Ocak 1946.
51. “Demokrat Partisinin Faaliyetine Müsaade Edildi”, Tanin, 8 Ocak 1946.
52. “Dün CHP Meclis Grubu Toplandı”, Son Posta, 28 Kasım 1945.
53. “Eski Başbakan Celal Bayarın Kuracağı Parti”, Cumhuriyet, 2 Aralık 1945.
54. “Fuat Köprülü İstifa Etmiyor”, Cumhuriyet, 30 Eylül 1945.
55. “Fuat Köprülü ve Adnan Menderes Partiden Çıkarıldılar” Akşam, 22 Eylül 1945.
56. “Haksız Yapılan Tenkidlerin Cevabı”, Cumhuriyet, 6 Eylül 1945.
57. “İçel Milletvekili Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı”, Ulus, 28 Kasım 1945.
58. “İki Milletvekili Dün Partiden Çıkarıldı”, Son Posta, 22 Eylül 1945.
59. “İki Milletvekili Partiden Çıkarıldı”, Cumhuriyet**,** 22 Eylül 1945.
60. “İki Milletvekili Partiden Çıkarıldı”, Tanin, 22 Eylül 1945.
61. “İki Milletvekili Partiden Çıkarıldı”, Vakit, 22 Eylül 1945.

62. "İstanbul Demokrat Parti İl Kongresi Başladı", Zafer, 31 Mart 1950.
63. "Meclisin Dünkü Toplantısı 7 Saat Sürdü", Cumhuriyet, 5 Haziran 1945.
64. "Milletvekili Seçimi 21 Temmuz'da Yapılacak", Cumhuriyet, 10 Haziran 1946.
65. "Milletvekilliğinden İstifa Mektubu Meclise Geldi", Akşam, 29 Eylül 1945.
66. "Milli Kalkınma Partisi Faaliyete Geçiyor", Cumhuriyet, 7 Eylül 1945.
67. "Milli Kalkınma Partisi", Tanin, 8 Temmuz 1945.
68. "Milli Şef Dün Celal Bayarı Kabul Ettiler", Cumhuriyet, 5 Aralık 1945.
69. "Parti Milletvekili Seçimine İştirak İçin Tek Dereceli İntihabı Bekleyecek", Cumhuriyet, 13 Şubat 1946.
70. "Partilerin Seçim Faaliyeti Genişliyor", Cumhuriyet, 20 Haziran 1946.
71. "Partinin İlk Şubesi Samsun'da Kuruldu", Cumhuriyet, 2 Şubat 1946.
72. "Pazara Toprak Bayramı Kutlanacak" Ulus, 12 Haziran 1945.
73. "Refik Koraltan CHP Meclis Grubundan Çıkarıldı" Tanin, 28 Kasım 1945.
74. "Refik Koraltan Parti Grubundan Çıkarıldı", Vakit, 28 Kasım 1945.
75. "Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı", Cumhuriyet, 28 Kasım 1945.
76. "Toprak Kanunu Dün Meclisten Çıktı", Akşam, 12 Haziran 1945.
77. "Toprak Kanunu Meclisten Çıktı", Cumhuriyet, 12 Haziran 1945.
78. "Toprak Kanunu", Cumhuriyet, 6 Haziran 1945.
79. "Yeni Bir Parti", Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945.
80. "Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar", Cumhuriyet, 4 Aralık 1945.
81. "Yeni Parti", Akşam, 5 Aralık 1945.

FİNANSAL BAŞARISIZLIK TAHMİN MODELİ ALTMAN Z SKORU YÖNTEMİ İLE BİST ELEKTRİK ENDEKSİNDEKİ YER ALAN ŞİRKETLERİN ANALİZİ

S. Öznur SAKINÇ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü İşletme Yönetimi Programı, ORCID:0000-0002-0806-3263

GİRİŞ

Şirketlerin en temel hedeflerinden biri kuşkusuz ki sürdürebilirliklerini devam ettirebilmektir. Şirketlerin sürdürebilirliklerini devamlı hale getirebilmeleri finansal açıdan güçlü ve etkin bir yönetimle gerçekleşebilir. Varlık ve kaynaklarının verimli bir şekilde yönetilmesi güçlü finansal yapının bir gereğidir. Özellikle enflasyonun, dövizin ve faizin çok oynak olduğu ve kriz dönemlerinde sağlam finansal yapının önemi gittikçe artmaktadır. Düzgün yönetilemeyen varlık ve kaynaklar bir süre sonra şirketlerin finansal başarısızlıkla gerekli önlemler alınmadığında ise iflasla karşı karşıya gelmelerine sebep olabilir. Şirketlerin finansal başarısızlıklarında genel ekonomik sebepler etkili olsa da en önemli paya şirketin yönetimdeki etkinliği sahiptir.Enerji sektörü bir ülkedeki tüm şirketler için en önemli girdi kaynağıdır. Enerji arzı tam sağlanamadığı takdirde bütün ülkedeki yaşam kalitesi ve refahı düşüş gözlenecektir. Bu nedenle bu çalışmada sektör olarak enerji sektörü ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul (BİST)'deki Elektrik Endeksinde yer alan şirketlerin finansal başarısızlık durumunun analizidir. Analizde yöntem olarakAltman Z Skoru Yöntemikullanılmıştır. Veri seti bu endekste yer alan şirketlerin finansal tablolarından elde edilmiştir.

FİNANSAL BAŞARISIZLIK

Finansal başarısızlık finansal sıkıntı olarak da bilinmektedir. Finansal başarısızlık, işletmenin kreditörler, satıcılar, tahvil sahipleri gibi çeşitli kişi veya kuruluşlara olan borcunu zamanında ödeyememesi, şirkete kayyum atanması ve üst üste şirketin zarar açıklaması gibi olumsuz durumları ifade etmektedir (Altaş ve Giray, 2005: 14).Finansal başarısızlık şirketlerin elde ettikleri nakit akışları yani gelirleriyle giderlerini yani maliyetlerini karşılamadığı durumda ortaya çıkmaktadır. Finansal başarısızlık durumunda olan şirketler ancak ortaklarından ek sermaye kaynağı sağlayabildiklerinde veya ortaklarının piyasadan elde edebileceklerinden daha az bir getiri oranına razı olmaları halinde faaliyetlerine devam edebileceklerdir. Fakat bu durum devam eder ve finansal başarısızlığa çare bulunamazsa bir süre sonra bu ek kaynaklar da sağlamaz hale gelecektir ve de şirket varlıkları eriyecektir. Bu durumda şirketler önce küçülür bu da çare olmazsa iflas ederler. İflas finansal başarısızlığın son ve nihai aşamasıdır (Torun, 2007; 6).

Şirketlerin finansal başarısızlık nedenleri araştırıldığında dört sebepten bahsedilmektedir. Bu sebepler ve etki oranları şu şekildedir;

- % 60 oranında yönetimdeki yetersizlik,
- % 20 oranında sektörde oluşan beklenmeyen olaylar,
- % 10 oranında doğal ve
- % 10 oranında da diğer sebeplerdir.

Bu oranlar incelendiğinde finansal başarısızlıkta en büyük ve önemli etkiye şirketin yönetimindeki yetersizliğin neden olduğu görülmektedir (Çelik, 2010, s.415-416).

Bir şirkette finansal başarısızlık durumunun var olduğu kararını vermek için şirketle ilgili bazı olaylara bakılmaktadır. Aşağıda sıralanan bu olaylardan birinin bile olması durumunda şirketle ilgili finansal başarısızlık kararının verilmesine yeterli olmaktadır.

- Şirketin alacakları ile görüşülerek borçlarını yeniden yapılandırmak için anlaşma yapılması,
- Şirketin kendi kararı ile faaliyetlerine son vermesi,
- Şirketin faaliyetlerini sonlandırması veya iflas etmesi,
- Şirketin kayyum, icra gibi yasal uygulamalarla karşı karşıya kalması(Özdemir vd., 2012:23).

TÜRKİYE'DE ENERJİ SEKTÖRÜ

Enerji ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar mevcuttur. Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji sınıflandırması bunlardan biridir. Yenilenebilen yani tükenmeyebilen enerji kaynakları şunlardır;

- Yakacak olarak kullanılan odun
- Rüzgar
- Güneş
- Biyogaz
- Jeotermal
- Hidrolik
- Okyanus ve gel-git

Yenilenemeyen yani tükenebilir enerji kaynakları da şunlardır;

- Doğalgaz
- Nükleer
- Petrol
- Kömür, linyit (AruobaAlpar,1992:89-90).

Bir diğer sınıflandırma ise birincil ve ikincil enerji kaynağıdır. Bu sınıflandırmaya göre birincil enerji kaynakları şunlardır;

- Jeotermal
- Taş kömürü
- Doğal gaz
- Hayvan atıkları
- Petrol
- Bitki atıkları
- Linyit

- Hidrolik
- Odun

İkincil enerji kaynakları olarak da aşağıdaki kaynaklar sıralanmaktadır;

- Kok
- Havagazı
- Elektrik
- Briket (Aybar vd.,1986:9).

Türkiye'de elektrik üretimi ve tüketimi ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir. Tablo 1'de enerji üretiminin kaynaklara göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1: Birincil Enerji Üretiminin Kaynaklara Göre Dağılımı 2017-2018

	2017		**2018**		**Artış**
	GWh	**%**	**GWH**	**%**	**%**
Kömür	97.476,3	32,8%	113.248,6	37,2%	16,2%
SıvıYakıtlar	1.199,9	0,4%	329,1	0,1%	-72,6%
DoğalGaz	110.490,0	37,2%	92.482,8	30,3%	-16,3%
Yenilenebilir Atık+ Atık Isı	2.972,3	1,0%	3.622,9	1,2%	21,9%
Hidrolik	58.218,5	19,6%	59.938,4	19,7%	3,0%
Jeotermal	6.127,5	2,1%	7.431,0	2,4%	21,3%
Rüzgar	17.903,8	6,0%	19.949,2	6,5%	11,4%
Güneş	2.889,3	1,0%	7.799,8	2,6%	170,0%
TOPLAM	**297.277,5**	**100,0%**	**304.801,9**	**100,0%**	**2,5%**

Kaynak: TEİAS

Bu tabloya göre ilk sırada kömür bulunmaktadır. Onu doğalgaz, hidrolik ve diğerleri izlemektedir.

Tablo 2'de ise elektrik üretim ve tüketim bilgisi yer almaktadır.

Tablo 2: 2017-2018 Yılları Türkiye Elektrik Enerjisi Üretimi-Tüketimi

	2017		**2018**		**Artış**
	GWh	**%**	**GWh**	**%**	
Termik	212.138,5	71,4%	209.683,5	68,8%	-1,2%
Hidrolik	58.218,5	19,6%	59.938,4	19,7%	3,0%
Jeotermal	6.127,5	2,1%	7.431,0	2,4%	21,3%
Rüzgar	17.903,8	6,0%	19.949,2	6,6%	11,4%
Güneş	2.889,3	1,0%	7.799,8	2,6%	170%
BrütÜretim	**297.277,5**		**304.801,9**		**2,5%**
DişAlim	2.728,3		2.476,9		
DişSatim	3.303,7		3.111,9		
BrütTüketim	**296.702,1**		**304.166,9**		**2,5%**

Kaynak: TEİAS

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere üretim ve tüketim aynı oranda artmıştır. Ayrıca 2021 yılında elektrik enerjisi tüketimi 2020'ye göre %8,74 artmıştır ve 332,9 milyar kWh olmuştur.Elektrik üretimi ise 2021 yılında 2020'ye göre %9,14 artmıştır ve 334,7 milyar kWh olmuştur.

2021 yılında elektrik üretiminin dağılımı şu şekildedir;

- %30,9 kömür,
- %33,2 doğal gaz,
- %16,7 hidrolik enerji,
- %9,4 rüzgar,
- %4,2güneş,
- %3,2 jeotermal enerji ve
- %2,4 diğer kaynaklardır.

Türkiye'de 2022 ekim ayı verilerine göre elektrik enerjisi üretim santrali sayısı 11.276'dır. Bu santrallerin 750 tanesi hidroelektrik, 68 tanesi kömür, 358 tanesi rüzgâr, 63 tanesi jeotermal, 344 tanesi doğal gaz, 9.203 tanesi güneş, 490 tanesi ise diğer kaynaklı santrallerdir (T.C. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı:2022).

LİTERATÜR

1968 yılında Altman finansal başarısızlığı incelemek için finansal oranlardan yararlanmıştır. 1972 yılında Deakin Beaver ve Altman tarafından geliştirilen modellerin sonuçlarını karşılaştırmak için finansal tablo verilerinden yararlandığı bir çalışma yapmıştır. Shirita 1998 yılında Japon şirketleri için yaptığı çalışmada altmış bir adet finansal değişken kullanarak finansal başarısızlık ile ilgili riski ölçmüştür.2001 yılında ise Atiya tarafından yüz yirmi finansal oran kullanılarak finansal başarısızlık ile ilgili bir model geliştirilmiştir. 2005 yılında Altaş ve Giray 2006 yılında ise İçerli ve Akkaya finansal başarısızlık durumundaki şirketlerin belirlenebilmesi için birer model geliştirmişlerdir. Gepp ve Kumar şirketlerin başarısızlıklarını incelemek için 2008'de yaptıkları çalışmalarında üç yöntem kullanmışlardır. İki sektörde yapılan bu çalışmada yirmi yedi adet oran kullanılmıştır. 2009 yılında Yang vd. finansal başarısızlıkla ilgili tahmin modeli oluşturmuşlardır. Bu modelde yirmi dört adet oran kullanılmıştır. Wong ve Ng 2010 yılında finansal değişkenlerle birlikte makroekonomik değişkenlerini de kullanarak şirketlerdeki başarısızlık riskini ölçmeyi amaçlamışlardır.

Kasılıngam ve Ramasundaram tarafından 2012 yılında yirmi beş banka dışında finansman hizmeti veren şirketin beş yıllık verileri kullanılarak finansal başarısızlık durumları incelenmiştir. 2012'de Özdemir ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada finansal başarısızlık konusu PD ve DD'yi esas alan iki farklı yönteme göre araştırılmıştır. 2014 yılında Büyükarıkan ve Büyükarıkan tarafından yapılan çalışmada altı yıllık bir süreç için BİST bilişim sektöründe finansal başarısızlık konusunu incelemiştir. Sulub tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada finansal başarısızlık araştırması on şirket için yapılmıştır. İki yıl ele alınan bu çalışmada yöntem olarak Altman Z-skoru yöntemi kullanılmıştır. Özdemir tarafından aynı yıl yapılan çalışmada finansal başarısızlık araştırması halka açık olan ve olmayan şirketler için yapılmıştır. Kulalı 2016 yılında on üç yıllık bir süreyi ele alarak BİST'deki iflas etmiş şirketler finansal başarısızlık analizini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak Altman ZSkoru metodu kullanılmıştır.

2017 yılında Orçun ve Eren BİST'de teknoloji şirketlerinin finansal performansını TOPSİS yöntemi kullanarak araştırmıştır. Yine 2017 yılında Mammadli ve Helhel tarafından üç şirket için finansal başarısızlık analizi Altman Z-Skor metodu kullanılarak yapılmıştır. Altman ve diğerlerinin 2017 yılında yaptıkları çalışmada Avrupa'da ve dışındaki şirketlerden uluslararası faaliyet gösteren şirketler finansal başarısızlık konusunda incelenmiştir. Çelik tarafından 2018 yılında yapılan çalışmada finansal başarısızlık konusu BİST imalat sektörü için araştırılmıştır.2019 yılında finansal başarısızlığın turizm

sektöründe incelenmesini kapsayan çalışma Karadeniz ve Öcek tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada altı yıllık bir zaman dilimine ait veriler kullanılmıştır.

VERİ ve YÖNTEM

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde işlem gören şirketlerin finansal başarısızlıklarının tahmin modeli olan Altman Z skor yöntemi ile analiz edilmesidir. Elektrik endeksinde yer alan 19 şirketten verisine ulaşılamayan 3 şirket analiz kapsamından çıkarılmış ve Tablo 3'de yer alan 16 şirket incelenmiştir. Şirketlerin verileri Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nda (KAP) yayınlanan finansal tablolardan elde edilmiştir. Çalışmada 2018 – 2021 yılları arasında yer alan veriler değerlendirilmiştir. 2021 yılı analiz sonuçları ilk çeyrek finansal tablolarından diğer yıllar yılsonu finansal tablolardan elde edilmiştir.

Tablo 3. BİST Elektrik Endeksi Şirketleri

Sayı	Kod	Ad
1	AKENR	Ak Enerji
2	AKSEN	Aksa Enerji
3	AKSUE	Aksu Enerji
4	AYDEM	Aydem Enerji
5	AYEN	Ayen Enerji
6	BIOEN	Biotrend Çevre ve Enerji
7	CANTE	Çan2 Termik
8	ENJSA	Enerjisa Enerji
9	ESEN	Esenboğa Elektrik
10	GWIND	Galata Wind Enerji
11	KARYE	Kartal Yenilenebilir Enerji
12	MAGEN	Margün Enerji
13	NATEN	Naturel Enerji
14	ODAS	Odaş Elektrik
15	PAMEL	Pamel Elektrik
16	ZOREN	Zorlu Enerji

Çalışmada finansal başarısızlığın ölçümünde yöntem olarak Altman Z Skoru analizi kullanılmıştır. 1968 yılında Altman tarafından geliştirilen bu model çoklu diskriminat modeline dayanmaktadır. Altman (1968) 33'ü iflas etmiş 33'ü finansal açıdan başarılı 66 şirketin muhasebe verilerini incelemiştir. Modelinde önce değişken olarak 22 adet finansal oran kullanmış ancak daha sonra nihai

olarak 22 adet oranı 5 adet değişkene düşürmüştür. Bu değişkenler vasıtasıyla şirketlerin zeta skoru olarak adlandırdığı bir değere ulaşmıştır. Çalışmada Altman'ın aşağıda yer alan modelikullanılarak şirketlerin Z skorları tespit edilmiştir;

(1) $\text{Z Skoru} = 1{,}2X_1 + 1{,}4X_2 + 3{,}3X_3 + 0{,}6X_4 + 0{,}999X_5$

Formülde yer alan X'lerin ifade ettikleri oranlar şu şekildedir:

$X_1 = \text{"İşletme Sermayesi / Toplam Varlıklar"}$

$X_2 = \text{"Dağıtılmamış Kar / Toplam Varlıklar"}$

$X_3 = \text{"Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Toplam Varlıklar"}$

$X_4 = \text{"Toplam Piyasa Değeri / Toplam Yabancı Kaynak"}$

$X_5 = \text{"Toplam Satışlar / Toplam Varlıklar"}$

Tablo 4. Z Skor Sonuçlarının Anlamları

"Z Skor Sonuçları"		
"Z Skor > 2,99"	"Güvenli"	Mavi Alan
"1,81 < Z Skor < 2,99"	"Gri Bölge"	Gri Alan
"Z Skor < 1,81"	"Tehlikeli Alan"	Turuncu Alan

Altman'ın modeli sonucu ortaya çıkan Z skorlarının sonuçları Tablo 4'de gösterilmektedir. Bir şirketin Z skoru 2,9'dan büyük olduğunda o şirket güvenli alanda (Mavi Alan) yer almaktadır. Diğer bir deyişle model bu şirketin finansal açıdan sıkıntılarının olmadığı ifade etmektedir. Şirketin Z değeri 1,81 ile 2,99 arasında ise Altman bu şirketin gri alanda olduğunu ve finansal başarısı ya da başarısızlığı hakkında hükümde bulunulmasının zor olduğunu belirtmektedir. Şirketin Z Skor değeri 1,81'in altında ise bu durumda şirketin iflas riskinin olduğu (Turuncu Alan) sonucu ortaya çıkmaktadır.

BULGULAR

Borsa İstanbul Elektrik endeksinde yer alan şirketlerin Altman modeline göre Z Skorları aşağıdaki Tablo 5'de görülmektedir. Z skorları 2018 – 2021 yılları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ayrıca bu dört yılın ortalaması da analize dahil edilmiştir.

Tablo 5. Yıllar itibariyle Altman Z skoru sonuçları

Sayı	Kod	Ortalama	2021	2020	2019	2018
1	AKENR	0,94	0,83	0,98	1,63	0,33
2	AKSEN	5,22	5,68	5,59	5,17	4,42
3	AKSUE	3,94	4,04	2,92	4,33	4,46
4	AYDEM	3,38	3,68	3,98	3,50	2,34
5	AYEN	3,38	3,39	3,27	3,50	3,36
6	BIOEN	4,24	4,11	5,29	3,41	4,15
7	CANTE	3,67	3,82	4,10	2,99	3,78
8	ENJSA	4,32	4,14	4,51	4,05	4,58
9	ESEN	5,29	6,59	6,35	5,23	3,00
10	GWIND	5,83	5,00	6,14	6,85	5,34
11	KARYE	5,95	5,74	5,93	5,13	6,98
12	MAGEN	3,64	4,00	5,79	5,26	3,49
13	NATEN	6,04	8,41	7,02	4,49	4,25
14	ODAS	2,63	2,27	2,65	2,76	2,82
15	PAMEL	2,28	5,32	3,65	1,43	-1,29
16	ZOREN	2,31	2,09	2,31	2,02	2,80

Yukarıdaki Tablo 5'e göre 16 şirket içerinde 10 şirketin (AKSEN, AYEN, BIOEN, CANTE, ENJSA, ESEN, GWIND, KARYE, MAGEN ve NATEN) ele alınan dört yılda da Z Skor değerleri 2,9'dan büyüktür. Diğer bir deyişle, bu 10 şirketin ele alınan yıllarda finansal başarısızlıkları görülmemektedir. 2018 – 2021 yıllarında şirketlerin finansal açıdan iyi bir dört yıl geçirdikleri söylenebilir.

Şirketler içerisinde dört yılda da Z skoru 1,81'den düşük olan tek şirket AKENR şirketidir. Şirketin dört yıl içerisinde finansal başarısızlığını düzeltemediği görülmektedir.Şirketin dört yılda finansal performans açısından durumu parlak olmasa da şirket faaliyetlerine devam etmektedir. İflas riski taşımasına rağmen Z skorunu düşüren değişkenin iyi analiz edilmesi ve bunun için gerekli önlemin alınması gerekmektedir.

Şirketler içerisinde finansal başarısızlık konusunda yorum yapılamayacak tek şirket ODAS ve ZOREN şirketleridir. Şirketler dört yılda da gri alanda yer almaktadır. ODAS şirketininZ skorları en düşük 2,27 en yüksek 2,82'dir. ZOREN şirketinin ise Z skor değerleri en düşük 2,02 en yüksek ise 2,80'dir. Dolayısıyla şirketlerin finansal açıdan başarılı ya da başarısız olduğu söylenemez.

Şirketler içerisinde PAMEL şirketi 2018 ve 2019 yıllarında Altman modeline göre finansal açıdan başarısız olduğu ancak 2020 ve 2021 yıllarından bu başarısızlıktan kurtulmuş olduğu görülmektedir. Şirket finansal açıdan son iki yılda iyi yönde devam etmektedir. Şirket son yılda Z skorunu 5,32'ye çıkarmış olup başarısı artan bir trend içerisindedir.

Şirketler içerisinde iki şirketin (AKSUE ve AYDEM) Z skoru sadece bir yılgri alandadır. AYDEM şirketinin gri alanda olduğu yıl 2018 yılıdır. Şirket bu yıldan sonra finansal açıdan başarılı konuma geçmiştir. AKSUE şirketi ise sadece 2020 yılında gri alandadır. Diğer yıllarda şirket finansal açıdan başarılıdır.

Yıllar açısından Tablo 5 değerlendirildiğinde en başarılı yılın 2021 yılı olduğu görülmektedir. 2021 yılında sadece bir şirket tehlike alanda, iki şirket gri alanda ve 13 şirket güvenli alandadır. Diğer yıllarda da hemen hemen benzer sonuçlar alınmıştır.

SONUÇ

Hem şirketlerin geleceği hem de ekonomik kalkınma için finansal başarısızlığın tespiti ve giderilmesi büyük önem taşımaktadır. Enerji tüm sektörlerin en önemli girdilerindendir. Bu özelliği ile enerji sektörü çok stratejik bir sektör konumuna gelmiştir.Bu nedenle bu çalışmada Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde yer alan şirketlerin finansal başarısızlık tahmin modellerinden Altman modeli kullanılarak finansal başarısızlık durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Altman modeline göre 2018 – 2021 yılları arasında ele alınan Borsa İstanbul Elektrik endeksinde yer alan şirketlerin finansal açıdan başarısız olduğu söylenemez. Sadece bir şirketin dört yıl boyunca finansal açıdan başarısız olduğu tespit edilmiştir. Diğer şirketler için böyle bir başarısız durum söz konusu değildir. Tersine bu şirketlerin finansal açıdan başarılı olduğu söylenebilir. Tüm dünyada 2020 yılında COVID-19 gibi büyük bir pandemi yaşanmasına rağmen Borsa İstanbul Elektrik endeksinde yer alan şirketler bu dönemden olumsuz etkilenmemiştir. Oysa hemen hemen tüm sektörler bu pandemi sürecinden oldukça ağır darbeler almıştır.Finansal başarılarının derinden etkilenmemesinin en önemli nedeni olarak enerji sektörüne olan ihtiyacın artması gösterilebilir. Özellikle yenilenebilir enerji alanında ekolojik açıdan artan talep enerji sektörüne olan ilgiyi artırmaktadır. Enerjiye olan ihtiyaç arttıkça enerji sektörüne olan ilgi azalmayacak hatta girişimcilerin bu alana yönelmesine neden olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Altaş, D., & Giray, S. (2005). Mali başarısızlığın çok değişkenli istatistiksel yöntemlerle belirlenmesi: Tekstil sektörü örneği.Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 13–27.
2. Altman, E. I. (1968). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. The journal of finance, 23(4)S, 589-609.
3. Altman, E.I, Drozdowska, M.I, Laitinen, E.K, Suvas, A. (2017) Financial distress prediction in an international context: a review and empirical analysis of altman's z-score model, Journal of International Financial Management & Accounting, 28(2)
4. Aruoba Çelik, Alpar Cem (1992). Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler, Özyurt Matbaacılık, Ankara.
5. Atiya, Amir F. (2001), "Bankruptcy Prediction for Credit Risk Using Neural Networks: A Survey and New Results", IEEE Transactions on Neural Networks, 12 (4): 929-935.
6. Aybar Emine N. ve Diğerleri (1986). Türkiye'nin Bugünkü ve Gelecekteki Enerji Durumu, İzmir.
7. Büyükarıkan, U. ve Büyükarıkan, B. (2014). Bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların başarısızlık tahmin modelleriyle incelenmesi, Akademik Bakış Dergisi, 46, 160-172.
8. Çelik, M. K. (2010). Bankaların finansal başarısızlıklarının geleneksel ve yeni yöntemlerle öngörüsü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 17(2), 129-143.
9. Çelik, M. S. (2018). Altman z-skor modeli kullanılarak Bist-30 endeksinde yer alan imalat şirketlerinin finansal başarısızlık riskinin tahmin edilmesi, 5. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (ICPESS), 26-29 Ekim 2018, 525-535.
10. Deakin, Edward B. (1972), "A Discriminant Analysis of Predictors of Business Failure", Journal of Accounting Research, 10 (1): 167-179.
11. Gepp, Adrian ve Kumar, Kuldeep (2008), "The Role of Survival Analysis in Financial Distress Prediction", International Research Journal of Finance and Economics, 16: 13-34.
12. İçerli, M.Yılmaz ve Akkaya, G.Cenk (2006), "Finansal Açıdan Başarılı Olan İşletmelerle Başarısız Olan İşletmeler Arasında Finansal Oranlar Yardımıyla Farklılıkların Tespiti", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (1): 413-421.
13. Karadeniz, E. ve Öcek, C. (2019), Finansal Başarısızlık Riski Taşıyan ile Taşımayan İşletmelerin Finansal Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi:

Borsa İstanbul Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Journal of Travel and Hospitality Management 16 (2), 191-206

14. Kasılıngam, R. ve Ramasundaram, G. (2012), Predicting Solvency of Non-Banking Financial Institutions in India Using Fulmer and Springate Model, Journal of Services Research, Volume 12, Number 1, April – September, 65-88.
15. Kulalı, İ. (2016). Altman z-skor modelinin Bist şirketlerinin finansal başarısızlık riskinin tahmin edilmesinde uygulanması, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12(27). 283- 291
16. Mammadli, A. Helhel, Y. (2017). Fortune 100 listesinde yer alan turizm şirketleri için Altman Z skor, 1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürebilirlik Kongresi (Futourism 2017).
17. Orçun, Ç. Eren, B. S. (2017). TOPSIS yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi: XUTEK üzerinde bir uygulama, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz 2017 özel sayı.
18. Özdemir, F. S. (2014). halka açık ve halka açık olmayan işletmeler yönüyle tekdüzen muhasebe sistemi ve Altman z skor modellerinin uygulanabilirliği, Ege Akademik Bakış, 14(1), 147-16
19. Özdemir, F. S., Choi, F.D.S. & Bayazıtlı, E. (2012). Finansal başarısızlık tahminleri yönüyle ufrs ve bilginin ihtiyaca uygunluğu. Mali Çözüm Dergisi, 112, 17-52.
20. Shirata, Cindy Yoshiko (1998), "Financial Ratios as Predictors of Bankruptcy in Japan: An Empirical Research", Proceedings of The Second Asian Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference,
21. Sulub, A.S. (2014). Testing the predictive power of Altman's revised Z' model: The case of 10 multinational companies, Research Journal of Finance and Accounting, 5(21), 174- 184.
22. T.C. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı. (2022). Erişim:https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik, 20.11.2022.
23. TEİAS. Erişim: https://webim.teias.gov.tr/file/080af670-d5cb-4e53-b188-11a187da2037, 02.03.2022.
24. Torun, T., (2007). Finansal Başarısızlık Tahmininde Geleneksel İstatistiki Yöntemlerle Yapay Sinir Ağlarının Karşılaştırılması Ve Sanayi İşletmeleri Üzerinde Uygulama, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, Türkiye

25. Wong, James M.W. ve Ng, S. Thomas (2010), “Company Failure in the Construction Industry: A Critical Review and a Future Research Agenda”, XXIV FIG International Congress, 11-16 April 2010, Sydney, Australia,
26. Yang, Chien-Huı ve diğerleri (2009), “Constructing Financial Distress Prediction Model Using Group Method of Data Handling Technique”, Proceedings of the Eighth International Conference on Machine Learning and Cybernetics, 12-15 July, Taiwan,

ÖRGÜTSEL İLETİŞİM VE ÖRGÜTSEL ÇATIŞMA İLİŞKİSİ

Saliha EMRE DEVECİ

Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, SBMYO

GİRİŞ

Örgütsel yapılar düzleştikçe ve dönüşümcü liderlik tarzları desteklendiğinden, kurumsal talepte yetenekli çalışanlar için kişiler arası iletişim artmaktadır (Payne, 2005). İş dünyasında, işlerin verimli bir şekilde yürütülmesi için iletişim gereklidir. İşletmelerde iki tür iletişim bulunmaktadır: iş ortamındaki aktörlere yönelik dış iletişim ve çalışanlara yönelik iç iletişim veya kurumsal iletişim. Ayrıca örgütsel iletişimi çatışmasız düşünmek mümkün değildir. Her organizasyonda çatışmalar normaldir, çünkü insanlar farklı görüşlere sahipken, bazı bireyler diğer insanların farklı fikirlerini kabul edememektedir. Ama kuruluşiçin hem çok fazla çatışma olması hem de hiç çatışma olmaması tehlikelidir (Spaho, 2013).Örgütlerdeki çatışmaların önemli bir kısmı iletişim yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır (Akın, 1998). İletişimin hızla gelişmesi ve örgütlerin değişme ihtiyacı göz önüne alındığında, günümüzde örgüt üyeleri arasındaki bireysel farklılıkların artması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu da sürekli etkileşim halinde olan örgüt üyeleri arasında çatışmaların artmasına neden olmaktadır (Karip, 2003, 1).

Bu bağlamda çalışmanın amacı, örgütsel çatışmanın önemli bir nedeni olan iletişimi ve çatışma yönetimini kavramsal incelemek ve çatışma yönetimine iletişim perspektifinde çözüm öneriler sunmaktır.

İletişim ve Örgütsel iletişim

Tıpkı yaşam ve bilinç gibi, iletişim de ortaya çıkan bir gerçekliktir, kendine özgü bir durumdur. İletişim, bilgi seçimi, bu bilginin söylenişinin seçimi ve bu söylemin ve onun bilgisinin seçici bir şekilde anlaşılması veya yanlış anlaşılması olmak üzere üç farklı seçimin sentezi yoluyla ortaya çıkar(Luhmann, 1992)**.**

Latince'deki "communis" sözcüğünden türetilmiş ve "iletişim" sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan "communication" sözcüğü de anlam olarak bir ortaklığı, birlikteliği, toplumsallaşmayı ifade etmektedir (Yatkın & Yatkın, 2015).

İletişim dar anlamda "bireyler ve kurumlar arasında bilgi, düşünce veri ve duygu alışverişi veya aktarımı" şeklinde tanımlanabilir. Örgüt açısından ele alındığında ise iletişim, "örgütü meydana getiren tüm organlar arasındaki bilgi, veri ve anlayış aktarımına hizmet eden yatay ve dikey kanalların oluşturulmasını" ifade eder (Şimşek & Çelik, 2010).

En basit tanımıyla iletişim, bilginin bir varlıktan diğerine iletilmesidir. Varlıklar, kişileri ve çeşitli mekanik ve elektrikli cihazları içerebilir. İletişimin içeriği sözlü, sözsüz veya sembolik olabilir. İletişim sürecindeki unsurlar,

iletim, alım, depolama ve dönüşüm kavramlarını içerir. İletişim, ikililer, küçük gruplar ve organizasyonlarla ilgili olarak incelenebilir. (Hogard& Ellıs, 2006).

Örgütlerin ilk tanımları, üretimle ilgili hedeflerin peşinde koordineli bir şekilde birlikte çalışan gruplarınaodaklanmıştır. O zaman iletişim, "örgütsel hedefleri tasarlamak, yaymak ve takip etmek için bireysel faaliyetlerin koordine edildiği merkezi araç" olarak tanımlanmaktadır (Gardner, Paulsen, Gallois, Callan &Monaghan, 2001, s. 561). Bireyler arasındaki iletişim, her düzeyde örgütsel davranışın önemli bir bileşenidir (Allen, 1995). İletişim ağları, zaman ve mekan içinde mesajların iletilmesi ve değiş tokuş edilmesiyle oluşturulan iletişim ortakları arasındaki temas kalıplarıdır. Bu ağlar, kişisel iletişim ağları, gruplar içindeki ve gruplar arasındaki bilgi akışları, firmalar arasındaki stratejik ittifaklar ve küresel ağ organizasyonları dahil olmak üzere çağdaş organizasyonlarda birçok biçime sahiptir (Monge & Contractor, 2001).

Yöneticiler geleneksel olarak zamanlarının çoğunu şu ya da bu biçimde (toplantılar, yüz yüze tartışmalar, notlar, mektuplar, e-postalar, raporlar vb.) iletişim kurarak geçirirler. Ancak özellikle hizmet çalışanlarının sayıca üretim çalışanlarından daha fazla olduğu ve üretim süreçlerinin yanı sıra araştırmaların da farklı fonksiyonel gruplardaki işçiler arasında daha fazla işbirliği ve ekip çalışmasını vurguladığı günümüzde, giderek daha fazla sayıda çalışan, çalışmalarının önemli bir bölümünün iletişim olduğunu görmektedir. Ayrıca, iletişim teknolojilerindeki köklü bir değişim, hem işin hem de organizasyon yapısının dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Bu nedenlerle, iletişim uygulamaları ve teknolojileri tüm organizasyonlarda daha önemli hale gelmiştir, ancak belki de bilgi yoğun organizasyonlarda ve sektörlerde en önemlisidir (Baker, 2007).

Örgütsel iletişim , "örgütlerde çalışanlar arasında ve çalışanlarla arasında ve çalışanlarla dış paydaşlar arasında gerçekleşen mesaj akışı" olarak tanımlanabilir. İletişim, örgütlerin sadece çalışanları ile değil, müşterileri, tedarikçileri ve diğer aktörler ile de ilişkilerini sağlayan bir unsurdur. İletişim gündelik yaşamda olduğu gibi örgütte de kişiler arası ilişkilerin devamlılığını sağlar. Örgütler açısından önemli nokta, iletişimin örgüt açısından verimliliği, güveni, motivasyonu sağlayan bir araç olarak nasıl kullanılabileceğidir. Bu bağlamda örgütlerin en temel eğitim konularından birini, "etkili iletişim becerileri" oluşturur. İyi iletişim becerisi, çalışanın örgütte sevilmesine/ takdir edilmesine/ yükselmesine etkide bulunurken, örgüt açısından ise sağlıklı iletişim kanalları güven/ verimlilik konusun da katkı sağlayacaktır (Keser & Zencirkıran, 2021).

Örgütsel İletişiminin Önemi

İletişim, hem ticari hem de kamu hizmeti ortamlarında etkili örgütsel faaliyetin temel taşı olarak kabul edilir. Bir bütün olarak örgüt bağlamında bireyler ve gruplar arasındaki iletişim önemlidir. Örgütlerde iletişim, bireyler, gruplar ve organizasyon birimleri arasındaki büyük miktarda bilgi akışı ve uygun içerik, iletim ve alım, programın çalışması için esastır.

Fakhoury ve Wright (2000) çalışmasında, her seviyedeki personel arasında etkili iletişim örgütlerde profesyonellerde daha iyi ilişkilere, başarılı koordinasyona ve daha yüksek kalitede işlemlere yol açacağını belirtmiştir. Etkili bir iletişim oluşabilmesi için mesajın alıcısının gönderiyi anlaması ve bazı tepkilerle göndericiye göstermesi gerekir.Organizasyonlarda aşağıya doğru iletişim, yukarı doğru iletişim, yatay iletişim ve çapraz iletişim şekli bulunmaktadır.Bu iletişim tarzlarını açıklayacak olursak (Robbins & Judge, 2011):

Aşağı doğru iletişim; bir grup veya örgüt içinde bir kademeden daha alt bir kademeye doğru olan iletişim tarzıdır. Bu iletişim biçimi, grup liderleri ve yöneticileri tarafından çalışanlara amaçların bildirilmesi, iş talimatların sunulması, politika ve prosedürlerin açıklanması, dikkate alınması gereken problemlerin belirlenmesi ve performans konusunda geribildirim sağlanmasında kullanılmaktadır.

Aşağıdan yukarı doğru iletişim, bir grup ya da örgütte, daha üst bir kademeye doğru gerçekleşen iletişimdir. Bu iletişim türü üst kademe yöneticilere geribildirim sağlama, onları amaçlara yönelik gelişmeler konusunda bilgilendirmek ve mevcut problemleri bildirmek için kullanılmaktadır.

Yatay iletişim, aynı iş grubunda, aynı iş grubunun üyeleri arasında, aynı düzeydeki yöneticiler arasında veya yatay olarak eşit hiyerarşideki çalışanlar arasında oluşan iletişim türüdür.

Yönetici için iletişim bir araçtır ve aynı zamanda bir ruh halidir. Araştırmalar, başarılı bir yöneticinin zamanının yaklaşık %75-95'ini konuşarak, dinleyerek, yazarak ve alıntı yaparak, dolayısıyla iletişim kurarak geçirdiğini göstermektedir. Yönetsel iletişim, bir rekabet faktörü ve bir organizasyonun stratejik bir avantajıdır. Örgütlerin yönetimi, kararları ancak onları uygulayacak kişilerle etkin bir iletişim kurarak uygulamaya geçirebilir. İkincisi, ne yapmaları gerektiği konusunda bilgilendirilmeli ve aynı zamanda önerilerini, umutlarını, hırslarını ve sorunlarını bilinir hale getirebilmeli ve aynı zamanda anlaşılabilmelidir. İletişim, çalışanların örgütlerini anlamaları, örgütün neyi temsil ettiği ve motivasyonlarına ve ortak bir kimlik yaratılmasına katkıda bulunabilecekleri araçları temsil eder (Emanoil, Ramona, & Lucia, 2013).

Örgütsel Çatışma

Mullins (2010), çatışmayı "başka birinin amaçlarına ulaşmasını engellemeye yönelik davranış" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca çatışmanın amaçların uyumsuzluğuna dayandığını ve karşıt davranışlardan kaynaklandığını ifade etmektedir.

Roloff'a (1987) göre, "örgütsel çatışma, çalışanların kendiorganizasyonlarındaki meslektaşları, diğer organizasyonların üyeleri veya kuruluşun hizmetlerinden veya ürünlerinden yararlanan bağlı olmayan kişilerle bağdaşmayan faaliyetlerde bulunduğunda ortaya çıkar"şeklinde tanımlanmıştır. Çatışma şu durumlarda ortaya çıkabilir (Rahim, 2002):

1. Çalışanlardan birinin, ihtiyaçları veya çıkarları ile uyumlu olmayan bir faaliyette bulunması durumunda,
2. Çalışanlardan birinin, diğer üyelerinin tercihlerine uymayan başka bir tercihte olması ve tercihlerin bağdaşmaması
3. Çalışanlardan birinin, herkesin isteklerinin tam olarak karşılanmayabileceği şekilde, karşılıklı olarak arzu edilen ve yetersiz olan bir kaynak istemesi
4. Çalışanlardan birinin, diğer örgüt üyelerinin sahip olmadığı tutumlar, değerler, beceriler ve hedeflere sahip olması.
5. İkiçalışanın, ortak eylemleriyle ilgili olarak kısmen özel davranış tercihlerine sahip olması.
6. İki çalışanın işlevleri veya faaliyetleri yerine getirilmesinde birbirine bağımlı olması.

Çatışma hayatımızın bir parçası ve kaçınılmaz bir durumdur. Schmidt ve Kochan (1972), yöneticilerin çatışma yönetiminin farkında olması ve onu kontrol etmek için stratejiler bulması gerektiği konusunda uyarmaktadır, çünkü çatışma düzgün bir şekilde yönetilirse daha üretken ve yaratıcı personele ortaya çıkarabilir.

Koçel (2010) organizasyonda çatışma türlerini şu şekilde sıralamaktadır;

Fonksiyonelliğine göre çatışmalar: Bu sınıflandırmada çatışmalar,organizasyonun amaçlarını gerçekleştirmesine katkıda bulunan fonksiyonel çatışmalar ile işletmeyi amaçlarına ulaşmaktan saptıran amaçları gerçekleştirmeye katkıda bulunmayan fonksiyonel olmayan çatışmalar şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur.

Ortaya çıkış şekline göre çatışmalar: Bu ayrımpotansiyel çatışma, çatışmaya konu olan tarafların olayları ve durumu, bir çatışma ortamı olarak algılama tarzlarıyla ilgili olan algılanan çatışma, çatışma anındaki hisleri ifade eden hissedilen çatışma ve açık çatışma şeklinde sıralanmaktadır.

Taraflarına göre çatışma: En çok kullanılan örgütsel çatışma türlerindendir.

Kişilerin kendi içlerindeki çatışma: Bu tür bir çatışma genellikle bireyin iş rolü veya iş yükü hakkındaki belirsizlikten kaynaklanır. Bu, kişisel hedeflere ulaşılamadığı için hayal kırıklığına yol açabilir ve duygusal davranışlara, irrasyonel düşünceye ve çoğu zaman yıkıcı eylemlere neden olabilir.

Kişilerarası çatışma: Bu tür çatışmalara genellikle farklı kişilikler veya iki kişinin aynı kaynaklar için rekabet etmesi neden olur. Bu çatışma türündekişiler baskın olmaya ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı için yıkıcı olabilir ve toksik bir çalışma ortamına yol açabilir.

Bireyler ve gruplar arasındaki çatışma: Gruplar arası çatışmanın ortaya çıktığı bu durumda, işverenin birlikte verimli ve etkili çalışabilmesi için tüm grubun standartlarına uyması gerekir. Grup çalışması olduğunda, bireyler bazen iletişim kurmakta zorlanırlar, bu nedenleanlaşmazlığa ve dolayısıyla aralarındaki çatışmaya neden olur.

Gruplar arası çatışma: Organizasyonlarda en yaygın çatışma türü olarak kabul edilir ve ekibin hedeflerine ulaşması için dikkatli bir yönetim gerektirir. Gruplar arasında işbirliği olmalı ve bireylerin sosyal algıları ve örgütün kültürel algıları bağlamında örgütsel hedeflerin net bir tanımı olmalıdır.

Örgütler Arası Çatışma: Bu tür çatışmaların temelinde ekonomik ortamdaki çatışmalar yer alır ve farklı örgütler arasındaki rekabetin bir göstergesidir. Doğru yönetilirse, sağlıklı bir rekabete ve dolayısıyla halk arasında bir birliğe yol açabilir.

Çatışma mutlaka kötü veya iyi değildir, ancak bireysel ve örgütsel işlevleri ve işlev bozuklukları açısından değerlendirilmelidir. Genel olarak, çatışma, çatışmayı azaltmak için baskılar yaratır, ancak kronik çatışma devam eder ve belirli koşullar altında buna katlanır ve politik olarak zeki yönetici tarafından bilinçli olarak yaratılır ve yönetilir.

Örgütsel Çatışma Ve Örgütsel İletişim

Canlı sistemlerde iletişim, tüm canlıların iki temel yaşam sürecinden biri olarak kabul edilir. Tüm canlı sistemler için temel olan bu süreç -çevresel bir veri sistemi tarafından onun tarafından tüketilebilir bilgiye dönüştürülmesi ve nihayet bu bilgiyi davranışa çevirmesidir. Bu süreç sayesinde sistemler başlatılır, büyür, gelişir veya bozulur. İletişim hem bireysel hem de sosyal sistem seviyelerinde de aynı şekilde çalışır. İletişimi anlamanın bir yolu, onu bir dil süreci olarak değil, bir insan süreci olarak görmekten geçmektedir.

Tutar ve Yılmaz (2003) organizasyonlarda farklılıklar kabullenilmediğinde çatışma haline geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca organizasyonlarda bireyler,

gruplar veya bölümler arasında oluşan çatışmaların etkili bir iletişimle halledileceğini ifade etmiştir.(Tutar ve Yılmaz, 2003: 167).

Akın (1998) göre iletişim organizasyonları daha yaşanabilir hale getirir ve bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayarak onları belirsizliklerden kurtarır; böylece, örgütlerde çatışmalar iletişim yoluyla büyük ölçüde önlenir (Akın, 1998).

Koçel (2010), kişiler veya gruplar arasındaki iletişim noksanlıkları çatışma nedenleri arasında saymıştır.İletişim sürecindeki hataların yanlış anlaşılmaya devamında çatışmaya neden olacağını vurgulamıştır.

Kişilerarası çatışmaların temelinde zayıf iletişim yatmaktadır. Kişilerarası iletişimin derecesi, örgütsel performansı ve bilgi aktarımını önemli ölçüde belirler (Robbins,1994, s. 141).

Yapılan çalışmalar iletişimin çatışma ve çatışma yönetiminde bütünleştirici bir rol oynadığını ortaya koymuştur (Aula & Siira 2007; Ruben 1978; Thomas & Pondy 1977). Thomas ve Pondy (1977), iletişimi "çatışma yönetimini anlamada en çok ilgilendiğimiz faktör" olarak değerlendirmektedir.

İletişim, çatışmanın uyum ve normallikten bir sapma sonucu oluştuğunu kabul eder. Çatışmanın "iletişimdeki bir durma, bozulma, hata veya bozulmanın bir kanıtı" olduğu varsayılır (Ruben 1978: 205). Organizasyonlardaki açık iletişim ortamı, etkileşimde bulunan personele bir miktar öngörülebilirlik sağladığında belirsizliği azaltabilir (Bercerra ve Gupta, 2003). Ayrıca, böyle bir ortamda iletişim açıklığı, çatışmanın güven üzerindeki zararlı etkisini azaltmada kilit bir bileşendir. Bu nedenle iletişim, bir organizasyon içinde güven inşa etmek için hayati olarak görülür, bu da çatışmaların azalmasına ve olumlu sonuçların artmasına neden olur.

SONUÇ

Çatışma, birbirleriyle ilişki içinde olan taraflar arasında oluşan, etkileşimler ve uyumsuz faaliyetler tarafından yansıtılan bir sosyal değişim olarak kabul edilmektedir. Bu durum algı, nitelik ve duygulardan etkilenen ve karşı tarafın arzu edilen amaçları gerçekleştirmeye çalıştığını hissetmesine neden olan bir süreç olarak tanımlanmaktadır.Çatışma sadece çalışanlar arasındaki çatışmalarından değil, aynı zamanda örgütsel koşullardan, yapısal amaçlarından ve iş baskılarından kaynaklanan bir iletişim süreci olarak düşünülmektedir. Bir iletişim süreci olarak çatışma, iletişimle birbirine bağlıdır. Her biri diğerini etkiler ve geliştirir ve her iki süreç de gerçekten birbirinin parçasıdır. Hem çatışma hem iletişim, insan ilişkilerinin gerekli sosyal sürecinin bir parçasıdır ve bu nedenle her iki kavram birlikte düşünülmelidir. Ayrıca çatışma teorisi, çatışmanın bir örgütün düzgün işleyişine müdahale ettiği ve kaçınılması gereken

bir durum olarak görüldüğü klasik konumdan, daha işlevsel ve sağlıklı bir iletişim sağlayan arzu edilen bir sosyal iletişim sürecine dönüşmüştür. Bu nedenle çatışma, çözülmesi gereken bir aksama olarak değil, yararlı yollarla yönetilmesi gereken stratejik bir durum olarak kabul edilmektedir. Açık iletişiminden kişilerarasıdavranışların özellikle güvenin etkilendiği çalışmalarda gösterilmiştir.

Etkili iletişimin bir organizasyon içinde en önemli faktörlerden olduğu kabul edilmektedir. Günümüz organizasyonanlayışında en zorlu süreç başarılı bir organizasyon inşa etmektir. Bu zorlukla karşı karşıya kalırken, kuruluş içinde sağlam ve verimli bir iletişim kurmak önemli bir hedeftir.Tüm yönetim seviyeleri, iyi bir organizasyonel iletişim ve çatışma yönetiminden sorumludur. İletişim, çatışmaları çözmenin bir yolu olarak kabul edilir.

Bu çalışmada örgütsel iletişim ile örgütsel çatışma arasındaki ilişkiye yapılan çalışmalar ışığında kavramsal bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Sadece yapılan çalışmalar üzerinde yorumlama yapılması bir sınırlılık olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akın, M. (1998). İşletmelerde Çatışma Yönetiminde İletişimin Yeri ve Önemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
2. Allen, B. J. (1995). "Diversity" and Organizational Communication. *Journal of Applied Communication Research*, 143-155.
3. Aula P., and Siira, K. (2007) 'Towards Social Complexity View on Conflict, Communication and Leadership', in Hazy, J.K., Goldstein, J.A., and Lichtenstein, B.B. (eds.) Complex Systems Leadership Theory. Boston, MA, :ISCE Publishing, pp. 367-384
4. Baker, B. K. (2007). Organizational Communication. *Management Benchmark Study, 1(1), 1-3.*, 1-15.
5. Bercerra, M. and Gupta, A.K. (2003), Perceived trustworthiness within the organization: the moderating impact of communication frequency on trust or and trustee effects, Organization Science, 14 (1): 32-44.
6. Emanoil, M., Ramona, T., & Lucia, F. (2013). Efficıent Organızatıonal Communıcatıon - A Key To Success . *Studies in Business and Economics* , 74-78.
7. Fakhoury, W. K. H., and D. Wright. 2000. Communication and information needs of a random sample of community psychiatric nurses in the United Kingdom. Journal of Advanced Nursing 32 (4): 871-80.
8. Gardner, J., Paulsen, N., Gallois, C., Callan, V., & Monaghan, P. (2001). An intergroup perspective on communication in organisations. In H. Giles & W. P. Robinson (Eds.), The new handbook of language and social psychology (pp. 561–584). Chichester, UK: Wiley.
9. Hogard, E., & Ellıs, R. (2006). Evaluatıon And Communıcatıon Using A Communication Audit to Evaluate Organizational Communication. *Evaluatıon Revıew*, 171-187. doi:DOI: 10.1177/0193841X05278789
10. Karip, E. (2003). Çatışma Yönetimi. Pegem Yayıncılık, Ankara
11. Keser, A., & Zencirkıran, M. (2021). *Örgütsel davarnış.* Bursa : Dora
12. Basım-Yayın Dğaıtım Ltd.Şti.
13. Koçel, T. (2010). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
14. Luhmann, N. (1992). What is. *Communication Theory*, 251-259. doi:doi:10.1111/j.1468-2885.1992.tb00042.x
15. Monge, P. R., & Contractor, N. S. (2001). Emergence of Communication Networks. P. R. MONGE, & N. S. CONTRACTOR içinde, *The New Handbookof Organizational Communication AdvancesinTheory*

Research,andMethods (s. 440-502). London: Sage Publications, Inc. International Educational and Professional Publisher.
16. Mullins, L. J. (2010). Management and Organisational Behaviour. 9. Baskı, PearsonEducation: Edinburgh.
17. Payne, H. J. (2005). Reconceptualizing Social Skills in Organizations:Exploring the Relationship between Communication Competence, Job Performance and Supervisory Roles. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 63-77. doi:DOI: 10.1177/107179190501100207
18. Rahim, M. A. (2002). Toward A Theory Of Managıng Organızatıonal Conflıct. *The International Journal Of Conflict Management*, 206-235.
19. Robbins, S. P., & Judge, T. (2011). *Organizational Behavior.* Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
20. Roloff, M. E. (1987). Communication and conflict. In Berger, C. R., & Chaffee, S. H. (Eds.), Handbook of communication science (p.484-534). Newbury Park, CA: Sage.
21. Ruben, B.D. (1978) 'Communication and Conflict: A System-theoretic Perspective', The Quarterly Journal of Speech, Vol. 64, pp. 202-210.
22. Schmidt, S. M. ve Kochan, T. A. (1972). Conflict: Toward Conceptual Clarity. Administrative Science Quarterly, 17 (3), 359.
23. Spaho, K. (2013). Organizational communication and conflict management. *Management : Journal of Contemporary Management Issues*, 103-118.
24. Şimşek, M., & Çelik, A. (2010). *Yönetim ve Organizasyon.* Konya : Eğitim Yayınevi.
25. Thomas, K.W.& Pondy, L.R. (1977) 'Toward an 'Intent' Model of Conflict Management among Principal Parties', Human Relations, Vol. 30, pp. 1089-1102.
26. Tutar, H. & Yılmaz, M. K., (2003), Genel İletişim Kavramlar ve Modeller, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım
27. Yatkın, A., & Yatkın, Ü. N. (2015). *Halkla İlişkiler ve İletişim* . Ankara: Nobel Akadenik Yyaıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd.Şti.

KADIN ÇALIŞANLAR VE MOTİVASYON GİRİŞ

Saliha EMRE DEVECİ

Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, SBMYO

Motivasyon tüm çalışanlar için çok önemli bir şeydir. Çalışan motivasyonu, örgütlerde çalışanlar arasında etkili iş yönetimini artırmak için yöneticilerin politikalarından biridir. Çünkü motive olmuşçalışan, ulaşması gereken belirli amaç ve hedeflere duyarlıdır. Bu nedenle, yöneticiler çabalarını bu yönde yönlendirmek zorunluluğu hissederler(Sutanto, Scheller-Sampson, & Mulyono, 2018). Motivasyonlu olmak, bir eylem içinuygulamayabaşlamak demektir. Eyleme geçmek için bir itici güç ya da istek hissetmeyen bir kişi motive olmamış olarak kabul edilirken, bir hedefedoğru enerjilendirilmiş veya eyleme geçmiş bir kişi motivasyona sahip olarak ifade edilir(Ryan & Deci, 2000). Motivasyon genellikle, bir kişinin belirli davranışlarda bulunmasını içeren içsel bir durum olarak tanımlanır. İş motivasyonu, bir çalışanın bir hareket tarzı seçmesine ve belirli davranışlarda bulunmasına neden olan iç ve dış güçler kümesidir(Zaman, Muhammad, & Khanam, 2014).

İş yaşamında kadınların durumu yapılan bütün düzenlemelere rağmen hala tüm dünyada farklı sorunlarla devam etmektedir. Çünkü kadınların yüklendiği rollerin çokluğu iş hayatında en büyük engel olarak görülmektedir. Engellerin varlığı kadın çalışanların motivasyonunda da düşüşe neden olmaktadır. Kadın çalışanların iş hayatındaki durumu hem cinsleriyle hemen hemen aynı durumda devam etmektedir. Bu nedenle kadın çalışanların mesleklerini yürütürken motivasyonlarını yüksek tutmaya odaklanılırsa hem kendi ailelerine hem de hayatlarına katkıda bulundukları çocuklarına ve devamında makro anlamda tüm toplumun faydasına olacaktır. Bu bağlamda çalışma da kadın çalışanların iş hayatındaki motivasyon araçları üzerinde durulmaktadır.

1. LİTERATÜR

Güdü “bireyin harekete geçmesini sağlayan bir arzu veya ihtiyaçtır”. Motivasyon, sırayla, " güdü elde etmek" anlamına gelir ve güdülenme "motive etme faaliyeti veya süreci" olarak tanımlanır. Son olarak, motivasyon, bazı başarıları yakalamak için bir istekten kaynaklanan bir niyeti sunma performansı veya prosedürüdür(Manzoor, 2011). Motivasyon, kişinin davranışlarınıyönlendirebilecek ve bütünleştirebilecek, tetikleyebilecek niyetlerin tüm yönleriyle ilgili biyolojik veya psikolojik ihtiyaçlarolarak kavramsallaştırılmıştır (Ryan&Deci, 2000) .Koçel (2010)göre motivasyonun konusu itibariyle; bireylerinistek ve ihtiyaçları, amaçları, davranışları ve kendilerine performansları hakkında bilgi verilmesi konularıyla ilgilidir.Ryan ve Deci (2011) göre, bireyler bir amaca yönelik içsel değer/ilgi (örn. içsel motivasyon) veya dış zorlamalar (örn. dışsal motivasyon) tarafından motive edilebilirler. İçsel motivasyonu kişiye bağlı, dışsal motivasyonu da organizasyonabağlıkabul etmek gerekmektedir. Özellikle, motivasyonla alakalı

bilgilerde de anlaşılacağı üzere, içsel motivasyon, bireyinbireylemi yaparkenyaptığı faaliyetin haricinde başka biraraç ile motive olmaması söz konusu olmaktadır. Dışsal motivasyon ise, dışsal motive ediciler (statü, takdir edilme veya terfi vb.) ile yönlendirilen eylemeler ile oluşmaktadır (Deci 1972, s. 113).

Motivasyon boyutları, büyümeve başarı, sorumluluk ve tanınma, kişilerarası ilişkiler, çalışma koşulları, maaş ve işin kendisi sıralanabilir (Atan, Ozgit& Silman, 2021).

Çalışanların kişilikyapısı, istekleri, psikolojik ihtiyaçları göz önüne tutularak ifade edilen faktörler motivasyon için kullanılabilir(Ünsar, İnan, & Yürük, 2010). Motivasyon araçları aşağıdaki gibi bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir:

Yönetsel ve Organizasyonel araçlar: Takım çalışması,fiziksel çalışma koşulları, yetki ve sorumluluk verme,adaletli ve sürekli bir disiplin sistemi,iş güvencesi, eğitimimkânı,kararlara katılım, işlerin yeniden dizaynı, terfi v.b.

Psiko-sosyal araçlar: Değer görme, çalışanlara özerklik tanıma, kişiliğe saygı,çalışanlar arasındaki iyi arkadaş ilişkileri,üstlerce kabul görmek, özel yaşama saygılı olma, etkin iletişim v.b.

Ekonomik araçlar: Adaletli ücret sistemi,özel ödüller, konut ve ulaşım olanakları, vb.

Karakaya ve Ay (2007) sağlık çalışanlarıyla yaptığı çalışmada kadın çalışanlarda zaman, uygun disiplin uygulamalarının motivasyonu etkileyen faktörler arasında ilk sırada belirttikleri sonuca ulaşmıştır (Karakaya & Ay, 2007).

Eriş ve Özdil (2020) , çalışmasında kadın çalışanları etkileyen motivasyon faktörlerinin iş ile ilgili faktörler olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.

2. YÖNTEM

Kadın ve kadın çalışanların iş hayatında yaşadıklarızorluklar uzun yıllar akademik çalışmaların gündeminde olmuştur. Çalışma hayatında çok fazla engeller yaşayan kadın çalışanların motivasyonlarını arttıracak araçların, engelleyen faktörlerin belirlenmesi verimliliğin arttırılması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca elde edile bulgular ışığında çözüm önerilerinin sunulması alanyazına ve dolayısıyla sektöre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada yarı yapılandırılmış ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak, içerik analizi yapılmıştır.

3.1.Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma konusu,amaçlı örneklem seçmek;problemi, sorusu ile ilgili bütüncül bir yapı

elde etmemizi sağlayacaktır (Maxwell, 2007: 235). Araştırmanın çalışma grubu görüşmeyi kabul eden 10 kadın çalışandan oluşmaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada nitel araştırmadaki görüşme tekniklerinden "yarı yapılandırılmış görüşme" ile "derinlemesine görüşme" yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili literatür taraması yapılmış ve mülakat soruları hazırlanmıştır. Veriler "MAXQDA 2020" paket programına yüklenerek, çalışmayla ile ilgili boyutlar belirlenmiş ve kodlar oluşturulmuştur.

Çalışmada açık uçlu 4 soru sorulmuştur:

1. Sizce motivasyon nedir ve kadın çalışan için motivasyonun önemini ifade eder misiniz?
2. Sizi ve kadın çalışanları motive eden araçlar (ücret, çalışma şartları, ödüller, terfi gibi...) nelerdir?
3. Sizi ve kadın çalışanların motivasyonlarını engelleyen faktörler nelerdir(kötü çalışma şartları, mobing vs.)?
4. Kadın çalışanların motivasyonlarını arttırmak için yöneticilerin yapması gereken düzenlemeler hakkında önerileriniz nelerdir?

4.BULGULAR

4.1.Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Tablo 1: Demografik Bilgiler

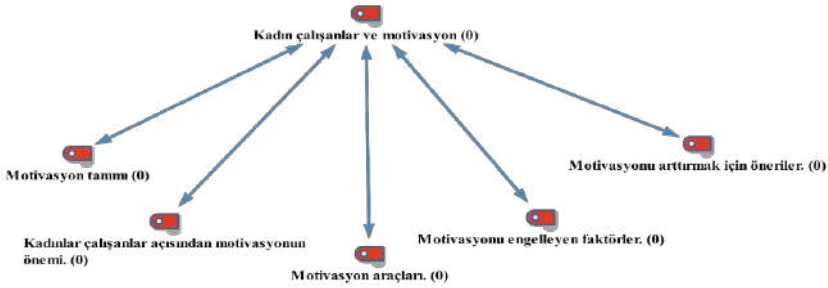
Belge Adı	Deneyim
Kadın çalışan 1	28 Yıl
Kadın çalışan 2	21 Yıl
Kadın çalışan 3	31 Yıl
Kadın çalışan 4	11 Yıl
Kadın çalışan 5	9 Yıl
Kadın çalışan 6	19 Yıl
Kadın çalışan 7	8 Yıl
Kadın çalışan 8	18 Yıl
Kadın çalışan 9	4 Yıl
Kadın çalışan 10	21 Yıl

Çalışma Tablo 1'de görüldüğü üzere10kadın çalışan ile yapılmıştır. Katılımcıların kaç yıldır çalıştıkları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Araştırmanın Temaları ve Kodları

Oluşan Temalar	Oluşan Kodlar
Motivasyon tanımı.	1. Bir işin üstesinden gelebilme isteğidir. 2. Hedefe kitlenmektir. 3. Her zorlukta danışabileceğin amirlerin varlığıdır. 4. Uygun çalışma ortamının bulunmasıdır. 5. Çalışma enerjisidir. 6. Mutluluktur. 7. Maddi olarak özgür olmanın sağladığı güçtür. 8. Kişiyi çalışmaya isteklendiren harekete geçiren güçtür. 9. Erkeklerle kadınların eşit sayıldığı iş ortamıdır. 10. Azimdir. 11. Kişiyi hedefine doğru ilerleme konusunda diri tutan güçtür.
Kadınlar çalışanlar açısından motivasyonun önemi.	1. Kadınların sorumlulukları çok olduğundan motivasyon önemlidir. 2. Kadınlar daha duygusal oldukları için motivasyon önemlidir. 3. Kadınlar engellendiği için motivasyon daha çok önemlidir. 4. Motivasyon başarı getirdiği için önemlidir.
Motivasyon araçları.	1. Ödüller. 2. Kendini gerçekleştirme. 3. Takdir. 4. Terfi. 5. Kadın çalışanlara fırsat verilmesi. 6. Çalışma koşulları. 7. İş arkadaşları. 8. Ücret. 9. Ünvan. 10. Başarı.
Motivasyonu engelleyen faktörler.	1. Aileyle ilgili sorumluluklar. 2. Empatiden yoksun eşlerin varlığı. 3. Huzursuz çalışma ortamı. 4. İşverenlerin anlayışsız tutumu. 5. Kadınların sorumluluklarının fazla olması. 6. Kadınların çalışma hayatında görünürlüğünün olmaması. 7. Çalışma ortamında eril zihniyet. 8. Esnek çalışma saatlerinin olmaması. 9. Mobing.
Motivasyonu arttırmak için öneriler.	1. Kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık yapılmalıdır. 2. Liyakata önem verilmelidir. 3. Başarı takdir edilmelidir. 4. Esnek çalışma saatleri uygulanmalıdır. 5. Yarım mesai yarım maaş uygulaması getirilmelidir. 6. Ücretler iyileştirilmelidir. 7. Aile ve eş desteğinin olması gerekmektedir. 8. İdareciler adil olmalıdır. 9. Kadın çalışanların çocuklar için güvenilir bakım sağlanmalıdır. 10. Çalışma şartları iyileştirilmelidir. 11. Tüm çalışanlara eşit imkan ve iş verilmeli.

Şekil 1: Kadın Çalışanlar ve Motivasyon Konusuna Yönelik Temalar Gösterimi

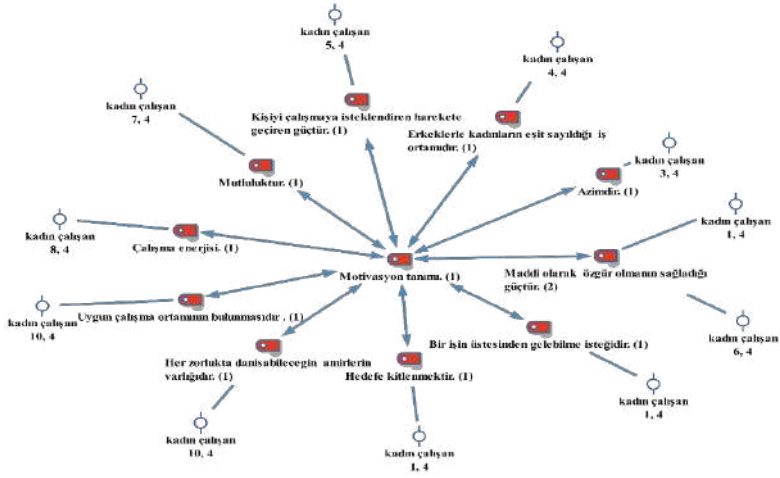

Şekil 1'de görüldüğü üzere çalışma 5 tema altında toplanmıştır. Bunlar; Motivasyon tanımı, kadın çalışanlar açısından motivasyonun önemi, motivasyon araçları, motivasyonu engelleyen faktörler, motivasyonu arttırmak için önerilerdir.

Motivasyon Tanımına Yönelik Bulgular

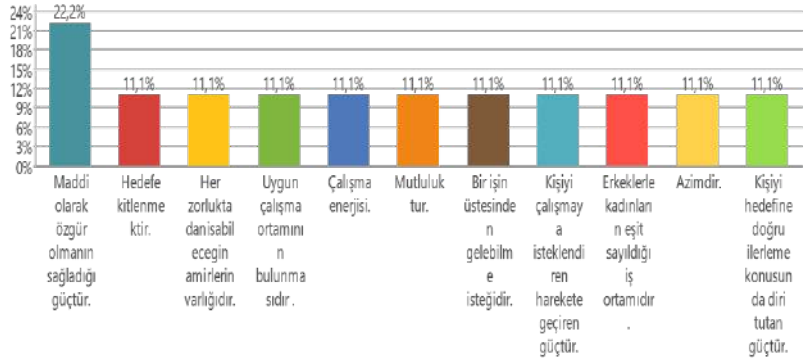
Motivasyon tanımı araştırmanın ilk temasıolup kod alt kod bölümler modeli Şekil 2'de görülmektedir. Motivasyon tanımı teması kadın çalışanlar tarafından 11 kategori altında toplanmıştır

Şekil 2: Motivasyon Tanımı Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Çalışmanın ilk temasına ait kategoriler şekil 3'te görüldüğü üzere; Maddi olarak özgür olmanın sağladığı güçtür, bir işin üstesinden gelebilme isteğidir, hedefe kitlenmektir, her zorlukta danışabileceğin amirlerin varlığıdır, uygun çalışma ortamının bulunmasıdır, çalışma enerjisidir, mutluluktur, kişiyi çalışmaya isteklendiren harekete geçiren güçtür, erkeklerle kadınların eşit sayıldığı iş ortamıdır, azimdir ve kişiyi hedefine doğru ilerleme konusunda diri tutan güçtür şeklinde sıralanmıştır.

Şekil 3: Motivasyon Tanımı

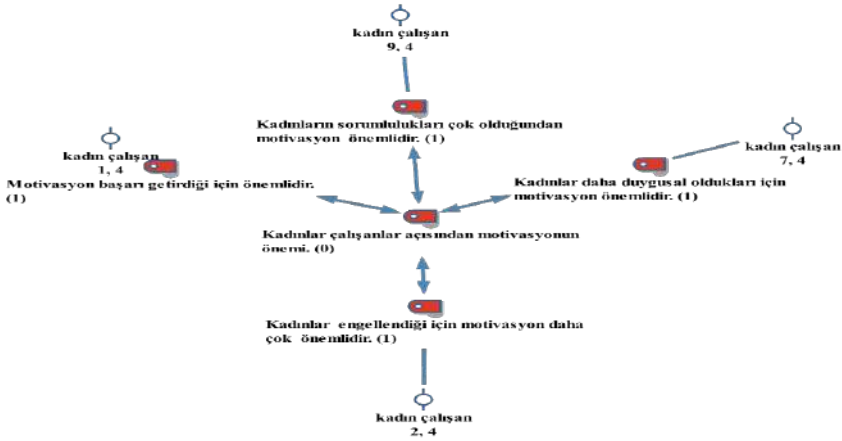
Motivasyon tanımı temasının kadın çalışanlar tarafından en çok ifade edilen kategorisi, maddi olarak özgür olmanın sağladığı güç kategorisidir. Kadın çalışanlar kadınların maddi güçlerinin onlara bir özgürlük sağladığını ve bu durumun motivasyon sağladığını ifade etmiştir.Konu ile ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Maddi olarak özgür olmanın sağladığı güç. Eşime muhtaç olmamak" (kadın çalışan 6)

Motivasyonun Önemine Yönelik Bulgular

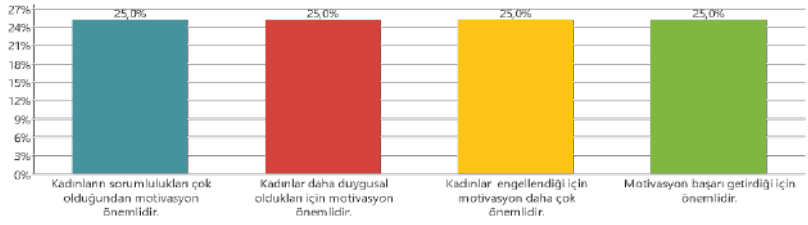
Motivasyon önemi temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 4'te görülmektedir. Motivasyonun önemi teması kadın çalışanlar tarafından 4 kategoriye ayrılmıştır.

Şekil 4: Motivasyonun Önemi Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Motivasyon önemi temasına ait kategoriler şekil 5'te görüldüğü gibi; Kadınların sorumlulukları çok olduğundan motivasyon önemlidir, kadınlar daha duygusal oldukları için motivasyon önemlidir, kadınlar engellendiği için motivasyon daha çok önemlidir, motivasyon başarı getirdiği için önemlidir şeklinde sıralanmıştır.

Şekil 5: Motivasyonun Önemi Temasına

Kadın çalışanlar tarafından motivasyonun kadın çalışanlar önemine temasına ilişkin verilen cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

Motivasyon bir kişinin belirli bir amaca yönelik yaptığı aktiviteler için onu gerçekleştirme gücüne ya da güdüsüne sahip olmasıdır. Kadınların erkeklere göre toplumsal olarak daha fazla görev tanımı olması nedeniyle kadınların daha az zamana sahip olduğunu düşünürsek daha az zamanda daha fazla iş yapabilme gücüne ya da güdüsüne sahip olabilmesi gerekir. Bu nedenle motivasyon kadınlar için çok önemlidir. (kadın çalışan 9)

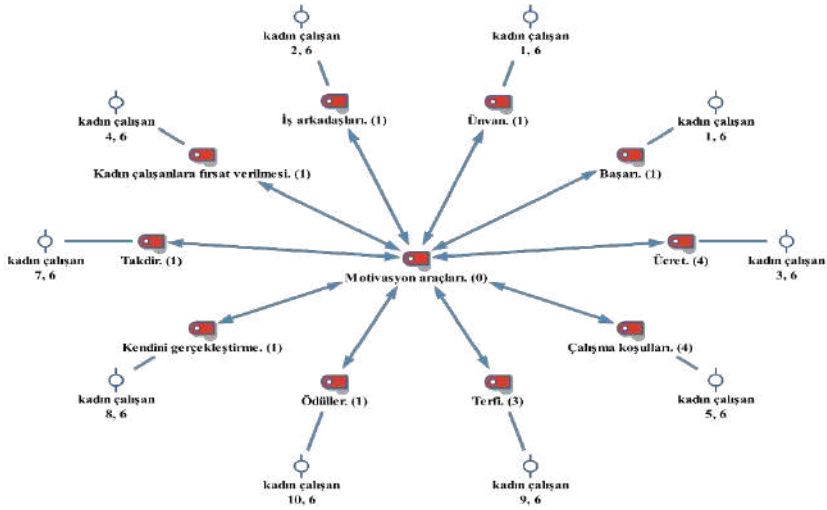
Motivasyon; Kişiyi çalışmaya isteklendirme ve eylemi gerçekleştirmek için harekete geçiren güçtür. Verimli çalıştığımız takdirde kişisel ihtiyaçlarımızın en

iyi şekilde tatmin edeceklerine inandırılırsa kadınlar için motivasyon sağlanmış olur. (kadın çalışan 5)

Motivasyon Araçlarına Yönelik Bulgular

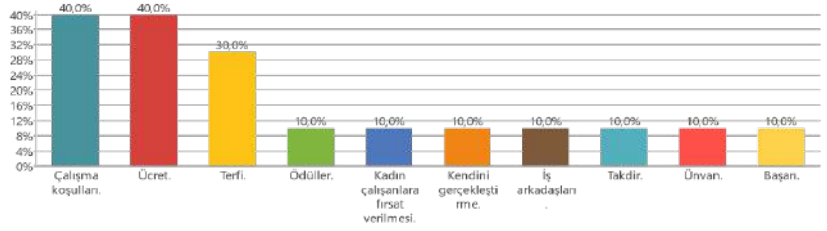
Çalışmanın üçüncü teması olan motivasyon araçları temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 6'da görülmektedir. Motivasyon araçları teması kadın çalışanlar 10 kategori şeklinde ifade edilmiştir.

Şekil 6: Motivasyon Araçları Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Motivasyon araçları temasına ait kategoriler şekil 7'de görüldüğü üzere kategoriler; Çalışma koşulları, ücret, terfi, ödüller,kadın çalışanlara fırsat verilmesi, kendini gerçekleştirme, iş arkadaşları, takdir, unvan, başarı şeklinde sıralanmıştır.

Şekil 7: Motivasyon Araçları

Motivasyon araçları temasının kadın çalışanlar en çok çalışma koşulları ve ücret olarak ifade etmiştir. Kadın çalışanlar motive olmada en çok çalışma koşullarının ve ücretin ön planda olduğunu ifade etmişlerdir. Konu ile ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

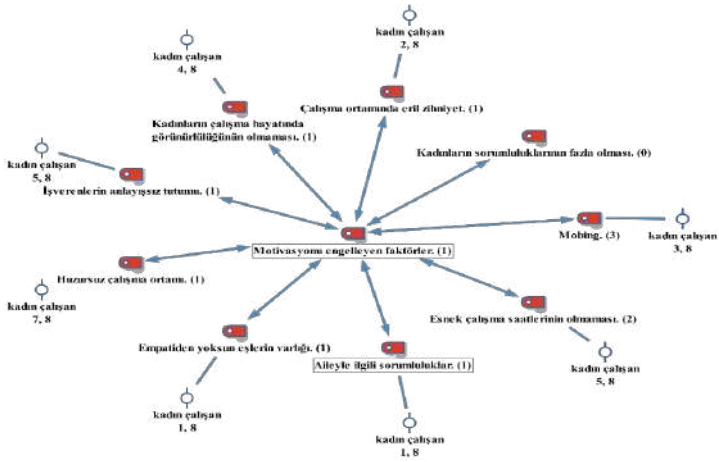
"Başarı,kendi ayakları üzerinde durup her işin üstesinden gelebilmenin verdiği özgüven, gurur,ünvan, para, aile" (kadın çalışan 1)

"Refah seviyemin yüksek olması, rahat bir çalışma ortamımın olması, çocuklarımın eğitimlerinde herhangi bir aksama yaşamadan hayatlarına devam etmeleri yönünde kaygılarımın olmaması, başarıların ifade edilmesi, elde ettiğim başarıların sonucunda kademede artış olması, zaman açısından sıkıntılarımın olmaması". (kadın çalışan 9)

Motivasyonu Engelleyen Faktörlere Yönelik Bulgular

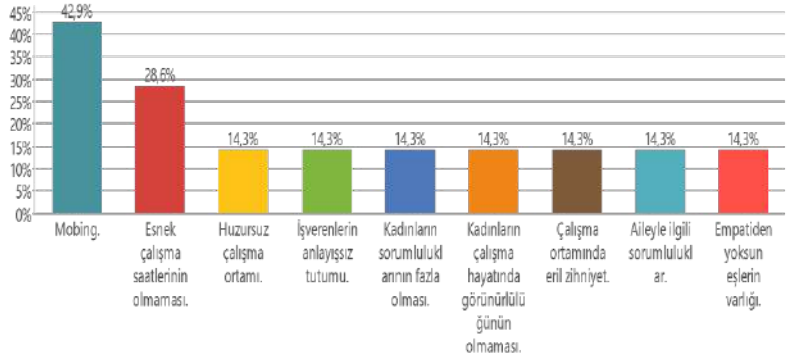
Çalışmanın dördüncü teması olan Motivasyonu Engelleyen Faktörler temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 8'de görülmektedir. Motivasyonu Engelleyen Faktörler teması kadın çalışanlar 9kategori olarak ifade etmiştir.

Şekil 8: Motivasyonu Engelleyen Faktörler Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Motivasyon engelleyen faktörler temasına ait kategoriler şekil 9'da görüldüğü üzere;Mobing, esnek çalışma saatlerinin olmaması, aileyle ilgili sorumluluklar, empatiden yoksun eşlerin varlığı, huzursuz çalışma ortamı, işverenlerin anlayışsız tutumu, kadınların sorumluluklarının fazla olması, kadınların çalışma hayatında görünürlüğünün olmaması, çalışma ortamında eril zihniyet şeklinde sıralanmıştır.

Şekil 9: Motivasyonu Engelleyen Faktörler

Motivasyonu engelleyen faktörler temasının kadın çalışanlar tarafından en çok üzerinde durulan ifadesimobing veesnek çalışma saatlerinin olmaması olmuştur. Kadın çalışanlar iş hayatın maruz kaldıkları mobing işlerindeki performansı etkilediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca sorumlulukları fazla olan kadın çalışanları mevcut çalışma saatlerinverimliliklerini engellediğini belirtmişlerdir. Konu ile ilgili kadın çalışanların ifadeleri:

"Cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan ve bilhassa özel alanda kadına daha fazla iş yükünün yüklenmesi neticesinde kamusal alanda kadının görünürlüğünü kısıtlayan sistemin varlığı, kadın kamusal alanda bulunsa dahi özel alandaki eşitsiz bir düzenin olması ve kadının sorumluluklarının aynı şartlardaki bir erkeğe göre çok daha fazla olması hem motivasyonu hem de işlevsellik açısından kısıtlılık yaratan bir durumdur". (kadın çalışan 4)

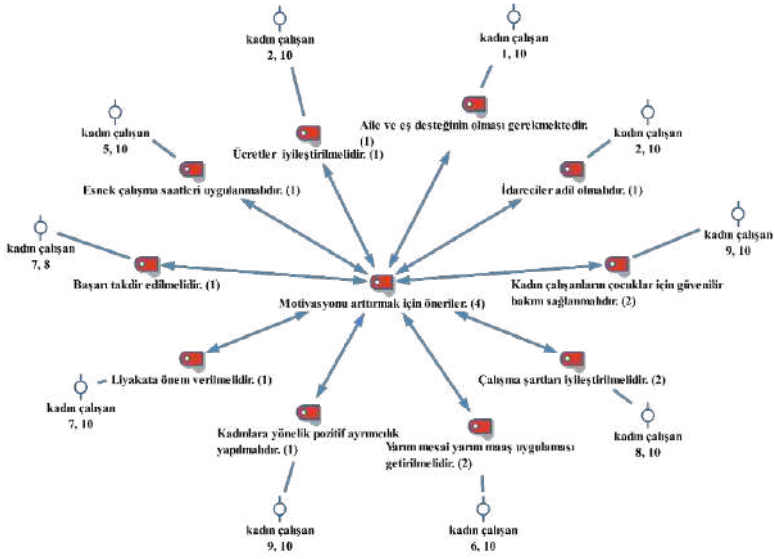
"İşverenlerin anlayışsız tutumu, Çalışma saatleri". (kadın çalışan 5)

"Psikolojik mobing, huzursuz çalışma ortamı gibi durumlar olumsuz etki oluşturur." (kadın çalışan 7)

Motivasyonu Arttırmak İçin Önerilere Yönelik Bulgular

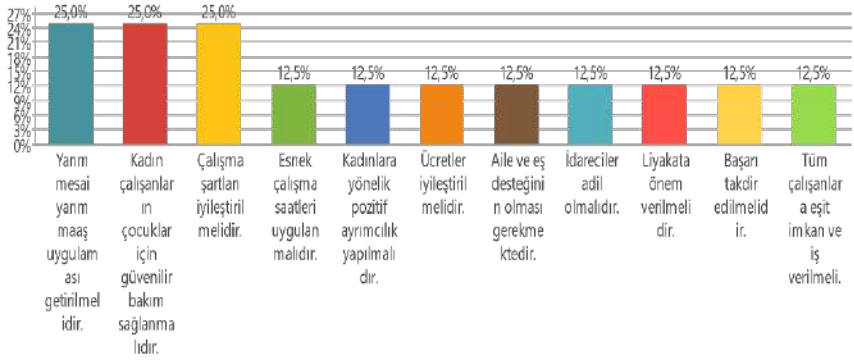
Çalışmanın beşinci teması olan Motivasyonu Arttırmak İçin Öneriler temasına ait kod alt kod bölümler modeli Şekil 10'da görülmektedir. Motivasyonu Arttırmak İçin Öneriler teması kadın çalışanlar tarafından 11 kategori olarak belirtilmiştir.

Şekil 10: Motivasyonu Arttırmak İçin Öneriler Temasına Ait Kod Alt Kod Bölümler Modeli

Motivasyonu Arttırmak İçin Öneriler temasına ait kategoriler şekil 11'de görüldüğü üzere; Yarım mesai yarım maaş uygulaması getirilmelidir, kadın çalışanların çocukları için güvenilir bakım sağlanmalıdır, çalışma şartları iyileştirilmelidir, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık yapılmalıdır, liyakata önem verilmelidir, başarı takdir edilmelidir, esnek çalışma saatleri uygulanmalıdır, ücretler iyileştirilmelidir, aile ve eş desteğinin olması gerekmektedir, idareciler adil olmalıdır, tüm çalışanlara eşit imkân ve iş verilmeli şeklinde sıralanmıştır.

Şekil 11: Motivasyonu Arttırmak İçin Öneriler

Motivasyonu Arttırmak İçin Öneriler temasının kadın çalışanlar tarafından en çok vurgu yapılan ifadeleri, yarım mesai yarım maaş uygulaması getirilmelidir, kadın çalışanların çocukları için güvenilir bakım sağlanmalıdır, çalışma şartları iyileştirilmelidir olmuştur. Kadın çalışanların fazlaca olan sorumluluklarının çalışma hayatları ile uyumlu bir şekilde yürütebilmek için çalışma saatlerinin, çalışma şartlarının ayarlanması ayrıca çocukları için güvenilir bakım ortamlarının olmasının motivasyonlarını arttıracağı öneriler arasında ilk sıralamada belirtmişlerdir. Konu ile ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

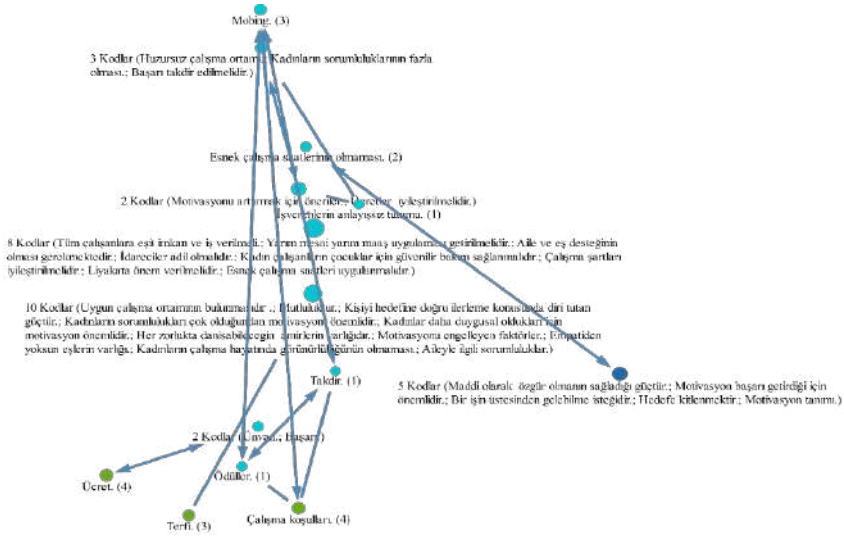
"Kadın çalışanın bilhassa ülkemiz özelinde çalışma saatlerinin daha farklı düzenlenmesi en önemli konu olabilir. Ayrıca şu anda devlet kurumlarında çalışan işçiler için yarım mesai yarım maaş uygulaması kadın çalışanın çocuklarının okula başlama sürecine kadar faydalanabileceği şekilde düzenlenmesi rağmen memurlar için benzer bir yasa hala çıkmamıştır. Özel sektörde çalışan kadın için zaten aile olmanın en önemli imlerinden biri olan çocuk sahibi olmak piyasa şartları gereği tamamen iş hayatının bırakılması şeklinde bir sonuç ortaya çıkarmaktadır ki bu işleyiş kadının çalışma hayatından uzaklaşmasına, kadın çalışan popülasyonunun düşmesine ve cinsiyet açısından asimetrik bir çalışma raporunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır". (kadın çalışan 4)

Kadınların ev ve çocuklarla daha çok sorumluluğu olduğu için çalışma saatleri daha esnetilebilir. (kadın çalışan 5)

İlişkisel Analizlere Yönelik Bulgular

İlişkisel analizler, araştırmaya katılanların fikirlerinin yakınlığındanoluşmaktadır. Şekil 12'de görüldüğü üzere, katılımcılar kadın çalışanların motivasyonunu engelleyen faktörlerden mobingi belirtirken ayrıca motivasyonu arttıran faktörlerden takdir, ödül terfi gibi faktörlerle ilgiligörüş bildirmektedir.

Şekil 12. Kod Haritası

Kadın çalışanların cevaplarının yoğunluğu açısından dağılımı Şekil 13'de gösterilmektedir. Büyük puntolu gösterilen kodlar daha çok kullanılan ifadeleri gösterirken, küçük puntolu gösterilen kodlar ise daha az kullanılan sözcükleri göstermektedir.

Şekil 13. Kod Bulutu

SONUÇ

Motivasyon, belirli bir şekilde davranmak, hareket etmek için içsel itici güçtür. Bu güç, belirli bir yönde hareket etmek için harekete geçiren dilekler, arzular, hedeflerden oluşmaktadır. Ayrıca motivasyonçalışanı belirli bir hedefe doğru ilerletmede hayati bir rol oynar. Motivasyon, herhangi bir organizasyonda, çalışanları organizasyonun başarısına doğru motive etmek için önemli bir araçtır.Organizasyonlardaki yönetim kademeleri, dezavantajlı olan kadın çalışanların kendi motivasyonlarını gerçekleştirmenin yanı sıra kurumsal performansa katkıda bulunma potansiyellerini geliştirebilecekleri elverişli bir ortam oluşturmalıdır..

Çalışmada, kadın çalışanların motivasyon algılarını, motivasyon sağlayan faktörleri, motivasyonu engelleyen faktörleri ve ayrıca motivasyonlarını arttırmak için gerekli öneriler belirlenmiştir.Katılımcılar en az 4 yıl, en fazla 31 yıl tecrübesi olan 10 kadın çalışandan oluşmaktadır.

Yapılan içerik analiz sonucunda, kadın çalışanların motivasyon tanımı teması incelendiğinde;

Kadın çalışanlar motivasyonu "maddi olarak özgür olmanın sağladığı güçtür", "bir işin üstesinden gelebilme isteğidir," "hedefe kitlenmektir" şeklinde tanımlamıştır. Kadın çalışanlariçin çalışma hayatında motivasyonun önemi konusundaki görüşler; Kadınların sorumlulukları çok olduğundan motivasyon önemlidir, kadınlar daha duygusal oldukları için motivasyonönemlidir, kadınlar engellendiği için motivasyon daha çok önemlidir, motivasyon başarı getirdiği için önemlidir şeklinde sıralanmıştır.Özetle kadın çalışanların hem fizyolojik hem de psikolojik yapılarındaki farklılıklardan ve çok fazla yükümlülükleri olduğundan motivasyona daha fazla ihtiyaçları olduğunu ifade edilmiştir. Katılımcılar motivasyon araçları olarak çalışma koşulları, ücret, terfi, ödüller, kadın çalışanlara fırsat verilmesi, kendini gerçekleştirme, iş arkadaşları, takdir, ünvan, başarı olarak ifade etmişlerdir. Kadın çalışanların çalışma koşullarını onlara uygun hale getirmek, yaptıkları işten dolayı takdir etmek ve ilerlemelerini sağlamak, onları işlerinden, organizasyonlarından ve organizasyonel çevrelerinden motive olmalarını sağlar. Böylelikle heyecanları ve görevlerin başarılmasına yönelik motivasyonları artar. Kadın çalışanlar iş hayatında kendilerinin motivelerini engelleyen faktörleri mobing, esnek çalışma saatlerinin olmaması, aileyle ilgili sorumluluklar, empatiden yoksun eşlerin varlığı, huzursuz çalışma ortamı, işverenlerin anlayışsız tutumu, kadınların sorumluluklarının fazla olması, kadınların çalışma hayatında görünürlüğünün olmaması, çalışma ortamında eril zihniyet şeklinde sıralamıştır. Son olarak kadın çalışanların yöneticilere motivasyonları arttırmak için yarım mesai yarım maaş uygulaması getirilmelidir, kadın çalışanların çocukları için güvenilir

bakım sağlanmalıdır, çalışma şartları iyileştirilmelidir, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık yapılmalıdır, liyakata önem verilmelidir, başarı takdir edilmelidir, esnek çalışma saatleri uygulanmalıdır, ücretler iyileştirilmelidir, aile ve eş desteğinin olması gerekmektedir, idareciler adil olmalıdır, tüm çalışanlara eşit imkân ve iş verilmelidir şeklinde önerilerde bulunmuştur. Yani kadın çalışanların erkek meslektaşları ile aynı imkanların sağlanması ve hatta iş dışı sorumlulukları fazla olduğundan sorumluluklarını azaltacak fırsatların verilmesi talebinde bulunmuşlardır.Çalışma birkaç yönden sınırlılıklara sahiptir.Çalışma, sonuçların genellenebilirliğini kısıtlayan örneklemde yapılmıştır. Ayrıca örneklemdeki kadın çalışanlarerişilebilirlik temelinde seçilmiştir. İş hayatındaki tecrübeli kadın çalışanlardan alınan bilgilerden oluşan çalışmanın, kadın çalışanı olan işverenlere ve alana faydalıolacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Atan, A., Ozgit H. & Silman F. (2021). Happiness at Work and Motivation for a Sustainable Workforce: Evidence from Female Hotel Employees" Sustainability 13, no. 14: 7778. https://doi.org/10.3390/su13147778.
2. Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Bitlis Eren Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 231-274.
3. Eriş, H. &Özdil, E.S. (2020). Özel Hastane Personelinin Motivasyonu Etkileyen Faktörler. Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 1-8.
4. Karakaya, A., & Ay, F. A. (2007). Çalışanların Motivasyonunu Etkileyen Faktörler:Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* , 55-67.
5. Koçel, T. (2010). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
6. Manzoor, Q.-A. (2011). Impact of Employees Motivation on Organizational Effectiveness. *European Journal of Business and Management*, 36-44. doi:DOI: 10.5296/bms.v3i1.904
7. Maxwell, J. W. (2007). Designing a Qualitative Study . L.Bickman, ve D. Rog içinde, The Sage Handbook Of Applied Social Research Methodsv(2th Editionı) (s. 214-253). Thousand Oaks: Sage.
8. Ölçer, F. (2005). Departmanlı mağazalarda motivasyon üzerine bir araştırma. Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 25, Temmuz- Aralık, 1-26
9. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 54-67.
10. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68
11. Ryan, R.M., Deci, E.L. (2011). A Self-Determination Theory Perspective on Social, Institutional, Cultural, and Economic Supports for Autonomy and Their Importance for Well-Being. In: Chirkov, V., Ryan, R., Sheldon, K. (eds) Human Autonomy in Cross-Cultural Context. Cross-Cultural Advancements in Positive Psychology, vol 1. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9667-8_3

12. Sutanto, E. M., Scheller-Sampson, J., & Mulyono, F. (2018). Organizational Justice Work Environment and Motivation. *International Journal of Business and Society, 19*, 313-322.
13. Ünsar, A., İnan, A., & Yürük, P. (2010). Çalışma Hayatında Motivasyon Ve Kişiyi Motive Eden Faktörler: Bir Alan Araştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 248-262.
14. Zaman, F.-t.-Z. B., Muhammad, N., & Khanam, B. (2014). Relationship of WoRk Motivation and oRganisational Commitment With Job satisfaction of feMale police Constables. *Journal of Organisation & Human Behaviour*, 1-9.

EBEVEYNLİK TUTUMLARI: HELİKOPTER EBEVEYNLİK

Dr. Öğr. Üyesi Samet ATA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü,
Okul Öncesi Eğitimi ABD
ORCID: 0000-0002-9212-1285

1. GİRİŞ

Ebeveynlik tutumları yaşamın ilk yıllarından ölüme kadar bireyin yaşamını etkilemektedir. Çünkü ebeveynler çevrelerinden gördükleri sosyal normlar, kendi yetiştirilme tarzları ve elde edindikleri bilgiler doğrultusunda tutum geliştirerek çocuk yetiştirmektedirler.Bu bağlamda ilgili alanyazında birçok ebeveyn yetiştirme tarzı ya da tutumu olduğu görülmektedir. Fakat genel olarak demokratik, koruyucu, otoriter ve izin verici tutum olarak dört farklı tutum türü olduğu görülmektedir (Özben ve Argun, 2002).Çeşitli ebeveyn tutumları olmasına karşın bu çalışma içerisinde helikopter ebeveynlik kavramı üzerinde durulmuştur. Helikopter ebeveynlerin en belirgin özellikleri incelendiğinde abartılı bir biçimde çocuklarını hayatlarının merkezine alarak ilgi odağı yapmaktadırlar ve hemen hemen her konuda çok yüksek başarılar beklemektedirler (Odenweller, Booth-Butterfield ve Weber, 2014). Helikopter ebeveynlikle ilgili birçok araştırma çalışmasının olduğu görülmektedir. Fakat bu bağlamda tanımlayıcı çalışmaların nispeten daha az olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu çalışma içerisinde ebeveynlik tutumları hakkında bilgi verildikten sonra helikopter ebeveynlik hakkında bilgiler verilecektir.

1.1. Ebeveynlik tutumları

Ebeveynlik tutumları çocukların sosyal, psikolojik, kişilik ve benlik gelişimini olumsuz ya da olumlu yönde etkileyebilmektedir (Yavuzer vd., 2013). Çünkü çocuklar hayata gözlerini açtıkları andan itibaren ebeveynlerini taklit ederek rol model almaktadırlar. Bu sebeple ebeveynler davranışlarına dikkat ederek çocuklarının onları rol model alacağını düşünmelidirler. Ayrıca ebeveynlik tutumlarının farklılık göstermesi çocukların kişilik özelliklerine büyük oranlarda etki yapmaktadır. Çünkü olumlu tutumlar sayesinde çocukların daha demokratik ve uyumlu davranışlar sergilediği ifade edilmektedir (Yavuzer, 2008). Bu sayede ise çocukların özgüvenleri daha yüksek olmaktadır (Aydoğdu ve Dilekmen, 2016). Ebeveynlerin olumsuz tutum göstermesi durumunda ise çocukların kişilik özelliklerinin yanında sosyal duygusal gelişimleri de olumsuz etkilenmektedir (Özbey ve Alisinanoğlu, 2009).

1.1.1. Otoriter Ebeveynlik Tutumu

Otoriter ebeveynler oluşturdukları kurallara çocuklarının uymalarını isterler. Ebeveynler kurallarına uyulmadığı durumlarda ceza yaptırımı uygularlar. Ebeveynler kurallarının dayandığı temelleri açıklamakta zorlanırlar. Kurallarının nedenleri sorulduğunda ise kaçamak cevapları vardır: “çünkü ben öyle istiyorum!” Bu tarz ebeveynler çocuklarına karşı duyarsızlardır. Otoriter ebeveynler çocuklarına söz hakkı ve özgürlük tanımazlar. Çocuklarının itaat etmelerine önem verirler(Sümer, Gündoğdu Aktürk ve Helvacı, 2010).

1.1.2. Demokratik Ebeveynlik Tutumu

Demokratik ebeveynler çocuklarına birey olarak davranıp saygı duymaktadırlar(Pekşen-Akça, 2012).Demokratik ebeveynler çocuklarının temel ihtiyaçlarının yanısıra ilgi ve sevgi göstermektedir. Ebeveynler çocuklarına eşit davranmaktadır. Bir ayrımda bulunmamaktadırlar. Çocuklara sorumluluk verirler. Fikirlerine saygı duyarlar. Demokratik bir ailede yetişen çocukların gelişimleri olumlu yönde ilerlemektedir(Sümer, Gündoğdu Aktürk ve Helvacı, 2010).

1.1.3. İzin Verici Tarz Ebeveynlik Tutumu

"Çocuklarına karsı sıcak ve sevecendirler ve çocuklarının bütün kararlarını kendilerinin vermesini beklerler"(Darling; Steinberg, 1993). İzin verici ebeveynler, çocuklarının merak duymalarını, karar verebilmeleri ve güven duygularının gelişmesine olanak sağlar (Özdikmenli-Demir ve Sayıl, 2009; Yağmurlu ve vd., 2009).

1.1.3. İlgisiz(İhmalkâr) Ebeveynlik Tutumu

İlgisiz (ihmalkâr) ebeveynler, çocuklarının ihtiyaçlarına karşı duyarsız ve şefkat yoksunu bir tutum sergilerler. Bu ebeveynlerin yetiştirdiği çocuklarda disiplin yok denecek kadar azdır. Yönlendirme ve kontrol sağlanmaz. Çocuklar sevgiden yoksundur (Yavuzer, 1995). İlgisiz ebeveynlik tutumu çocukların güvensizlik duygusu yaşamalarına ve olumsuz yönde benlik geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Kaya, 1997).

1.1.4. Aşırı Koruyucu Ebeveynlik Tutumu

Aşırı koruyucu ebeveynler çocuklarına büyük bir sevgi duymaktadırlar. Ebeveynler aşırı kontrolcü davranmaktadır. Aşırı koruyucu ailelerde yetişen çocukların duygusal açıdan sorunları olmaktadır (Yavuzer, 1990). Çocuklar kararlar almakta kendilerine güvenmede zorluk yaşarlar. Yaşadığı bir problemde başkalarının yardımını beklemektedirler (Alisinanoğlu, 2003).Bu çocuklar, olaylara seyirci kalmakta, kararlar almada güçlük çekmekte, amaçlarına ulaşmada başkalarından destek beklemekte ve problemleri onun yerine bir başkasının çözümlemesini alışkanlık haline getirmektedir (Alisinanoğlu, 2003)

1.1.5. Dengesiz ve Kararsız Ebeveynlik tutumu

Dengesiz ve Kararsız Ebeveynlikler çocuklarının gelecekleri konusunda kararsızlık yaşarlar. Kararsız ebeveynler çocuklar için sürekli farklı fikirler üretmektedirler. Ortak bir karara varamadıkları için çocukların kişilik gelişimi olumsuz yönde etkilenmektedir (Kaya vd., 2012).

1.1.6. Güven verici, Destekleyici, Hoşgörülü Ebeveynlik Tutumu

Güven verici, destekleyici ve hoşgörülü ebeveynlik tutumu aile içinde kabul görülen ve görülmeyen davranışların sınırları nettir. Çocuklar oluşturulan

sınırlar çerçevesi içinde düşüncelerini aktarmakta özgürdür. İstekleri önemsenerek gerektiği durumlarda fikirleri alınmaktadır. Güven verici, destekleyici ve hoşgörülü ebeveynler çocuklarının olumlu davranışlarına destek vermektedirler (Aksoy, 2016).

1.1.7. Mükemmeliyetçi EbeveynlikTutumları

Mükemmeliyetçi ebeveynler kendi yaşantılarında yapamadıkları ukdelerini çocuklarının gerçekleştirmelerini istemektedirler (Yamanoğlu, 2009). Ebeveynler çocuklarından en iyisini mükemmel olanı istemektedirler. Ancak çocuklar ebeveynlerinden gelen baskıdan dolayı başarısızlık yaşar.

2. Helikopter ebeveynlik tutumları

Helikopter ebeveynliği Lee ve Kang (2018) ebeveynlerin çocuklarını aşırı merkeze alarak gereğinden daha çok yardım etmesi ve bu doğrultuda onların yaşamlarını programlamaya ve yönetmeye çalışan mükemmeliyetçi bir tutum olarak tanımlamaktadır. Ayrıca benzer olarak Segrin vd. (2012) de helikopter ebeveynlerin en sık gözlenen davranışlarının çocukları adına hedef belirleme, onlar adına karar verme ve çocuklarının karşılaştıkları engellerin ortadan kaldırılması olduğunu ifade etmişlerdir. Çocuk ile helikopter ebeveyni arasında her ne kadar yoğun bir iletişimin olduğu görülse de iletişimin talimat, beklenti, ideal davranış, okul ödevi ya da ideal davranışlar üzerine yoğun olması sebebiyle sığ bir iletişimin olduğu ifade edilmektedir (Gottlieb, 2011).Bu şekilde yoğun görülen iletişimin karşılıklı ve etkili olmasına karşın iletişimin içeriği çocuktan beklenen sorumluluklar, ideal davranışlar ve önerilerden oluşmaktadır (Gottlieb, 2011). Geçmişte kendi yaptığı hatalara çocuğunun düşmesini istememe durumu vardır (Beyaz, 2021).

Bu tarzda tutumu olan ebeveynlerin mükemmeliyetçi bir yapıda olmasıyla birlikte çocuklarının yaşadığı sorunlarla aşırı derecede ilgilenme hatta sorunları çocuğa bırakmadan kendi çözme, çocuğun hayatıyla aşırı derecede ilgilenerek onu planlama ve yönetme buna ek olarak onun yerine karar verme gibi davranışlar yaparak çocuklarının istek ve tercihlerini önemsemedikleri bir yapıdadır (Hesse, Mikkelson, Saracco, 2017; Hesse, Mikkelson, Saracco, 2017). Çocuklarına karşı aşırı kontrol ve ilgi sağlama sıklıkla genci az veya tek çocuklu ve yüksek gelire sahip ebeveynlerde görülmektedir (Bradley-Geist, Olson-Buchanan, 2014; Gui, Koropeckyj-Cox, 2016; Kwon, Yoo, De Gagne, 2017).

Literatürde son zamanlarda yapılan çalışmalarda helikopter ebeveynlik kavramı üzerine birçok çalışma yapılıp, helikopter ebeveynlik tutumunu ölçen ölçekler geliştirilmiştir (LeMoyne veBuchanan, 2011; Love, 2016). LeMoyne ve Buchanan (2011) tarafından üniversite öğrencilerinin şu anki ve gelecekte

yapacakları etkileşimlerindeki ebeveyn kontrol algılarını tespit edebilmek için geliştirmiştir. Ülkemizde helikopter ebeveynlik kavramı literatürde yeni bir kavramdır. Literatürde yurtdışında helikopter ebeveynliği tespit edebilmek için geliştirilen ölçeklerin uyarlama çalışmaları olduğu gibi, Türk toplum kültürünü baz alarak geliştirilen ölçeklerde bulunmaktadır. Helikopter ebeveynlik kavramı ülkemizde ilk olarak Yılmaz (2019) tarafından konu ile ilgili özgün bir ölçek geliştirme çalışması ilgili alan yazına gerçekleştirilmiştir.Ayrıca Okray (2016) tarafından 'Helicopter Parenting Scale' Türkçe geçerlilik güvenirlik çalışması yapılarak 'Helikopter Ana-Babalık Ölçeği' olarak literatürde bulunmaktadır.Bu konu ile ilgili daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

2.1. Helikopter ebeveynliğin etkileri

İlgili alanyazında helikopter ebeveynlik sergileyen ailelerin niyetleri ve beklentileri iyi olmasına karşın çocuklarını olumsuz olarak etkiledikleri belirtilmektedir (Kantrowitz ve Tire, 2006). Bu olumsuz sonuçlar incelendiğinde çocukların yetişkinlik dönemlerinde depresyona ve ilaçlarına yatkınlık (LeMoyne ve Buchanan, 2011) gösterdikleri, problem çözme becerilerinin zayof olması (Gibbs, 2009), özgüven ve kimlik geliştirme sorunları yaşamaları (PadillaWalker ve Nelson, 2012), bağımlı kişilik bozukluklarının olabildiği (Shoup vd., 2009), narsist kişilik gelişimi ve benlik saygılarında düşüşlerin olduğu görülebilmektedir.Buna ek olarak ebeveynleri helikopter ebeveynlik tutumu sergileyen bireylerin akranlarına göre daha fazla duygusal sorunlar yaşayabildikleri tespit edilen çalışmalar arasında yer almaktadır (Kouros ve ark., 2017). Yine benzer çalışmalarda çocukların sosyal becerileri incelendiğinde çocukların karar verme konusunda sorun yaşamalarının yanında bireyselleşemedikleri ve bağlanma sorunları yaşadıkları da tespit edilmiştir (Farley ve Kim-Spoon, 2014; van Ingen vd., 2015).Ebeveynlerin çocuk sayısının azalmasıyla bütün vakitlerini çocuklarına ayırmaya başlaması ve akademik başarının hayat başarısı olduğu düşüncesi sebebi sonucunda çocuklarının akademik bağlamda ilk sıralarda olması isteği yer almaya başlamıştır (Bristow, 2014). Lise dönemi çocuklarının helikopter ebeveynleri onların akademik becerilerine odaklanmaktadır. Buna bir örnek verecek olunursa çocuklarının ilgi, yetenek ve becerileri göz önünde bulundurulmadan göz önünde ve güncel olan mesleklere yönlendirmeye çalışmakta olduğu görülmektedir. Bundan dolayı da ebeveyn ve çocuğu arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Çocuklar özellikle kaygıyı ebeveyn tutumlarında görmekte ve bunu öğrenip pekiştirerek bütün yaşamları boyunca bu durumla başa çıkmaya çalışarak hayatlarını devam ettirdikleri görülmektedir (Kahveci, 2022).

SONUÇ

Helikopter ebeveyn tutumu, genellikle çocuğa gelişimsel anlamda olumsuz etkileri olan ebeveyn tutumlarından biridir. Kaygılı kişilik özelliği, hareketli yaşam tarzı, sosyal medya bağımlılığı, mükemmeliyetçilik, aynı anda birçok faaliyeti gerçekleştirme isteği, kararsızlık çekme gibi özelliklere sahip aileleri ve merkezlerine aldıkları çocukları arasında meydana gelen ilişkilerin araştırmacılar tarafından incelenmesiyle, bilinen mevcut ebeveynlik yaklaşımlarımdan farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Dönmez, 2019) ve helikopter ebeveyn bu yaklaşımlardan biridir. Çocuklarının bağımsız davranışlarına genellikle müsaade etmemeleri, kaybetme korkusu taşımları, sık sık yönlendirmelerde bulunup onlar adına karar vermeleri helikopter ebeveyni, diğer ebeveynlerden ayıran özelliklerdendir (Yılmaz, 2020). Çocukları doğduktan sonra korumaya almak amacıyla takip cihazları kullanmak; gizli kameralar ve koruyucu araçlarla çocuklarını adeta sürekli gözetim altında büyütürler. Oyun ve etkinliklerine müdahil olma, yüksek niteliklerde eğitim verme isteğiyle, iyi özelliklerde okullar bulma çabası bu durumun ilerleyen zamanlarda meydana getirdiklerindendir. Çocuğun mesleğini, eşini seçmeye, partneri ile ilişkilerine dahil olmaya, yaşayacağı yere karar vermeye kadar varabilen bu müdahaleci yaklaşım, çocukları sorumsuz ve mutsuz bireyler haline getirmektedir. Özetlenecek olursa ilk bakışta helikopter ebeveyn tutumu, çocuklarının problemlerini pratik olarak çözen, onlara faydalı gelecek bir tutum gibi görünse de yaşamın ilerleyen yıllarında hem mesleki hem özel yaşamlarında sıkıntıların nedeni olabilmektedir (Ankaralı ve Savaş, 2021).

KAYNAKÇA

1. Aksoy, Pınar (2016). Aile İçi İlişkiler ve İletişim. Aile Yaşam Dinamiği (Ed.Gülen Baran), Ankara: Pelikan Yayınları
2. Alisinanoğlu, F. (2003). Çocukların denetim odağı ile algıladıkları anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 97-107.
3. Ankaralı, F., & Savaş, G. Okul Öncesi Çocuklarda Öğretmen Açısından Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Şiddet Bağlamında Değerlendirilmesi. *Sosyoloji Dergisi*, (41-42), 117-143.
4. Aydoğdu, F. ve Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2)
5. Beyaz, E. ve Dalkılıç, M. (2021) Helikopter Ebeveynlik. *Scientific Developments for Health and Life Science*, 587.
6. Bradley-Geist J, Olson-Buchanan J (2014). Helicopter parents: An examination of the correlates of over-parenting of college students. *Education Training*, 56(4), 314-28.
7. Bristow, J. (2014) The Double Bind of Parenting Culture: Helicopter Parents and Cotton Wool Kids. In: Parenting Culture Studies. Palgrave Macmillan, London.
8. Darling, N., Steinberg, L. (1993). "Parenting Style as Context: An Integrative Model", *Psychological Bulletin*, Vol:113, No:3, 487-496
9. Dönmez, D. (2019). Yeni Nesil Ebeveynlik ve Sosyal Medya Bağlamında Blogger Anneler. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
10. Farley JP, Kim-Spoon J. (2014). The development of adolescent self-regulation: reviewing the role of parent, peer, friend, and romantic relationships. *Journal of Adolescence*, 37(4), 433-440.
11. Gafoor, A. K. & Kurukkan, A. (2014), "Construction and Validation of Scale of Parenting Style", *Guru Journal of Behavioral and Social Sciences,* Volume. 2, Issue 4.
12. Gibbs N. (2009). The growing backlash against overparenting. Time. http://www.time.com/time/magazine/article/0.9171.1 940697.00.html
13. Gottlieb, L. (2011). How to land your kid in therapy. *The Atlantic.* (Retrieved fromhttp://www.theatlantic.com/magazine/archive/2011/07/how-to-land-your-kid-in-therapy/308555/).

14. Gui T, Koropeckyj-Cox TJ (2016). I am the only child of my parents: Perspectives on future elder care for parents among Chinese onlychildren living overseas. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*,31(3),255-75.
15. Hesse C, Mikkelson AC, Saracco S (2017). Parent-child affection and helicopter parenting: Exploring the concept of excessi & affection, *Western Journal of Communication*, 82(4), 457-74.
16. Kahveci, S. (2022). Sınavla öğrenci alan okullardaki öğrencilerin, velilerinin helikopter ebeveyn tutumlarına ilişkin algıları: Merkezefendi ilçe örneği.
17. Kantrowitz B, Tyre P. (2006). The fine art of letting go. Newsweek.http://www.usc.edu/studentaffairs/parents/images/TheFineArtofLettingGo.pdf
18. Kaya, A., Bozaslan, H., Genç, G. (2012). Üniversie Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumarının Problem Çözme Becerilerine, Sosyal Kaygı Düzeylerine ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 210-211.
19. Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(9), 193-204.
20. Kouros CD, Pruitt MM, Ekas NV, Kiriaki R, Sunderland M. (2017). Helicopter parenting, autonomy support, and college students‟ mental health and well-being: The moderating role of sex and ethnicity. *Journal of Child and Family Studies*. 26(3), 939–949.
21. Kwon KA, Yoo G& De Gagne JC (2017). Does culture matter? A qualitative inquiry of helicopter parenting in Korean American college students. *Journal of Child and Family Studies*, 26(7), 1979- 90.
22. Lee. J. ve Kang, S. (2018). Perceived Helicopter Parenting and Korean Emerging Adults' Psychological Adjustment: The Mediational Role of Parent–Child Affection and Pressure from Parental Career Expectations. *Journal of Child and Family Studies*, 27(11), 3672–3686 https://doi.org/10.1007/s10826-018-1193-2
23. LeMoyne T, Buchanan T. (2011). Does "hovering"matter? Helicopter parenting and its effect on wellbeing. *Sociological Spectrum*, 31(4), 399-418.
24. Love H. (2016). A New approach to measuringhelicopter parenting: The multidimensionalhelicopter parenting scale. *Theses and Dissertations*.583, p. 80. https://ir.library.illinoisstate.edu/etd/583
25. Odenweller, K. G., Booth-Butterfield, M., & Weber, K. (2014) Investigating helicopter parenting, family environments, and relational

outcomes for millennials, *Communication Studies*, 65(4), 407-425. https://doi.org/10.1080/10510974.2013.811434

26. Okray Z. (2016). Helicopter parenting and relatedissues: Psychological well being, basic psychologicalneeds and depression on university students. *Current Research in Education*, 2(3), 165-173.
27. Özben, Ş., & Argun, Y. (2002). Okul öncesi çocukların anne-babalarının çocuk yetiştirme tutumları ile ilgili değişkenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 14, 18-28.
28. Özbey, S. ve Alisinanoğlu, F. (2009). Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 60-72 aylık çocukların problem davranışlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 493-517.
29. Özdikmenli-Demir, G. ve Sayıl, M. (2009). Individualism-col lectivism and conceptualizations of interpersonal relation ships among Turkish children and their mothers. *Journal of Social & Personal Relationships*, 26, 371-387.
30. Padilla-Walker LM, Nelson LJ. (2012). Black hawk down?: Establishing helicopter parenting as a distinct construct from other forms of parental control during emerging adulthood. *Journal of Adolescence*. 35(5), 1177-1190.
31. Pekşen Akça, R. (2012). Ana-babaların çocuk yetiştirmede aşırı koruyucu olmaları, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 29, 1-13.
32. Schiffrin HH, Miriam LM (2017). The effects of helicopter parenting on academic motivation. *Journal of Child and Family Studies*, 26(5), 1472-80.
33. Segrin, C., Woszidlo, A., Givertz, M., Dauer, A., & Murphy, M. T. (2012). The association between overparenting, parent-child communication, and entitlement and adaptive traits in adult children. *Family Relations*, 61, 237–252. doi:10.1111=j.1741-3729.2011.00689.x
34. Shoup R, Gonyea RM, Kuh GD. (2009). Impact of helicopter parents. Paper presented at the annual meeting of the Association for Institutional Research, Atlanta, GA.
35. Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E., ve Helvacı, E. (2010). Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye'de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13 (25), 42-59.
36. Van Ingen DJ, Freiheit S, Steinfeldt JA, Roberts A. (2015). Helicopter parenting: The effect of an overbearing caregiving style on peer attachment and self-efficacy. *Journal of College Counseling*. 18(1), 7-20.

37. Yamanoğlu, Ü. (2009). Çocuk yetiştirmede aile modeli, Lisans bitirme tezi. Newport Internetional Universty, İstanbul
38. Yavuzer, H. ,Köknel, Ö., Kulaksızoğlu, A., Ayhan, H., Dodurgalı, A., Ekşi, H. (2013). *Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları* (4.basım) İstanbul: Timaş Yayınlar
39. Yavuzer, H. (1986). Ana-baba ve Çocuk. İstanbul: Remzi Kitabevi.
40. Yavuzer, H. (1990). "Yaygın Ana-Baba Tutumlan" Ana-Baba Okulu. İstanbul, s.117
41. Yavuzer, H. (2008). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
42. Yılmaz H. (2019). İyi ebeveyn, çocuğu için her zamanher şeyi yapan ebeveyn değildir: AlgılananHelikopter Ebeveyn Tutum Ölçeği (AHETÖ)geliştirme çalışması. *Journal of Early Childhood Studies*, 3(1), 3-30.
43. Yılmaz, H. (2020). Türkiyede Helikopter Ebeveynlik Eğilimi ve Helikopter Ebeveynlerin Demografik Özellikleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 20(46), 133-160.

FATSA İLÇESİNİN EKONOMİK COĞRAFYASI

Prof. Dr. Cemali Sarı[1]
Savaş Güven[2]

1 Prof. Dr. Cemali Sarı, Akdeniz Üniversitesi,
cemsari@yahoo.com, https://orcid.org/0000-0001-8377-2337
2 Savaş Güven, Akdeniz Üniversitesi,
savasgvn7@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2368-3281

GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca yeni yaşam alanları bulmak gönüllü veya zorunlu olarak için yer değiştirmişlerdir. Farklı coğrafyalara yayılan insanoğlu yaşadığı çevrenin doğal çevre özellikleri el verdiği sürece yeni faaliyetler keşfetmişlerdir. Deniz, göl ve okyanus gibi sulak alanlara yakın yaşayan topluluklar balıkçılık faaliyetinde, önemli göç yolları ve limanlarda yaşayan topluluklar ticarette ve ulaşımda, verimli tarım arazileri üstüne yerleşen topluluklar tarımsal faaliyette bulunmuşlardır. Her ne koşulda olursa olsun insanoğlu gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetlerinde yaşadığı sahanın doğal çevre özelliklerinden bağımsız hareket edeceği düşünülemez.

Coğrafyanın insan faaliyetlerinden olan nüfus ve yerleşmeyi inceleyen bilim dalına beşeri, tarım, sanayi ticaret, turizm gibi alanları inceleyen bilim dalına ekonomik coğrafya denir (Atalay, 2005: 1).

Doğal veya insan eliyle oluşan ekonomik kaynakları, coğrafya biliminin ilke ve yöntemlerine bağlı kalarak inceleyen bilim alanına ekonomik coğrafya ya da iktisadi coğrafya denilmektedir. Ekonomik coğrafya; ekonomik kaynakların yeryüzünde dağılışını ve bu dağılışın benzer ve farklı yönlerini ortaya koyan bir bilim dalıdır (Doğanay ve Çavuş, 2016: 4-5).

Coğrafya biliminin önemli bir dalı olan ekonomik coğrafya, ekonomistlerin farklı yerlerin farklı özelliklerini tanımlayabilmek gayesiyle ortaya çıkmıştır. Ekonomik coğrafyanın temelini oluşturan " ürünlerin nerede üretildiği, üretilen ürünün ne olduğu, hangi koşullar altında üretilip ve kimler tarafından üretildiği" gibi sorular hükümetlerinde ilgisini çekmektedir. 19. yy sonlarında Avrupa ülkelerinin sömürge faaliyetlerinde avantaj sağlayacağı düşüncesiyle ekonomik coğrafyaya ilginin artması bağlantılıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 1-2).

Çalışma sahası ve çevresinde M.Ö 2000 yıllarına kadar uzanan yerleşim tarihi vardır. Fatsa ve çevresinde Haliblerle Tibarenler sahaya yerleşen ilk halk olduğu ve demir madeni işlemeciliği ile balıkçılık faaliyetinde bulundukları bilinmektedir (Sümer' den Akt. Özdemir, 2006: 364.).

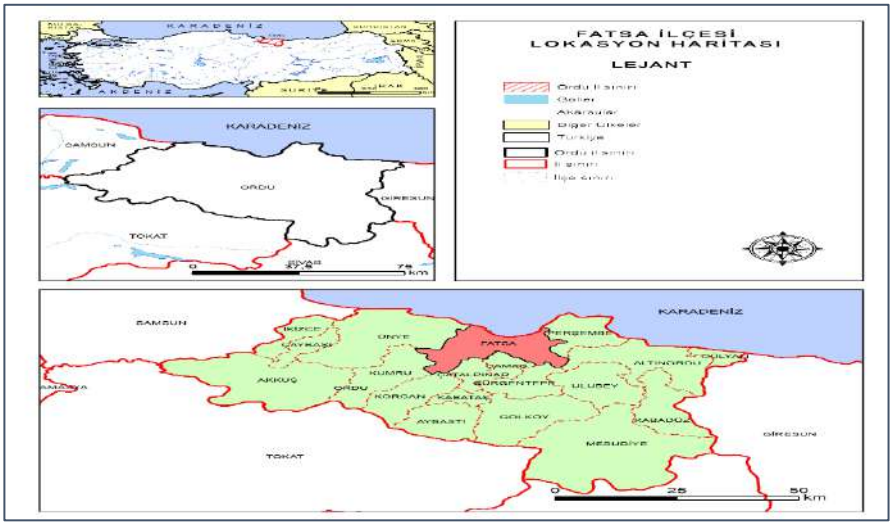
Fatsa ilçesi her mevsim yağışlı, verimli topraklar bulunan, ulaşımın çeşitli ve kolay olduğu, kendine özgü doğal çekicilikler bulunan bir yerleşim yeridir. Bu yerleşim alanında yüzlerce yıldır ekonomik faaliyetler yürütülmektedir. Bu faaliyetler zamanla değişiklikler göstermiştir. Örneğin 1903 yılında ilçede üretilen ana ürünler tahıllarken (Özcan, 2015: 406) günümüzde meyvelerdir. Daha kısa zaman aralığında 2000' li yılların başında büyükbaş hayvancılık ön planda olan bir faaliyetken günümüzde küçükbaş hayvancılık ön plana çıkmıştır.

Zamana bağlı olarak değişen sosyal ve kültürel yapı, doğal çevre özellikleri, önceleri mümkün olamayan bazı faaliyetlerin yapılabilir hale gelmesi

(madencilik ve yüksek teknoloji sanayi gibi) ekonomik faaliyetleri kökünden etkileyebilmektedir.

1.1. Çalışma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çalışma sahasının lokasyonunu 1. Türk Coğrafya Kongresi' nde kararlaştırılan, Türkiye' yi yedi coğrafi bölgeye ayıran ve bu yedi coğrafi bölgeden biri olan Karadeniz Bölgesi' nin Orta Karedeniz Bölümü' nde yer alan Ordu ilinin Fatsa ilçesi oluşturmaktadır. Fatsa ilçesini kuzeyden Karadeniz sınırlar. Çalışma sahasının doğusundan batıya doğru saat yönünde sırayla Perşembe, Altınordu, Gürgentepe, Çamaş, Çatalpınar, Korgan, Kumru ve batıda Ünye ile sınırları vardır (Harita 1.1). İlçenin yüz ölçümü yaklaşık 360 km²' dir. Ordu merkezin batısında yer alan çalışma sahası, il merkezine 39 km uzaklıktadır.

Harita 1.1. Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası

1.2. Çalışmanın Önemi

Çalışma sahasında 2002 yılından günümüze kadar kapsamlı bir ekonomik coğrafya çalışması yapılmamıştır. Özdemir (2002) çalışma sahasını da içine alan Bolaman Çayı Havzası' nın Coğrafyası adlı doktora çalışması yapmıştır. Aradan geçen 20 yılda Fatsa ilçesinin araziden yararlanma durumu, ilçenin ekonomisini oluşturan dinamiklerin nasıl değiştiğini, tarımsal faaliyetlerde meydana gelen değişimler ve bunların nedenlerini ortaya koymak, sanayi faaliyetleri, madencilik, turizm gibi alanlarda yeni trendler, dinamikler ve sorunları belirleme noktasında bu çalışmayı yapmak önemli görülmüştür.

1.3. Çalışmanın Amacı

"Fatsa İlçesinin Ekonomik Coğrafyası" adlı bu çalışmasının amacı, çalışma sahasında doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerin birbirileriyle etkileşimini ortaya koymaktır. Bu etkileşimin uzun yılarda nasıl işlediği ve nasıl değiştiği, sahada görülen sorunların tespit edilmesi yine bu sorunlara coğrafi bakış açısıyla çözüm önerileri getirmek ve mevcut literatüre katkı yapmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1.4. Çalışmanın Yöntemi ve Metodu

Bu çalışma hazırlanırken öncelikle literatür çalışması yapılmış ve daha önce sahada yapılan çalışmalar incelenerek saha hakkında genel bilgiler edinilmiştir. Literatür çalışması tamamlandıktan sonra saha çalışmaları yapılmış, doğal çevre ve ekonomik özelliklerin nasıl etkileşim içinde olduğu yerinde gözlemlenmiştir. Saha çalışmaları her mevsim yapılmaya çalışılmış mevsielere göre değişen durumlar tespit edilmiştir. Arazi çalışmaları devam ederken bir yandan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, Fatsa İlçe Ticaret ve Sanayi Odası ve TÜİK olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarından veriler temin edilmiştir.

1.5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın en önemli sınırlılıkları veri toplama esnasında gerçekleşmiştir. 2020 yılının başında başlayan pandemi nedeniyle uzun bir süre saha çalışmaları yapılamamıştır. Çalışma için gerekli veriler için bilgi talep edilen kurumlarda, kurumların veri akışlarındameydana gelen kesintiler nedeniyle güncel verilere ulaşılma noktasında güçlük yaşanmıştır.

2. Çalışma Sahasının Ekonomik Coğrafyası

2.1 Arazi Kullanımı

Arazi kullanımı, beşeri faaliyetler ile coğrafi özelliklerin karşılıklı etkileşimi sonucu şekillenen bir süreçtir. Bu bağlamda çalışma sahasının sahip olduğu relief özellikleri, kıyıdan iç kesimlere doğru yer yer hızla artan yükselti, toprak ve iklim özellikleri arazi kullanımında oldukça etkilidir.

Çalışma sahasının %76.68' inde tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Başka bir deyişle sahanın 4/3' ünden fazlası tarım arazileri olarak kullanılmaktadır. Tarım arazilerinden sonra kullanım alanı en geniş araziler, sahanın % 20,68' ine karşılık gelen ormanlık arazilerdir. Ormanlık araziler sahanın relief özellikleriyle yakından ilişkilidir. Öyle ki sahada yayılış alanı bulan ormanların neredeyse tamamı eğimin arttığı vadilerde, tepelik alanlarda ve bu tepelik alanların kuzey yamaçlarında yer alır (Tablo 2.1).

Arazi Türü	Dekar	%
Tarım Arazileri	279.607	76,68
Çayır-Mera Arazileri	18	0,005
Ormanlık Araziler	75.418	20,68
Diğer Araziler	9.605	2,63
Toplam	364.648	100

Tablo 2. 1Fatsa İlçesi 2020 Yılı Arazi Kullanımı
Kaynak: İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü

Diğer araziler olarak kategorize edilen yerleşim yerleri, atıl alanlar, çıplak arazi yüzeyleri ve yerleşim yerlerinin içinde bulunduğu araziler çalışma sahasının % 2,63' üne karşılık gelirler. Çayır-mera alanları ise arazi kullanımı açısından en az paya sahip alanlardır ve çalışma sahası alanının % 0,005' ine karşılık gelirler (Tablo2.1).

2.2 Tarımsal Faaliyetler

Dar anlamıyla tarım, yalnızca toprağı işleyerek bitkisel kökenli ürünler elde etme faaliyetidir (Bulut, 2010: 135). Geniş anlamıyla tarım; bitkisel veya hayvansal kökenli ürünler üretip bu ürünleri işleyerek belirli bir maddi kazanç elde edilmesi ve ürünlerin satılması gibi faaliyetler bütünüdür. Tarım, bitkisel ve hayvansal kökenli olmak üzere başlıca iki üretim koluna sahipken 1960 yılında çıkarılan 193 sayılı yasayla birlikte balıkçılık ve orman ürünleri de eklenerek tarıma yüklenen anlam genişletilmiş, biyolojik kökenli üretimler olan bir takım faaliyetler bütünü olduğuna dikkat çekilmiştir (Direk, 2012: 16). Atalay' a (2016: 34) göre tarım yalnızca bitkisel kökenli ürünler üretmek olmayıp bunun yanı sıra hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık faaliyetlerinide kapsayarak silvikültür alanlarını da kapsamaktadır.

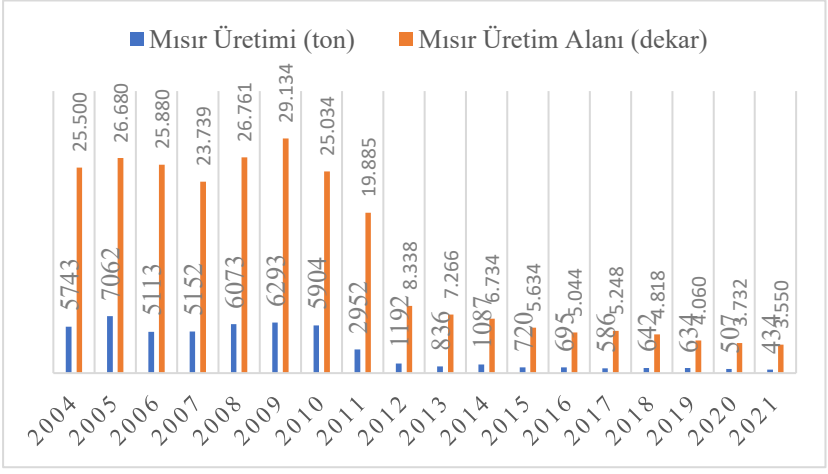
Çalışma sahasında coğrafi özelliklerinin sağladığı avantajlardan dolayı tarımsal ürün çeşitliliği bakımından zengindir. Çalışma sahasında fındığın monokültür tarım ürünü olduğu açıktır. Fındık yetiştiriciliği başta olmak üzere, kivi, kesme çiçek, örtüaltı sebze ve meyve üretimi, kanatlı hayvan varlığı ve kültür balıkçığıyla bir tarım ilçesi konumunda olup ayrıca organik tarımın merkezi olabilecek potansiyele sahiptir (İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021: 149). Sahada gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerin büyük bir kısmı insan gücüne bağlıdır. Özellikle fındık tarımında gübreleme, ilaçlama, bahçe temizliği, fındığın hasatı ve taşınmasında makinelerden ziyade insan gücü ön

plandadır. Fındık bahçelerinde toplanan meyveler bir motorlu aracın ulaşım sağlayacağı karayoluna kadar yük hayvanları, insan gücü yada teleferik yardımıyla taşınmaktadır.

2.2.1. Tahıllar

"Genellikle tahıl ekilen alanlara tarla, tarlalarda sürdürülen üretim faaliyetlerine de tarla tarımı denilmektedir" (Bulut, 2010: 141). Çalışma sahasında üretilen başlıca tahıl ürünü mısırdır. Buğday, kuru fasulye, fiğ, hayvan pancarı, yonca gibi tahıllar geçmiş yıllarda üretilse de günümüzde kayda değer bir ekonomik değere sahip üretim seviyesine ulaşamamaktadır. Bu türde üretim yalnızca üreten kişilerin ihtiyacını karşılayan ve bu üretimden büyük bir ticari kazanç sağlanmadığı tarıma geçimlik tarım denir (Atalay, 2005: 84).

Çalışma sahasında tahıl üretim alanları yıllar boyunca düzenli olarak azalış eğilimi göstermektedir (Şekil 2.1). Hiç şüphesiz azalan tahıl arazilerinin alanının büyük çoğunluğunda bugün fındık tarımı yapılmaktadır. Çalışma sahasında mısır, patates ve fasulyenin toprağa ekiliş zamanları (nisan-mayıs ayları içinde) birbirine oldukça yakındır ve tahıl tarımı yapan aileler genellikle patates, mısır, kuru fasulye gibi ürünleri aynı tarla üzerinde yetiştirmektedir. Fasulyenin topraktan filiz verip tutunduğu ve geliştiği sırığa Fatsa ve çevre ilçelerde "çangal" denilmektedir. Çangallar genel olarak tarla alanları yakınlarındaki fındık bahçelerindeki verimi düşük ve yaşlı fındık meyvesinin dallarından elde edilir. Bu bağlamda fındık meyvesi, fasulye tarımında gerekli olan malzemeyi (çangal) de sağlamaktadır.

Şekil 2.1. Fatsa İlçesinin 2004-2021 Yılları Arası Mısır Üretim Değerleri ve Mısır Ekiliş Alanı

Kaynak: TÜİK

Çalışma sahasında mısır ekilen alanlar 2004 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte bazı yıllar artış göstersede nihayetinde mısırın ekiliş alanı azalmıştır. Öyle ki 2004 yılında 25.500 dekar alanda mısır üretilirken 2021 yılında ise 3.550 dekar alanda mısır üretilmiştir (Şekil2.1). Başka bir ifadeyle mısırın ekiliş alanı 2004 yılından 2021 yılına kadar geçen süreçte yaklaşık olarak % 86 azalmıştır.

Mısır üretim alanlarına dikilen fındık meyvesi olgunlaşıp meyve verene kadar geçen süre içinde o tarlada hala patates ve mısır tarımı yapılabilir. Bu nedenle tarla alanının meyve behçesine dönüşmesi ve verilerin güncellenmesi yıllar alabilir. Şekil2.1' de 2012 yılından itibaren mısır ekiliş alanlarındaki hızlı düşüş verilerin güncellenmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Çalışma sahasında mısır ekiliş alanlarındaki azalış üretim değerlerinde de net bir değişim yaratmıştır. 2004 yılında 5.743 ton, 2005 yılında 7.062 ton mısır üretilirken bu değer 2021 yılında 434 ton olarak 17 yıllık sürecin en düşük üretimi miktarı olmuştur(Şekil 2.1).

Çalışma sahasında tahılların üretim miktarında yıllar boyunca sürekli azalış eğilimi göstermesinin başlıca nedeni; fındık tarımının daha karlı bir faaliyet olarak görülmesidir. Bunun yanı sıra fındık kadar etkili olmasada ailelerin beslenme alışkanlıkları ve bu ailelerin sahip oldukları hayvan sayısında meydana gelen değişimlerdir. Öyle ki kırsaldaki ailelerin yetiştirilen mısırdan elde edilen mısır ekmeğine olan talebi günümüzde buğday kökenli ekmeklere yer bırakmıştır. Bu durum çalışma sahası ve Ordu ili genelinde kullanılan değirmenlerin nicelik ve niteliklerinde değişimler meydana getirmiştir. İlde akarsular üzerine kurulmuş, su gücüyle çalışan değirmenlerin bir çoğu günümüzde kullanım dışı kalmıştır.

3.2.2 Meyve Üretimi

Çalışma sahasında tarım alanlarının yaklaşık olarak %96,71' i meyve arazileri olarak kullanılmaktadır. Başka bir deyişle Fatsa ilçesi meyve tarımının egemen olduğu bir sahadır. Meyveler içinde fındık monokültür tarım ürünüdür ve meyve arazilerinin yaklaşık olarak % 99.73' ünde fındık tarımı yapılmaktadır. Fındık dışında başlıca meyveler: Kivi, armut, ceviz, elma, erik, dut, incir ve Trabzon hurmasıdır. Geçimlik tarım olarak üretilen meyveler ise şeftali, nar, mandalina, kestane, kiraz, ayva ve vişnedir.

Yıllar	Armut	Ceviz	Elma	Erik	Dut	Fındık	İncir (Yaş)	Kivi	Trabzon Hurması
2004	540	202	948	8	184	9.569	102	54	25
2005	540	225	948	8	125	20.049	170	180	75
2006	360	202	921	150	23	26.800	102	120	80
2007	540	203	948	75	23	30.867	105	395	80
2008	630	255	1.006	125	69	32.708	102	404	80
2009	630	258	1.106	125	69	13.041	102	444	80
2010	540	312	1.099	126	69	19.662	136	444	88
2011	450	315	314	126	69	11.496	136	389	75
2012	461	356	640	116	115	21.845	161	923	110
2013	504	307	378	92	128	22.903	169	588	81
2014	524	54	1.155	26	46	18.254	175	173	16
2015	524	211	467	102	138	26.747	280	750	98
2016	672	347	1.093	159	150	12.059	268	622	88
2017	627	298	428	107	155	32.031	299	721	83
2018	627	279	430	107	154	17.955	255	1.221	72
2019	746	487	1.295	139	184	26.485	290	1.208	93
2020	746	513	1.295	139	184	23.583	252	975	93
2021	746	513	1.295	139	184	20.709	236	933	149

Tablo 2.2. Fatsa İlçesi 2004-2021 Yılları Başlıca Meyvelerin Üretim Miktarları (Ton)
Kaynak: TÜİK

Kivi meyvesi Ordu ve Fatsa için başlıca meyvelerden biridir. Kivilerin ekiliş alanları çalışma sahasına dağılmıştır. Genellikle aileler evlerinin yakınlarında boş arazilere açıkta veya serada üretmek suretiyle kivi tarımı yapmaktadır. 1999 yılında 70 dekar alanda 3520 ağaç ile 4 ton kivi üretimi yapılırken (Özdemir, 2002: 305), 2021 yılında ise 445 dekar alanda 933 ton kivi üretilmiştir (Tablo 2.3).

2004 yılından 2021 yılına kadar 17 yıllık dönemde hem Fatsa' da hem de Ordu' da kivi üretim alanlarının sürekli arttığı, kivi üretim miktarlarında yıllar içinde azalmalar olsa bile 2007 yılından bu 2021 yılına kadar artış göstermiştir. 2010 yılından 2021 yılına kadar Fatsa ilçesinde üretilen kivi miktarı iki kattan fazla artmıştır (Tablo 2.3).

Yıllar	Fatsa Kivi Üretim Alanı (dekar)	Fatsa Kivi Üretim Miktarı (ton)	Ordu Kivi Üretim Alanı (dekar)	Ordu Kivi Üretim Miktarı (ton)
2004	290	54	1.960	672
2005	300	180	2.020	1.396
2006	300	120	2.862	1.368
2007	160	395	1.707	1.964
2008	170	404	1.828	3.002
2009	188	444	2.033	4.048
2010	200	444	2.191	6.242
2011	307	389	2.436	5.951
2012	345	923	2.645	6.707
2013	348	588	2.931	6.070
2014	348	173	2.936	1.825
2015	348	750	2.969	6.263
2016	348	622	2.974	4.841
2107	348	721	2.977	7.102
2018	348	1.221	2.978	7.336
2019	390	1.208	3.192	7.780
2020	390	975	3.234	8.225
2021	445	933	3.709	8.530

Tablo 2.3. 2004-2021 Yılları Arası Fatsa ve Ordu Kivi Üretim Alanları ve Üretim Miktarları

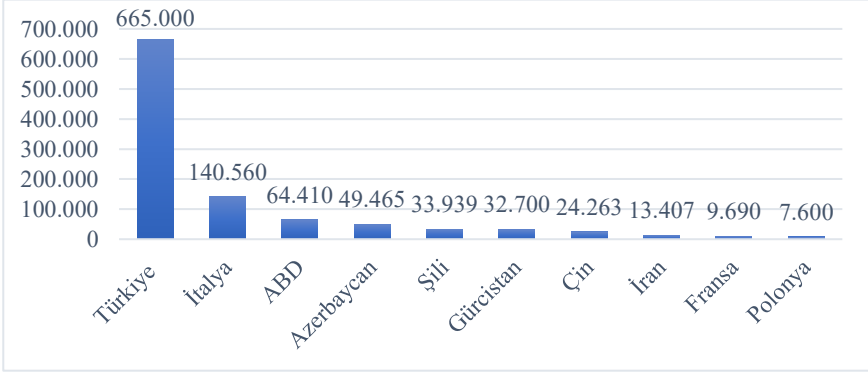
Kaynak*:*TÜİK

2021 yılında Ordu genelinde 3.709 dekar alanda 8530 ton kivi üretilirken, Fatsa ilçesinde 445 dekar alanda 933 ton kivi üretilmiştir. Buna göre 2021 yılında Ordu genelinde üretilen 8530 ton kivinin yaklaşık olarak % 10,93 ' ü Fatsa' da üretilmiştir. Aynı zamanda 2021 yılında Ordu ilinde kivi yetiştirilen alanlarının yaklaşık olarak %12' si Fatsa ilçesinde yer almaktadır (Tablo 2.3).

Çalışma sahasında en temel tarımsal faaliyet olan fındık meyvesi, Betulaceae familyasının Corylus cinsine ait olan çalı ve ağaçların kabuklu birer meyvesidir ve kültüre alınan ilk coğrafyanın Anadolu olduğu bilinmektedir (Duman, 2004: 303). Türkiye' de yetiştiriciliği yapılan sert kabuklu meyveler arasında ilk sırada fındık gelirken, dünya genelinde ceviz ve bademden sonra en yaygını fındıktır (TEPGE, 2020: 1). Ordu ilinin egemen tarım ürünü fındıktır ve nüfusun neredeyse %70-%80' lik bir kesimi dolaylı veya doğrudan fındık

üretimine ya da fındığa bağlı diğer alanlarla geçimini sağlamaktadır.Karadeniz Bölgesi, Türkiye' de fındığın yetişme şartları için en uygun bölgedir ve en kaliteli fındıklar Karadeniz Bölgesi' nde üretilmektedir. Özellikle 1960' lı yıllardan günümüze değin fındık ülke ekonomisi için önemli bir ekonomik değer ve istihdam alanı olmuştur. Ancak fındık üretiminde ve pazarlanmasında karşılaşlan sorunlara nihai bir çözüm bulunamamış ve uygulanan politikalar belirli bir standarta yerleştirilememiştir (Çamoğlu, 2011 : 28-29).

Ordu ilinde, çakıldak ve yağlı fındık türleri, diğer türlere göre daha fazla ekiliş alınana sahip olup popülasyonun içinde baskın durumdadır (Gülsoy vd., 2019: 25). Fındık meyvesinin optimum yetişme şartları kış ayları sıcaklık ortalamasının 7-8 °C, yaz ayları sıcaklık ortalamalarının 20-25 °C arasında olduğu ve yıllık yağış ortalamalarının minimum 700 mm, maksimum 1500 mm olduğu sahalardır (Doğanay, 2013: 4).

Şekil 2.2.2021 Yılında En Çok Fındık Üreten İlk 10 Ülke
Kaynak: FAO

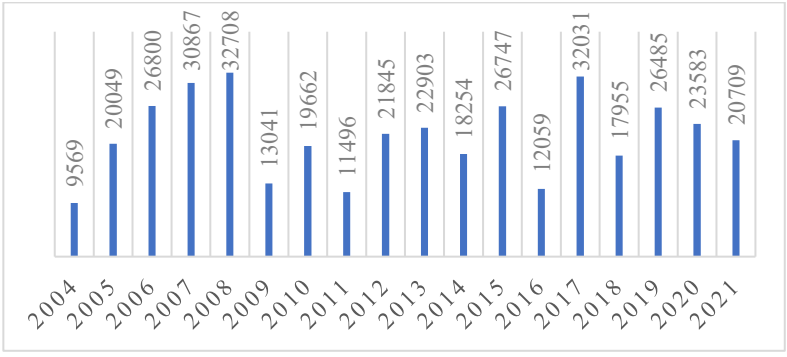
Türkiye dünyanın en çok fındık üreten ülkesi konumundadır. 2020 yılı en çok fındık üreten ilk 10 ülke sırasıyla: Türkiye 665.000 ton, İtalya 140.560 ton, ABD 64.410 ton, Azerbaycan 49.465 ton, Şili 33.939 ton, Gürcistan 32.700 ton, Çin 24.263 ton, İran 13.407 ton, Fransa 9.690 ton ve Polonya 7.600 tondur (Şekil 2.2). Bu bakımdan Türkiye' nin fındık üretimi, ardında yer alan 9 ülkenin toplamından çok daha fazladır.

Fatsa ilçesinin fındık üretimindeki yerini ve önemini saptamak için Türkiye' nin en çok fındık üreticisi konumunda olan Ordu ilinin her bir ilçesine ait toplam fındık üretim değerlerini mukayase etmek anlamlı olacaktır (Tablo 2.4**)**.

İlçe Adı	Alan (dekar)	Üretim (ton)
1) Ünye	296.712	22.814
2) Fatsa	269.690	20.709
3) Altınordu	270.765	20.537
4) Perşembe	180.700	14.968
5) Ulubey	176.750	13.954
6) Gölköy	140.700	13.600
7) Kumru	117.780	7.625
8) İkizce	94.350	7.306
9) Gürgentepe	101.300	7.053
10) Kabadüz	86.443	6.208
Toplam	**2.272.258**	**167.397**

Tablo 2.4. 2021 YılıOrdu İlinin En Çok Fındık Üreten İlk 10 İlçesi.
Kaynak : TÜİK

2021 TÜİK verilerine göre Ünye 22.814 ton, Fatsa 20.709 ton, Altınordu 20.537 ton, Perşembe 14.968 ton , Ulubey 13.954 ton, Gölköy 13.600 ton ile en çok fındık üreten ilçelerdir (Tablo 2.4). Ünye, Fatsa, Perşembe, Altınordu ve Gülyalı ilçeleri denize kıyısı olan, yükseltinin ve eğimin diğer ilçelere göre daha az olduğu sahalardır. Çalışma sahası 2021 yılı verilerine göre 20.709 ton fındık üretimiyle Ordu ili fındık üretiminin % 12.37' lik kısmını oluştururken, 269.690 dekar alan ile Ordu ili fındık meyvesi alanlarının % 11.86' lık kısmına karşılık gelir.

Şekil 2.3. Fatsa İlçesi 2004-2021 Yılları Arası Fındık Üretim Miktarları (Ton)
Kaynak: TÜİK

Çalışma sahasında fındık rekoltesi oldukça dalgalı bir trend izlemektedir. Bu durum Ordu genelinde de gözlemlenir. 2004 yılında 9.569 ton fındık üretilirken 4 yıl sonra 2008 yılında bu sayı 32.708 tondur. 2009 yılında % 60 üretim kaybı yaşanarak 13.041 tona düşmüştür (Şekil 2.3).Türkiye fındık verimi değerleri dünya ortalamasının altındadır.2019 yılı Türkiye fındık verimi 106 kg/da, dünya ortalması ise 112 kg/da' dır. Fındık verimi en yüksek ülkeler sırasıyla ilk beş ülke: Fransa 225 kg/da, Çin 212 kg/da, Yunanistan 212 kg/da, ABD 197 kg/da ve Ermenistan 188 kg/da' dır (TEPGE, 2021: 2-3).

3.2.3 Sebze Üretimi

Çalışma sahasında belli başlı sebzeler üretim miktarlarında öne çıkmaktadır. Sahada üretilen başlıca sebzeler:Domates, fasulye, hıyar, marul ve lahanadır. 2004 yılına kıyasla 2021 yılında domates ve lahana dışındaki sebzelerin üretim miktarları düşmüş veya sabit kalmışken domates üretimi ciddi şekilde artmıştır.2005 yılında 162 ton olarak üretilen domates 2021 yılında 701 tona kadar artış göstermiştir. Sahada üretim miktarı dramatik olarak düşen ve temel besin maddelerinden olan patates 2004 yılında 400 ton üretimi yapılırken 2021 yılında patates üretimi 43 tona kadar düşmüştür (Tablo 2.5). Şüphesiz bunda 2004 yılına kıyasla 2021 yılında tarla tarımı yapılan alanların artık fındık meyvesi için bahçelere dönüştürülmesi ve fındığın patates üretimine göre daha karlı bir tarımsal ürün olarak görülmesi ana etkendir.

Yıllar	Domates	Fasulye (Taze)	Hıyar	Lahana	Mantar (Kültür)	Marul (Kıvırcık)	Patlıcan	Patates	Bezelye
2004	-	305	-	150	-	146	3	400	7
2005	162	275	324	150	-	22	10	300	9
2006	147	230	339	150	-	139	5	260	7
2007	127	275	336	135	-	146	11	400	21
2008	186	275	334	135	-	149	11	400	21
2009	177	275	339	180	-	149	11	400	23
2010	708	272	323	189	-	77	11	750	23
2011	360	272	169	270	-	47	10	1.000	23
2012	515	184	175	270	-	42	10	1.041	8
2013	576	210	175	300	-	86	9	524	7
2014	708	236	106	330	-	60	9	176	10
2015	737	236	111	330	-	60	9	126	10
2016	731	234	105	330	-	60	9	101	10
2017	698	160	104	330	-	65	9	75	8
2018	698	249	101	330	-	65	9	65	8
2019	705	279	104	330	-	65	9	44	8
2020	705	288	111	330	45	65	10	47	8
2021	701	305	203	330	110	130	10	43	8

Tablo 2.5. Fatsa İlçesi 2004-2021 Yılları Arası Başlıca Sebzeler ve Üretim Miktarları (Ton)

Kaynak: TÜİK

Çalışma sahasında hıyar-domates-marul sebzelerinin üretildiği, 200 m² alana sahip 32 sera, 100 m² alana sahip 32 sera bulunmaktadır. Bu seralar Ayazlı ve Evkaf Mahallesi' nde yoğunluk göstermiştir. Ayazlı ve Evkaf Mahalleleri tarımsal değeri yüksek alüvyal sahalarda yer almaktadır. Ayrıca bu sahaların düz veya hafif eğimli olması, sera seçimi için uygun zemin özellikleri içermektedir. Seralarda genellikle demir materyal kullanılmaktadır.

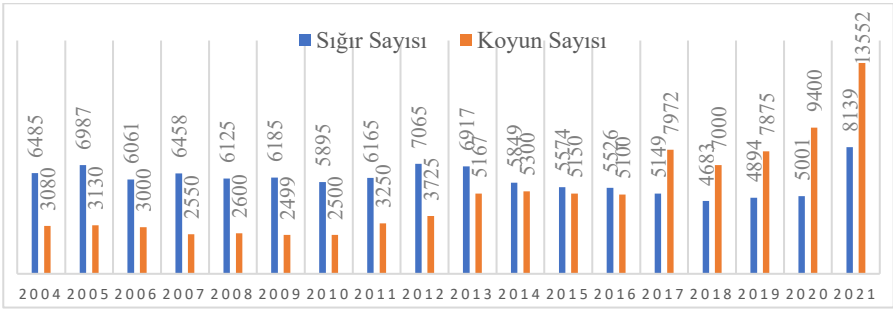
3.3. Hayvancılık

Hayvancılık faaliyeti insanoğlunun gıda temini, istihdam, mal ve eşyaların taşınması noktasında ulaşım aracı, sanayi kollarına hammadde temini ve doğal gübre gibi birçok ihtiyacını karşıladığı için tarih boyunca insanoğlunun en önemli faaliyetlerinden biri olmuştur (Doğanay vd., 2016: 223). Ordu ili ve çalışma sahasında hayvancılık,temel geçim kaynaklarından biridir. Sahada başlıca hayvancılık faaliyetleri; küçükbaş hayvancılık, büyükbaş hayvancılık, arıcılık ve oldukça düşük bir miktarda su ürünleri üretimi olarak sürdürülmektedir.

3.3.1. Büyükbaş Hayvancılık

Fatsa ilçesi çevre ilçelere göremera alanları bakımından oldukça fakirdir. Ordu İl Çayır-Mera ve Yem Bitkileri Şube Müdürlüğü 2021 verilerine göre Kumru 3.840 hektar, Korgan 3.203 hektar, Ünye 6.23 hektar, Mesudiye 14.082 hektar, Kabadüz 16.046 hektar çayır-mera alanına sahipken Fatsa' da yalnızca 1.95 hektar çayır mera alanı bulunmaktadır. Mera alanlarının az olması, hali hazırda var olan mera arazilerinin tarım arazileri ve yerleşim yerlerine dönüştürülmesi ve buna bağlı olarak sığır besleme maliyetinin yüksek olması büyükbaş hayvan üretimi yıllar içinde azalmıştır.Çalışma sahasında, kültür melezi süt sığırları ve saf kültür süt sığırları en çok tercih edilen sığır türleriyken en az tercih sığır türleri ise manda, yerli sığırlar ve yerli süt sığırlarıdır.

Sığır mevcudiyeti 2004-2021 yılları arasında dalgalı bir seyir gösterirken 2021 yılında Fatsa ilçesinde sığır mevcudiyeti 2004-2021 yılları arasında en yüksek değerine ulaşmıştır (Şekil 2.4). Sahada mera alanların az oluşu nedeniyle sığırlar fındık bahçelerinde otlatılmakta kar örtüsü zemini örttüğü aylarda ise ahırlarda beslenilmektedir.

Şekil 2.4. Fatsa İlçesi 2004-2021 Yılları Arası Sığır ve Koyun Sayıları
Kaynak: TÜİK

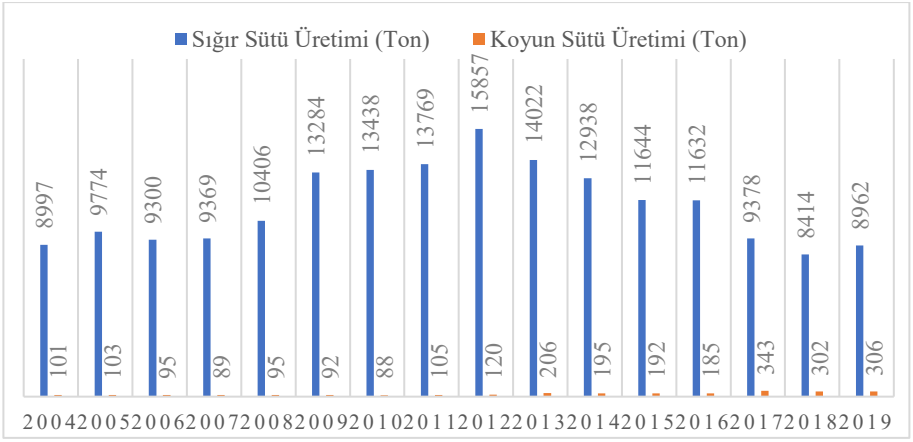
Fatsa ilçesinde sığır üretimi hem et hem de süt olarak ilçenin gıda teminini sağlamaktayken, sığır sütü üretimi, süt ve süt ürünlerine dayalı sanayi kollarına ham madde sağlama noktasında önemli bir faaliyettir. Sığır sütü üretimi sahadaki sığır sayısına bağlı olarak 2004-2021 yılları arasında bazı yıllar artarken bazı yıllar azalmıştır. Neticede 2004 yılında daha fazla baş sığır olmasına rağmen üretilen süt miktarı 2021 yılında üretilen süt miktarınakıyaslafazladır (Şekil 2.4 ve 2.5).

3.3.2. Küçükbaş Hayvancılık

Çalışma sahasında küçükbaş hayvancılık ailelerin başlıca geçim kaynaklarından biridir. Sahada çayır-mera arazilerinin az olmasından dolayıküçükbaş hayvan yetiştiren hayvan sahiplerinin Kumru, Korgan, Akkuş, Perşembe, Gürgentepe ve Mesudiye başta olmak üzere yaylara geçici göç ederek hayvancılık faaliyetini sürdürürler. Küçükbaş hayvan sahibi aileler, belirli bir miktar para karşılığında hayvanlarını çobanlara teslim ederler. Bu çobanlar yaz aylarında yaylalarda hayvanların beslenme ve muhafaza etme görevini üstlenir. Başka bir deyişle küçükbaş hayvan sahibi her aile geçici olarak yaylara hayvanları otlatmak için gitmez. Hayvanlar büyük sürüler halinde toplanır ve hayvan sürülerinin bakımlarını üstlenen çobanlar bu faaliyetten ekonomik gelir elde eder.

Çalışma sahasında baskın koyun ırkı yerli ırktır, sayıca az bir miktar merinos ırkı koyun yetiştirilir. 2004 yılından 2021 yılına kadar sahada yetiştirilen koyun sayısı inişli çıkışlı bir değer gösterse de on sekiz yıllık bir sürenin sonunda koyun sayıları artış göstermiş ve 2021 yılında 2004 yılına kıyasla koyun varlığı 2.6 kat artmıştır (Şekil 2.4).

2004 yılında 101 ton üretilen koyun sütü, sahadaki koyun mevcudiyetinin artmasına bağlı olarak2019 yılında 306 tona kadar çıkarak koyun sütü üretimi 3 kattan fazla artış göstermiştir (Şekil 2.4 ve 2.5).

Şekil 2.5. Fatsa İlçesi 2004-2021 Yılları Arası Sığır ve Koyun Sayıları
Kaynak: TÜİK

2.3.3. Arıcılık

Çalışma sahasında arıcılık ailelerin ekonomik gelir kaynaklarından önemli bir kalemi oluşturmaktadır. Türkiye' de en çok bal üretimi Doğu Karadeniz' de yapılmaktadır. İl düzeyinde Karadeniz Bölgesi' nde ise ilk sırayı Ordu alır.Osmanlı döneminde de Ordu ve çevresinde arıcılık faaliyetinin yapıldığı bilinmektedir. Nahiye-i Satılmış-ı Mezid Bey olarak adlandırılan Fatsa, Kumru, Korgan' nın da içinde bulunduğu sahada 1455 Tahrir Defteri' ne göre Ordu ve çevresinde üretilen bal miktarının yaklaşık %8,08' i Fatsa' nın da içinde bulunduğu sahadan elde edildiği bilinmektedir (Eğilmez ve Yıldırım, 2017: 1435). Ordu ilinde arıcılık insanların temel geçim kaynağı olarak yapılsada ek gelir olarak da arıcılık faaliyetinde bulunun aileler de bulunmaktadır (Sıralı, 2016: 6).

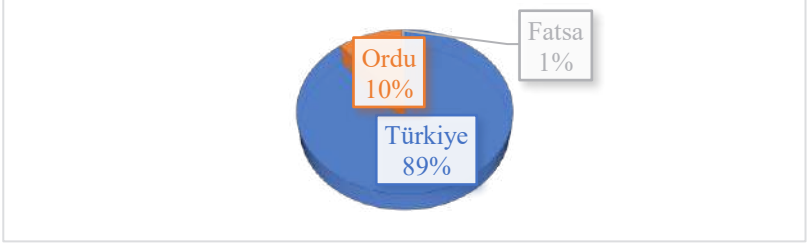
Arıcılığın toprağa doğrudan bağlı kalınmayışı, yatırım maliyetinin ve insan gücü gerekliliğinin az oluşu ve arz-talep dengesinde talebin yoğun oluşu nedeniyle avantajlara sahip olan bir tarımsal faaliyettir. Ordu ilinde arıcılık faaliyetleri uzun yıllardır süregelen bir ekonomik faaliyettir. İl genelinde üretilen bal miktarı ve kovan sayısı ile arıcılık için önemli bir konum durumundadır. Her ne kadar arıcılık için doğal çevre özellikleri ve bitki varlığı arıcılığı desteklese de, il dışına arı kovanları götürülmektedir. 1940'lı yıllara kadar kendi ihtiyacını karşılamak için yapan insanlar, 1960' dan sonra modern kovan tiplerine geçiş yaparak "gezginci arıcılık" adı verilen, iller arası arı kovanlarını taşıyarak ve gidilen yerde arıcılık faaliyetinde bulunulan bir metoda geçiş yapmışlardır (Sıralı, 2017: 35-36).

Yıllar	İşletme Sayısı	Kovan Sayısı	Bal Üretimi (ton)	Balmumu Üretimi (ton)
2004	103	22.625	724	24
2005	73	24.765	742	9
2006	56	27.200	816	27
2007	56	24.500	735	24
2008	60	26.000	750	26
2009	60	26.500	730	26
2010	60	26.000	650	25
2011	68	29.180	525	28
2012	67	28.250	423	25
2013	160	29.125	364	2.3
2014	147	26.621	759	4.6
2015	151	26.792	759	4.7
2016	168	30.010	680	4.1
2017	153	29.700	821	3.9
2018	158	33.000	990	1.6
2019	152	32.200	805	1.4
2020	154	31.500	810	9
2021	264	33.373	626	9.4

Tablo 2.6. Fatsa İlçesi 2004-2021 Yılları Arası Arıcılık Faaliyetine İlişkin Tablo

Kaynak: TÜİK

Çalışma sahasında arıcılık faaliyeti için uygun iklim koşulları ve arıların polen toplayacağı bitki kaynakları bulunmaktadır. 2004 yılından 2021 yılına kadar geçen sürede hem arıcılık faaliyeti yapan işletme sayısı, hem de kovan sayıları ciddi oranda artış göstermiştir. Ordu 2004 yılında 22.625 adet olan arı kovanı sayısı 10.748 adet artarak 2021 yılında 33.373 adete çıkmıştır. Arı kovanlarındaki bu artış bal üretim miktarlarına yansımamaktadır. Öyle ki 2004 yılında 22.625 adet arı kovanından 724 ton bal üretilirken 2021 yılında 33.373 adet arı kovanından 626 ton bal üretilmiştir (Tablo 2.6).

Şekil 2.6. 2021 Yılı Türkiye-Ordu-Fatsa Bal Üretiminin Oransal Dağılımı

Kaynak: TÜİK

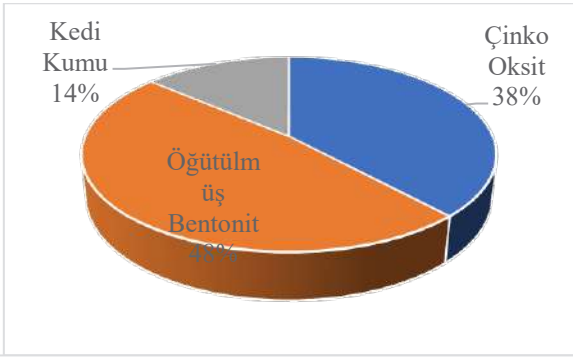
Türkiye' nin 2021 yılı toplam bal üretiminin %11' ini Ordu ili karşılamaktadır (Şekil 2.6).Bu bakımdan Karadeniz Bölgesi' nin en fazla bal üretimi sağlayan il konumundadır. Çalışma sahasında üretilen bal miktarı, Türkiye bal üretim miktarının yaklaşık olarak %1' ine tekabül eder.

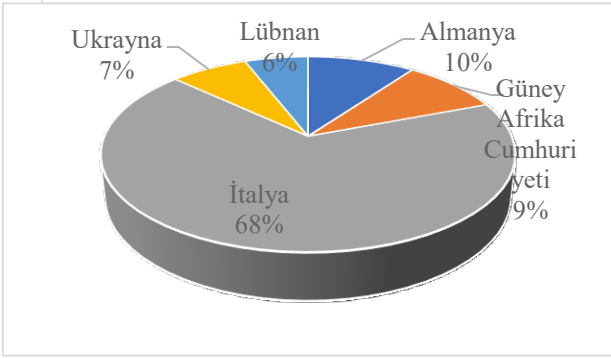
3.4. Sanayi ve Ticaret Faaliyetleri

Fatsa' da madencilik ve sanaayi faaliyetleri geçmiş yüzyıllardan beri yapılmaktadır ve Osmanlılar döneminde Fatsa' da boya üretimi, askeri malzeme üretimi ve bunların ticaretinin yapıldığı bilinmektedir(Özdemir, 2002: 287).

Fatsa İlçesinde üç adet sanayi alanı bulunmaktadır. Bunlar : Fatsa Organize Sanayi, Fatsa Özel Sanayi ve Fatsa Küçük Sanayi' dir. Çalışma sahasında sanayinin kalbi Fatsa Organize Sanayi Bölgesi' dir. Bolaman Irmağı' nın Karadeniz' e döküldüğü akarsu yatağı kenarında kurulan Fatsa OSB, Fatsa İskelesi' ne 6 km, Ordu-Giresun Havalimanı' na 56 km ve Samsun-Çarşamba Havalimanı' na yaklaşık 98 km uzaklıktadır. Tekstil ürünleri üreten firmaların ağırlık kazandığı Fatsa OSB' de mermer, orman ürünleri, tarım makineleri parçaları, bentonit işlenmesi ve kedi kumu üretimi, fındık ve su ürünleri gibi gıda maddeleri işlenmektedir.

Fatsa sahil yolu (D.010 ve E70 karayolu) kenarında Fatsa Özel Sanayi Sitesi' nde atölye tipi sanayi tesisleri faaliyet göstermektedir. Bu atölye tipi tesislerde ağırlıklı olarak motorlu araç tamiri ve yedek parça temini yapılır. Fatsa Küçük Sanayi Sitesi' de atölye tipi sanayi tesislerinden oluşmaktadır ve Dolunay Mahallesi' nde yer alır. Bu sanayi sitesinde de ağırlıklı olarak motorlu taşıt tamiri, boyama işlemleri ve araç muayenesi gibi faliyetler yürütülür.

Şekil 2.7. 2020 Yılı Sanayi Ürünleri İhracatlarıŞekil 2.8. 2020 Yılı Euro İle Yapılan İhracat Gelirleri

Kaynak: FATSO

Fatsa' nın başlıca ihraç ettiği ürünler kabuklu fındık, iç fındık ve bentonittir. Başlıca ithal ettiği ürünler tarımsal makinler, fosil yakıtlar ve tarımsal ilaçlardır. FATSO' dan alınan 2020 yılı ticaret verileri nisan ayına kadar kaydı tutulmuş verilerdir. Bu tarihten sonra pandemi etkisiyle sağlıklı veri akışı sağlanamamıştır. Buna göre 2020 yılı nisan ayına kadar 420 ton bentonit, 331.5 çinko oksit ve 119.3 ton kedi kumu ihrac edilmiştir (Şekil 2.7). İhraç edilen bentonit ve kedi kumu Fatsa OSB' de işlenmiş ürünleridir. Bu ürünlerin ihracatı çoğu defa Fatsa İskelesi' nden gemilere yüklenmek suretiyle gerçekleşir.

FATSO' nun 2020 yılı nisan ayına kadar olan verilere Euro ile yapılan ihracat işlemlerinde Almanya' ya 7.988 Euro, Güney Afrika Cumhuriyeti' ne 7.380 Euro, Ukrayna' ya 5,739 Euro, Lübnan' a 4.692 Euro ve İtalya' ya 54.054 Euro tutarında ürün ihraç edilmiştir. Buna göre İtalya % 68' lik oranıyla en fazla Euro ile ticaret yapılan ülke olmuştur (Şekil 2.8).

3.5. Madencilik

Çalışma sahasının yakın çevresinin değerli madenlere ev sahipliği yaptığı, M.Ö. çalışma sahası ve çevresinde demir madenciliği yapıldığı ve 19. yüzyılda

başlarında kireçtaşı, mermer, kurşun, gümüş ve bakır gibi madenlerin çıkarıldığı bilinmektedir (Saylan, 2009:167). Çalışma sahasında bentonit en zengin rezervli madendir. Bu madene dayalı Fatsa OSB' de sanayi kolları gelişmiştir. Fatsa-Ünye maden yataklarında 2.564.000 ton bentonit rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Fatsa-Akkaya sahasında 75.056 ton rezervli kükürt madeni, Fatsa-Bağlarca maden sahasında 1.926.000 ton rezervli bakır-kurşun-çinko madeni bulunmaktadır (Tablo 2.7).

Maden Türü	Bulunduğu Saha	Rezerv (ton)
Bakır-Kurşun-Çinko	Fatsa-Zavi (Bağlarca)	1.926.000
Kükürt	Fatsa-Akkaya	75.056
Bentonit	Ünye-Fatsa (Kavaklar)	743.000
Bentonit	Ünye-Fatsa (Keşköy)	460.000
Bentonit	Ünye-Fatsa (Emineli)	421.000
Bentonit	Ünye-Fatsa (Ahizetli)	128.000
Bentonit	Ünye-Fatsa (Tavkutlu)	812.000

Tablo 2.7. Fatsa Maden Rezervlerine İlişkin Tablo
Kaynak*:* FATSO

Çalışma sahasında Bahçeler Mahellesi çevresinde altın madeni işletmesi bulunmaktadır. 2014 yılında faaliyete başlayan altın madeni, siyanür kullanımından dolayı sahada yaşayan halkın yürüttüğü kampanya neticesiyle altın çıkarım faaliyeti durdurulmuştur. Elekçi Irmağı' nın akaçlama havzasında yer alan maden, yeraltı ve yerüstü sularını tehdit etmektedir. Siyanür içerikli su kütlelerinin doğal yaşamı yok edebileceği, bu suların kontrolünün üst düzeyde tutulması gerektiği ve siyanürlü suların yeraltı sularında ya da göletlerde minumum süreyle yüzyıl varlığını sürdüreceği bilinmektedir (Eısler ve Wıemeyer, 2019:11-13).

3.6. Ormancılık

Çalışma sahasında ormancılık faaliyeti temel bir ekonomik faaliyet değildir. Sahada yayılış gösteren ormanlık alanlar geçmişten günümüze sürekli bir baskı görmektedir. Gerek yeni tarımsal alan açmak gerekse kereste ihtiyacı, yakacak odun temini için ormanlık alanlar tahrip edilmektedir. Ormanlık alanlar vadi içlerine, tepelik alanlara ve eğim değerinin yüksek olduğu tarım yapılamayacak alanlarda yaayılış göstermektedir. Sahada tarım alanları içinde yer yer ağaçlar topluluk oluşturabilmektedir.

İlçenin kereste ihtayacını ormanları karşılamamaktadır bu nedenle ilçe dışından, özellikle Doğu Karadeniz illerinden Doğu Ladini (*Picea orientalis*) sipariş edilmektedir. Kereste dışında gürgen, meşe, kestane ağaçları kış aylarında yakacak odun için kullanılır. Meşe ve gürgen ağaçları uzun süre yanarlar ve açığa çıkardıkları enerji miktarları sahada yayılış gösteren diğer ağaç türlerine göre nipeten daha yüksektir. Sahip oldukları bu özelliklerinden kaynaklanan seçilim baskısı meşe ve gürgen ağaçlarının orman toplulukları içinde oransal dağılışını da negatif etkilemektedir.

3.7. Turizm

İzbırak (1976: 318) turizmi: "dinlenme, eğlenme, iş gütme ya da bir sergi ve benzeri yerleri gezme düşüncesiyle başka bir yerden gelen, belirli bir süre kalıp yine yerine dönme işleri" olarak tanımlamıştır. IRTS(2008; 10) turizmi: Turistlerin gerçekleştirdiği faaliyetler olarak tanımlamaktadır. Bir aktivitenin turizm olarak kabul edilmesi için, gidilen yerde kalıcı olarak ikamet etmemek, maddi kazanç sağlamamak ve gidilen yerde bir süreliğine konaklamaktır (Doğanay ve Zaman' dan akt. Olalı, 1983: 28). Daha tedaylı bir tanım olarak "Kişilerin dinlenmek, spor yapmak, eğlenmek, sağlık kazanmak görüp öğrenmek gibi ticaret dışı amaçlarla, sürekli olarak yaşadığı yerden az çok uzaklarda bir süre kalma ve gezinti yapma etkinliğidir" (Sanır, 2000: 265).

Küresel İklim Değişikliği Türkiye' de başta sıcaklık ve yağış değerlerinde değişimlere sebep olacaktır. Sıcaklık ve yağış değişimlerinden en az etkilenen bölüm, çalışma sahasının da içinde yer aldığı Doğu Karadeniz Bölümü olacağı, diğer bölgelere göre turizm rekabet gücünü olumlu etkileyeceği ve insanların talebinin Doğu Karadeniz Bölümü' ne kayacağı düşünülmektedir (Karedeniz vd., 2018: 177).

Çalışma sahasında gelişmeye en açık ve potansiyeli bulanan turizm türü kıyı turizmidir. Kıyı turizmi: Turizm faaliyetlerinin ve zamanın büyük oranda kıyıya bağlı olarak gerçekleştiği, turistlere çeşitli aktiviteler sunabilen turizm türüdür (Doğaner, 2001:1). Sahada doğaya dayalı turizm destinasyonları olan doğal plajlar ve doğal göl en çok rağbet gören alanlardır. Bunun yanı sıra ziyaretçilerin sık tercih ettiği tarihi ve kültrel alanlar da yer almaktadır. Fatsa ilçesine ziyaretçi çeken önemli faaliyetlerden biri de şenlik ve festivallerdir. Öyle ki Festivaller ve şenlikler, esasen mal ve hizmetlerin tanıtımı gayesiyle yapılan sosyal ve kültürel faaliyetlerdir. Festivaller ve şenlikler turizm amacıyla yer değiştiren bir kitle meydana getirir (Sarı, 2016: 95). Sahada hamsi festivali ve ilçe dışından katılımcının epeyce olduğu Off-Road şenliği yapılmaktadır. Günümüzde terk edilmiş olsada çevre ilçelerce yoğun katılım

olan Cip Şenliği yapılmaktaydı. Fatsa ilçesinde en sık ziyaret edilen destinasyonlar:

- Bolaman Pideciler ve Plajı,
- Demas Plajı (Kadınlar Plajı- Uzunkum Plajı),
- Çamlık Mesire Yeri ve Çamlık Plajı (Dolunay Plajı)
- Gaga Gölü
- Bolaman Kalesi ve Hazinedaroğlu Konağı
- Anıt Çınar Ağaçları
- Cıngırt Kaya Mezarlığı' dır.

Fatsa şehir merkezinden yaklaşık olarak 14 km uzaklıkta ve ilçenin doğusunda kalan Fatsa Sarmaşık Kaplıcası, özellikle diyabet ve deri hastalıkları için şifalı bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Çalışma sahasında tek termal kaynaktır. Çevre illerden gelen ziyaretçilerin ağırlıklı olduğu bu destinasyonda içme suyu ve banyo suyu bulunmaktadır. Muhtelif yönlerde çatlaklı, gri ve beyaz renkte kireçtaşı tabakası arasından çatlakları takiben yüzeye çıkan bu termal kaynakta (Özdemir, 2006: 11), yaz aylarında içme suyu 15 °C, kış aylarında 13 °C' dir. Kaplıca suyu ise yaz ve kış aylarında ortalama 46 °C' dir (Duran vd., 2020: 1149).

Çalışma sahasında henüz yetince popüler olmamış ve az bilinen turizm türü ise agro turizmdir. İnsanların günümüzde kırsal yaşam biçimine artan ilgisi tarım faaliyeti ile turizm arasındaki etkileşimin artmasına neden olmuş ve agro-turizm türü ortaya çıkmıştır. Agro-turizm bir sahada yer alan tarımsal faaliyetlerin turistik çekicilik yönlerini ön plana çıkarıp bu faaliyetleri turistik amaçla kullanmayı ifade eder (Civelek vd., 2014: 15). Kırsalda agro turizmde dahil olmak üzere birçok turizm türü yer bulmaktadır (Soykan, 1999: 68). Fatsa ilçe merkezine 12 km uzaklıkta Kabakdağı Mahallesi' nde agro turzim faaliyetleri gerçekleşmektedir. Kabakdağı' nda organik tarım yapılmaktadır. Ziyaretçiler burada konaklayıp, tarımsal faaliyetlere katılmakta ve kültür alışverişinde bulunmaktadır. Fatsa ilçesinde yer alan Küpdüşen, Yeşilköy, Yeniyurt, Kılıçlı, Tepecik, Çaldım, Kılavuzömer, Kabakdağı, Demirci, Taşlıca, Konakbaşı ve Bağlarca adlı 12 kırsal yerleşim merkezinin bir araya gelerek oluşturdukları Organize Yaşam Bölgesi; doğal yaşamın ve organik tarımın benimsendiği, doğaya ve canlılara zarar verecek ekonomik faaliyetlerin kısıtlandığı, canlı hayatının ön planda tutulduğu ve kültürel değerlerin korunduğu bir yaklaşımı temsil etmektedir (Yavuz, 2021:84) .

3.8. Ulaşım

Taşınabilir özelliği barındıran mallar, bilgiler, canlıların bir yerden başka bir yere transfer edilmesine ulaşım denilmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 495). Bir ülkenin ulaşım sistemleri, o ülkenin ekonomik kaynakları kadar önemlidir. Ulaşım sistemleri gelişmemiş ülkeler ekonomik olarak da gelişemez (Özey, 2012: 521). Ulaşım, üretim için gerekli ham madde taşınmasında ve mamül maddenin pazara ulaşması noktasında üretim öncesi ve sonrası ekonomik faaliyetleri desteklemektedir (Güngördü, 2001: 234). Fatsa sahip olduğu coğrafi konumuyla doğusundaki ve batısındaki iller arasında transit geçiş özelliği taşır. İlçenin en önemli yolu olan sahil yolu, D010 ve E70 karayoludur (Harita 3.2). D010 karayolu, Sakarya' dan başlayarak Karadeniz kıyısı boyunca Artvin ve Ardahan'ı dahil ederek Kars'a kadar illeri biribirine bağlar. E70 Karayolu ise Samsun' dan başlayarak Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Gürcistan' ın Poti şehrinde son bulur. Fatsa ile Samsun arasındaki uzaklık yaklaşık 110 km, Fatsa ile Ordu merkez ilçesi Altınordu' ya uzaklık yaklaşık 40 kmdir. Fatsa-Ordu arası D010 ve E70 karayolu bağlantısı bulunur, bu asfalt yol yer yer tünellerle birbirine bağlanır. 2007 yılında kullanıma başlanılan bu tünellerden birisi olan Nefise Akçelik Tüneli Türkiye' nin en büyük ikinci tünelidir. Fatsa' nın Bolaman Mahallesi ile Ordu arasında D010 ve E70 karayolunu kullanarak Fatsa' dan Ordu' ya gidecek bir taşıt sırasıyla: Kadıoğlu Tüneli (127m), Kozbükü Tüneli (246m), Tekkabak Tüneli (173m), Nefise Akçelik Tüneli (3820m) ve Asarkayası Tüneli' nden (312m) geçmektedir.

Batıdan doğuya doğru olmak üzere Elekçi Deresi, Bolaman Deresi, Ilıca Irmağı ve Çalış Deresi D010 ve E70 karayollarını kesmektedir. Bu noktalarda köprü kullanılarak ulaşım sağlanır. Çalış Deresi, Fatsa-Ordu güzergahında Bolaman Mahallesi' nden başlayarak D010 ve E70 karayollarını birçok kez kesmektedir.

Çalışma sahasında demiryolu ve havayolu bulunmamaktadır. Fatsa, Ordu-Giresun Havalimanına 56 km, Samsun-Çarşamba Havalimanına 92 km uzaklıktadır. Samsun-Çarşamba Havalimanı, diğer illere direkt uçuşların ve uçuş sayılarının fazla oluşundan dolayı daha fazla tercih edilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma sahasının ekonomik faaliyetlerinin temelini tarım ve hayvancılık oluşturur. Tarım alanları arazi kullanımı açısından en yüksek orana (% 76.68) sahip alanlardır. İlçenin toplan alanının % 76,68 'ini tarım alanları olarak kullanılırken, tarım alanlarının % 96,71' ini meyve arazileri işgal etmektedir. Sahada monokültür tarım ürünü fındıktır. İklim ve toprak özelliklerinin tarıma uygun olduğu sahada, meyve ve sebze üretimi çok önemli ekonomik faaliyettir.

Başlıca meyveler fındık, kivi, armut, elma ve başlıca sebzeler domates, fasulye, marul ve hıyardır. 2004 yılından 2021 yılına kadar tarımsal verilere göre tahıl tarımı azalmaktayken meyve ve sebze tarımı gelişme göstermektedir. Çalışma sahasında büyükbaş hayvancılık uzun yıllardır gerilerken küçükbaş hayvancılıkta özellikle yerli koyun ırkı tercih edilmekte ve artış sayısal artış göstermektedir.

Çalışma sahasının litolojik özellikleri sahada bentonit, bakır, çinko, altın gibi değerli madenlerin bulunmasına ve bu madenlere bağlı sanayi kollarının gelişmesine izin vermiştir. Doğal çevre güzelliklerinden olan göl ve plajlar turizmin gelişmesini ve ilçenin çekici yönlerini arttırmıştır. En çok tercih edilen destinasyonlar kıyı turizminin geliştiği plajlardır.

Çalışma sahasında tekstil ürünleri ağırlıklı sanayi kolları baskındır. Tekstilin yanı sıra iç fındık sanayi tesisleri , bentonit madeni işlenmesi ve kedi kumu üretimi ve süt ürünleri diğer önemli sanayi kollarını kapsamaktadır. İlçede en çok rezervi bulunan maden bentonittir. Bentonit ve fındık ürünleri ana ihracat kalemlerini oluşturmaktadır. Çalışma sahası bir liman şehri konumundadır. İhrac edilen ürünler ağırlıklı olarak Fatsa İskelesi' nden yola çıkmaktadır.. Ayrıca çalışma sahası D010 ve E70 gibi önemli karayolu üzerinde bulunmakta ve transit geçiş güzergahı özelliği taşımaktadır.

Fındık yetiştiricilerin sürekli artan gübre, ilaçlama, nakliye ve işçi maliyetine karşılık fındık fiyatları, artan maliyetle aynı oranda artmamaktadır. Türkiye fındık verimi hali hazırda dünya ortalamasının altındadır. Bu bağlamda artan maliyet yükünü taşıyamayan üreticiler fındıkta gübreleme, ilaçlama ve bakım çalışmalarını azaltmakta bu durum verimi daha da düşürmektedir.

Fatsa ilçesi 2021 yılında Ordu' nun en büyük ikinci fındık üreticisi konumundadır. Eğer verim arttırılırsa en önemli fındık üreticisi konumuna yerleşecektir. Böyle bir potansiyele sahip çalışma sahasında ulusal veya uluslararası bir marka olmuş fındığa dayalı ürün bulunmamaktadır. Bu alanda AR-GE çalışmaları yapılmalı, şehrin markası olacak sarelle, çikolata, fındık yağı veya fındık ezmesi ürünler geliştirilmeli, bu ürünlerin çok iyi tanıtım ve pazarlama yöntemleri bulunmalıdır.

Çalışma sahasında yeterli teknoloji ve imkanların olmasına rağmen fındıkla alakalı sanayi kolları yeterince gelişmemiştir. Öyle ki fındığı kabuğundan ayırmak suretiyle işleme yapan tesisin, fındık içerikli ürünler üreten bir tesisle aynı katma değerde mal üreteceği düşünülemez. Çalışma sahasında ihraç edilen fındık ham madde olarak kabul edilebilir. Oysa ki ham maddeden mamül madde üretmek esas olmalıdır. Aksi taktirde Fatsa ilçesinin kalkınmasında büyük potansiyel taşıyan fındık yeterince rol üstlenemeyecektir.

Fındıkla ilgili diğer bir sorun ise alım gücü sürekli düşen vatandaşın, fındık fiyatları arttıkça fındığa içerikli ürünlerinde artması ve bu ürünlerin satın alınamamasıyla sonuçlanmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda ilçede yer alan market ve bakkallarda fındık yağı satılırken artık fındık yağının yerini ayçiçek yağı almıştır. Artan fındık fiyatları yağ fiyatlarını arttırmış, dolayısıyla fındığın kullanım alanlarında daralma meydana gelmiştir. Bu bağlamda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere fındık ihracatını arttıracak ticaret adımları atılmalıdır. Yapılacak ticaretlerde fındığı ham madde olarak satmak yerine kaliteli ürünler üretip satmak esas alınmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Arınç, K. (2014). *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri*. Biyosfer Araştırmaları Merkezi, Erzurum.
2. Atalay, İ. (2005). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. Meta Basım Matbaacılık, İzmir.
3. Aydın, Ş. ve Boz, M. (ed.). (2018). *Turizmde Güncel Konular ve Eğilimler*, Detay Yayıncılık, Ankara.
4. Balık, İ., Yardımcı, C., Turhan, O. (2013). "Ordu İli Fatsa ve Aybastı İlçelerinde Balık Tüketim Alışkanlıklarının Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi". *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi,* (3)2: 18-28.
5. Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
6. Bulut, İ. (2010). " Tarım Coğrafyası". C. Şahin (Ed.). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.
7. Civelek, M., Dalgın, T., Çeken, H. (2014). "Agro Turizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki Agro-Turizm Alanlarında Bir Araştırma". *Turizm Akademik Dergisi*, 1(1): 15-28.
8. Çamoğlu, M. ve Akıncı, S., M. ve Bozkurt, D. A. (2011). "Fındık sektörü, ekonomik ve yapısal problemleri: Ordu ili değerlendirmesi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (6): 27-48.
9. Direk, M. (2012). *Tarım Tarihi ve Deontoloji.* Eğitim Yayınevi, Konya.
10. Doğanay, H. (2013). "Türkiye Fındık Meyvacılığında Yeni Gelişmeler". *Doğu Coğrafya Dergisi,* 17(27): 1-22.
11. Doğanay, H. ve Çavuş, A. (2016). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Pegem Akademi, Ankara.
12. Doğanay, H., Şahin, İ. F., Özdemir, Ü. (2016). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*. Pegem Akademi, Ankara.
13. Doğanay, H., Zaman, S. (2016). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Pegem Akademi, Ankara.
14. Duman, M. (2004). "Bazı Eski Kaynaklarda Fındık". *İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi,* 18: 303-316.
15. Eğilmez, S. ve Yıldırım, A. S. (2017). "1455 Tarihli Tahrir Kayıtlarına Göre Ordu ve Çevresinde Ekonomik Bir Faaliyet Olarak Arıcılık ve Bal Üretimi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21(4): 1421-1439.
16. Eisler, R., Wiemeyer, S.N. (2019). Altın Madenciliğinde Siyanür Kullanımının Bitkilere ve Hayvanlara Zararları ve Buna Bağlı Su Sorunları, Çeviri, Ekoloji Kolektifi Derneği, Ankara.

17. Emekli, G. (2006). "Coğrafya, Kültür ve Turizm". *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2): 51-59.
18. Gülsoy, E., Şimşek, M. ve Çevik, C. (2019). "Ordu İlinin Farklı Rakım ve Lokasyonlarında Yetiştirilen Bazı Fındık Çeşitlerinin Meyve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi". *Uluslararası Tarım ve Yaban Hayatı Bilimleri Dergisi*, 5(1): 25-30.
19. Güngördü, E. (2001). *Türkiye' nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası.* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
20. Kahraman, N. ve Türkay, O. (2012). *Turizm ve Çevre*. Detay Yayıncılık, Ankara.
21. Karadeniz, C. B., Kabacık, M., Sarı, S. (2018) "Ordu İlinde Ekoturizm Uygulamaları Kabakdağı, Kayabaşı Örneği". Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2): 323-337.
22. Karadeniz, C. B., Sarı, S., Çağlayan, A. B. (2018). "İklim değişikliğinin doğu karedeniz turizmine olası etkileri". *Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı*. 9-11 Nisan 2018, İstanbul, 170-179.
23. Özcan, T. (2015). "XX. Yüzyılın Başlarında Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: Fatsa Limanı" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 5(12): 395-411.
24. Özdemir, M. (2002). *Bolaman Çayı Havzası' nın Coğrafyası*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
25. Özdemir, M. (2006). *Bolaman Çayı Havzası' nın Coğrafyası.* Mattek Matbaacılık, Ankara.
26. Özey, R. (2012). *Beşeri Bölgeler Coğrafyası.* Aktif Yayınevi, İstanbul.
27. Sanır, F. (2000). Coğrafi Terimleri Sözlüğü. Gazi Kitabevi, Ankara.
28. Sarı, C. (2008). "Antalya' nın Alternatif Turizm Kaynakları, Planlama Yaklaşımları ve Öneriler". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 0(16): 12-45.
29. Sarı, C. (2016). "Antalya'da Fuarlar, Festivaller ve Yayla Şenliklerinin Alternatif Turizmin Gelişmesindeki Rolü". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15): 95-111.
30. Saylan, K. (2009). "Ordu ve Giresun yöresinde madenler ve maden işletmeciliği (1860–1914)". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (25): 167-182.
31. Sıralı, R. (2016). "Ordu Arıcılığında Başlıca Koloni Yönetim Hataları". *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 8(1): 6-14.
32. Sıralı, R. (2017). "Ordu Arıcılığının Başlıca Sorunları Ve Çözüm Yolları". *Uludağ Arıcılık Dergisi*, (17): 35-43.

33. Soykan, F. (1999). "Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi,* 10(1): 67-75.
34. Soykan, F. (2003). "Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi". *Ege Coğrafya Dergisi,* 12(1): 1-11.
35. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. (2020). Ürün Raporu Fındık (Rapor No : 326). Tarım ve Orman Bakanlığı. Ankara.
36. Yavuz, C. (2021) "Kırsal Turizmin Gelişmesinde Bir Yaklaşım: Oyb Yaşam Felsefesi". S., Z. Kavacık (ed.) *Turizm Araştırmaları Alternatif Yaklaşımlar*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, 79-92.
37. https://fatsatso.org.tr/yayinlar/ekonomik-raporlar/ (erişim Tarihi: 12.11.2021)
38. https://ordu.ktb.gov.tr/TR-106604/sit-alanlari.html (erişim tarihi: 12.11.2021)
39. https://ordu.ktb.gov.tr/TR-152794/turizm-istatistikleri.html (erişim tarihi: 17.03.2022)
40. https://www.fatsaosb.com.tr/firmalar/tumu/ (erişim tarihi: 28.06.2022)

TÜRKİYE'DE TEKNOSTRES ÇALIŞMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Dr. Seda Güğerçin

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8338-7903

1. GİRİŞ

1900'lü yılların sonlarından itibaren iş yerlerinde elektronik ve dijital cihazların kullanımının giderek yaygınlaşması ile örgütlerin bilgi ve iletişim sistemlerinde birçok farklılık meydana gelmiştir. Günümüzde veri toplama, filtreleme, işleme, oluşturma ve dağıtma süreçleri dijital ortamda gerçekleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte örgüt içi ve örgütler arası iletişimde de posta ve telgraf gibi geleneksel iletişim araçları yerini sanal ağlar ile iletişim kurmaya imkan veren telefon, tablet gibi mobil cihazlara ve bilgisayarlara bırakmıştır. Teknolojinin yol açtığı bu değişimlere bağlı olarak, örgütlerin çalışanlarda aradıkları temel beceriler arasında "teknoloji kullanımı ve geliştirilmesi" ön plana çıkmıştır (Future of Jobs Report, 2020; Güğerçin ve Güğerçin, 2021). Çünkü teknolojinin etkin kullanımı, örgütsel bir rekabet avantajı kaynağı haline gelmiştir. Diğer taraftan teknolojideki hızlı ilerleme ve gelişmelere yönelik adaptasyon her zaman kolay olmamaktadır. Nitekim birçok çalışan bu konuda zorlanmakta ve yeni bilgisayar teknolojilerinden kaynaklanan baskı olarak ifade edilen teknostres ile karşı karşıya kalmaktadır (Brod, 1984). İş hayatında bilgi ve bilgisayar teknolojisi kullanımına bağlı olarak teknostresin yaygın hale gelmesi, kavramın geniş bir perspektifte incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Uluslararası literatürde ilk olarak 1982 yılında Polakoff'un çalışmasında yer alan teknostres kavramı,Brod (1984) tarafından "yeni bilgisayar teknolojileriyle başa çıkamamanın neden olduğu modern bir adaptasyon hastalığı" olarak tanımlamıştır. Bu öncü çalışmalar sonrasında teknostres kavramı ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalarda teknostresörler (teknoloji kaynaklı strese neden olan faktörler), teknostresörleri etkileyen faktörler ve teknostresin çıktılarına odaklanıldığı görülmektedir. Yurt dışında teknostres kavramı ile ilgili gerçekleştirilen literatür taramaları incelendiğinde, çalışmaların literatürdeki boşluklara dikkat çektikleri ve kavramsal çerçeveye daha geniş bir perspektifle bakmaya katkı sağladıkları görülmektedir (Grummeck-Braamt, Nastjuk, Najmaei ve Adam, 2021; La Torre, Esposito, Sciarra ve Chiappetta, 2019; Nisafani, Kiely ve Mahony, 2020; Salazar-Concha, Ficapal-Cusí, Boada-Grau ve Camacho, 2021; Sami ve Pangannaiah, 2006; Suárez, 2018; Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019). Türkçe literatürde ise teknostres kavramı ile ilgili gerçekleştirilen bir literatür taramasına rastlanılmamıştır.

Bu çalışmada, teknostres kavramı ile ilgili TR Dizin'de yer alan görgül çalışmaların sistematik literatür taraması ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla TR Dizin'de 1960 ile 2022 yılları arasında yayımlanan, temel konusu teknostres olan veya araştırma sorularında teknostres kavramını ele alan 22 adet makale belirlenmiştir. İlgili makaleler çeşitli ölçütler çerçevesinde incelenerek sunulmuştur. Ayrıca, uluslararası literatürde gerçekleştirilen çalışmalara yer

verilerek, teknostres kavramı ile ilgili Türkçe literatüre katkı sağlanması hedeflemiştr. Çalışmanın, ilgili literatürdeki boşluklarıişaret ederek teknostres konusunda çalışma yapmayı planlayan akademisyenlere fayda sağlaması umut edilmektedir. Ayrıca, bu çalışma ile teknostres kavramına merak duyan araştırmacıların, yöneticilerin veya çalışanların da bilgi edinmeleri ümit edilmektedir.

2. TEKNOSTRES

Brod (1984) teknostresi, yeni bilgisayar teknolojileriyle başa çıkamamanın neden olduğu modern bir adaptasyon hastalığı olarak tanımlamıştır. Weil ve Rosen (1997) ise teknostresi; tutum, düşünce, davranış veya vücut fizyolojisi üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak teknolojinin neden olduğu herhangi bir olumsuz etki olarak nitelendirmişlerdir. Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu (2008) tarafından ise teknostres spesifik olarak örgütsel davranış alanı çerçevesinde ele alınmış ve teknostres kavramı, bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin kullanımının bir sonucu olarak örgütlerde son kullanıcıların yaşadığı stresli bir olgu olarak tanımlanmıştır.

Literatürde strese neden olan faktörler stresör olarak adlandırılmakla birlikte, teknoloji kaynaklı stresörlere teknostres yaratıcıları veya teknostresör adı verilmektedir (Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu, 2008; Shadbad ve Biros, 2021; Tarafdar, Tu, ve Ragu-Nathan, 2010; Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019). Uluslararası literatürde teknostrese neden olan faktörler araştırıldığında, farklı araştırmacılar tarafından farklı teknostresörlerin kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte kullanılan en yaygın teknostresörler; Tarafdar, Ragu-Nathan, Ragu-Nathan ve Tu (2005) tarafından ortaya konulan (1)tekno-aşırı yükleme, (2)tekno-istila, (3)tekno-karmaşa, (4)tekno-güvensizlik ve (5)tekno-belirsizliktir.

Tekno-aşırı yükleme; kullanıcıların bilgi ve bilgisayar teknolojileri tarafından daha hızlı ve daha uzun süre çalışmaya zorlandığı durumları tanımlar. Tekno-istila; bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin, bu teknolojileri kullananları her zaman ulaşılabilir kıldığını ifade eder. Dolayısıyla kullanıcılar sürekli olarak ilgili teknolojilere bağlantıda olma ihtiyacı hissetmekte ve kullanıcıların iş ile özel hayatları arasında bir bulanıklık söz konusu olmaktadır. Tekno-karmaşa; kullanıcıların bilgi ve bilgisayar teknolojileriyle ilişkili karmaşıklıkta becerileri söz konusu olduğunda yetersiz hissettiği ve kullanıcıların bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin çeşitli yönlerini öğrenmek ve anlamak için zaman ve çaba harcamaya yine bu teknolojiler tarafından zorlandığı durumları tanımlar. Tekno-güvensizlik; kullanıcıların, yeni bir bilgi ve bilgisayar teknolojisinin veya bilgi ve bilgisayar teknolojilerini daha iyi

anlayan/kullanan diğer kullanıcıların kendi yerlerini almaları konusunda (işlerini kaybetme tehdidi altında) hissettikleri durumları tanımlar. Tekno-belirsizlik, kullanıcıların bilgi ve bilgisayar teknolojilerinde devam eden değişikliklerden ve geliştirmelerden rahatsız olduğu ve bu durumların kullanıcılar için belirsizlik oluşturduğu, kullanıcıların yeni bilgi ve bilgisayar teknolojileri hakkında sürekli olarak öğrenmeleri ve kendilerini eğitmeleri gereken durumları ifade eder (Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan ve Ragu-Nathan, 2007).

Teknolojideki hızlı değişim ile gelişmelerin teknostresörleri de etkilediği görülmektedir. Shadbad ve Biros (2021) çalışmalarında, belirtilen beş teknostresöre tekno-güvenilmezliği de eklemişlerdir. Hung, Chang ve Lin (2011) ise tekno-aşırı yükleme ve tekno-istilanın yanında tekno-erişilebilirlik ve tekno-bağımlılığı da teknostresör olarak ele almışlardır. Ayyagari, Grover ve Purvis (2011) ise iş-ev çatışması, özel hayat gizliliğinin ihlali, aşırı iş yükleme, rol çatışması ve iş güvensizliğini teknostresör olarak değerlendirmişlerdir.

Literatürdeki tanımlarından da yola çıkarak teknostresin, strese benzer bir şekilde karanlık tarafı ile ön plana çıkan bir kavram olarak değerlendirildiği görülmektedir. Califf, Sarker, Sarker ve Fitzgerald (2015: 2) ise bireylerin teknostresi, tekno-östres ve tekno-distres olarak iki farklı şekilde bilişsel olarak değerlendirme veya algılama yeteneğine sahip olduklarından bahsetmişlerdir. Yazarlara göre techno-östres, teknoloji kaynaklı stresli durumların olumlu algılanmasıdır. Bu durumda bireyler bilgi sistemlerinin özelliklerini, üstesinden gelmek için motive oldukları zorluklar olarak değerlendirirler (Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019). Bunun sonucunda zorlukların üstesinden gelmek adına başa çıkma davranışlarını etkinleştirerek olumlu sonuçlarla karşılaşmayı beklerler. Dolayısıyla tekno-östres bireyin fonksiyonelliğine yararlı ve pozitif bir etkisi olan stres ile ilişkilendirilmiştir (Califf, Sarker, Sarker ve Fitzgerald, 2015; Sethi, Caro ve Schuler, 1987).

Tekno-distres ise tekno-östresin tersi olarak teknolojinin neden olduğu stresli durumların olumsuz algılanmasıdır. Tekno-distreste bireyler bilgi sistemlerinin özelliklerini tehditkar ve başa çıkma yeteneklerini aşan bir baskı olarak değerlendirirler (Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019). Dolayısıyla tekno-distres, bireyin işlevleri üzerinde olumsuz bir etkisi olan ve bunun sonucunda genel örgütsel üretkenlik üzerinde olumsuz bir etki yaratan stres ile ilişkilendirilmiştir (Califf, Sarker, Sarker ve Fitzgerald, 2015; Sethi, Caro ve Schuler, 1987). Upadhyaya (2021: 1649) da tekno-distresi bireyin bilgi sistemlerini tehdit olarak değerlendirdiği, "kötü" stres yaşadığı ve olumsuz sonuçlarla karşılaştığı süreç olarak tanımlamıştır.

Teknostrese yönelik getirilen bu farklı bakış açısından hareketle Califf, Sarker ve Sarker (2020) da çalışmalarında teknostresi iki alt başlık altında (tekno-östres ve tekno-distres) değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla, teknostresörlerin de farklılaştığı görülmektedir. Buna göre ilgili çalışmada tekno-östres sürecinde meydan okuyan teknostresörler; (1)kullanışlılık, (2)teknolojik destek ve (3)katılım kolaylaştırmadır. Tekno-distres sürecinde ise engelleyici teknostresörler olarak (1)güvenilmezlik, (2)karmaşıklık, (3)belirsizlik, (4)güvensizlik ve (5)aşırı yüklemeyi ele almışlardır.

Gerçekleştirilen çalışmalarda teknostresörlerin düzeylerini etkileyen faktörler de tartışılmıştır. Bu faktörler, direkt olarak teknostresörleri etkileyerek nihai olarak çalışanların teknostres düzeylerini etkilemektedirler. Söz konusu faktörler arasında; iş yükü, iş karmaşıklığı, dijital okuryazarlık, bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin özellikleri (kullanılabilirlik, dinamik olma ve müdahaleci olma), bireysel farklılıklar (demografik özellikler), kişilik özellikleri, örgütsel özellikler (merkeziyetçilik, yenilikçilik), bilgi ve bilgisayar teknoloji geliştirmelerinde kullanıcı katılımı ve yenilik için destek mekanizmaları ile teknolojiye bağımlılık (Ayyagari, Grover ve Purvis, 2011; Lang ve Schieder, 2021; Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu, 2008; Shu, Tu ve Wang, 2011; Tarafdar, Tu ve Ragu-Nathan, 2010; Tu, Wang, ve Shu, 2005; Wang, Shu ve Tu, 2008) yer almaktadır.

Uluslararası literatürde, teknostresin genel olarak olumsuz çıktılarına odaklanıldığı görülmektedir. Nitekim, teknostresin tatminsizlik, yorgunluk ve anksiyeteye yol açtığı, üretkenlikte, performansta, iş ve yaşam tatmininde, örgütsel bağlılık ve devamlılık bağlığında düşüşe; rol stresi, iş stresi, sanal kaytarma ve iş gücü devir hızında artışa sebep olduğu bulgulanmıştır (Güğerçin, 2018; Hung, Chang ve Lin, 2011; La Torre, Esposito, Sciarra ve Chiappetta, 2019;Ragu-Nathan, Tarafdar, Ragu-Nathan ve Tu, 2008; Tams, Thatcher ve Grover, 2018; Tarafdar, Ragu-Nathan, Ragu-Nathan ve Tu, 2005; Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan ve Ragu-Nathan, 2007; Tu, Wang, ve Shu, 2005).

Teknostresin belirtilen olumsuz sonuçlarının yanında olumlu sonuçlarını ele alan makalelerin de olduğu göze çarpmaktadır. Srivastava, Chandra ve Shirish (2015), belirli kişilik özelliklerine sahip bireylerde, teknostresin olumlu iş çıktılarına yol açtığını bulgulamışlardır. Hung, Chang ve Lin (2011) ise teknostresin çalışan performansını arttırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca teknostresin işyerinde daha fazla etkinlik (effectiveness) ve yenilik (innovation) gibi olumlu sonuçlar için motivasyon olarak kullanılabileceği de öne sürülmüştür (Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019).

Teknostres araştırmalarında kavramsal çerçeve oluşturma bağlamında birçok teoriden faydalanıldığı görülmektedir. İlgili araştırmalar ve her bir araştırmada ele alınan teoriler şunlardır:

- Bilgi sistemleri süreklilik teorisi (Fuglseth ve Sørebø, 2014),
- Bilişsel yük teorisi (Tams, Hill, de Guinea, Thatcher ve Grover, 2018),
- Birey-çevre uyumu teorisi (P-E Fit) (Ayyagari, 2007; Tams, Hill, de Guinea, Thatcher ve Grover, 2018; Yan, Guo, Lee ve Vogel, 2013),
- Eşitlik teorisi (Alam, 2016),
- İşlemsel stres teorisi (TTS) (Fuglseth ve Sørebø, 2014; Lei ve Ngai, 2014; Tarafdar, Cooper ve Stich, 2019),
- Nötrleme teorisi (Güğerçin, 2018),
- Rol teorisi (Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan ve Ragu-Nathan, 2007),
- Sosyal bilişsel teori (Shu, Tu ve Wang, 2011; Tams, Hill, de Guinea, Thatcher ve Grover, 2018),
- Sosyal destek teorisi (Yan, Guo, Lee ve Vogel, 2013), Sosyo-teknik teori (Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan ve Ragu-Nathan, 2007),
- Sosyal varlık teorisi (Yan, Guo, Lee ve Vogel, 2013).

3. METODOLOJİ

Bu çalışmanın metodolojisi, TR Dizin'de farklı konuları inceleyerek yer alan literatür taramaları da dikkate alınarak (Aksay, 2019; Orta ve Camgöz, 2018) şu şekilde gerçekleştirilmiştir:Araştırmalar; Fen ve Sosyal Bilimler alanlarındaki ulusal, hakemli, bilimsel dergilerdeki makaleler ile TÜBİTAK projelerinin bibliyografik/tam metin bilgilerinin yer aldığı, web sayfası üzerinden taranabilen bir veri tabanı olan TR Dizin'de yer alan makaleler arasından taranmıştır. Makale tarama çerçevesi olarak TR Dizin'in seçilmesine yönelik aşağıdaki nedenler belirtilebilir:

- TR Dizin'in; bilimsel araştırma etiğini dikkate alması, bilimsel yayın kriterlerinin bulunması, bu nedenle de YÖK ve ÜAK'ın atama ve yükseltmelerde kabul ettiği bir dizin olması
- Kasım/ 2022 itibariyle TR Dizin'de Sosyal Bilimler başlığı altında 783 adet akademik dergi taranması
- Türkiye'de üretilen akademik bilgiye erişim kolaylığı

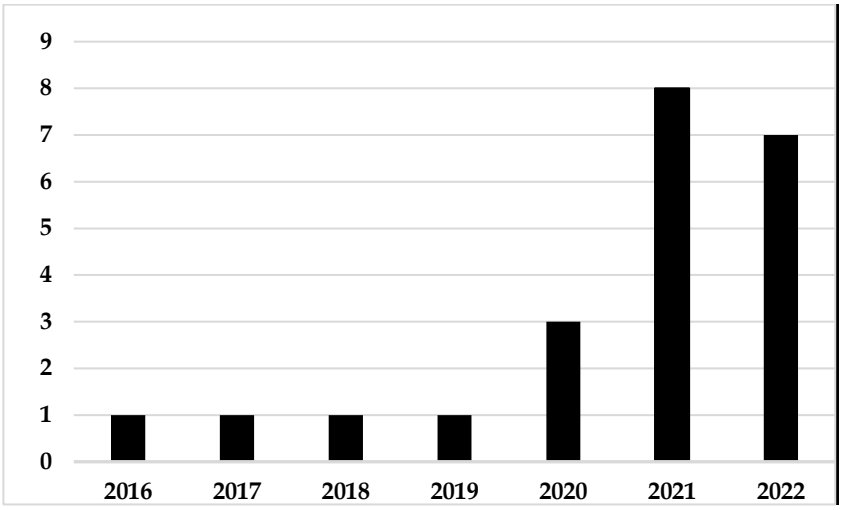
Yapılan makale taramasında, kavramın "teknostres", "tekno-stres" ve "tekno stres" şeklindeki yazımları ve bu farklı yazım şekillerinin İngilizce karşılıkları (technostress, techno-stress, techno stress) aratılmıştır. Gerçekleştirilen tarama sonucunda, 2022/Kasım ayı itibariyle Teknostres kavramı ile ilgili Sosyal Bilimler alanında 24 adet makale kaydı olduğu görülmüştür. Ulaşılan 24 adet

makale arasında temel konusu teknostres olan veya araştırma sorularında teknostres kavramını ele alan 22 adet görgül çalışma bulunmuştur. Kalan iki adet makale ise belirtilen ölçütlere uymadığından çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada sistematik literatür taraması gerçekleştirildiğinden etik kurul izin belgesi alınmamıştır.

3.1.Bulgular

3.1.1.Çalışmalarla İlgili Genel Bilgiler

Teknostres kavramının uluslararası literatürde ilk olarak 1982 yılında Polakoff tarafından ele alındığı görülmüştür. Türkçe literatürde ise kavram ilk kez 1993 yılında Akınoğlu tarafından gerçekleştirilen çalışmada yer almıştır. Bu çalışma kapsamında yer alan 22 adet makale incelendiğinde ise Şekil 1.'de görüldüğü üzere TR Dizin'de yer alan ilk çalışmanın 2016 yılında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 2020 yılına kadar her yıl bir adet makale yayımlandığı izlenmekle birlikte 2020 ve sonrasında gerçekleşen çalışma sayılarında artış olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Kasım 2022 tarihi itibariyle TR Dizin Sosyal Bilimler veri tabanında 783 adet akademik derginin tarandığı göz önüne alındığında, literatürde teknostres kavramına yönelik boşluk olduğu düşünülmektedir.

Şekil 1. Çalışma kapsamındaki teknostres makalelerinin yıllara göre dağılımı

3.1.2. Yöntemler ve Kullanılan Ölçüm Araçları

Çalışma kapsamındaki 22 adet araştırmadan 19 adedinin nicel, 2 adedinin nitel ve birinin karma analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Nitel araştırmalarınveri toplama süreçlerindeaçık uçlu sorulardan yararlanıldığı tespit edilmiştir (Carjuzaa ve Williams; 2021;Çoklar, Efilti, Şahin

ve Akçay, 2016; Kıncı ve Özgür; 2022). Nicel araştırmalarda iseverilerin anket yöntemi ile toplandığı ve aşağıdaki ölçüm araçlarının kullanıldığı görülmüştür:

- Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan, Ragu-Nathan'ın (2007) geliştirdikleri ve Ilgaz, Özgür ve Çuhadar'ın (2016) Türkçe'ye uyarladıkları Teknostres Ölçeği (Çetin ve Bülbül, 2017; Çiçek ve Kılınç, 2020; Çiçek ve Kılınç, 2021),
- Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan, Ragu-Nathan'ın (2007) geliştirdikleri ve Doğrular (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Teknostres Ölçeği (Kestane ve Özbek, 2021),
- Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan, Ragu-Nathan'ın (2007) geliştirdikleri, Alam'ın (2015) sadeleştirdiği ve Türen, Erdem ve Kalkın'ın (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanan İş Yerinde Tekno-stres Ölçeği (Çoban ve Aydoğdu, 2020; Gül, 2022; Yalçın ve Beğenirbaş, 2021; Yalçın, Gökmen, Erdem ve Türen, 2022; Yener, 2018),
- Alam (2016) tarafından geliştirilen teknostres ölçeği (Merdan ve Karadal, 2022),
- Çoklar, Efilti ve Şahin'in (2017) geliştirdikleri Öğretmenlerin Teknostres Düzeylerini Belirleme Ölçeği (Akman ve Durgun, 2022; Çoklar ve Bozyiğit, 2021; Erdoğan ve Akbaba, 2022; Gökbulut, 2021; Gökbulut ve Dindaş, 2022; Kıncı ve Özgür, 2022; Yahşi ve Hopcan, 2021).

Diğer yandan üç çalışmada daha önce de belirtildiği üzere ölçek uyarlama yapıldığı görülmektedir. İki adet makalede yazarlar, Ayyagari, Grover ve Purvis'in (2011) geliştirdikleri Teknostres Kaynakları Ölçeği'ni Türkçe'ye uyarlamışlardır (Eren ve Çiçeklioğlu 2020; Orhan-Göksün, Haseski ve Ozan-Leymun, 2019). Baş, Balaman ve Balcı (2021) da çalışmalarında, Wang, Tan ve Li'nin (2020) geliştirdiği Teknoloji Destekli Öğrenmede Üniversite Öğrencilerinin Teknostres Düzeyleri Ölçeği'ni Türkçe'ye uyarlamayı amaçlamışlardır.

3.1.3. Örneklem Özellikleri

Araştırmalardaki örneklemlere bakıldığında, 22 araştırmadan 13 adedinde katılımcıların öğretmenler, okul yöneticileri ve öğretmen adayı olan üniversite öğrencilerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, ele alınan çalışmaların yarısından fazlasının katılımcılarının eğitim sektörü çalışanları/çalışan adayları olduğu göze çarpmaktadır. Diğer araştırmaların katılımcılarını ise kamu ve özel sektörde farklı alanlarda faaliyet gösteren işletmelerdeki çalışanlar oluşturmaktadır. Bir ölçek uyarlama çalışmasında ise örneklem üniversite öğrencilerinden meydana gelmiştir (Baş, Balaman ve Balcı, 2021). Çalışmalar yurt içinde farklı illerde bulunan katılımcılar ile

gerçekleştirilmiş olup, bir çalışmanın örneklemini ise Amerika'da görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır (Carjuzaa ve Williams; 2021).

3.1.4. Temel Alınan Teoriler

Araştırmaların altısında ele alınan kavramlarınteori ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Ele alınan teoriler şunlardır:

- Kaynakları koruma teorisi (Yener, 2018),
- Teknoloji kabul modeli ve planlı davranış teorisi (Çoklar ve Bozyiğit, 2021),
- Birey-çevre uyumu teorisi (Merdan ve Karadal, 2022; Yahşi ve Hopcan, 2021),
- Psikofizyolojik aktivasyon teorisi, rol teorisi ve çatışma teorisi (Yalçın ve Beğenirbaş,2021),
- İşlemsel stres teorisi, sosyal mübadele teorisi ve sosyo-teknik teori (Yalçın, Gökmen, Erdem ve Türen,2022).

3.1.5.Araştırmaların Amaçları

Sistematik literatür taramasına dahil edilen makalelerin amaçları, ilgili makalelerden doğrudan alıntılanmıştır. Yayın yılı itibari ile ilk incelenen makalenin amacının "öğretmenlerin teknostres nedenlerini belirlemek, bu nedenleri ortak özellikleri açısından gruplandırmak ve cinsiyetin teknostres nedenleri üzerindeki etkisini belirlemek" olduğu görülmüştür (Çoklar, Efilti, Şahin ve Akçay, 2016). Carjuzaa ve Williams'ın (2021)çalışmalarında koronavirüs öncesi ve sonrası öğretmen stresi, tükenmişlik ve yıpranma olayları özetlenmektedir. Eren ve Çiçeklioğlu (2020)ise çalışmalarında "çalışanların kullandıkları teknoloji nedeniyle maruz kaldıkları teknostresin ölçülmesi"ni amaçlamışlardır. Ölçek uyarlamaya yönelik gerçekleştirilen makaleler haricindeki çalışmalarda ise teknostres kavramının şu konular ile ilişkilerinin ele alındığı tespit edilmiştir:

- Bireysel yenilikçilik özellikleri (Çetin ve Bülbül, 2017),
- Performans, tükenmişlik, bireysel iş performansı (Gökbulut ve Dindaş, 2022; Gül, 2022; Kestane ve Özbek, 2021; Yalçın, Gökmen, Erdem ve Türen, 2022; Yener, 2018),
- Presenteizm, işten ayrılma niyeti, dönüşümcü liderlik (Çiçek ve Kılınç, 2020; Çiçek ve Kılınç, 2021),
- Zaman baskısı (Çoban ve Aydoğdu, 2020),
- Teknolojiye karşı tutum (Çoklar ve Bozyiğit, 2021),
- Teknopedagojik yeterlilik (Gökbulut, 2021),
- İş-aile çatışması (Yalçın ve Beğenirbaş, 2021),

- Teknoloji liderliği, teknoloji kabul düzeyi (Yahşi ve Hopcan, 2021),
- Mesleki motivasyon (Akman ve Durgun, 2022),
- Teknolojik pedagojik alan bilgisi, okul desteği ve mesleki doyum (Erdoğan ve Akbaba, 2022),
- Bilinçli farkındalık (Gül, 2022),
- İş gerilimi, hizmet inovasyon davranışı, esnek çalışma düzenlemeleri (Merdan ve Karadal, 2022),
- Örgütsel sinizm (Yalçın, Gökmen, Erdem ve Türen, 2022).

3.1.6. Araştırmalarda Öne Çıkan Bulgular

Çoklar, Efilti, Şahin ve Akçay (2016), katılımcıların en fazla dile getirdikleri teknostresörleri (teknostres nedenlerini); "teknik problemler, kişisel problemler, eğitim odaklı problemler, sağlık problemleri ve zaman problemleri" olarak bulgulamışlardır. Ayrıca yazarlar, "cinsiyetin katılımcıların teknostres nedenlerini ve önem sırasını etkilediğini" tespit etmişlerdir. Uluslararası literatürde teknostres düzeylerinin katılımcıların demografik özelliklerine göre incelendiği çalışmalarda, farklılaşan sonuçların tespit edildiği görülmektedir.

Demografik özelliklere göre teknostres düzeylerinin farklılık gösterdiğini bulgulayan çalışmalara (Marchiori, Mainardes ve Rodrigues, 2019; Tarafdar, Tu, Ragu-Nathan ve Ragu-Nathan; 2011, Tu, Wang, ve Shu, 2005) paralel olarak; katılımcıların teknostres düzeylerinin cinsiyet değişkenine (Erdoğan ve Akbaba, 2022; Gökbulut ve Dindaş, 2022; Kıncı ve Özgür, 2022), çalışma süresi ve eğitim seviyesine (Çoban ve Aydoğdu, 2020; Kıncı ve Özgür, 2022) ve yaşa (Çetin ve Bülbül, 2017; Kıncı ve Özgür, 2022) göre farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Ayrıca katılımcıların teknostres düzeylerininteknoloji kullanma seviyesi durumuna (Akman ve Durgun, 2022), sınıf dereceleri ve ortalama günlük interneti kullanım sürelerine (Çoklar ve Bozyiğit, 2021) göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Diğer taraftankatılımcıların demografik ve diğer özelliklerine göre teknostres düzeylerinin farklılık göstermediğini bulgulayan çalışmalar olduğu da görülmüştür. Katılımcıların teknostres düzeylerinincinsiyet değişkenine (Akman ve Durgun, 2022; Çetin ve Bülbül, 2017; Çoklar ve Bozyiğit, 2021; Gökbulut, 2022), mesleki kıdemlerine (Gökbulut, 2021), medeni durum ile görev ünvanlarına (Çoban ve Aydoğdu, 2020), yaşlarına, okulda ihtiyaç duydukları teknolojiye erişebilme durumu, teknoloji kullanımı ile ilgili hizmet içi eğitim alma durumu, mezun olunan fakülte türü ve branşa (Akman ve Durgun, 2022) görefarklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırmaların beşinde aracılık etkisinin incelendiği görülmektedir. Yener'in (2018) çalışmasında "tükenmişliğin teknostres ile performans ilişkisinde aracı rol oynadığı" bulgulanmıştır. Çiçek ve Kılınç'ın (2020) çalışmalarında ise dönüşümcü liderliğin teknostresin örgütlerdeki presenteizm ile işten ayrılma niyetine etkisinde aracı rol oynadığı bulgulanmıştır. Gül'ün (2022) çalışmasında "teknostresin tükenmişlik üzerindeki etkisinde bilinçli farkındalığın kısmı aracılık rolü" tespit edilmiştir. Merdan ve Karadal (2022) araştırmalarında "esnek çalışma düzenlemelerinin, teknostresin hizmet inovasyon davranışına etkisinde ve iş geriliminin hizmet inovasyon davranışına etkisinde aracı etkiye sahip olduğunu" bulgulamışlardır. Yalçın, Gökmen, Erdem ve Türen (2022) ise "teknostres ve iş performansı arasındaki ilişkide örgütsel sinizmin kısmi aracılık rolü olduğunu" tespit etmişlerdir.

Teknostresin diğer değişkenlerle ilişkilerinin incelendiği çalışmalara bakıldığında şu bulgulara ulaşıldığı görülmüştür. Çiçek ve Bülbül (2017), "bireysel yenilikçilik ile tekno-karmaşa arasında düşük düzeyde negatif, bireysel yenilikçilik ile tekno-güvensizlik arasında düşük düzeyde negatif, bireysel yenilikçilik ile tekno-belirsizlik arasında ise düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu" belirtmişlerdir. Çiçek ve Kılınç (2020) presenteizmin; tekno-aşırı yük, tekno-karmaşıklık ve tekno-iş güvencesizliğinden; dönüşümcü liderlik algısının ise tekno-karmaşıklık, tekno-iş güvencesizliği ve tekno-belirsizlikten etkilendiğini bulgulamışlardır. Çoban ve Aydoğdu (2020) zaman baskısının teknostresi pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Eren ve Çiçeklioğlu'nun (2020) çalışmalarında teknostresin "bireylerin iş yerindeki davranışlarını etkileyen aracı unsurlar ile önemli ölçüde ilişkili olduğu" belirlenmiştir. Çoklar ve Bozyiğit (2021) gerçekleştirdikleri araştırmada teknolojiye yönelik tutum ve teknostres arasındaki ilişkiyi düşük ve negatif yönlü olarak bulgulamışlardır. Çiçek ve Kılınç (2021) dönüşümcü liderlik davranışının teknostresi negatif yönde etkilediğini bulgulamışlardır. Kestane ve Özbek (2021), katılımcıları yaşadıkları teknostresin, bireysel iş performanslarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Yahşi ve Hopcan (2021) ise gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, "teknoloji liderliği ve teknoloji kabul düzeylerinin teknostres üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu" tespit etmişlerdir. Yalçın ve Beğenirbaş (2021), "öğretmenlerin pandemi sürecinde yaşadıkları teknostresin hem iş-aile hem de aile-iş çatışmasına neden olduğunu" bulgulamışlardır. Akman ve Durgun (2022) "öğretmenlerin mesleki motivasyon düzeyleri ile teknostres düzeyleri arasındaki ilişkinin negatif yönde ve zayıf" olduğunu belirtmişlerdir. Gökbulut ve Dindaş'ın(2022) gerçekleştirdikleri araştırmada ise, "teknostresin mesleki tükenmişliğin yaklaşık %28'ini açıkladığı" sonucuna ulaşılmıştır.

4. Sonuç

Özellikle 1980'lı yıllardan itibareniş yerlerinde bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin yoğun kullanımına bağlı olarak, bu teknolojilerin niyet edilmeyen sonuçları tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu sonuçlardan biri de "yeni bilgisayar teknolojileriyle başa çıkamamanın neden olduğu modern bir adaptasyon hastalığı" olarak tanımlanan teknostrestir. Covid-19 pandemisinin de etkisiyle bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin iş amaçlı kullanımının yaygınlaşması sonucunda teknostres kavramının öneminin giderek artması beklenmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilenbu çalışmada, teknostres kavramına ilişkin 1960 – 2022 yılları arasında TR Dizin'de yer alan görgül makalelerin sistematik literatür taraması ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda tarama kriterlerini karşılayan 22 adet makale incelenmiştir.

Türkçe literatürde teknostres kavramı ilk olarak Akınoğlu tarafından 1993 yılında ele alınmıştır. TR Dizin kapsamında yayımlanan ilk çalışma ise 2016 yılında gerçekleştirilmiştir (Çoklar, Efilti, Şahin ve Akçay,2016). Çalışma kapsamında incelenen 22 adet makaleden 2 adedinde nitel, 19 adedinde nicel ve bir adedinde ise karma analiz yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Üç araştırmada ölçek uyarlama çalışması yapıldığı belirlenmiştir. Nicel analiz gerçekleştirilen makalelerde teknostres ile ilişkilendirilen konuların; bireysel yenilikçilik özellikleri (Çetin ve Bülbül, 2017), performans ve tükenmişlik (Yener, 2018), presenteizm, işten ayrılma niyeti, dönüşümcü liderlik (Çiçek ve Kılınç, 2020; Çiçek ve Kılınç, 2021), zaman baskısı (Çoban ve Aydoğdu, 2020), teknolojiye karşı tutum (Çoklar ve Bozyiğit, 2021), teknopedagojik yeterlilik (Gökbulut, 2021), bireysel iş performansı (Kestane ve Özbek, 2021), teknoloji liderliği, teknoloji kabul düzeyi (Yahşi ve Hopcan, 2021), iş-aile çatışması (Yalçın ve Beğenirbaş, 2021), mesleki motivasyon (Akman ve Durgun, 2022), teknolojik pedagojik alan bilgisi, okul desteği ve mesleki doyum (Erdoğan ve Akbaba, 2022), bilinçli farkındalık (Gül, 2022), iş gerilimi, hizmet inovasyon davranışı, esnek çalışma düzenlemeleri (Merdan ve Karadal, 2022) ve örgütsel sinizm (Yalçın, Gökmen, Erdem ve Türen, 2022) olduğu görülmektedir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre teknostres düzeylerinin incelendiği çalışmalarda, uluslararası literatüre paralel olarak farklılaşan sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir.

İncelenen çalışmalarda ağırlıklı olarak teknostresin olumsuz etkileri üzerinde durulduğu görülmüştür. Her ne kadar teknostres olgusu doğası gereği olumsuz çıktılar ile ilişkilendirilmiş olsa da teknostresin örgütler üzerindekiolası olumlu etkileri dearaştırılabilir. Bu yönde yapılacak olan araştırmalarda,bireyin fonksiyonelliğine yararlı olan stres ile ilişkilendirilen tekno-östres sürecindeki "meydan okuyan teknostresörler"den de faydalanılabilir.

Gerçekleştirilen çalışmaların sadece 6 adedi belirli bir teori üzerine kurgulanmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda,uluslararası literatürde ele alınan teorilerden faydalanılabilir. Gelecek çalışmalarda uluslararası literatürden yola çıkılarak; teknostresin iş ve yaşam tatmini, örgütsel bağlılık, rol stresi, iş stresi, sanal kaytarma, iş gücü devir hızı ve üretkenlik gibi konular ile ilişkileri irdelenebilir.Ayrıca, gerçekleştirilen literatür taramasındaki beş makalede de incelendiği gibi teknostresör-çıktı ilişkisindeki aracılık ve düzenleyicilik etkilerinin incelenmesi ile de literatüre katkı sağlanabilecektir.

Literatür taramasında yalnızca TR Dizin'de yer alan makalelerin incelenmesi, çalışma için bir kısıt oluşturmaktadır. İlgili dizin haricinde gerek ulusal gerek uluslararası literatürde yer alan makaleler analize dahil edilmemiştir. İlerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalarda, farklı dizinler kapsamında yer alan makaleler analiz edilebilir.

Kaynakça

1. Akınoğlu, H. F. G. (1993). Teknostres. *Türk Kütüphaneciliği*, 7(3), 159-173.
2. Akman, E. ve Durgun, B. (2022). Öğretmenlerin Meslekî Motivasyon ve Teknostres Düzeylerinin İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(487-500).
3. Aksay, B., (2019). Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Son 10 Yılı: Alanyazın Taraması ve Öneriler, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 35-51.
4. Alam, M. A. (2016). Techno-Stress and Productivity: Survey Evidence From The Aviation İndustry. *Journal of Air Transport Management*, 50, 62-70.
5. Ayyagari, R. (2007). What And Why of Technostress: Technology Antecedents And İmplications (Doktora tezi, Clemson Universitesi, Amerika Birleşik Devletleri) Erişim Adresi https://tigerprints.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1133&context=all_dissertations
6. Ayyagari, R., Grover, V., ve Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 831-858.
7. Brod, C. 1984.*Technostress: The Human Cost of the Computer Revolution*. New York: Addison Wesley
8. Baş, M., Balaman, F., ve Balcı, S. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Teknoloji Destekli Öğrenme Ortamında Teknostres Düzeyleri Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik-Güvenirlik Çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, (87), 451-470.
9. Califf, C., Sarker, S., Sarker, S., ve Fitzgerald, C. (2015). The Bright and Dark Sides of Technostress: An Empirical Study Of Healthcare Workers, *MIS Quarterly* 44(2), 809-856.
10. Carjuzaa, J., ve Williams, K. (2021). Navigating through Turbulent Times: US Secondary Teachers Share Their Experiences as Online Learners during the COVID-19 Pandemic and the Implications for Their Teaching Practice. *International Journal of Modern Education Studies*, *5*(2), 245-279.
11. Çetin, D. ve Bülbül, T. (2017). Okul Yöneticilerinin Teknostres Algıları ile Bireysel Yenilikçilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 1241-1264.

12. Çiçek, B., ve Kilinc, E. (2020). Teknostresin Presenteizm ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Dönüşümcü Liderliğin Aracı Rolü. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 555-570.
13. Çiçek, B., ve Kılınç, E. (2021). Can Transformational Leadership Eliminate The Negativity Of Technostress? Insights From The Logistic İndustry. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(1), 372-384.
14. Çoban, R., ve Aydoğdu, T. (2020). Havacılık Sektöründe Zaman Baskısının Teknostrese Etkisi: Uçak Bakım Teknisyenleri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2442-2460.
15. Çoklar, A. N ve Bozyiğit, R. (2021). Determination Of Technology Attitudes And Technostress Levels Of Geography Teacher Candidates. *International Journal of Geography and Geography Education* (IGGE), 44, 102-111.
16. Çoklar, A., Efilti, E., Şahin, Y. ve Akçay, A. (2016). Determining The Reasons Of Technostress Experienced By Teachers: A Qualitative Study. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(2), 71-96.
17. Doğrular, M. M. (2019). Teknostresin verimlilik üzerine etkisi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi. Erişim Adresi:https://www.proquest.com/openview/f3b333bbdc2c1fa9e4ca623571bf0251/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y
18. Erdoğan, E., ve Akbaba, B. (2022). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Teknostres Düzeylerinin Yordanmasında Cinsiyet, TPAB, Okul Desteği ve Mesleki Doyumun Rolü. *EĞİTİM VE BİLİM*, *47*(210).
19. Eren, A. S., ve Çiçeklioğlu, H. (2020). Örgütlerde Teknostresin Ölçümüne Yönelik Bir Alan Araştırması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2927-2943.
20. Fuglseth, A. M., ve Sørebø, Ø. (2014). The Effects Of Technostress Within The Context Of Employee Use Of ICT. *Computers in Human Behavior*, 40, 161-170.
21. Future of Jobs Report. (2020). Erişim Adresi https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020
22. Gökbulut, B. (2021). Öğretmenlerin Teknostres Ve Teknopedagojik Yeterlikleri Arasındaki İlişki. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 22(1), 472-496
23. Gökbulut, B. ve Dindaş, S. (2022). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Ve Teknostres Düzeylerinin İncelenmesi, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS),* 13(47), 42- 59.

24. Grummeck-Braamt, J. V., Nastjuk, I., Najmaei, A., ve Adam, M. (2021, Ocak). A Bibliometric Review Of Technostress: Historical Roots, Evolution And Central Publications Of A Growing Research Field. 54th Hawaii International Conference on System Sciences (s. 6621). Erişim Adresi https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/71416/0647.pdf
25. Güğerçin, S. ve Güğerçin, U. (2021). How Employees Survive İn The İndustry 5.0 Era: In-Demand Skills Of The Near Future, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(31), 524-533. (e-ISSN:2587-2168)
26. Güğerçin, U. (2020). Does Techno-stress Justify Cyberslacking? An Empirical Study Based On The Neutralisation Theory. *Behaviour & Information Technology*, 39(7), 824-836.
27. Gül, N. (2022). Teknostresin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Bilinçli Farkındalığın Aracılık Rolü: Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, *6*(3), 2747-2762.
28. Hung, W., Chang, L. ve Lin, C. (2011, Temmuz). Managing the Risk of Overusing Mobile Phones in Working Environment: A Study of Ubiquitous Technostress, 15th Pacific Asia Conference on Information Systems, Brisbane, Australia.
29. Ilgaz, G., Özgür, H., ve Çuhadar, C. (2016, Ekim). The adaptation of technostress scale into Turkish. 11th International Balkan Education and Science Congress, Poreč, Croatia, 69.
30. Kestane, A., ve Özbek, A. (2021). Teknostresin Muhasebe Meslek Mensuplarının Bireysel İş Performanslarına Etkisi: Kütahya İlinde Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 333-350.
31. Kıncı, C., ve Özgür, H.(2022) Öğretmenlerin Teknostres Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi: Edirne İli Örneği. *Trakya Eğitim Dergisi*, *12*(2), 1106-1132.
32. Lang, M. ve Schieder, C. (2021, Mart). Exploring the impact of personality traits and technical affinity on the appearance of technostress. 14th IADIS International Conference Information Systems. Ostbayerische Technische Hochschule Amberg-Weiden, Germany.
33. La Torre, G., Esposito, A., Sciarra, I. ve Chiappetta, M. (2019). Definition, Symptoms And Risk Of Techno-Stress: A Systematic Review. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 92(1), 13-35.
34. Lei, C. F. ve Ngai, W. T. (2014, Ocak). The double-edged nature of technostress on work performance: A research model and research

agenda. 35th International Conference on Information Systems: Building a Better World Through Information Systems, ICIS. Association for Information Systems.Erişim Adresi https://core.ac.uk/reader/301363420.
35. Marchiori, D. M., Mainardes, E. W., ve Rodrigues, R. G. (2019). Do İndividual Characteristics İnfluence The Types Of Technostress Reported By Workers? *International Journal of Human–Computer Interaction*, 35(3), 218-230.
36. Merdan, E., ve Karadal, H.(2022). Teknostres ve İş Geriliminin Hizmet İnovasyon Davranışına Etkisi: Esnek Çalışma Düzenlemelerinin Aracılık Rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(2), 540-557.
37. Nisafani, A.,S., Kiely, G. ve Mahony, C. (2020). Workers' Technostress: A Review of Its Causes, Strains, İnhibitors, And Impacts, Journal of Decision Systems, 243-258. DOI: 10.1080/12460125.2020.1796286
38. Orhan-Göksün, D., Haseski, H.I.M. ve Ozan-Leymun, S. (2019). Teknostres Kaynakları Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 591-616. doi: 10.29329/mjer.2019.185.29
39. Orta İ. M., ve Camgöz, S. M. (2018). Türkiye'de Yapılan Homofobi Çalışmalarına Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 409-439.
40. Polakoff, P. L. (1982). Technostress: Old Villain in New Guise. *Occupational Health & Safety* (Waco, Tex.), 51(7), 32-33.
41. Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S. ve Tu, Q. (2008). The Consequences Of Technostress For End Users İn Organizations: Conceptual Development And Empirical Validation. *Information Systems Research,* 19(4), 417-433.
42. Salazar-Concha, C., Ficapal-Cusí, P., Boada-Grau, J. ve Camacho, L. J. (2021). Analyzing The Evolution Of Technostress: A Science Mapping Approach. *Heliyon*, 7(4), e06726.
43. Sami, L. K. ve Pangannaiah, N. B. (2006). Technostress A literature survey on the effect of information technology on library users. *Library Review*. 55(7), 429-439.
44. Sethi, A. S., Caro, D. H. J. ve Schuler, R. S. (1987). *Strategic Management of Technostress in an Information Society*, NY: Hogrefe.
45. Shadbad, F.N. and Biros, D. (2021). *Does Technostress Trigger Insider Threat? A Conceptual Model and Mitigation Solutions*. Lee, Z.W.Y., Chan, T.K.H. and Cheung, C.M.K. (Ed.) Information Technology in Organisations and Societies: Multidisciplinary Perspectives from AI to

Technostress, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 61-83. https://doi.org/10.1108/978-1-83909-812-320211003
46. Shu, Q., Tu, Q., ve Wang, K. (2011). The Impact Of Computer Self-Efficacy And Technology Dependence On Computer-Related Technostress: A Social Cognitive Theory Perspective. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 27(10), 923-939.
47. Srivastava, S. C., Chandra, S. ve Shirish, A. (2015). Technostress Creators And Job Outcomes: Theorising The Moderating Influence Of Personality Traits. *Information Systems Journal*, 25(4), 355-401.
48. Suárez, F. (2018). Technostress in communication and technology society: scoping Literature Review From The Web Of Science. *Archivos de prevencion de riesgos laborales*, (1), 18-25.
49. Tams, S., Thatcher, J. B. ve Grover, V. (2018). Concentration, Competence, Confidence, And Capture: An Experimental Study Of Age, İnterruption-Based Technostress, And Task Performance. *Journal of the Association for Information Systems*, 19(9), 2.
50. Tarafdar, M., Cooper, C. L. ve Stich, J. F. (2019). The Technostress Trifecta-Techno Eustress, Techno Distress And Design: Theoretical Directions And An Agenda For Research. *Information Systems Journal*, 29(1), 6-42.
51. Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B.S., Ragu-Nathan, T.S., ve Tu, Q. (2005, Kasım). Exploring the impact of technostress on productivity. 2005 Decision Sciences Institute Annual Meeting, San Francisco, CA, (s. 13771-13776).
52. Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S., ve Ragu-Nathan, T. S. (2007). The Impact Of Technostress On Role Stress And Productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24(1), 301-328.
53. Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, T. S., ve Ragu-Nathan, B. S. (2011). Crossing To The Dark Side: Examining Creators, Outcomes, And İnhibitors Of Technostress. *Communications of the ACM*, 54(9), 113-120.
54. Tarafdar, M., Tu, Q., ve Ragu-Nathan, T. S. (2010). Impact Of Technostress On End-User Satisfaction And Performance. *Journal of management information systems*, 27(3), 303-334.
55. Türen, U., Erdem, H., ve Kalkın, G. (2015). İş Yerinde Tekno-Stres Ölçeği: Havacılık Ve Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 6(1), 1-19.
56. Upadhyaya, P. (2021). Impact Of Technostress On Academic Productivity Of University Students. *Education and Information Technologies*, 26(2), 1647-1664.

57. Wang, K., Shu, Q., ve Tu, Q. (2008). Technostress Under Different Organizational Environments: An Empirical Investigation. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 3002-3013.
58. Wang, X., Tan, S. C. ve Li, L. (2020). Measuring University Students' Technostress in Technology-Enhanced Learning: Scale Development and Validation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 36(4), 96-112.
59. Weil, M. M., ve Rosen, L. D. (1997). *Technostress: Coping with technology@ work@ home@ play* (Vol. 13, p. 240). New York: J. Wiley.
60. Yahşi, Ö., ve Hopcan, S. (2021). Reviewing The Structural Relationship Among the Technology Leadership, Technostress and Technology Acceptance of School Administrators. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(6), 1781-1797.
61. Yalçın, R. C., ve Beğenirbaş, M. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Teknostres ve İş-Aile Çatışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11(2), 701-730.
62. Yalçın, R. C., Gökmen, Y., Erdem, H. ve Türen, U. (2022). The Mediating Role of Organisational Cynicism on the Relationship Between Technostress and Job Performance: A Research on Teachers. *Sosyoekonomi*, 30(54), 73-99.
63. Yan, Z., Guo, X., Lee, M. K. ve Vogel, D. R. (2013). A conceptual model of technology features and technostress in telemedicine communication. *Information Technology & People*. 26(3), 283-297.
64. Yener, S. (2018). Teknostresin iş performansı üzerindeki etkisi; tükenmişliğin aracı rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20(2), 85-101.

OSMANLI KİTABELERİNİ NASIL OKUMALIYIZ? (BİR ÖNERİ YAZISI)

Prof. Dr. Sedat Bayrakal

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,
1 Eylül Kampüsü UŞAK.

1.GİRİŞ

Malum olduğu üzere, Osmanlı mimarlık tarihi araştırmacılarının müracaat ettiği birinci el kaynaklardan birisi kitabelerdir. Epigrafi biliminin bu eşsiz eserleri her dönem ilgi görmüş, ancak araştırmalarda doğru, hatalı veya eksik olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Burada amaç bu tür çalışmaları değerlendirmek değil, bundan sonra kitabe bilimi araştırmacılarının bize göre eksik bulduğumuz yönlerinden hareketle, yeni bir bakış açısı sunma çabalarıdır.

İşbu çalışmamız, uzun yıllara dayalı araştırmalarımızda bir kenara kaydettiğimiz eksiklerin yazıya dökülmüş hâlidir. Gerek Sanat Tarihçi meslektaşlarımızın gerekse Tarihçi, Edebiyatçı ve İlahiyatçıların sıklıkla çalışmalarında verdikleri kitabeler, genellikle yaptıkları araştırma ekseninde, kitabenin sadece bir bölümünü, hatta deyim yerindeyse sadece işine yarayanı çekip, kitabenin geri kalanını değerlendirme dışı bırakmalarıdır. Bunlar genellikle "inşa, onarım, tamirat, vakfiye, mimar adı, hadis, âyet, dil özellikleri" gibi bilgilerin sadece bir veya birkaçını ilgili araştırmada vermek şeklinde cereyan etmektedir.Oysaki bir kitabe sadece bunları değil, eğer kayıt altına alınmışsa "hattat imzası", manzum metinse "şair mahlası", ayrıca "ebced", "yazı türü", "hat sanatı bakımından özellikler" gibi bilgileri de ihtiva edebilmektedir. Kısa bir araştırma yapıldığında bile görülecektir ki kitabî bilgilerin verildiği çoğu yayında, az önce bahsedilen hususlar yönünden eksikler mevcuttur. Bir kitabede, ilgili esere ait inşa, onarım, yapan, yaptıran kadar, o hattı vücuda getiren hattatın, şiirin sahibi şairin, ebced hesabının, hat sanatı değerlendirilmesinin, transkripsiyon özelliklerinin de önemli olduğunu kabulden hareketle, böyle bir öneri yazısı kaleme alınmıştır. Bu yapıldığında ancak bütüncül bir yaklaşım sunulacağını, aksi takdirde eksik bir değerlendirme yapılacağını düşünüyoruz. İlaveten, kitabenin tümünde verilen mesajlara da bu şekilde ulaşılacağı düşünülebilir.

Hacim sınırlaması nedeniyle sadece on örneğin değerlendirilebildiği çalışmada, öncelikle kitabenin ait olduğu eser kısaca tanıtıldıktan sonra kitabenin tarafımızdan çekilen fotoğrafı ve altında, sırasıylaLatinize edilmiş transkripsiyon (çevriyazı) ve Osmanlıca metni,okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla kelimeler ve kitabenin hat özellikleri bakımından değerlendirilmesi gelmektedir.Seçilen kitabelere özel anlamlar yüklenmemeli, sadece önerimizi destekleyen görseller olarak değerlendirilmelidirler. Tüm fotoğraflar yazarın yerinde inceleme yapmak suretiyle çektiği fotoğraflardan oluşmaktadır.

2. KİTABELERİN OKUNMASI

2.1.Tophane, Kılıç Ali Paşa Camii Avlu Girişindeki Yapım Kitabesi

Cümle kapısı üzerindeki kitabesine göre 988/1580'de tamamlandığı kayıtlı olan caminin, aşağıda transkripsiyonunu verdiğimiz cami avlu kapısı üzerindeki kitabesi, yine 988/1580 yılını vermektedir (Foto.1).Bu tarih kitabedehem rakamla hem de tam tarihli ebcedle verilmiştir. İlk kartuşta, baninin adı Kılıç Ali Paşa değil "Kılıç Paşa" olarak geçmektedir. Metin, şair Ulvî'ye aittir.

Fotoğraf 1. Tophane Kılıç Ali Paşa Camii avlu giriş kitabesi.

Mîr-i baḥr a'nī Ḳılıç Pāşā ḳapūdān-ı zemān	زمانقپودانپاشاقلجاعنبحرمير
Yapdı çün bu cāmi'i ola yeri dārü's-selām	دارالسلاميرياولهجامعبوچونيابدى
Hātif-i ḳudsī görüp 'Ulvī didi tārīḫini	تاريخنددىعلوىكوربقدسهاتف
sene 988	٩٨٨سنه
Ehl-i īmāna 'ibādetgāh olsun bu maḳām	مقامبواولسونعبادتكاهايمانهاهل

Kelimeler:*mîr-i bahr:* denizin emiri. *a'ni:* yani, demek istiyorum ki.*dârü's-selâm:* selamet evi, cennet. *hâtif:* gayb

Kitabenin değerlendirilmesi: Celî sülüs hatlı kitabe önce dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, sonra dört kartuş içine yazılmıştır. Kartuşların iki yan kenarı dilimli, alt ve üst kenarları cetvellidir. Genel itibarla âhenkli sayılabilecek kitabenin istifi alttan yukarı istikamettedir. Hattatın harfleri mekâna dengeli sığdırabilme çabaları da gözlenmektedir. Satır nizamına göre kaleme alınan kitabede kalem hakkının nispeten verildiği, aşağıda yer yer örneklendirileceği gibi bu konuda eksikler olduğu söylenebilir.

Noktaların köşeli ve yuvarlak olacak biçimde iki farklı türde verilişi, iki farklı kalem ucu kullanıldığının delilidir. Bunlardan özellikle köşeli noktalarla harflerin aynı kalem ucuyla, yuvarlak noktaların ise daha küçük kalem ağzıyla yazıldıkları görülmektedir. Aynı şekilde harekelerle harfler de aynı genişliğe sahipken mühmel harfler daha küçük ağızlı kalemle yazılmıştır. Bu genel tutumun kitabenin netliğini ve akıcılığını bozduğu söylenebilir. Harekelerden özellikle "ötre" büyük tutulmuştur. "sin, şın" harfleri her iki satırda da dendanlıdır."elif, lam" gibi dikey harflerle, "dal, ze, nun" gibi harflerin

bazılarında zülfe varken, bir kısmında ise kullanılmamıştır.Sadece ilk üç kartuşa hakkedilen "yâ-yı makûslar" mekânda kalan boşluğu doldurmaya ve "elif, lam, kef" gibi dikine yükselen vurgunun yumuşatılmasına yönelik olmalıdır."Kapudan, zaman, görüb, imâna" kelimelerindeki "nun, be" harfleri de yine dikine uzanan harflerin yarattığı düşey etkiyi, yatay hatla karşılamaya hizmet etmektedir.

Kitabede noktalama ve yazımla ilgili hususlara da değinmek istiyoruz: ilk kartuşta yer alan "paşa" kelimesindeki "pe"nin altında noktaları yoktur. Yer sıkışıklığı nedeniyle bu kesime noktaların hakkedilemediğini, "şın"daki üç noktanın aynı zamanda buraya atfedildiğini düşünüyoruz. İkinci kartuştaki "yeri" kelimesinde, baştaki "ye"nin noktaları yoktur. Çevresindeki hiçbir harfte nokta da bulunmadığından unutulduğu ortaya çıkmaktadır. Üçüncü kartuştaki "didi" kelimesi, kitabelerde gördüğümüz (دیدی) şeklinde değil (ددی) sırasıyla, ilk "ye" harfi olmaksızın yazma tasarrufunda bulunulmuştur.

Kitabenin baş tarafının rumiyle, sonunun ise bir yaprakla tamamlanması, ince bir tezyinat hesabı gibi durmaktadır. Ayrıca "tarihini" kelimesinde, sondaki "ye"nin kuyruğuna bağlanan rumi de son derece dekoratif olmuştur. Kitabede dikkat çeken bir başka unsur ise "sene 988" yazısının özellikle ilk bakışta görülmesi için, sona değil de dört kartuşun birleştiği orta noktaya, yani merkeze alınmasıdır.

"zaman" kelimesindeki "ze'nin mim"e, "hâtif" ismindeki "elif" ile "görüb" fiilindeki "kef"in kuyruğunun birleştirilerek yazılması, bir acemilikten değil hüsn-i hat endişeleriyle hattatın kaleminden çıkmıştır. Her ne kadar sülüs hatlı bir kitabeyle karşılaşılsa da bu üç kelimedeki birleşik yazım tercihinin, "tevkî" hattına benzerliğini de vurgulamak durumundayız.Bazı kelime ya da harflerin birbirini kesmeleri, bazılarının yandan, alttan veya üstten birbirine dokunmaları uygun görülmüştür.

Yukarıdaki değerlendirmelerimiz dışında kitabenin, bugün Tophane'de meşhur Tophane Çeşmesiyle ululuk etkilerini perçinleyen ünlü Sinan Camii'nin kaliteli kitabelerinden birisi olduğu müşahede edilebilir.

2.2. Kuşadası, Hatice Hanım CamiiHarim Girişindeki Yapım Kitabesi

Kuşadası, Camiatik Mahallesi'ndedir. Kübik gövdeli tek kubbeli caminin kuzeybatısında minare yükselmektedir. Kuzeyinde yer alan bugünkü son cemaat yerinin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Aşağıda transkripsiyonu verilen kitabe, harim giriş açıklığının üst kesimine yerleştirilmiştir (Foto.2). Dört satırlık sülüs kitabenin kartuşları yeşile, harfleri siyaha, zemini ise beyaza boyanmıştır.Kitabeden, camiyi Hatice Hanım'ın yaptırdığı öğrenilmektedir. Yapım tarihi, son satırda ebced düşülerek verilmiştir. Buna göre "pāk ḳalup beş

vaḳt nemāz” ifadesindeki harflerin toplamı 1067 / 1656-1657 yapmaktadır. Küçük okunuş farklılıklarıyla beraber kitabenin basit transkripsiyonlu hâli için (Özkan, 2001, ss.169, 173, res.2)’ye bakılabilir.

Fotoğraf 2. Kuşadası Hatice Hanım Camii yapım kitabesi.

Ma‘bedü’l-‘ubbād-ı bünyād eyleyüp cāy-ı mefāz
مفاز جاىايليوبنيادمعبدالعباد

Yā ‘ibādullāh ḳūmū fe’budū[2] *ehl ü niyāz*
نيازوعبدواهلافاقوموعباداللهيا

Sa‘y-i İbrāhīm Āġā ile bu cāmi‘-i ser-firāz
سرفرازجامعبواىلهاغاابراهيمسعى

‘Ārifāne oḳu tārīḫ pāk ḳalup beş vaḳt nemāz
نمازوقتبشقلوبپاكتاريخاوقوعارفانه

Ḥażret-i Ḥacı Ḥadīce Ḥanım ü ‘ālī-nüvāz
نوازعالىوخانمخديجهحاجىحضرت[1]

Ḥażihi cennāt-ı ‘adnin fedḫulūhā ḫālidīn[3]
خالدينفادخلوهاعدنجنّاتهذه

Ḥaḳḳ buyurdı leyse li’l-insāni illā mā se‘ā[4]
سعىماالّلالانسانليسبيوردىحق

Ḥasbeten lillāh yapdı bārekallāh zādiyā
ذادياالّلهباركيبدىللهحسبةً

Kelimeler:*nüvaz:* okşayan, okşayıcı. *ubbad:* ibadet edenler. *bünyâd eylemek:* bina etmek, inşa etmek. *cay-ı mefaz:* sığınacak yer. *ibâdullah:*Allah’ın kulları. *sa’y:*çalışma, emek sarfetme. *ser-firâz:* yükseklere uzanan, seçkin. *hasbeten lillâh:* maddî, mânevî bir karşılık beklemeden, yalnız Allah rızası için. *bârekallâh:* mâşallah,aferin, ne güzel. *ârifâne:* ârif olana yakışacak şekilde.

Kitabenin değerlendirilmesi: Sülüsten çok muhakkak yazı türündeki kitabede, yazılı kesimlerin üzeri beyaz badanayla boyandığından takibinde yer yer güçlükler çekilmiştir. Osmanlıca kitabede “Zümer” ve “Necm” surelerinden alıntılar yapılmıştır. Dört beyitlik manzum kitabe sekiz kartuşa yazılmıştır.

[1] “Ha” ile yazılması gereken “hazret” kelimesi kitabede “hı” ile yazılmıştır.
[2] Kelimenin okunmasında yardımını gördüğüm Ömer Kaptan Bey’e teşekkür ederim.
[3] Zümer, 39/73.
[4] Necm, 53/39.

Harflerin kalınlık, en, boy ve bünyeleri itibariyle farklılıklar görülmesi, kalem hakkının tam verilemediğini kanıtlamaktadır. Dengede (muvazene) de tam bir başarı sağlanamamıştır. İstif, alttan yukarıya alışık olunan düzendedir. Kalem hareketinin takibi zor olmayan kitabede, "be, te, sin, şın, nun" gibi harfler dendanlı verilmiştir. Kitabe genelinde çoğu harfte zülfe yokken (عالى, العباد , لله) kelimelerinde,sırasıyla "lam-elif-lam-lam" harflerine zülfe çekilmiştir.Son satırdaki لله ve الله kelimelerindeki "lam" harflerinin zülfeli yazılışına karşılık, ikinci satırdaki الله kelimesinin "lam"ında kullanılmayışı, yazının tutarlığını bozan, kalem hareketini zayıflatan bir başka işarettir. Son kartuştaki "oku" kelimesinde, sonda bulunması beklenen "vav" harfi yazılmamış, bunun yerine "kaf" harfinin noktasız hâli îmâ (tetâbuk) edilerek ortak kullanılmıştır.

Kitabede iki yerde atıf vavı (vâv-ı âtıfe) kullanılmıştır. Bunlar (نوازعالىوخانمخديجه) ve (نيازواهل) kelimeleridir.

2.3. Üsküdar, Mehmed Paşa (Kethüda) Çeşmesi Yapım Kitabesi

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Aziz Mahmud Efendi Sok. No:1 adresine kayıtlıdır.Çeşme, bugün baştan aşağı onarılan Aziz Mahmud HüdâîDergâhı avlu girişinin sağında yer almaktadır. Aziz Mahmud Hüdâî'nin tekke ve türbesi etrafında teşekkül eden külliyenin zamanla genişlediği bilinmektedir. Aşağıda kitabesi okunmaya çalışılan 1136/1723-1724 tarihli çeşmenin, külliyenin giriş duvarına, tekkenin ilk yapıldığı yıllardan yaklaşık 130 yıl sonra eklendiği ortaya çıkmaktadır. Kitabeye göre banisi Kethüda Mehmed[5] Paşa'dır.

Damat İbrahim Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Mehmed Paşa, saray baltacılarından olup Süleyman Paşa vezirliğinde konakçılık ile ağalar arasına girmiş, sonrasında Bafra zabiti ve Teberdar Mehmed Paşa ile Süleyman Paşa'nın sadaretlerinde kethüda olmuştur. İri yapılı, şişman, temkin sahibi olduğu kaydedilen Mehmed Bey'in 1141/1728-1729'da idam edildiği belirtilmiştir (Süreyya, 1996, ss.1032-1033).

Manzum metin şair Şakir'e aittir. Kitabede rakamla 1136 tarihi verilmesine karşılık, tam tarihli ebcedle 1140 tarihi çıkmaktadır (Foto.3).

Cepheden taşıntısı fazla olmayan çeşme çıkıntısının yan kenarları ile kitabeyi kuşatan çerçeve, sade silme dizisine sahiptir. Bu yönüyle, çeşmenin dönem özellikleri taşımadığı, bir başka deyişle kitabesi dışında ilk çeşmeden unsuru kalmadığını söylemek mümkündür. Dikdörtgen formlu nişin dip duvarında yine dikdörtgen ayna bulunmaktadır. Modern musluktan bugün su

[5] Mehmed Paşa'nın adı, kitabenin üçüncü ve son beyitlerinde "şeddeli" verildiğinden kelime, "Muhammed" şeklinde değil kaynaklarda adı geçtiği şekliyle Mehmed'e yakın olarak, "Mehemmed" şeklinde okunmuştur. "Mehmed" şeklinde okunduğu takdirde vezinde hece düşmesi olmaktadır.

akıtılmaktadır. Dinlenme sekileri, çeşmenin diğer taş kesimlerine karşılık mermer birer parçadan müteşekkildir. Zamanla sokak zemininin yükselmesi nedeniyle, teknenin kotu bir miktar altta kalmıştır.

Fotoğraf 3-Üsküdar Mehmed Paşa Çeşmesi yapım kitabesi.

Ḫudā dūr itmesun ẓıll-ı ẓalīl-i Ḫān Aḥmed'den
احمددنخانظليظلّايتمسوندورخدا
Ahālīsini ḳıldı behre-yāb aḥyān-ı bī-ḥadden
بيحددناحيانيابهرهقيلدىاهاليسنى

Binā-yı çeşmeye me'mūr olunca ṣadr-ı emcedden
امجددنصدراولنجهمأمورچشميهبنای
Bu dil-cū çeşme oldı yādigār ol merd-i erşedden
ارشددنمرداوليادكاراولدىچشمهدلجوبو
Yapup bu çeşmeyi feyż aldı nūr-ı 'izz-i sermedden
سرمدنعزّنورالدنفيضيچشمهبويايوپ
Riyāż-ı devletin āsūde ḳılsun dīde-i bedden
بددندىدهقيلسونآسودهدولتنرياض

Gel iç 'ayn-ı ḥayātı çeşme-i pāk-i Meḥemmed'den
محمّددنپاكچشمهحياتنعينايجكل

Vekīl-i salṭanat Dāmād İbrāhīm Pāşā'yı
پاشايابراهيمدامادسلطنتوكيل

Kef-i cūdı bu şehr-i Üsküdār'ı eyleyüp sīr-āb
ابسيرايليوباسكدارشهربوجوددكف
Bu mevḳi'de Meḥemmed Keṯḫudā Pāşā-yı ḫayr-endīş
انديشخيرپاشابكتخدامحمّدموقعدهبو
Civār-ı Ḫānḳāh-ı Ḥażret-i Maḥmūd Efendi'de
افنديهمحمودحضرتخانقاهجوار
Hep āṣār-ı ṣadāḳatdır ki oldı 'āḳıbet maḥmūd
محمودعاقبتاولدىكهصداقتدرآثارهپ
Ḫudā şāhenşeh-i zīşān ü ṣadr-ı ṣāḥibü'l-ḫayrıŋ
الخيركصاحبصدروذيشانشاهنشهخدا
Beḳā-cūy-ı ḳadīmi Şākir-i dā'ī didi tārīḫ 1136
تاريخ١١٣٦ديددىاعشاكرقديمسجوبقا

Kelimeler:*dûr etmek:* uzaklaştırmak. *zıll-ı zalil:* çok koyu gölge. *kef-i cûd:* cömertlik köpüğü. *sîrâb:* suya doymuş, suya kanmış. *behreyâb:* nasipli.*ahyân:* vakitler, zamanlar. *bî-hadden:* sınırsız olarak. *hayr-endîş:* iyilik düşünen. *emced:* şerefli. *dil-cû:* gönül çeken. *merd-i erşed:* en olgun mert.*nûr-ı izz-i sermed:* sonsuz şerefli ışık. *zîşân:*şanlı. *riyâz-ı devlet:*devlet bahçeleri. *âsûde:* huzurlu, sakin. *dîde-i bed:* kötü göz. *bekâ-cûy:* sonsuzluk ırmağı. *Şâkir-i dâî:* duacı Şakir. *ayn-ı hayat:* hayat çeşmesi.

Kitabenin değerlendirilmesi: Celî talik hatlı kitabede, kalem hakkının verildiği ifade edilebilir. Şakir isimli şairin metnini yazan hattatın adı belirtilmemiştir. Yedi satırlık kitabe, on dört kartuş içine alınmıştır. Kartuş kenarları düz çekilmiştir. Zemini boyalı kitabede harfler boyasızdır. Talik hattın akislerini gördüğümüz kitabede, çokça keşide kullanılarak satırların kartuşlara dağılımı dengelenmiş, bazı harfler dışında genellikle dendansız harfler kullanılmış, zülfeye hiç yer verilmemiştir.Her satır sonundaki "…den" ekini oluşturan "dal" ve "nun" harflerindeki harf bünyelerinin benzerliği dikkate şayandır. Bu benzerlik kitabe geneline yayıldığından kalem hakkının verildiği bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Noktalarla harflerin aynı kalınlığa sahip olmaları, aynı kalem ucunun kullanıldığını göstermektedir. Sade bir üslupla yazılan kitabede, kalem hareketi net bir şekilde takip edilmektedir. Harekeler dışında herhangi bir tezyinî unsura rastlanmamaktadır. Kitabedeki âhenk başarılı addedilebilir. "Vav, mim, pe, kaf" gibi gözlü harflerin içleri genellikle oyulmazken, bazı "kaf"ve bağımsız "he"lerin oyulduğu gözlenmektedir. "yâ-yı makûs" sadece ikinci satırın ikinci kartuşundaki "kıldı" fiilinde kullanılmıştır.

Her beyit "yapdı" fiiliyle bitirilmişken, dört, on iki, on dört, on altıncı mısralarda verilen fillerde "pe"nin altına koyulan üç nokta, aynı zamanda "ye"nin ikinci noktası yerine sayılmıştır. Bunun nedeni, kendinden önce gelen "lam" harfi çanağının "ye"nin altına kadar uzatılması nedeniyle yer kalmamasıdır:

2.4.Üsküdar'da Bolulu İbrahim Bey'in Mezar Taşı

Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Camii Haziresi'nde, yeniden düzenlenip dikilen mezar taşlarından biridir (Foto.4). Burada metfun bulunan Şemsi Paşazâdelerden Bolulu İbrahim Bey'e ait taş 1200/1786 tarihlidir. Kaideli mezarın baş şahidesi kâtibi tip başlığa sahiptir. Mermer yerine taş tercih edildiğinden olsa gerek, taşın gözenekli yapısı nedeniyle harflerde bir miktar aşınma kaynaklı kayıplar yaşanmıştır.

Fotoğraf 4. İbrahim Bey'in mezar taşı kitabesi.

Hüve'l-Bāḳī
هوالباقى
Merḥūm ve maġfūr-leh
لهمغفورومرحوم
el-muḥtāc ilā Raḥmete
رحمةالمحتاج
Rabbihi'l-ġafūr Şemşī
شمشىالغفورربّه
Pāşā-zāde Bolulı
بولولىزادهپاشا
İbrāhīm Beg rūḥuna
روحنهبكابراهيم
el-Fātiḥa
الفاتحه
sene 1200
سنه١٢٠٠

Kitabenin değerlendirilmesi: Sülüs hatlı kitabe, sekiz kartuş içine yerleştirilmiştir. Yazıdaki âhenk, denge ve kalem hakkı başarıyla sunulmuştur. "ye, mim, re, fe" harflerinin bazıları, kısa tutulmuş keşideleriyle hakkedilmiştir. "Lam, elif" gibi dikine harflerden bir kısmına zülfe çekilmiştir. Harekelerden sadece "ötre, şedde" kullanılmış, bunun dışında tirfil ve çengellerle muvazene (denge) sağlanmaya çalışılmıştır. "ve mağfur" ibaresindeki "vav" ile "mim" harflerinin gövdeleri ortak (tetâbuklu) yazılmıştır.

2.5. Birgi, Münevver Hanım'ın Mezar Taşı

Ödemiş ilçesi, Birgi Kasabasında yer alan Karaoğlu Camii'nin orta ölçekli büyüklükteki haziresinde bulunan mezar taşlarından biridir (Foto.5). Gurre-i Cemâziyelevvel 1211/2 Kasım 1796 tarihli mermer taş, eski Anadolu Kazaskeri Yakub Efendi'nin kızı Münevver Hanım'a aittir.

Üçgen alınlıktaki kâseden çıkan meyve ve bitkiler, Batılılaşma adı verilen dönemde, sadece mezar taşlarında değil aynı zamanda diğer tüm eserlerde

(cami, konut, saray, şadırvan vb.) karşılaşılan tasvir uygulamalarındandır. Alt kesimden kırılan taş, demir kenetle sağlamlaştırılmıştır.

Fotoğraf 5- Münevver Hanım'ın mezar taşı kitabesi.

Āh mine'l-mevt
الموتمناه

Oḳuya bir Fātiḥa raḥmeten li'l-'ālemīn
للعالمينرحمةفاتحهبراوقويه

Ṭuraġı cennet ola fī maḳāmı emīn
امينمقامىفىاولهجنتطوراغى

Sābıḳā Ānāṭoli Ḳāḍī'askeri
عسكربقاضىاناطولىسابقا

Birāder-zāde Ya'ḳūb Efendi
افنديعقوببرادرزاده

kerīmesi merḥūme Münevver Ḫanım
خانمنوّرمرحومهسكريمه

rūḥuna el-Fātiḥa
الفاتحهروحنه

ġurre-i ce. sene 1211
١٢١١سنهجاغره

Kitabenin değerlendirilmesi: Tarih kısmı dâhil sekiz satırlık kitabe celî sülüs hatlıdır. Satırları birbirinden ayıran cetvel yoktur. İstif, alışık olunduğu düzende aşağıdan yukarı doğrudur. Alta doğru gittikçe harf boyutundaki küçülmeler, âhengi bozmaktadır. Yâ-yı makûslar satıra sığdırmaya yönelik istif çabalarındandır.

2.6.Kadıköy, Selâmi Çeşmesi Onarım Kitabeleri

İstanbul Kadıköy ilçesi, Kızıltoprak mevkiinde, Bağdat caddesi üzerinde yer alan mermer çeşme yatay dikdörtgen kuruluşludur. Alınlıkta II. Mahmud'un adlî tuğrası, gövdede iki ayrı kitabe bulunmaktadır. Bunlardan üstteki iki beyitlik 1215/1800-1801 tarihli kitabede çeşmenin Şûhî Kadın tarafından ihya ettirildiği(Foto.6), alttaki altı beyitlik 1254/1838-1839 tarihli şair Ziver'e ait diğer manzum kitabede ise suyun akıtıldığı belirtilmiştir (Foto.7). Son mısradaki (Ṭabīb Usta zülāl-i ḫayrı icrā ḳıldı luṭfıyla), bir önceki mısrada belirtildiği gibi noktalı harflerin toplamı 1254 tarihini karşılamaktadır. Her ikisinin de tamir kitabesi olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe zemininin firuzeye,

harfler ve kartuş çizgilerinin altın yaldıza boyanarak bakımının sağlandığı, okunurluğun artırıldığı gözlenmektedir. Bugün sadece ortada görülen tekne/yalağın, İ.H. Tanışık'ın fotoğrafında, üç tane olduğu, bugün iki yandakilerin üzerlerinin kapatılarak sekiye dönüştürüldüğü görülmektedir (Tanışık, 1945, s.397).

Fotoğraf 6-Kadıköy, Selâmi Çeşmesi, üstteki kitabe.

Baḳ ḫulūṣ-ı ḳalb ile bu ḫayrı iḥyā eyledi — *'İffetlü Ketḫudā-yı Şūḥī Kadın ḫażretleri*

ایلدیاحیاخیربوایلهقلبخلوصبق — حضرتلرینقادینشوخدکتخدابعفتلو

Şifā olsun gel āb iç çeşme-i muṣaffādan1215 — *Nūş idene ḥayāt olsun gel iç āb-ı zülālden*

مصفّادن١٢١٥چشمهایچآبکلاولسونشفا — زلالدنآبایچکلاولسونحایاتایدنهنوش

Fotoğraf 7-Kadıköy, Selâmi Çeşmesi, alttaki kitabe.

Bütün 'aṭşān āb-ı cūdın irvā ḳıldı lutfıyla — *Zülāl-i 'ayn-ı şevket Ḥān Maḥmūdü'ş-şiyem ḥaḳḳā*

لطفیلهقیلدیاروآجودینآبعطشانبتون — حقّاالشیممحمودخانشوکتعینزلال

Bu vīrān çeşmesār iḥyāsın īmā ḳıldı lutfıyla — *Revān olduḳda şevketle bu sūya cūybār-āsā*

لطفیلهقیلدیایماالحیاسینسارچشمهویرانبو — آساجویبارسویهبوشوکتلهاولدقدهروان

O bānū-yı ṣamīmī ḫayra iġrā ḳıldı lutfıyla — *Ḫazīnedār Usta ḫażretine eyleyüp fermān*

لطفیلهقیلدیاغراخیرهصمیمیبانویاو — فرمانایلیوبحضرتینهاوستهدارخزینه

Yapup bu çeşmesārı ṣuyın icrā ḳıldı lutfıyla — *O bānū-yı keremver sāyesinde ol şehinşāhın*

لطفیلهقیلدیاجراصوینسارچشمهبویاپوب — اولشهنشاهکسندهسایهکرموربانویاو

O şāhenşāh.. dünyāyı iḥyā ḳıldı lutfıyla — *Zemān-ı ḥaşre dek cūş-āver olsun feyż-i şevketle*

شاهنشاهاو ... لطفیلهقیلدیاحیادنیایی — شوکتلهفیضاولسونآورجوشدکحشرهزمان

Ṭabīb Usta zülāl-i ḫayrı icrā ḳıldı lutfıyla1254 — *Ḳalemden resme-pāş olduḳda Zīver gevherin tārīḫ*

لطفیله١٢٥٤قیلدیاجراخیرزلالاوستهطبیب — تاریخکوهرینزیورادقده[6]پاشرسمهقلمدن

[6]*Resme-pâş* şeklinde yazılan bu kelime, "damla saçan" manasındaki *reşha-pâş* olmalıdır.

Kelimeler:

hulûs-ı kalb: kalp temizliği, samimiyet. *nûş etmek:* içmek. *çeşme-i musaffâ:* saf, arı ve duru çeşme. *zülâl-i 'ayn-ı şevket:* ulu kaynağın tatlı suyu. *şiyem:* huylar. *atşan:* susamış. *cûd:* el açıklığı, cömertlik. *irvâ kılmak:* suya kandırmak. cūybār-âsâ: nehir, ırmak, akarsu gibi. *bânû:* kadın, hanım. *zemân-ı haşr:* kıyamet zamanı. *cûş-âver:* coşturucu. *reşha-paş:* damla saçan.

Kitabenin değerlendirilmesi:

Talik kitabelerden üstteki iki, alttaki altı satırlıktır. Düz çekilen cetveller satırları birbirinden ayırmaktadır. Tezyini unsuru bulunmayan kitabede, kalem hakkı, âhenk ve denge başarılıdır. Talik hatta çokça görülen keşideler gayet başarılıdır. İkinci kitabenin alttan ikinci satırındaki harflerin bünyelerindeki bozukluk, tahrip olan bu kesimin tekrar elden geçirdiğini ancak acemi bir hakkâkın işi olduğunu göstermektedir.

2.7.Eminönü Hatice Sultan Çeşmesi Yapım Kitabesi

Çeşme, Rüstem Paşa Mah. Tahmis Sokak'ta, Mısır Çarşısı'nın girişine yakın konumdadır. Kitabesinde suyun akıtıldığı yer olarak ana caddenin (şahrâh) belirtilmesi, döneminde bugünkü gibi işlek bir mahalde bulunduğunu düşündürür. Barok üslup özellikleri taşıyan çeşme, manzum kitabesine göre III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan tarafından 1221/1806-1807 yılında yaptırılmıştır (Foto.8). İkinci beyitteki *"Oldı bu gûne hayra sa'y-ı kerîmesinden / Sultan Mustafa'nın rûh-ı şerîfi şâdan"*ifadesinden, Hatice Sultan'ın bu hayrından, babası III. Mustafa'nın rûh-ı şerîfinin sevinçli olduğu vurgulanmıştır. Ön cephesi mermer, yan cepheleri taş ve tuğladan oluşan almaşık düzenlemeye sahiptir. Barok kıvrımlara sahip saçağın taşıntısı, çağdaşlarına oranla daha fazla tutulmuştur. Saçağın palmetli sarkıtlarının metalden olduğu anlaşılmaktadır. Cephe tasarımı ve tezyinatı gelişmiş mimariye işaret etmektedir. Bunda padişahın kız kardeşinin yaptırdığı bir hayır eseri olmasının etkisi büyüktür. Yine Barok dönemin özelliklerinden olan iç içe geçmiş kıvrımlara sahip niş kemeri, tekne ve dinlenme sekilerinin kıvrımlı hatta sahip olmaları, ayrıca saçak yüzeyinde, kitabenin üst kesimine denk düşen hat ile niş ve iki yanındaki yüzeylerle sütunçelerin başlıklarında görülen akantus yaprakları cephedeki baskın tezyini unsurlardır.Kitabenin üst kesiminde III. Selim'in tuğrası, iki yanda oval birer madalyon içinde ay-yıldız motifleri de cephede dikkat çeken bezeme unsurları arasındadır. Kitabe, tuğra ve ay-yıldızlı alanların zemini yeşile, motif ve harfler altın yaldız rengine boyanmıştır. Gövdeye yapılan bugünkü müdahale unsurlarının kaldırılması gerekmektedir.

Fotoğraf 8-Eminönü Hatice Sultan Çeşmesi yapım kitabesi.

İtdi bu şāhrāha icrā-yı cūy-ı iḥsān — *Allāh rıżāsı içün hemşīre-i Selīm Ḫān*

احسانجو ناجرا ادشاهرا اههبو ایتدی — خانسلیمهمشیر هٔایچو نرضاسالله

Sulṭān Muṣṭafā'nuŋ rūḥ-ı şerīfi şādān — *Oldı bu güne ḫayra sa'y-ı kerīmesinden*

شادانشریفروحمصطفانکسلطان — سندنکریمهسعیخیر هکونهبو اولدی

Nezd-i Ḫudā'da olsun hüsn-i ḳabūle şāyān — *Çünkīm rıżā-yı Ḥaḳḳ'dır dil-ḫāhı bu eşerden*

شایانقبولهحسناولسونخدادهنزد — اثردنبودلخواهحقدررضادچونکیم

İtsün hemīşe dā'im Rabb-ı kerīm ü mennān — *Ol ḫayr-pīşe żātı 'ömr ü sa'ādet ile*

منّانوکریمربّدائمهمیشهایتسون — ابلهسعادتو عمر ذاتیپیشهخیر اول

Āb-ı zülāli cārī ḳıldı Ḥadīce Sulṭān 1221 — *Vehbī şu gibi dil-cū tārīḫin itdi inşād*

آب ۱۲۲۱ سلطانخدیجهقیلدیجاریزلالی — انشادایتدیتاریخندلجوکیبیصووهبی

Kelimeler: *hemşîre:* kız kardeş. *şahrâh:* ana yol, ana cadde. *icrâ:* (su için) akıtma. *cûy:* akarsu, ırmak, çay, dere. *gûne:* tür, çeşit, tarz. *sa'y:* çalışma, emek sarfetme. *şâdan:* sevinçli. *dil-hâh:* gönlün istediği, arzu edilen. *hüsn-i kabûl:* iyi karşılama, iyi kabul etme. *şâyân:* lâyık, değer, yakışır. *hayr-pîşe:* hayrı huy edinmiş. *hemîşe:* daima. *mennân:* (Allah'ın sıfatı olarak) kullarına sınırsız iyilik ve ihsanda bulunan. *dil-cû:* gönül çeken. *inşâd:* şiir yazma. *âb-ı zülâl:* tatlı su, saf su. *cârî*: akan.

Kitabenin değerlendirilmesi:Şair Vehbi'nin şiiri, beş beyitlik talik kitabeye hakkedilmiştir. Kartuş aralarına düz cetveller çekilmişken, kartuşların uçları ve araları volütlerle sonlanmaktadır. İsmi bilinmese de hattatın kaleminden kaliteli, dengeli ve uyumlu harfler çıkmıştır. Talik kitabede görülen keşideli harfler başarıyla uygulanmıştır. "hemîşe, hayra, ömr" gibi kelimelerde keşideli harflerden sonra gelen "re" harfinin ucunun aşağı doğru uzunca kıvrılarak verilmesi, hattatın bu kitabedeki üslubu gibi durmaktadır. Son beyitteki "gibi, kıldı" kelimelerinin son harfi "yâ-yı makûs" şeklinde verilmiştir. Altıncı dizedeki "olsun" kelimesinin altındaki üç nokta, muvazene (denge) sağlamak için verilmiştir.

2.8. Beyoğlu, Hüseyin Ağa Camii Yeniden Yapım Kitabesi

İstiklal caddesi üzerindeki bina yeniden inşa edilmiştir. Etrafı duvarla çevrili caminin küçük bir haziresi vardır. Kitabe, avlunun kuzeybatı köşesine sonradan konumlandırılmıştır. Kitabeden yapının yangın geçirerek yeniden inşa edildiği belirtildiğinden, yeni inşaat esnasında kitabenin korunarak bugünkü yerine yerleştirildiği, yeni inşaat tamamlandıktan sonra yerinden oynatılmayarak bugünkü yerinde bırakıldığı tahmin edilmektedir (Foto.9). Sülüs hatlı kitabenin zemini siyaha, harfleri altın yaldıza boyanmıştır. İki bölüme ayrılmış dört beyitlik kitabenin ortasında II. Mahmud'un adlî tuğrası bulunmaktadır. Son beyitte, noktalı harflerle (mücevher) düşülen tarih 1250/1834-1835 yılına denk gelmektedir. Şair Refik'in şiiri taşa hakkedilmiştir. Sultan II. Mahmud'un evvelden camiyi yenilediği ancak kazayla çıkan bir yangından sonra tekrar caminin yapımını emrettiğini öğreniyoruz.

Fotoğraf 9. Beyoğlu Hüseyin Ağa Camii yeniden yapım kitabesi.

Taḫt-ı devletde mü'ebbed ola ṭurdukça cihān — *Şāh-ı Şāhān-ı zemān Ḥażret-i Sulṭān Maḥmūd*
جهانطوردقجهاولهمؤبّددولتدهتخت — محمودسلطانحضرتزمانشاهانشاه

Bi-ḳażāen olup iḥrāḳda şoŋra sūzān — *Evvel itmiş idi bu cāmi'i ol Şeh tecdīd*
سوزانصكرهاحراقدهاولوبعضاً — تجديداولشهجامعبوايدىايتمشاوّل

Yapdı cennet gibi bu ma'bed-i vālāyı hemān — *Yine inşāsını emr eyledi ol Ẓıllullāh*
همانوالايمعبدبوكبىجنّتيايدى — ظلاللهاولايلدىامرانشاسنينه

Yapılup oldı Āḫā Cāmi'i mānend-i cinān — *Söyledim ben de mücevherle Refīḳā tārīḫ*
جنانمانندجامعماغااولدىبايلوب — تاريخرفيقامجوهرلهبندهسويلدم

Kelimeler: *bi-kazaen:* kazayla. *ihrak:* yakma. *sûzan olmak:* yanmak. *zıllullah:* Allah'ın (yeryüzündeki) gölgesi. *mâbed-i vâlâ:* yüce mâbed.*mânend-i cinân:* cennet(ler) misali.

Kitabenin değerlendirilmesi: Kitabeyi ikiye ayıran ortadaki madalyonda Sultan II. Mahmud'ın adlî tuğrası bulunmaktadır. İki bölümlü celî sülüs kitabe, dört satır ve beyitten oluşmaktadır. Yazıdaki âhenk, muvazene (denge) son derece başarılıdır. Hareke, tirfil ve çeşitli işaretler yardımıyla kitabedeki boş alanlar doldurulmuş ve bu suretle denge sağlanmıştır. Başarılı sayılabilecek kitabede kalem hareketi net olarak izlenebilmektedir. İstif, normal düzende

görüldüğü gibi alttan yukarı istikamettedir. Hareke ve işaretlerin kalınlığının harf kalınlığından ince olması, iki farklı kalem ucunun kullanıldığını kanıtlamaktadır. Daha ziyade sülüs yazıda görülen "sin, şın" gibi harfler dendanlı (dişli) verilmiştir. Dikine harflerden "elif, lam, tı, zı; gibi harflerle, "nun, ze, dal, be, re, ye" gibi harflerin dik uzanan kollarına zülfe çekilmiştir.

"Sultan" kelimesinin altına ayrıca yazılan küçük "sin", "taht" kelimesinin altındaki küçük "hı", "emr, ma'bed, söyledim, câmi" kelimelerinin altındaki küçük "mim"ler, mühmel harf uygulamasının güzel birer örneğidir. Aynı uygulama, tuğradaki "adlî" kelimesinin "ayn" harfinde de uygulanmıştır.

Harflerdeki âhenk, birbirlerini ustalıkla keserek okumayı zorlaştırmaması; hareke ve işaretler, yâ-yı makûslar, dengede yakalanan başarı hattatın ulaştığı düzeyi göstermektedir.

Hattat, imzasını tuğranın sol alt kesimine "Ketebehû Râkım"adıyla atmıştır[7]. Bu konuda ilk olarak 19. yüzyılın ünlü hattatı Mustafa Râkım Efendi akla geliyorsa da 1826 yılında vefat etmesi nedeniyle, Ağa Camii'nin kitabesini yazmış olması mümkün görünmemektedir. O'nun yerine 1866 yılında vefat eden, sülüs ve nesih yazılarıyla tuğra çekmesini iyi bilen Ahmed Râkım Efendi'nin Ağa Camii kitabesinin hattatı olması mümkün görünmektedir. Hattat Mustafa Râkım Efendiyle karıştırılmaması için İkinci Râkım veya Küçük Râkım adlarıyla tanınmaktadır (Derman, 1988, s.117). Ağa Camii kitabesinin bol hareke ve işaretlerle yazılıp tuğralı şekilde verilmesi, Ahmed Râkım Efendi'nin üslubuna uymaktadır.

2.9.Tavlusun (Kayseri), Hamidiye Camii Yenileme Kitabesi

Cami, Kayserimerkez Melikgazi İlçesi'ne bağlı Tavlusun Mahallesi'nde yer almaktadır.Kitabesinde özetle, ilk banisinin Hacı Cafer Ağa olduğu, caminin bu belde (Tavlusun) için gerekli olduğu, çatısının ahşap olmasından dolayı sürekli yıkılma tehlikesi geçirdiği, ahalinin sağlam bir bina yapmak istediği ancak güçleri olmadığı için şahın (II. Abdülhamid) ihsanıyla,genişletmek suretiyle 1311 / 1893-1894 yılında yenilediği yazılıdır (Foto.10). Yenileme tarihi hem rakamla hem yazıyla hem de ebcedle olmak üzere üç farklı şekilde verilmiştir. Mermer malzeme üzerine talik hatla hakkedilmiş yedi beyitlik manzum kitabenin şiiri Ateş-zade İzzet'e aittir.

Kelimeler: *muktezâ:* gereken, lazım olan şey. *sakıf:* çatı, tavan. *haraba müşrif olmak:* harap olmaya yüz tutmak, meyletmek. *li-hâzâ:* bundan

[7]http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1464&hid=5237 (erişim tarihi: 16.10.2022)

dolayı.*müşeyyed:* yüksek ve sağlam yapılmış. *bünyân:* yapı, bina. *velî:* ama, fakat, lâkin. *matlab:* talep, istek. *füzûnter eylemek:* arttırmak. *menâbir:* minberler. *tevsîan:* genişleterek. *tecdîd:* yenileme, yenilenme. *dürûd:*duâ, övme. *vecdâver:* insana büyük heyecan veren. *kalb:* gönül. *etfal:* çocuklar. *ekâbir:* büyük adamlar, ileri gelenler, yüksek mevkide bulunanlar.

Kitabenin değerlendirilmesi: Kitabenin durumu iyidir. Zemin ve harflerin boyalarında yer yer dökülmeler görülse de harflerde bozulma yoktur. Sadece dördüncü satırın başındaki "yardım ide.." kelimeleri tahrip olmuş ve acemi bir usta tarafından yeniden yazılmıştır. Ayrıca bu kesimin sıvanmış olması, söz konusu onarımı teyit etmektedir.

Yedi satır ve beyitten oluşan talik kitabede âhenk ve muvazene (denge) olgun nispetlere sahiptir. İstif, alışık olduğu düzendeki gibi alttan üste doğrudur. Hattatın kalem hakkını sanatkârane bir şekilde verdiği gözlenmektedir. Talik hatta çokça görülen "keşide" ve "yâ-yı makûslar" dengeyi sağlayarak son derece başarılı sunulmuşlardır. "vav, mim, kaf" gibi gözlü harflerin neredeyse tamamına yakınının içi dolu hakkedilmiştir.

Fotoğraf 10-Tavlusun (Kayseri) Hamidiye Camii yenileme kitabesi.

Olurmuş böyle ḫayrātı seven evvel misafirde — *Ḥacı Ca'fer Āġā olmuşdı bunda bānī-i evvel*

مسافر دهاوّلونسهخیراتبویلهاولورمش — اوّلبانئبوندهاولمشدباغاجعفرحاجی

Ḫarāba müşrif olurdı li-hāẕā ikide birde — *Binâsı muḳteżā-yı belde idi saḳfı da aḥṣāb*

دهبرایکیدهلهذااولوردهمشرفخرابه — اخشابدهسقفبایدبلدهمقتضابیناسی

Velī bu maṭlaba köylüde ḳudret yoḳdı ḥāżırda — *Ahālī istediler kim müşeyyed ḳılalar bünyān*

حاضردهیوقدیقدرتدهکویلومطلبهبوولی — بنیانلرقیلهمشیّدکیمایستدیلراهالی

Oḳuna tā bi-maḥşer bu du'ā ṣaḥn-ı menābirde — *Ḫudā yardım ideiŋ füzūnter eyleye 'ömrin*

منابردهصحندعابوبمحشرتااوقونه — عمرینیهایلهفزونترنکایدهیاردمخدا

Dürūda maẓhar oldı nezd-i Rabbihi ve ḳādirde — *O Şāhıŋ eyledi iḥsānı tevsī'ān bunı tecdīd*

قادردهوحیُربّنزداولدهمظهردرده — تجدیدبونتوسیعاًاحسانایلدشاهکاو

Uyandı nūr-ı īmān ḳalb-i etfāl ve ekābirde — *Ḳılub mu'minīn vecd-āver oldı secde itdikçe*

اکابردهواطفالقلبایماننوراویاندی — ایتدکجهسجدهاولدوجداًورمؤمنینقلوب

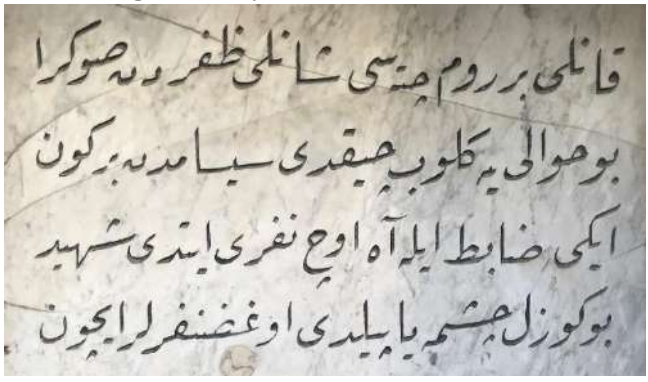
Şeref ṣaldı bu cāmi' Ṭavlusun'a üç yüzon birde1311 — *Didi tārīḫin Āteş-zāde 'İzzet lafẓen ve ma'nen*

طاولوسونه اوچیوز جامعبوصالدهشرف۱۳۱۱اونبرده — معناًولفظاً عزّتزادهآتشتاریخندیدی

2.10. Seferihisar, Şehitler Çeşmesi

İzmir ili, Seferihisar ilçesi, Camiikebir Mah. Atatürk Cad. üzerinde yer alan çeşmenin parçalarının tekrardan birleştirildiği anlaşılmaktadır. Alınlıktaki kitabede, İzmir Valisi Kazım Paşa hazretlerinin eseri ve 1926 yılına ait olduğu belirtilmiştir.Sol yan duvarındaki mermer kitabede, 1.4.1983 tarihinde Seferihisar Belediyesi tarafından onarıldığı yazılıdır. Toplam beş tane kitabesi olan çeşmenin mensur kitabesinde, "Kanlı bir Rum çetesinin şanlı zaferden sonra Sisam'dan çıkıp gelerek iki zabit ile üç neferi şehit etmesi üzerine, o gazanferlerin anısına bu çeşmenin yapıldığı belirtilmektedir. Ancak kitabelerde bugün için üçüncü neferin adını göremiyoruz. 1926 tarihli mermer çeşmenin kitabesi rık'a hatlıdır.Aşağıda niş dip duvarındaki kitabenin okunuşu verilmiştir (Foto.11).

Fotoğraf 11-*Seferihisar, Şehitler Çeşmesi.*

Ḳanlı bir Rūm çetesi şānlı ẓaferden ṣonra

صوکرا ظفردنشانلىسچتهرومبرقانلى

Bu ḥavālīye gelüp çıḳdı Sīsam'dan bir gün

کونبرسیسامدنچیقدىکلوبیهحوالیبو

İki ẓābiṭ ile āh üç neferi itdi şehīd

شهیدایتدىنفرداوچآهایلهضابطایکی

Bu güzel çeşme yapıldı o ġażanferler içün

ایچونغضنفرلراوپایپیلدىچشمهکوزلبو

Kelimeler:*zâbit:* eskiden orduda rütbesi teğmenden binbaşıya kadar olan subay *mülâzım-ı evvel:* üsteğmen. *nefer:* rütbesi olmayan asker, er. *havâli:* çevre, civar, yöre. *gazanfer:* kahraman, cesur.

Kitabenin değerlendirilmesi:Çeşmenin beş ayrı yüzeyine hakkedilen kitabelerin tümü rik'a hatlıdır. Tamamı mermere oyulan harfler siyaha boyanmıştır. Harf kalınlığının her yerde eşit tutulamadığı, hat sanatından ziyade bilgi veren bir vesika sunulmak istendiği anlaşılmaktadır. Yazı içeriğinin, çeşme hakkında bilgi vermeyen ancak Türk Kurtuluş Mücadelesi verildiği dönemde kanlı bir Rum çetesinin iki subay ve üç askerimizin şehit edilmesi hakkında bilgi veren tarihi bir belge niteliği taşıması da önemlidir.

3. SONUÇ

Yukarıda verilen örnekler, bundan böyle kitabe yazımında izlenecek yol ve takip edilecek yöntemi açıklamaya çalışan önerilerniteliğinde olmakla beraber,eleştiriye açıkve tartışılabilir hükümler içermektedir.Çalışmamıza öneri niteliği kazandıran hususlar kitabeleri veren daha önceki çalışmalardan farklı olarak, ilgili kitabenin "tam transkripsiyonu", "Osmanlıca yazımı","şair ve hattat isimleri", "kelimelerin Türkiye Türkçesi'ndeki karşılıkları" ve dahası "hat sanatı özellikleri" bakımından topluca değerlendirilmeleridir. Daha fazla örnekle çalışmanın genişletilmesi mümkün olmakla beraber, hacim sınırlaması nedeniyle ancak on örnek verilebilmiştir. Buna rağmen kitabe örneklerinin,her yüzyıldan(16-20. yüzyıllar) ve Osmanlı kitabelerinin çoğunluğunda görülen yazı türlerinden(sülüs, talik, rika, muhakkak) seçilmesine özen gösterilerek dengeli dağıtım yapılmıştır.Bir kitabenin hat sanatı özellikleriyle, hattatı ve şairiyle, anlam ve verdiği bilgilerle bir bütün olduğu ne kadar gerçekse, bütünün parçalarından birini ayırmak o kadar gerçek dışı ve eksik olacaktır.İtiraf etmeliyiz ki bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda, biz de zaman zaman bu hataya düştük. Bu anlayışla kaleme almaya çalıştığımız araştırmanınyeni bir anlayışın temelini oluşturması en büyük temennimizdir. Umarız, uzun zamandır üzerinde çalıştığımızve diğer araştırmacıların da yapacaklarıkitabe çalışmalarına hizmet eden bir öneri yazısı olur.

KAYNAKÇA

1. Derman, M. U. (1989). Ahmed Râkım Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 2, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, ss. 117.
2. Mehmed Süreyya (1996). Mehmed Paşa, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri,*C.4, (Yay. Haz: N. Akbayar; Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30,ss.1032-1033.
3. Özkan, M. K. (2001). Kuşadası kitabeleri.*Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu*, 23-26 Şubat 2000, (Ed: A.G. Şerifoğlu),İzmir, ss. 167-178.
4. Tanışık, İ. H. (1945).*İstanbul çeşmeleri II, Beyoğlu ve Üsküdar cihetleri,*Seri: II, Sayı: 3, İstanbul: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınları.

Digital Yayınlar

5. http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=1464&hid=5237 (erişim tarihi: 16.10.2022)
6. http://lugatim.com(erişim tarihi: 06.04.2022)

VERGİ İNCELEME SÜRECİ VE KAMU ZARARI İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Selda AYDIN

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Öğretim Üyesi,
Orcid: 0000-0001-5996-5382, selda.aydin@ahbv.edu.tr

GİRİŞ

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu çerçevesinde gerek literatür ve gerekse uygulama açısından kamu zararı kavramı açıklık ve netlik kazanmıştır. Kamu mal varlığının artması veya azalmasına etki eden kamu zararının tespiti ve önlenmesi önem taşımaktadır. Kamu gelir ve giderlerinin etkin bir şekilde denetimi, kamu zararının tespiti ve ortaya çıkmasını önlemek açılarından önemli bir mekanizmadır. Kamu zararı kavramı genel olarak kamu harcaması kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ancak kamu zararı; kamu geliri ve kamu giderleri olmak üzere iki yönlü bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Kamu gelirleri içinde ise vergi gelirleri en büyük paya sahiptir. Vergi incelemeleri sürecinde yapılan hataların, mevzuata aykırı fiiller sonucunda gerçekleşmesi durumu ve söz konusu hata ve aykırılıkların zamanaşımı süresi içerisinde giderilebilecek türden fiillerden olup olmadığı önem taşımaktadır. Dolayısı ile vergilerin tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil ve vergi incelenmesinin zamanaşımı süresi içinde sonuçlandırılması kamunun malvarlığında artışa neden olurken, söz konusu sürecin zamanında yapılmayarak zamanaşımına uğratılması sonucunda ise kamu zararı ortaya çıkmaktadır.

5018 sayılı Kanunda ve devam eden ikincil mevzuatlarda yapılan düzenlemelerle kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik önemli yenilikler getirilmiştir. Bu yeni düzenlemelerden birisi de kamu zararı müessesesidir. Söz konusu düzenlemelerde kamu zararı kavramı, unsurları ve kriterlerinin belirlenmesi yanında zararın tespit ve tahsili süreçleri hakkında da düzenlemeler yapılmıştır. (Taytak, Aydın, 2019: 142) Türk sorumluluk hukukunda “zarar” genel olarak malvarlığındaki azalmayı ifade eder. Buna göre zarar, bir şahsın malvarlığında iradesi dışında meydana gelen bir eksilmedir. Kamu zararı bakımından zarar gören, her zaman idarenin temsil ettiği "kamu" dur. Bu nedenle kamu zararı, idarenin malvarlığındaki eksilmeyi ifade etmektedir. İdarenin malvarlığındaki eksilme ise idarenin mallarına zarar verilmesi, idarenin tazminat ödemek ya da harcama yapmak zorunda bırakılması gibi malvarlığındaki azalma şeklinde olabileceği gibi, kamu alacağının alınmaması, tahsilâtın yapılmaması gibi idarenin malvarlığında olması gereken artışa engel olunması şeklinde olabilir. (Akyılmaz, 2011: 66)

Kamu zararı yalnızca kamu gideri ile ilgili olmayıp aynı zamanda kamu geliri ile de ilgilidir. Dolayısı ile kamu gideri kamunun malvarlığında azalmaya, kamu geliri ise kamunun malvarlığındaki artışa neden olmaktadır. Kamu otoritesinin harcama yapabilmesi için gelire ihtiyacı bulunmakta olup, kamu gelirleri içinde ise vergi gelirleri en büyük paya sahip bulunmaktadır. Kamu

otoritesinin harcama yapabilmesi ancak yeterli kamu geliri ile mümkün olabilmekte, aksi durumda bütçe açıkları oluşmaktadır. Kamu dengesinin sağlanması etkin kamu geliri olan vergiler aracılığı sağlanabildiğinden, en az harcamacı kamu kurumları kadar gelir sağlayıcı kamu kurumları da büyük bir önem taşımaktadır. Söz konusu gelir sağlayıcı kamu kurumları içinde ise en önemli kurumlar, Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan Gelir İdaresi Başkanlığı ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'dır. Bu çerçevede vergilerin tarh, tebliğ, tahakkuk, tahsil ve vergi incelenmesinin zamanaşımı süresi içinde sonuçlandırılması kamunun malvarlığında artışa neden olurken, söz konusu sürecin zamanında yapılmayarak zamanaşımına uğratılması sonucunda ise kamu zararı ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile kamu zararının, kamu geliri ve kamu harcamaları açısından iki yönlü olarak incelenmesi gerekmektedir.

1. KAMU ZARARI İLE İLGİLİ MEVZUAT DÜZENLEMELERİ

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 71'inci maddesine göre kamu zararı; kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır. Bu kanuna göre kamu zararı; kamuya ait gelirlerin tarhı, tahakkuku veya tahsiline ilişkin işlemlerin mevzuat hükümleri çerçevesinde yapılmaması olarak ifade edilmektedir.

Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği'nde isekamu zararı; mevzuata aykırı karar, işlem, eylem veya ihmal sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıyla doğan zararı ifade etmekte olup kamu zararının idare gelirlerinin tarh, tahakkuk ve tahsil işlemlerinin mevzuata uygun bir şekilde yapılmaması hallerinde, söz konusu işlemin zamanaşımına uğradığı tarihte meydana geldiği kabul edilmektedir.

Kamu zararı ve memurların kamu zararından sorumluluğu 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 12'nci maddesinde "Kişisel sorumluluk ve zarar" başlığı ile düzenlenerek, memurların kamu zararından sorumluluğunda; 5018 sayılı Kanun düzenlemesinde olduğu gibi "kusur sorumluluğu" temel unsur olarak dikkate alınmış ve sorumluluk "kasıt, kusur, ihmal veya tedbirsizlik" ile ilişkilendirilmiştir.

Memurlar tarafından Devlete ve kişilere verilen zararların tespit ve takibi **"**Devlete ve Kişilere Memurlarca verilen Zararların Nevi ve Miktarının Tespiti, Takibi, Amirlerin Sorumlulukları, Yapılacak Diğer İşlemler Hakkında Yönetmelik" ile düzenlenmiştir.

Söz konusu Yönetmeliğe göre memurlar tarafından tazmin edilecek zararlar;kanun, tüzük ve yönetmelik hükümleri ile belirlenmiş görevlerini kasıt, ihmal veya tedbirsizlik sonucu gerekli dikkat ve itina ile yapmamaları sebebiyle idarenin veya kişilerin uğradığı zararlar, kendilerine teslim edilen Devlet malının korunması ve her an hizmete' hazır halde bulundurulması için gerekli tedbirleri kasıt, ihmal veya tedbirsizlik sonucu almamaları sonucu Devlet malında meydana gelen zararlar olarak belirlenmiştir.Ayrıca bu Yönetmeliğe göre memurların zararları tazmini için; zararın mevcut olması, zararın doğrudan doğruya memurun fiilinden doğması ve zararın mücbir sebepten hasıl olmaması şartları aranmaktadır.

Yukarıda belirtilen Yönetmeliğin 3/5'inci maddesinde Devlet Memurları Kanununda yer alan "Devlet malı" kavramının tanımı Devletin sahip olduğu her türlü taşınır ve taşınmaz varlıklar şeklinde tanımlanmıştır. Bu çerçevedeDevlete ait nakit Türk Lirası veya döviz, senetli veya senetsiz alacak ve borçlar ve benzerleri, "taşınır" mal olarak "Devlet malı" kapsamına girmektedir.

2. KAMU ZARARI VE VERGİLENDİRME SÜRECİ

5018 sayılı Kanun'da idare gelirlerinin tarh, tahakkuk veya tahsil işlemlerinin mevzuata uygun bir şekilde yapılmaması kamu zararında esas alınacak hususlar arasında sayılmıştır. Gider konusunda sorun çoğunlukla hukuka aykırı bir işlemin yapılmasından kaynaklanırken gelir konusundaki sorun daha ziyade mevzuatın emrettiği işlemin yapılmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Giderlerle ilgili olarak kamu zararının oluşup oluşmadığı ya da ne zaman oluştuğu konusunu tespit etmek, kamu gelirlerine göre nispeten daha kolaydır. Gelir konusunda kamu zararından bahsedilebilmesi için gelirin tahsil edilme imkânının kalmamış olması esas alınmaktadır. Gelirin tahsilinin imkânsız hale gelmesinde tahakkuk ve tahsil zamanaşımı konusu gündeme gelmekte ve her iki şekilde de kamu zararına yol açılabilmektedir. (Parlak, 2018: 25) Vergi idaresi içinde olup vergilendirme sürecinde görev yapanlar; verginin tarh, tahakkuk ve tahsilat aşamaları itibariyle farklı şekillerde sorumluluklara sahip bulunmaktadırlar. Söz konusu görevler nedeniyle vergi gelirlerinin gerek tahakkuk[1] gerekse tahsil aşamalarında sorumlulukların yerine getirilmemesi nedeniyle zamanaşımına uğraması veya söz konusu vergi gelirinin mükelleflerden tahsil edilememesi durumunda kamu görevlileri aleyhine kamu zararı ortaya çıkmaktadır. Vergi gelirlerinin tarh (veya tahakkuk) veya tahsil aşamasında zamanaşımına ilişkin düzenlemeler farklı vergi

[1] Tarh ve tebliğ edilen vergiler tahakkuk etmektedir.

kanunlarında[2] yer almakla birlikte her ikisinde de verginin sona ermesinin yarattığı etkiler bakımından benzer özellikler bulunmaktadır.

Kamu zararı sorumluluğundan söz edilebilmesi için kamu görevlisinin kusurunun mutlak surette "kişisel kusur" olması gerekir. Başka bir ifade ile kamu görevlilerinin kusurlarının sonucu olan "hizmet kusuru" nedeni ile kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunması, hukuken kamu zararı olarak nitelendirilemeyecek, (kişisel kusur açıkça tespit edilmediği müddetçe) hizmet kusurunun oluşumuna katkısı olan kamu görevlilerinin sorumluluğuna yol açmayacaktır. (Akyılmaz, 2011: 68-69)Buna göre kamu zararının ortaya çıkabilmesi için yapılan işlemin öncelikli olarak mevzuata aykırı olması şartı aranmakta olup alınan karar, yapılan işlem veya eylem hukuksuz olmalıdır.

3. KAMU ZARARI VE VERGİ İNCELEME SÜRECİ

Vergi incelemesi mükellefler tarafından beyan edilen matrahların vergi düzenlemelerine uygun ve doğru şekilde tespit edilip edilmediğinin tespit edilmesi amacı ile yapılan ve en etkin vergi denetim türlerinden biridir. Vergi incelemesini diğer denetim yöntemlerinden ayıran en önemli özellik bu sürecin sadece vergi alanında yetkin ve bilgi sahibi kamu görevlileri tarafından yapılabilmesidir. Vergi incelemesinin kapsamı esas olarak 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda düzenlemiş olup söz konusu denetim ile ilgili birçok özellikli durum da yine aynı Kanun'da yer almaktadır.

Vergi müfettişlerinin vergi inceleme yetkisi Vergi Usul Kanunu'nun 134'üncü maddesinde düzenlenirken, vergi müfettişlerinin görevleri ise Vergi Denetim Kurulu Yönetmeliği'nin 38'inci maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu Yönetmeliğin41'inci maddesinde vergi müfettişlerinin sorumlulukları yer almaktadır.

5018 sayılı Kanun kapsamında kamu görevlilerinin mali sorumluluğu, kamu görevlerini "kasıt, kusur veya ihmalleri" nedeniyle mevzuata aykırı yapmaları nedeni ile doğmaktadır. Ancak aynı Kanunda kusur, ihmal ve kasıt tanımlarına yer verilmemiştir. Bu çerçevede 5018 sayılı Kanunda belirtilmiş olan "kusur" sorumluluğu belirleyen bir kavram olup, "ihmal" fiilin işleniş şeklini yani suçun maddi unsurunu ve "kasıt" ise kişinin filli işlemesindeki iradesini dolayısı ile suçun manevi unsurunu açıklamaktadır.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 12'nci maddesindeki; Devlet memurunun kasıt, kusur, ihmal veya tedbirsizliğinin sonucu olarak idarenin zarara uğratılması durumunda oluşan zararın ilgili memur tarafından rayiç

[2] Tarh (veya tahakkuk) zamanaşımı 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda, tahsil zamanaşımı ise 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'da düzenlenmektedir.

bedeli üzerinden ödenmesine ilişkin düzenleme çerçevesinde,söz konusu Kanun kapsamında memurların mali sorumluluğunun doğuş nedeni; memurların ihmal, kasıt veya gerekli önlemleri almamış olmamalarınınbir sonucu olarak görevlerini gerekli dikkat ve özen ile yapmamış olmalarındandır. Ancak söz konusu "ihmal" ve "tedbirsizlik" fiilin işleniş şeklini yani suçun maddi unsurunu; "kasıt" ve "gerekli dikkat ve özen" de kişinin filli işlemesindeki iradesini yani suçun manevi unsurunu ifade etmektedir.

Buna karşın Devlete ve Kişilere Memurlarca Verilen Zararların Nevi ve Miktarının Tespiti, Takibi, Amirlerin Sorumlulukları, Yapılacak Diğer İşlemler Hakkında Yönetmelik; memurların idare veya kişilere bile bile, isteyerek zarar vermesini "kasdi zarar", memurların sorumlu oldukları işlere gerekli özeni göstermemeleri veya işleri savsaklamaları sebebiyle idare veya kişilerin zarara uğramasını "ihmal sonucu zarar", memurların gerekli önlemleri zamanında almamaları veya eksik olarak almaları sonucunda idarenin veya kişilerin zarara uğramasını ise "tedbirsizlik sonucu zarar" olarak tanımlanmıştır. Söz konusu düzenleme uyarınca memurlar tarafından gerekli şartların gerçekleşmemesi sonucunda oluşan zararlar nitelik olarak diğer zararlardan ayrılmaktadır. Söz konusu zararlar; ihmal, kasıt ve özensizlik sonucunda oluşan zararlar şeklinde nitelendirilmektedir.

Mülga 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nda "kusursuz sorumluluk" esası yer alırken, 5018 sayılı Kanunda "kusurlu sorumluluk" esası yer almaktadır. 5018 sayılı Kanuna göre kamu zararının belirlenmesinde; kamu gelirlerinin tarh, tahakkuk veya tahsil işlemlerinin mevzuat düzenlemelerine uygun yapılmaması temel belirleyici olarak esas alınmaktadır. Buna göre;

- Vergi gelirlerinin tarh işlemlerinin mevzuata uygun yapılmaması,
- Vergi gelirlerinin tahakkuk işlemlerinin mevzuata uygun yapılmaması,
- Vergi gelirlerinin tahsilat işlemlerinin mevzuata uygun yapılmamasından doğan zararlar "kamu zararı" olmaktadır.

Vergi incelemesi; vergilendirmeye ilişkin işlemlerin gerçek durumunu vergi inceleme tutanağı ile tespit etmek, bu tespitlere istinaden düzenlenen vergi inceleme raporu ile ikmalen veya re'sen tarh edilmesi gereken vergininalacağını vergi kanunlarında yer alan matrah ve oranlar üzerinden mükellef, vergilendirme dönemi, türü ve tutarı itibariyle belirlemek, hesaplamak ve değerlendirmek suretiyle tespit etmek ve vergi inceleme raporunun ilgili vergi dairesine iletilmesini ve dolayısıyla da vergi dairesince de ihbarname düzenlenmesini sağlamak suretiyle, ikmalen veya re'sen tarh ve tahsil edilmesi gereken vergi alacağının vergi kanunlarında gösterilen matrah ve nispetler üzerinden vergi dairesi tarafından hesaplanarak bu alacağı miktar itibariyle

tespit eden idari işlemin yapılmasının sağlanmasıdır. Vergi düzenlemelerine göre re'sen tarhiyatın en önemli dayanaklarından biri vergi inceleme raporudur.

Bu çerçevede vergi incelemesi kapsamında yapılan işlemler, vergi inceleme görevinin verilip incelemeye başlama bildiriminin düzenlendiği tarihten itibaren olmak üzere;

- Kanuni defter ve belgelerin istenilmesi,
- Bilgilerin araştırılması,
- Vergi incelemesinin yapılması,
- Vergi inceleme tutanağının düzenlenmesi,
- Vergi inceleme raporunun düzenlenmesi,
- Vergi inceleme raporuna istinaden ihbarnamenin düzenlenmesine yöneliktir.

Buna göre vergi incelemesi, ikmalen veya re'sen tarh edilmesi gereken vergi alacağının, vergi kanunlarında gösterilen matrah ve nispetler üzerinden mükellef, vergilendirme dönemi, türü ve tutarı itibariyle tespitine ilişkin bir denetimdir. Tarha yetkili olan vergi dairesi vergi inceleme tutanağı ve vergi inceleme raporu ile yapılan tespitlere göre ikmalen veya re'sen tarh işlemlerini gerçekleştirmektedir. Buna göre de tahsil edilmesi gereken vergi alacağı, belirtilen aşamaların tamamlanmasından sonra vergi dairesi tarafından vergi kanunları çerçevesindegerekli hesaplamalar yapılarak miktar itibariyle tespit edilmekte ve mükelleflere vergi ve ceza ihbarnamesi ile tebliğ edilmektedir.

Vergi Usul Kanunu'nun 4'üncü maddesine göre vergi dairesi; verginin tarh, tahakkuk ve tahsil işlemlerinin gerçekleştirildiği yerdir. Dolayısı ile vergi inceleme yetkisinin kullanılması ve idarece verilen vergi inceleme görevinin ifası kapsamında yapılan vergi incelemesi işlemleri; ikmalen veya re'sen tarh edilmesi gereken verginin vergi kanunlarında belirtilenoran ve matrah üzerinden mükellef, vergilendirme dönemi, türü ve tutarı itibariyle tespit etmek ve dolayısıyla da ilgili vergi dairesince tarh edilmesini sağlamak amacı ile yapılan işlemlerdir. Bu nedenle vergi incelemesi kapsamında yapılan tüm işlemler, vergi gelirlerinin tarhı işlemleri kapsamında yer almaktadır. Öte yandan re'sen ve ikmalen tarhiyat yöntemleri, olağan dışı tarhiyatlar olup ihbarname kuralına göre yapılmaktadır. Olağan tarhiyat yöntemi ise çağdaş vergi sistemlerinin de bir gereği olan beyan esasına göre yapılan tarhiyattır.

Vergi hukukunda delil esası geçerli olduğundan vergi inceleme tutanakları; vergi işlemleri açısından kanıt özelliğine sahip belge niteliğindedir. Vergi inceleme raporları da vergi inceleme tutanağı ile yapılan tespite dayanılarak vergi tarhiyatını ve vergi cezası kesilmesini öneren bir dayanak olup belirli standart ve içerikte yazılan resmi bir belge niteliğindedir.

Vergi inceleme raporu, zarar mahsubu ve sonraki döneme devreden KDV durumları hariç, ihbarnameye eklenilmediği sürece yalnızca bir belgeden ibaret olup idari işlem olarak dava konusu dahi olmamaktadır. Vergi inceleme raporu ihbarnameye eklendiğinde ise vergi ve ceza ihbarnamesine karşı dava açılabilmektedir.

Vergi müfettişleri tarafından Vergi Usul Kanunu ile tanınan vergi inceleme yetkisinin kullanılması ve idarece verilen vergi inceleme görevlerinin ifası kapsamında yapılan işlemlerin, vergi gelirlerinin tarh işlemleri kapsamında olduğu kabul edilmektedir. Özellikle de re'sen tarhiyatın dayanağının vergi inceleme raporu olması hususunun vergi kanunlarında yer alması bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır.

Yürürlükte bulunan ilgili mevzuat çerçevesinde vergi incelemelerinin kusurlu veya ihmali bir hareketle veya kasıtlı olarak vergi alacağının tarh işlemlerinin mevzuata uygun olarak yapılmaması nedeni ile ortaya çıkan zarar, 5018 sayılı Kanun'un 71/2-e maddesi kapsamında "kamu zararı" olarak değerlendirilebilmektedir.

4. KAMU ZARARININ VERGİ İNCELEMESİ SÜRECİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

5018 sayılı Kanun'a göre kamu zararı; kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır.

Devlete ve Kişilere Memurlarca verilen Zararların Nevi ve Miktarının Tespiti, Takibi, Amirlerin Sorumlulukları, Yapılacak Diğer İşlemler Hakkında Yönetmeliğin 5'inci maddesinde ise kamu zararı, memurların ihmal, kasıt veya gerekli önlemleri almamış olmamalarının bir sonucu olarak görevlerini gerekli dikkat ve özen ile yapmamış olmaları sonucunda idare veya kişilerin uğradıkları zararlar şeklinde tanımlanmıştır.

Söz konusu Yönetmelikte memurların zararları tazmin mükellefiyetinin doğması için gerekli olan koşullara da yer verilmiştir. Buna göre memurların ortaya çıkan zararı tazmin etmesi için;bir zararın var olması, zararın doğrudan doğruya ilgili memurun fiilinden kaynaklanması ve zararın mücbir neden dolayısı ile oluşmamış olmasıgereklidir.

Sayıştay tarafından alınan bir kararda; 5018 sayılı Kanun'da belirtilen kontrol ve denetim görevini yürüten birimler dışında, kamu idarelerinde denetim ve teftiş birimlerinin denetimlerinde kamu zararı tespit edilmesi durumunda da söz konusu Kanun hükümlerine göre işlem yapılması gerektiği şeklinde görüş belirtilmektedir[3].

[3] Sayıştay Genel Kurulu'nun 30.01.2006 tarih ve 5146/1 sayılı kararı.

1050 sayılı Kanunda kamu görevlilerinin "Devlet zararı, Hazine zararı"ndan sorumluluklarında "kusursuz sorumluluk" ilkesi benimsenmiş iken 5018 sayılı Kanun'da ise "kusurlu" sorumluluk esası benimsenmiştir. Dolayısı ile 5018 sayılı Kanun çerçevesinde kamu zararı, kamu görevlilerine ait kasıt, kusur veya ihmal sonucunda ortaya çıkan ve söz konusu görevlilerinmevzuata uygun olmayan kararları, işlemleri veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artış veya eksiliş meydana gelmesi olarak tanımlanmıştır. 5018 sayılı Kanunda "kasıt, kusur veya ihmal" kavramları ceza hukukundaki gibi (Kusur; kastı ve ihmali de içermektedir) düzenlenmemiş ve tanımları yapılmamıştır.

Söz konusu suçun oluşması için gerekli olan ilk şart suçun faili olan kamu görevlisinin;zararın oluşmasına neden olan işle ilgili olarak görevli olması, söz konusu görevin kaynağının ilgili kanun veya diğer idari düzenlemelerden doğması ve bu görevi yetkili sıfatı ile yapmış olmasıdır.

"Kamu zararı" ekonomik zarar anlamında olup,somut (maddi) niteliğe sahip olmalıdır.Buna karşın miktarın kesin miktar olarak tespiti gerekli değildir. Zarar ile ilgili olayın özelliğine göre somut bir zararın meydana geldiğinin anlaşılabilir olması, kamu zararı varlığının kabulü için yeterli bir durumdur.

Yukarıda yer alan kanuni düzenlemeler çerçevesinde, vergi incelemeleri sürecinde yapılan hataların, mevzuata aykırı fiiller sonucunda gerçekleşmesi ve söz konusu hata ve aykırılıkların zamanaşımı süresi içerisinde giderilebilecek türden fiillerden olup olmadığı önem taşımaktadır. Vergi Usul Kanunu'nda vergi alacağının doğduğu takvim yılını takip eden yılın başından başlayarak beş yıl içinde tarh ve mükellefe tebliğ edilmeyen vergilerin zamanaşımına uğrayacağı; vergi incelemesinin sonucu alınmamış hesap dönemi de dahil olmak üzere tarh zamanaşımı süresi sonuna kadar her zaman yapılabileceği, önceden inceleme yapılmış veya matrahın re'sen takdir edilmiş olmasının tekrar inceleme yapılmasına ve gerekirse tarhiyatın ikmaline engel olmadığı düzenlemeleri yer almaktadır.[4] 374'üncü maddesinde ise "Vergi ziyaı cezasında cezanın bağlı olduğu vergi alacağının doğduğu takvim yılını takip eden yılın birinci gününden; 353 ve mükerrer 355'inci maddeler uyarınca kesilecek usulsüzlük cezalarında, usulsüzlüğün yapıldığı yılı takip eden yılın birinci gününden başlayarak beş yıl geçtikten sonra vergi cezası kesilemez." hükmü yer almaktadır.

Zamanaşımı, ödeme dışında vergi borcunu ortadan kaldıran nedenlerin en önemlilerinden biridir. Bu neden ile alacaklı amme idaresi, kanunların belirlediği süreler içinde vergiyi tahakkuk ettirmediği ya da tahsil etmediği takdirde artık bu işlemleri yapmak imkanını kaybetmektedir. (Arslan, 2006:

[4] Vergi Usul Kanunu Madde 114 ve Madde 138.

102) Dolayısı ile vergi hukuku açısından zamanaşımı, süre geçmesi nedeni ile vergi alacağının sona ermesidir.

Kamu zararı açısından incelemeye konu teşkil eden olayların zamanaşımı süresinin bulunması ve bu süre içerisinde her zaman vergi incelemesi yapılarak eksikliklerin giderilmesinin mümkün olup olmadığı büyük önem taşımaktadır. Dolayısı ile henüz tarh, tahakkuk ve tahsilatı yapılmamış, zamanaşımına uğramamış işlemlerin kamu zararı oluşturduğu görüşü hukuk normları çerçevesinde kabul edilebilir özelliğe sahip bulunmamaktadır.

SONUÇ

5018 sayılı Kanunda kamu zararı; "Kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunması" olarak tanımlanmıştır. Aynı şekilde Kamu Zararlarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğinde de kamu zararı, mevzuata aykırı karar, işlem, eylem veya ihmal sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıyla doğan zarar şeklinde düzenlenmiştir. 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun 2'nci maddesinde ise kamu zararı, “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda belirtilen kamu zararını ifade eder” şeklinde tanımlanmıştır. Kamu zararının tanımına ilişkin mevzuat düzenlemelerinde “Kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunması” temel çıkış noktası olarak belirlenmiştir. Söz konusu kamu kaynağı, kamunun geliri ve giderinden oluşmaktadır.

Buna karşın kamu zararına ilişkin literatür taramasında, öncelik olarak kamu harcamalarının incelendiği bu durumun da 5018 sayılı Kanunun kamu harcamaları çerçevesinde değerlendirilerek, Sayıştay denetiminin öncelenmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Oysa kamu kaynağı olarak öncelikle değerlendirilmesi gereken kamu gelirleri ve söz konusu kamu gelirleri içinde de en önemli paya sahip olan vergi gelirleridir. Kamu mali yönetimi içindeki kamu gelirleri açısından etkin kurum Gelir İdaresi Başkanlığı, kamu gelirleri açısından kamu mali denetim kurumları içindeki etkin kurum ise Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’dır. Dolayısı ile kamu gelirlerinin tahsilinin imkânsız bir duruma gelmesinde zamanaşımı önemli bir kavram olup, zamanaşımı nedeni ile oluşan kamu zararı, kamu kaynağında artışa engel olunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede Gelir İdaresi Başkanlığı ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, gerek insan kaynağı ve gerekse mevcut teknolojik altyapısı sayesinde vergi gelirleri açısından kamu zararının oluşmasını önleyici niteliğe sahip bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akyılmaz, B. (2011). *"Kamu Zararı ve Kamu Zararında Rücu",* İÜHFM C. LXIX, S.l-2, 61-78.
2. Arslan, M. (2006). *Vergi Hukuku,* Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
3. Parlak, N. (2018). "*Sayıştay Yargısında Kamu Zararı Kavramı: Sorunlar ve Öneriler",* Sayıştay Dergisi, Sayı:108, Ocak - Mart 2018, 7-38.
4. Taytak, M., Aydın, M. (2019). *"Kamu Zararı Uygulamalarının Kamu Görevlileri Üzerine Yansımaları",* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1, 127-146.

YEŞİL PAZARLAMA

Doç. Dr. Semra TETİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, https://orcid.org/0000-0001-6266-8178

1.GİRİŞ

Günümüzde tüketicilerin ve bireylerin çevre konusundaki duyarlılığının artması, doğal kaynakların kıt olması, herkesin bilinçli tüketici olmasını ve önlemler almasını gerektirmektedir. Bununla birlikte çevreye zarar verilmesi insanları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi, insanlarda doğaya saygı gösterme ve koruma konusunda farkındalık oluşturma gerekliliği de ortaya çıkarmaktadır. Çevreye duyarlı bilinçli tüketicilerin çevre dostu ürün almaya yönelmelerini avantaja dönüştürmek isteyen işletmeler tüketicilerin beklentilerine uygun ürün üretme rekabetine girmiştir. Ayrıca çevre dostu sivil toplum kuruluşlarının baskıları, doğal çevreye zarar vermeyen üretimler, devlet desteğinin artması işletmelerin dikkatini yeşil üretici, yeşil ürün, yeşil pazarlama gibi konulara çekmiştir (Uygurtürk ve Şenoğlu, 2021:71). Yirminci yüzyılda etkisini göstermeye başlayan ve giderek gelişmeye devam eden sanayileşme ve teknoloji alanında yaşanan yenilikler, dünya nüfusunun her geçen gün artması bazı çevre sorunlarına yol açmıştır. Doğal kaynakların bilinçli kullanılmamasından kaynaklanan atıkların tekrar doğal çevreye karışması çevre kirliliğinin yolunu açmıştır. Özellikle yirminci yüzyılın sonlarında önemli bir konu haline gelen çevre kirliliği bazı çözüm yöntemlerinin geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir. İşte yeşil pazarlama bu çözüm yöntemlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Aslanlı, 2019: 1). Bu çalışmada, "yeşil pazarlama" kavramsal çerçevede incelenmiştir.

2. YEŞİL PAZARLAMA KAVRAMI

Yeşil pazarlama ilk kez Amerikan Pazarlama Birliği'nin (AMA) 1975 yılında organize ettiği "Ekolojik Pazarlama" konulu çalıştayda kullanılmış olan bir kavramdır (Şenoğlu, 2019: 27). Yeşil pazarlama kavramı, "çevreye zararı bulunmadığı düşünülen ürünlerin pazarlanması" olarak tanımlanmıştır (Polonsky, 1994: 2).Yeşil pazarlamaya ilişkin yazın tarandığında bu kavrama yakın ve benzer anlamda kullanılan, "Sürdürülebilir Pazarlama", "Ekolojik Pazarlama" ve "Çevreci Pazarlama" kavramlarına rastlanmaktadır (Çelik ve Canoğlu, 2019: 26).

Yeşil pazarlama kavramı, "*tüketicilerin ve toplumun gereksinimlerini sürdürülebilir ve karlı bir şekilde tanımlamak, tahmin etmek ve karşılamaktan sorumlu bütünsel bir yönetim süreci*" olarak tanımlanabilir (Lam ve Li, 2019: 74; İnan, 2020: 3). Bu bağlamda yeşil pazarlama, tüm insanlığa ait olan doğal kaynakların rasyonel kullanılması, çevrenin kirletilmemesi ve korunması, tüketicilerin sağlık ve güvenliklerine önem verilmesi, ayrıca aldatıcı, yanıltıcı uygulamalardan uzak durulmasını içerir (Türk ve Gök, 2010: 204). Yeşil pazarlama, aynı zamanda sosyal pazarlamanın da bir parçasıdır. Yeşil

pazarlama; ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma çabalarının tüketici beklentilerini ve işletmenin hedeflerini, eko-sisteme olan zararlı etkilerini en düşük düzeye indirerek eşzamanlı olarak karşılayan planlama, uygulama ve denetim fonksiyonları arasındaki ilişkileri anlama yoludur (Chamoro ve Banegil, 2005; Ayyıldız ve Genç, 2008: 509). Kotler (1991) yeşil pazarlamayı; "*tüketicilerin veya toplumun refahını koruma, isteklerini, ihtiyaçlarını, ilgilerini tanımlama ve rakip işletmelere oranla daha etkili ve verimli müşteri memnuniyeti sağlama süreci*" şeklinde tanımlamıştır (İnan, 2020: 3).

Yapılan tanımlarda vurgulanan ortak nokra, yeşil pazarlamanın çevreye verilen zararın minimize edilmesinin hedeflenmesi ve bunun pazarlama etkinliklerinin her aşamasına entegre edilmiş olmasıdır. Kısaca yeşil pazarlama; tüketicilerin ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamada, tüketici düşüncelerine de önem vererek, çevre kirliliğini en aza indirerek, çevreci bir pazarlama strayejisi izleyerek, bunu işletmede örgüt kültürü haline getirerek ve yaygınlaştırarak hareket etmeyi gerektiren pazarlama faaliyetlerinin tümüdür (Berk, 2019: 18).

Yeşil pazarlama kapsamında yapılan açıklamaların zamanla ortaya çıkan yeni oluşumlara uyum sağlaması gerekmektedir. Yeşil pazarlama kavramına ilişkin yapılan tanımlar ışığında bu anlayışın sahip olduğu temel özellikler şu şekilde sıralanabilir (Aslanlı, 2019: 6-7):

- Yeşil pazarlama, hem tolum hem de işletmeler için avantaj oluşturan ekonomik, sosyolojik, teknolojik ve fiziki bir çerçevede dengeli bir yaklaşımdır.
- Yeşil pazarlama yaklaşımıyla birlikte, kısa dönemli niteliksiz bir büyüme yerine, uzun dönemde nitelikli bir büyüme mümkün olabilmekedir.
- Varsayımlar ışığında tüketiciler rasyonel ekonomik faktörler yerine duyguları düşünceleri olan sosyal birer insan olarak kabul edilmeye başlanmıştır.
- Pazarda, tüketici istekleri ve ihtiyaçlarına yüzeysel ilgi göstermek yerine rasyonel ihtiyaçlar üzerinde durulmaktadır.
- Toplumda istek ve ihtiyaçların çeşitlilik gösterebileceğine ilişkin farkındalık oluşmuştur.
- Ürünün kapsamında işletme ve işletme ile ilgili tüm etkinliklerin bulunduğu kabul edilmektedir.
- Ekonominin mevcut durumu dikkate alındığında, büyük işletmelerin ve uzun dönemli ticari örgütlerin devamlılık göstermesinin kolay olmadığı kabul edilerek, küçük ölçekli, yerel ekonomilerin daha işlevsel olacağı bilinci ile hareket edilmektedir.

- Eko-performans olgusu işletmelerin pazar dışındaki çıktılarından oluşmaktadır. Bu doğrultuda ürünlerin meydana getirilme süreçleri, kullanım aşaması, dağıtım süreçleri ve tedarik zincirleri çevresel etkiler kapsamında değerlendirilmektedir.

3. YEŞİL PAZARLAMANIN ÖNEMİ VE AMAÇLARI

Günümüzde insanlar çevreye daha duyarlı hale gelmiştir. Önceki dönemlerde çevre sorunlarına duyarlı insanlar, doğaya sahip çıkmanın sadece işletmelere bırakılmasının yeterli olmadığının farkına varmışlardır. Bunun nedeni işletmelere bırakılan sorumluluklardan bir çalışma ve yarar görememiş olmallarıdır (Fraj ve Martinez, 2007: 26). Çevre bilincinin artması ve doğayı koruma duyarlılığının yaygınlaşması, çevre dostu sivil toplum örgütlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, uluslararası yasal düzenlemelere ve uluslararası kalite standartlarına çevreye ilişkin çalışmaların planlanmasındaki her aşamada ekolojik faktörlerin de dikkate alınmasıyla oluşan çevreci ölçütler eklenmiştir. Meydana gelen değişimler, pazarlama etkinliklerinde de gelişmelere yol açtığından, pazarlama etkinlikleri kapsamında yeşil pazarlama adı altında bir düşünce oluşmuştur (Çabuk ve Nakıboğlu, 2003: 40). Yeşil pazarlama, toplumun beklentilerini karşılamak üzere birtakım değişimlerin yapılması ve kolayca uygulanması için doğal çevreye en düşük düzeyde zarar vermek üzere uygulanan etkinliklerdir. Yeşil pazarlama, çevre dostu olan ürün üretimine önem verir ve bu anlayışın odağında çevreyi koruma bilinci vardır (Karaman, 2021: 155).

Toplumda karşılıklı etkileşimin artması ve işletmelerin topluma ait kaynakları kullandıklarının farkında varmaları, işletmelerin topluma karşı iktisadi sorumluluklarının yanı sıra sosyal sorumluluklarının da artmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal sorumluluk çerçevesinde hareket eden işletmeler, iktisadi alandaki faaliyetlerini, bazı sınırlamalar dahilinde gerçekleştirmek durumunda kalmışlardır (Ottman,1993; Bahçecik, 2019: 24). Tüketiciler çevre bilincine ve sosyal sorumluluklarına bağlı olan işletmelerin olmasını beklerler ve bu bilince sahip olan işletmeler onların gözünde olumlu bir imaj oluşturur (Polansky, 2002: 84). Ayrıca toplumların da çevre bilincinde artış olmuştur. Çevreyi koruma işlevinin işletmeler tarafından yapılması gerektiğini düşünen insanlar, zamanla kendilerinin de çevreyi koruma sorumluluklarının olduğunu ve satın aldıkları ürünlee ile çevrenin korunmasına katkıda bulunabileceklerinin farkına varmışlardır. Çevre dostu ürünleri ya da hizmetleri satın alarak, bu ürün ve hizmetlerin pazarda yer almasını sağlayıp, arzının artmasını sağlayabileceklerinin bilincine varmışlardır (Fraj ve Martinez, 2007: 26). Günümüzde birçok tüketici, çevreyi korumak adına çevre

standartlarına uygunluk gösteren ürünlere daha fazla para ödemeye hazırdır (Ahmadzadeh vd., 2017: 816).

Yeşil pazarlamanın amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kuduz, 2011: 207-208):

- İşletme yönetimi uygulamaları, bölümsel yaklaşımı ve teorisinin sınırlı amaçlarla kapsamlı bir yaklaşım geliştirmek.
- Tüketicinin "mantıklı bir ekonomik ve iktisadi canlı olduğu" değil gerçek bir insan olduğunu göz önünde bulundurmak.
- Yeşil pazarlama, doğal çevrenin korunması ve en az enerji tüketimi üzerinde odaklanmalıdır.
- İşletmelerin toplumun ekonomik, teknolojik ve sosyal konularda dengeli istikrarlı ve sağlam yaklaşım izleyerek işletme ve toplumun gelişmesine yardımcı olmak.
- Sürdürülebilirliği mümkün olmayan, kısa vadeli ve kantitatif gelişim yerine, sürdürülebilir, uzun vadeli ve kalitatif gelişimlere odaklanmak.
- İşletmeler tarafından üretilen ürünün kullanımı esnasında ve kullanım sonrasında performansını ve pazar dışı etkinliklerini yerine getirirken nasıl etkisi olduğunu içeren 'eko performansı' benimsemek.
- Günümüz ekonomisinin geniş kapsamlı doğasının sürdürülebilir olmadığını ve "yerel ve küçük" ekonomi tipinin gelecekte daha fazla benimseneceğinin farkına varmak.
- Tüketicinin yüzeysel taleplerinden ziyade gerçek talepleri göz önüne almak.
- Toplumun ve bireylerin çeşitli bazen çatışan ihtiyaçları ve isteklerinin olduğunu fark etmek.
- Yeşil pazarlamanın sürekliliğini sağlamak için işletmeler sorumluluğu paylaştırmalıdır.

4. YEŞİL PAZARLAMANIN AŞAMALARI

"Yeşil pazarlama dört aşamadan meydana gelmektedir. Bu aşamalar sırası ile yeşil hedefleme, yeşil stratejilerin geliştirilmesi, çevresel oryantasyon ve işletmeyi sosyal yönden sorumlu görmedir". Söz konusu aşamalar şu şekilde sıralanabilir (Uydacı, 2002: 85-86):

4.1. Yeşil Hedefleme

Yeşil hedefleme sürecinde, yeşil tüketiciler için doğa dostu ürünler üretilmekle beraber aynı zamanda çevre dostu olmayan diğer ürünlerin de üretimini sürdürmektedir (Sönmez, 2014: 28). Örneğin, bazı otomobil üreten

işletmelerin yeşil pazarlama kapsamında yaptığı Ar-Ge faaliyetleri sonucunda hibrit otomobiller tasarlayarak çevreci tüketicilerin beğenisine sunulmuştur. Diğer taraftan da çevresel değerlerin dikkate alınmadığı otomobillerin üretilmesine devam edilmiştir. İşletmelerin yürüttüğü bu çift yönlü üretim şekli, işletmenin fırsat maliyetinin yükünü minumuma indirirken, üretkenliğin sürdürülmesini amaç edinmektedir. Tüketiciler kendi beklentilerini karşılayacak ürün ve yeniliklere yönelmektedir. Yeşil Pazarlama artırılmış çevresel kalite ve tüketici tatmini sağlamalıdır. Pazarla eylemlerini gerçekleştirenler, çevrenin korunması ve yaşam kalitesinin yükseltmesine ilişkin sosyal pazarlamanın ne anlama geldiğini bilmeli ve doğal kaynakların korunması konularında hassas olmalıdırlar (Ramanakumar vd., 2012: 37; Çınar, 2017: 4).

4.2. Yeşil Stratejilerin Geliştirilmesi

Yeşil olmayan ürünlerin yanı sıra yeşil ürünlerin de üretiminin eş zamanlı gerçekleştirildiği bu aşamada işletme, çevre dostu stratejiler geliştirme ve çevre dostu politikalarını oluşturmaya başlar. İşletmede bu kapsamda bazı uygulamalar hayata geçirilir (Ayyıldız ve Genç, 2008: 515). Üretim esnasında mümkün olan en az düzeyde atık oluşturma veya elektrik tüketiminin azaltılması gibi çevre dostu önlemler buna örnek olarak verilebilir (Yücel ve Ekmekçiler, 2008: 328). İlk aşamada olduğu gibi bu aşamada da işletmeler yeşil ürünlerin yanı sıra yeşil olmayan ürünleri de üretimeyi sürdürmektedir. Söz konusu aşama kapsamında işletme yönetimleri çevre dostu stratejilerin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapmakta ve işletmenin temel çevre politikalarını oluşturulmayı amaçlmaktadır (Erbaşlar, 2012: 94). Bu kapsamda, işletme, ilgili yeşil ürünleri üretme sürecinde çevreye fazla zararı olmayan doğal kaynakları daha az kullanmak, enerji verimliliğini artırmak veya atıkların geri dönüşümünü sağlamak gibi bazı amaçlara ulaşabilmek için için yeşil stratejiler üzerinde çalışmaktadır (Saygılı, 2019: 21).

4.3. Çevresel Oryantasyon

Çevresel oryantasyon aşamasında, işletme yeşil olmayan ürünlerin üretimine son vererek sadece çevre dostu ürünler üretmektedir (Yücel ve Ekmekçiler, 2008: 328). Ürünler çevreci ihtiyaçlara yönelik olarak sürekli yenilenmektedir. Tüketicilerin yeşil olmayan ürünlere ilişkin talepleri artık dikkate alınmamaktadır (Ayyıldız ve Genç, 2008: 515). Bu aşamada, doğa dostu olmayan ürünlerin üretiminde azalış olurken, doğa dostu ürünlerin üretiminde ise artış olur. Burada tüketicilerin sadece çevre dotu ürünlere yönelik istekleri karşılanıp çevre dostu olamyan istekleri ise göz ardı edilebilir. Bu durum diğer tüketicilerin kaybedilmesine yol açabilir(Bahçecik, 2019: 28). Oryantasyon

aşamasında, işletmelerde son derece yoğun bir çevre duyarlılığı gelişmekte, işletme yeşil tanımı kapsamında bulunmayan ürünlerin üretiminden vazgeçmekte, sadece yeşil ürün üretimini sürdürmektedir (Aslanlı, 2019: 13).

4.4. Sorumlu Organizasyon

Sorumlu organizasyon aşamasında, işletmenin sosyal sorumluluklarının farkında olduğu kabul edilir. İşletmenin bu düşünceye sahip olması sonucunda çevre dostu konulara önem verilmesinin yanısıra çevre dostu konular dışında fırsat eşitliği, insan hakları, asgari ücretin düzenlenmesi gibi sosyal konular kapsamında da çalışmalar yapılır. Çevrenin korunmasına ilişkin faaliyetlerle ilgili gelişen durumlar sonucunda sosyal sorumlulukların gerektirdiği biçimde işletme işlevlerinin parçası haline gelmiştir (Yıldız, 2022: 32). İşletmeler kendi mikro çevrelerinde meydana getirecekleri bu son aşamayla çalışanlarına ve tedarikçilerine karşı görev ve sorunluluklarını da yerine getirmiş olmaktadırlar. "Böylece, ekolojik çevresel barış ile birlikte sosyal sorumluluk ve buna bağlı iç barış sağlanmış olmaktadır. İşletmelerin bu son düzenlemeleri sonucunda çalışanların verimliliği artacak ve işletmeler bağımlı oldukları kişilerin kalbinden pay alacaklardır". İşletmeler tarafından oluşturulan olumlu iklim işletmenin markalaşma çabalarına olumlu etkide bulunarak değerlerini artıracaktır (Özçelik, 2017:48).

5. YEŞİL PAZARLAMA STRATEJİLERİ

Yeşil pazarlama üretim öncesinden satış sonrasında ne olacağına kadar incelemektedir. Bu doğrultuda yeşil pazarlamaya yönelik stratejiler oluşturulmuştur. Yeşil pazarlama üzerindeki bu sorumlulukları yerine getirirken pazarlama karmasındaki mevcut elemanları da bilinçli ve özenli bir şekilde kullanmaktadır. (Çelik vd., 278-279). Bu bağlamda yeşil ürün, yeşil fiyat, yeşil dağıtım ve yeşil tutundurma kavramları da gündeme gelmiştir. Söz konusu kavramların temelinde ise çevre dostu olma ve sürdürülebilirliğin sağlanması yatmaktadır. (Uygurtürk ve Şenoğlu, 2021:71). Pazarlama stratejileri pazarlamanın 4P'si kapsamında incelenecektir.

5.1. Yeşil Ürün

Sanayileşmenin hızlı bir şekilde gelişmesiyle birlikte çevre kirliliğinin artnası, çevreye zarar veren ürünlere yönelik yoğun bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Bu sayede tüketicilerin satın alma davranışını yönlendiren etkenler arasına ürün ve çevre etkileşimi de girmiştir. İşletmeler tüketicilerin eğilimlerini göz önüne alarak çevre dostu yeşil ürünler üretmeye başlamıştır. (Berk, 2019: 24). Yeşil ürün; "*yaşadığımız dünyayı kirletmeyen, doğal*

kaynakları azaltmayan, geri dönüşümü sağlanabilen ya da korunabilen ürünlerin bütünüdür" (Shamdasani vd., 1993: 488; Korucuk, 2019: 25). Bu çevre dostu ürünler çevre kirliliğine yol açmayan, içeriğinde toksik bulundurmayan ve çevreye zararlı olmayan teknoloji ve üretim yöntemleriyle üretilen üründür (Türk ve Gök, 2010: 200).

Yeşil ürün geliştirme kasamında, yeşil ürünün hammaddesinden kullanım süresince kullandığı enerjiye kadar her açıdan çevre dostu olması gerekmektedir. Bu bağlamda yeşil ürün geliştirilirken şu özellikler göz önüne alınmalıdır (Ayyıldız ve Genç, 2008: 512):

- Ürünler saf bir maddede aranan özellikleri taşımalıdır.
- İnsan ve hayvan sağlığını tehdit etmemelidir.
- Çevreye zararlı maddeler şçermemelidir.
- Geri dönüşümü mümkün ürünlere öncelik verilmelidir.
- Tüketicilerde yeşil ürünlere ilişkin farkındalık oluşturulmalıdır.
- Tüketiciler yeşil ürünleri kullanmaya teşvik edilmelidir.
- Ambalajlama konusunda doğal kaynakların rasyonel kullanılmasına özen gösterilmelidir.

5.2. Yeşil Fiyat

Ürünlerin fiyatı, tüketicinin satın alma gücü üzerinde doğrudan etkilidir. Ürünün performans değerlendirmesi yapılırken de karşımıza çıkan fiyatlandırma politikası, ürünün kalitesi ve özgünlüğünü de tüketiciye aktarır İşletmelerin çevreci bir yaklaşımla yaptıkları yatırım maliyetleri fiyatlandırma sürecinde yansıtılır (Doğan, 2021: 35). En yalın ifadeyle fiyat, "*mal ya da hizmetin elde edilmesi için ödenecek olan para miktarı*" olarak tanımlanabilir. Yeşil pazarlama yaklaşımını benimseyen işletmelerin en önemli sorunlarından biri fiyat belirlemedir. Fiyatlandırma stratejisinde başarılı olmak için pazarın büyüklüğü, ürün ve hizmet farklılıkları, pazar kar marjları, rekabet, devlet politikaları gibi faktörler dikkate alınmalıdır (Topuz, 2016: 20). Yeşil fiyatlamanın başarıya ulaşabilmesi için "*kalite, inanılırlık, basitlik, pazarlanabilirlik, spesifiklik, görülebilirlik, somutluk, toplum, strateji, azim*" gibi önem verilmesi gereken bazı kriterler vardır (Uydacı, 2017: 214).

Yeşil ürünler yüksek katma değerli ürünler kapsamında oldukları için maliyetleri yüksek olabilmektedir. Ancak, tüketicilerin ödemeye razı olacakalrı bir değer sınırı vardır (Tayfun ve Öçlü, 2016:188). "*Yeşil ürünlerin fiyatı belirlenirken tüketicinin maliyete verdiği önem ile çevrenin korunmasına ödeyeceği maliyet arasında denge kurulmaktadır. Çevrenin korunması, pazardaki ürünlerin taşınması, kaynakların verimli kullanılması ve diğer pazarlara ilişkin kararlar fiyatlandırmada göz önünde bulundurulur*" (Ayyıldız

ve Genç, 2008: 512)**.** Bununla yanı sıa, rakiplerin de belirledikleri fiyat oranları olduğu için fiyat politikaları belirlenirken rekabet edilebilirlik ve avantaj sağlama fırsatları da dikkate alınmalıdır (Tayfun ve Öçlü, 2016:188).İşletme yöneticileri, yeşil stratejiler uygulamanın getirdiği ilave maliyetleri ürünün fiyatına yansıtıp, tüketicilerden destek bekleme eğilimindedir. Bazı tüketiciler çevreci olmayı ilave bir yarar olarak görmekte ve yeşil ürünlerin yüksek fiyatla pazara sunulmasını normal karşılamaktadırlar. Fiyat kaynaklı dezevantaj, çevre dostu ürünlerin pazar payının artması ve vergi kolaylıkları gibi finansal desteklerle giderilebilir. Böylece çevre dostu olmayan işletmelerden çevre dostu işletmelere daha kolay geçilebilecektir (Ayyıldız ve Genç, 2008: 512).

5.3. Yeşil Dağıtım

Dağıtım, "*ürünlerin, tedarik edildikleri kaynaktan üretilecekleri noktaya, oradan da tüketilecekleri yerlere mümkün olan en düşük maliyetle ve tüketicilerin istedikleri ürünü istedikleri yerde ve zamanında bulmalarını sağlayacak en etkili şekilde ulaştırılmasıdır. Öyle ki, dağıtım işletmeler için oldukça önemli fonksiyonlardan birisidir. Dağıtım ile üç akış türünü en iyi şekilde yerine getirmek amaçlanmaktadır. Birincisi; kaynaktan nihai tüketiciye olan ürün akışı, ikincisi; pazar gereklerini en az maliyetli şekilde yerine getirmek için para akışı, üçüncüsü ise; tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilmek için gerekli bilgilerin akışıdır*" (Topuz, 2016: 21).

Yeşil dağıtım kavramı; tasarım, tedarik, üretim ve montaj, paketleme, lojistik ve dağıtım dahil olmak üzere, müşteri siparişi döngüsü boyunca tüm faaliyetlerin çevre yönetimi ilkeleri doğrultusunda yürütülmesi olarak tanımlanabilir (Handfield vd., 1997: 295). İşletmelerin dağıtım kanallarında başarıyı yakalayabilmesi yeşil dağıtımla mümkün olabilir. Yeşil dağıtım, çevre dostu üreticiler ile çevre dostu tüketiciler arasında bir köprü olarak görülebilir. Yeşil dağıtım, çevreci işletme ve çevreci tüketiciler arasında bağlantı kurulması açısından yeşil tüketici memnuniyetinin sağlanmasına katkıda bulunur. Bu bağlamda, yeşil dağıtım rekabette üstünlük açısından önemli pazarlama karması elemanları arasındadır (Erdoğan, 2013: 14).

Yeşil dağıtım faaliyetlerinde işletmeler tarafından dikkate alınması gereken bazı konular bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Korkmaz ve Atay, 2017: 15):

- Araçlar için tercih edilen yakıın türü
- Yasal (çevresel) kurallara uygun olup olmadığı
- Gaz emisyonu ve ortaya çıkan atık miktarı
- Kullanılan enerjinin miktarı
- Kullanılan malzemenin miktarı

- Ürünlerin üretilmesinde kullanılan toksik madde miktarı

5.4. Yeşil Tutundurma

Tutundurma, işletmelerin tüketicilerle ürünlere ilişkin iletişim kurmak amacıyla kullandıkları bir yoldur. Pazarlama karması elemanlarından biri olan tutundurma, işletmelerin tüketici ihtiyaç ve isteklerini belirlemeye katkıda bulunmanın yanı sıra karlılık ve pazarlama başarılarını belirlemelerinde de katkıda bulunmaktadır (Leblebici Kacur, 2008: 189). Yeşil tutundurma kavramı, "işletmelerin tüketicilere sundukları ürünlerin hem üretim aşamasında hem sunum aşamasında hem de tüketim sonrasındaki aşamalarında çevreye duyarlı şekilde yürütülen çabalarının gerek reklamlarında gerek halkla ilişkilerde gerekse satış aşamasında vurgulanması ve tüketicilere duyurulması" olarak tanımlanabilir (Akdemir, 2018: 19). Yeşil pazarlama yaklaşımı açısından işletmelerin çevre dosyu faaliyetlerinin tüketicilere aktarılmasında öncelikli unsur tutundurmadır. Tutundurma çalışamalarının işletmelerin çevre dostu faaliyetlerinin de dikkate alınarak yürütülmesi gerekmektedir. Etkili tutundurma stratejisi belirlenirken işletmenin ilişkili olduğu tüm çevre göz önüne alınmalıdır. Bu bağlamda, tutundurma çalışmaları ürüne ya da hizmete ilişkin doğru bilgileri içermelidir. Ürünün özelliklerini yansıtmayan, yani çevre dostu olmayan niteliklerin çevreci gibi gösterilmesi, tutundurma faaliyetlerinin başarısız olamasına neden olabilir (Tayfun ve Öçlü, 2016:189-190). İşletmelerin yeşil pazarlama karması içerisinde en çok önem verdikleri konu tutundurma politikasıdır. Tutundurma politikasının hedefi tüketici bakış açısında "Çevre Dostu İşletme" imajı yaratmak ve tüketicilere ürünle ilgili çevresel mesajlar vermek olmalıdır (Doğan, 2021:36).

Yeşil tutundurma stratejilerinde kullanılan bazı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler; çevreci reklam stratejisi, halkla ilişkiler ve sponsorluk satış geliştirme, doğrudan pazarlama olarak sıralanabilir (Erbaşlar, 2012: 99).

6. YEŞİL PAZARLAMANIN YARARLARI

Ottman'a göre, yeşil pazarlamanın işletmeye sağladığı faydalar aşağıdaki gibidir (Bahçecik, 2019: 23).

Daha Fazla Kar: Birçok işletme, bilhassa petro-kimya sanayi ve elektrik santralleri gibi en fazla düzeyde kirliliğe yol açan işletmeler, çevre dostu imajlarını sürdürmek ve tüketicilerin buna ilişkin beklentilerini karşılamak amacıyla çevre yönetim sistemleri kurmuşlardır. İşletmeler enerji vermliliği sağlayan teknolojiler sayesinde daha etkili çalışarak kar düzeylerini artırırken, işlem maliyetlerini ve yükümlülüklerini azaltırlar (Kuduz, 2011: 231).

Rekabet Avantajı: Bugün birçok pazarlamacı çevre konusunda yenilik yapmanın rekabette üstünlük sağladığının farkındadır. İşletmelerin

faaliyetlerini yürütürken yeşil pazarlama odaklı hareket etmeleri onlara rakabette güçlü olma avatajı sağlar ve tüketicileri kendisine çekerek karlarını yükseltecek fırsatlar sunar. Böylece yeşil pazarlama başarılı bir şekilde amacına ulaşarak, pazar payını daha da büyütmek açısından avantaj sağlar (Yıldız, 2022: 33).

Artan Pazar Payı: Tüketicilerin dünya genelinde markaya olan bağımlılığı giderek daha da azalmaktadır. Tüketiciler marka ürünlere daha fazla para vermekten kaçınmaktadır. Bu eğilim tüketiciler ve ürünler arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Çevreye duayrlı tüketiciler, tekrar kullanılabilen güvenilir ürün ve paketleri tercih etmektedir. Çoğu tüketici, çevreye duyarlı zannettikleri işletmelerin ürünlerine yönelmekte ve çevre kirliliğine neden olan işletmelerin ürünlerini satın almamaktadır (Kuduz, 2011: 231).

Daha İyi Ürünler: Su tasarrufuna katlıda bulunan duş başlıkları, bulaşık makineleri, zehir içermeyen tarım ürünlerinin güvenilir olması gibi yüksek kaliteli ürünlere karşı tüketiciler duyarlıdır. Çevre dostu ürünlerin Pazar payı giderek artış göstermektedir (Kuduz, 2011: 231). İşletmeler ekosistemin bozulmasında büyük paya sahiptirler. İşletmelerin çevreye verilen bu zararı engellemek için gerekli tedbirleri almaları önemlidir (Yıldız, 2022: 33)

Yeşil pazarlama anlayışının işletmelere sağladığı yararlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Aytekin, 2007: 3):

- İşletmeler özgün ve taklidi yapılamayan çevre zarar vermeyen stratejiler izlediklerinde lider olurlar.
- Çevre boyutunda verimlilik sağlandığında üretim maliyetlerinin düştüğü görülmektedir. İşletmeler, atıkları en düşük seviyeye indirmek, enerjiden tasarrufu sağlamak ve malzemelerin tekrar kullanılabilmesi yoluyla maliyetlerini azaltırlar.
- Çevreye duyarlı bir yaklaşım, enerji maliyetlerindeki değişkenlik, kaynakların verimli kullanımı, kirlilik ve atık yönetimi konularında uzun dönemde riskleri bertaraf etmektedir.
- Çevreye duyarlı olmak bir işletmenin halkla ilişkiler faaliyetleri ve kurumsal imaj açısından önem taşımaktadır ve işletmenin sosyal sorumluluk yönünü öne çıkaracaktır.
- Çevreci olmayı başarabilen işletmeler devlete ve kanunlara karşı kendini güvence altına almış olmaktadırlar.
- İşletmelerin çevreye zarar vermeyen faaliyetlerinin artması da toplum için yararlıdır. Üretim sonrası ortaya çıkan kirliliğin neden olduğu insan sağlığı sorunlarını çözmek için yapılan harcamalar azaltılabilmektedir.

- Tüketiciler günümüzde çevre dostu ürünlerin, ambalajlama ve yönetim biçimlerini öğrenmek istemektedir. Tüketiciler çevreye zarar vermeyen işletmeleri tercih etmektedirler.

7. SONUÇ

Sanayileşmenin gelişmesiyle beraber çevre kirliliğinin artması ekolojik dengenin de bozulmalara neden olmuştur (Grant, 2008: 51). Yeşil pazarlamada esas amaç insanları yeşil konusunda farkındalıklarını artırarak çevre dostu olmaya yönlendirmektir. İşletmeler ve tüketiciler çevreci ürünleri önceki yıllara göre daha fazla kullanmaya başlamış ve bu konuda daha da bilinçlenmişlerdir (Korucuk, 2019: 33). Yeşil pazarlama, tüketicilerin beklentilerini etkili bir şekilde karşılamakla beraber çevreye verilen zararın minimize edilmesş için ürünlerin üretilmesinde, fiyatlandırılmasında, dağıtılmasında ve tutundurulmasında kritik kararları kapsayan bir yaklaşımdır. "*Bu yaklaşımı benimseyen işletmeler de daha az çevre kirliliği yaratan, daha az atık üreten, geri dönüştürülebilen ambalajlar ve malzemeler kullanan kısaca tüm faaliyetlerinde çevrenin korunmasını ve sürdürülebilirliğini düşünen yapılara dönüşmüştür*". Bu bağlamda çevrenin kirletilmemesi ve kaynakların rasyonel kullanılabilmesi için işletmelerin ve tüketicilerin üretimde, tüketimde yeşil odaklı anlayışın yayılmasına ve çevreyi ön plana çıkaran stratejilerin geliştirilmesine ve uygulanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla işletmeler amaçları doğrultusunda faaliyetlerini yürütürken çevreye zarar vermemeleri aynı zamanda tüketiciler de çevre dostu ürünleri tercih ederek bu süreci desteklemektedir (Uygurtürk ve Şenoğlu, 2021:71).

KAYNAKÇA

1. Ahmadzadeh, M., Eidi, F., ve Kagopour, M. (2017). Studying The Effects of Environmental Commitments on Green Marketing Strategies. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 11(1), 816-823.
2. Akdemir, R. (2018). Yeşil Pazarlama Stratejilerinin Rekabet Avantajına Etkisinin İncelenmesi: Muğla İlinde Yer Alan 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
3. Aslanlı, S. (2019). İşletmelerde Yeşil Pazarlama Anlayışı ve Çevresel Muhasebe İlişkisi: Yeşil Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
4. Aytekin, P. (2007). Yeşil Pazarlama Stratejileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 1-20
5. Ayyıldız, H., ve Genç, K. Y. (2008). Çevreye Duyarlı Pazarlama: Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Pazarlama Uygulamaları İle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 12(2), 505-527.
6. Bahçecik, D. (2019). Yeni Dönem Pazarlama Anlayışı Yeşil Pazarlama: İşletmelerin Yeşil Pazarlamaya Yönelme Nedenlerinin Amprik Bir Çalışma İle Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
7. Berk, O. N. (2019). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi, Konya İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
8. Chamorro, A., ve Banegil, T.M. (2006). Green Marketing Philosophy: A Study of Spanish Firms with Ecolabels. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management,* 13, 11-24.
9. Çabuk, S. ve Nakıboğlu, B. (2003). Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 39–54.
10. Çelik, İ. E., Akman , Ö., Ceyhan, A., ve Akman, V. (2016). Yeşil Pazarlamada Sürdürülebilirlik ve Dünyadan Bir Örnek: Tchibo. *International Conference on Eurasion Economies*, 278-279.
11. Çelik, O., Canoğlu, M. (2019). Ulakbim Veri Tabanında Sürdürülebilir ve Çevreci Pazarlama Konusunda Yayınlanmış Makalelerin

Bibliyometrik Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 25-36.
12. Çınar, S. (2017). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satınalma Eğilimlerinin Belirlenmesi Dumlupınar Üniversitesinde Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
13. Doğan, M. (2021). Yeşil Pazarlama Uygulamalarının Gıda Dışı Ürün İhracatına Yönelik Olası Katkıları. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
14. Erbaşlar, G. (2012). Yeşil Pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 1(2), 94-101.
15. Erdoğan, B. Z. (2013). Pazarlamanın Konusu, Kapsamı, Gelişimi ve Değer Kavramı. B. Z. Erdoğan ve E. Eroğlu (Ed.) *Pazarlama Yönetimi* içinde (s. 1-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
16. Fraj, Elena, Martinez, Eva (2007). Ecological Consumer Behaviour: An Emprical Analysis. *International Journal of Consumer Studies,* 31 (1), 26-33.
17. Grant, J. (2008). *Yeşil Pazarlama Manifestosu* (Çeviri: Nadir Özata ve Yasemin Fletcher). İstanbul: MediaCat Kitapları.
18. Handfield, R. B., Walton, S. V., Seegers, L. K., ve Melnyk, S. A. (1997). 'Green'Value Chain Practices in the Furniture Industry. *Journal of Operations Management*, 15(4), 293-315.
19. İnan, M. (2020). Yeşil Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Görsellerin Eye-Tracking (Göz İzleme) İle İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
20. Karaman, D. (2021). Yeşil Pazarlama Bilgi Düzeyi ve Yaşam Tatmininin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışına Etkisi: Kuşaklararası Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 58, 155-176.
21. Korkmaz, H. ve Atay, L. (2017). Otel İşletmelerinde Yeşil Pazarlama ve ÇevreSertifikalarının Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 113-126.
22. Korucuk, N. (2019). Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Ürünlere İlişkin Tüketici Satın Alma Davranışı. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
23. Kuduz N. (2011). Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

24. Lam, J.S.L. ve Li, K.X. (2019). Green Port Marketing For Sustainable Growth and Development. *Transport Policy*, 84, 73-81.
25. Leblebici Kacur, L. (2008). Yeşil Pazarlama ve Kayseri'deki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
26. Ottman, J. (1993), Green Marketing: Challenges anda Opportunities for the New Marketing Age, Lincolnwood, Illionis, s. 21. Odabaşı, Y. (1992): Yeşil Pazarlama Kavram ve Gelişmeler, Pazarlama Dünyası yıl: 6, sayı: 36, Kasım/Aralık, 1992; 4.
27. Özçelik, S. (2017). Hazır Giyim (Örme) Alt Sektöründe Faaliyet Gösteren KOBİ'lerde Yeşil Pazarlama Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
28. Polansky M. (1994). An Introduction to Green Marketing. *Electronic Green Journal*, 1(2), 1-10.
29. Ramanakumar K. P. V., ve Manojkrishnan C. G. (2012). Consumer Attitude towards Green Products of FMCG Sector: An Empirical Study. *International Journal Of Research In Commerce and Management*, 3(2), 34-39.
30. Saygılı, S.E. (2019). Havacılık Sektöründe Yeşil Pazarlama Uygulamalarının Tüketici Satın Alma Kararları Üzerindeki Rolü: Türkiye'deki Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
31. Shamdasani, P., Chon-Lİn, G., ve Richmond, D. (1993). Exploring GreenConsumers In An Oriental Culture: Role Of Personal And Marketing Mix Factors. *Advances in Consumer Research*, 20, 488-493.
32. Sönmez, Y. (2014). Tüketicilerin Yeşil Pazarlama Uygulamalarıyla İlgili Tutum ve Davranışları: Ahi Evran Üniversitesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
33. Şenoğlu, P. (2019). Yeşil Pazarlama Konusunda Tüketicilerin Farkındalık Düzeyinin Tespit Edilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
34. Tayfun N., Öçlü B., (2016). An Application on The Position of Environmental Products in Consumers' Purchasing Decisions. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 185-198.
35. Topuz, S. (2016). Yeşil Pazarlama ve Üretici İşletmelerin Yeşil Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

36. Türk, M., ve Gök, A. (2010). Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 199-220.
37. Uydacı, M. (2002). *Yeşil Pazarlama İş Ahlakı ve Çevresellik Açısından Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
38. Uygurtürk, H. ve Şenoğlu, P. (2021). Karabük Üniversitesi Öğrencilerinin "Yeşil Pazarlama" Farkındalık Düzeyinin Tespit Edilmesi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 24 (1), 71- 82.
39. Yıldız, A. (2022). Tüketicilerde Yeşil Pazarlama Algısı: Gaziantep'te Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
40. Yücel, M., ve Ekmekçiler, Ü. S. (2008), Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 320-333.

ENDÜSTRİ 4.0 VE DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Doç. Dr. Semra TETİK

Manisa Celal Bayar Universitesi, https://orcid.org/0000-0001-6266-8178

GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşme, Endüstri 4.0 ile birlikte işletmeler üzerinde en fazla etki yaratan konulardan birisidir. Bilişim ve teknolojinin gelişmesi örgütlerde yönetim tarzlarını, çalışma koşullarını ve iş yapma biçimlerini etkilemiştir. Örgütlerin varlığını sürdürebilmesi, başarılı olabilmesi ve rekabette güçlü olabilmesi için bilişim ve teknolojide yaşanan değişime uyum sağlamaları gerekmektedir (Bayarçelik, 2020: 60). Baş döndürücü hızla yaşanan değişimden etkilenen en kritik faktör insan kaynakları yönetimidir. Bilgi ve iletişim çağında meydana gelen dönüşüm süreci birçok alanda teknolojiyi iyi kullanabilen, iyi eğitimli ve kaliteli insan kaynaklarını zorunlu kılmaktadır (Bay ve Kulak, 2021: 55). Gelişen teknolojinin oluşturduğu bu yeni süreç, mevcut örgütlerin yerini alacak yeni örgüt biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bilginin stratejik önem taşıdığı bu dönemde ortaya çıkan yeni örgüt biçimi dijital örgüt olarak adlandırılmaktadır. Örgütler, gittikçe dijitalleşen bu yeni dünya sisteminde insan kaynakları yönetimi uygulamalarını da bu değişime paralel olarak geliştirmelidir (Yalçın, 2021: 1). Dijital insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları faaliyetlerinin dijital ortamlarda yürütülmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle insan kaynakları yönetimi süreçleri ile ilgili bütün verilerin dijital ortamda sistematik, güvenli ve kolay erişilebilir hale getirilmesidir (Bay ve Kulak, 2021: 53).

Bu kapsamda çalışmada güncel literatür incelenerek Endüstri 4.0 perspektifinde insan kaynakları yönetiminin dijitalleşme süreci ve bu sürecin temel stratejik noktaları kavramsal çerçevede ele alınmıştır.

ENDÜSTRİ 4.0

Sanayi devriminden beri, endüstri, teknoloji alanındaki gelişmeler ve inovasyondan dolayı paradigma değişimleri yaşadı. Bu yeni paradigmalar "endüstriyel devrimler" olarak adlandırılmaktadır. Örneğin mekanizasyon ile Endüstri 1.0, elektrik enerjisinin yüksek kullanımı ile Endüstri 2.0, elektronik ve otomasyon ile Endüstri 3.0 ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşanan ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik değişikliklerin neden olduğu Endüstri 4.0 dönemi yaşanmaktadır (Shamim vd., 2016; Pala, 2019: 2).

İlk olarak 2011 yılında Almanya'nın Hannover şehrindeki teknoloji fuarında ortaya atılan Endüstri 4.0, tüketicinin hızla değişen istek ve ihtiyaçlarına anlık olarak adapte olan üretim sistemlerini ve birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olan otomasyon sistemlerini ifade etmektedir (Yıldız, 2018: 548). Endüstri 4.0 en basit anlamıyla "*geleneksel endüstrinin güçlü yönleri ile ileri düzey internet, bilgi ve iletişim teknolojilerinin bütünleştirildiği bir süreç*" olarak tanımlanmaktadır (Şekkeli ve Bakan, 2018: 20). Endüstri 4.0 genel olarak

"*hammadde alımından başlayarak, ürünlerin üretilmesi, tüketiciye ulaştırılması ve sonrasında geri dönüşüm, bozulma vb. nedenlerden geri toplanması gibi tüm tedarik zinciri aşamalarında yer alan işlemlerin/süreçlerin gelişmekte olan teknolojilerden faydalanarak daha da iyileştirilmesi*" şeklinde tanımlanabilir (Pamuk ve Soysal, 2018: 4).

Wan ve Zhou (2015)'ya göre *"Endüstri 4.0'da temel amaç, kendi kendini yönetebilen üretim süreçlerine sahip akıllı fabrikaların hayata geçirilmesidir. Akıllı fabrikalar, sanal dünya ile fiziksel dünyanın entegrasyonunu sağlamak için veri alışverişi gerçekleştirebilen son derece akıllı bir organizma"* olarak tanımlanmaktadır (Şekkeli ve Bakan, 2018: 20). Endüstri 4.0, çok sayıda teknoloji ve ilişkili paradigmaları içermektedir. Bu paradigmalar şunlardır (Göktaş ve Baysal, 2018: 1412):

Siber-Fiziksel Sistemler (Cyber Physical Systems); Fiziksel dünya ile siber dünya arasındaki iletişim ve koordinasyonu kapsayan yapıların bütünüdür. Bu sistemin başlıca işlevi, üretimin çevik ve dinamik gereksinimlerini gerçekleştirmek ve tüm endüstrinin etkinliğini ve verimliliğini arttırmaktır (Yıldız, 2018: 549).

Nesnelerin İnterneti (Internet of Things): Nesnelerin İnterneti, akıllı fabrikalar, akıllı ürünler ve akıllı servislerin temelini oluşturmaktadır. Bu kavram bir fabrikada bulunan değişik kaynaklardan girdilerin elde edilmesini, çoğaltılmasını ve düzenlenmesini ifade etmektedir (Alçın, 2016: 25).

Büyük Veri ve Bulut Sistemi (Cloud Based Manufacturing); Günümüzde veriler makineler ve cihazlar vasıtasıyla üretilmekte ve bulut altyapılı sistemler içerisinde depolanmaktadır. Gerektiğinde işletme yönetimleri ya da günlük yaşamda tüketiciler bu verilere ulaşabilmektedir (Pamuk ve Soysal, 2018: 46). Bulut teknolojisinde yaşanan ilerlemeler, Enformasyon Teknolojilerini (IT) üreticilerin ve tüketenlerin düşünce yapısını değiştirmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda bulut sistemlerinde, iş ve uygulama modellerinin temel yapısı, yazılımı ve internet servisleri noktasında radikal değişiklere yol açmıştır (Wang vd., 2015: 521). Son yıllarda bulut, insan kaynakları teknolojisindeki yerini oluşturmuştur. Böylece daha hızlı veri toplanmakta ve depolanmaktadır. Ayrıca çalışanlara ilişkin bilgiler arşivlenerek güvenli bir şekilde saklanabilmektedir (Talentlyfy, 2019; Arslan, 2022: 25):

İnsan Kaynakları Analitiği: Günümüzde değer kazanmış olan veriler, dijital insan kaynakları açısından önemli bir işlev üstlenmiştir. İnsan kaynakları analitiğinin amacı adayı işe alım aşamasından yetenek gelişimi analizlerine, insan kaynakları yönetiminden, onların performansına kadar tüm süreçleri veri odaklı insan yönetimine dönüştürmeyi gerçekleştirmektir. İnsan kaynakları teknolojisi, insan kaynağının sahip olduğu potansiyeli ve verimliliği arttırarak

işletme başarısını arttırmak amacındadır. Analitik boyut ise, insan kaynağının performansına ilişkin stratejik verileri belirleyerek işe alım ve işten çıkış tahmini, işgücü devir hızı, ayrılanların ayrılma analizi, yüksek potansiyele sahip insan kaynağının yol açabileceği iş değişikliklerini tahmin edebilir. Dolayısıyla insan kaynağının beceri ve yeteneklerine göre eğitim planlanabilmektedir (Talentlyfy, 2019; Arslan, 2022: 25).

Endüstri 4.0'ı diğer endüstri devrimlerinden farklı kılan dört unsur; sensör, veri, bilgi ve işlemdir. Bu unsurların birleşmesi niteliksiz insan kaynağını bertaraf etmekte ve yerini sıfır hatalı, gündeminde sadece verilen iş ne ise o olan, stabil işlemler almaktadır (Şener ve Elevli, 2017: 26). Bu teknolojiler; bilginin toplanmasında, iletilmesinde, analiz edilmesinde, yorumlanmasında ve üretim sürecinin belirlenen amaç doğrultusunda denetlenmesinde birbirine entegre olarak hareket etmektedir (Lee, 2015: 231; Kırmızısaç, 2021: 161).

Endüstri 4.0'ın tüm üretim sistemlerinin radikal değişimine neden olacağı öngörüsünden hareketle üretim ve verimlilikle doğrudan ilişkisi bulunan insan kaynakları yönetimi uygulamalarının da etkilenmesi beklenen bir sonuçtur. Başka bir ifadeyle endüstriyel açıdan ortaya çıkan teknolojik değişimler üretim süreçlerini, tekniklerini, anlayışını vs. etkilemekte; bu da domino taşı misali insan kaynakları yönetimi uygulamalarının da dönüşümüne neden olmaktadır (Şekkeli ve Bakan, 2018: 18).

DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Dijitalleşme, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmede dijital teknolojilerden yararlanmasını ifade etmektedir. Dijital teknolojiler işletmelere zamanın etkili kullanılmasında ve maliyetlerin düşmesinde avantaj sağlayarak rekabet gücünü arttırabilmektedir (Chulanova, 2019: 13). Dijital insan kaynakları yönetimi ise, "*yetenek yönetimi süreçlerinin dijital platformlar aracılığı ile yürütüldüğü, operasyonel süreçlerin kısaldığı, mobilitenin hız kazandığı, çalışanlara hayallerini gerçekleştirebilecekleri bir gelişim ortamı sunan yenilikçi bir yaklaşım"* olarak tanımlanmaktadır. Yeni nesil insan kaynaklarının işletmelerin dijital dönüşümüne öncülük etmesi beklenmektedir (Asiltürk, 2018: 537).

İş dünyasını biçimlendiren gelişmeler en başta teknolojik dönüşüm ve dijitalleşmedir. Özellikle internet ve intranetin kullanımı, mobil uygulamalar ve aktif sosyal medya kullanıcılarının yaygınlaşmasıyla beraber işletmeler çalışma koşullarını, iş yapma şekillerini ve iş süreçlerini değişen koşullara uyumunu sağlamaya yönelik çalışmaya başlamışlardır. Bu değişime uyum sağlayan temel yönetim fonksiyonların başında insan kaynakları yönetimi gelmektedir.(Bayarçelik, 2020: 61).

İşletmelerin gelecekte rekabet avantajı sağlayacağı en önemli unsur insan kaynaklarıdır. Çünkü işletmeler insan kaynaklarının başarısıyla başarılı olabilirler. Bunun için de işletmelerin kaliteli insan kaynaklarına sahip olmaları ve yaşanan değişime uyum sağlayabilme yetenekleri büyük önem taşımaktadır. Gelecekte, teknolojik gelişmelere adapte olabilen ve insan kaynakları alanında "dijital" düşünebilen işletmeler yaşamını sürdürebilecek ve başarılı olabilecektir (Karabulut, 2015: 11).

Globalleşen dünyada teknoloji alanında meydana gelen hızlı ilerlemeler insan kaynakları yönetimini de etkileyerek dijitale dönüşmüştür. Dijital insan kaynakları, işletmelerde yönetim fonksiyonlarının bu teknoloji ile gerçekleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Dijital insan kaynakları yönetimi kapsamında; personel bilgilerinin yayılması, performans yönetimi, eğitim yönetimi, çalışan memnuniyetinin ölçülmesi, kariyer yönetimi, maliyet ve zaman takibi gibi uygulamalar bulunmaktadır(Bay ve Kulak, 2021: 58). Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminde yararlanılan dijital teknolojiler; mülakatları gerçekleştiren yapay zekalı robotlar, chatbotlar, online eğitimler, QR kod kullanımı, insan kaynakları işlevlerinin mobil uygulamalara taşınması, online performans ölçümü ve hemen geri bildirim sağlanması, kariyer planlarının dijital ortamda yürütülmesi gibi bir dizi yeni fırsatlar yaratmaktadır (Kırılmaz, 2020: 189).

Endüstri 4.0 devrimiyle beraber insan kaynaklarında bulunması gereken yetenekler ve yetkinlikler de değişmiştir. Hecklaua vd. (2016, 2017), Endüstri 4.0 perspektifinde İnsan kaynaklarında bulunması gereken yetenekleri dört grupta toplamışlardır. Bunlar: Bilgi teknolojileri güvenliğini anlama, yeni teknolojiyi kullanabilme, süreç anlayışı, teknik beceriler, medya becerileri ve kodlama becerilerini içeren teknik yetenekler; yaratıcı düşünce becerisi, çatışma ve stres yönetimi, verimlilik anlayışı, problem çözme becerisi, analitik beceri, karar verme yeteneği ve araştırma becerilerini içeren metodolojik yetenekler; kültürel zeka, dil becerileri, ağ oluşturma becerileri, takım ruhu, uzlaşma, bilgiyi kullanabilme, iletişim yetenekleri ve liderlik becerilerini içeren sosyal yeterlilikler; esneklik, belirsizliğe karşı tolerans, öğrenme arzusu, sürdürülebilir düşünce uyumu, uyumlu olma, stres altında çalışabilme yeteneğini içeren kişisel yeterliliklerdir (Yelkikalan, 2021: 655).

DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ FONKSİYONLARI

İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonlarının dijital mecraya taşınması ile birlikte bu fonksiyonlar dijital uygulamalar olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Sucu, 2021: 74). Dijital insan kaynakları yönetimi fonksiyonları aşağıda açıklanmıştır.

1. Dijital İnsan Kaynakları Planlama

Planlama, belirli amaçlar, deneyimler, geçmiş bilgiler doğrultusunda geleceğe dair karar verme süreci olarak tanımlanabilir. İnsan kaynakları planlaması ise gelecekte ihtiyaç duyulacak insan kaynağının nicelik ve nitelik olarak belirlenmesidir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin ilk işi işletmenin mevcut insan kaynağı ihtiyacını belirleyip, gelecekteki ihtiyacı tahmin etmektir. Dinamik bir süreç olan insan kaynakları planlaması doğru ve kapsamlı yapılmalıdır. Bunun için çeşitli enformasyon sistemlerine ulaşılmalı ve analiz edilmelidir. Yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde işletmelerin varlığını sürdürebilmesi konusunda teknolojik araçlardan etkili bir şekilde yararlanılması oldukça önemlidir. Planlama sürecinde dijital ortamdaki bilgilerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için bilgilerin güncellemeye açık, kolay ulaşılabilir, güvenilir, anlaşılır ve tam olması gerekmektedir (Aksel vd., 2013: 84).

İnsan kaynakları planlama sürecinin aşamalarında da bilgisayarlardan ve dijital ortamlardan yararlanılabilir (Acar, 2009: 89). İnsan kaynakları planlama sürecini kapsayan dijitalleşme yöntemleri; işletmedeki insan kaynağının bilgi, beceri ve yeteneklerine ilişkin ihtiyaç duyulan verilerin bir arada toplanmasını, saklanmasını, güncellenmesini ve ulaşılmasını kolaylaştıran araçlar içermektedir. Sürecin dijitalleşmesi yöneticilerin planlama konusundaki öngörülerini ve karar vermelerini kolaylaştıracak bilgi ve verileri bu yöneticilere online olarak bilgisayarlar vasıtasıyla doğru, hızlı ve değişik biçimlerde sunabilmektedir (Charkazzade, 2022: 36). Böylece yöneticiler dijital ortama aktarılan bilgileri inceleyerek gelecekte personel hareketliliğini tahmin edebilmekte ve boş olan pozisyonlar için hangi nitelikte insan kaynağına ihtiyaç duyulacağını tespit edebilmektedir (Sucu, 2021: 74). Dijital insan kaynakları planlaması sayesinde kaynak tasarrufu sağlanmakta ve planlamada hata oranı en aza indirilmektedir (Bağrıyanık, 2022: 40).

2. Dijital İşe Alım

Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla insan kaynakları kapsamında büyük değişimler yaşanmıştır. Dijital işe alım süreci, başvuru yapan adayların internet aracılığıyla işe alınması olarak ifade edilebilir (Charkazzade, 2022: 34). Birçok işletme değişimle beraber bu teknolojileri, işe alım için başvurulan siteler ya da kendi web siteleri vasıtasıyla dahil etmektedir. İşletmelerin web sitelerinde iş başvuru formları bulundurmaları, eleman alımlarında prosedürlerin online olarak yapabilmelerine fırsat sunmaktadır. Böylece işe başvuran adaylar zaman

tasarrufu sağlamakta ve aynı anda birçok ilana başvuru yapabilme ve bunları aynı anda takip edebilme avantajına sahip olmaktadır (Güler, 2006: 21). İşletmelere sağladığı avantajlar açısından bakıldığında iş ilanları maliyetleri azalmakta, işe alım süreci hızlanmakta ve daha büyük bir iş başvuru havuzuna erişim sağlanmaktadır. İnternetin sağladığı bu avantajlar da dijital işe alımı, farklı alanlarda çalışan insan kaynakları uzmanlarının nezdinde popüler kılmış ve dijital işe alım yöntemlerinin kullanımı yaygınlaşmıştır (Pearce ve Tuten, 2001: 9; Doğan, 2011: 55).Böylece işletmeler, işe alım süreçlerini daha hızlı ve etkili olarak yürütebilmektedir.

3. Dijital Oryantasyon Eğitimi (İşe Alıştırma)

Oryantasyon, işletmede en alt düzeyden en üst düzeye kadar tüm çalışanlara uygulanabilmektedir. İşe alıştırma eğitimi, istihdam edilecek olan yeni iş görenlerin işe alındıktan sonra işletme içerisindeki işleyişe ilişkin en kısa sürede anlamalarını sağlamak amacıyla tasarlanan bir süreçtir. Oryantasyon eğitimi sadece işe yeni başlayanlar için değil, işinden uzun zamandır ayrı kalmış çalışanlara da uygulanabilir. Bu bağlamda oryantasyon eğitimi gerek işe yeni başlayan gerekse uzun bir süre işinden uzak kalmış çalışanların, işletmeye uyumlarını kolaylaştırmak için uygulanan eğitim sürecidir (Topaloğlu ve Sökmen, 2003: 3-4).

4. Dijital Eğitim ve Geliştirme

Dijital eğitim ve geliştirme "*iyi tasarlanmış; herhangi birine herhangi bir yerde zamandan ve mekândan bağımsız olarak öğrenci merkezli interaktif ve kolaylaştırılmış açık ve esnek olan öğrenme materyalleriyle birlikte dijital teknolojik kaynakların kullanıldığı yenilikçi bir yaklaşım olarak*" tanımlanır (Khan, 2005: 3; Arslan, 2022: 21). Dijital eğitim ve geliştirme aynı zamanda kendi kendine öğrenme yöntemidir (Bay ve Kulak, 2021: 62). İşletmelerde eğitim ve gelişim uygulamalarının dijitalleştirilmesi süreçleri, çevrimiçi (online) ve çevrimdışı (offline) yöntemleri içermektedir. Çevrimiçi öğrenme, kurumsal intranet ya da internet kullanarak öğrenme olarak tanımlanabilir. Çevrimdışı öğrenme ise CD-ROM ve bilgisayar temelli öğrenme anlamına gelmektedir (Öksüz, 2011: 271-272). Eğitimin dijitalleşmesi ihtiyaç analizlerinde gerekli olan verinin aynı anda toplanıp değişen koşullara göre hızlı güncellenebilmesi, proaktif bir yaklaşım içermesi, mevcut durumu rasyonel olarak belirleyebilmesini beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra çalışanlar, kurulacak sistemler vasıtasıyla eğitim havuzu oluşturabilir, kendi ihtiyaçlarına göre eğitimlerini belirleyebilir, arzu ettikleri zaman eğitimlerine katılabilir ve eğitim öğretim materyallerine ulaşabilirler (Bayarçelik, 2020: 71). İşletmeler teknolojik altyapıları ile eğitim ve geliştirme uygulamalarını dijital ortamlara taşınmıştır (Sucu, 2021: 75). Bu bağlamda dijital eğitim ve geliştirme insan

kaynakları analitiği ve yapay zeka, çalışanların eğitim ihtiyaçlarının analizinde ve işletmenin stratejik ihtiyaçlarını karşılayan eğitim programları hazırlanmasına da katkıda bulunur. Yaşam boyu öğrenmenin önem kazandığı günümüzde çalışanların eğitim ihtiyaçlarının tespitinde yararlanılan klasik yöntemlerin yerini yapay zeka almaktadır (Bal ve Bal, 2021: 1206).

5. Dijital Performans Yönetimi

Dijital performans yönetimi, çalışanların performanslarının değerlendirilmesinde bilgi teknolojilerinin kullanılması olarak tanımlanabilir (Doğan, 2011: 63). Bu bağlamda dijital performans yönetimi; personele ilişkin performans verilerinin toplanması, analiz edilmesi, depolanması ve raporlanması için elektronik araçların kullanılmasını içeren bir süreçtir (Phillips vd., 2008: 199-200). Bu süreçte teknolojiyi kullanmanın temel amacı, personelin bireysel performanslarını ve dolayısıyla örgütsel performansı, personele işin yapılmasına ilişkin gerekli bilgileri, teknikleri, yöntemleri ve destek sistemlerini sunarak geliştirmektir (Benson vd., 2002: 398). Dijital performans değerlendirmeleri, işletmenin çalışanlarına ilişkin şeffaf, adaletli, daha az zaman alan incelemeler yapılabilmesine katkı sunmaktadır (Charkazzade, 2022: 37). Dijital performans yönetiminin başarılı olabilmesi için personel ile birlikte; ulaşılmak istenen amaçlar, performansın hangi aralıklarla ölçüleceği ve değerlendirmede hangi yöntemin kullanılacağı açık olarak belirlenmelidir. Dolayısıyla işletme performans değerlendirme sistemi konusunda personeli bilgilendirmeli ve eğitmelidir (Bağrıyanık, 2022: 52).

6. Dijital Kariyer Yönetimi:

Kariyer yönetimi kapsamında, işletme yönetiminin çalışanın yeteneklerine uygun iş vermesi, rehberlik yapması, eğitim programları ile çalışanın terfi etmesini kolaylaştırabilecek donanımın kazandırılması gibi uygulamalar bulunmaktadır (Sucu, 2021: 77-78). Bu bağlamda kariyer yönetimi, bireyin kariyerinin yukarı doğru ilerlemesi olarak tanımlanabilir. İşletme personeli örneğin başlangıç düzeyindeki bir işten aynı alandaki bir yönetim düzeyine ya da bir meslekten diğerine geçiş yaparak ilerleyebilir (Charkazzade, 2022: 39). Dijitalleşme beraberinde kariyer yönetimi faaliyetlerinde radikal değişimleri getirmiştir. Kariyer danışmanlığı hizmeti sunan ve hizmeti alacak kişilerin verilere erişimini önünü kolaylaştırmıştır. İşletme, bütün paydaşlar arasında istenildiği an iletişim kurarak elektronik posta, web sayfası kayıtları ve verilere erişim, görüntülü toplantı gibi araçlarla çevrim içi iletişimi mümkün kılmaktadır (Calp, 2016: 551; Arslan, 2022: 24).

7. Dijital Ücretleme

Etkili bir ücretlendirme sisteminin kurulmasını amaçlayan dijital ücretleme; ücretlemeye ilişkin verilerin web (ağlar) üzerinden toplaması, depolanması,

işlemesi, analizi, kullanılması ve dağıtılmasını ifade etmektedir (Dulebohn ve Marler, 2005: 167; Doğan, 2011: 68). Dijital ücretleme, işletmelerin ücretlemeye temel teşkil eden verileri dijital ortamlarda kayıtlayarak bu sistem üzerinden yönetmesidir. Bilgisayar teknolojisinin ilerlemesiyle ücret yönetimi dijital ortamda yürütülür duruma gelmiştir (Bay ve Kulak, 2021: 61). Dijitalleşmenin ve inovasyonun en çok yansıdığı insan kaynakları işlevlerinden biri de bordrolama ve özlük işleridir. Bu kapsamda tüm işlemlerin programlar kullanılarak yapılması, hata oranını ve maliyeti düşürmektedir. Çalışanların istekleri, sistem üzerinden online iletilmekte ve ilgili yönetici onaylanabilmektedir (Erdağ, 2016: 59). Böylece zaman tasarrufu ve düşük maliyet avantajları sağladığı için işletmelerin dijital insan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelmesi yaygınlaşmaktadır (Göktaş ve Baysal, 2018: 1411).

DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARININ YARARLARI VE SAKINCALARI

İçinde yaşadığımız çağda akıllı fabrikalar, sanal dünya ile fiziksel olanı etkin bir şekilde sentezleyip ikisini müşteri ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelik senkronize eden, gözlem ve planlama konusunda çok iyi olan pro-aktif çalışanlar (smart workers) büyük önem kazanacaktır. Bu durum insan kaynakları planlaması bakımından, yalnızca işi iyi yapan değil, işi geliştirebilen çalışanları yetiştirmeyi ya da bulmayı gerektirmektedir (Alçın, 2016: 46-47). Bu bağlamda dijitalleşmenin insan kaynaklarına önemli yararları bulunmaktadır (Göktaş ve Baysal, 2018: 1416). İnsan kaynakları yönetiminde dijital uygulamaların yararları şu şekilde sıralanabilir (Aksel vd., 2013: 77-79):

- Çalışanların kariyer planlamalarında işlerini kolaylaştırmak
- Çalışanlara yeni fırsatlar oluşturmak
- Çalışanların gelişmelerine katkıda bulunmak
- Çalışan ve yöneticilerin işletme amaçları ile uyumlu olmasına yardımcı olmak
- Rutin iş süreçlerini en az düzeye indirmek
- Birimler arası işbirliğini güçlendirmek
- Bürokrasiyi azaltıp iş akışını hızlandırmak
- Çalışanları işletme ile ilgili konularda bilgilendirmek
- İnsan kaynakları sistemlerinin etkili işleyişini sağlamak
- Çalışanların motivasyonunu yükseltmek
- İşletmede verimliliği artırmak

Dijital insan kaynaklarının yararları olduğu gibi sakıncaları da vardır. Teknolojinin sürekli gelişmesi daha çok sayıda insan gücünün yerini aldığı için

çalışan sayısında azalma ve yeni dönemin yeni yeteneklerini zorunlu kılması stratejik önem taşıyan sorunlar arasındadır. Liboni vd'e göre (2019: 125), günümüzde insan kaynakları açısından asıl sakıncalarından birisi, yeni teknolojilerin dışında tam otomasyon ve bilgisayarlar, dijital öğrenme, veri analizi ve algoritmalar gibi işlerde insanlar ve makineler arasında yaşanan yoğun rekabettir (Yelkikalan, 2021: 652). Bunun yanı sıra internet ortamındaki insan kaynaklarına ilişkin bilgiler, kullanıma kapalı diğer çalışanlarca erişilmek istenebilmektedir. Bir diğeri ise çalışanlarla ilgili tüm verilerin bulunduğu bu sistemin virüs riskiyle karşı karşıya kalmasıdır. Bu sorunu aşabilmek için insan kaynakları uzmanlarının çalışanlarla ilgili verileri dosyalamaları ve sık sık yedeklemeleri önemlidir (Bay ve Kulak, 2021: 59).

SONUÇ

Günümüzde teknolojik çevrede yaşanan gelişmeler dijitalleşme olgusunu gündeme getirmiştir. Endüstri devrimleriyle başlayan ve günümüze kadar değişerek gelen dijitalleşme, işletmeleri derinden etkileyerek dönüşüme uyum sağlamaya zorlayan bir süreçtir. Dijitalleşen dünyada insan kaynakları yönetimi anlayışı da bu dijital dönüşüme ayak uydurmayı zorunlu hale getirmektedir. Dijital insan kaynakları faaliyetlerinin internetin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan e-ticaretin iş yaşamına girmesiyle başladığı ifade edilebilir. İnternetin yaygın bir şekilde kullanılmasıyla değişik teknolojik araçların ve yazılımların kullanılması dijital insan kaynakları süreçlerini daha da ileri taşımıştır. Böylece insan kaynakları yönetim süreçleri sanal ortama taşınmıştır. Bu gelişmelerden dolayı işletmeler, insan kaynakları yönetim sürecini yerine getirmek için web tabanlı uygulamalara giderek daha çok yer vermeye başlamışlardır. İşletmeler artık insan kaynakları fonksiyonlarını gerçekleştirirken dijital insan kaynakları sistemlerini kullanmaktadır. İşletmeler üzerinde derin etkiler yaratan dijital dönüşümün tam olarak neler içerdiğini ve işletmelerin bu dönüşümüm ortaya çıkardığı yeni kavramların farkında olmaları stratejik önem taşımaktadır. Bu bağlamda işletmelerin başarısı ya da başarısızlığı temelde insan kaynaklarının etkili yönetilmesine bağlı olduğu düşünüldüğünde dijital insan kaynakları yönetimi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital dönüşümün sunduğu avantajlarla gerçekleştirilen insan kaynakları yönetimi sistemleri; insan kaynağının bilgi, beceri ve yetkinliklerine ilişkin verilerin sağlanmasını, depolanmasını, güncellenmesini ve gerektiğinde söz konusu verilere hızlı ve kolay bir şekilde erişilebilmesini sağlamaktadır. Bu da yöneticilerin hızlı ve doğru karar verme konusunda işlerini kolaylaştırmaktadır (Kırmızısaç, 2021: 163).

Endüstri 4.0 ile paralel ilerleyen bilişim ve teknolojik değişimler, insanların yaşamına etkide bulunduğu gibi işletmelerin yönetim tarzını ve iş yapma şeklini de önemli düzeyde etkilemiştir. İçinde bulunduğumuz çağda işletmeler, yaşanan değişime uyum sağlayabilmek için uyguladığı geleneksel yöntemler artık yeterli gelmediğini, karmaşıklaşan iş süreçlerinin ve fonksiyonlarını teknoloji kullanılarak yürütülebilir duruma geldiğinin farkındadırlar. Teknolojik alanda meydana gelen hızlı gelişmelere paralel olarak dijitalleşen dünyada insan kaynakları yönetimi uygulamaları da bu dijital dönüşüme uyum sağlamayı zorunlu kılmaktadır (Bayarçelik, 2020: 60). Endüstri 4.0; verimliliğin ve kalitenin artması, üretimde israfın azalması, katma değeri olmayan eylemleri ortadan kaldırması, tehlikeli işlerde insanlar yerine robotların kullanılması, geleceğin akıllı endüstrilerini oluşturmak için insan, makine ve algoritmalar arasında bağlantı kurulması gibi birçok yeniliği beraberinde getirmektedir(Yelkikalan vd., 2021: 652). Bu gelişmeler doğrultusunda sürekliliğini sağlamayı, rekabette güçlü ve başarılı olmayı hedefleyen işletmeler sahip olduğu insan kaynağını etkin bir şekilde organize etmek için yoğun çabalar gösterir duruma gelmiştir (Bay ve Kulak, 2021: 63).

Dijital insan kaynakları yönetimi konusunda yapılan araştırmalar işletmelerin insan kaynakları uygulamalarında giderek dijital dönüşüme yöneldiklerini göstermektedir. Örneğin; Kırılmaz (2020) tarafından dijital dünyada ortaya çıkan değişimin insan kaynakları yönetimi üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmanın sonucunda; işletmelerin birçok insan kaynakları yönetimi uygulamasını dijital ortama taşıdıkları tespit edilmiştir. İşletmelerin yaygınlıkla başvurdukları dijital insan kaynakları yönetimi uygulamaları arasında; Chatbotların kullanıldığı, iş başvurularının QR kod kullanılarak alındığı, mobil insan kaynakları yönetimi uygulamalarına geçildiği, dashboard kullanarak veriye dayalı analizler yapıldığı, işe alım süreçlerinde yapay zekanın kullanıldığı ortaya konulmuştur. Demiral (2020) tarafından yapılan "Endüstri 4.0'ın İnsan Kaynaklarına Yönelik Etkileri: Teknolojik Değişim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma" konulu makalesinde beyaz yakalı çalışanlara yönelik anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, endüstri 4.0 kapsamındaki uygulamaları tam olarak hayata geçiremeyen işletmelerde çalışanlar; endüstri 4.0'ın iş memnuniyetini ve ücretleri azaltacağını ve yeni teknolojileri kullanmanın kolay olmadığını düşünmektedir. Bunun yanı sıra nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik, simülasyon sistemleri, bulut bilişim, siber güvenlik ve 3D yazıcı uygulamalarından haberdar olduklarını fakat büyük veri konusunun tam olarak anlaşılmadığı belirlenmiştir.

Başaran (2020) tarafından yapılan "Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) ve İnsan Kaynakları Yönetimi" başlıklı nitel çalışmada endüstri 4.0 ve insan

kaynakları arasındaki ilişkiye yönelik literatür anlatılmıştır. Buna göre, insan kaynakları yönetimi dijital dönüşümde, işletmelerin stratejilerinin belirlenmesinde önemli etkide bulunacaktır. Bu bağlamda işletmeler, yaşamlarını sürekli kılmak adına dijital/teknolojik trendlere uyum sağlama çabası içindedirler. Çiftçioğlu ve diğerleri (2019) tarafından yapılan "Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetiminin İlişkisi" başlıklı nitel çalışmada Endüstri 4.0'ın insan kaynakları yönetimi ile ilişkisi kavramsal çerçevede sunulmuştur. Buna göre, Endüstri 4.0 ile üretim dijitalleşmekte ve tüm veriler dijital platformlara aktarılmaktadır. Böylece üretim süreçleri kendisini yönetmekte, performans artmakta, üretim maliyeti düşmektedir. Calp ve Doğan'ın (2019) tarafından yapılan "İnsan Kaynakları Yönetiminde Dijital Dönüşüm" başlıklı makalelerinde insan kaynakları yönetimi süreçlerinde dijital dönüşüme ilişkin literatür incelenmiştir. Buna göre, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabette başarılı olabilmeleri adına dijital dönüşüme yönelmeleri ve teknolojiyi etkili bir şekilde kullanmaları oldukça önemlidir. Ayrıca işletmede çalışanlar dijital dönüşüm konusunda eğitilmelidir.

Sonuç olarak, globalleşme hızının artmasıyla rekabetin artık ulusal sınırları aşması sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik değişimlerin etkilerine göre işletmelerin varlığını sürdürebilmesi ve meydana gelen değişimlere uyum sağlayabilmelerini zorunlu kılmıştır. İşletmelerin insanı merkeze alması, yine hedeflerine etkili bir şekilde ulaşmak ve rekabette öncü olmak isteyen işletmeler için insan kaynakları yönetimi fonksiyonunu çok daha önemli hale getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında geçmişte sadece kayıt tutma ve çalışanların özlük işlerini yerine getirme gibi işlevleri olan personel yönetiminin günümüzde artık işletme için katma değer değer yaratan ve ona rekabette başarılı olma avantajı sunan bir insan kaynakları fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.Günümüzde artık birçok işletme dijital işletmeye dönüşmüş durumdadır. Bilişim teknolojileri alanında yaşanan değişim, işletmelerdeki yönetim süreçlerinin yeniden tasarlanmasını ve yorumlanmasını zorunlu hale getirmiştir. İşletmelerin ayakta kalabilmesi de yine bu değişime gösterilebilecek uyum ile doğru orantılı olduğu anlaşılmıştır. Dijitalleşmenin sağladığı avantajlar da bilgi teknolojilerinin işletmelerce stratejik bir bakış açısıyla ele alınması gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır (Bay ve Kulak, 2021: 63). İşletmelerin global rekabet avantajı elde etmesi açısından artık geleneksel kalıpları terk ederek, robotik araçlardan yararlanması ve insan kaynaklarına yeni beceriler kazandırması ile sağlanabilecektir (Şendoğdu, 2020: 172). Bu bağlamda işletmeler içinde yaşadığımız çağa uygun olarak yeniden yapılanmaya gitmektedir. Dijitalleşme yolculuğu değişen koşullara ayak uydurmak için

gereklidir. Ancak işletmeler ne kadar dijitalleşirse dijitalleşsin yine de insan stratejik bir unsur olarak merkezde olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

1. Acar, A. C. (2009). *İnsan Kaynakları Planlaması ve İşgören Seçimi*. İçinde: İnsan Kaynakları Yönetimi. ed. Cavide Uyargil vd., 4. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
2. Aksel, İ., Arslan, İ., Kızıl, C., Okur, M. E., ve Şeker, Ş. E. (2013). *Dijital İşletme*. İstanbul: Cinius Yayınları.
3. Alçın, S. (2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*, 3(2), 19- 30.
4. Arslan, G. (2022). *Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına İlişkin Danışmanlık Firmaları Üzerine Nitel Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
5. Asiltürk, A. (2018). İnsan Kaynakları Yönetiminin Geleceği: İK 4.0. *Journal of Awareness (JoA),* 3(Special), 527-544.
6. Bağrıyanık, F. (2022). *Elektronik İnsan Kaynakları Uygulamalarının Algılanan Net Faydaya Etkisi ve Kullanım Kolaylığının Aracı Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
7. Bal, Y. ve Bal, M. (2021). Proaktif İnsan Kaynakları Yönetiminin Yeni Gücü: İK Analitiği Ve Yapay Zeka. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 1198- 1216.
8. Başaran, A. (2020). Dördüncü Sanayi Devrimi (Endüstri 4.0) ve İnsan Kaynakları Yönetimi. Küresel Dönüşümler ve Farklılaşmalar Kongresi 2: Dijitaleşme ve Dijital Toplumun Geleceği, Antalya 12-14 Mart 2020.
9. Bay, M. ve Kulak, H. H. (2021). Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi. *The Journal of Academic Social Science,* 114, 53-65.
10. Bayarçelik, E. B. (2020). *Dijital Dönüşümün İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri*. İçinde: Dijital Dönüşüm ve Süreçler & Digital Transformation and Processes (pp.59-77) Publisher: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
11. Benson, A. D., Johnson, S. D., ve Kuchinke, K. P. (2002). The Use of Technology in the Digital Workplace: A Framework for Human Resource Development. *Advances in Developing Human Resources.* 4(4), 392-404.

12. Calp, M. H. (2016). İşletmelerde Uygulanan İnsan Kaynakları Yönetiminde Veritabanı Kullanımının Önemi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 539-557.
13. Calp, M., H., Doğan, A., (2019). İnsan Kaynakları Yönetiminde Dijital Dönüşüm. UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi. Sosyal Bilimler Tam Metin Kitabı, (pp.387-397).
14. Charkazzade, I. (2022). *Dijitalleşmenin İnsan Kaynakları Süreçleri Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
15. Chulanova, Z. K. (2019). Professional Standards as a Factor of Adaptation of Human Resources to the İndustry 4.0: Approaches to Development and Implementation. *Journal of Human Resource Management,* 22(1): 12-20.
16. Çiftçioğlu, B. A., Mutlu, M. ve Katırcıoğlu, S. (2019). Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetiminin İlişkisi. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 2(1), 31-53.
17. Demiral, G. (2020). Endüstri 4.0'ın İnsan Kaynaklarına Yönelik Etkileri: Teknolojik Değişim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma. *EKEV Akademi Dergisi*, 23(80), 191-208.
18. Doğan, A. (2011). Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Fonksiyonları. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi,* 2 (2), 51-79.
19. Dulebohn, J. H., ve Marler, J. H. (2005). *e-Compensation: The Potential to Transform Practice?*. The Brave New World of eHR: Human Resources
20. Erdağ, B. Ş. (2016). *Bordrolama ve Özlük İşleri'nin Dijitalleştirilmesi*. Dijital İK, Kariyer.net, E-Book, https://www.kariyer.net/ik-blog/wpcontent/uploads/2016/01/dijitalik-e-book.pdf Erişim tarihi: 11.10.2022.
21. Göktaş, P. ve Baysal, H. (2018). Türkiye'de Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminde Bulut Bilişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 1409-1424.
22. Güler, E. Ç. (2006). İşletmelerin E-İnsan Kaynakları Yönetimi ve E-İşe Alım Süreçlerindeki Gelişmeler. *Ege Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 17-23.
23. Karabulut, B. (2015). Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler ve Melezler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 11-23.

24. Khan, B. H. (2005). *Managing E-Learning: Design, Delivery, Implementation and Evaluation. Hershey.* USA: Information Science Publishing.
25. Kırılmaz, S. K. (2020). İnsan Kaynakları Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm: İşletmelerin Dijital İKY Uygulamalarının Araştırılması. *Research Journal of Business and Management*, 7(3), 188-200.
26. Kırmızısaç, E. (2021). Yeni nesil insan kaynakları yönetiminde dijital dönüşüm [Digital Transformation in New Generation Human Resources Management]. *European Journal of Educational and Social Sciences,* 6 (2), 156 – 169.
27. Lee, I. (2005). E-Recruiting: Categories and Analysis of Fortune 100 Career Web Sites. In: E-Human Resources Management: Managing Knowledge People, (pp. 86-100), ed. Teresa Torres-Coronas. USA: IGI Global.
28. Liboni, L., Cezarino, L., Jabbour, C., Oliveira, B., ve Stefanelli, N. (2019). Smart industry and the pathways to HRM 4.0: implications for SCM. *Supply Chain Management: An International Journal-Emeraldinsight*, 24(1), 124-146.
29. Öksüz, B. (2011). E-İşe Alım Sürecinde Kurumsal Web Sitelerinin Kullanımı ve Konu Üzerine Bir Araştırma. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 267-283.
30. Pala, A. (2019). *Dördüncü Sanayi Devrimi ve İnsan Kaynakları Uygulamalarında Yeni Trendler Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
31. Pamuk, N. S. ve Soysal, M. (2018). Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme. *Verimlilik Dergisi,* (1), 41-66.
32. Pearce, C. G., ve Tuten, T. L. (2001). Internet Recruiting in the Banking Industry. *Business Communication Quarterly*. C:LXIV, No:1, 9-18.
33. Phillips, T. N., Isenhour, L. C., ve Stone, D. (2008). The Potential for Privacy Violations in Electronic Human Resource Practices. In: Technology, Outsourcing & Transforming HR. (pp. 193-230), ed. Graeme Martin, Martin Reddington, Heather Alexander, Burlington, USA: Elsevier Publishing.
34. Shamim, S., Cang, S., Yu, H., ve Li, Y. (2016). Management Approaches for Industry 4.0 -A Human Resource Management Perspective. 2016 IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC) içinde, ss. 5309-5316, Doi: 10.1109/CEC.2016.7748365.
35. Sucu, M. (2021). *Dijital Yönetim: İşletme Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım*. 1. Baskı, Ankara: İKSAD Yayınevi.

36. Şekkeli, Z. H., ve Bakan, İ. (2018). Endüstri 4.0'ın Etkisiyle: Lojistik 4.0. *Journal of Life Economics*, 5(2), 17-36.
37. Şendoğdu, A. A. (2020). Endüstri 4.0 Devriminde Robotik Kaynaklar Yönetimi Bağlamında İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Açılımların Kaçınılmazlığı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 34(1), 141-161.
38. Şener, S., ve Elevli, B. (2017). Endüstri 4.0'da Yeni İş Kolları ve Yüksek Öğrenim. *Mühendis Beyinler Dergisi | Journal Of Engıneer Braıns,* 2(1), 25-37.
39. Talentlyft(2019).https://www.talentlyft.com/en/blog/2019. Erişim tarihi: 27.09.2022.
40. Topaloğlu, M, ve Sökmen, A. (2003). Örgütsel Bağlılık ile İşgören Performans ilişkisi: Ankara'da Faaliyet Gösteren Otel işletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 34-43.
41. Wang, L., Törngren, M., ve Onor, M. (2015). Current Status and Advancement of CyberPhysical Systems in Manufacturing. *Journal of Manufacturing Systems*, (37), 517-527.
42. Yalçın, Ö. (2021). *Dijitalleşen İnsan Kaynakları Yönetiminin Örgüt Performansına Etkisi: Bankacılık ve Finans Sektörü Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
43. Yelkikalan, N., Kılıç Kırılmaz, S., ve Erden Ayhün S. (2021). İşletme Yöneticilerinin Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetimi Algılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 13 (1), 651-666.
44. Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Akıllı Fabrikalar. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi,* 22(2), 546-556.

KÜRTÜN ÇAYI HAVZASI'NIN (SAMSUN) ICONA MODELİNE GÖRE EROZYON DUYARLILIK ANALİZİ

Serkan GÜRGÖZE[1]
Muhammet BAHADIR[2]
Faruk AYLAR[3]
Halil ÇOT[4]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
serkangurgoze@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3025-2327.
[2] Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
muhammetbahadr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5068-4250.
[3]Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, farukaylar@gmail.com, 0000-0003-4439-9079.
[4]Milli Eğitim Bakanlığı, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Lisesi,
endemik.333@gmail.com, 0000-0002-0007-5606.

1. GİRİŞ

Toprak erozyonu, toprak parçacıklarının, çoğunlukla su ve/veya rüzgar olmak üzere aşındırıcı kuvvetler tarafından birincil konumlarından ayrılıp başka bir yere taşınmasıdır(Flanagan vd., 2013; Poesen, 2018).Toprak erozyonu, yeryüzünde doğal olarak meydana gelen jeomorfolojik bir süreçtir (Balasubramanian, 2017; Bhandari vd., 2021; Hatipoğlu ve Uzun, 2020).Ancak insanların neden olduğu antropojenik etki doğal erozyon süreçlerini etkiler(Poesen, 2018).Bu durum biyolojik dengenin bozulmasına ve toprağın hızla tahrip olmasına neden olur (Gholzom vd., 2022).

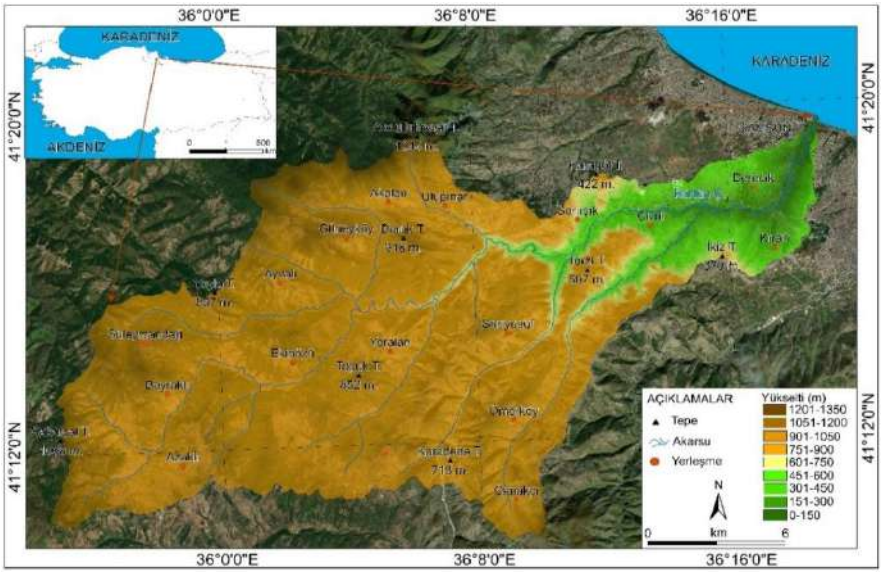
Toprak erozyonu, olumsuz ekonomik ve çevresel etkileri nedeniyle küresel bir sorundur (Lal, 1998).Günümüzde insan faaliyetlerinin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte arazi kullanım değişikliği, kaynak degredasyonu ve ardından gelen toprak erozyonu havzalarda önemli sorunlardandır (Gholzom vd., 2020). Toprak erozyonutarımsal üretim, su kalitesi, toprak verimliliği ve çevreler üzerinde insan sürdürülebilirliği için ciddi çevre sorunlara neden olmakta(Çepel, 1997; González, 2008; Tsegaye ve Bharti, 2021; Zeybek, 2002),bu durum doğal kaynakların ve tarım arazilerinin sürdürülebilir kalkınmasını tehdit etmektedir (Gholzom vd., 2020).Bu nedenle toprak erozyonunun zararlarını en aza indirebilmek ve gerekli önlemleri alabilmek için erozyona neden olan faktörleri iyi analiz etmek gerekir. Bu da toprak erozyonu süreçlerinin kontrolüne, uygun arazi kullanımına ve yönetim planlamasına bağlıdır (Reis vd., 2017).

Türkiye topografya, iklim, toprak ve bitki örtüsü özelliklerinedeniyle ile toprak erozyonunun yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir (Hatipoğlu ve Hatipoğlu, 2020). Ülkemizdeher yıl maksimum 642 milyon ton topraksu erozyonu sonucu harekete geçmektedir (ÇEM, 2018). Bu durum ciddi çevresel ve sosyo-ekonomik tahribatlara neden olmaktadır. Doğal ve üretim alanlarındaki bu tahribat, yoksulluk, yetersiz sağlık, gıda güvencesinde eksiklik, biyolojik çeşitlilik kaybı, su kıtlığı, iklim değişikliğine dayanıklılığın azalması ve zorunlu göç gibi birçok soruna yol açmaktadır(ÇMUSEP, 2019).

Dünyada erozyon tahmini ve değerlendirilmesi ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve modeller geliştirilmiştir (Turan ve Uzun, 2020).Nitekimtoprak erozyonu bakımında duyarlı alanların belirlenmesinde RUSLE (Revised Universal Soil Loss Equation), EPIC (Erosion Productivity Impact Calculator), ANSWERS (Areal Nonpoint Source Watershed Environment Response Simulation), WEPP (Water Erosion Prediction Project), and CORINE (Coordination of Information on the Environmet), SWAT (Soil and Water Assessment Tools), ICONA (Institute for the Conservation of the Nature), MICONA (Modified Institute for Conservation of the Nature)vb. gibi birçok

niteliksel ve niceliksel olmak üzere modeller kullanılmaktadır (Bhandari vd., 2021; Ediş vd., 2021; Fernández vd., 2010;Gholzom vd., 2020;Hatipoğlu ve Uzun, 2020; Parveen ve Kumar, 2012; Reis vd., 2017).ICONA modeli, İspanya Doğal Kaynakları Koruma Genel Müdürlüğü (DGCONA) tarafından geliştirilmiş ve halen kullanılmakta olan erozyon duyarlılık belirleme yöntemidir (Jordan vd., 2000).CBS ve UA ile birlikte kullanılarak havza bazlı çalışmalarda kolay uygulanabilen ve anlamlı sonuçlar veren niteliksel bir modeldir(Bayramin vd., 2003; Dengiz vd., 2014; Hatipoğlu ve Uzun, 2020;Zhu, 2011). Bu nedenle çalışmada ICONA modeli tercih edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Samsun İli sınırları içerisinde yer alan Kürtün Çayı Havzası'ndaki toprak erozyonuduyarlılığını ICONA modeli kullanarak ortaya koymaktır.

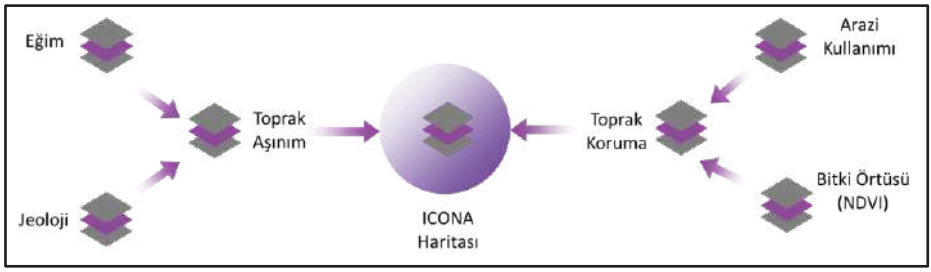
Kürtün Çayı Havzası, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun İli sınırları içerisinde bulunmaktadır (Şekil 1). Havza 332,9 km^2'lik alana sahiptir.Sahanın batısında Kızılırmak Havzası, doğusunda ise Mert Çayı Havzası yer alır. Kürtün Çayı, Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarından kaynağını alarak, Samsun şehir merkezinin batısından Karadeniz'e dökülür. Akarsuyun kaynağı ile Karadeniz'e ulaştığı ağız arasındaki mesafeyaklaşık 57 km'dir.Kürtün Çayı Havzası'nda yükselti 0 ile 1305 m arasında değişmekte olup ortalama yükselti 583 m'dir. Samsun Meteoroloji istasyonunun 2020 yılı verilerine göre havzada yıllık ortalama sıcaklık 14.6°C ve yıllık toplam yağış miktarı ise 708.9 mm'dir. Havza yaygın olarak plato yüzeyleri ile yamaç arazilerinden meydana gelmektedir(Şahin, 2009).

Şekil 1. Kürtün Çayı Havzası'nın lokasyon haritası.

2. VERİ VE YÖNTEM

ICONA erozyon modeli farklı katmanların bir araya getirilmesi ile oluşturulmaktadır (ICONA, 1997; Dengiz vd., 2014).ICONA modelindeçalışılacak sahanın arazi kullanımı, bitki örtüsü yoğunluğu (NDVI), eğim ve jeoloji verilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Daha sonra bu veriler birleştirilerek toprak aşınım ve toprak koruma verileri üretilmektedir. Ardından toprak aşınım ve toprak koruma verileri de birlikte değerlendirilerek ICONA haritası elde edilmektedir (Şekil 2). Bu çalışma CBS, UA analizleri ve arazi çalışmaları ile birlikte yürütülmüştür. Arazi çalışmaları sırasında İHA kullanılarak fotoğraflar çekilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bütün verilerin işlenmesinde QGIS 3.26 ile ArcGIS 10.8 programı kullanılmıştır.

Şekil 2. ICONA modelinin akış diyagramı (Jordan vd., 2000'den değiştirilerek alınmıştır).

Çalışmanın ilk aşamasında 1/25000 ölçekli sayısal izohipslerden 10 m yersel çözünürlüğe sahip DEM (Digital Elevation Model) verisi üretilmiştir. Ardından DEM kullanılarak sahanın eğim haritası elde edilmiştir. Sahadaki eğim sınıfları ICONA modelinde kullanılan standart değerler referans alınarak arazi gözlemleri ile birlikte tarafımızca belirlenmiştir.İkinci aşamada sahanın jeoloji haritası hazırlanmıştır. Bu kapsamda Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)'ne ait 1/25000 ölçekli F 35 b3, F 35 c2, F 36 a3, F 36 a4, F 36 b4, F 36 d1, F 36 d2 paftalarından yararlanılmıştır. Üçüncü aşamada, üretilen eğim ve jeoloji haritaları üst üste çakıştırılarak toprak aşınımı haritası elde edilmiştir. Dördüncü ve beşinci aşamada ise sırasıylahavzanın arazi kullanım haritası ile bitki örtüsü yoğunluğu haritası (NDVI) üretilmiştir. Bu iki verinin hazırlanmasındaUSGS Earth Explorer sitesi üzerinden indirilen 31.08.2020 tarihli ve 15 metre yersel çözünürlüklü Landsat 8 OLI/TIRS uydu görüntüsünden faydalanılmıştır. İndirilen uydu görüntüsü QGIS 3.26programı ile atmosferik düzeltme ve pansharpening işlemlerinden geçirilmiş ve kullanıma hazır hale getirilmiştir.NDVI, yakın kızılötesi bantı (NIR) ile kırmız bant (RED)

arasındaki farkın toplamlarına bölünmesiyle hesaplanır (Gessesse ve Melesse, 2019). Yöntemin formülü aşağıdaki gibidir:

$$\text{NDVI} = \frac{NIR-RED}{NIR+RED}$$

Bu formülün uygulanmasıyla sonuçlarda –1 ila 1 arasında değişen NDVI değerleri ortaya çıkmaktadır. Su, yerleşim, kar, bulut gibi alanlarda negatif değerlere yaklaşılırken, bitki örtüsü varlığının arttığı alanlarda ise pozitif değerlere yaklaşılmaktadır (Karabulut, 2006; Viana vd., 2019).Bu çalışmada, NDVI değerleri ICONA (1997)'ye göre(1)<%25, (2) %25 - %50, (3) %50 - %75 ve >%75'ten fazla (4) olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. Altıncı aşamada arazi kullanım haritası ile bitki örtüsü yoğunluğu haritasının (NDVI) çakıştırılması sonucunda toprak koruma haritası çıkarılmıştır. Son aşamada ise, toprak aşınımı ile toprak koruma haritaları birleştirilip ICONA erozyon duyarlılık haritası elde edilmiştir.

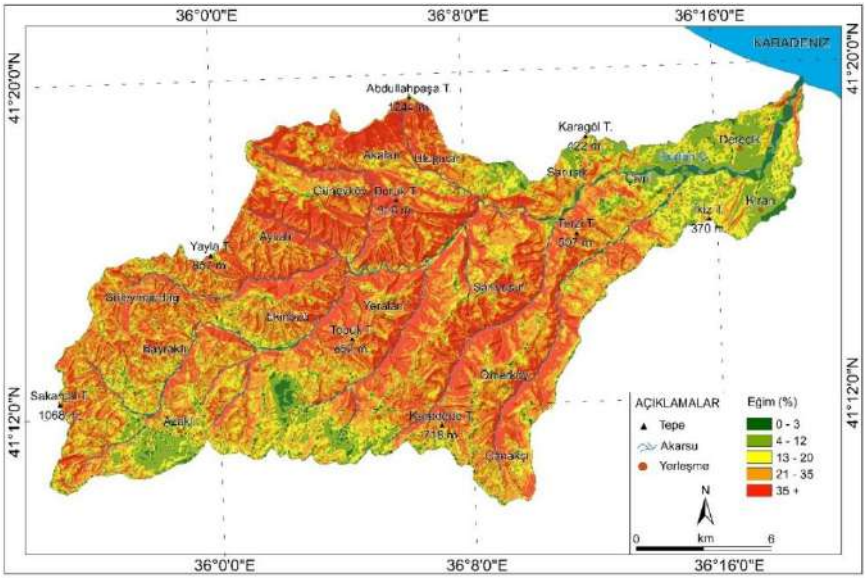
3. BULGULAR

3.1. Kürtün Çayı Havzası'nın ICONA Modeline Göre Erozyon Duyarlılık Analizi

Kürtün Çayı Havzası'nın erozyon duyarlılık durumu ICONA modeli kullanılarak incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle sahanın eğim haritası üretilmiştir (Şekil 3). Modele uygun olarak sahaya ait 5 eğim sınıfı belirlenmiş ve her bir sınıfın alansal dağılımı hesaplanmıştır (Tablo 1). Buna göre, havzada en geniş yayılışı yüksek eğimli yamaçlar(%21-35) meydana getirir. Toplam alanı 111,4 km^2 olan bu eğim değerinin havza alanına oranı 33,4'tür. Havzada ikinci yüksek eğim değerini 35 + ile çok yüksek eğimli yamaçlar oluşturur. Bu eğim değerinin alanı 107,6 km^2 olup havza alanına oranı 32,3'tür.Üçüncü sırada orta eğimli yamaçlar (%13-20) yer alır.Bu eğim değeri toplam 57,9km^2 alanıylahavzanın 17,4'ünü kaplamaktadır. Dördüncü sırayıhafif dalgalı alanlar (%4-12) meydana getirir. Bu sahaların alanı 40,6 km^2, havzaya oranı ise 12,3'tür. Son sırada ise düz araziler (%0-3) bulunmaktadır.Bu eğim değerinin toplam alanı 15,4 km^2,havzaya oranı ise 4,6'dır. Buna göre havzanın %65,7'si yüksek ve çok yüksek eğim değerlerine sahiptir. Bu durum Kürtün Çayı Havzası'nın arızalı bir morfolojiye sahip olduğunu gösterir.

Tablo 1. Kürtün Çayı Havzası'nın yeniden sınıflandırılmış eğim sınıfları.

Eğim Sınıfları	Eğim (%)	Alan (km^2)	Yüzde (%)
Düz	0-3	15,4	4,6
Hafif dalgalı	4-12	40,6	12,3
Orta	13-20	57,9	17,4
Yüksek eğimli	21-35	111,4	33,4
Çok yüksek eğimli	35+	107,6	32,3

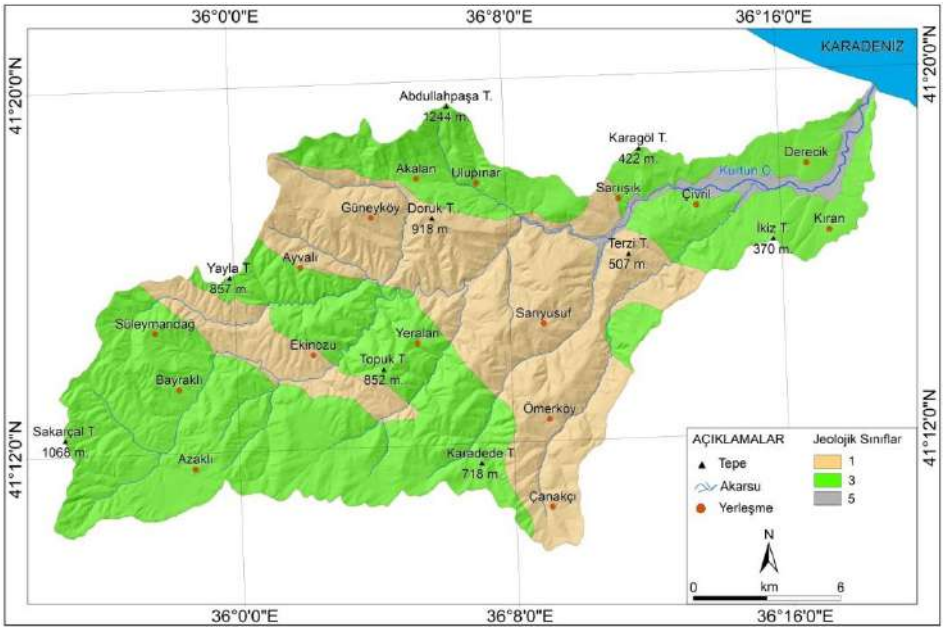

Şekil 3. Kürtün Çayı Havzası'nın eğim haritası.

Kürtün Çayı Havzası'nda genel olarak Üst Kretase-Paleosen kireçtaşı,Üst Kretase kumtaşı, çamurtaşı ve volkanikler, Eosen'e ait kumtaşı ve çamurtaşı, Kuvaterner'e ait alüvyonlar yüzeylenmektedir.Havzadaki bu kayaçlar ICONA modeline göre yeniden sınıflandırılmıştır (Şekil 4). Modele göre jeolojik sınıflar 5 gruba ayrılmaktadır. Ancak havzada bu sınıflardan sadece 3'ü bulunmaktadır. Buna göre havzanın büyük bir kısmını 200 km^2'lik alanıyla hafif veya orta derecede sıkışmış sedimanter kayaçlar oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla123,4 km^2'lik alanıyla bozunmamış kompakt kayalar ve 9,5 km^2'lik alanıyla da detritik materyal (alüvyon) meydana getirmektedir(Tablo 2).Buna göre havzanın yukarı ve aşağı kesimleri erozyonal süreçlerin yüksek olduğu litolojiyi oluşturmaktadır. Havzanın orta kesimlerinde litoloji aşınmaya karşı kısmen dirençli olsa da eğim değerlerinin yüksek olması toprak tabakasının taşınmasında rol oynayarak erozyonal süreçleri desteklemektedir.

Tablo 2. Kürtün Çayı Havzası'nın yeniden sınıflandırılmış jeolojik sınıfları(Bayramin vd., 2003; Jordan vd., 2000).

Jeolojik Sınıflar	Alan (km^2)	Yüzde (%)
1- Bozunmamış kompakt kaya, kuvvetli biçimde yapışmış konglomeralar veya topraklar, kabuklar, sert alt toprak (masif, kireçtaşı, oldukça taşlı toprak, volkanik kayalar)	123,4	37,3
3- Hafif veya orta derecede sıkışmış sedimanter kayaçlar (kayrak, şist, sıkışmış marnlar, vb.)	200	60
5- Gevşek, yapışık olmayan sedimanlar veya detritik materyal	9,5	2,7

Şekil 4. Kürtün Çayı Havzası'nın yeniden sınıflandırılmış jeoloji haritası.

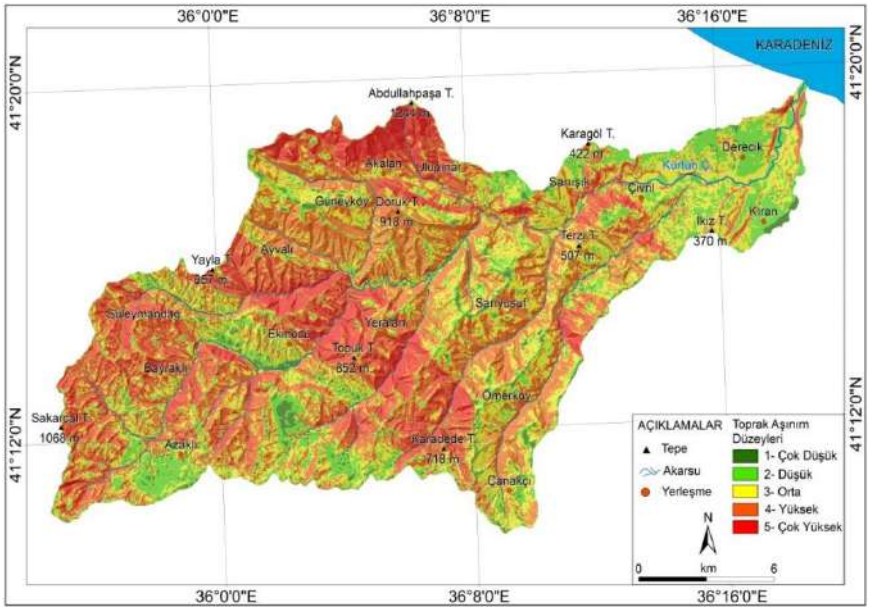
Kürtün Çayı Havzası'nın eğim ve yeniden sınıflandırılmış jeoloji haritaları çakıştırılarak toprak aşınımı haritası oluşturulmuştur(Şekil 5). Haritaların çakıştırılması sonucu oluşan matris değerleri Tablo 3'te verilmiştir. Rakamların büyümesi erozyonal faaliyetlerin arttığını, küçülmesi ise azaldığını ifade etmektedir. Bir başka deyişle erozyondurumu eğimin ve uygun litolojinin olduğu sahalarda daha yüksek, eğimin düşük litolojinin sıkışmış ve pekişmiş kayaçlardan oluştuğu kesimlerde ise daha düşük değerler göstermektedir. Yapılan analiz sonucunda; Kürtün Çayı Havzası'nın % 52,7'sinde potansiyel erozyon duyarlılığının yüksek ve çok yüksek, % 27,2'sinde orta, % 20,1'inde ise düşük ve çok düşük olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 3. Kürtün Çayı Havzası'nın toprak aşınım verisinin oluşturulmasında kullanılan matris değerleri.

	Eğim (%)				
Jeolojik Sınıflar	1 (0-3)	2 (4-12)	3 (13-20)	4 (21-35)	5 (35+)
1	1	1	2	3	4
3	1	2	3	4	5
5	2	3	4	5	5

Tablo 4. Kürtün Çayı Havzası'nın potansiyel erozyon duyarlılığısınıflarının alansal dağılımı.

Sınıf	Alan (km^2)	Yüzde (%)
1- Çok düşük	18,2	5,6
2- Düşük	48,6	14,5
3- Orta	90,8	27,2
4- Yüksek	121,3	36,5
5- Çok yüksek	54	16,2

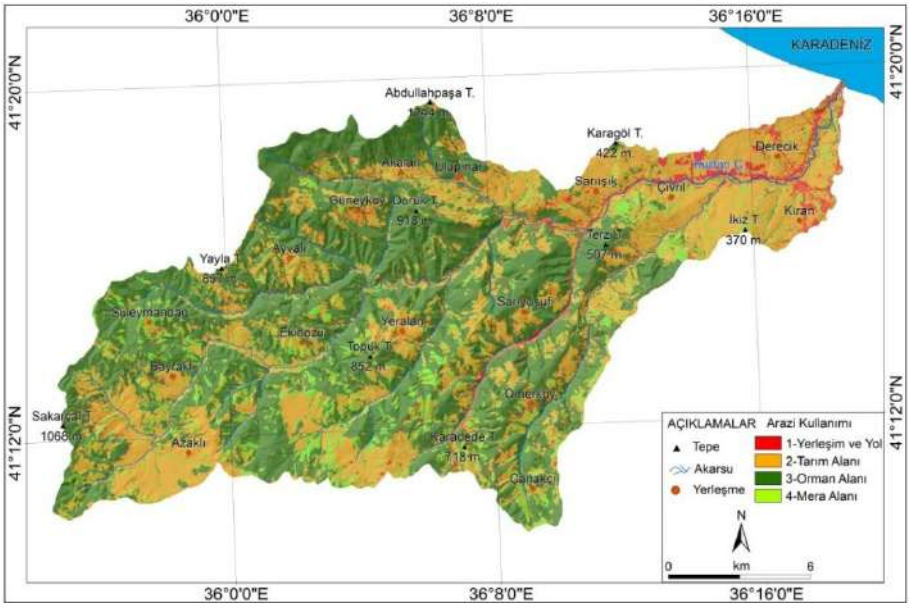

Şekil 5. Kürtün Çayı Havzası'nın toprak aşınım haritası.

Kürtün Çayı Havzası'nın arazi kullanım haritası 31.08.2020 tarihli ve 15 metre yersel çözünürlüklü Landsat 8 OLI/TIRS uydu görüntüsü üzerinden kontrollü sınıflandırma ile üretilmiştir. Üretilen haritanın doğruluğu gerek Google Earth Pro üzerinden gerekse arazi çalışmalarıyla kontrol edilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Daha sonra ICONA modeline göre havzanın arazi kullanımı sınıflandırılmış ve haritalandırılmıştır(Şekil 6). Arazi kullanımı haritasına göre Kürtün Çayı Havzası'nın %50,6'sıorman, %36,3'ütarım, %8,7'simera, % 4,4'ü ise yerleşim ve yol alanlarından oluşmaktadır (Tablo 5). Buna göre Kürtün Çayı Havzası'nda ormanlar daha geniş alanlar kaplamaktadır. Özellikle Canik Dağları'nın kuzeye bakan nemli yamaçları ileakarsu vadisinin bazı kesimlerinde zengin bir orman örtüsü hâkimdir. Ancak havzanın aşağı kesimlerinde tarım alanı kazanmak için ormanlar tahrip edilmiştir (Şekil 7). Bu faaliyetlerde erozyonal süreçlerin hızlanmasına neden olmuştur.

Tablo 5. Kürtün Çayı Havzası'nda arazi kullanımının alansal dağılımı.

Sınıf	Alan (km^2)	Yüzde (%)
1- Yerleşim ve Yol	14,6	4,4
2- Tarım Alanı	120,9	36,3
3- Orman Alanı	168,5	50,6
4- Mera Alanı	28,9	8,7

Şekil 6. Kürtün Çayı Havzası'nın arazi kullanım haritası.

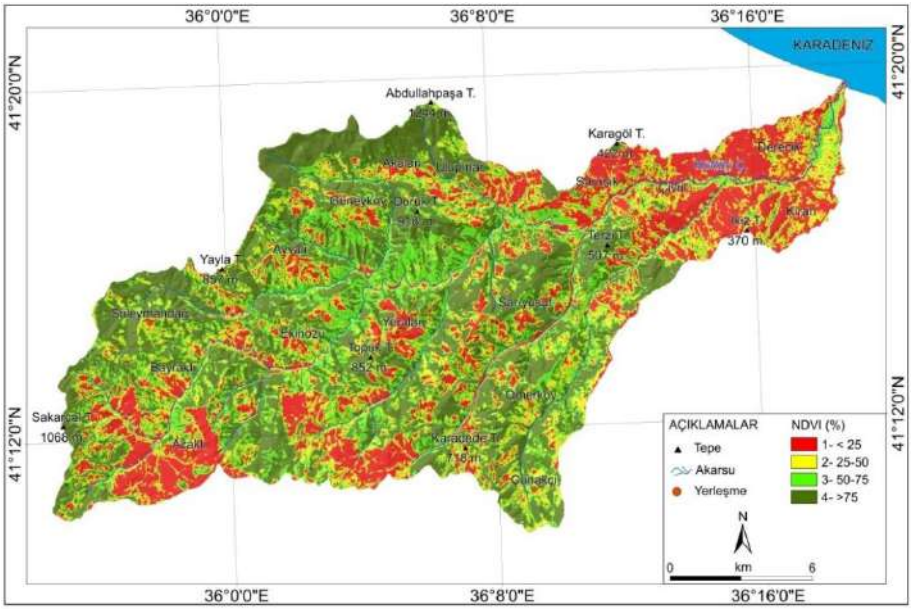

Şekil 7. Kürtün Çayı'nın aşağı havzası yerleşim ve tarım alanı olarak kullanılmaktadır.

Kürtün Çayı Havzası'nın bitki örtüsü yoğunluğu haritası (NDVI) 31.08.2020 tarihli ve 15 metre yersel çözünürlüklü Landsat 8 OLI/TIRS uydu görüntüsü kullanılarak oluşturulmuştur (Şekil 8).Bitki örtüsü yoğunluğu haritasına göre havzanın %37,1'i %75'ten fazla kapalılık, %22,9'u ise %25'den daha az kapalılığı oluşturmaktadır (Tablo 6). Buna göre havzanın büyük kısmı bitki örtüsüyle kaplıdır. Harita incelendiğinde özellikle havzanın aşağı kesimlerinde kapalılık oranının oldukça düştüğü dikkat çekmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında bitki örtüsünün tahrip edilerek yerleşim ve tarım alanına dönüştürülmesi etkili olmuştur.

Tablo 6. Kürtün Çayı Havzası'nın bitki örtüsü yoğunluğunun alansal dağılımı.

NDVI Sınıfı (%)	Alan (km^2)	Yüzde (%)
1- <25	76,2	22,9
2- 25-50	63,2	19,0
3- 50-75	69,9	21,0
4- > 75	123,6	37,1

Şekil 8. Kürtün Çayı Havzası'nın bitki örtüsü yoğunluğu haritası.

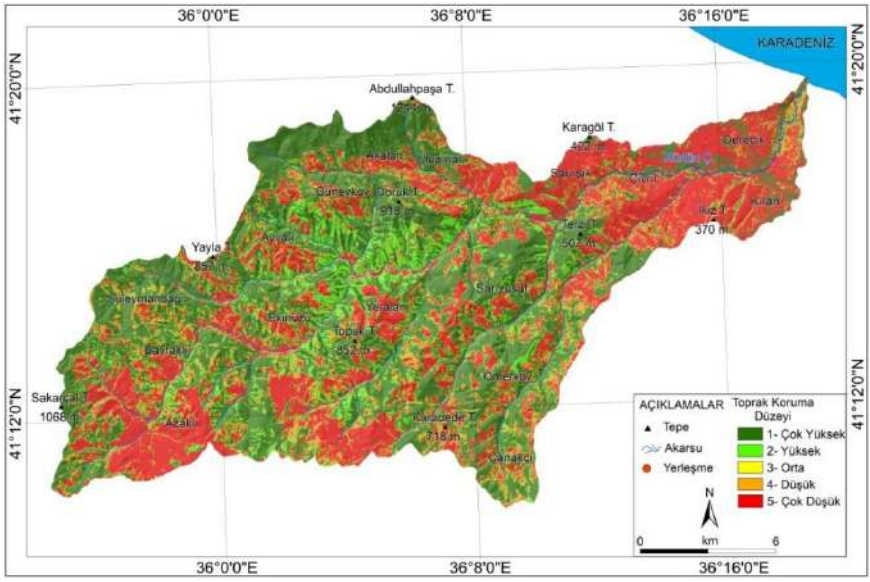
Kürtün Çayı Havzası'nın toprak koruma haritasını oluşturabilmek için havzanın arazi kullanım haritası ile bitki örtüsü yoğunluğu (NDVI) haritası çakıştırılmıştır (Şekil 9).Modele uygun olarak yapılan çakıştırma işleminde en az 1 ve en çok 5 olmak üzere ağırlık değerleri verilerek bir matris meydana getirilmiştir (Tablo 7). Rakamların büyümesi toprak koruma düzeylerinin azaldığını, küçülmesi ise arttığınıifade etmektedir.Havzada toprak kaybı beklenmeyen yerleşim yerleri ve yollarda çok yüksek koruma değeri olan 1 değeri atanmıştır. Yapılan çakıştırma işlemi sonucunda oluşturulan toprak koruma haritası incelendiğinde havzanın % 43,5'i düşük ve çok düşük koruma düzeyine sahipken, % 54,5'i ise yüksek ve çok yüksek koruma düzeyine sahiptir (Tablo 8).

Tablo 7. Arazi kullanımı ve NDVI haritalarının çakıştırılması ile oluşturulan matris değerleri.

	Bitki örtüsü (NDVI)			
Arazi kullanımı	1 (<25)	2 (26-50)	3 (51-75)	4 (>76)
1- Yerleşim Yerleri ve Yollar	1	1	1	1
2- Tarım Alanı	5	5	4	4
3- Orman Alanı	4	3	2	1
4- Mera Alanı	5	4	3	2

Tablo 8. Kürtün Çayı Havzası'nın toprak koruma düzeylerinin alansal dağılımı.

Sınıf	Alan (km^2)	Yüzde (%)
1- Çok Yüksek	137,9	41,4
2- Yüksek	43,5	13,1
3- Orta	6,8	2
4- Düşük	37,9	11,4
5- Çok Düşük	106,8	32,1

Şekil 9. Kürtün Çayı Havzası'nın toprak koruma haritası.

Kürtün Çayı Havzası'nın toprak koruma düzeyi ile toprak aşınım haritalarının çakıştırılması ile sahanınICONA modeline göre erozyon duyarlılık haritası elde edilmiştir (Şekil 10). Verilerin çakıştırılmasıyla elde edilen matris değerleri Tablo 9'da verilmiştir. Değerlerin büyümesi erozyon duyarlılığının arttığını ifade etmektedir. Elde edilen erozyon duyarlılık haritasına göre havzanın % 31,6'sı yüksek ve çok yüksek, %49,1'i düşük ve çok düşük erozyon duyarlılığına sahiptir (Tablo 10).Havzanın % 19,3'ünde ise orta düzeyde erozyon duyarlılığı bulunmaktadır.Üretilen harita incelendiğindeyüksek erozyon duyarlılığı taşıyan alanların havzanın özellikle aşağı kesimlerinde Çivril, Sarışık ve Akalan yerleşmeleri çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir.

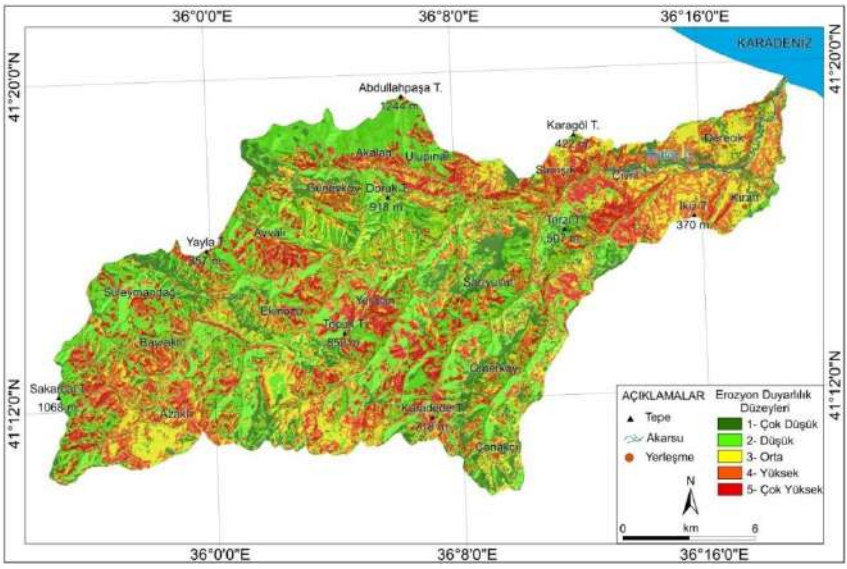
Bununla birlikte havzanın orta ve yukarı kesimlerinde de yüksek erozyon duyarlılığıolan alanlar fazladır. Yüksek erozyon duyarlılığı özellikle yüksek eğimli yamaçlardaki bitki örtüsünün tahrip edilerek tarım ve mera alanlarına dönüştürüldüğüsahalarda görülür (Şekil 11a ve 11b).Eğim değerlerinin oldukça düşük, bitki örtüsünün ise oldukça yoğun olduğu alanlarda erozyon duyarlılığı düşük düzeydedir. Ayrıca Akalan yerleşmesi kuzeyinde olduğu gibi eğim değerli yüksek olmasına rağmen bitki örtüsünün yoğun olması erozyon duyarlılığının düşük düzeylerde gerçekleşmesinesebep olmuştur (Şekil 11c ve 11d). Bununla birlikte Derecik ve Azaklı yerleşmeleri çevresinde olduğu gibi beşeri etki fazla olmasına rağmen eğim değerlerinin düşüklüğü erozyon duyarlılığının orta ve düşük düzeylerde olmasını sağlamıştır (Şekil 12).

Tablo 9. Kürtün Çayı Havzası'nın ICONA modeline göre erozyon duyarlılık haritasının oluşturulmasında kullanılan matris değerleri.

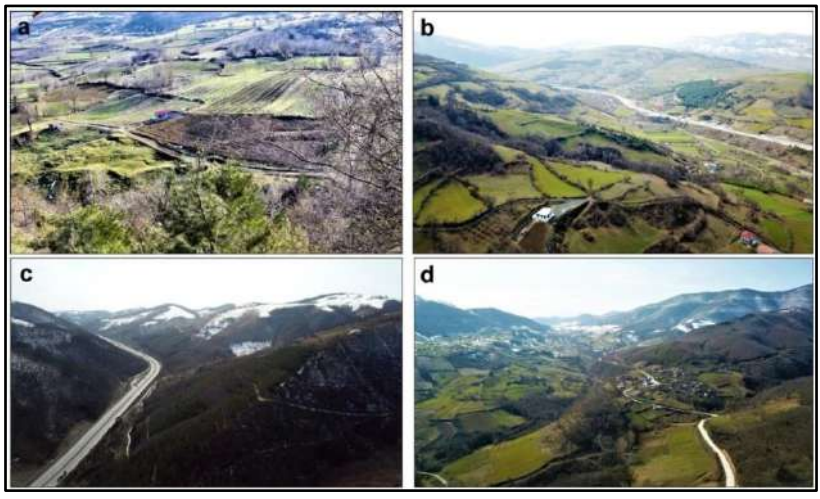
	Toprak Aşınım				
Toprak Koruma	1 (Çok Düşük)	2 (Düşük)	3 (Orta)	4(Yüksek)	5 (Çok Yüksek)
1- Çok Yüksek	1	1	1	2	2
2- Yüksek	1	1	2	3	4
3- Orta	1	2	3	4	4
4- Düşük	2	3	3	5	5
5- Çok Düşük	2	3	4	5	5

Tablo10. Kürtün Çayı Havzası'nın ICONA erozyon duyarlılık durumunun alansal dağılımı.

Erozyon Sınıfı	Alan (km^2)	Yüzde (%)
1- Çok Düşük	56,4	16,9
2- Düşük	107	32,2
3- Orta	64,2	19,3
4- Yüksek	47,6	14,3
5- Çok Yüksek	57,7	17,3

Şekil 10. Kürtün Çayı Havzası'nın ICONA erozyon duyarlılık haritası.

Şekil 11. Havzada erozyona elverişli eğimli sahalardaki bitki örtüsü tahrip edilerek tarım arazilerine dönüştürülmüştür (a. Ulupınar yerleşmesi doğusu, kuzeye bakış, b. Çivril yerleşmesi kuzeybatısı, batıya bakış).Bitki örtüsünün yoğun olduğu alanlarda erozyon duyarlılığı düşüktür (c. Sarıyusuf yerleşmesi güneybatısı, batıya bakış, d. Ulupınar yerleşmesi doğusu, batıya bakış).

Şekil 12. Havzanın bazı kesimlerinde beşeri etki fazla olmasına rağmen eğim değerlerinin düşüklüğü erozyon duyarlılığının orta ve düşük düzeylerde gerçekleşmesini sağlamıştır (Kıran yerleşmesi batısı, kuzeydoğuya bakış).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada erozyon duyarlılığı tahmini için birçok model geliştirilmiştir. Bu modellerden biri olan ICONA ise CBS ve UA ile birlikte kullanılarak havza bazlı çalışmalarda kolay uygulanabilen ve anlamlı sonuçlar veren bir modeldir. Ancak modelin artı ve eksi yanları bulunmaktadır. Modelin en önemli eksikliği iklim ve toprak derinliği verilerinin kullanılmamasıdır. Özellikle yağış ve yağışın şekli erozyon üzerinde önemli rol oynar. Yine sıcaklığa bağlı olarak donma-çözünme olayları, fiziksel parçalanma, kurak bölgelerde rüzgâr erozyonu, nemli bölgelerdeki kimyasal ayrışma süreçleri doğrudan doğruya iklime bağlı olup erozyonun etki boyutunu denetleyen önemli süreçleri oluşturmaktadır. Sonuç olarak her iki verinin modele entegre edilmesi ile daha hassas sonuçlar elde edilebilecektir.

Bu çalışmadaCBS ve UA teknikleri kullanılarak Kürtün Çayı Havzası'nın ICONA erozyon duyarlılık haritası üretilmiştir.Haritaya göre havzanın % 31,6'sı yüksek ve çok yüksek, %49,1'i düşük ve çok düşük erozyon duyarlılığına sahiptir. Havzanın % 19,3'ünde ise orta düzeyde erozyon duyarlılığı bulunmaktadır. Yüksek erozyon duyarlılığı özellikle yüksek eğimli yamaçlardaki bitki örtüsünün tahrip edilerek tarım ve mera alanlarına dönüştürülen sahalarda görülür. Eğim değerlerinin oldukça düşük, bitki örtüsünün ise oldukça yoğun olduğu alanlarda erozyon duyarlılığı düşük düzeydedir. Havzanın bazı kesimlerinde ise beşeri etki fazla olmasına rağmen

eğim değerlerinin düşüklüğü erozyon duyarlılığının orta ve düşük düzeylerde olmasını sağlamıştır.Sonuç olarak havzada gerekli toprak koruma önlemleri alınmadığı takdirde havza topraklarının erozyonal süreçlerle taşınması ve verimsizleşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle havzada toprak koruma önlemleri alınarak erozyonun etki derecesi azaltılmaya çalışılmalıdır. Tarım arazileri ve meralarda organik madde miktarını arttırma çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Mera alanlarında nöbetleşe kullanım uygulanmalı, meraların kapasiteleri aşılmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Bayramin, İ., Dengiz, O., Başkan,O., ve Parlak, M. (2003). Soil erosion risk assessment with ICONA model; case study: Beypazarı area. *Turkish Journal of Agriculture and Forest,* 27, 105-116.
2. Balasubramanian, A. (2017). Soil erosion-causes and efects. doi: 10.13140/RG.2.2.26247.39841.
3. Bhandari, D., Joshi, R., Regmi, R.R., ve Awasthi, N. (2021). Assessment of soil erosion and ıts ımpact on agricultural productivity by using the rmmf model and local perception: A case study of rangun watershed of mid-hills, Nepal. *Applied and Environmental Soil Science,* doi:https://doi.org/10.1155/2021/5747138.
4. ÇEM. (2018). *DEMİS Türkiye su erozyonu istatistikleri, teknik özet*. Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü Yayınları.
5. ÇMUSEP. (2019). *Çölleşmeyle mücadele ulusal stratejisi ve eylem planı 2019-2030*. Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü Yayınları.
6. Çepel, N. (1997). *Toprak kirliliği erozyon ve çevreye verdiği zararlar*. TEMA Vakfı Yayınları.
7. Dengiz, O., İmamoğlu, A., Saygın F., Göl, C., Ediş, S., ve Doğan, A. (2014). İnebolu Havzası'nın ICONA erozyon modeli ile toprak erozyon risk değerlendirmesi. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 29(2), 136-142. doi: 10.7161/anajas.2014.29.2.136-142.
8. Ediş, S., Aytaş, İ., ve Özcan, A.U. (2021). ICONA modeli kullanarak toprak erozyon riskinin değerlendirilmesi: Meşeli Çubuk/Ankara) Havzası örneği. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi* 7(1), 15-22.
9. Fernández, C., Vega, J.A., ve Vieira, D.C.S. (2010). Assessing soil erosion after fire and rehabilitation treatments in Nw Spain: Performance of rusle and revised Morgan–Morgan–Finney Models. *Land Degradation & Development*, 21, 58–67.
10. Flanagan, D.C., Ascough II, J.C., Nieber, J.L., Misra, D., ve Douglas-Mankin, K.R. (2013). Advances in soil erosion research: Processes,measurement, and modeling. *Trans. ASABE* 56, 455–463, doi: https://doi.org/10.13031/2013.42666.
11. Gessesse, A. A., ve Melesse, A. M. (2019). Temporal relationships between time series CHIRPS-rainfall estimation and eMODIS-NDVI satellite images in Amhara Region, Ethiopia. *Extreme Hydrology and Climate Variability,* 81–92. doi:10.1016/b978-0-12-815998-9.00008-7.

12. Hatipoğlu, İ. K., ve Hatipoğlu, Ş. C. (2020). Harşit Çayı Havzası'nda ICONA ve alternatif olarak geliştirilen MICONA modellerinin karşılaştırılması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4 (2), 108–135.
13. Hatipoğlu, İ.K., ve Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası'nda erozyon riskinin MICONA modeli ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi,* 74, 17-31. doi:10.17211/tcd.644135.
14. Gholzom, H.E., Ahmadi, H., Moeini, A., ve Vaziri, B.M. (2020). Erosion risk assessment and identificationof susceptibility lands using the ICONA model and RS and GIS techniques. *Natural Hazards and Earth System Sciences,* 85,doi:https://doi.org/10.5194/nhess.
15. Gholzom, H.E., Ahmadi, H., Moeini, A., ve Motamedvaziri, B. (2022). Soil erosion risk assessment in the natural and planted forests using ICONA model and GIS technique. *International Journal of Environmental Science and Technology,* 19, 3947–3962.
16. González, A. M. R. (2008). Soil Erosion Calculation Using Remote Sensing and GIS in Río Grande De Arecibo Watershed, Puerto Rico, *ASPRS 2008 Annual Conference*, April 28 - May 2, Portland, Oregon.
17. Jordan, A., Martınez-Zavala, L., ve Bellınfante, N. (2000). Assessment of the erosion risk ın humid mediterranean areas workshop on technologies for and management of erosion and desertification control in the Mediterranean Region. *Priority Actions Programme,UNEP*, (1-13), Malta.
18. Karabulut, M. (2006). NOAA AVHRR verilerini kullanarak Türkiye'de bitki örtüsünün izlenmesi ve incelenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 29-42.
19. Lal, R. (1998). Soil erosion ımpact on agronomic productivity and environment quality. *Critical Reviews in Plant Sciences*, 17(4), 319-464, doi: 10.1080/07352689891304249.
20. ICONA.(1997). Guidelines for mapping and measurement of rainfall-ınduced erosion proceses in the Mediterranean Coastal Areas. *Priority Action Programme Regional Activity Centre*. Split, Croatia.
21. Parveen, R., ve Kumar, U. (2012). Integrated approach of universal soil loss equation (USLE) and geographical ınformation system (GIS) for soil loss risk assessment in upper south Koel Basin, Jharkhand. *Journal of Geographic Information System*, 4(6), 588-596, doi: 10.4236/jgis.2012.46061.
22. Poesen, J. (2018). Soil erosion in the Anthropocene: research needs. *Earth Surf. Process. Landforms* 43, 64–84. doi: 10.1002/esp.4250.

23. Reis, M., Dutal, H., Bolat, N., ve Savacı, G. (2017). Soil erosion assessment using GIS and ICONA: A case study in Kahramanmaraş, Turkey. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,* 34(1), 64-75, doi:10.13002/jafag4208.
24. Şahin, K. (2009). *Kürtün Çayı Havzası (Morfometrik analiz, akım ve ekosistem özellikleri, su kalitesi ve sorunlar)*. Çantay Kitabevi.
25. Tsegaye, L., ve Bharti, R. (2021). Soil erosion and sediment yield assessment using RUSLE and GIS‐based approach in Anjeb watershed, Northwest Ethiopia. *SN Applied Sciences* 3, doi: https://doi.org/10.1007/s42452-021-04564-x.
26. Turan, D.İ., ve Uzun, A. (2021). Analitik Hiyerarşik Süreç ve CBS teknikleri kullanılarak Çorum Çayı Havzası'nda toprak erozyonu riskinin modellenmesi. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi,* 6, 41-55 doi: 10.46453/jader.843857.
27. Viana, C. M., Oliveira, S., Oliveira, S. C., ve Rocha, J. (2019). Land use/land cover change detection and urban sprawl analysis. *Spatial Modeling in GIS and R for Earth and Environmental Sciences*, 621–651. doi:10.1016/b978-0-12-815226-3.00029-6.
28. Zeybek, H.İ. (2002). Turhal Ovası ve yakın çevresinde toprak erozyonu. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 7(8), 99-130.
29. Zhu, M. (2011). Soil erosion risk assessment with CORINE model: case study in the Danjiangkou Reservoir region, China. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment,* 26(6),813–822. doi:10.1007/s00477-011-0511-7.

AR-GE HARCAMALARI, İŞSİZLİK VE BÜYÜME İLİŞKİSİ: MIST ÜLKELERİ İÇİN PANEL BOOTSTRAP GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ

Seyit Ali MİÇOOĞULLARI[1]
Erdal ALANCIOĞLU[2]

Ögr.Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO,
s.ali.micoogullari@gmail.com, ORCID: 0000- 0001-9266-1559
Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Bozova MYO,
ealancioglu@harran.edu.tr , ORCID: 0000-0002-5008-4957

GİRİŞ

Tarih boyunca topluluklar için, daha genel anlamda devletler için, ekonomik büyümenin gerekliliği çeşitli teorilerle gösterilmeye çalışılmıştır.Bu teorilere Klasik (Geleneksel) Büyüme Teorileri, Harrod-Domar Büyüme Teorisi, Solow Büyüme Teorileri, İçsel Büyüme Teorisi örnek olarak gösterilebilir. Varsayımları ve metodolojik farklılıkları bir yana, neredeyse tüm teoriler, ekonomik büyümeninortalama olarak herkese bir refah artışı sağladığı yönünde mutabıktır. Ekonomik büyüme literatürüne bakıldığında çalışmaların çoğu genelde büyümeyi belirleyen faktörler üzerinde yoğunlaşmıştır (Bayarçelik ve Taşel, 2012). Örneğin, bazı çalışmalara göre, ekonomik büyüme, fiziksel sermaye ve beşeri sermaye birikimi, araştırma ve geliştirme (ar-ge) harcamaları, enflasyon, maliye politikası, finansal sistemlerin gelişimi, uluslararası ticaret ve patent sayısıgibi faktörler tarafından belirlenir (Bassani ve Scarpetta, 2001; Akinsola ve Odhiambo, 2017; Hasan ve Tucci, 2010; Batrancea vd., 2022).Zenginlik ve refah için ekonomik büyümenin önemli olduğu kabulü altında, büyümeyi etkileyen faktörlerin yanı sıra söz konusu faktörlerin büyüme ile olan nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi de önemlidir. Literatürde ekonomik büyüme üzerinde en etkili faktörlerden biri olarak kabul edilen ar-ge harcamalarıdır. Zira ar-ge yatırımlarının sürdürülebilir ekonomik büyümenin en önemli faktörlerinden biri olduğuve artan inovasyonla birlikte verimliliği olumlu yönde etkilediği genel kabul görmüş bir düşüncedir. Ar-ge faaliyetlerine öncelik veren ülkeler daha yüksek katma değer üretmekte ve daha iyi ekonomik performans elde etmektedir (Gümüş ve Çelikay, 2015).Ar-ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi birçok çalışmaya konu olması ve çalışmalardan elde edilen sonuçların da çeşitlilik göstermesi, bu çalışmada ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkilerinin belirlenmesinde temel motivasyonu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve ar-ge harcamaları arasındaki nedensellik bağları tespit ederken, ekonomik büyümenin çeşitli makroekonomik göstergeler ile etkileşim içerisinde olması beklenmektedir. Ülkeleri özellikle ilgilendiren önemli bir makroekonomik değişken olan işsizlik de bu anlamda analize dahil edilmiştir.İşsizlik, çalışma istek ve becerisine sahip olan ve ödeme yapmak isteyen ancak iş bulamayan kişilerin istihdam düzeyini temsil eder (Soylu vd., 2018).Ekonomik olarak işgücü, aktif olarak mal ve hizmet üretimi ile uğraşanlar (çalışanlar-iş sahibi olanalar) ve mal ve hizmet üretiminde yer alamayanlar yani işsiz olanlarolarak iki kategoriden oluşmaktadır.İş gücünün büyüklüğünün bir ülkenin GSYİH'sini doğrudan etkilediği genel kabul gören bir düşüncedir. İşgücü yalnızca doğrudan mal - hizmet ve/veya tarımsal ürün üretmekle kalmaz, aynı zamanda satın alma gücünde de artışı beraberinde getirir ve bu da

ekonomik büyümeyi besler. Bu açıklamalardan hareketle, böylece işsizlik, bir ülkenin GSYİH'sini teşvik etmede var olan potansiyelde bir azalmaya katkıda bulunur (Njoku ve Ihugba, 2011).

Ar-ge faaliyetlerinin üretimi olumlu yönde etkilediği birçok teorik ve ampirik çalışmada belirtilse de ar-ge ve işsizlik arasındaki ilişki konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu anlamda, bu çalışmada ar-ge harcamaları ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkileri de araştırılmaktadır.

Bu çalışma, yukarıda aktarılan ekonomik büyüme, ar-ge harcamaları ve işsizlik arasındaki dinamik ilişkilerin nedenselliğini MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri için tespit etmeyi amaçlamaktadır. Örneklem olarak bu ülkelerin tercih edilmesinde, yüksek gelirli gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer almaları, bölgelerinde jeopolitik ve nüfus bağlamında dikkate değer bir güç olmaları ve önümüzdeki yıllarda dünya ekonomisinde öncü rol oynama potansiyeline sahip olmaları belirleyici olmuştur.

Bu çalışmanın giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde teorik ve ampirik literatürün özeti sunulmuştur. Üçüncü bölümde kullanılacak model ve veri kaynakları tanıtılarak analizde kullanılan yöntemlere ilişkin bilgiler ve analiz sonuçları sunulmuştur. Son olarak, sonuçlar ve politika önerileri dördüncü bölümde verilmiştir.

LİTERATÜR

Literatüre bakıldığında, ar-ge, işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çeşitli çalışmalar mevcuttur. Fakat farklı zaman aralıkları ve yöntemler kullanıldığı için araştırma sonuçları birbirleri ile tutarlılık göstermemektedir.Tablo-1'de literatür özeti sunulmaktadır.

Tablo1:Literatür Özeti

Çalışma	Ülke-Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Brouwer vd. (1993)	Hollanda 1983-1988	Ar-ge harcamaları, işsizlik	EKK	Ar-ge harcamaları ile işsizlik arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Horvath (2011)	Gelişmiş-Gelişmekte olan 72 ülke 1960-1992		Bayesian model averaging (BMA)	Ar-Ge'nin uzun dönemde büyüme üzerinde etkisi pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012)	21 OECD Ülkesi 1990-2010	Ar-ge harcamaları, ekonomik büyüme	Panel Veri Analizi	Uzun dönemde Ar-Ge faaliyetlerine yapılan harcamalar ile büyüme arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir
Alancıoğlu (2018)	20 OECD ülkesi 1996-2008	Ar-Ge harcamaları, Büyüme	Panel Veri Analizi	Ar-ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.
Gerçeker vd. (2019)	G7 Ülkeleri 1990-2016	Ar-ge harcamaları, işsizlik	Panel Veri Analizi	Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya'da Ar-Ge harcamaları ve işsizlik arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu; öte yandan hem Kanada'da hem de ABD'de bu iki değişken arasında tek yönlü bir bağlantının bulunduğunu tespit etmişlerdir.
Ciftcioğlu ve Sokhanvar (2020)	5 AB Ülkesi 1991-2017	Ar-ge harcamaları, işsizlik büyüme, enflasyon	Panel ARDL	Uzun vadede Ar-Ge'deki belirli bir artışın işsizlik oranını düşürmesi muhtemel olsa da kısa vadede işsizliği olumsuz etkilemektedir.
Han (2021)	AB Üyesi Ülkeleri 1995-2018	Teknolojik büyüme eğitim harcamaları, işsizlik	Panel ARDL-PMG	Ar-Ge harcamalarının kısa dönemde işsizlik üzerinde pozitif; uzun dönemde ise negatif ve Ar-Ge harcamalarında %1'lik bir artış işsizlikte %1,42 azalışa neden olmaktadır.
Konya ve Durgun (2022)	G7 Ülkeleri 1980-2019	Ar-ge harcamaları, işsizlik	Panel Veri Analizi	Ar-Ge harcamaları ile istihdam arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Durucan ve Ulukök (2022)	Türkiye 1990-2019	Ar-Ge harcamaları, işsizlik ve büyüme	ARDL Toda-Yamamoto Nedensellik	Ar-Ge harcamalarından işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.
Koçdemir ve Özyıldız (2022)	8 NIC Ülkesi 2007-2020	İstihdamın nüfus artışına oranı, Ar-ge harcamaları, Yüksek teknoloji ihracatının toplam üretim ihracatı içindeki oranı, ekonomik büyüme	Panel Veri Analizi	Değişkenler arasındaki ilişkide Ar-Ge ve ekonomik büyüme ile istihdam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcutken yüksek teknolojili ürün ihracatı ile istihdam arasında nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır.

MODEL VE VERİ SETİ

MIST ülkeleri için ar-ge harcamaları, işsizlik ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada 2000-2020 zaman aralığı için yıllık veriler kullanılmıştır.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımlanması ve Kaynakları

Değişken	**Tanımı**	**Kaynağı**
GDP	Kişi Başı Reel GSYİH Büyüme Oranı (Yıllık, %)	Worldbank WDI
RD	Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)	Worldbank WDI, OECD
UEMP	İşsizlik Oranı (Ulusal tahmin, toplam, %)	Worldbank WDI

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

CD Tests	**Stat**	**prob**
CD LM1 (Breusch,Pagan 1980)	3830.325	0.000
CD LM2 (Pesaran 2004 CDlm)	66.311	0.000
CD LM (Pesaran 2004 CD)	12.751	0.000
Bias-adjusted CD Test	275.164	0.000
Swamy Homojenlik Testi Hipotezler	chi2(9) = 46.04	0.0000

Yatay kesit bağımlılığı testine ilişkin hesaplanan olasılık değerleri 0,05'den küçük çıktığı için paneli oluşturan ülkelerde ekonomik açıdan bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Homojenlik sınaması için Swamy Homojenlik testinin sonuçlarına bakıldığında, test istatistiğinin olasılık (*prop.*) değeri 0.05 anlamlılık düzeyinden küçüktür ve dolayısıylabirimlerin homojen olduğunu gösteren boş hipotez reddedilmiştir. Sonuç olarak, birimler homojen değil heterojen özellik göstermekte ve modelde kullanılan değişkenlerin eğim parametreleri heterojen olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin araştırılması için panel nedensellik testlerinden faydalanabilmektedir.Konya (2006) bootstrap panel nedensellik testi debu anlamda panel veri analizlerinde en fazla başvurulan

testlerdendir. Zira yukarıda, analizde yer alan değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik tespit edilmişti. Konya (2006) bootstrap nedensellik testi de bu iki hususu birlikte dikkate alarak nedenselliği araştırması bu testin tercih edilmesinde önemli bir unsurdur. Konya (2006) bootstrap nedensellik testi kapsamında öncelikle ar-ge harcamaları, işsizlik arasındaki ilişkiler analiz edilmiş, elde edilen bulgular Tablo-4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları

H_0: İşsizlik Ar-ge harcamaları nedeni değildir.					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	10.146	0.718	41.315	31.058	26.025
Endonezya	5.380**	0.036	7.312	5.049	3.721
G.Kore	2.652**	0.098	7.080	3.740	2.610
Türkiye	1.283	0.290	9.006	4.352	3.161
Panel Fisher	İstatistik: 14.432*** Olasılık Değeri: 0.071				

Not: **, *** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo-5: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları (devam)

H_0: Ar-ge harcamaları İşsizlik nedeni değildir.					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	10.146	0.733	44.557	29.265	24.495
Endonezya	5.380**	0.044	8.308	5.071	3.710
G.Kore	2.652**	0.098	6.311	3.758	2.622
Türkiye	1.283	0.312	9.205	4.552	3.541
Panel Fisher	İstatistik: 13.843*** Olasılık Değeri: 0.086				

Not: ***, *** sırasıyla %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

İşsizlik ve Ar-Ge harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında Endonezya ve G.Kore için iki değişken arasında nedensellik olmadığını belirten H0 hipotezi karşılıklı %5 anlam düzeyinde rededilmiştir. Bu durumda bu iki ülke için işsizlik ve ar-ge harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Panel Fisher sonucuna göre ise, %10 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi karşılıklı reddedilmiştir. Panelin genelinde değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo6: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları (devam)

H_0: Ar-ge harcamaları Büyüme nedeni değildir.					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	11.007*	0.005	9.080	5.280	3.745
Endonezya	9.186***	0.070	15.424	10.252	8.526
G.Kore	17.804**	0.011	18.188	10.460	6.977
Türkiye	0.033	0.878	12.220	5.928	4.201
Panel Fisher	İstatistik: 25.195	Olasılık Değeri: 0.001			

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo7: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları (devam)

H_0: Büyüme Ar-ge harcamaları nedeni değildir.					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	13.770	0.219	28.274	22.113	19.183
Endonezya	0.322	0.877	39.815	27.508	24.221
G.Kore	0.093	0.826	11.257	6.951	5.132
Türkiye	0.986	0.649	13.434	8.653	6.199
Panel Fisher	İstatistik4.547:	Olasılık Değeri: 0.805			

Panelin geneli için ar-ge harcamaları büyümenin nedeni değildir H_0 hipotezi rededilmiştir. Ayrıca ülke bazlı bulgulara göre, Meksika için %1, Endonezya için %10 ve G. Kore için %5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi rededilmiştir. Bu ülkeler için ar-ge harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.Ancak büyüme ar-ge harcamalarının nedeni değildir H_0 hipotezi rededilmemiştir.

Tablo8: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları (devam)

H_0: Büyüme İşsizlik nedeni değildir.					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	1.856	0.418	19.221	11.491	8.009
Endonezya	7.334*	0.003	4.481	2.401	1.668
G.Kore	0.449	0.543	10.165	5.271	3.530
Türkiye	6.170***	0.079	13.189	7.778	5.234
Panel Fisher	İstatistik: 19.661**Olasılık Değeri: 0.012				

Not: *, *** sırasıyla %1 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo9: Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları (devam)

H_0: İşsizlikBüyüme nedeni değildir.					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	2.648	0.224	13.002	7.395	4.686
Endonezya	0.758	0.343	5.606	3.380	2.495
G.Kore	5.715 ***	0.074	13.464	6.770	4.600
Türkiye	4.208	0.110	11.478	7.273	4.770
Panel Fisher	İstatistik: 14.754*** Olasılık Değeri: 0.064				

Not: ***, %10 önem seviyesini ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Büyüme işsizliğin nedeni değildir H_0 hipotezi Endonezya için %1 Türkiye için ise %10 anlam düzeyinde rededilmiştir. Bu ülkelerde işsizlikten büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İşsizlik büyümenin nedeni değildir H_0 sadece G.Kore için %10 anlam düzeyinde rededilmiştir.Panelin geneli için ise H_0 hipotezi karşılıklı rededilmiştir. Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

SONUÇ

Bu çalışmada Konya (2006)nedensellik testinden faydalanılarak; ar-ge harcamaları, işsizlik ve büyüme ilişkisi MIST ülkeleri için yıllık veriler kullanılmak suretiyle 2000-2020 dönemi için analiz edilmiştir.

Analiz bulgularına göre, MIST ülke grubu için ar-ge harcamaları ve işsizlik değişkenleri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca Ar-ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Genel olarak, ar-ge'ye yatırım, teknolojik potansiyeli ve dolayısıyla inovasyon ve ekonomik büyümeyi güvence altına almak için temel stratejilerden biri olarak görülmektedir. Yeni ürünler, yeni süreçler ve yeni bilgilerle sonuçlanan araştırma ve geliştirme, teknolojik yeniliklerin en önemli kaynağıdır. Teknolojik yenilikler ekonomik büyümeye katkı sağlayarak işgücüne katılımı artırmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akinsola, F. A., & Odhiambo, N. M. (2017). Inflation and economic growth: A review of the international literature. Comparative Economic Research, 20(3), 41–56.
2. Alancıoğlu, E. (2018). Ar-Ge Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği Mustafa Şir, Erdal Alancıoğlu (Ed.), Makro Ekonomik Göstergeler Üzerine Ampirik Çalışmalar(. Baskı) içinde (249-264). Ankara: Gazi Kitabevi.
3. Bassani, A., & Scarpetta, S. (2001). The driving forces of economic growth: Panel data evidence for the OECD countries. *OECD Economic Studies, 33*, 9–56.
4. Batrancea, L., Rathnaswamy, M. K., & Batrancea, I. (2022). A panel data analysis on determinants of economic growth in seven non-BCBS Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, *13*(2), 1651-1665.
5. Bayarçelik, E. B., & Taşel, F. (2012). Research and development: source of economic growth. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *58*, 744-753.
6. Brouwer, E., Kleinknecht, A., & Reijnen, J. O. (1993). Employment growth and innovation at the firm level. *Journal of Evolutionary Economics*, *3*(2), 153-159.
7. Ciftcioglu, S., & Sokhanvar, A. (2020). Can Increasing the R&D Intensity Lower Unemployment Rate? Case of Five Selected European Countries. Ekonomický Časopis, 68(2), 188–207.
8. Durucan, A., & Ulukök, E.(2022). Ar-Ge Harcamaları, İşsizlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği.Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, 11(1), 1-27.
9. Gerçeker, M., Özmen, İ., & Mucuk, M. (2019), "Ar-Ge Harcamaları ve İşsizlik Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Analizi: G7 Ülkeleri Örneği", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 41(2), 413-431.
10. Gülmez, A., & Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD ülkelerinde Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, *163*(1), 335-353.
11. Gumus, E., & Celikay, F. (2015). R&D expenditure and economic growth: new empirical evidence. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, *9*(3), 205-217.
12. Han, V.(2021). Teknolojik Büyüme ve Eğitim Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: Panel ARDL-PMG Yaklaşımından Kanıtlar. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, *10*(2), 1-22.

13. Hasan, I., & Tucci, C. L. (2010). The innovation-economic growth nexus: Global evidence. Research Policy, 39, 1264–1276.
14. Horvath, R. (2011). Research & development and growth: A Bayesian model averaging analysis. Economic Modelling, 28(6), 2669-2673.
15. Koçdemir, S. U., & Özyıldız, T. (2022). İnovasyon ve İstihdam İlişkisi: NIC Ülkeleri Örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 1057-1068.
16. Konya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. Economic Modeling, 23 (6), 978-992.
17. Konya, S., & Durgun, Ö.(2022). G7 Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları İle İstihdam İlişkisi. Sakarya İktisat Dergisi, 11(1), 17-32.
18. Njoku, A. C., & Ihugba, O. A. (2011). Unemployment and Nigerian economic growth (1985-2009). Mediterranean Journal of Social Sciences, 2(6), 23-23.
19. Soylu, Ö. B., Çakmak, İ., & Okur, F. (2018). Economic growth and unemployment issue: Panel data analysis in Eastern European Countries.
20. **https://data.worldbank.org/**
21. **https://data.oecd.org/**

EVKÂF TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ARAÇ VAKIFLARI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI[1]
Veli İlker DAĞSEVER[2]

[1]Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü. skavakli@kastamonu.edu.tr. ORCID: 0000- 0002-8125-3549.

[2]Doktora Öğr. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. ilkerdagsever@gmail.com. ORCID: 0000-0002-4648-3680.

Giriş

Kastamonu, Türklerin Anadolu'ya girişi ile birlikte Türk iskânına en elverişli ve açık sahalardan biri haline gelmiştir. Özellikle Miryakefelon savaşından sonra bu bölge, hızlı bir Türkmen göçüne maruz kalmıştır. Bu sebeple Kastamonu, "Türkmen'in kaidesi Kastamonu" şeklinde tarif edilir olmuştur (Kankal, 2004). Bu süreçte, bölgede Selçuklu, Danişmendli ve Bizans arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam ederken akabinde uzun bir Çobanoğulları ve sonra da Candaroğulları dönemi başlamıştır. En nihayetinde 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed zamanında Kastamonu ve çevresinde Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak kurulmuştur (Yücel, 1980). Kastamonu'nun bu tarihî geçmişi, burada çeşitli alanlara hizmet eden birçok vakfın kurulmasını sağlamıştır.

Anadolu'da özellikle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde vakıf kurumu büyük bir gelişme göstermiştir. Din ve inanç gereği ortaya çıkan vakıfların kurulmasında insanlar arasındaki sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın önemli bir payı olduğu muhakkaktır. Eğitim, din, sağlık ve sosyal hizmetlere kadar pek çok hizmeti öngörerek kurulan vakıflar, aynı zamanda yüksek bir medeniyetin kurulmasını sağlamıştır (Yediyıldız, 1988).

Kastamonu'nun Araç kazası da birçok Türkmen grubunun yerleştiği bölgelerden biri olmuştur. Burada Türkmenler ya da Yörükler bu kazaya tabi oldukları için "*Yörükân-ı Araç*" ismiyle anılmışlardır. Araç'a bağlı pek çok köyün dolayısıyla da birçok vakfın bunlar tarafından kurulduğu bilinmektedir. Bu yönden Araç, sancağın diğer kazalarından ayrılmaktadır. Örneğin, 1487 tarihli mufassal tahrir defteri, sancakta, "*cemâat-i yörükân*" olarak kaydedilen Yörüklerin Boyabad, Taşköprü, Kozyaka ve Araç'ta toplandığını göstermektedir. Bu kazalardaki Yörük nüfusu en fazla Boyabad'da bulunurken Araç ikinci sırayı almaktadır. Araç'taki Yörük nüfusu 199 hane ve 98 mücerred olarak kayıtlıdır(B.O.A, 23/m: 2). Buna göre, 15. yüzyılın sonlarında Araç'ta yaklaşık 1100-1200 civarında Yörük yaşamaktadır. Bölgenin fethi sırasında ve beylikler döneminde bu nüfusun daha fazla olduğu düşünülmektedir. Araç'ta zaviye vakıflarının çokluğu bölgede Yörük nüfusunun fazlalığından ve bölgenin her an Yörük yerleşmesine açık olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kastamonu sancağında ilk tahririn bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1461'li yıllarda yapıldığı düşünülmektedir. Ancak bu tahrire ilişkin bir defter günümüzde mevcut değildir. Sancağa ait en eski tarihli tahrir defteri 1487 tarihli 23/m numaralı mufassal tahrir defteridir. Bu tahririn sonuçlarını yansıttığı düşünülen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan 75

numaralı evkâf defteri çalışmanın kaynakları arasındadır[1]. Çalışmada kullanılan başka bir defter ise 1521 tahririnin sonuçlarına göre 1530 yılında tanzim edildiği düşünülen 438 numaralı icmal tahrir defteridir (438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 1994). 1560 tahririne göre düzenlenen 456 numaralı evkâf defteri ile 1582 tahririne göre iki cilt halinde düzenlenen ve 555 numaralı II. cildi kullanılan evkâf defterleri yine çalışmanın diğer kaynağıdır (Kavaklı, Kundakçı, 2019: 27). Bu bağlamda, bir icmal ve üç evkâf tahrir defterlerine göre Araç kazasında kurulan vakıflar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, adı geçen defterlerin sadece Araç kısmından faydalanılmamıştır. Defterlerin tamamı Araç kazasında kurulan vakıflar için taranmıştır. Defterlerden elde edilen veriler doğrultusunda çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Araç merkez ve köylerinde kurulan vakıflar değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Araç merkez ve köylerinden Kastamonu'nun merkez kazası için kurulan vakıflar anlatılmıştır. Bu vakıfların şer'iyye sicilleri üzerinden ilerleyen zamanlardaki takibi yapılmıştır.

Öncelikle Kastamonu'nun sonra da Araç'ın vakıflarını içeren çalışma sayısı sınırlıdır. Kaza merkezi ile ilgili yapılan şehir tarihi çalışmalarında ve şer'iyye sicilleri ile tahrir defterleri ana kaynak olarak kullanılan tez çalışmalarında vakıf eserlerden bahsedilmiştir (Mehmet Behçet, 1998; Kankal, 2004; Çiftçi, 1995; Yakupoğlu, 2009; Kuruca, 1995; Döşemetaş, 2019; Çakmak, 2016: 223-245; Kastamonu Hurufat Defterleri (1690-1840), 2020). Bu makale tarafımızdan çalışılırken "*Kastamonu Şer'iyye Sicillerinde Araç*" isimli bir çalışma yayınlanmıştır (Maden&Çiftçi, 2022). Çalışma boyunca anlatılan vakıflar, siciller bağlamında bu kitaptan taranmıştır. Zaman bakımından daha erken bir dönemi ve kaynak kullanımı bakımından da tüm evkâf defterlerini ele alması bakımından bu çalışma, diğer çalışmalardan farklı olacaktır.

Tekke ve Zaviye Vakıfları

Birlikte anılan ve aynı işlevi yerine getiren tekke ve zaviyeler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Anadolu'ya göç eden Türkmenler göç ettikleri yerlerde bir derviş ya da şeyhin önderliğinde bir zaviye ya da tekke kurarak Anadolu'yu yurt edinmeye başlamışlardır (Savaş, 1999: 72-80). Kastamonu'da o yıllarda çok miktarda Türkmen grubunun gelip yerleştiği mekânlardan biri olması dolayısıyla tekke ve zaviye varlığı bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik dolayısıyla Araç kazasına da yansımıştır. Bu başlık altında Araç'ta kurulan tekke ve zaviyeler

[1] Defterin II. Bayezid döneminde XV. yüzyılın sonlarında hatta 1490'lı yıllarda tutulduğu düşünülmektedir. Çalışma boyunca II. Bayezid dönemi evkâf defteri olarak zikredilecektir (Yakupoğlu, 2009: 14-15).

değerlendirilecektir. Zaviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan yerleşme merkezlerinde ya da yol üzerinde kurulan mekânlar şeklinde tanımlanabilir (Ocak&Faroqhi, 1986: 468-476; Ocak, 1978: 247-269). Çoğu, belirtilen bu amaçlarla kurulan zaviyelerin halkın dinî, sosyal ve fikrî hayatlarına tesir ettikleri söylenebilir.

Araç Zaviyesi/Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı

Araç Zaviyesi ya da Abdal Paşa Zaviyesi olarak da bilinen zaviyenin Araç'ta kurulan en eski zaviye olduğu düşünülmektedir. Türbe bugün, Araç ilçe merkezinden geçen çayın kenarında ve terminal binasının yanındadır. İçinde bulunan iki metrelik koridorun sağında ve solunda bulunan mezarların ise kime ait olduğu belli değildir (Maden&Çiftçi, 2022: 11-65). II. Bayezid dönemi evkâf defterinde, "*vakf-ı zâviye-i Araç Abdal Paşa Zaviyesi dimekle mağrûfdur vâkıf Süleyman Paşa merhûm*" şeklinde geçmektedir. Burada geçtiği şekliyle ve vakfiyesine göre bu zaviye, Abdal Paşa olarak da bilinen Emir Süleyman Paşa tarafından H. 1-10 Şevvâl 765/2-12 Temmuz 1364 tarihinde Candaroğulları döneminde kurulmuştur. Vakfiyesi Arapçadır. Vakfiyeye göre, Süleyman Paşa, Araç'ta Araç adlı mevziideki kendi mülk arazisinin tamamını bir zaviye kurulması için vakfetmiştir. Bu arazinin sınırları ise vakfiyede ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. (EV. D. Nr: 582, 286: 195; Mehmet Behçet, 1998: 138-140). Süleyman Paşa, vakfını Şeyh Yahya, Seydi Balı, Mustafa, Nurullah ve Salih Efendi'ye sonra da onların evlat ve evlatlarına olacak şekilde kurmuştur. Bunların nesli tükenince de fakirler ve miskinlerin vakıftan yararlanması şeklinde şart koymuştur.

II. Bâyezid dönemi evkâf defterinden Emir Süleyman Paşa tarafından bu defa da Kilimas köyünden 1142 akçe gelirin bu zaviye için vakfedildiği anlaşılmaktadır. Köyün 19 hane, beş mücerred ve bir yaşlı vakıf reayası bulunmaktadır. Vakfa gelir getirenler arasında köye kayıtlı iki zemin vardır[2]. Köyün 1530'daki geliri 18 hane ve dört mücerred vakıf reayasından olmak üzere 1306 akçeye yükselmiştir[3]. 1560 tarihli evkâf defterinde ise köyün 19 hane ve 11 mücerred ile bir gâib vakıf reayası bulunmaktadır. Bu yılda köyden vakfa giden gelir artarak 1529 akçeye yükselmiştir. Bu geliri köye kayıtlı bir çiftlik, bir bahçe ve beş değirmen oluşturmaktadır. Ayrıca bu dönemde vakfa

[2] "karye-i Kilimas vakf-ı zâviye-i Araç Abdal Paşa Zâviyesi dimekle mağrûfdur vâkıf Süleyman Paşa merhûm". Vakfa kayıtlı 19 hane ve beş mücerred ile bir ihtiyar reaya vardır. İki zemin de bulunan köyden 1142 akçe vakfedilmiştir. (BOA, *İBK. MCO. 75*: 91).

[3] "vakf-ı zâviye-i Araç Abdal karye-i Kilimas hane 18, mücerred 4 hâsıl 1306" (BOA, *TD 438*: 615).

Mevlana Yahya tasarruf etmektedir[4]. 1582 tarihli evkâf defterinde de köyden elde edilen zaviye vakfının geliri 1530 akçedir. Bu gelir, dört zemin, bir çiftlik, bir bahçe ve beş değirmenden elde edilmektedir. Zaviye nüfusu ise 23 hane ve 29 mücerred olarak bir önceki tahrirler dönemlerine göre artış göstermiştir. Bu tarihte vakfın Eyüp, Nurullah ve Seydi Balı tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır[5]. Nüfusu son tahrir döneminde artmasına binaen zaviyenin 16. yüzyılın sonlarında gelişme gösterdiği tahmin edilebilir.

Abdal Paşa Zaviyesi'ne Süleyman Paşa tarafından vakfı gerçekleşen bir diğer köy de Gemi köyüdür. II. Bâyezid dönemi defterinde köyün 25 hane ve 10 mücerred vakıf reayası ile toplam 1175 akçe geliri vardır[6]. 1530'da geliri 29 hane ve 14 mücerred vakıf reayası olarak toplam 1199 akçeye yükselmiştir (BOA, *TD 438*: 615). 1560 tahririne gelindiğinde vakfın geliri toplam 1183 akçedir. Bu dönemde köyde vakıf adına 35 hane, 17 mücerred, beş zemin ve bir değirmen bulunmaktadır (BOA, *TD* 456: 232-233). Köyün 1582 tarihinde de geliri çok değişmemiş olup 1190 akçedir. Bu gelir, 46 hane, 49 mücerred ve bir gaib reaya ile dört zemin ve bir değirmenden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi her geçen tahrir döneminde zaviyenin nüfusu artmıştır. Gelir kalemlerine son dönemlerde bir değirmen ve zeminler eklense de köyden vakfa gidecek gelir de çok büyük bir değişiklik olmamıştır (BOA, *TD 555*: 134-135).

II. Bâyezid dönemi evkâf defterine göre yine Süleyman Paşa tarafından Abdal Paşa Zaviyesine zaviyenin etrafındaki bazı arazilerin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Araç merkezden vakfedilen arazinin 12 hane, altı mücerred, duaguy ve hizmetkâr olan vakıf reayası ile toplam 1104 akçe geliri kayıtlıdır. II. Bayezid dönemi evkâf defterinde geçtiği şekliyle Tayyib Seydi tasarrufunda olan bu araziler: Arpalık, Çukurtarla, Arkaltı, Köşk, Emrederesi, Köy, Besatin, Frenk İsa, Armudluparesi, Bağtarlası, Ahi yakası, Kale yamacı, Selvar Değirmeni Eriği, Yazı, Pazaryeri ve boz bırakılmış Tutluk adlı zeminlerdir. Böylece geliri oluşturan kalemler arasında 16 zemin ile iki değirmen bulunmaktadır[7]. Adı geçen vakfın 1530 tahririnde geliri yine 1104 akçedir. Bu tarihte vakıf nüfusu olarak 10 hane ve yedi mücerred kayıtlıdır[8]. 1560 tarihli

[4] "karye-i Kilimas vakf-ı zâviye-i Araç Abdal Paşa Zâviyesi dimekle mağrûfdur vâkıf Süleyman Paşa merhûm der-i tasarruf Mevlânâ Yahya bâ-berât-ı hümâyûn" (BOA, *TD 456*: 233)

[5] "karye-i Kilimas tâbi Araç vakf-ı zâviye-i Abdal Paşa Zâviyesi dimekle mağrûf vâkıf Süleyman Paşa merhûm der-i tasarruf Mevlânâ Yahya bâ-berât-ı hümâyûn hâlen der-i tasarruf Eyüb ve Nurullah ve Seydi Balı bâ-berât-ı pâdişâhî" (BOA, *TD 555*: 134).

[6] "karye-i Gemi tâbi-i mezkûr vakf-ı zâviye-i mezkûre vâkıf Süleyman Paşa". (İBK. MCO. 75*:* 91).

[7] "nefs-i Araç ki defter-i atîkde cevânib-i zâviye-i mezkûre deyü kayd olunmuş vakf-ı zâviye-i mezkûre vâkıf Süleyman Paşa". (İBK. MCO. 75: 91-92).

[8] "nefs-i Araç ki cevânib-i zâviye-i mezkûre hane 10, mücerred 7 hâsıl 1104". (BOA, *TD 438*: 615).

Araç merkez kayıtlarında vakfın geliri değişmemiştir. Zaviyede sekiz hane, dört mücerred, iki şeyh oğlu vardır ve bunlardan biri ilim sahibi duaguydur. Bunun yanında II. Bayezid dönemi defterinde belirtilen zemin ve değirmenlerin bu tahrirde de aynen kaydedildiği görülmektedir. Vakıf, bu dönemde Şeyh Yahya, Seydi Balı, Mustafa, Nurullah ve Mevlânâ Salih Efendi tasarrufundadır (BOA, *TD 456*: 233-234). 1582 tahririnde zeminlerin sayısı 17'ye yükselmiş ve üç değirmen yine kaydedilerek vakfın geliri 1140 akçe olarak yazılmıştır. Gelirin kâtip tarafından 1104 akçe yerine 1140 akçe olarak yanlış yazıldığı düşünülmektedir. Bu tarihte vakıfta dokuz hane, 14 mücerred ile berât sahibi olan iki şeyh oğlu, bir müderris ve bir muhassıl bulunmaktadır. Bu dönemde vakfa tasarruf edenler bu defa Şeyh Yahya'nın çocukları Mehmed ve Balı, Seydi Balı veled-i İsa, Şeyh Nurullah veled-i Süle ve Abdurrahman veled-i Salih Efendi'dir (BOA, *TD 555*: 135-136).

1582 tarihli evkâf defterinde yer alan H. Evâil-i Muharrem (11)73/M. 25 Ağustos-3 Eylül 1759 tarihli der-kenara göre, Abdal Paşa Zaviyesi'nin gelirleri arasında yer alan ve yukarıda adı geçen Kilimas köyünün 1530 akçe; Gemi köyünün 1190 akçe ile Araç merkezdeki 1140 akçe gelirin vakfın mutasarrıfı Mustafa'nın isteği üzerine 5000 akçe eşkinci kılıç tımarı olarak yine Mustafa'ya verildiği anlaşılmaktadır. Mustafa, harman zamanı bazı kişilerin vakıf gelirlerine müdahale etmelerini ve vakfa bu köylerden gelir gelmediğini gerekçe göstermiştir. Böylece bu karar ve tarihten sonra vakıf yerlerin statüsü değişerek Mustafa'ya tımar olarak verilmiştir[9].

Abdal Paşa Zaviyesi'nin vakıf kurucularından bir diğeri de Candaroğlu İsfendiyar Bey'in eşi Tatlu (Esen Kutlu) Hatun'dur. II. Bâyezid dönemi evkâf defterine göre Tatlu Hatun, Kirazcık[10] köyünden 750 akçeyi Abdal Paşa Zaviyesi için vakfetmiştir. Bu dönemde köyün 15 hane ve dört mücerred vakıf reayası bulunmaktadır[11]. Köyden zaviyeye aktarılan gelir, 1530 tahririnde 961 akçeye yükselmiştir. Bu dönemde, köydeki vakıf nüfusu 18 hane ve dokuz mücerredden meydana gelmektedir (BOA, *TD 438*: 615). 1560 tarihli evkâf defterinde köyden 21 hane ve altı mücerred reaya ile bir zemin ve bir sazlık ile vakfedilen gelir 1028 akçeye yükselmiştir (BOA, *TD 456*: 234). 1582'de ise

[9] "Mustafa nâm kimesne südde-i sa'âdetime arzuhal sunub zikr olunan bin beş yüz otuz akçe yazusu olan Kilimas nâm karye ile bin yüz doksan akçe yazusu olan Gemi nâm karye ile bin yüz kırk akçe yazusu olan nefs-i Araç Abdal Paşa Zâviyesi'nin vakfı olub mutasarrıf iken zâviye-i mezbûreyi mahsûl zamanında ba'zı kimesneler birer berât alub mahsûl-ı vakfı ekl-i bel' itmeleri ile kılıçlı tımâr olmak üzere kendüye virilmek ricâ itmeğin zâviye-i mezbûre vakfı olan karyeleri beş bin akçe eşkinci kılıç tımar olmak üzere emr-i şerîf ile tashîh olmuşdur fî evâil-i şehr-i Muharrem 73". (BOA, *TD 555*: 134).

[10] Köyün adı değerlendirilen defterlerde, "Kirazcık, Kirascuk ve Kiras" imlalarıyla geçmektedir.

[11] "an-karye-i Kirazcık vakf-ı zâviye-i Araç mezkûr mukarrer vâkıf Tatlu Hatun zevce-i İsfendiyar Bey vakfiyye ve ahkâm nist". (İBK. MCO. 75: 92).

vakfın bu köyden 17 hane, 13 mücerred, bir zemin ve sazlıktan 1030 akçe geliri vardır[12]. Her tahrir döneminde Kirazcık köyünden zaviyeye giden gelir artmıştır. Ayrıca köydeki zaviye nüfusunun da son dönemlere kadar arttığı görülmektedir.

Vakıfların devamlılığı konusunda şer'iyye sicilleri tarandığında, bu zaviyenin yine çeşitli konularla sicillere yansıdığı görülmektedir. Bunlardan ilki olan 20 Nisan 1817 tarihli dava kaydında, Abdal Paşa Zaviyesi mütevellisi olan Cidalcizade es-Seyyid Abdullah Ağa, Araç merkezde kurulan pazaryerinin gelirine müdahale ettiği gerekçesi ile pazarın keyyâlı ve vezzânı Eyüpoğlu İsmail hakkında davacı olmuştur (Maden&Çiftçi, 2022; 529). Oysaki yukarıdan beri ifade edildiği gibi vakfın gelirlerinden biri de pazaryeridir ve geliri vakfa aittir. Bu defa da sicillerde, 1853 ile 1863 yılları arasında, "*Tatlu Hatun Zaviyesi vakfından olan ancak geliri Abdal Paşa Zaviyesi'ne giden Kirazcık ve Gemi köyleri*" şeklinde geçen vakfın zaviyedarlık vazifesi ile ilgili atama kayıtları yer almaktadır. Bu kayıtlara göre zaviyedarlığın iki hisseye bölündüğü anlaşılmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 731-732; 734; 848). Abdal Paşa Zaviyesi, 13 Eylül 1855 tarihinde ise iki "evlad-ı vakıf" davası hakkında sicillere yansımıştır. Bu kayıtlarda, vâkıfın zaviyedarlığı batn-ı evvelden büyük erkek evlada şart ettiği ortaya çıkmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 747-748). 27 Ekim 1857 tarihinde ise bazı arazilerin vakfiyeti ile ilgili bir dava sicillerde geçmektedir (Maden&Çiftçi, 2022: 761-762). 2 Ocak 1865 tarihli bir mahkeme tutanağından anlaşıldığına göre, Abdal Paşa Zaviyesi'nin yukarıda sayılan gelirleri dışında Araç kazası Karapürçek Divanı'na bağlı Hıraşatlar köyünde dört parçadan oluşan toplam 40,5 dönüm arazisi bulunmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 868).

Ede Sultan Zaviyesi Vakfı

Bu zaviye Ede Zaviyesi, Dede/Ede Zaviyesi ve Aktaş köyü Ede Zaviyesi olarak üçe ayrılarak değerlendirilmiştir.

Ede Zaviyesi

Zaviye, Şeyh Ede tarafından Alınviran köyünde evlatlık vakıf olarak tesis edilmiştir. Bugün Araç'a bağlı Alınören köyünde kurulduğu tahmin edilmektedir. Ancak daha sonra da belirtileceği üzere kayıtlardan Ede Sultan'ın Aktaş divanı Ekincik köyünde medfûn olduğu anlaşılmaktadır. II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre, vakfın Alınviran köyünden üç çiftlik ile bir değirmenden 1291 akçe geliri mevcuttur. Köyde bu zaviyeye kayıtlı 27 hane ile 15 mücerred reaya bulunmaktadır. Vakfın bu dönemde tekyedârı Şeyh

[12] "karye-i Kiras vakf-ı zâviye-i Araç m. Vâkıfe Tatlu Hatun zevce-i İsfendiyar vakfiyye ve ahkâm var deyü defter-i atîkde mestûr". (BOA, *TD 555*: 135-136).

Cemal'dir[13]. 1530 tahririne göre köyden zaviyeye gidecek gelir, 1361 akçeye yükselmiştir. Bu tahrirde vakıf reayası olarak 21 hane ile üç mücerred reaya yazılmıştır[14]. 1560 tarihli evkâf defterinde vakıf için köyde 16 zemin, bir değirmen ve dört vakıf hanesi olmak üzere 1361 akçe gelir elde edilmektedir. Diğer tahrirlere göre vakıf reayası azalmış ancak zeminlerin sayısı artmıştır. Bu tarihli defterde yer alan bilgiye göre vakfın tevliyetinin Şeyh Ede nesline verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Şeyh Ede neslinden Lütfi, Emrullah ve Mustafa vakfa mutasarrıftır[15]. 1582'de ise vakıf için yine Alınviran köyünden 17 zemin ve bir değirmen olmak üzere 1370 akçe gelir yazılmıştır. Vakfın mutasarrıfları da bir önceki tahrirde ismi geçen kişilerdir[16]. Bu dönemde köye kayıtlı vakıf reaya bulunmamaktadır. Buna göre zaviyenin nüfusu her geçen tahrirde azalmıştır. Zeminlerin sayısının artması bu nüfusun zeminlerde yaşamaya başladığını gösterebilir.

Şer'iyye sicillerinde zaviye, "*Araç Kazası'na tâbi Alınvirân nâm karyede vâki' merhûm Ede Sultan Zaviyesi*" şeklinde geçmektedir. Buna göre tahrirlerde Ede, sicillerde Ede Sultan şeklinde geçen zaviyenin dönemin mütevellisi Şeyh Mehmed Halife tarafından 31 Aralık 1752 tarihinde, zaviyenin vakfına ait olan gelirin, özel işleri için kullanıldığı gerekçesi ile vâkıfın evlatlarına dava açmıştır. Hatta konuyla ilgili olarak mütevellinin onları hapse attırdığı ve haksızlıkla paralarını aldığı ile ilgili kayıtlar vardır (Maden&Çiftçi, 2022: 259, 260, 267, 268). Bu defa da zaviyenin 23 Ağustos 1816 tarihindeki mütevellisi Lülecioğlu Ahmed, Alınören köyünden Gökmehmedoğlu Numan'a vakfa ait öşür gelirlerini vermediği ve hatta verilmesine muhalefet ettiği gerekçesi ile dava açmıştır. Mahkemece, vakfa ait olan öşürlerin verilmesi ve bu konuda müdahale etmemesi yönünde Numan uyarılmıştır (Maden&Çiftçi, 2022: 520). Aynı kişiler arasında benzer bir dava da 7 Temmuz 1818 tarihinde görülmüştür (Maden&Çiftçi, 2022: 535). 22 Ekim 1863 tarihli belgeye göre ise evlada meşruta olan mütevelli hizmetlerinin vekâleten bir başkasına verildiği anlaşılmaktadır. Kayıtta, zaviyenin mütevellisi Lülecioğlu Hafız Mehmed'in

[13] "karye-i Alınvirân vakf-ı zâviye-i Ede mukarrer çiftlik 3 der-i tasarruf Şeyh Cemal tekyedâr hane 25, mücerred 15, şerîk 2 hâsıl 1291". (İBK. MCO. 75: 93).

[14] "vakf-ı zâviye-i Ede an-karye-i Alınvirân hane 21, mücerred 3 hâsıl 1361". (BOA, *TD 438*: 615).

[15] "der-karye-i Alınvirân vakf-ı zâviye-i Ede mukarrer çiftlik 3 der-i tasarruf Lütfi ve Emrullah ve Mustafa bâ-berât-ı pâdişâhî vakf-ı mezkûrun tevliyeti Şeyh Ede ebnâsına vakf olunmuş Şeyh Ede ebnâsından ellerinde vakfiyyeler vardır" burada 16 zemin ve bir değirmen gelir kalemleri arasındadır. Yine zâviyenin beş hanesi olduğu görülmektedir. Hasılı ise 1361 akçedir. (BOA, *TD 456*: 235).

[16] "der-karye-i Alınvirân tâbi m vakf-ı zâviye-i Ede mukarrer çiftlik der-i tasarruf Lütfi ve Emrullah ve Mustafa bâ-berât-ı pâdişâhî vakf-ı mezkûrun tevliyeti Şeyh Ede ebnâsına vakf olunmış Şeyh Ede ebnâsından ellerinde vakfiyye-i şer'iyyeleri vardır deyü defter-i atîkte hâlen". (BOA, *TD 555*: 136).

yıllardır aralarında evlad-ı vakıf konusunda dava olan Gökmehmedoğlu sülalesinden Mehmed'e zaviyenin yönetimini 500 kuruşa vekâleten verdiği görülmektedir. 1831'den 1862'e kadar Mehmed'in zaviyenin mütevellilik hizmetlerini vekâleten sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 844-845). 17 Ekim 1888 tarihli belgede vakfın adı "*Araç kazasında Alınvirân karyesinde Edemor Vakfı*" şeklinde geçmektedir. Buradan anlaşıldığına göre bu tarihlerde vakfın mütevelliliğini 1856'dan beri yaklaşık 32 yıldır yürüten Hafız Mehmed Halife vefat etmiş ve yerine oğlu Ahmed Reşid Efendi atanmıştır (Maden&Çiftçi, 2022: 987-988). 1895'de Ahmed Reşid Efendi ölünce yerine kardeşi Osman Efendi geçmiştir. 1 Kasım 1907 tarihli belgeye göre, Osman Efendi, kardeşinin mirasından vakfa ait olduğunu düşündüğü 3056 kuruş 25 paranın yarısını evkâf sandığından talep etmek için mahkemeye gelmiştir. Ancak vakfiyenin olmadığı, vâkıfın şartlarının bilinmediği, vakıf parasının geçmişte babası tarafından alındığı ve son olarak da babasının vefatı üzerinden 20 yıl geçtiği ve bu sebeple zaman aşımına uğradığı gerekçesi ile mahkeme tarafından davası reddedilmiştir (Maden&Çiftçi, 2022: 1077-1079). Görüldüğü gibi vakıf, vakfiyesi olmayarak ve vâkıfın şartları artık bilinmeyerek 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Dede/Ede Zaviyesi

II. Bayezid dönemi evkâf defterinde, "*Ede*" olarak geçen zaviyeye Araç merkezden bir çiftlik yerin geliri 100 akçe olmak üzere vakfedilmiştir. Vakfı tasarruf eden kişi olarak bir mücerred reaya kayıtlıdır[17]. 1530 tahririnde bu zaviye, "*Dede*" ismiyle anılırken yine Araç merkezden bir çiftlikten 100 akçe vakfın geliri bulunmaktadır[18]. 1560 tarihli evkâf defterinde zaviyenin adı, "*Dede Sultan*" olarak kayıtlıdır. Yine aynı çiftlik ve bir değirmenden 100 akçe gelir kayıtlıdır[19]. 1582'de ise zaviyenin adı "*Ede Sultan*" olarak geçmektedir. Yine aynı değirmen ve çiftlikten 100 akçe geliri vardır[20].

Bu zaviyenin yukarıda anlatılan Alınören köyünde kurulan zaviye olmadığı düşünülmektedir. Zira 1903 tarihli bir kayıtta, "*Alınviran karyesinde vâki Ede Sultan Vakfı başka nefs-i Araç'da Ede Sultan Vakfı başka olmasıyla*" şeklinde geçen ifadeden iki ayrı zaviyenin kurulduğu anlaşılmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 60). Araç merkezdeki zaviyenin adı yukarıda da ifade edildiği gibi Dede ya da Ede Sultan olarak kaynaklarda yazılıdır.

---

[17] "der-nefs-i Araç vakf-ı zâviye-i Ede mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Abdullah tekyedâr bâberât-ı pâdişâhî ve hem merhûm Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu nişân-ı şerifi vardır hâsıl 100" burada bir mücerred reaya kayıtlıdır. (İBK. MCO. 75: 95).

[18] "vakf-ı zâviye-i Dede çiftlik 1 hâsıl 100". (BOA, *TD 438*, s. 615).

[19] "der-nefs-i Araç vakf-ı zâviye-i Dede Sultan vakf-ı mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf". Bir değirmenden hâsıl 100 akçe olmak üzere kayıtlıdır. (BOA, *TD 456*, s. 235.

[20] "der-nefs-i Araç vakf-ı zâviye-i Ede Sultan der-i tasarruf hâlen der-i tasarruf çiftlik 1". Bir değirmen de bulunan çiftliğin hâsılı 100 akçedir. (BOA, *TD 555*: 136).

Aktaş Köyü Ede Zaviyesi

II. Bayezid dönemi evkâf defterinde, ismi yazılmayan bir tekke vakfı için Aktaş köyünden 215 akçelik bir gelir kalemi vardır[21]. Kayda göre vakfın dört hane ve üç mücerred reayası bulunmaktadır. Köyden bir çiftlik yer ile bir değirmen vakfedilmiştir. Vakfa bu tarihlerde Hızır bin İbrahimzade mutasarrıftır. 1530 tahririnde ise Aktaş köyünden bir çiftlik, beş hane ve üç mücerred vakıf reayası olmak üzere 222 akçelik gelir yine ismi belirtilmeyen bir zaviye vakfına ayrılmıştır[22]. 1560 tahririnde ise aynı çiftlikten altı zemin ve iki değirmen olarak 222 akçe ismi yazılmayan bir zaviye vakfı olarak yazılmıştır. Bu tarihte Carullah zaviyenin şeyhidir[23]. En nihayetinde 1582 tarihli defterde bir önceki tahrirle aynı gelir kalemlerine sahip olan 222 akçenin Ede Zaviyesi Vakfı için vakfedildiği ortaya çıkmaktadır. Bu tahrirde, vakfın mutasarrıfları Hızır, Fazlı, Ali, Bekir, Şakir, Hacı Dede, Emrullah, Hamdi ve İsmail'dir[24].

Bu zaviye vakfı için siciller değerlendirildiğinde, 21 Haziran 1815 tarihli bir mahkeme kaydından, yukarıda zikredilen Aktaş köyü vakfını, Ömerbeyoğlu Halil Paşa'nın kurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu kayıtta, Ede Sultan'ın o tarihlerde idarî olarak divan olan Aktaş'ın Ekincik köyünde medfûn olduğu belirtilmiştir. Belge tarihinde vakfın zaviyedarı Şeyh Emrullah Efendi ibn-i Şeyh Ahmed Efendi'dir. Kaydın konusu vakıf arazilerinden birine Belkavak köylülerinin müdahale etmeleridir[25]. Yine sicillerde yer alan 18 Temmuz 1841 tarihli ve zaviye arazisinden bir çiftliğin tasarrufu konusunda çıkan anlaşmazlıkla ilgili bir kayıtta, zaviyedar olarak Şeyh el-Hacc İbrahim Efendi ve oğlu el-Hacc Abdullah Efendi'nin adı geçmektedir (Maden&Çiftçi, 2022: 617).

Anlaşıldığına göre, Aktaş köyünde de son tahrire kadar ismi açıklanmayan son tahrirde Ede Sultan Zaviyesi olarak kayıtlı bir zaviyenin varlığından bahsedilmektedir. Buraya kadar, Alınvirân, Aktaş ve Araç merkezde olmak üzere üç ayrı Ede Sultan Zaviyesi değerlendirilmiştir. Bunlardan Alınören ile

---

[21] "der-karye-i Aktaş vakf-ı tekye mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Hızır bin İsmailzade bâ-berât-ı sultâni mutasarrıfdır". Dört hanesi, üç mücerredi ve bir değirmeni olmak üzere gelir 215 akçedir. (İBK. MCO. 75: 95).

[22] "vakf-ı zâviye çiftlik der-karye-i Aktaş hane 5, mücerred 3 hâsıl 222". (BOA, *TD 438*: 615).

[23] "der-karye-i Aktaş vakf-ı zâviye-i mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Carullah şeyh bâ-berât-ı hümâyûn" (BOA, *TD 456*: 230-231).

[24] "der-karye-i Aktaş vakf-ı zâviye-i Ede mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Carullah Şeyh bâ-berât-ı hâlen der-i tasarruf Hızır bâ-berât ve Fazlı ve Ali ve Bekir ve Şakir ve Hacı Dede ve Emrullah ve Hamdi ve İsmail bâ-berât". (BOA, *TD 555*: 136).

[25] "Araç kazasına tâbi' Aktaş divânı tevâbi'inden Ekincik karyesinde vâki' merhûm ve mağfûrun leh Ömerbey oğlu Halil Paşa vakfiyye-i ma'mûlün bihâsı mucebince karye-i mezbûrede medfûn Ede Sultan kuddise sırrehü'l-azîzin evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere vakf eylediği zâviyenin ber-vech-i meşrûta bâ-berât-ı âlî evlâd-ı vâkıfdan zâviyedârı iş bu râfi'ü'l-kitâb eş-Şeyh Emrullah Efendi ibn-i Şeyh Ahmed Efendi" (Maden, Çiftçi, 2022: 511-512).

Araç merkezde olan zaviyelerin farklı zaviyeler oldukları kayıtta belirtilmişti. Ede Sultan'ın ise Aktaş köyünde medfûn olduğu anlaşılmaktadır.

Abidin/Zeynelabidin Zaviyesi Vakfı

Bu zaviye vakfı, İsmail Paşa tarafından H.10-20 Cemâziye'l-evvel 824/M. 13-23 Mayıs 1421 tarihinde kurulmuştur (EV. D. Nr: 1962, 155: 143). Araç'a bağlı Boyalı nahiyesinde Memeç köyünde bulunan bazı arazilerin[26] öşür gelirleri Şeyh Zeynelabidin'e evlâdiyet üzere vakfedilmiştir. İsmail Paşa, ayrıca bu arazilerin içinde bulunan iki çiftlik yeri de vergiden muaf olacak şekilde Şeyh Zeynelabidin'e vakfetmiştir. Vakfın tasarrufu hayatta oldukça Şeyh Zeynelabidin'e, daha sonra evladı evladına ve ondan sonra kızı oğluna ve aynı soydan gelecek olan nesillere bırakılmıştır. Şeyh Zeynelabidin'in soyu tükendiğinde Boyalı nahiyesinin âlim ve salih kişileri vakfa mutasarrıf olabileceklerdir.

Bu zaviye vakfı ile ilgili olarak tahrir defterleri değerlendirildiğinde öncelikle 1487 tarihli mufassal tahrir defterinde Memeç köyünden 203 akçelik öşür geliri Abidin Zaviyesi'nin gelirleri arasında gösterilmektedir (BOA, *TD 23/m*: 744). II. Bâyezid dönemi evkâf defterinde ise Memeç köyünde çiftlik olarak belirtilen arazinin öşür geliri 100 akçedir. Bu geliri elinde Fatih Sultan Mehmed'den nişân-ı şerifi olan Tekyedâr Mehmedoğlu Derviş Yakup tasarruf etmektedir. Ayrıca, çiftlik içinde vakfa kayıtlı bir de harap değirmen mevcuttur[27]. Zaviyenin 1530'daki geliri yine 100 akçedir (BOA, *TD 438*: 615). 1560 ve 1582'de çiftlik ve üç değirmenin geliri değişmemekle birlikte bu dönemlerde zaviye şeyhi Hüsam'dır[28].

Zeynelabidin Zaviyesi şer'iyye sicillerinde geçmemektedir. Ancak zaviyenin H.13 Şaban 1279/M. 3 Şubat 1863 tarihinde işlediğini gösterir bir muhasebe

---

[26] Arazilerin sınırları vakfiyede şu şekilde tarif edilmektedir: Batı tarafı Kağşakkayalardan Böbekbeli'ne varıncaya kadar yine buranın batısı Dökelik denen bir yerdir, doğu tarafı vakfa ait olup Perişanpınarı önünden yola çıkıncaya kadar, yolun kırağına varınca oradan Gökkayalardan Ardıçlıçam burnuna kadar, oradan Müsellem sınırından Yağlıpınar'a çıkıncaya kadar, oradan Gürkanpınarı'na varıncaya kadar, oradan Ali sınırına varıncaya kadar, oradan Bendcüğez suyunun cari olduğu yerden Çaye içine kadar, oradan Küçükyar'dan Gelincikkayası'na varıncaya kadar, oradan doğu tarafı Kapaklıçam'dan Günek-Gökçeağaç'tan Evlik kırağına varıncaya kadar, oradan Üç çatlı çamdan Göhünlü suya varıncaya kadar, oradan Büyük nehire (nehr-i kebîr) vasıl oluncaya kadar, oradan Günceğezkayası ile beraber Büyükdere ve Kovanlık kırağına çıkıncaya kadar, oradan Bakikayalardan yine Kağşakkayalara kadar.

[27] "der-karye-i Memeç'de sâkin olan reâyânın öşrü Abidin Zâviyesi'ne vakf itmiş olan Mehmed oğlu Derviş Yakub berât-ı nişanıyla tekyedâr olub tasarruf ider ve elinde olan çiftlik rüsumdan mu'âf ola deyü elinde merhûm ve mağfûr Mehmed Han tâbe serâhu nişân-ı şerîfi vardır". (İBK. MCO. 75: 96).

[28] "der-karye-i Memeç'de sâkin olan reâyânın öşrü Abidin Zâviyesi'ne vakf olub berât-ı pâdişâhiyle Abidin tasarruf idüb ve elinde olan çiftlik rüsumdan mu'âf ola deyü defter-i atîkde mestûr ve merhûm Sultan Mehmed Han nişân-ı şerifi vardır hâliyâ der-yed Hüsam bâ-berât". (BOA, *TD 456*: 230; *TD 555*: 133).

kaydında zaviyedarlar Hacı Şükrü ve Mahmud'dur. Bu kayda göre, zaviyenin bir önceki yıldaki muhasebe kaydı şöyledir. Zaviyenin bir önceki yılın öşür bedeli 2030 akçe gelir olarak kaydedilmiştir. Bunun 830 akçesi zaviye görevlileri ve masrafları için ve 300 akçesi de muhasebe harcı gider olarak kaydedildikten sonra geriye 900 akçe kalmıştır (BOA, *EV.D.Nr. 17953*: 22). Bu belge, zaviyenin 19. yüzyılda hala kullanılır olduğunu göstermektedir.

Bayezid Bey el-Candarî Validesi Türbesi Vakfı

Bugün Araç'ta ilçe merkezinde Aşağımahalle'de Kötürüm Bayezid Camii bulunmaktadır. Kötürüm Bayezid'in annesi için bu cami yanında bir türbe yaptırdığı düşünülmektedir. II. Bayezid dönemi evkâf defterinde vâkıfı belli olmamakla birlikte Çengalı köyünün 400 akçelik geliri Bayezid Bey el-Candarî Validesi Türbesi için vakfedilmiştir. Türbedar Nakkaş Ali'dir. Vakıfta beş hane ve iki mücerred reaya bulunmaktadır. Gelirin içinde bir de değirmen kayıtlıdır[29]. 1530'da yine Çengalı köyünden 400 akçe vakfın gelir kalemleri arasındadır. Vakfın nüfusu bu tarihlerde hane 10 ve mücerred altı olarak gösterilmiştir[30]. Geliri değişmeyen vakfın, 1560 tahririnde mutasarrıfı Yakub'dur. Bu yıllarda vakfın nüfusu hane 19 ve mücerred 13 olarak kayıtlıdır. İki zemin ve üç değirmen 400 akçelik gelir içerisindedir (BOA, TD 456: 225-226). 1582 tarihli evkâf defterinde yer alan bir der-kenara göre adı geçen gelir, Bayezid Bey'in annesinin ruhu için her gün bir cüz okunmak şartı ile vakfedilmiş ve cüzhan Receb bin Abdullah vefat edince bundan sonraki cüzhanlara günlük bir akçe verilmek üzere köy, 1500 akçe tımar olarak İbrahim'e verilmiştir. Bu yılda vakfın nüfusu hane 23, mücerred 41 olmak üzere yükselmiştir. Bir zemin ve dört değirmen vardır[31]. Görüldüğü gibi zaviyenin her tahrir döneminde nüfusunun artmasına paralel olarak geliştiği ve büyüdüğü tahmin edilebilir.

Çengalı köyü gelirinin şartlı olarak tımara verilmesine rağmen sonraki tarihlerde sipahiler ile köylüler arasında dava konusu olduğu kayıtlara yansımıştır. 14 Şubat 1812 tarihli kayda göre köyün tımar eri Hasan veled-i Mehmed köylülerin vergi vermediklerini söyleyerek köyün kendisine tımar olduğuna dair ferman istemiştir (Maden&Çiftçi, 2022:558-559).

---

[29] "der-karye-i Çengalı vakf-ı türbe mâder-i Bayezid Bey el-Candarî der-i tasarruf Nakkaş Ali hane 5 mücerred 2 hâsıl 400". (İBK. MCO. 75: 94).

[30] "vakf-ı türbe-i mâder-i Bayezid Bey el-Candarî karye-i Çengalı hane 10 mücerred 6 hâsıl 400". (BOA, *TD 438*: 614).

[31] "Sırt kadısı Mevlânâ Mehmed zîde fazlihû südde-i sa'âdete mektûb gönderüb Araç Nâhiyesi'nde dört yüz akçe yazar Çengalı nâm karye Bayezid Bey vâlidesi ruhu için yevm-i hemîşede bir cüz-i şerîf tilâvet olunmak üzere vakf olub ve mutasarrıf olan Receb Abdullah nâm kapucu fevt olmakla mahlûl olmağın karyeye taarruz olunmamak üzere cüzhana bir akçe virilüb zikr olunan karye sefere eşmek şartıyla tımârlık olmak üzere İbrahim'e virilmek ricasına arz itmeğin karye-i mezbûre bin beş yüz akçe tımâr hissesi olmak üzere defter-i evkâfı emr-i şerîf ile tashih olmuşdur". (BOA, *TD 555*: 129).

Şeyh Davud Zaviyesi Vakfı

Şeyh Davud Zaviyesi'nin bugün Araç'ın Dereçatı köyünde kurulduğu tahmin edilmektedir (Maden&Çiftçi, 2022: 14). Zaviye, ilk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde geçmektedir. Burada Sindire (Sindine) köyünden bir çiftliğin 121 akçelik geliri vakfın gelir kalemleri arasında gösterilmiştir. Vakıf çiftlikte, bir hane ve bir mücerred ile yaşlı bir vakıf reayası ve bir değirmen bulunmaktadır. Ayrıca bu yıllarda vakfa Mevlana Şeyh Muhyiddin'den görevi devralan Mevlana Şemseddin mutasarrıftır[32]. 1530'da bu çiftliğin geliri 100 akçeye düşmesine rağmen 1560 tahririnde gelir, tekrar 200 akçeye yükselmiştir[33]. Bu yılda çiftlikte bir bahçe ile iki değirmen kayıtlıdır. Vakfa dolayısıyla çiftliğe tasarruf eden Mustafa'dır. 1582 tarihli evkâf defterine göre, vakfın köydeki toplam geliri değişmemiştir. Ancak vakfa Abdurrahman, çiftliğe ise hala Mustafa tasarruf etmektedir[34].

Şeyh Davud Zaviyesi için kurulan bir başka vakıf kaydında, Soğanlu köyünden 163 akçelik bir çiftlik yer vakfedilmiştir. İlk olarak bu gelir, II. Bayezid dönemi evkâf defterinde geçmektedir ve bu yılda vakfa elinde vakfiyesi olan Tayyib Fakih sahiptir[35]. 1530'da köyün çiftlik geliri değişmemiştir[36]. 1560 tahririnde çiftliğin geliri 132 akçe yazılmıştır. Bu yılda çiftlikte bir mücerred ile sekiz hanelik vakıf reayası bulunmaktadır. Çiftliğe dolayısıyla vakfa mutasarrıf olanlar Sıddık, Tahir, Ali veled-i Nebi, Mustafa veled-i Nebi, Hamza veled-i Cafer, İsmail veled-i Tayyib, Mehmed Fakih veled-i Tayyib, Hızır veled-i Tayyib'dir[37]. 1582'de vakfa mutasarrıf olanlar, Hızır Fakih, Halil, İbrahim, Davud, Murtaza, Abuzer, Emrullah, Memi, Yusuf,

---

[32] "der-karye-i Sindire eski defterde nefs-i Araç deyü vâki olmış vakf-ı zâviye-i Şeyh Davud der-i tasarruf Mevlana Şemseddin an-tahvîl Mevlana Şeyh Muhyiddin bâ-berât-ı sultânî". (İBK. MCO. 75: 93).

[33] Vakfın geliri defterde, "der-karye-i Sindire vakf-ı zâviye-i Şeyh Davud der-i tasarruf Mustafa bâ-berât-ı pâdişâhî çiftlik 1" şeklinde kaydedilirken çiftliğin altında beş akçelik bahçe, beş akçelik ve 15 akçelik geliri olan iki değirmen gelir kalemleri arasında zikredilmiştir. (BOA, *TD 456*: 226).

[34] "der-karye-i Sindire tâbi Araç vakf-ı zâviye-i Şeyh Davud der-i tasarruf Mustafa bâ-berât-ı pâdişâhî hâlen der-i tasarruf Abdurrahman çiftlik 1". Çiftliğin gelir kalemleri arasında bir önceki tahrirden farklı olarak 10 akçelik bir yeni değirmen daha eklenmiş ancak toplam gelir değişmemiştir. (BOA, *TD 555*: 126).

[35] "der-karye-i Soğanlu vakf-ı zâviye-i Şeyh Davud der-i tasarruf Tayyib Fakih bâ-berât-ı pâdişâhî elinde vakfiyye dahi vardır hâsıl 163". (İBK. MCO. 75: 93).

[36] "vakf-ı zâviye-i Şeyh Davud çiftlik der-karye-i Sindire hâsıl 100; çiftlik der-karye-i Soğanlu hâsıl 163". 438, 617.

[37] "der-karye-i Soğanlu vakf-ı zâviye-i Şeyh Davud çiftlik 1 hâliyâ mezbûr çiftliğe Sıddık ve Tahir ve Ali veled-i Nebi ve Mustafa veled-i Nebi ve Hamza veled-i Cafer ve İsmail veled-i Tayyib ve Mehmed Fakih veled-i Tayyib ve Hızır veled-i Tayyib bâ-berât-ı pâdişâhî bir le mutasarrıflardır". Çiftlikte bir mücerred olmak üzere sekiz vakıf reayası yer almaktadır. (BOA, *TD 456*: 227-228. 1582'de ise çiftliğe kayıtlı vakıf reaya sayısı artmıştır. Hane 21, mücerred 20, muaf ise ikidir. (BOA, *TD 555*: 130-131).

Pir Gayib, Hamza, Ali Fakih, Mustafa Fakih, Mustafa, Receb, Şaban, Pir Dede, Osman ve Zülfikar'dır. Bu yılda 21 hane ve 20 mücerred, iki muaf reaya ile zaviyede yaşayan reaya sayısı artmıştır. O halde zaviyenin son tahrir döneminde gelişme gösterdiği söylenebilir.

Şeyh Musa Zaviyesi Vakfı

Zaviyenin bugün Araç'ın Hatip köyü Çeller mahallesinde kurulduğu bilinmektedir. Şeyh Musa türbesinin köyün girişinde bulunan misafirhanenin yakınında bir sandukada bulunduğu tahmin edilmektedir (Maden&Çiftçi, 2022: 61). İlk olarak, II. Bayezid dönemi evkâf defterinde Şeyh Musa Zaviyesi için Saruhacı köyünde bir çiftlik ve bir değirmenin 350 akçe geliri vakfedilmiştir. Defterde yazan bilgiye göre vakfın, mutasarrıfı ve mütevellisi olarak Şeyh Musa'nın oğlu Derviş İbrahim tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Yine vakıf geliri Derviş İbrahim'in dört oğluna geçmiştir. Bu dönemde bunlar, Mehmed, Mustafa, Burhan ve Orhan'dır[38]. 1530 tahririnde ise bu dört zaviyedar ile birlikte köydeki çiftlik geliri 350 akçe yazılmıştır. Kayıtlarda değirmene yer verilmemesi eski oluşundan kaynaklanmaktadır[39]. 1560 ve 1582 tahrirlerinde vakıf için bir çiftlik ile harap bir değirmenden elde edilen 350 akçelik gelir değişmemiştir. 1560 tahrir döneminde vakfa Derviş Çırak, İbrahim ve Yusuf veled-i Mustafa tasarruf etmektedir[40]. 1582 tahririnde zaviyedarlar Mehmed ve İbrahim'dir. Bu tarihte dört hane ve altı mücerred vakıf reayasından söz edilebilir (BOA, *TD 555*: 133).

Zaviye sicillere göre değerlendirildiğinde, 22 Nisan 1786 tarihli bir sicil kaydında, "*Araç Nahiyesi Boyalu Kazası'na bağlı Sarıhacı köyünde*" şeklinde tarif edilmiş olsa da sınır değişikliği nedeniyle türbenin bugün Hatip köyünde kaldığı düşünülmektedir. Kayıtta, vakfın 10 kişilik bir vakıf reayası, bir eski değirmeni ile 350 akçe geliri olduğu belirtilmiştir. Dava konusu yine bu vakfa bağlı reayanın muaf oldukları halde vakfın çiftliği sınırlarında bulunan tımar ve zeamet sahiplerine vergi vermemeleridir. Kayıttan vakfın tevliyet ve zaviyedarlığını 1781'den beri es-Seyyid Mustafa'nın yürüttüğü anlaşılmaktadır Maden, Çiftçi, 2022: 376-377).

---

[38] "der-karye-i Saruhacı vakf-ı zâviye-i Şeyh Musa mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Derviş İbrahim bin Şeyh Musa tekyedâr bâ-berât-ı pâdişâhî mezkûr mütevelli olub zikr olan vakf dört oğluna sadaka olunub ellerine berât-ı sultânî erzanî buyurulmuş bunlardır ki zikr olunur Mehmed bin İbrahim ve Mustafa birâder-i o ve Burhan birâder-i diğer ve Orhan birâder-i diğer çiftlik ve âsiyâb hâsıl 350" (İBK. MCO. 75: 95).

[39] "vakf-ı zâviye-i Şeyh Musa çiftlik der-karye-i Saruhacı hane zâviyedâr dört hâsıl 350" (BOA, *TD 438*: 615).

[40] "karye-i Saruhacı vakf-ı zâviye-i Şeyh Musa mukarrere 1 çiftlik zâviye-i mezbûr hane Derviş Çırak ve İbrahim ve Yusuf veled-i Mustafa âyende ve revendeye hizmet için berât-ı pâdişâhiyle mutasarrıflardır (BOA, *TD 456*: 230).

Fakih Paşa/Hızır Paşa Zaviyesi Vakfı

Değerlendirilen defterlerde geçen, "*der-karye-i Çalıca der-Alınviran vakf-ı zâviye-i Fakih Paşa*" ifadesinden zaviyenin bugün Araç'ın Alınören köyünde kurulduğu tahmin edilmektedir. Ede Zaviyesi ile birlikte Alınören köyünde bulunan ve adı geçen ikinci zaviyedir. Vakfa ilk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde rastlanmaktadır. Burada vakfın Çalıca köyünden 580 akçelik geliri olduğu görülmektedir. Geliri oluşturan kalemler arasında üç zemin ve Suönü köyünden 10 kilelik yer bulunmaktadır. Bu yer için kullanılan "*vakf-ı kadîm*" ifadesinden zaviyenin Candaroğulları veya daha önceki bir dönemden kalma olduğu söylenebilir. Yine vakfın dört hane ve üç mücerred reayası ile bir duaguyu bulunmaktadır. Bu sıralarda vakfın tekyedârları vefat eden Şeyh Nurullah'ın oğulları Paşa Ahmed ve Habib'dir[41]. 1530 tarihli icmal defterde vakfedilen köy ve geliri aynı olmakla birlikte zaviyenin bir hane ve iki mücerred reayası vardır. Ayrıca bu tahrir defterinde zaviyenin adı Hızır Paşa olarak yazılmıştır[42]. Bu durumda zaviye Fakih Paşa ya da Hızır Paşa Zaviyesi olarak isimlendirilebilir.

1560 ve 1582 tahrir dönemlerinde Fakih Paşa Zaviyesi Vakfı olarak yazılan vakfın Çalıca köyünden aldığı 580 akçelik geliri değişmemiştir. Her iki tahrir döneminde de zaviye şeyhi Fethi'dir[43]. 1560'da köye kayıtlı dört hane, iki mücerred ve iki muhassıl vakıf reayası bulunurken zemin sayısı dört olmuştur. Zaviye, yine 10 kilelik yerden gelir almaya devam etmektedir. 1582 tarihli evkâf defterine göre ise zaviyenin nüfusu artmış ve hane sayısı 10, mücerred sayısı ise 18 olmuştur. Zemin sayısı beşe çıkarken 10 kilelik yerden vakfa gelir gelmeye devam etmiştir (BOA, *TD 555*: 130). Bu zaviye için de son tahrir döneminde gelişme gösterdiği ifade edilebilir.

Zaviyenin bugün Alınören köyünde olduğu konusunda bilgi veren ve 19 Kasım 1849 tarihli bir sicil suretine göre, zaviyenin tekyenişinliğini evladiyet ve meşrutiyet üzere Abdülkadir'in vefatı ile Mehmed Sadık devralmıştır (Maden,Çiftçi, 2022: 684).

---

[41] "der-karye-i Çalıca der-Alınvirân vakf-ı zâviye-i Fakih Paşa mukarrer der-i tasarruf Şeyh Nurullah tekyedâr mezkûr Şeyh Nurullah vefât idüb meşihat oğulları Paşa Ahmed'e ve Habib'e sadaka olunub eline berât-ı sultânî virilmişdir". 580 akçelik gelirde bir şerik, bir duaguy, üç bennâk, üç mücerred reaya, üç zemin ve "vakf-ı kadîm" yazılı olan 10 kilelik yer bulunmaktadır (İBK. MCO. 75: 93).

[42] "vakf-ı zâviye-i Hızır Paşa der-karye-i Çalıca hane 1 mücerred 2 hâsıl 580" (BOA, *TD 438*, s. 614).

[43] Vakfın bu yılda köyden aldığı 580 akçelik gelir değişmemiş ancak 580 akçenin gelir kalemlerinde değişiklik olmuştur. Buna göre köye kayıtlı iki nîm, iki mücerred, iki muhassıl, bir bennâk ve bir caba reaya bulunmaktadır. Ayrıca zemin sayısı dört olmuştur. 10 kilelik yerden gelir gelmeye devam etmektedir (BOA, *TD 456*: 227).

Hacı İbrahim/Gürne Zaviyesi Vakfı

Kayıtlarda Hacı İbrahim Zaviyesi ya da Gürne Zaviyesi olarak geçen zaviye, bugün eski adı Vakf-ı Gürne olan Köklüyurt köyünün Orta Mahallesi'nde kurulmuştur. Son zamanlara kadar ziyaret edilen köy mezarlığının girişindeki Hacı İbrahim Türbesi bugün bakımsız haldedir (Çiftçi, 2018: 34). II. Bayezid dönemine ait olan defterden vakfın Gürne köyünde kurulduğu anlaşılmaktadır. Buradaki ilk vakıf bilgilerine göre zaviyenin aynı köyde bir çiftlik yerden 100 akçe geliri bulunmaktadır. Bu dönemde, Hacı İbrahim Fakih'in Fatih Sultan Mehmed'den alınmış beratı olduğu ve kendi isteği ile görevini Emir Fakih'e verdiği anlaşılmaktadır[44]. Bu bilgiye göre zaviye, Fatih Sultan Mehmed zamanında açıktır.

II. Bayezid dönemi evkâf defterinde köyün adı ile anılan zaviyenin bu durumu 1530'da da devam etmiştir. Bu yılda da zaviyenin geliri 100 akçedir[45]. 1560 tarihli tahrir defterinde ise vakıf, Hacı İbrahim Zaviyesi olarak geçmektedir. Yine Gürne köyünde 100 akçelik bir çiftlikten elde edilen gelir vakfın kaynaklarındandır. Vakfa Mehmed Fakih mutasarrıftır[46]. 1582'de vakıf durumunu bir önceki tahrirde olduğu gibi aynen korumuştur (BOA, *TD 555*: 137).

Uğna-Çal Köyü/Ahi Baba Zaviyesi Vakfı

Evkâf kayıtlarında zaviye bulunduğu yer ile anılırken şer'iyye sicillerinde Ahi Baba Zaviyesi olarak geçmektedir. Günümüzde Çal köyünde bulunmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 62). Zaviye vakfına ilk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde rastlanmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre, Çal köyünde kurulan zaviyenin çiftlik, değirmen ve eski bir değirmen ocağı ile bostanlıktan elde edilen 150,5 akçelik geliri bulunmaktadır. Bu yıllarda zaviyenin tekyedârı Hızır Fakih bin Dursun Fakih'tir[47]. 1530 tahririnde Uğna köyünde gösterilen zaviyenin 150 akçelik bir çiftlik gelir kaynakları arasındadır[48]. 1560 tarihli evkâf defterinde yine Çal köyünde gösterilen zaviyenin 150 akçelik gelir kaynağı değişmemiştir. Bu yıllarda vakfın

---

[44] "karye-i Gürne'de olan zâviyeye bir çiftlik yer vakf olub Hacı İbrahim Fakih nâm kimesne merhûm Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu nişanıyla ve berât-ı pâdişâh-ı âli ile mutasarrıf olub âyende ve revendeye hizmet idermiş şimdiki halde mezkûr kendü ihtiyârıyla bırakdığı sebebden Emir Fakih'e sadaka olunub eline berât-ı pâdişâhî virilmiş zikr olunur hâsıl 100" (İBK. MCO. 75: 94).

[45] "vakf-ı zâviye-i Gürne çiftlik 1 hâsıl 100" (BOA, *TD 438*: 615).

[46] "der-karye-i Gürne vakf-ı zâviye-i Hacı İbrahim çiftlik 1 âyendeye ve revendeye hizmet içün der-i tasarruf Mehmed Fakih bâ-berât-ı pâdişâhî hâsıl 100" (BOA, *TD 456*: 236).

[47] "der-karye-i Uğna ve Çal Çal açması olduğu Akçay nâm bir çiftlik, ve bir değirmen ve bostanlık ve bir harâb değirmen ocağı vakf-ı zâviye-i mezkûre der-Çal der-i tasarruf Hızır Fakih bin Dursun Fakih tekyedâr bâ-berât-ı pâdişâhî hâsıl 150,5" (İBK. MCO. 75: 92).

[48] "vakf-ı zâviye der-karye-i Uğna çiftlik 1 hâsıl 150" (BOA, *TD 438*: 615).

zaviyedarı İbrahim'dir[49]. 1582 tahrir döneminde ise vakfa Halil ile Münevver'in zaviyedarlık yaptığı anlaşılmaktadır (BOA, *TD 555*: 133).

15 Şubat 1843 tarihli mahkeme tutanağında "*Araç kazasına tâbi Çal köyündeki Ahi Baba Zaviyesi*" olarak gösterilen zaviyenin zaviyedarları Ebubekir, Mehmed Sadık bin Ali, Mehmed ibn-i Mustafa, Süleyman bin İsmail, Osman ve Abdullah ibn-i Süleyman'ın huzurunda mahkemede zaviyenin Mart 1841 ile Şubat 1842 tarihine ait aşar geliri hesaplanmıştır. Bu hesaba göre zaviyenin buğday, arpa ve siyezden elde edilen toplam geliri 544,5 kuruştur. Zaviyenin giderleri ise maaş, muhasebe harcı ve kâtip ücreti ile toplam 173 kuruş 4 paradır. Geriye kalan 371 kuruş 16 para zaviye masrafları için kullanılmıştır (Maden&Çiftçi, 2022: 624).

27 Mart 1850 tarihli sicil kaydından, 1843'de yukarıda adı geçen zaviyedarlardan Ebubekir'in yerine torunları Osman ve Veliyyüddin, Mehmed'in yerine ise Halil ve Ahmed isimli oğullarının zaviyedar olduğu anlaşılmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 693). Yine sicillerde yer alan 15 Şubat 1864 tarihli belgede ise zaviyenin aktif olarak faaliyetlerini sürdürdüğü ifade edildikten sonra 1843 yılında zaviyedar olan Abdullah'ın yerine altı yaşındaki oğlu Abdullah'ın zaviyedar olduğu ve o likayat sahibi oluncaya kadar zaviyedarlığı Suhteoğlu Abdurrahman bin İbrahim'in üstlendiği yazılıdır (Maden&Çiftçi, 2022: 849).

Şehriman Zaviyesi Vakfı

Şehriman Zaviyesi'nin bugün Araç'ın Şehrimanlar köyünde kurulduğu düşünülmektedir. Vakıf, II. Bayezid dönemi evkâf defterinde "*der-karye-i Şehriman vakf-ı zâviye-i Şehriman vâkıf-ı Doğan Arslan aliyyü'l-evlâd Şeyh Şehriman hâliyâ nısfı der-i tasarruf Bayezid Fakih ve nısfı Mahmud bâ-berât-ı pâdişâhî mutasarrıfdır*" şeklinde geçmektedir. Buradan vakfın Candaroğulları döneminde Şeyh Şehriman ve neslinden gelen Doğan Arslan tarafından Araç'ta Şehriman köyünde evlatlık vakıf olarak kurulduğu söylenebilir. Yine geçen ifadeye göre vakıf gelirinin yarısına Bayezid Fakih diğer yarısına da Mahmud tasarruf etmektedir. Bu yıllarda vakfın geliri 391 akçedir (*İBK. MCO. 75*: 93-94). 1530'da zaviyenin geliri 450 akçe olmuştur. Bu tahrire göre vakfın bir hane ve iki mücerred reayası bulunmaktadır[50]. 1560 tahrir döneminde vakfın geliri yine aynıdır. Bu yılda tutulan defterden vakfın önceki ve hali hazırdaki

[49] "der-karye-i Uğna ve Çal açması olan Kaya nâm bir çiftlik bir değirmen ve bostanlık ve bir harâb değirmen ocağı vakf-ı zâviye-i mezkûr der-Çal der-i tasarruf İbrahim zâviyedâr bâ-berât-ı sultânî hâsıl 150" (BOA, *TD 456*: 231).

[50] "vakf-ı zâviye-i Şehriman der-karye-i Şehriman hane 1 mücerred 2 hâsıl 450". (BOA, *TD 438*: 615).

mutasarrıflarını öğrenmek mümkündür ve aşağıdaki gibidir (BOA, *TD 456*, 228).

- Şeyh Mahmud oğlu Hamza yerine oğulları Mesud, Mehmed ve Hacı Murad
- Şeyh Mahmud oğlu Mehmed yerine oğulları Muharrem ve Ramazan
- Şeyh Mahmud yerine Abdülkadir veled-i Şeyh Mehmed
- Şeyh Kasım yerine oğulları Mahmud ve İsrafil
- Şeyh Mehmed yerine oğlu İsa
- İbrahim yerine oğlu İlyas
- Mürsel yerine oğulları Veli ve Ali
- Derviş Hasan oğlu Dede yerine oğulları Yusuf ve İsmail
- Mezid Fakih oğlu Ramazan yerine oğlu Bahşayiş

Yine 1582 tahririnde 450 akçelik gelir değişmemekle birlikte vakfın mutasarrıf sayısı ve vakıf reaya sayısı daha da artmıştır ve aşağıdaki gibidir (BOA, TD 555: 131).

- Bir önceki tahrirde vakfa mutasarrıf olanlardan Şeyh Mahmud oğlu Hamza'nın oğullarından Mesud, Mehmed ve Hacı Murad'dan Hacı Murad ile Mehmed aynen vakfa mutasarrıf olmaya devam ederken Mesud vefat etmiş olmalıki onun yerine oğulları Hayrullah, Abdullah, Rahmetullah ve Fazlullah babalarının hissesine sahip olmuşlardır.
- Şeyh Kasım'ın oğullarından Mahmud'un hissesine oğulları Ahmed ve Himmet ile İsrafil'in hissesine Mehmed ve Abdülgaffar geçmiştir.
- Şeyh Mehmed'in oğlu İsa bir önceki tahrirde de olduğu gibi vakfın mutasarrıflığına devam etmektedir.
- İbrahim'in oğlu İlyas da yine bir önceki dönemden vakfın mutasarrıflarındandır.
- Şeyh Mahmud oğlu Mehmed'in oğullarından Muharrem'in hissesine oğulları Mehmed, Himmet ve Yusuf sahiptir. Diğer oğlu Ramazan'ın hissesi ise yine oğulları İlyas, Ahmed, Abdurrahman, Siyami ve İsmail'e geçmiştir.
- Mürsel'in oğullarından Veli'nin hissesi oğlu Hacı Bayram'a, Ali'nin hissesi oğlu Bayezid'e geçmiştir.
- Derviş Hasan oğlu Dede'nin oğulları Yusuf ve İsmail bir önceki tahrirde olduğu gibi vakfa mutasarrıf olmaya devam etmektedirler.
- Mezid Fakih oğlu Ramazan'ın oğlu Bahşayiş'in hissesi oğulları Şaban ve Cafer'e geçmiştir.

Sadullah veled-i Ahmed ile İbrahim, Yahya, Davud, Receb vakfın hissesine sahiplerdir.

Zaviyenin bulunduğu Şehriman köyünün vakıf reaya sayısı 1582 tarihli deftere göre 34 hane ve 46 mücerred'dir. Nüfusa dâhil olan bir danişmend ile tekkede ikâmet eden mülâzım bir kişi vardır. Son olarak köyde altı muhassıl bulunmaktadır (BOA, *TD 555*: 131). Oysaki bir önceki tahrir döneminde köye kayıtlı sadece altı vakıf reaya vardı (BOA, *TD 456*: 228). Zaviyenin nüfusunun artmasına bağlı olarak 16. yüzyılın sonlarına doğru gelişme gösterdiği söylenebilir.

1720 ve 1721 yıllarında Şehriman, Demirli ve Taşpınar zaviyedarlarının çeşitli vergilerden muaf olmalarına rağmen çevre köy ahalisi tarafından vergi talebi ile rencide edildiklerine dair sicillere yansımış mahkeme tutanakları bulunmaktadır (Maden&Çiftçi, 2022: 141-142; 150-151).

Demirli Zaviyesi Vakfı

Zaviyenin bugün Araç'ın Recep Bey köyü sınırlarında kurulduğu tahmin edilmektedir (Maden&Çiftçi, 2022: 27). İlk bilgilere II. Bayezid dönemine ait olan evkâf defterinde rastlanmaktadır. Defterden, Kadarta köyünde 100 akçe geliri olan nim çiftliğin bu zaviyeye vakfedildiği anlaşılmaktadır. Çiftlikte iki hane ve bir mücerred vakıf reayası bulunmaktadır. Paşa Fakih ve Mustafa Fakih veled-i Derviş Seydi Ali zaviyede tekyedarlık hizmeti görmektedir. Hüseyin Fakih bin Hacı, bu kişilerin akrabası olduğu sebepten zaviye vakfına müşterek kaydedilmiştir. Bahsedilen zaviyedarlar vakfı ortaklaşa tasarruf etmektedirler[51]. 1530 tarihli icmal defterde yine köyde bulunan nim çiftlik yerden zaviyeye aktarılan gelirde bir değişiklik olmamış ve 100 akçe olarak deftere kaydedilmiştir[52].

1560 ve 1582 tarihli evkâf defterlerine göre zaviyenin nim çiftlikten elde edilen 100 akçelik geliri devam etmiştir[53]. 1560 tahririne göre vakfın mutasarrıfları Demirhan ile oğulları Demirhan ve Mahmud, Nasrullah Fakih'in oğulları Ahmed ve Mehmed, Mesud Fakih'in oğlu Hızır Fakih ile Nebi, Ali ve Emrullah'dır. 1582'de vakfın mutasarrıfları ise Nasrullah, Ali, Resul ve Veli'nin evlatları Nebi, Mehmed, Hüseyin, Şehriman, Vildan, Seydi Ali, Salih, Yakub, İsmail, Murtaza, Emrullah ve Ahmed'dir. Ayrıca son tahrirde çiftlikte yaşayan 10 hane ve yedi mücerred reaya kaydı verilmiştir. Hane sayısına

[51] "karye-i Kadarta vakf-ı mukarrer nîm çiftlik der-i tasarruf Paşa Fakih ve Mustafa Fakih veled-i Derviş Seydi Ali tekyedârlar bâ-berât-ı pâdişâhî ve Hüseyin Fakih bin Hacı mezkûreteyn akrabasından olub vakf-ı mezkûra kayd olunmasına hükm-i hümâyûn buyurduğu ecilden müşterek kayd olundu ale's-seviyye mutasarrıflardır". Hâsıl 100 akçe olan köye kayıtlı vakıf reaya sayısı iki bennâk ve bir mücerreddir (İBK. MCO. 75: 93).

[52] "vakf-ı zâviye-i Demirli nîm çiftlik der-karye-i Kadarta hâsıl 100" (BOA, *TD 438*: 615).

[53] "Karye-i Kadarta Zâviye-i Demirli çiftlik zâviye-i mezbûreye Demirhan ve Mahmud veled-i Demirhan ve Mehmed ve Ahmed veledân-ı Nasrullah Fakih ve Hızır Fakih veled-i Mesud Fakih ve Nebi ve Ali ve berât-ı pâdişâhiyle tasarruf iderler ve Emrullah ber-mûceb-i berât-ı Pâdişâhî hâsıl 100" (BOA, *TD 456*: 229).

muhassıllık vazifesi gören bir kişi de dâhil edilmiştir[54]. Bu durumda, nüfusunun artmasına bağlı olarak zaviyenin gelişme gösterdiği düşünülebilir.

Buğsub Köyü Zaviyesi Vakfı

Kayıtlardan Buğsub köyünde kim tarafından kurulduğu bilinmeyen bir zaviyenin varlığından haberdar olunmaktadır. Zaviyenin bugün Yukarıılıpınar köyünde Çıkrıkçı mahallesinde bulunduğu tahmin edilmektedir (Maden&Çiftçi, 2022: 14). II. Bayezid dönemi evkâf defterinde Buğsub köyünde 100 akçe gelire sahip nim çiftlik yer adı belirtilmeyen bir zaviyeye vakıftır. Yine bu defterde, Hızır İlyas Şeyh oğlu Şeyh Yusuf'un zaviyedarken vefat ettiği ve yerine oğulları Abdi ve Ali ile kardeşi Veli'nin geçtiği ifade edilmektedir. Bu kişiler Fatih Sultan Mehmed nişanıyla şeyhlik yapmaktadır. Yeni şeyhlerin dede ve babalarının da şeyh olduğuna bakılırsa zaviyenin 1400'lü yılların başlarında ya da daha öncesinde aktif olduğu düşünülmektedir[55]. 1560 tahrir dönemine gelindiğinde çiftliğin haneleri iki zemine dönüşmüştür. Geliri yine 100 akçedir ve Hasan bin İvaz zaviyedardır (BOA, *TD 456*: 227). 1582'de ise bir önceki tahrir defterinde yer alan bilgiler aynen geçerliliğini korumuş ve zaviyedar Ahmed olmuştur (BOA, *TD 555*: 130).

Yalıncak Zaviyesi Vakfı

Zaviyenin bugün Araç'ın Yalıncak-ocağı köyünde kurulduğu düşünülmektedir. İlk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre vakfın Döğrek köyünden nim çiftlikten elde edilen 100 akçelik geliri bulunmaktadır. Vakfa bir mücerred reaya kayıtlıdır. Yine bu yıllarda vakfa Pir Ali bin Tabduk mutasarrıftır[56]. 1530'da da yine vakfın geliri 100 akçedir[57]. 1560 tahririnde de geliri değişmeyen vakfın mutasarrıfı Hızır Fakih'dir[58]. 1582'de ise vakfa Şaban mutasarrıftır (BOA, *TD 555*: 136).

İspirdik Köyü Tekke Vakfı

---

[54] "karye-i Kadarta tâbi Araç zâviye-i Demirli çiftlik zâviye-i mezbûreye Demirhan ve Mahmud veled-i Demirhan ve Mehmed ve Ahmed veledân-ı Nasrullah ve Hızır Fakih veled-i Mesud Fakih ve Nebi ve Ali berât-ı pâdişâhiyle tasarruf iderler ve Emrullah ber-mûceb berât-ı pâdişâhî hâlen der-i tasarruf Nebi ve Mehmed ve Hüseyin ve Şehriman ve veledân ve Seydi Ali ve Salih ve Yakub ve İsmail ve Murtaza ve Emrullah ve Ahmed ve Mehmed veledân-ı Nasrullah ve Ali ve Resul ve Veli bâ-berât-ı pâdişâhî mutasarrıflar hane 10 mücerred 7 hâsıl 100" (BOA, *TD 555*: 132).

[55] "der-karye-i Buğsub vakf-ı mukarrer çiftlik nîm karye-i mezkûreden Hızır İlyas Şeyh oğlu Şeyh Yusuf zâviyedâr olub nîm çiftlik vakf yer tasarruf idermiş mezkûr fevt olub oğlu Abdi ve Ali karındâşı Ali merhûm Sultan Mehmed Han tâbe serâhu nişân-ı şerifiyle tasarruf ider ve nîm mukarrernâme-i sultânî vardır". Çiftliğin iki hanesi vardır ve geliri 100 akçedir (İBK. MCO. 75: 95).

[56] "der-karye-i Döğrek vakf-ı Tekye-i Yalıncak mukarrer çiftlik nîm der-i tasarruf Pir Ali bin Tabduk bâ-berât-ı sultânî hâsıl 100" (İBK. MCO. 75: 94).

[57] "vakf-ı zâviye-i Yalıncak çiftlik nîm hâsıl 100". (BOA, *TD 438*:614).

[58] "der-karye-i Dögrek vakf-ı zâviye-i Yalıncak mukarrer çiftlik nîm der-i tasarruf Hızır Fakih bâ-berât-ı pâdişâhî hâsıl 100" (BOA, *TD 456*: 236).

Tekke vakfı, İspirdik köyünde kurulmuş olup kim tarafından ya da kimin adına kurulduğu belli değildir. İlk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde geçmektedir. Köyde bulunan 234 akçe geliri olan bir çiftlik vakfedilmiştir. Vakfın dört hanesi ve beş mücerred reayası vardır. Bu tarihlerde vakfa Fatih Sultan Mehmed beratı ile Mehmed Hacı bin Mustafa mutasarrıftır[59]. 1530 tahririnde vakfın geliri aynıdır ancak nüfusu azalmış ve hane üç, mücerred üç olarak yazılmıştır[60]. 1560 tahririnde yine 234 akçe olan vakıf çiftlikte iki zemin bulunmaktadır ve bu yıllarda tekyedârı Hamdullah ve Ali'nin yerine Nasuh veled-i Hamza'dır[61]. 1582'de görevi halen Nasuh devam ettirmektedir (BOA, *TD 555*: 137).

Cami ve Mescit Vakıfları

Vakıfların yürüttüğü önemli hizmetlerden biri de dinî bir takım yapıların kurulması ve işleyişinin sağlanmasıdır. Bu maksatla bir hayırsever tarafından kurulan cami ve mescitler yüzyıllar boyunca insanların ibadetlerini kolaylıkla yaptıkları yerler olmuştur. Ayrıca köyler ve mahalleler, bu mekânların çevresinde gelişerek ortaya çıkmış, böylece iskânda önemli bir görev üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, bu başlık altında tahrir evkâf defterlerine göre, Araç ve köylerinde kurulan mescit vakıfları ele alınacaktır.

Araç Cami Hitabet Vakfı

Bugün Araç'ın Köklüdere köyü olarak bilinen Mendik köyünden Sevindik isimli bir kişi, yaptırdığı mülk değirmenini Araç Cami'nin hatibi için vakfetmiştir. Araç Cami'nin Kötürüm Bayezid döneminde 1374 yılında Uruzoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Yakupoğlu, 2009: 496, 507). Vakfedilen değirmenin 66 akçelik geliri vardır. Gelirden her yıl 15 akçe hatibe şart edilmiştir. 1560'da vakfın mutasarrıfı ve hatibi Muslihiddin Fakih'tir. Ayrıca bu tahrir döneminde vakfın bir bahçe ve ceviz ağaçlarından oluşan bir zemini vardır[62]. Geliri ve şartları değişmeyen vakfın 1582'de mutasarrıfı ve hatibi Bayram Fakih'tir (BOA, *TD 555*: 134). II. Bayezid döneminde kaydı geçmeyen vakfın geliri 1530 tarihli icmal defterde de değişmemiştir[63].

---

[59] "an-karye-i İspirdik vakf-ı Tekye mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Mehmed Hacı bin Mustafa tekyedâr bâ-berât-ı pâdişâhî elinde merhûm mağfûr Sultân Mehmed tâbe serâhu tevcîh-i şerîfi vardır". Vakfın dört hanesi ve beş mücerred reayası vardır. Geliri 234 akçedir (İBK. MCO. 75: 95).

[60] "vakf-ı tekye der-karye-i İspirdik çiftlik hane 3 mücerred 3 hâsıl 234" (BOA, *TD 438*: 615).

[61] "an-karye-i İspirdik vakf-ı tekye mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Hamdullah ve Ali tekyedâr hâliyâ der-i tasarruf Nasuh bâ-berât-ı pâdişâhî" (BOA, TD 456: 236).

[62] "an-karye-i Mendik Sevindik nâm kimesnesinden bir mülk değirmen binâ idüb Araç Camiinin hatibine vakf itmiş yılda on beş akçe viregelmişler hâliyâ mezbûre Muslihiddin Fakih berât-ı sultânî bir-le tasarruf ider" vakfın bir zemini ve 66 akçe geliri vardır (BOA, *TD 456*: 231).

[63] "vakf-ı câmi-i Araç zemin-i bağçe ve eşcâr hâsıl 66". (BOA, *TD 438*: 615).

Küre-i Hadîd/İsmail Bey Cami Vakfı

Küre-i Hadîd veya diğer adıyla İsmail Bey Cami Candaroğullarından İsmail Bey tarafından 1451 yılında yaptırılmış ve adına bir vakıf kurulmuştur. Değerlendirilen dönemde Araç'a bağlı olan Küre-i Hadîd köyü, adını buradan çıkarılan madenden almıştır. Bugün bu köy, Eflani'ye bağlı Demirli köyüdür ve cami burada bulunmaktadır (Yakupoğlu, 2009: 418, 502; Bilgen, Konak, Göktaş, Kaya, 2020: 71-91). II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre İsmail Bey, Küre-i Hadîd köyündeki bu camiye Araç'a bağlı Bezi köyünde iki hane ve bir mücerred vakıf reayasından oluşan 213 akçe geliri olan Tokadlu çiftliğini vakfetmiştir. Vakfa bu dönem İmam Mevlana Abdi Fakih'in mutasarrıf olduğu görülmektedir[64]. 1530 tarihli icmal defterinde ise hane üç kayıtlı olup çiftliğin geliri 150 akçeye düşmüştür[65]. 1560 ve 1582 tarihli vakıf kayıtlarında Tokadlu çiftliğinin iki zeminden oluştuğu ve gelirinin yine 150 akçe olduğu belirlenmiştir. Çiftliği 1560'da Mevlana Yusuf Fakih ile Hatip Davud Fakih tasarruf ederken 1582'de bu kişilerin arasına Müezzin İsmail'de dâhil olmuştur (BOA, *TD 456*: 224; *TD 555*: 128-129).

Küre-i Hadîd Köyü Mescidi gelirleri arasında gösterilen Kastamonu merkezde bulunan bir kazancı dükkânı bir başka vakıf kaydını meydana getirmektedir. Vakfedeni ve geliri belli değildir. Yine, aynı kaydın devamında "*nefs-i Küre'de cârî olan suya köprü meremmetiçün*" geçen ifadeden yine bu köyde bulunduğu düşünülen köprünün tamiri için de Kastamonu şehrinden bir kazancı dükkânı vakfedilmiştir. Bunun da vakfedeni ve geliri belli değildir. 1560 tarihli evkâf defterinde adı geçen her iki kayıt da müstakil olarak tek bir parça halinde verilmiştir. Aynı şartlarla 1582 tahririnde de geçen vakfa 1560 ile 1582'de Veli tasarruf etmektedir[66]. Vakıf kayıtları, 1530 icmalinde ise "*Vakf-ı meremmet-i köprü der-nefs-i Küre dekâkîn-i kazgâncı bâb 2*" şeklinde geçmektedir.

Balçıkhisar Köyü Mescidi Vakfı

Mescid vakfına yalnızca II. Bayezid dönemi evkâf defterinde rastlanmaktadır. Buna göre Balçıkhisar köyünde bulunan tahminen üç müdlük

[64] "der-karye-i Bezi vakf-ı Cami-i Küre-i Hadîd Tokadlu Çiftliği dimekle mağrûf vakf çiftlik 1 mukarrer der-i tasarruf Mevlânâ Abdi Fakih bâ-berât-ı sultânî hane 2 mücerred 1 hâsıl 213". (İBK. MCO. 75: 92).

[65] "vakf-ı Cami-i Küre-i Hadîd çiftlik 1 hane 3 hâsıl 150". (BOA, *TD 438*: 614).

[66] Karye-i an-nefs-i Küre-i Hadîd nefs-i Küre'de câri olan suya köprü meremmetiçün nefs-i Kastamonu'da bir kazgancı dükkânı vakf itmiş el-an vakf-ı mezkûre mutasarrıf bâ-berât-ı pâdişâhî ve karye-i an-Küre-i mezkûrede mahalle mescidi için Kastamonu'da bir kazgancı dükkânı vakf itmişler el-an mutasarrıf Veli bâ-berât-ı pâdişâhî" (BOA, *TD 456*: 236).

yer mescidin imamına vakfedilmiştir. Vakfın mutasarrıfı İmam Ali Fakih'tir[67]. Bugün Araç'ın aynı adla anılan köyü bulunmaktadır.

Baş Köyü Mescidi Vakfı

Bugün Araç'ın Başköy köyünde kurulduğu düşünülen vakfın bir adet müstakil kaydı bulunmaktadır. II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre köyün mescidi için köyde bulunan 400 akçe geliri olan bir çiftlik vakfedilmiştir. Vakfın iki hanesi vardır ve mutasarrıfı Mehmed'dir[68]. 1530'da vakıf çiftliğin geliri değişmemekle birlikte üç hanesi bulunmaktadır[69]. 1560 tahririnde vakıf çiftliğin iki zemini ve senede 10 akçe geliri olan bir bahçesi vardır. Yine toplam geliri 400 akçe olan vakfa Mustafa Fakih mutasarrıftır[70]. 1582 tahririne göre ise vakfın sadece iki zemini vardır yine geliri 400 akçedir ve bu yıllarda vakfa Fazlı mutasarrıftır (BOA, *TD 555*: 134).

Bezi Köyü Mescidi Vakfı

Vakıf, Bezi köyü mescidi için kurulmuştur. II. Bayezid dönemi evkâf defterinde Bezi köyünde bulunan dört müdlük yerden 70 akçelik gelir, Bezi köyü mescidi için vakfedilmiştir. Mescidin imamı Hamza Fakih'tir[71]. 1530'da da vakfın geliri 70 akçedir[72]. 1560 ve 1582 tahrirlerinde de gelirde bir değişiklik olmamıştır. Bu her iki tahrir döneminde Kemal Halife veled-i Hasan'ın vakfı tasarruf ettiği görülmektedir (BOA, *TD 456*: 228; *TD 555*: 131).

Çukurcapelid Köyü Mescidi Vakfı

Mescidin bugün Araç'ın Çukurpelid köyünde kurulmuş olduğu düşünülmektedir. Çukurcapelid köyünde bulunan bir çiftlik yerin mescidin imamı için vakfedildiği anlaşılmaktadır. II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre imamet görevini evlad-ı vakıftan Lütfullah Fakih'in oğlu Veli Fakih yürütmektedir. Çiftliğin altında iki vakıf hane ve bir mücerred ile birlikte bir zemin ve bir değirmen kayıtlıdır. Ayrıca vakfın evlatlık olarak kurulduğu söylenebilir[73]. 1530 icmal defterinde de geçen vakfın geliri yine 150 akçedir[74].

---

[67] "der-karye-i Balçıkhisar tâbi Araç tahminen üç müdlük yer cihet-i imâmet alub kadîmden vakfiyyet üzere tasarruf olunagelmiş el-an imam Ali Fakih tasarrufundadır vakfiyye ve ahkâm-ı selâtîndendir hâsıl 20" (İBK. MCO. 75: 105).

[68] "der-karye-i Baş vakf-ı mescid-i karye-i mezkûre çiftlik 1 der-i tasarruf İmam Mehmed mutasarrıf bâ-berât-ı sultânî hâsıl 400" (İBK. MCO. 75: 91).

[69] "vakf-ı karye-i Baş çiftlik 1 hane 3 hâsıl 400" (BOA, *TD 438*: 615).

[70] "der-karye-i Baş vakf-ı mescid-i karye-i mezkûre çiftlik 1 der-i tasarruf Mustafa Fakih bâ-berât" (BOA, *TD 456*: 231).

[71] "der-karye-i Bezi vakf-ı mescid-i karye-i mezkûre mukarrer yer dört müdlük der-i tasarruf Hamza Fakih imâm bâ-berât-ı pâdişâhî hâsıl 70" (İBK. MCO. 75: 95).

[72] "vakf-ı mescid-i karye-i Bezi zemin üç müdlük hâsıl 70" (BOA, TD 438: 615).

[73] "der-karye-i Çukurcapelid vakf-ı mescid bâ-berât-ı imâmet der-i tasarruf Veli Fakih bin Lütfullah Fakih imam mukarrer çiftlik 1 amma mezkûr çiftlik için müşârün-ileyh Veli Fakih'in elinde vakf-ı evlâd deyü elinde vakfiyye vardır" iki hane ve bir mücerred ile birlikte bir zemin ve bir de değirmen vardır vakfın geliri 150 akçedir. (İBK. MCO. 75: 93).

1560'da imamet görevini Hayreddin Fakih yürütmektedir. Bu dönemde çiftliğin geliri içinde bir mücerred reaya ile iki zemin ve iki değirmen bulunmaktadır[75]. 1582 tarihli tahrirde de 150 akçelik geliri olan çiftlikte iki zemin ve bir değirmen vardır. İmamet görevini vâkıfın evladından olan Memi Fakih yürütmektedir[76].

Gürne Köyü Mescidi Vakfı

1928'de Gürne köyünün Miri Gürne ve Vakıf Gürne olarak ikiye ayrıldığı tahmin edilebilir (*Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, 1928: 785). Zaviyeler başlığı altında anlatılan Gürne köyünde kurulan Hacı İbrahim Zaviyesi ya da Gürne Zaviyesi'nin Vakıf Gürne'de bugün Köklüyurt köyünde olduğu ifade edilmişti. Vakıf mescidin ise Miri Gürne'de bugün Pınarören köyünde olduğu düşünülmektedir. II. Bayezid dönemi vakıf defterinde, vakıfla ilgili olarak bir önceki tahriri ifade eden "*defter-i atîk*"'ten bilgi nakledilmesi mescidin bu tahrir döneminden çok daha önce kurulduğunu göstermektedir. Bu bilgiye göre, Gürne köyü mescidi mutasarrıfı Osman Fakih iken oğlu Yahya Fakih'in 60 akçe geliri olan nim çiftlik yeri muaflık üzere tasarruf edip karşılığında imamlık yaptığı anlaşılmaktadır. Vakfın mutasarrıflığı ve imamlığı aynı kişi üzerindedir. Yahya Fakih, Fatih Sultan Mehmed'den aldığı nişan ile çiftliği tasarruf ederken burasının vakıf olduğuna dair hüküm bir süre sonra kaldırılmış ise de daha sonra vakıf çiftlik, "vakf-ı mukarrer" kılınarak tekrar kendisine verilmiştir[77]. 1530'da vakıf çiftliğin 60 akçelik geliri sabit kalmıştır[78].1560 ile 1582 tahrirlerinde ise Gürne köyü mescidine vakfedilen nim çiftlik yerin gelirinin 100 akçeye yükseldiği görülmektedir. Vakfa sahip olan kişi 1560'da Hüseyin Fakih, 1582'de oğlu Abuzer'dir[79].

---

[74] "vakf-ı mescid-i Çukurcapelid çiftlik 1 hâsıl 150" (BOA, *TD 438*, s. 615).

[75] "der-karye-i Çukurcapelid vakf-ı mescid berâ-yı imâmet vakf-ı mukarrer çiftlik 1 amma mezkûr çiftlik içün Hızır Fakih bin Ali Fakih'in elinde vakf-ı evlâd deyü vakfiyye var der-i tasarruf Hayreddin Fakih bâ-berât-ı pâdişâhî" Bir mücerred, iki zemin ve bir değirmen olan çiftliğin geliri 150 akçedir (BOA, *TD 456*: 227).

[76] "karye-i Çukurcapelid tâbi Araç vakf-ı mescid berâ-yı imâmet vakf-ı mukarrer çiftlik 1 mezkûr çiftlik içün Hızır Fakih'in ve Veli Fakih'in vakf-ı evlâd deyü elinde vakfiyye var der-i tasarruf Hayreddin Fakih bâ-berât-ı pâdişâhî hâlen der-i tasarruf Memi Fakih bâ-berât-ı sultânî" çiftliğe kayıtlı iki zemin ve bir değirmen bulunmaktadır hâsıl 150 akçedir (BOA, *TD 555*: 131).

[77] "an-karye-i mezkûr (Gürne) Osman Fakih mutasarrıf olduğu mescide vakf yarım çiftlik yeri oğlu Yahya Fakih muaf olub tasarruf edermiş ve imâmet hizmetini idermiş defter-i atîkde kayd olunmak üzere merhûm mağfûr Sultân Mehmed Han tâbe serâhu nişânıyla tasarruf iderken mensûh olmuş hâliyâ atâbe-i ulyâdan zikr olan nîm çiftlik yeri vakf-ı mukarrer buyrulub mezkûr Yahya Fakih'e hükm-i cihân mutâ' sadaka olunmuş mutasarrıf hâsıl 60" (İBK. MCO. 75: 94).

[78] "vakf-ı mescid-i karye-i Gürne çiftlik nîm hâsıl 60" (BOA, *TD 438*: 615).

[79] "an-karye-i Gürne ve Osman Fakih mutasarrıf oldığı mescide vakf yarım çiftlik yer ki Yahya Fakih muaflık üzerine tasarruf idermiş hâliyâ Hüseyin Fakih mutasarrıf bâ-berât-ı pâdişâhî hâsıl 100" (BOA, *TD 456*: 228; *TD 555*: 131).

Munay Köyü Mescidi Vakfı

Munay köyü, bugün Araç'ın Yukarıoba köyü olarak bilinmektedir. Bu mescid için kurulan vakfa ilk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde rastlanmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre köyde bulunan bir buçuk çiftlik yer mescidin imamı ve tevliyeti için vakfedilmiştir. Yine defterden anlaşıldığına göre, vakfın mutasarrıflığı ve imamlığı İlyas Fakih'ten Yusuf Fakih'e geçmiştir[80]. 1530'da da vakfın geliri 130 akçedir. Bir önceki tahrirde iki olan hane sayısı bu sıralarda beşe çıkmıştır[81]. 1560 ile 1582 tahrir dönemlerinde vakıf çiftliğin geliri değişmezken sadece bir zemine rastlanmaktadır. Vakfın imamlığını ve mutasarrıflığını 1560'da Bayram Fakih ve 1582'de Ahmed yapmaktadır[82].

Munay köyü mescidi için kurulan bir başka vakıf adı da sadece II. Bayezid dönemi evkâf defterinde geçmektedir. Buna göre, Dursun Bey 50 akçe geliri olan nim çiftlik yeri mescid için vakfetmiştir. Tahrir tarihinde vakfın mutasarrıfı Safiyüddin bin Ahmed Fakih'tir[83].

Tavşanlu Köyü/Ayasoğlu Mescidi Vakfı

Bugün Araç'ın Tavşanlu köyünde kurulduğu düşünülen Ayasoğlu Mescidi Vakfı için bilgilere değerlendirilen tahrir dönemlerinde rastlanmaktadır. Buna göre, Ayasoğlu tarafından vakfedildiği düşünülen köyde bulunan çiftliğin II. Bayezid dönemi evkâf defterinde 17 vakıf reayası vardır ve geliri 120 akçedir. Vakfın mutasarrıfı ve mescidin imamı bu tarihlerde Mevlana Musa Fakih'tir[84]. 1530 tarihli icmal defterinde de 120 akçelik geliri olan çiftlik Ayasoğlu Mescidi için vakfedilmiştir[85]. 1560'da geliri değişmeyen vakıf çiftliğe Şaban Fakih mutasarrıftır[86]. 1582 tahririnde ise aynı gelire İlyas sahiptir (BOA, *TD 555*: 133).

---

[80] "karye-i Munay imâm İlyas Fakih mutasarrıf oldığı vakf mescid karye-i mezkûre çiftlik 1 ve nîm Ulucak ve Kemed dimekle ma'rûfdur mezkûr İlyas Fakih tahvilinden Yusuf Fakih nâm kimesne sadaka olunmuşdur bâ-berât-ı sultânî" iki nîm, bir mücerred reayası bulunan çiftliğin geliri 130 akçedir (İBK. MCO. 75: 92).

[81] "vakf-ı mescid-i karye-i Munay çiftlik 1,5 hane 5 hâsıl 130" (BOA, *TD 438*: 615).

[82] "karye-i Munay vakf-ı mescid-i karye-i mezkûre çiftlik 1 nîm Ulucak ve Kemed dimekle ma'rûfdur der-i tasarruf Bayram Fakih bâ-berât-ı sultânî". Çiftliğin bir zemini vardır ve hâsılı 130 akçedir (BOA, *TD 456*: 228).

[83] "der-karye-i Munay vakf-ı mescid-i karye-i mezkûre … Mustafa bin İshak mukarrer çiftlik nîm vâkıf Dursun Bey der-i tasarruf Safiyyüddin bin Ahmed Fakih berâtında vakf-ı ebnâ kayd olunmuş hâsıl 50" (İBK. MCO. 75: 93).

[84] "der-karye-i Tavşanlu vakf-ı mescid-i Ayasoğlu yeri ve bağçe ki dâire der-i mukarrer der-i tasarruf Mevlânâ Musa Fakih imâm mutasarrıfdır bâ-berât-ı pâdişâhî". Üç hane ve iki mücerred reaya bulunan yerin geliri 120 akçedir. 75, s. 96.

[85] "vakf-ı mescid-i Ayasoğlu çiftlik hâsıl 120" (BOA, *TD 438*: 615).

[86] "der-karye-i Tavşanlu vakf-ı mescid-i karye-i mezbûre Ayasoğlu yeri ve bağçeki mescid dâiresinde der-i mukarrer 1 çiftlik mezkûr çiftliğe berât-ı padişahiyle ve mukarrernâme alan Şaban Fakih mutasarrıftır hâsıl 120" (BOA, *TD 456*: 229).

Evlatlık Vakıflar

Vakıflar kuruluş amaçlarına göre çok çeşitli alanlara hizmet etmektedir. Bu sebeple farklı amaçlarla birçok vakıf kurulmuştur. Bunlardan biri de evlatlık vakıflardır. Bu vakıflar aile ya da eş dost akrabanın hayrına yapılan vakıflardır (Barkan, 1940: 156-181). Bu başlık altında yine değerlendirilen tahrir evkâf defterlerine göre Araç kazasında kurulan evlatlık vakıflar ele alınacaktır.

Muslihiddin veled-i Musa Fakih Vakfı

Candaroğulları beylerinden biri olduğu düşünülen Hüseyin Bey, Tavşanlu köyünde bulunan tahminen 1,5 müdlük arazilerini Muslihiddin veled-i Musa Fakih üzerine evlatlık vakıf olarak kurmuştur. Muslihiddin Bey, Kastamonu merkezde mescidi bulunan ve ulemadan sayılan Musa Fakih'in oğludur (Kankal, 2004: 327). Değerlendirilen defterlerden anlaşıldığına göre, vakfın Candaroğlu İsmail Bey'den mukarrernamesi bulunmaktadır[87]. Tavşanlu köyünden vakfın geliri II. Bayezid dönemi evkâf defterinde 50 akçe iken 1530 tahririnde 100 akçedir[88]. 1560 ve 1582 tahrirlerinde vakfın geliri yeni bir değirmenle birlikte 50 akçe gösterilmiştir. II. Bayezid evkâf defterine göre Hızır Bey vakfa mutasarrıftır. 1560 tahrir döneminde Ali Fakih ve 1582 tahrir döneminde ise Musa ile Bayezid müşterek olarak vakfın mutasarrıflarıdır (BOA, *TD 456*: 229; *TD 555*: 132).

Maden ve Çiftçi sicillere göre Araç çalışmasında bu evlatlık vakfı Şeyh Muslihiddin Zaviyesi olarak göstermektedir. Hatta zaviyenin bugün Çavuş köyü Merkez Mahallesi ile Hatip Mahallesi arasındaki Candaroğullarından İsmail Bey tarafından yaptırılan caminin bahçesinde bulunduğunu iddia etmektedirler (Maden&Çiftçi, 2022: 14-15).

Hacı İbadullah oğlu Mustafa Vakfı

Küre-i Hadîd köyünde yaşayan Hacı İbadullah oğlu Mustafa 2400 akçe nakit parasını kendi ruhuna günde bir cüz okunması şartı ile İshak bin Hacı Hüseyin'e ve onun evlatlarına vakfetmiştir. 1560 ve 1582 tahrir dönemlerinde vakfın mutasarrıfı İshak'tır[89]. Bu vakıf kaydı II. Bayezid ve 1530 tarihli icmal defterlerinde geçmemektedir.

---

[87] "der-karye-i Tavşanlu Yunus yerinden ve Mehmed yerinden ve Selman yerinden ve Sündük ve Davud yerinden sâbıkan sâhib-i mülk olan Hüseyin Bey iftihârü'l-fukahâ Muslihiddin veled-i Yunus Fakih vakf-ı ebnâ idüb eline şer'î mektûb virmiş ba'dehû İsmail Bey dahi mukarrer kılıb eline mukarrernâme virilmiş ol zamandan berü ilâ-yeminâ hazâ vakfiyyet üzere tasarruf idegelmiş hâliyâ mezkûrun evlâdından Ali Fakih berât-ı pâdişâhî ile tasarruf ider". Vakfın geliri 50 akçe olub bir değirmen kayıtlıdır (BOA, *TD 456*: 229; *TD 555*: 132).

[88] "vakf-ı evlâd-ı Muslihiddin zemin-i der-karye-i Tavşanlu hâsıl 100" (BOA, *TD 438*: 615; *İBK. MCO. 75*: 104).

[89] "der-karye-i Küre-i Hadîd vakf-ı nakdiyye 2400 vâkıf Hacı İbadullah oğlu Mustafa ruhu içün yevmî bir cüz kırâat eylemek içün İshak bin Hacı Hüseyin'e ve ebnâsına ve ebâ-yı ebnâsına şart idüb hâliyen mezbûr İshak bâ-berât-ı şâhî ile mutasarrıfdır" (BOA, *TD 456*: 236; *TD 555*: 136).

Halil Bey Vakfı

Ayrı bir başlık altında değerlendirilen bu vakfın kurucusunun Halil Bey olduğu tahmin edilmektedir. Halil Bey'in ise kim olduğu belli değildir. Vakıfla ilgili bilgilere ilk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde karşılaşılmaktadır. Küplük köyünden 368 akçelik geliri olan bir çiftlik yer kamu yararına vakfedilmiştir. Bu yıllarda vakfın dört hane ve sekiz mücerred reayası vardır. Defterden anlaşıldığına göre bu dönemde Tanrıvermiş, Hasan, Ahmed veledin? Yurt Bey ile Tayyib veled-i Tahir vakfa mutasarrıflardır. Tanrıvermiş'in hissesi daha sonra Ali Paşa, Hızır ve İnal'a verilmiştir[90]. 1530 tarihli icmalde ise Halil Bey Vakfı "*vakf-ı âmm*" olarak nitelendirilmiştir. Vakfın geliri yine Küplük köyünde bulunan 368 akçelik bir çiftliktir. Defterde, vakıf çiftlik için 16 nefer sayısı verilmiştir [91]. 1560 tarihli evkâf defterinde ise vakfedilen bu çiftliğin nîm çiftlik bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu defterde yer alan bilgilerden bu tarihlerde vakfa Hacı Ahmed ve Ali'nin günlük bir akçe ile mutasarrıf oldukları anlaşılmaktadır. Hatta bu deftere bir önceki defterden alıntılandığına göre, Hacı Ahmed ve Ali'den önce vakfa Hacı Bekir, Ahmed, Abdi, Abdülaziz, Piri, Aynahan, Murad, Emirhan, Ali, Musa veled-i Tahir, Hüseyin ve Şaban mutasarrıftır. Çiftlikte dört değirmen bulunmaktadır[92]. 1582 tahririnde de Halil Bey Vakfı için vakfedilen nîm çiftlikte altı değirmen vardır ve çiftliğin geliri yine 368 akçedir. Bu yıllarda vakfa Ali, Emir ve Eyüb mutasarrıftır. Değirmen sayısı ise bir önceki tahrirlere göre artış göstermiş ve altıya yükselmiştir[93].

1530 defterinde yine vakf-ı amm olarak nitelendirilen ve yine Küplük köyünde geliri 100 akçe olarak gösterilen üç müdlük bir zemin Halil Bey Vakfı'nın gelir kaynakları arasındadır[94]. 1560 tarihli evkâf defterinde bu zeminin adı Akçabükü olarak kaydedilmiştir ve zeminin geliri yine 100 akçedir. Ayrıca vakfa ait iki değirmen vardır. Defterden anlaşıldığına göre vakfın

---

[90] "der-karye-i Küplük vakf-ı Halil Bey mukarrer nîm çiftlik der-i tasarruf Bekir pederiş ve Hasan ve Ahmed veledin? Yurt Bey ve Tayyib veled-i Tahir mezkûr Tanrıvermiş hissesini atabe-i âlem-penâhdan Ali Paşa'ya ve Hızır'a ve İnal'a sadaka olunub ellerine berât-ı sultânî sadaka olunmuşdur hane 4 mücerred 8 hâsıl 368" (İBK. MCO. 75: 94).

[91] "vakf-ı âmm çiftlik der-karye-i Küplük nefer 16 hâsıl 368" (BOA, *TD 438*: 614).

[92] "an-karye-i Küplük vakf-ı Halil Bey mukarrer çiftlik nîm der-i tasarruf Hacı Bekir ve Ahmed ve Abdi ve Abdülaziz ve Piri ve Aynahan ve Murad ve Emirhan ve Ali ve Musa veled-i Tahir ve Hüseyin ve Şaban nâm kimesneler berât-ı pâdişâhiyle yevmî bir akçe ile mutasarrıflardır defter-i atîkte mukayyed olub cedîde dahi ber karar-ı sâbık kayd olundu ve hâlen der-i tasarruf Hacı Ahmed ve Ali bâ-berât-ı pâdişahî" dört değirmen bulunan çiftliğin geliri 368 akçedir (BOA, *TD 456*: 225).

[93] "an-karye-i Küplük vakf-ı Halil Bey mukarrer çiftlik nîm der-i tasarruf Hacı Ahmed ve Ali bâ-berât-ı pâdişâhî hâlen der-i tasarruf Ali ber-mûceb arz-ı kâdı-i Araç ve Emir bâ-berât-ı pâdişâhî ve Eyüb ber-mûceb-i berât-ı pâdişâhî" (BOA, *TD 555*: 129).

[94] "vakf-ı âmm zemin-i der-karye-i Küplük 3 müdlük hâsıl 100" (BOA, *TD 438*: 614).

mutasarrıfı Receb'dir. 1582 tarihli defterde ise vakfın şartları aynen devam etmiş vakfa Receb yerine Ruşen mutasarrıf olmuştur (BOA, *TD 555*: 128).

İsmail Bey Kervansarayı Çeşmesi Vakfı

Candaroğlu İsmail Bey'in Araç'ta bir kervansaray ve çeşme yaptırdığı bilinmektedir. İsmail Bey çeşmenin suyolları bakımı ve tamiri için yine Araç merkezde bulunan ve Ambardar ile Arapçavuş adı verilen geliri 200 akçe olan iki çiftliğini vakfetmiştir. II. Bayezid dönemi defterine göre vakfın mutasarrıfı Kalgal'dır[95]. 1530'da yine vakfın geliri 200 akçedir[96]. 1560 ile 1582 tahrir dönemlerinde geliri değişmeyen vakıf çiftlikleri Pir Muin tasarruf etmektedir (BOA, *TD 456*: 236; *TD 555*: 136).

1582 tarihli evkâf defterinde bu vakıfla ilgili olarak 17 Ekim 1756 tarihli bir mahkeme kaydı bulunmaktadır. Vakfın mütevellisi Süleyman nâm-ı diğer Ali bin Abdullah hakkında Tosya'dan sipahi Ömer Bey ibn-i Ali kendi adına asaleten ve kardeşi Mehmed ile Ali veled-i Mahmud adına vekâleten mahkemeye gelmiştir. Konu, mütevellinin vakfın mülkleri olan ve yukarıda adı geçen Ambardar ve Arapçavuş isimli çiftlikler ile yetinmeyip Kışlak adlı yeri 30 yıldan beri haksızlıkla tasarruf etmesidir. Anlaşıldığına göre iki taraf arasında daha önce dava görülmüş ve sipahi lehine anlaşma sağlanmıştır. Şimdiki durumda sipahi anlaşmayı teyit etmek ve tımar ile vakıf toprak sınırlarını belirlemek adına mahkemeye gelmiştir (BOA, *TD 555*: 137-139).

Köprü Bakım Vakfı

Değerlendirilen tahrir defterlerine göre bir başka hizmet için kurulan vakıflardan biri de Araç'ta Turasan Deresi köyünde bulunan köprünün tamir ve bakım masrafları için kurulmuştur. Kemal, mülk bahçesini ve Menteşe, Kastamonu şehir merkezindeki kazancı dükkânını bu amaçla vakfetmiştir. Bahçe ve dükkânın toplam geliri 50 akçedir.1560 ve 1582 tahrir dönemlerinde vakfa Musa bin Tahir mutasarrıftır. 1560 tarihli defterde geçen "defter-i köhne" ifadesinden vakfın en azından iki tahrir evvelinden önce kurulduğu anlaşılmaktadır[97].

Ravza-yı Mutahhara Vakıfları

Değerlendirilen tahrir defterlerinde, Atabey Gazi tarafından Ravza-yı Mutahhara için Araç kazasının çeşitli köylerinden gelirlerin vakfedildiği

[95] "der-nefs-i Araç vakf-ı çeşme ve kerbânsaray İsmail Bey der-Araç-ı mezkûr berâ-yı meremmet ve râh-ı âb çeşme Anbardâr ve Arap Çavuş çiftliği dimekle mağrûfdur çiftlik 2 der-i tasarruf Kalgal bâ-berât-ı pâdişâhî hâsıl 200" (İBK. MCO. 75: 92).

[96] "vakf-ı çeşme ve kerbânsaray-ı İsmail Bey çiftlik 2 hâsıl 200" (BOA, *TD 438*: 615).

[97] "an-karye-i Turasan Deresi karye-i mezkûrde olan köprüye Kemal nâm kimesne bir mülk bağçesini ve Menteşe nâm kimesne nefs-i kastamonu'da bir kazgancı dükkânını vakf itmiş mezkûr köprünün meremmetiçün vakf-ı mezkûra Musa bin Tahir mutasarrıf ber-mûceb-i defter-i köhne hâsıl 50" (BOA, *TD 456*: 226; *TD 555*: 129; *TD 438*: 614).

görülmektedir. Ravza-yı Mutahhara, Medine'de Mescid-i Nebevi'nin içinde Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasında kalan bölüme verilen isimdir (Ateş, 1994: 6-50). Tarih boyunca hem mescid hem de Ravza-yı Mutahhara'nın ihtiyaçlarının karşılanması, tamir ve onarım masraflarının giderilmesi için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Atabey Gazi tarafından kurulan bu vakıf da bunlardan sadece birisidir. Atabey Gazi, Selçukluların Kastamonu uç beyi olan ve bölgenin fethinde, Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenen Hüsameddin Çoban Bey olarak bilinmektedir (Kankal, 2004: 298-300). Bu vakfın kayıtlarına ilk olarak II. Bayezid dönemi evkâf defterinde rastlanmaktadır. Bu deftere göre, Atabey Gazi tarafından Ravza-yı Mutahhara için vakfedilen köyler ve gelirleri şu şekildedir:

1. Özü köyünde 21 hane ve sekiz mücerred vakıf reayasının olduğu ve bir zemin ile Yörüklerin hariçten ziraat yaptığı nim çiftlikten oluşan 1507 akçelik gelir. 1530'da 31 hane ve 6 mücerred vakıf reayası bulunan köyün geliri 1808 akçeye çıkmıştır. 1560 tahririnde Özi köyünde 29 hane ve dokuz mücerred vakıf reayası olmak üzere dört zemin, bir çiftlik ve iki değirmenden oluşan 1880 akçelik gelir vardır. 1582'de ise Özi köyünde hane 34 ve mücerred 22 vakıf reayası yazılı olup altı zemin, bir çiftlik ve iki değirmenden 1990 akçelik gelir kayıtlıdır.
2. Munay köyünde bir hane ve iki mücerred ile bir de muaf, 1530'da bir hane, bir mücerred, 1560'da üç hane, iki mücerred, 1582'de bir hane ve bir mücerred ile iki muhassıl ve hatip vakıf reayası olmak üzere gelir her dönem 140 akçe olarak yazılmıştır.
3. Yazıköy'den 12 hane ve dört mücerred, 1530'da bu köyün yanına Musabey köyü de eklenmiş ve hane yedi, mücerred dört yazılmıştır. 1560'da 10 hane ve bir mücerred vakıf reayası ile birlikte ikisi boz olmak üzere dört zemin, 1582'de ise 17 hane ve altı mücerred vakıf reayası ile dört zemin ve bir değirmenden elde edilen gelir, 530 akçedir. İlk üç tahrir döneminde ise gelir, 521 akçe olarak kaydedilmiştir.
4. Öküzviran köyünden beş hane ve iki mücerred, 1530 ile 1560'da dört hane, iki mücerred, 1582'de dokuz hane yedi mücerred vakıf reayası olan köyden vakfedilen gelir her dönem 200 akçe olmuştur.
5. Gürne köyünden beş vakıf hane, 1530'da yedi hane, dört mücerred, 1560'da hane beş ve mücerred iki vakıf reayası ile beş zeminden, 1582'de ise sekiz hane ve mücerred vakıf reayası kayıtlı olup dört zeminden elde edilen gelir her dönem 300 akçe olmuştur.

Böylece, II. Bayezid dönemi defterine göre beş köyden vakıf için elde edilen toplam gelir 2668 akçedir[98]. 1530 tahririne göre 2969 akçe, 1560 evkâf defterine göre 3041 akçe ile son olarak 1582 tahririne göre 3070 akçe Atabey Gazi tarafından Araç'tan Ravza-yı Mutahhara için vakfedilmiştir. Sadece tahrir dönemleri arasında Özü köyünün gelirlerinin yükselmesi toplamı değiştirmiştir ((BOA, *TD 438*: 615; *TD 456*: 222-224; *TD 555*: 127-128).

Siciller bu köyler için değerlendirildiğinde kayıtların daha çok, köylerin tımar ve vakıf gelirlerinin tespiti, sınırlarının belirlenmesi, vakıf reayasından vergi talep edilmemesi, denetimi ve idaresi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlarla ilgili olarak 1720 yılından 1863'e kadar mahkeme tutanakları bulunmaktadır. (Maden&Çiftçi, 2022: 144-145; 304-305; 382-383; 469-471; 481-482; 625-628; 837-840; 841-842).

Kastamonu Merkezde Bulunan Vakıflar İçin Kurulan Vakıflar

Değerlendirilen defterlerde, Araç kazasından Kastamonu merkezde bulunan mescitlere vakfedilen gelirler de yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde bu vakıflar anlatılacaktır.

Biryancı Mescidi Vakfı

II. Bayezid dönemi evkâf defterinden Kastamonu merkezde olduğu anlaşılan mescide Çorum köyünde bulunan bir çiftlik yer vakfedilmiştir. Vakıf çiftliğin beş hanesi olmakla birlikte geliri 173 akçedir. Vakfa bu dönemde Mehmed Fakih imam olarak mutasarrıftır[99]. 1530 tahririnde vakıf çiftliğin beş hane ve üç mücerred vakıf reayası olmak üzere geliri 200 akçeye yükselmiştir[100]. 1560 ile 1582 tarihlerinde ise üç zeminden oluşan çiftliğin yine 200 akçe geliri olduğu değerlendirilen defterlerden anlaşılmaktadır[101].

Cebrail Mescidi Vakfı

Kastamonu'da Cebrail Mahallesi'nde bulunan mescidin Cebrail Ağa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Kankal, 2004: 302). Mescid için II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre Arta (İrem) köyünde üç hane ve iki mücerred vakıf reayasından oluşan ve bir eski değirmen bulunan çiftliğin 200 akçe geliri vakfedilmiştir. Bu dönemde Mevlana Sinan Fakih vakfa

[98] "evkâf-ı türbe-i mutahhara-yı münevvere seyyid-i kâyinât ve mefharı-yı mevcûdât Hazret-i Mehemmed Mustafa aleyhi's-salavat ve's-sellem vâkıf Atabey Gazi" (İBK. MCO. 75: 95-96).

[99] "an-karye-i Çorum zemin-i Mehmed Çelebi vakf-ı mescid-i Biryancı der-Kastamonu mukarrer çiftlik 1 der-i tasarruf Mehmed Fakih imâm bâ-berât-ı pâdişâhî hane 5 hâsıl 173" (İBK. MCO. 75: 94).

[100] "vakf-ı mescid-i Biryancı çiftlik der-karye-i Çorum hane 5, mücerred 3 hâsıl 200" (BOA, *TD 438*: 615).

[101] "der-karye-i Çorum zemin-i Mehmed Çelebi vakf-ı mescid-i Biryancı der-Kastamonu çiftlik 1 der-i tasarruf". Çiftlikte üç zemin bulunmaktadır ve çiftliğin geliri 200 akçedir (BOA, *TD 456*: 229; *TD 555*: 132).

mutasarrıftır[102]. Vakfın gelirinin 1530 tahririnde 100 akçeye düştüğü görülmektedir[103]. 1560 tarihli evkâf defterine göre vakıf çiftlikte bir zemin vardır ve geliri yine 100 akçedir. Bu dönemde vakfa Hasan Fakih mutasarrıftır[104]. 1582'de de vakfa Hasan Fakih sahiptir ve vakıf çiftliğin geliri yine 100 akçedir. Defterden anlaşıldığına göre çiftlikte bir zemin ile yeni bir değirmen gelir getirmektedir (BOA, *TD 555*: 132).

Dede Sultan Zaviyesi Vakfı

Vakfa konu olan zaviye, Mevlevî tarikatına mensup Dede Sultan adlı bir şeyh tarafından Kastamonu'da İsfendiyar Bey Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Zaviyenin Candaroğullarından I. Süleyman Paşa zamanında mevcut olduğu bilinmektedir (Kankal, 2004: 355). II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre Candaroğlu İsmail Bey, ataları tarafından yaptırılan Dede Sultan Zaviyesi için Aktaş köyünden iki vakıf hanesi olmak üzere 150 akçe ve Depecik köyünden üç hane ve bir zemin olmak üzere 230 akçe geliri olan yerleri vakfetmiştir[105]. 1530 tahririnde de yine iki vakıf hanesi olan Aktaş köyünden 150 akçe; iki vakıf hanesi olan Depecik köyünden 230 akçe ve diğer tahrirden farklı olarak 100 akçelik bir nim çiftlik yer vakfedilmiştir. Bu durumda bu yılda Dede Sultan Zaviyesi'ne Araç'tan toplam 480 akçe gelir gittiği anlaşılmaktadır[106]. 1560 tarihli evkâf defterinde Aktaş köyünden hane iki ve mücerred üç olmak üzere 150 akçe ile Depecik köyünden üç zeminden oluşan 230 akçe olmak üzere toplam 380 akçe İsmail Bey tarafından Dede Sultan Zaviyesi için vakfedilen gelirdir. 1582'de bir önceki tahrirde olduğu gibi durum değişmemiştir (BOA, *TD 555*: 129-130). 1530 tahririnde kayıtlı olan 100 akçelik nim çiftlik yerin bu tahrirlerde neden geçmediği belli değildir.

Deveciler Mescidi Vakfı

Kastamonu'da bugün Aktekke Mahallesi Deveciler sokağında Deveciler Cami bulunmaktadır. Deveciler Mescidi Vakfı'nın, Kötürüm Bayezid'in oğlu İskender Bey'in kızı Ture Hatun tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir (Kankal, 2004: 306-307). 1530 tarihli icmal defterine göre Arta köyünde 200 akçe geliri olan bir zemin vakfedilmiştir[107]. 1560 ve 1582 tahrirlerinde bu gelir

[102] "an-çiftlik-i Arta vakf-ı Mescid-i Cebrail der-Kastamonu çiftlik 1 der-i tasarruf Mevlânâ Sinan Fakih" çiftliğin üç hanesi ve iki mücerred reayası ile bir eski değirmen bulunmaktadır. Geliri 200 akçedir (İBK. MCO. 75: 94).
[103] "vakf-ı mescid-i Cebrail çiftlik nîm hâsıl 100" (BOA, *TD 438*: 615).
[104] "karye-i Arta vakf-ı mescid-i Cebrail der-Kastamonu çiftlik nîm der-i tasarruf Hasan Fakih". Vakıf çiftliğin bir zemini vardır ve geliri 100 akçedir (BOA, *TD 456*: 230).
[105] "karye-i Aktaş vakf-ı zâviye-i Dede Sultan vâkıf İsmail Bey"; "karye-i Depecik vakf-ı zâviye-i Dede Sultan mezkûr vâkıf-ı mezkûr" (İBK. MCO. 75: 92).
[106] "vakf-ı zâviye-i Dede Sultan karye-i Aktaş hane 2 hâsıl 150; karye-i Depecik hane 2 hâsıl 230; çiftlik nîm hâsıl 100 yekûn 480" (BOA, *TD 438*: 614).
[107] "vakf-ı mescid-i Deveciler zemin der-karye-i Arta hâsıl 200" (BOA, *TD 438*: 615).

değişmemiştir. Ancak vakıf yerinin üç zemin ile harap bir değirmenden oluştuğu ve Emirci Köse zemininin Yazıköy köyünde bulunduğu belirtilmiştir. Yine bu zeminle ilgili olarak "k*adîmden vakfa tasarruf olunmuş*" şeklinde bir not düşülmüştür (BOA, *TD 456*: 230; *TD 555*: 132). 1530 tahririnde yazılı olan zeminin bu olduğu düşünülmektedir.

Kübcüğez Mescidi Vakfı

Kastamonu'da bugün Hepkebirler mahallesinde Kübcüğez Camisi bulunmaktadır. Mescid, Ahi Ali adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi bilinmemekle birlikte 1487 ile 1530 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir (Kankal, 2004: 234-325). II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre Hamza Bey Milani, Karapürçek köyünün üç hane ve iki mücerred reayası olmak üzere geliri 240 akçe olan Salur İsmail adlı çiftliği bu mescid için vakfetmiştir. Vakfa bu dönem İmam Seydi Fakih tasarruf etmektedir[108]. Vakıf çiftlik, 1530 tahririnde yazılı olan üç hane ve iki mücerred reayadan oluşan yine 240 akçelik gelire sahiptir[109]. 1560 ile 1582 tarihli evkâf defterlerinde ise Kübcüğez mescidinin Kastamonu merkezde olduğu ifade edilmiştir. Defterlerden vakıf çiftliğin üç zemin ve bir değirmenden oluştuğu ve yine gelirinin aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde İmam Selam Fakih vakfa mutasarrıftır[110].

Seydiler Mescidi Vakfı

Seydiler Mescidi, Kastamonu'da sonraları Akmescid mahallesine katılan Seydiler mahallesinde bulunuyordu. Mescidi kimin ve ne zaman yaptırdığı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir (Kankal, 2004: 332). II. Bayezid dönemi evkâf defterine göre Mendik köyünden bu mescid için 620 akçe geliri olan dört hane reaya ile bir hassa değirmen vakfedilmiştir. Vakfın bu dönemki mutasarrıfı ve imamı Resul Fakih'tir[111]. 1530'da Mendik köyünün hane iki ve mücerred bir vakıf reayası olmak üzere geliri değişmemiştir[112]. 1560 tahririnde üç hane ve iki mücerred vakıf reayası ile bir değirmen ve bir zeminden oluşan gelir yine 620 akçedir. Bu dönemde vakfa mutasarrıf olan ve imamlık görevini

[108] "der-karye-i Karapürçek vakf-ı mescid-i Kübcüğez Salur İsmail Çiftliği dimekle mağrûf çiftlik 1 der-i tasarruf Seydi Fakih imam bâ-berât-ı sultânî vâkıf Hamza Bey Milani". Çiftliğin üç hane ve iki mücerred reaya ile bir değirmen geliri 240 akçedir (İBK. MCO. 75: 92).

[109] "vakf-ı mescid-i Kübcüğez an-karye-i Karapürçek hane 3 mücerred 1 hâsıl 240" (BOA, *TD 438*: 615).

[110] "karye-i Karapürçek vakf-ı mescid-i Kübcüğez der-nefs-i Kastamonu Salur İsmail Çiftliği dimekle mağrûf çiftlik der-i tasarruf Selam Fakih imâm bâ-berât-ı pâdişâhî" (BOA, *TD 456*: 229; *TD 555*: 132).

[111] "karye-i Mendik vakf-ı mescid-i Seydiler der-Kastamonu der-i tasarruf Resul Fakih imam bâ-berât-ı pâdişâhî". 620 akçelik gelirin içinde dört hane ve bir hassa değirmen vardır (İBK. MCO. 75: 92).

[112] "vakf-ı mescid-i Seydiler an-karye-i Mendik hane 2 mücerred 1 hâsıl 620" (BOA, *TD 438*: 615).

yapan Hüseyin Fakih'ten görevi devralan Mahmud Fakih'tir[113]. 1582'de ise 620 akçelik gelir, dört hane ve üç mücerred vakıf reayası ile birlikte bir önceki tahrirde olduğu gibi bir değirmen ve bir zeminden oluşmaktadır. Bu dönemde vakfın mutasarrıfı ve imamı Mahmud Fakih'ten görevi devralan Ahmed Fakih'tir (BOA, *TD 555*: 136).

Ulemaya İhsanlar

Tüm bu vakıf kayıtlarından sonra, II. Bayezid dönemi evkâf defterinde ulemaya olmaları dolayısıyla kendilerine sunulan ihsanlarla ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Bunlarla ilgili iki örnek vardır. Birincisinde Reisler köyünde yaşayan Emir Fakih'e hafızlığına binaen, kendisi daha önce raiyyet olarak kaydedildiği 110 akçe geliri olan çiftliğinin vergilerinden muaf tutulmuştur[114]. Diğeri de Aktaş köyünde yaşayan Şeyh Hasan bin Hâki Şeyh'e kadîmden beri sipahilerin herhangi bir vergi almadıkları ama Halil ve Hızır Bey'in tımarı olan üç hanelik nim çift yer vergilerinden muaf olarak verilmiştir[115].

Sonuç ve Öneriler

Araç kazasının içinde yer aldığı Kastamonu sancağı evkâf tahrir defterlerine göre 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılda Araç'ta kurulan vakıfların ele alındığı çalışma iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Araç merkez ve kazasında bulunan öncelikle zaviye vakıfları sonra cami ve mescit vakıfları, evlatlık vakıflar, kervansaray çeşmesi vakfı, köprü bakım vakfı, Ravza-yı Mutahhara vakıfları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Araç merkez ve köylerinden Kastamonu kaza merkezine yapılan vakıflar değerlendirilmiştir. Bunlar, çoğunlukla Kastamonu'da bulunan mescitlerle ilgilidir.

Belirtilen yüzyıllar içerisinde Araç'ta en çok tekke ve zaviye vakıflarının varlığı dikkati çekmiştir. 15 tekke ve zaviye ismine rastlanması Araç'ın dinî ve kültürel zenginliğini ortaya koymaktadır. Bölge fethedilirken gerek beylikler gerekse de Osmanlılar zamanında bir derviş ya da şeyhin liderliğinde kurulan bu vakıflar, bölgenin fethinde önemli bir rol üstlenmiştir. Araç ve çevresinin

[113] "an-karye-i Mendik vakf-ı mescid-i Seydiler der-Kastamonu der-i tasarruf Hüseyin Fakih bâ-berât-ı pâdişâhî hâlen der-i tasarruf Mahmud imâm bâ-berât-ı pâdişâhî". Hane üç, mücerred iki reaya ile bir zemin ve bir değirmen bulunan köyden 620 akçe vakfedilmiştir (BOA, *TD 456*: 235).

[114] "karye-i Reislerde Emir Fakih elindeki bir çiftlik yeri ile sipahiye râiyyet kayd olunub hâsıl-ı çiftlik hâliyen bî-dest-i mağrur ve hâfız-ı Kelâmu'llâh olub mahal-i merhâmet olduğu sebebden atabe-i alem penâhdan mezîd-i merhâmet ve inâyet olunub elindeki elindeki bi'l-fi'il tasarruf itdüğü arzın öşründen ve rüsumdan vesâir avârız-ı divâniyyeden mu'âf ve müsellem olunub eline berât-ı pâdişâhî sadaka olunmış hâsıl 110" (İBK. MCO. 75: 94).

[115] "der-karye-i Aktaş tâbi m tımâr Halil ve Hızır Bey karye-i mezkûrede Şeyh Hasan bin Haki Şeyh'e vâcibü'd-duâ-yı azîz oldığı ecilden üzerine nîm çift kayd olunan yerden tımâr erenleri ve gayrı kat'ân nesne alugelmeyüb kadîmden muâf oluna gelmişdir mahal-i merhâmet azizdir bâb-ı devlete arz oluna Hüseyin veled-i Şeyh Hasan caba, Ali birâder-i o caba, Ahmed birâder-i o caba" (İBK. MCO. 75: 105).

kısa sürede Türk hâkimiyeti altına girmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Araç'ın en eski zaviyesi olarak Araç ya da Abdal Paşa Zaviyesi gösterilmiştir. Süleyman Paşa, Araç mevzisindeki, Kilimas, Gemi köylerindeki ve Araç merkezdeki arazilerini bu zaviye için vakfetmiştir. Ayrıca aynı zaviye için Tatlu Hatun'un Kirazcık köyünden gelir vakfettiği ifade edilmiştir. Ede Sultan Zaviyesi başlığı altında üç ayrı Ede Sultan Zaviyesi anlatılmıştır. Bunlardan birincisi, Şeyh Ede tarafından Alınviran köyünde kurulmuştur. İkincisi Dede ya da Ede olarak geçen zaviyedir ki kurucusu belli olmamakla birlikte Araç merkezde kurulduğu bilinmektedir. Üçüncü Ede Zaviyesi ise Aktaş köyünde kurulmuştur. Şeyh Ede'nin burada yattığı özellikle belirtilmiştir. Buraya Ömer Beyoğlu Halil Paşa, aynı köyden gelir vakfetmiştir. Zeynelabidin Zaviyesi, Memeç köyünde İsmail Paşa tarafından Zeynelabidin'e evlatlık vakıf olarak kurulmuştur. Araç'ta Kötürüm Bayezid'in annesi adına yaptırdığı türbeye Çengalı köyünden vakıf kurulmuştur. Şeyh Davud Zaviyesi adına Sindire ve Soğanlu köylerinden gelirlerin vakfedildiği vakıflar vardır. Ancak vakıfları kimlerin kurduğu belli değildir. Şeyh Musa Zaviyesi Şeyh Musa'nın oğlu Derviş İbrahim tarafından Saruhacı köyünden gelirler vakfetmesi ile aynı köyde kurulmuştur. Fakih ya da Hızır Paşa Zaviyesi için Çalıca köyünden vakıf gerçekleşmiştir. Hacı İbrahim yani Gürne Zaviyesi için yine aynı köyden vakıflar kurulmuştur. Uğna-Çal köyü Zaviyesi Ahi Baba Zaviyesi olarak da bilinmektedir. Çal köyünden gelirler vakfedilmiştir. Şehriman köyünde Şeyh Şehriman neslinden Doğan Arslan tarafından kurulan bir zaviye vardır. Kadarta köyünden bazı gelirler Demirli Zaviyesi için vakfedilmiştir. Buğsub ve İspirdik zaviyeleri için yine aynı köyden arazi gelirleri vakfedilmiştir. Yalıncak Zaviyesi için Döğrek köyünden bazı gelirler vakfedilmiştir.

Sevindik isimli bir şahıs Mendik köyünden bazı gelirleri Araç Cami'nin hitabeti için vakfetmiştir. Bugün Eflani sınırları içinde yer alan Küre-i Hadîd Camisi için İsmail Bey tarafından Bezi köyünden vakıf kurmuştur. Bunların dışında Balçıkhisar, Baş, Bezi, Çukurcapelid, Gürne, Munay, Tavşanlu köylerinden bazı gelirlerin vakfedilmesi ile adı geçen köylerde mescitler kurulmuştur.

Küplük köyünden bazı gelirlerin vakfedilmesi ile vakfını kuran Halil Bey, kamu yararına harcanmak üzere bir vakıf kurmuştur. Hüseyin Bey, Tavşanlu köyünden bir kısım geliri ile Musa Fakih'in oğlu Muslihiddin evlatlarına evlatlık vakıf kurmuştur. Hacı İbadullah oğlu Mustafa ise evlatları için para vakfı kurduğu anlaşılmaktadır.

İsmail Bey, Araç merkezde bulunan arazilerini Araç'ta İsmail Bey Kervansarayı çeşmesi için vakfetmiştir.

Kemal bahçesini, Menteşe ise kazancı dükkânını Araç'ın bir köyünde bulunan köprünün bakımı için vakfettiği anlaşılmaktadır.

Atabey Gazi, Ravza-yı Mutahhara için Araç'ın köylerinden Özü, Munay, Yazıköy ile Musa Bey, Öküzviran ve Gürne köylerinin bir kısım gelirini vakfetmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kastamonu merkezde bulunan Biryancı Mescidi için Çorum köyünden, Cebrail ve Deveciler mescidleri için Arta köyünden, Seydiler Mescidi için Mendik köyünden vakıflar kurulmuştur. İsmail Bey, Aktaş köyünden bir kısım geliri Kastamonu'da bulunan Dede Sultan Zaviyesi için vakfetmiştir. Hamza Bey Milanî, Karapürçek köyünden yine merkezde bulunan Kübcüğez Mescidi için vakıf kurmuştur.

Tüm bu yapılar, Araç'ın etrafında gelişen dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimin bir sonucudur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
2. Tahrir Defterleri (TD): 23/m, 438, 456, 555.
3. EV. D. Nr: 17953, sayfa: 22a.
4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)
5. EV. D. Nr: 1962, sayfa: 155, sıra:143.
6. EV. D. Nr: 582, sayfa: 286, sıra: 195.
7. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBK)
8. MCO. 75.

Kitap ve Makaleler

9. *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)* II (1994). Ankara.
10. Barkan, Ö. L. (1940). İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller I Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıf. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. VI/L: 156-181.
11. Bilgen, M. & Konak, I. & Göktaş Kaya, L. (2020). Eflani Demirli (Küre-i Hadid) Köyü Camii ve Türbesi ile Kalem İşlerinin Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz Sanat Dergisi*. 14/25: 71-91.
12. Çakmak, A. (2016). Kastamonu'da Dinî Eğitimi Destekleyen Bir Müessese: Zaviye Vakıfları (XVI. Yüzyıl), *Kastamonu Üniversitesi/III. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu "Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Alimleri*". 06-08 Mayıs 2016. 223-245.
13. Çiftçi, F. (1995). *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*. Ankara.
14. Çiftçi, F. (2018). Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler II, Kastamonu.
15. Döşemetaş, Ö. (2019). *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası (1725-1750).* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
16. Kankal, A. (2004). *Türkmenin Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar arası Şehir Hayatı)*, Ankara.
17. Kastamonu Hurufat Defterleri (1690-1840) (2020). Haz. Mustafa Eğilmez, Özcan Oğur. İstanbul: Hiper Yayın.
18. Kavaklı Kundakçı, S. (2019). *Osmanlı Klasik Döneminde Taşköprü Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Hiper Yayın.

19. Kuruca, N. (1995). *XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri.* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
20. Maden, F.& Çiftçi, F. (2022). *Kastamonu Şer'iyye Sicillerinde Araç*, Araç: Araç Belediyesi.
21. Mehmet Behçet. (1998). *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Asâr-ı Kadîmesi).* Kastamonu.
22. Ocak A. Y. & Faroqhi S. (1986). Zâviye. *İslam Ansiklopedisi.* XIII: 1986:468-746.
23. Ocak, A. Y. (1978). Zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*. 12: 247-269.
24. Savaş, S. (1999). Zâviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü. *Osmanlı.* IX: 72-80.
25. *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* (1928). İstanbul: Helal Matbaası.
26. Yakupoğlu, C. (2009). *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi Kastamonu, Sinop, Çankırı, Bolu XIII.-XV. Yüzyıllar*. Ankara: Gazi Kitapevi.
27. Yediyıldız, B. (1988). Türk Kültür Sistemi içinde Vakfın Yeri. *Vakıflar Dergisi*. 20: 403-409.
28. Yücel, Y. (1980). *XIII.-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Candaroğulları Beylikleri*. Ankara.

AFRİKA'DA EKONOMİ HUKUKU'NUN UYUMLAŞTIRILMASI ÖRGÜTÜNÜN MUHASEBE SİSTEMİ (SYSCOHADA)*

Amine MOUSSA HISSEINE[1]
Şule YILDIZ[2]

**Bu çalışma, Amine MOUSSA HISSEINE tarafından Doç.Dr.Şule YILDIZ danışmanlığında Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsünde tamamlanan"Uluslararası Muhasebe Standartları ile OHADA Muhasebe Sisteminin (SYSCOHADA) Karşılaştırılması" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.*

[1]Bilim Uzmanı, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3208-0696
[2]Doç.Dr, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü ORCID :https://orcid.org/0000-0002-4630-0637

1. Giriş

Frankofon Afrika ülkeleri UEMOA(Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği) ve CEMAC(Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği) tarafından 2000 yılında benimsenen OHADA Muhasebe Sistemi (SYSCOHADA), muhasebe uygulamalarını standartlaştırmayı ve Afrika'daki iş ortamını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu sistem kıta Avrupası ortaklık modeli ve Anglosakson hissedar modeli olmak üzere iki ana muhasebe modeli arasında bir ara model olarak tasarlanmıştır: (Ngantchou, 2011: 35).

IFRS'nin sanayileşmiş ülkelerde zorunlu hale gelmesinden on beş yıl sonra Afrika ülkeleri, mevcut kalkınmayı desteklemenin ve uluslararası alanda tanınmanın tek yolu olan uluslararası standartların belirlenmesi ile bölgesel entegrasyon devamı için uyumlu bir muhasebe sisteminin sürdürülmesi arasındaki ikilemle karşı karşıya kalmıştır(M. A. Moussa, 2020: 12).

Dünya ekonomisinin fırsatları ve liberalleşmesi göz önüne alındığında, OHADA alanı ülkeleri artık yatırımcıları tatmin etmek için hesapların uluslararası ölçekte karşılaştırılabilirliğine izin verme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. 2013 Yılında Afrika'da iş hukukunun uyumlaştırılması örgütü (OHADA) üye devletleri, Dünya Bankası'nın mali desteğiyle muhasebe kanunu ve eki OHADA muhasebe sistemi'nin (SYSCOHADA) gözden geçirilmesi sürecine başlamıştır. Bu revizyon, 26 Ocak 2017'de Brazzaville'de (Kongo), OHADA Bakanlar Konseyi tarafından uluslararası finansal raporlama standartlarından (UFRS) kapsamlı bir şekilde ödünç alınan Muhasebe Hukuku ve Finansal Raporlama Tekdüzen Yasası'nın (AUDCIF) kabul edilmesine yol açmıştır. AUDCIF' in yeni hükümleri bireysel hesaplar için 1 Ocak 2018 ve konsolide hesaplar için 1 Ocak 2019 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir(Fossung vd., 2020 : 19).

OHADA topluluğu içinde muhasebe hukuku ve finansal bilgiler ile ilgili tek tip kanunun kabul edilmesi, söz konusu topluluğun (Abidjan'daki Batı Afrika Bölgesel Menkul Kıymetler Borsası (BRVM), Libreville'deki Orta Afrika Menkul Kıymetler Borsası (BVMAC) ve Kamerun'daki Douala Borsası (DSE)) finansal piyasalarında IAS/IFRS standartlarının kullanılmasının yolunu açmıştır. Gerçekten de,AUDCIF, OHADA'nın 17 Batı ve Orta Afrika ülkesinin borsasında veya halka arzında işlem gören şirketlerinin, SYSCOHADA standartlarındaki bireysel finansal tablolarına ek olarak, üretilen verilerin kalitesini ve karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'ndaki (UFRS) finansal tabloları üretmelerini zorunlu kılmaktadır. OHADA üye ülkelerinden borsaya kayıtlı olmayan şirketlerin IFRS kullanmasına izin verilir ancak zorunlu değildir(M. A. Moussa, 2020: 15)

Bu çalışmada, OHADA muhasebe sistemi farklı yönlerden ele alınacaktır. Öncelikle, OHADA organizasyonu ve kurumları hakkında kısa bir genel bakış sunulacaktır. İkinci olarak, çalışmanın konusu olan OHADA muhasebe sistemi ve yapısı hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü adım olarak SYSCOHADA tarafından seçilen finansal tabloların sunum modelleri tartışılacaktır.

2. Afrika'da Ekonomi Hukuku'nun Uyumlaştırılması Örgütü (OHADA)

Afrika'da Ekonomi Hukukunun Uyumlaştırılması Örgütü (OHADA), 17 Ekim 1993'te Port-Louis'de(Mauritius) imzalanan ve 17 Ekim 2008'de Kanada'nın Kebek şehrinde revize edilen Afrika'da Ekonomi Hukukunun Uyumlaştırılması Antlaşması ile oluşturulmuştur. Amacı, ilgili bölgenin muhasebe ve hukuk sistemini uyumlu hale getirmek olan örgüt, bugün on yedi Afrika ülkelerini: Benin, Burkina Faso, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Komorlar, Kongo Cumhuriyeti, Ekvator Gine'si, Gabon, Gine, Gine-Bissau, Fildişi Sahili, Mali, Nijer, Senegal, Togo, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ni bir araya getirmektedir. Örgüt, Afrika Birliği'nin herhangi bir üye devletine ve taraf olan devletlerin karşılıklı mutabakatıyla katılmaya davet edilen Afrika Birliği üyesi olmayan herhangi bir devlete açık kalmaktadır(Ngantchou, 2011: 35).

Bu örgütün aracılığıyla, imzalayan devletler, yatırımcıların zorlu beklentilerini karşılayabilecek birleşik bir ekonomik alanın kurulmasında Fransızca konuşulan siyah Afrika[1]'da katkıda bulunma isteklerini göstermişlerdir. Bu amaca ulaşmak için, OHADA üye devletleri, çoğu zaman güncel olmayan içeriğe sahip, birbiriyle çelişen ulusal yasaların kitlesel varlığıyla ilgili birtakım uyumsuzlukları çözmeye karar vermişlerdir. Gerçekten de, ulusal hukuk sistemlerini yükseltme çabaları genellikle enflasyona ve gereksiz karmaşıklığa yol açmıştır. Buna ek olarak, Afrika yargı ortamı, mahkeme kararlarına doğal olarak bağlı olan öngörülebilirliği ciddi şekilde tehlikeye atan önemli bir belirsizliğe uyum sağlamıştır. Ortaklarının ortaya koyduğu bu engelin farkında olan OHADA'nın yasa koyucusu, hukuk ve yargı güvenliği dogmasını toplum ittifakının kurucu ilkesi haline getirmiştir(Namlı, 2016: 98).

[1] Afrika kıtası, konuşulan diller açısından 3 bölüme ayrılmıştır: Mağrip, Sahra altı Afrika Fransızca konuşulan olarak adlandırılan ve geri kalanı"İngilizce konuşan" ve "Portekizce". Bu Sahra altı ülkeleri, Cezayir, Fas ve Tunus'tan oluşan Mağrip ülkelerinin aksine, Sıyah Afrika olarak da adlandırılmaktadır.

Afrika ülkelerinde ekonomik hukukun uyumlaştırılması ve yargı sistemlerinin işleyişinin iyileştirilmesi, yatırımcı güvenini yeniden tesis etmek, ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştırmak ve verimli bir özel sektör geliştirmek için gerekli görülmüştür. Bu uyumlaştırma, tüm üye devletlerde geçerli olan tekdüzen işlemlerin kabul edilmesi ve ilan edilmesi ve ekonomi hukukunun birliğini sağlamaktan sorumlu ortak bir adalet ve tahkim mahkemesinin kurulması yoluyla sağlanmıştır(Namlı, 2016: 99).

2.1. OHADA'nın Misyonu, Hedefleri ve Yapısı

OHADA'nın misyonu, yatırımları teşvik etmek ve Afrika'da yeni bir kalkınma merkezi oluşturmak amacıyla ekonomik faaliyetlerin yasal ve adli güvenliğini garanti altına almak için işletmelerin yasal ortamını rasyonelleştirmektir(Christophe, 2017: 159).Bunu başarmak için OHADA aşağıdakiler için çalışmaktadır(Christophe, 2017: 159):

* İşletmelerin faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla Üye Devletleri için basit, modern, uyumlu ve uyarlanmış ekonomik hukuku geliştirmek; bu ortak yasa kabul edildiğinde tüm Üye Devletlerde aynı şekilde geçerli olan Tekdüzen İşlemlerde (tekdüzen kanun)yer almaktadır;
* Ekonomik faaliyetlerin yasal kesinliğini garanti edebilecek koşullar altında bu hukukun özenle uygulanmasını garanti etmek; bu amaca, ticari uyuşmazlıkların yargısal çözümünün güvence altına alınması ve alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin teşvik edilmesi yoluyla ulaşılır;

OHADA'nın hedeflerine ulaşabilmesi için Organlar ve Tekdüzen İşlemler etrafında yapılandırılmış kurumsal bir sistemi vardır. Bu kurumlar arasındaki Muhasebe Standardizasyon Komisyonu(CNC),OHADA alanında muhasebe için düzenleyici bir organ olarak da belirleyici bir rol oynamaktadır. Ana görevi, OHADA Genel Muhasebe Planı ile Konsolide ve Birleşik Hesaplara ilişkin Muhasebe Sistemini güncellemektir(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 14).

Tekdüzen İşlemler

Taraf Devletlere ortak kurallar olan OHADA standartları, esas olarak Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen Tekdüzen İşlemlerden kaynaklanmaktadır. Tekdüzen İşlem, OHADA anlaşmasına imza atan tüm Afrika ülkelerinde geçerli olan OHADA Yasasının belirli bir alanını düzenleyen bir dizi yasal hükümdür. Başka bir deyişle, Tekdüzen İşlem, uluslar üstü uyumlaştırılmış bir yasadır. OHADA Antlaşması'nın 9. Maddesi uyarınca kabul edilmiş ve aksi belirtilmedikçe, kabulünden 90 gün sonra yürürlüğe girmek üzere OHADA Resmî Gazetesinde yayınlanmıştır. Bugüne kadar, OHADA'nın 10 Tekdüzen İşlemi vardır(Ngoma-Ya-Nzuzi, 2015: 29):

3. OHADA Muhasebe Sistemi (SYSCOHADA)

OHADA muhasebe sistemi, şirket hesaplarının düzenlenmesi ve uyumlu hale getirilmesine ilişkin tekdüzen işlemler ile kurulan Taraf Devletlerde kurulmuş şirketlerin hesaplarının düzenlenmesini ve tutulmasını düzenleyen hükümler bütünüdür. Hedefleri, Orta ve Batı Afrika'daki on yedi (17) Sahra altı Afrika ülkesinde muhasebe uygulamalarının standardizasyonu ve ekonomi ortamının iyileştirilmesidir(Ngoma-Ya-Nzuzi, 2015: 37).

OCAM (Afrika ve Madagaskar Birliği; Fransızca: Organization Commune Africaine et Malgache) 1961'de kurulmuş bir örgüttü ve üye ülkeler arasındaki işbirliğini teşvik etmek için yeni bağımsız Fransızca konuşan Afrika ülkeleri tarafından 1985'te feshedildi. Bu organizasyonun çalışmaları sayesinde, OCAM genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri (OCAM GAAP) 1970'lerde tanıtıldı (Degos ve diğerleri, 2019). Bu daha sonra 1990'larda SYSCOA (Batı Afrika Ülkeleri için Muhasebe Sistemi) olarak adlandırılan ve daha sonra SYSCOHADA olarak yeniden adlandırılan yeni bir muhasebe setinin geliştirilmesinin temeli oldu(Dıallo ve Çevik,2021:7).

Toko ve Souleymanou'n a (2011) göre, OCAM[2] planının zayıflıklarını gidermek için SYSCOHADA projesi doğmuştur. 1957 Fransız planının mirasçısı olan 1970 yılında kabul edilen OCAM planı oybirliğiyle alınmadığından tüm ülkeler buna bağlı kalmamıştır. Uyum açısından teorik bir ilerlemeyi temsil etmesine rağmen, gerçekte, ilgili ülkelerin çoğunda farklı şekilde uygulanmış ve çok sayıda OCAM planına yol açmıştır. Tüm bu nedenler ve kısıtlamalar, Fransızca konuşan Afrika devletlerini 1993'te daha dinamik bir örgüt olan OHADA'yı kurmaya yöneltmiştir. OHADA üyesi ülkelerin inisiyatifi, 2000 yılında yeni bir muhasebe setinin oluşturulmasına yol açmıştır. OHADA Muhasebe Sistemi (SYSCOHADA) olarak bilinen bu set işletmeler muhasebesinin organizasyonu ve uyumlaştırılmasına ilişkin tekdüzen işlemdir. Böylece Taraf Devletlerin şirketleri kişisel (şirket) hesaplar için 1 Ocak 2001'den, konsolide ve birleşik hesaplar için ise Ocak 2002'den itibaren SYSCOHADA'ya geçmiştir(Toko ve Souleymanou, 2011: 42).

OHADA muhasebe standartlarının kabulünden on yedi yıl sonra, OHADA muhasebe kanunu ve OHADA yönetişiminin revizyonu, güvenilirliğini garanti altına almak ve kıtadaki genişlemesini teşvik etmek için acil ve vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu nedenle, bu kuruluşun üye ülkelerin 2017 yılında muhasebe

[2] 1966 yılında 14 Afrika Devleti tarafından Madagaskar'da kurulan Afrika ve Madagaskar Ortak Örgütü, özellikle Fransızca konuşan Afrika Devletlerini bir araya getiren ve amacı üyeleri arasında ekonomik, kültürel ve sosyal işbirliği olan hükümetler arası bir örgüttür.

standartlarını uluslararası standartlar UFRS' ye yakınlaştırılmasına karar verilmiştir. Bu karar, 26 Ocak 2017'de aynı yılın 15 Şubat'ında yayınlanan Muhasebe Kanunu ve Finansal Bilgilere İlişkin Tekdüzen İşlemin (AUDCIF) kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni revize edilen SYSCOHADA'nın yürürlük tarihi, Bireysel Hesaplar için 01/01/2018; ve Konsolide Hesaplar, Birleşik Hesaplar ve UFRS'ye göre finansal tablolar için ise 01/01/2019 olarak belirlenmiştir. Kabul edilen bu yeni muhasebe standardı, uluslararası muhasebe standartlarına yönelik önemli bir evrime işaret etmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, borsada işlem gören şirketlerin UFRS/UMS'ye uygun olarak finansal tablolarını yayınlama ve dolayısıyla IASB tarafından yayınlanan standartlara tam olarak uyma zorunluluğu dışında, SYSCOHADA, UFRS/UMS ile ilgili herhangi bir konuda hüküm vermemiştir(Florentin Gaël YEPDO vd., 2020: 688).

Yeni muhasebe sistemi, revize edilmiş tekdüzen işlem ve revize edilmiş OHADA muhasebe sistemini (SYSCOHADA) içermektedir. Şu anda tüm OHADA üye devletlerinde şu özelliklerle karakterize edilen tek muhasebe standardıdır(Phambu ve Nkuka, 2022: 378):

* Artık Muhasebe hukuku ve finansal bilgilerle ilgili OHADA tekdüzen işlemi olarak adlandırılan tekdüzen işleminin isim değişikliğidir;
* Borsada işlem gören veya halka arz edilecek kuruluşlara, üretilen bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla, SYSCOHODA standardında bireysel finansal tablolarına ek olarak, uluslararası finansal raporlama standartları UFRS' de finansal tablolar üretme zorunluluğu getirilmektedir;
* Yeni revize edilmiş standart sistemine verimli bir geçiş sağlamak için geçiş hükümlerinin onaylanmasıdır;
* Muhasebe hukuku ve finansal raporlamaya ilişkin yeni Tekdüzen işlemin yürürlüğe girmesi, 24 Mart 2000 tarihli Tekdüzen işlemin şirketlerin hesaplarının düzenlenmesi ve uyumlaştırılmasına ilişkin hükümlerini sistematik olarak yürürlükten kaldırmaktadır.

OHADA muhasebe standardında yapılan reform, işletmelerin finansal ve muhasebe bilgilerinin kalitesinin ve hatta OHADA bölgesindeki ülkelerdeki performanslarının iyileştirilmesi bağlamındadır. Özel istetmeler, kamu işletmeleri, parastatal işletmeler ve karma işletmeler yanı sıra kooperatifler ve sivil toplum kuruluşları SYSCOHADA'ya tabidir. Ancak, AUDCIF'nın 5. maddesinin 3. fıkrasında belirtildiği üzere, kredi kuruluşları, mikrofinans kuruluşları, finansal piyasa katılımcıları, sigorta ve reasürans şirketleri, sosyal güvenlik ve sosyal yardım kuruluşları ile kâr amacı gütmeyen kuruluşlar SYSCOHADA kapsamı dışındadır(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 14).

3.1. UFRS Standartları Zamanında OHADA Muhasebe Sistemi

Orta ve Batı Afrika'daki muhasebe sisteminin evrimi, kıta Avrupası'nın ve özellikle Fransa'nın muhasebe standartlarının ve uygulamalarının evrimi ile bağlantılıdır(Feudjo, 2010). Ancak UFRS standartlarını benimseyen ülkelerin ekonomik ağırlığı da Afrika'da muhasebe standardizasyonunun temellerinden biridir. Muhasebe sistemi ekonomik bir fırsat olduğundan, OHADA bölgesi ülkeleri artık yatırımcıları tatmin etmek için hesapların uluslararası düzeyde karşılaştırılabilirliğine izin verme zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

2012 yılında OHADA tarafından Dünya Bankası'nın mali desteğiyle geliştirilen yatırım ortamı iyileştirme projesi (PACI), 2017 yılında AUDICF'nin kabulü ve SYSCOHADA'nın IFRS standartlarının kısmen benimsenmesiyle revizyon ile sonuçlanmıştır. Bu Tekdüzen işlem, OHADA bölgesinde faaliyet gösteren şirketleri yöneten muhasebe ve mali kuralları, Taraf Devletlerin yasal ve ekonomik bağlamına uygun olarak uluslararası muhasebe standardizasyonundaki gelişmelere uyarlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, bu revizyondan kaynaklanan en önemli yeniliklerden biri, borsada işlem gören şirketler ve halka arz kapsamında finansman başvurusunda bulunanlar için 1 Ocak 2019' dan itibaren zorunlu hale getirilen UFRS standartlarının kabul edilmesidir (Madde 113). Nitekim, muhasebe hukuku ve finansal raporlamaya ilişkin yeni tekdüzen işlemin 8. maddesi uyarınca, OHADA üye ülkelerin tüm borsada işlem gören şirketlerin ve borsada işlem görmeyen anonim şirketlerin finansal tablolarını hem UMS/UFRS tarafından belirtildiği şekilde hem de SYSCOHADA kurallarına göre hazırlamalıdır(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 15). Diğer bir deyişle, UMS/UFRS'ye tabi şirketler iki farklı finansal tablo seti hazırlamalıdır. Her şeyden önce, yatırımcıların yatırım kararlarında karşılaştırılabilir ve güvenilir finansal bilgiler açısından ihtiyaçlarını karşılamak için yalnızca borsaya yönelik olacak IAS/UFRS standartlarına uygun bir dizi finansal tablo hazırlanmalıdır. İkincisi, vergi amaçlı ve diğer paydaşlara yönelik başka bir finansal tablo setidir. Ancak, revize edilen SYSCOHADA'nın, borsada işlem gören şirketlerin UMS/UFRS 'a uyumlu finansal tablolar yayınlama ve dolayısıyla IASB tarafından yayınlanan standartlara tam olarak uyma yükümlülüğü dışında UFRS/IAS ile ilgili herhangi bir hususta hüküm verilmediği belirtilmelidir.

OHADA alanında IAS/IFRS standartlarının kısmen benimsenmesi 2 ana faktörle açıklanmaktadır. Bunlar iç ve dış faktörlerdir. İç faktörler, ülkelerin uluslararası yatırımcıları çekmek için kaliteli finansal tabloları teşvik ederek ve bilgilerin karşılaştırılabilirliğini sağlayarak Uluslararası Muhasebe Standartlarına uygun dinamik bir iç borsa geliştirme isteği ile açıklanmaktadır. Dış faktörler ise, IAS/IFRS standartlarının kısmen benimsenmesine yönelik

süreci doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen Dünya Bankası ve IMF gibi çok uluslu şirketler ve kurumlardan gelen baskıyı içermektedir(Souleymanou ve Mouafo, 2020: 84).

OHADA bölgesindeki borsanın göreceli büyüklüğüne rağmen, borsada işlem gören şirketlerin UFRS standartlarını uygulama zorunluluğu Bölgesel Menkul Kıymetler Borsası'nı (BRVM), BVMAC (Orta Afrika Menkul Kıymetler Borsası) ve DXS (Douala Menkul Kıymetler Borsası) IFRS'ye uygun finansal tablolar oluşturup, böylece karşılaştırılabilirliklerini, şeffaflıklarını ve yüksek kalitelerini sağlayıp, küresel borsada rekabetçi bir hale getirmektedir(Souleymanou ve Mouafo, 2020: 77).

3.1.1. OHADA Alanı için UFRS Standartlarının Benimsenmesinin Avantajları

Küresel ekonominin fırsatları ve liberalleşmesi göz önüne alındığında, Afrika şirketleri, küresel düzeyde pazar payını ele geçirmenin bir yolunu oluşturdukları için UFRS standartlarını benimsemekten fayda sağlayacaklardır. Bu aslında OHADA sistemindeki şirketlerin entegre etmesi gereken bir rekabet ilkesidir, özellikle de uluslararası pazarı fethetme hırsına sahiplerse. Bunun doğrudan sonucu, hesaplarının yeni muhasebe kurallarına göre sertifikalandırılmasının, sermaye hacmindeki artışa önemli ölçüde katkıda bulunabilecek uluslararası yatırımcılar nezdinde inandırıcılıklarını artırmaya yardımcı olmasıdır(M. Moussa, 2020: 3).

Bu nedenle, OHADA üye devletlerinin UFRS standartlarına uyum sağlamaları gerekli görünmektedir, çünkü bu kurallar alt bölgenin geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur. Ek olarak, OHADA muhasebe sistemi tarafından tavsiye edilen finansal bilgilerin kapsamı sınırlıdır, bu organizasyonun üyesi olan Afrika şirketlerinin karşılaştığı zorluklar, kendilerini dünya ekonomisinin evrimi ile uyumlu hale getirmelerini istemektedir. IAS standartlarından kaynaklanan UFRS standartları, temel amacı, coğrafi konumları ne olursa olsun geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından kolayca anlaşılmasını sağlamak için finansal bilgilerin işleme ve sunum yöntemlerini uyumlu hale getirmek olan uluslararası kapsam kurallarıdır. Bu nedenle, bir faaliyet kategorisi için oldukça uygun olan OHADA muhasebe standartlarının önerdiği kısıtlamaya bir yanıt olarak görünmektedir(M. Moussa, 2020: 3).

Ancak, IAS/IFRS standartlarının benimsenmesini haklı kılan ekonomik avantajlar çok büyük olsa bile, bunun OHADA üye ülkelerinde uygulanması hala isteksizlik uyandırmaktadır. UFRS standartlarına geçişte ve özellikle Kanada'da yaşanan yabancı deneyimler, geçiş işleminin nispeten karmaşık olduğunu ve muhasebe planı ve prosedürlerinde basit bir değişiklikle sınırlı

olmadığını göstermektedir. Teknik olarak, uluslararası standartlara uyum, ek ifşalar ve muhasebe uygulamalarında yüksek düzeyde takdir yetkisinden feragat içerdiğinden maliyetlidir(Ndjetcheu, 2018: 210).

Güçlü bir yasal sistem olan ve üye ülkelerde büyük bir kayıt dışı sektör ile karakterize edilen OHADA muhasebe sistemi, uluslararası standartların tam olarak benimsenmesini daha da geciktirebilecek faktörlerdir. Ayrıca(Wandji ve Pouomogne, 2021: 253), ekonomik istikrarsızlık, yatırımcılar tarafından hala bilinmeyen bir borsa kültürü, istikrarsız bir sosyal ortam ve şeffaf olmayan bir yasal ortam ile işaretlenen bağlam göz önüne alındığında, OHADA standartlarını IFRS'ye tamamen yakınlaştırmanın zamanının gelmediği de söylenmelidir.

Larson'a (1993) göre IAS standartları, onları uygulayan Afrika ülkelerinin sosyo-kültürel ve ekonomik bağlama adaptasyonlarından sonra ekonomik büyümelerini geliştirmenin bir aracı olarak düşünülebilmektedir. Bundan dolayı, OHADA standartlarının evrimi, bölgesel alandaki ülkelerin ekonomik ve sosyal bağlamını hesaba katmalıdır; bu nedenle, OHADA standartlarını IFRS standartlarıyla uyumlu hale getirme sürecinde, OHADA standartlarını IFRS standartlarına uyarlamayı düşünmek, IFRS standartlarının salt ve basit bir şekilde benimsendiğini iddia etmekten daha önemli olacaktır.

3.2. OHADA Muhasebe Sisteminin Yapısı

OHADA bölgesindeki 17 üye ülkenin tümü için muhasebe uygulamalarını düzenleyen belge, revize edilmiş OHADA muhasebe sisteminin (SYSCOHADA) eklendiği muhasebe hukuku ve finansal bilgilerle ilgili Tekdüzen işlemdir. Bu tekdüzen işlem iki ana başlıktan oluşur ve 1200'den fazla sayfaya sahiptir. Muhasebe uygulamalarını yöneten yasal külliyat olan ilk kısım, yalnızca AUDICF ile ilgilidir. İkinci kısım, OHADA muhasebe sistemi (SYSCOHADA) ile ilgilidir. OHADA gerekliliklerine göre finansal tabloların hazırlanması ve açıklanması konusunda gerekli tüm bilgileri sağlamaktadır. Bu ikinci kısımın kendisi iki(2) ana bölüme ayrılmıştır. Birincisi, OHADA genel hesap planına (PCGO) adanmıştır. Her biri belirli bir konuyu ele alan yedi (7) başlıktan oluşan PCGO, bireysel işletmelerin muhasebesiyle ilgilenmektedir. İkinci bölüm, konsolide ve birleşik hesaplarla ilgili muhasebe sistemine ayrılmıştır.

3.2.1. SYSCOHADA'nın Finansal Tablo Sunum Sistemleri

Tüm işletmelerin hesap tutmalarını sağlamak ve böylece yatırımcılarla aralarında daha iyi bir iletişim ortamı sağlamak için SYSCOHADA, her biri yılın vergisiz cirosuna ilişkin kriterlere göre değerlendirilen işletmenin büyüklüğüne uyarlanmış iki muhasebe sistemine sahiptir. Bunlar "normal sistem" ve "minimum nakit sistemi"dir. Ancak, SYSCOHADA tarafından kurulan iki sistemin iki farklı muhasebe seti değil, işletmenin büyüklüğüne bağlı olarak hazırlanması ve yayınlanması gereken finansal tablolar açısından farklı gereksinimleri olan tek bir set olduğu belirtilmelidir(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 16).

Normal Sistemi(SN)

AUDICF'nın 11. Maddesinin 3.fıkrasına göre;herhangi bir işletme, büyüklüğü ile ilgili istisna dışında, normal finansal tablo, sunum ve defter tutma sistemine tabidir. Bu hükme göre, bir sektörden diğerine farklılık gösteren yıllık ciro kriterini karşılamayan 13. maddede belirtilenler dışında tüm işletmeler normal rejime tabidir. Ancak, küçük işletmeler finansal tablolarını normal sistemde sunmayı seçebilmektedir. Bu durumda, finansal tabloların normal sistem altında sunulmasıyla ilgili tüm gerekliliklere uymak zorundadırlar. Yalnızca küçük ve mikro işletmeleri ilgilendiren minimum nakit sisteminin aksine, Normal Sistem büyük ve orta boy işletmeler için geçerlidir(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 16)

Yıllık cirosu AUDICF'ın 13. Maddesinde belirtilen tutardan büyük veya ona eşit olan herhangi bir işletme fiili olarak normal sistemin düzenlemesine tabidir. Aksine, 13. maddede belirtilen tutardan daha az yıllık ciro elde eden herhangi bir işletme, Minimum nakit sisteminin düzenlenmesine tabidir(Tahar ve Hamza, 2018: 356).

Normal sistemin finansal tabloları bilanço, gelir tablosu, nakit akış tablosu ve ekli notları içermektedir. Bu finansal tablolar bu bölümde biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Minimum Nakit Sistemi(SMT)

OHADA Muhasebe Sistemi, üretken sektörün büyük bölümünü oluşturan kayıt dışı sektörü de hesaba katmak için küçük ve mikro işletmeler için Minimum Nakit Sistemini sağlamıştır. Bu minimum nakit sistemi (SMT), Tekdüzen işlemin hükümlerinden istisna bir sistemdir. Cirosu AUDICF'nın 13. Maddesinde öngörülen eşiklerin altında olan küçük işletmeler için tasarlanmıştır. (SMT)'ye tabi işletmeler, OHADA'nın muhasebe Sistemi modellerine uygun olarak, işletmeler tarafından tutulması gereken nakit muhasebesi esas alınarak hazırlanan Bilanço, Gelir Tablosu ve Dipnotlar hazırlamalıdır(Tahar ve Hamza, 2018: 357).

Tablo 1: SYSCOHADA'daki Sistemlerin Özetleyici Tablosu

Faaliyet sektörüne göre vergiler hariç maksimum yıllık ciro		Uygulanabilir Muhasebe Sistemleri	
		Minimum Nakit Sistemi(SMT)	Normal Sistemi(SN)
Minimum Nakit Sistemi eşikleri	Ticari işletmeleri< Altmış (60) milyon FCFA (*)	Zorunludur	İsteğe bağlıdır
	Zanaat ve benzeri işletmeleri < Kırk (40) milyon FCFA		
	Hizmet işletmeleri <Otuz (30) milyon FCFA		
Ciro ≥ Minimum Nakit Sistemi eşiği		Yasaktır	Zorunludur

Kaynak:Tahar, M., ve Hamza, T. (2018). Le SYSCOHADA: Un véritable outil d'harmonisation comptable. 366-342 ,(2)5 ,حوليات جامعة بشار في العلوم الاقتصادية. https://www.asjp.cerist.dz/en/article/123099(29/05/2021))

(*) 1 milyon FCFA=1722,65 Dolar

SYSCOHADA Normal Sisteminin Finansal Tabloları

Faaliyetlerinin ve varlıklarının durumunu ve gelişimini izlemek için herhangi bir işletme için hesap tutmak önemlidir. OHADA, şirketlerin sentez finansal tablolar hazırlamasını zorunlu kılmaktadır. Şirketin varlıkları, mali durumu ve sonuçları hakkında rapor vermek için hazırlanan periyodik tablolardır. Sunulacak finansal tabloların sayısı kullanılan muhasebe sistemine göre değişmektedir. Normal sistemin mali tabloları Bilançoyu, yıllık gelir tablosunu, nakit akış tablosunu ve dipnotlarını içermektedir. Bu finansal tablolar, mali yılın bitiminden itibaren dört ay içinde kapatılmaktadır(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017 : 24).

***Bilanço**

Bilanço, işletmenin belirli bir tarihteki finansal durumunu varlık ve yükümlülükler açısından tanımlayan özet bir tablodur. SYSCOHADA, sonucun dağıtımından önce bir bilanço önerip ve bilanço kalemlerinin işlevsel bir sınıflandırmasını seçmektedir. Gerçekten de, fonksiyonel bilanço, işletmenin ekonomik faaliyetini analiz etmeyi mümkün kılan üç ana fonksiyon temelinde farklı başlık ve pozisyonların yapısı tasarlanan bir bilançodur(Doriane, 2013: 34):

- Yatırım fonksiyonu: maddi duran, maddi olmayan duran varlıklar ve finansal duran varlıklar ile ilgilidir.
- Finansman fonksiyonu: özkaynaklar ve uzun vadeli mali borçlar ile ilgilidir.
- Faaliyet fonksiyonu: dönen varlıklar ile ilgili olarak: olağanüstü faaliyetlerin dönen varlıkları (HAO), dönen faaliyet varlıkları, nakit-varlıklar ve çeviri farkları-varlıkları; ve dönen kaynaklar için: olağanüstü

faaliyetlerden kısa vadeli kaynakları (HAO), kısa vadeli faaliyet kaynakları, nakit-kaynaklar ve çeviri farkları-kaynaklar.

Bilanço kalemlerinin tanımı ile ilgili olarak, SYSCOHADA üst bilanço kalemleri ile alt bilanço kalemleri arasında ayrım yapmaktadır. Üst bilanço kalemleri, bilançoda istikrarlı ve uzun vadeli kalemler olarak kabul edilen duran varlıklar, özkaynaklar ve uzun vadeli mali borçları ifade etmektedir. Bilançonun alt kısmında yer alan kalemler ise bir yanda dönen varlıklar ve nakit-varlıklarının unsurlarını, diğer yanda ise kısa vadeli borçlar ve nakit-kaynaklarının unsurlarını göstermektedir.

Bilançonun işlevsel yaklaşımı, bir finansal analiz çerçevesinde, işletmenin finansal yapısını değerlendirmeyi, istikrarlı ve operasyonel finansal ihtiyaçları ve işletmenin sahip olduğu kaynak türlerini değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu yaklaşımla, fonksiyona göre sınıflandırılan bilanço kalemlerini karşılaştırarak finansal dengeyi belirlenebilir ve kaynakların kullanımlarının ne düzeyde karşılandığını gözlemlenebilir. SYSCOHADA, normal sisteme tabi işletmeler için mali yıl sonunda finansal tablolarının sunumu için iki bilanço modeli sağlamıştır. Bunlar, tek bir sayfada sunulabilen yatay formatlı model ve iki farklı sayfada gösterilen portre formatlı model, bir tarafta aktifler ve diğer tarafta pasiflerdir. İşletmeler bilançolarının sunumu için modellerden birini seçme seçeneğine sahiptir. Tablo 2 ve 3, SYSCOHADA tarafından sağlanan portre formatta bilanço modelini sunmaktadır.

Tablo 2: SYSCOHADA Normal Sisteminin Bilanço Portre Formatı (Aktif Sayfası)

İşletmenin Adı……. 31/12 Tarihinde Dönem Sonu…….
Vergi Kimlik Numarası……. Süre(Ay Olarak): …….
31/12/N Tarihinde Bilanço

Refer-Anslar	Varliklar	Dipnot	31/12/N Tarihinde Dönem Sonu Dönem Sonu			31/12/N-1 Tarihinde Dönem Sonu
			Brüt	Amortis Ve Değer D	Net	Net
Ad	Maddi Olmayan Duran Varliklar	3				
Af	Araştırma Ve Geliştirme Giderleri					
Ae	Bröve, Lisans, Yazılım Ve Benzeri Haklar					
Ag	Şerefiye Ve Kira Hakları					
Ah	Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar					
Ai	Maddi Duran Varliklar	3				
Aj	Arazı Ve Arsalar Yatırım Dahil					
Ak	Binalar Yatırım Dahil					
Al	Yeraltı Ve Yerüstü Düzenleri					
Am	Tesis,Makine,Cihazlar Ve Canlı Varlıklar					
An	Taşıtlar					
Ap	Duran Varlıklar Için Verilen Avans Ve Taksitler	3				
Aq	Finansal Duran Varliklar	4				
Ar	Bağlı Menkul Kıymetler					
As	Diğer Finansal Duran Varlıklar					
Az	Toplam Aktif Duran Varliklar					
Ba	Dönen Varlik Faaliy.Olağandişi	5				
Bb	Stoklar Ve Yari Mamuller-Üretim	6				
Bg	Alacaklar Ve Benzeri					
Bh	Satıcılara Verilen Avanslar	17				
Bi	Alıcılar	7				
Bj	Diğer Alacaklar	8				
Bkk	Toplam Dönen Varlik					
Bq	Menkul Kıymetler					
Br	Tahsil Edilecek Menkul Kıymetler					
Bs	Bankalar,Alınan Çekler,Kasa Ve Benzeri					
Bt	Toplam Nakit Aktif					
Bu	Aktif Yabancı Para Çevrim Farkları					
Bz	Genel Toplam					

Kaynak :AUDICF, ve SYSCOHADA. (2017). Acte uniforme relatif au droit comptable et à l'information financière & système comptable OHADA (SYSCOHADA). *Journal officiel de l'OHADA N° spécial.* https://www.ohada.com/uploads/actualite/3349/audcif-2017_jo-final.pdf(20/02/2022))

Tablo 3: SYSCOHADA Normal Sisteminin Portre Bilanço (Pasif Sayfası) Formatı

İşletmenin adı……. 31/12 tarihinde Dönem sonu…….
Vergi Kimlik Numarası……. Süre(ay olarak): …….
31/12/N tarihinde Bilanço

Refe-Ranslar	PASİF	Not	31/12/N TARİHİNDE DÖNEM SONU			31/12/N-1 TARİHİNDE DÖNEM SONU
			NET			NET
Ca	Sermaye	13				
Cb	Ödenmemiş Sermaye Hesabı(-)	13				
Cd	Sermayeye Bağlı Primler	14				
Ce	Yeniden Değerleme Farkları	3e				
Cf	Yararlanılamayan Yedekler	14				
Cg	Serbest Yedekler	14				
Ch	Geçmiş Yıllar Karları(+Yada-)	14				
Cj	Dönem Net Karı (+Yada -)					
Cl	Yatırımların Sübvansiyonu	15				
Cm	Düzenlenmiş Karşılıkları	15				
Cp	Toplam Özkaynaklar Ve Benzeri					
Da	Krediler Ve Mali Borçlar	16				
Db	Kiralama Satın Alma İşlemlerinden Borçlar	16				
Dc	Risk Ve Giderlere İlişkin Karşılıkları	16				
Dd	Toplam Mali Borçlar Ve Benzeri					
Df	Toplam İstikrarli Kaynaklar					
Dh	Faaliyet.Olağandışı Dönen Borçlar	5				
Di	Alıcılardan Alınan Avanslar	7				
Dj	Satıcılar	17				
Dk	Sosyal Ve Vergi Borçları	18				
Dm	Diğer Borçlar	19				
Dn	Kısa Vadeli Risklere Ilişkin Karşılıkları	19				
Dp	Toplam Dönen Pasif					
Dq	Bankalar,Reeskont Kredisi	20				
Dr	Bankalar, Finansal Kurumlar Ve Nakit Kredileri	20				
Dt	Pasif Yabancı Para Çevrim Farkları					
Dv	Toplam Nakit-Pasif	12				
Dz	Genel Toplam					

Kaynak:AUDICF, ve SYSCOHADA. (2017). Acte uniforme relatif au droit comptable et à l'information financière & système comptable OHADA (SYSCOHADA). *Journal officiel de l'OHADA N° spécial*. https://www.ohada.com/uploads/actualite/3349/audcif-2017_jo-final.pdf(20/02/2022))

Bilançonun iki sayfası önce işletmenin adını, vergi kimliğini ve muhasebe dönemine ilişkin bilgileri göstermektedir. İlk sayfa yalnızca aşağıdaki sütunlara sahip olan varlık kalemlerini görüntüler: referanslar, varlıklar, notlar ve son olarak brüt, amortisman ve değer düşüklük tutarı ile cari dönem ve önceki dönem için her kalem satırı için net tutardır. İkinci tablo ise, referans sütunları, pasif kalemleri, notlar ve cari ve önceki mali dönemlere ait net tutarı içeren pasifleri göstermektedir.

*** Normal Sistemin Gelir Tablosu**

Gelir tablosu, belirli bir dönem için işletmenin faaliyeti tarafından üretilen tüm kaynakları ve uygulanan araçlar tarafından tüketilen veya neden olunan giderleri iki faaliyet türüne göre raporlanır: Olağan Faaliyet (faaliyet ve finansal) ;HAO Faaliyet (Olağandışı faaliyet).

Bu gelirler ile bu giderler arasındaki fark, dönem sonucunu (kar veya zarar) vermektedir. Olağan faaliyet, faaliyet ve finansal işlemlerden oluşmaktadır. Esas faaliyet, mal alım satımı gibi işletmenin faaliyeti ile ilgili işlemleri içermektedir.Finansal faaliyet, örneğin bir kredinin faizinden kaynaklanan giderler (finansal giderler) , yatırımlar veya bir bağlı ortaklık tarafından ödenen bir temettü tahsilatı (finansal gelir) gibi işletmenin finansal işlemlerine karşılık gelmektedir.

OHADA Hesap Planı, gelir tablosunun okunmasını ve işletmenin performansının analizini kolaylaştırmak için gelir tablosunun bir liste şeklinde sunulmasını önermektedir. Bu sunum, OHADA Hesap Planı tarafından tutulan ara yönetim bakiyelerini basamaklı ve açıkça vurgulama avantajına sahiptir(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 1003):

İki sunum formatına sahip olan bilançonun aksine, gelir tablosunun liste şeklinde sadece bir sunum modeli vardır. Aşağıdaki tablo, SYSCOHADA'nın gerektirdiği normal sistemin gelir tablosunun modelini sunmaktadır.

Tablo 4: SYSCOHADA Normal Sisteminin Gelir Tablosu

İşletmenin Adı……. 31/12/ Tarihinde Dönem Sonu…….
Vergi Kimlik Numarası……. Süre(Ay Olarak): …….

31/12/N Tarihinde Gelir Tablosu

Referans	Unvanlar		Not	31/12/N Net	31/12/N-1 Net
Ta	Ticarı Mallar Satışları **A**	+	21		
Ra	Ticari Mallar Alışları	–	22		
Rb	Mal Stoklarındaki Varyasyonu	–/+	6		
Xa	Ticari Marjı(Toplam Ta Rb'ya)				
Tb	Üretilen Ürünlerin Satışları **B**	+	21		
Tc	Satılan İşler Ve Hizmetler **C**	+	21		
Td	Aksesuar Gelirler **D**	+	21		
Xb	Ciro (A + B+ C+ D)				
Te	Depolanmış Üretim (Veya Stoktan Çıkarma)	–/+	6		
Tf	Aktifleştirilmiş Üretim		21		
Tg	Faaliyet Sübvansiyonları		21		
Th	Diğer Gelirler	+	21		
Tı	Faaliyet Giderlerinin Transferi	+	12		
Rc	İlk Madde Ve Malzeme Alışları	–	22		
Rd	Stoklarındaki İlk Madde Ve Malzeme Varyasyonu	–/+	6		
Re	Diğer Alışlar	–	22		
Rf	Tedarik Stoklarındaki Varyasyonlar	–/+	6		
Fg	Nakliyeler	–	23		
Rh	Dış Hizmetler	–	24		
Rı	Vergiler	–	25		
Rj	Diğer Giderler	–	26		
Xc	Katma Değer(Xb+Ra+Rb)+ (Te'den Rj'ye Toplam)				
Rk	Personel Giderleri	–	27		
Xd	Brüt Faaliyet Fazlası		28		
Tj	Amortismanlar, Karşılıklar Ve Değer Düşüklükler İptalleri	+	28		
Rl	Amortismanlar, Karşılıklar Ve Değer Düşüklükler Giderleri	–	3c& 28		
Xe	Faaliyet Sonucu(Xd+Tj+Rl)				
Tk	Mali Ve Benzeri Gelirler	+	29		
Tl	Karşılıkların Ve Finansal Değer Düşüklüklerinin İptalleri	+	28		
Tm	Finansal Giderlerin Transferleri	+	12		

Rm	Finansal Maliyetler Ve Benzeri Giderler	–	29		
Rn	Karşılıklar Ve Finansal Değer Düşüklük Giderleri	–	3c& 28		
Xf	Finansal Sonucu (Tk'den Rn'ye Toplam)				
Xg	Olağan Faaliyetlerin Sonucu (Xe+Xf)				
Tn	Duran Varlıkların Satışlarından Gelirler	+	3d		
To	Diğer Hao Gelirler	+	30		
Ro	Duran Varlıklar Satışlarının Defter Değerleri	–	3d		
Rp	Diğer Hao Giderleri	–	30		
Xh	Olağandışı Faaliyetlerin Sonucu (Tn'den Rp'ye Toplam)				
Rq	İşçilerin Katılımı	–	30		
Rs	Dönem Karı Vergisi	–			
Xı	Net Sonuç (Xg+Xh+Rq+Rs)				

Kaynak:AUDICF, ve SYSCOHADA. (2017). Acte uniforme relatif au droit comptable et à l'information financière & système comptable OHADA (SYSCOHADA). *Journal officiel de l'OHADA N° spécial.* https://www.ohada.com/uploads/actualite/3349/audcif-2017_jo-final.pdf(20/02/2022))

Tabloda gösterildiği gibi, gelir tablosu önce kurum hakkında, yani adı, vergi kimlik numarası, mali yılın kapanış tarihi ve yıldaki toplam ay sayısı hakkında bilgileri sunmaktadır. Gelir tablosu daha sonra, gelir tablosunun her bir kalemi için referansları, kalemleri, notları ve cari ve önceki dönemin net tutarını içeren farklı sütunları göstermektedir.

*** Normal Sisteminin Nakit Akış Tablosu**

Nakit akış tablosu, bir işletmenin belirli bir dönemdeki tüm fon giriş ve çıkışlarını detaylandırmaktadır. OHADA muhasebe sistemi, bu nakit hareketlerini nakit akış tablosunda sunulması gereken 3 kategoride sınıflandırmaktadır. Bunlar, esas faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları, yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları ve finansal faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışlarıdır(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 1006).

a. Operasyonel Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışı

Operasyonel faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları, işletmenin ana faaliyeti ile diğer yatırım dışı veya finansman faaliyeti hareketlerinden kaynaklanan nakit hareketlerinin tamamıdır. Operasyonel faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarının hesaplanması aşağıdaki şekilde gerçekleştirilir :

Toplam öz finansman kapasitesi (CAFG) , tüm tahsil edilecek gelirler eksi ödenecek giderler eklenerek EBE' ten (Brüt işletme karı) hesaplanmaktadır.

CAFG = EBE+ tahsil edilecek gelirler (nakit girişler) – ödenecek giderler (nakit çıkışlar)

İkinci olarak, CAFG' de operasyonel faaliyetlerden nakit akışlarına geçiş, operasyonel faaliyetleriyle ilgili stok, alacak ve borçlardaki varyasyonlar düzeltildikten sonra yapılmaktadır.

Operasyonel faaliyetlerinden nakit akışı = CAFG – varyasyonlar (Stoklar, Alacaklar, Borçlar ve benzeri).

b. Yatırım Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışları

Yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan akışlar, maddi olmayan, maddi duran ve finansal duran varlıkların satın alınması ve elden çıkarılmasıyla ilgili tüm gelirler ve harcamalar olarak kabul edilmektedir. Ancak SYSCOHADA, nakit akışı oluşturmayan duran varlıklardaki tüm varyasyonların nakit akış tablosunda görünmemesi gerektiğini belirtmektedir.Yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları aşağıdaki şekilde hesaplanır:

Yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları = Maddi olmayan, maddi duran ve finansal duran varlıkların satışlarına ilişkin nakit girişler – maddi olmayan, maddi duran ve finansal duran varlıkların alışlarına ilişkin nakit çıkışlar.

Duran varlıklar alımlarına ilişkin ödemeleri elde etmek için, öncelikle bu maddi olmayan, maddi ve finansal duran varlıkların iktisabına ilişkin borç ve alacaklardaki varyasyonlarda bir düzeltme yapılmaktadır.

c. Finansman Faaliyetlerinden Kaynaklanan Nakit Akışı

Finansman faaliyetleriyle ilgili nakit akışları, işletmenin özkaynaklarının ve borçlarının tutar ve bileşimindeki değişikliklerle ilgili tüm ödemeler ve tahsilatlar olarak kabul edilmektedir. Ancak, nakit etkisi olmayan pozisyon değişikliği nakit akış tablosunda gösterilmemektedir(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 1013). Aşağıdaki formül, finansal faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışının hesaplanmasını sağlamaktadır.

Finansal faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışı = Özkaynaktan gelen nakit akışı + Yabancı kaynaklardan gelen nakit akışı.

Nakit akış tablosu ayrıca, diğer finansal tablolar gibi, şirket hakkında isim, vergi kimlik numarası, mali yılın kapanış tarihi ve ay olarak süresi gibi bilgileri sunmaktadır. Bu farklı sütunlar, referansları, kalemleri, notları ve son olarak cari ve önceki dönemler için net nakit miktarını göstermektedir. Nakit akış tablosunun yapısı üç ana ara toplamdan oluşmaktadır. Ara toplamların toplamı, tüm varyasyonlar düzeltildikten sonra dönemin net nakit akışını vermektedir.

* Normal Sisteminin Dipnotları

Dipnotların amacı, bilanço, gelir tablosu ve nakit akış tablosunda verilen bilgileri tamamlamak ve yorum yapmaktır. Daha iyi karar verebilmek için finansal tablolarda yer almayan ek ayrıntılar ve diğer yararlı bilgiler sağlamaktadırlar. Ancak, finansal tablolarda yer alan bilgilerin ekteki

dipnotlarda yer almaması gerektiği belirtilmelidir. Dipnotlar, OHADA hesap planına (PCGO) uygunluk beyanını zorunlu içermelidir. Mali tablolar, yalnızca SYSCOHADA ile ilgili tüm hükümlere uygun oldukları takdirde SYSCOHADA ile uyumlu olarak beyan edilmelidir. Ayrıca, dipnotlarda yer alan bilgilerle bağlantı kurulabilmesi için finansal tabloların her bir unsuruna referans bulunulmalıdır(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 1018).

SYSCOHADA, dipnotların bir modelden diğerine farklılık gösterebilecek otuz altı (36) sunum modeli önermektedir. Ancak işletmelerin hepsini sunma zorunluluğu yoktur. Finansal tablolara yalnızca belgelenmiş modeller eklenmelidir ve her birinin içeriği işletmelerin kendileri tarafından geliştirilebilmektedir(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 1019).

Aşağıdaki tabloda SYSCOHADA tarafından sağlanan dipnotların listesi sunulmaktadır.

3.2.2. OHADA Genel Hesap Planı

OHADA muhasebe sisteminin hesap planı, bir sayı ve bir unvan ile özdeşlenen ve tanımlanan hesaplar kümesidir. Taraf Devletler tarafından oluşturulan OHADA ekonomik alanı dahilinde faaliyetler yürüten herhangi bir finansal olmayan kuruluş, OHADA hesap planını kullanmalıdır. Ancak, OHADA hesap planı, konsolide tablo hazırlaması planlamaları için geçerli değildir. Ancak bu kuruluşlar OHADA hesap planına başvurarak kendi hesap planlarını oluşturabilmektedirler.

OHADA Muhasebe Sistemi, 1'den 9'a kadar kodları olan dokuz sınıf içermektedir. İlk sekiz sınıf genel muhasebe ve yönetim muhasebesi için ayrılırken, taahhüt muhasebesi ve maliyet muhasebesi son sınıfı paylaşmaktadır. Hesap planının 9. sınıfının kullanımı isteğe bağlıdır; Kullanıp kullanmama kararı işletmeye bağlıdır.

OHADA hesap planı, sınıflara, gruplara ve alt sınıflara ayrılan ondalık hesap kodlamasına dayanmaktadır. Hesap planının kodlanması, belirli sabitleri ve belirli koşutlukları dikkate almaktadır.

Sabitler : bir yer veya bir hesap sınıfı içindeki konum sıralarına göre belirli bir anlamı olan rakamları gösterip ve değişmez kalmaktadırlar(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 213).

Koşutluklar: hesap planındaki koşutluklar, aynı sınıftaki veya farklı sınıf aralıkları arasındaki diğer hesaplarla görüntülenme veya numaralandırılma biçimleri bakımından bazı benzerliklere sahip hesapları tanımlamaktadırlar(AUDICF ve SYSCOHADA, 2017: 214).

4. SONUÇ

Bu çalışmada, OHADA muhasebe sistemi,OHADA organizasyonu ve kurumları hakkında bilgi verilmiş, SYSCOHADA tarafından seçilen finansal tabloların sunum modelleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Ülkemiz ve Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler, ayrıca öğrenci değişim programları, iki ülkenin birbirlerinin muhasebe ve finans ortamını anlamasının önemine işaret etmektedir. Mali bilgilerin sunumu ve denetlenmesinde ana faktör olan muhasebe sisteminin, hem ekonomistler, hem akademisyen hem öğrenci hem de diğer paydaşlar açısından anlaşılabilir olması gerekmektedir.

OHADA (Afrika'da İş Hukukunun Uyumlaştırılması Örgütü), bölgesel entegrasyonu güçlendiren yasal bir çerçeve sağlamayı ve aynı zamanda ekonomik büyüme için bir araç olarak hizmet etmeyi amaçlayan bir Afrika kuruluşudur. Bu amaç, örgütün 17 üye ülkesi tarafından muhasebe yasası (AUDCIF) ve/ veya SYSCOHADA dahil olmak üzere 10 tekdüzen işlemin kabul edilmesine yol açmıştır. SYSCOHADA, muhasebe uygulamalarını uyumlaştırmaya yönelik önceki girişimlerin başarısız olmasından sonra ilk kez 2001 yılında tanıtılmıştır. SYSCOHADA'nın 2017 yılında OHADA üyesi ülkeler tarafından revize edilmesi, muhasebe sisteminin kavramsal çerçevesini Uluslararası Muhasebe Standartları IAS/IFRS ile daha uyumlu hale getirmiş ve borsada işlem gören şirketler için IAS/IFRS standartlarının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir.OHADA Muhasebe sistemi günümüzde Anglo-Sakson, kıta Avrupası ve uluslararası muhasebe kavramının bir karışımının bir sonucudur (Elad, 2015).

KAYNAKÇA

1. AUDICF, ve SYSCOHADA. (2017). *Acte uniforme relatif au droit comptable et à l'information financière & système comptable OHADA (SYSCOHADA)*. Journal officiel de l'OHADA N° spécial. https://www.ohada.com/uploads/actualite/3349/audcif-2017_jo-final.pdf(20/02/2022)
2. Christophe, K. M. (2017). L'adhésion de la république démocratique du Congo à l'OHADA et son impact sur le droit congolais des affaires: cas de la ville de Kolwezi. *Kas african Law study Library, 4(2), 157-170. https://doi.org/10.5771/2363-6262-2017-2-157*
3. Degos, J. G., Levant, Y., & Touron, P. (2019). The history of accounting standards in French-speaking African countries since independence: the uneasy path toward IFRS. Accounting, Auditing & Accountability Journal, 32(1), 75–100. https://doi.org/10.1108/AAAJ-03-2016-2459
4. Doriane, K. P. G. (2013*). L'image fidèle de l'entreprise en droit comptable OHADA.* Yüksek Lisans Tezi. Université de Dschang/ faculté des sciences juridiques et politiques, Dschang
5. Elad, C. (2015). The development of accounting in the franc zone countries in Ffrica. The International Journal of Accounting, 50(1), 75–100. https://doi.org/10.1016/j.intacc.2014.12.006
6. Feudjo, J. R. (2010). Harmonisation des normes africaines (OHADA) et internationales (IAS/IFRS): Une urgence ou une exigence ? *La Revue des Sciences de Gestion, n°245-246(5), 149-158. https://www.cairn.info/revue-des-sciences-de-gestion-2010-5-page-149.htm(02/03/2022)*
7. Florentin Gaël YEPDO, NYASSEU Emma Joachim, ve Léonie, T. A. P. (2020). *Harmonisation des normes comptables internationales et OHADA: Une analyse critique des parties prenantes.*https://doi.org/10.5281/ZENODO.3597202
8. Fossung, M. F., Ntoung, L. A. T., Santos de Oliveira, H. M., Pereira, C. M. F., Bastos, S. A. M. C., & Pimentel, L. M. (2020). Transition to the revised OHADA law on accounting and financial reporting: Corporate perceptions of costs and benefits. Journal of Risk and Financial Management, 13(8), 172.
9. Hangi, B. H. (2018). *L'image fidèle dans les sociétés commerciales de la République Démocratique du Congo: Vérifications empiriques au regard du Système comptable OHADA* (Doctoral dissertation, Université Protestante au Congo Kinshasa).

10. IFRS *10. (2011). IFRS 10—États financiers consolidés* [Standard]. https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs10(07/02/2022)
11. Larson, R. K. (1993). *An empirical investigation of the relationships between international accounting standards, equity markets and economic growth in developing countries.* 6(2) ,130-157.https://doi.org/10.1111/j.1467-646X.1995.tb00054.x
12. Moussa, M. A. (2020). Normes comptables internationales en Afrique: réalités et opportunités.*Revue d'Etudes en Management et Finance d'Organisation, 4(11), Article 11. https://revues.imist.ma/index.php/REMFO/article/view/20907(06/03/2020)*
13. *Namlı, M. (2016)*. Afrika'da Ekonomi Hukuku'nun Uyumlaştırılmasına İlişkin Sözleşmeye'ye(OHADA sözleşmesi) Genel Bakış. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 33(1), 91-123. https://dergipark.org.tr/en/pub/iumhmohb/issue/23903/254740(28/07/2021)*
14. Ndjetcheu, L. (2018). Accounting models challenged by environmental preoccupations: An analysis based on the OHADA accounting law. *International Journal of Critical Accounting, 10(3-4), 206-223. https://doi.org/10.1504/IJCA.2018.093059*
15. Ngantchou, A. (2011).Le système comptable OHADA: Une réconciliation des modèles « européen continental » et « anglo-saxon » ? *Comptabilite Controle Audit, Tome 17(3), 31-53. https://www.cairn.info/journal-comptabilite-controle-audit-2011-3-page-31.htm(03/04/2021)*
16. Ngoma-Ya-Nzuzi, D. (2015). *Manuel du système comptable OHADA: Théorie et pratique* (Bruylant). https://fr.scribd.com/book/496163161/Manuel-du-systeme-comptable-OHADA-Theorie-et-pratique(20/04/2021)
17. Phambu, R. M., ve Nkuka, H. N. (2022). De quelques Innovations apportées par le Système comptable OHADA révisé.*Revue Internationale du Chercheur, 3(1), Article 1. https://revuechercheur.com/index.php/home/article/view/313(09/10/202)*
18. Souleymanou ve Mouafo. (2020). The opportunity for convergence of SYSCOHADA towards IFRS Standards: An effect of coercitive and mimetic isomorphism. *Journal of Modern accounting and Auditing, 16(2). https://doi.org/10.17265/1548-6583/2020.02.002*

19. Tahar, M., ve Hamza, T. (2018). Le SYSCOHADA: Un véritable outil d'harmonisation comptable. حوليات جامعة بشار في العلوم الاقتصادية, 5(2), 342-366. https://www.asjp.cerist.dz/en/article/123099(29/05/2021)
20. Thıerno Dıallo, A. & Çevik, Z. (2021). TRANSITION FROM LOCAL ACCOUNTING STANDARDS TO INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS: A COMPARISON BETWEEN THE OHADA MEMBER COUNTRIES AND TURKEY . Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Dergisi , 9 (1) , 1-20 . DOI: 10.32705/yorumyonetim.836360
21. Toko, J., ve Souleymanou, K. (2011). Le Franc CFA et le système comptable OHADA Instruments de domination ou de développement des économies de la zone Franc ? *La Revue des Sciences de Gestion, 249250(3), 41-45. https://doi.org/10.3917/rsg.249.0041*
22. Wandji, G., ve Pouomogne, A. N. (2021). Difficultés d'implémentation du SYSCOHADA révisé dans les entreprises Camerounaises. *International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics, 2(4), 250-267. https://doi.org/10.5281/zenodo.5132901*

ÖRGÜTSEL İLETİŞİMDE ETKİLİLİK1

Cem KATIRCI[1]
Tolga ŞENTÜRK[2]

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7777-3779
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9103-3048

Örgüt, belirlenen amaçlara ulaşmakta insan grubunun çalışmalarını düzene koymaya yarayan yapı, kural ve süreçler bütünüdür (Ölçer ve Koçer, 2015: 341). Başka bir tanıma göre işletmedeki görevleri, pozisyonları, çalışanları ve çalışanlar arasındaki iletişim ve hiyerarşi ilişkilerini gösteren yapıdır (Solak, 2009: 390). Örgütlerde önceden var olan kuralların öğrenilmesi ve bunlara uygun olarak kendine uygun rolün uygulanması kurumsallaşma süreçlerinde büyük önem taşımaktadır. Söz konusu süreçlerde en etkili yönetsel fonksiyonlardan biri de örgütsel iletişimdir.

Örgütsel iletişimbir süreç olup, içinde bilgi hareket etmekte ve bu bilgi örgütçe değişilmektedir. Enformasyonörgüt içerisinde formel ve formelolmayan yapılarda akmakta ve yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve yatay olarak hareket etmektedir (Schermerhorn, Hunt ve Osborn, 2000: 342). Örgütsel iletişim, iş görenler arasındaki koordinasyonu sağladığı gibi kurumlarındış çevreleri ile olan uyumunu da destek verir(Arslan ve Arslan, 2009: 143).Örgütsel iletişim ile ilgili tanımlar ve açıklamalar incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara varmak mümkündür (Atak, 2005: 60).

- ✓ İnsanların birlikteliğini sağlayan bir süreçtir.
- ✓ Ortak hedefler çerçevesinde bir araya gelen çalışanların işbirliğini ve uyumunu sağlayan sorumluluk yükleyici bir süreçtir.
- ✓ Örgütün çerçevesi ile kurması gereken uyumu sağlayan bir süreçtir.
- ✓ Örgüt içindeki kişilerin sosyal ve duygusal ihtiyaçları sonucu oluşan planlanmamış iletişim faaliyetlerinin yer aldığı doğal bir yapıyı da yansıtır.

Örgütsel iletişimi örgüt içinde emir ve haberlerin yayılmasını sağlayan, çalışanlar arasında bağlantı kurma hedefi dışında, duygu ve düşüncelerin yayılmasını da sağlar. Örgütün çalışanlarının kurmuş olduğu çok yönlü ve etkili bir iletişim, çalışanların motivasyonunu arttırır. Örgütteki etkin iletişim, yönetimde planlama, öğütleme, yönlendirme ve kontrol açısından da önemli bir yere sahiptir (Tutar, 2003: 127).

Örgütlerin rekabete karşı koyarak faaliyetlerine devam edebilmeleri, yeni teknolojilere uyum sağlayabilmeleri, yönetim ve organizasyon yapılarını değişen şartlara göre revize edebilmeleri, her türlü bilgiyi rekabet kapsamında yaralı bilgiye dönüştürebilmeleri önem arz etmekte ve insan faktörünün yaratıcı potansiyeli verimlilikte fark yaratmaktadır. Tüm bunlar örgüt içinde etkin bir iletişim ile sağlanmakta olup örgütsel iletişimin önemini ortaya koymaktadır (Karahan, 2018: 20).

Örgütsel İletişim Şekilleri

Örgütlerde yetersiz iletişim, örgüt ile personeli arasındaki koordinasyonu ve işbirliğini zayıflatabilmektedir. Söz konusu durum, örgütün sunduğu hizmetlerinbozulmasına, kalitesinin düşmesine ve hedef kitleninbeklentilerini karşılama düzeyinin sınırlı olmasına neden olabilmektedir. Ayrıca bu yetersiz iletişimnedeniyle kurum içinde kırgınlık, sürtüşme ve çatışmalar yaşanabilmektedir. Yaşanabilen bu olaylar personelin moral ve motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu da örgütsel verimlilik ve örgütsel bağlılık düzeyinin düşmesine neden olmaktadır. Bu gerçeklikler çerçevesinde örgütlerin doğru iletişim şekillerini doğru yer ve zamanda kullanabilmesi büyük önem taşımaktadır.

Formel (Biçimsel) iletişim: Her örgütte esas olan resmi ve tasarlanmış olan biçimsel iletişimdir (Aziz ve Dicle, 2017: 61). Bu iletişim tarzında iş bölümü, sorumluluklar ve dağıtımı ortak amacını sağlanması için net bir şekilde belirlenmiştir. Örgütler için iletişim içinden bütün yönetsel faaliyetlerin aktığı kanaldır (Marşap, 2000: 207). Resmi örgütler üst yönetim tarafından etkinliği arttırmak ve örgütsel hedeflere ulaşmak için bilinçli olarak oluşturulmuştur. Bir örgütteki formel (biçimsel) iletişim yapısı, personel arasındaki bilgi akışını düzenler ve sınırlar (Vural, 2018: 150). Resmi örgüt yapısı gereği resmi işletişimi gerektirmektedir. Resmi örgüt yapısı resmi iletişimi gerektirmektedir. Bu çerçevede çalışanlar, örgütsel kurallar bağlamında oluşturulan biçimsel iletişim ile kişiliklerinden soyutlanmış olarak, konumlar arası bir iletişimi yürütmektedir. Eskiyörük'e göre(2015: 87),"bu durumda resmi yapıda kim, ne zaman, neyi, ne şekilde ve nerede yapacağını bilmektedir; sistem çalışanları belli bir davranış kalıbına sokmaktadır".

Yukarıdan aşağıya dikey iletişim: Yukarıdan aşağıya doğru iletişim modeli kurumlar arasında en çok kullanılan iletişim türüdür. Üst kademeden alt kademeye yani üstten astta doğru yapılan iletişimdir (Ertürk, 2000: 163). Bu iletişim türü örgüt yapısının hiyerarşik kademesinin en üstten en altta doğru ilerlemesi sonucu gerçekleşir (Sabuncuoğlu, ve Gümüş, 2012: 107). Üstlerin astlara ne yapmaları gerektiğini anlattıkları süreçtir. Bu süreçte temel olarak "misyon ve vizyon", "stratejik hedefler ve amaçlar", "iş tanımları", "emirlerin gerekçeleri", "örgütte politikaları ve prosedürler", "performans değerlemesinden" oluşan beş tür bilgi aktarılır (Daft, 2000:578). Olumsuz söylenti ve dedikodularında önüne geçilebilmesi içinörgütlerde bazı gelişmeler, değişiklikler zamanında, açık ve net bir şekilde çalışanlara aktarılmalıdır (Vural, 2018: 150-151). Yukarıdan Aşağıya Dikey İletişim ile çalışanlara kurum kültürüde aktarılmış olur. Çalışanlar nezdinde iyi bir kurumsal imaj oluşturmanın yolu çalışanların birbirleri ile ve üstleri ile rahat iletişim

kurdukları çatışma ihtimalinin en aza indirdikleri sosyal çalışma ortamıdır (Koralp, 2016: 135). Kurumların eşsiz kültürleri diğer kurumlardan ayrılmalarında temel bir rol oynamakta olup iyi yönetilemez ise örgütsel başarısızlığa yol açabilir.

Aşağıdan yukarıya dikey iletişim: Aşağıdan yukarıya doğru iletişim modelinde bilgi hiyerarşik bir şekilde komuta zincirine bağlı olarak yukarıya doğru gider. Burada iletişimin temel amacı kararların neticeleri ve alt düzeydeki personele ait performans hakkında bilgi edinmektir. Ayrıca dilek ve şikâyet kutuları ile çalışanların iletmek istedikleri mesajlara ulaşılmaktadır. Bu iletişim tarzı örgütün önemli bir parçası olup çalışanlardan gelen veriler sayesinde üst yönetim, günlük faaliyet raporu, başarı ve başarısızlıklar ile yaşanan problemler ile ilgili olarak sürekli bilgilenirler. Bu iletişim tarzı kolaylaştırılmaz ise çalışanlar üstleri ile iletişime geçemez ve personele ait birçok fikir üstlerine iletilemez. Bu iletişim yöntemiyle daha katılımcı kurum kültürü oluşturulduğunda ise demokratik ortam yaratılarak hedef amaçlara ulaşmakta başarı sağlanmış olur (Karakoç, N. 1989: 86). Bu iletişim modelinde astlardan üstlerine olumlu ya da olumsuz mesajlar işverenin çalışana kulak verdiğini gösterir ve çalışanı psikolojik yönden motive eder (Aziz ve Dicle, 2017: 110-111).

Çapraz iletişim:Çapraz iletişim, Herhangi bir birim yöneticisinin kendi birimi ile ilgili olan konularda diğer bölümlerin astlarıyla bilgi alışverişi yapmasıdır (Şimşek ve Çelik 2010: 61). Bazen olağan dışısüreçlerde yönetici başka bir birimde görev yapan çalışan veya çalışanlar ile direkt irtibata geçebilir. Bazı durumlarda yöneticinin tüm iş görenlerden basamaksal kanalları kullanmaksızın bilgi alması acil durumlarda büyük bir önem taşımaktadır (Sabuncuğlu, 2005: 124). Çapraz iletişim aşağıda belirtilen geniş çapta üretim yapan işletmelerde, hizmet işletmelerinde, kar amacı gütmeyen işletmelerde ve uluslararası işletmelerde kullanılır (Özalp, 1988: 27-28).

İnformel (Biçimsel Olmayan) İletişim Kanalları

Resmi emir-komuta çizgisi dışında kalan ve resmi kurallar ile saptanmamış örgüt içinde kendiliğinden oluşan iletişim sistemidir (Aziz ve Dicle, 2017: 69). Söylentiler güvenilir bilgiye değil, muhtemel bir inanca bağlı olaraksöylenmiş, insanların dikkatini çeken bilgilerdir. Söylentinin temel özelliği, gerçekliğine/isabetinekarşı geliştirilen şüphedir (Difonzo ve Bordia 2002: 2-3). Enformasyonun yaygınlaşması açısından, formel olan ve formel olmayan iletişim yöntemlerininpozitif ve negatiftesirlerini gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Formel iletişim kanalları, iletilen bilginin doğru olması; formel olmayan iletişim kanalları ise bilginin seri ulaşımıaçısından üstünlük barındırmaktadır (Özaralı, ve Torun, 2011: 102 Biçimsel olmayan (informel)

iletişim, resmi iletişimin yükünü hafifletir, örgüt üyelerinin birlik duygularını geliştirir çünkü sosyalleşme esnasında oluşur böylelikle değişken çevre ve yönetime hızlı bilgi sağlaması açısından önemlidir (Dereli, Ö. 2010: 66). Doğal iletişim tarzı ve sosyalleşme olarak bilinen bu iletişim tarzı çalışanların kendiliğinden oluşturduğu iletişim tarzıdır.

Resmi olmayan, informel iletişimde bilgilerin akış hızı dedikodu olarak bilinen iletişim ile çok yüksektir. Dedikodu, fısıltı gazetesi olarak da bilinmektedir. Yapılan bir araştırmada çalışanların kurum içinde olaylar hakkında bilginin %75 'ini fısıltı gazetesinden öğrendikleri ve biçimsel olmayan bu iletişim tarzının önemli bir bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir (Eskiyörük, D. 2017: s.97-98). Söylentiler belirsizlik ve endişeye neden olan durumlara tepki olarak meydana gelir. Etkili yöneticiler örgüt içinde laf taşıyıcı olarak bilinen kişiler ile irtibatlı olarak örgütte olup bitenden haberdar olur ayrıca iletmek istediği mesajı hızlı bir şekilde iletmiş olur (Eskiyörük, D. 2017: s.97-98).

Gayri resmi iletişim tarzı olan dedikodu her kurumda var olan bir olgudur ve önlenmesi zor bir olaydır. Bu iletişim tarzı insanların hayal gücünün çıkış noktasıdır. Söylenti ve dedikodular önlense bile kendi başına çalışanlar arasında yeni bir kanal oluşturur. Günümüz gelişen teknolojileri ile birlikte bu söylentiler internet ortamında hızla yayılmaktadır ve organizasyona zarar verme olasılığı yüksektir. Dedikodu sosyal varlığın ayrılamaz parçasıdır eğer bunlar olgusal yani kanıtlanabilir bilgiler ise yöneticiler tarafından gizlenmesi zordur. Örgütsel düzeyde intikam davranışının sonucu olarak ortaya çıkan dedikodu, örgüt içinde söylentileri yayıp intikam alma şekli olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Kurumsal liderler dedikodulara karşı etkili bir şekilde yanıt vermeyi öğrenmelidir. Kısaca özetlemek gerekirse böyle bir eylem karşısında bireyin alacağı tavır mesleki hayatında büyük öneme sahiptir ve bu da kişinin davranışlarına hükmeder. Yönetimin almış olduğu kararlar çalışanlar tarafından tehdit olarak algılanması halinde mutsuz hisseder ve kontrol altına almak ister. Yönetim söylentilere karşı düzenlemeleri kontrol edip bu tür davranışları cezalandırabilir. Etkili ve sonuç odaklı kararlar çalışanlar arasındaki kaosu dengeler. Yüz ifadesi, ses tonu insanların söylentileri yazılı söylentilere göre gerçekliği algılamalarında fark yaratabilir (Banerjee ve Singh, 2015: 770-776).

Örgütsel İletişimi Engelleyen Nedenler

Örgütsel iletişim, işbirliği, koordinasyon ve denetim mekanizmalarını elinde bulunduran yönetim için en önemli noktalardandır. İletişimde yaşanan engeller, anlaşmazlıklar yaratır ve sonuç olarak örgüt içinde uyuşmazlıklara neden olmaktır. Bireyler iletişim bilincinde olmadığında, iletiye duyarsız

kaldıklarında, dinleme esnasında dikkatsiz ya da duyarsız olduklarında iletişim engelleri hep karşılarına çıkacaktır (Karahan, 2018: 27).

Örgütlerde birçok sebepten iletişim süreçlerinde engeller ve bozukluklar iletişimi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür engeller örgütün işleyişine zarar vermektedir. İletişim sürecinde mesaj kaynaktan çıktığı gibi ya da kaynağın anılmasını istediği gibi alıcıya ulaşmayabilir. Mesaj ortam, alıcının özellikleri, kullanılan iletişim aracı gibi birçok faktörden etkilenerek bozulma ve değişime tehlikesi taşır. Alıcının yanlış aldığı mesaj örgütsel iletişimi zora sokar ve aksatır. Bu durum örgütsel iletişimin işleyişini aksatır ve birçok olumsuz durum yaratan sürece sürükler (Demir, S. 2014: 49-50).

Örgüt içinde iyi bir iletişimin sağlanmasında en büyük görev yöneticiye düşmektedir. Yönetici, engelleri kaldırmak için talep ve teşvik edilmelidir. Açık bir iletişim kültür yok ise çalışanlar bir o kadar az bilgi sahibi olur, şikâyet ve ortaya çıkan güçlüklerin dinlenmesi denge sağlamak açısından çok önemlidir (Kıraç, E. 2012: 64-65). Tüm bu etkenleri altında örgütsel güven, örgütün yapısı, örgüt kültür, bireyin kültürü, örgütün bütünleşmesi ve örgütün yapısı ile başlıklar bütün olarak gözden geçirilmelidir.

Fiziksel Engeller ve Çevresel Etkenler

Fiziksel engellerin başında çevre şartları gelmektedir. Gürültü bu engellerin en başında gelir ayrıca insan etkin bir iletişimin ana konusudur. Çükü iletişimde taraflar insandır (Bakan, ve Büyükmeşe, 2004: 5-6). Örgütlerde, bir takım fiziksel sorunalar iletişimin bozulmasına ve iletişim süreçlerinin engellenmesi neden olmaktadır. Ortamsal etkiler sonucu iletişim gürültüler sonucu bozulmaya veya engellenmeye maruz kalır. Psikolojik parazit olarak tanımlanan iletişim engelinde çevresel etken, üyenin algısını ve iletişim sürecinde yaşadığı anı etkiler. Bu durumda psikolojik parazitlenmeye hedef olan kişi, çevresi ile sağlıklı iletişime geçemez. Alıcı ve kaynağı ilgilendirmeyen iletişim bozukluklarında alıcının kaynaktan çıktıktan sonra algılama sürecine başlamadan önce bozulmasına "çevresel parazit" denir (Tosun, C. 2006: 62). Örgütler birçok birimden oluşur. İletişimde süreçler ve mesafeler uzadıkça iletişim sürecinde de bir o kadar sorun yaşanması olasılığı yüksektir. İletilecek olan mesaj bozulur ya da hedefe ulaşmaz. Bu gibi engeller örgütlerin büyümesini, gelişmesini, faaliyetlerini farklı mekânlarda gerçekleştirmeleri iletişime engel olmayıp yüz yüze iletişime göre daha zorlaştırmaktadır. Bu tarz fiziksel engelleri önlemek için örgütler iletişimde teknolojik ürünleri kullanarak yaşanabilecek sıkıntıları en aza indirgemektedir (Ünal, 2011: 30-31).

Kültürel Engeller

Farklı kültürlerin bir arada iletişim içinde olması örgütsel iletişim için büyük bir başarıdır. Kültürün dil, sosyal davranış, karar verme, algılama, çalışma

düzeni, eğitim, yönetim biçimi gibi birçok alana tesir ettiği görülmektedir. Kültür farklılıkları bütünleştirildiği takdirde örgütsel iletişimde işbirliği, koordinasyon, iyi ilişkiler içinde çalışma, tecrübe alışverişi ile memnuniyet ve sosyal birliktelik sağlanarak ön yargı ve kültürel iletişim engelinin önüne geçilmiş olacaktır (Yeşil, 2007: 238-240).

Örgütte bireyler, grup davranışları, normlar, belli bir kalıba girmiş davranışlar, inançlar semboller örgüte bakış açılarında farklılık gösterse bile kurum kültürü kapsamında ondan beklenen kalıba girmesi beklenir. Kültür farklılıkları değer yargıları, beklentiler, gelenekler gibi birçok farklardan dolayı iletişimi zorlaştırır (Eskiyörük, 2015: 162).

Kültürel etkenler sadece örgütsel iletişimde değil hayatın tüm safhalarında karşımıza çıkabilmektedir. Çok uluslu işletmeler penceresinden baktığımızda ana merkezin mesajlarının yerel mesajlara ve yerel kültüre uyarlanması gerekmektedir (Hoştut, 2016: 7) Diğer bir örnek olarak küresel reklam stratejileri belirlenirken "Küresel düşün yerel hareket et" mantığı çerçevesinde kültürel değerler ön planda tutulmaktadır (Aktuğlu, ve Eğinli, 2010: 169).

Kültürler arası farklılıkları yönetebilmek için örgütsel ve bireysel stratejiler vardır. En önemli strateji bireysel olarak kültürel zekâdır. Günümüzde bu kavram yönetim ve örgütsel psikoloji alanında çok önem kazanmıştır. Kültürel zekâ yöneticiler ve çalışanlar arasında uyum sağlama, amaca uygun ortak bir karar alma, doğru iletişim geliştirmeyi, çalışanları etkilemeyi ve yöneltmeyi sağlayıp, bir bütün olarak hedefe ulaşmayı sağlar (Ersoy, ve Ehtiyar. 2015: 43). Kültürel normlar davranışlarımızı besleyen koşullardır. Bu sebeple bilinçaltına kazınan normları değiştirmek kolay değildir. Kültürel değerler açısından yaşanan anlaşmazlık kaçınılması gereken bir davranıştır (Çakıcı, 2007: 155) .

Kişisel Nedenler

Örgütsel iletişim içinde yer alan bireyler tek başına bir engel olabilmektedirler. Güven ve güvensizlik kişisel bir engel olarak karşımıza çıkabilmektedir. Alıcı eğer mesajın kaynağına karşı herhangi bir güvensizlik içinde ise iletilen mesajı değiştirebilir ya da görmemezlikten gelebilir. Önyargı, inanç, kişilerin birbirlerine karşı tutumları, inançları yanlış anlamalara ve farklı anlamda değerlendirmeye neden olabilmektedir. İletişimde kişisel engellerin içinde dil engeli çok önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek verecek olursak yabancı dil meselesi, bireylerin birbirleri ile iletişime geçmesinde büyük bir engeldir. Diğer bir engelde teknik konularda kullanılan mesleki konuşma dili olarak en çok tanık olduğumuz hasta doktor ilişkilerinde yaşanan doktor tarafından bilinene ve bizler tarafından bilinmeyen ilaçlardaki prospektüste yazılanları bizim anlamamamızdır (Karaçor, ve Şahin, 2004:105). Örgüt çalışanları içinde görüş ayrılıkları yaşanması muhtemel bir durumdur. Bu

farklılıkların yönetimi örgütün başarısını etkilemektedir. İletişim sürecinde gönderici ve alıcının hisleri, duyguları, değer yargıları ve seçilen semboller büyük önem taşımaktadır. Birey mutlu, mutsuz, kızgın gibi değişen ruh hali iletişimi etkiler ve negatif duygu geçişlerinde iletişimde etkinliğini azaltır ya da iletişiminin kesilmesine neden olabilir. Ayrıca güven ve güvensizlik sorunu da diğer bir kişisel engeldir. Kişinin ihtirasları, tutkuları, kültür düzeyleri, alışkanlıkları, beklentileri de iletişim sorunlarına yol açar. Bireylerin değer yargıları, ortaya çıkan durum karşısındaki tutumları zihinsel uyumsuzlukları sebebi ile başka bir engel teşkil etmektedir. İletişim sürecinde kişiler benzer düşüncede olmadığında ciddi görüş ayrılıkları oluşur ve iletişimde etkinliği sağlamak güçleşir (Eyyüpoğlu, 2018: 163-164).

Zaman Baskısı

Örgütler toplumsal hayatta önemli bir yer tutmaktadır. Örgütler bireyler ve belirli grupların birleşmesi ile de oluşabilmektedir. Örgütler yaşam faaliyetlerini sürdürebilmek için etkili ve kaliteli iletişime sahip olmalıdır. Başarı ve etkin bir iletişim sağlayamayan örgütler performans ve diğer göstergeler açısından düşüş yaşamaktadırlar (Elgünler ve Fener, 2011: 38). Örgütlerde bazı durumlarda kararlar zaman baskısı altında alınabilmektedir. Örgütlerde en büyük engeller arasında zaman kısıtı ve baskısıdır (a.g.e. : 176). Örgütlerde yetersiz zaman süresi içinde yapılan işlemlerde kişiler güven eksikliği, belirsiz korkular, stres kaynaklı anlama zorlukları, kişiler arası çatışmalar meydana getirebilmektedir (Kaldırımcı, 1983: 80). Günümüz teknolojileri ile iletişim ağlarının artması ve hız kazanması ile karar süreçlerinde de örgütlere zaman açısından baskı yapmaktadır. Bu hızlanma biçimsel iletişim kanallarını kullanmak yerine biçimsel olmayan iletişim kanallarının tercih edilmesine neden olmaktadır. Böylece dar zamanda iletilen bilgi alıcının tam algılanmasına engel olabilmektedir (Kıraç, 2012: 82). Örgütlerde astlar ve üstler arasında iletişim azalmakta olup zaman baskı nedeniyle istenen süre ve sıklıkta iletişime geçilememekte ve bu da tüm örgüt üyeleri açısından engel oluşturmaktadır (Tutar ve Yılmaz, 2013: 160).

Örgütsel Adaletsizlik ve Örgütsel Sessizlik

Örgütsel adaletten bahsedilmeyen örgütlerin çalışanları adalet arama ve bu yoksunluktan çıkış yolu ararlar. Örgütsel adalete ilişkin olumsuz algıya sahip olan çalışanlar sinik tutum sergilemektedir. Örgütsel adalet ve örgütsel sinizm kavramları üzerine literatürde pek çalışma bulunmamaktadır. Örgütsel sinizm, çalışan tarafından içinde bulunduğu örgütün adaletten yoksun olmasını algılaması yani dürüstlük ve samimiyet gibi değerlerin örgütsel faydaadına feda edilmesidir (Atılgan, ve Geçikli, 2020: 295-296). Örgüt kimliği içinde sürekli olarak fikir ve bilgilerini kendilerine saklayan, sessizliğe bürünen bireyler

örgütsel duruşlarını irdelemek zorundadır. Sesiz kalmak, konuşma isteksizliği örgüt içinde ciddi bir iletişim engelidir. Örgütsel sessizliğin temeline inildiğinde, yöneticilerin olumsuz bildirimlerden korkusu astların üstte karşı olan güç ve inanılırlığını tehdit gibi algılanmaktadır. Diğer bir inanç ise yönetimin örgüt için en iyisini bileceğidir. Örgütsel sessizliğin en önemli nedenlerinden biri olarak ulusal kültürel değerlerimizdir. Çocukluktan bu yana bilinçaltımıza kazınan değerleri değiştirmek çokta kolay olamamaktadır. Örgütsel adalet, örgütsel sessizlik gibi kavramlardan bahsederken örgüt içinde gücün eşit olmayan dağılımında değinmek gerekir. Burada kavram olarak güç mesafesini açıklamalıyız. Güç mesafesi yüksek olan örgütlerde çalışanların, yöneticileri yanında hatta aynı statüde bulunan meslektaşının da görüşlerini açıkça dile getirmeleri olasılığı düşüktür. Güç mesafesinin yüksek olduğu örgütlerde yönetici olduğu için haklıdır, statü önemlidir ve "üstler en iyisini bilir" inancı daha fazladır. Örgütlerde güç mesafesi düşük seviyelere çekildiğinde çalışanlara yönetimde söz hakkı tanınması, fikirlerini ifade etmelerinin sağlanması, en iyisini patron bilir değil de tüm örgüt üyelerinin katılımının sağlanarak güç mesafesi engelinin yukarıdan aşağıya doğru çekilmesi ayrıca yönetimin şeffaflaşması, homojenleşmesi örgüt için bir o kadar kaynaştırıcı olacak ve iletişim engelinin büyük oranda önüne geçilmiş olacaktır. Sessizlik iklimi ve örgütsel adaletsizlik örgütsel iletişimi her zaman olumsuz yönde etkilemekte olup örgütsel hataların ortaya çıkmasını ve bunların öğrenilmesini engelleyecektir (Çakıcı, A. 2007: 155-156).

Örgütsel İletişimde Etkinliğin Sağlanması

Örgütlerde kişinin çalışma ortamında dâhil olduğu her türlü iletişim ortam, araç ve içeriğinden memnun olması yani iletişim doyumu vazgeçilmez bir unsurdur (Eroğlu ve Özkan, 2009: 52).Örgütün ve örgütsel üyenin başarısı için özel olarak ihtiyaç duyulan becerileri belirlemek ve kurumsal açıdan iletişim yeteneklerine göre örgütü ve çalışanı güncel tutmak son derece önemlidir.Bu kapsamda örgütsel iletişimin etkinliği, ulaşılmak istenen amacın gerçekleştirilme derecesi, ya da örgüt içinde gerekli bilgilerin ilgililere ulaştırılması olarak tanımlanmaktadır (Shockley ve Hulbert, 1994: 291-292).

Örgüt içinde iletişim, yöneticilerin tutumu, örgütün kurum içi ve kurum dışı halkla ilişkiler faaliyetleri ve enformasyon devrimi sonucu gelişen teknolojik donanım ve bilginin kullanımı gibi pek çok değişmen birbirinden etkilenmektedir. Dolayısıyla iletişim ve bilgi çağı olan günümüz dünyasında bilişim teknolojilerinin gelişimi ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşması örgütsel iletişime etkinlik kazandırma açısından önemli role sahip olmuştur (Güngör, 2018: 373). Örgütsel iletişim sisteminin etkinliğini anlamak için ne derece gerçekleştiği, gerekli bilgilerin zamanında ilgililere iletilip iletilmediği,

iletilmesi gereken bilgilerin anlamlarını kaybetmeden ve eksiksiz biçimde alıcılara ulaşıp ulaşmadığı sorularına cevap aranmalıdır (Aziz ve Dicle, 2017: 116). Sonuç olarak örgütsel iletişime etkinlik kazandırmak için geri bildirimler almak, fikirlere kulak vermek, alıcının dünyasına kulak vermek, dinlemek fakat iyi dinleme türünden etkili dinlemek; tüm bu sayılanlar örgütsel uyuşmazlıkların önüne geçerek çalışanların tecrübeleri, yaşanmışlıkları, kişisel farklılıklarını en aza indirgeyerek örgüt içi uyuşmazlıkların yönetimi ile çatışmaların giderilmesine olanak sağlamaktadır (Bilgiç, 2006: 79).

Yöneticilerin Bakış Açısı

Kurumsal yönetim, tüm birimlerin hangi kurallara göre hareket edeceği ve bu belirlenen kurallara bağlılıklarını ölçen ve ortaya koyan sistemdir. Yönetim ise, kurumsal yönetim tarafından belirlenen kurallar dâhilinde ortaya konulan hareket tarzıdır (Gözüm, 2014: 4). Yöneticiler ilk önce başarıya ulaşmak için doğru takımı kurmak zorundadır. Daha sonra yöneticiler kuruma yön verme, kurumun değerini artırma ve denetleme fonksiyonları ile birlikte kurum kültürünün oluşturulmasına ve geliştirilmesi hususunda önemli rol almaktadırlar. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Argüden, 2007: 47):

- ✓ Etkinlik: Kurum değerini artırmak amacı ile alınan kararların doğru zamanda, etkili ve gerekirse riskli kararlar alabilmektir.
- ✓ Tutarlılık: Kurumun amaçları ve temel prensiplerinin net ve misyon ile ilişkisi sürekli olarak sorgulanmalıdır.
- ✓ Şeffaflık: Yöneticinin iletişimde şeffaf ve destekleyici olmasıdır.
- ✓ Adil olmak: Takım üyeleri arasında ayrım yapılmamasıdır.
- ✓ Hesap verebilirlik: Hatalardan kaçınarak dengelerin gözetilip risklerin ortaya konulmasını sağlamak.
- ✓ Sorumluluk: Alınması gereken zor kararlarda kararsızlıktan kaçınıp kurumun performansının artmasını sağlamak.
- ✓ Katılımcılık: Her üyenin beyin gücünden faydalanmak böylece motivasyon ve sahiplenme duygusu geliştirilir.

Yöneticinin bakış açısı birçok konuda önemlidir. Örgütsel iletişim ile beraberinde farklı alanlarda yönetim açısından görev ve sorumlulukların dağılımı da örgütte görev yapan alt kademeden en tepedekiidareciye kadar yansımaktadır. Örnek verecek olursak iç kontrol ile tüm birimlerin katılımıyla hedeflenen misyon ve vizyona yönelik raporlama istenerek hedeflere erişime ölçülmektedir. Burada en önemli olan yönetimin tutumudur. Bu tarz iç kontrol sisteminin kurulmasında bile yöneticinin tavrı önemlidir. Yönetim pozitif tutumuyla tüm personele örnek davranış gösterir böylece uygun bir kontrol ortamı ulaşılmak istenen hedef ve amaçlara yönelik raporlamada üst yönetime

rehberlik ve koordinasyon hizmeti sağlar tüm bu işlemler bütünü ile yöneticinin örgütsel iletişim zincirinin bir parçasıdır (Eralp ve Bozbaş, 2014: 46-47).

Günümüzde kurumsal yönetişimin sürdürülebilmesinde performans denetimi başarı, gelişmenin ve güçlü yönetimin temel bir aracı olarak her kurum ve kuruluş için geçerlidir. Yönetim iç ve dış paydaşların beklentilerini karşılamaya yönelik faaliyetlerini saydam, hesap verebilir, sürdürülebilir olarak yapmak zorundadır. Dolayısıyla kıt kanyaklar ile yüksek verimlilik sağlamak yönetimin temel amaçlarındadır (Köse, 2014: 436-437).

Örgütlerde yönetim faaliyetlerinin ifa edilmesi etkili

bir iletişim sistemine bağlıdır. İletişim sürecini etkili yönetmek için yöneticiler tarafından kullanılacak teknikler şunlardır (Aydoğdu, 2016: 29-31):

- ✓ Sonucu İzlemek: İletilen mesajların geri bildirimini kontrol etmek.
- ✓ Haber akışının yönetimi: Yönetici yedi yirmi dört haber akışına maruz kalır. Bu akışta düzenleme ile yönetime stratejik bilgi akışı yönlendirilmeli.
- ✓ Empati: Yönetici kendisini başkasının yerine koyması en önemli iletişim stratejisidir.
- ✓ Tekrar: Gönderilen mesajın doğru anlaşılıp anlaşılmadığını anlamanın yoludur.
- ✓ Kullanılan dilin sade tutulması: iletilen mesajın anlaşılması için gereklidir.
- ✓ Kullanılan iletişim kanallarının artırılması: Yazılı ve sözlü iletişim kanallarının artırılması çapraz iletişime olanak sağlar ve iletişim sürecini daha etkin kılar.

Örgütlerde yönetici bilginin ve iletişimin ana kaynağıdır. Günümüzde yönetici rolü de değişmiş olup teknoloji ve kurumların karşılaştıkları rekabet ortamları sonucu yönetici faktörü de tüm birimlerin ihtiyaçlarını gözeten, beklentileri karşılayabilen, risk alabilen ve güvenilir yönetici modeli aranan bir model olmuştur. Örgütsel iletişimin etkinliği yöneticilerin ne aldıkları ile de ilgilidir. Yöneticilerin de bazı durumlarda karizmalarını kaybetme riski vardır ve bu doğru bilgi sağlama konusunda çok dikkatli olmayı gerektirir. Toplantılar çalışma kapasitesini artırmak için muazzam bir olasılık içerir ve buluşmayı etkili bir iletişim kanalı haline getirir. Her grup üyesi farklı bir fikre sahiptirler. Yöneticiler tarafından sağlanan iç iletişimde geri dönüşler kuruluşların vizyonunu geliştirmeye katkıda bulunurlar (Ünal, 2007: 67-68).

Örgütsel Faktörler

Örgütsel iletişimde bireysel faktörler dışında örgütsel faktörlerde önemli yer tutmaktadır. Örgütsel faktörlerde en önemli yeri kurumsal halkla ilişkiler faaliyetleri ilk sırada gelir. Örgütsel iletişim denildiğinde ilk akla halkla ilişkiler

uzmanları ve onların yürütmüş oldukları faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca yönetim tarzı, liderlik modeli, ücret düzeyi, örgüt kültürü, örgütsel adalet, ast-üst ilişkileri, rol belirsizlikleri, terfi imkânları, yönetim tarzı gibi değişkenlerde ele alınabilir (İlhan, 2019: 120-121). Örgütün büyüklüğü, hiyerarşik yapısı, uzmanlaşma, statü farklılıkları, yöneticilerin uyguladıkları felsefe ile tutum ve davranışlar iletişimi etkilemektedir. Özellikle statü farklılıkları örgütsel iletişimde eleyici ve anlam değiştirici bir işlevi vardır. Statü olarak üstte bulunan kişilere yaranmak ve hoş görünmek için gerçekleri değil üsttün duymak istediklerini bildirir ve diğer önemli ve üzerinde durulması gereken konular gün yüzüne çıkarılmayabilir. Bu gibi durumlarda üst yönetici özel bir çaba göstermedikçe örgütleri ile ilgili gerçek durumlardan haberdar olamazlar (Aziz. ve Dicle, 2017: 163). İletişim sürecinde zaman baskısı yaşanmakta böyle bir baskı sonucu mesaj iletilecek hedefe belirli kademeler yerine kısa yollarda ulaşmakta ve uygulamalarda karışıklıklara neden olabilmektedir (Eroğlu, 2003: 252). Bazen aşırı merkeziyetçilik yani hemen hemen her konuda üstlerden talimat alma yöneticinin her konuda bilgi sahip olmaması, meşgul olması örgüt içi iletişimi engeller. Günümüzde teknolojik gelişmeler ile birlikte iletişim şekli de değişme uğramıştır. Birçok kurum hemen hemen çoğu kurumlar, örgütler hatta kişiler arasında bile haberleşme şekli dijital ortama taşınış ve iletişimin %71 elektronik hale gelmiştir. Ayrıca örgütlerde en tehlikeli olan iletişim faktörü söylenti akımı yani dedikodudur. Bu akım kurumun iş düzenini yıkar ve çalışanlarda korku, kaygı, endişe, huzursuzluk gibi moral bozukluklarına sebep olur. Tüm bunların önüne geçmek için örgütlerde mutlak mertebe açık iletişim kanalları ile iç ve dış paydaşlara doğru bilgilerin zamanında iletilmesi gerekmektedir (Eskiyörük, 2015: 173-175).

Teknik Koşullar

Örgüt içi iletişim faaliyetlerinde diğer önemli bir konu teknik koşullardır. Günümüz teknolojileri enformasyon devrimi sonucu ortaya çıkmıştır. Hemen hemen tüm dünya kurumları ve dünya insanları tarafından güncel teknolojik hizmetler "World Web Web" "Dünya Çapında Ağ" internet üzerinden hizmet vermek ve almaktadır (Çomu ve Halaiqa, 2014: 31).

Örgüt içinde iletişim teknolojisinin kullanımının artırılması çok önemlidir. Bilgisayar kullanımın artırılması, sunucu, e-posta gibi uygulamalar ile iletişimi örgüt içinde ve dışında sağlamak mümkün olacaktır. Günümüz gelinen noktada teknoloji geniş halk kitleleri tarafından benimsenmiştir. İnternet ortamında, mobil iletişim teknolojileri ile çeşitli uygulamalar ile sosyal medya üzerinden yapılan geri bildirimler sonucu hemen herkes yeni nesil avantajlarını satın alma dinamiklerine kadar kullanmaktadır (Esen, Şentürk ve Çetinoğlan, 2018: 44).

Cinsiyet Farklılıkları

Örgütsel iletişimde ele alınması gerekli önemli konulardan biri olan cinsiyet farklılığı örgüt kültürünü de yansıtmaktadır. Cinsiyet farklılığının iletişime etkisine yönelik birçok araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda dil, üslup, ses tonu cinsiyet kullanımında iletişimin etkisini arttırdığı görülmüştür. Günümüzde etkin bir şekilde kullanılan elektronik iletişim ile ilgili olarak ABD'de yapılan araştırmada erkeklerin sövme, tehdit ve meydan okuyucu tavırlar sergiledikleri, kadınların daha nazik, kibar, alçak gönüllü ve daha eşitlikçi ve paylaşımcı üslup kullandıkları tespit edilmiştir (Aziz, 2017: 164). Erkekler konuşmayı araç olarak görmekte yani bilgi alışverişi, nihai görevi sonuçlandırma, tavsiyeler vermek gibi kadınlar ise, karşı tarafa destek olmak, eğitici olmak, işbirliği ve samimiyet dili konuşur ve dinlemektedirler. "Kadınlar, erkeklerden daha iyi iletişimci midir?" adlı Lawrence A. Paff ve Associates danışmanlık firmasının yaptığı çalışmada kadınların iletişimde daha iyi olabileceğini ileri sürülmektedir. Deborah Tonnen'in yaptığı araştırmada konuşma stillerinin etkisini incelemiş ve erkeklerin statülerini vurgulamak için kadınların yakın dostluk ve ilişki dili duyup konuştuğunu ifade etmiştir (Eskiyörük, 2015: 160-161).Metin içerisinde başlık düzey ve sıralaması çalışma tür ve formatına uygun olarak yazar tarafından serbest stilde oluşturulabilir.

HİZMET HATALARI VE TELAFİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: SAĞLIK HİZMETLERİ ÖRNEĞİ

Turgay YILDIRIM[1]
Sami SEVER[2]
Kahraman ÇATI[3]

[1] Doktora Öğrencisi., İnönü Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
turgayyildiriimm@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2865-2599
[2]Arş. Gör., İnönü Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
sami.sever@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6827-054X
[3]Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, kahraman.cati@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7440-5436

Giriş

Hizmet sektörü, ticaret ve istihdam açısından önemli paya sahip sektörler arasında yer almaktadır. 2020 yılında toplam istihdamın %37,9'unu hizmet sektörü gerçekleştirmiştir (TÜİK, 2020). Teknolojik ilerlemeler ve sosyal yaşamda meydana gelen değişimler, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler arasındaki rekabeti artırmaktadır. Hizmet sektöründe işletmelerin sürdürülebilirliği, müşteri odaklı olmaktan ve standartlara uygun güvenli hizmet üretmekten geçmektedir (Akdu & Cengiz, 2020). Müşteri odaklılık ve güvence altına alınmış standartlara uyumlu hizmet yaklaşımı ise kaliteyi beraberinde getirmektedir. Bugünlerde kalite; işletmelerin sadece kârlılıklarını artırmaları için değil, aynı zamanda rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri için zorunluluk haline gelmiştir. Bilgi teknolojilerinin artması rekabeti artırdığı gibi müşterilerin beklentilerini de artırmaktadır. Çünkü müşteriler bilgi teknolojisinin gelişimi ile tüm dünyayı rahatlıkla takip eder hale gelmiştir (Yurtsever, 2019:3). Müşteriler dünyanın farklı bölgelerinde görmüş oldukları mal ve hizmetleri alışveriş yaptığı işletmelerinden de görmeyi beklemektedir (Olcay ve Özekici, 2015:1). Beklentileri karşılanmayan müşteriler ise kolaylıkla alternatif marka veya işletmelere yönelebilmektedir.

Müşteriler, zor beğenen, kolay memnun olmayan ve kaliteye de daha fazla önem veren bir profile dönüşmektedir (Kozak ve Aydın, 2018:175). Hizmetlerin elle tutulamama, stoklanamama, standartlaştırılamama, üretim ve tüketimin eş zamanlı olması gibi özellikleri; hizmetlerin üretimini, satışını ve kalite düzeyinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır (Devebakan ve Aksaraylı, 2003).

Sağlık hizmetleri; bir ülkenin bireylerinin sağlığını korumak, kontrol etmek, ortaya çıkabilecek hastalıklara erken tanı koyarak iyileştirmek ve insanların daha iyi koşullarda yaşam sürmeleri için sunulmaktadır (Duyar,2021:1). Sağlık hizmetleri hizmet alan hasta ve hizmet veren tarafın aynı ortamda buluşması ile gerçekleşmektedir. İnsan unsurunun ön planda olduğu üretimlerde hatanın olmama ihtimali yoktur (Mete ve Uğurluoğlu,2021). Sağlık hizmetlerinde de hizmete ulaşılabilme ve hasta isteklerinin karşılanması gibi konularda olumsuzluklar yaşanabilmektedir (Duyar, 2021). Hizmet sunumu sırasında meydana gelen olumsuzluklar hizmet hatası olarak nitelendirilmekte ve müşteri kaybına sebep olabilmektedir. Hizmet hatası, hizmetlerin üretimi, sunumu veya tüketilmesi sırasında ortaya çıkan birtakım problemler sonucunda, tüketicilerin beklentilerinin karşılanmaması olarak ifade edilmektedir (Özer vd., 2016:268). Hizmet telafisi ise, hizmet örgütünün ve çalışanlarının hizmet performansındaki eksikleri düzeltme, değiştirme ve yerine koyma eylem ve faaliyetleridir (Hess,

vd., 2003:129). İnsan unsurunun ön planda olduğu sağlık sektöründe zaman zaman hatalar ya da eksiklikler yaşanabilmektedir. Bu noktada hataları minimize etmek ya da hatayı telafi edecek eylemlerle hastanın gönlünü kazanmak oldukça önemli olmaktadır. Çünkü, iyi bir hizmet telafisinin, geçmişte hizmet hatası yaşamış olan müşterilerle yeni bir ilişki kurmada anahtar rol üstlendiği görülmektedir (Weun vd., 2004:133).

Hizmet hataları ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğunun gıda ve turizm alanlarında yapıldığı görülmektedir (Tarakçı ve Göktaş, 2020; Gençer ve Ayyıldız, 2017; Olcay ve Özekici, 2015; Stratemeyer vd., 2014; Lii vd., 2012; Çalışkan, 2013; Iglesias, 2009). Hizmet hatalarının hastalar üzerinde büyük olumsuzluklar bıraktığı sağlık sektöründe ise hizmet hatası ve hizmet telafisi üzerine yapılan çalışmaların oldukça sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir (Mete ve Uğurluoğlu, 2021; Cengiz vd., 2015). Hizmet hataları telafi edilmediği taktirde hastaların kuruma küsme, olumsuz ağızdan ağıza iletişim vb. şeklinde karşılık verebilmektedir (Aydın, 2020:215). Hastaların bu tepkisi ise rekabetin şiddetli olduğu bir ortamda sağlık işletmelerine büyük zararlar verebilmektedir. Dolayısıyla sağlık sektöründe hizmet hatası ve telafisi ile ilgili yapılacak akademik çalışmaların, hem hastaların yaşamış oldukları olumsuzlukları azaltmak, hem de kurumların rekabet ortamında müşteri kaybının önüne geçilmesi adına önemli olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, Elazığ ilinde özel bir hastanede tedavi hizmeti alan kişilerin hizmet sunumu esnasında ne gibi hizmet hataları yaşadıkları, bu hataların gerçekleşme sıklığı, türü ve kaynağının neler olduğu ve bu hizmet hataları karşısında işletmenin uyguladığı telafi yöntemleri, telafi sonrası müşteri memnuniyetinin değişip değişmediğinin araştırılmasını kapsamaktadır. Sağlık hizmetleri kapsamında yapılan bu çalışmanın literatüre katkısı yanında hastalara ve sağlık işletmelerine de önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Hizmet Hatası ve Telafisi

Hizmet hatası, hizmet sunumu sürecinin herhangi bir safhasında meydana gelen aksaklık veya başarısızlıkların sonucu olarak tüketici beklentilerinin karşılanamama düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Akgöz ve Krasinkova, 2020:449). Hizmet hataları temelde temel hizmet hataları ve hizmet sunumu hataları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Temel hizmet hataları, söz verilen hizmetin amaca uygun şekilde istenen yerde ve istenen zamanda sunulup sunulmaması ile ilgiliyken; hizmet sunumu hataları ise hizmetin sunuşu sırasında hizmeti sunan kişinin eylem ve davranışları ile alakalıdır. Bu hizmet

hatalarının sebepleri genel olarak dört ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar (Tarakçı ve Göktaş, 2020:262):

- Tüketicinin talep ve beklentisiyle uyuşmayan hizmet sunumu,
- Hizmetin yavaş sunumu,
- Müşterilerin özel ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi,
- Çalışanların kasıtlı veya kasıtsız olumsuz davranış sergilemesi

Hizmet telafisi ise işletmenin yaşanan hizmet hatasına, müşteri şikâyetine etkin bir şekilde cevap verebilme yeteneğidir (Aydın, 2020:211). Başka bir tanıma göre hizmet telafisi: Yaşanan hizmet hatasından kaynaklı müşterinin memnuniyet durumunun düzeltilebilmesi için yapılan eylemler olarak tanımlanmaktadır (Miller vd., 2000). Bir hizmet hatası uygun şekilde telafi edilirse müşteri açısından yaşanan olumsuz olay, daha önce yaşanmamış gibi müşteri memnuniyetini korumak ve yükseltmek için bir fırsat olarak görülebilmektedir (Gençer ve Ayyıldız, 2017:52). Bu doğrultuda hizmet hatası telafi stratejileri altı başlıkta değerlendirmiştir.

Dakiklik: Dakiklik, çalışmalarda 'ivedilik' olarak da kullanılmakta olup tüketici şikâyetlerine kurum tarafından verilen cevap hızını ifade etmektedir (Davidow, 2003:232).

Kolaylaştırma: İşletmenin, müşterinin şikâyeti doğrultusunda verdiği tepkiyi çözüm anlayışı içerisinde müşteriye yardımcı olacak şekilde yapmasını ifade etmektedir (Davidow, 2000:475).

Özür: Hizmet hatası yaşayan müşteri, işletme tarafından hizmet hatasına yönelik nazik bir davranış beklemektedir. Özür hizmet hatası yaşayan müşteri için en etkili telafi stratejisidir (Swanson ve Hsu, 2009:182). Özür, müşteri tarafından talep edilen ve içten dilendiği zaman müşteride işletmenin hatasını kabul ettiği ve duyarlı olduğu hissi yaratan bir stratejidir (Cengiz vd., 2015:90).

Güvenirlik: İşletmenin hizmet hatası yaşayan müşteriye hatanın telafi edilmesine yönelik açıklama yapma konusundaki istekliliğini ifade etmektedir. Müşteri, işletmenin hatasını telafi yöntemini kabul etse de işletmenin gelecekte aynı şeyi tekrar yaşamama konusunda güven telkin etmesini istemektedir. Yapılan açıklama, müşterinin işletmeye olan güvenini ve sadakatini olumlu yönde etkilemektedir (Davidow, 2003:242).

Nezaket: Nezaket, kurum ve müşteri arasındaki hizmet sürecinin iletişimi ve entegrasyonunu ifade etmektedir (Davidow, 2003:232). Nezaket stratejisinin, hizmet hatası sonrası telafi aşamasında tüketiciler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Tazminat: Üzerine çok tartışılan tazminat stratejisi, tüketicinin yaşadığı hizmet hatasının işletme tarafından indirim, ücret iadesi vb., şekillerde giderilmesini kapsamaktadır (Fu vd., 2015:56).

İşletmeler için önem arz etmekte olan hususlardan birisi hizmet hataları ve telafisidir. Bu açıdan işletmelerde hizmet hatası ve telafisi kavramının üst yönetimden en alt seviyedeki çalışana kadar öğrenilmesi, tartışılması ve belirlenmesi gerekmektedir. Genellikle hizmet hataları hizmetin sunumu esnasında eş zamanlı olarak meydana gelmektedir. Hizmet hatasına maruz kalan müşteri, şikâyetini genellikle hizmet sunan personele iletmektedir. Hatayı telafi eden kişinin ise çoğunlukla yönetim biriminde yer almayan personel olduğu görülmektedir. Bu yüzden hizmet sunan personele hizmet hatasının yaşanmaması veya yaşanması durumunda alınabilecek aksiyonların eğitimler yoluyla verilmesi hizmet hatasının yaşanmaması adına fayda sağlayacağı düşünülmektedir (Aydın, 2020:226).

Bu kapsamda literatürde hizmet hataları ve telafilerine ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde (Temiz ve Kurtoğlu, 2021; Akdu ve Cengiz, 2020; Olcay ve Özekici, 2015; Yağcı ve Doğrul, 2015; Çalışkan, 2013) çalışmaların çoğunlukla pazarlama, gıda ve turizm işletmelerinde yapılmış olduğu görülmektedir. Literatürde sağlık alanında az sayıda çalışmanın (Mete ve Uğurluoğlu, 2021; Cengiz vd.,2015) yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde hizmet hataları ve telafilerine yönelik çalışmaların sağlık alanı dışındaki gıda, turizm bankacılık vb. sektörlerde yaygın olarak kullanıldığı fakat sağlık sektöründe sınırlı sayıda olduğu saptanmıştır. Bu yönüyle bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olarak sağlık sektöründe ve betimsel analiz kullanılarak yapılmasının, literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Elazığ ilinde faaliyet gösteren bir sağlık kuruluşundaki hastaların ne tür hizmet hataları ile karşılaştıklarını, bu hatalara ne gibi tepkiler verdiklerini ve cinsiyetlerine göre farklılıkların olup olmadığını belirlemektir. Ayrıca sağlık işletmesinin hatayı telafi edip etmediği, telafi etti ise hangi stratejiyle hatayı telafi ettiğinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Belirlenen amaçlar, nitel araştırma yöntemlerinden olan olgu bilim araştırması ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Olgu bilim araştırmaları, farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2011:19). Bu araştırmalar, araştırmacıların bir olguyu daha iyi tanımasına ve anlamasını yardımcı olacak sonuçlar sağlayan örnekler, açıklamalar ve yaşantılar sunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:72).

Araştırmada nitel veri toplama araçlarından derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat, bir katılımcının bir konu hakkında ne düşündüğü veya neden belirli biçimde davrandığına dair fikirlerinin toplanması için gerçekleştirilmektedir. Bu kişiye görüşmeci tarafından bir dizi derine inen sorular sorularak katılımcının duygu, bilgi ve gözlemlerine ulaşılmaya çalışılmaktadır (Şahin ve Cengiz, 2021:84).

Araştırmanın evreni, Elazığ ilinde faaliyet gösteren özel bir sağlık işletmesinde daha önce tedavi hizmeti almış ve bu hizmetin sunumu esnasında hizmet hatası ile karşılaşmış şikâyet ve öneri kutusuna zarf bırakan kişilerden oluşmaktadır. 2022 yılının Nisan ayı öncesindeki son altı ay içerisinde şikayet kutusunda 15 kişinin şikâyeti tespit edilmiştir. Şikâyet bildirimi yapanlara ulaşılabilme imkânı dikkate alınarak örnekleme gidilmemiş ve tam sayım esası ile tüm bireyler araştırmaya dâhil edilmiştir. Ancak, 3 kişiye ulaşılamaması sebebi ile araştırma 12 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. 2022 yılı Nisan ayında şikayette bulunanlarla yaklaşık 75 dakika süren ve yüz yüze gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ile veriler toplanmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, tedavi hizmeti almış kişiler için hazırlanmış 11 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formu, 1 öğretim üyesi ve 4 doktora öğrencisi tarafından literatür ve geçmiş deneyimler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bilimsel araştırmalar etik kurulundan uzman görüşü alınmıştır. Son haliyle katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- Yaşadığınız hizmet hatası durumunu anlatır mısınız?
- Hastaların hastanelerde karşılaştıkları hizmet hatalarının neler olduğunu düşünüyorsunuz?
- Bu hataların genel olarak kimden kaynaklandığını düşünüyorsunuz?
- Hatayla her karşılaştığınız durumda şikâyette bulunur musunuz?
- Yaşadığınız bir hizmet hatası sonucunda, hatanın telafisi için hastane neler yaptı?
- Hatanın birebir telafi edilmesinin işletmeye karşı memnuniyetiniz için yeterli bir çözüm olduğunu düşünüyor musunuz?
- Hata sonrası bir hastanın memnun olabilmesi için hastanenin nasıl bir telafi gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?
- Hata ile karşılaştıktan sonra, hastaneye bakışınızda telafi sonrası bir değişiklik oldu mu?

- Başka bir hastanede sunulan tedavi hizmetinin daha ucuz olduğunu bilseniz, telafi yapan hastaneden tedavi hizmeti almaya devam eder misiniz, neden?
- Yaşadığınız olayı çevrenizdeki kişilerle paylaştınız mı ve yaklaşık olarak kaç kişiye anlattınız?
- Hata ile karşılaşan hastaların ne yapması/nasıl bir tepki vermesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

Veri Analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Amaç, görüşme ve gözlem sonucu elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulmasıdır (Karataş, 2015:73). Betimsel analizde veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve gerekirse olgular arasında karşılaştırmalar yapılır. Betimsel analizi dört aşamada gerçekleştirilmektedir. Bu aşamalar; a) betimsel analiz için çerçeve oluşturma, b) tematik çerçeve göre verilerin işlenmesi, c) bulguların tanımlanması, d) bulguların yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Bulgular

Katılımcılar ile yüz yüze yapılan görüşmeler, ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Ses kayıtlarının deşifre edilmesinin ardından hastaların vermiş olduğu cevaplar hizmet hataları, hasta tepkileri ve hizmet telafileri olmak üzere üç ana başlık altında birleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya katılan hastalara 1-12 arasında rakamlar ile sıralanmıştır. Bu rakamlar yine erkek ve kadınlar için Erkek(E)/Kadın(K) olmak üzere cinsiyete göre kodlanmıştır. Hastaların görüşleri frekansları verilerek sıralanmış ve yorumlar birebir alıntılar yapılarak desteklenmiştir. Tablo 1' de katılımcılara ait demografik bilgiler gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş
Hasta 1	Erkek	29
Hasta 2	Erkek	32
Hasta 3	Erkek	38
Hasta 4	Erkek	54
Hasta 5	Kadın	27
Hasta 6	Erkek	36
Hasta 7	Kadın	39
Hasta 8	Kadın	30
Hasta 9	Erkek	42
Hasta 10	Erkek	37
Hasta 11	Kadın	25
Hasta 12	Kadın	41

Araştırma verileri, 12 kişiyle yüz yüze görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşme yapılan kişilerin 7'si erkek (%58,3), 5' i ise kadın (%41,7) katılımcılardan oluşmaktadır.

Araştırmanın bulguları üç alt başlık altında ayrıntılı şekilde anlatılacaktır. Bu başlıklar yaşanan hizmet hataları, hastanın hizmet hatasına karşı verdiği tepki, sağlık işletmesinin hizmet telafilerini kapsamaktadır. Bu başlıklar altında katılımcıların cinsiyetlerine göre frekans dağılımları belirlenmiştir. Tablo 2' de katılımcıların görüşlerine ait değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tablo 2. Hastaların Hizmet Hataları ve Telafilerine Yönelik Görüşleri

Ana Çerçeve	Hastaların Hizmet Hataları, Tepkiler ve Telafilere İlişkin Görüşleri		Frekans	Cinsiyet	
				Erkek	Kadın
Hizmet Hataları	İlgisizlik ve saygısızlık	Yardımcı sağlık çalışanlarının hastalara ilgi göstermemesi ve saygısız şekilde davranışlar sergiliyor olması.	8	5	3
	Yanlış yönlendirme	Hastane çalışanlarının hastaları yanlış yönlendirmesi ve vakit kaybına sebep olması.	3	2	1
	Hastane ücretleri	Hastanenin fiyatlama biriminin verdiği fiyat ile çağrı merkezinin verdiği fiyatın uyuşmaması.	4	3	1
	Randevu saati uyuşmazlığı	Hastalara verilen randevu saati ile muayene saatinin uyuşmazlığı	5	2	3
	Doktorun tedavisi	Doktorun verdiği tedavinin etkili olmaması	2	2	0
	Sağlık personeli bilgisizliği	Danışma birimindeki görevlilerin hastalara gerekli bilgiyi sağlamada nitelikçe zayıf olması	7	3	4
	Otopark hizmeti	Hastanenin otoparkının konumu yüzünden verilen randevu saatine yetişilememesi.	2	1	1
	Genel prosedür	Kimlik fotoğrafının gösterilmesine rağmen muayene kaydının alınmaması ve randevunun iptal edilmesi.	1	0	1
Toplam			32	18	14
Hasta Tepkileri	Şikâyet Etmek	Hizmet hatası sonrası hastane yönetimine şikâyette bulunulması.	9	5	4
	Tepkisiz Kalmak	Hizmet hatası sonrası tepkisiz kalınması.	3	2	1
Toplam			12	7	5
Hizmet Telafileri	İlgi ve Alaka	Hastane yönetiminin hastayı bizzat arayarak özür dilemesi ve böyle bir hatanın asla yaşanmayacağını dile getirmesi.	2	0	2
	Ücretsiz muayene	Hastane yönetimi hizmet hatası yaşayan hastaya belirli bir süreliğine ücretsiz muayene desteği sağlaması.	2	2	0
	İndirim	Hastane yönetimi hizmet hatası yaşamış olan hastaya ileriki zamanlarda tedavi harcamalarında indirim yapmayı vadetmesi.	3	2	1
	Kayıtsız kalmak	Hastane yönetimi yaşanan hizmet hatasına karşı kayıtsız kalması.	5	4	1
Toplam			12	8	4

Araştırma kapsamında şikayet bildirimi yapanlara yaşamış oldukları hizmet hatalarına ilişkin sorular sorulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların verdiği cevaplar cinsiyet dağılımıyla beraber, Tablo 2' de gösterilmiştir. Sekiz alt kod altında ele alınan hizmet hatalarına yönelik olarak katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılıkların olduğu görülmektedir. Sekiz alt kodun dördünde (ilgisizlik ve saygısızlık, yanlış yönlendirme, doktorun tedavisi) erkeklerin, üçünde (randevu saatinin uyuşmazlığı, sağlık personeli bilgisizliği, genel prosedür) kadınların daha fazla hizmet hatasına maruz kaldığı, birinde (otopark hizmeti) ise eşitliğin olduğu görülmektedir. İki kod altında değerlendirilen hasta tepkilerine yönelik iki kodda da (şikayet etmek, tepkisiz kalmak) erkeklerin kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dört kod üzerinden ele alınan hizmet telafilerinin üçünde(ücretsiz muayene, indirim, kayıtsız kalmak) erkekler, birinde (ilgi ve alaka) ise kadınların daha fazla hizmet telafisi ile karşılaştığı görülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre 8 hastanın (5 erkek, 3 kadın) yardımcı sağlık personelinden ilgi ve saygısızlık anlamında hizmet hatası yaşadığı görülmüştür. Ayrıca katılımcılar bu durumu "…Geçen gün hastaneye gittiğimde görevli sağlık personeli benimle ilgilenmedi (H2E)" ve "…Hastanenizde hastaya ve hasta yakınına yeterli ilgi ve alakanın gösterilmediğini düşünüyorum (H3E)" şeklinde dile getirdiği saptanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre 3 hastanın (2 erkek, 1 kadın) hastane içerisinde yanlış yönlendirildiği ve zaman kaybı yaşadığı görülmektedir. Katılımcı bu durumu "…Hastanede çalışan sağlık personelinin hastaneyle ilgili bilgisi oldukça düşük radyoloji bölümüne beni üç defa yanlış yönlendirdi (H6E)" şeklinde ifade etmiştir.

Analiz sonuçlarına göre 4 hastanın (3 erkek, 1 kadın) hastane fiyatlandırma birimi tarafından tedavi, tetkik ücreti anlamında problemler yaşadığı görülmektedir. Katılımcı bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir; "…Hastanenize gelmeden önce çağrı merkezini alarak muayene ücretleriyle ilgili bilgi aldım. Randevu oluşturdum. Sonrasında hastaneye geldiğimde yansıtılan ücretin çağrı merkezinin söylemiş olduğu ücret ile ilgili uyuşmadığını gördüm (H1E)".

5 hastanın (2 erkek, 3 kadın) doktordan kaynaklı olarak verilen randevu saatiyle muayene saatinin birbiriyle uyuşmadığı görülmüştür. Katılımcı bu durumu "…Muayene olmak için çağrı merkezinde net bir gün ve saat almamıza rağmen muayene günü doktorun görevli sekreteri bize doktorun acil işi çıktığı için muayenenin başka bir güne ertelendiğini söyledi (H10E)" şeklinde ifade etmiştir.

Analiz sonuçlarına göre 2 erkek hastanın, doktorun tedavisini yetersiz bulduğunu ifade etmiştir. Katılımcı bu durumu şu sözlere ifade etmiştir; "…Hastanenizde muayene olduktan 6 gün geçti ama doktorun vermiş olduğu tedavinin henüz iyileştirici bir etkisi olduğunu görmedim (H9E)".

Bunlara ek olarak, 7 kişinin (3 erkek, 4 kadın) hastane danışma birimindeki personellerin bilgisiz ve tecrübesiz olmasından dolayı yanlış yönlendirilmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu durumu katılımcı "…Doktorun yanında çalışan görevli sekreter tahlil sonuçlarımın çıkmasına rağmen bizi bekletti. Daha sonrasında alaycı bir tavırla bizi içeriye aldı (H8K)" sözleriyle ifade etmiştir.

Analiz sonuçlarına göre 2 kişinin (1 erkek, 1 kadın) hastaneye ait otoparkın konumunun uzak olmasından dolayı muayene randevusuna zamanında gelememesi üzerine hizmet hatasına maruz kaldığı görülmüştür. Bu durumu katılımcı şu sözlerle açıklamıştır; "…Hastanenize geçen hafta geldiğimde otoparkınızın hastanenizin konumuyla ilgili ters konumda olması beni randevuma 15 dakika geciktirdi. Bu yüzden zaman israfı yaşadım (H5K)".

Hastaların yaşamış olduğu hizmet hatasına verdikleri tepkiler incelenecek olursa genel olarak hastaların yaşadığı hizmet hatası sonrası şikâyet eyleminde bulunarak çevresinde birden fazla kişiyle bu durumu paylaştığı görülmüştür. Ayrıca hastaların problem yaşadıktan sonra ilgili sağlık işletmesine karşı güven düzeyi ve sadakat tutumunda önemli düşüşler olduğu görülmüştür. Bunu en iyi şekilde H1E vermiş olduğu ifade özetlemektedir; "Yaşadığım bu problemden dolayı hastanenize olan güvenim azaldı ve ileriki zamanlarda hastanenizi ziyaret edip etmeyeceğim yönünde düşünceler oluştu." Yine bu kapsam da hizmet hatası yaşamış olan hastaların haklarını aramalarının önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda H5K "Eğer bir hastanede sağlıkla ilgili bir problem yaşarsanız bunu ilgili mercilere iletin, kamuoyu oluşturun ve yasal haklarınızı son noktaya kadar kullanın." şeklinde görüş bildirmiştir.

Araştırma kapsamında, hizmet hatasının telafi edilip edilmediğine yönelik olarak yapılan derinlemesine görüşmeler sonrası hastaların vermiş olduğu cevaplar incelenmiştir. Tablo 2' den hareketle araştırmaya katılan hastalardan şikâyette bulunan 9 kişiden 7' sinin yaşamış olduğu hizmet hatası telafi edilmiştir. Geriye kalan 2 kişi ve hizmet hatasına karşı tepkisiz kalan 3 kişinin ise, yaşadığı hizmet hatasının telafi edilmediği görülmektedir.

Hizmet hatalarının telafisine yönelik hatalara gösterilen ilgi ve alakanın artırıldığı görülmektedir (2 Kadın). Bu durumu katılımcı şu sözlerle ifade etmiştir; "…Hastane yönetiminiz ve problem yaşadığım sağlık personeli beni bizzat arayarak özür diledi ve böyle bir hatanın asla yaşanmayacağını dile getirdi (H8K)". Başka bir katılımcı bu durumu "… Doktor tarafından aynı gün arandım, mesai bitimine kadar muayene edilebilmem için hastaneye çağırıldım" şeklinde ifade etmiştir.

Hata telafisi kapsamında ücretsiz muayene hizmetinin (2 Erkek) ve indirim tekliflerinin sunulduğu (2 erkek, 1 kadın) görülmektedir. Katılımcı bu durumu "…Hastanenizde yaşadığım problem sonrası hastane yönetiminiz iki ay süreyle ücretsiz muayene olacağını bildirdi (H6E)" şeklinde ifade etmiştir. Başka bir katılımcı ise indirim teklifini şu ifadelerle aktarmıştır; "…Hastanene

yönetiminiz yaşadığım problemin telafi edilebilmesi için bundan sonraki gelişlerimde indirim uygulanacağını belirtti (H10E)".

Hastaların görüşleri çerçevesinde, hizmet telafisi açısından hastanenin problem yaşayan hasta ile fazla zaman geçmeden iletişim kurması, hastalar veya diğer yakınları (eşi, ailesi, çocuğu) ile kurumu ziyaretlerinde özel olarak ilgilenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu türdeki uygulamaların müşteri memnuniyetinin korunması ve kuruma karşı sadakatin oluşumunda önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, sağlık kuruluşunda tedavi hizmeti alan hastaların ne tür hizmet hataları ile karşılaştıklarını, bu hatalara ne gibi tepkiler verdiklerini ve cinsiyetlerine göre farklılıkların olup olmadığının belirlemesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Elazığ ilinde özel bir hastanede hizmet hatası yaşamış olan 12 kişi ile iletişim kurulmuş ve yüz yüze derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde toplanan veriler deşifre edilerek nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan betimsel analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda araştırmaya katılan katılımcıların yedisi erkek (%58,3), beşi (%41,7) kadındır. Bu dağılımın hizmet hatası, hasta tepkisi ve hizmet telafisi alt temalarında erkeklerin sayıca daha fazla görünmesine neden olduğu ve cinsiyete göre önemli ölçüde farklılıkların olmadığı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda üç alt tema (hizmet hataları, hasta tepkileri ve hizmet telafileri) ortaya çıkmıştır. Hizmet hatası başlığı altında hastaların maruz kaldığı problemlerin başında ilgisizlik ve saygısızlık görülmüştür. Hastaların genel olarak hastaneye başvurduklarında yardımcı sağlık çalışanları tarafından gerekli ilgi ve hassasiyetin gösterilmediği ifade edilmektedir. Nihayetinde özel bir sağlık işletmesine başvuran hastaların nakdi ücret ödediği gerekçesiyle ilgi ve alaka görmesinin en doğal hakkı olduğu düşünülmektedir. Yine sık tekrar eden hataların başında sağlık personellerinin bilgisiz, yetenek anlamında zayıf olduğu görülmüştür. Buradan hareketle özel hastanelerde çalıştırılacak sağlık elemanlarının hastane hakkında yeterli bilgiye sahip olmalarının ve hizmet hatasının olduğu durumda hastalardan özür dilemelerinin müşteri sadakatine önemli katkı sunacağı düşünülmektedir. Akdu ve Cengiz (2020)'in yaşanan hizmet hatalarının telafisinde özür yönteminin iyi bir strateji olduğunu ortaya koyması, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bunlara ek olarak doktorların hastalara karşı ilgili, samimi ve candan davranmaları hastaların genel olarak beklediği tutum ve davranışlar içerisindedir. Ayrıca hastaların yakındığı diğer bir durum ise randevu saati ile muayene saatinin tutarsızlık göstermesi olarak görülmüştür. Bunun temel sebebinin doktor sekreteri ve hasta kayıttaki görevli personel arasındaki iletişim eksikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yapılan görüşmeler neticesinde hizmet hatalarına karşı katılımcıların önemli bir kısmının tepki olarak, şikâyette bulunduğu görülmektedir. Şikayetlerin katılımcılar tarafından dile getiriliyor olması, işletmenin kusurlarını görmesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte bazı katılımcıların ise tepkisiz kaldığı görülmektedir. İşletmenin şikayetleri dile getirme davranışını desteklemek adına uygulamalarını gözden geçirmesinin ve yeni uygulamaları hayata geçirmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Hastaların görüşleri çerçevesinde kurumun büyük oranda hizmet hatasına kayıtsız kaldığı görülmüştür. Fakat bazı hastaların vermiş olduğu cevaplar hizmet hatasının telafisi için kurumun hastalar ile iletişim kurduğu, ücretsiz muayene ve indirim yoluyla hastalarla çeşitli imkânlar sağladığı tespit edilmiştir. Bu ve benzeri girişimler, öncelikle müşteri memnuniyetine sonrasında ise bu memnuniyetin müşteri sadakatine dönüşmesine katkı sunabilmektedir. Hizmet telafisi sonrası oluşan memnuniyetin, müşteri tarafından kuruma duyulan güveni ve tekrar satın alma kararını olumlu yönde etkilediği literatürde de desteklenmektedir (Doğrul ve Yağcı, 2015). Cengiz ve diğerleri (2015) tarafından ele alınan çalışmada, sağlık kuruluşunda hizmet hatalarından dolayı hastaların yaşadığı zararın giderilmesinin, bir güven duygusu oluşturarak daha sonraki süreçte hastanın tekrar hizmet alma isteğini pozitif yönde etkilediği yönündeki bulgu, bu ifadeyi destekler niteliktedir.

Genel anlamda bir değerlendirme yapılacak olursa, hastanelerde sağlık çalışanlarına yönelik olarak müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati açısından eğitimler verilmesinin, bir hastayla doğru iletişim kurmanın yollarının belirlenmesinin ve hastalarla daha iyi şekilde nasıl faydalı olunacağının bilinmesinin oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Çünkü hastalar, özel ilgi ve alaka görmek maksadıyla nakdi bir bedel ödemeyi göze alarak özel hastaneleri tercih etmektedir. Bu yüzden insanlara karşı hastane personelinin (sekreter, sağlık çalışanı, doktor, yetkili) iyi şekilde davranması önemlidir. Yine kurum yöneticilerinin belirli aralıklarda hasta hakları birimiyle toplanarak kurumda yaşanmış olan hizmet hatalarının telafi edilip edilmediğiyle ilgili bilgi alışverişinde bulunması ve iyileştirici faaliyetler üzerinde araştırmalar yapmasının işletmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca kurum yöneticilerinin tüm çalışanlarla birlikte düzenli aralıklarla toplanarak hastaların daha fazla memnun edilmesi ve sundukları hizmet kalitesinin daha iyi bir seviyeye çıkarılması için neler yapılması gerektiğiyle ilgili fikir alışverişi yapmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında uygulanan bu mülakat çalışmasının tek bir şehirde ve tek bir özel hastanede tedavi hizmeti almış olan hastalar üzerinde yapılmış olması ve örneklem sayısının kısıtlı olması sebebiyle araştırmanın farklı şehirlerde ve birden fazla özel veya devlet hastanesinde yapılması araştırmacılara tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akdu, S., Cengiz, E. (2020). Hizmet Hatası Telafi Stratejileri, Hizmet Kalitesi Algısı ve Kurumsal İmaj Algısı Arasındaki İlişki: Konaklama İşletmeleri Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (4), 4413-4428.
2. Akgöz, E., & Krasnikova, D. (2020). Konaklama İşletmelerinde Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Kurumsal İtibara Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 446-461.
3. Aydın, İ. (2020). Hizmet Telafisi. Ed. Fahri Apaydın, Müşteri Şikâyet Yönetimi, Ankara: *Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.*
4. Büyüköztürk, Ş. (2009). Sosyal Bilimler için Veri Analizi Elkitabı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
5. Cengiz, E., Akdu, S., & Kemal Bostan, M. (2015). Sağlık Hizmetlerinde Hizmet Hatası Telafi Stratejileri. Gümüşhane University Electronic Journal of The Institute of Social Science/*Gümüshane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(12).
6. Çalışkan, O. (2013). Restoran İşletmelerinde Hizmet Hataları, Hizmet Telafi Stratejileri ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi,* 10(3).
7. Davidow, M. (2000). The Bottom Line İmpact of Organizational Responses to Customer Complaints. *Journal of HospitalityTourism Research*, 24(4), 473-490.
8. Davidow, M. (2003). Organizational Responses to Customer Complaints: What Works and What Doesn't. *Journal of Service Research,* 5(3), 225-250.
9. Devebakan, N., & Aksaraylı, M. (2003). Sağlık İşletmelerinde Algılanan Hizmet Kalitesinin Ölçümünde SERVQUAL Skorlarının Kullanımı ve Özel Altınordu Hastanesi Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5(1), 38-54.
10. Doğrul, Ü., & Yağcı, M. İ. (2015). Hizmet Başarısızlığı Sonrası Hizmet İyileştirme Süreci ve Tüketicilerin Hizmet Adaleti Algısı, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1): 131-144.
11. Duyar, Ş (2021). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Algısı: Nitel Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu
12. Fu, H., Wu, D. C., Huang, S. S., Song, H., & Gong, J. (2015). Monetary or Nonmonetary Compensation for Service Failure? A Study of Customer

Preferences under Various Loci of Causality. *International Journal of Hospitality Management*, 46, 55-64.
13. Gençer, K., & Ayyıldız, T. (2017). Demografik Özellikler ve Psikolojik Koşulların Hizmet Hatası Telafisi Performansına Etkisi: Kuşadası'nda Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Travel & Tourism Research*.12, 46-71
14. Hess Jr, R. L., Ganesan, S., & Klein, N. M. (2003). Service Failure and Recovery: The Impact of Relationship Factors on Customer Satisfaction, *Journal of the Academy of Marketing Science,* 31(2): 127-145.
15. Iglesias, V. (2009). The Attribution of Service Failures: Effects on Consumer Satisfaction. *The Service Industries Journal*, 29(2), 127-141.
16. Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 62-80.
17. Kozak, M. A., & Aydın, B. (2018). Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli: Otelcilik Alan Yazını Üzerinden Bir Değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 175-184.
18. Lii, Y. S., Pant, A., & Lee, M. (2012). Balancing The Scales: Recovering from Service Failures Depends on The Psychological Distance of Consumers. *The Service Industries Journal*, 32(11), 1775-1790.
19. Mete, B., & Uğurluoğlu, Ö. (2021). Sağlık Kurumlarında Hizmet Hatası Telafi Stratejilerinin Müşteri Memnuniyeti ve Yeniden Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(3), 533-554.
20. Miller, J. L., Craighead, C. W., & Karwan, K. R. (2000). Service Recovery: a Framework and Empirical İnvestigation. *Journal of Operations Management,* 18(4), 387-400.
21. Olcay, A., & Özekici, Y. K. (2015). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Hizmet Hataları, Telafi Yöntemleri Ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi (Gaziantep Örneği). *Journal Of International Social Research*, 8(41).
22. Özer, L., Kazancı, Ş., Yılmazel, S.E., Küpeli, T.Ş, Kuş Demiray, D., Ozanözü, A.M., Yaylacı, A. & Onuklu N.Ş. (2016). Hizmet Pazarlaması: Güncel Konular ve Yaklaşımlar, Detay Yayıncılık, Ankara.
23. Stratemeyer, A. W., Geringer, S. D., & Canton, A. (2014). An Exploratory İnvestigation of The Effects of Service Failures and Recovery Efforts on Customer Satisfaction. *American Journal of Management*, 14(3), 20.
24. Swanson, S. R., & Hsu, M. K. (2009). Critical İncidents in Tourism: Failure, Recovery, Customer Switching, and Word-of-Mouth Behaviors. *Journal of TravelTourism Marketing*, 26(2), 180-194.

25. Şahin, F. & Cengiz, S. (2021). KBRN Olaylarında Müdahil Bazı Kurum Personellerinin Konu Hakkındaki Bilgi, Beceri, Deneyim ve Görüşlerinin Derinlemesine Mülakat Tekniği İle Ölçülmesi: Gümüşhane ve Erzurum İli Örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 10(20), 81-101.
26. Tarakçı, İ. E., & Göktaş, B. (2020). Turizm İşletmelerinde Hizmet Hataları ve Hizmet Telafisi Yöntemlerinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: *Bir Uygulama. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi,* 4(1), 259-278.
27. Temiz, S., & Kurtoğlu, R. (2021). Hizmet Hatası, Hizmet Telafisi ve Atıf Teorisi: Kavramsal Bir Çalışma. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi,* 14(2), 360-383.
28. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).(2020). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2020- 18.04.2022
29. Weun, S., Beatty, S. E., & Jones, M. A. (2004). The Impact of Service Failure Severity on Service Recovery Evaluations and Post-Recovery Relationships, *Journal of Services Marketing*, 18(2): 133-146.
30. Yağcı, M. İ., & Doğrul, Ü. (2015). Hakkaniyet Teorisi Çerçevesinde Tüketicilerin Hizmet Telafilerini Değerlendirme Süreci: Kavramsal Bir İnceleme.*Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-22.
31. Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Dokuzuncu Basım, Seçkin Yayıncılık
32. Yurtsever, A. E. (2019). Sosyal Medyanın Rekabet Aracı Olarak Kullanılması ve İşletmelerin Kullandıkları Bulut Bilişim Teknolojisinin E-Hizmet Kalitesine Sağladığı Yararlar. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 1-22.

TEORİK MUHASEBEYE GİRİŞ

Cenk KIRITOĞLU

Tarsus Üniversitesi, MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü
E-posta: cenk@ Tarsus.edu.tr, ORCID: http://orcid.org/0000-0001-6394-5413

Giriş

Muhaseebe bilimi ekonomik hayatın içinde ihtiyaçların ortaya çıkardığı bir bilimdir. Pratik ticari hayatın gerçeklerinin etkisiyle ortaklar arasındaki sosyo ekonomik olaylar fenomen vakalar muhasebe bilimini geliştirmiştir.Aslına bir çok muhasebeci yaptığı işin teorisine pek hakim değildir.Çünkü bu bilim daha çok ihtiyaçların pratiğinden kurallara geçmiştir.

Muhasebe biliminde olayları herkes herkesim kendine göre tanımlamış ve açıklamıştır. Bu yüzden Genel Kabul Görmüş Muhasebe Kurallarına göre işlem yapmak zorunlu olmuştur. Bilimsel bakış açısını muhasebe bilimi içinde görmek ve anlamak için teoriyi bilmemiz gerekir.Bu anlamda bölüme bilimsel teori varsayımlardan başlayarak muhasebe teorisi nasıl ortaya çıkar ?, Muhasebe teorilerinin özellikleri nelerdir? gibi soruları cevaplayan bilgiler verilecektir.

Teori Kavramı

Etimolojik olarak Türkçeye Fransızcadan geçen "teori" sözcüğü Yunanca *theoros* 'gözlemci, izleyici' kelimesinden türemiştir." Kuram" sözcüğü Türkçe 'kurmak' kökünden türetilmiştir.

Tekrarlanan gözlem ve deneylerle, mevcut bilgi birikimi düzeyinde doğruluğu büyük ölçüde kabul edilmiş, ancak yine gözlem ve deneyler yoluyla yanlışlanabilme olasılığı bulunan, öngörülerinde doğru çıkmış hipoteze, teori (kuram) denir. Teoriler, gözlem, deney, akıl ve mantık yollarıyla her defasında doğrulanabilmelidir. Bilimsel teori kavramı açıklanırken sıklıkla hipotez kavramı ile karşılaştırılır. Hipotez, bilimin ilgi alanındaki bir konunun anlaşılması için -başlangıç olarak- sınırlı sayıdaki kanıta, geçmiş bilgilere veya gözlemlere dayanarak ileri sürülen, test edilebilir bir tahmin veya açıklamadır. Bir hipotez deneyler veya daha fazla gözlem yaparak desteklenebilir veya çürütülebilir.

Teorinin Bilimsel Bilgi Olma Koşulu

Bilim “Bil” kökünden türeyen bilmek süreciyle ilgilidir. Bilmek, anlamayı ifade eder. Anlamak ise Açıklama zorunluluğunu ortaya çıkarır. Bilim bu bağlamda tanımlama ve açıklama sistemidir. Fakat bilim her şeyi açıklayamaz. Bilimsel bilginin üretilip, yararlı olabilmesi için şu öğelerin varlığı zorunludur: (Akdoğan, Aydın 1987: 8-9):

1.Şeyleri SINIFLANDIRILMASI(Tipoloji)
2.Gelecekteki olayların TAHMİNİ
3.Geçmişteki olayların AÇIKLANMASI(Olayların soyut olarak yer ve zamana gerek olmadan açıklanması)
4.Olayların neden olduğunu pratik olarak ANLAMA DUYGUSUNUN sağlanması
5.Olayları tahmin ettikten sonra KONTROL(GİZLİ GÜÇ) potansiyelinin sağlanması

Kavram veya ifadelerin bilimsel bilgi olarak hazırlanmasını basitleştirdiği için Bilimsel bilginin nitelikleri önemlidir. Bilimsel bilgide aranan nitelikler şunlardır: r (Akdoğan ve Aydın, 1987: 12-18):

1.Soyutluluk(Zaman ve yerden bağımsızlık)
2.Öznelde Birlik(Anlam Hakkında ilgili bilim adamları arasında anlaşma ittifak)
3.Deneysel uygunluk(Deneysel bulgularla karşılaştırabilir.)

Genellikle insanın kafasındaki bir fikrin bilimsel bir bilginin parçası olduğu kabul edilir fakat ne kadar bilimsel bilgiyle ilişkilendireceğimizi bir takım koşullara bağlamamız gerekir.

Her bilim adamının , fikrin bilimin amaçları için yararlı olduğuna dair güveni arttıkça ve bu yararı kabul eden bilim adamları sayısı arttıkça fikrin bilimsel bilgi olma derecesi artar.

Eğer ileri sürülen bir fikir deneysel ve gözlemsel olarak test edilmezse diğer bilim adamları o fikrin bilim için yararlı olup olmadığını anlayamazlar. Test edilmeyen bir fikirde diğer bilim adamları tarafından iddia eden kişinin kişisel görüşü yada kişisel felsefesi olarak kabul edilir.

Bilim adamları arasında bir kavram veya bir ifade üzerinde yüksek derecede bir anlaşma var ise Bilim adamının o ifadeyi kesinlikle anladığını anlayabiliriz. Bir anlaşma yada fikir birliği yok ise bunun iki sonucu olabilir.Birincisi bu kavram veya ifade nesilden nesile geçmez. Bilimsel bilgi birikimi sağlanmamış olur. İkincisi bu bilginin beklenen yararı olmaz ve bu bilgi günlük bilgiden öteye geçmez.

Bilimsel teori henüz kanıtlanamamış bilimsel önermeler anlamına gelmektedir. Hipotezlerin deney ve gözlemlerle birlikte desteklenmesi halidir. Teoriler asla yasaya dönüşmezler Teoriler bilimsel gerçeklerin açıklanmasıdır. Yada Karl Popperin dediği gibi bilimsel bilgi doğruluğu ispatlanabildiği gibi de yanlışlığı da doğrulanabilen bilgidir. Bilimsel bir teori, geçerlilik ve güvenilirliği bilimsel yöntemlerle tespit edilmiş olan, iç tutarlılığı bulunan bilgiler ve açıklamalar bütünü olarak tarif edilir.

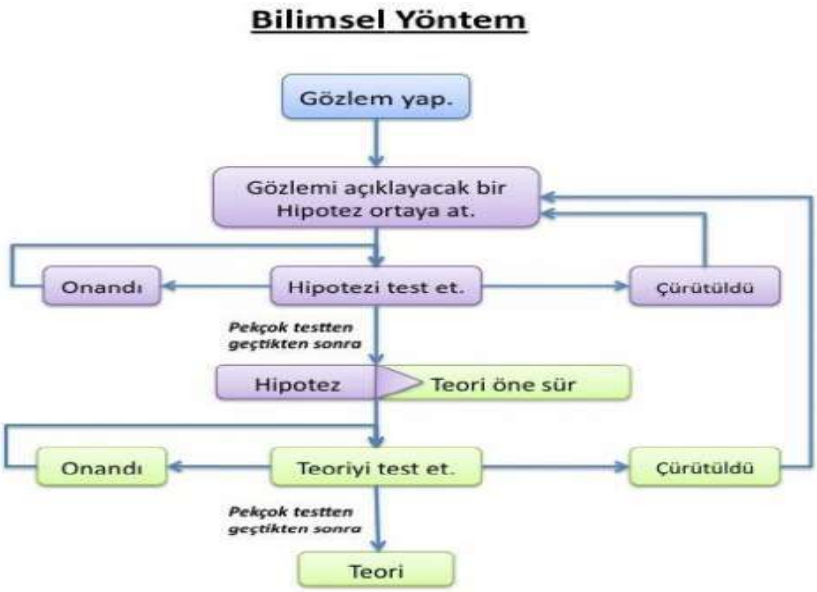
Bilimsel bir teoride, yeni olguların eleştirisine sunularak doğrulanmasına ve uygun bilimsel değişiklikler geçirmesine gerek duyulur. Bu yüzden hiç bir

teoriye kesin gözüyle bakılmaz. Bilimsel teori o olayın nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışır.

Kanunlar, bir olayı tanımlar. Teoriler, olayı açıklar.

Oluşturulan hipotezler deney ve gözlemlerle test edilir, defalarca denemeden sonra doğrulanırsa kurama ulaşılır. Yani bilimsel araştırma sürecinde doğrulanan her hipotez kuram özelliği kazanır. Kuramlar, deney ve gözlemle doğrulanmış olan, deneyin verilerinden yola çıkılarak daha geniş bir alanı kapsayacak biçimde genellenmiş olan ve belli bir dönemde bilim insanlarının çoğu tarafından kabul gören genellenmiş açıklamalardır. Her kuram, alışılmışın dışında yeni bir görüş ve yeni bir yorumdur. Başlangıçta çoğunlukla tepkiyle karşılanırlar. Örneğin, Darwin'in "Evrim Kuramı" ve S. Freud'un "Psikanaliz Kuramı" gibi. Her kuram, belli bir alana ilişkin genel açıklamadır. Birikmiş bilgilere dayanılarak ve bilimsel yöntem kullanılarak elde edilmiş bilgilerdir. Kuram doğal ve toplumsal gerçekliğin bir alanına ilişkin genelleştirilmiş açıklamalardır. Ele aldığı alanda olguların açıklanmasını sağladığı gibi gelecekte olacaklar hakkında da ön deyide bulunma olanağı sağlar. Bilimdeki gelişmelere bağlı olarak kuramlar değişebilirler. Bunun için hiçbir kurama kesin gözüyle bakılamaz. (Theory) Bilimsel araştırmaların sonucunda elde edilen bilgiler. Genel bir tanımlama ile olaylar arasında keşfedilmiş ve doğruluğu sınanmış ilişkilerin genel modeller içinde toplanması biçiminde ifade edilebilir. Teori içinde sistemleştirilen bilgiler, olaylar arasındaki neden - sonuç ilişkilerini açıklamaya ve gelecek hakkında öngörüde bulunmaya yarar. Bilimsel gelişme, bilinmeyen ilişkileri açıklayan yeni teorilerin ortaya atılması ve mevcut olanların da doğruluk dereceleri yükseltilecek biçimde yeniden düzenlenmesiyle sağlanabilir.

Kanunlar(Yasa) ve teoriler, farklı türden bilgilerdir ve birbirlerine dönüşemezler. Teoriler ve kanunlar birinden diğerine geçiş yapamazlar ve aralarında bir hiyerarşi yoktur. Onlar birbirlerinden uzak ve yapısal olarak da farklı bilimsel bilgilerdir. (Anonim, 2022: http://bilimindogasi.net)

Teori ise birbiriyle tutarlı, fazlasıyla sınamaya tabi tutulmuş, iyi yapılandırılmış açıklamalar sistemidir ve farklı alanlara ait birbiriyle ilişkisizmiş gibi görünen olgular setini açıklamayı amaçlar. Örneğin elmasın sert olması, tuzun suda çözünmesi, metallerin elektriği iletmesi, insanların öğrenmesi, insanların belli davranışları göstermeleri vb. durumlar olgulara örnek oluşturur. Teoriler; olguların, olgular arası ilişkilerin açıklamalarıdır. Örneğin kinetik teori, maddenin hal değişimini, kimyasal reaksiyonların hızını ve ısı transferi ile ilgili diğer olguları açıklamada kullanılmaktadır.

Kanunlar; doğadaki olguların algılanan ya da gözlenen ilişkilerin tanımlamasıdır.

Teoriler: doğadaki olguların algılanan ya da gözlenen ilişkilerin açıklamasıdır.

Hipotez, bilimsel toplumda kabul edilen ve temel kanıtlarla desteklenerek toplanan kanun ya da teorilere önderlik edebilir. Hipotezler zihinden gelir, onları biz oluştururuz.Gözlem, hipotez, teori ve kanun arasındaki ilişkiyi açıklayan model aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Teori Yapıları İle İlgili Yaklaşımlar

Bir teoriyi meydana getirebilmek için ifadeler setinin bir araya getirilmesi konusunda üç farklı yaklaşım vardır.

Yasalar seti

Yasa sözcüğü bilim adamlarının mutlak gerçek diye ifade ettikleri çok güvendikleri bir ifadeyi gösterir. Bu sette bilimsel bilginin bir parçası olarak sadece yasalar seti kabul edilir.

Ampirik verilerle bağlantılı olarak yasa şu şekilde belirtilir. Eğer bir ifadeyi destekleyecek veya karşı çıkacak bir ampirik kanıt yok ise, o ifade hipotez olarak anılır. Eğer orta derecede bir destek var ise o ifade ampirik bir genelleme olarak anılır. Eğer destek son derece güçlü ise yasa olarak anılır. Tüm yasalar ampirik araştırma ile somut pratik işlemlerle doğrudan beslenir.

Aksiyomatik(Postulat) Yapı

Kimi soyut teorik kavramların somut durumlarda uygulanması için gerekli olan ifadeler ve tanımlar setine aksiyomatik yapı diyebiliriz. Bir aksiyom veya postülatı , akıl veya fikrin bir öncül ya da başlangıç noktasıdır. Klasik olarak tasarlanmış, bir aksiyom yani bir öncül belirgin tartışma olmadan gerçek olarak kabul edilmesi gibi. Kelimesi Yunanca (AXIOMA)"belirgin olarak kendini övmektedir yada layık veya uygun düşünmektir.

Muhasebede 3 temel aksiyom vardır. Kontrol,Miktarlar ve Değişim aksiyomlarıdır. (Akdoğan ve Aydın, 1987: 21):

Aşağıda ileriki sayfalarda detaylı olarak bu üç aksiyoma değinilecektir.

Nedensellik süreci.

Nedensellik, olay, olgu ve nesneler arasındaki neden-sonuç ilişkisi olarak ifade edilebilir. Bunlardan neden; olay, olgu ve nesnenin oluşunu, sonuç ise; bu oluşun ortaya koyduğu (çıkardığı) eseri, etkiyi ifade eder. Bu bağlamda öğretimsel olarak düşünüldüğünde nedensellik iki ana bölüme ayrılmaktadır: Nedenlerin belirlenmesi ve sonuçların ortaya çıkarılması. Nedenlerin belirlenmesi tümdengelimi, sonuçların ortaya çıkarılması da tümevarımı işaret edebilir. Bu da tümevarım ve tümdengelimin birlikteliğini yani hipotetik-dedüktifi gerekli kılabilir. Bununla birlikte Aristotales bilimsel açıklamayı nedenselliğe dayalı bir açıklama olarak görmesi ve böylelikle bilimsel açıklama ile nedensellik arasında bir bağ kurmuş olması da göz önüne alındığında bilimsel süreç ve dolayısıyla bilimsel süreç becerileri ile nedensellik arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Bir başka şekilde nedensellik kavramının öğretimsel ögeleri şu şekilde ifadelendirilebilir **(**2022:https://acikbilim.yok.gov.tr/**)** :

1. Tanımlama,
2. İlişkilendirme,
3. Sıralama,
4. Sınıflama,
5. Değişim ve Süreklilik,
6. Nedenlerin Belirlenmesi (Tümdengelim),
7. Sonuca Ulaşma (Tümevarım)

Bu yedi öğe seti kimi teorik kavramların aksiyon sette olduğu gibi somut olarak nasıl uygulanacağını gösterdiği gibi bir veya daha fazla neden süreçlerinin ne zaman eyleme geçeceğinin gösterildiği, belirleyici(deterministik-tanımlayıcı) ,olasılıkla ifade edilen ilişkilerke ,bağımlı veya bağımsız değişkenler arasındaki farklı nedensel ilişkileri sayısal olarak gösteren bir setttir.

Teorinin bu üç yapıda incelenmesi tipoloji,mantıksal tahmin ,açıklama ve olguların kontrolü gücünü sağlamaktadır. Fakat sadece nedensellik süreci yada nedensellik sürecindeki aksiyomatik yapı bize anlama duygusu kazandırmaktadır.

Muhasebenin Bilimsel Niteliği

İnsanın düşünce dünyasıyla insanın içinde neler olduğu ile ilgilenen düşünsel ve kültürel bilim sosyal bilimdir. Muhasebe sosyal bir bilimdir. Akdoğan ve Aydın, 1987: 19):

Muhasebe insanın birey olarak veya bir grubun üyesi olarak etken veya

edilgen bir şekilde farkında olmadan başkalarıyla bazı davranışlarının mali görünümüyle ilgilenir.

Muhasebe ekonomi bilimi gibi kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgilenmez. Bir kişi kendi imkanlarıyla yaşamını devam ettirmek isterse bazı olaylar karşısında o kişinin amacını gerçekleştirme durumunu belirtir. Muhasebe bir kişinin geçmiş deneyimlerini ve varlıklarını da göz önüne alarak varlıklarıyla amacının ne kadarına ulaşabileceğini belirler. Öyleyse muhasebe bilimi yararlı bir bilim diyebiliriz. Muhasebe biliminin yararlı olabilmesi için aşağıdaki beş öğeye sahip olması gerekir.

1.Şeyleri Sınıflandırma(Tipoloji)
2.Gelecekteki olayların TAHMİNİ
3.Geçmişteki olayların AÇIKLANMASI(Olayların soyut olarak yer ve zamana gerek olmadan açıklanması)
4.Olayların neden olduğunu pratik olarak ANLAMA DUYGUSUNUN sağlanması
5.Olayları tahmin ettikten sonra KONTROL(GİZLİ GÜÇ) potansiyelinin sağlanması

Muhasebe Ve Sınıflandırma İlişkisi

Bilim, mantıksal ve metadolojik olarak tutarlı bir önermeler yığını olarak tanımlanabilir. Bilim, iç bağlantılarla kendi aralananda birbirine bağlı olan bir önermeler sistemidir. Sınıflandırma mevzu ve kavramları sistematik mantık içinde bölümleme ve anlamlı bir dizin içinde değerlendirmektir..Muhasebenin bir görevi de sınıflandırmadır. Kaydedilen bilgiler belirli zaman aralıklarında derlenip niteliklerine göre gruplara ayrılır. Böylece farklı nitelikteki ve gruplardaki işlemleri birbirleri ile karıştırmadan farklı sınıflarda incelenebilir. Sınıflandırma işlemleri muhasebe sistemi dahilinde muhasebe defterlerinden büyük defterlere (defteri kebir) yapılmaktadır. Muhasebe sürecinin her aşamasında sınıflandırmanın etkili olduğunu görmekteyiz.

Muhasebe bilimi de kendi çalışma alanı içindeki olgu ve nesneleri belirli kavramlar halinde sınıflara ayırır. Kendine özgü bir dil ve kategoriler oluşmuştur. Hesap kavramı değişik anlamlara gelsede muhasebe bilimi finansal olaylarla ilgili varlık ve kaynak öğelerinde meydana gelen artış veya azalışları gösteren bir cetvel olarak tanımlar. Ayrıca çift kayıt sistemine göre de hesapları sınıflandırır.

Muhasebenin Tahmin ve Açıklama Bilgisi

Gelecekteki olayların TAHMİNİ ve Geçmişteki olayların AÇIKLANMASI(Olayların soyut olarak yer ve zamana gerek olmadan açıklanması) bir zamanlar bir kayıt listesi olarak ortaya çıkan muhasebenin ana fonksiyonlarından biri olmuştur. Finansal tabloların analiz ve yorumu gelecekteki alınacak kararlar için şimdiden çok önemlidir. Bu kararlar güvenilir ve ölçülebilir bilgiyle olabilecektir. Belirli bir olguyla ilgili tahminin iki öğesi vardır. Birincisi yer, ikincisi zamandır. Bu iki öğe benzerlik varsayımı olarak tanımlanır. İki olay arasında yer ve zaman ilşkisi var ise benzerlik var diyebiliriz. Benzerlik varsayımı bilinen bir olguda gözlemlenen düzenin bilinmeyen bir olguda da gözlenebileceği varsayımıyla düzenlilik türünden yasallar veya kurallarla açıklama yapabilir. Muhasebenin sınıflandırma fonksiyonunda olduğu gibi muhasebe oluşturduğu sınıflandırma listesiyle olaylar arasındaki düzenliliğin bulunmasına yardımcı olur. Bir çok ruhsatlı muhasebeci finansal tabloların amaçlarını sıralarken "tahmin sürecinde yararlı bilgi sağlamak" olduğunu söylemektedir. (2022:https://acikbilim.yok.gov.tr/)

Muhasebenin Kontrol İşlevi

Geleneksel muhasebede yasal sahiplik yada hissedar olmak kontrol ölçütü olarak belirtilmiş olsa da artık küresel yatırım araçlarının çok çeşitli olduğu dünyamızda bu artık pek böyle değildir. İşletmeyi kaydi muhasebeyle kontrol edebildiğimiz gibi Muhasebe bilgi sisteminin ürettiği bilginin gerçekliği ve doğruluğu test etmeye ihtiyaç vardır. Buradaki en önemli problemlerden biri değerleme sorunudur. Çünkü kayıt alınan ticari işlemlerdeki paranın değerindeki değişmeler bizi kontrol aşamasında yanıltabilmektedir.

Muhasebeciler uzun zamandır ekonomik teori ve modellerden faydalanarak muhasebe ölçüleri ile gerçek dünya ölçüsünün fiziksel kavramları arasında bir uygun ilişki kurmaya çalışıyorlar. Ampirik olarak gerçek dünya olgularıyla ilşki kurulamadığı sürece,Muhasebede tanımlar ve kavramlar bir anlam taşımazlar.

Muhasebenin Olayları Anlama İşlevi

Bilimin anlama işlevi ise, belli bir olayın nedenini açıklamaktır. Anlama ya da açıklama bilimin varmak istediği son noktadır. bilimler bu işlevleriyle doğal ve toplumsal olay ve durumların nedenlerini ortaya çıkarırlar ve genellemeler üretirler. Bu genellemelerin birbirleriyle ilişkileri sistemleştirilerek, açıklama daha anlamlı bir duruma gelir. Betimleme ve yordama çalışmaları anlamanın ön koşuludur. Diğer bir deyişle bir durumu anlamak için önce betimlemek, değişkenler arasındaki ilişkiyi bulmak ve son olarak da bu ilişkinin nedenini açıklamak gerekir.

Bilimsel bilginin normalde anlama duygusunu giderme amacı bilimsel çevrelerce yapılması en zor olan olarak bilinir. Olayın mantıksal ve resmi bir ölçütle açıklanması ve olayın benzer ve bilinen bir sürece dönüştürülmesi bilimsel bir şeyi anlatmak için gerekli ve zor bir süreçtir. Eğer yeni açıklama halen var olan bir düşünceye benzemekte fakat başka bir olaya dayanmakta ise o zaman bir anlama duygusundan bahsedilmektedir. Tüm yeni fikirlerin eski fikirlerin bir olaya olguya bağlanmasını gerektiren bu görüş yeniliklere kapalı bir anlayıştır. Yine anlamak için bireysel ve sosyal süreçlerin bir modelinin(simülasyon) kurulması gerekir ki bu yolda ampirik verilerle ve tahmin ederek bir model kurularak olaylar anlatılamaya çalışılır. Bir grup muhasebe teorisi geleneksel muhasebe uygulamalarını açıklamaya ve Muhasebenin olayları anlamaya yöneliktir. Ampirik olarak gerçek dünya olgularıyla ilişki kurulmadığı sürece muhasebe teorileri bir anlam taşımazlar.

Muhasebe Teorisine Geleneksel(Klasik) Yaklaşımlar

1980 yıllarına değin muhasebeciler bir genel muhasebe teorisini ortaya koymak için iki yüzyıl yıla yakın bir süre harcamışlardır. Bu süre içinde Açıklayıcı ve normativ teoriler ortaya çıkmıştır.vMuhasebe teorisine klasik yaklaşımlar halen var olan muhasebe uygulamalarını açıklamaya çalışırlar veya belirli mali nitelikteki işlemlerin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışırlar. Muhasebecilerin belirli bir işlemi neden o şekilde yaptıklarım çözümler ve buradan hareketle bir teori ortaya koymaya çalışırlar. (Akdoğan ve Aydın, 1987: 126)

Muhasebeleştirilecek verilerin toplanma süreci, finansal raporların biçim ve içerikleri, belirli bir kullanıcı gurubunu ilgilendiren borsa şirketleri bilgilerini ileten finansal raporların düzenlenmesi klasik yaklaşımların üzerinde durdukları konulardır.(2022:https://acikbilim.yok.gov.tr/).

Klasik teoriler, ele aldıkları konuyu çözümleme yöntemlerine göre iki ana guruba ayrılır:

1..Tümevarım; Bunlardan tir kısmı muhasebenin ne olduğunu saptamaya, halen var olan uygulamaların genel bir teorisini oluşturmaya çalışırlar

2. Tümdengelim; . Diğer klasik teorisyenler ise muhasebenin ne olduğunu değil ne olmasını gerektiğini açıklamaya çalışan, normatif teorileri oluşturmuşlar ve esas olaraktümdengelim (dedüktif) yaklaşımı izlemişlerdir(2022:https://acikbilim.yok.gov.tr/).

Muhasebe teorisinin birincil amacı, tahmin etme ve muhasebe davranışı ve olaylarının açıklaması için bir temel sağlamaktır. İnanç kuralları olarak muhasebe teorisinin mümkün olduğunu varsayıyoruz. Bir teori; birbiriyle ilişkili

yapılar seti, tanımlar ve fenomeni tahmin etme ve açıklama amacıyla değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyerek bir fenomenin sistematik görünümünü temsil eden öneriler olarak tanımlanmıştır. Muhasebe deneysel olarak da ele alınabilir bir bilgi sistemidir.

Muhasebe dahili veya harici kullanıcıların faaliyetlerini etkileme ve kontrol etmede kullanıldığı için Üretilen bilginin muhasebe bilgi kullanıcıları tarafından görüntülenmesinin doğası şefaflık ve saydamlık olmalıdır.

Teorinin Doğrulanması

Muhasebe teori inşası süreci teori doğrulama veya teori onaylama ile tamamlanmalıdır. Doğrulama süreci: Araştırmada ve analizde doğrulama; matematiğin doğruluğu ve mantıksal argümanlar, formüllerin uygulanabilirliği ve denklemler, raporların güvenilirliği, dökümanların orijinalliği, insan eliyle yapılmış şeylerin veya hatıraların doğruluğu, raporlanmış olayların teyiti, somut bir durumda koşulların numaralandırılmasında tamlık, deneyimlerin tekrar üretilebilirliği, genellemelerin açıklayıcı veya tahmin edilebilir olması gerekmektedir.Bu ifade, doğruluğunu kanıtlamak için teorinin mantıksal ve deneysel teste tabi olduğu anlamına gelmektedir. Fakat Muhasebe biliminde ekonomik olaylar her zaman 2*2 =4 değildir. Sosyolojik ve Ekonomik olaylar matematik tabanlı olaylar değildir. Bu durumda mhasebe bilimi olayları açıklamalı ve tahmin etmeldir. Bu nedenle muhasebe teorisi, teori inşası süreci ve teori doğrulama sürecinin sonucunda olmalıdır. Verilen bir muhasebe teorisi, muhasebe fenomenini olayını açıklamalı ve tahmin etmelidir: böyle bir fenomen meydana geldiğinde doğrulama teorisi olarak kabul edilmelidir. Eğer verilen bir teori beklenen sonuçları üretemezse bu, “daha iyi” bir teoriyle yer değiştirir.

.

KAYNAKÇA

1. Anonim, 2022: http://bilimindogasi.net . Elde edilme tarihi 20 Mart 2022
2. -Akdoğan, Nalan, Hamdi Aydın. (1987). Muhasebe Teorileri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
3. Aslan, İ. Yılmaz, D. Şenyüz, M. Taş, A. Kortunay (2006), *"Hukuka Giriş*", 2. Baskı,Ekin Yayınları.
4. Avder Erdoğan, "Muhasebenin Ülkemizde Tarihi Gelişimi Ve Tek Düzen Hesap Planı" www.muhasebetr.com, 21.02.2022
5. -Derleme,2022:https://acikbilim.yok.gov.tr/. Elde edilme Tarihi : 28 Mart 2022